International Science Group

ISG-KONF.COM

XVI
INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE "INNOVATIVE TRENDS OF SCIENCE AND PRACTICE, TASKS AND WAYS TO SOLVE THEM"

Athens, Greece
April 26 - 29, 2022

ISBN 979-8-88526-740-3

DOI 10.46299/ISG.2022.1.16

INNOVATIVE TRENDS OF SCIENCE AND PRACTICE, TASKS AND WAYS TO SOLVE THEM

Proceedings of the XVI International Scientific and Practical Conference

Athens, Greece
April 26 – 29, 2022

Library of Congress Cataloging-in-Publication Data

UDC 01.1
The XVI International Scientific and Practical Conference «Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them», April 26 – 29, 2022, Athens, Greece. 799 p.

ISBN – 979-8-88526-740-3
DOI – 10.46299/ISG.2022.1.16

EDITORIAL BOARD

Pluzhnik Elena	Professor of the Department of Criminal Law and Criminology Odessa State University of Internal Affairs Candidate of Law, Associate Professor
Liubchych Anna	Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine, Scientific secretary of Institute
Liudmyla Polyvana	Department of Accounting and Auditing Kharkiv National Technical University of Agriculture named after Petr Vasilenko, Ukraine
Mushenyk Iryna	Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of Mathematical Disciplines, Informatics and Modeling. Podolsk State Agrarian Technical University
Oleksandra Kovalevska	Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs Dnipro, Ukraine
Prudka Liudmyla	Odessa State University of Internal Affairs, Associate Professor of Criminology and Psychology Department
Slabkyi Hennadii	Doctor of Medical Sciences, Head of the Department of Health Sciences, Uzhhorod National University.
Marchenko Dmytro	PhD, Associate Professor, Lecturer, Deputy Dean on Academic Affairs Faculty of Engineering and Energy
Harchenko Roman	Candidate of Technical Sciences, specialty 05.22.20 - operation and repair of vehicles.
Belei Svitlana	Ph.D., Associate Professor, Department of Economics and Security of Enterprise
Lidiya Parashchuk	PhD in specialty 05.17.11 "Technology of refractory non-metallic materials"
Kanyovska Lyudmila Volodymyrivna	Associate Professor of the Department of Internal Medicine
Levon Mariia	Candidate of Medical Sciences, Associate Professor, Scientific direction - morphology of the human digestive system
Hubal Halyna Mykolaivna	Ph.D. in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor

TABLE OF CONTENTS

	AGRICULTURAL SCIENCES	
1.	Ботаева Л.Ж., Амир Б.Т. ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ӨНІМ ҚҰРТТЫҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖАҢАРТУ ЖӘНЕ ҰЙЫМДЫҚ СТАНДАРТЫН ӘЗІРЛЕУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ	23
2.	Любич В.В. СУЧАСНІ ДОСЯГНЕННЯ КРУП'ЯНОГО ВИРОБНИЦТВА	30
	ARCHITECTURE, CONSTRUCTION	
3.	Бабенцова О.С., Вербовецька В.В., Сліпченко В.Р., Шаламова К.Ю. ПАРАМЕТРИЧНА АРХІТЕКТУРА - ПРОВІДНИЙ СТИЛЬ В АРХІТЕКТУРІ МАЙБУТНЬОГО	36
4.	Лелик Я., Бойко Р. ВИДИ ПЕРСПЕКТИВИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РЕАЛІСТИЧНІСТЬ МАЛЮНКУ	41
5.	Макулбай Л.Б. МЕТОДЫ РАСЧЕТА КОНСТРУКЦИИ БАЛОК И ПЛИТ	46
6.	Сайлау Г.Н., Дубинин А.А. АНАЛИТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И МОДЕЛИ БИЗНЕС- ПРОЦЕССОВ В УПРАВЛЕНИИ ИНВЕСТИЦИОННО-СТРОИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ	51
7.	Толеушов А. АНАЛИЗ ПАНЕЛЬНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА ПОСТ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН 60-70 ГОДОВ XX ВЕКА	56
	ART HISTORY	
8.	Ло С. ІННОВАЦІЇ ТА ПРАКТИКА ЖИВОПИСУ	59
9.	Чегусова З.А. ГОБЕЛЕН УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА	63

	BIOLOGICAL SCIENCES	
10.	Abdullayeva H. SYSTEMATIC DETERMINATION OF MUSHROOMS IN SOME VEGETABLE CROPS (TOMATOES, PEPPER) PLANTED IN THE ASHBERON PENINSULA	70
11.	Aliyeva S. THE EFFECT OF METAL NANOPARTICLES ON THE ORGANELLES OF PLANT CELLS	71
12.	Nabiyeva S., Mammadova F. SYSTEMATIC (BY TYPE) DETERMINATION OF MUSHROOMS IN WATERMELON AND PUMPKIN PLANTS GROWING IN AGSTAFA REGION	73
13.	Глига А.Д., Юрків М.О., Машталір М.С., Ринсевич К.Ю., Шевчук О.А. ВПЛИВ РЕГУЛЯТОРА РОСТУ РОСЛИН НА ПОСІВНУ ЯКІСТЬ ЛИСТКОВОГО САЛАТУ	75
	CHEMICAL SCIENCES	
14.	Aslanova K. AIR POLLUTION, DETERMINATION OF PACS IN RAINWATER AND SNOWWATER BY MASS SPECTROMETRY.	79
15.	Babayeva G.V., Akbarov N.A., ANTIOXIDANT PROPERTIES OF 1,2- EPITIO-3-AMINPROPAN	81
16.	Shahmamedova A.G., Gurbanly N.T. SYNTHESIS AND PROPERTIES OF SOME ESTERS PETROLEUM NAPHTHENIC ACIDS	89
17.	Травінська Т., Брикова О., Савельєв Ю. ФОРМУВАННЯ ПОВЕРХНІ ПОЛІМЕРНИХ ПЛІВОК НА ОСНОВІ ІОНОМЕРНИХ ПОЛІУРЕТАН-ПОЛІАКРИЛАТНИХ ДИСПЕРСІЇ	96
	ECONOMIC SCIENCES	
18.	Malik N., Kravchenko S., Malik L. IMPROVEMENT OF INFRASTRUCTURE SUPPORT FOR RURAL HOUSEHOLDS	102

19.	Trushkina N. METHODOLOGICAL FRAMEWORKS OF EVALUATION OF GREEN ECONOMY MODEL IMPLEMENTATION	105
20.	Бабой И.С. ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННЫХ ЗОН	112
21.	Бонарев В.В. ВИДАТКИ БЮДЖЕТНОЇ УСТАНОВИ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ І ОБ’ЄКТ ОБЛІКУ	114
22.	Василенко С.П. ГРАФОАНАЛІТИЧНИЙ МЕТОД ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИСЕЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ	121
23.	Васянович М.О. МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ СПРОМОЖНОСТЕЙ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ	124
24.	Довгенко Я.О., Халецька З.П., Яременко Л.І. СТАТИСТИЧНА ОЦІНКА ТА МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ	128
25.	Жмуденко В.О. РОЛЬ ДІЛОВИХ КОМУНІКАЦІЙ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ	132
26.	Кобченко А.А., Квашневський Є. ВПЛИВ ВНУТРІШНІХ ФАКТОРІВ НА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ	134
27.	Колесніченко О.К. ДО ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИТРАТ НА ПЕРСОНАЛ ЗАКЛАДІВ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ ПІД ЧАС КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ	137
28.	Кравець І.М., Банашко О.О. ОСОБЛИВОСТІ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ	139

29.	Майборода О.Є., Брижатюк В.М. ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ	143
30.	Поліщук О.М. ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ І КОМП'ЮТЕРИЗАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	148
31.	Семененко О.М., Воронченко І.О., Онфрійчук П.В. МЕТОД РОЗПОДІЛУ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ НА ЗАХОДИ БОЙОВОЇ ПІДГОТОВКИ З УРАХУВАННЯМ ДИНАМІКИ РІВНЯ НАВЧЕНОСТІ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЧАСТИН	150
32.	Ткач Н.І., Якіміва В.С. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ З ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	155
HISTORICAL SCIENCES		
33.	Holovanov S. АНТИЧНА СОФІСТИКА В УМОВАХ АНТИЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЗА КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ	161
34.	Куцепалова К.Ю., Кудельський В.Е. ФІЛОСОФІЯ КОНФУЦІЯ ТА ЙОГО ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ	166
35.	Мельник В.В., Прокопенко Н.П., Базиволяк С.М., Гуленко М.О. БАБИН ЯР: СЬОГОДЕННЯ І ПОГЛЯД У МИНУЛЕ	168
36.	Хайдарі А.Р., Кудельський В.Е. ЗАКОНИ МЕСАПОТАМСЬКОГО ЦАРЯ ХАММУРАПІ	171
JOURNALISM		
37.	Голубец С.Д., Жуминова А.Б. ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ СМИ	173
38.	Мырзахан Д.Т., Курманбаева А.А. ЗАЩИТА АВТОРСКИХ ПРАВ В ВЕБ-ЖУРНАЛИСТИКЕ	178

39.	Нурсеитова Ж.А., Бузело А.С. ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ УГРОЗЫ	183
LEGAL SCIENCES		
40.	Jiyanova S.M. ROTATSIYA TUSHUNCHASI VA MAZMUN MOHIYATI	189
41.	Patrașco V.V., Codreanu A.V. PEACE CRIMES IN INTERNARTIONAL LAW	195
42.	Patrașco V.V., Codreanu A.V. DIVORCE ACCORDING TO INTERNATIONAL LAW	201
43.	Pavlichenko B. POLISH ACT ON SPECIAL ARRANGEMENTS FOR COUNTERACTING THE PROMOTION OF AGGRESSION AGAINST UKRAINE AND FOR THE PROTECTION OF NATIONAL SECURITY AND ITS IMPORTANCE FROM THE PERSPECTIVE OF THE EU	204
44.	Usenko Y., Kostenko O. RUSSIAN MILITARY AGGRESSION AGAINST UKRAINE: PECULIARITIES OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL PERSONNEL MANAGEMENT IN THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE	206
45.	Ільків О.В., Брик А.В. УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ	209
46.	Алтынбекова З.Т. ШАРИҒАТ НОРМАЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚТЫҢ ӘДЕТ-ҒҰРЫП ЗАҢДАРЫМЕН ҰҚСАСТЫҚТАРЫ	212
47.	Бабик М.К. ПЕРСПЕКТИВИ МЕДІАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ВИРІШЕННЯ СІМЕЙНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ	217
48.	Бугайчук К.Л. СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ У ЗАХИСТІ УКРАЇНИ	221

49.	Волошина М. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ НА РИНКУ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ УКРАЇНИ	225
50.	Гніденко А.Т. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ ЖІНОК ТА МОЛОДІ	230
51.	Жумагулова Ш.Р., Аскар А., Акимбай Н. ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА	235
52.	Кадыржан Н. КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН, ОТ ОБЩЕГО К ЧАСТОНОМУ	242
53.	Каніщев Г.Ю. ПРАВА ЛЮДИНИ І КОНСТИТУЦІЯ (НА ПРИКЛАДІ КОНСТИТУЦІЇ АВСТРІЇ 1867 Р.)	249
54.	Комаринська Ю.Б. КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ’ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ ЗА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЮ ХАРАКТЕРИСТИКОЮ	253
55.	Лапчевська К. ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ НА ГОСПОДАРСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ	259
56.	Лукомська А. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	262
57.	Мітусова К.С. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У СУДАХ ЗАГАЛЬНОЇ ЮИРИСДИКЦІЇ	265
58.	Поклонська О.Ю. РОЛЬ МЕДІАЦІЇ В ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРАХ	268

59.	Слободян І.Ю. ВОЄННИЙ СТАН - ЛАКМУСОВИЙ ПАПІР ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	271
60.	Тұрлыханқызы Қ. ЖҰМЫСКЕРДІҢ КІНӘЛІ ӘРЕКЕТТЕРІНЕ, ТӘРТІПТІК ТЕРІС ҚЫЛЫҒЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ЕҢБЕК ШАРТЫН БҰЗУ ЖӘНЕ ТӘРТІПТІК ЖАУАПКЕРШІЛІК, ОНЫҢ ПРИНЦИПТЕРІ	273
61.	Хусаинова С.С. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ОИЛА ИНСТИТУТИНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ-ҲУҚУҚИЙ МАҚОМИ	281
62.	Чулінда Л.І., Білявська В.Є. ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО	286
63.	Шуракова Є. ВЗАЄМОДІЯ МІЖ КРИМІНАЛЬНИМ АНАЛІЗОМ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ	290
	MANAGEMENT, MARKETING	
64.	Ivakhnenko I., Притула А.С. СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ШВИДКОГО БУДІВНИЦТВА ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ВІТЧИЗНЯНИМИ БУДІВЕЛЬНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ	294
65.	Алимжанова Л.М., Боханова Д.Д., Толепова А.А., Шайхы М.А., Сатимбаев З.А. МЕНЕДЖМЕНТ ВНУТРЕННЕЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ КОМПАНИИ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ ДАННЫХ	297
66.	Кравець І.М., Корнійчук А.В. СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ: СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ	300
67.	Мовчанюк А.В. СУЧАСНІ МЕТОДИ ПРОВЕДЕННЯ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	303
68.	Орлов О.Г., Головій В.В. МОТИВАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ	306

69.	Рикун С.С., Шаповалова І.В. СУЧАСНІ ТРЕНДИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	310
70.	Темченко О.В., Топчій Д.С. РІЗНИЦЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ «ІННОВАЦІЯ» В ОРГАНІЗАЦІЇ	314
71.	Яковенко Р.В., Єлецький А.В. УПРАВЛІННЯ СЕРВІСНИМ ОБСЛУГОВУВАННЯМ ПРИВАТНОГО АТ «ТОРГОВИЙ ДІМ «ГІДРОСИЛА»	319
MEDICAL SCIENCES		
72.	Hrizhymalska K., Namazova O., Hrizhymalska O. DRY EYE SYNDROME AS A COMPLICATION OF RADIATION THERAPY. MODERN APPROACH TO TREATMENT	325
73.	Karyi Y. COMPARATIVE ASSESSMENT OF BILE DUCT DECOMPRESSION METHODS IN PATIENTS WITH OBSTRUCTIVE JAUNDICE	327
74.	Kolosovych I., Hanol I. STAGE APPROACH IN THE TREATMENT OF PATIENTS WITH ACUTE PANCREATITIS	330
75.	Romash I., Tymkiv I., Romash I., Tymkiv I., Romash N. THE CLINICAL PRACTICE'S CASE. FEATURES OF THE COURSE OF GASTROESOPHAGAN REFLUX DISEASE IN COMBINATION WITH SYNDROME OF UNDIFFERENTIATED DYSPLASIA OF CONNECTIVE TISSUE IN EXAMINED PATIENTS, MECHANISMS OF BURDENING INFLUENCE OF THIS COMBINED PATHOLOGY	332
76.	Smaliukh O. IMPAIRED ENDOTHELIAL FUNCTION IN PATIENTS WITH UNSTABLE ANGINA PECTORIS	335
77.	Аскарьянц В.П., Пшениснова К.Г., Уйбикова Э.Ф., Гуржиева В.И. К ВОПРОСУ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ ПИЩЕВАРИТФЕЛЬНЫХ ЖЕЛЕЗ	338

78.	Аскарьянц В.П., Абдувалиева М.Х., Илхомжонова Д.М.К., Хошимова Ш.А.К. ВЛИЯНИЕ ГОРМОНОВ ЩИТОВИДНОЙ ЖЕЛЕЗЫ НА РОСТ И РАЗВИТИЕ РЕБЕНКА	344
79.	Аскарьянц В.П., Бурхонова А.Ж.К., Рахматжонова А.Р.К., Гофурова Н.У.К. КОСТНЫЙ МОЗГ В АСПЕКТЕ ФИЗИОЛОГИИ	349
80.	Куса О.М., Курташ Н.Я., Нейко О.В., Кравчук І.В., Сніжко Т.Б. ОЦІНКА СТАНУ МІКРОБІОЦЕНОЗУ ПІХВИ У ЖІНОК З ПАПІЛОМАВІРУСНОЮ ІНФЕКЦІЄЮ	354
81.	Осадча А. ВИВЧЕННЯ АСОЦІАЦІЇ ПОЛІМОРФІЗМУ ГЕНІВ PPARG (PRO12ALA), VEGF (C634G), ENOS (4B/4A), COMT (VAL158MET) У ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ-ФУТБОЛІСТІВ	357
82.	Растворов О.А. ГІПЕРКАЛЬЦИЕМІЯ У ПАЛІАТИВНИХ ХВОРИХ З ПУХЛИННИМИ ПРОЦЕСАМИ	361
83.	Рзаєва А.А.К., Ахмаіді М., Тихонова Л.В. АНТИАГРЕГАНТИ В НЕВРОЛОГІЇ	369
84.	Сергета І.В., Макарова О.І. ФІЗІОЛОГО-ГІГІЄНІЧНІ АСПЕКТИ ТРАКТУВАННЯ ДОНОЗОЛОГІЧНИХ ЗРУШЕНЬ У СТАНІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ’Я СУЧАСНОЇ УЧНІВСЬКОЇ І СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ	372
85.	Сергієнко М.Ю., Сюсюка В.Г., Гайдай Н.В., Колокот Н.Г., Дейніченко О.В. ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ СИНДРОМУ ПОЛІКІСТОЗУ ЯЄЧНИКІВ У ДІВЧАТ-ПІДЛІТКІВ	375
86.	Турчина С.І., Нікітіна Л.Д., Костенко Т.П., Шляхова Н.В., Чумак С.О. ТИРЕОПАТІЇ ЯК ПРИКЛАД КОМОРБІДНОЇ ПАТОЛОГІЇ У ХВОРИХ З ЦУКРОВИМ ДІАБЕТОМ 1 ТИПА	379

87.	Федорова Г.В. ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ МЕГАПОЛІСІВ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ	383
88.	Фоміна Л.В., Кушнір В.О. ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА МНОЖИННИХ МЕЛАНОЦИТАРНИХ НЕВУСІВ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ	386
89.	Юрко К.В., Соломенник Г.О., Кравченко В.О., Винокурова О.М. АНАЛІЗ ПРИХИЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ ДО ВАКЦИНАЦІЇ ПРОТИ НОВОЇ КОРОНАВІРУСНОЇ ХВОРОБИ, СПРИЧИНЕНОЇ ШТАМОМ ДЕЛЬТА	389
PEDAGOGICAL SCIENCES		
90.	Agadzhanova R. CREATING A SAFE SPEAKING ENVIRONMENT AND GIVING FEEDBACK TO LANGUAGE LEARNERS	391
91.	Deinichenko E., Izbyts′ka N., Hayday N., Onopchenko S., Bohomolova O. PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS DURING MARTIAL LAW	397
92.	Karimboyeva S., Kodiraliev N.G.U. THE USE OF NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE TEACHING OF SOCIAL SCIENCES AND THEIR IMPORTANCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS	399
93.	Pestsova-Svitalka O. FUNDAMENTALIZATION AS THE BASIS OF UNIVERSITY EDUCATION	403
94.	Saydullaeva K.U. DEVELOPING STUDENTS' VOCATIONAL LEXICAL COMPETENCE WITH EDUCATIONAL TECHNOLOGIES	407
95.	Yunus A.Ö., Aliyeva-Çınar M. ÇOK KÜLTÜRLÜ EĞİTİM ORTAMININ EDEBİYATA YANSIMASI: HAKKÂRİ'DE BİR MEVSİM ROMANI ÖRNEĞİ	409

96.	Акманова Г.Р., Маманова А.Ш., Карипжанова Н.М., Асем К., Жолдыбаева А.Т. ЛИЧНОСТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ВЗРОСЛЫХ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ	415
97.	Аралбекова А.А. SOFT SKILLS ИКЕМДІ ДАҒДЫЛАРДЫ ДАМЫТУ - БҮГІНГІ КҮН ТАЛАБЫ СҰРАНЫСЫ	419
98.	Аюпова Г.Т., Икрамова А.Ш., Исмаилова Г.М., Карипжанова Н.М., Оспанова Б.К. К ВОПРОСУ ОБ ОСНОВНЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАТЕГОЯРИЯХ	426
99.	Бабяк О.О., Баташева Н.І., Костенко Т.М. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТРУДНОЩАМИ У НАВЧАННІ	430
100.	Бекенова Н.А., Сәрсембекова Л.С., Бахадырова А.Н. БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ	433
101.	Береженна Л.Ю. ВИКОРИСТАННЯ ФІТНЕС-ТЕХНОЛОГІЇ «ЗУМБА-KIDS» У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	439
102.	Березняк О.П. ПРОЕКТ ПРАКТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (PEP) ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ВИКЛАДАЧІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	441
103.	Віра М.Б. ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГРАМИ GEOGEBRA ДЛЯ РОЗВ’ЯЗАННЯ ДЕЯКИХ ПРИКЛАДНИХ ЗАДАЧ	444
104.	Гладка Г. СОЦІОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ	446
105.	Горошкін І.О. ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ	449

106.	Драбинюк С.Ю., Іщенко К.В., Колногозюк В.О., Храмцова Р.В. ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ SOFT SKILLS ЯК УМОВИ ЇХ УСПІШНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ	452
107.	Замрозевич-Шадріна С.Р. ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ РОЗВИТОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	460
108.	Канарова О.В., Нікіренкова А.Ю. МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ФОРМУВАННЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	463
109.	Козлова Л.Б. МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ НА ТРАДИЦІЯХ НАРОДНОГО КАЛЕНДАРЯ	467
110.	Крутій К.Л., Ромигайло А.М. ІНТЕГРАТИВНА ФУНКЦІЯ ТЕХНОЛОГІЇ В.ВОСКОБОВИЧА ЩОДО РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ	470
111.	Крутій К.Л., Порхун Д.О. ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ РАННЬОГО ВІКУ	475
112.	Крутій К.Л., Ломакіна С.А. ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИХ ЗНАНЬ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ЕКСПЕРИМЕНТУВАННЯ В ПРИРОДІ	480
113.	Крутій К.Л., Попович О.М., Граб О.В. «ПЕДАГОГІКА КАЛАБАНІ» ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРИРОДОВІДПОВІДНОСТІ В ОСВІТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	484
114.	Крутій К.Л., Куркова В.О. ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ФОЛЬКЛОРНИХ ТВОРІВ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	490

115.	Лагодинський О.С. УДОСКОНАЛЕННЯ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НОВОГО ПАРЯДКУ АКРЕДИТАЦІЇ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ	496
116.	Лебідь О.В., Чухрієнко А.В. РОЛЬ ВИКОРИСТАННЯ ІМІТАТОРІВ ДЛЯ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ХІРУРГІЇ	499
117.	Лупол К.Л., Присяжнюк Л.А. ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ	501
118.	Мотуз Т., Пісковенко Л., Голуб-Петрів Т. ПРОБЛЕМА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ВМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	508
119.	Міколута Д.О. ПРОЕКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	511
120.	Семененко Л.М., Тарасов О.В. СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ	514
121.	Ситнік Т.І. ОРГАНІЗАЦІЯ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	518
122.	Чубенко В.А. ВПЛИВ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	523
123.	Шепітько В.І., Борута Н.В., Стецук Є.В., Якушко О.С., Левченко О.А. ФЛЕШМОБ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ МОЛОДІ	530

PHARMACEUTICAL SCIENCES		
124.	Луцька А. ВИВЧЕННЯ ПАРАМЕТРІВ ГОСТРОЇ ТОКСИЧНОСТІ ТА МІСЦЕВОПОДРАЗНЮВАЛЬНОЇ ДІЇ М’ЯКОГО ЛІКАРСЬКОГО ЗАСОБУ У ФОРМІ МАЗІ	534
125.	Мегедь А.Л. ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ТЕРАПЕВТИЧНУ ЕФЕКТИВНІСТЬ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ	537
126.	Мінченко Т.А. ПРИНЦИПИ ТЕРАПІЇ ГЕЛЬМІНТОЗОВ	540
127.	Остащенко Т. ВИВЧЕННЯ ГОСТРОЇ ТОКСИЧНОСТІ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ КОМПОЗИЦІЇ АНТИМІКРОБНОЇ ДІЇ ДЛЯ ЛІКУВАННЯ РАН	543
128.	Титаренко А.А. ПРОБЛЕМА ЛІКУВАННЯ ВОЛОССЯ	546
129.	Чиж А.Р. РОЗВИТОК РЕВМАТОЇДНОГО АРТРИТУ, МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ І ЛІКУВАННЯ	550
PHILOLOGICAL SCIENCES		
130.	Komisarenko N. CORRECTIVE FEEDBACK BETWEEN TEACHER AND STUDENT IN THE FOREIGN LANGUAGE LEARNING PROCESS	554
131.	Radjabova D.R. IDENTIFYING AND DESCRIBING ERRORS IN LANGUAGE LEARNING	558
132.	Ведутенко Э.И., Джаманова А.Ж. ЯЗЫКОВОЙ БАРЬЕР И СПОСОБЫ ЕГО ПРЕОДОЛЕНИЯ В ПЕРЕВОДЕ	562

133.	Гайнуллина Ф.А., Аканова А.А., Хасенова Ш.Ж., Акбердина А.К., Молдашева Р.А. ЛИТЕРАТУРНОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА: К ВОПРОСУ О СТАНОВЛЕНИИ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ НАЧАЛА 20 ВЕКА	567
134.	Долгушева Т.В. ЭТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ КОММУНИКАТИВНЫХ СИТУАЦИЙ	575
135.	Ильясова М.Д., Жаппар К.З. ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА СЛЕНГА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ НА ПРИМЕРЕ СЕРИАЛОВ	585
136.	Кайдарова Б.М. НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ ХАРАКТЕР СТЕРЕОТИПИЗИРОВАННЫХ ЯЗЫКОВЫХ ОБРАЗОВ	591
137.	Киквидзе И.Д., Квантре В.Б. К ВОПРОСУ О РОЛИ ОБУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМАМ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ	595
138.	Набок М.М. ДУХОВНО-СВІТОГЛЯДНА ОСНОВА НАРОДНОЇ ПОЕЗІЇ УКРАЇНЦІВ	597
139.	Нестерчук К.М., Пігур М.В. ФІГУРИ ПОЕТИЧНОГО СИНТАКСИСУ У ВІРШАХ ЗІ ЗБІРКИ «ТРИСТА ПОЕЗІЙ» ЛІНИ КОСТЕНКО	600
140.	Пузанов В. МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО БОГАТСТВО НА ЕВРОПСКАТА КУЛТУРА	606
141.	Хоменко Т.А. МІФОЛОГЕМА КОРАБЛЯ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ	608
	PHILOSOPHICAL SCIENCES	
142.	Koval V. FORMATION OF "DIGITAL MAN" AND "DIGITAL SOCIETY BY MEANS OF ADVERTISING COMMUNICATION	611

143.	Василенко М.П., П’янзін С.Д. ТЕМА ДОБРА І ЗЛА У ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	614
144.	Қозоқов С.З., Хабибжонова Н.Ш.К. ЎЗБЕКИСТОНДА ИСЛОҲОТЛАР ШАРОИТИДА ЁШЛАР ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИНГ ИЖТИМОИЙ ОМИЛЛАРИ	618
PHYSICAL AND MATHEMATICAL SCIENCES		
145.	Trofimova L. MODELING OF PECULIARITIES OF STRUCTURE FORMATION OF MINERAL-POLYMER COMPOSITIONS	622
PSYCHOLOGICAL SCIENCES		
146.	Доцевич Т.І. МЕНЕДЖМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ПЕДАГОГІВ ЯК РЕСУРС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ	624
147.	Островська О.С. РІВЕНЬ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ	628
148.	Сальнікова Т.В. ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВЕТЕРАНІВ АТО/ООС ЧЕРЕЗ РЕАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТІСНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ»	632
SOCIOLOGICAL SCIENCES		
149.	Kokodey T. CSP INDICES - ORIGINS, CONSTRUCTION, AND IMPACTS	635
150.	Qozoqov S.Z., To’xtasinov S.L.O. NAMANGAN VILOYATIDA IJTIMOIY ISHCHI FAOLIYATINI TASHKIL ETISH VA UNI RIVOJLANTIRISH (YANGIQORGON TUMANI MISOLIDA)	637
151.	Zaitov E.X., Abduvositova M.Y. BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTINING XALQARO BOLALARNI HIMOYA QILISH JAMG‘ARMASI YUNISEFNI TASHKIL TOPISH TARIXI, TUZILISHI VA VAZIFALARI	641

TECHNICAL SCIENCES		
152.	Abylgazinova S. АСПАП ЖАСАУ САЛАСЫНДА ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДЕ ӨЗДІГІНЕН ДИАГНОСТИКАЛАУ ЖҮЙЕСІ БАР ЖЫЛДАМ АУЫСАТЫН ҚЫСЫМНЫҢ ПЬЕЗОЭЛЕКТРЛІК ДАТЧИГІН ҚОЛДАНУДЫ ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ	647
153.	Ambrosi G. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE NON-UNIFORMITY OF THE FREIGHT AND PASSENGERS FLOWS WITHIN THE TRANSPORT SYSTEM OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA	652
154.	Andrushchak I., Androshchuk I., Matviiv Y. FEATURES OF DEVELOPMENT AND PROVISION OF MODERN CYBER SECURITY	659
155.	Dender D., Yeskaziev A., Zhanibay S. THE SECURITY OF MASSIVE MIMO	663
156.	Dolia K. FOUNDATIONS OF RAILWAY COMMUNICATION	667
157.	Dolia K. BASES OF SUBSTANTIATION OF RATIONAL USE OF LANDS	670
158.	Lys D. MATHEMATICAL MODELS FOR FORMATION AND DIFFUSION OF WAVES IN VAPOR-LIQUID TWO-PHASE SYSTEMS	673
159.	Vierinov O., Komarov Y., Alali M., Algerby R.K.A., Grib V. PROBABILISTIC RELIABILITY ANALYSIS FOR PUMPS OF SAFETY RELATED SYSTEMS	679
160.	Voskoboinick V., Ostroverkh B., Voskoboinyk O., Potapenko L. NUMERICAL SIMULATION OF INTERACTION OF SURFACE GRAVITATIONAL WAVES WITH EROSIONAL SLOPE	682
161.	Ілгербекқызы Л., Кузембаева Г.К., Кузембаев К. ЖЕНТ ДАЙЫНДАУДЫҢ ЖАҢА ТӘСІЛІ	689

162.	Қаулыбек А. СОЗДАНИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ ОПЕРАТИВНОГО ПЛАНА	693
163.	Ахметова Д.А., Кузембаева Г.К., Кузембаев К. ҚАМЫР ДАЙЫНДАМАЛАРЫН ЖЫЛУЛЫҚ ӨҢДЕУДЕН ӨТКІЗГЕНДЕ ЖҮРЕТІН ПРОЦЕССТЕР	702
164.	Богатир Д. НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА ЗЕМЛЯХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ	705
165.	Гошабаев К.Д., Джетписбаева Б.Ш., Кузембаева Г.К., Кузембаев К. ТҰШПАРА ҚҰРАМЫН ӨСІМДІК ТЕКТІ ӨНІМДЕРМЕН БАЙЫТУ	707
166.	Дуйсекова А.Е., Кузембаева Г.К., Кузембаев К. ӘСІП ТАҒАМЫН ДАЙЫНДАУ РЕЦЕПТУРАСЫН ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖАСАУ	711
167.	Зарицкая Н.Е., Базылханова Э.Ч. ОСОБЕННОСТИ ПРОДУКТОВ ДЕТСКОГО ПИТАНИЯ	713
168.	Кужель І.Є., Кужель Е.В. ВІД «Е ДО Я» ТРИЧІ – «ЗЕЛЕНЕ БУДІВНИЦТВО»	716
169.	Матіїшин Л.І., Матківський С.В. ВПЛИВ ТИСКУ ПОЧАТКУ НАГНІТАННЯ АЗОТУ НА РОЗРОБКУ РОДОВИЩ ПРИРОДНИХ ГАЗІВ	719
170.	Рачкевич Р.В., Михайлюк В.В., Карпаш А.М., Доценко Є.Р. ВПЛИВ ДЕФЕКТІВ НА МІЦНІСТЬ ОПОР ПОВІТРЯНИХ ПЕРЕХОДІВ ТРУБОПРОВОДІВ	724
171.	Саган Н.З., Снитюк В.І., Одарюк Ю.В., Воробець З.В. ПРОБЛЕМА КОМАНДНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ПРАЦІВНИКІВ	727
172.	Севостьянов І.В., Підлипна М.П. ТЕХНОЛОГІЧНЕ, АВТОМАТИЗОВАНЕ ПРОЕКТУВАННЯ ПРОЦЕСІВ КЛАСИФІКАЦІЇ СУХИХ ДИСПЕРСНИХ МАТЕРІАЛІВ	731

173.	Сембай З.О., Абдиева К.М., Кузембаева Г.К., Кузембаев К. ОРЫС АСПАЗДЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	734
174.	Сігарьов Є.М., Довженко О.В., Лобанов Ю.С. ВТРАТИ ЧАВУНУ ПРИ РАФІНУВАННІ У КОВШІ ПЕРЕД СТАЛЕПЛАВИЛЬНИМ ПЕРЕДІЛОМ	736
175.	Узаков Я.М., Оспан Қ.М., Кожахиева М.О., Кузембаева Г.К. РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИИ МЯСНЫХ КОНСЕРВОВ ИЗ МЯСА ПТИЦЫ ДЛЯ ДЕТСКОГО ПИТАНИЯ	743
176.	Умарходжаев Х.А. АВТОНОМДЫ ФЕРМЕРЛЫҚ РОБОТТЫҢ КЕШЕНДІ ЖҮЙЕСІН ЖОБАЛАУ	746
177.	Шевцова Д., Алдабергенкызы Л. ВЛИЯНИЕ ГЕЙМИФИКАЦИИ НА ОБРАЗОВАНИЕ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ «ROBLOX» НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ	755
178.	Шишацький А.В., Троцько О.О., Налапко О.Л., Гаврилюк О.Г., Ляшенко Г.Т. РОЗРОБКА НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО АПАРАТУ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ЗВ’ЯЗКУ ОПЕРАТИВНО-ТАКТИЧНОГО УГРУПОВАННЯ ВІЙСЬК	761
179.	Қақарова Д.Е. ИНТЕГРАЛДЫ МЕТАЛЛ ПЛЕНКАЛЫ ТЕНЗОРЕЗИСТИВТІ ҚЫСЫМ ДАТЧИКТЕРІНІҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН ТЕХНИКАЛЫҚ ДЕҢГЕЙІ	771
	TOURISM	
180.	Арсененко І.А., Донченко Л.М., Донець І.А., Байтеряков О.З., Орлов Д.В. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МЕЖАХ ПРИАЗОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ	777
181.	Нагернюк Д.В. ФОРМУВАННЯ ТА ПІДТРИМКА ІМІДЖУ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ	782

182.	Тайланова А.Б. ТУРИСТІК ДЕСТИНАЦИЯ БРЕНДИГІНЕ АЙМАҚ ИМИДЖІНІҢ ӘСЕРІ	785
VETERINARY SCIENCES		
183.	Бердник В.П., Бердник І.Ю., Гончар Р.О. ФАРМАКОДИНАМІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ РОЗЧИНУ ВОЛГОГРАДСЬКОГО БІШОФІТУ	789
184.	Шевченко А.І.Ш., Гудзоватий Р.С., Корейба Л.В., Дуда Ю.В., Рябоконь В.М. ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНИХ ТЕРМІНІВ ДЛЯ ОСІМЕНІННЯ У СОБАК	794

ДӘСТҮРЛІ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ӨНІМ ҚҰРТТЫҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖАҢАРТУ ЖӘНЕ ҰЙЫМДЫҚ СТАНДАРТЫН ӘЗІРЛЕУДІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Ботаева Ляззат Жасулановна
Магистрант физика-технологиялық факультеті
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
Алматы,Казақстан

Амир Бакыт Тилеулесович
т.ғ.к.,аға оқытушы
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
Алматы,Казақстан

Аңдатпа: Бұл мақалада дәстүрлі сонымен қатар заманауи өнім, құрттың жаңа түрінің әзірлеу технологиясы көрсетілген. Сонымен қатар, «Қазақстанда жасалған» өнімдердің дәрежесін арттыру және әлемдік нарыққа шығу мақсатында, ұйымдық стандарт әзірлеу маңыздылығы көрсетілген. Құрт өнімдерінің үнемі кеңейіп келе жатқан ассортименті және отандық нарықты импорттық тауарлармен қанықтыру құрт өнімдерді өндіру кәсіпорындары арасында бәсекелестік тудырады. Сонымен қатар, жоғары сапалы және арзан өнімдер өндіруді талап етеді. Аз шығындармен жоғары сапалы өнім өндіру үшін негізгі компонент шикізат болып табылады. Бірақ, жалғыз шикізатпен алысқа бармасымыз анық. Бүгінгі таңда сүтқышқылды өнеркәсбі қажетті сапа көрсеткіштерінің барлық жиынтығына ие болуы керек. Олар: ақуызбен майдың жоғары массалық үлесі, жақсы санитарлық-гигиеналық көрсеткіштер, сүтқышқылды өнімдердің белгілі бір түрін өндіруге мүмкіндік беретін ерекше қасиеттер. Яғни, жалпылама алғанда өндіріске технологиялық жарамдылығы. Осылайша, осы мақалада жоғары сапалы өнім өндіру жолдары ғана қарастырылып қана қоймай, бәсекелестігін арттыру жолдары да көрсетілген. Әлемнің өркениетті елдерінде қолданылатын ХАССП стандартының ережелерін ұйымдық стандарт әзірлеу барысында пайдалану маңыздылығы жазылған. «Қазақстанда жасалған» өнімдердің дәрежесін арттыру.Сайып келгенде, бұл бизнестің бәсекеге қабілеттілігі мен беделіне әсер етеді.

Кілт сөздер: сүтқышқылды өнім, құрт, нарық,бәсекелестік.ХАССП стандарттар жүйесі, ИСО 2200, сапа менеджменті.

Қазақстанда жеңіл өнеркәсіпке соңғы жылдары аса көңіл аударылуда. 2021 жылғы ауа-райының қолайсыздығынан егін саласына өте үлкен шығын болды. Сонымен қатар, жайылымдық жерлердің қурап кетуі, суарымдардың кеуіп кетуі үлкен шығындар тудырды. Көптеген жайылып жүрген үй жануарлары қырылып

қалды. 2021 жылғы қыркүйек айында болған президент Қ.К. Тоқаевтың жолдауында да осы мәселе қарастырылған еді.

Біздің алға қойған мақсатымыз-мыңжылдық тарихы бар құрттың дайындау технологиясын жаңарта отырып, сапасын жақстарту болып табылады және қазақтың ұлттық тағамы құрттың емдік қасиетін қолдану. Құртты тек кальций қорымен қоса, оны витаминдер мен минералдармен байыту технологиясын пайдаланып, жаңа өнімнің өндірісін іске қосу.

Сүт-бұл адамның тамақтануындағы құнды тамақ өнімі, оның қоректік заттары дененің сіңуіне қолайлы арақатынаста және формада болады. Сүт күнделікті тамақтануға енгізілетін болса,барлық ағзаның сіңімділігі артады. Сүт барлық жастағы адамдарға, әсіресе балалар мен қарттарға қажет. Ғылыми негізделген нормаларға сәйкес, адамның күнделікті тамақтануында сүт күніне 250 мл болуы керек (1-кесте).

Кесте 1.

ҚР халқы үшін негізгі тамақ өнімдерін тұтынудың ең төменгі нормалары

Азық-түлік өнімдері	Барлық халық саны (кг/жыл)
Сүт, литр	84,5
Қаймақ, майлылығы 20%	3,2
Жартылай майлы сүзбе	4,9
Ірімшік	2,3
Сары май	4,4

Ал,сүтқышқылды өнімдердің пайдасы бірнеше ғасырдан бері адамзатқа мәлім. Тек, соңғы жылдары ғылыми жағынан тереңірек зерттелуде. Сүтқышқылды өнімдер көптеген пайдалы заттарға бай. Олар: ақуыздар,минералды заттар және витаминдер. Алайда, пайдалы заттарға бай болғаннан бөлек жаңа қасиеттері анықталып жатыр. Мысалы, зерттеулер бұл өнім қатерлі ісік ауруларының бастапқы сатыларында дамуын төмендететінін көрсетті. Тағы бір ерекшелігі құрттың ұзақ уақыт сақталуында. [1]

Дәстүрлі түрде құрттың 20-дан астам түрі мен сорттары бар. Қазір оның бірнеше түрі белгілі. Кептірілген құрт қажетті консистенцияны алғанға дейін қышқыл сүт негізін кептіру арқылы дайындалады, ал пісіру технологиясына және кейбір компоненттердің комбинациясына байланысты "ақ және қара" құрт алуға болады. "Сығылған" құрт шикі сүзбені қышқыл сүт массасынан алақанға басу арқылы алынады, содан кейін көлеңкеде және салқындықта кептіріледі. "Кесек" құртты дайындау технологиясы жаңа сүтті ашытылған сүт массасына қосып, одан кейін кептіруден тұрады. Басқалардан айырмашылығы, бұл түр жұмсақ консистенцияға ие, қоректік заттарға бай және нәзік болып келеді.

Құрт жасаудың технологиялық процесстері келесі кезеңдерден тұрады. Ол: шикізат өндіру(сауу), сүзу, арнайы тарту машиналарында қаймақ және көк сүтке тарту, көк сүтті ашыту және арнайы торлы пакеттерде ілу арқылы сүзу, арнай формалар жасап, кептіру мен ораудан тұрады. Айту оңай болғанымен құрт жасау

процессі ұзақ процесс болып табылады. Демек, құрт дайындау үш негізгі технологиялық процесті қамтиды: сүтті тазарту, сарысудан сүзу және өнімді кептіру.

Құрт өндірісі ең алдымен шикізатты жинаудан басталады. Шикізатты жайылымы жақсы жерлерде жайылған сиырлардан алады. Шикізат сапасының жақсы болуы нәтижеге, яғни құрт сапасына тікелей әсер етеді. Сүт жиналғаннан кейін сүзуден өтеді. Сүзу арқылы біз көзге көрінетін және көрінбейтін артық заттардан арыламыз.

Келесі процесс арнайы сүзу машинасы арқылы сүзу процессі болып табылады. Сүзу процессі арқылы біз қаймақ пен көк сүтке бөлеміз. Сүтті бөлу арнайы машина арқылы жүзеге асады. Бұл процесс дұрыс жүргізілмейтін болса, сүт кептіру кезінде қиындықтар болу мүмкін. Сол себепті, бұл процесске де немқұрайлы қарауға болмайды. Жалпы, сүт құрамында лактобактериялар мен бифидобактериялар болғандықтан, құрт дайындау кезінде кез-келген процесске немқұрайлы қарауға болмайды.

Келесі кезең бізде алынған көк сүтті ашыту болып табылды. Бұрындары бұл процесс табиғи жолмен жүргізілетін. Ал,қазіргі кезде 32-34°С дейін салқындатылған майсыздандырылған сүтке сүт қышқылды бактериялардың таза өсірінділерінен дайындалған 3-5% ұйытқы қосылады. Мысалы,құрғақ мезофильді сүтқышқылды стрептококктардың бактериялық концентраты (Lactococcus lactis subsp. cremoris (biovar diacetylactis), Lactococcus lactis subsp. lactis Streptococcus thermophilus) қосылады. [2]

Ашытқы енгізілгеннен кейін сүт ашытылады. Оны ашыту 6-8 сағат ішінде жүзеге асырылады, содан кейін 60°С-қа дейін қызады және 30-40 минут ұсталады.Содан кейін, қолжетімді әдіспен сарысуынан бөліп алады. Ол үшін пресс-арбалар қолданылады. Әдетте бұл процесс 2-3 сағат уақытты алады. Алайда, заманауи жабдықтар, мысалы, сусыздану және сүзбе сығындысын басу қондырғысы сарысуды тиімді бөлуге және өзін-өзі басу процестерінің ұзақтығын 1,5 сағатқа дейін қысқартуға мүмкіндік береді.

Сарысуынан бөлінген массаға тұз қосылады. Тұз барлығымыз білетіндей йодқа өте бай. Қазақстан теңізбен жанаспайтындықтан, біздің елде екі адамның бірінде йод жетіспеушілігі кездеседі. Құртты керекті мөлшерде тұтыну тек қана кальций жетіспеушілігімен қоса йод жетіспеушілігінен де көмектеседі. Біздің жобамыздың артықшылығы осында. Біз классикалық құрт дайындау технологиясына өзгертулер енгіздік. Сарысуынан сығылған массаны біз тұздан бөлек қосымша витаминдендіру мақсатында жеміс-жидек пюресін қосамыз. Осылайша біз жаңа өнім аламыз. Жаңа өнім дәмі мен түсі бойынша ерекшеленуі мүмкін, бірақ пайдалы қасиеттері 2 есе артпаса кемімесі анық.

Осылайша, қазақтың ұлттық өнімі құрттың технологиясын жаңарта отрып нарыққа шығару жеткілікті ме? Әрине, технологиясын жаңарту процессі жеткіліксіз! Өнім өндірісінің кез-келген сатысында сапаны қамтамасыз ету, ең басты талап болып саналады.

Елде көптеген жылдар бойы өнім, жұмыс және қызмет сапасының қажетті деңгейін арттыру мен қамтамасыз етудің әртүрлі әдістерін қолдана отырып, сапаны басқарудың әртүрлі жүйелері болғанын ескерген жөн. Барлық осы

жүйелер белгілі бір дәрежеде уақыт талаптарына сәйкес өнім, еңбек және қызмет сапасына мақсатты түрде оң әсер етті және сындарлы жаңалықтар мен артықшылықтарға ие болды. Шешілетін міндеттердің ауқымы аумақтық және салалық басқарудың барлық деңгейлерінде сапа саласында бірыңғай саясат жүргізуді қамтамасыз ететін сапаны басқарудың кешенді жүйелерін әзірлеу мен енгізуді талап етті. Сонымен қатар, бірыңғай ұйымдастыруды және орталықтандырылған ғылыми-әдістемелік басшылықты қажет етті.

Алайда, сапаны басқарудың жоғарыда аталған жүйелерінің басым көпшілігі кемшіліктерге ие болды: біріншіден, бақылау рәсімдері тек дайындалған өнімдердің сапасына қатысты болды; екіншіден, өндірілген өнімнің барлық партиясынан тек жекелеген үлгілер ғана тексеруге ұшырады; үшіншіден, ынталандыру және кадрларды даярлау жүйелері одан әрі жаңғыртуды қажет етті. Осылайша, басқару жүйелерінде талап етілетін сапа деңгейін қамтамасыз ету бойынша жүргізілетін іс-шаралар, орын алған кемшіліктердің қайталанбауына кепілдік бере алмады. Тек қазіргі уақытта сүтқышқылды өнімдердің қауіпсіздігі мен экологиялық таза мәселелерін шешу және сапаны басқарудың прогрессивті жүйелерін қолдану қажеттілігі туындады. Дегенімен, бұл көптеген елдерде нарықтық басқару механизмінің ерекшелігіне байланысты.

Әлемдегі сапа менеджментінің заманауи тұжырымдамасы сүтқышқылды өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін басқару қызметі ол шығарылғаннан кейін тиімді бола алмайтындығына негізделген. Барлық осы мақсаттағы қызмет - профилактикалық сипатта болуы керек және өндіріс процесінде жүзеге асырылуы керек. Бұл ережелерге ХАССП қағидаттарына негізделген жүйе толық жауап береді. Өмірлік циклінің барлық кезеңдерінде тамақ өнімдерінің тиісті,кепілдендірілген және тұрақты сапасы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ететін әлемдік ауқымда жалпыға бірдей танылған шаралар жүйесі. Бұл жүйе тамақ өнімдерін өндіру және тұтастай алғанда кәсіпорын жұмысы кезіндегі жекелеген технологиялық процестердің тәуекелдерін талдауды және сыни бақылау нүктелерін басқаруды көздейді. ХАССП жүйесін Дүниежүзілік сауда ұйымы (ДСҰ), Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ), Алиментариус кодексі ресми түрде қабылдады, ал Еуропалық Одақ елдерінде тамақ өнімдерінің гигиенасы жөніндегі директива енгізілді. Сонымен қатар, көптеген елдерде оның талаптарының орындалуын бақылау мемлекеттік органдардың міндеті болып табылады. Отандық кәсіпорындардың, олардың басшы органдарының қызметі нақ осы тұрғыда жүзеге асырылуы тиіс.

Сапа-кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігінің негізі. Сапа күрделі және әмбебап категория ретінде көптеген ерекшеліктер мен түрлі аспектілерге ие. Әлеуметтік тұрғыдан алғанда, сапа тұтынушылардың өнімді сұраныс пен ұсыныс заңдарына сәйкес қоректік және басқа қасиеттер тұрғысынан қабылдауымен байланысты. Сапаның техникалық және технологиялық аспектісі сапа параметрлерінің жиынтығына байланысты, олардың ішінде өнімнің балғындық параметрі жетекші жоспарға енеді. Сонымен қатар, әлемдік дағдарысқа байланысты сатып алушылардың баға факторына аса назар аударуы шешуші роль атқарады. Құқықтық тұрғыдан алғанда, құрт өнімдерінің сапасы нормативтік құжаттамада белгіленген талаптарға сәйкес келетін өнім

қасиеттерінің жиынтығы ретінде әрекет етеді. Осылайша, сапа өнімнің тұтынушылық қасиеттерінің жиынтығы ретінде халықтың қажеттіліктерін жан-жақты қанағаттандыруға ықпал етуі мүмкін немесе нақты болуы керек.

Сүтқышқылды өнімдердің жоғары сапасы көбінесе кәсіпорынның беделін анықтайды және өз негізінде бәсекеге қабілеттілік мәселесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Тек жоғары сапаны сақтай отырып қана, бәсекелестікке қарамай кәсіпорын ұзақ жылдар бойы өмір сүре алады.

Сүтқышқылды өнімдердің сапасына қойылатын талаптар республикалық заңнамамен де, халықаралық стандарттармен де регламенттеледі. Сонымен қатар, оларды кәсіпорындардың қолданысындағы сапа жүйесі аясында жеке және дербес қалыптастырады. Кәсіпорындардың стандарттарын, техникалық шарттар мен регламенттерді тікелей әзірлеумен, оларды тіркеумен, осы стандарттардың мемлекеттік (ұлттық) стандарттарға сәйкестігін бақылаумен стандарттау бөлімі айналысады. [3]

Ұйымдардың, оның ішінде коммерциялық, қоғамдық, ғылыми және басқа да ұйымдардың, сондай-ақ заңды тұлғалар бірлестіктерінің стандарттарын өндірісті жетілдіру және өнімнің жоғары сапасын қамтамасыз ету үшін осы стандарттарды қолдану қажеттілігіне қарай олар дербес әзірлеуі және бекітуі мүмкін. Сол себепті, Қазақстан Республикасында жаңартылған құрт өндірісі цехінің негізінде жаңа ұйымдық стандарт әзірлеу негізгі мақсат болып табылады. Ұйымдардың стандарттарын әзірлеу, бекіту, есепке алу, өзгерту және күшін жою тәртібін олар дербес белгілейді. Ұйым стандарттарын енгізу халықаралық стандарттардың талаптарын біртіндеп игеруді көздейді. Олар өнімнің шыққан еліне және жеріне қарамастан қолданылады.

Сонымен қатар, стандарттау саласында алдағы уақытта кешенді сапа жүйесінің құрылуын күтуге болады. Кешенді сапа жүйесінің құрылуы көптеген мәселелерді шеше алады және тұтынушылардың талаптарын неғұрлым толық көлемде қанағаттандыруға мүмкіндік береді.

Кешенді сапа жүйесін тиімді енгізу мыналарды қамтиды:

- кәсіпорынның барлық мүшелерінің барлық жұмыс орындарындағы сапаны басқаруға қатысуы, бұл бірлескен қызмет пен өзара көмек арқылы өнімнің сапасын қамтамасыз ету саласында өндірістік және шығармашылық әлеуетті толық көрсетуге мүмкіндік береді;
- өндірістің технологиялық процесінің барлық сатылары бойынша өнім сапасы үшін жауапкершілікті жедел тексеру және бөлу, сапаны жақсарту кемшіліктері мен мүмкіндіктерін және бәсекелестік бастауларын анықтау;
- ең жақсы нәтижеге қол жеткізе отырып, сүтқышқылды өнімдердің сапасын күнделікті бақылау;
- құрт өндірісі кезіндегі кез-келген сатысында ақауға жол бермеу;
- тұтынушыға және нарықтық конъюнктураға назар аударылуы;
- маркетингтік қызметтің стратегиясы мен тактикасын және жалпы кәсіпорын қызметін уақтылы түзетіп отыру және жақсарту мүмкіндігі.

Өнімнің сапасы мен бәсекеге қабілеттілігі мәселелері іске асырылған сайын оларды сертификаттау жүзеге асырылады. Яғни, стандарт талаптарына сәйкестікті растау мақсатын қояды. Сертификаттау сүтқышқылды өнімдердің

белгіленген сапа талаптарына сәйкестігін дәлелдеудің негізгі және сенімді әдісі болып саналады. Компанияның іскерлік беделі мен тиімді жұмысының кепілі болып табылады.

Құрт өнімдерінің сапа менеджментінің жоспарланған тиімділігін қамтамасыз ету үшін стандарттау саласында кәсіпорын кадрларын даярлау мәселелеріне көп көңіл бөлінуі тиіс. Осы мақсатта басшылар мен мамандар ішкі аудитор куәліктерін ала отырып, ISO 9000 сериялы стандарттарын оқуынан өтуі қажет.

Сүтқышқылды өнімдері саласындағы техникалық реттеу мынадай қағидаттарға негізделеді:

- сүтқышқылды өнімдер адам денсаулығына немесе қоршаған ортаға зиян келтірмеуі тиіс;
- тұтынушыны жаңылыстыратын әрекеттердің алдын алу;
-сүтқышқылды өнімдерінің қауіпсіздігінің барлық аспектілері үшін дайындаушының (сатушының) толық жауапкершілігі;
- нарықтағы өнім қауіпсіздігін мемлекеттік бақылау.[4, 9 б.]

Қазіргі тұтынушы өнімнің сапасына жоғары талаптар қоя отырып, тамақ өнімдерінің толық қауіпсіздігіне сенімді болғысы келеді. ХАССП және ИСО 22000 өндірістік процестің әр кезеңінде қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған қажетті шаралар кешенін қамтиды.[5]

Сертификатқа сілтеме сатып алушыға осы өндірушіге деген сенімділік сезімін оятуы керек. Бүгінгі таңда тамақ өнімдерінің сапасы мен қауіпсіздігін басқарудың жетілдірілген моделі жоқ. ХАССП жүйелері әлемнің барлық өркениетті елдерінде тұтынушыларды сенімді қорғау ретінде қолданылады. ХАССП-бұл әдеттегі стандарт емес, бұл әр компания өз өндірісінің ерекшеліктеріне сәйкес дербес жасайтын, икемді түрде өзгеріп, бейімделе алатын жүйе.

Бұл жүйе тамақ өнеркәсібі үшін арнайы әзірленген және келесі қағидаттарға негізделген:

1. Қауіпті факторларға талдау жүргізу – өнімнің өмірлік циклінің барлық кезеңдерінде қауіптердің маңыздылығын және олардың қауіптілік деңгейін бағалау процесі арқылы.
2. Сыни бақылау нүктелерін анықтау.
3. Жоспарланған шаралар немесе бақылаулар негізінде сыни бақылау нүктелерін бақылауды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін мониторинг жүйесін әзірлеу.
4. Мониторинг нәтижелері нақты сыни бақылау нүктесінде басқарудың жоқтығын көрсеткен жағдайда қабылдануы тиіс түзету әрекеттерін айқындау.
5.ХАССП жүйесі жұмысының нәтижелілігін растау үшін верификация рәсімін әзірлеу.
6. ХАССП қағидаттарына және оларды қолдануға сәйкес келетін барлық рәсімдер мен жазбаларға қатысты құжаттаманы әзірлеу [6, 32 б.]

ХАССП принциптерін қолдану келесі міндеттерден тұрады:

1) ХАССП жұмыс тобын құру;
2) өнімді сипаттау;
3) пайдалану аймағын анықтау;

4) технологиялық процестің схемасын құру;

5) объектідегі технологиялық процестің схемасын растау;

6) барлық ықтимал қауіпті факторларды тізбелеуге, қауіпті факторға талдау жүргізуге, бақылау шараларының мүмкіндігін қарауға міндетті;

7) сыни бақылау нүктесін анықтау;

8) әрбір бақылау критикалық нүктесі үшін критикалық шектердің спецификациясын анықтау;

9) әрбір бақылау сыни нүктесі үшін мониторинг жүйесін құру;

10) кемшіліктерді жою үшін шараларды белгілеу және бекіту;

11)тексеру (верификация) рәсімдерін белгілеу;

12)құжаттаманы құру және жүргізу. [7, б. 15]

ХАССП жүйесінің болуы кәсіпорынға бірқатар артықшылықтар береді:

-кәсіпорынның және ол өндіретін өнімнің бәсекеге қабілеттілігі артады;

- тұтынушылардың кәсіпорын өнімдеріне деген сенімі артада;

-жаңа нарықтарға шығу, қолданыстағы өткізу нарықтарын кеңейту мүмкіндігі ашылады;

- өнімнің тұрақты сапасын қамтамасыз ету арқылы шағындар саны азаяды;

- сапалы және қауіпсіз тамақ өнімдерін өндірушінің беделі құрылады.

Енгізілген ХАССП жүйесі технологиялық және өндірістік процестерді реттеуге, өнімділікті арттыруға, өнім сапасының жоғары деңгейін қамтамасыз етуге көмектеседі. Сайып келгенде, бұл бизнестің бәсекеге қабілеттілігі мен беделіне әсер етеді.

Осылайша, құрт өндіретін кәсіпорындарда сапа менеджменті жүйесін құру және ұйымдық стандарт енгізу мәселесі өзекті болып отыр. Стандарттау мен сертификаттау және маркетинг халықаралық стандарттар негізінде жоғары сапа мен қауіпсіздікті қамтамасыз етеді.

Ұлттық өнімдердің сапасын арттырып,өндіріске шығарып, әлемдік дәрежеде дамытатын болсақ, ел экономикасына да елеулі және оң өзгертулер әкелетініміз сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. А.А.Сапарбекова, Г.Н.Журавлёв, Т.Б.Ногаев, Функциональный комбинированный кисломолочный продукт – 2012.

2. Қалиев С. Қазақтың сүт тағамдары және оларды әзірлеу технологиясы // Этнопедагогика в системе образования. — 2006.

3. Қазақстан Республикасының мемлекеттік стандарты СТ РК 1179 – 2003 – 2003.

4. Шевелев С. А. Актуальные вопросы качества и безопасности молочных продуктов // Переработка молока. Специализированный журнал. 2014.С.6-11.

5. Қазақстан Республикасының мемлекеттік стандарты СТ РК 1179 – 2003 – 2003.

6. Тимохин В. Т. Принципы системного управления качеством // Методы оценки соответствия качества. 2008. № 3. С. 32–41.

7. Воскобойников В. М. Новые подходы к управлению качеством продукции // Экономика и жизнь. 2013. Дек. № 50.

СУЧАСНІ ДОСЯГНЕННЯ КРУП'ЯНОГО ВИРОБНИЦТВА

Любич Віталій Володимирович,
доктор сільськогосподарських наук, професор
Уманський національний університет садівництва

Крупи – харчовий продукт, який являє собою ціле або подрібнене зерно з повністю або частково звільненим від оболонок, алейронового шару, зародка. Крупа займає особливе місце в харчуванні. Якщо борошно використовується для виробництва хлібобулочних або кондитерських виробів, тобто є напівфабрикатом, то крупа – кінцевий продукт для приготування страв, а деякі види взагалі не вимагають кулінарного оброблення (сухі сніданки, легкі зерна). Круп'яні культури є стратегічними продуктами у забезпеченні продовольчої безпеки, що відрізняються серед інших стабільно широким попитом і споживанням завдяки своїй високій поживності та ціновій доступності. В умовах пандемії коронавірусу і світової економічної кризи спостерігається зростання попиту на круп'яні культури на внутрішньому та зовнішньому агропродовольчих ринках [1]. Нині для виробництва круп використовують малопоширені види сільськогосподарських культур, які мають особливості під час перероблення та споживні властивості, що зумовлює необхідність узагальнення наукової інформації у цій галузі.

Важливе значення має сировина, з якої отримують крупу. Традиційно найпоширеніші гречка і просо. До круп'яних культур також належать умовно круп'яні ячмінь, овес, пшениця, кукурудза, горох, нут, сочевиця, рис. Серед них важливе продовольче значення займають гречка, просо, горох і сочевиця. У структурі вітчизняного виробництва круп спостерігаються деякі зміни. Якщо раніше на першому місці в сумарному обсязі виробництва круп була гречана, яка має найбільший попит у населення, то нині її частка становить близько 19–20 %. Найвищу питому частку в цій структурі займають злакові культури, з яких отримують плющені, пластівці, лущені, обрушені та подрібнені крупи (крім рису). При цьому частка виробництва інших видів круп з вівса (ядро і подрібнена) у загальній їх структурі становить лише 4 %, пшона (ядро) – 4, ячменю (перлова, подрібнена) – 4, кукурудзи (подрібнена) – 3 і пшениці (ціла, подрібнена) – 2 %. Нині значний попит також мають продукти типу «мюслі» на основі пластівців несмажених зернових культур та інші їх види [2].

Крупу можна отримувати з малопоширених видів пшениці (пшениця однозернянка, пшениця тургідна, пшениця полба, пшениця польська, пшениця карталійська, пшениця Тимофеєва, пшениця спельта, пшениця Петропавлівського) тритикале, тритордеума, жита, проса африканського, чумизи, могару, сорго, соризу, кіноа, бобів, люпину, квасолі, вігни, чини, доліхоса, каянуса [3].

За даними [4], злакові культури – один із основних світових джерел продовольства, що становить близько 300 млн тонн щорічно. Валове

виробництво зерна в Україні в 2019 р. становило 75,1 млн т. Продукти його перероблення споживаються в усьому світі.

Тритикале (*X Triticosecale* Wittmack) – вид зернової культури техногенного походження, отриманий гібридизацію пшениці й жита. Він був створений для поєднання господарсько-цінних властивостей батьківських форм. Висока енергія росту, холодостійкість і високий вміст білка жита й середні хлібопекарські характеристики клейковини пшениці. Ця культура має низку технологічних переваг порівняно з пшеницею та житом. Тритикале, порівняно з пшеницею, зазвичай добре розвивається в умовах абіотичного стресу. Крім цього, воно характеризується високою стійкістю проти ураження основними грибковими хворобами. Проте рослини не мають стійкості проти ураження *Claviceps purpurea* [5]. Біохімічні показники зерна тритикале змінюються в широкому діапазоні (табл. 1). За вмістом харчових волокон (пентозами, β-глюкан) воно переважає зерно пшениці, жита та ячменю.

Таблиця 1

Біохімічний склад зерна, % на суху речовину [5]

Показник	Культура			
	Пшениця	Жито	Тритикале	Ячмінь
Крохмаль	52,1–64,5	46,5–59,7	52,7–63,9	42,3–58,1
Білок	7,6–15,8	5,6–11,3	6,8–16,0	6,7–14,3
Пентозани	3,5–7,0	5,9–10,2	9,1–14,0	5,8–7,5
Жир	1,7–2,2	1,3–2,7	1,5–2,4	1,9–3,5
β-глюкан	0,3–1,2	1,3–1,7	0,8–3,0	3,1–5,5

Порівняно з пшеницею зерно тритикале містить більше лізину. Вміст глютену в ньому на 20–30 % нижчий порівняно з пшеницею, містить більше харчових волокон. Продукти перероблення зерна тритикале мають високу кулінарну якість.

Світове виробництво тритикале становить понад 20 млн т за рік, половина якого припадає на Німеччину й Польщу. Незважаючи на високі технологічні властивості зерна, борошно тритикале широко не використовують у харчовій промисловості. Значну частину зерна тритикале використовують для відгодівлі сільськогосподарських тварин. Зерно тритикале має високі дієтичні властивості [6]. Складові частини зернівок позитивно впливають на кишківник, зменшують вивільнення та всмоктування глюкози, контролюють холестерин у крові. Очевидно, що продукти із зерна тритикале будуть мати подібний вплив на організм людини. Тому для того, щоб скористатися корисними харчовими властивостями, потрібно проводити дослідження якості зернопродуктів із тритикале.

Крім цього, круп’яне виробництво привабливе для інвестування завдяки низьким ризикам капіталовкладень. Враховучи великі обсяги виробництва зерна тритикале та його високі технологічні властивості, виникає необхідність пошуку раціональних способів його перероблення. Недостатня кількість інформації про круп’яні властивості зерна тритикале призводить до зменшення ефективності переробних виробництв [7].

Розроблено структуру технологічного процесу лущення зерна тритикале, що передбачає оброблення сировини за початкової вологості 12,0–14,0 % на лущильниках без використання водотеплового оброблення, до індексу лущення 9–11 %. Застосування таких складових технологічного процесу забезпечує вихід цілої крупи за початкової вологості зерна 12,0 % – 81,7, 13,0 % – 84,1 і за 14,0%-й вологості – 83,6 %. Кулінарна оцінка каші, отриманої з крупи із тритикале подрібненої № 1 становить 7,8 бала. Вихід крупів із тритикале подрібнених № 2 і 3 становить 74,1–77,1 %, а їх кулінарна оцінка – відповідно 8,6 і 8,8 бала [8].

Під час виробництва крупи тритикалевої плющеної рекомендовано використовувати крупу із тритикале № 1. При цьому пропарювання слід проводити за тиску насиченої пари 0,15 МПа впродовж 5 хв з такою ж тривалістю відволожування. Вихід крупи плющеної становить 92,4 %, з тривалістю варіння 12–13 хв і кулінарною оцінкою 8,6 бала.

Встановлено, що в технології виробництва крупи із тритикале оптимально зволожувати зерно фракції 2,8–3,2×20 до вологості 14,0 % з тривалістю лущення 100 с. Застосування таких параметрів оброблення дозволяє отримати 88,8 % крупи цілої з кулінарною оцінкою 6,7 бала за дев’ятибальною шкалою, що відповідає задовільному результату. Істотне поліпшення кулінарної оцінки крупи (на 1 бал), досягається збільшенням загальної тривалості їх лущення до 140 с. При цьому вихід крупи знижується в середньому на 4,7 % (до 83,8 %).

Активне використання зерна спельти як продовольчої сировини розпочалось недавно. Це зумовлено її нижчою врожайністю порівняно з традиційними пшеницями. Проте підвищений вміст білка, збалансований за амінокислотним складом, вигідно вирізняє зерно спельти для виробництва продуктів дієтичного харчування [9]. Значна вартість зерна та попит на продукти його перероблення зумовлюють велику рентабельність вирощування зерна спельти.

Відновлення інтересу до плівчастих пшениць пов’язане з їх високою харчовою цінністю, придатністю для органічного землеробства та селекційно-генетичного поліпшення пшениці м’якої. Значний інтерес до спельти обумовлений також вищою врожайністю, порівняно з іншими плівчастими видами. За технологічними властивостями борошно із зерна спельти найбільш подібне до борошна пшениці м’якої. Крім цього, плівчасті пшениці поглинають більше мінеральних елементів із ґрунту, тому містять більше золи порівняно з сучасними сортами пшениці м’якої [10].

Незважаючи на подібність зерна спельти до пшениці м’якої, оболонки спельти мають сильні зв’язки із зерном, які не відокремлюються під час обмолоту. Це зумовлює необхідність додаткового очищення зерна спельти. Враховуючи особливості будови колоса і зернівки спельти, існуючі режими перероблення зерна традиційних пшениць на крупи необхідно науково обґрунтувати.

На основі експериментальних і виробничих досліджень розроблено технологічну схему виробництва круп’яних продуктів із зерна пшениці спельти. Оптимальним водотепловим обробленням є зволожування зерна до вологості 15,0–15,5 % з відволожуванням упродовж 30–60 хв з індексом лущення 11–13 %. Вихід крупи (87 %) з пшениці спельти № 1 вищий на 24,6 %, круп подрібнених

(78 %) – на 14,1–19,3 % порівняно з існуючою технологією виробництва круп із пшениці м'якої подрібненої. При цьому крупа швидко вариться (18–25 хв) і має дуже високу загальну кулінарну оцінку (8,6–9,0 бала) [11].

Для виробництва крупи плющеної з пшениці спельти доцільно використовувати крупу № 1 без додаткового сортування. Крупу зволожують, пропарюють у пропарнику безперервної дії за тиску насиченої пари 0,15 МПа упродовж 5 хв і відволожують у термоізольованому бункері впродовж 5 хв. За вологості крупи 20 %, після водотеплового оброблення, вона не потребує додаткового підсушування. Після темперування, зерно плющать на плющильному верстаті за диференціалу 1 : 1. Крупу плющену сушать до вологості 14 % й отримують проходом сита Ø 6,5 мм і сходом сита Ø 3,5 мм на розсійнику. Перед аспіраційною мережею встановлюють магнітний сепаратор. Така технологія отримання крупи плющеної з пшениці спельти скорочує тривалість варіння каші на 5 хв порівняно з технологією виробництва швидкорозварюваних пшеничних круп. Крім цього, технологія має скорочену схему виробництва і з меншими енергосиловими витратами [12].

Пшениця полба або двозернянка (*Triticum dicoccum* (Schrank) Schuebl) – вид плівкової пшениці. Вважається, що цей вид походить від дикої близькосхідної пшениці *Triticum dicoccoides* Schweinf. (дикої полби). Представники пшениці полби характеризуються витривалістю до надлишкового зволожування й посухи, холодостійкістю. Крім цього, толерантні до низки грибкових хвороб, невибагливі до родючості ґрунту. Виявлена стійкість пшениці полби до борошнистої роси і бурої іржі за органічного землеробства. Зерно в колосі захищене від шкідників і несприятливих зовнішніх впливів щільним обхватом квітковими і колосковими лусками. Зважаючи на ці переваги, пшениця полба широко впроваджується в органічне землеробство (Organic Farming) [13].

Біохімічні показники зерна пшениці полби змінюються в широкому діапазоні. При цьому відмічається подібність хімічного складу і технологічних показників із пшеницею твердою. Вміст основних складових зерна такий: білок від 12,7 до 25,7 %; крохмаль від 50,0 до 66,2; ліпіди від 0,9 до 4,9; клітковина від 1,0–2,17 %. Зерно пшениці полби якісно відрізняється від пшениці м'якої за харчовою цінністю. Лютеїну більше міститься в пшениці полбі, що виражається жовтим відтінком борошна. Значний його вміст може бути вагомим для профілактики розладів зору. Зерно пшениці полби містить більше селену, заліза, мангану, цинку й міді порівняно з пшеницею м'якою.

Світове виробництво пшениці полби становить близько 1 % від загального обсягу вирощування пшениці. Проте спостерігається стабільне зростання обсягів її виробництва, зокрема у розвинутих країнах Європи і Північної Америки. У харчовій промисловості з пшениці полби виготовляють крупи і борошно. Зерно полби має високі дієтичні властивості. Внаслідок повільнішого засвоєння крохмалю пшениця полба має низьке значення глікемічного індексу. Також, вона містить менше алергенних речовин, ніж пшениця м'яка й спельта. Продукти перероблення зерна полби мають високу кулінарну якість.

Найбільший вплив на вихід круп'яних продуктів із пшениці полби зумовлює тривалість лущення. Консистенція ендосперму впливає менше, проте

достовірно. Застосування склоподібного зерна забезпечує вищий вихід цілої крупи. Вплив початкової вологості зерна перед лущенням істотно менший, проте достовірний. Під час лущення зерна від 20 до 180 с найбільший вихід крупи за початкової вологості (12 %) для склоподібного зерна становить 99,6 % і для борошнистого – 98,2 %. Зволожування та відволожування зерна пшениці полби не підвищує вихід крупи порівняно з лущенням зерна за вологості 12–13 %. Кулінарна якість крупи також найбільше залежить від тривалості лущення. Параметри водотеплового оброблення впливають на кулінарну якість неістотно. Високий показник кулінарної оцінки (6,6–8,0 бала) мають крупи із тривалістю лущення впродовж 40–100 с, що в середньому відповідає індексу лущення 5–9 %. Під час виробництва цілої крупи із зерна пшениці полби оптимально лущити склоподібне зерно за вологості 12,0–13,0 %. Тривалість лущення такого зерна повинна становити 40–120 с (вихід крупи 92–97 %) для отримання крупи з високими показниками якості та 120–140 с (вихід крупи 86–90 %) – з дуже високими [14].

Вихід крупи плющеної вищого сорту із зерна пшениці полби залежить від тривалості лущення, пропарювання та відволожування. Найбільший ступінь впливу має проведення лущення. Відволожування має достовірний вплив, проте менший. Слід відзначити, що каша, отримана із крупи з низьким індексом лущення (0–6,9 %) характеризується високою загальною кулінарною оцінкою, що зумовлено особливостями виду пшениці полби. Дуже високу загальну кулінарну оцінку (8,7 бала) має каша за 11,6%-го індексу лущення. Під час виробництва крупи плющеної із зерна пшениці полби раціонально пропарювати крупу цілу впродовж 6–9 хв і відволожувати 3 хв. Крупа, що отримана за рекомендованих режимів характеризується високою кулінарною оцінкою – 7,7–8,1 бала [15].

Список літератури

1. Liubych V. V., Tretiakova S. O., Melnik D. S. Optimization of groats production at processing of spelt grain. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. 2020. Том 31 (70), №5. С. 184–189.

2. Кернасюк Ю. В. Ринок круп’яних культур у 2020 році: аналітика та прогнози. *Агробізнес сьогодні*. 2020. Режим доступу – http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/17395-rynok-krupianykh-kultur-u-2020-rotsi-analityka-ta-prohnozy.html.

3. Rahaman T., Vasiljevic T., Ramchandran L. Shear, heat and pH induced conformational changes of wheat gluten-impact on antigenicity. *Food Chem*. 2016. Vol. 196. P. 180–188.

4. Agriculture, Forestry and Fishery Statistics – 2016 Edition. [(accessed on 10 September 2018)]; Available online: https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-statistical-books/-/KS-FK-16-001.

5. Jimenez L., Morales-Osorio A., Martinez M. Forage yield, chemical composition and in vitro gas production of triticale varieties (*x Triticosecale* Wittmack) preserved by silage or hay. *Acta Agron*. 2018. Vol. 67, Issue 3. P. 431–437.

6. Salmon D.F., Mergoum M., Macpherson H. Triticale production and management. *FAO Plant Production and Protection Paper*. 2004. No. 179. P. 27–36.

7. Laskowski W., Górska-Warsewicz H., Rejman K., Czeczotko M., Zwolińska J. How Important are Cereals and Cereal Products in the Average Polish Diet? *Nutrients*. 2019. No 11 (3). P. 66–79.

8. Якість зерна тритикале та продуктів його перероблення: моногр. / Г. М. Господаренко, В. В. Любич, В. В. Новіков, В. В. Желєзна; за заг. ред. Г. М. Господаренка. Київ: ТОВ «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2019. 176 с.

9. Hospodarenko H., Karpenko V., Liubych V., Novikov V. Characterization of amino acid content of grain of new wheat varieties and lines. *Agricultural Science and Practice*. 2018. Vol. 5, Issue 3. P. 12–18.

10. Пшениця спельта. Г. М. Господаренко, П. В. Костогриз, В. В. Любич, Ф. М. Парій, С. П. Полторецький, І. О. Полянецька, Л. О. Рябовол, Я. С. Рябовол, О. Г. Сухомуд. За заг. ред. Г. М. Господаренка. Київ: ТОВ «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2016. 312 с.

11. Любич В. В., Полянецька І. О. Якість цілої крупи із зерна спельти залежно від індексу лущіння та водно-теплової обробки. Вісник Уманського НУС. Умань. 2015. № 2. С. 34–39.

12. Осокіна Н. М., Любич В. В., Возіян В. В. Вихід і якість крупи плющеної з пшениці спельти залежно від елементів технології переробки. Зб. наук. пр. Уманського НУС. 2017. Вип. 90. С. 91–98.

13. Caballerol Martín L. M., Alvarez J. B. Collection and characterisation of populations of spelt and emmer in Asturias (Spain). *Czech Journal of Genetics and Plant Breeding*. 2005. Vol. 41. P. 175–178.

14. Любич В. В., Лещенко І. А. Вихід і якість цілої крупи із зерна пшениці полби залежно від консистенції ендосперму та водотеплового оброблення. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2020. Вип. 2 (106). С. 71–79.

15. Любич В. В., Лещенко І. А., Сторожик Л. І., Войтовська В. І. Вихід і якість подрібненої крупи із зерна пшениці полби. *Агробіологія.* 2020. №2 (158). С. 79–90.

ПАРАМЕТРИЧНА АРХІТЕКТУРА - ПРОВІДНИЙ СТИЛЬ В АРХІТЕКТУРІ МАЙБУТНЬОГО

Бабенцова Орина Сергіївна,
студентка 2 курсу факультету архітектури та містобудування
Одеська державна академія будівництва та архітектури

Вербовецька Віталіна Віталіївна,
студентка 2 курсу факультету архітектури та містобудування
Одеська державна академія будівництва та архітектури

Сліпченко Валерія Романівна,
студентка 2 курсу факультету архітектури та містобудування
Одеська державна академія будівництва та архітектури

Шаламова Катерина Юріївна,
асистентка кафедри Дизайну архітектурного середовища
Одеська державна академія будівництва та архітектури

Архітектура має дуже важливу властивість – зчитуваність. Вона завжди уособлює час, розвиток суспільства, його прагнення та мрії. Вона створюється людьми і для людей, і саме архітектура дозволяє відчути безліч культурних особливостей різних країн, народів, хитромудрість історії. Будь-яка подія накладає свій відбиток на архітектуру. Але іноді вона йде далеко вперед, відображаючи футуристичні мрії, що випереджають свій час. Ця архітектура чекає свого часу на папері багато десятиліть, перш ніж набути форми і переродитися з ідеї до будівлі.

Протягом усієї історії розвитку архітектури люди прагнули зводити будинки, які йшли б у ногу з часом і відповідали їх потребам (естетичним та практичним). У сучасній архітектурі людина прагне створювати такі проекти, які поєднували б у собі багато різних функцій, передбачали економічно вигідні витрати на їх реалізацію і надалі були б практичні у використанні. Естетичність і краса відходять на задній план, але ексклюзивність або хоча б незвичність все ж таки переважають. У архітекторів сучасності виникає бажання створювати щось нове, унікальне, те, що має у своїй основі останні розробки та принципи архітектурних споруд.

Як результат, архітектор починає освоювати нові інструменти для подальшої роботи – це анімація, параметричне моделювання та інші досягнення сучасної комп'ютерної графіки. І тільки зараз, з появою та розвитком передових параметричних дизайнерських систем, параметрична архітектура оформилася як окремий стиль і почала набувати все більшої популярності та затребуваності.

То що таке параметрична архітектура? Це сучасний унікальний стиль, який поєднує знання у скульптурі, архітектурі та головним чином у математиці. Цей вид архітектури має дуже сильний зв'язок з математикою, він повинен враховувати співвідношення між людським фактором, будівлею і навколишнім середовищем. Це стиль, спрямований на будівництво таких будівель, які будуть виходити за рамки простих конструктивних рішень і форм. Естетично це – елегантність плинності без шва, спорідненої з природними системами, яка є ознакою параметризму.

Цей вид архітектури набув популярності лише останніми роками з розвитком передових параметричних дизайнерських систем. Параметризм на даний момент є найважливішим і домінуючим стилем в авангардистській практиці, що потребує масштабності у всіх сферах, починаючи від архітектури та дизайну інтер'єру, до великомасштабного міського дизайну.

Є п'ять завдань параметризму:

1. Параметрична міжартикуляція підсистем. Ціль – перехід від змін однієї системи (деталей фасаду) до групи численних підсистем (обрис, структура, внутрішнє планування). Зміна в будь-якій системі взаємопов'язана зі змінами в інших.

2. Параметрична акцентуація. Ціль – посилення органічного об'єднання через взаємодію. Пов'язана система повинна підкреслювати початкове диференціювання (поділ).

3. Параметричне оформлення. Параметри навколишнього середовища та параметри об'єкта мають бути об'єднані в єдину параметричну систему.

4. Параметричний відгук. Міське та архітектурне середовище отримує можливість повторно формуватися та пристосовуватися у відповідь на дії людини.

5. Параметричний урбанізм – глибока відносність. Безліч будівель пов'язані між собою згідно з деякими законами безперервності. Систематичні перетворення морфології справляє сильні ефекти у муніципальному середовищі і полегшує орієнтацію на місцевості.

У параметричному проектуванні однією з найважливіших проблем є проблема врахування людського фактору. Цифрове проектування має завжди розглядати відношення між об'єктом, середовищем та людиною. Деякі стверджують, що комп'ютер не в змозі враховувати потреби користувачів та екологічні вимоги. Проте можна стверджувати, що у майбутньому параметричне проектування досягне рівня, де комп'ютер почне проектувати з урахуванням певних правил. Але кожною машиною керує людина, яка встановлює (правильні/неправильні) параметри для певного розташування, функцій та найважливіших людських факторів, пов'язаних із об'єктом проектування.

Параметричне моделювання (параметризація) – це проектування з використанням параметрів елементів моделі та співвідношень між цими параметрами. Параметризація дозволяє за короткий час "програти" різні схеми за допомогою зміни параметрів або геометричних співвідношень. Маючи можливість закладати у процес проектування більшу кількість даних та обмежень, можна отримати проект, який максимально враховує багато факторів,

що складно пов'язуються традиційними способами. Параметричні методи дозволяють працювати в реальному часі з найактуальнішими даними.

При створенні та проектуванні параметричної архітектури використовують нові програми, такі як: Grasshopper. Це програма дозволить не лише параметрично моделювати, а й розробляти математичні алгоритми, логічні умови, що дозволяє знайти оптимальне рішення задачі в автоматичному режимі, а також розширює можливості при створенні найскладніших форм та структур.

Працюючи у параметричних середовищах, архітектор перестає бачити кінцевий об'єкт, він бачить лише алгоритм створення, суть процесуального мислення. Кінцевою метою роботи архітектора є досягнення повного реалізму, коли з'являться труднощі у визначенні того, що це реальний об'єкт або нереальний політ людських фантазій.

Серед нових архітектурних розробок параметризму можна виділити такі:

– культурний центр імені Гейдара Алієва за проектом студії Захі Хадід (рис.1), виконаний за всіма канонами параметризму. Вигнута поверхня будівлі досягає землі і злітає назад вгору, утворюючи хвилі, які плавно лягають на землю і поступово випрямляються;

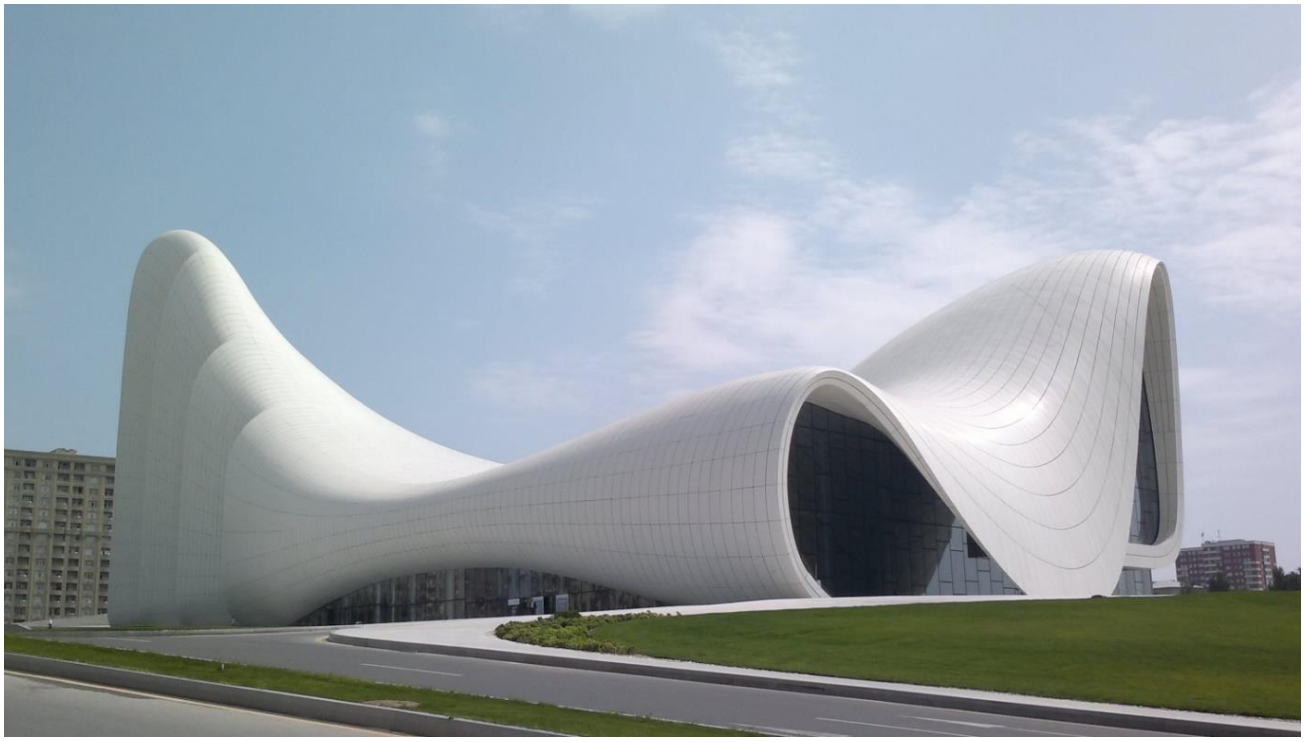

Рисунок1. Культурний центр імені Гейдара Алієва

– офісний будинок Media-ICT (рис.2), спроектований студією архітектора Енріка Руїс Гелі з надувним фасадом. Основна концепція Media-ICT – синтез екологічності та сучасних технологій. У повітряні камери трикутної форми вмонтовані датчики освітленості, які розширюють, або стискають камери, залежно від інтенсивності сонячного випромінювання, цим регулюючи мікроклімат і світло всередині приміщення. При цьому Media-ICT має автономний «інтелект», наприклад, будівля не дозволить ввімкнути всі лампи в порожньому приміщенні – світло загорятиметься тільки там, де знаходиться

людина. А легкість конструкцій дозволила заощадити і зробила цей будинок ще більш економічно вигідним;

Рисунок 2. Офісний будинок Media-ICT

– павільйон від ICD і ITKE (рис.3), що повторює будову екзоскелета жука, цій роботі були об'єднані досягнення робототехніки та біометрики. Модулі, з яких зібрано павільйон, складаються із «затканого» волокном сталевої рами. Загалом розробка та реалізація проекту зайняла півтора роки, а виробництво виявилося безвідходним.

Рисунок 3. Павільйон від ICD і ITKE

Необхідно відзначити позитивну роль параметризму у формуванні нових методів професійної роботи архітектора. Як стратегія дій висувається принцип архітектурної інтерпретації абстрактних побудов. Інтерпретаційні алгоритми роботи з абстрактними зображеннями, схемами, звичайними та екстраординарними діаграмами продовжують розпочаті у першій третині XX століття експерименти з розвитку нових способів мислення, активного включення роботи свідомості та підсвідомості у творчий акт.

Як позитивний може бути розцінений і набутий у рамках параметризму досвід роботи з систематизації, взаємо пов’язання різних параметрів в єдину інформаційну модель архітектурного об'єкта на основі використання різноманітного програмного забезпечення. Завдяки параметричним технологіям архітектор може обробляти великі обсяги даних та результати довгих досліджень та саме на цій основі визначатиме форму будівлі.

Параметричне проектування все ще перебуває на ранній стадії розвитку, але сучасні дослідження показують, що в найближчому у майбутньому воно буде впроваджено у реальне проектування. Розвиток нових методів стає фундаментальною умовою майбутнього успіху. Новий спосіб проектування розвивається не тільки завдяки технології, але також новому програмному забезпеченню, яке зробить параметричне проектування доступне для архітекторів. Одночасно в еволюційної архітектури людський чинник стане найважливішим. Проте найцікавіше – те, що розвиток комп'ютерної технології породжує нові архітектурні стилі. Інноваційний погляд на проектування детермінує своє власне місце у історії. Це створює нові можливості в галузі мистецтва, моди, архітектури та будівельної промисловості.

В цілому, опускаючи цілком допустиму для нового напряму проектної діяльності жорсткість декларування переваг у формоутворенні, можна констатувати, що параметризм демонструє досвід розуміння змін, що відбуваються в життєдіяльності суспільства, досвід освоєння архітектором сучасних прийомів та засобів проектування.

Список літератури

1. Надиршин Н. М. Параметризм як стиль в архітектурному дизайні// Вісник ОГУ. - 2013

2. Шумахер П. Параметризм – новий глобальний стиль для архітектури та міського дизайну, Лондон – 2009 р.

3. Шумахер П. "Маніфест параметризму", Лондон - 2008 р.

4. Невлютов М. Параметрична архітектура: сайт. — [Електронний ресурс] — URL: http://papardes.blogspot.ru/2013/04/blog-post_8885.html

5. Гарсія М. Діаграми архітектури. John Wiley & Sons LTD, 2010.

ВИДИ ПЕРСПЕКТИВИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА РЕАЛІСТИЧНІСТЬ МАЛЮНКУ

Лелик Ярослав,
к.т.н., доцент кафедри архітектури та дизайну
Луцький національний технічний університет

Бойко Руслан,
студент групи Д-12
факультету архітектури, будівництва та дизайну
Луцький національний технічний університет

У тезах доповіді розглянуто побудову зображення на площині та кривій поверхні об'ємних предметів такими, якими ми бачимо їх з певної точки зору, а також історія виникнення поняття перспективного малювання. Досліджено вплив різних видів перспективи на реалістичність малюнків, подачу кольорів та відтінків з урахуванням повітряної та тональної перспективи.

Побудова перспективного зображення на площині або на іншій поверхні об'ємних предметів, такими якими ми бачимо їх з певної точки зору, вимагає все стороннього вивчення законів перспективи. В даній роботі розглядається використання не тільки лінійної перспективи. Студенти, які починають вивчати лінійну і інші види перспективи на спеціальностях дизайн, або образотворчого мистецтва в певній мірі не завжди усвідомлюють, як правильно побудувати зображення того чи іншого предмету, який знаходиться на певній відстані від них. Тому розглянута у роботі проблема завжди є актуальною і цікавить починаючих фахівців як образотворчого мистецтва так і дизайну.

Вивчаючи основи перспективних зображень, найбільш важливим є засвоєння основних законів побудови лінійної перспективи та використання їх при виконанні творчих робіт. Однією з перших відомих наукових праць з побудови перспективних зображень була робота грецького математика Евкліда (3 ст. до н.е.). Перспективні зображення також досліджували відомі художники і науковці з давніх часів, а саме: архітектор епохи Ренесансу Філіппо Брунеллескі, який вирішив проблему передачі зорового сприйняття на площину. Геометричні аспекти побудови ренесансної системи перспективи проілюстрував своїми гравюрами Альбрехт Дюрер. Великий Леонардо да Вінчі в своїх роботах багато уваги приділив вченню про пропорції і вивченню законів перспективи та перспективного простору. Саме тому його вважають піонером не тільки в області перспективних зображень, а і в багато інших наукових дослідженнях.

Лінійна перспектива [1], будується з фіксованою точкою зору і передбачає єдину точку сходу на лінії горизонту (предмети зменшуються пропорційно в міру віддалення їх від переднього плану). Теорія лінійної перспективи вперше з'явилася у Амброджо Лоренцетті в XIV столітті, а знов вона була розроблена в епоху Відродження (Брунеллески, Альберти), грунтувалася на спрощених законах оптики і чудово підтверджувалася практикою (рис.1а,б) [2]. Пряма

перспектива довго визнавалася як єдине вірне відображення світу в картинній площині. З урахуванням того, що лінійна перспектива - це зображення, побудоване на площині, площина може розташовуватися вертикально, похило і горизонтально, залежно від призначення перспективних зображень. Вертикальна площина, на якій будують зображення за допомогою лінійної перспективи, використовується при створенні картини і настінних панно.

Побудова перспективних зображень на похилих площинах застосовують в монументальному живописі - розписи на похилих фризах всередині приміщення палацових споруд і соборів. На похилій картинній площин,і в станковому живописі, будують перспективні зображення високих будівель з близької відстані або архітектурних об'єктів міського пейзажу з висоти пташиного польоту.

а)

б)

Рисунок 1(а,б) – Лінійна перспектива.

Побудова перспективних зображень на горизонтальній площині застосовують при розписі стель, плафонів. Відомі, наприклад, мозаїчні зображення на овальних плафонах станції метро "Маяковська" художника А.А.Дейнеки. Зображення, побудовані в перспективі на горизонтальній площині стелі, називають плафонною перспективою. Лінійна перспектива на горизонтальній і похилій площинах має деякі особливості, на відміну від зображень на вертикальній картині. У наш час домінує використання прямої лінійної перспективи, більшою мірою через реалістичність такого зображення і зокрема через використання даного виду проекції в 3D -іграх. Для посилення ефекту лінійної перспективи використовують ширококутні об'єктиви, які роблять передній план більш опуклим, а для пом'якшення - довгофокусні, які порівнюють різницю розмірів далеких і близьких предметів.

Зворотна лінійна перспектива – це вид перспективи, що застосовується у візантійській і давньоруській манері живопису, при якій зображені предмети представляються збільшеними в міру віддалення від глядача, картина має кілька горизонтів і точок зору, і інші особливості. При зображенні в зворотній перспективі предмети розширюються при їх віддаленні від глядача, немов центр сходження ліній знаходиться не на горизонті, а всередині самого глядача. Зворотна перспектива утворює цілісний символічний простір, орієнтований на глядача і передбачає його духовний зв'язок зі світом символічних образів.

а)

б)

Рисунок 2 (а,б) – Зворотна перспектива

Зворотна перспектива має строгий математичний опис і математично рівноцінна. Зворотна перспектива виникла в пізньому античному і середньовічному мистецтві (мініатюра, ікона, фреска, мозаїка) як в західноєвропейському, так і у візантійському колі країн. (рис.2а,б) [3]. Інтерес до зворотної перспективи в теорії (П. А. Флоренський) і художній практиці зріс у XX столітті в зв'язку з відродженням інтересу до символізму і до середньовічної художньої спадщини.

Повітряна перспектива - характеризується зникненням чіткості і ясності обрисів предметів у міру їхнього віддалення від точки зору спостерігача. При цьому дальній план характеризується зменшенням насиченості кольору (колір втрачає свою яскравість, контрасти світлотіні пом'якшуються), таким чином - глибина здається більш світлою, ніж передній план. (рис. 3 а,б) [4].

Перші дослідження закономірностей повітряної перспективи зустрічаються у працях великого Леонардо да Вінчі. "Речі на відстані, - писав він, - здаються тобі двозначними і сумнівними; роби і ти їх з такою ж розпливчатістю, інакше вони у твоїй картині здадуться на однаковій відстані ... не обмежуй речі, віддалені від ока, бо на відстані не тільки ці кордони, але і частини тіл невідчутні ".

а)

б)

Рисунок 3 (а,б) – Повітряна перспектива

Великий художник зазначив, що віддалення предмета від ока спостерігача пов'язане зі зміною кольору предмета. Тому для передачі глибини простору в картині найближчі предмети повинні бути зображені художником в їх власних кольорах, віддалені набувають синюватий відтінок, "... а самі останні предмети, в ньому видимі, як, наприклад, гори внаслідок великої кількості повітря, що знаходиться між твоїм оком і горою, здаються синіми, майже кольору повітря.

Повітряна перспектива залежить від вологості і запиленості повітря і яскраво виражена під час туману, на світанку над водоймою, у пустелі або степу під час вітряної погоди, коли піднімається пил.

Тональна перспектива широко використовується в монументальному живописі. Ця перспектива базується на зміні тону, кольору та контрастності об’єкта, всі характеристики якого змінюються і мають властивість втрачати чіткість і яскравість при віддаленні вглибину. (рис. 4 а,б) [5]. І знову вперше закони цієї перспективи пояснив Леонардо да Вінчі. Людський зір і сприйняття влаштовано так, що найближчі предмети виглядають для людей більш чіткими й темними, в той час як найдальші – найбільш неясні і бліді. Саме на цій властивості сприйняття навколишнього світу і заснована методика тональної перспективи. Складно не визнати, що подібне відображення простору дійсно робить малюнок куди більш реалістичним і правдоподібним, хоча він не відповідає справжній реальності, як і при будь-якому зображенні об’єкта в перспективі на плоскій поверхні, що характеризується зміною тону об'єктів у міру віддалення від першого плану в глибину картини - висвітлення або затемнення відтінків і тонів.

а) б)

Рисунок 4 (а,б) – Тональна перспектива

Найбільш добре тональну перспективу видно в академічних та реалістичних творах живопису та графіки - це так званий тональний живопис, де відносини по світлості більш важливі, ніж за колірним тоном та насиченістю, а також у гравюрах та малюнках. Залежно від авторської ідеї, далекий план у картині може бути світлим або темним, відповідно предмети, що йдуть в далечінь і об'єкти художник висвітлює або затемнює, наближаючи за тональним відношенням до найдальших ділянок поступово.

Висновки. В тезах даної роботи було досліджено та проаналізовано основні поняття перспективи та деякі її види. Серед усіх перспектив, які використовуються в образотворчому мистецтві, в даній роботі було приділено увагу лінійній перспективі, зворотній лінійній, повітряній та тональній перспективі. Ціллю роботи було дослідити як різні види перспективи впливають на малюнки, їхню об’ємність, реалістичність, правильну подачу кольорів та відтінків на відстанях.

Перелік джерел посилання

1. Лінійна перспектива [Електронний ресурс] : навч. посіб / С. А. Бовкун. – Електрон. дані. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2017.
2. http://surl.li/buhxb
3. http://surl.li/buhzg
4. https://u.to/--YeHA
5. https://u.to/--ceHA
6. https://ukr.mainstreetartisans.com/4120489-kinds-of-perspectives-in-the-visual-arts-ways-to-get-a-perspective-image

МЕТОДЫ РАСЧЕТА КОНСТРУКЦИИ БАЛОК И ПЛИТ

Макулбай Ляззат Бакытжанкызы
магистрант
ФОС «Казахская головная архитектурно-строительная академия»

Аннотация. В данной статье рассматривается методы об изгибе балок, лежащих на упругом основании. Балки и плит на упругом основании представляют собой конструкции, широко используемые в практике строительства. Конструкции на упругом основании, в зависимости от типа нагрузки, рассчитывают на основе из трех задач теории упругости: плоской задачи, задачи с осевой симметрией и пространственной задачи.

Ключевые слова. Упругое основание; плиты и балки, произвольные нагрузки, распределенные нагрузки.

Расчет фундаментных конструкций на упругом основании ставит ряд серьезных проблем, наиболее важными из которых являются:

- уточнение расчетных схем основания, в смысле сближения их с действительностью;
- разработка методов расчета сложных пространственных конструкций с учетом податливости грунта;
- разработка методов сложных пространственных конструкций с учетом влияния характеристик грунтового основания на напряженно – деформированное состояние конструкций фундамента;
- разработка методов расчета сооружений на упругом основании в целях более широкого внедрения их в инженерную практику.

Вопросы расчета различных конструкций на упругом основании в проектной практике наиболее эффективно могут быть решены при помощи приближенных численных методов и программных комплексов. Эти методы дают возможность упругость расчетные выражения и получить необходимых результатов с достаточной степенью точности.

Сложность решения контактных задач в строительной механике – между конструкцией и основанием общеизвестно. Для их решения применяются как приближенные методы, так и математические модели упругого основания. Одной из наиболее распространенных моделей грунтового основания является гипотеза Винклера – о пропорциональной зависимости между реакцией основания и осадком от сосредоточенной нагрузки.

В модели Винклера (модели местных упругих деформаций) упругие свойства грунта характеризуются коэффициентом постели (пропорциональности) k, который предполагается постоянным по всей длине штампа или балки. Зависимости осадки штампа (балки) от нагрузки линейна во всех диапазонах нагрузки, а отпор грунта при бесконечной балки постоянен по всей ее длине (рисунок 1) и равен:

$$p = k \cdot v_0 \tag{1.3.1}$$

где p – давление на грунт;
k – коэффициент пропорциональности;
v_0 – средняя осадка балки.

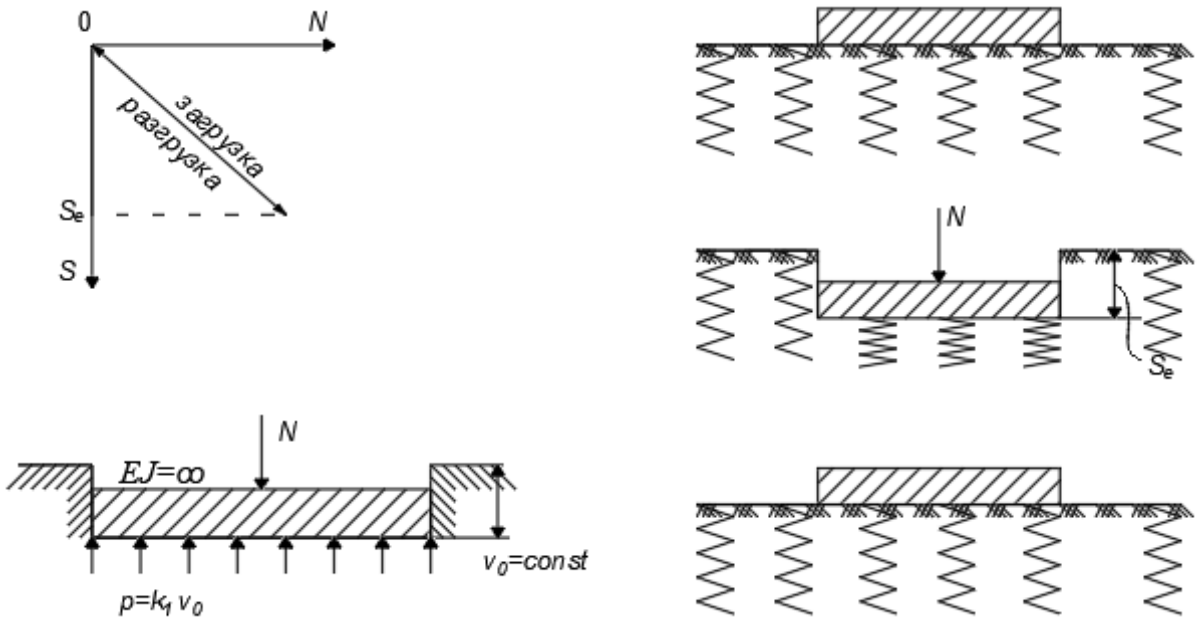

Рисунок 1. Схема деформируемости грунта под нагрузкой по модели местных упругих деформаций (модель Винклера)

В этом случае взаимодействие конструкции фундамента и грунтового основания моделируется введением вертикальных связей с продольной жесткостью. Эта модель очень распространена в инженерных расчетах.

Таким образом, грунта по модели Винклера деформируется только в пределах загружения штампом фундаментом, зданием. После снятия нагрузки поверхность грунта возвращается в свое первоначальное положение.

Большие заслуги в разработке методов расчета конструкций, лежащих на Винелеровском основании принадлежат: Б.Г.Кореневу, А.Н.Крылову, Е.А.Палатникову, В.И.Травушу, Г.С.Шапиро, О.Я.Шехтер, П.Пастернаку, Н.М.Вестергаарду и др.

В модели местных остаточных деформаций модели Фусса аналитическая зависимость между нагрузкой и осадкой штампа та же, только все деформации грунта не восстанавливаются рисунок 2.

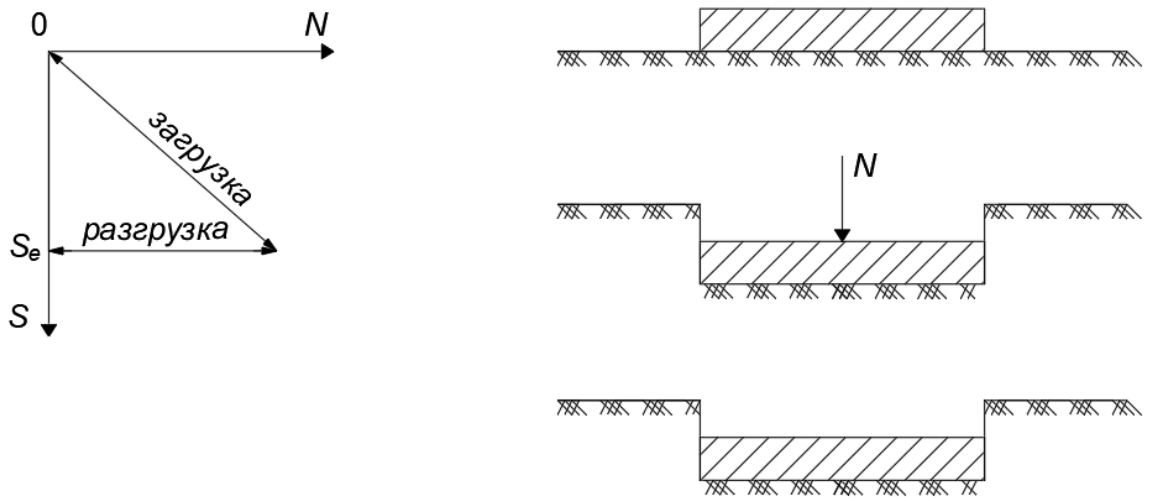

Рисунок 2. Схема деформирования грунта под нагрузкой по модели местных остаточных деформаций модель Фусса

И.Е. Штаерман, Б.Н. Жемочкин и А.П. Синициин также предложили комбинированную модель – деформируемом полупространстве. Модель характеризуется тремя параметрами: коэффициентом постели и двумя коэффициентами упругости, характеризующими деформативность однородного полупространства.

Применимость модели теории линейного деформирования к грунтам была впервые обоснована трудами Н.П. Пузыревского, К. Терцаги, Н.М. Герсеванова, В.А. Флорина, Н.А. Цытовича. Решения уровнения для линейно-деформируемого полупространства приводятся у Б.Н. Жемочкина, М.И. Горбунова-Посадова.

В модели линейно-деформируемой среды зависимость между нагрузками, передаваемыми на грунтовое основание штампа, и осадками этого штампа принимается линейной для сравнительно небольших изменений напряжений в грунте. Грунт деформируется не только под штампом, но и за его пределами, что хорошо согласуется с действительностью. При разгрузке основания появляется остаточные деформации рисунок 3.

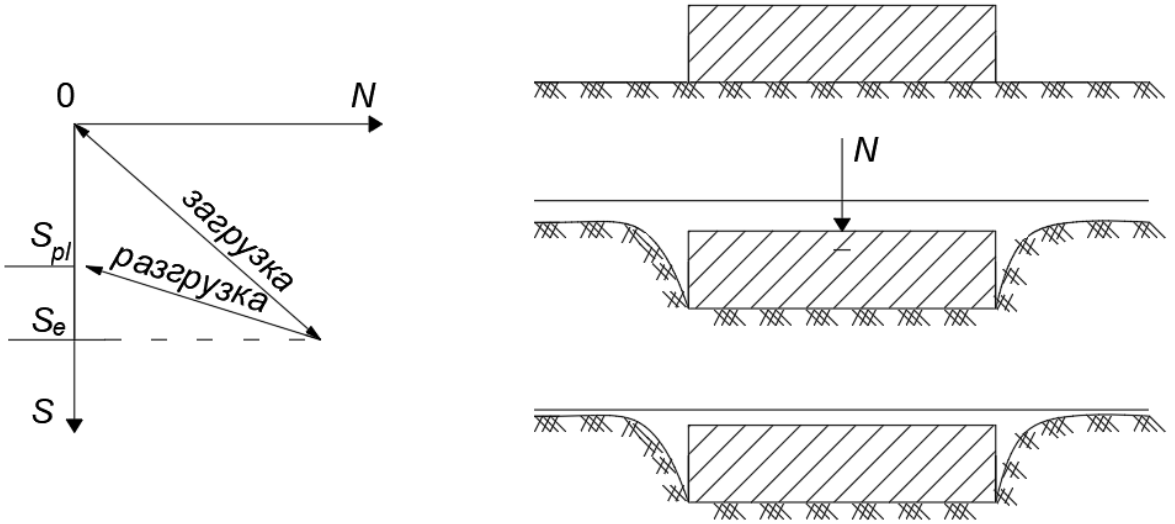

Рисунок 3. Схема деформирования грунта под нагрузкой по модели линейно – деформируемой среды.

Основные аргументы применения теории упругости к грунтам – это очень большие остаточные деформации в грунтах и то, что они не работают или очень незначительно работают на растяжение. Но, принимая во внимание то, что приложенную к грунту нагрузку от сооружения, как правило, не снимают, вопросы об остаточных деформациях и о невозможности работы грунта на растяжение отпадают, лишь бы при нагружении осадки были пропорциональны нагрузке.

Стремление устранить указанные недостатки модели Винклера привело к созданию новой модели, описывающей основание в виде однородного упругого полупространства. Эта модель была предложена независимо Г.Э.Проктором и К.Викгардтом. Упругие свойства ее описываются двумя физическими величинами: модулем деформации E_0 и коэффициентом Пуассона ν_0, определяемые экспериментальным путем.

Если на основание действует давление $P(\xi, \eta)$ в точках поверхности с координатами (ξ, η) рисунок 4, то вызванное этим давлением перемещение основания в точках (x, y) будет равно:

$$w(x,y) = \frac{2(1-\nu_0^2)}{E_0} \iint \frac{P(\xi,\eta)d\xi d\eta}{\sqrt{(x-\xi)^2+(y-\eta)^2}} \qquad (1.3.3)$$

где ξ, η – координаты приложения единичной сосредоточенной силы;

x, y – координаты точки в которой определяется перемещение.

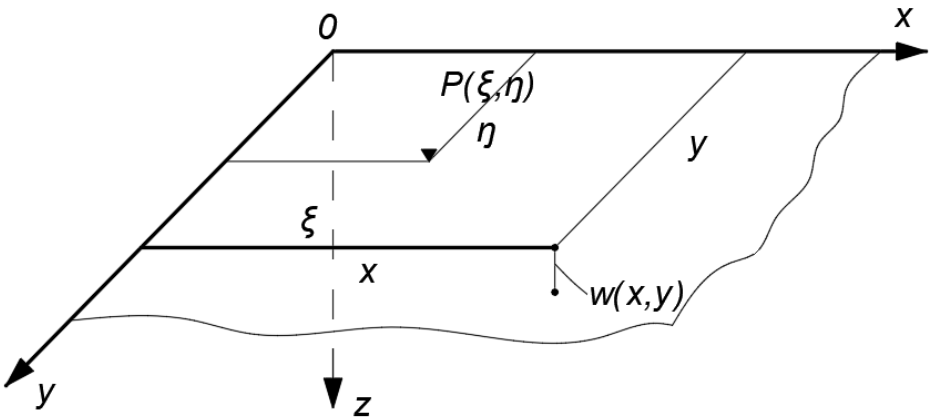

Рисунок 4. Вертикальное перемещение точек поверхности при загружении линейно-деформируемой среды

Величина модуля деформации зависит от методики его определения. Существующие лабораторные методы не позволяют определять модуль деформации с достаточной точностью. Испытания грунта в компрессионных приборах дают заниженные значения модуля деформации. Оказалось, кроме того, что модуль деформации имеет различные значения для условий плоской и пространственной деформации.

Если основной недостаток модели местных деформаций – это не учет распределительной способности грунта, то главным недостатком моделей, базирующихся на теории линейно – деформируемой способностью. В последнем случае при выводе расчетных формул используется либо задача Фламана плоская деформация, либо задача Буссинеска. В задаче Фламана перемещения

точек грунта, расположенных по оси действия нагрузки, стремятся к бесконечности, а при бесконечном удалении от оси действия нагрузки деформация поверхности основания стремятся к нулю. В задаче Буссинеска также при $r \to \infty$, $w \to 0$. От этих недостатков частично избавляются при переходе к интегрированию по площади и при рассмотрении не абсолютных, а относительных перемещений точек поверхности, однако перемещения и усилия, возникающие в конструкциях, получаются завышенными. При расчете же конструкций, рассчитываемых в условиях пространственной задачи, чрезвычайно возрастает сложность расчета, хотя значения перемещений и усилий получается завышенными. Общим же недостатком моделей, базирующихся на теории линейно*деформируемой среды, является сложность расчетных формул и большая трудоемкость расчета.

Вывод

В последние годы, в связи с необходимостью строительства на структурно – неустойчивых грунтах, подрабатываемых или карстоопасных территориях, стала актуальной задачи определения формы и размеров проявлений нарушения целостности грунтового основания.

В работах В.И Обозова рассмотрены вопросы расчета сооружений в сложных грунтовых условиях. На основе выполненных исследований автор сделал вывод о том, что для расчета сооружений на карстоопасных территориях модель Винклера является приемлемой.

Выбор той или иной модели грунта не является самоцелью. Конечным итогом использования любой модели является выход на жесткость основания.

Список литературы

1. Рейтман, Г.М.: К расчету полосы, лежащих на упругопластическом основании, «Основания, фундаменты и механика грунтов», 2002, с. 410-416
2. Соколовский, В.В.: Статика сыпучей среды, Гостехиздат, Москва, 2001.

АНАЛИТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И МОДЕЛИ БИЗНЕС- ПРОЦЕССОВ В УПРАВЛЕНИИ ИНВЕСТИЦИОННО- СТРОИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ

Сайлау Галымжан Ниетбекулы
Магистрант
Международной Образовательной Корпораций, КазГАСА, Алматы, Казахстан

Дубинин Александр Александрович
Ассоциированный профессор, к.т.н
Международной Образовательной Корпораций, КазГАСА, Алматы, Казахстан

Исследованиями установлен высокий износ жилых и общественных зданий требующий ремонтов разной степени сложности с учетом отдельных компонентов и конструктивных решений. Методы автоматической теории управления применяемые в технических системах находят широкое распространение в традиционной сфере жилищно-бытового значения, переход к эксплуатации жилых комплексов под егидой управляющих организаций потребовал пересмотра подходов к содержанию, ремонту и реконструкции объектов недвижимости. Появилось и успешно развивается новое научно практическое направление «Умный дом». В настоящее время ведутся исследования по созданию систем управления техническим состоянием домов в целом охватывающие как отдельные кварталы, так и целые города «Умный город». Применение теории автоматического управления логично при создании систем автоматизированного управления температурными режимами зданий, обеспечивающими комфортные условия проживания в условиях низких температур Алматы. Поэтому стала острой проблема энергоэффективности требующая разработки концепции и методических подходов к управлению техническим состояний конструктивных элементов зданий (КЭЗ) в том числе навесных вентилируемых фасадов (НВФ).

Эффективным инструментом решения проблем обеспечения строительством, реконструкцией, капитального ремонта и содержания объектов ЖКХ являются полно функциональные системы управления позволяющие получить следующие эффекты:

1. экономический – снижение себестоимости строительно-ремонтных работ за счет сокращения сроков их выполнения, рационального использования бюджетных и коммерческих средств на все виды ремонтно-строительных работ;
2. организационный – переход на организационные структуры управления проектами;
3. технологический – применение современных материалов, техники и технологических процессов:

– переход на БИМ-технологии, отражающие и учитывающие специфику и разнообразие технологических и организационных решений при выполнении строительно-монтажных работ;

– совершенствование программных комплексов по подбору комплектов строительных машин и механизмов;

– техническое обеспечение (умных домов).

4. инвестиционные – оптимизация инвестиционных потоков, уменьшение количества банкротств предприятий строительного комплекса; оптимизациясроков и затрат на 15-30%[1]

Предлагается БИМ-технология имитационного моделирования строительного процесса включающая:

– определение технологической последовательности работ на объектах;

– распределение СМР по производственным подразделениям;

– моделирование поставок материальных ресурсов;

– распределение (назначение) автотранспорта, строительных машин имеханизмов;

– моделирование технологии и организации строительства.

В модели учтены известные на практике и описанные в теории графики планирования работ: линейный; сетевой; обобщенно сетевой.

В модели подразумеваются лишь технологические связи между работами. В обобщённом сетевом графике предусмотрен параметр опережения между фронтами работ.

Моделирование производится по алгоритму, описанному ниже[2].

В таблицах 1 – 4 приведены характер связи и их условные обозначения.

Таблица 1 – Набор работ

Технологические связи между работами	Время сдвижки между работами	
	Параметр связи	Тип связи (*KL*)
1→2	*‘O’*	0
3→4	*‘O’*	0
5→6	*‘O’*	0

Таблица 2 – Линейные связи

Технологические связи между работами	Время сдвижки между работами	
	Параметр связи	Тип связи (*KL*)
1→2	*‘T’*	0
2→3	*‘r’*	1
3→4	*‘q’*	2

Таблица 3– Сетевые связи

Технологические связи между работами	Время сдвижки между работами	
	Параметр связи	Тип связи (*KL*)
1→2	*‘T’*	0
3→2	*‘T’*	0
2Ц→4	*‘T’*	0

Таблица 4 – Обобщенные сетевые связи

Технологические связи между работами	Время сдвижки между работами	
	Параметр связи	Тип связи (*KL*)
1→2	*‘t’*	0
2→4	*‘T’*	0
2→5	*‘q’*	2

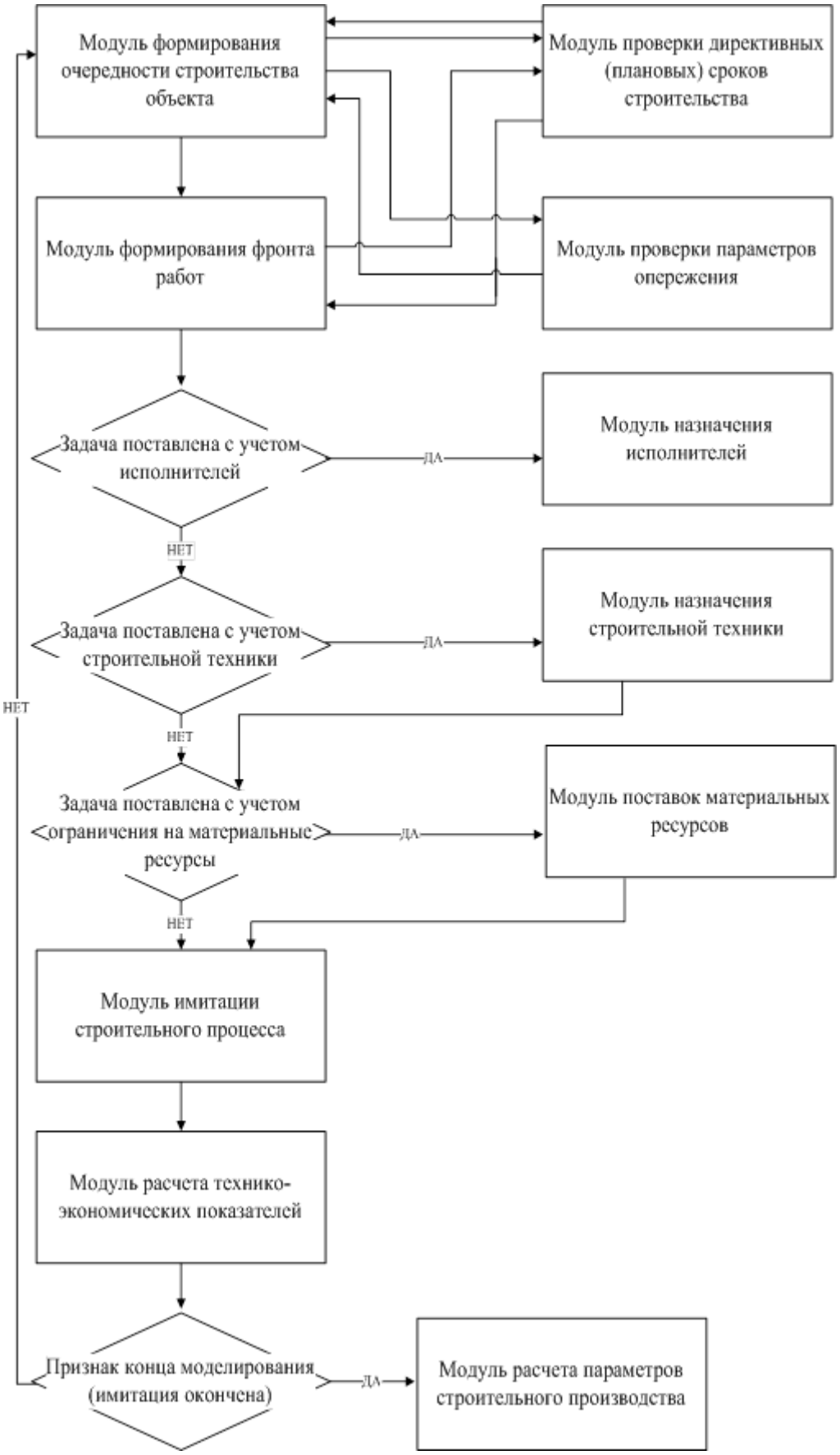

Рисунок 1 – БИМ-технология имитации строительного производства.

ВЫВОДЫ

1. Управление техническим состоянием конструктивных элементов зданий относится к деятельности управляющих организаций и/или товариществ собственников жилья, и направлена на восстановление номинальных или близких к ним параметров долговечности и энергоэффективности. Методические документы направленные на решение поставленной задачи в настоящее время отсутствуют. Имеющиеся научные разработки в этой области требуют дополнительных исследований в части разработки модели оценки долговечности многослойных ограждающих конструкций и степени износа.

2. Предложенная в работе модель и КЭЗ дополняют известные научные разработки до практического внедрения. Развитый вероятностный подход к оценки показателей строительно-эксплуатационных модулей удобен для комплексного определения сметной стоимости реконструкции зданий, оценки количества дефектов, времени восстановления, времени выполнения монтажных работ и сокращения затрат[3].

3. Предложенная имитационная модель технологии и организации строительства описывает основные параметры объекта недвижимости и актуальна для применения в структуре БИМ-технологий. Алгоритм моделирования позволяет организовать процесс выполнения работ в реальном масштабе времени с учетом организационно-технологических связей между ними, сезонных климатических колебаний производительности труда бригад, машин и механизмов.

Предлагаемый вероятностный подход к расчету параметров сетевой модели основан на знании граничных значений (min, max) производительности (выработки) исполнителей, что позволяет получить временные граничные интервалы выполнения работ и вероятности того что фактические сроки будут находиться в заданных границах. Такой подход реализован в приложение к стандартному обеспечению по расчету линейных и сетевых графиков производства работ.

Список литературы:

1. Немова, Д.В. Навесные вентилируемые фасады: обзор основных проблем / Д.В. Немова // Инженерно-строительный журнал. – 2010. - №5. – С. 7-11.

2. Нестеров, А.С., Тишков, Е.В., Мельник, О.И., Усиление фундаментов стен памятников архитектуры с применением метода вдавливания // Вестник СибАДИ. 2012. №3 (25). Web: https://cyberleninka.ru/article/n/usilenie-fundamentov- sten-pamyatnikov-arhitektury-s-primeneniem-metoda-vdavlivaniya.

3. Парамонов В.Н., Кравченко П.А. Эффект увеличения несущей способности свай усиления под нагрузкой. Известия высших учебных заведений. Строительство. 2012. № 7–8. С. 117–121.

АНАЛИЗ ПАНЕЛЬНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА ПОСТ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ СТРАН 60-70 ГОДОВ XX ВЕКА

Толеушов Аулет,
Магистрант технических наук
КазНИТУ им. Сатбаева

В последнее время теоретические подходы к модернизации снова привлекли все большее внимание после того, как они долгое время отошли на второй план исследований в области истории времени. Начиная с научно-исторического очерка 1960-х и 70-х годов, Аксель Шильдт обсуждает путь концепции модернизации в исторической науке и ее критическое отражение; в заключение он описывает историю Германии с точки зрения теоретических подходов к модернизации.

В частности, очень разные подходы к теории модернизации – не следует говорить о теории модернизации в единственном числе - претендуют на объяснение того, как возникают традиционные или досовременные современные общества соответственно. Для этого, как правило, представлен набор мобилизующих факторов, которые могут быть изучены в качестве критерия процесса трансформации.[1] На еще одном этапе развития теории модернизация уже современных обществ также рассматривается как "рефлексивная модернизация".

Однако в отношении модернизационных теоретических подходов в исторической науке стало спокойно по двум причинам. Во-первых, предложения по теории других дисциплин обычно активно обсуждаются историками, когда они впервые получают более широкое внимание в качестве потенциальной новой парадигмы историографии; в данном случае это было несколько десятилетий назад. С другой стороны, подходы к теории модернизации - это заимствование из социальных и политических наук, которые с некоторых „поворотов" были заменены культурологией в широком смысле как основной эталонной величиной исторической науки – насколько это будет постоянно, еще будет доказано. В связи с этим рекомендуется научно-исторический очерк, начало которого восходит к пространству встреч, в частности, социологии и исторической науки, начиная с 1960-х и начала 70-х годов.

Сама концепция быстровозводимых домов в котором главными связующими элементами служат железобетонный каркас и сэндвич панели начали воплощаться в 20-е годы 20-го века где требовалось решить жилищные проблемы послевоенной Европы, авторами концепции таких домов стали именитые архитекторы как Ле-Корбюзье и данная концепция считалось экономически выгодной так-как, дома которые изготавливаются в заводах и на

готовый железобетонный каркас монтируется сэндвич панель могла сэкономить большое количество времени при строительно-монтажных работах. Но после начала 90-х годов появился тренд на реновацию данного типа жилья так-как их фасадные и планировочные решения не полностью соответствовали запросам нового постиндустриального общества, и это дало скачок для построения новых подходов для совершенствования однотипных домов.[2]

Но, все эти новшества при стадии проектирования были проработаны в странах Западной Европы и постепенно начали обсуждаться в странах СНГ (в частности в РФ) после 2010-х годов

В авангарде за передел и реновацию панельных домов выступила Германия в конце XX века в котором ведущая концепция городского планирования стала концепция «компактных городов» или «городов коротких расстоянии», защищающие морфотип исторических городов. Обладающие четкой иерархией общественных пространств «двор-улица-площадь». Эта концепция дал старт развитию после критики модернистского функционального города. И с развитием она получила успех в Международной градостроительной выставке IBA 1987 в Берлине, и получила широкое распространение в Европе. Большинство городов ФРГ доказывали свое стремление этой концепции. «Город коротких расстоянии» стал синонимом в удобстве проживания, а функциональность районов: компактность, концентрация, комфорт для пешеходов, разнородное использование и полицентричность – стали условием успешности города.

Со временем градостроительные планировщики пришли к осознанию, что традиционные формы компактного европейского города во многом не предусмотрены.

Концепция жилья как промышленного продукта ("машины для жизни") была вдохновлена идеями архитектурного модернизма начала двадцатого века (Ле Корбюзье и др.). Для большей части Европы эти идеи остались нереализованными. После разрушенной Второй мировой войны Европа испытывала острую нехватку жилья, и это создало условия для практического применения довоенных идей индустриальных методов в строительстве. В восточноевропейском регионе, который в значительной степени контролировался Советским Союзом, наиболее интенсивный строительство нового жилья в городах осуществлялось централизованно государством. Это произошло по целому ряду причин. Резкий количественный рост потребностей в жилье в крупных городах повлек за собой решение начать массовое жилищное строительство, осуществляемое промышленными методами. Экономия труда и времени была достигнута за счет индустриализации и высокой степени механизации строительного процесса. Было достигнуто бесшовное производство элементов корпуса в заводских условиях. Элементы корпуса были собраны на строительной площадке в относительно короткие сроки.[3]

References:

1 Protz Ralf, Präsentation von Kompetenzzentrum Großsiedlungen, 2018.
2 НЕ ПРОСТО ПАНЕЛЬКИ немецкий опыт работы с районами массовой жилой застройки
3 Hunger B. Berlin auf dem Weg zur Metropole. Soziale Problemeder Stadterneuerung // Architektenkammer Berlin (Hg): Architektur in Berlin. Jahrbuch. – 1992.

ІННОВАЦІЇ ТА ПРАКТИКА ЖИВОПИСУ

Ло Сяо
аспірант кафедри теорії та історії мистецтв Національної Академії образотворчого мистецтва і архітектури, (Київ, Україна)

Інтегроване мистецтво розпису матеріалів і мистецтво олійного живопису спочатку були двома абсолютно різними напрямками професійних досліджень. У статті за багаторічну дослідницьку та художню творчість автор поєднує комплексне матеріальне мистецтво з мистецтвом олійного живопису з аспектів матеріалів, сумішей, субстратів та пігментів, що не лише розширює матеріали та виражальні прийоми олійного живопису. створення, Це також збагачує зміст класного навчання, посилює ентузіазм і ентузіазм учнів до навчання, творчості та дослідження, а також підтверджує, що використання нових матеріалів відіграє дуже важливу роль у розвитку мистецтва олійного живопису.

Ключові слова: вичерпний матеріал，блендер для матеріалів，бази.

Вступ. Живопис із змішаних матеріалів – це вид мистецтва, а не простий перелік речовин. Він не тільки має елементи традиційного розпису, але і більш різноманітний, об’ємний і складний. Ця форма живопису здебільшого успадковує традиційну теорію живопису, в якій експериментальні роботи є більш імпровізаційними, тоді як у неекспериментальних роботах часто домінує раціональність. Взагалі кажучи, для створення роботи потрібні щонайменше два або більше різних видів матеріалів. Залежно від джерела матеріалів його можна грубо розділити на природні (природні матеріали, такі як дерево, вода, вогонь, ґрунт, тварини, рослини тощо), штучні матеріали (що мають на увазі штучно синтезовані матеріали, такі як сталь, пластик , волокно тощо) та інтелектуальні матеріали (інтеграція та поєднання кількох дисциплін і технологій, таких як інформаційні технології, оптичні технології, біотехнології, нанотехнології, мультимедійні технології тощо) три категорії.

Основна частина. В історичному процесі розвитку живопису зміни малярських матеріалів постійно спонукали до появи нових видів живопису і нових шкіл живопису. «Таємна вечеря» Леонардо да Вінчі не є ані олійним живописом, ані сухою чи фрескою (за технікою виконання), він використовував емульсійний клей та фарбувальну фарбу олії, цей твір можна визначити як масляний темп з точки зору техніки Pull живопис. Наприкінці 14 століття брати Ван Ейк знайшли спосіб розчинити пігменти в олії і створили картини чистими оліями. Від класицизму до імпресіоністичного живопису місце для живопису перемістилося з приміщень на відкрите місце. Вирішальну роль зіграло поява пігментів для олов'яних трубок. З розвитком часу було відкрито все більше природних розріджувачів і сумішей, з розвитком промисловості з'явилася велика кількість штучних матеріалів (таких як камеді, штучні смоли, розчинники тощо). Протягом усієї історії мистецтва олійного живопису художники завжди

намагалися вдосконалити барвники та змішувачі різними способами, щоб адаптуватися до змінених естетичних концепцій, творчих технік та нових малярних матеріалів.

Налагодження проводили на основі змішувача і приготували змішувач, більш відповідний для поточної олійної фарби. Наприклад, експериментальне середовище 1: затверділа лляна олія, ректифікований скипидар, спирт і дамарна смола можуть швидко висихати олійну фарбу на малюнку (час поверхневої кон'юнктиви можна регулювати відповідно до різних пропорцій, найшвидший час кон'юнктиви становить приблизно 14). годин, а потім продовжити. Технологія перефарбовування не застосовується при малюванні), що може покращити блиск малюнка (смола Dama впливає на блиск малюнка). Інший приклад — Experimental Medium 2: затверділа лляна олія, скипидар та ацетон можуть швидко висихати малюнок (час поверхневої кон'юнктиви можна регулювати відповідно до різних пропорцій, найшвидший час кон'юнктиви — близько 12 годин, а надмірне фарбування техніка не застосовується при продовженні малювання), що дозволяє досягти матового ефекту без втрати масляних характеристик олійних картин. Ці два експериментальні медіатори подолали проблему, яка полягає в тому, що попередня швидковисихаюча олія легко спричиняє випадання фарби й почорніння, але необхідні додаткові дослідження щодо терміну придатності.

З точки зору дослідження субстрату, для змішаного виробництва використовуються різноманітні матеріали. Наприклад, додавання акрилової кислоти, целюлози та води до акрилового базового матеріалу та змішування з латексом у співвідношенні 3:1 збільшує товщину, еластичність та силу розтягування основного матеріалу, що долає попереднє використання літопону, білого порошку. , важкий кальцій і метилцелюлоза Проблема крекінгу при виробництві товстих субстратів. Однак підкладка з цього матеріалу має погану вологостійкість, і може бути оброблена антикорозійною грунтовкою або додаванням галуну в клейовий розчин. Розведіть формальдегід до 4% і розпиліть його на тильну сторону полотна, щоб запобігти корозії, комах і вологи. Основа з архітектурної конопатки може потовщувати малюнок на 15-30 см без поломок, але її не можна поєднувати безпосередньо з олійною фарбою. Її можна розбавити акриловою фарбою як проміжним шаром, щоб вирішити проблему, що олійна фарба непроста. дотримуватися питання.

Традиційні пігменти для олійного живопису формуються з кінця 15-го і початку 16-го століття. Вони складаються з тонера та сухої олії. Вони є природними матеріалами. Більшість нових пігментів і сумішей є штучними смолами. Лак - це синтетична смола, яка є штучним матеріалом. Під час класифікації та використання матеріалів зверніть увагу на колірний ефект самого матеріалу та детально проаналізуйте пігменти олійного живопису. Наприклад, білий цинк у білому — це оксид цинку, який є стабільним і має легку синю тенденцію; титановий білий — це титан оксид, який має сильну покривну здатність. Після висихання легко жовтіє, швидкість висихання вища, ніж у цинкового білого; червоний компонент червоного кольору - сульфід ртуті,

Світло стане темнішим і легко стане чорним при змішуванні з кольорами, що містять мідь; марена зів'яне, якщо розбавити її занадто рідко; чорний колір слонової кістки в чорному є відносно стабільним і його можна змішувати з будь-яким кольором. Кістка чорна, але покриття є слабкішим за вугільну чорну; вугільно-чорне, як правило, холодніше; тощо. Автор спробував різноманітні матеріали в процесі створення картини і виявив, що використання технік олійного живопису, таких як техніка фарбування покриття, поєднує характеристики кольорів і матеріалів, а третій колір можна отримати за допомогою візуальної гармонії; Надайте малюнку ювелірного блиску та багато іншого. Крім того, багато матеріалів важко безпосередньо поєднувати з пігментами для олійного живопису, а технічні проблеми потрібно вирішувати шляхом конкретних експериментів.

Висновки. Наука і техніка є передвісниками розвитку сучасного суспільства. З технікою олійного живопису можна поєднувати такі види мистецтва, як площинне моделювання, тривимірне моделювання та мультимедіа. Комбінація, яка тут обговорюється, — це не текстура і не приховування їх під олійною фарбою, щоб служити зображенню, вираженому олійною фарбою, а поєднання їхніх технік, щоб підкреслити силу зображення, тобто духовне вираження, а не інтуїтивне уявлення речі. Наприклад, у роботі «Мерлін» м'якоть фарбується барвниками в яскраво-червоний колір, а на перенесений субстрат наклеюється візерунок з квітів сливи, а потім промивається розчином марганцівки, а потім деталі коригуються олійною фарбою. Так само, як справжній сливовий ліс, оповитий фіолетовим туманом, віртуальне і реальне співіснують, якщо немає нічого, то дуже таємниче. Іншим прикладом є робота «Трубопровід», яка використовує ущільнювач для збільшення товщини трубопроводу та використовує пігменти олійного фарбування як матеріал для створення товщини трубопроводу. Робота «Ілюзія» використовує дерево, целюлозу, дрібний пісок, скловолокно, ліхтарі тощо для створення ефекту каміння, використовує традиційні китайські техніки живопису важких кольорів для передачі навколишнього середовища, використовує олійні малярські матеріали для доопрацювання деталей. працювати, і використовує проектори для проектування динамічних танців Зображення на екрані. Таким чином, різноманітні матеріали та технології дуже вміло поєднуються, утворюючи твір динамічний і статичний, барвистий, барвистий та гармонійний. Якщо ми хочемо досягти гарного технічного ефекту зіставлення, нам потрібна ціла ідея, щоб поєднати їх.

Одним словом, наведене вище дослідження показує, що інтеграція технік олійного живопису та матеріалів для олійного живопису в комплексний курс олійного живопису та виразного курсу олійного живопису покращує експериментальний характер класної кімнати, значно підвищує ентузіазм учнів до дослідження матеріалу, і розширює існуючий олійний живопис У категорії матеріалу науковими методами отримують ефективну інформацію та знання, підвищують творчі здібності та інноваційні здібності учнів. Зміна матеріалів віщує оновлення малярських навичок і розвиток олійного живопису. Сьогодні існує багато жанрів створення олійного живопису, розквітає сотня квітів, нові

картинні ефекти потребують підтримки матеріалів і технологій, тому застосування нових матеріалів є неминучим результатом.

Список викорстаних джерел та літератури

1. Чжан Юань, Чжао Ян. Задум художніх матеріалів: вузол і рішення аплікації живопису. Вища освіта преса, 2005.
2. Сюй Деци, Цю Ліцзюнь. живопис. Видавництво образотворчого мистецтва Шаньдун, 1999.

ГОБЕЛЕН УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ: ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА

Чегусова Зоя Анатоліївна,
кандидат мистецтвознавства,
науковий співробітник
Київ Інститут мистецтвознавства, фольклористики, етнології ім. М. Т. Рильського
Національної академії наук України

У другій половині XX ст., український гобелен як один із видів монументально-декоративної творчості у процесі розвитку зазнає суттєвих змін і набуває все більшої значущості серед інших видів художнього текстилю. Насамперед, він позбувається чужого йому характеру станковізму, властивого для нього аж до початку 1960-х рр. Замість виражальних засобів, характерних для станкових видів мистецтва, автори гобеленів дедалі більше користуються образною мовою декоративного мистецтва, ознаками якої узагальнення форм, умовність образу, використання метафор, символів, алегорій, орнаментальність композицій тощо. З'являються твори багатосюжетні, сповнені глибокої змістовності, розраховані на уважне і тривале розглядання. Художники усе більше осягають безмежні виражальні можливості гобелена, основи його пластичної і просторової організації.

До скарбниці народного мистецтва – фольклорних, літературних джерел, декоративно-прикладної творчості, до пластичних надбань українського авангарду звертаються професійні художники текстилю, які впевнено входять у художній простір України 1960-х рр. Це передусім такі випускники ЛДІПДМ як Є. Фащенко, Н. Паук, С. Шабатура, О. Крип’якевич (1)– «першопрохідці» в мистецтві гобелену**,** одного з найбільш популярних видів українського авторського текстилю у другій половині XX ст., який до 1960-х рр. у мистецтвознавчій науці позначався терміном «сюжетно-тематичний килим» чи просто «тематичний килим» (2) .

У 1960-1970-х рр. мистецтво гобелену в Україні розвивається під сильним впливом народного килимарства. Специфіка ручного ткання передавалася із покоління в покоління: донесла нам з давніх часів і певну символіку кольору та орнаменту, і певну смислову знакову систему. Так у народному килимарстві протягом століть йшов складний процес становлення неповторно-своєрідних орнаментальних мотивів, на створення яких народних майстрів завжди надихала чудова українська природа. Саме з її характером пов’язана відмінність орнаментів Київщини, Полтавщини, Чернігівщини, Полісся, де превалює рослинний орнамент, і західних областей на Гуцульщині, Прикарпатті, Буковині, де гірський ландшафт підказував майстрам геометричні або рослинно-геометричні композиції. Водночас основні центри килимарства Сходу і Заходу

України зберігали свою самобутність і до кінця XX ст. були джерелом натхнення для багатьох професійних художників.

Українських митців постійно надихає і запалює в цей період природа, краса української землі. Через стилізовані рослинно-квіткові мотиви передається характерне для українців поетичне світовідчуття, мрійливий чи ностальгійний стан душі. Ці традиції послідовно розвивав у своїй творчості заслужений художник України Олег Машкевич.[1] Талановито використовуючи художню спадщину минулого, він знайшов свій самобутній шлях у мистецтві професійного художнього текстилю, що особливо гостро відчувається в таких його ажурних килимах-шпалерах як «Калина червона» (1980)[2] «Троянда і виноград» (1984),[3] задумані як гобелени-перегородки.

Неоціненим є внесок О. Машкевича у розвиток фігуративного гладкотканого гобелена. Такі твори автора, як «Ой, дівчино, шумить гай» (1969)[4] «Травами зеленим» (1970),[5] є різними за умовно-декоративними формами, орнаментальними мотивами, змістовим наповненням, проте кожен вражає красою і завершеністю композиції, авторською неповторністю. У золотий фонд українського гобелена другої половини XX ст. увійшли такі його гобелени, як «Луг» (1979),[6] «Квітка запізніла» (1983).[7] В гобеленах Машкевича незмінно виявлена текстильна природа твору. Художник добре відчуває матеріал і вміє використати його декоративні можливості.

Вишукана графіка рисунка, індивідуальне трактування форми, притаманна його гобеленам специфічна стилізація дерев і рослин, ніжна колірна гама відрізняли художника-лірика і поета у 1980-х рр., що ілюструє найвіртуозніший з його творів – гобелен «Рідне Полісся» (1992).[8] В ньому повністю розкривається феномен творчості Олега Машкевича, що полягав у щасливому поєднанні особистісного художнього бачення, таланту професіонала і водночас глибинних знань народних традицій, і, що не менш важливо, – віртуозного виконавчого дару. (3)

Вагома частина вітчизняних фігуративних гобеленів у 1970-1980-х рр. за своєю семантикою генетично пов'язана з народним світобаченням, з архетиповими шарами свідомості. «Земля-годувальниця» як один із центральних образів національної ментальності та української культури відтворюється в гобеленах багатолико. Це природа – ландшафт, приміром у Л. Жоголь, Н. Бабенко, Н. Паук, О. Риботицької; людина – у гобеленах І. Литовченка і М. Литовченко.

---

[1] Олег Машкевич (1925–1996) – закінчив Київське училище прикладного мистецтва (1947 р.), Московський технологічний інститут місцевої промисловості (1968 р.)
[2] НМУНДМ, інв. № КТ-4962.
[3] НМУНДМ, інв. № КТ-4930.
[4] НМУНДМ, інв. № КТ-4749.
[5] НМУНДМ, інв. № КТ-3537.
[6] НМУНДМ, інв. № КТ-3539.
[7] НМУНДМ, інв. № КТ-3536.
[8] НМУНДМ, інв. № КТ-6098.

Знаменитим «тандемом» художників текстилю, який проіснував майже сорок років, співавторами численних гобеленів у 1980-1990-х роках були члени НСХУ Іван Литовченко[9] та Марія Литовченко[10]

Іван та Марія Литовченки – митці, з іменами яких пов'язане формування української школи гобелену у другій половині XX ст. У становленні образної мови фігуративного текстилю України з підкресленою національною своєрідністю Литовченкам належить певна роль (гобелен «Т. Г. Шевченко і Україна» (1960).[11] Ці текстильники заклали початок нового монументально-декоративного напрямку в українському гобелені, коли вперше ввели його в громадський інтер'єр. Після помпезно-парадних гобеленів в інтер'єрах 1950-х років саме вони започаткували право і можливість створювати у гобелені свій власний поетичний світ, що відкривав глядачеві чітко виражену авторську емоцію.

Розуміння художніх принципів декоративного текстилю, його технології обидва художники отримали ще студентами текстильного відділення ЛДІПДМ, де познайомились в 1952 році, коли і почалось проникнення у джерела національної культури та духовного спадку українського народу. Вони послідовно дотримувались ідеї, що сума знань професійного мистецтва і здобутків народної культури є основою формування світогляду митця, а національна своєрідність – основа основ кожного мистецтва (за Іваном Литовченком). (4)

У народному плані вирішені гобелени початку 1990-х рр. – «Птах Фенікс», «Тривога», «Гуцул». В цей період Литовченки ще глибше проникають у світогляд і традиції свого народу. У гобеленах «Двоє», «Подружжя», «Троїсті музики» (усі – 1991) – майстри оригінально інтерпретують орнаментальні мотиви, які створені вже не народною фантазією, а, по суті, вигадані самими Литовченками на зразок народних мотивів. В орнаментику вони вписують гранично стилізовані постаті народних персонажів, які перетворюються в цікаві, з точки зору формального вирішення, точно розраховані ритмічні побудови в гобелені. Митці завжди віддавали перевагу гладкому щільному ткацтву. Частина їх творів технічно близька до традиційного європейського гобелену, що виконується на вертикальному верстаті, як і народний килим Подніпров'я в техніці «кругляння». Такі гобелени Литовченки робили в своїй творчій майстерні чи ткали з виконавцями на Решетилівській фабриці ручного ткацтва. Інша ж – не менша частина творів текстильників – виконана в Косові, у характерній для народного килимарства, так званій «лічильній» техніці. Такі твори текстильників на вигляд сприймаються і гобеленами, і водночас килимами, оскільки їхня сюжетна і композиційна побудова характерна для «європейського»

[9] Іван Литовченко (1921-1996) – закінчив ЛДІПДМ (1954). Відомий український художник-монументаліст, заслужений діяч мистецтв України, дійсний член УАА, лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка.

[10] Марія Литовченко (1927–2015) – закінчила ЛДІПДМ (1961). Заслужений художник України, лауреатка Національної премії України ім. Т. Шевченка.

[11] НМУНДМ, інв. № КТ-4863.

фігуративного гобелена чи шпалери. Але технічно вони виконані на горизонтальному верстаті, на якому звичайно тчуться геометричні килими, що особливо поширені в Західній Україні. Таке оригінальне художньо-технічне нововведення в декоративному текстилі, власне, впроваджене подружжям Литовченків.

У гобеленах Литовченків виділяються дві основні сюжетні лінії: любовно-лірична і громадянсько-романтична. У композиціях гобеленів 1970-х рр. «Пробудження» («Ранок»), «Пісня», «Музика», «Закохані» живе і матеріалізується закладена в генах М. та І. Литовченків лірична настроєвість душі українців. В них чітко виражений дух гармонійного єднання людини з природою, що ніби передалось цим текстильникам-професіоналам у спадщину від народних майстрів.

В кінці 1980-х – сер.1990-х рр. Литовченки створюють свої кращі гобелени громадсько-романтичного плану – «Поет», «Вир», «Боротьба», «Молитва», «Прометей», «Дума про Україну», «Джерела слов'янської писемності», де автори піднімаються до вершин епічної виразності, де відчувається незмінне протягом усіх чотирьох десятиліть творчості Литовченків бажання філософськи осмислити життя свого народу. Їх образний лад, колірне звучання свідчать про душевну гармонію, просвітлений внутрішній світ майстрів у період, пов’язаний з великими надіями мистців на національне відродження України. Ті роки, як згодом виявилось, були для творців найбільш плідними.

У зазначений період архітектори віддають перевагу мистецтву художнього текстилю в рішенні інтер'єрів громадських споруд (будинків культури, бібліотек, готелів, ресторанів, кафе і т. п.), і гобелен стає його важливим елементом в архітектурі. Це можна пояснити широким діапазоном декоративних можливостей та якостей гобелена, унікальною здатністю викликати у людини більш широкий, ніж інші види мистецтва, діапазон почуттів.

Плідною творчою співпрацею з архітекторами уславилась член НСХУ Людмила Жоголь,[12] твори якої є окрасою більш ніж 20 громадських інтер’єрів в Україні та за її межами.[13] Від 1978 по 2013 р. р. відбулося 40 персональних виставок цього знаного в світі українського майстра гобелену. (5)

Одним з основоположників національної школи сучасного гобелена України Людмилою Жоголь у 1970-і роки було звершено своєрідну революцію в оздобленні громадських інтер’єрів, коли вона першою почала працювати в напрямку комплексного їх оформлення декоративними тканинами і гобеленами. Під її керівництвом за участю художників текстилю, кераміки, металу відділу обладнання та оздоблення житлових та громадських споруд (пізніше відділу монументально-декоративного мистецтва) КиївЗНДІЕП, який вона очолювала у 1970-х-поч.1980-х рр. було здійснено цілий ряд унікальних проектів. Це такі

[12] Людмила Жоголь (1930-2015) – закінчила ЛДІПДМ (1954). Народний художник України, академік УАА, кандидат мистецтвознавства, лауреат премії ім. Катерини Білокур.
[13] Гобелени Л. Жоголь прикрашають інтер’єри КМДА, Президії НАН України, Рахункової Палати Верховної Ради України, клуба Кабінету Міністрів України в Києві, посольств України в Греції, Австрії, Бразилії, а також зберігаються у багатьох музеях України.

відомі архітектурні споруди в Києві як Будинок кіно, готелі «Україна» (тоді – «Москва»), «Дніпро», «Національний» (тоді «Жовтневий»), «Русь». (6)

Впродовж останніх трьох десятиліть Л. Жоголь втілювала свої задуми у квітково-рослинних композиціях гобеленів, сценічних шовкових завіс для інтер'єрів громадських споруд і паралельно працювала — яскраво, образно, самобутньо — над тематичними циклами, які умовно можна назвати так: «Чорнобильська трагедія» (гобелени-триптихи «Як не любити таку землю» (1986);[14] «І буде день, і буде життя…» (1987);[15] «Пори року» (гобелени «Літо» (1977)[16]; «Стельмахові роси» (1982);[17] «Київ» («Улюблене місто», (1976);[18] «Золоті пагорби Києва» (2000); «Київ весняний» (2004); «Квіти» («Моя квітка – будяк» (1998); «Іриси в саду» (2001); «Квіти Карпат» (2003), де домінують романтично піднесені, мажорні мотиви, хоча іноді зустрічаються і драматичні. Загалом художниці було властиве неабияке композиційне обдарування. Воно проявлялось у творах, де вона балансує між архітектурно-пейзажним, орнаментально-рослинним і натюрмортним жанрами. Власне, у мисткині і не «чистий» пейзаж, і не «чистий» натюрморт, а складний синтетичний жанр, часто з асоціативним підтекстом, де, хоч і збережені риси кожного жанру, але головними залишаються основні принципи декоративного мистецтва — узагальненість образу, умовність і площинність фігуративного зображення. Вірність Жоголь класичному фігуративному гобелену на основі гладкого ткання простежувалась в усьому її творчому доробку.

Зауважимо, що в гобеленах художниці відчутні не тільки традиції національного килимарства (більше це помітно в її ліжниках, декоративних тканинах, веретах), але й опосередкований зв'язок з французькими шпалерами XV-XVI століття, точніше – глибока причетність до самого духу європейських культурно-художніх традицій. Завдяки їм, вона оволоділа побудовою умовної декоративної композиції гобелена у поєднанні з точним трактуванням деталей, навчилась трансформувати свої натурні спостереження природи в узагальнену художню форму. Відзначимо, що Л. Жоголь була наділена рідкісним даром: знаходити в натурі безмежне розмаїття мотивів, за буденністю яких відчуваємо багатозначне життя природи, мінливість її станів у різні пори року, які викликають часом радість, а іноді смуток. Це дає право вважати Людмилу Жоголь одним з найталановитіших майстрів «гобелена настрою».

Розвиток українського гобелена у другій половині 1980-х – поч. 1990-х рр. – це, насамперед, відображення інтенсивного процесу творення естетичного середовища. Для цього часу характерним є прагнення митців не лише прикрасити інтер'єр, а й одухотворити його, зробити естетично значущим, пов'язати з культурою народу, його історією. З точки зору естетично-емоційного впливу, а отже й змістовності, гобелен досягає найбільш вагомих

[14] НМУНДМ, інв. № КТ-5983-5985.
[15] НМУНДМ, інв. № КТ-5994-5996.
[16] НМУНДМ, інв. № КТ-4853.
[17] НМУНДМ, інв. № КТ-2223.
[18] НМУНДМ, інв. № КТ-4775.

результатів тоді, коли в ньому зображувальні елементи знаходять адекватне декоративне трактування. Ця тенденція спостерігається в українському гобеленові у 1980-1990-х рр. Поглиблення змістовності відбувалося водночас з посиленням декоративної основи, зумовленої зростаючим значенням синтезу з архітектурою і застосуванням специфічних прийомів техніки ткацтва. Прикладом цього є творчість члена НСХУ Володимира Федька,[19] який шукав нових засобів для розкриття задумів у традиціях класичної шпалери, що, по-суті, бере свій початок від фрески. Це дозволяло йому досягти в гобелені не тільки виразного відображення теми, а й її монументального вирішення, більш органічного зв'язку твору з інтер'єром архітектурного об'єкта. (7)

Творчий шлях митця почався після закінчення в 1965 році ЛДІПДМ. Той період характеризувався активними пошуками нових художньо-виражальних засобів, зокрема появою різних стилістичних тенденцій, що спостерігалися і в гобелені. Пісенний фольклор, народне мистецтво стали для В. Федька невичерпним і незамінним життєдайним джерелом, з якого художник черпав натхнення, образи і персонажі для своїх творів (гобелен «Ой на горі вогонь горить», 1965 р.). Особливою творчою удачею В. Федька стали гобелени «Українська народна пісня» та «Український театр» (1985 –1987) в інтер'єрі Полтавського палацу культури залізничників. Художник знайшов своєрідну умовність у трактуванні зображень людей, оригінальні прийоми композиційної побудови та відповідне колористичне вирішення, що йдуть від творчого переосмислення і традицій українського середньовічного живопису, народного полтавського килима і європейської шпалери. (8)

Відзначимо, що в кінці XX століття гобелен залишається найбільш усталеною формою у мистецтві тканини України. Безперечно, новаційні пошуки у напряму експериментального художнього текстилю у цей час активізувалися, проте стало очевидним, що національні традиції народного килимарства разом з технікою гладкого ткання – найбільш трудомісткою, складною і виснажливою – є невикоріненими і невичерпними.

Список літератури:

1. Кусько Г. Кафедра художнього текстилю Львівської національної академії мистецтв: становлення, розвиток, потенціал. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Вип.17. Львів : ЛНАМ, 2006. С. 25–40.

2. Запаско Я. П. Українське народне килимарство. Київ : Мистецтво. 1973. 111 с.

3. Виставка творів заслуженого художника України Олега Львовича Машкевича (1925-1996) в НМУНДМ. 2013 // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.mundm.kiev.ua/

4. Чегусова З. Іван, Марія та Наталія Литовченко. *Образотворче мистецтво.* 1997. № 3-4. С. 37.

5. Жоголь Л. «А наостанку я скажу...». К.: Либідь, 2014. С. 244.

[19] Володимир Федько (1940-2006) – закінчив ЛДІПДМ (1965). Заслужений діяч мистецтв України, член-кореспондент НАМУ, лауреат Державної премії в галузі архітектури.

6. Чегусова З. А., Кара-Васильєва Т. В., Придатко Т. О. Людмила Жоголь. Чарівниця художнього текстилю. К.: Либідь, 2008. С. 48, 54-65, 89-90, 98-104.

7. Жук А. Гобелени Володимира Федька. *Образотворче мистецтво.* 1988. № 2. С. 25.

8. Там само. С. 26.

SYSTEMATIC DETERMINATION OF MUSHROOMS IN SOME VEGETABLE CROPS (TOMATOES, PEPPER) PLANTED IN THE ASHBERON PENINSULA

Abdullayeva Halima
Master, Baku State University
Azerbaijan

Since 1862, tomatoes have been grown in our Country. Tomatoes are rich in vitamins, minerals, and important elements. Fruit has a dry matter content of 6-7 %, a protein content of 0.8-1 %, a mineral content of 0.5-0.6 %, a sugar content of 4.0-5.0 %, and vitamins C, A, and PP. Mainly very demanding to illuminate. As a result, they do not thrive in shady areas. Tomatoes are grown in around 600 different kinds around the world. Tomatoes are classified into five classes based on their maturity. Fast growing, medium-early growing, medium-early growing, medium-early growing, medium-early growing, mid-late growing, late growing. Pepper, like tomatoes, is one of the most vital vegetables. Peppers are split into two groups: hot peppers and sweet peppers, and they belong to the Copsicum genus of the Solanaceae family. In our country, several sweet and hot pepper types are regionalized. Murad, Yadigar, Zumrud, Podarok Moldavia, Goy-Gol, and Shakira F1 hybrid are among them.

In accordance with the study's goal, samples were gathered from 356, 417Sp^{+}, 394 tomatoes plants and 75 and 73 varieties of pepper plants established in Absheron conditions and evaluated using modern mycological methods.

During the extraction of live mushrooms in the samples taken from the examined tomato and pepper varieties, bleached samani juice (BAC), starch agar(NA), potato (CA) medium were used. The medium was made, placed onto Petri dishes, and sterilized using standard procedures. It was pH=4.2-4.5 in a nutrient medium and placed in a thermostat at 25-28^{0} C. Observations were made 3 days after inoculation due to the growth and development of the fungi. Based on the cultural morphological and physiological characteristics of those released into pure culture, as well as baseline data from the International Association (BMA) and the CBC Foundation, appropriate markers were employed to identify fungi. Diseases were diagnosed using well-established methodological procedures based on determinants depending on the symptoms of a particular condition.

In the samples taken from the tomato and pepper varieties which are the subject of the research have been identified; *Aspergillus Niger, Botrytis cinerea, Rhizophus oryzae, Alternaria solani, Fusarium oxysporum, Phtophthora infestans, Fusarium culmorum, Alternaria capsici – annui, Stemphylium inflatus.*

References:

1. Vegetable information book Baku-1992. pp. 36-39.
2. SH.B. Guliyev Seed science of vegetables and melons. pp. 18-20
3. Nizami Namazov The world of mushrooms and mushroom-like creatures. Sumgayit State University 2019.
4. Kirik P.M., Cannon P.F., Minter D.W., Stalpers J.A. et al. Ainsworth & Bisby's Dictionary of Fungi. – CAB International, 2008.

THE EFFECT OF METAL NANOPARTICLES ON THE ORGANELLES OF PLANT CELLS

Aliyeva Shahana
Baku State University, Azerbaijan

Because nanoparticles are so small, they can easily cross the cell membrane and enter the cell. Nanoparticles can be toxic to animals, humans and plants, and extensive experiments have been conducted on all three. Nanoparticles can enter the body in different ways and vary in the time they leave the body. When their size is less than 5 nm, they enter the cell directly, and when they are larger than 5 nm, they enter the cell by endocytosis. Endocytosis of nanoparticles depends on their shape and size. [1] When nanoparticles interact with plant cells, they first interact with the plant's plasma membrane. The study of the interaction of nanoparticles with the plasma membrane allows to clarify their phytotoxic nature, structural and functional changes in biological membranes, as well as to assess the risk of changes in cell metabolism. [2] The leaves of the aquatic plant Elodea canadensis were used in the study. ZnO nanoparticles in the range of 10-30 nm and Fe3O4 nanoparticles in the range of 20-40 nm were used in the experiment. The leaves of Elodea canadensis were torn off with tweezers. The leaves of the plant were added to a solution containing metal nanoparticles in petri dishes.

Leaf cells stored in a nanoparticle solution were kept in the light for one day. After the phototaxis process, leaf cells magnified 200 times were examined under a Carl Zeiss optical microscope. When stored in the light, it is placed in such a way that it does not weaken the process of photosynthesis, nor does light burn the plant. During the process of phototaxis, the accumulation of chloroplasts was observed. Then the plant leaves stored in these nanoparticles were kept in the dark for a day. One day later, elodea leaves magnified 200 times were examined again under a Carl Zeiss Optical Microscope. The chloroplasts collected during storage in the dark were destroyed. The accumulation and breakdown of chloroplasts is a very important physiological process. Each of these processes takes place inside the cell.

The results of the experiments show that the low concentration of metal nanoparticles does not adversely affect the organelles of the plant. The concentration of nanoparticles used in the experiment was 0.5 μg / ml. If the density is increased, it may have toxic effects.

References

1. Robert Vácha,, Francisco J. Martinez-Veracoechea and Daan Frenkel. Receptor-Mediated Endocytosis of Nanoparticles of Various Shapes.Nano Lett. 2011, 11, 12, 5391–5395, https://doi.org/10.1021/nl2030213

2. 3. Lesniak, A., Salvati, A., Santos-Martinez, M. J., Radomski, M. W., Dawson, K. A., & Åberg, C. (2013). Nanoparticle Adhesion to the Cell Membrane and Its Effect on Nanoparticle Uptake Efficiency. Journal of the American Chemical Society, 135(4), 1438–1444. doi:10.1021/ja309812z

3. Robert Vácha,, Francisco J. Martinez-Veracoechea and Daan Frenkel. Receptor-Mediated Endocytosis of Nanoparticles of Various Shapes.Nano Lett. 2011, 11, 12, 5391–5395, https://doi.org/10.1021/nl2030213

4. Gratton SEA, Ropp PA, Pohlhaus PD, Luft JC, Madden VJ, Napier ME, et al. The effect of particle design on cellular internalization pathways. Proc Natl Acad Sci U S A 2008;105(33):11613–8

SYSTEMATIC (BY TYPE) DETERMINATION OF MUSHROOMS IN WATERMELON AND PUMPKIN PLANTS GROWING IN AGSTAFA REGION

Nabiyeva Sabuka
Master, Baku State University, Azerbaijan

Mammadova Fidan
Doctor of Philosophy in Biology, Baku State University, Azerbaijan

Melon is a daily and essential food for people in all countries of the world in modern times. People's regular diets of various melons have played a key role in the physical and mental formation of the body, health protection, working capacity growth, and lifespan for many years. Watermelon (citrullus) is a perennial monoecious herb. Sugar, glucose, colors, organic malic acid, carotene, vitamins B1, B2, C, iron, and calcium salts are all found in watermelon. Watermelon contains on average 88-92% water, 5.5-10.5% sugar, 0.8% nitrogenous substances, 0.2% acid, 0.4% minerals, 0.6% fat and 0.4% cellulose and 8 mg% of vitamins C, B1, B2 and A. The oil content of watermelon seeds is 30%. Fructose is the most common sugar, which contributes to its sweetness. Fresh watermelon is used in the creation of salt, watermelon honey, watermelon wine, and sukat. The diuretic qualities of watermelon are the most powerful. It cleanses the body, particularly the kidneys and liver, of toxic toxins. It keeps the kidneys from accumulating salt and stones. In Azerbaijan, two species of watermelons are grown: Citrullus vulgaris for eating and Citrullus colocynthoides for fodder. Pumpkin is just as significant as watermelon in terms of nutrition. There are around 700 different types of pumpkins in the world. Culinary pumpkin is flavorful and delightful. Meat is made up of 91.85% water, 0.95 % cellulose, 0.55 % ash, 0.8 % nitrogen, and 0.1 %fat on average.

The amount of cellulose in the shell is 3.3%. The average sugar content of a ripe pumpkin is 8%. Vitamins contain 5-8% mg of C and up to 12 mg of carotene. The seeds contain 40% oil and 28% protein. 75% of its total weight is edible. Despite its South American origin, there are 3 varieties in Azerbaijan: Arthropod (Cucurbita moschata), common pumpkin (Cucurbita pepo) and great pumpkin (Cucurbita maxima) are widely cultivated. Pumpkin, which is rich in iron and copper, improves blood composition and is therefore beneficial for anemia. Pumpkin is the favorite vegetable of the liver. Pumpkin, which is high in potassium, helps to keep the heart and blood arteries healthy. Pumpkin is high in beta-carotene, which the body converts to vitamin A.

In accordance with the study's goals, samples of watermelon and pumpkin cultivars growing in the Agstafa region were studied using current mycological methods. For the extraction of living fungus in samples taken from the examined watermelon, melon, and zucchini cultivars, bleached malt water (ACS), starch agar (NA), and potato (KA) media were utilized. The medium was made, placed onto Petri dishes, and sterilized using standard procedures. The nutrient medium was pH=4.2-4.5 placed in a

thermostat at 25-28^{0}C. Observations were made 3 days after inoculation due to the growth and development of the fungi. To identify fungi based on the cultural morphological and physiological properties of those isolated from pure culture, researchers employed baseline data from the International Association (BMA) and the CBC Foundation, as well as suitable determinants. Diseases were diagnosed using well-established methodological procedures based on determinants depending on the symptoms of a particular condition.

In watermelon and pumpkin samples, Aspergillus niger, Aspergillus flavus, Colletotrichum lagenarium, Aspergillus oryzae, Botrytis cinera, Verticillium dahliae, Altenaria cucumerina, and Verticillium alboatrum fungi were found.

References

1. Nizami Namazov The world of mushrooms and mushroom-like creatures. Sumgayit State University 2019.
2. Hawksworth D.L., Kirk P.M., Sutton B.C. and Pegler D.N. Ainsworth and Bisby's Dictionary of the Fungi. CAB. International Cambridge., 1995, 616p.
3. Raudoniene V., Lagauskas A.Micromycetes on imported fruit and vegetable // Botanica Lithuanica, 2005, Suppl. 7, p.55-64.
4. https://az.wikipedia.org/wiki/Balqabaq
5. https://az.wikipedia.org/wiki/Adi_qarpız

ВПЛИВ РЕГУЛЯТОРА РОСТУ РОСЛИН НА ПОСІВНУ ЯКІСТЬ ЛИСТКОВОГО САЛАТУ

Глига Анна Дмитрівна,
студентка
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Юрків Марина Олегівна,
студентка
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Машталір Марина Сергіївна,
студентка
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Ринсевич Катерина Юріївна
Студентка
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Шевчук Оксана Анатоліївна
кандидат біологічних наук, доцент кафедри біології
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Цінність листкового салату в тому, що він використовується в їжу, як правило, тільки в сирому вигляді, тому всі поживні речовини, що містяться в ньому, повністю зберігаються.

Регулярне вживання в їжу зелені салату сприяє кровотворенню, відновлює сили. Систематичне введення в раціон харчування зеленних культур попереджає і лікує багато захворювань.

До культури салату входить від 4 до 11 % сухих речовин, а також до 4 % цукрів та до 3 % сирого білка. Слід відмітити, що культура є цінною за рахунок вмісту великої кількості важливих для людського організму металів, а саме заліза, кальцію (до 108 мг) та калію (до 3200 мг). Листки багаті на вітаміни В1, В2, С, Р, РР, К, Е, фолієву кислоту та каротин (провітамін А) [8].

Важливим елементом сучасних агрономічних технологій в рослинництві є застосування регуляторів росту рослин. Вони здатні в малих дозах впливати на процеси метаболізму в рослинах, що призводить до значних змін у рості і розвитку.

Мета роботи – дослідити вплив препарату Вимпел 2 на посівну якість насіння культури листкового салату.

Взаємодія процесів росту рослин, їх кореневого живлення та стійкості до несприятливих умов навколишнього середовища, процесу фотосинтезу, донорно-акцепторних відносин все це разом формує продуктивний процес. Геном і фітогормони являють специфіку проходження всього продукційного процесу [9].

Отже, пізнання механізмів дії регуляторів росту рослин має суттєве теоретичне значення для розуміння закономірностей росту і розвитку рослин.

У ряді робіт вказується про підвищення посівних якостей овочевих культур за використання регуляторів росту рослин [3–7].

Літературні дані щодо впливу регуляторів росту на посівні якості рослин салату відсутні, існують лише поодинокі роботи з питання дослідження їх впливу на продуктивність. Так, обробка салату головчастого сорту Годар препаратами Емістим С, Лігногуматом та Гумісоном методом замочування насіння (на 12 год.) призводила до збільшення маси головок, покращувала якість продукції та підвищувала врожайність на 1,1-3,4 т/га [8].

Позитивний ефект на культурі салату виявлений і під час їх обробки препаратами цитокінікової природи [1].

Існують літературні джерела, у яких вказується, що передпосівна обробка насіння озимої пшениці протруйником 200 ФФ та регулятором росту Вимпем-К у поєднанні із підкореневим підживленням культури восени препаратом Вимпелом (500 г/га) призводила до підвищення схожості насіння на 4 %, урожайності – на 0,31-0,68 т/га і покращувала процеси перезимівлі рослин на 7,7-10,9 % [2].

Посівна якість насіння, яка визначається їх енергією проростання та схожістю, є важливим показником різних сільськогосподарських культур. Для виявлення ефекту обробки комплексним природно-синтетичним препаратом контактно-системної дії Вимпел 2 (0,5 %) посівних характеристик насіння було закладено лабораторний дослід, на основі якого були отримані дані. Встановлено, що препарат позитивно впливає на вище згадані показники.

Відомо, що енергія проростання залежить від життєздатності насіння, чим і визначається швидкість його проростання. Насіння з високою енергією проростання раніше і дружніше сходять.

Нашими дослідженнями встановлено, що передпосівна обробка насіння рослин салату сорту Екзакта комплексним природно-синтетичним препаратом контактно-системної дії Вимпел 2 (0,5 %) зумовлювала підвищення інтенсивності проростання і схожості культури у порівнянні з контрольним варіантом (рис. 1). За використання препарату енергія проростання насіння збільшувалась на 21 %, а схожість – на 10 %.

Рис. 1. Дія комплексного природно-синтетичного препарату контактно-системної дії Вимпел 2 на проростання насіння салату сорту Екзакта

Таким чином, передпосівна обробка насіння салату сорту Екзакта комплексним природно-синтетичним препаратом контактно-системної дії Вимпел 2 (0,5 %) підвищувала якісні характеристики насіння – енергії проростання та схожості.

Список літератури:

1. Веденичова Н. П., Косаківська І. В. Цитокініни як регулятори онтогенезу рослин за різних умов зростання. Київ: Наш формат, 2017. 200 с.

2. Волощук О. П., Волощук І. С., Глива В. В. та ін. Вплив регуляторів росту рослин на стимулізацію процесів проростання насіння пшениці озимої. *Передгірне та гірське землеробство і тваринництво*. 2014. 56 (11). С. 9–15.

3. Григоришин В. В., Лукінова Г. О., Жалюк В. П. та ін. Дія препаратів «Корневін» та «Циркон» на схожість насіння томатів. *Современый научный весник*. 2017. Т. 3. № 9. С. 62–64.

4. Кравчук А. О., Бурдейна В. О., Поляк А. О. та ін. Насіннєва продуктивність рослин огірка за дії регуляторів росту рослин реастиму та бурштинової кислоти. *News of science and education.* 2017. Т. 2. № 8. С. 46–48.

5. Литвин Х. О., Ільченко І. В., Андрощук М. В. та ін. Якісні характеристики насіння огірка за дії есфону та паклобутразолу. *News of science and education*. 2017. Т. 2. № 8. С. 49–51.

6. Личманюк Ю. О., Солоданюк Ю. В., Суржик Ю. О. та ін. Особливості проростання насіння редису за дії регуляторів росту рослин. *Nauka i studia*. 2017. Т. 1. Вип. 4. С. 42–44.

7. Лукінова Г. О., Жалюк В. П., Григоришин В. В. та ін. Вплив препаратів «Корневін» та «Циркон» на насіннєві показники рослин огірка. News of Science and Education. 2017. Т. 3. Вип. 9. С. 57–59.

8. Улянич О. І., Кецкало В. В. Вплив передпосівної обробки насіння регуляторами росту на урожайність салату посівного. З*бірник наукових праць Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків.* 2012. Вип. 14. С. 356–359.

9. Шевчук О. А., Кур'ята В. Г. Дія ретардантів на морфогенез, газообмін і продуктивність цукрових буряків: монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 140 с.

AIR POLLUTION, DETERMINATION OF PACS IN RAINWATER AND SNOWWATER BY MASS SPECTROMETRY.

Aslanova Kainat
Baku State University, Azerbaijan.

Pollution of the biosphere has been inevitable since the beginning of human development.

Air pollution occurs in different ways: natural and human (anthropogenic). Natural phenomena of natural pollution, first of all, we can give an example of volcanic eruptions. The main sources of pollution are human activities. Thus, industry, transport and other industries can be cited as examples. Changes in the chemical composition of the air are considered anthropogenic pollution. Different methods are used to know the norms of chemicals in the air. Chemical compounds react with each other in the atmosphere to form toxic substances. For the determination of chemicals in the air, mainly rainwater and snowwater analysis is preferred. During the chemical analysis of the composition of rainwater taken from the territory of Azerbaijan, polyaromatic hydrocarbons (PAC) from carcinogenic organic compounds were analyzed by mass spectrometry. The results of the analysis was reflected on the graph 1.

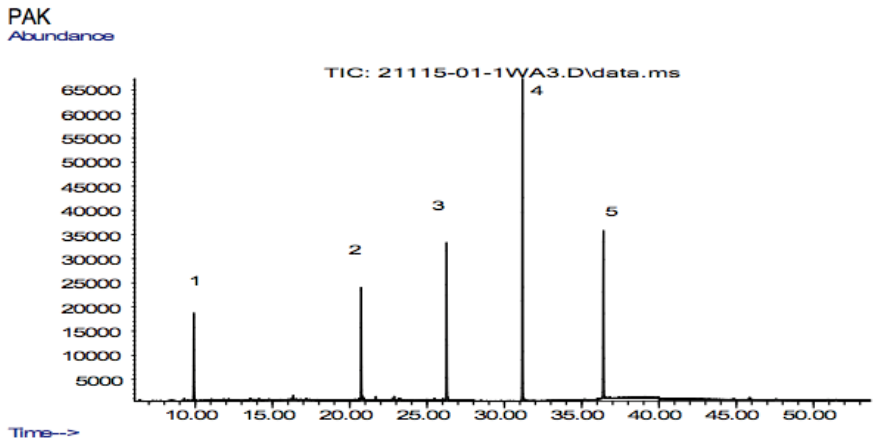

Internal standard substances: 1- d8-naphthalene, 2- d10-phenanthrene, 3 - d10-pyrene, 4-d12-chrysanthemum, 5 -d12-perylene

As a result of the analysis, the amount of naphthalene and benzene (a) pyrene was determined as the maximum allowable concentration. Excess carcinogens are considered dangerous for the human body. PAC can cause serious complications and death during long-term exposure to the human body.

References

1.Mammadov Q.Sh., Mahmudov M.Y. Ecology, environment and Human// "Science", Baku, 2006, 608 p

2.Maximum permissible concentrations (MPC) of pollutants in the atmospheric air of urban and rural settlements. Decree of Approval dated December 22, 2017

3. Andreu V., Picó, Y. Determination of pesticides and their degradation products in soil: critical review and comparison of methods, Trends in Analytical Chemistry. 2004, p10–11.

4. Barcelo D, Hennion MC. Trace Determination of Pesticides and Their Degradation Products in Water. Amsterdam, The Netherlands: Elsevier; 2005

ANTIOXIDANT PROPERTIES OF 1,2- EPITIO-3-AMINPROPAN

Babayeva Gulnara Veli ,
Doctor of Philosophy in Chemistry, Associate Professor
Associate Professor of Analytical and Organic Chemistry
Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan

Akbarov Nizami Alisahib ,
Doctor of Philosophy in Chemistry, Associate Professor
Associate Professor of Analytical and Organic Chemistry
Azerbaijan State Pedagogical University, Azerbaijan

Abstract

As a logical continuation of research works antioxidant properties of l, 2-epitio-3-N-arylaminpropan - arylamin thiiranes with kumilperoxide radicals and kumilhydro-peroxide model reactions were studied, in order to find more effective multifunctional additives for petroleum products and to determine regularities between their structures and impact effects as an additive . According to the researches, l, 2-epitio-3-N-arylamin-propan which is synthesized by us and reacting with peroxide radicals breaks oxidation chain. Splits kumilhydroperoxide until molecular products and so they can be used as additives for petroleum products against oxidation.

Key words: antioxidant additives, arylamine substituted thiiranes, tioepihlorgidrin, tioepoxidation, cumeneperoxide, cumene hydroperoxide

Introduction

In order to find a new type of more effective additives for lubricating oils three- and four-membered heterocyclic organic compounds, sulfur containing sulfur atoms in accordance with thiiranes and titans were explored by us. [1-9].

Nevertheless, N-substituted sulfur small heterocycles has not been studied until our research. It is also probably related with the practical difficulty of their synthesis because in most cases the main product of the reaction has polymerisate. Recently, to synthesize some examples of N-aryl , to study their antioxidant properties in inhibitor model reactions and oxidation of kumilperoxide and hydroperoxide with hydrocarbon reactions would be interesting.[10]

On the other hand, these compounds contain nitrogen, sulfur atoms in heterocyclic and aryl radicals which their presence cause being antioxidant properties of these compounds as known in literature [7]. Therefore, l, 2-epitio-3-N- arylaminpropan - arylamin thiiranes of propane drew our attention.

It should be noted that, it is not possible reaction of N-arylamin thiiran with 1,2- epitio-3- chlorinepropane aromatic amines on one-stage definitive synthesis (Reaction is observed with Polymerization). Although the vast majority of thiirans substituted O- and S- have been synthesized with this method. Therefore, we were forced to synthesize thiiranes substituted N-arylamin with one of classic synthesis methods of – thiiranes on the following scheme [11].

Arylamin ⟶ halogenhedrin ⟶ oksiran ⟶ thiiran

Name of the section

This synthesis is carried out on the basis of industrial production (Epichlorohydrin - l, 2-epoxy-3-chloropropane and more efficient aromatic amines - orto, meta ~, anilin substituted para) which obtained easily . Thus, relevant chlorine is obtained in the reaction of efficient aromatic amines with 1,2 epoxi 3chloropropane in Krasuski procedure:

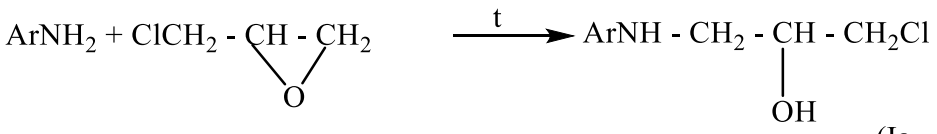

(Ia - VIa)

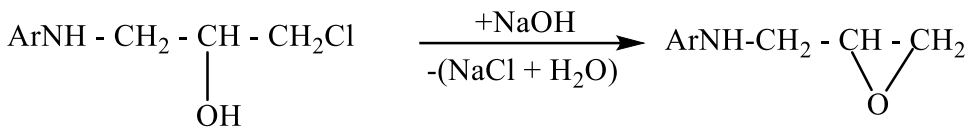

(Ib - VIb)

Finally, as a result of tioepoxidation relevant thiirans, l, 2-epitio 3-N- arylamin propanes (1,2-epitiopropilarylamins) which is obtained from benzene nucleus in the different state of the various substitutes, oksiran which obtained through tiocarbamide are synthesized:

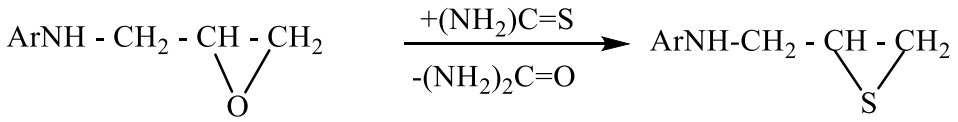

(Ic - VIc)

Everywhere Ar=

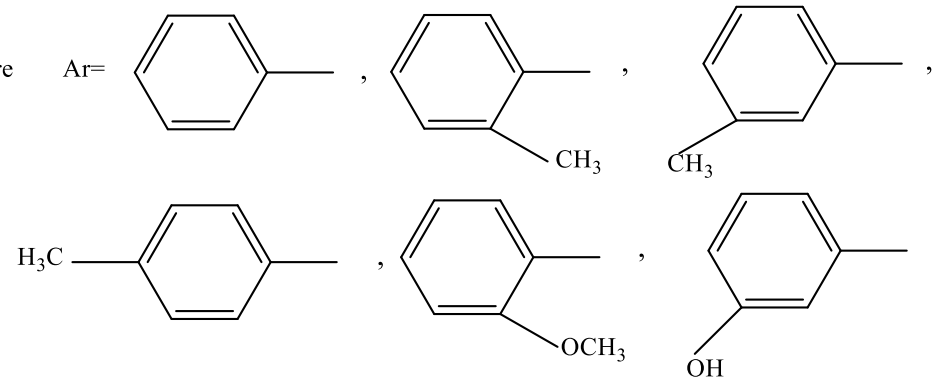

(I-VI)

The composition of the synthesized compounds have been proven with element analysis, purity , thin layer and liquid-gas chromatography methods,and its structure have been proven IG and PMR spectroscopic methods [12]. We previously studied lubricity properties of physical and chemical properties of the synthesized thiiranes anti-jamming and antiwear for their lubricants[12].

By continuing,in order to find more effective multifunctional additives for petroleum products in the field of research, structure of compounds were synthesized and their lubricants to determine the relationship between antioxidant activity and as

an additive,thiiranes substituted antioxidant properties of this article. It should be noted that, as an additive for lubricating oils and fuels, added to the antioxidant properties of materials under real conditions is very difficult to learn. Therefore, we have studied anti-oxidant properties of synthesized substances, as mentioned above in model reactions.

An azobisizobutipnitril inisiator as model reaction at 60 ° C chlorbenzene solution has been used in oxidation reaction through AIBN). Oxidation reaction has been studied due to the pressure of the oxygen absorbing oxygen in manometer device [13, 14]. The density of AIBN stable detained as $2 \cdot 10^{-2}$ mol /1 in all the trials.

In order to evaluate antioxidant assets of synthesized substances (IB-VIB) kumilperoxide radicals and hydroperoxide reactions have been studied. Concentrations of studied substances changes in $0{,}5\text{-}1{,}0 \cdot 10^{-4}$ mol / 1 interval.

Research has made clear that,thiirans substituted arylamin decelerate oxidation of cumene with inisiator. By using quantity of induction period, (r) stexiometric coefficient (f) is calculated:

$$f = \frac{\tau \cdot W_{\ell}}{[InH]_0} \qquad \text{(A)}$$

Stexiometric coefficient (f) is equal to the number of oxidation chain which broke an inhibitor molecule or its transformation product.

W_{ℓ} -is speed of initiation, and gets $2 \cdot 10^{-7}$ mol/l•s mark.

$[InH]_0$ – Was initial concentration of inhibitor is expressed with mol/l.

k_7- is constant speed of reactions of inhibitor with peroxide radicals and calculated

by the following formula. (B) [14]:

$$tg\alpha = \frac{f \cdot k_7 \cdot [InH]_o}{k_2 \cdot [RH] \cdot W_{\ell}} \qquad \text{(B)}$$

$$k_7 = \frac{tg\alpha \cdot k_2 \cdot [RH] \cdot W_{\ell}}{f \cdot [InH]_o} \qquad \text{(C)}$$

K_2=l,51 l/mol•s [14]; [RH]=6,9 mol/1.

Kinetic curves of cumene's oxidation has been described in the picture № 1. As you can see in this picture, the study of thiirans substituted arylamin reacts with cumene peroxide and weakens the process of oxidation. In the absence of thiirans substituted arylamin cumene oxidation is going on at a steady pace and the induction period is not avaliable. When you add thiirans substituted arylamin in grease with $2 \cdot 10^{-4}$ mol / l concentration absorption speed of oxygen is reduced:

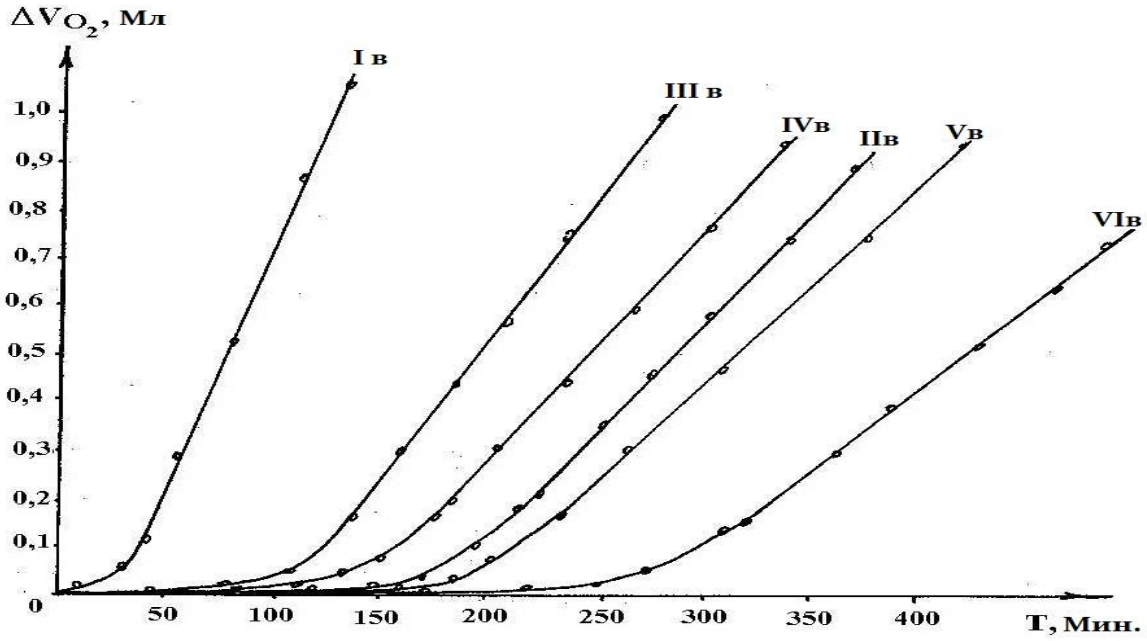

Figure 1. Kinetic curves of oxidation though thiirans substituted arylamin (60°C; [AIBN]= 2• 10^{-2} mol/ l ; [InH]= 2•10^{-1} mol/l; I_a - [InH] = 0)

As you can see from the picture, VIB compound has biggest induction period among investigated compounds (τ = 265 minutes). It is very likely due to the hydroxyl group of combination in benzene nucleus. Similar events are observed for thiirans substituted arylamin

It is clear from the above that, not only thiirans substituted arylamin but also their reaction products with kumilperoxide impacts to inhibitor and inhibits oxidation of cumene.

Table 1. Indicators of kinetic parameters in reaction of thiirans substituted arylamin with cumene hydroperoxide (110°C) and peroxide radicals (60°C) ([AIBN]= 2•10 $^{-2}$ mol/1);Wı=2•10^{-7} mol/l•s

Compounds №	Compounds formulas	к, l/mol•s	ν	К$_7$, l/mol•s	f
Ic	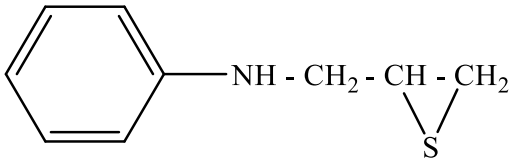	0,23	4500	1,52	1,47
IIc	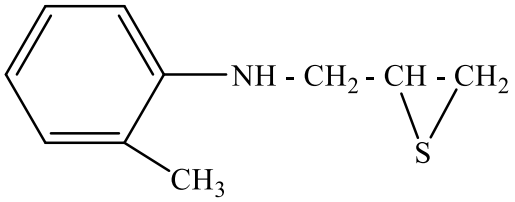	0,21	3200	2,82	1,32
IIIc	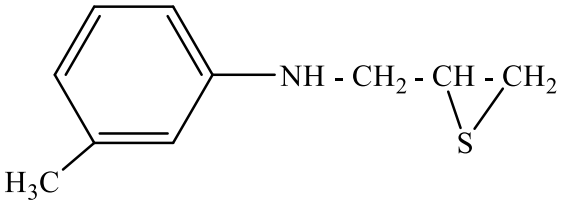	0,25	3500	2,59	1,41
IVc	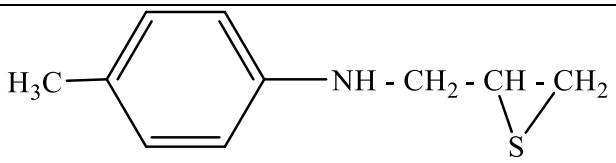	0,24	3800	2,91	1,69
Vc	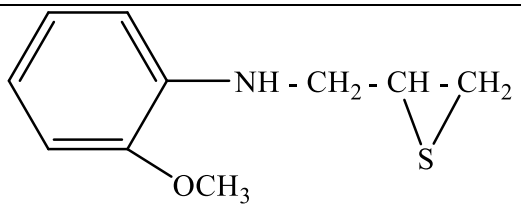	1,34	6920	4,76	2,21
VIc	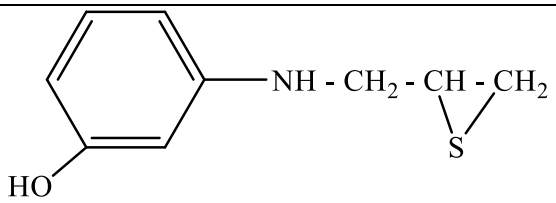	1,88	7900	3,77	1,25

Reactions of Synthesized thiirans substituted arylamin with cumene-hydroperoxide
reacts at nitrogen atmosphere and chlorbenzene solution at 110 ° C of different concentrations.

Indicators of parameters describing the antioxidant properties of synthesized compound are listed in schedule № 1.

It was clear from the research that thiirans substituted arylamin breaks cumene-hydroperoxide. Kinetic curves of split of cumene- hydroperoxide takes shape of the S-shaped for auto-catalytic processes. [15].

Kinetic curves of cumene- hydroperoxide which split from impact of thiirans substituted arylamin are listed in the figure № 2. As shown in the picture, at first, cumene hydroperoxide is used in a certain period (10 minutes), as a result, little induction period is formed. Then , incision speed starts to decrease in accordance with a decrease of concentration.

It once again proves that ,thiirans substituted arylamin under the influence of cumene-hidroperoxcide occurs due to the induction of a certain period. The other hand (Figure № 3) clarified that, initial velocity of catalytic decomposition reactions of thiirans substituted arylamin is in the first order than cumene-hidroperoxcide.

As noted above, indicators of kinetic parameters of catalytic decomposition reactions as a result of impact of thiirans substituted arylamin of cumene-hidroperoxcide are shown in figure № 1. Analysis of this table confirms that, all of our synthesised thiirans substituted arylamin split cumene hydroperoxide molecules. 1,2 epitio -3-N- (3 hidroksifenilamin)-propane has the highest activity among thiirans substituted arylamin. **(VI c) - (v = 9000).**

Comparison of indicators of kinetic parameters in reaction of thiirans substituted arylamin with cumene hydroperoxide (110°C) and peroxide radicals (60°C) show that, change (in the O-, m- and p situations) of methyl group in benzene nucleus does not affect the substantial antioxidant properties. All synthesized thiirans substituted arylamin is good enough to have antioxidant properties and it can be assumed that major carriers of antioxidant properties is thiiranes cycle of the three-member requisites. Reactions of thiiranes cycle with cumene-hidroperoxcide and peroxide radicals are more accurately.

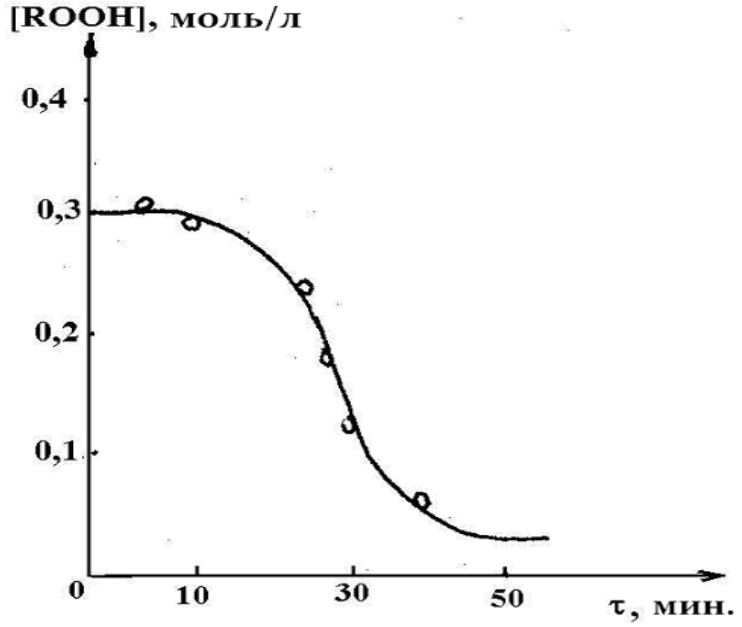

Figure 2. Kinetic curves (110°C: [ROOH]=0,21 mol/1; W_0=4•10^{-4} mol/1•c ; k =0,25)of decomposition of cumene-hidroperoxcide from impact of thiirans substituted arylamin

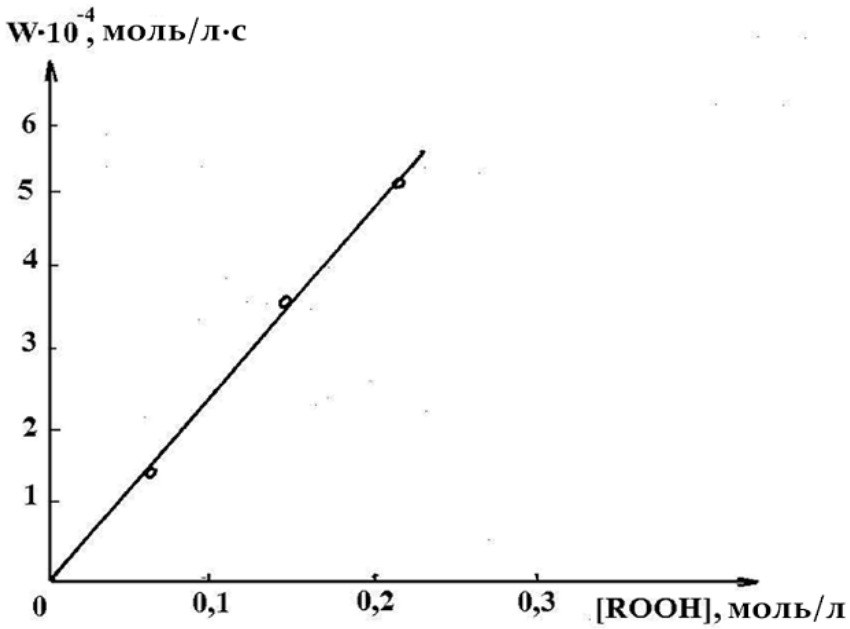

Figure 3. Dependence of initial velocity (W_0) of Cumene-hydroperoxide

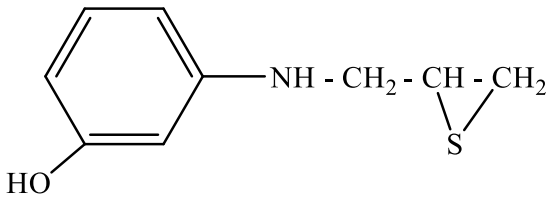

(VIB) with its concentration (110 ° C; [inh] = const) quantity indicates that, a molecule of conversion product of matter splits 3000-9000 molecules of cumene-hidroperoxcide.

Speed (k) of catalytic decomposition reaction of cumene-hidroperoxcide reaches maximum indicator : **к**=1,88 l/mol•s.

Conclusion

Synthesized by us reacting with peroxide radicals breaks oxidation chain. Splits kumilhydroperoxide until molecular products and so they can be used as additives for petroleum products against oxidation.

References

1. Allahverdiyev M.A., Akbarov N.A., Farzaliyev V.M., Zeynalova K.A., Huseynov A.T. 3-Aryloxythiethanes for lubricants as additives. Petroleum Chemistry,1988, e.27, №2, p.251

2. Allahverdiyev M.A., Akbarov N.A., Farzaliyev V.M., Zeynalova K.A., Bagirova X.M. Syhthesis and properties of some monobasic carbon acids tioglysid ethers CHC , 1989, № 5, p.588

3. Farzaliyev V.M., Allahverdiyev M.A., Akbarov N.A., Babayev S.S. Reaction products with xantogenats acids of tyoepichlorinehydrin to lubricants as additive. JAC, 1994, e.67, № 6, p. 1020

4. Farzaliyev V.M., Allahverdiyev M.A., Babayev S.S., Akbarov N.A., Gurbanov K.B 3-Arylcarboniloxy substituted thiethanes for transmission oils as additive. Petroleum Chemistry, 1995, e.35, №1, p.67

5. Allahverdiyev M.A., Akbarov N.A., Farzaliyev V.M., Shirinova N.A., Mustafayev K.N. Thiiranes and thietanes as new effective qear oil additives. 5-th National Ipanlan and International chemical Enqineerinq Conqress, April 24-27, 2000, Shiraz, İran, p. 4

6. Allahverdiyev M.A., Akbarov N.A., Mustafayev K.N., Farzaliyev V.M., Synthesis of some thiiranes and learning of oiler properties of them. Petroleum Chemistry, 2001, e. 41, № 3, p. 235

7. Akbarov N.A., Synthesis of differens functional substituted thiiranes and studying of oiler properties of them. Refining and Petrochemicals, 2005, № 9, p. 25

8. Akbarov N.A. Synthesis and application of differens functional substitude thiiranes and thiethanes. Journal Processes of Petrochemistry and Oil Refining, 2005, № 3 (22), p. 35

9. Akbarov N.A. Synthesis of differens functional substituted thiethanes and studying of oiler properties of them. Journal Processes of Petrochemistry and Oil Refining, 2007, № 2, p. 69

10. Akbarov N.A., Yarmammadov K.O., Ashrafova T.M. Synthesis and analysis of their functional properties arylamin thiiranes. "Organic reagents in analytical chemistry" conference materials of II republic Dedicated to professor A.A.Verdizade's, Baku, ASPU, 2014, p.116

11.Fokin A.V., Kolomiech A.F. Chemistry thiiranes. M.: Chemistry,1978,343 c

12. Emanuel N. M., Knorre D. Q. Chemical kinetics course. M.1969, p. 461

13. Denisov E. T., Xaritonov V. V., Federova V. V. Transformation method of kinetic curves as mode of assessment of effectiveness of oxidation inhibitors, Kinetics and catalysis 1975, т. 16, №2, p. 332

14. Emanuel N. M., Denisov E. T., Майзус Z.K. Chain reactions of oxidation of hydrocarbons in liquid phase. M. Наука, 1965, p. 375

SYNTHESIS AND PROPERTIES OF SOME ESTERS PETROLEUM NAPHTHENIC ACIDS

Shahmamedova Aida Gyulaga
assistant professor, dean of magistracy

Gurbanly Nurana Tapdyg
undergraduate
Azerbaijan University of Oil and Industry

Abstract

Possibilities are shown for obtaining esters of petroleum naphthenic acids (NNA), with high yields, the interaction of the latter or its acid chlorides with the appropriate glycols, which lead to the production of NW mono- and bis-esters. Interaction of NNK monoglycol ethers with epichlorohydrin in the presence of boron trifluoride etherate and alkali, NNK glycidyl ethers were synthesized, which are the raw material for obtaining practically useful substances Research has shown that the extraction method is not validated, which makes it possible to extract oils in sufficient quantities for structural identification. Some methods such as open column chromatography and high-performance liquid chromatography (HPLC) are widely used as analytical methods for acid fractions, NMR spectroscopy of carbon and hydrogen atoms (NMR-H and NMR-C), and Fourier transforms IR FT-77.78 and mass spectrometry (MS). However, it has been concluded that non-aqueous solids recovery using an anion exchanger adsorbent is selective and relatively flexible, efficient recovery and isolation of naphthenic acids from crude oil.

Keywords: petroleum naphthenic acids, naphthenic acids, crude oils, biodegradable heavy oils

1. Introduction

Naphthenic acids have been identified in immature oils, biodegradable heavy oils, and wastewaters generated during the bitumen extraction process (GRUBER et al., 2012). It is an acid that is important in geochemistry, trade, environment, and corrosion phenomena Acid related research, was built over a century and these are present in various sources of hydrocarbons like crude oil and oil sands. In 1883, Markownikoff recognized the presence of acids present in crude oil from Azerbaijan, containing carboxyl groups associated with carboxylic acids. Since then, the term naphthenic acids have been used to explain all acidic species containing carboxyl groups in oils (Campbell, 2005).[1-5]

2. Materials and methods

Naphthenic acids were used in the work. - viscous oily liquids (sometimes solids) from colorless to a brown colored new color, good dissolve in coals and other organic solutions, practical do not dissolve in water, boil at a temperature above 214 ° C. Low-boiling naphthenic acids (fraction C7-C10C7-C10) have an unpleasant odor.

naphthenic acids have typical chimerical properties of carboxylic acids; form salts and complex esters [6-8]

It is known that glycol esters of carboxylic acids, including some low molecular weight naphthenic acids isolated from a mixture of distillates of various oils, are of scientific and practical interest, in particular, they can be successfully used as plasticizers and components of new synthetic lubricants [9-12]

In this work, we have obtained some glycol esters of petroleum naphthenic acids isolated from kerosene-gas oil fractions and purified using binary solvents. The raw materials for this work were taken naphthenic acids obtained from the waste of alkaline purification of distillates of kerosene-gas oil fractions of oil. Acetone-petroleum ether, acetone-benzene, and methyl ethyl ketone (MEK), as well as light gasoline, were taken as solvents. Table 1 below shows the indicators of purification of crude naphthenic acids with binary solvent acetone - petroleum ether.

Table 1

Crude Naphthenic Acid Purification Indicators
binary solvent acetone

distillate	Before cleaning acid number mgKOH/g		Content. organic %mass	After cleaning acid number mgKOH/g		Content. norms. in nk. %mass
	Raw Acid Pure n.c.	Pure н.к.		RaW	Pure н.к.	
Naphthenic distillate isolated from kerosene-gas oil fractions	278,59	297,8	15,08	22,7	296,3	0,65

To purify alkaline wastes from unsaponifiable, acid raw materials containing hydrocarbon impurities were taken, dissolved in petroleum ether, acetone and an equivalent amount of an aqueous solution of alkali necessary to obtain soaps of naphthenic acids were added.

The esterification of dihydric glycol alcohols with naphthenic acids was carried out in the presence of sulfuric, phosphoric, and p-toluenesulfonic acids, which lead to the formation of by-products, including products of glycol resinification. Therefore, it is desirable to use the obtained glycol ethers in the presence of a KU-2 cation exchanger catalyst.

$$R-COOH + HO-X-OH \xrightarrow[H_2O]{} RCOO-X-OH + RCOO-X-OOCR$$

(I-V) (VI-X)

where R is naphthenic radicals

where, $X = CH_2CH_2$ (I, VI), $CH_2CH_2OCH_2CH_2$ (II, VII), $(CH_2CH_2O)_2CH_2CH_2$ (III, VIII), $(CH_2)_3$ (IV, IX), $(CH_2)_4$ (V, X)

The structure of the obtained NNK esters, in addition to physicochemical parameters, was also confirmed by the spectral data of the IR and PMR spectra. In the

IR spectra, there are noticeable absorption bands in the range of 1735-1760 cm-1, which are characteristic of the C=O bond in the ester group, bands at 1075-1170, 1060-1115 cm-1 related to the C-O-C bond. The presence of bands with frequencies of 690-1500 cm-1 indicates naphthenic rings. In the PMR spectra, there are signals of protons 4.50-4.60 ppm. belonging to the OCH2 group.

We also carried out the synthesis of complex-simple esters of petroleum naphthenic acids (NNA) (I-X) by acylation of dihydric alcohols with naphthenic acid chlorides. The reaction in the presence of dihydric alcohols (ethylene glycol, diethylene glycol, trimethylene glycol, propanediol -1.3, butanediol -1.4) proceeds in two directions with the formation of mono- and bis-esters. The reaction proceeds according to the following scheme:

$$RCOCl + HO\text{–}X\text{–}OH \xrightarrow{N(C_2H_5)_3} \begin{cases} \xrightarrow{1:3} \text{RCOO(X)OH} \quad \text{(I-V)} \\ \xrightarrow{3:1} \text{RCOOXOOCR} \quad \text{(VI-X)} \end{cases}$$

где, $X = -CH_2CH_2$ (I,VI), $-CH_2CH_2OCH_2CH_2$ (II,VII), $-(CH_2CH_2O)_2CH_2CH_2$ (III,VIII), $-(CH_2)_3$ (IV,IX), $-(CH_2)_4$ (V,X)

Table 2 shows the physicochemical properties of naphthenic acids and their acid chlorides isolated from kerosene gas oil fractions.

table 2

Physico-chemical properties of acid chlorides and petroleum acids naphthenic series.

Distillate	Boil-off limits, 0C/kPa	Output %(mass)	kg/m3,	n_d^{20}	% Cl	Molek. weight	acid number %(mass)
Naphthenic acid	115-135		0,9782	1,4690	-	207,15	2705
Acid Chloride Naphthenic Acids	170-195/0,4	90,5	0,1010	1,4709	18,9	243,3	-

The yields of mono- and bis-esters depend on the reaction conditions. At different molar ratios of acid chlorides with the corresponding alcohol, mono- (I-V) and bis- (VI-X) esters of NNK were obtained, because at a molar ratio of acid: diol 1:3, mono-esters were obtained with a yield of 75-80% wt., and bis-esters 25-25%, and at a molar ratio of acid: diol 3:1, bis-esters were obtained with a yield of -85%, and mono-esters 15-20% wt. Some Physico-chemical data of the obtained NNK mono-glycol ethers were given in tables 3 and 4.

Table 3

Physico-chemical data of the obtained monoesters (I-V)

№ . of connections	Boil-off limits, ^{0}C/кПа	acid number %(mass)	ρ_4^{20}, kg/m3	n_d^{20}	Molek. weight
I	160-180	2,02	0,9090	1,4682	312
II	180-210	1,95	0,9587	1,4698	360
III	210-230	3,25	0,9769	1,4708	426
IV	200-240	2,85	0,9985	1,4705	310
V	210-260	3,85	0,9980	1,4720	330

Table 4

Physicochemical data of obtained bis-esters (VI-X)

№ . of connections	Boil-off limits, ^{0}C/кПа	acid number %(mass)	ρ_4^{20}, kg/m3	n_d^{20}	Molek. weight
VI	180-200	3,20	0,0810	1,4760	312
VII	195-210	2,08	0,1010	1,4802	360
VIII	220-240	4,02	0,1100	1,4798	426
IX	210-270	3,22	0,1115	1,4762	310
X	220-280	4,0	0,1130	1,4765	330

When glycols are acylated with naphthenic acid chlorides, along with mono- and bis-esters, side products are also obtained: ethylenehydrin mono-esters, -chloroethyl esters of naphthenic acids, and unreacted naphthenic acids, which are in good agreement with the literature data, i.e. in the absence of catalysts and solvents, acylation does not proceed smoothly, Therefore, to suppress side reactions, the acylation of naphthenic acid chlorides with dihydric alcohols is carried out in the presence of triethylamine in a solvent medium - benzene. In this case, the esterification proceeds smoothly, and the esters are obtained in high yields. In the presence of triethylamine, the reaction proceeds through the formation of ketones, and in this case, the released HCl is associated with triethylamine

To determine the suitability of the synthesized glycol esters of naphthenic acids as plasticizers and lubricants, their physicochemical properties were determined.

In particular, we have studied some chemical transformations of the obtained NW monoglycol ethers. It has been shown that NNK monoglycol ether interacts with epichlorohydrin according to the following scheme:

$$RCOOCH_2CH_2OH + CH_2\text{-}CH\text{-}CH_2Cl \xrightarrow{BF_3\cdot(OC_2H_5)_2} [RCOOCH_2CH_2OCH_2CH(OH)CH_2Cl]$$

O

$$COO\text{-}CH_2\text{-}CH_2O\text{-}CH_2\text{-}CH\text{-}CH_2$$

-HCl O

The structure of the obtained glycidyl ether (XI) is also confirmed by the data of IR and PMR spectra. In the IR spectra, there are absorption bands at 3050, 1255, 910, and 860 cm-1 characteristics of the epoxy group. In the PMR spectra, there are signals at 4.45-4.65 ppm. (2H, OCH2) and at 2.20-3.00 ppm (l) related to the protons of the epoxy moiety (XI)

Table 5

Table 5 Physico-chemical data of the resulting diglycidyl ether

№ . of connections	Boil-off limits, ^{0}C/кПа	acid number %(mass)	ρ_4^{20}, kg/m3	n_d^{20}
$RCOOCH_2CH_2OCH_2\underset{\diagdown\ \diagup}{CHCH_2}$ O	185-200	1,75	1,0271	1,4810

The method of cleaning alkaline wastes from unsaponifiable was as follows: crude acids were dissolved in petroleum ether, acetone was added, and an equivalent amount of an aqueous solution of alkali, until naphthenic acid soaps were obtained. After saponification of naphthenic acids, the system was divided into 2 phases with a clear interface: the upper one consisted of petroleum ether and unsaponifiable impurities that passed into it, and the lower one was an aqueous acetone solution of naphthenic acid soaps. Acetone was added in such a way that at the end of saponification, its content in the aqueous phase would be from 3-8 ml / l (or the ratio of acetone to petroleum ether was from 20 to 30%), depending on the molecular weight of the acids being purified. The specified amount of acetone in the aqueous phase was sufficient to prevent the formation of an emulsion. A mixture of petroleum ether and acetone is an effective desolubilizer (demulsifier).

This ensures the simultaneous separation of a separate phase from a solution of detergent in water with a clear boundary between the solubilized and emulsified part of hydrocarbons.

The hydrocarbon phase is separated by distillation of the petroleum ether and reused to dilute the crude naphthenic acids before saponification, while the high molecular weight hydrocarbons recovered from the naphthenic acids can be used to produce greases. Sodium soaps of naphthenic acids were salted out from an aqueous acetone solution using a concentrated solution of caustic soda. This resulted in soaps with the content of naphthenic acids in the amount of 60-62%. The resulting "soap liquor" in the form of an aqueous acetone solution of sodium hydroxide was reused to saponify new portions of crude naphthenic acids. Naphthenic acids isolated from the decomposition of soaps with mineral acid had a light yellow color, and a slight odor, and contained hydrocarbon mixtures in an amount of 0.65-1.48% (mass.).

All operations for the purification of naphthenic acids from hydrocarbon impurities were carried out at room temperature and with slight heating. According to the described method, crude naphthenic acids isolated from kerosene-gas oil distillates were subjected to purification. This method, in comparison with the classical one, is very effective and quite acceptable, since the number of operations is reduced, the solvents used are regenerated, and the cleaning time is significantly reduced.

The preparation of esters was carried out in a three-necked flask equipped with a mechanical stirrer, reflux condenser, thermometer, and dropping funnel. Appropriate amounts of alcohol and solvent were placed in the reaction flask, and acid chlorides were added dropwise through an addition funnel. An excess of acid chlorides is necessary for a more complete acylation. The start of the reaction was determined by the rapid evolution of hydrogen chloride. After the evolution of hydrogen chloride ceased, the reaction mixture was heated for another 30 minutes. At the end of the reaction, the reaction mixture was washed first with water, and then with a weak solution of sodium carbonate and again with water, dried over calcium chloride, and distilled twice under vacuum.

The yield of mono - and diesters was about 70-90% (wt.) depending on the type of dihydric alcohol used.

To a mixture (0.2 mol) of the etherate was added 1-color epoxy-propane-Based onis of the obtained monoester, we carried out reactions in the presence of epoxy compounds.

Result

To a solution (0.075 mol) of powdered potassium hydroxide in 30 ml of ether, 0.025 mol of 1-chloroepoxypropane-2,3 was added with stirring. Based on the obtained epoxy compounds, some transformation reactions were carried out in the presence of thiourea.

The obtained glycidyl ether (IX) based on NW is a highly reactive compound and can be used as starting compounds for the preparation of their various functional derivatives. It has been shown that the obtained glycidyl ester (IX) can be used as an effective modifier for epoxy resin.

Refereed

1. CLEMENT, J. S.; MACKINNON, M. D.; FEDORAK, P. M.; Envir. sci. technological 2004, 38, 1009.
2. DZIDIC, I.; SOMERVILLE, C.; LANE, J. C.; HART, H.V.; Anally. Chem. 1988, 60, 1323.
3. FORTUNI, M.; RAMOS, L. D.; DARIVA, C.; EGUES, S.S. M.; SANTOS, A. F.; Qiu. New features. 2008, 31, 1553.
4. GALIMBERTI, R.; GHISELLI, C.; CHIARAMONTE, m.a. Org. geochem. 2000, 31, 1375.
5. GALLARDO, b.t. Thesis of craftsmanship. Simón Bolivar University. Caracas, Venezuela (2009).
6. GRUBER, L D. A., DALLI, F. C. CARAMÃO, E. B., JAK, R. A. Naphthenic acids in other. Qiu. New, Volume 35, No. 7, 1423-1433, 2012.
7. GRUBER, L D. A.; MORAES, M. S. A.; SANTESTEVAN, V.A.; GELLER, A. M.; BORTOLUTZI, J. H.; DALLY, F. C.; MACHADO, M. E.; GARCIA, A. A.; GOSH, R. C. L.; ZIN, K.A.; CARAMÃO, e.b. characterization of naphthenic acids in heavy petroleum fractions through two-dimensional chromatography. In: XII Colacro: Latin American Congress of Chromatography and Related Techniques, Florianópolis, 2008. Book of Summary, 2008.

8. A.Shahmammadova. // 26 Ulusal Kimya Kongresi. 2012. P.74
9. Veliyev M.G., Mamedova N.A., Mustafaev S.A. //Petrochemistry. Moscow. 2009 T.49. No. 3. pp. 247-252
10. Alieva A.G., Veliyev M.G., Mamedova N.A. // Az. chem. magazine. 2009 No. 2. pp. 194-197.
11. Veliev M.G., Mustafaev S.A., Shakhmamedova A.G. // Chemical reagents, reagents and processes of low-tonnage chemistry. Sat. scientific tr-s. Belarus. Minsk-2011. pp. 290-297.
12. Shakhmamedova A.G. Baku. // XVII Rep. scientific conf. 2013, p. 32

ФОРМУВАННЯ ПОВЕРХНІ ПОЛІМЕРНИХ ПЛІВОК НА ОСНОВІ ІОНОМЕРНИХ ПОЛІУРЕТАН-ПОЛІАКРИЛАТНИХ ДИСПЕРСІЇ

Травінська Тамара
кхн., старший науковий співробітник
Інститут хімії високомолекулярних сполук, НАН України

Брикова Олександра
провідний інженер
Інститут хімії високомолекулярних сполук, НАН України

Савельєв Юрій
дхн., проф. Завідувач відділу
Інститут хімії високомолекулярних сполук, НАН України

За останні роки виробництво дисперсій, емульсій та латексів набуло широкого розвитку завдяки розробці і втіленню ресурсозберігаючих та екологічно-безпечних технологій їх одержання. В цей час відома велика кількість полімерів, здатних до утворення стійких водних дисперсій, що мають цінні характеристики. Однак, зростаючи вимоги щодо комплексу властивостей, якими повинні володіти вироби на їх основі змушують к створенню нових композицій. Одним з шляхів вирішення цієї проблеми є спрямована зміна властивостей одних полімерів щляхом їх модифікування іншими, в тому числі шляхом їх змішування. Серед гігантів сучасної крупнотонажної індустрії латексів поліакрилатні і поліуретанові є найбільш універсальними. На їх основі виготовляють еластичні, напівжорсткі і жорсткі матеріали, одержують покриття широкого спектру призначення, які використовують в текстильній, шкіряної, деревообробній, лакофарбовій, машинобудівній, сільсько-господарській та інш. галузях народного господарства.

Серед поліуретанових матеріалів надзвичайно перспективними є поліуретанові іономери, переваги яких полягають в широких можливостях спрямованої зміни їх фізико-механічних, термомеханічних та інш. характеристик, а також завдяки їх здатності диспергуватись при заміні органічного розчинника на воду. Найбільш перспективним напрямком стало створення водних іономерних поліуретанових дисперсій (ІПУ). ІПУ - новий клас поліуретанів з вираженою сегментнальной структурою. У порівнянні з традиційними поліуретанами (гідрофобними сполуками), розчини яких в органічних розчинниках не змішуються з водою, ІПУ здатні до спонтанного диспергирования з утворенням стійких водних дисперсій завдяки наявності в їх макроланцюзі іонних (катіонних або аніонних) центрів. Наявність води в якості рідкої фази, в основному, вирішує проблеми захисту навколишнього середовища і забезпечує високий рівень техніки безпеки технологічних процесів при їх

виробництві. Крім того, не менш важливим є той факт, що застосування ІПУ на практиці для різних цілей збільшує екологічну безпеку цих виробництв, покращує умови праці і значно розширює області їх застосування. Прозорі дисперсії ІПУ, як правило, мають дуже малий розмір частинок, завдяки чому вони стабільніші при зберіганні і надають покриттю більш високий блиск. ІПУ дисперсії мають кращі фізико-хімічні властивості, порівняно з іншими водними системами [1,2]. Основний недолік - відносно висока ціна. Зменшити витрати допомагає поєднання ІПУ дисперсії з іншими водними дисперсіями, наприклад, акриловими емульсіями [3]. Таке поєднання має певні переваги: покращення абразивостійкості, підвищення удароміцності, покращення еластичності за низьких температур, покращення швидкості висихання, менша потреба у коалесцентах за рахунок акрилатів із високою Tg, покращення стійкості до злипання на ранніх стадіях, підвищення хімічно стійкості.

ІПУ було одержано з використанням як поліефіру політетраметиленгліколю з молекулярною масою 1000 (ПОТМГ-1000), аліфатичного дизоціанату - 1,6 гексаметилендіізоціанату (ГМДІ) та солі диметилолпропіонової кислоти (ДМПК) з триетиламіном (ТЕА) в якості іоногеного компоненту.

Синтез іономерного поліуретану (ІПУ) здійснювався багатостадійним методом без виділення проміжних продуктів у трьохгорлому реакторі за схемою:

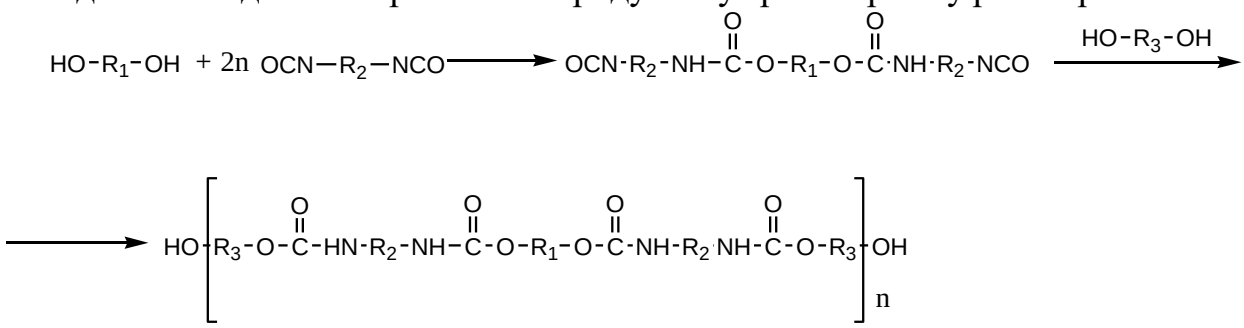

де

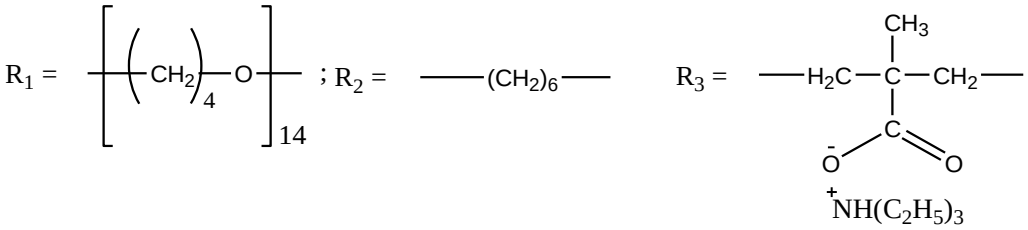

Після стадії подовження ланцюга здійснювали диспергування та формування поліуретанової водної дисперсії методом обернення фаз. Дистильовану воду при диспергуванні ІПУ додавали при інтенсивному перемішуванні в ацетоновий розчин ІПУ. Після введення всієї порції води суміш інтенсивно перемішували при температурі 55°С протягом 30 хв. На початковій стадії диспергування, при додаванні перших 10 – 20 мл дистильованої води, спостерігається збільшення в’язкості системи, яке продовжується до моменту коли кількість води починає перевищувати кількість органічної фази. Відгін ацетону з утвореної дисперсії

здійснювався за допомогою водоструминного насосу при інтенсивному перемішуванні і температурі 55°С. Полімерні плівки ІПУ формували при кімнатній температурі на тефлонових підкладках з наступним сушінням в термошафі при 65 °С і в вакуумній сушильній шафі при 55 °С до постійної ваги.

Поліуретан-поліакрилатні суміші (ІПУ/ПА) отримували введенням в готову поліуретанову дисперсію емульсії поліакрилату, яка представляє собою співполімер етилового ефіру акрилової кислоти, нітрила акрилової кислоти метакрилової кислоти в співвідношенні 84:13:3.

Вміст ПА складової визначався попередніми дослідженнями і складав (5, 10, 20) % в перерахунку на суху речовину. Саме в цих діапазонах складів спостерігалися найкращі властивості плівок (табл. 1).

Таблиця 1.

Колоїдно-хімічні та фізико-механічні властивості ІПУ-ПА дисперсій та плівок

Вміст ПА		Властивості дисперсій		Властивості плівок			
ІПУ, %	ПА, %	rсер, нм	pH	σ, МПа	ε, %	Водопоглинаня, 24 год, %	δ, мН/м
100	0	398	7,84	7,3	1410	2,6	37,40
0	100	44	5,36	5,2	1789	86,3	32,0
95	5	182	7,46	6,3	1688	13,1	36,32
90	10	179	7,12	8,2	1613	27,6	38,35
80	20	191	7,08	8,7	1563	74,2	36,32

Однією з основних властивостей колоїдних систем є дисперсність. Ця характеристика важлива не тільки як показник агрегативної стійкості, але й являє значний інтерес в аспекті їх технологічного застосування для одержання плівкових матеріалів. Введення ПА до ІПУ приводить до зменшення розміру частинок, чим сприяє стабілізації системи. Відповідно наведеним даним pH дисперсій зі збільшенням вмісту ПА змінюється несуттєво. Таким чином, введення ПА не призводить до перебігу агрегаційних процесів в дисперсіях, які є стійкими впродовж (10-12) місяців. Водопоглинання визначається ступенем гідрофобності/гідрофільності поверхні полімеру та щільністю пакування його макромолекул. Водопоглинання плівок, що містять ПА, значно перевищує цей показник ІПУ-матриці за рахунок наявності вільних полярних фрагментів у його складі (карбоксильних і гідроксильних), що надає зразкам підвищеної

гідрофільності, а отже, і здатності до розкладання за умов довкілля. Слід зазначити, що міцність сумішевих плівок при вмісті ПА складової 5 %, нижче за міцність плівки вихідного ІПУ; при збільшенні вмісту ПА до (10, 20) %, міцність зростає та перевищує показник ІПУ. Це може бути наслідком формування більш компактної структури. Збільшення відносного подовження плівок із збільшенням вмісту ПА обумовлено пластифікуючим впливом ПА складової.

Процеси, що протікають при формуванні поверхні полімерних матеріалів, мають визначальне значення для багатьох практично важливих явищ [4]. Одним із найбільш інформативних методів дослідження поверхні є метод рентгенівської фотоелектронної спектроскопії (РФЕС), що все ширше застосовується до полімерних систем. Для полімерних композицій було показано, що структура поверхні у них суттєво відрізняється від структури всього зразка загалом. Встановлено також, що таке поняття, як сумісність полімерних компонентів, дещо трансформується в додатку до поверхні, бо навіть класично несумісні полімери виявляють значну схильність до взаємопроникнення в поверхневому шарі [5]. Однак в цілому відомості про хімічну структуру поверхні полімерних композицій уривчасті і явно недостатні, хоча багато властивостей полімерів, такі як адгезія, біосумісність, стійкість до різних впливів визначаються властивостями їх поверхні.

Досліджувалась вільна поверхня бінарних плівок. За енергіями зв'язку електронний спектр зразка ІПУ відповідає очікуваному (табл. 2). Відзначено лінії вуглецю в аліфатичних (285 еВ) уретанових (286,6 еВ) та ефірних (289,4 еВ) угрупованнях. При порівнянні інтенсивності ліній вуглецю спостерігається значне перевищення інтенсивності лінії з Есв = 286,6 еВ стосовно інтенсивності лінії вуглецю в ефірних угрупованнях.

Аналіз співвідношення інтенсивності ліній, відповідних групуванню C(O)OR, що характеризують кількість ПА до інтенсивності ліній CN, уретанової групування показав, що кількість ПА в поверхневих шарах не пропорційно його фактичному вмісту в системі. З цього можна припустити, що відбувається міграція ПА на вільну поверхню зразків. Даний висновок підтверджується порівнянням експериментальних та розрахункових співвідношень IC(O)OR/ICN, отриманих при допущенні про рівномірний розподіл компонентів системи за товщиною зразка. Так, при 20%-ном змісті ПА розрахункове значення співвідношення IC(O)OR/ICN дорівнює 0,13, тоді як за експериментальними даними воно становить 0,26. Спостережуваний процес пояснюється прагненням системи мати мінімальну міжфазну енергію на кордоні з повітрям. Оскільки ПА має меншу енергію поверхневого натягу (ПА 32, 0 мН/м, ІПУ 37,4 мН/м), його вихід на поверхню енергетично вигідний.

Таблиця 2

Дані РФЕС для вихідних компонентів та їх сумішей

Склад зразків, %		Лінія C1s			Лінія O1s			Лінія N1s		
ІПУ	ПА	Езв, еВ	I, імп/с	C, % ат	Езв, еВ	I, імп/с	C, % ат	Езсв, еВ	I, імп/с	C, % ат
100	0	285,5 286,6 289/I	0,4 0,57 0,03	70,2	532,9	1,0	23,6	400,1	1,0	6,2
0	100	285,0 286,6 288,8	0,68 0,21 0,11	76,1	532,6 534,4	0,66 0,34	23,0	399,6	1,0	0,9
95	5	285,0 286,6 289,4	0,37 0,57 0,07	72,6	532,8	1,0	22,3	400,0 401,2	0,74 0,26	5,1
90	10	285,0 286,6 289,1	0,5 0,41 0,09	71,0	532,8	1,0	23,0	400,0 401,3	0,61 0,39	6,0
80	20	285,0 286,5 289,2	0,49 0,4 0,11	70,0	532,8 534,4	0,71 0,29	25,0	399,9 401,2	0,7 0,3	5,0

Найбільш швидка міграція ПА в поверхневі шари відзначається при малому вмісті (до 10%). На електронних спектрах композицій поряд з лінією азоту ІПУ відзначено додаткову лінію з більшою енергією зв'язку, що може бути наслідком сильнішої взаємодії макромолекул різної природи порівняно з однорідними, що зумовлює часткову сумісність компонентів у поверхневому шарі [6, 7]. Питання про природу таких взаємодій (так звані специфічні взаємодії) [8] залишається відкритим. Зі збільшенням вмісту ПА вище 10% швидкість міграції ПА на поверхню зразків зменшується. Міграція ПА у поверхневі шари сприяє формуванню мікрогетерогенної структури, що обумовлює неадитивну зміну фізико-механічних властивостей плівок залежно від співвідношення компонентів (табл. 4.2). Таким чином, при формуванні поверхні плівок з поліуретан-поліакрилатних латексних сумішей у всьому вивченому діапазоні складів відбувається перерозподіл компонентів поблизу межі поілмер-повітря, що призводить до збагачення поверхні бінарних плівок поліакрилатом. Збільшення вмісту ПА у поверхневому шарі не пропорційно його об'ємної концентрації у суміші. Результати дослідження хімічного складу поверхні можуть бути корисні при прогнозуванні властивостей композицій, таких як адгезія, водопоглинання та ін.

Список літератури

1 Aqueous anionic polyurethane dispersions from castor oil. / S.Wang,M.Wang, L.Liu, J. Lu, Yi Zhang, Ch.Zhang. // IndustrialCrops and Products. Vol. 122, N15, -2018, P. 182-189, https://doi.org/10.1016/j.indcrop.2018.05.079.
2 Recent Advances in Synthesis of Waterborne Polyurethane and Their Application in Water-based Ink: A Review/Y.Li, Ch.Fang, S.Li, Yo.Cheng, W.Lei, X.Meng// Journal of Materials Science & Technology. V. 31, N 7, - 2015, P. 708-722.
3 Chai/Synthesis of Acrylic Emulsion Containing High Hydroxyl Content. Fa-Ai Zhang, Yu.Wang Li, Ch. Yuan // Journal of Macromolecular Science Part A Pure and Applied Chemistry. V. 41, N1,- 2004, P. 15-27, DOI: 10.1081/MA-120027173.
4 Ліпатов Ю.С. Колоїдна хімія полімерів/ Ю.С. Ліпатов –Київ: 1984.-344с.
5 Костіков В.І. Технологія композиційних матеріалів/ Костіков, Ж.В. Єрємєєва; Вологда: Інфоорм-Інженерія. 2021, -484 с.
6 Elvira De Giglio, Nicoletta Ditaranto, and Luigia Sabbatini 3 Polymer surface chemistry: Characterization by XPS, 2014, P.73-111.
7 Thomas H.R., O'Mally J. Surface studies on multicomponent polymer systems by X-ray photoelectron spectroscopy //Amer.Chem.Soc.Polem. Preprints.-1980.-21.N1.-P.144-146
8 Chen. Hydrogen bond interaction and dynamics in PMMA/PVPh polymer blends as revealed by advanced solid-state NMR W.Fu, R. Zhang, B. Li, L. // Polymer. V. 54, N1, -2013, P. 472-479, https://doi.org/10.1016/j.polymer.2012.11.048.

IMPROVEMENT OF INFRASTRUCTURE SUPPORT FOR RURAL HOUSEHOLDS

Malik N.
Sc.D., professor, Chief Researcher of the Department
of Entrepreneurship, Cooperation and Agro-Industrial Integration
NSC "Institute of Agrarian Economics" NAAS

Kravchenko S.
Sc.D., professor, Leading Researcher of the Department
of Entrepreneurship, Cooperation and Agro-Industrial Integration
NSC "Institute of Agrarian Economics" NAAS

Malik L.
Ph.D., docent, Leading Researcher of the Department
of Entrepreneurship, Cooperation and Agro-Industrial Integration
NSC "Institute of Agrarian Economics" NAAS

Unlike a farm, which is also a family form of management of rural residents, a personal peasant farm is not a legal entity and does not need to be registered. Motivation of personnel for the formation of effective labor resources in the system of infrastructure support of rural households involves: improving the remuneration of employees of rural households through the distribution of wages in accordance with the scale of social justice; the dependence of wages on three economically important factors: qualification level, labor participation rate, time worked. The main advantages of the proposed directions for improving the efficiency of labor resources of infrastructure support for rural households are an automatic regulated relationship between personal contribution and final labor results, while best supporting the personal, collective and public interests of workers.

The expansion of financial services covers different segments of the population in rural and urban areas, such as farmers, small traders, agricultural and industrial workers, persons employed in informal sectors, the unemployed, women, children, the elderly, people with physical disabilities, who can benefit from participation in banking activities. Banking integration creates opportunities for banks to increase the number of savings bank accounts for business structures among rural households, which will also lead to an increase in their business size. Bank lending and microcredit programmes for businesses will enhance the ability of rural households to finance their needs [1, p. 1361-1377].

The main directions of development of the infrastructure support system include the following.

Simplification and simplification of the conditions for the creation of small and medium-sized enterprises, the constant practice of providing businessmen with preferential loans, tax holidays to novice entrepreneurs, the organization of special courses and seminars on the basics of entrepreneurship.

Attraction of private capital of own and foreign entrepreneurs to create (restore) small and medium-sized enterprises in order to develop entrepreneurial activities specializing in the production of new and traditional types of goods, products that are in demand in domestic and foreign markets, including agricultural ones.

Transformation of research areas for the development of entrepreneurship in order to form and develop labor resources in the system of infrastructure support, including with the aim of developing the activities of rural households. In recent years, the role and importance of science has noticeably decreased in all areas (academic science; research institutes of the academies of sciences; branch science; research, design, design institutes and organizations; scientific units of large production associations, enterprises, firms; design and design bureaus, scientific laboratories; research sectors of universities).

Active restoration of industrial, scientific, technical, economic, energy and labor potential. To do this, it is necessary to restore, at least partially, the production capacity of the leading sectors of production, including agriculture, through the use of own funds (as well as attracted funds of the Association of Agricultural Producers), external and internal investments, borrowed funds as preferential loans and gratuitous assistance.

Increasing the importance of modern technologies and new equipment of own and foreign manufacturers. Broad cooperation is needed to create enterprises, concessions, leasing firms and organizations (public and private), free economic zones with foreign countries.

Modern conditions of agricultural nature management necessitate a change in the strategy for the development of the agrarian sector of the economy, taking into account environmental requirements, and therefore the primary task is to form appropriate tools for ensuring environmental safety. In such conditions, the agricultural sector of the economy needs such a transformation of the management system that would make it possible to implement an economic growth program and increase environmental safety through the creation of a flexible system for responding to external and internal threats. At the same time, prompt and motivated solution of environmental safety management tasks can be solved only with the help of a successfully operating system of information and analytical support [2, p. 123-431].

Among the tasks of environmental control, it is worth highlighting the creation of an information base with the characteristics of the qualitative and quantitative state of environmental objects; ensuring access to up-to-date information on its condition and monitoring cases of non-compliance with standards harmful to it or its components; carrying out preventive measures aimed at minimizing ultra-limit environmental damage. The development of information technologies makes it possible to carry out environmental control, which is an integral part in the system of environmental support for agricultural production. The imperfection of modern information and analytical support for environmental safety in the agricultural sphere negatively affects the quality of management decision-making at the state and economic entities, which negatively affect the efficiency of management and impede the balanced development of the agricultural sector of the economy.

This ensures the effective application of information during the performance of managerial functions and civil rights and duties. The definition of the latter in the agrarian sector of the economy is interpreted as a set of relationships that form the information field around the activities of economic entities, covering the implementation of environmental policy, the dissemination of information regarding the solution of environmental problems and makes it possible to implement the most promising methods and ways to minimize the negative impact on agroecosystems. Information and analytical support of environmental safety in the agricultural sector of the economy occupies a central place in the implementation of environmental policy. It also serves as the basis of environmental management and environmental policy. The information base for ensuring the environmental safety of the production activities of an agricultural enterprise has three levels: operational, tactical and strategic. Operational information management contains the entire amount of information about the activities of the nature user and its impact on the agroecosystem. On its basis, environmental balances and reporting on environmental indicators are formed. Methodological approaches that contain a list of the main indicators of the state of environmental safety, their rationing in accordance with certain threshold values, as well as an algorithm for calculating the integral index, allow us to assess the level of environmental safety in the agricultural sector of the economy.

Thus, in the course of the study, it was established that the infrastructure support for the activities of rural households is an information and communication technology fund, which consists of the main telecommunication networks, databases and data warehouses, software, hardware and procedures managed by various specialists. The main function of the information and analytical component in the agricultural sector of the economy is to increase the manageability of the environmental safety system through the creation of a single information space that concentrates data that supports document flow and decision-making in conditions of incomplete information and the lack of clear management algorithms. The concept of formation and functioning of information systems should ensure the optimality of the accumulation and use of information resources, taking into account modern trends in the development of information technologies.

References:

1. Gan, L. Testing the Barten model of economies of scale in household consumption: Toward resolving a paradox of Deaton and Paxson. *The Journal of Political Economy.* 2003. 111 (6). pp. 1361-1377.

2. Jiang M. Introduction to Ecological Safety. Mingjun Jiang. World Affairs Press, 2012. pp. 123-437.

METHODOLOGICAL FRAMEWORKS OF EVALUATION OF GREEN ECONOMY MODEL IMPLEMENTATION

Trushkina Nataliia
Ph.D. (Economics), Senior Researcher
Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine, Kyiv

The strategic vector of national environmental policy of most European Union countries is green modernization of ecosystems [1-7] through the use of circular economy tools [8-10], transformation of logistics systems based on green logistics [11-13] and green investment as a non-traditional source of funding for infrastructure projects [14-15].

The green economy is a response to global challenges in the economic, social and environmental spheres. Currently, there are many definitions of the concept of "green economy". However, the definition of UNEP (United Nations Environmental Program) is the most famous, according to which a green economy is an economy that leads to an increase in human well-being and social justice while significantly reducing environmental risks and environmental deficit [16].

According to M. Lebedeva [17], the green economy is one of the tools to achieve sustainable development. In a narrow sense, the “green economy” refers to those types and results of economic activity that, along with modernization and increasing production efficiency, contribute to improving the quality of life and the environment [18].

Based on the analysis of foreign and domestic sources, it has been established that various integral (aggregate) indices are used to assess the effectiveness of the transition to a green economy. The latter should provide an idea of the phenomenon as a whole, and a set of individual indicators should provide additional information for a better understanding of changes over time and/or differences between the studied objects (countries) [17]. Among them, 2 types can be distinguished:

1) indices based on diagnostic indicators that do not have a common unit of measurement and require normalization;
2) indices calculated on the basis of indicators with a common unit of measurement.

When constructing an integral index, the choice of indicators should be justified by the following criteria: relevance (correspondence to the issue under consideration); accuracy and transparency; timeliness; availability (ease of access to data) and consistency (logical connections and mutual consistency of data) [19].

A variety of methodologies with associated sets of indicators have been proposed by UNEP [20], the European Commission [21], the World Bank, the Global Green Growth Institute (GGGI) [22] for green growth strategy and planning, the Green Growth Knowledge Platform, the US Environmental Protection Agency (EPA), the Global Partnership between GGGI, OECD, World Bank and UNEP, international organizations and consulting companies (Open Data Platform, Dual Citizen).

The most famous indicator of this kind is the Global Green Economy Index (GGEI), developed in 2010 and published every two years by the American consulting company Dual Citizen. Component indicators are grouped into 4 groups: leadership and climate change; economically efficient sectors; investment markets; Environment. The methodological feature of the GGEI is the calculation of its two types: the Global Green Economy Perception Index (GGEI Perception) and the Global Green Economy Performance Index (GGEI Performance). The data for calculating the perception index is collected using sociological surveys, and the representation index is collected through statistics, expert scoring (usually it is carried out by the developer of the indicator or independent calculations).

The calculation methodology provides for equal weights of indicators in each of their groups, with the exception of the Leadership and Climate Change group. In order to eliminate differences in units of measurement, the normalization of the components metrics is done by standardization (z-score), which is to calculate the mean and standard deviation for each indicator or data set, which in turn allows you to calculate the z-score and the corresponding percentile. These percentile values can then be aggregated uniformly to give a country score that is expressed in a range of 0–100.

According to the results of the GGEI calculation, the corresponding ratings of the countries of the world are compiled. The head of Dual Citizen, J. Tamanini [23], points out that this index can be used at the subnational level. However, according to M. Lebedeva [17], this methodology is rather difficult to adapt to the regional level, largely due to the Leadership and Climate Change group of indicators, since it is possible to track positive media coverage or outreach activities of regions on transition issues to the green economy model is quite difficult. It also becomes difficult to use this index for a separately considered territory, since it is a rating assessment that is aimed at comparing objects relative to each other.

In addition, the obtained index values do not indicate that the concept of a green economy is fully implemented in the state, but only shows that the country is experiencing trends of transition to this type of economy, and with the help of the rating it is fixed in which countries they are the most expressed. At the same time, it is not specified what threshold values justify the value of the upper limit of the scale of 100 units.

A similar approach was taken by scientists A. Nahman, B. Mahumani, W. de Lange [24], within which the Green Economy Index (GEI) was developed based on 26 criteria, each of which corresponds to one indicator. Despite the fact that 6 out of 26 indicators require clarification and are not monitored by many countries due to their relevance to the green economy, the researchers decided that they still need to be taken into account when calculating the index so that data on these indicators are included in future estimates. Originally planned calculate GEI for 193 countries. However, it was decided not to include countries with missing data for 3 or more indicators (that is, more than 10% of the entire set of indicators) in the sample, and for countries with missing one or two indicators, data were calculated based on the average values of similar indicators of countries of the same the same region or countries with comparable income levels across the sample. As a result, this index was calculated for 144 countries of the world. In this case, normalization is performed by the method of

minimum-maximum values (from 0 to 10, where 0 is an anti-ideal solution, and 10 is an ideal solution), based on actual or target indicators [25]. The overall index score was calculated as a simple arithmetic mean of the normalized scores. The methodology boils down to building a ranking of countries depending on the GEI value. Despite the complexity of this technique, its main disadvantages include the difficulty of finding the necessary data for the calculation. In addition, this index does not allow assessing the degree of implementation of the concept of a green economy, but only certain trends in the "greening" of the economy and comparing the countries under study.

Another method for determining the integral indicator is the Green Growth Index (GGI), proposed by the OECD in 2011. GGI is calculated on the basis of 23 main indicators, some of which require clarification (this applies to indicators of bioresources, foreign investment and water prices). Normalization of indicators is carried out on the basis of target indicators using the minimum-maximum method in the range from 0 to 1, where 0 is an anti-ideal solution, and 1 is an ideal one. In the future, the normalized indicators, taking into account the weights, are aggregated into one indicator [25]. This methodology, like the previous ones, characterizes the trends in the transition to a green economy based on the goals already achieved once in comparison with other territories. In fact, this indicator cannot testify to a qualitative transition to a green economy. Particular indicators selected for calculation often do not have a standard, and the phenomena evaluated by them are not always manageable. That is, neither the population nor the authorities, even with the most correct management, can affect such indicators, and this index will take this into account as insufficient measures for the transition to a green economy.

Among the integral indicators, the constituent elements of which require normalization, one should single out such an index as the ecological footprint (Ecological Footprint) [26]. The Human Ecological Footprint is calculated by adding up all the needs of the people who compete for biologically productive space. Unlike the indices already discussed, the Ecological Footprint is measured in global hectares per capita. Global hectares in relation to the ecological footprint represent the amount of biological material useful to humans that is produced in a given area. As global bioproductivity varies from year to year, the value of the global hectare is similar. This index shows how the anthropogenic load reduces the biological capacity of nature and allows you to calculate the bioprotective reserve or deficit. At the same time, only by this indicator (without taking into account the biocapacity of the territory) it is impossible to assess the degree of "greening" of the economy, since no attention is paid to socio-economic issues in the calculation. The Ecological Footprint is one of the most difficult indicators to calculate. In addition, it is difficult to adapt at the regional level. As a rule, the calculation of the ecological footprint using complete source data is possible only on a global or national scale.

Two approaches are used to measure the Ecological Footprint: bottom-up and top-down. The bottom-up method calculates the Ecological Footprint of all individual products consumed by a subnational population and sums them together. The top-down approach starts with the Ecological Footprint results calculated at the national level using National Footprint Accounts. Subnational footprints are then obtained by adjusting for differences in consumption between national and subnational

populations. More precisely, it stretches (or shrinks) each component of the national footprint for the relative differences between average national consumption in that component and the corresponding consumption of the subnational population.

Equivalence Factors (EQF) are used for normalization to express the results of the Ecological Footprint analysis in global hectares per capita, ensuring comparability between countries' Ecological Footprints as well as biocapacity values. Equivalence coefficients are calculated as the ratio of the maximum potential ecological productivity of average world lands of a certain type and the average productivity of all biologically productive lands on Earth [26].

Thus, integral indicators, the calculation of which requires the normalization of constituent elements due to different units of measurement, are excellent for assessing the trends in the transition to a green economy, but it is impossible to judge the degree of its implementation by them [17]. In addition, private indicators included in the calculation set are often determined exclusively by the natural conditions of a particular territory, and, accordingly, if management is not possible, they will indicate insufficient efforts to transition to a green economy. At the same time, it should be noted that from the requirements for indicators set by the OECD, the indicators that make up the integral index do not fully meet the criteria for ease and accessibility of information, transparency and consistency. For example, some of the constituent elements of the GGEI were evaluated by Dual Citizen experts on a point scale that is not published. Other indicators could be determined as a result of a sociological survey or media mentions, the exact number of which is almost impossible to determine. When using methods for calculating the integral index, the components of which do not require normalization due to common units of measurement, it should be noted that when adapting to the regional level, composite indicators cannot be changed, regardless of the availability of data.

Integral indices, in which composite indicators do not require normalization, include the adjusted net savings index. This index characterizes the rate of accumulation of national savings after proper accounting for the depletion of natural resources and damage from environmental pollution. The main advantage of this technique is that only official statistics are used to calculate the environmental and economic index for the regions. All data used is initially standardized, which eliminates the normalization step. The use of statistical data minimizes the subjectivity factor. Official statistics are in the public domain, which makes the index absolutely transparent. The main disadvantages include the very low efficiency of publishing statistical data. At the same time, the reference value of the adjusted net savings index has not been established. Accordingly, it is impossible to assess how close this indicator of the region is to the ideal, and the indicator can be used to compare trends towards the transition to a green economy in the regions [27].

Another integral index that does not require the normalization of its components is the “green GDP”. According to the calculation algorithm, it practically repeats the adjusted net savings index, with the exception of the social component, which is not taken into account in the case of “green GDP”. The advantages of "green GDP" can be attributed to the same characteristics as the adjusted net savings index, but the question

arises regarding the availability of data. The disadvantages of "green GDP" include the low efficiency of publishing statistical data.

Based on the foregoing, the following conclusion can be drawn. It has been established that two types of integral indices are used to assess the effectiveness of the transition to a green economy: indices whose constituent elements require normalization (Global Green Economy Index, Green Economy Index, Green Growth Index, Ecological Footprint), and indices whose constituent indicators have common units measurement (Adjusted Net Savings Index, Green GDP).

A comparative analysis showed that the existing assessment methods assess the change in trends in the "greening" of economic activity, and the completeness of the implementation of the concept is not sufficiently characterized. Most of them are rating estimates and their application is aimed at comparing any territories. It is worth emphasizing that in addition to the criteria set by the OECD for the selection of particular indicators, it is worth adding such as manageability and the presence of a reference value, since it is rather difficult to assess the level of transition to a green economy without comparison with other territories.

Taking into account the identified advantages and disadvantages of the most well-known methods, it is planned to develop an integrated approach in the future, including a system of indicators that allow for an integral assessment of the effectiveness of the transition to green economy models.

In further research it is planned to substantiate and improve the methodological approach to the integrated assessment of the effectiveness of the transition to green economy models; to generalize the European experience of green investing in the development of logistics systems.

References:

1. Hryhorak, M. Yu., & Trushkina, N. V. (2020). Development of the logistics system of the economic region “Polissya” in the context of the green economy: ecological problems and perspectives. *Intellectualization of logistics and Supply Chain Management*, 4, 27-40. doi: 10.46783/smart-scm/2020-4-3.
2. Liashenko, V., Trushkina, N., Dzwigol, H., & Kwilinski, A. (2021). Operation of the transport and logistics system of “Podillia” economic and geographical region in the context of green economics. *Journal of European Economy*, *20*(3((78)), 461-487. doi: 10.35774/jee2021.03.456.
3. Trushkina. N.V. (2021). Green economy as a strategic direction of development of the transport system of Bulgaria. *Modern trends in development science and practice*: Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference (Bulgaria, Varna, November, 2–5, 2021) (pp. 120-126). Varna: International Science Group. doi: 10.46299/ISG.2021.II.VII.
4. Liashenko, V,, Tsvirko, O., & Trushkina, N. (2021). Green transformation of the transport and logistics system of the Black Sea region in the context of the European Green Deal. *Black Sea Economic Studies*, 68, 64-76. doi: 10.32843/bses.68-10.
5. Trushkina, N., Pahlevanzade, A., Pahlevanzade, A., & Maslennikov, Ye. (2021). Conceptual provisions of the transformation of the national energy system of

Ukraine in the context of the European Green Deal. *Polityka Energetyczna – Energy Policy Journal*, *24*(4), 121-138. https://doi.org/10.33223/epj/144861.
6. Trushkina, N. (2022). Green economy in the conditions of modern challenges: conceptual frameworks. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*, *1*(1), 1-6. doi: 10.46299/j.isjmef.20220101.1.
7. Trushkina, N. (2022). Green modernization of the economy as a strategic vector of Spain's national environmental policy. *Multidisciplinary academic notes. Science research and practice*: Proceedings of the XV International Scientific and Practical Conference (Madrid, Spain, April 19-22, 2022) (pp. 137-142). Madrid: International Science Group. doi: 10.46299/ISG.2022.1.15.
8. Trushkina, N.V. (2021). Genesis of theoretical approaches to defining the category of "circular economy". In: I. Tatomyr, L. Kvasnii (Eds.), *Circular Economy as a new way of managing in terms of digital transformation*: a collective monograph (pp. 5-18). Truskavets: POSVIT.
9. Trushkina, N.V. (2021). Circular economy: concept formation, evolution of development, barriers, problems and prospects. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Herald of the Economic Sciences of Ukraine*, *1*(40), 9-20. doi: 10.37405/1729-7206.2021.1(40).9-20.
10. Trushkina, N., & Prokopyshyn, O. (2021). Circular economy as a new way of managing in the conditions of digital transformations. *Green, Blue & Digital Economy Journal*, *2*(3), 64-71. doi: 10.30525/2661-5169/2021-3-10.
11. Dźwigoł, H., Kwilinski, A., & Trushkina, N. (2021). Green Logistics as a Sustainable Development Concept of Logistics Systems in a Circular Economy. *Proceedings of the 37th International Business Information Management Association (IBIMA)*, 1-2 April 2021 (pp. 10862-10874). Cordoba, Spain: IBIMA Publishing.
12. Dzwigol, H., Trushkina, N., & Kwilinski, A. (2021). The Organizational and Economic Mechanism of Implementing the Concept of Green Logistics. *Virtual Economics*, *4*(2), 74-108. doi: 10.34021/ ve.2021.04.02(3).
13. Dźwigoł, H., Kwilinski, A., & Trushkina, N. (2021). Green Logistics as a Modern Paradigm of Balanced Sustainable Development of the National Transport and Logistics System in Ukraine. In: I. Tatomyr, L. Kvasnii (Eds.), *Green and Blue Economy on the Threshold of Digital Change*: Textbook (pp. 188-205). Praha: OKTAN PRINT s.r.o.
14. Trushkina, N., Krylova, O., & Serhieieva, O. (2021). Green Investments as a Tool for Financial Support of the Regional Transport and Logistics System. In: I. Tatomyr, L. Kvasnii (Eds.), *Green and Blue Economy on the Threshold of Digital Change*: Textbook (pp. 205-218). Praha: OKTAN PRINT s.r.o.
15. Trushkina, N. (2022). Green investments as a non-traditional source of financing the development of the Czech national logistics system. *Moderní aspekty vědy*: XVI. Díl mezinárodní kolektivní monografie (str. 453-466). Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
16. Kozhevnikov, S.A., & Lebedeva, M.A. (2019). Problems of Transition to Green Economy in the Region (Based on Materials of the European North of Russia). *Problems of Territorys Development*, *102*(4), 72-88.

17. Lebedeva, M.A. (2020). Comparative Analysis of Methods for Assessing the Transition to a Green Economy. *Journal of Volgograd State University. Economics*, *22*(3), 109-122. doi: 10.15688/ek.jvolsu.2020.3.10.
18. Porfirev, B.N. (2012). "Green Economy": Realities, Prospects and Limits of Growth. *Ekonomika. Nalogi. Pravo – Economy. Taxes*. Right, 5, 34-42.
19. OECD (2008). Statistics. Retrieved from https://stats.oecd.org/.
20. UNEP (2012). Green Economy. Briefing Paper Metrics and Indicator. Geneva.
21. Bucher, A. (2011). iGrowGreen an Indicator-Based Assessment Framework to Identify EU Member States Challenges Towards Greener Growth Green. Retrieved from https://ec.europa.eu/environment/archives/greenweek2011/ sites/default/files/ 1-8_Bucher.pdf.
22. Global Green Growth Institute (2019). Green Growth Potential Assessment-Methodology Report. Seoul.
23. Tamanini, J., & Valenciano, J. (2016). The Global Green Economy Index GGEI 2016, 5. Retrieved from https://dualcitizeninc.com/GGEI-2016.pdf.
24. Nahman, A., Mahumani, B.K., & de Lange, W.J. (2016). Beyond GDP: Towards a Green Economy Index. *Dev. South. Afr.*, 33(2), 215-233.
25. Godlewska, J., & Sidorczuk-Pietraszko, E. (2019). Taxonomic Assessment of Transition to the Green Economy in Polish Regions. *Sustainability*, 11(18). Retrieved from https://www.mdpi.com/2071-1050/11/18/5098.
26. Moore, D., Larson, J., Iha, K., Gracey, K., Wackernagel, M., Lenning, R., Mattoon, S., & Connaway, J. (2013). Methodology for Calculating the Ecological Footprint of California Review. Oakland, Global Footprint New York.
27. Bobylev, S.N., Kirjushin, P.A., & Kudrjavceva, O.V. (2019). Green Economy and Sustainable Development Goals. Moscow: Ekonomicheskiy fakultet MGU im. M.V. Lomonosova.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННЫХ ЗОН

Бабой Игорь Сергеевич
магистр
Приднестровский государственный университет им. Т.Г. Шевченко
Бендерский политехнический филиал

Сегодняшней тенденцией развития городов является трансформация и перепрофилирование заброшенных, неиспользуемых производственных территорий. Данные площади не дают обеспечить устойчивое и стабильное развитие городского пространства. Города требуют новых путей развития таких территорий, что связанно с процессом редевелопмента и непосредственно инвестированием.

Редевелопмент территорий – это комплексная деятельность, направленная на изменение существующей застройки территории, осуществляемой с помощью крупных капиталовложений (инвестиций), в реконструкцию; реновацию; капитальный ремонт; снос; переоборудование; улучшение состояния окружающей среды, результатом которой является положительный эффект с экономической, социальной и экологической сторон [1].

В свою очередь, деятельность по редевелопменту промышленных территорий делится на три основных вида [2]:

- полный редевелопмент – предполагает абсолютно новое развитие объектов и территории, начиная от изменения целевого назначения земельного участка и согласования нового проекта землеустройства и заканчивая прокладкой современных инженерных сетей и организацией новых транспортных путей сообщения;
- частичный редевелопмент осуществляется путем реконструкции промышленных территорий и объектов промышленности с модернизацией или фрагментарным обновлением имеющейся инженерно-транспортной инфраструктуры;
- поверхностный редевелопмент, как правило, не предполагает серьезной модернизации и конструктивных изменений имеющихся объектов промышленности.

Классифицировать редевелопмент недвижимости можно также по организационно-финансовым признакам – fee-девелопмент и speculative-девелопмент [3].

Инвестиционная стратегия воспроизводства недвижимости может быть представлена как фиксированное сочетание основных элементов системы инвестирования, согласно заданным целевым параметрам развития.

В международной практике используются следующие модели инвестирования в недвижимость: предпринимательская модель, арендная модель, модель продажи, концессионная модель, кооперативная модель.

При редевелопменте необходимо опираться на комплексный анализ будущего проекта, учитывая следующие факторы [4]:

– необходимость сохранения исторического облика объекта;
– сочетание проектов редевелопмента с градостроительными планами развития окружающих территорий как по архитектурным требованиям, так и по концептуальному развитию территории;
– соответствие существующих или планируемых помещений по конфигурации, площадям, инженерно-техническим показателям и назначению, прогнозируемым запросам потенциальных покупателей или арендаторов объекта;
– соотношение ожидаемой эффективности вложения финансовых средств с планируемыми архитектурными и строительными затратами, направленными на изменение вида и назначения объекта;
– наличие или возможность увеличения нагрузки на существующие коммуникации, сети и инфраструктуру;
– соответствие градостроительного решения будущим человеческим и транспортным потокам.

Инвестиционные проекты, связанные с редевелопментом промышленных территорий в системе управления города, характеризуются значительными рисками, учитывая высокую капиталоемкость, а также другие внутренние и внешние факторы. Инвестиционная деятельность должна обеспечиваться исключительной динамичностью управления для обеспечения качественной реализации и необходимого уровня прибыльности, а также устойчивого развития городских территорий.

Список литературы:

1. Дмитриев А. Н., Пелепец А. О. Эффективность реализации и риски редевелопмента промышленных территорий в контексте «зеленого» строительства. Технологии строительства. 2014. № 6/7. С. 50–54.
2. Редевелопмент – новая жизнь промышленным объ- – новая жизнь промышленным объектам // Інститут міського цивільного проектування: веб-сайт. URL: http://urbandesign.com.ua/news_post/%D1%80%D0%B5
3. Солунский А. И., Орлов А. К., Куракова О. А. Девелопмент в коммерческой недвижимости : учебн. пос.. Моск. гос. строит. ун-т. М.: МГСУ, 2010. 72 с.
4. Реновація промислової забудови та її адаптація до сучасного міського середовища : монографія / [Ю. І. Гайко, Є. Ю. Гнатченко, О. В. Завальний, Е. А. Шишкін; за заг. ред. Ю. І. Гайка, Е. А. Шишкіна] ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. – 353 с.

ВИДАТКИ БЮДЖЕТНОЇ УСТАНОВИ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ І ОБ'ЄКТ ОБЛІКУ

Бонарев Володимир Валерійович
к.е.н., асистент, асистент кафедри обліку, аналізу і аудиту Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Бюджетний кодекс України визначає: «…бюджетні установи як органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними в установленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджету, та є неприбутковими» [1]. «…Підґрунтям для них є діяльність з надання просвітницьких, культурних, наукових, освітніх та інших подібних послуг для суспільного споживання, послуг зі створення системи соціального самозабезпечення громадян та здійснення інших цілей, передбачених статутними документами» [2].

Для результативного та дієвого функціонування бюджетних організацій, установ, вирішення завдань та функцій, в процесі здійснення їх діяльності здійснюються видатки на утримання установ. Такого роду видатки є підґрунтям для розрахунку результатів виконання кошторису доходів та видатків, а також для їх аналізу. Здійснення аналізу видатків дозволяє визначати та розраховувати внутрішні резерви організації, установи, що в майбутньому може призвести до раціонального використання бюджетних (державних) коштів.

Видатки бюджетної установи, які виникають під час надання нематеріальних послуг, за своїм економічним змістом несхожі на витрати підприємств та організацій, які займаються підприємницькою діяльністю [3].

В науковій думці та в працях вітчизняних та зарубіжних вчених часто приділяється увага розкриттю економічної сутності поняття «витрати» та «видатки» бюджетних установ, проте, вчені або уподібнюють дані категорії, або відмовляються від використання одного з них у своїх роботах. Не вдаючись до більш детального дослідження існуючих авторських позицій, зазначимо, що найприйнятнішим є відокремлення двох даних понять відносно до їхнього змісту та сутності, особливостям фінансового забезпечення функціонування бюджетних установ і доцільності та економічної логіки.

Бюджетні організації, установи з 2017 року належать до суб'єктів державного сектору, а тому під час організації та здійснення обліку витрат бюджетної установи повинні здійснювати на підставі НП(С)БОДС 135 «Витрати». Назва даного НП(С)БОДС визначає категорію, яку необхідно застосовувати для позиціонування об'єкта обліку. Під витратами, згідно з НП(С)БОДС 101 «Подання фінансової звітності» розуміється: «…зменшення економічних вигід у вигляді вибуття активів або збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення власного капіталу (за винятком зменшення капіталу за рахунок його вилучення або розподілення власником)» [4]. Таким чином, застарілим вважатиметься використання іншого терміна, який за своїм економічним змістом розкривав процесну особливість щодо бюджетних організацій, установ, а саме

здійснення їхньої діяльності за рахунок коштів державного або місцевого бюджету. Даним поняттям були «видатки».

Основна відмінність в тлумаченні між двох понять, полягає в тому, що один відображає вартісне вимірювання віднесених на створення нового продукту ресурсів, а інший характеризує – джерело, за допомого якого вони погашаються (державний або місцевий бюджети). Отже, «витрати» більше характеризують із реалізацією своєї діяльності бюджетними організаціями, установами, а «видатки» - із споживанням бюджетних коштів державного чи місцевого бюджетів. Підтвердженням даного тлумачення є визначення в Бюджетному кодексі, що видатками розриває: «…кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом, за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надмірно сплачених до бюджету сум» [1]. Отже, із трактування поняття видатків в Бюджетному кодексі, то видатки трактуються через сутність витрат, а витрати – через видатки. Зокрема, у Кодексі зазначено: «…Витрати бюджету – це видатки бюджету та кошти на погашення основної суми боргу» [1].

«…На противагу видаткам витрати здійснюються на стадії обміну й мають двосторонній рух, тобто можуть обмінюватися на еквівалент. Також витрати беруть участь у формуванні собівартості продукції чи послуг розпорядників бюджетних коштів. Саме тому витрати виходять за межі бюджетних відносин» [5, с.31].

В.А. Пігош у своїх дослідженнях зробив висновок, що: «видатки – кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом; витрати – це зменшення грошових коштів чи збільшення кредиторських зобов’язань для отримання та поповнення продуктивних сил суб’єкта господарювання» [6].

Згідно з визначеннями, розглянутими вище поняття «видатки» та «витрати» бюджетних організацій, установ є самодостатніми об’єктами обліку, але в системі обліку бюджетних організацій, установ досліджуються у взаємозв’язку, тому, що взаємозв’язок між ними має причинно-наслідковий характер. Дослідник Сліпачук О. стверджує, що: «…видатки – це витрати, які здійснює установа для свого утримання та виконання своїх функцій, в т.ч. видатки за несплаченими рахунками кредиторів, за нарахованою і не виплаченою заробітною платою і стипендіями тощо, одним словом – кредиторська заборгованість» [7, с.23]. Як бачимо, у даному визначенні для пояснення одного терміну (видатки) використовується інший (витрати), що також не може вважатися обґрунтованим.

Як зазначають Бондаренко Н.М. й Гузенко Ю.А., насправді між видатками й витратами є суттєві відмінності. На їхню думку, термін «видатки» «…використовується для найменування тих розподільних відносин, які пов'язані з використанням централізованого грошового фонду держави. Вони здійснюються на стадії розподілу ВВП, характеризуються одностороннім рухом грошових коштів і не обмінюються на відповідні еквіваленти» [8]

Ні Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку для державного сектору (МСБОДС), ні Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в

державному секторі (НП(С)БОДС) не містять визначення поняття «видатки».

Отже, видатки є самодостатньою економічною категорією, яка є посередньою ланкою його доходів та довершує розподільні відносини. «Видатки – це засновані на фінансово-правових нормах прямі планові витрати держави та місцевих органів самоврядування, пов'язані з їх функціонуванням» [9, с.343-344]

Кравченко О.В. зазначає, що «видатки і витрати бюджетних установ відображають, з одного боку, джерела їх забезпечення – загальний і спеціальний фонди, з іншого – характеризують дві економічні категорії, що визначають специфіку господарської діяльності бюджетних установ» [3].

Існують різні тлумачення терміна «видатки». Так, відповідно до виокремлених ключових положень провідний науковець Свірко С.В. виділяє наступне формулювання: «видатки – загальна сума використаних коштів за період для забезпечення господарської діяльності суб'єкта господарювання. В обліковій практиці бюджетних установ видатки поділяються на касові і фактичні» [10, с.472]. Александров В.Т. зазначає, що «видатки – важливий показник фінансово-господарської діяльності бюджетних установ, який є основою для визначення результатів виконання кошторису доходів і видатків, його аналізу з метою виявлення внутрішніх резервів» [11].

Вчений Бутинець Ф.Ф. та інші співавтори вважають, що: «…видатки бюджетних установ – це сума коштів, використаних установою у процесі господарської діяльності в межах сум, передбачених кошторисом доходів і видатків» [12, с.330]. Такої ж думки вчений Атамас П.Й., який розуміє «під видатками (не ототожнювати із затратами) розуміють суму коштів, витрачених бюджетними установами в процесі господарської діяльності в межах сум, установлених кошторисом» [13].

На думку Джоги Р.Т.: «під видатками розуміють державні платежі, які не підлягають поверненню, а тобто не створюють і не компенсують фінансові вимоги і поділяються на відплатні (обмінюються на товари чи послуги) і не відплатні (односторонні). До видатків на відносять: платежі в рахунок погашення державного боргу (класифікація, як фінансування)» [14; 15].

Свірко С.В. зазначає, що «видатки слід пов'язувати з процесом господарської діяльності в часі. У цілому вони необхідні для забезпечення всіх процесів суб'єкта господарювання, який здійснює загальне використання коштів» [10]. Лондаренко О.О. вважає, що «видатки бюджетних установ – це централізовані видатки, які здійснюються за рахунок коштів відповідного бюджету (державного або місцевого), одночасно це прямі цільові витрати держави, які забезпечують її безперебійне функціонування і відображають економічні відносини, що пов'язані з розподілом і перерозподілом національного доходу, яка концентрується у бюджеті» [16].

Котова С.С. вважає, що «витрати як термін доцільний у практиці підприємств та небюджетних організацій, а «видатки» - для бюджетних установ і організацій» [17]. На думку Тополенко Н.М.: «видатки бюджетних установ – це суми коштів, витрачених бюджетними установами в процесі господарської діяльності в межах сум, встановлених кошторисом» [18]

Артюх О.В., Максімова В.Ф. та Черкашина Т.В. під видатками розуміють

«держані платежі, які не підлягають поверненню, тобто такі платежі, які не створюють і не компенсують фінансові вимоги. Видатки бюджету – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом» [19, с.29].

Лищенко О.Г та Шпірна А.І. стверджують, що «видатки бюджетної установи – це витрати, які здійснює установа для свого утримання та виконання своїх функцій, у тому числі видатки за несплаченими рахунками кредиторів, за нарахованою і невиплаченою заробітною платою та стипендіями тощо. Тобто під видатками розуміють державні платежі, які не підлягають поверненню» [20, с.176]. Також, Сушко Н.М. у своїх працях виділяє: «…видатки, як – це державні платежі, які не підлягають поверненню. Вони бувають відплатними, тобто здійсненими в обмін на товар чи послугу, або невідплатними (односторонніми)» [21, с.23].

Іваськевич Х.І. вважає, що «видатки бюджетних установ за своїм економічним змістом є сумами коштів, витраченими бюджетними установами в процесі господарської діяльності в межах установлених кошторисом сум, що є головним плановим та фінансовим документом і визначає обсяг, цільове призначення та розподіл коштів» [22]. Під видатками бюджетних установ, Карпенко Н.Г. розуміє: «витрати, здійснені установою на забезпечення виконання своїх функцій та підтверджені відповідно оформленими документами» [23, с.155].

Опарін В. стверджує, що «в основі сучасного розуміння сутності бюджетних видатків має бути суспільний вибір… Видатки бюджету є інструментом досягнення вищого критерію справедливості у розподілі державних благ з метою досягнення граничного рівня добробуту для кожного члена суспільства» [24]. Натомість Бабіч А.М. та Павлова Л.Н. обґрунтовують, що «видатки бюджету – це процес виділення та використання фінансових ресурсів, що акумулюються у бюджетах усіх рівнів бюджетної системи, згідно з законами про бюджети на відповідний фінансовий рік» [25, с. 115]. Такий підхід є занадто загальним, оскільки лише частина фінансових ресурсів зараховується до бюджету.

Отже, видатки бюджету за певних умов перетворюються на витрати (виплата зарплати, оплата вартості товарно-матеріальних цінностей, комунальних послуг тощо). Однак окремі видатки можуть не набувати форм витрат, а виділені бюджетні кошти продовжуватимуть свій рух (виплата стипендій, соціальних допомог, погашення позик тощо).

Категорія видатків не включає платежі в рахунок погашення державного боргу, які класифікуються як фінансування. Видатки бюджетних установ за своїм економічним змістом є сумами коштів, витраченими бюджетними установами в процесі господарської діяльності в межах установлених кошторисом сум, що є головним плановим та фінансовим документом і визначає обсяг, цільове призначення та розподіл коштів.

Видатки, здійснювані за рахунок загального фонду бюджету, називаються видатками загального фонду, а здійснювані за рахунок спеціального фонду – видатками спеціального фонду. Обидва види видатків суворо плануються в кошторисі, а бухгалтерський облік цих видатків ведеться роздільно на окремих

рахунках. Одним з основних напрямів видатків бюджету «місцевого або державного» є видатки на утримання бюджетних організацій, установ. Найбільшу частину держбюджету (понад 90%) складає загальний фонд, кошти якого призначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків (тобто, не спрямовуються на конкретну мету). Спеціальний фонд передбачає предметно-цільове використання бюджетних коштів (тобто, для фінансування конкретних цілей) [26, с. 229].

Зважаючи на взаємозв'язок між бюджетною системою та видатками бюджетних організацій, установ, то принципи видатків бюджету можуть використовуватися в управлінні бюджетними установами, а саме: орієнтованість на суспільство; відповідності цілям і можливостям; ефективності; цільового спрямування.

В діяльності бюджетної організації, установи, такі об'єкти обліку, як доходи та видатки є найвагомішими та найзначущими в їхній діяльності. Саме контроль за надходженням державних коштів, за їх доцільним кошторисним використанням лежить в основі даного обліку та, водночас, забезпечує майбутнє ефективне функціонування бюджетної установи [27, с.73].

Основні завдання обліку видатків бюджетної установи є: своєчасне та повне відображення господарських операцій в обліку, що стосується видатків; ефективне та цільове використання доходів на забезпечення проведених видатків; цільове проведення видатків; контроль за виконанням кошторису бюджетної установи шляхом порівняння касових і фактичних видатків з кошторисними призначеннями; відображення видатків у звітності. Безперервний контроль за відображенням видатків в обліку дозволяє здійсненню цільового виконанню кошторису бюджетною організацією, установою, раціональному використанню бюджетних коштів загального та спеціального фонду.

Отже, проведений аналіз визначень сутності поняття «видатки» в літературі дає можливість зробити висновок, що між вченими-практиками має місце відсутності єдиного розкриття сутності. Визначення поняття «видатки», відсутнє в міжнародних стандартах, його замінюють поняттям «витрати». Разом із тим у працях вчених виділяють поняття «видатки» та «витрати» бюджетних установ. І під видатками бюджетних установ розуміється сума коштів, використаних установою у процесі господарської діяльності в межах сум, передбачених кошторисом доходів і видатків. Видатки і витрати бюджетних організацій, установ розкривають, з однієї сторони, джерела їх забезпечення - загальний чи спеціальний фонд, а з іншої – розкривають два економічних поняття, що розкривають характеристику господарської діяльності бюджетних організацій, установ.

Також, «видатки» – це один із найвагоміших об'єктів обліку бюджетних організацій, установ, разом із доходами, що розкриває виконання кошторису доходів та видатків. Безупинний контроль за відображенням видатків в системі обліку бюджетної організації, установи дозволяє раціональному використанню бюджетних коштів.

Список літератури:

1. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 №2456-VI – [Електроний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/2456-17
2. Богданюк О.В. Аналіз виконання кошторису як спосіб ефективного контролю використання коштів бюджетної установи / О.В. Богданюк // Проблемы материальной культуры. Экономические науки. – 2013. – №256. – С.13-16
3. Кравченко О.В. Доходи і видатки бюджетних установ у вітчизняній та міжнародній обліковій практиці / О.В. Кравченко // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2009. – №4(50). – С. 67-70.
4. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності» затверджене Наказом МФУ від 24.12.2010 р. № 1629 (зі змінами). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0095-11
5. Кемарська Л.Г. Проблеми методології обліку суб'єктів державного сектору / Л.Г. Кемарська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2018. – Випуск 20. – Частина 2. – С.28-32.
6. Пігош В.А. Видатки та витрати бюджетних установ: обліковий аспект / В.А. Пігош // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». – 2014. – Вип. 11(41). – Ч. 2. – С. 278-287.
7. Сліпачук О. Облік у бюджетних установах. Урок 39 / О. Сліпачук // Дебет-кредит. – 2003. – №25. – С.23-27.
8. Бондаренко Н.М. Сучасні підходи до сутності доходів і видатків бюджетних установ / Н.М. Бондаренко, Ю.А. Гузенко // Мукачівський державний університет. Серія: Економіка і суспільство. – 2017. – Випуск 8. – С.716-722.
9. Воронова Л.К. Фінансове право України: [підручник] / Л.К. Воронова. – К.: Прецедент; Моя книга, 2006. – 448 с.
10. Свірко С.В. Бухгалтерський облік у бюджетних установах: методологія та організація : моногр. / С.В. Свірко. – К. : КНЕУ, 2006. – 244 с.
11. Александров В.Т. Планування, облік, звітність, контроль у бюджетних установах [Текст] : навч. посіб. / В.Т. Александров. – К. : АВТ ЛТД, 2004. – 387с.
12. Бухгалтерський облік в бюджетних установах / [Бутинець Ф.Ф., Остапчук Т.П., Остап'юк Н.А., Сисюк С.В.]. – Житомир: ПП «Рути», 2006. – 472с.
13. Атамас П.Й. Облік у бюджетних установах : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / П. Й. Атамас. – К. : Центр уч. л-ри, 2009. – 288 с.
14. Джога Р.Т. Облік у бюджетних установах: основи побудови, нормативна база, реформування / Р.Т. Джога // Бухгалтерський облік і аудит. – 2005. – № 8-9. – С. 26-37.
15. Джога Р.Т. Облік у бюджетних установах : підруч. / Р.Т. Джога, Л.М.Сінельник, М.В. Дунаєва. – К. : КНЕУ, 2006. – 480 с.
16. Лондаренко О.О. Економічна природа видатків та її вплив на обліково-аналітичні аспекти бюджетних установ / О.О. Лондаренко // Економіка. Фінанси. Право. – 2008. – № 9. – С.15-19.

17. Котова С.С. Касові та фактичні видатки бюджетних установ: їх суть та економічне значення / С.С. Котова // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2009. – Випуск № 647. – С.388-392.

18. Тополенко Н.М. Актуальні проблеми обліку видатків фінансово-господарської діяльності митних органів / Н.М. Тополенко // Ефективна економіка. – 2010. – №8. – [Електронний ресурс]. – режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2010_8_3

19. Артюх О.В. Облік у бюджетних установах: Навчальний посібник / О.В. Артюх, В.Ф. Максімова, Т.В. Черкашина. – Одеса: ОНЕУ, ротапринт, 2013р. – 264 с.

20. Лищенко О.Г. Вдосконалення обліку видатків загального і спеціального фондів бюджетних установ / О.Г. Лищенко, А.І. Шпірна // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. : Економіка. – 2013. – Т. 21, вип. 7(2). – С.173-180.

21. Сушко Н. Реформування бухгалтерського обліку в державному секторі триває / Н. Сушко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – №8-9. – С. 23-27.

22. Іваськевич Х.І. Внутрішній фінансовий контроль видатків бюджетних установ в Україні : дисертація – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/04/dis_ivaskevich.pdf

23. Карпенко Н. Г. Завдання та порядок відображення в обліку видатків бюджетних установ / Н.Г. Карпенко, Я.С. Аранчій // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – 2013. – Випуск 1(6). – Том. 3. – С.154-158.

24. Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посіб. / В.М. Опарін. – Київ : КНЕУ, 2005. – 240 с.

25. Бабич А.М. Государственные и муниципальные финансы / А.М. Бабич, Л.Н. Павлова. – М. : Финансы, ЮНИТИ, 2000. – 687 с.

26. Ремінська М. Поняття та класифікація видатків бюджетних установ / М.Ремінська, Н. Семенишена // Модернізація національної системи управління державним розвитком: виклики і перспективи: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. 16 листопада 2018 р. – Тернопіль : Крок, 2018. – С.226-229.

27. Петрова Л.С. Особливості бухгалтерського обліку доходів і видатків у бюджетних установах та основні напрямки його вдосконалення / Л.С. Петрова, В.В. Міняйлик // VII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми ринку та розвитку регіонів України в XXI столітті» (5-9 грудня 2016р.). – Одеса. – С.73-75.

ГРАФОАНАЛІТИЧНИЙ МЕТОД ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ ЧИСЕЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ

Василенко Сергій Петрович
кандидат військових наук
начальник науково-організаційного відділу
Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

Головними складовими майбутнього обрису Збройних Сил (ЗС) є: склад, структура та їх чисельність. Сьогодні, підходи щодо формування перспективного обрису ЗС України можна розділити за трьома основними напрямками: перший – це законодавчий, коли визначення перспективного обрису ЗС України здійснюється законодавчими та нормативно-правовими актами; другий – це необхідний, коли визначення майбутнього обрису ЗС України здійснюється на основі вимог щодо гарантованого відбиття та недопущення агресії проти України; третій – це, коли майбутній обрис ЗС України буде відповідати економічним можливостям держави. Усі ці підходи міцно пов’язані між собою та іноді доповнюють один одного у разі зміни обстановки навколо ЗС та країни в цілому.

Одним із можливих шляхів вирішення проблемних питань невизначеності підходів обґрунтування складу, структури та чисельності ЗС України є перехід на державному рівні до принципів формування майбутнього обрису ЗС України та їх складових на основі спроможностей. Цей підхід повинен інтегрувати в себе процеси визначення ступеня потреб щодо захищеності національних інтересів на основі формування необхідних і реальних спроможностей ЗС з урахуванням можливостей держави щодо забезпечення визначених показників захищеності національних інтересів. Результатами застосування цього підходу є формування множини альтернативних варіантів подальшого розвитку ЗС та відповідних до них варіантів їх структури та складу, з подальшим вибором раціонального варіанту та оптимізації чисельності ЗС відповідно до обраного варіанту складу, структури. Законодавчо визначена чисельність ЗС не повинна бути постулатом. Повинні формуватися можливі межі відхилень: в більшу сторону вони функціонально залежать від економічних обмежень; в меншу від критичних показників рівня захищеності національних інтересів держави.

Організаційна структура ЗС є сукупністю військових формувань визначених за типами та кількістю необхідною для вирішення комплексу поставлених їм завдань. Організаційна структура ЗС формується з метою надання їм необхідних властивостей, з урахуванням зв’язків і взаємовідносин між військовими формуваннями та принципів ієрархії підпорядкованості, які забезпечують цільове застосування ЗС як цілісності.

Чисельність ЗС має визначатися, виходячи з необхідної, обґрунтованої у відповідності до реальної воєнної загрози структури ЗС. Завдання вибору та обґрунтування раціональної чисельності ЗС та технічного їх оснащення, в

сучасних умовах їх розвитку має вирішуватися з урахуванням фактичних воєнно-економічних можливостей держави та впливів інших обмежуючих факторів. Тобто, склад, структура та чисельність ЗС повинні формуватися на основі сукупності завдань (цілей), що постають перед ЗС з подальшим коригуванням їх на основі оцінок впливів різних обмежуючих факторів на момент оцінювання. Визначення коректних завдань збройним силам та достовірна оцінка ступенів впливів обмежуючих факторів є запорукою правильного вибору показників чисельності ЗС протягом планового періоду їх розвитку.

Одним із найбільш простіших способів вирішення задач з декількома змінними є застосування графічних моделей залежності цих змінних одна від іншої. Тому пропонується розглянути один із можливих методичних підходів вирішення задачі вибору раціональної чисельності ЗС України на основі графоаналітичної моделі вибору раціональної чисельності ЗС України із декілька запропонованих (розрахованих) варіантів.

Першим кроком методичного підходу є уточнення множини сценаріїв застосування (завдань застосування) ЗС України на визначений період. Відповідно до визначених завдань уточнюється склад необхідних для їх вирішення угруповань ЗС України та визначаються кількісні показники їх наповнення. Тобто формується база вихідних даних щодо необхідних військових формувань бойового складу цих угруповань військ (сил) ЗС України для кожного завдання на період оцінювання, а також визначаються імовірності виникнення цих сценаріїв (завдань) застосування ЗС України протягом планового періоду.

Далі необхідно для кожного набору військових формувань бойового складу визначити коефіцієнти співвідношення чисельності бойового складу та частин забезпечення (ЧЗ) з урахуванням кількості військових формувань та складу угруповань військ. Необхідна чисельності бойового складу угруповань військ для кожного сценарію (завдання) застосування ЗС України є функцією від складу угруповань військ (сил) відповідно до визначеного сценарію. Далі необхідно здійснити розрахунок чисельності частин забезпечення для кожного сценарію (завдання) застосування ЗС України та розрахунок загальної необхідної чисельності ЗС відповідно до завдань їх застосування.

Відповідно до визначеної бази вихідних даних формується графічна модель визначення раціональної чисельності ЗС України.

Вертикальними осями цієї моделі є ймовірність виникнення сценарію (завдання) застосування ЗС України протягом планового періоду та загальна чисельність ЗС України. Осі повинні бути однакові за масштабом побудови з урахуванням завчасно визначених їх максимальних значень, тобто максимум лівої осі повинен відповідати максимуму правої.

Горизонтальною віссю моделі із зростанням зліва направо визначено рівень виконання визначених сценаріїв застосування за умов вибору тієї чи іншої чисельності ЗС України протягом планового періоду. Максимальним значенням вісі рівня виконання визначених сценаріїв застосування є 1, а мінімальним 0. Для дослідження визначеного питання за побудованою графічною моделлю необхідно поєднати між собою відповідні значення чисельності ЗС України за

того чи іншого сценарію застосування із показниками ймовірностей їх виникнення.

Внаслідок цього формуються лінійні залежності між показником рівня виконання визначених сценаріїв застосування та показниками імовірності виникнення цих сценаріїв застосування протягом планового періоду і показником загальної чисельності ЗС України. Кожна з цих залежностей мають або додатній або від'ємний коефіцієнт нахилу прямої до горизонтальної осі, що створює передумови до обов'язкового просторового перетину хоча б декілька прямих. Найвища та найнижча точки перетину цих прямих дозволяють визначити проміжок вибору (вибірку) чисельності ЗС України на плановий період. Нижня точка перетину показує, що нижче неї не бажано обирати чисельність ЗС України, бо це створює передумови до нездатності ЗС України виконати деякі завдання їх застосування в повному обсязі, а деякі можуть бути виконані, але з низьким рівнем їх виконання, що призведе до значних втрат та створення загрозливої для держави безпекової обстановки. Верхня точка показує, що більшість завдань застосування ЗС України буде виконана з заданим рівнем їх виконання.

Запропонована модель дозволяє науково обґрунтовувати вибір раціональної чисельності ЗС України з урахуванням прогнозних показників впливів обмежуючих факторів та показників мобілізаційного нарощування, а також дозволяє дати відповідь на питання щодо рівня виконання того чи іншого завдання застосування ЗС України за визначеної їх чисельності. Напрямком подальших досліджень є застосування положень розробленого методу під час удосконалення методологічних основ воєнно-економічного обґрунтування програм та планів розвитку ЗС України.

МЕТОДИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВОЄННО-ЕКОНОМІЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ РІВНЯ СПРОМОЖНОСТЕЙ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Васянович Микола Олександрович
кандидат військових наук
начальник центру воєнно-наукової інформації
Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

Сьогодні, перспективний алгоритм стратегічного, у тому числі оборонного, планування ЗС України повинен враховувати результати аналізу досвіду провідних країн світу, які із закінченням “холодної війни” перейшли від планування у галузі оборони на основі класичних сценаріїв протистояння двох наддержав та загроз, до оборонного планування, орієнтованого на досягнення військами (силами) спроможностей, необхідних для виконання покладених на них завдань. На цей час планування орієнтоване на спроможності є стандартною процедурою для планування розвитку національних збройних сил та невід’ємною складовою трансформаційних процесів у країнах НАТО. Багато країн зараз впроваджують або вже прийняли метод “планування на основі спроможностей” (далі - ПОС) як елемент оборонного планування.

Процес планування на основі спроможностей не має універсального визначення, але більшість практиків погодяться з наступним: “ПОС – це планування в умовах невизначеності для забезпечення відповідних спроможностей, які підходять для широкого спектру сучасних умов та викликів, в межах економічних можливостей держави”. ПОС це системний підхід, який спрямований на виявлення та надання рекомендацій щодо найбільш прийнятних за критерієм “вартість-ефективність” варіантів розвитку військ (сил) для задоволення пріоритетів національної безпеки. Це один із методів, але не єдиний метод, для планування розвитку збройних сил.

Визначимося з терміном “спроможність”. У термінології НАТО береться за основу визначення, надане в Інструкції Голови Об’єднаного комітету начальників штабів США (Instruction cacti 3170.01f joint capabilities integration and development system). Відповідно до цього документа під терміном “спроможність” розуміється здатність досягти бажаного ефекту відповідно до встановлених стандартів та умов через використання сукупності засобів та вибору шляхів виконання комплексу завдань (capability – the ability to achieve a desired effect under specified standards and conditions through combinations of means and ways to perform a set of tasks). Відповідно до цієї інструкції спроможності визначаються у ході оперативного планування та відображаються широким спектром оперативних показників.

Особливості застосування планування з використанням методу ПОС у рамках процесу розвитку власних збройних сил, згідно з стандартами НАТО, полягають в тому, що [ПОС являє собою процес, який застосовується у процесі розвитку ЗС; ПОС використовується для формування майбутніх спроможностей

ЗС; ПОС – це комплексний, послідовний, логічний процес визначення типів спроможностей, які необхідні військам (силам) мати у майбутньому; ПОС не може прогнозувати все, отже для процесу розвитку ЗС все ще потрібно буде передбачити здатність швидко реагувати на непередбачені обставини (здійснювати обґрунтоване коригування планів досягнення визначених кінцевих цілей розвитку ЗС).

Зміст процесу планування розвитку ЗС України на основі спроможностей складається з декілька взаємопов'язаних між собою кроків: аналізу стратегічних вказівок і політичної стратегії держави; відпрацювання варіанту обстановки (сценаріїв застосування ЗС); визначення завдань військам (силам) відповідно до можливих сценаріїв застосування; визначення вимог до спроможностей військ (сил) на визначений період; визначення нестач спроможностей; пошуку та обґрунтування рішень щодо оптимального розподілу ресурсів.

Планування на основі можливостей у спрощеному вигляді в країнах НАТО описують так: все починається з того, що потрібно досягти та рухатися у зворотному напрямку до того, що необхідно. Це підкреслює результати (що досягнуто) у порівнянні з діями (що зроблено). Визначення обсягів спроможностей, яких не вистачає для виконання амбіційних завдань ΔS, являє собою різницю між потрібними Sп та наявними спроможностями ЗС та інші військові формувань Sн:

$$\Delta S = S_п - S_н \text{ , } \Delta S = 0 \text{ при } S_п \geq S_н \text{ .} \quad (1)$$

Оцінювання може проводиться за кожною складовою усього переліку спроможностей відповідно до кожної ситуації (за необхідності), кожного сценарію та за ЗС в цілому. Аналогічно здійснюється й оцінювання потрібних ресурсів для досягнення необхідних спроможностей. Для проведення відповідного оцінювання спеціалістами використовуються отримані раніше дані щодо потреб у силах і засобах ЗС та інших військових формувань. Далі використовується ітераційний принцип, тобто складається база даних відповідних розрахунків у вигляді таблиць – для кожної складової спроможності та ресурсів окремо. Але форма таблиці та порядок її заповнення залишаються незмінними.

Формування напрямків розвитку ЗС, визначення можливих шляхів досягнення кінцевого результату, оцінювання показників можливого впливу на ці напрямки та шляхи розвитку повинно вирішується ітераційно, як в прямій постановці, так і в зворотному напрямку. Тобто здійснюється пошук та вибір раціонального рішення в процесах планування від амбіцій та планування на основі спроможностей (іноді кажуть планування від ресурсів). Розробка планів та програм, аналіз їх реалізуємості має дуже важливе практичне значення. Перспективне планування дозволяє на науковій основі визначити шляхи створення та удосконалення різних військових систем з урахуванням впливів усіх чинників. Впливи економічних чинників на вибір напрямків розвитку ЗС будуть лімітувати кількість амбіційних завдань, що будуть покладатися на ЗС та навпаки, при їх зростанні в обсягах чи досягнення найбільшої раціональності в діях додавати найбільш актуальні завдання до переліку завдань, які можна виконати. Шляхи вирішення будь-якого завдання розвитку також будуть

залежати від можливих впливів економічних чинників та будуть відбиватися на кінцевому результаті.

Формування єдиного підходу до оцінювання складових спроможностей ЗС України, яких не вистачає для виконання амбіційних завдань, та визначення показників здатностей держави щодо забезпечення досягнення цих спроможностей дозволить вірно визначати можливий майбутній обрис ЗС на довгострокову перспективу та оцінювати завчасно ступінь реалізуємості програм та планів їх розвитку, а також оцінювати ефективність, як використання, так і планування державних коштів щодо набуття необхідних спроможностей. З'ясовуючи ці питання, поступово знаходять спроможності, які подаються на розгляд у формі дій або заходів, які повинні бути виконані для успішного виконання завдання у визначеному варіанті обстановки.

Спеціалісти системи оборонного планування, які будуть використовувати метод ПОС повинні мати документ, який описує майбутнє безпекове середовище, об'єднані оперативні концепції, та пріоритети оборони для визначення та написання основних сценаріїв оборонного планування. Вони забезпечують необхідний зв'язок між оборонною політикою та цілями спроможностей. Сценарії, які використовуються, мають бути загальними для усіх сил оборони та повинні враховувати діапазон усіх типів операцій, до яких уряд розраховує залучати свої війська (сили). Тобто намір не стільки в тому, щоб використовувати ці сценарії в якості альтернативного майбутнього або вивчення місць проведення операцій, а скоріше для забезпечення контексту для планування. Таке використання сценаріїв допомагає в розробці реалістичних спроможностей перспективних сил оборони, які відповідають вимогам уряду за визначених обсягів витрат державного бюджету.

Використання обмеженого числа сценаріїв або сценаріїв, які дуже схожі один до одного, призведе до того, що сили оборони будуть не в змозі впоратися з широким колом зовнішніх загроз. З іншого боку, використання занадто великої кількості сценаріїв призведе до значного збільшення навантаження на систему оборонного планування у разі застосування методу ПОС. Сценарії планування повинні бути прописані так, нібито вони відбуваються в межах часових рамок планування майбутнього безпекового середовища та об'єднаних оперативних концепцій (на період від 10 до 20 років). Проте сценарії повинні також ідеально задовольняти розбивці їх загальних часових рамок на окремі періоди часу для полегшення оцінки розвитку спроможностей у часі, а не в одній визначеній точці в майбутньому. Деякі країни, що практикують застосування методу ПОС в системі оборонного планування, зазвичай оцінюють спроможності у конкретному сценарії, коригуючи їх три або чотири рази протягом 15 років, щоб уникнути накопичення помилок як під час планування так і виконання планів набуття військами (силами) необхідних спроможностей.

Для повного розуміння вимог до спроможностей та визначення недостатніх спроможностей, необхідно постійно перевіряти відповідність наявної організаційної структури військ (сил) визначеним сценаріям їх можливого застосування. Сценарії можуть і повинні бути розроблені на підставі існуючих планів проведення операцій та планів дій в надзвичайних ситуаціях,

але вони не повинні обмежуватися цим. Як правило, вони повинні виходити за рамки найбільш вірогідної ситуації застосування, та хоча б включати в себе менш вірогідні, але можливі (і можливо більш ризиковані) ситуації застосування ЗС України.

Сценарії, які не дають можливості ретельно перевірити відповідність організаційної структури військ (сил) можливим викликам, не можуть визначити де існують слабкі місця та проблеми, а отже, можуть сприяти створенню такої організаційної структури військ (сил), яка по суті не придатна для застосування у широкому спектрі ситуацій. Для ретельного планування спроможностей та планування ведення операцій потрібна конкретність, яка виникає при розгляді специфічних сценаріїв – реальних або ймовірних. Проте використання дуже специфічних сценаріїв з великою деталізацією та точністю виключає невизначеність, яка необхідна для планування на основі спроможностей.

Таким чином, кожен сценарій повинен будуватися з достатнім простором для його можливого розвитку, наприклад змінами в політичному або військовому контексті, стратегіях, військах (силах), ефективності військ (сил), середовищі та іншими припущеннями, які враховують всі можливі виміри невизначеності. Тобто під час планування із застосуванням методу ПОС необхідно уникати орієнтування на точкові сценарії дій військ (сил), які фокусуються на конкретній загрозі у певний час та у певному місці, при визначених обставинах, що в кінцевому результаті звужує сферу аналізу. Спеціалісти оборонного планування під час використання методу планування на основі спроможностей ризикують змінити фокус з того “що потрібно зробити” на те “яким чином це зробити”, що може звузити діапазон можливих рішень. Сценарії повинні розроблятися окремою незалежною групою спеціалістів різних видів та з різною функціональною експертизою. Кожен сценарій може охоплювати декілька ситуацій, які є ситуаціями на тактичному та оперативному рівнях, створеними в межах даного сценарію. Перехід до ситуацій дозволяє більш детально аналізувати конкретні спроможності військ (сил).

Під час планування на основі спроможностей необхідно намагатися розробляти та використовувати стільки планувальних ситуацій, скільки дозволить відведений час та з кожним початком нової ітерації планування постійно додавати обґрунтовані планувальні ситуації в загальну бібліотеку різних варіантів застосування Збройних Сил.

СТАТИСТИЧНА ОЦІНКА ТА МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ

Довгенко Яна Олексіївна
к. е. н., доцент

Халецька Зоя Петрівна
доцент, к. фіз.-мат. н.

Яременко Людмиоа Іванівна
доцент, к. п. н.
кафедра математики, статистики та інформаційних технологій Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені В.Винниченка

Економічна безпека - головна складова національної безпеки, яка формує принципи та особливості існування самого суспільства у міжнародному просторі. Спроможність будь-якої країни нейтралізувати дестабілізуючі внутрішні та зовнішні фактори щодо збереження високого рівня економічної безпеки та стабільного розвитку економіки стає все більш актуальним питанням в умовах сучасних світових процесів.

Несприятливі військові та економічні умови в Україні за період 2014–2020 рр., внутрішня міграція переселенців з окупованих територій, вплинули на зростанню частки тіньової економіки. Тому питання впливу тіньової економіки на рівень економічної безпеки є актуальним, а саме дослідження моделювання впливу тіньової економіки на економічну безпеку (ЕБ).

Тіньова економіка в Україні пройшла складний процес історичного розвитку, від явища кримінального характеру у сфері економічних відносин до системи складних соціально-економічних процесів періоду переходу до ринкових відносин [1].

В Україні розрахунки рівня тіньової економіки проводить науково-дослідницький інститут статистики Держкомстату спільно з Міністерством економіки [2]. За п’ятьма методами оцінювання тіньової економіки, а саме монетарний, електричний, метод «витрати населення - роздрібний товарооборот», фінансовий метод, збитковості підприємств. Вищезазначені методи дають приблизну оцінку в межах охоплення ними інституційних секторів за системою національних рахунків [3]. За результатами розраховані оцінки зводять до єдиного інтегрального показника тіньової економіки.

Задля досягнення мети цього дослідження, оцінки отримані державними органами було порівняно з розрахунками на основі двох методів: монетарного та збитковості підприємств. Перевагами цих методів є відносна простота реалізації та охоплення вагомих аспектів економічної системи – грошового обігу та

виробництва [4]. Самостійно розраховані показники є квартальними, а відтак дають змогу більш повного аналізу у подальшому. Порівняння з офіційними даними дозволяє оцінити адекватність отриманих оцінок. Розрахунок показників згідно з обраними методами відбувався відповідно до Методичних рекомендацій рівня тіньової економіки, затверджених наказом Мінекономіки від 18.02.2009 №123 [3].

Методика визначення обсягів незареєстрованої економічної діяльності за монетарним методом базується на аналізі співвідношення готівки в обігу і грошової маси М1 або М2. Вважається, що збільшення попиту на готівку в обігу, яка обертається поза банківськими рахунками, означає зростання обсягів тіньових операцій, і навпаки. Обсяги тіньової економіки обчислюються за формулою [3]:

$$\text{Т} = \text{ВВП} \cdot \frac{1-f}{f} \quad (1)\text{, де}$$

$\frac{1-f}{f}$ - рівень тіньової економіки

$$\text{f} = \frac{(\frac{\text{Д}}{\text{M}_2})_t}{(\frac{\text{Д}}{\text{M}_2})_0}, \ (2)$$

$$\text{D} = \text{M}_2 - \text{G} \quad (3)\text{, де}$$

D - банківські депозити;

G - готівка в обігу (гроші поза банками - M_0);

M_2 - грошова маса, агрегат M_2 ;

Базовому періоду відповідає І квартал 1992 р. Джерелом вхідних даних є банківська статистика.

Таблиця 1

Інформаційна база побудови залежності економічної безпеки від рівня тіньової економіки2000 – 2020 рр.

	Депозити D, млн грн	Готівка M_2, млн. грн	$(D/M_2)_t$	f	Реальний ВВП млн. грн	Рівень тіньової економіки	Індекс реального ВВП	Інтегр. пок ЕБ
2000	18745	12799	1,465	0,366	135190,779	1,731		
2001	25721	19465	1,321	0,330	199033,93	2,027	1,000	1,198
2002	37887	26434	1,433	0,358	235551,308	1,791	1,183	1,176
2003	61736	33119	1,864	0,466	256335,49	1,146	1,288	1,158
2004	83138	42345	1,963	0,491	318382,903	1,037	1,600	1,224
2005	132914	60231	2,207	0,552	414619,22	0,813	2,083	1,190
2006	184429	74984	2,460	0,615	506288,53	0,626	2,544	1,265
2007	280154	111119	2,521	0,630	644173,242	0,587	3,236	1,235
2008	357768	154759	2,312	0,578	810154,538	0,730	4,070	1,172
2009	327743	157029	2,087	0,522	843314,337	0,916	4,237	0,832
2010	413851	182990	2,262	0,565	989318,057	0,769	4,971	1,089
2011	489136	192665	2,539	0,635	1242821,22	0,576	6,244	1,154
2012	567881	203245	2,794	0,699	1407483,97	0,432	7,072	1,053
2013	668459	237777	2,811	0,703	1457908,46	0,423	7,325	1,009
2014	672402	282947	2,376	0,594	1254385,91	0,683	6,302	0,786

2015	711139	282673	2,516	0,629	1381338,45	0,590	6,940	0,744
2016	787999	314392	2,506	0,627	2120268,68	0,596	10,653	1,110
2017	876011	332546	2,634	0,659	2623500,44	0,518	13,181	1,161
2018	910143	363629	2,503	0,626	3241080,15	0,598	16,284	1,105
2019	1050855	384366	2,734	0,683	3818024,98	0,463	19,183	1,122
2020	1366227	558500	2,446	0,612	3994382,86	0,635	20,069	0,934

$(Д/М_2)_0$ =4 в розрахунках.

Після розрахунку інтегральної оцінки рівня економічної безпеки проведемо дослідження впливу рівня тіньової економіки на та інтегральний показник економічної безпеки. Використовуючи пакет Аналізу даних «регресійний аналіз» було встановлено силу зв'язку між рівнем тіньової економіки (на основі вимірювань за монетарним методом) та інтегральний індекс економічної безпеки. Результати наведено в таблиці 2

За допомогою функції Регресія в MS Excel) побудуємо модель:

Таблиця 2

ANOVA аналіз моделі залежності інтегрального індексу економічної безпеки безробіття від рівня тіньової економіки

Множинній R	0,653				
R квадрат	0,252				
Нормований R квадрат	0,486				
Стандартна похибка	0,137				
Спостереження	20				
	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	1	0,092618	0,092618	4,92425	0,04
Залишок	18	0,338554	0,018809		
Разом	19	0,431172			

Для функції Y: стандартна похибка $S\bar{y}$ =0,137, множинний R^2=0,653, R^2 (нормований)=0,486. Таким чином, для вихідної бази даних рівняння регресії буде мати вигляд: $y=1,072-0,685X_1$. Вільний член b_0 1,072, має лише математичний зміст. Коефіцієнт регресії b_1, вказують на ступінь впливу лише зазначеного фактору на рівень інтегрального індексу економічної безпеки країни, за умови незмінності інших.

Множинний коефіцієнт детермінації R^2 дорівнює 0,653. Тобто 65,35 % зміни інтегрального індексу економічної безпеки обумовлено дією фактору, що увійшов до моделі, 34,65% припадає на інші невраховані факторні ознаки.

Оцінка адекватності регресійної моделі здійснюється за F-критерієм Фішера. Величина $F_{розрах.}$=4,92, що перевищує табличне значення при α=0,05 (k1=1; k2=19) $F_{крит.}$=3,20. Таким чином із достовірністю 95% можна стверджувати, що побудована модель є надійною та статистично значущою. Порівняння фактичної значущості F–критерію: $F_{розрах.}$=0,04 (табл. 2) з прийнятим рівнем значущості α=0,05 менший за встановлений рівень 0,05, тобто з достовірністю 95% можна стверджувати, що модель статистично надійна та значуща.

Таблиця 3

Статистичні параметри моделі рівня безробіття населення України

Показники	Коефіцієнт парної кореляції	Стандартна похибка	Критерій t	Рівень значимості p
Вільний член	1,072	0,0313	34,25	0,000
Незалежна змінна x_1	-0,685	0,308536	-2,22	0,04

В побудованій моделі для коефіцієнтів b_0, b_1 показники за критерієм Стьюдента: t_{b0}=34,25; t_{b1}=-2,22. Таким чином другий коефіцієнт при x_1, є значимими за критерієм Стьюдента.

Аналогічна ситуація і зі статистичною значущістю розрахованих коефіцієнтів моделі. Розраховані значення p для коефіцієнтів моделі, також вказують на статистичну значущість всіх розрахованих коефіцієнтів.

Оцінка проведеного регресійного аналізу дозволяє зробити висновок, тіньова економіка дійсно впливає на рівень економічної безпеки та пояснює її варіацію більш ніж на 65%. Причому при збільшенні в Україні рівня тіньової економіки (розрахованої за монетарним методом) на 1 %, інтегральний індекс економічної безпеки знижується на 0,685 пунктів. Проведений регресійний аналіз взаємозв'язків інтегрального індексу економічної безпеки та рівня тіньової економіки показав, що не остання місце серед факторних ознак належить саме їй.

Список літератури:

1. Varnaliy, Z. S. (2006), Tin'ova ekonomika: sutnist', osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii [Shadow economy: essence, features and legalization ways], NISD, Kyiv, Ukraine

2. Тенденцій тіньової економіки в Україні у I кварталі 2016 року. Міністерство економічного розвитку і торгівлі. URL: https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki.

3. Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки: наказ [Електронний ресурс] / Міністерство економіки України. URL: https://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=4bb297a0-c900-404f-8c6f-5f76f18b1503.

4. Калюжный В. В. Теория и методы факторного анализа экономического роста. Экономическая кибернетика: междунар. научн. журнал. Донецк, 2003. № 3-4 (21-22). С. 26-35.

РОЛЬ ДІЛОВИХ КОМУНІКАЦІЙ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ

Жмуденко Вікторія Олександрівна
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту
Уманський національний університет садівництва

В епоху глобалізації, тенденція посилення безмежного панування комунікацій в сучасному світі, її широке застосування в економічній науці стрімко зростає. Процеси передачі, переробки і використання зростаючих обсягів інформації привели до розвитку комунікаційного середовища. У цьому новому інформаційно-комунікаційному просторі можливе формування необхідної організаційно-комунікаційної інфраструктури, яка б сприяла розвитку економічної науки. Бурхливий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, як основи сучасних комунікацій, створюють реальну можливість для різкого прискорення економічного та наукового розвитку. Тому, все частіше, організаційне забезпечення використовують з комунікаційним.

Сучасні реалії демонструють новітнє ставлення науки до комунікацій. Відомий факт, що керівник більшість свого робочий час витрачає на вивчення інформації, яка надходить з зовнішнього та внутрішнього середовища та на встановлення контактів між підлеглими та контрагентами. Так науковці визначали, що керівник витрачає 50–90% свого часу на комунікації, реалізуючи ролі в міжособистісних відносинах, інформаційному обміні та процесах прийняття рішення; вирішуючи проблеми в процесі планування, організації, мотивації і контролю. Тому більшість науковців комунікацію називають зв’язуючим елементом в управлінській діяльності [1, с.38].

В умовах цифрової трансформації та збільшення комунікативних процесів змінюються вимоги до підготовки керівників. На Всесвітньому економічному форумі в Давосі було визначено перелік мета-компетенцій, серед яких – уміння вирішувати комплексні проблеми, критичне мислення, креативність, управління людьми, емоційний інтелект, експертна оцінка та прийняття рішень, орієнтація на надання послуг, ведення переговорів, гнучке мислення [2, с. 185]. Ключовою задачею є орієнтація не на знання та вміння, а на здатність приймати рішення та діяти ефективно. Керівники організацій мають бути не лише лідерами, а й мати здатність до ефективних переговорів, виступів, критично та системно мислити, бути не лише стресостійкими, а й мати високий рівень емпатії. Управлінська діяльність також передбачає високу відповідальність та забезпечення інтересів суспільства.

Сучасні науковці поділяють навички персоналу на hard skills («тверді» навички) та soft skills («м’які» навички). До «твердих» навичок належать професійні навички, які пов’язані зі специфікою діяльності. Це навички, якими мають володіти спеціалісти відповідно до посадової інструкції. Але інтенсифікація комунікацій усе більше вимагає від працівників, зокрема керівників застосування «м’яких» навичок. Для лідерів дослідник К.В. Процак

визначає такі soft skills: мотивація, самомотивація, робота в команді, здатність навчатися, вміння слухати, комунікабельність, чесність, уміння управляти людськими ресурсами, позитивність, креативність, відданість справі, критичне мислення, гнучкість, амбітність, доброчесність, стійкість до стресів, лідерство тощо. Soft skills дають змогу керівникам ефективно і гармонійно здійснювати управління. Керівник має бути професіоналом у сфері бізнес-комунікацій, має вміти переконувати, вести ефективні переговори, проводити яскраві виступи. До того ж він має вміти бути учасником команди, вміти використовувати свій час, мати мотивацію до постійного навчання, креативність тощо. Soft skills керівників сфери управління класифіковано за групами. Навички публічних виступів, ораторська майстерність, публічних переговорів, уміння налагоджувати зв'язок із громадськістю належать до комунікативних навиків. Навички ефективного управління підлеглими належать до управлінських навичок. Навички, які пов'язані з time-менеджментом, адекватним оцінюванням себе, власним кар'єрним ростом, належать до навичок самоорганізації. Відповідно, критичне, тактичне, креативне, системне, аналітичне логічне мислення належать до групи розумових навичок [2, с. 187].

На сучасних підприємствах комунікація вже давно перестала бути просто способом передавання інформація, а стала одним із важливих інструментів управління діловими відносинами. Інформація, комунікації разом із засобами забезпечення їх ефективного використання, тобто каналами, складають інформаційно-комунікативну інфраструктуру управління підприємствами. Під час здійснення різних видів комунікацій особливої уваги набуває культура спілкування – дотримання правил поведінки та етикету, передбачених міжнародним протоколом. Важливу роль в комунікаційному забезпеченню управлінської діяльності персоналу належить існуючому на підприємствах регламенту проходження інформації, враховуючи ієрархічність організаційної структури.

Список літератури:

1. Гришина В. В. Теоретичні засади організаційно-комунікаційного забезпечення ефективного управління на підприємстві / В. В. Гришина //Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту. Луцьк: Волинський інститут економіки та менеджменту, 2016. Вип.14. С. 37–44.
2. Федорова Ю.В. Інноваційні підходи до формування компетентності керівників. Адаптивне управління: теорія і практика. Серія «Економіка і управління». № 1. 2020. С. 185–188.

ВПЛИВ ВНУТРІШНІХ ФАКТОРІВ НА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ

Кобченко Андрій Андрійович,
к.е.н, ст.викладач

Квашневський Євген
студент
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна

Вступ. Зовнішньоекономічна діяльність (ЗЕД) підприємств сприяє створенню валового внутрішнього продукту, наповненню доходної частини державного бюджету, надходженню валюти до казни, стабілізації господарської діяльності на рівні підприємств і національної економіки в цілому. Цим визначається актуальність теми дослідження.

Метою роботи є дослідження внутрішніх чинників, що впливають на розвиток експортно-імпортної діяльності підприємств.

Матеріали і методи. Дослідження проводилось на основі опрацьованого матеріалу наукових видань. Застосовано методи систематизації та аналізу зібраної інформації.

Результати і обговорення. Сьогодні, першочерговим управлінським завданням керівників будь-якого підприємства є формування та вдосконалення заходів із забезпечення зовнішньоекономічної діяльності, що дозволяє сформувати та реалізувати конкретну послідовність дій, спрямованих на стабільне функціонування зовнішньоекономічної діяльності підприємства, її стійкість і довгостроковий розвиток. [3, с. 225].

На нашу думку, прийняття такого роду рішення є важливим кроком як для підприємства в цілому, так і для зовнішньоекономічної діяльності зокрема. Метою ЗЕД підприємства є створення організаційної структури, яка відповідатиме загальним цілям підприємства, а також формування економічного стимулювання зовнішньоекономічної діяльності.

При цьому забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства повинно відповідати таким принципам:

- пріоритет споживача над виробником;
- пріоритетність видатків на зовнішньоекономічну діяльність;
- економічна та соціальна доцільність зовнішньоекономічної діяльності;
- стимулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- активна та цілеспрямована роль держави у залученні країни до глобальної світової економіки, що забезпечується створенням сприятливих правових, економічних та політичних умов, що забезпечують ефективні з точки зору інтересів країни та фізичних осіб-підприємців ЗЕД усіх рівнів;

- зростання зовнішньої торгівлі, що призводить до зниження собівартості продукції [1, с. 57;].

Крім цих факторів, на забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства впливає також спосіб, який підприємство обрало для виходу на зовнішні ринки [2, с. 81].

Внутрішні фактори впливу на ЗЕД поділяються на:

- Інституційні (застаріла система управління виробництвом; компетенція та професіоналізм працівників відділу ЗЕД);
- Ресурсні (наявність достатньої кількості ресурсів для широкої діяльності на зовнішніх ринках);
- Виробничі (рівень якості продукції та відповідність вітчизняним та міжнародним стандартам);
- Технологічні (рівень технічного забезпечення);
- Психологічно-соціальні (порядність у виконаннні домовленостей, норм торгівлі, врахування інтересів партнерів);
- Інформаційні (наявність аналітичної інформації про динаміку збуту продукції, проблема отримання інформаційного забезпечення аналізу ринків збуту).

Визначення впливу мікроекономічних умов, тобто факторів зовнішнього середовища, на забезпечення процесів зовнішньоекономічної діяльності підприємства зумовлено характеристиками підприємства, на якому формується система безпеки, доцільно поділяти на економічні, організаційні та соціально-психологічні фактори (Таблиця 1.1.).

Таблиця 1.1. Фактори впливу внутрішнього середовища на ЗЕД підприємств

Фактори внутрішнього середовища	Економічні: – інвестування; – ціноутворення; – бізнес-планування; – мотивація; – оцінка ризиків
	Організаційні: –формування експортного потенціалу; – маркетинг; –страхування діяльності; – менеджмент; – реалізація продукції; – розрахунки; – технологія виробництва;
	Соціально-психологічні: – вмотивованість у здійсненні ЗЕД; – соціальний захист та гарантії

Джерело: побудовано автором на основі [4]

Висновки. Заходи стимулювання зовнішньоекономічної діяльності з боку держави не дозволять ефективно реалізувати її на рівні підприємства без використання стратегічного управління та врахування внутрішніх факторів впливу. Повна оцінка та врахування цих факторів зведе до мінімуму ризики, що

виникають при цій діяльності. Незважаючи на високий потенціал підприємств для реалізації стратегії розвитку, вони потребують підтримки, зокрема розробки спеціальних інвестиційних програм, спеціальних програм кредитування; спеціальні освітні програми; податкові преференції.

Список використаних джерел

1. Лакіза В. Організаційно-економічне забезпечення функціонування підприємства / В. Лакіза, К. Качмар // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.8. – С. 224–229.

2. Дідківський М. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств : [навч. посібник] / М. Дідківський. – К. : Знання, 2006. – 463 с.

3. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств: кредитно-модульний курс : [навч. посібник] / за ред. Ю. Козака. – К. : ЦНЛ, 2006. – 792 с.

4. Пшик-Ковальска О. Чинники впливу на планування зовнішньоекономічної діяльності / О. ПшикКовальска, Х. Передало // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.8. – С. 296–301.

ДО ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ ВИТРАТ НА ПЕРСОНАЛ ЗАКЛАДІВ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ ПІД ЧАС КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

Колесніченко Олександр Кирилович
студент ІІ курсу магістратури
ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

У сучасній економіці досягнення високих результатів діяльності пов'язане з ефективністю використання потенціалу, основу якого становлять саме економічні ресурси, у тому числі трудові. Їх значення не можна недооцінювати, оскільки без них неможливе нормальне функціонування організації/підприємства. З точки зору вузького підходу до визначення поняття «витрат на персонал» – це витрати на оплату праці [1]. Відповідно до підходу до витрат на персонал їх структура включає витрати державного рівня (виплати із соціального страхування тощо); витрати на рівні організації (заробітна плата, навчання тощо); витрати працівників (навчання власним коштом, оплата медичного огляду під час прийому на роботу, придбання професійної літератури тощо). За цільовим призначенням структура витрат на персонал залежить від напряму роботи з персоналом і може бути наступною: на залучення персоналу; на оплату праці та матеріальну винагороду; на розвиток персоналу; на підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників; на соціально-побутове забезпечення; на соціальний захист та соціальне страхування; на покращення умов праці; на медичне обслуговування тощо. Найбільш повна класифікація витрат за персонал включає функціональні підсистеми, які поділяються на такі види як найм працівників; оплату праці та матеріальну винагороду; підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників; поліпшення соціально-побутових умов; соціальний захист та соціальне страхування; поліпшення умов праці, медичне обслуговування [2].

Як відомо, із початком 2020-го року перед закладами громадського харчування постає чимало викликів. Враховуючи специфіку пандемічних заходів, очевидним є той факт, що сфера послуг постраждала найбільше [3]. Основний удар на себе прийняли три сфери: туризм, розважальний бізнес та ресторанний бізнес. Останній був змушений згорнути свою діяльність одразу з першою хвилею COVID-19. Значна частина робітників ресторанної сфери послуг втратила роботу. Щоб зменшити витрати на персонал, Кодекс Законів про Працю (КЗпП) надає роботодавцю три основних інструменти: скорочення штату; неповний робочий час; зменшення зарплати. З цього приводу варто зауважити, що вжиття таких заходів як встановлення неповного робочого часу та зменшення заробітної плати не завжди можуть бути впроваджені через те, що певна кількість працівників офіціально отримує мінімальну заробітну плату. Своєю чергою, скорочення штату позитивно відбивається на фонді оплати праці закладу, одночасно збільшуючи тягар безробіття.

В ході власних досліджень аналізу та планування витрат на персонал на прикладі ресторану американської кухні у м. Києві, з метою підвищення загальних показників ефективності витрат на персонал, було впроваджено такі методи, які надали б змогу скоротити витрати підприємства за статтею персоналу і разом з цим, здійснити реструктуризацію самої статті витрат. У кінцевому рахунку було прийнято:

1. Заморожування заробітної плати – було вирішено не індексувати заробітну плату, оскільки не всі працівники очікують щорічного підвищення зарплати, що не так помітно позначилося на їхній мотивації. Це вивільняє зі статті витрат потенційний збиток у вигляді інфляційних витрат, які необхідно було б покривати.
2. Перерозподіл соціальних витрат, націлених на підвищення морально-психологічного стану робітників задля уникнення ризиків психологічних розладів та підвищення конфліктності в колективі через стресовість виробництва.
3. Підвищення продуктивності шляхом вдосконалення методів управління, модернізації технологій та впровадженням капітального інвестування в засоби виробництва.

Методом статистичного аналізу було встановлено, що на жаль, попри позитивну динаміку, внаслідок кризи зобов`язання підприємства зросли з ~7400000 до ~9500000 гривень. Але, якщо у 2020 р. обсяг витрат на персонал у загальному обсязі статті витрат підприємства складав 43,9%, то у 2021 р. він становив 34,27%, що не може свідчити про негативний результат.

У той же час, попри структурні зміни у витратах на персонал, стратегічно, підприємство продовжує залишатися депресивним. У майбутньому необхідно ввести більш жорсткі методи стабілізації витрат на персонал, зменшити собівартість продукції та закрити види кредиторської заборгованості.

Список літератури:

1. Кулакова С.Ю., Гольд А.О. Теоретичні аспекти дослідження витрат на персонал підприємства та їх ефективності. *Ефективна економіка.* 2017. 6. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5639 (дата звернення: 22.04.2022).
2. Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грішнова. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2001. – 254 с.
3. Аналітична записка про наслідки COVID-19 для економіки та бізнесу аналітичного центру ADASTRA: карантин економіки.2021.URL: https://ucci.org.ua/uploads/files/602f9ce03135f554471158.pdf (дата звернення: 22.04.2022).

ОСОБЛИВОСТІ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Кравець Ірина Михайлівна,
к.е.н., доцентка
Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова

Банашко Ольга Олександрівна,
здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні,
Хмельницький університет управління та права
імені Леоніда Юзькова

Україна, як суверенна держава, знаходиться у стадії глибоких економічних реформ з метою побудови соціально орієнтованої ринкової економіки. Визначальну роль у цьому процесі відіграє ринок праці, як сфера працевлаштування, формування попиту й пропозиції на робочу силу, а також узгодження ціни та умов праці між роботодавцями і найманими працівниками. Ринок праці є найбільш складним елементом ринкової економіки, оскільки у ньому переплітаюся не лише інтереси працівників і роботодавців, а й віддзеркалюються всі соціально-економічні, політичні, демографічні та інші процеси у суспільстві.

Для розуміння особливостей ринку праці України потрібно розглянути фундаментальні аспекти теорії ринку праці і, перш за все, наявні певні протиріччя щодо трактування поняття «ринок праці». Думки науковців з приводу цього питання умовно розділились на три групи. Перша група визначає ринок праці як соціально-економічні відносини, друга група – як систему і третя – як механізм дії елементів ринкових відносин. До прикладу, Єгоршин А. П. вважає, що ринок праці – це сукупність соціально-економічних відносин між державою, роботодавцями та працівниками з питань купівлі-продажу робочої сили, навчання працівників і використання їх у процесі виробництва. Грішнова О.А. стверджує, що ринок праці – це система суспільних відносин, пов'язаних із наймом і пропозицією праці. Швайка Л. А. переконана, що ринок праці – це сукупність механізмів, які забезпечують координацію попиту та пропозиції праці, купівлю-продаж робочої сили, визначення її вартості, організацію оплати праці, соціальну опіку через підприємницькі структури [1, с. 25].

Таким чином, українському ринку притаманна трисекторна модель, яка охоплює зайнятих в офіційній економіці, зайнятих в неофіційній економіці та зайнятих одночасно в офіційній та неофіційній економіках.

Український ринок праці можна умовно поділити на «відкритий» і «прихований».

Відкритий ринок праці охоплює все працездатне населення, яке фактично шукає роботу. У свою чергу, відкритий ринок праці поділяється на дві частини:

— офіційно організовану (складається з робочої сили і вакансій, зареєстрованих у державній службі зайнятості);

— неофіційно організовану (складається з працівників, які не користуються послугами органів працевлаштування, їх працевлаштування відбувається за рахунок прямих контактів з працедавцями).

Прихований ринок праці містить працівників, які зберігають статус зайнятих, але у найближчому майбутньому планують змінити місце роботи, оскільки закінчується терміни дійсності договору або контракту [2, с. 127].

Сучасний ринок праці України характеризується дисбалансом між попитом та пропозицією робочої. Сьогодні в Україні поряд з надлишковою пропозицією робочої сили існує і незадоволений попит роботодавців на фахівців певного професійно-кваліфікаційного рівня, однією з причин якого є невідповідність вимог вакантних робочих місць фактично наявним у працівників професіям та рівнем кваліфікації.

Значним є сьогодні вплив процесу глобалізації на світовий ринок праці, утому числі і ринок праці України. Це проявляється, головним чином, у змінах у структурі зайнятості населення, появі дисбалансу між структурою робочої сили та робочими місцями, підвищенні мобільності робочої сили, зміні в структурі попиту на робочу силу, стрімкій міграції висококваліфікованих фахівців. Глобалізаційні перетворення визначають серйозні зрушення у розвитку різних галузей економіки та сфер суспільного життя. Відбуваються якісні зміни як у виробничому секторі економіки, так і в секторі послуг, у промисловому виробництві, галузевій структурі тощо. Ці зміни мають прямий вплив на стан ринку праці та сприяють новим тенденціям у розвитку соціально-трудових відносин [3, с.105].

Головними чинниками, які безпосередньо впливають на формування сучасної моделі ринку праці України, є внутрішні та зовнішні міграційні процеси, викликані соціальними та економічними кризовими явищами, які поглибили дисбаланс попиту та пропозиції в окремих сферах трудової діяльності, а також окреслили вектори трудової міграції [4, с.240].

Національний ринок праці характеризується рядом протиріч, серед яких невідповідність між:

— попитом і пропозицією на ринку праці;
— галузевим і територіальним розміщенням людських ресурсів;
— регулюючими механізмами та потребами збалансованого ринку праці.

Основною проблемою українського ринку праці є недостатній попит на робочу силу та «прихованість» трудової сфери, яка охоплює як зайнятість і незайнятість (велика кількість незареєстрованої зайнятості населення і навпаки, прихована зайнятість серед безробітних), так і оплату праці (з одного боку, реальна невиплата офіційно нарахованої зарплати, з другого – неофіційні виплати «чорною» готівкою; також виплати заробітної платні чи її частини продукцією підприємства). До чинників, які вплинули на виникнення такої ситуації належить, в першу чергу, процес поширення «тіньових» економічних відносин. Цей процес має такі наслідки як зростання незареєстрованої зайнятості, збереження в основному старої системи трудового законодавства з високим формальним рівнем захисту прав працівника. Також, до чинників

належить високий рівень податків, пов'язаних з найманою працею. Саме це створює потужний стимул до економії на найманих працівниках за рахунок розвитку неформальних «тіньових» трудових відносин [5, с. 879].

Загалом, до ознак, які властиві українському ринку праці, відносять [6, с. 12]:

— диспропорція пропозиції та попиту;
— занижена вартість робочої сили;
— зменшення зайнятої частини населення та збільшення незайнятої;
— наявність прихованого безробіття;
— зростання молодіжного безробіття;
— еміграція висококваліфікованої робочої сили.

Забезпечення відповідності між попитом на робочу силу та її пропозицією за обсягом і структурою для досягнення їх ефективної збалансованості відбувається за допомогою регуляторів ринку праці, яких є чотири: 1) нормативно-правові акти держави, а також конвенції та рекомендації Міжнародної організації праці; 2) економічні закони, що характерні для всіх країн з ринковою системою (закон попиту, закон пропозиції, закон конкуренції, закон ціноутворення); 3) рівень розвитку і впливу профспілкового руху та засобів масової інформації; 4) національні особливості, менталітет нації, кліматичні умови країни [7].

Регулювання ринку праці є важливим напрямом розвитку національної економіки та є об'єктивно необхідним процесом, оскільки він безпосередньо впливає на розширення зайнятості, підвищення добробуту та якості життя населення [8].

Серед інструментів регулювання ринку праці найбільш перспективними є ті, що враховують об'єктивний вплив глобальних трендів і спрямовані на активізацію інноваційної зайнятості, підприємницької активності населення, забезпечення збалансованості ринку освітніх послуг та ринку праці, прогнозування обсягу і структури попиту і пропозиції на ринку праці, підвищення конкурентоспроможності фахівців і розширення кола гідних робочих місць.

Отже, особливість українського ринку праці полягає у його неоднорідності, у перевищенні пропозиції робочої сили над попитом, у наявності великої кількості нерегламентованої зайнятості, у еміграції висококваліфікованої робочої сили. Модель українського ринку праці є недостатньо ефективною. Розв'язання її суперечностей можливе шляхом збереження наявних робочих місць та створення нових, регулювання пропозиції, підвищення кваліфікованості працівників, заохочення професійної робочої сили завдяки її працевлаштуванню, профорієнтації і стимулювання.

Список література:

1. Волянська-Савчук Л.В., Красовський В.О. Теоретичні засади ринку праці в економічній системі. Економіка і організація управління. № 1 (33). 2019. С. 21-32

2. Федунчик Л.Г. Реалії ринку праці України. Організаційно-управлінські та психологічні аспекти сучасного ринку праці України : тези доповідей IV Всеукр. наук.-практ. конф. студентів та аспірантів, м. Київ. 2015. С. 126–128

3. Осіпова Л. В. Загострення проблем ринку праці в умовах глобалізації. Вісник Хмельницького національного університету 2021, № 1. С. 104-110

4. Тищенко О.В., Черноус С.М., Дунаєвська Л.Г. Формування ринку праці України: окремі аспекти. Юридичний науковий електронний журнал. № 10/2021. URL: http://www.lsej.org.ua/10_2021/62.pdf

5. Павлюк Т.І., Ковальова А.А., Ніколайчук Н.П. Особливості ринку праці в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаїв. №8. 2015. С. 876-881

6. Ковач В. О. Особливості українського ринку праці та його активне регулювання. Державне управління: удосконалення та розвиток. Київ. №12. 2019. С. 10-16

7. Павлюк Т.І. Особливості ринку праці в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки. Випуск 8. 2015 . URL: http://global-national.in.ua/archive/8-2015/184.pdf

8. Як змінився ринок праці в Україні. URL: https://robotodavets.org.ua/2018/12/12/yak-zminyvsya-rynok-pratsi-v-ukrayini.html

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Майборода Ольга Євгенівна
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин імені Артура Голікова факультету Міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

Брижатюк Валерія Максимівна
студент факультету Міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна

За роки своєї незалежності Україна створила комфортні та сприятливі умови для інвестування та було запроваджено низку законодавчих актів, які в сукупності мають контролювати та слідкувати за інвестиційної діяльністю в державі [1]. Проте, попри позитивні тенденції розвитку інвестицій в державі, українські підприємства все ще не доотримують коштів через низку причин, основною з яких є розвиток тіньової економіки та створення корупційних схем, через які відмиваються значні грошові потоки, які можна було б інвестувати в розвиток українського бізнесу [2]. До головних документів, які регулюють інвестиційну діяльність в країні відносяться певні нормативні документи, які детально представлено на рисунку (рис. 1.)

Контроль за інвестиційними потоками зі сторони держави є потрібним перш за все для створення привабливого інвестиційного середовища та слідкуванням за напрямком і джерелом цих потоків, так як інвестиції є дієвим способом відмивання грошей. Отож, діяльність українського уряду має бути заснована на недопущенні таких схем та по можливості їх попередженні.

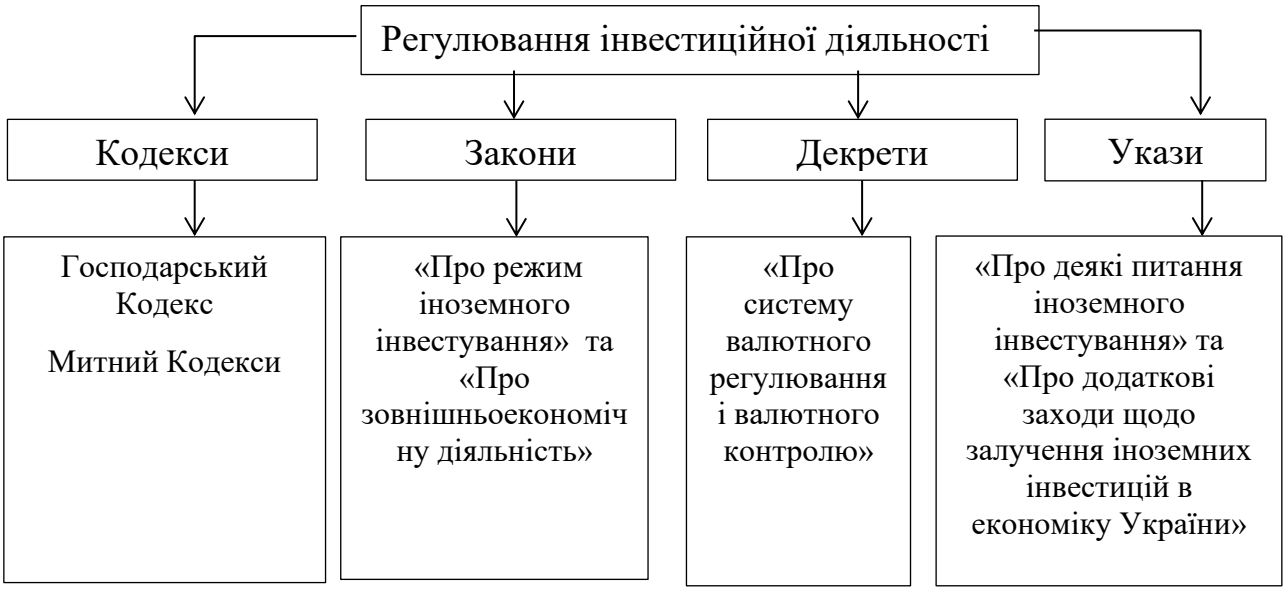

Рис. 1. Перелік документації щодо регулювання інвестицій в Україні
Джерело: складено автором за матеріалами [3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10].

У лютому 2021 року набув чинності Закон «Про інвестиційні няні» [11], який спрямований на посилення державної підтримки великих інвестиційних проектів в Україні. Закон пропонує підтримку, включаючи надання інфраструктурних та податкових пільг, фізичним або юридичним особам, які інвестують понад 20 мільйонів євро в Україну, та надає їм менеджерів, які допомагають у підготовці та реалізації інвестиційних проектів («інвестиційні няні»). Станом на 19 травня 2021 р. Державне управління із залучення та підтримки інвестицій (Україна Інвест), агентство, що відповідає за ініціативу, отримало 15 заявок на загальну суму близько 1 млрд доларів США. [12]. (рис.2).

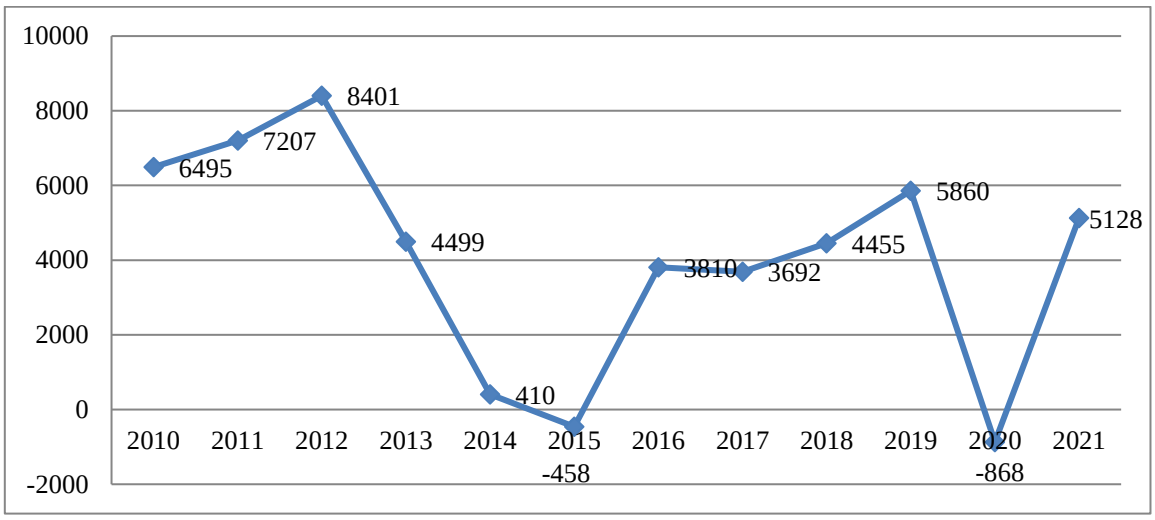

Рис. 2 – Динаміка прямих іноземних інвестицій в Україну за період 2010-2021 рр, млн. дол. США. Джерело: [13]

Слід виділити, введенням даного закону в дію, рівень інвестицій в український бізнес в 2021 майже досягнув докарантинного періоду – 2019 року, та перевищив на 15% обсяги інвестицій в 2018 році. Отже можна стверджувати, що інвестиційна активність Україні зростає, що й позитивно впливає на ріст економіки країни в цілому.

Для більш детальнішого дослідження інвестиційних потоків з України ми пропонуємо дослідити основні галузя куди ці інвестиції йдуть, але так як майже 95% усіх інвестицій поступають на Кіпр [13], можна припустити, що досліджуємо основні галузі на Кіпрі, в які йдуть кошти з України (рис.3).

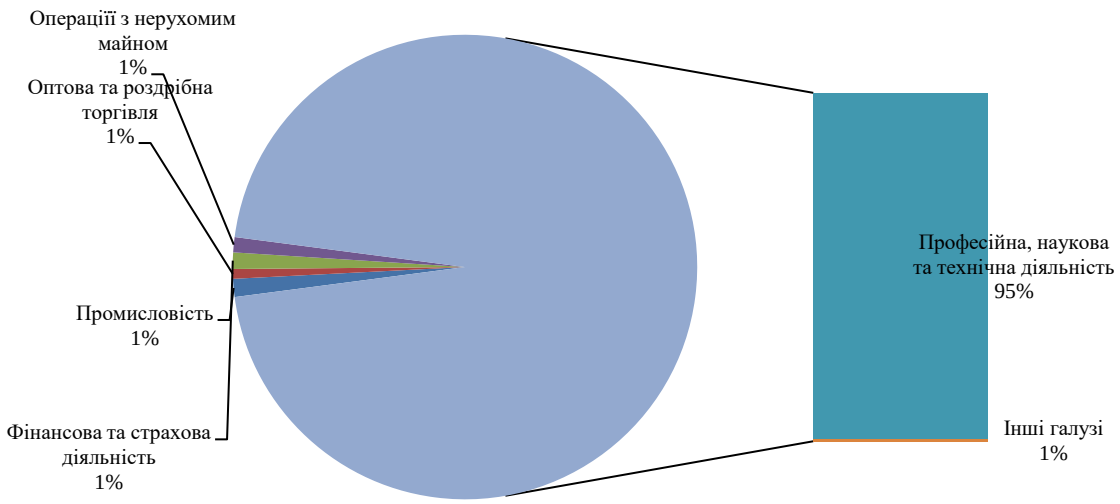

Рис. 3. Структура прямих іноземних інвестиції з Україну за галузями економіки за 2020 рік (млн.дол США). Джерело: складено автором за матеріалами *[13]*

Опираючись на наведені дані слід виділити, що 95% усіх інвестицій з України в Кіпр ідуть саме на наукову діяльність. Так як створення на Кіпрі підприємства, яке займається науково-дослідною діяльність є чудовим способом «відмити гроші» на створення проектів, так як наукова діяльність не оподатковується і не потрібно сплачувати жодних податків. А повернення коштів з Кіпру аргументується результатом діяльності даного підприємства, яке створивши інноваційний продукт покрило кошти і заробило прибутки, які повертаються в Україну у вигляді інвестицій.

Аналіз за секторами показує, що більше 40% вхідних потоків прямих іноземних інвестицій пов'язані з фінансами і страхуванням - 1 215,1 млн. доларів США (42,3%). Бо саме фінансова діяльність і маніпуляції компаній на фінансових ринках є основним джерелом куди повертаються кошти з Кіпру, а прибутки від фінансової діяльності йдуть у вигляді інвестицій на наукову діяльність. Головними секторами з точки зору залучення іноземних інвестицій в 2018 році залишаються оптова та роздрібна торгівля, ремонт автомобілів та мотоциклів на 599,4 млн. доларів США (20,9%), операції з нерухомістю на 405,3 млн. доларів США (14,1 %), обробна промисловість з 302,1 млн. доларів США (10,5%), інформаційно-телекомунікаційна галузь - 119,4 млн дол. США (4,2%) і професійна, наукова та технічна діяльність - 93,2 дол. США (3,2%) [13].

Примітно, що досить багато інвестицій - великі, як для України, угоди, в основному інвестиції поступали від фондів Andreessen Horowitz та General Catalyst, штаб-квартири яких знаходяться у США. В таблиці 1 наведено інвестиції в стартапи України та компанії, які здійснювали ці інвестиції.

Таблиця 1

Обсяг інвестицій в українські стартапи (млн.дол США)

Стартап-компанія	Сума інвестицій, млн. дол.	Компанія-інвестор	Країна-походження інвестора
Revolut	580	Technology Crossover Ventures	США
Very Good Security	60	Vertex Ventures US	США
Restream	50	Sapphire Ventures і Insight Partners	США
Mobalytics	11,25	Almaz Capital	США
Preply	10	Hoxton Ventures	Великобританія
Allset	8,25	Greycroft	США
MakeUp	8	Horizon Capital	США
DMarket	6,5	Almaz Capital і Xsolla	США
Zakaz.ua	5	Chernovetsky Investment Group	Україна
Reface	5,5	Andreessen Horowitz і TQ Ventures	США
AllRight	5	Genesis Investments	Україна
Liki24	5	TA Ventures, Genesis Investments і Mission Tech	Німеччина, Україна і Латвія

Джерело: складено автором за матеріалами [14]

В цілому за 2020 рік в українські стартап компанії було здійснено інвестицій на суму близько 800 млн. дол. США. Основною країною інвесторам були США, 91,2% усіх інвестуй були здійснені інвестиційними фондами, які знаходяться і США. Отож США являється головним інвестором стартап галузі української держави та каталізатором розвитку українського бізнес-середовища.

Україна є чудовим місцем для інвестицій так як більшість стартапів, які створенно в нашій державі є інноваційними компаніями, з IT нахилом, а дана галузь є перспективною і допоможе державі взяти у курс у напрямок цифровізації бізнесу та покращення українського бізнес-середовища.

Список літератури:

1. Радевич Т. В. Капітальні інвестиції в Україні: сучасні тенденції та перспективи розвитку / Т. В. Радевич // Сталий розвиток економіки. – 2015. – № 2. – С. 317-322.
2. Бланк І.А. Управління інвестиціями підприємства: підручник / І.А. Бланк. — К.: Ніка Центр, 2017. — 480 с. — С. 221.
3. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. (2012) URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/ (дата звернення: 15.04.2022).
4. Господарський кодекс України ВВР), 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text (дата звернення: 15.04.2022).

5. Закон України Про захист іноземних інвестицій на Україні https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540%D0%B0-12#Text (дата звернення: 15.04.2022).

6. Закон України Про режим іноземного інвестування https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 15.04.2022).

7. Закон України Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. (1991) URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/959-12/page/ (дата звернення: 15.04.2022).

8. Декрет КМУ «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 199 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-93#Text (дата звернення: 15.04.2022).

9. Указ Президента України «Про деякі питання іноземного інвестування» від 7 липня 1998 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/748/98#Text (дата звернення: 15.04.2022).

10. Указ «Про додаткові заходи щодо залучення іноземних інвестицій в економіку України» від 7 липня 2003 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2003#Text (дата звернення: 16.04.2022).

11. Прийнято Закон про "інвестиційних нянь": як держава підтримає інвесторів (2020) URL: https://biz.ligazakon.net/news/200421_priynyato-zakon-pro-nvestitsynikh-nyan-yak-derzhava-pdtrima-nvestorv (дата звернення: 16.04.2022).

12. Закон України Про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями в Україні (2020) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-IX#Text%20;%20https://www.ukrinform.net/rubric-economy/3188534-zelensky-signs-law-on-state-%20support-for-ukrainian-and-foreign-investors.html (дата звернення: 17.04.2022).

13. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності (2020) URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd_inv_new/arh_inv_zd.htm (дата звернення: 17.04.2022).

14. Итоги-2020. Крупнейшие инвестиции в украинские стартапы и компании (2020) URL: https://ain.ua/2020/12/28/itogi-2020-krupnejshie-investici-v-ukrainskie-startapy-i-kompanii/ (дата звернення: 17.04.2022).

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ І КОМП'ЮТЕРИЗАЦІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Поліщук Олег Миколайович
Кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і оподаткування
Уманський національний університет садівництва

Цифрові технології відкривають унікальні можливості для розвитку економіки та підвищення рівня якості життя громадян. Сьогодні політика Уряду країни спрямована на розвиток цифрової економіки та суспільства України. Цифрова економіка базується на інформаційно-комунікаційних та цифрових технологіях, стрімкий розвиток та поширення яких сьогодні впливають зокрема на аграрну сферу та на традиційну економіку в цілому.

Перехід до цифрових технологій та розв'язання існуючих проблем цифрової трансформації можуть бути здійснені завдяки розробленню та реалізації загальних програм інформатизації. Власне, інформатизація або інформаційно-комунікаційні та цифрові технології й передбачають сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на формування умов для забезпечення виробничих потреб на засадах створення, розвитку, використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, їх електронно-комунікаційну взаємодію із застосуванням електронно-цифрових пристроїв, засобів та систем. Проте, незважаючи на значну кількість комп'ютерних програм та систем, стан автоматизації агросфери в державі залишається на етапі розвитку та становлення.

Сьогодні інформація здійснює значущий вплив на функціонування різноманітних систем як на міжнародному рівні, так і загальнодержавному. З огляду на це, інформаційне забезпечення процесів управління сільськогосподарських підприємств стає найважливішим видом забезпечення практично усіх сфер діяльності суспільства. Відтак, інформаційне забезпечення аграрної сфери є наріжним каменем для прийняття управлінських рішень. Поширення інформаційних технологій в роботі суб'єктів господарювання дозволяє підвищити рівень управлінської діяльності.

Л.М. Киш, вважає, що інформаційне забезпечення управління – це сукупність реалізованих рішень щодо обсягів інформації, її якісного та кількісного складу, розміщення і форм організації. При цьому метою інформаційного забезпечення є своєчасне подання необхідної та достатньої інформації для прийняття управлінських рішень [1].

Дещо схожою є дефініція С.В. Коляденко, що розглядає інформаційне забезпечення, як забезпечення системи управління сукупністю уявлень, понять,

даних та як діяльність, що пов'язана із засобами збирання, реєстрації, передачі, зберігання, опрацювання та представлення інформації [2].

Серед напрямів формування та використання комп'ютерних програм в аграрній сфері в сучасних реаліях провідне місце в Україні має відводитися створенню умов для інноваційного розвитку економіки, соціального прогресу, задоволення інформаційних потреб на основі формування і використання інформаційних ресурсів і сучасних технологій. Попередження потенційних та розв'язання існуючих проблем в сільському господарстві може бути здійснене завдяки розробці та реалізації широко використовуваних програм інформатизації. Задля підвищення якості виконання керівних функцій аграрними товариствами пропонуємо розробити та впровадити напрями інформатизації, які враховуватимуть наступні заходи:

- забезпечення виробничих підрозділів та керівного персоналу необхідною комп'ютерною технікою, ліцензійним програмним забезпеченням;
- підготовка працівників агросектору до використання на практиці в своїй роботі комп'ютерно-орієнтованих технологій;
- здійснення перерозподілу та концентрації комп'ютерних ресурсів на користь найбільш актуальних і результативних напрямів інформатизації;
- впровадження, адміністрування інформаційних систем, програмно-технічних комплексів, засобів інформатизації, механізмів інтеграції систем, організації захисту інформації в телекомунікаційних системах;
- розвиток системи електронного документообігу між підрозділами господарства.

Отже, втілення цих ідей дозволить сільськогосподарським товариствам впевнено крокувати в майбутнє та конкурувати на ринку аграрної продукції на рівні провідних європейських виробників.

Список літератури:

1. Киш Л.М. Сучасний стан та перспективи розвитку економіки в умовах глобалізаційних процесів. East European Science Journal. 2020. №55 (3), .Ч.3. С. 9-17.
2. Коляденко С.В. Вплив цифрової економіки на глобалізацію. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2020. №2. (52) С. 104-118.
3. Юрчук Н.П., Околодько Ю.В. Системний розвиток електронного сільського господарства. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. №9. С. 63-74.

МЕТОД РОЗПОДІЛУ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ НА ЗАХОДИ БОЙОВОЇ ПІДГОТОВКИ З УРАХУВАННЯМ ДИНАМІКИ РІВНЯ НАВЧЕНОСТІ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ЧАСТИН

Семененко Олег Михайлович
доктор військових наук професор, начальник науково-дослідного відділу економічного аналізу Центрального науково-дослідного інституту Збройних Сил України

Воронченко Ігор Олександрович
старший інспектор Міністерства оборони України,

Онфрійчук Петро Васильович
кандидат економічних наук старший науковий співробітник
страший науковий співробітник
Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України

Навченість військ значно впливає на боєздатність з'єднань, військових частин та підрозділів ЗС України. Одним із елементів досягнення високої навченості військ є якісне планування заходів бойової підготовки. Планування заходів бойової підготовки ЗС України має бути реальним, обґрунтованим та враховувати усі вимоги щодо підготовки ЗС України у сучасних умовах, а також впливи різних факторів на практичну реалізацію заходів бойової підготовки. Одними з найбільш впливовими факторами як під час формування планів бойової підготовки так і під час виконання їх заходів є фактори повноти та своєчасності їх фінансування. Тому дослідження питань пов’язаних з удосконаленням процесів планування заходів бойової підготовки із урахуванням впливів зазначених факторів є достатньо актуальним та своєчасним завданням сьогодення.

Проведений аналіз стану функціонування системи планування бойової підготовки показує, що сьогодні накопичено певний досвід щодо формування та виконання планів підготовки ЗС України за напрямом бойова підготовка (БП), але ж існують певні труднощі під час обґрунтування змісту та результативності заходів бойової підготовки у разі введення обмежень за обсягами виділених державою фінансових ресурсів на їх реалізацію та обмежень за часом їх виконання.

Введені обмеження викликають необхідність пошуку шляхів оптимізації сформованих за потребою планів підготовки ЗС України та розподілу і перерозподілу виділених державою ресурсів на заходи планів підготовки ЗС України. Для вирішення цього завдання необхідно розробити методику воєнно-економічного обґрунтування заходів бойової підготовки частин, з’єднань в планах підготовки видів та ЗС України в цілому та практичні рекомендації щодо

порядку її застосування під час планування заходів бойової підготовки у ЗС України.

Загальна структурно-логічна схема методики розподілу фінансових ресурсів на заходи бойової підготовки з урахуванням динаміки рівня навченості особового складу частин наведена на рис. 1 та рис. 2.

На першому етапі необхідно провести аналіз вихідних даних та уточнення наявних та очікуваних показників щодо рівня навченості особового складу військових частин виду ЗС України на поточний рік (t-й рік), а також його змін в наступному році (t+1-му році) та обсягів фінансових ресурсів для його відновлення.

Також на цьому етапі необхідно сформувати групи експертів для визначення коефіцієнта вкладу рівня навченості особового складу (ОС) кожної військової частини у загальну оцінку за вид ЗС та виду ЗС у загальну оцінку за ЗС України в цілому. Остаточним результатом цього етапу є визначений перелік заходів бойової підготовки на наступний рік для кожної частини виду ЗС України та рівнів їх необхідного фінансування у цьому році.

На другому етапі необхідно разом із спеціалістами оборонного планування здійснити порівняння обсягів виділених фінансових ресурсів з потребами. У разі їх достатності план бойової підготовки затверджується відповідно до проекту, у разі їх невідповідності потребам необхідно здійснити розподіл їх за видами ЗС України в наступному році для максимізації очікуваного результату щодо рівня навченості особового складу ЗС України в цілому. Задача розподілу виділених фінансових ресурсів між видами ЗС України необхідно вирішувати методом лінійного програмування.

На третьому етапі необхідно уточнити види функціональних залежностей зміни рівня навченості особового складу кожної частини виду ЗС від достатності фінансування заходів бойової підготовки (рис. 1).

Ця залежність для кожної військової частини повинна визначатися разом із науковцями шляхом застосування методу регресійного та кореляційного аналізу за статистичною інформацією виконання заходів планів бойової підготовки частин за минулі роки. Проведені дослідження показують, що рівень навченості особового складу частин в 90% випадків має нелінійну залежність, яка наближена до логарифмічної функції.

Основними складовими цієї функції є коефіцієнт здатності освоєння додаткових коштів за рік частиною та коефіцієнт зростання рівня навченості особового складу частини за рік в залежності від достатності фінансування заходів бойової підготовки.

Головним результатом цього етапу повинна бути сформована залежність зміни рівня навченості ОС частин від достатності фінансування заходів БП, яка наведена в нижній частині рис. 1. На четвертому етапі необхідно визначити такі залежності для кожної із частин виду ЗС та за отриманими залежностями здійснити практичні розрахунки щодо оцінок зміни рівня навченості ОС частин залежно від показника достатності фінансування заходів БП в наступному році.

ЕТАП 1 Аналіз вихідних даних та уточнення показників (рівня навченості о/с в/частин виду ЗС України на t-й рік, його змін та обсягів фінансових ресурсів для відновлення в t+1 році)

Вхідні данні для i-ї частини k-го виду ЗС України на t+1 рік

№ з/п в/частини $i=\overline{(1,n)}$	Рівень навченості особового складу частин на в кінці навчального періоду, h^t_{ik}	Показник падіння рівня навченості особового складу частини за ріку разі не фінансування заходів бойової підготовки, Δh^t_{ik}	Прогнозований рівень навченості особового складу частини на початок нового фінансового року з урахуванням рівня укомплектованості частини новим особовим складом на початок року навчання, h^{t+1}_{ik}	Мінімально необхідний рівень фінансування заходів БП для відновлення заданого рівня навченості о/с частини на $t+1$ рік, $C^{t+1\,потр}_{ik\,\min}$, тис. грн.	Коефіцієнт вкладу рівня навченості особового складу частини в загальний рівень навченості о/с виду ЗС України, α^{t+1}_{ik}
1	0,73	0,24	0,49	3270	0,08
2	0,75	0,17	0,58	14560	0,19
3	0,86	0,42	0,44	13466	0,1
4	0,67	0,12	0,55	6545	0,14
5	0,95	0,39	0,56	23679	0,03
6	0,67	0,46	0,21	4560	0,08
7	0,84	0,24	0,6	6708	0,23
8	0,76	0,32	0,44	4930	0,04
9	0,69	0,14	0,55	45788	0,11
Усього	**0,762**	**0,242**	**0,5201**	**123506**	**1**

частини, які понад 25% особового складу укомплектовані військовослужбовцями строкової служби

частини, які комплектуються військовослужбовцями контрактниками

частини, які понад 50% особового складу укомплектовані військовослужбовцями строкової служби

Оцінка рівня навченості о/с i-ої частини k-го виду ЗС за підсумками t-го року h^t_{ik} та показника падіння цього рівня для кожної із частин

$$\Delta h^t_{ik} = f\left(N^t_{i\,змін}, \Delta h^{t+1}_{ik\,норм}\right),$$

$\Delta h^{t+1}_{ik\,норм}$ - щорічний показник падіння рівня навченості; $N^t_{i\,змін}$ - кількість змінного о/с в t-му році

Визначення коефіцієнта вкладу рівня навченості о/с i-ї частини загальній оцінці k-й вид ЗС в t-му році *(за результатами експертного опитування)*

$$\alpha^t_{ik}, \sum_{i=1}^{N} \alpha^t_{ik} = 1$$

Оцінка рівня навченості о/с k-го виду ЗС за підсумками t-го року

$$H^t_k = \sum_{i=1}^{n} \alpha^t_{ik} \cdot h^t_{ik}$$

Визначення коефіцієнту вкладу рівня навченості о/с k-го виду ЗС у загальний рівень навченості ЗС у t-му році *(за результатами експертного опитування)* $\beta^t_k, \sum_{k=1}^{3} \beta^t_k = 1$

Оцінка рівня навченості о/с ЗС за сукупність видів за t-й та $t+1$ роки

$$H^t_{ЗС} = \sum_{k=1}^{3} \beta^t_k \cdot H^t_k = \sum_{k=1}^{3} \beta^t_k \cdot \left(\sum_{i=1}^{n} \alpha^t_{ik} \cdot h^t_{ik}\right)$$

Оцінювання рівня навченості о/с k-го виду ЗС на t-ий та $t+1$ рік (з урахуванням показника його падіння)

$$H^t_k = \sum_{i=1}^{n} \alpha^t_{ik} \cdot h^t_{ik} \quad та \quad H^t_k = \sum_{i=1}^{n} \alpha^t_{ik} \cdot \left(h^t_{ik} - \Delta h^t_{ik}\right).$$

Визначення переліку заходів ($j=\overline{(1,J)}$ - порядковий номер заходу БП в плані підготовки i-ої в/ч) та рівнів їх виконання для відновлення втраченого $W^{t+1\,потр}_{ik\,\min} = f(\Delta h^t_{ik})$ **або досягнення необхідного рівня навченості о/с в/частин, видів та ЗС України на наступний рік** $W^{t+1\,необх}_{ik\,\max} = f\left(h^{необх}_{ik\,\max}, H^{необх}_{k\,\max}\right)$

Визначення потреби в коштах для відновлення втраченого або досягнення необхідного рівня навченості о/с частин, видів та ЗС України на наступний рік

$$C^{t+1\,потр}_{ik\,\min} = f(\Delta h^t_{ik}), C^{t+1\,потр}_{k\,\min} = \sum_{i=1}^{n} C^{t+1\,потр}_{ik\,\min}; C^{t+1\,потр}_{ЗС} = \sum_{k=1}^{3} C^{t+1\,потр}_{k\,\min} \quad або \quad C^{t+1\,необх}_{ik\,\max} = f(\Delta h^t_{ik}), C^{t+1\,необх}_{k\,\max} = \sum_{i=1}^{n} C^{t+1\,необх}_{ik\,\max}, C^{t+1\,потр}_{ЗС} = \sum_{k=1}^{3} C^{t+1\,необх}_{k\,\max}$$

ЕТАП 2 Порівняння обсягів виділених фінансових ресурсів з потребами та розподіл їх за видами ЗС України в t+1 році

Виділені кошти на БП ЗС України на наступний рік $C^{t+1\,вид}_{ЗС}$

$$C^{t+1\,вид}_{ЗС} \geq C^{t+1\,потр}_{ЗС}$$

НІ

ТАК

Затвердження сформованого плану БП Збройних Сил України

Розподіл виділених фінансових ресурсів на t+1 рік $C^{t+1\,вид}_k$ **між видами ЗС України** *(задача лінійного програмування)*

$$H^{t+1}_{ЗС} = \sum_{i=1}^{n} \beta^{t+1}_k \cdot \left(H^{t+1}_k \cdot \frac{C^{t+1\,вид}_k}{C^{t+1\,потр}_k}\right) \to \max, \quad \frac{\beta^{t+1}_k \cdot H^{t+1}_k}{C^{t+1\,потр}_k} = const, \quad C^{t+1\,вид}_k = \text{var}, \text{ умови обмеження } \sum_{i=1}^{n} C^{t+1}_k \leq C^{t+1}_{ЗС}$$

ЕТАП 3 Визначення залежності рівня навченості о/с і-х частин k-го виду ЗС від достатності фінансування заходів БП в t+1 році

Розрахунок коефіцієнта здатності освоєння додаткових коштів за рік i-ю частиною на t+1 рік *(методом регресійного та кореляційного аналізу)*

$$r^{t+1}_{ik} = \begin{cases} 1, \text{ якщо } 1 / W^{t+1}_{ik} / W^{t+1\,потр}_{ik\,\min} \leq 1 \\ 1 / W^{t+1}_{ik} / W^{t+1}_{ik}, \text{ якщо } 1 / W^{t+1}_{ik} / W^{t+1\,потр}_{ik\,\min} \geq 1 \end{cases}, \text{ де } W^{t+1}_{ik} = f\left(C^{t+1\,вид}_{ik} / C^{t+1\,потр}_{ik}\right)$$

Залежність рівня навченості о/с і-ої в/ч від достатності фінансування заходів БП визначається за статистичною інформацією виконання заходів планів БП і-ої частини за минулі 13 років (2006-2018рр)

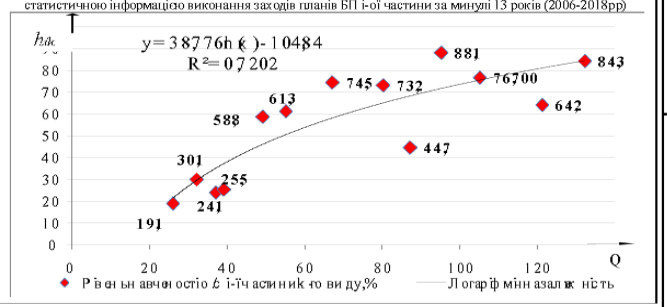

Розрахунок коефіцієнту зростання рівня навченості особового складу і-ї частини за t+1 рік в залежності від рівня фінансування заходів БП (Q-достатність фінансування заходів БП)

$$\lambda^{t+1}_{ik} = r^{t+1}_{ik} \cdot \ln\left(1 + \frac{C^{t+1\,вид}_{ik}}{C^{t+1\,потр}_{ik}}\right), \quad \frac{C^{t+1\,вид}_{ik}}{C^{t+1\,потр}_{ik}} = Q$$

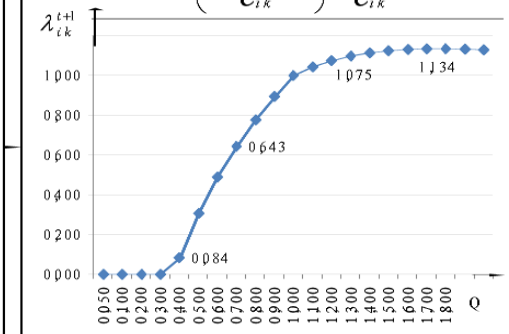

Залежність рівня навченості особового складу частини від достатності фінансування заходів БП за t+1 рік

$$h^{t+1}_{ik} = h^t_{ik} + \Delta h^{t+1}_{ik} \cdot \lambda^{t+1}_{ik} = h^t_{ik} + \Delta h^{t+1}_{ik} \cdot \left[\frac{1}{W^{t+1\,потр}_{ik\,\min} / W^{t+1\,необх}_{ik\,\max}} \cdot \ln\left(1 + \frac{C^{t+1\,вид}_{ik}}{C^{t+1\,потр}_{ik}}\right)\right], \quad C^{t+1\,вид}_{ik} = \text{var}, h^{t+1}_{ik} \in [0;1]$$

Рисунок 1 – Метод розподілу фінансових ресурсів на заходи бойової підготовки з урахуванням динаміки рівня навченості особового складу частин

ЕТАП 4 Ілюстрація зміни рівня навченості о/с i-х в/частин k-го виду ЗС України залежно від показника достатності фінансування заходів БП за t+1 рік

Оцінки зміни рівня навченості о/с в/ч №2 залежно від показника достатності фінансування заходів БП за t+1 рік

Рівень навченості о/с в/частини на початок нового фінансового року з урахуванням рівня укомплектованості частини новим о/с на початок року, h_{ik}^{t+1}	Мінімально необхідний рівень фінансування заходів БП для відновлення заданого рівня навченості о/с частини на t+1 рік, $C_{ik\min}^{t+1\,необх}$	Рівень фінансового забезпечення частини на t+1 рік для підтримання рівня навченості о/с частини, $C_{ik}^{t+1\,вик}$	Коефіцієнт достатності фінансування відносно мінімально необхідних витрат на відновлення рівня навченості частини, Q	Розрахунок коефіцієнту приросту рівня навченості особового складу частини, Δh_{ik}^{t}	Рівень навченості особового складу частини за різних рівнів фінансування на кінець періоду t+1, h_{ik}^{t+1}
0,58	1456	0	0	0	0,580
0,58	14560	1456	0,100	0	0,580
0,58	14560	2912	0,200	0	0,580
0,58	14560	4368	0,300	0	0,580
0,58	14560	5824	0,400	0,084	0,594
0,58	14560	7280	0,500	0,307	0,632
0,58	14560	8736	0,600	0,489	0,663
0,58	14560	10192	0,700	0,643	0,689
0,58	14560	11648	0,800	0,777	0,712
0,58	14560	13104	0,900	0,895	0,732
0,58	14560	14560	1	1	0,750

Зміни рівня навченості о/с в/частин ОК залежно від достатності фінансування заходів БП в t+1 році

ЕТАП 5 Розрахунок рівня навченості k-го виду ЗС України з урахуванням достатності фінансування заходів бойової підготовки i-х частин

Максимізація рівня навченості *k*–го виду ЗС України методом нелінійного програмування

$$H_k^{t+1} = \sum_{i=1}^{n} \alpha_{ik}^{t+1} \cdot \left(h_{ik}^{t=0} + \Delta h_{ik}^{t+1} \cdot \left[\frac{1}{W_{ik\min}^{t+1\,необх} / W_{ik\max}^{t+1\,необх}} \cdot \ln\left(1 + \frac{C_{ik}^{t+1\,вик}}{C_{ik}^{t+1\,необх}}\right) \right] \right) \to \max,$$

„умови обмеження $\sum_{i=1}^{n} C_{ik}^{t+1\,вик} \le C_k^{t+1}$, $C_{ik}^{t+1\,вик} = \mathrm{var}$, C_k^{t+1} - розраховані фінансові ресурси на k-й вид ЗС

Ілюстрація розрахунків рівня навченості о/с k-го виду ЗС України з урахуванням достатності фінансування заходів бойової підготовки *i*-х частин

№ частини	Рівень навченості особового складу частин на присвіці навчального періоду, Jit	Показник падіння рівня навченості особового складу частини за рік у разі не фінансування заходів бойової підготовки, Δit	Прогнозований рівень навченості о/с частини на початок нового фінансового року з урахуванням рівня укомплектованості частини новим особовим складом на початок року навчання, Jit0	Мінімально необхідний рівень фінансування заходів бойової підготовки для відновлення заданого рівня навченості особового складу частини на t+1 рік, Cmin t+1, тис. грн.	Коефіцієнт складу рівня навченості особового складу частини в загальному рівні навченості виду ЗС України	Рівень фінансового забезпечення частини на t+1 рік для підтримання рівня навченості особового складу частини, Cвик t+1, тис. грн.	Результативний рівень навченості особового складу i-ї в/ч на присвіці t+1 навчального періоду, Jit+1	Коефіцієнт достатності (ефективність) фінансування відносно мінімально необхідних витрат на відновлення рівня навченості частини, Qi	Ефективність виконання заходів бойової підготовки в ОК (відносно збереження рівня навченості особового складу / відносно заданого рівня навченості) Jit+1 / Jit
1	0,73	0,24	0,49	3270	0,08	2943	**0,705**	**0,9**	0,965
2	0,75	0,17	0,58	14560	0,19	14560	**0,712**	**1,0**	0,949
3	0,86	0,42	0,44	13466	0,1	10773	**0,766**	**0,8**	0,891
4	0,77	0,12	0,65	6545	0,14	8509	**0,782**	**1,3**	1,015
5	0,95	0,39	0,56	23679	0,03	7104	**0,560**	**0,3**	0,589
6	0,67	0,46	0,21	4560	0,08	3192	**0,670**	**0,7**	1,000
7	0,84	0,24	0,6	6708	0,23	8050	**0,840**	**1,2**	1,000
8	0,76	0,32	0,44	4930	0,04	3944	**0,870**	**0,8**	1,145
9	0,69	0,14	0,55	45788	0,11	36630	**0,659**	**0,8**	0,955
∑ за вид	**0,7763**	**0,2422**	**0,5341**	**123506**	**1**	**95704,000**	**0,749**		**0,946**
Заданий рівень фінансування, тис. грн.		**95705,000**	**Рівень фінансування заходів бойової підготовки в ОК на t+1 рік**	**0,775**	**Рівень навченості особового складу ОК на t+1 рік**	**0,749**	**Ефективність використання фінансових ресурсів, Cвид t+1 / Jit+1**	**1278,446**	

Ілюстрація розподілу виділених фінансових ресурсів між частинами

Показники ефективності фінансування та виконання заходів БП

Показники ефективності фінансування та виконання заходів БП

ЕТАП 6 Висновки з воєнно-економічного обґрунтування заходів БП в t+1 році

Загальні порівняльні оцінки ефективності розподілу фінансових ресурсів

СВ ПС ВМС ЗС

Рівень навченості i виду ЗС на t=0 | Рівень навченості i виду ЗС на t=1 | Рівень фінансування заходів БП виду ЗС на t=0 | Рівень фінансування заходів БП виду ЗС на t=1

$H_k^{t+1} \ge H_k^{необх}$ — ТАК / НІ

$H_{ЗС}^{t+1} \ge H_{ЗС}^{необх}$ — ТАК / НІ

Пропозиції щодо зниження рівня навченості о/с виду (ЗС України на t+1 рік

Пропозиції щодо необхідності збільшення рівня фінансування заходів БП виду (ЗС) на t+1 рік

Пропозиції щодо пріоритетності фінансування заходів БП виду (ЗС) на t+1 рік та вимог на t+2 рік

Виконання заходів планів БП виду ЗС та ЗС України в цілому відповідно до затверджених вимог

Рисунок 2 – Метод розподілу фінансових ресурсів на заходи бойової підготовки з урахуванням динаміки рівня навченості особового складу частин

Ця інформація є вихідними даними для проведення розрахунків на п'ятому етапі методики, який передбачає вирішення оптимізаційної задачі щодо розподілу обмежених фінансових ресурсів між частинами видів ЗС України шляхом максимізації показника рівня навченості особового складу виду ЗС України. Для вирішення цієї задачі необхідно залучати науковців. Така задача оптимізації вирішується методами нелінійного програмування. Ілюстрація проведених практичних розрахунків зміни рівня навченості особового складу основних дев'яти частин ОК ЗС України з урахуванням достатності фінансування заходів бойової підготовки наведена в таблиці на рис. 2.

Також нижче на рис. 2 наведені ілюстрації: розрахунків розподілу виділених фінансових ресурсів між частинами виду ЗС; коефіцієнта достатності фінансування заходів БП на наступний рік; результативного очікуваного рівня навченості ОС частин на кінець наступного року; показників ефективності фінансування та виконання заходів бойової підготовки та ефективності витрачання на них виділених фінансових ресурсів. На шостому етапі за отриманими результатами розрахунків необхідно сформувати загальні висновки та пропозиції щодо воєнно-економічного обґрунтування заходів бойової підготовки в наступному році.

До основних з них належать: пропозиції та рекомендації щодо необхідності збільшення рівня фінансування заходів БП для виду ЗС та ЗС України в цілому на наступний рік; у разі не спроможності виділення додаткових фінансових ресурсів, пропозиції та рекомендації щодо зниження вимог до рівня навченості особового складу окремих частин виду ЗС України на наступний рік; а також рекомендації щодо пріоритетності фінансування заходів бойової підготовки виду ЗС України на наступний рік та вимог на рік вперед.

У разі здатності проведеним розподілом обмежених фінансових ресурсів в наступному році задовольнити мінімальні вимоги щодо рівня навченості ОС видів ЗС та ЗС України в цілому розробляються рекомендації щодо затвердження плану підготовки ЗС України за напрямом БП відповідно до розрахованого розподілу виділених фінансових ресурсів.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ З ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Ткач Наталя Іванівна
старший судовий експерт,
Одеського науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України

Якіміва Валерія Сергіївна
судовий експерт,
Одеського науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України

В Україні, як соціальній державі, Конституцією України гарантовано право громадян на соціальний захист. Визначення «соціального захисту» конституційно закріплене та включає право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також по старості та в інших випадках, передбачених законом. [1].

Створення ефективних шляхів функціонування соціального захисту населення пов’язано з пенсійним забезпеченням. Пенсійне забезпечення військовослужбовців, як складова соціального забезпечення, повинно гарантувати їм гідний рівень життя у разі досягнення ними вислуги років, набуття інвалідності тощо.

За даними державного статистичного спостереження форми 5-ПФ «Звіт про розподіл пенсіонерів за розмірами призначених місячних пенсій», поданого Пенсійним фондом України за IV квартал 2021 року, чисельність пенсіонерів, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду України, станом на 01.01.2022 становила 10,8 млн. осіб (без даних по АР Крим, м. Севастополю та по районах Донецької та Луганської областей та без одержувачів з числа внутрішньо переміщених осіб, пенсія яким не виплачується), серед яких приблизно 500 тис. пенсіонерів з числа військовослужбовців [2]. У 2021 році до органів Пенсійного фонду України подано більше 30 тис. судових позовів щодо призначення (перерахунку) та виплату пенсій військовослужбовцям [2].

Практика проведення судових економічних експертиз свідчить про наявність суттєвих проблемних питань, які виникають при проведенні перерахунку пенсійних виплат військовослужбовцям. Проблемні питання характеризуються трьома блоками, які полягають:

- <u>в нормативному забезпеченні,</u> які виникають через юридичну неузгодженість ряду нормативно-правових актів та суттєві зміни в пенсійному законодавстві щодо перерахунку пенсій військовослужбовців.
- <u>в інформаційному забезпеченні,</u> оскільки при проведенні судових економічних експертиз з перерахунку розміру пенсійних виплат

військовослужбовців об'єктами дослідження є пенсійна справа громадянина з наявними в ній наступними документами: довідка про розмір грошового забезпечення для перерахунку пенсії, документи органів медико-соціальних експерти про результати визначення ступеня втрати професійної працездатності, копія посвідчення інваліда, розпорядження управлінь Пенсійного фонду України про перерахунок пенсії та відповідні перерахунки, довідки управлінь Пенсійного фонду України про розмір нарахованої пенсії, розрахунки управлінь Пенсійного фонду України на доплату (виплату, утримання) пенсії, банківська виписка з особового рахунку пенсіонера тощо. Однак, в більшості випадків під час проведення судових економічних експертиз в наданих на дослідження документах відсутні оновлені відповідно до чинного законодавства довідки про розмір грошового забезпечення для перерахунку пенсій військовослужбовцям.

- у відсутності методики проведення судових економічних експертиз з визначення розміру пенсійних виплат військовослужбовцям, що ускладнює їх розрахунок.

Щодо блоку проблемних питань, пов'язаних з нормативним забезпеченням, переважна кількість судових експертиз, предметом дослідження яких виступають пенсійні виплати військовослужбовцям, стосуються саме перерахунку пенсійних виплат на підставі рішень судових інстанцій. Останнє зумовлено суттєвими змінами в пенсійному законодавстві з перерахунку пенсій військовослужбовців, умови і норми яких слід враховувати при проведенні судових економічних експертиз.

Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» передбачено, що всі призначені за цим Законом пенсії підлягають перерахунку у зв'язку з підвищенням грошового забезпечення на умовах, у порядку та розмірах, передбачених Кабінетом Міністрів України [3], а саме Порядком проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 13.02.2008 № 45 [5].

21.02.2018 Кабінет Міністрів України постановою № 103 постановив перерахувати з 1 січня 2016 року пенсії особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ за прирівняною посадою з розміру грошового забезпечення поліцейського, з якого було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, за січень 2016 року [4, п.3].

Пунктом 6 Постанови КМУ № 103 доповнено Порядок № 45 додатком 3, яким затверджена форма «Довідки про розмір грошового забезпечення, що враховується для перерахунку пенсій для осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ (міліції)» та в п. 5 Порядку № 45 передбачено перерахунок з 1 січня 2016 року пенсії військовослужбовцям за прирівняною посадою з розміру грошового забезпечення поліцейського за січень 2016 року.

Слід зазначити, що окремі положення Постанови КМУ № 103 та внесені нею зміни до Порядку № 45 визнані протиправними та нечинними, що наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Положення Постанови КМУ № 103 та внесені нею зміни до Порядку № 45, що визнані протиправними та нечинними

Рішення / Постанова суду або Постанова КМУ	**Вирішено**
Рішення окружного адміністративного суду міста Києва від 12.12.2018 № 826/3858/18	визнати протиправними … зміни до пункту 5 і додатку 2 Порядку № 45, що обмежували складові грошового забезпечення, в частині яких проводиться перерахунок пенсії та яким була затверджена форма довідки про розмір грошового забезпечення, що враховується для перерахунку пенсій, без відображення в ній додаткових видів грошового забезпечення.
Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 05.03.2019 №826/3858/18	апеляційну скаргу Кабінету Міністрів України на рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 12.12.2018 у справі №826/3858/18 залишено без задоволення, а рішення суду першої інстанції без змін.
Постанова Касаційного адміністративного суду Верховного Суду від 12.11.2019 № 826/3858/18	касаційну скаргу Кабінету Міністрів України на рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 12.12.2018 та постанову Шостого апеляційного адміністративного суду від 05.03.2019 у справі №826/3858/18 залишено без задоволення, а рішення суду першої та апеляційної інстанції без змін.
Рішення окружного адміністра-тивного суду міста Києва від 14.05.2019 № 826/12704/18	визнати протиправним та скасувати пункт 3 постанови КМУ № 103 "Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб".
Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 19.11.2019 №826/12704/18	залишив без змін рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 14.05.2019 № 826/12704/18.
Постанова КМУ «Деякі питання виплати пенсій окремим категоріям громадян» від 24.12.2019 № 1088	З 01.01.2020 пункти 1-3 постанови КМУ№ 103 виключити.
Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 29.01.2020 № 826/6453/18	Визнати протиправним та скасувати п. 6 постанови КМУ № 103, яким внесені зміни до постанов Кабінету Міністрів України.
Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 19.01.2021 № 640/6077/19	Визнати протиправною та нечинною постанову КМУ № 103 у частині пункту 5, згідно до якого перерахунок пенсій особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ (міліції) відповідно до пункту 3 цієї постанови проводиться на підставі довідок про розміри грошового забезпечення, поданих Міністерством внутрішніх справ органам Пенсійного фонду України до набрання чинності цією постановою, або довідок, додатково оформлених та поданих відповідно до Порядку № 45.

У відповідності до інформації, наведеної в таблиці 1, відслідковується юридична неузгодженість нормативно-правових актів. Так, 05.03.2019 набрало законної сили рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 12.12.2018 у справі №826/3858/18. Разом з тим, положення щодо перерахунку

пенсій особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ (міліції) за прирівняною посадою з розміру грошового забезпечення поліцейського саме за січень 2016 року зберегли свою дію, оскільки дублювалися в пункті 3 Постанови КМУ № 103.

Крім того, практика проведення судових експертиз свідчить, що в деяких випадках перераховані пенсії військовослужбовцям відповідно до Постанови КМУ № 103 не виплачувались, оскільки розмір перерахованих пенсій перевищує максимально обмежений розмір пенсійних виплат відповідно до вимог ст. 43 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», що з 01.01.2018 по теперішній час відповідає 10 прожитковим мінімумам для осіб, які втратили працездатність.

Однак, вимогами Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» встановлено, що обмеження пенсії максимальним розміром, встановленим цим Законом, не поширюється на пенсіонерів, яким пенсія призначена до набрання чинності Законом (Закон набирає чинності з 01.10.2011, деякі положення - з 01.01.2012).

Крім того, частина статті 43 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», якою передбачено обмеження пенсій максимальним розміром, втратил чинність згідно рішення Конституційного Суду України від 20.12.2016 № 7-рп/201.

Разом з тим слід зауважити, що визначення безпідставним обмеження розміру пенсійних виплат не належить до основних завдань експерта з правом проведення економічної експертизи за експертною спеціальністю 11.2 «Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій» та є правовим запитанням.

Отже, суттєві зміни в пенсійному законодавстві щодо перерахунку пенсій військовослужбовців тягнуть за собою необхідність в перерахунку пенсійних виплат, який гарантовано державою у зв’язку із збільшенням рівня грошового забезпечення. Крім того, внесені в пенсійне законодавство зміни суттєво впливають на отримані результати економічної експертизи, а в деяких випадках через юридичну неузгодженість ряду нормативно-правових актів або через відсутність в документах рішення суду на користь пенсіонера цілком призводять до неможливості її проведення.

Проблемним питанням проведення судових експертиз з пенсійного забезпечення військовослужбовців в інформаційному забезпеченні є відсутність в наданих на дослідження документах оновлених відповідно до чинного законодавства довідок про розмір грошового забезпечення для перерахунку пенсій військовослужбовцям.

Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» передбачено, що пенсії обчислюються з розміру грошового забезпечення. Зміна розміру хоча б одного з видів грошового забезпечення є підставою для перерахунку пенсій [3]. Розмір грошового забезпечення формується у вигляді довідки за формою, затвердженою Постановою КМУ № 103 [4] та наведеної в додатку 3 Порядку № 45 [5], в якій відсутні такі складові грошового забезпечення, як щомісячні додаткові види

грошового забезпечення (надбавки, доплати, підвищення), передбачені Постановою КМУ № 988 [6].

Слід зазначити, що Постановою КМУ № 704, яка набрала законної сили з 01.03.2018, були встановлені нові (підвищені) розміри грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу [7]. Тому, у довідці про розмір грошового забезпечення за 2018 рік, посадовий оклад та оклад за військовим званням визначаються шляхом множення розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 01.01.2018, на відповідний тарифний коефіцієнт.

Однак, в більшості випадків проведення судових експертиз серед наданих на дослідження документах відсутні оновлені довідки про розмір грошового забезпечення станом на 01.01.2018 відповідно до Постанови КМУ № 704.

У відповідності до інформації, наведеної в таблиці 1, з дня набрання законної сили судового рішення в адміністративній справі № 826/12704/18, тобто з 19.11.2019 розмір грошового забезпечення не прив'язується до розміру грошового забезпечення (за прирівняною посадою поліцейського), виплаченого в січні 2016 року. Крім того, з 19.11.2019 до розміру грошового забезпечення, з якого обчислюється пенсія, слід включати інші передбачені Постановою КМУ № 988 додаткові види грошового забезпечення, які фактично виплачені за прирівняною посадою поліцейського в листопаді 2019 року.

Однак, як свідчить практика проведення судових експертиз, довідки про розмір грошового забезпечення відповідно до Постанови КМУ № 988 за листопад 2019 року уповноваженими органами не надавались, а отже пенсії органами Пенсійного фонд України не перераховувались.

Постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 29.01.2020 у справі №826/6453/18 були скасовані зміни, внесені до пункту 4 Постанови КМУ № 704 та відновлено його попередню редакцію (станом на 30.08.2018), відповідно до якої розміри посадових окладів, окладів за військовими званнями військовослужбовців, осіб рядового та начальницького складу можуть визначатися шляхом множення розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року на відповідний тарифний коефіцієнт.

А тому, з 29.01.2020 грошове забезпечення всіх військовослужбовців, яким воно нараховується та виплачується на підставі Постанови КМУ № 704, має бути перераховане в сторону збільшення шляхом множення відповідного тарифного коефіцієнту на прожитковий мінімум для працездатних осіб станом на 01.01.2020, який становить 2102,00 грн., а не на прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановленого законом на 01.01.2018, який становив 1762 грн.

Отже, 29.01.2020 відбулися зміни в законодавстві, враховуючи які виникли підстави для перерахунку пенсій особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ (міліції). Разом з тим, переважна кількість судових експертиз, що надійшли на виконання, свідчить про відсутність в матеріалах справи оновлених довідок відповідно до Постанови КМУ № 704 в первинній редакції станом на 30.08.2018, що перешкоджає перерахунку пенсій військовослужбовцям.

Складність проведення експертиз, предметом дослідження яких виступають пенсійні виплати військовослужбовцям, полягає у відсутності методики проведення судових економічних експертиз щодо визначення (перерахунку) розміру пенсії особам з числа військовослужбовців, єдиного уніфікованого підходу до алгоритму проведення судових експертиз, предметом дослідження яких виступають розміри пенсійних виплат військовослужбовцям.

Тому на сьогоднішній день актуальним питанням є створення відповідної методики з визначеним алгоритмом проведення судової економічної експертизи для вирішення поставленого на експертизу запитання щодо визначення (перерахунку) розміру пенсії особам з числа військовослужбовців.

Список літератури:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.
2. Офіційний сайт Пенсійного фонду України: веб-сайт. URL: https://www.pfu.gov.ua/.
3. Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 № 2262-XII.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про перерахунок пенсій особам, які звільнені з військової служби, та деяким іншим категоріям осіб» від 21.02.2018 № 103.
5. Порядок проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 13.02.2008 № 45.
6. Постанова Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення поліцейських Національної поліції» від 11.11.2015 № 988.
7. Постанова Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» від 30.08.2017 № 704.

АНТИЧНА СОФІСТИКА В УМОВАХ АНТИЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЗА КЛАСИЧНОГО ПЕРІОДУ

Holovanov Serhii
Ph.D., Associate Professor
Kyiv. Borys Grinchenko Kyiv's University

Антична демократія, її своєрідність як форми політичної влади,форми державного устрою, досі залишається в центрі уваги дослідників. Демократичне правління в античному полісі, що являв собою общину вільних громадян, надавало кожному з них можливість дійсної участі в державних справах. Кожен з громадян протягом свого життя мав можливість , хоча б один раз у житті, бути обраним до Гелієї – суду присяжних, чи до іншої урядової посади, регулярно був присутній на Народних зборах, тобто міг безпосередньо впливати на державну політику. Приклад широкого доступу громадян до політичного життя своєї держави, до реальної участі в державних справах має доволі привабливий вигляд в очах сучасних поколінь. Афінський поліс став першою античною державою, яка створила демократичну форму побудови влади. Та, хоча не слід вважати античну демократію еталоном, взірцем до сліпого наслідування, варто звернутися до аналізу деяких уроків, що залишені нам історичним досвідом побудови демократичної держави.

Проблему зв'язку між різними сферами громадського буття історики ніколи не випускали з поля зору. Їй присвячували свої дослідження визнані, авторитетні дослідники. Серед європейських та американських дослідників привертають увагу праці Коннора В.Р., Грейвса Р., Кортледжа П.,Грегора М.Ф.,Освальда М .Боннара А., Коттерілла Г.Б. справедливо буде згадати тут радянських та російських вчених, таких як: Глускіна Л.М., Доватур А.І.,Андрєєв В.Н. та Андрєєв Ю.В. Візгін В.П., Асмус В.Ф. та інших. Серед новітніх досліджень варто виділити здобутки, що внесли крупні історики античності : Ставнюк В.В., Новіков С.В., Сергєєв С.С., Селіванова Л.Л., Стрєлков А.В.

Так Ставнюк В.В. здійснив аналіз процесу становлення афінської держави та полісного суспільства періоду архаїки. Його дослідження підводять до здійснення реформ Клісфена 508-500 рр. до н.е. Внаслідок докорінних перетворень, які пережило населення Аттики протягом V ст.. до н.е. «Афінська община остаточно перетворилася в общину громадян, у громадянську общину, в общину-державу, у поліс, суверенітет народу в якому гарантувався усім комплексом владних інститутів.»[1,194] . Автор позначив загальні напрями подальшого розвитку полісного суспільства Афінської держави, які визначали її життя протягом Vст. до н.е. Тому, ті процеси в духовній сфері, які наповнили зміст наступного століття, особливо його другої половини, залишилися по за межами його дослідження. Аналізу передумов становлення античної філософії класичного періоду приділив значну увагу Коттерілл Г.Б. Він, серед іншого, підкреслив значення філософських систем Левкіппа та Демокрита на формування класичної філософії в наступні десятиліття. [2,484] Суттєва роль у

дослідженні визначеної нами проблеми належить Сергєєву В.С., який приділяє пильну увагу аналізу ролі софістів, змісту їхньої філософії, окремими представникам цієї філософської школи .[3,480]. Процеси становлення античної філософії в період архаїки та її розвитку у класичний період висвітлює Новіков С.В. [4,428-430] Він розкриває загальні принципи філософських систем доби класики, їхнє місце в процесі розвитку духовної культури античного суспільства. Здобутки досліджень, які згадані вище, створюють комплексне та достатньо глибоке уявлення про загальний стан духовної культури античного полісу класичної доби. Проте, залишається в тіні проблема духовної атмосфери античного суспільства в умовах демократичного полісу, ***характер взаємовпливу демократичної ідеології та античної філософії періоду пізньої класики та особливо в умовах трагічної для античної цивілізації Пелопоннеської війни 431-404 рр. до н.е.***

В цих тезах ми спробували дослідити особливості впливу певних соціальних, політичних процесів на сферу духовної культури полісного суспільства, зокрема на розвиток філософської думки софістів.

Всі процеси, які відбувалися в економічній, соціальній, культурній сферах афінського суспільства протягом другої половини V ст. до н.е. були невідворотно детерміновані розвитком демократії. Саме демократія, перш за все афінська демократія залишила нам яскравий приклад того, як для подальшого розвитку суспільства та держави стає неминучим поступальний духовний розвиток суспільства. Цей розвиток , сам по собі , збагатив людську свідомість досягненнями нових висот у світобаченні, в осягненні людиною свого буття. Визрівання такого потужного підйому відбувалося в попередні десятиліття. Пік духовних зрушень, припадає на середину та останню третину V ст. до н.е.

Окремі дослідники, зокрема Боннар А., Кун І, Грейвс Р., Асмус В. звернули увагу на те, що найбільш видатні перші натурфілософи походили не з материкової, тобто Балканської Греції, а з периферії еллінської ойкумени. Місця їх народження знаходилися , наприклад, у Великій Греції , наприклад: Парменід, Зенон за походженням з Елеї, (пізніше вони стали представниками Елеатської та піфагорійської школи) , Емпедокл з Акраганта на Сицилії, Горгій з Леонтіни, також Сицилія. На сході, в Малій Азії, де античний світ межував з варварським, народилися такі натурфілософи, як: Анаксімен, Фалес та Анаксимандр з Мілету, Анаксагор з Клазомен, (Мала Азія), Демокрит, славетний філософ, засновник атомістичного вчення , походив з Абдер, що на фракійському узбережжі Егейського моря, краю, на кордонах із землями варварів-фракійців. Навряд чи це простий збіг. Боннар А. вважає, що причиною такої пересиченості периферії на мудреців може бути лише поєднання духовних та творчих сил різних культур в єдине ціле. Таке поєднання має благочинний вплив на розвиток духовних сил народів. Греки завжди були талановитими учнями, вони вміли черпати найкращі здобутки , надбання сусідніх народів та прилаштовувати їх до своїх потреб. Не будемо перебільшувати значення вказаного чинника в духовній культурі античності, але варто взяти його до уваги тим більше, що альтернативних пояснень цього дивного феномену ми запропонувати не можемо.

Поширення демократії обумовлювало активне залучення вільного громадянського населення до участі в діяльності урядових органів, серед яких найбільш впливовими були народні збори та суд . Включення до їхньої діяльності вимагало вправного володіння мистецтвом красномовства, здатністю силою слова переконувати широкий загал слухачів – громадян у своїй правоті. Разом із тим судове та політичне красномовство потребувало його доповнення широкою освіченістю, зокрема в питаннях юриспруденції, політичного життя тощо. Громадяни, найбільш відомі своєю майстерністю у згаданих галузях громадської та політичної діяльності , набували авторитету та ставали вчителями риторики. Синкретичний характер наукових знань того періоду, тобто відсутність диференційованості на окремі напрями обумовлював їхню концентрацію в межах філософії. Остання на початок V ст. до н.е. набула високого значення серед освічених людей . Природним чином розвиток процесів у духовній культурі та політичному житті обумовив формування в полісному суспільстві в середовищі знавців філософії окремої групи так званих софістів, які були покликані підготувати громадян до свідомої участі в політичному та громадському житті. Такі вчителі часто навчали не лише практиці політичної діяльності, але органічно поєднували нові знання з питаннями філософії, світобачення.

Софісти або «вчителі мудрості» , як їх традиційно тлумачать, вважаються прямими попередниками грецької філософії класичного періоду. Сутність софістики не вичерпувалася саме функцією навчання філософії афінського юнацтва та молоді, а зовнішня зарозумілість їхніх висловлень – не єдина ознака цієї філософської традиції. Це був напрям, який вносив критичне ставлення до традиційних поглядів та релігійних гіпотез. Навряд чи можливо надати однозначну оцінку цьому філософському явищу. Серед самих софістів зустрічалися , як хороші, так і погані люди, доброчесні, мудрі та глибокі мислителі, та поряд із ними поверхові та ниці скоморохи. До видатних софістів належать, вже згадані: **Горгій та Протагор, Антифонт, Алкідамант, Критій.**

За професією вони , здебільшого, були мандрівними вчителями мудрості та красномовства. Кочували з міста в місто , виступали на святах, де проголошували промови за платню. Софісти вражали місцевий демос блискучим красномовством, яке щиро цінувалося, виголошували за платню також і надгробні промови або панегірики на честь якогось громадського діяча чи полководця. Водночас із цими заняттями софісти викладали риторику, граматику, логіку. З метою розвитку логіки, мови, мислення та пам’яті, вони пропонували своїм учням дивакуваті завдання: скажімо виголосити панегірик птахам, мишам чи горщику з їжею [7,480] Негативною стороною софістики був формалізм, доведений до крайнього вираження , який перетворювався на схоластику, гру словами та зарозумілу еквілібристику поняттями**.** Саме ці недоліки сьогодні мають на увазі, коли вживають поняття «софістика» Однак, незважаючи на філософський скепсис та яскраво виражений суб’єктивізм, деякі софісти дійсно займалися мистецтвом та наукою. [8,480]. Розквіт софістики припадає саме на другу половину V ст. до н.е., на період процвітання Афін та на початок Пелопоннеської війни. Інтелектуальний розвиток античного суспільства

взагалі та освічених афінян зокрема вже не міг задовольнятися старою системою знань, які базувалися на іонійській натурфілософії, на наївних переконаннях Фалеса з Мілету про те, що все у світі походить з води. Не вирішеними лишалися численні питання в галузі суспільних наук. Спостерігання суперечностей в соціальній сфері, які все більш загострювалися, проблеми в культурі та філософії, що накопичилися на межі класичного періоду, вже не могли вміститися в рамки старих філософських теорій. Найбільш актуальним у філософії стає питання про природу та джерело походження самого знання. Чи існує взагалі об'єктивна істина? На середину V ст. до н.е. софісти заперечували об'єктивну істину. Ця думка найкраще обґрунтована в творах Протагора, одного з найбільш славетних софістів, сучасника Перикла та Сократа. У вченні Протагора простежується думка про те, що у пізнанні головне – відчуття. Відчуття за природою є суб'єктивним. Отже суб'єктивним є будь яке пізнання , воно має значення дише для того, хто пізнає. Тому Протагор відкидає можливість існування будь якого надлюдського знання та надлюдської істини., в тому числі й релігійної. Кожен у світі міркує в міру свого розуму, обґрунтовує свою правоту можливими для себе аргументами, до поки хто-небудь своїми логічними аргументами не доведе йому протилежного. Отже правильним є те, що здається кожному правильним. Саме людина вирішує істинність свого знання. Цей постулат є головним підтекстом крилатого вислову Протагора: «Людина є мірилом усіх речей: існуючих, що вони існують, та неіснуючих, що вони не існують». Тобто, будь яке судження може бути одночасно вірним та хибним. Головним заняттям софістів був пошук доказів цього принципу. Але, цей вислів, разом із тим, випромінює , може й категоричний та надмірний, але все ж високий гуманізм, такий характерний для всієї античної культури.

Філософія, як бачимо не поступалася всій античній культурі своїм гуманізмом.. Проте такий шлях логічних міркувань заводив мислителів убік від істини. З висновків Протагора випливало, що кожну річ можна розглядати з кількох сторін, принаймні з двох. Так, хвороба для хворого є зло , а для лікаря – добро, при чому обидва судження є вірними. Ігри з логікою , такі характерні для софістів, вкрай знецінювали б їхні висновки, якби представники софістики не приділяли значно більшу увагу методам класифікації та відбору наукового матеріалу, порівняно зі своїми попередниками. Знання, за їхньою думкою, організує природні задатки людини і цим допомагає їй реалізуватися в житті. Знання несе в своїй природі доброчесність , і тому є благом. Освічена людина може бути тільки доброчесною. Освіченість, знання допомагають людині встановити правильні стосунки з навколишнім світом.

Тут викладено основні постулати філософії софістів. В цілому вчення софістів складно привести до невеликої кількості основних принципів. Вчення та вислови софістів характерні своєю різноманітністю, іноді вони дуже розходяться між собою в позиціях з приводу різноманітних питань. У своїх іграх розуму деякі з них доходили до відкидання традиційної віри в богів. Дехто доволі сміливо висловлювався з приводу природи рабства, вважаючи , що воно суперечить природі людей, є обумовленим історично а значить не є вічним. На думку, софіста Алкідаманта , бог створив усіх рівними, природа нікого не

створювала рабом. Окремі софісти висували ідею історичного походження держави та природного права. Демократія розумілася ними, як організований захист бідних та слабких від зазіхань з боку сильних та багатих. І тут же, поруч із такими судженнями, можна згадати слова іншого софіста, Критія , який проповідував право сильного і виправдовував олігархічні перевороти.

Софісти торкалися майже всіх сторін життя. Вони залишили нам свої судження та поставили питання в економічній сфері, в політиці, математиці, соціальній області, природознавстві, запропонували свої точки зору. І , хоча скепсис та суб'єктивізм заважали пошуку рішення, внесок софістів у подальший розвиток філософії , без сумніву, залишається значним. Сама постановка філософських питань, вміння побачити проблему в науці іноді мають більше значення, ніж пошук шляхів для вирішення проблеми .

Список літератури

1.Ставнюк Віктор . Становлення афінського поліса. / В.В. Ставнюк . - К. : Аквілон-Плюс 2005.- 213 с.

2. Коттерилл Г.Б. Древняя Греция. / Г.Б. Коттерилл М.: Эксмо, 2007.- 636с.

3. Сергеев В.С. История Древней Греции. / В.С.Сергеев М: АСТ, СПб: Полигон 2008 - 926 с.

4. Новиков С.В. Философы эпохи классики / С.В.Новиков, Л.Л.Селиванова, А.В.Стрелков Древняя Греция - М . : АСТ, Астрель , Хранитель, 2006 – 574с.

5. Боннар А. т. 2 Греческая цивилизация / [сост. А. Боннар] М.: Искусство, 1992 - Т. 2; Иллюстрации. – 334 с.

6. Коттерилл Г.Б. Древняя Греция. / Г.Б. Коттерилл М.: Эксмо, 2007.- 636с.

7. Сергеев В.С. История Древней Греции. / В.С.Сергеев М: АСТ, СПб: Полигон 2008 - 926 с.

8. Сергеев В.С. История Древней Греции. / В.С.Сергеев М: АСТ, СПб: Полигон 2008 - 926 с.

Анотація

Тези доповіді присвячено проблемі розвитку античної філософії в умовах початку кризи античної демократії на прикладі Афінської держави. Подається аналіз головних напрямів розвитку основних філософських шкіл протягом Vст. до н.е. Зокрема зазначається, що весь характер змісту філософських шкіл вказаного періоду вказує на певну втрату напряму подальшого руху пізнання, невизначеність мети досліджень світу. Автор обґрунтовує це умовами кризи демократичного суспільства, громадської свідомості.

Ключові слова: антична демократія; полісна державність, софістика; філософський матеріалізм.

ФІЛОСОФІЯ КОНФУЦІЯ ТА ЙОГО ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ

Куцепалова Каріна Юріївна,
здобувачка вищої освіти ступеня бакалавра
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Кудельський Віталій Едуардович,
доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Визначальний вплив на економічну думку Стародавнього Китаю справило конфуціанство — етичне, політичне, релігійне і філософське вчення, засновником якого був видатний давньокитайський філософ Конфуцій (551 — 479 рр. до н.е.). Справжнє ім’я — Кун-цзи, учні звали його мудрецем Кун Фун-цзи, до нас же дійшла латинізована форма імені — Конфуцій.

За переказами, його працьовитість, чесність та справедливість на посаді наглядача державних земель і складів викликали певне незадоволення влади, тож Конфуцій пішов з державної служби та став учителювати. Протягом довгих 30 років він разом зі своїми учнями мандрував країною, проповідуючи своє вчення та намагаючись знайти йому застосування, однак його прагнення не знайшло підтримки серед тодішніх правителів, тож Конфуцій повернувся додому та останні роки свого життя присвятив створенню так званого «конфуціанського канону», що включав такі стародавні пам'ятники, як «Ши цзин» («Книга пісень»), «Шу цзин» («Книга історії») та «І цзін» («Кінг змін») [2; 3].

Основна ідея Конфуція полягала в досягненні особливого душевного стану — «благородного чоловіка» (цзюнь-цзи), який повинен втілити в собі всі найкращі якості людини та бути прикладом для наслідування всім іншим. Це ніби своєрідне відображення ідеалу, до якого повинна прагнути будь-яка людина, яка самовдосконалюється.

Конфуцій вважав, що для благородної людини необхідно бути хорошим громадянином для своєї країни, членом для свого суспільства, і, найголовніше, постійно розвиватися. На думку мудреця, будь-яка людина має займатися вивченням власних можливостей та докладати зусиль, щоб їх поліпшити [1].

Ще одним важливим постулатом Конфуція були співчуття та любов до ближнього. Це виражається в одному з його філософських принципів, відомому як «золоте правило»: «Не роби іншим того, чого ти для себе не хочеш».

Цікаво, що майже всі трактати філософа зводилися саме до взаємин людей. Тому що саме через стосунки між людьми, на думку автора, будується ідеальна держава [1].

За Конфуцієм, ідеальне суспільство мало розбудовуватися на традиційних стародавніх традиціях, культурних надбань минулого, регулюванні морально-етичних стосунків між правителем і його підлеглими [4]. У зв’язку з цим філософ

запропонував своє вчення, яке базується на 22 принципах, однак ми розглянемо 4, на нашу думку, основних:

1. Лі — в основі цього закону лежить принцип поміркованості: прагнення до «золотої середини», уникнення крайнощів у прийнятті рішень. Це певні правила та норми, які регулюють відносини між дітьми та батьками, між молодшими та старшими, між чоловіком та жінкою, між керівником та підлеглим тощо. Неухильне дотримання цих усталених норм — головна вимога конфуціанства [5].
2. Жень (людинолюбство) — це чемність, повага, покірливість, терпимість, ввічливість, великодушність — риси, які повинні лежати в основі керування людьми. Гармонійними і моральними є лише ті стосунки між людьми, що є взаємними, тобто справедливими. На запитання «Чи можливо все життя керуватися одним словом?» Конфуцій відповів: «Це слово — взаємність» [6].
3. Чжі (знання) передбачає не лише наявність знання як отримання певної інформації, а знання моральних чеснот, уміння різнобічно розглядати проблеми, розуміти, що необхідно робити та як саме це робити.
4. І (справедливість) — почуття обов'язку, борг-справедливість. У широкому сенсі і — це моральні принципи, яких повинен дотримуватися досконала людина з власної волі та в силу своєї чесноти [1].

Кожен із цих елементів визначає внутрішній світ людини та її зв’язок з іншими. Наприклад, у стосунках між батьком і сином, дочкою та матір’ю виявляється людинолюбство, почуття обов'язку, справедливості — у стосунках між правителем і підданими, а моральні знання проявляється у наслідуванні мудреця.

Список літератури:

1. Степаненко Ольга. Філософія та вчення Конфуція. URL: https://tureligious.com.ua/filosofiia-ta-vchennia-konfutsiia/
2. Економічні погляди мислителів Стародавнього Китаю. URL: https://library.if.ua/book/39/2565.html
3. Конфуцій та її вчення. Принципи та суть конфуціанства, основні положення цієї релігії. URL: https://peskiadmin.ru/uk/konfucii-i-ego-uchenie-principy-i-sut-konfucianstva-osnovnye.html
4. Давньокитайська філософія. URL: https://cutt.ly/pGwVsZc
5. Основні поняття та категорії конфуціанської етики. URL: http://www.etica.in.ua/osnovni-ponyattya-ta-kategoriyi-konfutsians-koyi-etiki/
6. Тофтул М. Г., Шмат Р. П. Конфуцій про справедливість. *Вісник Житомирського державного університету*. Випуск 64. Філософські науки. С. 14-15. URL: http://eprints.zu.edu.ua/8746/1/3.pdf

БАБИН ЯР: СЬОГОДЕННЯ І ПОГЛЯД У МИНУЛЕ

Мельник Вікторія Вікторівна,
доктор історичних наук, доцент,

Прокопенко Наталія Павлівна,
доктор сільськогосподарських наук, професор

Базиволяк Світлана Михайлівна,
кандидат сільськогосподарських наук,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Гуленко Марія Олександрівна,
головний спеціаліст відділу капітальних інвестицій департаменту структурної статистики,
Державна служба статистики України

Знову і знову ми повертаємося до трагедії, яка трапилася у Бабиному Яру 80 років тому. Бабин Яр – урочище на північно-західній околиці Києва (у Шевченківському районі). Простягається від Кирилівської вулиці у напрямку вулиці Юрія Іллєнка між Кирилівською церквою й вулицею Олени Теліги. Сучасну назву Яр отримав ще у 1401 році, коли жінка-шинкарка (баба) заповіла свою землю навколо нього Домініканському монастирю [1]. За межами України у сьогоденні про Бабин Яр відомо, передусім, через масові розстріли євреїв нацистами у 1941 році під час Другої світової війни. Та у цьому урочищі вбивали не лише євреїв, а й людей інших національностей упродовж усієї окупації Києва фашистами. Протягом багатьох років історію трагедій у Бабиному Яру вивчали як українські дослідники, так і з різних країн світу [1–6]. Та ще у роки війни у євреїв по всій країні з'явилося глибоке розчарування через неготовність радянської влади визнати унікальність єврейської трагедії. До того ж, за висловлюваннями київських євреїв, антисемітизм радянської бюрократії прирівнювався до нацистського, а єврейський погром, що пройшов у Києві у вересні 1945 р. пов'язувався з антисемітськими настроями населення, які ця бюрократія підтримувала [7]. Антисемітські настрої (дії) радянської влади прослідковувалися й надалі. Про це свідчать архівні документи. Так, у спеціальному повідомленні до ЦК Комуністичної партії України зазначено: «До КДБ при РМ УРСР надійшли дані про те, що єврейські націоналісти мають наміри організувати восени 1968 року у м. Києві, у районі Бабиного Яру, мітинг, на який ними планується залучити значну кількість осіб єврейської національності. …проводяться заходи з перевірки одержаних даних і запобігання намірів єврейських націоналістів організувати масовий антигромадський виступ» [8]. Компартія України та Комітет державної безпеки щороку вживали заходи для запобігання проведення мітингів та виступів євреїв на місці нацистських злочинів. Так, у доповідній записці В. Щербицькому від 29 вересня

1975 р. вказано: «… проведено попереджувально-профілактичні бесіди з інспіраторами передбачуваної акції, до цієї роботи також залучено партійно-комсомольський актив з числа осіб єврейської національності. Крім того… оголошено, що 29 вересня ц.р. мітингу, присвяченого пам'яті жертв фашизму, не буде у зв'язку з будівельними роботами зі спорудження пам'ятника» [9].

Наразі на території Бабиного Яру та поблизу нього є більше 20 пам'ятників і, у тому числі, пам'ятник розстріляним євреям у вигляді Менори.

Сьогодні ми знову згадуємо трагедію, що сталася у Бабиному Яру… До звірств нацизму… Які повернулися в Україну у XXI ст., з початком вторгнення Російської Федерації на її територію 24 лютого 2022 року. Однак росіяни розпочали війну проти України ще у 2014 році, коли анексували Крим, окупували Донецьку та Луганську області. Проте тоді вони стверджували, що «їх там не було». І не причетні ні до псевдореферендуму в Криму, ні до утворення Донецької і Луганської народних республік. І ось вранці 24 лютого 2022 року рф розпочала повномасштабну війну проти України, виправдовуючи її, серед іншого, захистом псевдореспублік, російськомовного населення… Однак справжні цілі агресора вже побачили в усьому світі – це, насамперед, знищення Української державності через руйнацію українських сіл, міст, розстріл цивільного населення, його катування… Та росіяни, які своїми нелюдськими діями по відношенню до України вже перевершили фашистів, воюють не лише з живими.

Через нездійснені мрії про захоплення України протягом трьох днів усю свою лють російські окупанти вилили на мертвих, цілеспрямовано руйнуючи меморіали й пам'ятники, встановлені на честь пам'яті жертв Другої світової війни. Так, 1 березня під час обстрілу Києва ракети росіян вдарили у район меморіалу Голокосту «Бабин Яр». Ще також слід додати, що у Бабиному Яру під час Голодомору 1932–1933 рр., організованого радянським керівництвом для знищення українського населення, були поховані тисячі замордованих голодом людей [10].

Отже, боротьба українського народу проти нацизму триває й сьогодні. В Україні з'явилися нові братські могили, в яких російські окупанти поховали своїх жертв – українських жінок, дітей... Вони й зараз продовжують знищувати українські міста і села, чинити геноцид проти українців. Але Україна, за яку заступився майже увесь світ, обов'язково переможе російських окупантів у цій війні!

Список літератури:

1. Пономаренко Л., Різник О. Київ: Короткий топонімічний довідник. Київ, 2003. С.8.

2. Беркгоф К. Бабин Яр: місце наймасштабнішого розстрілу євреїв нацистами в радянському союзі. *Бабин Яр: масове убивство і пам'ять про нього: матеріали міжнародної наукової конференції 24–25 жовтня 2011 р., м. Київ (Друге видання, доповнене)*. Київ, 2017. С. 8–20.

3. Нахманович В.Р. Бабин Яр. Історія. Сучасність, Майбутнє?.. (роздуми до 70-річчя київської масакри 29-30 вересня 1941 р.). *Український історичний журнал*. 2011. №6. С.105–121. URL: space.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/105842/08-Nakhmanovych.pdf?sequence=1 (дата звернення: 10.04.2022).

4. Berkhoff K.C. Dina Pronicheva's Story of Surviving the Babi Yar Massacre: German, Jewish, Soviet, Russian, and Ukrainian Records. *The Shoah in Ukraine: History, Testimony, Memorialization* / Eds. R. Brandon, W. Lower. Bloomington, 2008. P. 291–317.

5. Pohl D. Die Herrschaft der Wehrmacht: Deutsche Militärbesatzung und einheimische Bevölkerung in der Sowjetunion 1941–1944. Munich, 2008. S. 259–260.

6. Falikman I. Der lebedike eydes. *Eynikayt*. 1944. 10 feb. S. 3.

7. Weiner A. Making Sense of War: The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution. Princeton, 2001. P. 191–193

8. Центральный Комитет Коммунистической партии Украины. Специальное сообщение 25 июля 1968 г. *Електронний архів Українського визвольного руху: Боротьба КГБ з пам'яттю про Бабин Яр*. URL: https://avr.org.ua/?idUpCat=1027 (дата звернення: 8.04.2022).

9. Центральный Комитет Коммунистической партии Украины товарищу Щербицкому 29 сентября 1975 г. *Електронний архів Українського визвольного руху*: *Боротьба КГБ з пам'яттю про Бабин Яр* URL: https://avr.org.ua/?idUpCat=1027 (дата звернення: 8.04.2022).

10. Іванець О. Війна з мертвими: окупанти знищують меморіали полеглим у Другій світовій та пам'ятники жертвам фашизму. 2022. URL: https://armyinform.com.ua/2022/03/25/vijna-z-mertvymy-okupanty-znyshhuyut-memorialy-poleglym-u-drugij-svitovij-ta-pamyatnyky-zhertvam-fashyzmu/ (дата звернення: 12.04 2022).

ЗАКОНИ МЕСАПОТАМСЬКОГО ЦАРЯ ХАММУРАПІ

Хайдарі Анастасія Рахманулівна,
здобувачка вищої освіти ступеня бакалавра
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Кудельський Віталій Едуардович,
доцент кафедри менеджменту, фінансів та банківської справи
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Найбільшого свого розквіту Месопотамська цивілізація досягла за правління царя Хаммурапі. Свого часу він досяг великих висот у завойовницькій діяльності, проте найвизначнішим його досягненням є збірник законів, що є одним з найбільш відомих законодавств минулого.

Хаммурапі склав свої закони вже на третій рік правління та спочатку вони були записані на звичайних глиняних табличках. Проте, згодом, вони були висічені на конусоподібній стелі. Вгорі знаходився барельєф, на якому було зображено дві фігури: перша – це сидячий на троні Шамаш – верховний бог Вавилонського пантеону, який уособлює Сонце, а друга фігура – це, скоріше за все, сам Хаммурапі, що стоїть перед Шамашом як «божий обранець» [1].

Закони Хаммурапі, або як ще кажуть «Кодекс Хаммурапі» був поділений на групи, щоб населення могло вільно та легко прочитати, що він них вимагають, і що їм заборонено робити. Сам Кодекс ретельно продуманий і структурований, виходячи з цього, ми можемо сказати, що той, хто уклав їх був педантичною людиною і у всьому любив порядок. Самі ж закони регулюють цілий спектр правових відносин, зокрема в галузях цивільного та шлюбно-сімейного права, трудових відносин, а також кримінального та кримінально-процесуального права. У тодішньому рабовласницькому світі, всі права були закріплені за господарями, в той час, як раби права не мали взагалі [2].

Можна виокремити три причини, які зумовили появу Законів Хаммурапі:

1. Тодішній Вавилон, був великою та могутньою державою. У зв’язку з цим і виникла потреба запровадити низку законів на всій території держави, які б могли справедливо регулювати відносини між населенням.

2. Рабовласники, заможні люди та жерці могли розуміти крайню межу своїх прав та привілеїв. А також, щоб в повному обсязі забезпечити себе та своє майно від зазіхань інших.

3. Поляризація багатих та бідних вела до значного загострення соціальної напруги в суспільстві. Щоб згладити ці суперечності, слід було законодавчо обмежити боргове рабство, захистити орендаря від самоправства землевласника, а також врегулювати всі питання суспільного життя [3].

Крамер С. – відомий дослідник, що вивчав стародавні цивілізації дав свою оцінку стану правовій освіті населення Вавилону: «Закон і правосуддя були основоположними поняттями для стародавніх шумерів як у теорії, так і на практиці. Археологи знайшли тисячі глиняних табличок із найрізноманітнішими

юридичними текстами: договори, угоди, заповіти, векселі, розписки, судові постанови. У Древньому Шумері учні старших класів присвячували чимало уваги вивченню законів і наполегливо освоювали важкі та специфічні юридичні формули, а також переписували зводи законів і судові рішення» [4].

Сама ж структура Кодексу включає вступ, основну частину і висновок. Розпочиналися закони з таких слів: «Я – Хаммурапі, могутній цар, що звеличив ім'я Вавилона, який знає мудрість, скерований богами, щоб справедливо управляти людьми і дати країні щастя» [5].

Закони Хаммурапі охоплюють всі сфери людської діяльності і мають наступну структуру:

- статті 1-5 – присвячені суду та судочинству;
- статті 6-126 – присвячені праву власності та договірним взаємовідносинам;
- статті 127-195 – присвячені сімейним відносинам і праву спадкування (сімейний кодекс);
- статті 196-214 – присвячені злочинам кримінального характеру (кримінальний кодекс);
- статті 215-282 - присвячені майновим злочинам.

Варто зазначити, що визначення поняття «злочин» - відсутнє. Проте, аналізуючи самі закони, можемо зрозуміти, що під злочином, тоді вважали порушення Кодексу Хаммурапі. Покарання ж за недотримання відзначалися жорстокістю. Смертна кара застосовувалася у понад 30 випадках. Випадкове чи необережне вбивство каралося смертю. Також широко застосовувалися тілесні та калічницькі покарання, майнові відшкодування у багатократному розмірі. Судовий процес порушувався зі сторони потерпілого, але якщо він давав неправдиві свідчення та намагався обмовити винуватця, його суворо карали. Досить поширеним явищем був принцип таліону, або ж «око за око». Якщо потерпілому зламали руку, то винуватцю також ламалася рука, а покаранням за вбивство було вбивство [1].

Отже, Закони Хаммурапі дають широке уявлення про те, яким було вавилонське суспільство. Можемо зробити висновок, що в певній мірі деякі закони були жорстокими, але справедливими. Хаммурапі зміг урегулювати суспільні відносини різних сфер діяльності і держави загалом.

Список літератури:

1. Закони царя Хаммурапі – суворі, але справедливі. *Подорож у часі – історичний сайт.* URL: https://travel-in-time.org/uk/mandrivki-chasom/zakoni-tsarya-hammurapi-suvori-ale-spravedlivi/

2. Розквіт Вавилонії. Правління царя Хаммурапі. Studies.in.ua. URL: http://studies.in.ua/vhist_shpor/223-rozkvt-vavilonyi-pravlnnya-carya-hamurapp.html

3. Андрієвич В.М. Закони царя Хаммурапі як пам'ятка політичної думки стародавнього сходу. С. 609-610. URL: https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/14.-gumanitarni-i-sotsialni-nauky.pdf

4. Закони царя Хаммурапі. Навчальні матеріали онлайн. URL: https://pidru4niki.com/1628041456547/pravo/zakoni_tsarya_hammurapi

5. Закони Хаммурапі про види покарань у Давньому Вавилоні. Всесвітня історія. Історія України. URL:

ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ СМИ

Голубец Светлана Денисовна,
студентка университета «Туран»

Жуминова Айжанна Булекбаевна,
ассоциированный профессор университета «Туран»

Одной из важнейших частей жизни современного общества являются средства массовой информации, которые называются «четвертой властью».

Актуальность проблематики исследования заключается в том, что именно СМИ, выполняя репродуктивную функцию, оказывают влияние на общество, формируя их мнение, сознание, стереотипы, а также закрепляя их морально-нравственные понятия. Предметом исследования служат гендерные особенности, а объектом исследования - средства массовой информации. Целью данной статьи является проведение анализа восприятия информации, происходящей на коммуникативном уровне через призму гендерных особенностей. Задача данной статьи – выявить различия реакций обоих полов на одинаковый материал, затем на основе полученной информации сформулировать выводы и разработать рекомендации по устранению выявленных проблем.

В ходе исследования, выдвинута гипотеза: Если учитывать гендерные особенности при оформлении подачи информации в СМИ, то можно добиться одинакового восприятия текста мужчинами и женщинами.

В работе была применена следующая методология: теоретический анализ, социальный опрос среды мужчин и женщин, также используется сравнительный метод.

Гендер – социальная конструкция, которая определяет половую принадлежность индивида. Под гендерными различиями подразумевается специфика физиологических и психологических особенностей полов, а именно их поведения и отношения к миру. Проведенные исследования показали, что отличительные черты гендерных проявлений уже изучались такими учеными, как Д. Бест, А. Игли, Дж. Вильямс и С.А. Басоу, но при этом, на сегодняшний день, отсутствует определенная методика, направленная на формирование единого восприятия мужчинами и женщинами одной и той же информации.

Исходя из этого, новизна данной работы в том, что она может быть использована в качестве базы для более детального рассмотрения гендерных особенностей и различий в сфере средств массовой информации.

В научной статье «Гендерные особенности восприятия СМИ» рассматривается важная тематика для современного общества - влияние средств массовой информации на людей, учитывая гендерные особенности. В связи с этим для изучения данной проблематики были использованы источники, с помощью которых проведена аналитическая и практическая часть работы. Выбор литературы был сосредоточен на двух направлениях: во-первых, анализ

деятельность СМИ с информацией, и, во-вторых, исследование гендерных особенностей, различий установок членов социальных групп.

В ходе изучения труда Сидорской И. и Раду А., определены значения терминов: гендер, гендерные различия. Как отмечают оба автора, свойство быть мужчиной или быть женщиной присуще индивиду на протяжении всей его жизни. А это значит, что трудности мужчин и женщин будут актуальны на протяжении всей жизни человечества. Содержание этих проблемных задач может измениться, но при этом они останутся главными и приоритетными. Следственно, разработка материалов на темы, связанные с тем, что мы живем и проявляем себя в обществе не только как люди, а как разнополые организмы, будет актуально и востребовано во все времена [1]. Исследование гендерной психологии является неотъемлемой частью работы. Для этого был использован труд Ключко И. О. Согласно гендерной психологии, под личностью подразумевается определенная концепция, с помощью которой формируется наше понятие о нравственности индивида, учитывая его половую принадлежность, объясняя и предсказывая его поведение. Гендерный подход к исследованию личности дал возможность всесторонне изучить её исходя из убеждений представлений о женщинах, мужчинах, мужском, женском, мужественном и женственном, являющиеся конструктами индивидуума [2].

Взаимосвязанность средств массовой информации и общественностью сформировывается как непосредственно, так и опосредованно. Они могут контактировать не находясь в состоянии косвенного общения. Их взаимоотношения реализуются с помощью типографских текстов, видеоизображения и звука, сообщающихся по конкретным техническим каналам. Как сообщают, Мрочко Л. В., Пирогов А.И., средства массовой информации призваны не только удовлетворять сугубо личностные энтузиазмы публики, но и интенсивно создавать у нее социальные интересы. Исходя из этого, верное осознавание солидарности и антагонизма личностных, социальных, массовых увлечений содержит значимый методологический смысл, как в журналистском познании, так и в отношении большой аудитории к публичной информации: СМИ не могут осуществлять свою работу, если их деятельность не ориентирована на потребности масс [3].

В процессе ознакомления с темой, выделено, то, что журналистика — это та область общественной теории и практики, которая эмоциональна к тотальному контролю со стороны бюрократического агрегата и жесткому управлению.

При этом необходимо подчеркнуть, что журналистика является неразделимым целым в глубоком культурологическом и цивилизационном плане. Учитывая выше сказанное, в статье отмечено понятие гласности, взятое из третьего издания работы Мисонжникова Б.Я., Тепляшина А.Н. Суть понятия - показать насколько существенной является возможность выражения альтернативных по отношению к официальным органам управления взглядов и суждений [4].

Заключительную часть работы составил анализ состояния СМИ в Казахстане, используя материал Турдубаевы Э., доцента факультета журналистики и массовых коммуникаций Американского университета в Центральной Азии [5].

В качестве практической части исследования проблематики был сделан выбор в сторону анкетирования. Анкетирование - способ эмпирического анализа. Бодрова Ю. Н. упоминала в собственных трудах, что оно основано на опросе существенного числа респондентов и применяемый для добычи сведений, характеризующих психолого-педагогические явления. Чтобы лучшим способом решить поставленную задачу, вопросы анкеты были направлены на выявление гендерных особенностей и различий. Опрос проводился через Google форму. Инструментом для проведения выборки были 25 женщин и 25 мужчин, в возрасте от юношеского (16 лет) до взрослого (35 лет). Ниже представлена табличная форма ответов на вопросы [6].

Таблица № 1.Социологический опрос.

№	Задаваемые вопросы	Варианты ответов	Ж	VM
1	На что вы обращаете внимание при чтении текста?	а) На содержание, удобочитаемость шрифта, оформление текста, качества бумаги.	+	
		б) На Содержание, оформление.		+
2	Часто ли вы фиксируете свое внимание на мелочах?	а) Да	+	
		б) Нет		+
3	Вам по работе нужно прочитать статью, но у вас плохое настроение, будете ли читать ее?	а) Да		+
		б) Нет	+	
4	Перед тем как приступить к чтению необходимого материала, будете ли вы рассматривать картинки к нему?	а) Да	+	
		б) Нет		+
5	Какие ассоциации у вас возникнут после прочтения статьи на тему карьерного роста?	а) Самореализация	+	
		б) Престиж, перспектива		+
6	Вам важна лаконичность цветовой гаммы при просмотре любого материала?	а) Да	+	
		б) Нет		+
7	Вам выдали огромный список дел. Как вы поступите?	а) Буду делать задания поочередно, чтобы сделать их быстрее		+
		б) Сначала прочту все задания, после приступаю к выполнению	+	
8	Представьте, что вы идёте по ТРЦ и увидели РОЗОВУЮ кепку, лежащую на полу. Как вы думаете, может ли это кепка принадлежать 12-летнему мальчику, потерявшему свой головной убор?	а) Конечно, вдруг это его кепка	+	
		б) Вряд-ли это его кепка		+

9	Представьте, что вы в ТРЦ и увидели конкурс, где надо попасть мячом в мишень, а рядом клоун кричит вам, что вы в жизни не попадете в воду. Будете ли вы после его слов участвовать в конкурсе?	а) Конечно, надо же доказать обратное		+
		б) Зачем? Это же просто слова	+	
Примечание: Опрос составлен самостоятельно.				

Первые семь вопросов нацелены на выявление различий восприятия информации гендерами в средствах массовой информации? Два заключительных вопроса составлены на основе психологических особенностей гендеров.

По результатам проведенного опроса, были сформулированы следующие выводы:

1. Базовая причина различного восприятия девушек и юношей заключается в эмоциональном тонусе. Эмоции способны полностью поглощать индивида, подчинять себе его концентрацию. А женщины, как известно, более аффективны. Для них огромное значение приобретает эмоциональная сторона явления, возникновение гуманных качеств, взаимоотношения между индивидуумами;
2. Мужчина начинает изучение информации с обобщения ее содержания, а женщина акцентирует внимание на визуальное оформление текста, качество бумаги, удобочитаемость шрифта;
3. Передача информации через иллюстрацию, способствует активному проявлению интереса у женского пола к представленным сведениям;
4. Из-за психологических различий, прочитав одну и ту же статью на тему карьерного роста, оба пола воспринимают по-разному;
5. Женщины выстраивают общую картину дел для выполнения задач, а мужчина предпочитает не вдаваться в подробности и начинать их решение последовательно;
6. Словом легче спровоцировать юношей, нежили девушек;
7. Женщины больше воспринимают информацию через призму стереотипного мышления, чем мужчины.

Следовательно, исследовав данную проблематику, можно сделать вывод, что публикуемый материал необходимо подбирать не только с учетом потребностей прогрессивной общественности, но и в соответствии с ее гендерными, психологическими особенностями и особенностями восприятия информации. Результаты исследования подтвердили гипотезу - если учитывать гендерные особенности при оформлении подачи информации в СМИ, то можно добиться одинакового восприятия текста мужчинами и женщинами.

В перспективе исследования данной проблематики могут быть продолжены. Это могло бы быть изучение не только в сфере журналистской деятельности, но и в сфере связи с общественностью.

Список использованной литературы

1 Сидорская И., Раду А. Гендер и СМИ [Электронный ресурс]. – 99 с. – Режим доступа: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/107773/1/Гендер%20и%20СМИ_Сидорская,%20Раду.pdf (30.03.2022 г.)
2 Мрочко Л.В. , Пирогов А.И. Основы теории массовой информации [Электронный ресурс]. - М.: БФУ им. И. Канта, 2020. - 252 с. - Режим доступа: http://iotgn.ru/upload/iblock/a86/a865be8fcb755eef8d67ce398913b06c.pdf (30.03.2022 г.)
3 Ключко О.И. Половые и гендерные различия [Электронный ресурс] // Гендерная психология и педагогика. - М.: Юрайт, 2017. - С. 39-40. – Режим доступа: https://static.my-shop.ru/product/pdf/268/2674732.pdf (30.03.2022 г.)
4 Мисонжников Б. Я., Тепляшина А. Н. Категории гласности, плюрализма мнений и свободы массмедиа [Электронный ресурс] // Введение в профессию: Журналистика. - М.: Юрайт. - 2019. - № 3. - С. 12-13. - Режим доступа: https://static.my-shop.ru/product/pdf/349/3486972.pdf (31.03.2022г.)
5 Турдубаева Э. Состояние СМИ и роль социальных сетей в Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане и Узбекистане [Электронный ресурс]. – Бишкек : IWPR, 2018. – 60 с. – Режим доступа: https://cabar.asia/wp-content/uploads/2018/10/Sostoyanie_SMI.pdf (31.04.2022 г.)
6 Бодрова Ю. Н. Анкетирование как метод научного исследования. [Электронный ресурс] // Анкетирование как метод научного исследования. – Екатеринбург, 2019. – № 3. – С. 20. – Режим доступа: http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/11692/1/sk034.pdf (01.04.2022 г.)

ЗАЩИТА АВТОРСКИХ ПРАВ В ВЕБ-ЖУРНАЛИСТИКЕ

Мырзахан Диляра Талғатқызы,
студентка университета «Туран»

Курманбаева Алма Алиевна,
ассоциированный профессор университета «Туран»

В современном мире наблюдается активное развитие сетевого информационного пространства. Актуальность проблемы защиты авторских прав заключается в том, что в условиях глобализации развития цифровой среды в сети Интернет становится труднее выявить и отследить нарушение авторских прав. В условиях конкуренции гораздо проще использовать чужую собственность, поэтому количество нарушения прав автора ежегодно растёт. Объектом исследования является веб-журналистика, а предметом – защита авторских прав в интернет-журналистике.

На сегодняшний день всемирная паутина смогла осуществить все возможные виды нарушения авторских прав. К ним относятся: публикация материала без согласия автора и без ссылок на авторский текст, плагиат, публикация текста с многочисленными опечатками. Исходя из этого, целью данной работы является грамотно и эффективно сформировать правовые механизмы авторских прав в веб-журналистике. Задачи исследования:

1) Изучить деятельность таких информационных образов, как картинка, кино, фотография, текст, видео, то есть любой объект, который передаёт информацию на уникальность.
2) Разработать рекомендации по устранению плагиата и защите авторских прав на просторах интернета.

Эмпирическую базу исследования составили журналистские материалы, размещённые на сайтах казахстанских информационных порталов. Использование различных способов защиты интеллектуальных прав регулируется законом Республики Казахстан «Об авторском праве и смежных правах» от 10 июня 1996 года. Это значит, что с момента создания публикаций, произведений науки, культуры или искусства они находятся под защитой закона «Об авторском праве и смежных правах». При этом если отсутствуют какие-либо доказательства авторства, то автором произведения будет являться лицо, указанное на первом оригинальном экземпляре опубликованного материала. Автором анонимно опубликованных продуктов интеллектуальной деятельности будет считаться издательство, выпускающее материал.

Таким образом, под копирайтом в юридической науке подразумевают меры, направленные на признание и восстановление авторских прав, а также защиту интересов правообладателей при их нарушении. Следует признать тот факт, что интернет-издания Казахстана в этом отношении остаются недостаточно изученными.

В век информационных технологий профессия журналиста стала зависима от глобальной сети. На сегодняшний день в творчестве журналиста происходят кардинальные изменения. К примеру, общество все чаще отдает предпочтение интернету, начиная утро не с чтения газеты, а с просмотра лент в социальных сетях. В связи с чем, традиционные средства массовой информации пытаются адаптироваться к новым условиям цифровой среды. Качкаева А. Г. и Шомова С.А. под термином цифровая среда понимают процесс, во время которого миллионы маленьких и больших вычислительных систем беспрерывно фиксируют, посылают, создают, генерируют немыслимые массивы цифровой информации, оцениваемой и рассматриваемой с помощью других высокопроизводительных компьютеров [1].

Принимая во внимание, что журналистика включает в себя творческую деятельность было принято решение изучить основы творческой деятельности веб-журналиста учитывая внедрение цифровизации в деятельность СМИ. Градюшко А. А., под термином цифровизации подразумевает интеграцию цифровых технологий во все аспекты журналистской работы, перевод содержания текстовой, графической, звуковой форм в цифровой формат [2].

Поскольку интернет предоставляет аудитории открытый доступ к большому количеству информации, Черкасова О. А., отмечает, что вопросы, связанные с необходимостью соблюдения прав авторов, все чаще становятся предметом обсуждения. В следствии чего во всем мире актуальность данной проблемы стала носить мировой характер, который вынуждает принять соответствующие меры по защите авторских прав. В современной правовой действительности сложились различные формы защиты интеллектуальных прав в Интернете [2].

В нашей стране почти все государственные услуги, включая документ о защите интеллектуальной собственности можно получить посредством портала «Электронное правительство» (www.egov.kz). Обмен документами заявителей с Национальным институтом интеллектуальной собственности производится через портал НИИС в сети Интернет (www.newcab.kazpatent.kz). За счет данного сайта возможно осуществление официальной защиты авторских прав, которая в дальнейшем может послужить доказательством в судебных разбирательствах [3].

Таким образом, нет сомнений в том, что результаты умственного труда, творчества каждого человека являются ценностью общества, двигателем экономики, фундаментом культурного развития, тогда как степень защиты и охраны таких результатов показывает, насколько та или иная страна признает ценность интеллектуальной собственности в целом. Права на авторское произведение подлежат охране в Республике Казахстан на основании Конституции, интернациональных договоров, утвержденных Казахстаном, законов и иных правовых и подзаконных актов [4].

Проанализировав источники, связанные с темой защиты и охраной авторских прав в веб-журналистике, сформулирован следующий вывод: всеобщая декларация гражданских прав человека провозглашает право каждого человека на защиту его нравственных и материальных интересов, представляющих результат научных, литературных или художественных трудов, создателем

которых он является. Право на интеллектуальную собственность во всем мире считается естественным правом индивида, подлежащим охране и защите.

В практической части работы был использован один из распространенных методов научного исследования – анализ. Анализ является основой аналитического метода исследования. Под этим термином Колмогоров Ю. Н., Сергеев А. П., Тарасов Д. А. и Арапова С.П. подразумевают расчленение, разложение объекта исследования на составные части [5]. Анализ был направлен на изучение известных казахстанских информационных порталов, а точнее размещенных на них материалов на наличие копирайта. Источником примеров стали информационные агентства Forbes.kz, Inform.kz, Zakon.kz, 24.kz, Vecher.kz. По результатам исследования решено предоставить следующие моменты, которые подтверждают действия, связанные с наличием плагиата.

Для первого примера изучено три сайта это 24.kz, Forbes.kz и Zakon.kz. В начале стоит обратить внимание на первые две информационные площадки, где размещена абсолютно идентичная информация без указания ссылок на первоисточник. Следовательно интернет-издания показали свой непрофессионализм, однако стоит отметить то, что 24.kz указали время публикации материала чего не сделали Forbes.kz. Также 24.kz и Forbes.kz не упоминают сведений об авторе самой статьи, а это еще раз доказывает, что все вышеперечисленное является одним из способов плагиата. В то время как аналогичная статья на тему о удорожании строительства в Казахстане на сайте Zakon.kz была написана доступным образом, а цитаты первоисточника были выделены определенными пунктуационными знаками. Этот пример подтверждает, что одну и ту же информацию можно преподнести по-разному, используя указания ссылок на источник информации, авторов и время публикации.

В качестве второго примера проанализированы следующие сайты: Vecher.kz и Inform.kz. При сравнении опубликованного материала замечены элементы копирайта. Многие части работы не различаются и лишь изредка можно заметить изменение высказываний с заменой слов синонимами. Так как задачей исследования является изучить ряд информационных образов, несущих определенную информацию на уникальность, стоит отметить, что идентичность фотографии, предоставленной в начале статей, тоже играет важную роль. И если Vecher.kz указывает источник фотографии ссылаясь на себя, то Inform.kz поступает, наоборот не указывая источник.

В соответствии с нормой при копировании интеллектуальной собственности, созданной индивидом стороны должны заключать авторский договор. Авторский договор регулирует все аспекты передачи авторского права и заключается если стороны достигают соглашения о способе использования, размере выплаты вознаграждения, сроке действия письменного соглашения и других моментов прописанных в этом договоре. В целом если журналист пишет статью по редакционному заданию, а другой просто копирует и выдает этот материал за свою собственность, то редакция вправе предъявить претензии информационному порталу, опубликовавшему аналогичный материал, в том числе, обратиться в суд и взыскать с них некую сумму.

Данные примеры дают основание говорить о недостаточной изученности казахстанских информационных агентств на наличие копирайта. При этом необходимо подчеркнуть, что кроме портала НИИС www.newcab.kazpatent.kz существуют и другие способы защиты авторских прав в интернет-журналистике. Такие, как текстовая, графическая гиперссылка, автоматическое копирование ссылки при копировании любого информационного образа и сайты, проверяющие текст на уникальность.

В случае текстовой и графической гиперссылки речь идет о об обычном тексте, графическом файле или картинке, в которую вставлен URL – адрес. Нажимая на этот объект, аудитория сможет перейти на указанный URL – адрес сайта [6].

При втором же способе, вернее при копировании текста или картинки вместе с ней снизу автоматически копируется ссылка на ресурс откуда была взята информация. Тем не менее ссылку можно убрать, поэтому способ не особо эффективен.

Третий способ позволяет проверить текст на любой площадке, оказывающей услуги по проверке на антиплагиат. Анализируя текст, платформа выдает отчет по количеству ресурсов, а также объему сведений в процентах, заимствованного из общедоступных источников. Одним из минусов этого способа является ограничение по количеству объема, который можно проверить. Для того чтобы проверить большой текст придется доплатить за дополнительные услуги, используемой платформы.

Как видно из всего, сказанного выше несмотря на то, что в Казахстане существуют разные способы защиты интеллектуальной собственности, влекущие за собой наказание в виде штрафа, привлечение к общественным или исправительным работам количество случаев заимствования текста без указания ссылок на автора и первоисточник, увеличиваются с каждым разом. Поэтому подводя итоги исследования хотелось бы предложить следующий вариант решения проблемы:

1 Любое копирование и вставление текста или информационного образа будет сопровождаться скрытым URL – адресом. При этом никаких видимых признаков ссылки не будет наблюдаться визуально и технически.

2 При нажатии на объект будет производиться автоматическая отправка пользователя на первоисточник.

Все это делается для того, чтобы пользователь копирующий материал и выдающий его за свою работу брал на себя ответственность за плагиат чего-либо.

На наш взгляд, было бы интересно создать такой способ решения и посмотреть на сколько изменится показатель плагиата авторских прав в веб-журналистике, являющихся ценностью общества.

Работа может быть использована для проведения дальнейших исследований в области веб-журналистики и создания иных вариантов решения данной проблемы. Практическая часть исследования послужит памяткой для общества как правильно заимствовать текст у других при этом, не попадая под давления уголовной ответственности со стороны законодательства Республики Казахстан.

Список использованной литературы

1. Качкаева А. Г., Шомова С. А. Мультимедийная журналистика [Электронный ресурс]. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2017. – С. 20. – Режим доступа: https://id.hse.ru/data/2017/08/23/1174253484/%D0%9C%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%B4.%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD._%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82.pdf (30.03.2022 г.)

2.Градюшко А. А. Основы творческой деятельности веб-журналиста [Электронный ресурс]. – Минск: БГУ, 2019. – 240 с. – Режим доступа: https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/240187/3/Hradziushka_digital_journ.pdf (30.03.2022 г.)

3. Черкасова О. А. Защита интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]. –Екатеринбург: Урал. ун-та, 2017. – 102 с. – Режим доступа: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54038/1/978-5-7996-2145-2_2017.pdf (30.03.2022 г.)

4. Шапавалова Н. Ю., Калашникова И. А. Сборник методических рекомендаций по рассмотрению судебных дел по защите интеллектуальной собственности в Республике Казахстан [Электронный ресурс]. – Нур-Султан, 2020. – 186 с. – Режим доступа: https://www.sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/sbornik_metodicheskih_rekomendaciy_po_rassmotreniyu_sudebnyh_del_po_zashchite_intellektualnoy_sobstvennosti_v_respublike_kazahstan.pdf (30.03.2022 г.)

5. Сеитова А. Н. Пособие по составлению судебных решений по спорам о защите интеллектуальной собственности [Электронный ресурс]. – Нур-Султан, 2020. – 110 с. – Режим доступа: https://www.sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/posobie_po_rassmotreniyu_sporov_ob_is.pdf (30.03.2022 г.)

6. Колмогоров Ю. Н., Сергеев А. П., Тарасов Д. А., Арапова С.П. Методы и средства научных исследований [Электронный ресурс]. – Екатеринбург: Изд – во Уральского ун-та, 2017. – С. 43-44. – Режим доступа: https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/54030/1/978-5-7996-2256-5_2017.pdf (03.04.2022 г.)

7. Широбокова Н. Гиперссылки и их основные виды [Электронный ресурс]. – Интернет грамотность, 2015. – Режим доступа: https://www.compgramotnost.ru/internet-gramotnost/giperssylki-i-ih-osnovnye-vidy/amp (03.04.2022 г.)

ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ УГРОЗЫ

Нурсеитова Ж.А.,
студент университета «Туран»

Бузело А.С.,
профессор университета «Туран»

Формирование общественного мнения является одним из важнейших миссий журналистской деятельности. Террористическая угроза может унести жизни не только мирного населения, но и сотрудников правоохранительных органов, журналистов и гражданских, кто имеет отношение к социально-экономической жизни общества. Следует отметить, что ответственность за спокойное положение народа лежит не только на плечах государственных служащих. Деятельность журналистов в обществе является одним из значительных средств сохранения социально-психологическую стабильность человечества.

Проблема развивать и вырабатывать суждение свободных жителей страны привлекает к себе внимание общества, из-за того, что в последнее время участились случаи мародерства, теракта и вандализма. Актуальность данного материала состоит в том, что на сегодняшний день не существует единого способа решения спорного вопроса. Формировать общее сознание, поддерживать постоянство и управлять массовым рассудком во время террористических вторжений – обязанность журналиста перед обществом.

Изучив литературу по теме, выделим основные аспекты в содержании нашей статьи: пресса не занимается пропагандой; задача журналиста – освещать и доставлять исключительно правдивую информацию; журналист не может входить в прямой контакт с террористами, и пытаться что-то изменить; крайне запрещено брать интервью у террористов во время совершения теракта. Попытаемся изучить эту тему на примере январских событий в Казахстане на 2022 год, и в этом заключается новизна данного исследования. Согласно статье 256 УК РК от 3 июля 2014 года, пропаганда и оправдание терроризма наказывается лишением свободы на срок от пяти до девяти лет [1], что направляет журналиста на воздержание от неподобающей агитации. Журналистика – это целая сфера знаний и навыков, это «риск» и отдельная полноценная культура, которая совмещает в себе историю, политику, психологию, и множество других направлений. Такая многозадачная наука никогда не перестанет вызывать желание и интерес изучать ее. Данный материал отличается от остальных работ на тему формирования общественного мнения тем, что мы рассматриваем не только обязанности журналиста в чрезвычайной ситуации, но и принципы деятельности СМИ и способы предотвращения в стране террористических вторжений.

Для начала стоит обратиться к истории вопроса, можно ли считать террористическую позицию человека как девиантное мышление? На

официальном сайте Tengrinews.kz передается информация об уровне совершенных правонарушений и преступлений на территории Республики Казахстан, связанных с актами терроризма, за первые шесть месяцев 2021 года. Больше всего нарушения человеческих прав на подобном основании совершались в связи с возбуждением социальной, национальной, расовой, родовой и религиозной розни, что свидетельствует о том, что терроризм – не является действием сообществ и группировок, рассуждающих адекватно и идентично.

Объекты исследования – общество и журналисты в условиях террористической угрозы.

Предмет исследования – формирование и организация общественного мнения во время террористических вторжений.

Целью исследования является выявление средств создания независимой гражданской позиции у населения в случаях террористических актов, соблюдая принципы журналисткой деятельности.

Для достижения этой цели нам необходимо решить ряд поставленных задач: 1) исследовать сущность террористического мировоззрения; 2) уточнить определение «общественное мнение» и формы воздействия на него; 3) проанализировать последние данные и статистики, выявленные в официальных информационных каналах, связанные с фактами террористических нападений; 4) изучение взаимосвязи между СМИ и обществом для поддержания устойчивого социального положения в стране.

Сформировать нейтральную точку зрения населения либо общественности возможно, если каждый человек будет осознавать остроту ситуации, и не поведется на провокации и шантажи террористов; будет мыслить здраво и иметь собственное мнение. Можем предположить, что жертвами террористических атак чаще всего становятся люди, не имеющие определенную психологическую устойчивость.

Методологической основой выполнения материала послужили: 1) биографический метод исследования террористов; 2) анализ медиа-текста (исследование документов с содержанием о фактах террористических вторжений); 3) методы сравнения, описания и измерения принципов террористического мировоззрения; 4) отслеживание изменений количества террористических нападений на территории Республики Казахстан.

Общественное мнение – это своего рода инструмент в руках журналистов, от которого зависит внутреннее положение страны. Поэтому особенно важно уметь поддерживать связь с населением в любой ситуации.

По вопросу процесса образования мнения у общественности во время террористических вторжений были рассмотрены труды журналистов, исследователей, публицистов и писателей. Особое внимание стоит обратить произведениям Бегалиновой К.К, Тукумова Е.В, Назарбаева Н.А, Бабаджонова Б.М, Гамаюнова И.Н, Завотпаева Р.Т, Нарбаева Б.Н, Агарышева А.А, Афанасьева А.И, Антоняна Ю.М, Прокопенко С.И, Мусакажынова Д.Б.

Следствия литературного обзора показали, что проблема формирования мнения у общественности в условиях террористических угроз абсолютно

недостаточно изучена и весьма слабо освещается. Предлагаемые методы решения проблемы направлены на консолидацию совместной борьбы против терроризма с участием государственных служб по защите прав граждан и глубокое изучение источника возникновения проблемы.

К примеру, профессор МГИМО Сергей Грызунов считает, что журналисты обязаны отзываться на сигнализационные вызовы от террористов – указывать на несходность им факты о жертвах терактов и о доставленной людям страдании, ущербе, о героях, которые берегут общество [2].

Данное высказывание равно противоположно моральным принципам журналистского поведения, разъясняющих действия терроризма. Как указано в статье, размещенный на официальном сайте «Общественная коллегия по жалобам на прессу» Российской Федерации, журналисты должны относиться с особой внимательностью в подаче информации о террористических актах и операциях [3].

Федотова Л.Н. утверждает, что гражданская позиция – это соединение позиций, интересов, взаимосвязей, образ действий в обществе. Этим поясняется связь журналистской деятельности с общественным мнением [4]. Высказывания Федотовой Л.Н. становятся прямым доказательством в существовании тесной связи между журналистской деятельностью и социальным сознанием, и возможно, зависимой друг от друга.

Благодаря труду Вишнякова Я.Д., мы смогли подробно ознакомиться с историей построения терроризма; типовыми характеристиками террористических действий; основанием появления терроризма; главными чертами терроризма в наше время [5].

В своем исследовании Вишняков Я.Д. считает, что главным основанием возникновения терроризма можно посчитать усиление разногласий в экономической, политической, социальной и правовой сферах; а также уклонение организаций, отдельных лиц и группировок от ответственности соблюдения системы успешного развития общественной жизни и высокий интерес в достижении преимуществ насильственным образом [5, 20].

Также были рассмотрены научные статьи Мастрюкова Б.С, Нарбаева Б.Н, Николаевского Б.Н, Токаева К, Карина Е, Апенова К. по теме безопасности журналистов и репортеров в чрезвычайных ситуациях.

Таким образом, можно сделать следующие общие выводы:

1. Информационные агентства, печатные издания, профессиональные журналисты и репортеры, СМИ играют важную и порой основную роль в информационном пространстве и вполне в состоянии управлять массовым сознанием, тем самым формируя общественное мнение в условиях террористических угроз, не наводя панику и сохраняя спокойствие и нейтралитет в рамках принципов журналистской деятельности.

2. Устройства для изучения общественных мнений работают, чтобы обеспечить обществу определенную информацию.

3. Проблема терроризма в средствах массовой информации (СМИ) часто привлекает предельно высокое внимание общественности, потому что это

явление непосредственно угрожает жизни каждого человека, включая и самих журналистов.

4. Терроризм не знает границ, и признается частью девиантного явления.

Терроризм – это навязывание определенного типа мировоззрения путем применения принудительных мер. Акт терроризма – намерение совершить разрыв, поджог, а также других деяний, организующих опасность для людей.

Террористическая деятельность содержит в себе следующее: 1) формирование, расположение, тренировку, выделение денежных средств и осуществление террористического акта; 2) создание опасных для общества группировок в целях выполнения террористических угроз; 3) подготовка ко вторжению, умение управлять и пользоваться оружием и боеприпасами.

Общественное мнение – это личные взгляды, позиции и субъективные отношения каждого человека, как индивида, к определенным ситуациям, случаям и жизненным явлениям.

В ходе исследования мы выявили наиболее распространенные методы воздействия на общественное сознание. Психология общественности довольно переменная, в связи с чем управлять ей и манипулировать очень просто. Самый легчайший способ распоряжаться социумом – пропагандировать. Именно пропаганда может стать опасным, но эффективным методом в управлении массовым сознанием. В этом случае можем выдвинуть суть нашей гипотезы, которая требует доказательства. Чаще всего общественность действует под влиянием «стадного инстинкта». Поведение людей в экстренных ситуациях (в нашем случае в террористических) резко изменяется посредством сильных эмоций.

Террористическое движение опасно не только тем, что может унести жизни многих людей, но и тем, что является угрозой государственного, международного и мирового масштаба. Терроризм принято считать картиной последствий движений людей с девиантным мышлением и поведением. К примеру, в Казахстане количество правонарушений, связанные с актами терроризма на 2021 год, стало на 19.8% больше, чем в предыдущем году. Здесь уместно обратить внимание на высокий рост преступлений, который каждым годом становится все больше и больше. Согласно данным новостных порталов, среди регионов по уголовным правонарушениям, связанные с экстремизмом и терроризмом, «лидируют» Туркестанская, Жамбылская и Южно-Казахстанская области [6].

Не стоит забывать о том, что поддерживать стабильный курс экономики и социального уровня государства обязаны не только должностные лица, но и сами граждане той или иной страны. В результате изучения был получен материал, анализ которого позволил прийти к выводу, что борьба с терроризмом должна быть всесторонней. Самостоятельно террористические деяния носят организационный характер, что усложняет процесс борьбы с ними. Сфера журналистики могла бы стать довольно эффективным методом в сражении с террористами. Все эти исследования позволяют глубже понять, что выдвинутая нами гипотеза верна.

Если журналистика как деятельность выступает «процессом удовлетворения информационных потребностей», то общественное мнение – это «предмет изучения» журналистики. Работать в условиях определенных угроз, естественно, тяжело, ведь прежде всего, при сборе информации журналист думает о жизни заложников (если они имеются) и потенциальных жертв.

Формирование мнения начинается с самого детства, с раннего возраста человека и имеет свойство продолжаться формироваться всю жизнь. Отредактировать общественное мнение под свои идеи и выражение невозможно, в крайнем случае, будет тяжело. Задача журналиста – сбор и обработка полученной информации, распространение и оповещать о произошедших событиях. Стоит обратить внимание, что журналист не занимается агитацией (не имеет значение какой формы и в каких целях), а дает возможность слушателям/читателям сформировать свою позицию самостоятельно.

Таким образом, мы убедились в том, что в процессе формирования общественного мнения важнейшую роль играет не только само общество, но и информационные каналы, методы манипуляции и пропаганды, создание комфортных условий для агитации и распространения информации. В ходе проведенного исследования было выявлено, что создать определенную позицию у граждан посредством информационных воздействий вполне возможно. Также было подтверждено, что данный метод влияния на массовое сознание может стать «оружием» управления мировоззрением населения.

В перспективе, было бы интересно изучить психологию террористов и расследовать тему глубже.

Результаты нашего исследования могли бы послужить «шпаргалкой» для студентов и начинающих исследователей, кто интересуется изучением подобной темы. Практическая значимость работы состоит в том, что она решает масштабную проблему, которая массово привлекает к себе пристальное внимание ученых и исследователей.

В процессе изучения проблемы мы научились анализировать данные и статистики, выявленные в официальных информационных порталах, связанные с фактами террористических вторжений; исследовать связь между СМИ и обществом для поддержания устойчивого социального положения в стране.

Список использованных источников

1. Статья 256. Пропаганда терроризма или публичные призывы к совершению акта терроризма [Электронный ресурс] // Уголовный Кодекс Республики Казахстан – 2022. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252&pos=4;-88#pos=4;-88

2. Чимидов Ц. Эксперты обсудили роль СМИ в борьбе с терроризмом [Электронный ресурс] // Общественное телевидение России: новости / М.: Интернет-портал «Общественное телевидение России», 2021. – URL: https://otr-online.ru/news/eksperty-obsudili-rol-smi-v-borbe-s-terrorizmom-187783.html (дата обращения: 29.03.2022).

3. Этические принципы профессионального поведения журналистов, освещающих акты терроризма и контртеррористические операции [Электронный ресурс] // Общественная коллегия по жалобам на прессу / М, – URL: https://presscouncil.ru/teoriya-i-praktika/dokumenty/760-eticheskie-printsipy-professionalnogo-povedeniya-zhurnalistov-osveshchayushchikh-akty-terrorizma-i-kontrterroristicheskie-operatsii (дата обращения: 29.03.2022).

4. Федотова, Л.Н. Общественное мнение и журналистика: учеб. пособие. – М.: Издательство МГУ, 2011. – 376 с.

5. Вишняков, Я.Д. Основы противодействия терроризму: учеб. пособие. / Г.А. Бондаренко, С.Г. Васин, Е.В. Грацианский / под. ред. Я.Д. Вишнякова. – М.: Образовательно-издательский центр «Академия», 2006. – 240 с.

6. Число связанных с экстремизмом и терроризмом преступлений выросло в Казахстане [Электронный ресурс] // Официальный сайт Tengrinews.kz, 2021. – URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/chislo-svyazannyih-ekstremizmom-terrorizmom-prestupleniy-447516/ (дата обращения – 30.03.2022).

ROTATSIYA TUSHUNCHASI VA MAZMUN MOHIYATI

Jiyanova Shohida Mahsumovna
Davlat boshqaruvi huquqi fakulteti magistranti,
Toshkent davlat yuridik universiteti
O'zbekiston, Toshkent

Annotatsiya: *mazkur maqolada rotatsiya tushunchasi va uning mazmun mohiyati bilan bog`liq nazariy ma'lumotlar tahlil etilgan bo`lib, rotasiya tushunchasi ilmiy-nazariy jihatdan ochib beriladi.*

***Kalit so`zlar:*** *rotatsiya, xodimlar rotatsiyasi, kadrlar zaxirasi, vertical martaba o`sishi, gorizontal martaba o`sishi.*

Keyingi yillarda O‘zbekistonda inson huquq va erkinliklarini ta'minlash, mamlakatimizda huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyati barpo etish borasida salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda. O‘z navbatida, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatini uning xodimlari amalga oshirishini hisobga olsak, davlatga qo‘yiladigan talablar uning xodimlariga ham qo‘yiladigan talab ekanligi ayon bo‘ladi.

Bundan kelib chiqadiki, "Mamlakat taraqqiyotini davlat tomonidan ta'minlash, fuqarolar manfaatlarini himoya qilish, umuman olganda, o‘z oldiga qo‘yilgan vazifani muvaffaqiyatli bajarishda davlat xizmatini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish muhim o‘rin tutadi. Binobarin, davlat xizmatlari institutini to‘g‘ri tashkil etish, ulardan samarali foydalanish uchun ushbu muassasa faoliyatini tashkil etish va amalga oshirishning asosiy tamoyillarini belgilovchi nazariy g‘oyalarni o‘rganish, ularni amaliyotga tatbiq etish, davlat xizmatlari ko‘rsatishning huquqiy asoslarini aniqlash zarur[1].

Yuqoridagilarga to‘liq qo‘shilgan holda shuni ta'kidlash joizki, mansabdor shaxslarning o‘z xizmat vazifalarini yuqori saviyada bajarishini ta'minlashda ularning faqat shaxsiy fazilatlariga tayanmaslik, bu yo‘nalishda o‘z-o‘zini tartibga soluvchi, o‘z-o‘zini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish, shu bilan birga, asosiy e'tiborni kadrlarni joylashtirishga qaratish zarur. Demak, ayni paytda davlatimiz xodimlar oldiga ko‘plab aniq vazifalarni qo‘ymoqda va ularning o‘z vaqtida amalga oshirilishi yurt taqdiri uchun muhim ahamiyatga ega. Davlat xizmati faoliyati samaradorligini ta'minlashda barcha obyektiv va subyektiv kamchiliklarni to‘ldirish, shuningdek, davlat xizmatchilarining kasbiy saviyasini yanada oshirish bo‘yicha barcha choralarni qo‘llash bugungi kunning muhim talabidir. Bunday chora-tadbirlar sifatida davlat xizmatini tashkil etishning turli shakl va usullarini ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Xususan, davlat xizmati faoliyati samaradorligini ta'minlash, buning uchun kadrlarni joylashtirish mexanizmi, o‘zini-o‘zi tartibga soluvchi va o‘zini-o‘zi rivojlantirish mexanizmi sifatida rotatsiya institutidan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bu esa, o‘z navbatida, davlat xizmatini tashkil etishda rotatsiya institutidan foydalanish kafolatlarini yaratishni nazarda tutadi. Rotatsiya institutini samarali qo‘llashni ta'minlash uchun, avvalo, uning ilmiy-nazariy asoslarini tahlil qilish, davlat xizmatchisining huquqiy maqomini belgilash hamda uning boshqaruv jarayoniga ta'sirining ijobiy va salbiy tomonlarini hisobga olgan

holda belgilab olish zarur. Buning uchun, birinchi navbatda, rotatsiya instituti konsepsiyasi bilan bog‘liq masalalarni tahlil qilish, bu boradagi fikr-mulohazalarga aniqlik kiritish talab etiladi. Yuridik lug‘atda “rotatsiya” tushunchasi “aylana, aylanadagi harakat” degan ma’noni anglatuvchi “rotatio” so‘zidan kelib chiqqanligi qayd etilgan[2]. Shu bilan birga, yuridik adabiyotlarda rotatsiya tushunchasi olimlar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Jumladan:

birinchi holatda rotatsiya o‘qitishni anglatadi va shu bilan birga xodimning yangi bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi uchun u vaqtincha turli lavozimlarga o‘tkaziladi[3];

ikkinchidan, aylanish lotincha “rotation” so‘zidan olingan bo‘lib, aylanmoq, harakat qilmoq degan ma’noni anglatadi; aylanish, almashtirish, navbat bilan ma’lum bir pozitsiyani egallash, kompozitsiyani yangilash[4];

uchinchi talqin – xodimlarni boshqarish nazariyasiga ko‘ra, rotatsiya bir tashkilot doirasida muntazam, qonuniy va tashkiliy asosda o‘tkazish va harakatlanish tizimini anglatadi[5];

to‘rtinchi talqinga ko‘ra, bu xodimlarning xizmat ko‘rsatish va kasbiy o‘sishini tizimlashtirish uchun turli darajadagi mutaxassislarning muhim lavozimlarida rasmiy nomenklatura o‘sishi usulidir[6];

beshinchidan, kasbi va darajasi bo‘yicha tegishli xodimlarning ish joylari bo‘ylab gorizontal harakatlanishni nazarda tutadi[7];

oltinchidan, xizmat jarayonida rejalashtirilgan harakatlar yoki rasmiy vazifalarning muhim o‘zgarishi[8];

yettinchidan, muayyan saylov organi tarkibini vaqti-vaqti bilan yangilab turish;

sakkizinchidan, bir tashkilot doirasida mutaxassis yoki rahbarni bir lavozimdan ikkinchi lavozimga o‘tkazish[9];

to‘qqizinchidan, yangi xodimlarni ishga qabul qilish va eskilarini bo‘shatish, xodimlarni tashkilot ichida ko‘chirish orqali tashkilotning kadrlar tarkibini yangilashni ham anglatadi[10].

Ushbu ta’riflarga ko‘ra, aytish mumkinki, ularning har biri u yoki bu darajada aylanish harakati tushunchasining ayrim qirralarini aks ettiradi, lekin barcha xususiyatlarni har tomonlama qamrab olmaydi. Shu munosabat bilan aytish mumkinki, aylanishning ushbu ta’riflarining hech biri to‘liq emas. Sovet davrida rotatsiya “kadrlar zaxirasi” degan mazmunda qo‘llanilgan. Rejali rotatsiya davlat siyosati sifatida mamlakat mustaqillikka erishgandan keyingina muhokama qilindi. Bizning fikrimizcha, rotatsiya tushunchasining to‘liq ta’rifini tuzish uchun uning funksional va institutsional xususiyatlarini hisobga olish zarur.

Demak, rotatsiya – bu biror narsani ko‘chirish, aylantirish, qayta tartibga solish yoki almashtirish jarayonini tavsiflash uchun ishlatiladigan atama. Bu so‘z lotinchadan tarjima qilinganda, “rotation” – “aylanish yoki aylanma harakat”degan ma’noni bildiradi.

Oddiy so‘zlar bilan aytganda, aylanish harakati – bu inson hayotining juda ko‘p sohalarida qo‘llaniladigan juda keng atama, lekin aslida hamma joyda biror narsani o‘zgartirishga qaratilgan muayyan harakatni anglatadi. Masalan, bu do‘kon peshtaxtasida mahsulotlarni aylantirish (qayta tartibga solish), markaziy o‘q atrofida raqamni aylantirish yoki ma’lum vaqtdan keyin radioda qo‘shiqlarni takrorlash bo‘lishi

mumkin. Natijada, bu so‘zni tushunish uchun uning nimani anglatishini eslab qolish, qoida tariqasida, biror narsani qandaydir davriylik bilan takrorlashni anglatadi.

Rotatsiya uchun sinonimlar sifatida quyidagilar qo‘llanilishi mumkin:

aylanma;

almashinish;

sirkulyatsiya;

o‘zgartirish;

almashtirish;

sxema.

Avval aytib o‘tganimizdek, bu so‘z juda keng tushuncha bo‘lib, shu sababli ham ko‘plab sohalarda qo‘llaniladi. Jumladan:

Xodimlarning rotatsiyasi – bu ma’lum bir tashkilot ichida xodimlarning rejalashtirilgan gorizontal harakati. Oddiyroq qilib aytganda, bu bir lavozim yoki bo‘limdagi xodimlarni qisqa va uzoq muddatga boshqa lavozim yoki bo‘limga o‘tkaziladigan xodimlarni almashtirishning bir turi deb aytishimiz mumkin.

Xodimlarni nima uchun almashtirish kerak?

Ishga qabul qilish va bo‘sh ish o‘rinlarini to‘ldirish;

Xodimlarning malakasi va kasbiy mahoratini oshirish;

Muayyan ish sohalari uchun eng munosib xodimlarni aniqlash va joylashtirish;

Korxonada korporativ etikani shakllantirish;

Xodimlarni rag‘batlantirish va shaxsiy rivojlanishini rag‘batlantirish;

Turli korruptsion sxemalar paydo bo‘lishining oldini olish va hokazo.

Harbiy rotatsiya. Harbiy ishlarda bu atama ma’lum bir jangovar topshiriqni bajarayotgan yoki qiyin sharoitlarda xizmat qilayotgan xodimlarni yangi, ta’bir joiz bo‘lsa, “dam olgan” harbiylar bilan almashtirishni anglatadi.

Mahsulot rotatsiyasi. Mahsulotni aylantirish – bu mahsulot obyektlarini do‘kon ichidagi bir joydan boshqa joyga ko‘chirishni o‘z ichiga olgan maxsus marketing vositasi. Bunday almashtirishlar bir nechta asosiy maqsadlarga ega:

Xarid faolligini rag‘batlantirish va mijozlarning do‘konda qolishini oshirish orqali daromadni oshirish;

Tovarlarning javonlarda sifati va vaqtini nazorat qilish;

Tez buziladigan tovarlarni samarali sotish;

Yangi mahsulotlarni reklama qilish;

Mahsulotlarni namoyish qilish orqali kompaniya obro‘sini oshirish va boshqalar.

Vaqti-vaqti bilan tashkilot xodimlari bir lavozimdan ikkinchisiga, bir bo‘limdan boshqasiga o‘tadi. Bu rahbariyatning tashabbusi bilan ham, xodimning o‘z tashabbusi bilan ham sodir bo‘ladi. Aslida, bu harakat aylanish deb ataladi. Xodimlarni boshqarish nazariyasida rotatsiya deganda bo‘lim yoki kompaniya ichidagi xodimlarni yangi ish joylariga muntazam, qonuniy va tashkiliy ravishda o‘tkazish va o‘tkazish tizimi tushuniladi.

Aylanishning ma’nosi quyidagicha:

1) xilma-xillik xodimni egallab turgan yangi lavozimidan, bajarilgan yangi funksiyalardan, qo‘yilgan yangi vazifalardan, yangi maqsadlar va natijalarga erishishdan, ya’ni o‘z martabasini rivojlantirishdan qoniqish hosil qiladi. Binobarin, xodim boshqa kompaniyada “yangilik” izlamaydi;

2) butun kompaniya xodimlari o‘rtasida hamjamiyat tuyg‘usi tarbiyalanadi, ularning murosaga, hamkorlikka, jamoaviy ishlashga tayyorligi kuchayadi[11].

Ammo shuni esda tutish kerakki, yangi lavozimga o‘tgan xodim yangi ish majburiyatlarini ancha sekin tarzda o‘zi uchun yangi ijtimoiy rollar yoki allaqachon tanish bo‘lgan xulq-atvor rollarining yangi jihatlarini o‘rganadi. Shu sababli, xodim professional (funksional) vazifalarni muvaffaqiyatli bajarishi mumkin, ammo u o‘z ish jaryoni almashganligi sababli qo‘shimcha qiyinchiliklarni boshdan kechiradi va hatto ziddiyatli vaziyatlarga tushib qoladi.

HR menejeri uchun martaba rejalashtirish va rivojlanish jarayoni xodimlarning kasbiy manfaatlarini aniqlash va ularni kompaniyada kasbiy tayyorlash uchun maqsadli rejalashtirishdan iborat. Karyera rivojlanishi xodim, uning menejeri va kadrlar bo‘limi mutaxassislarining birgalikdagi sa’y-harakatlarini o‘z ichiga oladi, bu xodimlarning salohiyatidan foydalanishni optimallashtirish, uning motivatsiyasini kuchaytirish va maqsadli xarakter berish orqali kompaniyaning rivojlanishi hamda kasbiy tayyorgarlikkaga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Qoida tariqasida, hali o‘z martaba ambitsiyalarini qondirishga ulgurmagan yangi xodimlar eng katta martaba intilishlariga ega bo‘ladi. Misol uchun, Aleko kompaniyalar guruhida xodimga quyidagi variantlar taklif etilgan:

vertikal martaba o‘sishi – martaba ko‘tarilishi (maqsadli kasbiy rivojlanish, ish hajmini oshirish, vakolatlarni bosqichma-bosqich topshirish, mas’uliyatni oshirish, murabbiylik, stajyorlarga tajriba o‘tkazish, zaxiraga ko‘tarilish va tuzilmadagi ierarxik zinapoya bo‘ylab o‘sish imkoniyatlari);

gorizontal martaba o‘sishi – xodimni qayta tayyorlash imkoniyati bilan boshqa bo‘limga o‘tish (xodim tomonidan yangi fanlarni, yangi mutaxassislikni o‘zlashtirish, mas’uliyatni kengaytirish istiqbollarini ta’minlash, qo‘shimcha ish hajmlarini olish), xodimlarni bo‘limdan bo‘limga almashtirish;

xodimlarning faoliyatini rag‘batlantiruvchi omillardan biri sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin bo‘lgan kompaniya (ichki maktab) ichida ham, tashqi ta’limni ham uzoq muddatli o‘qitish imkoniyati (qoida tariqasida, agar ularning o‘z rivojlanishiga bo‘lgan istaklari ham hisobga olinsa);

mustaqil loyihalarni taqsimlash va loyiha doirasida katta vakolatlarga ega bo‘lgan xodimlarni kengaytirish (mas’uliyatni oshirish, boshqa xodimlarni hamkorlikka jalb qilish imkoniyati).

Rahbar kadrlar zaxirasini va yetakchilik salohiyatiga ega yosh xodimlarni tayyorlashga ham alohida e’tibor qaratish lozim. Zaxira tayyorlash tizimining qanchalik samarali ishlashiga, jumladan, potensialni erta aniqlash va rivojlantirish, martaba ko‘tarilishi, butun kompaniyaning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan bog‘liq, shuning uchun kadrlar zaxirasini tayyorlashni boshqarish menejmentning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sanaladi.

Lavozimga nomzodni o‘z-o‘zini o‘qitish kadrlar boshqaruvi bo‘limi rahbarlari bilan birgalikda ishlab chiqilgan individual dasturlarga muvofiq amalga oshiriladi. Ushbu dasturlar attestatsiya xarakteristikalariga, baholash varaqalariga asoslanadi, ularda lavozimga tavsiya etilgan xodimning harakatlari, ish uslubi to‘g‘risidagi ma’lumotlar, shuningdek, o‘z-o‘zini kuzatish jarayonida olingan empirik ma’lumotlar eng ishonchli tarzda amalga oshiriladi.

Xodimlarning o‘z-o‘zini tarbiyalash dasturlari kompaniya va butun jamoaning uzoq muddatli rivojlanishi bilan bog‘liq. Ma’lum bir maqsadli yo‘nalish paydo bo‘ladi, bu xodimga ishlab chiqarish sharoitlari, munosabatlar va vazifalar madaniyatini moslashtirishga imkon beradi.

Shubhasiz, zahiradagi xodimlarga rag‘batlantiruvchi ta’sir yuqori lavozimlarga da’vogar sifatida belgilangan muddatlar bilan ta’minlanadi, bu kasbiy malaka darajasini oshirish va o‘z-o‘zini o‘qitish dasturlarini amalga oshirish uchun yetarli bo‘lishi lozim.

Funksional xususiyat rotatsiya institutining maqsadlarini, institutsional tomoni esa rotatsiya institutining tashkiliy-huquqiy asoslarini bildiradi. Demak, rotatsiya institutini belgilashda uning maqsadlari va tashkiliy-huquqiy asoslarini hisobga olish zarur. Xususan, yuqoridagi ta’riflarda, masalan, V.D.Grajdan, N.E.Paponova, I.Xristoforov[12] va boshqalar rotatsiya institutining funksional xususiyatlarini, ya’ni quyidagi maqsadli jihatlarini alohida ajratib ko‘rsatadi:

ta’limni tizimlashtirish;

xizmat ko‘rsatish va professional o‘sish.

Shu bilan birga, o‘qitish tizimlashtirish, kasbiy o‘sishni rivojlantirishni nazarda tutadi. Shuning uchun, rotatsiya atamasini ta’riflashda “trening” tushunchasidan foydalanish to‘g‘ri bo‘ladi, chunki u qisqa va keng qamrovli tarkibni anglatadi. Shu bilan birga, ayrim olimlar (S.A.Shapiro, S.V.Barancheev[13] va boshqalar) ta’rifida yana ikkita maqsad hisobga olingan. Birinchisi, korrupsiyaning oldini olish va kamaytirish, xodimlarning muayyan faoliyat turi bo‘yicha malakalarini aniqlash, uning mehnat salohiyatidan maksimal darajada foydalanish. Demak, ayrim hollarda rotatsiya jarayonida korrupsiyaning oldini olish birinchi o‘ringa chiqib, kadrlar tayyorlash maqsadi ikkinchi darajali, ya’ni ehtiyojga aylanadi. Demak, rotatsiya atamasiga ta’rif berishda uning korrupsiyaning oldini olish funksional jihatini hisobga olish zarur. Aytish joizki, rotatsiyaning bu maqsadi davlat hokimiyatini amalga oshirishda qo‘llaniladigan rotatsiyaga ko‘proq xosdir. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidentining 2006-yil 9-martdagi “O‘zbekiston Respublikasi bojxona organlari rahbariyatiga kiritilgan shaxslarni teng lavozimlarga o‘tkazish (almashtirish) to‘g‘risida”gi 302-son qarori bilan tasdiqlangan Nizomga asosan, “Bojxona organlari xodimlarini almashtirishdan asosiy maqsad – kadrlarni o‘z vaqtida va sifatli to‘ldirish, mavjud kadrlar resurslaridan tezkor va mohirona foydalanish, korrupsiya, huquqbuzarlik va huquqbuzarliklarning oldini olish” ekanligi mustahkamlangan. Bu shuni anglatadiki, rotatsiya atamasini belgilashda quyidagi funksional jihatlarni aks ettirish maqsadga muvofiqdir:

xodimlarni o‘qitish, mehnat ko‘nikmalarini aniqlash, uning imkoniyatlaridan kengroq foydalanish, korrupsiyaning oldini olish va boshqalar.

Rotatsiya atamasining institutsional xususiyatlari, ya’ni yuqoridagi ta’riflardagi tashkiliy-huquqiy asoslari quyidagicha namoyon bo‘ladi:

birinchidan, xodimni turli lavozimlarga o‘tkazish;

ikkinchidan, ularning tarkibini yangilash. Aytish joizki, rotatsiya institutining funksional va institutsional belgilarini qo‘llashning dolzarbligi ularning davlat hokimiyati turlariga (qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi, sud) qarab qo‘llanilishidan kelib chiqadi. Qonun chiqaruvchi hokimiyatni amalga oshiruvchi davlat hokimiyati

organlarida vakillik hokimiyatiga nisbatan vakillik hokimiyatining to‘liq va qisman almashinishi (ya’ni tarkibning ma’lum bir qismini to‘liq yangilash yoki almashtirish) faolroq qo‘llaniladi. Rotatsiya quyidagi hollarda o‘zining haqiqiy aksini topadi:

xodimlarning ish joyini yangilash; yangi xodimlarni jalb qilish;

xodimlarning yangi sharoitlarda o‘z imkoniyatlarini namoyon etishlari uchun sharoit yaratish;

xodimlarni rivojlantirish;

sertifikatlashtirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

korruptsiya va boshqa salbiy hodisalarning oldini olish;

xizmat vazifalariga mos kelmaydigan, layoqatsiz xodimlarni va boshqalarni lavozimidan chetlashtirish.

Xulosa qilib aytganda, rotatsiya – bu xodimlarni o‘qitish, malakalarini aniqlash va korrupsiyaga yo‘l qo‘ymaslik, ularning vazifalarini o‘zgartirish va xodimlar tarkibini yangilash uchun qonuniy asosda teng lavozimlarga o‘tkazish, ammo rotatsiya boshqaruv tizimining elementlaridan biri hisoblanadi va uning qo‘llanilishiga ijobiy jihat sifatida qaralishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мирбобоев Б., Хусанов О. Т., Бегматов А. Ўзбекистонда давлат хизматини ташкил этишнинг ташкилий-ҳуқуқий масалалари. — Тошкент: Академия, 2005. — Б. 139.

2. Сухарев А. Я., Зорькин В. Д., Крутских В. Е. Большой юридический словарь. — М.: ИНФРА-М, 1997. — С. 601.

3. Граждан В. Д. Государственная гражданская служба. — М.: Юркнига, 2005. — С.47.

4. Современный словарь иностранных слов. — СПб., 1994. — С. 537.

5. Папонова Н. Е. Ротация персонала: понятие и основные правила // Кадры предприятия, 2003. — № 10. — С. 32. 6.

6. Управление персоналом. Словарь-справочник. — М., 2005. — С.

7. Христофоров И. Ротация как средство развития персонала // Справочник кадровика. — М., 2003. — С.

8. Шидов А. Х., Хапов А. Б. Ротация кадров как элемент системы управления деловой карьерой // Менеджмент в России и за рубежом, 2003. — № 2. — С. 24.

9. Шапиро С. А. Управление человеческими ресурсами. — М.: Гросс Медиа, 2005. — С. 123.

10. Баранчеев С. В. Качество ротации состава менеджеров как фактор конкурентоспособности организации. Часть I. — М., 2006. — С. 21.

11. Шидов А. Х., Хапов А. Б. Ротация кадров как элемент системы управления деловой карьерой // Менеджмент в России и за рубежом, 2003. — № 2. — С. 24.

12. Христофоров И. Ротация как средство развития персонала // Справочник кадровика. — М., 2003. — С. 23.

13. Баранчеев С. В. Качество ротации состава менеджеров как фактор конкурентоспособности организации. Часть I. — М., 2006. — С. 45.

PEACE CRIMES IN INTERNARTIONAL LAW

Patrașco Veronica Vlad,
student law specialty

Codreanu Alina Vasile
scientific coordinator,
University Lector, PHDc,
of Department of Law

INTRODUCTION. *The great extent of the criminal phenomenon in modern society, the increasingly frequent violations of values that interest the international community as a whole or target the interests of a large number of states, as well as the emergence of organized crime that transcends national borders through criminal networks operating in several states. , are the basis for the establishment and development of international criminal law, as an expression of the coordination of efforts to ban and repress anti-social acts detrimental to the legality and progress of the entire contemporary human society.*

Keywords. *crime, international law, crime against peace, international criminal law.*

International regulations on the conduct of war and the protection of victims of armed conflict or the prohibition or restriction of the use of weapons, ammunition or methods of warfare contrary to the established principles of international humanitarian law applicable in times of armed conflict shall provide, together with and certain categories of property, and specific rules for establishing the international liability of States for non-compliance with such regulations, as well as the criminal sanctioning of persons who commit violations of the provisions of the relevant international conventions.

War crimes are serious criminal offenses committed during an armed conflict in violation of the rules of warfare provided by international humanitarian law.

The acts of violation of the rules of international humanitarian law, which by their gravity have the character of war crimes, are provided in several international legal instruments, which complement each other, mainly in:

- Statute of the Nuremberg International Military Tribunal (Article 6 (a)) and Charter of the Tokyo International Military Tribunal (Article 5 (b)));
- Geneva Conventions of 1949, Articles 50 (Convention I), 51 (Convention II), 130 (Convention III) and 147 (Convention IV), respectively;
- The Hague Conventions of 1954 (art. 28);
- The 1976 Geneva Convention on the Prohibition of the Use of Environmental Modification Techniques for Military or Other Hostile Purposes (Article IV);
- Additional Protocol I of Geneva from 1977, especially art. 11, par. 4, and art. 85;

- Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (arts. 2 and 3) and Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda (art. 2-4).

War crimes are also included in the Statute of the International Criminal Court signed in Rome in 1998 (arts. 5 and 8).

The legal instruments mentioned make it possible to divide war crimes into two broad categories: crimes against protected persons and property and crimes committed by violating the rules for the use of means and methods of combat.

War crimes against protected persons and property

a) Murder, torture and ill-treatment of persons

All these offenses are provided in particular by the Statute of the Nuremberg Tribunal, then by the Geneva Convention of 1949 and the Additional Protocol I of 1977.

According to incriminating international conventions, such acts may consist of intentional killings (murder or manslaughter), torture or ill-treatment and ill-treatment of civilians in enemy-occupied territory, prisoners of war, the sick, the wounded and the shipwrecked. health or religious personnel and, in general, any person who is in a permanent or temporary regime of protection during a period of armed conflict.

b) Carrying out biological and medical experiments

All four Geneva Conventions of 1949 prohibit the biological experiments performed by the belligerents on persons in their power, and Protocol I of 1977, developing these prohibitions, includes among the war crimes the fact of subjecting any protected person to a medical act which would not be motivated by his or her state of health and which would not be in accordance with generally accepted medical regulations if the health and physical or mental integrity of a person could be compromised.

It is especially forbidden to practice on such persons, even with their consent, physical mutilations, medical or scientific experiments, tissue or organ samples for transplants, unless they are justified by reasons relating to the health of the persons concerned. A coercion to donate blood for transfusions or skin for grafts is also criminal.

c) Taking hostages

The statute of the Nuremberg Tribunal provided for the taking of hostages among war crimes, based on the provisions of art. 46 of the Regulation of the Fourth Hague Convention of 1907, which provides that the lives of individuals must be protected by the occupying power, and the Fourth Geneva Convention of 1949 lists the taking of hostages among the serious crimes provided by art. 147 of it.

d) Deportation of the civilian population

The deportation of the civilian population was considered a war crime by the Statute of the Nuremberg Tribunal, based on the more general regulations of previous conventions (from 1899,1907,1929).

The Fourth Geneva Convention of 1949 expressly prohibits in art. 49 deportation of the civilian population from the territory occupied by the enemy, if it is not done in its own interest, due to the danger of military operations and does not allow the

dislocation or deportation to take place on the national territory of the occupying state and declares it a war crime.

The Protocol of Geneva of 1977 adds to the deportation of the population of the enemy state and the transfer by the occupying power of the population of its state to the occupied territory, considering in art. 85 as a war crime both forms of deportation of the civilian population.

e) Illegal detention of the civilian population

The execution of acts of detention of civilians of the enemy state by any of the warring parties by exceeding the provisions of the Convention on the internment of such persons for security reasons is considered a war crime according to art. 147 of the Fourth Geneva Convention of 1949.

f) Forced enlistment of persons in enemy power

The coercion of a prisoner of war or a civilian person belonging to the opposing party, even if at the beginning of the hostilities they were in the service of the enemy country, to take part in military operations against their country, is criminalized by Conventions III and IV. of the Geneva Convention of 1949, which reinstates a prohibition to this effect formulated by the Regulation of the Fourth Hague Convention of 1907.[1]

It is thus a war crime both to force the mentioned persons into the enemy's army and to compel them to take part in the war effort directed against their own country.

g) Refusal of a fair trial

The 1949 Geneva Conventions on the Protection of Prisoners of War and the Protection of the Civilian Population, respectively, provide for the deprivation of persons protected, in the event of criminal acts by them, from their right to a fair trial. , is a war crime. The criminalization is resumed and developed in the Geneva Protocol I of 1977, which deprives anyone protected by international humanitarian conventions of such a right as a war crime.

As such, the execution without trial of civilians, prisoners of war, as well as spies or members of the armed resistance, as well as the execution of any persons protected by international humanitarian conventions, if they have been convicted after a summary trial or without granting fundamental judicial guarantees.

h) Unjustified delay in the repatriation of prisoners of war and civilians

The deeds of this kind, which in peacetime constitute crimes against humanity, may also constitute war crimes, being incriminated as such by art. 85 of the Additional Protocol I of 1977, which prohibits any harm to the dignity of persons, as well as ill-treatment or inhuman treatment of any protected person.

j) Application of collective punishments

Collective punishments are prohibited by the Rules of Procedure of the Fourth Hague Convention of 1907 and the Fourth Geneva Convention of 1949 without indicating, however, that the application of such punishments would constitute an international crime.

k) Looting public goods

Such acts were considered war crimes by the Statute of the Nuremberg Tribunal, and later by the Geneva Conventions of 1949, which criminalize the illicit, massive,

arbitrary and unnecessarily close approach of public or private goods. Apart from such qualified misappropriation of goods, their theft is theft or robbery and is punishable under ordinary criminal law.

l) Production of unnecessary damage

The destruction by the enemy of public or private property in its power and belonging to the state or citizens of the opposing state has been criminalized by the Statute of the Nuremberg Tribunal, which considers war crimes to destroy cities and villages without cause or devastation not justified by the requirements. military.

The 1949 Geneva Conventions criminalize "the destruction and misappropriation of property, unjustified by military necessity and executed on a large scale, in an unlawful and arbitrary manner" (Convention I, Art. 50, Convention II, Art. 51, Convention IV, Article 147).

m) Infringements of cultural property

The 1954 Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict also included the obligation of States to criminalize by their own law any offense under that Convention. 28), without establishing the character of international crime of violations of cultural property.

Subsequently, the Geneva Protocol of 1977 expressly provided that armed attacks on historical monuments, works of art and places of worship which are clearly recognized and which constitute the cultural or spiritual heritage of peoples shall be war crimes. they are given special protection by international agreements and if their destruction occurs on a large scale, there is no evidence that the adversary used such goods to support his military effort, and such goods are not located in the immediate vicinity of military objectives.

The Statute of the International Criminal Court also provides for international crimes against which war crimes are committed with intentional attacks on buildings dedicated to religion, education, art and science or against historical monuments, if they are not military targets (art. 8 , letter b, par.IX).

War crimes committed by violating the rules of use of means and methods of combat

The specification of the deeds committed by violating the rules for the use of some means of combat, which constitute war crimes, was made especially by the Additional Protocol I of Geneva of 1977, within the serious crimes provided by art. 85 of it.

These acts, further discussed, constitute war crimes if, through their intentional violation and violation of the relevant provisions of the Protocol, certain consequences occur - death or serious injury to the physical or mental integrity of persons protected by international humanitarian law.

a) Attacks on civilians

The submission of the civilian population or civilians to a military attack constitutes a war crime according to art. 85, para. 3, lit. a) of the Geneva Protocol I of 1977.

b) Attacks without discrimination

Launching an attack without discrimination, which harms the civilian population or civilian property, if the perpetrator knew that such an attack would result in loss of life, injury to civilians or damage to civilian property, which is excessive in relation to the actual military advantage and directly expected, constitutes a war crime according to art. 85, para. 3, lit. b) of the said Protocol I.

c) Attacks against works containing dangerous forces

Protocol I of 1977 provides in art. 85, para. 3, lit. c) that it is forbidden, being considered a serious crime, therefore a war crime, to launch an attack against works or installations containing dangerous forces, knowing that such an attack will cause loss of life, injury to civilians, or damage to property which are excessive in relation to the concrete and directly expected military advantage.

Attacking dams, dams or nuclear power plants under the conditions shown is a war crime even if the works or installations in question constitute military objectives or are in the immediate vicinity of military objectives.

d) Attacks against unauthorized localities or demilitarized zones

Attacks directed against unauthorized localities and demilitarized zones are considered war crimes if, according to art. 59 and 60 of Protocol I, the person launching such an attack knew the character of those areas or localities, and they had not been used by the opposing party for purposes contrary to their special status.

e) Attacking a person out of action

Attacking a person, knowing that he is taken out of the fight, so he is in the power of the opposing party, surrenders or is unable to defend himself due to injuries, illness or loss of consciousness, is a war crime according to art. 85, para. 3, letter e) of the said Protocol.

f) The treacherous use of protective signs

Use with treachery, under the conditions provided by art. 37 of Protocol I 1977 prohibiting treachery as a method of warfare, so if it results in the killing, wounding or capture of an adversary, the distinctive sign of the Red Cross, as well as any other protective sign recognized by the 1949 Geneva Conventions or by Protocol I of 1977, is incriminated by the same art. 85, at para. 3, lit. f).

g) Use of environmental modification techniques

The 1976 Geneva Convention on the Prohibition of the Use of Environmental Modification Techniques in Military or Other Hostile Purposes obliges States Parties to prohibit and prevent any activity contrary to the provisions of the Convention, which necessarily involves the criminalization of domestic law. such deeds.

h) The use of certain weapons [2]

The use in arms in armed conflict of weapons contrary to the principles of international humanitarian law, such as those that cause unnecessary suffering, non-discriminatory effects or treacherous weapons, is prohibited under the 1949 Geneva Conventions and in particular by Protocol I of 1977. , and certain categories of specific weapons that produce such effects have been banned by special conventions, without the respective international legal instruments providing for the criminal nature of the use of such weapons.

Some criminal regulations are contained in the 1993 Convention on the Prohibition of Chemical Weapons, which obliges States parties to criminalize in their own law the violation of the provisions of the Convention, and by the 1961 resolution of the UN General Assembly. the use of such weapons on nuclear and thermonuclear weapons is assimilated to a crime against humanity.[3]

The Statute of the Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia considers war crimes "the use of toxic weapons or other weapons designed to cause unnecessary suffering."

The statute of the International Criminal Court falls into the category of war crimes which fall within its jurisdiction "the use of weapons prohibited by various international conventions and which by their nature are contrary to the principles of warfare", mentioning poisons and weapons, asphyxiating gases and other gases. or similar liquids, as well as bullets that explode or explode easily in the human body.

The same statute also states that war crimes are the jurisdiction of the Court, consisting in the use of weapons, projectiles or materials and methods of warfare which are likely to cause unnecessary damage or unnecessary suffering or which are of a non-discriminatory nature. , without indicating exactly what they are.

The use of such weapons constitutes, according to the Statute of the International Criminal Court, international crimes only on condition that their prohibition is very clear, the respective weapons being to be provided in an annex to the statute, which will be elaborated later.[4]

Conclusions

The criminal phenomenon is one of the most dangerous social phenomena. Committing certain acts contrary to the superior values of society, public order, life, rights and interests of citizens, affects to a significant extent the society as a whole. The members of the society adopt an attitude of rejection towards the criminal phenomenon, and the state takes self-protection measures depending on the concrete aspects of the values reached by the crime and which must be protected.

References:

1. Geneva Convention of 1949 and the Additional Protocol I of 1977.
2. The Protocol of Geneva of 1977
3. https://dreptmd.wordpress.com/cursuri-universitare/drept-international-public/dreptul-international-penal/
4. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/16.Prevenirea%20si%20reprimarea%20crimelor%20de%20razboi.pdf

DIVORCE ACCORDING TO INTERNATIONAL LAW

Patrașco Veronica Vlad,
student law specialty

Codreanu Alina Vasile
scientific coordinator,
University Lector, PHDc,
of Department of Law

INTRODUCTION. *The marriage is terminated by the death or judicial declaration of the death of one of the spouses, by divorce or annulment. The institution of "separation of bodies" represents the legal situation in which the two spouses are exonerated by the judge from living together and in some countries it completely replaces the divorce, and in others it acts in parallel with it.*

Keywords. *divorce, international law, different citizens.*

Divorce is the legal way in which a marriage ends and regulates the cases, procedures and effects of the dissolution of the marriage regarding the relations between the spouses during and after the dissolution of the marriage.

The marriage is dissolved by the civil registry office, and in other cases by court.

According to Article 34 of the Family Code of the Republic of Moldova "without the consent of the wife, the husband may not request the dissolution of the marriage during her pregnancy and for one year after the birth of the child if he was born alive and living." [1]

The reasons why you can file for divorce or legal separation and the related procedures are set out in the national laws of the EU countries. The rules are very different from country to country.

However, there are a number of European rules that apply in situations where two or more countries are involved - for example, if the spouses live in different countries.

Spouses can file for divorce or legal separation by mutual agreement or individually.

The divorce application can be filed in the courts of:

- the country where the partners live
- the country where they last lived together - if one of the partners still lives there
- the country where one of the partners lives - if the application is submitted by mutual agreement
- the country where your partner lives
- country where you live:
  a) if you lived there for at least 6 months before filing for divorce
  b) if you are a citizen of this country.

If you are not a citizen of that country, you must have lived there for at least 1 year before applying for a divorce.

- country of origin of both partners.

The first court to which the application is made and which fulfills these conditions has jurisdiction to rule on divorce.

The court that can turn a legal separation into a divorce decision is the court in the EU country that ruled on the legal separation - as long as it is in accordance with the rules of that country.

The court ruling on the divorce will also make decisions regarding parental authority, as long as the child lives in that country.

If the spouses have different nationalities, the law applicable in the event of divorce is not necessarily the law of the country in which you filed for divorce.

17 EU Member States have adopted a single set of rules to determine which law should apply to cross-border divorces. These countries are: Austria, Belgium, Bulgaria, Estonia, France, Germany, Greece, Italy, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Malta, Portugal, Romania, Slovenia, Spain and Hungary.

In any of these 17 countries, the partners may, by mutual agreement, request the application of the divorce law of the

a) the country where the partners live
b) the country where the partners last lived together - if one of them still lives there
c) the country of which one of the partners is a national
d) the country in which the divorce application was filed.

If the partners do not agree, the courts in these 17 countries will apply the law from:

a) the country where the partners live
b) if not possible, the country where the partners last lived together - only if they lived there for another 1 year before going to court
c) if that is not possible, the country of which they are nationals
d) if not possible, the country in which the divorce application was filed.

If you are filing for divorce in another EU country, consult a lawyer to find out what law will apply to you and what the consequences will be.

Divorce or legal separation judgments handed down in one EU country are recognized in the other Member States. No additional procedures are required.[2]

Jurisdiction of foreign courts in divorce cases concerning Moldovan citizens Article 158, para. 4 of the Family Code

The dissolution of the marriage outside the Republic of Moldova is recognized as valid if, in solving this problem, the requirements of the legislation of the corresponding state regarding the competence of the bodies that adopted the decision and regarding the dissolution of the marriage have been observed.

Law applicable to divorce under the private international law of the Republic of Moldova.

Divorce in which one or both parties are foreigners is regulated by the provisions of art. 158, para. 1 Family Code [3]. Therefore, the courts of the Republic of Moldova,

depending on their jurisdiction, are entitled to apply the law of our country to the dissolution of marriage. It is a rule that enshrines the law of the forum in the field of divorce.

The court will not be able to dissolve the marriage in the case of spouses with citizenship other than that of R. M. who request this in the domestic court, for the simple reason that they will have to go to court in the country where they have common domicile or common residence.

Based on the current regulations, our court has exclusive jurisdiction in matters of divorce only if both spouses reside in the Republic of Moldova, and one of them is a citizen of the Republic of Moldova or a foreigner without citizenship.

Art. 158, paragraphs 2 and 3, Family Code states that Moldovan citizens living abroad have the right to dissolve marriage in the courts of the Republic of Moldova, regardless of the citizenship and domicile of the other spouse. If, according to the legislation of the Republic of Moldova, the marriage can be dissolved by the civil registry office, this problem can be solved by the diplomatic missions or consular offices of the Republic of Moldova.[4]

Conclusions

The elaboration of a special chapter in the Family Code of divorce on an international level would be a way to facilitate access to justice, and which would facilitate the access of the interpreter, but also of the courts in the studied field. A framework system of legal norms, incorporated separately, would be elaborated and tabulated, with the positive consequences set out above.

References:

1. Family Code of the Republic of Moldova
2. https://europa.eu/youreurope/citizens/family/couple/divorce-separation/index_ro.htm
3. Corneliu Vrabie, Private International Law, course support, Bălţi, 2009, page 76.
4. https://dreptmd.wordpress.com/referate/institutia-casatoriei-in-dreptul-international-privat/

POLISH ACT ON SPECIAL ARRANGEMENTS FOR COUNTERACTING THE PROMOTION OF AGGRESSION AGAINST UKRAINE AND FOR THE PROTECTION OF NATIONAL SECURITY AND ITS IMPORTANCE FROM THE PERSPECTIVE OF THE EU

Pavlichenko Borys,
MA of Organizational Management at the University of Warsaw

The current abstract will cover the issue of sanctions enforcement in the context of the local and Europeans laws on fair competence. The rational of writing is the issue of limitations of freedom of movement of assets with Russian nexus in the context of the EU law.

The area of analysis is Poland. The country was chosen as the one that is leading in the matter of sanction policies against Russia and Belarus. Therefore Poland's solutions were innovative and efficient regarding the matter of such means.

On the 13 of April Poland enforcement the Law (Act pos. 835 of 13 April 2022 on special arrangements for counteracting the promotion of aggression against Ukraine and for the protection of national security) which provided particular limitations, rules and procedures regarding the legal and private persons with Russian and Belarusian Nexus. The subject on sanctioning means are legal and private person involved in, supporting or representing Russian aggression against Ukraine. The persons mentioned before are defined by the Minister of Interior Affairs, General Prosecutor and special law enforcement services of Poland such as Anti-Corruption Bureau etc. Those people are listed at BIP – Public Information Service. The Act provided limitations towards goods including energetic resources and capital movement which is connected to Russia or Belarus. The law included the procedure regarding the financial assets freeze necessary to achieve main the purpose of the Act.

The legal act was implemented according to the legal order, since there is lawful and biding. However since Poland is a member of the EU it is obliged to comply with legal obligations from the Treaty of the Functioning of the EU. The Treaty says that the external trade policy is a domain of the Union which means that decisions regarding the external trade policy can be made on the Union level, not member states level. (Art 3 – Treaty of the Functioning of the EU - EU exclusive competences). But there are the legal cats which precise the mentioned obligation. First of all, the member state can provide any EU freedoms of movement limitation if there is a public interest involved and when it is proportional, non-discriminatory and necessary (Art 36 – Treaty of the Functioning of the EU. These conditions have been met and therefore the EU Commission does not have any legal reason to state the non-compliance of that act with the Treaty of the Functioning of the EU. Second of all, the EU AML Directive obliges EU member states to cooperate in international sanctions matters (Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the

prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC). Currently Russian and Belarus have been sanctioned because of military aggression against Ukraine. The EU Directives and binding for member states which means that the main goals of the AML Directive must be achieved.

Poland follows its obligations and obey the rules which such Directives provided. However not every member state did so. In that matter there is a loop which allows entities to avoid sanctions. The reason of that is a different approach towards the perception of the aggression among different member states which have a legal right to do so since that kind of policy is their competence. The other reason is a lack of the single EU statement which needs to be made, otherwise the current situation could turn to paradox, where the EU institutions could not follow the obligations they created, while the member states do so. In that matter the possible consequences for states and EU institutions for not fulfilling their obligations could be financial fines and the freezing the financial help.

That is why the only rational way to avoid misinterpreting of EU law is to provide the means which would have the effect that the Polish Act provided, or more strict. This solutions would have to goal. The first of is to keep the integrity of the Common Market and the cooperation between EU states and Institution. The second goal is to avoid the violation of EU law by its own institutions and other member states.

Polish Act is important since it shows an example of fulfilling the EU law obligations by the member state, the compliance with EU anti money laundering obligations and the principles of the EU provided by the Treaty of The functioning of the EU.

RUSSIAN MILITARY AGGRESSION AGAINST UKRAINE: PECULIARITIES OF ORGANIZATIONAL AND LEGAL PERSONNEL MANAGEMENT IN THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE

Usenko Y.
Head of the Personnel Department of the Organizational Support Department of the Appellate Chamber of the Supreme Anti-Corruption Court of the apparatus of the Supreme Anti-Corruption Court of Ukraine

Kostenko O.
Doctor of Philosophy (Ph.D.) in Law,
Head of the Scientific Laboratory of Digital Transformation Theory and Law of the Scientific Center for Digital Transformation and Law of the State Scientific Institution «Institute of Information, Security and Law of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine»,

The pledge of stabilization and effective functioning of the judiciary in Ukraine during the war must be the implementation of the current model of human resources management in the organization and legal regulation of the personnel support procedures and organization of the activity of courts of all specializations taking into account Ukraine's course towards digitalization of the state services. The peculiarities of the functioning of the judicial system of Ukraine are unique and effective during the military situation.

The war that Russia launched against democratic Ukraine continues. It proves that Russia brutally disregards the majority of conventions, international normative legal acts, moral and ethical norms. Today, Russia is gaining the status of an aggressive invader, which is guided only by its own ideas about the world order. International organizations show helplessness against the audacious violations of the world order and decades-old legal and moral rules of coexistence, generally accepted norms of the rule of law.

At the same time, the Ukrainian judicial system demonstrates the vitality, leadership and flexibility of functioning under conditions of martial law. The Judicial Council of Ukraine (hereinafter referred to as the Rada of Judges of Ukraine) is the supreme body of judicial self-government that acts as the governing body of the Congress of Judges of Ukraine (Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges"), The Council of Judges of Ukraine (hereinafter referred to as the CJU) is legally empowered to provide organizational support for the activities of the courts, consider the issues of the legal protection of judges, social protection of judges, and exercise control over the organization of judicial activity. An indication of the leadership of the judicial system under martial law is the fact that all courts have not been suspended, the constitutional right to judicial protection is not restricted, and no

abbreviated or accelerated procedures of administration of justice are used. Operational headquarters were established at the county level to coordinate the activities of the justice system and law enforcement agencies in the respective region. In case of damage or destruction of premises and infrastructure of local courts, its service is promptly changed to the territorial jurisdiction of the existing courts, which ensures the continuity of justice, and guarantees the rights and freedoms of people and citizens.

Today the Ukrainian Rada of Judges has issued recommendations on the first priority criteria for organizing the judicial system's work during martial law.

Courts have the right to determine the peculiarities and order of work of the court, which are approved by assemblies of judges or the head of the court. The courts shall also designate a person who shall be in charge of operational information regarding the attendance and stay of the members of the staff and the judges and, if there is any information about the inability of the staff and the judges to perform their duties, use the procedures for taking leave (including at their own expense), as well as promptly issue managerial orders for service in the Volunteer Formation of the Territorial Defense Forces of Ukraine or service in the Ukrainian Armed Forces. Thus, courts are not recommended to apply the procedure of dismissal or removal from the court for violation of labor discipline or truancy before the end of military activities.

Courts independently decide on the transfer of court employees to remote work and the maximum use of video conferencing.

It is recommended that cases should be dismissed if possible, except for those that are not inadmissible (taking into custody, prolongation of the term of detention under the warrants) and they should be considered only in the availability of written consent of all participants of the court proceedings. It is also recommended that judges and trial judges take a unique formalized approach to the execution of court materials.

The Ukrainian Council of Judges on the basis of Part. 6 of Art. 9; Art. 7, para. 4 of part 1 of Art. 34 of the CCPU (Code of Criminal Procedure of Ukraine), recommends that law-enforcement agencies should be informed that if the court, which has been carrying out judicial proceedings, is suspended, as well as if it is not possible to carry out justice by the corresponding court, in addition, if it is not possible to administer justice by the relevant court or, if there are grounds to apply to the Supreme Court of Ukraine, to change the jurisdiction of criminal proceedings (cases) [1].

It should be noted that on March 24, 2022, the Law of Ukraine from 15.03.2022 Act No 2136-IX "On the organization of the labor relations under the martial law" entered into force (hereinafter - the Law No 2136-IX), which in particular regulates the peculiarities of the organization of personnel management and archival storage of personnel documents at the employer under martial law. Thus, Art. 7 of Law No. 2136-IX stipulates that during the period of martial law the order of organization of personnel management and archival storage of personnel documents in areas of active combat operations is determined by the employer independently: order of work of personnel services, as well as the list of personnel documents to be held for the period of martial law and recommended digital copies of personnel documents, it should be placed on several devices in different regions (computer hard drives, flash drives, external hard drives, memory cards), and stored in a safe depository (Google disk, file sharing sites, etc.). It will ensure the loss of these documents in case of physical destruction of one

of the data carriers. It is also recommended to convert communication with the employee into a digital format as much as possible. In particular, by means of one-to-one communications in electronic form using technical means of electronic communication (electronic mail, exchange mail systems). At the same time, for the above notifications to acquire the status of an official document, it must be signed with an electronic digital signature (if available) and prior approval of the employee/employer for the exchange of official documents by means of electronic communications [2].

References:

1 RSU opublikuvala rekomendatsii shchodo roboty sudiv v umovakh voiennoho stanu. URL: http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikuvala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu

2 Orhanizatsiia kadrovoho dilovodstva u robotodavtsia pid chas viiny. URL: https://buh.ligazakon.net/aktualno/12042_organzatsya-kadrovogo-dlovodstva-u-robotodavtsya-pd-chas-vyni?utm_source=facebook.com&utm_medium=postlypskyi&utm_campaign=20220406_biz_lypskyi&fbclid=IwAR1BVtJWlZTnVW6Wx3TrT6fFONiQFHutdLh2haOQPysBuKG5wwp8gk93LMQ

УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Ільків Олег Васильович
доцент, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
м. Рівне, Україна

Брик Аліна Василівна
студентка 2 курсу юридичного факультету
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
м. Рівне, Україна

Відповідно до ст. 617 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) [1], «особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок випадку або непереборної сили».

Згідно зі ст. 218 Господарського кодексу України (далі – ГКУ) [2] «(…) суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилося неможливим внаслідок дії непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності».

Воєнний стан – це форс-мажорна ситуація. Про це нам прямо говорить ч. 2 ст. 14-1 Закону про торгово-промислові палати в Україні [3].

У договорах сторони не можуть передбачити той факт, коли і на які строки Україна потрапить в умови воєнного стану та технічно не зможе забезпечувати відкритість реєстрів та реєстрацію правочинів.

Але нагадаємо, що на практиці доволі багато договорів містили не лише вимоги щодо обов'язкового повідомлення про настання форс-мажору (як правило, це 3-10 календарних днів – неповідомлення позбавляє можливості посилатись на такі обставини надалі), так і умови щодо укладення додаткових угод в частині подальшої долі зобов'язань за таким договором, якщо форс-мажор триватиме, як правило, 30-60 днів. Тобто форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) звільняють лише від відповідальності за неналежне виконання зобов'язання, а не від самого зобов'язання.

Але, як показала практика, для багатьох із контрагентів появилась підстава для вимоги про укладення додаткових угод, в яких сторони:

- визначаються з можливістю продовжити строки виконання зобов'язань (виробництва, поставки, переробки товарів тощо);

- відмовляються від будь-яких штрафних санкцій у разі затримки виконання зобов’язань — навіть за строками згідно з додатковими угодами,
- домовляються здійснити авансування договорів, які за додатковими угодами можуть або планують виконати взяті на себе зобов’язання.

Зараз ми говоримо саме про юридичний аспект війни в Україні, який на вимогу ст. 167 ЦКУ та 218 ГКУ вказує на те, що за відсутності належного підтвердження дії обставин непереборної сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин (форс-мажорних ситуацій) за даних умов здійснення господарської діяльності, неможливість виконання зобов'язання внаслідок настання таких дій має доводити саме сторона, яка посилається на форс-мажор.

Подальші дії мають бути дещо скориговані самими контрагентами, зокрема шляхом укладення додаткових угод та окремих спеціальних домовленостей на період дії воєнного стану в Україні, а можливо і на певний період часу після його припинення/скасування.

Практично у всіх договорах, які укладались на території України після початку пандемії коронавірусу була вдосконалена та застосована умова про форс-мажор.

Сторонам варто звернути увагу на такі умови договору, які вказують на можливість листування між ними з приводу питань, пов’язаних з виконанням умов цього договору, за допомогою факсимільного зв’язку та/або електронної пошти, соцмереж, мобільних додатків тощо. Якщо такі умови в договорі є, таке листування можна у разі потреби використати навіть як доказ в суді.

Але, навіть якщо в договорі таких положень немає, на нашу думку, сам факт надсилання повідомлення про запровадження воєнного стану разом з листом торгово-промислової палати України та повідомленням про неможливість виконання зобов’язань з цих причин, вже вказує на виконання стороною вимоги договору щодо повідомлення про настання форс-мажору.

А ось подальші дії – перегляд умов договору, внесення змін чи відмова від договору (його припинення, розірвання) тощо, це вже сторони мають вирішити за взаємною згодою.

Умови договору, які зазвичай притаманні фінансовим та господарським ризикам у мирний час, не можуть існувати в умовах воєнного стану.

Зі своєї сторони ми можемо запропонувати так званий спрощений порядок укладення договорів – йдеться про угоди (договори), укладені у листах, телеграмах, якими обмінялися сторони, або надсилалися ними до інформаційно-телекомунікаційної системи, що використовується сторонами (ч. 1 ст. 207 ЦКУ).

Звісно, письмової форми угоди, зафіксованої в одному чи кількох документах, у т.ч. електронних, ми не заперечуємо. Проте укладення угод/договорів у письмовій формі наразі дещо ускладнене, якщо сторони перебувають у різних областях, одна з яких може стати чи вже є місцем бойових дій. Обмінюватись паперовими документами доволі складно.

Втім, сторони можуть закріпити свої домовленості у паперовій (письмовій) формі та одночасно обмінюватись листами, повідомленнями за допомогою наявних мобільних додатків, месенджерів тощо.

У ч. 1 ст. 207 ЦКУ також зазначається, що у разі якщо зміст правочину зафіксований у кількох документах, зміст такого правочину також може бути зафіксований шляхом посилання в одному з цих документів на інші документи, якщо інше не передбачено законом.

В умовах запровадження воєнного стану ми не виключаємо можливість укладати договори, скажімо, у формі .doc та надсилання його стороні електронною поштою (або звичайним поштовим зв'язком, кур'єром тощо). У тексті такого договору варто зазначити, що щодо дати виготовлення товару (виконання робіт, надання послуг), про порядок їх передачі, про інші істотні або необхідні для цього виду договору умови сторони домовились обраним шляхом документообігу. Наприклад, із використанням електронної пошти на зафіксовані сторонами електронної адреси або певного месенджеру тощо.

Така поведінка контрагентів допоможе їм спростити комунікацію, зберегти час та змінювати логістику залежно від обстановки на території бойових дій.

При цьому не забуваємо про дві обов'язкові умови такого договору (поряд з іншими, які сторони вважають необхідними):

- зазначення у договорі, що він укладається у спрощеному порядку (ст. 207 ЦКУ),
- зазначення можливості листування між сторонами щодо питань, пов'язаних із виконанням умов цього договору, за допомогою факсимільного зв'язку та/або електронної пошти, соціальних мереж, мобільних додатків тощо.

Щодо первинних документів, які сторони будуть укладати на виконання таких договорів – тут варто домовлятись про те, що ці документи мають бути складені у письмовій або в електронній формі з обов'язковими реквізитами відповідно до вимог бухгалтерського та податкового законодавства. Ми говоримо про накладні, акти, рахунки-фактури, специфікацію, замовлення, звіти, інші документи, які використовуються для бухгалтерського обліку. Адже електронна пошта та спілкування в соціальних мережах не можуть замінити складені та підписані сторонами первинні документи.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Дата оновлення: 17.03.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

2. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 1962-IX. Дата оновлення: 12.01.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text

3. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 02.12.1997 № 530-IX. Дата оновлення: 17.03.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text

ШАРИҒАТ НОРМАЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚТЫҢ ӘДЕТ-ҒҰРЫП ЗАҢДАРЫМЕН ҰҚСАСТЫҚТАРЫ

Алтынбекова Загипа Турарбековна
М.Х. Дулати атындағы
Тараз өңірлік университеті
аға оқытушы, дінтану магистрі

Аталмыш тақырып тәуелсіз мемлекеттер достастығы қалыптасқаннан соң қолға алынып, жүйелі зерттеле бастады. XX ғасырдың соңғы ширегінде мұсылман құқығын зерттеуде Ресей ғалымы Л.Р.Сюкияйненнің үлесі зор. Оның «Мусульманское право. Вопросы теории и практики», «Шариат и мусульнаско-правовая культура» еңбектері ислам құқығын практикалық әрі теориялық тұрғыдан зерттеуде зор үлесін қосты (қарастырады). «Шариат и мусульнаско-правовая культура» атты еңбегінде Р.Сюкияйненнің шариат әрі құқық тақырыбын қарастырған болатын. Оның пайымдауынша: «Шариғат – әртүрлі, бір мәнді емес феномен. Исламның бір мезгілде сенім және өмір сүру ережелері ретіндегі синтезі дәл осы шариғатта іске асады. Оның үстіне шариғат мұсылманның әрбір басқан ұсақ-түйек қадамын реттеп отырады. Яғни, қатаң әрі өзгермелі өмірде ескірмейтін ережелерді жүктеу. Кімде-кім шариғатта осындай қатал ережелерді көретін болса, онда ол шынайы шариғаттың мәнін түсінбейді. Шариғаттың мәні – адамдарды өмір бақи белгіленген тәртіптерге бағындыру емес. Оның мәні – адамдарды қандай-да бір жағдайларда бағалауға үйрету және де өз мүддесін, сонымен қатар өзгелердің мұқтаждықтарын және де өмір сүріп жатқан ортаның ерекшеліктерін ескере отырып, ислам бойынша дұрыс қадам жасау» [1: 3-17 бб.]. Сондай ақ, ислам құқының теориялық аспектілері С.Зиманов, Н.Өсерұлы, З.Кенжалин және т.б. сияқты отандық ғалымдарымыздың еңбектерінде қарастырылған.

Н.Өсерұлының «Қазақтың үкім-кесімдері» атты еңбегінде мұсылмандық құқықтың негіздерін, нақты айтқанда, шариғат заңдарының ерекшеліктерін, Құранның жазылуы, шариғат пен қазақ құқық нормаларының арақатынасы жан-жақты қарастырылады. Сондай-ақ, аталған автордың С.Зимановпен бірлесіп жазған «Қазақ әдет-ғұрып заңдарына шариаттың әсері» атты еңбегінде қазақ әдет-ғұрып заңдарындағы шариғат нормаларының элементтерін, олардың ұқсастықтарын, ерекшеліктерін көруге болады. Сонымен қатар бұл еңбекте исламға дейінгі арабтардың әдет-ғұрып негіздері, мұсылмандық құқықтың негізгі қайнар көздері – Құран, Сүннет, Иджма, Кияс ұғымдары, шариғат нормаларын зерттеу мәселесіне қатысты көтерілген көптеген дерекнамалар, қолжазба қорлар келтірілген. Бір сөзбен айтқанда, көшпелі қазақ қоғамындағы әдет-ғұрыптар заңдарына шариғаттың әсерін жан-жақты қарастырған. Сондықтан бұл еңбекті ислам құқығына қатысты өте маңызды әрі қажетті мәліметтер алуға болатын дерек көзі ретінде қарастыруға болады.

Әуелі, шариғат соты қандай да бір мәселе бойынша істі ауызша, халық алдында, алдын ала даярлықсыз жүргізеді. Істі көбіне қазы (сот) немесе муфти

қарастырады. Қарастырылатын істе “ант ету” мәселесі аса маңызды болып табылады. Ант беруші кәмелетке толған, ақыл-есі дұрыс адам болуы тиіс. Кәмелетке толмаған балалардың, ақыл-есі дұрыс еместердің, маскүнем адамдардың берген анты, сондай ақ қинап, зорлық негізінде ант айтқызу т.б. ант беруге саналмайды. Ант дауыстап ауызша айтылу керек, жазбаша ант беруге болмайды.

Қазақ халқында да «ант беру» мәселесі осылайша жүзеге асатын. «Ант беруден» бас тартуға болмайды. Шариғат бойынша «ант беруден» бас тартқан адам бір құлды азат етуі немесе 10 мұқтаж адамды тамаққа тойғызып киіндіру тиіс. Егер оған халі келмесе оны 3 күн ораза ұстауымен алмастыра алатын. Өтірік ант беруге мүлдем болмайды. Өйткені күнәнің ең үлкені өтірік ант беруде жатады. Қазақ халқында да бұл талапты қатаң сақтаған. Уәде беру де ант беруге ұқсас. Уәдені асығыс немесе ашу үстінде беруге болмайды. Шариғат заңы уәде беретін адамды күштеп емес, өз еркімен айтуын талап етеді. Құдай бір, уәде де бір деп, қазақтар да уәдеге берік болған.

Шариғат заңы бойынша мүлік иесі жерінен бастап үйін, мал-мүлкін, қажет болса қара күшін де жалға бере алады. Мүліктік құқық шариғат бойынша төмендегіше: егер мүлік иесінің бірнеше балалары болса, әкесі мал-мүлкін тек бір баласына қалдыра алмайды. Өзінің туыстығының маңыздылығына қарай әрбір мұрагер өзіне тиісті үлесін алады.

Мұрагер болуға құқықтылар 3 топқа бөлінеді:

1-топ: қайтыс болған адамның әкесі, анасы және балалары.

2-топ: қайтыс болған адамның туыстары (атасы, әжесі, бауырлары).

3-топ: немере-аға, әпкелері (әке және ана жағынан).

Мұраны ұл жағы екі есе, ал қыз жағы бір есе алады. Шариғат бойынша ерінің өктемдігі тек әйелдің өзіне ғана, ал оған тиесілі мал-мүлкіне жүрмейді, яғни ері әйелінің мал-мүлкіне иелік етуге құқығы жоқ.

Қазақ халқында да мұра, мұрагерлік дәстүрі ежелден болған. Оны марқұм тірісінде өсиет ретінде айтып, қалдырып кететін. Қазақтың әдет-ғұрып заң нормалары бойынша: мал-мүлік дүние иесі опат болса, оның орнында ержеткен еншілес бірге туысқан, бір үйде басқарушысы болмаса, ол кезде мұрагерлік пен мирасқорлық заңы қолданылған. Былайша айтқанда, қазақтардағы мұрагерлік құқық шариғат заңдарымен біте қайнасып кеткен.

Ұрлық жасағандарға шариғат заңы бойынша қатаң жазалар қолданылған, мәселен қолын, саусағын кесу және т.б. Бұндай жаза түрлері көбіне ақыл-есі дұрыс, кәмілетке жеткендерге қолданылатын. Ұрлық деп қасақана жасырып ұрлағанды айтады. Ұрлық жасаған адамның қолын кесу үшін бірнеше талаптары болған. Әуелі – оң қолын, екінші рет колға түссе сол аяғын (тізеге дейін), үшіншісінде – сол қолын, төртіншісінде – оң аяғын кескен. Ұрлыққа бірнеше адам қатысса, олар бірдей жауап береді. Ұрлықты дәлелдейтін талаптар: куәгерлердің куәлігі, ұрлық жасаушының өз кінәсін мойындауы.

Зинақорлық – Исламдағы ең бір ауыр кылмыс. Өйткені, қоғам отбасынан тұратыны белгілі. Сол отбасына қол сұғу немесе болашақ ұрпак таратар адамның ар-ұятын аякка басу деп саналған. Сондықтан да Құранда бұл жайлы өте жиі ескертеді. Зинақорлық жасаушыларға 100 рет дүре соғылып, кейін өлгенге дейін

таспен атқыланған. Зинақорлығын дәлелдеу үшін 4 адам куәлік беруі немесе зинау жасаушылар өздері мойындаулары шарт.

Қазақ халқында да зинақорлар қатты жазаланған. Сондай ақ, арақ-шарап ішуді де шариғат харам еткен. Мас күйінде өлгендерге жаназа оқылмаған.

Шариғат Құранға негізделген бір немесе басқа қылмыстар үшін өзгермейтін санкция белгілеуімен бірқатарда қазыларға (сот, би), кейбір жазаны өз білгенінше белгілеп шығаруға мүмкіндік береді. Мұндай өз білгенімен жазалауды – үкім шығарушылық дейді. Әрине, Құранда, басқа бір шариғат негіздерінде кездеспеген тәртіп бұзушылықты қазы өз білгенімен жазалайды. Бұл дәстүр, яғни өз білгенінше жазалау қазақ билері арасында да кең қолданылды. Қазақтарда қылмысты қасақана не абайсыздан жасағанына мән берген. Мысалы, қазақ билері қасақана кісі өлтіру, кісінін ерекше қаталдықпен өлтіру және т.б. жәйттеріне қатты назар аударған. Абайсыздан кісі өлтіру – жарты құн, ал кісіні аса қаталдықпен өлтіргендердің өзі өлтіріліп, оның үстіне құн төлеткен. Құн 100 қой немесе 100 түйе болған.

«Жеті Жарғы» заңдар нормасына сәйкес ерін өлтірген жүкті әйел, кәмелетке толмағандар, ата-анасы баласын өлтірсе жауапқа тартылмаған. Шариғат заңы да дәл осылай астарласып жатқанын айтамыз. Адам дене мүшелері үшін: екі көзге – жарты құн; бір құлаққа – бір қыз; бір қолға, бармаққа – 5 қара мал, бір аяққа – 6 қара мал. Бас жарылса «ат тон» айып. Жаңа біліне бастаған анасы құрсағындағы балаға – 1 тоғыз, 5 айлыққа дейін – 3 тоғыз, 5 айлықтан жарық дүниеге келгенше жарты құн, ал жарық көргеннен бастап – толық құн төленген. Шариғат заңында да адам түріне енгенше – 20-30 мысқал, адам түріне енгенде – 100 мысқал, егер жаны кіріп дем алатын болса толық құн – 1000 мысқал алтын төлеген. Егер жүкті әйел өлтірілсе, онда екі құн – әйел және ішіндегі баласы үшін құн төленген [2: 25-41 бб.]. Шариғатта: бас жарылса – түйе, егер еті жұлынса – 3 түйе, ал терісі тамырларымен жұлынып, сүйегі көрінсе – 10 түйе, сүйегі сынып қақ бөлінсе – 15 түйе, егер миына дейін жарақат терен түссе – 33 түйе айып салынады. Қазак әдет-ғұрып заңы бойынша: біреу ауылдан адасып аштан өлсе, болмаса мінген атынан жығылып өлсе немесе суықтан тоңып, ыстықтан шөлдеп өлсе, суға кетіп, отқа күйіп өлсе оның өліміне қастық пен зорлык ету себептері болмаса да жұмсаушы адамнан жарты құн талап ете алған.

Шариғат бойынша кісі тонау өте ауыр қылмыс болып саналады. Тонаушы адам қаруланған, күші жетіп шабуылдап, басқаның мал-мүлкін тартып алады.

Шариғат бойынша кісі тонау төрт түрге бөлінеді:

1. Өлтіремін деп қорқытып, қоқан-лоқымен басқаның мал-мүлкін тартып алу;
2. Өлтірмей тонап алынған мал-мүліктің біразын пайдалану;
3. Тонап алынған мал мүлікті түгел жаратып жіберсе;
4. Тонау өліммен ұштастырылса.

Тонаудың бірінші түріне өмір бойы түрмеде отыру жазасы кесілген. Екінші түріне оң қолымен сол аяғы кесілген. Үшінші түріне өлім жазасы берілген. Ал соңғы түріне – басқаларды сескендіру үшін дарға асып, үш күн бойы жұртқа көрсетіп іліп қойған.

Шариғат бойынша кісі өлтіру 5 түрге бөлінген.

1. Қастандықпен кісі өлтіру;
2. Жұмыс үстінде кісі өлтіру;
3. Абайсыздан кісі өлтіру;
4. Соғыста кісі өлтіру;
5. Басқа бір ниетпен кісі өлтіру [3: 70-73 бб.].

Кісі өлімін қарағанда, қандай азаппен азапталғанын, қандай заттармен өлтірілгенін ескереді. Кісі өлімі пайдақорлық ниетпен не қастандықпен істелінсе, ол өте ауыр қылмыс болып саналады. Мұндай да кінәлі адамдарды биік жартастан тастап өлтірген, әрі жазаны жүзеге асыру міндетті болған. Ал, басқа кісі өлімінде құн төлеп, өлім жазасынан құтыла алған.

Қазақ халқында мал мен мүлік дауына ерекше мән берген. Өйткені, қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі малмен тығыз байланысты болған. Сондықтан да мал-мүлікке қол сұғушыларға қатаң-жаза қолдану нәтижесінде ұрлық сирек кездескен.

Шариғат заңында айғақ дәлел екіге бөлінеді. Біріншісі, іс-әрекеттің өзін-өзі анықтауы, ал екіншісі басқа бір айғаққа бағынышты іс-әрекет. Біріншісіне, мысалы: мойындау, алып-сату, заңсыз иелік ету, кісі өлтіру, сот үкімі жатады. Ал айғақ-дәлелдің екінщі түріне бір-біріне бағынышты іс-әрекеттер кіреді. Мысалы, біреу естіген, бірақ анық-қаңығына жетпеген істер. Әлбетте, шариғат заңы өзі кармеген, біреуден естігеніне куәлік беруді айғақ,етуге болмайды.

Діннен безу – қоғамдық қылмыс қатарына жатады. Сондықтан да діннен безгендер, егер өкінішпен райдан 5 қайтпаса, онда міндетті түрде өлім жазасына кесілген. Қазақтарда діннен безгендерді тас боран етіп өлтірп қабірстаннан баска жерге бөлек көмген. Дегенмен шариғатта басқа кітап түсірілгендерге біршама жұмсақ қарайды.

Шариғат бойынша неке, тұрмыс-салт заңдары да мығым қалыптасып, олардың көпшілігі қазақтардың тұрмыс-тіршілігінде қолданылған. Мысалы: неке қию жолдары, сүндетке отырғызу, имандылық шарттары және т.б. [4: 77-99 бб.]. Құран әйелдер мен ерлерді теңестіріп, бірдей құқық берді. Ислам бойынша некелесу – екі жақтың келісімі. Неке кезінде араларында куәлікке екі ер адам не болмаса бір ер кісі, екі әйел жүруі тиіс. Шариғат 4 әйелге дейін алуға рұқсат етеді.

Сайып келгенде, ислам құқығындағы шариғат заңдары – азаматтық, қылмыстық, мүліктік, неке және отбасы қатынастарының құқықтық нормаларын жан-жақты қарастырады. Мақсат еткендей, шариғат нормаларын қазақтың әдет-ғұрып заңдарымен ұқсастықтарын салыстырмалы түрде қарастырылды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сюкияйнен Л.Р. Шариат и мусульнаско-правовая культура. – М.: Институт государства и права РАН, 1997. – 48 с.
2. Созақбаев С. Тәуке хан. Жеті жарғы (Танымдық әдебиет). – Алматы, «Санат», 1994. – 48 б.
3. Өсерұлы Н. Қазақтың үкім-келісімдері. – Алматы: «Ана-тілі», 1994. –104 б.
4. Өсеров Н., Қопабаев Ө. Мұсылмандық құқық. – Алматы: «Жеті Жарғы», 1998. – 96 бет.

5. Зиманов С., Өсеров Н. Қазақ әдет-ғұрып заңдарына шариаттың әсері (монография). – Алматы: «Жеті Жарғы», 1998. – 128 б.
6. Мұсылмандық неке заңдары: негізгі қағидалар // Ислам әлемі. – 2000. – № 2. – 12-15 бб.
7. Керимов Г.М. Шариат и его социальная сущность. – М.: «Наука», 1978. – 223 с.
8. Заң терминдерінің қазақша-орысша сөздігі. Құраст. Н.О.Дулатбеков және т.б. – Алматы: «Жеті жарғы», 1995. – 144 б.

ПЕРСПЕКТИВИ МЕДІАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ВИРІШЕННЯ СІМЕЙНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ

Бабик Максим Костянтинович
Здобувач освіти юридичного факультету
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Сімейні спори є одним з найскладніших за своєю правовою природою видом спорів, і в той же час одними із найчисельніших. Складність такого виду спорів полягає в тому, що вони поєднують в собі відразу правову, моральну, а також психологічну складові. Внаслідок цього вирішення сімейно-правових спорів досить часто супроводжується надмірною емоційністю.

Сьогодні в нашій державі існує низка правових проблем, пов'язаних судовим та адміністративним порядками вирішення сімейних спорів. До них можна віднести довготривалість розгляду такого роду справ, неможливість суду сприяти відновленню взаємозв'язків між членами сім'ї з огляду на владний характер його рішень. З огляду на перелічені проблеми, наразі актуальним є інтеграція інституту медіації як одного зі способів альтернативного вирішення спорів. Принципово важливим є застосування медіації в ході вирішення саме сімейно-правових спорів, адже вона з набагато більшої долею вірогідності збереже в майбутньому нормальні стосунки між сторонами спору.

Мета роботи полягає у виявленні перспектив застосування медіації у процесі вирішення сімейно-правових спорів, а також формування стратегії імплементації добровільної судової медіації в Україні.

Ще донедавна в нашій державі існувала проблема відсутності спеціального закону, який повинен був врегульовувати основні аспекти у сфері надання такої послуги як медіація. Проте 16 листопада 2021 року Верховною Радою України було прийнято Закон «Про медіацію», відповідно до якого медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [1].

Прийняття спеціального закону лише позитивно вплинуло на розвиток інституту медіації в Україні та посприяло його популяризації серед населення країни.

Ґрунтуючись на нормах Закону, можна сформулювати основні особливості медіації як ефективного методу позасудового врегулювання конфліктів. До таких особливостей належать:

- неформальна обстановка проведення процедури. Це є однією з головних відмінностей процесу медіації від судового розгляду справ, адже неформальна обстановка лише позитивно впливає на хід вирішення спору;

- процесом медіації керує третя особа – медіатор. Дана особа, відповідно до закону, діє на принципах добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості, що сприяє встановленню атмосфери довіри між самим медіатором та конфліктуючими сторонами;

- основним принципом медіації є принцип «win-win», тобто за результатами медіації задоволеними повинні залишитися обидва клієнти, що кардинально відрізняє медіацію від суду, де задовольнити інтереси відразу обох не вдасться [2].

З огляду на перелічені позитивні особливості медіації, можна зробити висновок, що застосування сімейної медіації у процесі вирішення сімейно-правових спорів матиме лише позитивний ефект. Даний факт підтверджує вже наявний досвід застосування присудової сімейної медіації США, відповідно до якого відсоток успішного вирішення спорів складав від 70 до 85 % (залежно від штату)[3].

Сімейно-правові спори мають ряд відмінностей, які відрізняють їх від інших видів спорів. Як зазначає А. Дутко, сімейний спір – це правовий конфлікт між учасниками сімейних відносин, визначених у СК України, в якому кожен із учасників захищає свої сімейні права та інтереси[4]. У спорах такого виду велику роль відіграють моральний та психологічний аспекти, внаслідок чого вирішення сімейних спорів часто супроводжується надмірною емоційністю та напруженням[5]. На це також впливає й особливість судового розгляду справи, де учасники спору виступають як суперники, чия мета не залагодити конфлікт, а перемогти у ньому. Шляхом використання засобів державного примусу відбувається задоволення вимог лише однієї зі сторін, що негативно позначається на єдності та добробуті в сімейних відносинах.

У свою чергу медіація має ряд переваг над юрисдикційним способом розгляду справ саме сімейно-правових спорів. Основною її метою є задовольнити інтереси обох сторін, знайти порозуміння. Медіація дозволяє зануритися безпосередньо в проблему, яка породила спір. Знаходження конструктивної відповіді на питання, які лежать в основі конфлікту, допомагає у майбутньому зберегти гарні відносини між членами сім'ї, що безумовно є позитивним явищем.

Також до вагомих переваг медіації можна віднести її «закритий» характер. Тобто це означає, що на процедуру примирення можуть впливати лише учасники самого спору та медіатор. Процедура медіації є безпосередньою, адже сторони діють особисто, описуючи наявні проблеми своїми словами, спілкуючись безпосередньо через медіатора[4].

На сьогоднішній день процедура присудової медіації закріплена в законодавстві багатьох розвинутих країн світу. Проте механізм її врегулювання дуже відрізняється. В Україні статтею 124 Конституції передбачено, що законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору[6]. На нашу думку саме медіація мусить стати досудовим способом врегулювання спору, проте її обов'язковість повинна залежати від виду самого спору.

Під час аналізу законодавства різних країн, нами було зроблено висновок, що оптимальним шляхом імплементації медіації в процес вирішення спору буде поєднання способів, які обрали Фінляндія та США[7]. У сімейному законодавстві необхідно закріпити норму, відповідно до якої пріоритетним способом вирішення спорів, у тому числі правового характеру, є проведення медіації між членами сім'ї та укладення між ними угоди. Держава повинна

сприяти тому, щоб громадяни добровільно зверталися до медіаторів. Добровільність пояснюється тим фактом, що суспільство може розцінити факт обов'язковості цієї процедури лише як бюрократичну формальність і перепоною на шляху до судового розгляду.

Проте в законодавстві також необхідно визначити спори, в яких медіація є обов'язковою. До таких видів справ необхідно віднести справи, пов'язані з опікою та вихованням дітей. Даний аспект є важливим, адже судовий розгляд справи може негативно позначитися на дитині, у свою чергу медіація, зважаючи на її більш неформальний характер, не буде нести такого негативного впливу на дітей. Більше того, потрібно зазначити, що 3 серпня 2006 року Україна ратифікувала Європейську конвенцію про здійснення прав дітей. У ст. 13 «Посередництво або інші способи розв'язання спорів» зазначено, що «для недопущення чи розв'язання спорів або для уникнення розгляду судовим органом справи, яка стосується дітей, сторони сприяють здійсненню посередництва чи інших способів розв'язання спорів та використанню їх для досягнення угоди у відповідних випадках, визначених сторонами»[8].

Отже, сьогодні медіація є перспективним та інноваційним способом вирішення сімейно-правових спорів, дієвість якої вже підтверджена досвідом розвинутих країн світу. Її інтеграція в Україні повинна проводитися поступово, з паралельним підвищенням рівня обізнаності населення з такою процедурою та її перевагами над формальним судовим розглядом справ. Успішна імплементація медіації матиме лише позитивні наслідки, серед яких: зменшення навантаження на суди, скорочення загальної тривалості розгляду сімейно-правових справ, а також вихід на рівень провідних країн у сфері позасудового вирішення спорів.

Список літератури

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021. *Офіційний вісник України*. №98. 2021 р.

2. Макаренко М. В., Гашутіна О. Е. Медіація як інноваційний метод врегулювання конфліктів. *Матер. всеук. наук-прак. конф «Економіко-управлінські аспекти трансформації та інноваційного розвитку галузевих і регіональних суспільних систем в сучасних умовах».* С. 310-313. 2019 р.

3. Дутко А.О. Перспективи застосування медіації як способу врегулювання сімейно-правових спорів. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. №2. 2020 р. С. 189-194

4. Дутко А.О., Нагірняк О. Медіація як спосіб вирішення сімейних спорів. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. №2. 2020 р. С. 148-152

5. Поліщук М.Г., Шемет У.Р. Щодо доцільності запровадження та правового регулювання обов'язкової досудової медіації як способу вирішення сімейно-правових спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 10. 2021 р. С.153-155

6. Конституція України: Закон України від 01.01.2020. *Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996.* №30

7. Стефанишин Н.М. Медіація як самостійний спосіб врегулювання сімейно-правових спорів. *Колек. моногр. «Проблеми сучасного сімейного права»*. Тернопіль. 2020 р.С. 191-208.

8. Європейська конвенція про здійснення прав дітей. *Офіційний вісник України від 10.12.2007.* № 91. 2007 р.

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УЧАСТІ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ У ЗАХИСТІ УКРАЇНИ

Бугайчук Костянтин Леонідович
д.ю.н., доцент, завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності
та якості підготовки кадрів
Харківський національний університет внутрішніх справ

В умовах воєнного стану та зухвалої військової агресії Російської Федерації проти України суттєво актуалізувалися питання щодо участі громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які законно перебувають на території України, у захисті її незалежності та територіальної цілісності.

Зрозуміло, що вказане питання потребувало відповідного правового регулювання, адже до теперішнього часу в Україні цивільні не мали право носити та застосовувати вогнепальну зброю для захисту країни.

З метою вирішення відповідних завдань та проблем Верховною Радою України був ухвалений Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 03.03.2022 № 2114-IX [1].

Відповідно до цього нормативного акту у період дії воєнного стану громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації або інших держав, у тому числі отримати вогнепальну зброю і боєприпаси.

Застосування цивільними особами отриманої вогнепальної зброї здійснюється аналогічно до застосування зброї військовослужбовцями під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України в порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України.

Цивільні особи зобов’язані здати отриману ними вогнепальну зброю і невикористані боєприпаси до неї до органів Національної поліції України не пізніше 10 днів після припинення або скасування дії воєнного стану в Україні.

Крім цього у період дії воєнного стану громадяни України можуть брати участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації або інших держав, застосовуючи власну нагородну зброю, спортивну зброю (пістолети, револьвери, гвинтівки, гладкоствольні рушниці), мисливську нарізну, гладкоствольну чи комбіновану зброю та бойові припаси до неї.

7 березня 2022 року на виконання вищевказаного закону Міністерство внутрішніх справ України затвердило наказ № 175 «Про затвердження Порядку отримання вогнепальної зброї і боєприпасів цивільними особами, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав» [2].

У наказі зазначається, що рішення про видачу зброї і боєприпасів до неї приймаються керівниками уповноважених органів в адміністративно-

територіальних одиницях територій, на яких оголошено воєнний стан, або особами, уповноваженими такими керівниками органів.

Видача вогнепальної зброї і боєприпасів до неї здійснюється на підставі особисто поданої цивільною особою до уповноваженого органу письмової заяви про участь у відсічі збройної агресії та видачу вогнепальної зброї та/або боєприпасів до неї за наявності документу, що посвідчує особу, або паспортного документу іноземця.

До заяви додаються:

– копія документу, що посвідчує особу, засвідчена власноруч особою, яка її подає;

– за наявності - копія військового квитка осіб рядового, сержантського і старшинського складу, військового квитка офіцера запасу, копія посвідчення пенсіонера або ветерана військової служби, органів внутрішніх справ, Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро посвідчення члена громадського формування з охорони громадського порядку, дозволу на придбання, зберігання та носіння мисливської вогнепальної нарізної, гладкоствольної зброї, посвідчення про нагородження відзнакою «Вогнепальна зброя», посвідчення учасника війни, посвідчення учасника бойових дій.

Розгляд заяви здійснюється упродовж однієї доби з моменту її подачі.

Видача вогнепальної зброї і боєприпасів до неї не здійснюється цивільним особам, які не досягли повноліття, визнані недієздатними або дієздатність яких обмежена рішенням суду, що набрало законної сили. Видача вогнепальної зброї також не здійснюється цивільним особам, які вже отримали вогнепальну зброю згідно цього Порядку, окрім випадку втрати вогнепальної зброї під час відсічі збройної агресії та подання відповідної заяви.

Цивільній особі, яка отримала вогнепальну зброю та/або боєприпаси до неї, видається довідка, в якій зазначаються дані про дату і місце видачі вогнепальної зброї, дані про особу, яка її отримала, вид (назва, модель) вогнепальної зброї, її ідентифікаційні номери, уповноважений орган, який видав вогнепальну зброю і боєприпаси до неї.

Відомості про дату і місце видачі вогнепальної зброї, дані про особу, яка її отримала, вид (назва, модель) вогнепальної зброї, її ідентифікаційні номери, а також боєприпасів до неї, уповноважений орган невідкладно вносить до інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України».

У випадку ж втрати або крадіжки вогнепальної зброї, невикористаних боєприпасів до неї, які підлягають поверненню цивільними особами, органи Національної поліції України приймають від цивільної особи відповідну заяву та вносять відповідну інформацію щодо розшуку зброї до інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України».

Вогнепальна зброя і боєприпаси до неї застосовуються цивільними особами з дотриманням вимог Порядку застосування зброї і бойової техніки з’єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України, затвердженого постановою

Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 828 [3], про що роз'яснюється цивільній особі уповноваженим органом під час видачі їй вогнепальної зброї.

Отже цивільні особи у разі відсічі збройної агресії проти України, а також під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, мають право застосовувати зброю для:

– відбиття нападу або попередження загрози нападу на об'єкти, що охороняються (у тому числі під час переміщення до/з району здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії);

– звільнення заручників та/або військовополонених, захоплених військових та/або цивільних об'єктів або запобігання (перешкоджання) такому захопленню;

– знищення зброї, бойової техніки, транспортних або технічних засобів, які перебувають у користуванні осіб, причетних до збройної агресії;

– захисту цивільних осіб та/або цивільних об'єктів від нападу;

– запобігання та/або припинення діяльності, затримання, роззброєння або знешкодження осіб, причетних до збройної агресії;

– припинення дій осіб, які вчинили або вчиняють правопорушення;

– припинення дій осіб, які перешкоджають виконанню законних вимог осіб, залучених до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії;

– припинення дій осіб, які становлять або можуть становити небезпеку особам, залученим до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, або іншим особам.

Цивільні особи при застосуванні вогнепальної зброї повинні керуватися принципами, що ґрунтуються на загальновизнаних нормах міжнародного гуманітарного права:

– неминучості - застосування зброї та/або бойової техніки в разі, коли це є абсолютно очевидним та необхідним;

– військової необхідності - застосування зброї та/або бойової техніки в разі, коли іншими способами реалізувати право на самооборону та/або виконати поставлені завдання неможливо;

– пропорційності - застосування зброї та/або бойової техніки тією мірою, якою це необхідно для досягнення мети самооборони та/або виконання поставлених завдань, якщо це не завдасть стороннім особам і цивільним об'єктам надмірної шкоди порівняно з очікуваними конкретними військовими перевагами.

В частині кримінальної відповідальності вказаних суб'єктів застосування вогнепальної зброї відмітимо, що під час видачі уповноваженим органом вогнепальної зброї цивільна особа попереджається в письмовій формі про кримінальну відповідальність за порушення правил обігу (користування) вогнепальною зброєю. В той же час цивільні особи не несуть відповідальності за застосування вогнепальної зброї проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, якщо така зброя застосована на підставі та в порядку, визначених законодавством України.

У якості висновку можемо зазначити, що на сьогодні в Україні створена відповідна нормативна база та прийняті базові акти, які регулюють участь цивільних осіб у захисті України. Вказані документи чітко визначають підстави отримання такої зброї, порядок її видачі та застосування, в т.ч. з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права

Список літератури:

1. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України: Закон України від 03.03.2022 № 2114-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text (дата звернення 01.04.2022)
2. ро затвердження Порядку отримання вогнепальної зброї і боєприпасів цивільними особами, які беруть участь у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав: Наказ МВС України від 07.03.2022 № 175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0295-22#Text (дата звернення 01.04.2022)
3. Про затвердження Порядку застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2018 № 828. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/828-2018-%D0%BF#n8 (дата звернення 01.04.2022)

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ НА РИНКУ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ УКРАЇНИ

Волошина Марина
кандидат юридичних наук, доцент кафедри оперативно – розшукової діяльності
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Незаконний обіг підакцизних товарів останнім часом набув такого масштабу, що становить серйозну загрозу економічній безпеці України. Крім того, використання території країни для незаконного виготовлення або транзиту незаконно виготовлених на суміжних територіях підакцизних товарів, псує міжнародний імідж держави, створює перепони для подальшої її інтеграції до європейської спільноти.

Правоохоронцями постійно вживаються оперативно-розшукові заходи та процесуальні дії з припинення незаконної діяльності на ринку підакцизної продукції. За інформацією Державної фіскальної служби України протягом січня – червня 2021 року припинено діяльність 88 незаконних виробництв підакцизних товарів (у т.ч. алкогольної продукції – 59, спирту – 7, тютюнових виробів – 10 та паливно-мастильних матеріалів – 12). Загальна сума вилучених з незаконного обігу підакцизних товарів складає 2,1 млрд.грн. [1].

Не зважаючи на вжиті правоохоронними органами заходи, протиправна діяльність у сфері обігу підакцизних товарів, в першу чергу алкогольних напоїв та тютюнових виробів набуває поширення. Так, за результатами дослідження компанії TNS Kantar рівень нелегальної торгівлі тютюновими виробами в поточному році сягнув 12,8%, що є абсолютним історичним максимумом в Україні. За оцінками експертів, нелегальний ринок сигарет налічує майже 6,5 млрд. штук, а недоотримані бюджетами різних рівнів надходження становлять майже 12 млрд.грн. [2].

Нелегальний ринок алкоголю в Україні, за експертними оцінками, сягає близько 50%. У 2020 році до Державного бюджету України не надійшло понад 8,1 млрд.грн лише акцизного податку, а з урахування інших податків (ПДВ, ПДФО) – до 10 млрд.грн. [3].

В ряді європейських країн правопорушення вказаного типу віднесено до злочинів, що становлять небезпеку для суспільства, за скоєння яких, в залежності від ступеня тяжкості діяння, передбачена кримінальна відповідальність від штрафу у великих розмірах, до конфіскації майна і позбавлення волі. Так, Кримінальний кодекс (далі – КК) Естонії за незаконне виготовлення підакцизних товарів передбачає покарання у вигляді штрафу, арешту або позбавлення волі. КК Литви встановлено кримінальну відповідальність за незаконне виготовлення, зберігання, перевезення міцних алкогольних напоїв та приладів для їхнього виготовлення з метою збуту або їх збут, у вигляді штрафу або обмеження волі чи позбавлення волі на строк від двох до п’яти років. КК Латвії за порушення правил зберігання або перевезення алкогольних напоїв, якщо вони вчинені повторно

упродовж року передбачає покарання від штрафу у розмірі 100 мінімальних розмірів оплати праці з конфіскацією майна до позбавлення волі на строк до 2 років. Покарання у виді позбавлення волі за аналогічні правопорушення передбачені у кримінальному законодавстві Польщі (до 5 років), Данії (до 6 років), Німеччині (до 10 років) [4, с. 268].

В кримінальному законодавстві України відповідальність за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів передбачена ст. 204 КК України, яка складається з трьох частин [5]. Фактично кожна з частин ст. 204 КК України утворює самостійний склад злочину, при цьому злочини передбачені частинами 1 та 2 вказаної статті, у відповідності до класифікації встановленій ст. 12 КК України, відносяться до нетяжких злочинів. Лише діяння передбачені ч. 3 ст. 204 КК України утворюють склад тяжкого злочину.

Характерно особливістю ст. 204 КК України, на яку варто звернути увагу, є те, що законодавець не зазначив ні кількісних, ні вартісних характеристик незаконно виготовлених підакцизних товарів, що вказує на підвищену суспільну небезпечність діянь, передбачених вказаною статтею. Тобто не має значення яка кількість підакцизних товарів (і якої вартості) була незаконно виготовлена (придбана, перевезена, зберігалася, реалізована): кримінальна відповідальність, згідно з диспозицією статті настає навіть за незначні їх обсяги. З іншого боку, відсутність чітких критеріїв притягнення до відповідальності, дає можливість корумпованим працівникам правоохоронних органів і суду безкарно приймати рішення про наявність або відсутність у діяннях винних осіб складу злочину, в т.ч. і шляхом зловживань при застосуванні ч. 2 ст. 11 КК України. У зв’язку з цим, реалії вимагають від правоохоронців зафіксувати якомога більший обсяг незаконно виготовлених (перевезених, придбаних, реалізованих або таких, що знаходяться на зберіганні) підакцизних товарів, а також неодноразовість вчинення таких дій, з метою доведення суспільної небезпеки протиправного діяння [6, с. 129].

Окремо зазначимо, що із суб’єктивної сторони всі три склади злочинів є умисними, вид умислу – прямий. Суб’єктивна сторона ч. 1 ст. 204 КК України характеризується такою обов’язковою ознакою, як мета вчинення дій з виготовлення, зберігання, транспортування, придбання підакцизних товарів – наступний їх збут.

Таким чином, існує певна особливість у доказуванні фактів скоєння злочину, передбаченого ч. 1 ст. 204 КК України, яка полягає у необхідності доведення наміру особи – суб’єкту злочину, направленого на збут незаконно виготовлених товарів. Доведення такого наміру по справах даної категорії нерідко є складним завданням і стає головною проблемою під час доказування [6, с. 128-129].

Для доказування безпосередньо фактів збуту незаконно виготовлених підакцизних товарів найбільш ефективними оперативно-розшуковими заходами є контрольована та оперативна закупки [6, с. 131].

Контрольована та оперативна закупка як оперативно-розшуковий захід являє собою передбачене нормативними актами, що регламентують оперативно-розшукову діяльність, суспільно значуще, свідоме і конфіденційно

проваджуване діяння зі створення стану угоди, в якій з відома суб'єкта та під його оперативним контролем за плату чи безоплатно можна придбати або отримати товари з метою викриття і фіксації факту готування або вчинення злочину та особи, яка його готує або вчинила. Контрольованою та оперативною закупкою можна придбати предмети у фізичних і юридичних осіб незалежно від форм власності, в різних формах договору купівлі-продажу: за усною, письмовою домовленістю, а також через застосування конклюдентних дій [7, с. 15].

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (далі – Закон), проведення контрольованої та оперативної закупок здійснюється згідно з положеннями статті 271 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [8, п. 2 ч. 1 ст. 8].

Відповідно до ч. 1 ст. 271 КПК України, оперативна закупка є однією із форм контролю за вчиненням злочину та може здійснюватися у випадках наявності достатніх підстав вважати, що готується вчинення або вчиняється тяжкий чи особливо тяжкий злочин [9, ч. 1 ст. 271].

Таким чином, на практиці здійснення контрольованої та оперативної закупок для фіксації фактів готування до скоєння злочинів передбачених ч. 1 та 2 ст. 204 КК України унеможливлене. І це не зважаючи на те, що без проведення зазначених заходів довести намір суб'єктів злочину, направлений на збут незаконно виготовлених товарів, а отже і факти готування або вчинення такого злочину майже неможливо.

Необхідно також додатково вказати, що злочини передбачені ст. 204 КК України, як правило, вчиняються групою осіб, організованою групою або, навіть, злочинною організацією зі стійким ієрархічним об'єднанням. Так, за даними, ДФС України, у першому півріччі 2021 р. розслідувалось 31 кримінальне провадження за ст. 28 КК України, стосовно правопорушень у сфері обігу підакцизних товарів [1].

Слід звернути увагу, що згідно ст. 1 Закону одним із завдань оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України. [8, ст. 1] При цьому, класифікація цих діянь відсутня. Не зазначено класифікацію злочинів і в статтях 6, 8 та 10 Закону («Підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності», «Права підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність» та «Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності»). В той же час, згідно п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону, підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, зобов'язані вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення кримінальних правопорушень [8, п. 1 ч. 1 ст. 7]. Класифікація кримінальних правопорушень знову ж таки не зазначена.

Таким чином, законодавець з одного боку зобов'язав оперативні підрозділи, за наявності відповідних підстав, здійснювати пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння передбачені КК України, незалежно від їх тяжкості, з іншого – значно обмежив застосування наданих оперативним

підрозділам прав в практичній діяльності, шляхом визначення тяжкості злочину, що готується.

Обмеження щодо застосування контрольованої поставки, контрольованої закупки та оперативної закупки унеможливлює формування належної доказової бази не тільки кримінальних правопорушень, передбачених ч.ч. 1 та 2 ст. 204 КК України, а і цілого ряду інших злочинів, зокрема в господарській сфері. Крім того, як свідчить практика, після початку досудового розслідування в кримінальному провадженні і обрання запобіжного не пов'язаного із триманням під вартою підозрювані нерідко продовжують займатися протиправною діяльністю, зокрема реалізують підроблені платіжні картки (ст. 200 КК), порушують порядок здійснення операцій із металобрухтом (ст. 213 КК), вчиняють дії з незаконного виготовлення, підроблення, використання або збуту незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок (ст. 216 КК) тощо [10, с. 280-281].

З урахуванням викладеного, з метою своєчасного виявлення та припинення злочинів у сфері обігу підакцизних товарів, унеможливлення уникнення від кримінальної відповідальності осіб, причетних до зазначених правопорушень, належного захисту економічних інтересів держави і, головне, життя та здоров'я людей, вважається за доцільне передбачити проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки незалежно від тяжкості злочину.

Список літератури:

1. Протокол оперативної наради з керівниками територіальних органів ДФС від 15.07.2021 № 34-пк.

2. Рішення Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики від 02.06.2021 р. «Про результати заслуховування керівництва Державної податкової служби України, Державної фіскальної служби України та Державної митної служби України щодо боротьби з незаконним виробництвом і обігом тютюнових виробів в Україні» (протокол 70 від 09.06.2021) / URL: http://komfinbank.rada.gov.ua/uploads/documents/33427.pdf

3. Рішення Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики від 13.05.2021 р. «Про результати заслуховування керівництва Державної податкової служби України та Державної фіскальної служби України щодо боротьби з незаконним обігом алкогольної продукції в Україні» (протокол 68 від 19.05.2021) / URL: http://komfinbank.rada.gov.ua/uploads/documents/33394.pdf

4. Білан С.В. Протидія правопорушенням у сфері виробництва та обігу підакцизних товарів: навч. посіб / С.В. Білан, Г.О. Лісовий, В.Я. Мацюк, В.Ф. Данілик, С.А. Стороженко, В.В. Чмелюк / Університет Державної фіскальної служби України. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 388 с.

5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III / URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

6. Некрасов В.А. Розкриття злочинів у сфері виготовлення та збуту алкогольних напоїв: навч.-практ. посіб. / В.А. Некрасов, А.М. Лисенко, В.В. Матвійчук. – Одеса: Юридична література, 2009. – 160 с.

7. Оперативна закупівля та контрольоване постачання: організація і тактика проведення: навчальний посібник / С.В. Албул, В.А. Некрасов, О.О. Подобний, С.В. Пеньков. – К.: МВС України, 2010. 187 с.

8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. № 2135-XII / URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI / URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

10. Оперативно-розшукова діяльність підрозділів карного розшуку Національної поліції України (Загальна частина): навчальний посібник / А.В. Баб'як, Ю.І. Дмитрик, В.П. Захаров та ін. – Львів, 2019. 392 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ ЖІНОК ТА МОЛОДІ

Гніденко Анастасія Тарасівна
Студентка 2 курсу
Юридичного факультету ЗУНУ

Актуальність теми. В епоху боротьби за рівні права та можливості у сфері працевлаштування українські жінки та неповнолітні умови все ще не отримали достатнього соціального забезпечення й гарантування своїх трудових прав. У статті 43 Конституції України закріплено право громадян на працю, що передбачає створення державою спеціальних умов для реалізації цього права. Проте законодавче закріплення такого права не означає його досконалу реалізацію на практиці. Прослідковуємо вразливість цих категорій осіб також через недостатній соціальний захист та історично закріплені тенденції у суспільстві, що укорінились у нашу ментальність й сповільнюють процес наслідування світовим тенденціям.

Метою дослідження є аналіз стану законодавчого регулювання охорони праці та проблематики працевлаштування жінок та неповнолітніх осіб, виявлення переваг та недоліків даного правового регулювання з практичної точки зору.

Виклад основного матеріалу. Питання зайнятості та охорони трудових прав громадян протягом багатьох років було та буде актуальним в Україні, адже саме ці показники визначають рівень добробуту населення та економічного розвитку країни. Проаналізувавши звіт діяльності Державної служби зайнятості за січень-вересень 2021 року, щодо зайнятості населення, можна зробити висновок, що ситуація у І кварталі 2021 року покращилась, порівняно із 2020 роком. Серед жінок рівень зайнятості у І півріччі 2021 року становив 50,4%, серед чоловіків - 61,4%, а серед молоді віком 15-24 роки 25,2%. У ІІ кварталі 2021 року загальна кількість зайнятих осіб зросла на 322 тис. [1].

У Конституції України в статті 24 проголошується рівність прав і свобод жінок та чоловіків. Відповідно у трудовому законодавстві забезпечується надання жінкам рівних можливостей щодо професійної підготовки, виплати заробітної плати, охорони праці, отриманні усіх соціальних гарантій та пільг, а через особливості жіночого організму передбачено створення спеціальних умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правового захисту, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям [6].

Згідно зі ст. 10 Закону України «Про охорону праці» [8], при використанні праці жінок забороняється:

• застосування праці на важких роботах і на роботах зі шкідливими або небезпечними умовами праці;

• застосування праці на підземних роботах, крім деяких підземних робіт (нефізичних робіт або робіт із санітарного та побутового обслуговування). Проте допускається проходження навчання і стажування в підземних умовах, якщо потім жінка буде виконувати роботи, де дозволяється застосування праці жінок;

• залучення жінок до підіймання і переміщення важких речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми (за умови чергування з іншою роботою допускається підіймання і переміщення жінками вантажу вагою до 10 кг до 2 разів на годину);

• застосування праці жінок у нічний час, така праця допускається тільки в галузях народного господарства.

Також законодавець у Кодексі законів про працю України передбачає створення особливих умов та гарантій для вагітних та жінок, які мають дітей віком до чотирнадцяти років. Для таких жінок зменшуються норми виробітку, за потреби переводять на легшу роботу. Вагітним жінкам державою надається сумарно 126 днів оплачуваної відпустки, або 140 днів – у випадку народження двох і більше дітей або ускладненні пологів. Також, за заявою матері їй може надаватись відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. На розгляд власника або уповноваженої на це особи, жінкам, які мають дітей віком до чотирнадцяти років можуть надаватись путівки до санаторіїв та будинків відпочинку [4].

Щодо вагітних та жінок з дітьми забороняється:

• відмовляти у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату з мотивів, пов'язаних із вагітністю або наявністю дітей віком до 3 років, а одиноким матерям за наявністю дитини віком до 14 років або дитини-інваліда. При відмові, власник або уповноважена особа повинні дати письмове пояснення свого рішення, а жінка у судовому порядку може оскаржити дану відмову;

• залучати до роботи у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні, а також направляти у відрядження;

• залучати жінок, що мають дітей віком від 3 до 14 років або дітей-інвалідів, до надурочних робіт або направлятися у відрядження без їх згоди.

Не зважаючи на достатнє регулювання трудових прав жінок у законодавстві України, їх практична реалізація не виконується у повній мірі через наявність кількох причин. Першою причиною є традиційні уявлення про роль жінки в українській сім’ї, а саме її функцію оберега домашнього затишку, виховання дітей та дотримання чистоти в домівках. Ця пов’язано зі складністю поєднувати материнську роль із трудовими обов’язками. Також важливу роль у порушенні трудових прав жінок відіграють особливості зі здоров’ям (неможливість підіймати важкі предмети, вагітність). Оскільки всі власники підприємств мають на меті одержання прибутку завдяки мінімізації соціальних виплат, жінки не є вигідними для підприємців, адже вони наділені більшою кількістю трудових пільг і гарантій, порівняно із чоловіками [3, с. 54, 55].

Наступною причиною варто виділити низьку оплату праці жінок за рівноцінну роботу з чоловіками, а також складність отримати роботу середньої та високої ланки. Відомо, що середня заробітна плата жінок за І квартал 2021 року була на 20% нижча ніж у чоловіків, а жіночі види діяльності вважаються

менш престижними та вагомими. Проте Комітет експертів МОП вважає, що роботи, виконані жінкою і чоловіком, можуть передбачати різні умови праці та різну кваліфікацію, але можуть й бути рівноцінними роботами, отже, винагородження за них повинно бути на однаковому рівні [5].

Протягом тривалого часу у в українському законодавстві недостатня увага приділялася сприянню зайнятості молоді. На даний момент нормативно-правову базу державного регулювання ринку праці молоді практично сформовано, однак проблема працевлаштування молоді і досі відкрита, адже існує багато ситуацій, коли роботодавці не дають можливості для повноцінної реалізації своїх трудових прав.

Згідно із Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», молодь – це громадяни віком від 14 до 35 років. До цієї категорії відносять осіб, які закінчують навчання у професійно-технічних закладах або ВНЗ, починають етап соціальної зрілості й адаптації до самостійного життя, формують себе як особистість. І саме на цьому етапі молоді люди стикаються з проблемою трудової конкуренції та працевлаштування. Найпоширенішими труднощами для молоді є низький рівень професійних навичок, відсутність досвіду роботи, поєднування роботи з навчанням та низькооплачуваність праці молодих осіб. Тому першочерговим завданням держави є надання допомоги молоді в її професійному становленні [7].

Також варто виділити кілька ключових проблем щодо реалізації трудових прав молодими людьми:

- немає досконалих державних гарантій для забезпечення кількості робочих місць новим спеціалістам;
- існування умов, які не зацікавлюють роботодавців, підприємства та установи у прийомі на роботу цих людей;
- наявність трудових міграцій закордон, для пошуку кращого рівня життя;
- низька оплата праці для молодих працівників;
- порушення роботодавцями вимог законодавства в оголошенні про вакантне місце (вказування конкретного віку, статі тощо).

Для покращення ситуації з працевлаштуванні молоді необхідно створити окрему біржу праці, навчати цих людей правильно створювати резюме та презентувати себе, у навчальних програмах запровадити більше можливостей щодо міжнародних стажувань та практик студентів, розробити систему фінансової підтримки для підприємств та установ, що співпрацюватимуть з закладами освіти, а також запровадити більшу міру відповідальності щодо роботодавців за безпідставну відмову в працевлаштуванні такої групи осіб [9].

Кодекс законів про працю України у статті 188, з метою охорони здоров’я молоді встановлює, що віковим критерієм виникнення трудової правосуб’єктності неповнолітніх є 16 років. Із цього правила є два виключення, тобто дві нижні вікові межі, з яких допускається прийняття на роботу: з 15 років можуть, як виняток, прийматись на роботу особи лише за згодою одного із батьків або особи, що його замінює, з 14 років допускається прийняття на роботу за згодою одного з батьків або особи, що його замінює, лише учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних

закладів для підготовки молоді до продуктивної праці та виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час [2, с. 130].

Також законодавець виділяє певні особливості, що захищають й гарантують трудові права молоді, зокрема:

• не допускається прийняття на роботу осіб молодше 16 років, 15-річні особи влаштовуються за згоди батьків;

• щорічні відпустки працівникам віком до 18 років надаються у зручний для них час, тривалістю 31 календарний день;

• оплата праці учнів, які працюють у вільний від навчання час, провадиться пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку;

• загальна тривалість робочого часу підлітків не перевищує 24 год. на тиждень для підлітків 14–15 років та 36 год. — для підлітків 16–17 років;

• приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду і в подальшому, до досягнення 21 року, щороку підлягають медичному оглядові;

• забороняється застосування праці на важких роботах, з шкідливими або небезпечними умовами праці, на підземних роботах; залучати осіб молодше 18 років до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. [4]

Висновки. Державне регулювання охорони праці вразливих категорій осіб, таких як жінки, молодь та особи з інвалідністю – сприяють соціально-економічному розвиткові держави та її інтеграції з європейським суспільством. Це допомагає в більшій мірі реалізувати трудові права осіб, передбачені не лише національним законодавством, а й міжнародними конвенціями про охорону праці. Для цього потрібно подолати проблеми з низькою оплатою праці, дискримінацією жінок, створенню великої кількості нових робочих місць та молодіжних бірж праці, підвищенню професійного рівня існуючих та молодих спеціалістів.

Список літератури

1. Державна служба зайнятості. URL: https://www.dcz.gov.ua/ (дата звернення 16.04.2022).

2. Іріоглу С. Особливості правового регулювання праці неповнолітніх за законодавством України. *Науковий журнал «ΛΌГОΣ. Мистецтво наукової думки».* 2018. №1. С. 130-132.

3. Ковалевич С., Хоружа І. Особливості правового регулювання умов праці жінок. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2017. № 5.1 (45.1). С. 54-57.

4. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.71. № 322-VIII. Відомості Верховної Ради України. 1971. № 50, ст. 375.

5. Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності від 29.06.1951 № 100. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_002 (дата звернення 18.04.2022).

6. Охорона здоров'я жінок, неповнолітніх і осіб зі зниженою працездатністю. URL: https://pidru4niki.com/1680102858269/pravo/ohorona_zdorovya_zhinok_nepovnolitnih_osib_znizhenoyu_pratsezdatnistyu (дата звернення 16.04.2022).

7. Павлюк Т. Стан та проблеми працевлаштування молоді в Україні. *Ефективна економіка*. 2020. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua (дата звернення: 20.04.2022).

8. Про охорону праці: Закон України. від 14.10.92. № 2695-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 49, ст.668.

9. Свинарчук А. Проблематика працевлаштування молоді у сучасному суспільстві. 2017. URL: https://www.businesslaw.org.ua/pracevlashtyvannya-molodi/ (дата звернення 17.04.2022).

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПРЕСТУПНОСТЬ КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА

Жумагулова Шолпан Рустемовна
кандидат юридических наук,
Кызылординский Университет им. Коркыт Ата

Аскар Асыл-Айым
Акимбай Нурай
студенты Кызылординского Университета им. Коркыт Ата

Экономическая преступность- система преступлений, совершаемых в экономике и других смежных сферах общества. Она может включать в себя преступления в сфере экономической деятельности и против собственности. К экономическим преступлениям относятся все уголовные правонарушения, оказывающие влияние на экономику, и любые виды экономических отношений, возникающих за ее пределами.

Характеризуя экономическую преступность, И.И.Рогов выделил 4 основных признака экономической преступности. [20]

Первый признак-общность объекта посягательства-экономическая система.

Второй признак- их криминологическая однородность, то есть детерминизм одних и тех же социально-экономических и организованных факторов рассматриваемых преступлений.

Третий признак- связь совершенного преступления с конкретными признаками хозяйственного механизма.

Четвертый признак- признаки, многообразие субъектов экономической преступности. Субъектами преступлений в сфере экономики являются граждане, достигшие 16-летнего возраста, занимающие хозяйственные, хозяйственные должности на государственных предприятиях, в учреждениях и организациях, а также работающие на частных предприятиях.

В Уголовном кодексе Республики Казахстан (далее-Уголовный кодекс Республики Казахстан) Глава 8 посвящена «уголовным правонарушениям в сфере экономической деятельности». [21] Этот же термин используется в Уголовном кодексе, но в статистике МВД, в частности МВД, суммируются все статистические данные по всем преступлениям, и Следственный комитет также передает свою статистику в Министерство внутренних дел. дел. А этот вид преступлений называется несколько иначе-преступления экономической направленности. Для этого есть объяснение.Ведь, судя по статистическим данным МВД, в эту категорию входят четыре вида уголовных дел. В частности:

---

[20] Криминология книга И.И.Рогов, К.Ж.Балтабаев / Алматы: «Издательство«К» 2004 год

[21] Уголовный кодекс РК 2022год

- преступления против собственности (незаконное использование товарного знака и др.)
- в сфере экономической деятельности (незаконное предпринимательство, производство и продажа фальшивых денег и ценных бумаг, легализация доходов от преступлений);
- против интересов службы (в коммерческих и других организациях, коммерческий подкуп и контрабанда);
- против государственных органов (уклонение от уплаты налогов и других обязательных платежей в бюджет, невыполнение требований о репатриации национальной и иностранной валюты)

Экономическая преступность обладает высокой степенью летальности, динамичностью, способностью к быстрым трансформационным изменениям и адаптации к новым условиям и правилам бизнеса. Темпы роста экономической преступности опережают динамику ее раскрытия. В обозримом будущем, вследствие стремления преступного мира адаптироваться к новым правилам своего правового регулирования, возможно и появление неизвестных в настоящее время «трансформаций» преступлений в сфере экономической деятельности. Ущерб, наносимый обществу экономическими преступлениями очень высок.

В обществе экономических преступлений можно привести несколько примеров. Экономическая преступность высоко развита в нашем веке. Факт превращения экономической преступности в незаконный, но быстро развивающийся вид дохода является фактом.

В качестве примера можно выделить финансовые пирамиды, широко распространенные в обществе. Объектом финансовой пирамиды будет сумма определенной суммы. И есть много способов получить этот объект путем обмана. В современном мире с помощью интернета легко попасть в ловушку мошенников, которые хотят вкладывать деньги в интернет и размножаться.В интернете нет полного имени, постоянного адреса или государственного кода организаторов финансовой пирамиды. Все происходящее подкрепляется дезинформацией. Очевидно, что с такой финансовой пирамидой простому человеку придется бороться, чтобы увеличить их небольшую сумму в 2-3 раза.

Добавляйте новости или просматривайте веб-сайты или газеты, и вы можете найти статью об экономическом преступлении или мошенничестве. Взяточничество, коммерческие подкупы и контрабанда, корпоративные нарушения, цены на акции упали из-за того, что информатор утверждал, что он провел ложные бухгалтерские эксперименты. Более 20 лет глобальные исследования PwC по экономической преступности и мошенничеству рассматривали ряд преступлений, в том числе:

- бухгалтерское мошенничество
- взяточничество и коррупция
- обман потребителей
- киберпреступность
- кадровое мошенничество
- несанкционированная торговля

- налоговое мошенничество

Экономические преступления-это, как правило, преступления, оказывающие влияние на экономическую политику страны, нарушающие ее экономическую систему, экономические цели и политику, а также социальные интересы самого общества. Юридически некоторые лица определяют экономическое преступление как попытку лица, имеющего право на уголовную ответственность, не совершать действий, наносящих ущерб экономической политике или экономической безопасности страны; такая деятельность запрещена законом, и для этого законом предусмотрено наказание или меры предосторожности.

Отличие экономических преступлений от обычных финансовых злоупотреблений заключается в том, что экономические преступления изначально направлены на экономическую политику государства и наносят ущерб его финансовым интересам, тогда как финансовые преступления затрагивают жертву, например, похищение денег отдельных лиц, поэтому она не может достичь экономического прогресса и расти для себя или для блага национальной экономики.

В борьбе с экономическими преступлениями государство создало Национальный комитет по борьбе с легализацией доходов, полученных преступным путем, и финансированием терроризма. Государство также создало независимый департамент для расследования экономических преступлений.Опасность экономической преступности заключается не только в причинении значительного материального ущерба обществу и гражданам, но и в ее способности дестабилизировать как основные экономические отношения, так и надстроечные структуры. Кроме того, многие вопросы борьбы с экономической преступностью еще недостаточно решены.

Экономические преступления часто имеют трансграничный элемент, преступники перемещают свои активы в другие страны, чтобы избежать приказов о запрете или конфискации. Совместная работа по поиску, запрещению и конфискации активов, полученных в результате нарушения закона, является стратегическим приоритетом Европейского Союза в борьбе с организованной преступностью и основным направлением работы Eurojust.Считается, что экономическая преступность наносит значительный социальный ущерб. Потому что он не только влияет на демократические институты, но и наносит ущерб общественному богатству, сокращая доступные ресурсы для реализации государственной политики. Люди, которые больше нуждаются в этих политиках, более уязвимы, что делает их одними из основных жертв коррупции и экономической преступности. Кроме того, социальный вред, вызванный этими преступными действиями, обычно не проявляется: помимо общей обиды, очень трудно иметь четкое представление об истинных последствиях этих преступлений.

Экономическую преступность обычно путают с другим термином-коррупция. Существуют различные определения того, что такое коррупция. Каждое определение освещает различные аспекты изучаемого явления, затрагивает задачи анализа и обязательного привлечения к ответственности.

Первое определение ориентировано на общественную этику. Здесь коррупция определяется как этическая путаница между общественным и личным пространством.

Вторая точка зрения связывает проблему коррупции с отсутствием государственной прозрачности, будь то в виде препятствий в доступе к государственной информации или возможности целенаправленного приема на работу для отдельных компаний в сфере товаров и услуг.

Тем не менее, есть третье определение, которое мы пропагандируем как организация: коррупция является одной из многих частей сложного и широко распространенного преступного явления, которое является экономическим преступлением.Поэтому наша точка зрения касается не только преступлений, совершенных в государственном секторе, но и преступлений, совершенных экономическими субъектами в частном секторе.

Экономические преступления трудно выявить, так как они представляют собой функциональную нормальность организации скрытого правонарушителя и его законности. В этом контексте многие методы используются для решения этой проблемы, которая является недостатком. Они могут быть достигнуты через законодательство и правила по борьбе с преступностью, утверждаемые в течение определенного периода времени, проекты в целях предупреждения экономических преступлений. Экономическая преступность в настоящее время очень хорошо развита. Очень важно дать информацию о средствах массовой информации и профилактических мероприятиях по предупреждению экономических преступлений, происходящих в повседневной жизни. Потому что современность-это время массовой информации, технологий. При проведении разъяснительной работы населения в социальной сети необходимо правильно, рационально работать в психологической, технической, особенно в правовой сфере.

К мерам предупреждения преступлений в сфере экономики относятся:

- создание экономической системы обучения, направленной на повышение идеи консолидации в общественном сознании и сознании каждого субъекта экономических отношений, создание общества с высокоэффективной экономикой, способного создать людям достойные условия жизни и вызвать чувство гордости за свою принадлежность к такому обществу;
- формирование у субъектов экономических отношений мышления, объясняющего умеренность и воздержание, сознательное согласие на ограничение, когда это представляется целесообразным для достижения общего блага;
- пропаганда правовых знаний, необходимых для добросовестного и законного поведения среди населения, особенно среди лиц, занимающихся коммерческой и иной экономической деятельностью, в сфере экономических отношений;
- пропаганда доходов предпринимателей, предприятий, трудовых коллективов и других субъектов экономических отношений, достигших законного пути;

- пропаганда зарубежного опыта деловой этики в осуществлении экономических отношений;
- публикация или демонстрация в средствах массовой информации материалов об изобличенных лицах или группах, совершивших преступления в сфере экономики.

Правонарушение	2019 год	2020 год
Незаконное предпринимательство, незаконная банковская, микрофинансовая или коллекторская деятельность (ст.214)	29	35
Совершение действий по выписке счета-фактуры без фактического выполнения работ, оказания услуг, отгрузки товаров (ст.216)	285	438
Создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой (ст.217)	24	180
Легализация (отмывание) денег и (или) иного имущества, полученных преступным путем (ст.218)	42	39
Незаконное получение кредита или нецелевое использование бюджетного кредита (ст.219)	26	21
Изготовление, хранение, перемещение или сбыт поддельных денег или ценных бумаг (ст.231)	254	213
Нарушение порядка и правил маркировки подакцизных товаров средствами идентификации и (или) учетно-контрольными марками, подделка и использование средств идентификации и (или) учетно-контрольных марок (ст.233)	75	65
Экономическая контрабанда (ст.234)	39	58
Уклонение от уплаты налога и (или) других обязательных платежей в бюджет с организаций (ст.245)	92	97
Нарушение законодательства Республики Казахстан о бухгалтерском учете и финансовой отчетности (ст.241)	28	36
Невыполнение требования репатриации национальной и (или) иностранной валюты (ст.235)	40	23

Уклонение от уплаты таможенных пошлин, таможенных сборов, налогов, специальных, антидемпинговых, компенсационных пошлин (ст.236)	53	30
Другие правонарушения	66	59[22]

Понятие "экономическое преступление" включает незаконное предпринимательство и банковскую деятельность, отмывание доходов, незаконное получение кредита или злостное уклонение от его погашения, преднамеренное банкротство, взяточничество, уклонение от налогов, контрабанду.

С точки зрения развивающихся интеграционных процессов в мире, результатов технологического и социального прогресса, достигнутых человечеством в последние десятилетия XX-XX1 века, преступность приобретает все новые формы. В его распоряжении сосредоточены огромные властные и финансовые ресурсы, последние достижения науки и техники. Появляются и быстро развиваются новые виды преступлений, особенно в таких экономических областях, как компьютерные, информационные и банковские преступления, для которых нет национальных границ, и опыта борьбы с ними в международном сообществе и отдельно взятом государстве пока недостаточно. Преступления международного характера, ставшие ранее популярными, были более масштабными и сложными. основной проблемой укрепления и закрепления правовых основ борьбы с транснациональной преступностью являются контрабанда, коррупция, подделка документов, отмывание средств, полученных преступным путем и т.д. взаимодействие норм и принципов международного права и его отрасли Международного уголовного права с нормами и принципами национального уголовного права.

Нельзя не учитывать психологические и интеллектуальные факторы, так как статистика показывает, что граждане, совершившие преступления в сфере экономики, как правило, умны, состоятельны и умны. Они всегда понимают, что их действия незаконны, а значит, могут иметь последствия.

Еще одна проблема-низкий уровень раскрытия преступления. Опыт развитых рыночных стран показывает, что экономическая преступность в целом не снижается. Поэтому преобладающее мнение о том, что преступность в сфере финансово-хозяйственной деятельности, связанная с переходом к рыночной экономике, со временем исчезнет,-это не только иллюзия.

Незаконная приватизация очень важна. В денежный период приватизации значительная часть государственной собственности была передана в частную собственность по низкой, чисто символической цене. Во многих случаях это было результатом злонамеренного соглашения между представителем одной стороны, покупателем и другой стороной, представителями государства. Результатом таких коррупционных соглашений стало причинение имущественного ущерба государству.

[22] https://factcheck.kz/claim-checking/verdict/pravda-li-chto-v-kazaxstane-vyroslo-chislo-ekonomicheskix-prestuplenij/

Для успешной борьбы с экономическими преступлениями необходимо разработать соответствующие методы контроля. С этой целью необходимо, прежде всего,

- изучить механизм совершения экономических преступлений, обоснованно классифицировать их с точки зрения причин и способов совершения;
- выявить внешние признаки, позволяющие выявить их возникновение, и на этой основе дать метод предупреждения и раскрытия.

Экономические преступления, с криминалистической точки зрения, следует рассматривать как преступные действия, совершаемые в процессе и в форме юридических деловых операций, которые обязательно отражаются в системе экономической инфляции.

Учитывая вышеизложенное, уровень экономической преступности влияет на уровень развития страны, а также приводит к экономическому кризису. Даже подсчитать, сколько государство будет лишено этих правонарушений, очень сложно.

Для снижения уровня преступности в экономической сфере, помимо стабильной, хорошо обоснованной правовой базы, в стране должна быть стабильность не только в экономической сфере, но, прежде всего, в политической. При осуществлении мер по минимизации и предупреждению преступлений, исследовании, а также проверке легального осуществления необходимо четко распределить обязанности и всесторонне продумать их. Для того, чтобы сработала любая из программ по борьбе с экономическими правонарушениями, необходимо повысить уровень гражданского сознания не только людей, но и власти.

Список литературы

1. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226#z1704 Уголовный кодекс РК 2022год
2. Криминология книга И.И.Рогов, К.Ж.Балтабаев / Алматы: «Издательство«К» 2004 год
3. https://www2.deloitte.com/global/en/pages/public-sector/articles/tackling-economic-crime.html
4. https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2020/12/17/669308/
5. https://factcheck.kz/claim-checking/verdict/pravda-li-chto-v-kazaxstane-vyroslo-chislo-ekonomicheskix-prestuplenij/
6. https://www.exclusive.kz/expertiza/obshhestvo/14890/
7. https://www.gov.kz/memleket/entities/afm?lang=ru
8. https://kapital.kz/economic/85065/mintorgovli-podschitalo-nanesennyy-kyrgyzskimi-perevozchikami-uron-kazne.html
9. https://articlekz.com/article/15036

КИБЕРПРЕСТУПНОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН, ОТ ОБЩЕГО К ЧАСТОНОМУ

Кадыржан Нуржан
Магистрант

Аннотация: Статья посвещена к всеобщему вниманию к состоянию и положению киберпреступности в настоящее время на территории Республики Казахстан, особенности, понятия, виды киберпреступности.

Ключевые слова: Киберпреступность, Кибертерраризм, Фишинг, правонарушение, нормативное право, постановления.

Без преувеличения можно сказать, что большая часть нашей жизни хранится в компьютерах: списки родственников, друзей и знакомых, наши видео и фотографии, о местах, где мы были, о местах, которые нам нравятся и не нравятся, о нас секреты и конфиденциальная информация. Технологии уже существуют в нашей повседневной жизни, но в обмен на различные удобства, которые они предоставляют, мы идем на уступки в области конфиденциальности. Смартфоны, планшеты и ноутбуки великолепны. Отлично, мы часто забываем, что с их помощью вы можете следить за каждым нашим шагом и понимать все, что мы делаем при использовании определенных программ.

Возрастающая частота преступлений в киберпространстве подтверждает актуальность этой темы. К сожалению, статистики нет, но реальных преступлений в новостях становится все больше. 21 век - это век, в котором продолжают появляться новые технологии и научные открытия в области информационных технологий. Все больше и больше людей попадают в мошеннические сети, но уровень осведомленности общественности остается прежним. Количество онлайн-обменов и действий, направленных на экстремистов в материальном, террористическом и интернет-сообществах, быстро растет. Возникает анонимность, участились случаи манипуляций (рассылки, киберзапугивание) в Интернете, изменились паттерны ненормального поведения в киберпространстве, а в виртуальном мире возникла новая субкультура преступности среди несовершеннолетних. В связи с быстрым развитием технологий необходимо также изучить развитие киберпреступности.

Поэтому необходимо анализировать киберпреступность и распространять ее среди простых граждан. Отношение к киберпреступности требует изучения, поскольку оно контролирует поведение этих «новых» жертв преступлений в потенциально опасных ситуациях.

1. Понятие Киберпреступления.

Основным явлением, влияющим на текущую социальную ситуацию в 21 веке, является то, что информационные и телекоммуникационные технологии начали активно меняться. Считается, что история человеческой цивилизации вступила в новую эру. Однако развитие сетевых технологий не только привело к

ускорению формирования общества, но и привело к расширению источников социальных угроз.

Авторитетные эксперты в Казахстане сообщают, что сегодня распространение киберпреступности имеет огромное значение в жизни каждого человека и оказывает влияние на национальную безопасность Республики Казахстан. Эта озабоченность полностью оправдана: исследования в этой области показывают, что в глобальной компьютерной сети создается сложная система криминальных факторов [1].

Проблема низкой безопасности, вызванная противоправным поведением в глобальных сетях, становится все более серьезной. Проблемы многогранны, в том числе множество факторов, влияющих на сферу интересов многих людей. В связи с этим зарубежные ученые давно проводят углубленные исследования, изучающие влияние технического прогресса на социальные процессы, формирование законов и изменения в преступности.

Изучая международную статистику интернет-преступности, можно сделать вывод, что Казахстан стал одним из лидеров по количеству глобальных кибератак за последние несколько лет (за ним следуют США, Китай и Индия). Могут быть выполнены следующие предпосылки:

1. Слабая правовая база для регулирования киберпространства и преступного поведения;
2. Сложность расследования и раскрытия информации;
3. Что касается появления определения «виртуальный след», сложности процесса сбора и сертификации доказательств;
4. Отсутствие общей судебной и следственной практики в этой категории;
5. Отсутствие единого плана по предупреждению киберпреступности и борьбе с ней.

Законодательные положения Казахстана, особенно в соответствии с Законом Республики Казахстан о национальной безопасности от 26 июня 1998 года и Указом Президента Республики Казахстан «О концепции информационной безопасности в Республике Казахстан». 227 УК РК и настоящего Определения преступных субъектов, ответственных за такие действия, правоохранительные органы имеют реальную возможность расправиться с теми, кто использует компьютерные технологии для совершения преступлений.

В раскрытии киберпреступлений существует множество трудностей, одна из которых заключается в нежелании граждан сообщать в полицию о компьютерных преступлениях против них, а также о правовой неграмотности, связанной с компьютерными преступлениями. Еще одна проблема в обнаружении и предотвращении киберпреступлений заключается в том, что киберпреступники обладают техническими навыками: они не оставляют никаких следов и не остаются на месте преступления. Обычно «жертва» даже не думает о преступлении, а когда оно раскрывается, на это уходит много времени, так что все следы возможных преступников, которые могут быть найдены, полностью исчезают.

Развитие компьютерных технологий, направленных на внедрение новых механизмов интернет-преступлений и появление новых преступников, хакеров и

киберпреступных групп, выходит далеко за рамки законодательства Республики Казахстан, поэтому быстро принять законы невозможно. Области, где увеличиваются сетевые отношения и вероятность безнаказанности.

Пока нет определения «киберпреступность» в Уголовном кодексе Республики Казахстан, многие эксперты и ученые пытаются дать определение этому понятию. «Киберпреступность шире, чем компьютерная преступность, и может точно описывать преступные явления в информационном пространстве». Отдельные лица и организации могут использовать любые технические средства для доступа в Интернет.

В публичных методах совершения киберпреступлений можно выделить два типа: социальная инженерия и вирусные программы.

В книге «Социальная инженерия и социальный взлом» Кузнецова (И.В.) Симдьянов описала социальную инженерию как «манипулирование человеком или группой людей с целью взлома системы безопасности и кражи важной информации». Первый - атаковать кого-либо по телефону или компьютеру с целью получения личных данных. Мошенник использует характеристики психологии личности, чтобы притвориться другим человеком, тем самым вводя человека в заблуждение. Небольшая группа специалистов по информационной безопасности использует этот психологический подход для описания методов, основанных на понимании психологических характеристик человека и его убежденности в том, что личность фишинговая, используя вымогательство и злоупотребления. Самым популярным методом социальной инженерии считается мошеннический фишинг или «кража» конфиденциальной информации у неизвестных пользователей Интернета [2].

2. Особенности и виды киберпреступлений в Казахстане.

Конвенция Совета Европы определяет четыре типа компьютерных преступлений, связанных с нарушениями конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных данных и сетей. Другие преступления с использованием компьютеров в качестве оружия или преступных средств следует рассматривать как традиционные преступления, но правовой механизм расследования должен быть достаточным, чтобы составить преступление [3].

1) Кибертерроризм.

Это осуществление террористической деятельности в киберпространстве. Это также включает распространение основной информации о террористических актах, которые могут быть осуществлены через Интернет в определенное время в будущем.

Они также выделили типы киберпреступлений, такие как азартные игры в Интернете и онлайн-отслеживание.

Также стоит отметить, что в большинстве случаев жертвами киберпреступлений становятся несовершеннолетние граждане. По данным следственной комиссии Республики Казахстан, наиболее страшным и необратимым процессом, затрагивающим детей, является их массовое участие в группах самоубийц, в том числе романтизирование смерти как темы смерти.

Есть несколько способов повлиять на детей. Это не только прямое общение в социальных сетях, но также включает предложения по просмотру видео, обсуждению телешоу, помощи с домашним заданием, определенным онлайн-книгам, чтению литературы и прослушиванию музыки. Также могут быть предусмотрены методы.

Один из самых ярких примеров нашего времени - онлайн-игра Blue Whale для детей и подростков.Заключительный этап игры - самоубийство участника.

2) Фишинговый письма

Фишинговые электронные письма могут заставить пользователей раскрыть свою личную информацию (имя пользователя, пароль и данные кредитной карты) или установить файлы, содержащие вредоносный контент. Одна из причин эффективности фишинга заключается в том, что люди склонны доверять электронным письмам от важных или хорошо известных отправителей. По этой причине злоумышленник может легко манипулировать URL-адресом, например, URL-адрес http://www.company.com выглядит почти так же, как http://www.cornpany.com. Фишинг основан на человеческой ошибке, а не на технологиях, поэтому повышение осведомленности в глобальном масштабе является основным методом борьбы с этой особенно эффективной формой социальной инженерии. [4]

Лучшая защита от фишинговых писем - не следовать советам преступников, то есть не переходить по ссылкам, указанным в электронном письме, или не вводить свои данные в поля формы, встроенные в электронное письмо. Вместо этого введите вручную URL-адрес подтвержденного веб-сайта в адресной строке браузера вместо использования функции автозаполнения.

3) Сельское хозяйство.

Это процесс тайного перенаправления жертвы на поддельный IP-адрес.

Кроме того, хакеры с удаленных компьютеров также считаются небезопасными киберпреступниками. Посредством этой атаки хакеры могут читать и редактировать документы, хранящиеся на файловых серверах и настольных компьютерах, а также могут внедрять свои собственные вредоносные программы. Кроме того, различная информация собирается и получается посредством аудио- и видеонаблюдения.

Особенность второго типа киберпреступлений заключается в том, что они позволяют хакерам использовать передовое современное программное обеспечение для удаленного управления компьютерами без ведома пользователя.

Что касается воздействия технического прогресса на людей, некоторые виды киберпреступлений перечислены на веб-сайте "Люди и прогресс".

4) Фишинг.

Это процесс извлечения данных от наивных людей для доступа к банковским счетам. Популярно в странах / регионах, где популярны услуги онлайн-банкинга. Целевой фишинг стал обычным явлением. Целевой фишинг применим только к ограниченному числу пользователей и содержит сообщения с социальным фоном, побуждающие потенциальных пользователей открывать исполняемые файлы или посещать сайты, содержащие злонамеренные пароли.

3. Киберпреступность в Казахстане.

В настоящее время рядовые пользователи компьютерной техники и сетей могут легко распечатать на принтере различные документы, бланки, сертификаты, печати, сертификаты и т. Д. Таким образом, за последние несколько лет по статье 325 УК РК «Подделка, изготовление или сбыт поддельных документов, штампов, печатей, бланков, постановлений правительства» было зарегистрировано около 20 тысяч преступлений. С 2004 по 2008 год и с 1645 по 2017 год количество случаев подделки, изготовления и продажи поддельных документов, штампов, печатей, фирменных бланков и национальных нормативных актов увеличилось на 22,6%. Казахстан не рассматривался в качестве объекта серьезного нарушения (напротив, незаконное получение компьютерной информации, кража компьютерного времени и зарабатывание денег посредством электронных транзакций находятся далеко от США, Канады, европейских стран и т. Д., Мы должны бороться с это, но в большей степени это средство преступной деятельности.

Одна из актуальных проблем - отсутствие отечественных информационных технологий, что вынуждает массовых потребителей приобретать импортное оборудование, при этом невозможно подтвердить, соответствует ли оно требованиям информационной безопасности. Это угрожает информационной безопасности баз данных и баз данных, и страна может рассчитывать на иностранных производителей компьютерного и телекоммуникационного оборудования и информационных продуктов.

В связи с растущей ролью Интернета в информационном пространстве необходимо защищать права и свободы людей и общества, чтобы не быть нарушенными путем распространения насилия и жестокой информации, а также навязывать им ложную и неверную информацию, тем самым сознательно Сформируйте негатив. При этом источник внешних угроз может не подпадать под действие законодательства Республики Казахстан, что очень усложняет применение системы правовых мер.

В письме Президента Казахстана народу Казахстана: «Казахстан-2030. Повышение благосостояния, безопасности и благополучия для всех казахов». Национальная безопасность определена как долгосрочный приоритет и является неотъемлемой частью народа Казахстана Информационная безопасность [5]. Текущая ситуация с информационной безопасностью в Казахстане показывает, что ее уровень в настоящее время не может удовлетворить потребности человека, общества и страны. Нынешнее состояние политического и социально-экономического развития в стране обострило противоречие между потребностью общества в расширении свободного обмена информацией и сохранением определенных ограничений на распространение информации.

Криминологи, юристы, практики и ИТ-специалисты не предоставили специальных методов борьбы с компьютерными преступлениями, и одни и те же методы используются во всем мире. В мировой практике используется сочетание технологических, организационных и юридических методов. К этим техническим методам относятся все технологии, использующие специальное оборудование для обнаружения незаконного проникновения в компьютерные

сети. Организационные меры, направленные на повышение эффективности раскрытия информации о киберпреступности, включают совместные действия и превентивные меры, направленные на выявление продуктов и информации, запрещающих свободное распространение, пропагандирующих экстремизм, терроризм, жестокие и насильственные культы и детскую порнографию. Правовые методы включают формулирование и совершенствование правил для установления ответственности за компьютерные преступления, защиту авторских прав программистов и принятие международных договоров в этой области.

Все проблемы, связанные с раскрытием компьютерных преступлений, давно вышли за национальные границы и имеют важное международное значение. В настоящее время идет постоянный обмен информацией и опытом со странами бывшего СНГ и зарубежья [6]. В целях систематической борьбы с такими преступлениями в 2006 году был создан национальный контактный пункт по борьбе с преступлениями в сфере информационных технологий, а в законодательство Республики Казахстан внесены необходимые изменения с целью усиления уголовной ответственности за преступления, связанные с информационными преступлениями. Представители банковских учреждений провели встречу для достижения договоренности о сотрудничестве по выявлению фактов электронного мошенничества. Как упоминалось выше, преступления, связанные с использованием информационных технологий, обычно носят международный характер, что означает, что преступники действуют в одной стране, а жертвы - в другой стране. Поэтому международное сотрудничество особенно важно для борьбы с такими преступлениями.

Таким образом, киберпреступность - это комплекс сложных преступлений, запрещенных Уголовным законодательством Республики Казахстан. Эти преступления произошли в киберпространстве. Среди них основными прямыми целями преступлений являются:

Конституционные права человека, а также права и свободы граждан;

Связи с общественностью в области компьютерной информации и информационных технологий;

Связи с общественностью в сфере финансово-хозяйственной деятельности;

Связи с общественностью в государственном секторе;

Связи с общественностью в области общественного здравоохранения и социальной этики.

Чтобы предоставлять полную, надежную и своевременную информацию национальным учреждениям, необходимо принимать мудрые решения, включая защиту национальных информационных ресурсов, формулирование внутренних методов защиты информации и подтверждение того, что импортируемая технология соответствует требованиям. Он установил требования и подробно обсудил использование технической разведки в этой области, предотвращение информационного оружия и совершенствование нормативно-правовой базы. Для обеспечения целостности и конфиденциальности информации необходимо комплексно координировать меры защиты информации на национальном и ведомственном уровнях.

Список использованной литературы

1) Крылов В.В. «Расследование преступлений в сфере информации» Глава 1, § 3 «Информация как элемент преступной деятельности»

2) «Социальная инженерия и социальные хакеры» М.В. Кузнецова, И.В. Симдянова 2007г. С. 84.

3) «Европейская Конвенция по преступлениям в киберпространстве» // Будапешт, 23 ноября 2001 года (перевод: Институт проблем информационного права).

4) Ахметов Е. «Киберпреступность в Казахстане» // Журнал «Законность и правовая статистика» 2009, № 2 (11)

5) Указ Президента Республики Казахстан «О Концепции информационной безопасности РК» от 10 октября 2006 года №199.

6) crime-research.ru Голубев В. «Стратегия и тактика борьбы с киберпреступностью в странах СНГ» 20 июня 2005 года.

ПРАВА ЛЮДИНИ І КОНСТИТУЦІЯ (НА ПРИКЛАДІ КОНСТИТУЦІЇ АВСТРІЇ 1867 Р.)

Каніщев Григорій Юрійович,
Кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри права
Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Конституціоналізм (від лат. «constitutio» – «устрій», «будова») як політико – правовий режим взаємодії громадян і державної влади, що спрямований на утвердження правової свободи людини [1, с. 10] є головною запорукою дотримання прав і свобод людини у будь – якій державі. Своєрідною «серцевиною», «ядром» конституціоналізму є безумовно, державна конституція. Саме правовий статус конституції як Основного Закону відповідної держави на нашу думку, надає всім державним інституціям орієнтир щодо своєї поточної управлінської діяльності, яка повинна бути спрямована на гарантування визначених конституцією прав і свобод [2]. Для громадян держави її Основний Закон стає орієнтиром для діяльності, спрямованої на боротьбу за власні права. А відтак, сприяє формуванню і подальшому розвитку конституціоналізму.

Відображення прав і свобод людини має в історії українського конституціоналізму давню і глибоку традицію. Вона вважаємо, налічує рівно двісті років – 1791 – 1991 – від появи на території сучасної України першої реально діючої конституції до проголошення незалежності України. У цей час на території України (у її сучасних кордонах станом на 1 січня 2014 р.) діяло двадцять конституцій. З них шість – власне українських (найперша з них – «Закони про тимчасовий державний устрій України» Української держави гетьмана П. Скоропадського 1918 р.).

Важливе місце серед них займає конституція Австрії («королівств і земель, представлених у рейхсраті») 21 грудня 1867 р. [3]. Ухвалена Імперською радою (нім. «Reichsrat») як парламентом австрійської частини двоєдиної австро – угорської монархії з подальшим її затвердженням імператором Францем – Йосифом І, вона заслуговує на науковий аналіз через відображення у ній процесу еволюції домодерної імперської держави у напрямку політичної і правової модернізації у напрямку формування сучасної держави – нації.

Розглядаючи зміст конституції стосовно прав людини, по – перше, звертаємо увагу на її структуру. Адже ця конституція не становила цілісного юридичного документа, а мала вигляд низки законів [4, с. 26]. Власне прав людини стосується один з них: Державний основний закон «Про загальні права громадян королівств і земель, представлених у Рейхсраті» [5]. Таку структуру Основного закону держави ми вважаємо наслідком попередніх – «домодерних» – часів розвитку законодавства (до утворення сучасних національних держав). Тоді термін «конституція» позначав один із видів нормативно – правових актів – указ володаря (голови держави) або розпорядження її найвищої управлінської

установи – що стосувався певного конкретного питання управлінської діяльності держави.

По – друге, зміст конституції взагалі і Державного основного закону «Про загальні права громадян…» зокрема, був обумовлений австро – угорським компромісом 1867 р. А саме: відновленням імператором Францем Йосифом І 12 лютого 1867 р. дії угорської конституції 1848 р. й набуття тим самим колишньою централізованою Австрійською імперією децентралізованого, «двоєдиного» характеру [4, с. 23].

На власне австрійську конституцію це вплинуло наступним чином. По – перше, вона стосувалася лише австрійської частини монархії – Цислейтанії. По – друге, поступка угорцям викликала необхідність поступок й іншим національностям монархії, Це, як буде показано далі, знайшло відображення в основному законі «Про загальні права громадян» щодо прав етнічних (національних) спільнот.

Права людини у Державному основному законі «Про загальні права громадян королівств і земель, представлених у рейхсраті» від 21 грудня 1867 р. за змістом можна розділити на наступні групи. Першу групу складають права, відображені у статтях 1 – 4. Йдеться насамперед, про загальне право австрійського громадянства для мешканців різних королівств і областей австрійської частини монархії. А відтак, їхню рівність перед законом, однаковий доступ до державних управлінських посад і свободу переміщення територією держави [5].

Коментуючи зміст цієї групи статей зазначимо, що він свідчить про формування на території України конституціоналізму у його сучасному вигляді. Йдеться насамперед, про його фундаментальні принципи, без яких вважаємо, неможливий подальший розвиток прав людини взагалі.

Другу групу прав складають особисті права громадян: право на особисту свободу і гарантію від протизаконного арешту особи (стаття 8); недоторканність власності і можливість її вільного набуття й користування (статті 5, 6). До цього слід віднести й статтю сьому (відносно повної ліквідації особистої залежності і васалітету). Цієї ж частини закону стосується вважаємо, стаття дев’ята (недоторканність і охорона права на житло), та стаття десята (щодо вільного права на листування і гарантії його таємниці) [5].

При розгляді особистих прав людини потрібно на нашу думку, обов’язково згадати й про обмеження цих прав у вищезгаданому законі. Обмежувалася наприклад, свобода міграції за межі держави (стаття 4). Це пояснювалося необхідністю відбування громадянином військової повинності. У статті п’ятій зазначалася можливість відчудження власності (у випадках і формах, встановлених законодавством). Порушення таємниці листування допускалося лише за судовою постановою або у воєнний час (стаття 10) [5].

Коментуючи зміст цієї групи статей, відзначимо важливість для людини прав, пов’язаних з її особистістю, у відносинах із державою. Маємо тут на увазі насамперед, право особистої недоторканності й гарантій від незаконного арешту, а також остаточного скасування особистої залежності. Зайвий раз зауважимо, що дотримання цього права є показником демократичності держави.

До третьої групи на нашу думку, належать гуманітарні права. Це право на свободу совісті та віросповідання (статті 14 – 16), право на свободу викладання і наукової діяльності (стаття 17) та право вільного вибору професії і професійної підготовки (стаття 18). Тут же визначалася свобода внутрішньої побудови релігійних організацій та їхня відповідальність за релігійну освіту громадян (статті 15 і 17) [5].

Наявність у законі статей, присвячених гуманітарним правам, свідчить з одного боку, про спадкоємність із «домодерними» часами, коли свобода віри була ключовою для розвитку людини та її відносин із державою. З іншого боку, у статті 14 зазначалося, що віросповідання не впливає на користування людини громадянським і політичними правами, а примус до виконання релігійних обрядів та участі у релігійних церемоніях допускався лише на підставі «повноважень, отриманих від закону» (тобто від світської влади). У поєднанні з увагою, яка приділялася у законі розвитку викладання і науки, це на нашу думку, свідчить про формування принципово нового, секуляризованого «модерного» суспільства.

Четверту групу прав людини у вищезгаданому законі складають політичні права громадян. Вони відображені у статтях 11 – 13. Мова йде про свободу слова й друку та заборону цензури, право на свободу зборів та об’єднання у асоціації, а також право петицій (як індивідуальних, так і колективних) [5].

Коментуючи зміст цієї групи статей зазначимо, що будь – яка держава у всі часи намагалася репрезентувати перед суспільством саме себе як втілення законності, порядку й справедливості. А відтак, намагалася не допустити справді опозиційних настроїв стосовно себе самої. Це знаходило відображення зокрема, у намаганні держави обмежити свободу слова, аргументуючи це необхідністю дотримання законності в інтересах спільного блага. Останній мотив вважаємо, виразно простежується у змісті частини першої статті 13, де зазначається, що користування свободою слова для громадян є можливим лише «у межах законності» [5].

Останню, п’яту, групу прав людини у згаданому вище законі складають національні права. Вони відображені у статті дев’ятнадцятій. Слід зазначити, що порівняно із конституцією австрійської імперії 1849 р. вони виписані більш детально. Так, у конституції 1849 р. (стаття п’ята) просто відзначалося, що «вся єдність народна є рівноправна і кожна з них має непорушне право збереження, плекання та пильнування своєї нації (народності) та мови» [6, с. 27]. На відміну від неї, стаття 19 Державного основного закону «Про загальні права громадян…» 1867 р. крім зазначення рівноправності націй держави та права на розвиток власної мови додатково визначала вживання відповідної національної мови у сфері освіти й державного управління у різних областях монархії. Щодо територій, де наявним був змішаний етнічний склад населення, закон визначав необхідність організації народної освіти таким чином, щоб дати можливість громадянам відповідної національності отримувати освіту рідною мовою [5].

Дослідження конституції Австрії 1867 р. на предмет відображення у ній прав і свобод людини дозволяє зробити наступні висновки:

1. Конституція була відображенням процесу еволюції домодерної станової імперської держави у сучасну національну державу під тиском революції 1848 – 1849 рр.; така еволюція означала насамперед, зміну правового становища підданих імперії і юридичне перетворення їх на громадян.

2. Перелік прав людини у згаданій вище конституції є відображенням продовження процесу законодавчого закріплення людських прав на території сучасної України після Конституції Австрійської імперії 1849 р. та крайової конституції для Галичини 1850 р.;

3. Законодавче закріплення у п'ятій статті конституції права підданих імперії вільно розвивати свою національність (культуру, історію) і мову, а також юридичного рівноправ'я імперських підданих всіх націй було поштовхом для процесу подальшого формування на території імперії окремих націй і національних держав. Це стосувалося зокрема, й процесу поступового перетворення русинів Буковини, Галичини і «Руської крайни» (Закарпаття) на політичну українську націю. А відтак, і подальшого формування національної української державності.

4. Конституція Австрії 1867 р. була важливим етапом розвитку конституціоналізму в Україні. Її значення полягає у тому, що на відміну від минулих конституційних актів на сучасній українській території – Конституції Речі Посполитої 1791 р., Конституції Австрійської імперії 1849 р. і крайової конституції для Галичини 1850 р., що діяли трохи більше року кожна й були скасовані невдовзі після свого прийняття, вона діяла більше п'ятдесяти років. Й тим самим закладала основи більш сталої традиції конституціоналізму в Україні, ніж до цього. І з цієї точки зору є важливою сторінкою історії держави і права України.

Список літератури:

1. Козаченко Історія розвитку конституціоналізму в Україні: Навч. посібник. – Полтава: "Астрая", 2020. 217 с. http://pli.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/03.

2. Конституція України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

3. Груднева Конституція. uk.wikipedia.org/wiki/

4. Качур В. О. Прийняття та структура Конституції Австрії 1867 р./В. О. Качур//Наук. вісн. Нац. ун – ту біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. 2012. Вип. 173(3). С. 20 – 27.

5. Конституційний закон про загальні права громадян королівств і земель, представлених в рейхсраті 1867. constituanta.blogspot.com/2011/08/1867.html

6. Цісарський указ від 4 березня 1849 № 150 про затвердження Оломунецької конституції Австрійської держави/Петрів Р. Австрійські, австро – угорські і галицькі конституції (кінець XVIII – XIX ст.) – Івано – Франківськ: Місто НВ, 2005. С. 26 – 42. http://narratif.primordial.org.ua/pdf/petriv01.pdf.

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ ЗА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЮ ХАРАКТЕРИСТИКОЮ

Комаринська Юлія Борисівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Кримінальні правопорушення, пов'язані із домашнім насильством мають складну структуру, вони охоплюють широке коло осіб, які втягненні в процес назрівання конфлікту, безпосереднього його чинення та відповідно наслідків, які стосуються не лише кривдника та жертви, а й часто осіб, які вимушено стають свідками домашнього насильства і відповідно його наслідків в силу родинних зав'язків та спільного проживання.

Саме по собі домашнє насильство має значну кількість способів та засобів вчинення, в залежності від навиків та можливостей кривдника (абьюзера), від особливостей поведінки жертви, фізичного розвитку, соціального статусу та ступеня освіченості як кривдника так і жертви. Також таке насильство характеризується різноманіттям обставин, що не підвладні врахуванню під час планування та чинення злочинних дій (випадкові свідки, обмеження у часі, не знання в механізмі залишення слідової інформації, тощо),

Розуміння всіх найменш значимих обставин пов'язаних із домашнім насильством, слугує слідчому підґрунтям для обрання тактики та напрямків розслідування, дозволяє вірно визначити засоби та методи отримання та дослідження доказової інформації, визначити дієвий алгоритм дій в залежності від виду кримінального правопорушення, в залежності від слідчої ситуації, від кримінальної кваліфікації діянь, тощо. З метою забезпечення цієї діяльності слідчого виникає потреба у проведення максимальної класифікації кримінальних правопорушень, що об'єднанні видом кримінальних правопорушень, предметом безпосереднього посягання, всіх криміналістично-значущих ознак.

Так основою для криміналістичної класифікації злочинів є:

- характеристика певного виду злочину, визначеного у відповідних розділах особливої частини Кримінального кодексу України;
- характеристика (класифікація) особи злочинця, потерпілого;
- характер первинної інформації (типова слідча ситуація), що обумовлює алгоритм першочергових слідчих (розшукових) дій та їх особливості;
- особливості відображення злочинних дій (слідова картина події);
- особливості типового способу вчинення певного виду (групи) злочинів, знарядь і засобів їх вчинення;
- ступінь приховування і маскування злочину, наявність у винного злочинного досвіду тощо [1, с. 426].

Отже, класифікація злочинів сприяє уточненню переліку обставин, що підлягають з'ясуванню, висуненню типових слідчих версій, визначенню слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, необхідних для перевірки висунутих версій. Криміналістична класифікація злочинів необхідна для правильного вибору методики розслідування злочину, що підлягає застосуванню слідчим під час розслідування конкретного злочину. Методика розслідування злочинів є своєрідною рекомендаційною схемою з проведення тих чи інших слідчих дій, оперативно-розшукових заходів у певній послідовності для встановлення обставин, що підлягають з'ясуванню. У процесі її застосування слідчий самостійно, виходячи зі свого особистого досвіду, формує методику розслідування конкретного злочину шляхом пристосування методики, розробленої наукою, до розслідування конкретного злочинного діяння [2, с. 155].

Ми погоджуємось з тими авторами, які стверджують, що у криміналістиці класифікація злочинів ґрунтується на поєднанні кримінально-правових і криміналістичних критеріїв. В основі такої класифікації, зокрема за класами, групами, підгрупами, видами та різновидами, передусім мають бути кримінально-правові ознаки. Загалом у криміналістиці розглядають два основні види класифікації: родову (за групами злочинів, об'єднаних однією главою Кримінального кодексу (КК) України) та видову, яку використовують у криміналістиці як основну ознаку під час розробки окремих криміналістичних методик [3, с. 33-34].

Отже, узагальнюючи думки науковців та спираючись на кримінально-правове законодавство України, доречним буде, в першу чергу, провести розподіл кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством за ступенем суспільної небезпеки на дві групи:

1) кримінальні проступки, пов'язані із домашнім насильством;

2) злочини, пов'язані із домашнім насильством.

Так відповідно до п.2 ст 12 Кримінального кодексу України кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі [4].

Тому до першої групи такого виду проступків слід віднести:

- умисне легке тілесне ушкодження (ч.1, 2 ст.125 КК України);
- побої та мордування (тільки ч.1 ст.126 КК України);
- погроза вбивством (тільки ч.1 ст.129 КК України);
- примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи (ч.4 ст.134 КК України);
- експлуатація дітей (тільки ч.1 ст.150 КК України);
- примушування до вступу в статевий зв'язок (тільки ч.1, 2 ст.154 КК України);
- порушення недоторканості житла (тільки ч.1 ст.162 КК України);
- ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст.164 КК України);
- ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків (ст.165 КК України);

- порушення недоторканності приватного життя (тільки ч.1 ст.182 КК України);
- порушення права на отримання освіти (тільки ч.1 ст.183 КК України);
- шахрайство (тільки ч.1 ст.190 КК України);
- заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст.192 КК України);
- погроза знищення майна (ст.195 КК України);
- жорстоке поводження з тваринами (тільки ч.1 ст.299 КК України);
- створення або утримання місць розпусти і звідництво (тільки ч.1 ст.302 КК України);
- спонукання неповнолітніх до застосування допінгу (тільки ч.1 ст.323 КК України);
- невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників (ст.390-1 КК України);
- порушення правил адміністративного нагляду (ст.395 КК України) [4].

До другої групи, тобто до злочинів, пов’язаних із домашнім насильством слід віднести злочини, що в свою чергу поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі, тобто відповідно до кримінального законодавства це діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п’яти років (нетяжкий злочин), або у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п’яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років (тяжкий злочин), або ж у виді штрафу в розмірі понад двадцять п’ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі (особливо тяжкий злочин) [4].

Переважна більшість злочинів даної групи, що вчиняються в наслідок домашнього насильства або пов’язані із ним, стосуються злочинів проти життя та здоров'я особи, проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, проти власності та проти волі, честі та гідності особи.

Наступною слід виділити класифікацією, що виходить з кримінально-правової характеристики та поділяється на дві групи кримінальних правопорушень, що розглядаються, ґрунтуючись на такій формі злочинної діяльності як співучасть. Уявлення про співучасть у злочині як про особливу форму його вчинення можна назвати досить поширеним (і до певної міри аксіоматичним) у кримінально-правовій доктрині радянського та пострадянського (у тому числі – в науці кримінального права України) періоду. Мабуть, вперше акцентував увагу на такому розумінні співучасті в злочині П.І. Гришаєв, зазначивши, що «співучасть розглядається радянським кримінальним правом як особлива форма вчинення злочину, що характеризується більш високим ступенем суспільної небезпечності» [5, с. 12]. У подальшому подібне розуміння співучасті у злочині (з певними особливостями, що у контексті даного дослідження не видаються принциповими) підтримували чимало криміналістів радянського та пострадянського періоду [6, с. 150].

Відповідно до статті 26 ККУ співучастю у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення [4].

Спільна участь у вчиненні злочину передбачає: 1) об'єднання окремих зусиль кожного співучасника у взаємообумовлену злочинну діяльність усіх співучасників; 2) те, що вчинюваний співучасниками злочин є єдиним для них усіх; 3) спрямування зусиль кожного співучасника на досягнення загального результату злочину; 4) причинний зв'язок між діянням всіх співучасників і загальним злочинним результатом. Спільна участь у вчиненні злочину може проявитися як у дії, так і в бездіяльності. Головною рисою спільності дій (бездіяльності) співучасників є те, що дії (бездіяльність) кожного з них є складовою частиною загальної діяльності з вчинення злочину. Вони діють разом, роблячи кожний свій внесок у вчинення злочину. Дії (бездіяльність) кожного з учасників за конкретних обставин є необхідною умовою для вчинення злочинних дій (бездіяльності) іншим співучасником, а, зрештою, - необхідною умовою настання спільного злочинного результату [7].

Підвищення результативності злочину, вчиненого групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою, відбувається внаслідок психологічного фактору, а також об’єднання дій співучасників. Так, під час учинення злочину з різними формами співучасті в більшості випадків воля потерпілого спрямована на супротив, виявляється пригніченою через усвідомлення неможливості чинити опір групі осіб. За об’єднання зусиль співучасників досягти бажаного результату можна набагато швидше й ефективніше. Співучасники впевнені, що зможуть реалізувати злочинний план, приховати сліди злочину. Усе це свідчить про істотне підвищення суспільної небезпечності такого посягання [8, с. 220].

В криміналістичній науці співучасть у злочинній діяльності, в переважній більшості, розглядається у методиці розслідування злочинів різної категорії, вчинених організованими злочинними групами. Стосовно кримінальних правопорушень, пов’язаних із домашнім насильством також непоодинокі випадки коли такі кримінальні правопорушення вчиняються у співучасті, це випадки коли злочинні дії двох і більше членів подружжя направленні відносно пристарілих батьків (або одного з них), або подружжя, що є опікунами неповнолітніх осіб, дітей-інвалідів, дітей з психічними/фізичними вадами обмежують їх свободу, примушують працювати (зазвичай жебракувати), використовують у сексуальних злочинах тощо.

Такої ж думки притримуються О. Ф. Долженков і І. Г. Поплавський. Ними зазначено, що насильство в сім’ї, окрім побутових проявів, виступає і в інших формах, які торкаються інтересів злочинності і, зокрема, організованої. Автори визначають такі його форми: насильницьке використання малолітніх і неповнолітніх громадян до здійснення чи потурання у скоєнні різних злочинів (з поміж них, найчастіше за етичним принципом); організоване нелегальне вивезення з України організованою злочинністю молодих жінок і неповнолітніх дітей у країни Європи і Азії для використання їх у секс-бізнесі; вивезення малолітніх дітей для продажу за кордоном особами, що бажають їх усиновити,

купівля дітей у батьків з неблагополучних сімей; спостерігається тенденція використання підлітків і юнаків з неблагополучних і малозабезпечених сімей для виконання злочинних задумів керівників злочинних організованих груп; «продаж» окремих членів сім'ї, що за якихось причин виявилися боржником, в економічне рабство (безоплатна, тяжка робота; фізичне знищення одного члена сім'ї іншим для одержання матеріальної вигоди) як найвища форма насильства в сім'ї [9, с. 51-53; 10, с. 49].

Отже криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, що ґрунтується на кримінально-правовій класифікації виглядає наступним чином:

I. За ступенем суспільної небезпеки:

1) кримінальні проступки, пов'язані із домашнім насильством;

2) злочини, пов'язані із домашнім насильством.

II. За співучастю:

1) кримінальні правопорушення, пов'язані із домашнім насильством вчиненні у співучасті;

2) кримінальні правопорушення, пов'язані із домашнім насильством вчиненні одноосібно.

Список літератури:

1. Криміналістика [текст] : підручник. / В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.І. Іщенко, О.О. Алєксєєв та ін. – К. : «Центр учбової літератури», 2015. – 544 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/1700

2. Гусєва В. Криміналістична класифікація злочинів: сучасний стан наукового забезпечення та перспективи подальших досліджень // *Jurnalul juridic national: teorie şi practică. Национальный юридический журнал: теория и практика*. - 2019. - № 3, ч. 1 (Mai). – С. 151-156. Режим доступу: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/6079

3. Запотоцький А. П. Криміналістична класифікація злочинів у сфері будівництва / Запотоцький Андрій Петрович // LAW MAGAZINE OF NATIONAL ACADEMY OF INTERNAL AFFAIRS. – 2016. – № 1 (11). – С. 32 – 41.

4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?find=1&text=проступки#w1_1.

5. Гришаев П.И. Соучастие по уголовному праву / П.И. Гришаев, Г.А. Кригер. – М.: Госюриздат. 1959. – 255 с.

6. Задоя К.П. Особливі (спеціальні) форми вчинення злочину за кримінальним правом України: постановка проблеми / К.П. Задоя // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 2. – С. 149 - 159. Режим доступу: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/2_2015_Zadoya.pdf.

7. Коментар до статті 26. Поняття співучасті. Коментар до Кримінального Кодексу України. Сайт «Юридичні послуги Online». Режим доступу: https://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/026.php

8. Орловський Р.С. Кримінально-правове значення форм співучасті. / Р.С. Орловський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – Вип. 25. – С. 218-222.

9. Громадська програма співробітництва по запобіганню насильству в сім'ї / За ред. Ф. К. Думка. – Одесса, 1999. – 125 с.

10. Думко Ф. К. Підготовка курсантів до роботи з неблагополучними сім'ями [Текст] : монографія. – Одесса, 2002. – 166 с.

ВПЛИВ ПРОЦЕСІВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ НА ГОСПОДАРСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

Лапчевська Катерина,
Здобувачка освіти 3 курсу, Юридичного факультету, Донецького національного університету імені Василя Стуса

В часи активної глобалізації сучасного світу головним предметом конкретно визначених, ще так званих «лінійних» напрацювань світової спільноти в економічній сфері завжди основними залишались регулювання комерційних відносин, для яких базисом є як і міжнародні нормативно-правові акти, які ратифіковані Україною, так і національне законодавство. На дорозі до імплементації Україною норм права Європейського Союзу (далі – ЄС) стоїть немала кількість питань та викликів для максимальної гармонізації та адаптації аспектів міжнародного законодавства, зокрема удосконалення господарського законодавства.

Європейський інститут з корпоративного управління у дослідженні гармонізації господарського законодавства дійшов висновку, що імплементація директив і регламентів ЄС засвідчила значну відмінність законодавства і правових традицій держав-членів ЄС [2, с. 21]. Як слушно зазначив В.К. Мамутов, для вступу до ЄС зовсім не обов'язковою є адаптація у виді уніфікації законодавства всіх країн. Достатньо, щоб законодавство окремих країн не перешкоджало вільному руху товарів, капіталів, робочої сили, послуг, щоб не було перешкод цьому в регулюванні зовнішньоекономічної діяльності, діяльності банків, у митному, податковому законодавстві [3, с. 7].

Таким чином, дослідження в галузі адаптації господарського права мають спиратися як на норми відповідних актів ЄС, так і на досвід їх імплементації в країнах-учасницях ЄС. Положення Угоди про асоціацію в частині права компанії зумовлюють необхідність перегляду деяких джерел господарського права України на їх відповідність нормам ЄС. Частина положень директив ЄС вже гармонізовані у законодавстві України, проте ряд директив ще не було імплементовано. Більшість положень, неадаптованих в українському законодавстві, стосуються фондового, конкурентного права та ведення звітності. Ці напрями суттєво впливають на господарські відносини, а тому їх положення мають бути гармонізовані. Положення щодо відкритого доступу до статутів компанії є важливою частиною корпоративних директив і має бути запроваджено в Україні.

Також слід звернути увагу на вплив процесів євроінтеграції на інститут відповідальності в сфері договірних відносин. Господарсько-правова концепція відповідальності за порушення договірних зобов’язань в Україні за загальним підходом співвідноситься із правовими нормами країн континентального права. Правова доктрина відповідальності за невиконання договору в міжнародному праві полягає у правовому захисті потерпілої сторони, і в українському праві у

господарсько-правовій відповідальності учасників господарських відносин основним принципом є відшкодування збитків потерпілій стороні.

Інститут відшкодування збитків в українському праві, на перший погляд, відрізняється не тільки від англо-американського, але і від німецького та французького права, проте детальний аналіз доводить його близькість не тільки до правопорядків країн європейської спільноти, а також і до англо-американського права. Наприклад разом із процесами євроінтеграції в України більшого значення набуває судовий прецедент. Судовий прецедент, як джерело права не забороняється українським законодавством. Проте слід звернути увагу на недоліки судового прецеденту як джерела права, а саме: суперечливість судових рішень, які можуть виноситися щодо одного питання. Зазначене вказує на необхідність чіткого механізму прийняття рішень із застосуванням судових прецедентів на основі досвіду країн із прецедентною системою права [4, с. 5].

Крім цього, заслуговує уваги та підтримки Концепція модернізації господарського законодавства України, метою якої є оновлення правової парадигми організації та здійснення господарської діяльності в Україні і на цій основі забезпечення конструктивного поєднання, взаємоузгодження публічних та приватних інтересів у регулюванні господарської (економічної) діяльності, суттєве покращення правових умов для розвитку української економіки та підвищення рівня життя населення [5, с. 3]. Очікуваними результатами модернізації господарського (економічного) законодавства вбачається проведення модернізації сприятиме покращенню умов ведення господарської (економічної) діяльності в Україні, загального соціально-економічного стану країни, підвищенню її позицій у рейтингу «Doing Business».

Дерев’янко Б. О. зазначає що концепція модернізації господарського законодавства України вирізняється чіткістю й оптимальністю, містить невелику кількість розділів, в яких конкретизовані завдання та/або інші складові [6, с. 22]. На думку вченого прогресивність Концепції випливає з її виваженої структури та можливістю виведення економіки держави на новий рівень завдяки поступовій реалізації її положень. Перспективність Концепції зумовлюється саме можливістю реалізації її положень, адже постійне об’єктивне зростання кількості видів господарської діяльності потребує свого господарсько-правового забезпечення, яке так чи інакше буде сформовано у найближчій чи більш віддаленій перспективі. [6, с. 23]

На підставі вищенаведеного, найбільш пріоритетними напрямками вдосконалення господарського законодавства є: імплементація директив ЄС про компанії, удосконалення правового регулювання питань щодо відповідальності в сфері договірних відносин та утвердження судового прецеденту як джерела права в правовій системі України законодавче закріплення прецедентного права, а тобто визнання його джерелом права системи України. Також заслуговує підтримки Концепція модернізації господарського законодавства України.

Список використаної літератури:

1. Річний звіт Міністерства фінансів України за 2020 рік URL:http://www.finansy.sm.gov.ua/index.php/uk/982-ministerstvu-finansiv-ukrajini-podano-richnij-zvit-za-2020-rik
2. Enriques L. Company Law Harmonization considered: Watkolerorthe. *LawWorking Paper*. 2020. № 53. С. 33
3. Мамутов В.К. Загальні проблеми науки господарського права на стику XX та XXI століть. *Право України.* 2021. № 8. С. 4-12.
4. Подоляк С. А., Правове регулювання договірної відповідальності в господарських відносинах в умовах євроінтеграції України. *Правова Україна*. 2017. №42 С. 5
5. Мельничук О. В., Модернізація господарського законодавства України в умовах євроінтеграції. *Право України*. 2021. №5 С. 3
6. Дерев'янко Б. В. Основні положення невідомої широкій юридичній спільноті концепції модернізації господарського (економічного) законодавства України. Традиції та інновації розвитку приватного права в Україні: освітній вимір: матеріали X Всеукраїнської науковопрактичної конференції (м. Полтава, 8 червня 2021 р.). Полтава: ПУЕТ, 2021. С. 19–23.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Лукомська Аліна
здобувач вищої освіти
факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У часи глибоких соціально-економічних перетворень в Україні дуже великої актуальності набрало питання охорони державної таємниці: з одного боку виникають все нові та серйозніші загрози національній безпеці держави, з іншого – механізм охорони державної таємниці в державі здійснюється в більшості випадків не належним чином. У таких умовах дослідження цих питань із зазначенням конкретних наукових позицій та пропозицій щодо вдосконалення системи регулювання питань, пов'язаних із охороною державної таємниці, заслуговують великої уваги та мають із кожним днем все більше допрацьовуватись.

Інформація, яка містить державну таємницю, є найбільш цінною з точки зору недопущення настання суспільно-небезпечних наслідків, в наслідок чого забезпечення та реалізація її гарантій у кримінальному провадженні потребує неабиякої уваги. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс (далі - КПК) робить акцент на реалізації процесуальних повноважень учасників кримінального провадження по справі, правове регулювання охорони предмета державної таємниці залишається без достатньої уваги з боку учасників цього провадження, які вимагають дотримання та забезпечення законного порядку охорони інформації, що містить державну таємницю. Кримінальне провадження, що містить відомості, які мають державну таємницю, регулюється положеннями глави 40 КПК України [1].

Державною таємницею є правовий інститут держави, який надає їй право здійснювати незалежну політику, відстоювати власні інтереси, безпосередньо впливати на перебіг міжнародних подій у бажаному для себе напрямку, від чого буде залежати міжнародна політика інших держав. Ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначає, що в даний момент основним реальними і потенційними загрозам національній безпеці відповідає насамперед розголошення інформації, що становить державну та іншу, встановлену законом, таємницю [2].

У ст. 1, 2, 3, 8 та 12 Закону України «Про державну таємницю» зазначається, що до відомостей із державною таємницею відноситься інформація у сферах економіки, оборони, науки та техніки, зовнішніх відносин, охорони правопорядку і державної безпеки, розголошення якої становить загрозу національній безпеці України, яка за рішенням державних експертів із питань таємниць визнана державною таємницею та включена до Зводу відомостей, які становлять державну таємницю [3].

Сучасна практика здійснення досудового розслідування свідчить про поширення випадків застосування оперативними та слідчими підрозділами застосування негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д), особливо при розкритті тяжких та особливо тяжких злочинів, скоєних організованими групами осіб. НС(Р)Д – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК. Під нерозголошенням відомостей слід розуміти обмеження допуску та доступу до них сторонніх осіб, засекречування цих відомостей, вжиття заходів щодо їх захисту та недопущення їх несанкціонованого витоку [4].

Вимоги КПК України передбачають доступ до участі у кримінальному провадженні, що містить відомості, пов'язані з державною таємницею, лише тим особам, що мають офіційний допуск до державної таємниці відповідної форми, яким надано доступ до частини секретної інформації і її матеріальних носіїв. Захисники, законні представники підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, їхнім представникам, експерту, перекладачу, секретарю судового засідання, судовому розпоряднику надається доступ до матеріалів, у яких містяться відомості, що становлять державну таємницю. Це передбачено законодавчо, адже ці учасники кримінального провадження потребують такої можливості для здійснення якісного та ефективного захисту своїх прав та свобод, в умовах обставин справи (ч.ч. 3 та 4 ст. 517 КПК України) [1].

Нами вбачається доречніше здійснювати погодження слідчим проведення допиту особи, в результаті якого можуть бути відомі обставини, що становлять державну таємницю, під час кримінального провадження по справі з відповідним керівником органу поліції. Зараз існують численні дискусії з приводу цього питання, багато вчених так і не можуть прийти загального висновку: як саме ця процедура погодження має відбуватися та яким нормативно-правовим актом вона буде регламентуватися. На нашу думку, така процедура як погодження слідчим проведення допиту особи з відповідним керівником органу поліції має бути закріплена КПК України, адже вона є невід'ємною складовою досудового розслідування, також єдиною загальною формою даного дозволу має бути письмова (вноситися відповідна графа у протоколі допиту та формуватися окрема заява).

Отже, можна зробити висновок, що дослідження даної проблематики є дуже актуальним та доцільним в умовах сучасної процесуальної діяльності уповноважених державних органів та посадових осіб, а також відіграє провідну роль під час забезпечення охорони державної таємниці. Ми вважаємо дуже пріоритетним напрямком наукових досліджень дослідження теорії і практики забезпечення охорони державної таємниці.

Список літератури:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 (дата звернення: 21.04.2022).

2. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003. № 964-IV. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15 (дата звернення: 21.04.2022).

3. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994. № 3855-XII. Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12 (дата звернення: 21.04.2022).

4. Пеньков С.В., Волошина М.О. Додержання вимог режиму секретності при організації та здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій / Пеньков С.В., Волошина М.О. // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2021. Вип. 3. С. 99-108.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ У СУДАХ ЗАГАЛЬНОЇ ЮИРИСДИКЦІЇ

Мітусова Катерина Сергіївна,
викладач кафедри цивільного права та процесу,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Інститут представництва займає одну з найважливіших місць у питаннях захисту прав та інтересів осіб. Саме шляхом представництва інтересів осіб у судових інстанціях надає можливості реалізації суб'єктивних прав і обов'язків, а у випадку недієздатності громадян - це основний спосіб участі у правовідносинах останніх.

Велике значення, яке відводиться цьому інституту, зумовлено тим, що за допомогою участі представника, зокрема, під час розгляду справ у судах загальної юрисдикції, створюються додаткові можливості для здійснення учасниками цивільних правовідносин, забезпечується більш ефективний захист їх суб'єктивних прав.

Згідно зі статтею 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу [1].

Так, відповідно до статті 237 Цивільного кодексу України, представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє [2].

Також, згідно статті 58 Цивільного процесуального кодексу України, сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника [3].

Главою 2 глави 4 Цивільного процесуального кодексу України встановлюються вимоги та порядок участі представника у цивільному судочинстві. Так, наприклад, розрізнюються: представник фізичної особи (ч. 1 ст. 58); представник юридичної особи – самопредставництво (ч. 3 ст. 58); законні представники (ст. 59).

У той же час, не дивлячись на вичерпний перелік категорій осіб згідно частини 1 статті 60 Цивільного процесуального кодексу України, які можуть бути представниками – адвокат та законний представник, частиною 2 статті 60 зазначеного кодексу надається можливість захисту прав та інтересів осіб особами, які досягли вісімнадцятирічного віку, які мають цивільну процесуальну дієздатність, під час розгляду спорів, що виникають з трудових відносин, а також справ у малозначних спорах (малозначні справи) представником може бути особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність (за винятком осіб, визначених у статті 61 цього Кодексу) [3].

Таким чином, законодавець виділив виключні правовідносини, в яких представляти інтереси може не лише адвокат.

Такі положення повністю відповідають вимогам статті 131^2 Конституції України [1].

Однак, 14 листопада 2019 року зареєстровано законопроект № 1013/П1 «Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії)», відповідно до якого пропонується скасувати адвокатську монополію, а саме виключити положення частини четвертої статті 131-2 чинної Конституції України, згідно з якою виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді [4].

14 січня 2020 року Верховна Рада України, згідно статті 155 Конституції України, попередньо 295 голосами підтримала зазначений законопроект.

Метою запропонованих законопроектом змін є забезпечення права кожного на отримання професійної правничої допомоги через скасування адвокатської монополії на надання такої допомоги [4].

Зазначені запропоновані зміни викликали неоднозначної думки серед правників та безпосередньо адвокатів та ставлять під сумнів їх відповідності європейським стандартам.

Зокрема, слід врахувати, що у 2016 році внесені зміни до Конституції України щодо закріплення повноважень лише адвоката на представництво інтересів осіб у судових інстанціях, яке було здійснене за підтримки експертів Європейської Комісії «За демократію через право», а також Венеціанської комісії. Такі зміни направлені на підвищення якості професійної правової допомоги.

Слід зауважити, що такий підхід відповідав європейським стандартам, що є важливим для України в рамках обраного напрямку євроінтеграції. Зокрема, правові системи країн Європи передбачають переважно обов’язкову участь у процесі фахівця як передумову для ефективного судового захисту сторони. Якщо мова йде про касаційні судові інстанції, то взагалі може бути висунута вимога щодо надання спеціальної ліцензії для надання правової допомоги та представництва інтересів осіб у судах вищої інстанції.

У той же час, слід врахувати позитивні моменти можливого внесення змін у питанні представництва інтересів у судових інстанціях, зокрема, у судах загальної юрисдикції. Так, юристи-початківці матимуть можливість працювати за обраним фахом та отримувати неоціненний досвід у судовій практиці на рівні вже із досвідченими адвокатами.

Враховуючи вищевикладене, на сьогоднішній день питання щодо визначення переліку осіб, які матимуть повноваження із представництва інтересів осіб у судових інстанціях, зокрема, загальної юрисдикції, є спірним та потребує додаткового вивчення чи то на користь досвіду та елітарності адвокатури, чи то на користь набуття досвіду молодими юристами-початківцями.

Список літератури:

1. Конституція України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України; Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 24.04.2022).

2. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] // Кодекс України; Закон, Кодекс від 16.01.2003 № 435-IV. – 2003. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення 24.04.2022).

3. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] // Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. – 2004. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення 24.04.2022).

4. Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) [Електронний ресурс]. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66242 (дата звернення 24.04.2022).

РОЛЬ МЕДІАЦІЇ В ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРАХ

Поклонська Оксана Юріївна
старший викладач кафедрицивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Поняття медіація широко використовується в країнах іноземного законодавства. В нашій країні даний інститут набуває все більшого розвитку з прийняттям Закону Украхни «Про медіацію» від 16.11.2021 № 1875-IX [1].

Слід зазначити, що питанням переваг застосування медіації під час вирішення спорів було предметом досліджень таких науковців, як В.В. Рєзнікової, В.А. Залізняка, О.О. Курінного, В.В. Медведської, О.О. Сосюри, М.В. Вікторчука, О.В. Двірської, Г.Ю. Шкірі, М.М. Семеряк та інших [3, с. 83].

Для більш глибокого розуміння необхідності впровадження та використання медіації в процесі вирішення господарських спорів необхідно усвідомити саму суть даного інституту, виокремивши його призначення.

Так, саме слово «медіація» прийшло до нас з латинської мови (medlatlo) та означає «посередництво». У міжнародному праві медіація означає посередництво третьої, незаінтересованої держави в міжнародному спорі суб’єктів міжнародного права; у приватному праві це один із альтернативних (позасудових) методів вирішення конфліктів, згідно з якими незаінтересований посередник (медіатор) допомагає сторонам досягнути шляхом переговорів добровільної та взаємовигідної угоди [2, с.24].

На думку Г.В. Єрьоменко, медіація – це процес переговорів, у якому для вирішення конфлікту залучається медіатор (посередник), який організовує переговори між сторонами, вислуховує їх аргументацію щодо суті спору та активно допомагає сторонам оцінити можливість прийняття компромісного й самостійного рішення для задоволення інтересів усіх учасників переговорів [2, с.24].

У свою чергу, С.Ф. Задорожня, зазначає, що медіація є метод мирного вирішення спорів за допомогою незалежної третьої особи або установи, що використовується сторонами. А Х. Бесемер визначив медіацію як технологію вирішення конфлікту за участю нейтральної третьої сторони [2, с.25].

На законодавчому рівні зазначено, що медіація - це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [1].

Таким чином, більшість вчених визначають медіацію як певний підхід до розв’язання конфлікту, у якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес із метою допомогти конфліктуючим сторонам прийти до взаємоприйнятного вирішення спірних питань.

Слід зазначити, що процедура медіації при вирішенні господарських спорів містить свої чітку структуру та поділяється на такі етапи:

- підготовка до медіації;

- вступна частина медіації (вступне слово медіатора);
- пояснення сторін;
- вирішення проблеми;
- висновок і підписання угоди.

На першому етапі медіатор налагоджує контакти зі сторонами проводячи попередньо розмову з кожним учасником конфлікту окремо. Така розмова проводиться з тим, щоб проінформувати учасників про процедуру медіації, ролі медіатора і учасників в ній і отримати згоду на участь в медіації; пояснити принципи і правила медіації та отримати згоду сторін дотримуватися цих правил; упевнитися, що час, призначений для зустрічі, зручний для всіх; відповісти на запитання учасників конфлікту [4]

На другому етапі медіатор знайомить учасників з процедурою медіації та її принципами, обговорює зі сторонами правила медіації, відповідає на питання сторін. Перш ніж безпосередньо перейти до обговорення змісту конфліктної ситуації, необхідно переконатися, що сторони розуміють суть процедури, її принципи та погоджуються дотримуватися правил і брати участь в медіації. Медіатор пояснює незрозумілі моменти ще раз і пропонує сторонам підписати Згоду на участь в медіації [4].

Третій етап починається з прохання медіатора описати конфліктну ситуацію, пояснити, що сталося. Медіатор може звернутися до одного з учасників або запропонувати сторонам визначитися, хто буде починати розповідь. Завданням цього етапу є надання сторонам можливості висловитися з конфліктної ситуації і їхнє ставлення до неї. Цей етап закінчується тільки тоді, коли повністю визначені всі проблеми й інтереси, зазначені сторонами, і сторони повністю задоволені цими результатами [4].

Завданням наступного етапу є визначення шляхів вирішення проблеми і знаходження варіанту, який задовольнить обидві сторони конфлікту [4].

Таким чином, бачимо чітко визначену структуру, яку побудовано на досягненні консенсусу між сторонами для вирішення конфліктної ситуації, при цьому медіатор займає нейтральну позицію.

Слід зазначити, що інститут медіації при вирішенні господарських спорів має свої переваги. Але саме з приводу цього питання серед науковців виникають дискусії та велика кількість думок. Так, наприклад, В.В. Рєзнікова, вважає, що «переваги медіації порівняно з іншими способами вирішення господарських спорів полягають у тому, що: медіація – це не публічна процедура вирішення економічних конфліктів, тому вона є найбільш прийнятною для суб’єктів господарювання, які уникають небажаного публічного розголошення як факту наявності, так і подробиць конфлікту, що виник між ними (це особливо важливо в тих випадках, коли сторони господарського спору не бажають піддавати публічному розголосу як наявність конфлікту, його суть, так і кінцевий результат його вирішення); медіація може забезпечити економічно ефективне та швидке позасудове вирішення спорів у господарських справах на засадах урахування потреб сторін, адже строки вирішення економічних конфліктів за допомогою медіації коротші, ніж за судової процедури (винесене рішення на користь однієї зі сторін господарського спору судом може підлягати оскарженню в

апеляційному та касаційному порядках, крім того, є ймовірність повернення справи на новий розгляд, що займає чимало часу, а поки відбуватиметься судовий розгляд справи, можуть тривати порушення прав та законних інтересів сторін спору); вартість медіації значно менша, ніж розміри судових витрат, пов'язані зі сплатою судових зборів, оплатою послуг адвокатів тощо» [3, с. 84].

Аналогічну позицію займає і В.В. Медведська, відносячи до прерогатив медіації «скорочення часу, необхідного для розгляду спору, зменшення судових витрат, конфіденційний розгляд спору; компромісне рішення для обох сторін; збереження ділових стосунків між сторонами в подальшому».

Так, на переконання О.О. Курінного, «основними перевагами інституту примирення перед судовим розглядом варто виділити: 1) у процесі медіації сторони відіграють активну роль; 2) конфіденційність процесу; 3) обмеження часових меж; 4) економія коштів; 5) після проведення процесу медіації, якщо сторони так і не дійшли згоди в процесі медіації, вони повертаються до судового розгляду справи» [3, с. 84-85].

Отже, застосування інституту медіації при вирішенні господарських спорів є кроком вперед в правовій системі країни та має свої переваги, такі як економія часу та коштів, конфіденційність, самостійне прийняття рішення тощо.

Список літератури:

1. Про медіацію: Закон України. Відомості Верховної Ради України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL**:** https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#top (дата звернення:15.04.2022)

2. Канарик Ю.С., Костюченко А.М. Медіація як спосіб вирішення господарських спорів. *Держава та регіони.* Серія: Право. № 4 (58). 2017. С.24-27

3. Кошова М.С. Переваги застосування інституту медіації при вирішенні господарських спорів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал.* №5. 2020. С.83-85

4. Що таке медіація в бізнесі і в господарському процесі? URL: https://ua.prostopravo.com.ua/prava_biznesu/dogovirni_vidnosini/statti/scho_take_mediatsiya_v_biznesi_i_v_gospodarskomu_protsesi (дата звернення:16.04.2022)

ВОЄННИЙ СТАН - ЛАКМУСОВИЙ ПАПІР ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Слободян Ірина Юріївна
ст. викладач кафедри права та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківська філія
Відкритий Міжнародний Університет
розвитку людини «Україна»

Верховна рада 24 лютого 2022 на позачерговому засіданні запровадила воєнний стан по всій території України.[1]

Даний стан, окрім емоційної, агресивної, та гуманітарної катастрофи – став зрізо для чималих прогалин в нормативно-правових відносинах. Зокрема, трудових відносинах. Екстреними регуляторам виступили – як управління держпраці, фіскальні органи так і кадровики, юристи, HR-агенції. Однак, слід розуміти – мета одна - кадровий потенціал повинен бути збереженим.

Ми зіткнулися з морально етичним та нормативним аспектом проблем роботодавця та працівника. Враховуючи особливості зайнятості не всіх можна оформити на віддалену роботу, є можливість відпустки, різних видів, та не розірвання трудових відносин, але, як оформити не вихід на роботу працівників у воєнний час? І як в табелі робочого часу відмітити це? Звільнення за прогул в таких умовах недопустиме. Як правильно вийти з декретної відпустки під час воєнного стану? Жодні особливості виходу працівника на роботу після закінчення відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку під час воєнного стану законодавством не визначені. Як діяти роботодавцю при запровадженні воєнного стану? Якщо суб’єкт господарювання не здійснює господарської діяльності — для працівників запроваджується простій. Розуміємо, що простій — це зупинення роботи, викликане відсутністю організаційних або технічних умов, необхідних для виконання роботи, невідворотною силою або іншими обставинами. [2] .У разі, якщо роботи продовжуються, діяти треба відповідно до вимог чинного законодавства про працю. Що робити по заборгованості із виплати заробітної плати? Що робити, коли в період воєнного стану немає можливості нарахувати і виплатити заробітну плату, або можна нарахувати, але не можна виплатити? Заробітна плата має виплачуватися не менше двох разів на місяць. Це норма. Але зараз ми маємо справу із форс-мажорними обставинами. Якщо виплата здійснюється через установи банків — то об’єктивних підстав для невиплати заробітної плати набагато менше, ніж при виплаті заробітної плати у касі підприємства.

Що стосується відповідальності за порушення строків виплати, то вирішальною є наявність складу правопорушення з боку роботодавця. Якщо не було об’єктивної можливості виплатити заробітну плату — це є підставою для звільнення від відповідальності, але не скасовує обов’язку виплати працівникам зарплату у повному обсязі за першої можливості. У разі виявлення порушення під час заходу контролю вноситься припис про усунення порушень, заходи

притягнення до відповідальності застосовуються у разі невиконання припису. Чи можна звільнити під час дії військового стану працівника із ініціативи адміністрації (скорочення штату)? Заборони щодо звільнення працівників з роботи у зв'язку із скороченням штату або чисельності працівників законодавством про працю не передбачено. В той же час, якщо є можливість не звільняти такого працівника, то краще зачекати до оголошення демобілізації. Чи буде Держпраці після закінчення воєнного часу штрафувати за порушення законодавства зараз?

Після перемоги, всі ми повернемось до повсякденного життя, інспектори праці відновлять проведення за зверненнями громадян інспекційних відвідувань, під час яких до найменших дрібниць розглядатимуть усі обставини, у тому числі й ті, що спричинили порушення, і давати достатній час на їх усунення. Тільки у разі невиконання припису про усунення порушень, будуть розглядатися питання чи варто передавати матеріали інспектування до суду.

У зв'язку із ситуацією в Україні працівники на підприємстві вимагають видати на руки трудові книжки. Наразі, законодавство про працю не передбачає обов'язку роботодавця зберігати трудові книжки працівників.

Але, відповідно до прикінцевих та перехідних положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі» включення Пенсійним фондом України до реєстру застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування відсутніх відомостей про трудову діяльність працівників здійснюється протягом п'яти років з дня набрання чинності цим Законом на підставі відомостей, поданих страхувальником або застрахованою особою у порядку та строки, встановлені Пенсійним фондом України за погодженням із Міністерством соціальної політики і Міністерством економіки. [3].

Список використаних джерел

1. ЗУ «Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні", м. Київ, 24 лютого 2022 року № 2102-IX. Режим доступу https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text
2. Кодекс законів про працю України, ст.34. Режим доступу https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text
3. ЗУ « Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі» 2021. Режим доступу https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20#Text

ЖҰМЫСКЕРДІҢ КІНӘЛІ ӘРЕКЕТТЕРІНЕ, ТӘРТІПТІК ТЕРІС ҚЫЛЫҒЫНА БАЙЛАНЫСТЫ ЕҢБЕК ШАРТЫН БҰЗУ ЖӘНЕ ТӘРТІПТІК ЖАУАПКЕРШІЛІК, ОНЫҢ ПРИНЦИПТЕРІ

Тұрлыханқызы Құралай
заң ғылымдарының магистрі,
аға оқытушы
Абай атындағы ҚазҰПУ

Мемлекетіміздегі жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу ҚР Конституциясына, сондай-ақ ҚР Еңбек кодексінің нормаларына, Қазақстан Республикасының заңдары мен өзге де нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес айқындалатын құқықтармен бостандықтардың кең шеңберіне ие екендігі. Бұл мақалада - жұмыскерді кінәлі әрекеттеріне байланысты теориялық және практикалық талдау, еңбек шартын бұзудағы істі қарау ерекшеліктерін айқындау және сот практикасын талдау заңдылықты сақтауға және соттардың құқық нормаларын біркелкі қолдану. Сонымен қатар, мақсат ретінде азаматтардың еңбек ету құқығы сияқты әлеуметтік-экономикалық құқығын қорғау көрсетілген. Қорғау мәселелерін әлеуметтік-еңбек құқықтарын қорғаудың орнын және еңбек қатынастарын әлеуметтік-құқықтық реттеу механизмін анықтау. Зерттеу барысында жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі және тәртіптік жауапкершілік мәселелерін талдаудажалпы ғылыми зерттеу әдістері қолданылды. Сондай-ақ, диалектикалық, логикалық, тарихи, жүйелік талдау, салыстырмалы-құқықтық, социологиялық және формальды-құқықтық танымның арнайы әдістері кеңінен қолдау тапты. Зерттеу нәтижесінде авторлар жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібін сипаттайтын еңбек заңнамасын жетілдіру қажет деген ұсынымдар ұсынылды.

Мемлекетімізде қазіргі таңда жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі және тәртіптік жауапкершілік мәселесі өзекті болып отыр. Себебі еңбек тәртібі– жұмыскер мен жұмыс берушінің арасындағы еңбек қарым-қатынастарының жүйесін құқықтық нормалар арқылы белгілеп, оның қағидаларын орындауға тараптардың өзара міндеттілігін білдіретін құқықтық категория екендігі дұрыс сақталмайды. Еңбек тәртібі жұмыс беруші мен жұмыскерлердің ішкі еңбек тәртібіне мойынсыну, оның белгілеп берген талаптарын орындау жөніндегі өзара міндеттемелерінен көрініс табады. Еңбек төртібі сендіру жөнө мәжбүрлеу сияқты әдістердің көмегімен қамтамасыз етіледі. Сендіру әдісін колдану жұмыскерлердің өкімшілік талаптарын, кәсіпорынның, ұйымның ішкі еңбек тәртібі ережелерін саналы және ерікті түрде орындауға деген ішкі қажеттіліктерін тәрбиелеу мақсатында олардың санасы

мен мінез-құлқына әсер етуді көздейді. Сендіру әдісін іске асырудың нысаны кетермелеу шаралары болып табылады. Мәжбүрлеу әдісі сендіру әдісі қажетті нәтижелерге қол жеткізбеген уақытта қолданылады. Бұл шаралар жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу тәртібі және тәртіптік жауапкершілікке дейін еңбек тәртібін бұзғаны үшін қолданылатын тәртіптік жазалау шаралары болып табылады.

Жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі және тәртіптік жауапкершілік еңбек тәртібін бұзғаны үшін жауапкершілік лауазым иелері еңбек тәртібін бұзғаны үшін бағыныштылық тәртібімен жауап береді. Лауазым иелерінің кейбір топтары олардың атқарып отырған қызметінің айрықша сипатына байланысты бағыныштылық тәртіппен еңбек тәртібін бұзғаны үшін ғана емес, оның қадір-қасиетімен сыйыспайтын теріс қылықтары үшін де заңда көзделген тәртіппен жауапкершілікке тартылады. Еңбек шарты бұзылғанға дейін арнайы тәртіптік теріс қылықтардың өзіне тән негізгі белгілеріне мыналарды жатқызуға болады:

-нақты кәсіпорынның (ұйымның) ішкі еңбек тәртібін қоғамдық қауіпті емес сипатта бұзу

-осы кәсіпорынмен (ұйыммен) еңбектік құқықтық қатынастарда тұратын жұмыскерлер жасайтын тәртіп бұзушылықтар

-жұмыскерлердің өздерінің еңбек міндеттерін құқыққа қарсы және кінәні орындамауларынан көрінетін тәртіп бұзушылықтар

-кінәлілікпен құқыққа қарсы іс-әрекеттің немесе әрекетсіздіктің арасындағы себепті байланыстар.[1]

Жұмыс беруші еңбек тәртібін бұзғаны үшін, яғни жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты өзіне тапсырылған еңбек міндеттерін орындамағаны немесе дұрыс орындамағаны үшін тәртіптік жазалардың мына түрлерін қолдануға құқығы бар:

-ескерту

-сөгіс

-жеке еңбек шартын бұзу.

Тәртіптік жазалардың бұл көрсетілген тізімі толық болып табылады. Жұмыстан шығару еңбек тәртібін қасақана бұзатын және тәртіптік шаралар ықпалына көнбейтін жұмыскерлерге қолданылатын ең соңғы шара болып табылады. Жұмыстан шығару туралы еңбек кітапшасына жазылады. Жазалаудың өзге шаралары еңбек кітапшасына жазылмайды. Жұмыс берушіге тәртіптік жазалау қолдануға құқық берілген. Жұмыс беруші тәртіптік жазалауды қолданған кезде жасалған теріс қылықтың ауырлық дәрежесін, оның қандай жағдайда жасалғанын, жұмыскердің бұдан бұрынғы мінез- құлқын, еңбекке көзқарасын, сондай-ақ тәртіптік жазаның жасалған кінәлі әрекеттеріне сәйкестігін ескеруі керек. Жұмыс беруші тәртіптік жазаны жұмыскердің кінәлі әрекеттері ашылғаннан кейін қолдануы тиіс. Жаза қолданбас бұрын тәртіп бұзушыдан жазбаша түсініктеме талап етілуі керек. Жаза теріс қылық ашылған күннен бастап бір айдан қалдырылмай қолданылуы қажет және оны алты айдан кейін қолдануға болмайды. Әрбір еңбек тәртібін бұзғаны үшін бір ғана тәртіптік жаза қолданылатындығы белгіленген. Жаза бұйрықпен жария етіледі және

жұмыскердің қолын қойдыру арқылы оған ескертіледі.[2]

Сонымен, жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі және тәртіптік жауапкершілік еңбек заңнамасында көрініс тапқан. Мысалы, жұмыскер еңбек міндеттерін орындауға байланысты өзіне мәлім болған мемлекеттік құпияларды және заңмен қорғалатын өзге де құпияны құрайтын мәліметтерді жариялаған жағдайда, тәртіптік жазасы бар жұмыскер еңбек міндеттерін дәлелді себепсіз қайталап орындамаған немесе қайталап тиісінше орындамаған кезде, жұмыс берушіге материалдық нұқсан келтіруген, жұмыс берушінің атқарушы органының басшысы, оның орынбасары не жұмыс берушінің актісінде айқындалған жұмыс беруші филиалының, өкілдігінің және өзге де оқшауланған құрылымдық бөлімшесінің басшысы еңбек міндеттерін бұзған әртүрлі әдістерін дербес де, бір-бірін толықтыра отырып да қолдануға болады.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласында «Бұл жолда саяси-экономикалық реформаларды және сананы жаңғырту үдерісін жалғастырып, заман талабына бейімделген ұлттың жаңа болмысын қалыптастыруымыз қажет» деген еді.[6] Алайда, ел экономикасын реформалау мен әртараптандыру жалғасуына COVID-19 ауруының тарауы кедергі жасап, дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымымен пандемия жарияланды. Кейбір жосықсыз жұмыс берушілер мұндай жағдайды пайдаланып қалуға тырысып, қызметкерлердің жалақысынан «ұстап қалу», уақытында жалақыны төлемеу оларды өз еркімен жұмыстан шығуына итермелеу немесе өзге де жолмен өз шығындарын азайту арқылы жұмыскерлердің әл-ауқатының және материалдық жағдайларының нашарлауына алып келіп отырғаны Жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу және тәртіптік жауапкершілік тарту белгілі.

Бұл көптеген елдердің өз шекараларын жабуына, бұқаралық іс-шаралардың санын азайтуға, кәсіпорындардың жұмысын тоқтатуына, шағын және орта кәсіпкерлікпен айналысатын субъектілердің жұмысын уақытша тоқтатуға не шектеуге алып келді. Жұмыс берушілердің алдында жұмысты жалғастыру, қызметкерлерді қашықтықтан жұмыс істеуге ауыстыру, штат немесе жұмысшылар санының қысқаруына, жалақы мөлшеріне және басқа да көптеген қиындықтар туындатты. Бұл ретте осы сұрақтарға жауаптар жұмыс берушінің еркі мен қалауына ғана емес, сондай-ақ осы мәселелер бойынша мемлекеттік органдардың ұстанымына да байланысты. ҚР Президент Қасым-Жомарт Тоқаевтың VII шақырылымындағы Қазақстан Республикасы Парламенттің бірінші сессиясында «қазіргі күрделі жағдайда Қазақстанның алдында тұрған басты міндет – әлеуметтік-экономикалық тұрақтылықты, жұмыс орындары мен халықтың табысын сақтау» қажеттілігін көрсетіп, депутаттар алдында бірнеше басымдылықтарды айқындап, «азаматтардың құқықтарын тиісінше қорғамайынша әлеуметтік-экономикалық даму мүмкін еместігін, неғұрлым белсенді әрі ойластырылған жұмысқа нақты және табанды кірісу керектігін» атады.[4]

Жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу көбінде мына жағдайлар себеп болады.

Жұмысты жалғастыруына кедергі келтіретін және оны жалғастыруға мүмкіндігін болғызбайтын денсаулық жағдайы салдарынан жұмыскер атқаратын лауазымына немесе орындайтын жұмысына сәйкес келмесе;
-сынақ мерзімі уақытында жұмыс нәтижесі теріс болған жағдайда;
-жұмыскер бір жұмыс күні (жұмыс ауысымы) ішінде дәлелді себепсіз үш және одан да көп сағат бойы жұмыста болмаған жағдайда;
-жұмыскер жұмыста алкогольдік, есірткілік, психотроптық, уытқұмарлық масаң күйде болған, оның ішінде жұмыс күні ішінде алкогольдік, есірткілік, уытқұмарлық масаңдық жағдайын туғызатын заттарды пайдаланса;
-алкогольдік, есірткілік, уытқұмарлық масаңдық жағдайын туғызатын заттарды пайдалану фактісін анықтау үшін медициналық куәландырудан өтуден өзі бас тартса;
-өндірістік жарақаттар мен аварияларды қоса алғанда, жұмыскерлердің өмірі мен денсаулығы үшін ауыр зардаптарға әкеп соққан немесе әкеп соғуы мүмкін, еңбекті қорғау немесе өрт қауіпсіздігі не көліктегі қозғалыс қауіпсіздігі қағидаларын жұмыскер бұзған;
-заңды күшіне енген сот үкімімен немесе қаулысымен анықталған, жұмыскер жұмыс орнында бөтен мүлікті ұрлаған (оның ішінде ұсақ ұрлық), оны қасақана жойған немесе бүлдірген;
-ақшалай немесе тауарлық құндылықтарға қызмет көрсететін, сондай-ақ өзінің қызмет бабын өзі немесе басқа адамдар үшін материалдық немесе өзге де пайда алу үшін жұмыс берушінің мүдделеріне қарамастан өз мүддесінде немесе үшінші тұлға мүддесінде пайдаланатын жұмыскер кінәлі әрекеттер жасаған немесе әрекетсіздігі, егер бұл әрекеттер немесе әрекетсіздік жұмыс берушінің тарапынан оған деген сенімнің жоғалуына негіз болса;
-тәрбиелеу функцияларын атқаратын жұмыскер осы жұмысын жалғастырумен сыйыспайтын, моральға қайшы қылықтар жасаса еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзылады.

Жұмыскерге осы көрсетілген талаптардың тым болмағанда біреуін бұзу арқылы берілген тәртіптік жазалар жарамсыз деп танылады. Жұмыскерге одан жазбаша түрде түсініктеме алмай, мерзімін бұзу арқылы (ашылған күннен бастап бір ай ішінде және тәртіп бұзушылық жасалған күннен бастап алты ай ішінде) немесе жұмыскерге оның қолын қойдырмай жарияланған тәртіптік жазалаулардың заңдық күші жоқ. Жұмыскер өзінің еңбек міндеттерін дәлелсіз себептермен екінші рет бұзған жағдайда, егер ол бұрын да тәртіптік жаза алған болса, онымен жеке еңбек шартын бұзу туралы мәселені шешерде есепке алынбайды. Мұндай тәртіптік жазалауларды алып тастау жөнінде жеке еңбек дауларын қарау үшін белгіленген жалпы тәртіп бойынша шағымдануға болады (еңбек дауларын қарайтын келісім комиссиясына, сотқа). Бағыныштылық тәртібімен берілген жазалауларды алу үшін мемлекеттік қызмет жоғары тұрған органға (лауазым иесіне) не сотқа шағымдана алады.[7, 121]

Тәртіптік жазалаулардың олар қолданылған күннен бастап алты ай ішінде күші бар. Егер жұмыскерлерге осы мерзім ішінде жаңадан тәртіптік жаза қолданылмаса, онда оның тәртіптік жазасы жоқ деп есептеледі. 6 ай мерзім өткеннен кейін бұл туралы бұйрықтың шығарылғаны не шығарылмағанына

қарамастан тәртіптік жаза өзінен-өзі күшін жояды. Жұмыскерлер жұмыста болған кезінде кәсіпорынға немесе мекемеге зиян келтіретін болса, материалдық жауапкершілікке тартылады. Бұл жағдайда жұмыскер жалақысынан төлеу арқылы келтірілген зиянның орнын толықтай өтейді. Сондықтан да жұмыскерді жұмыска алғанда кәсіпорынның не мекеменің мүліктеріне ұқыпты болу талап етіледі. Кәсіпорынның немесе мекеменің мүлкін ұрлағаны үшін жұмыскер қылмыстық жауапқа тартылады. Сонымен, жұмыскер өзіне жүктелген еңбек міндеттерін ойдағыдай орындайды. Жұмыс беруші материалдық және моральдық көтермелеу шараларын, егер қажет болған жағдайда тәртіптік ықпал ету шараларын пайдалана алады.[3]

Жұмыс берушіге өндірістік жарақаттың алдын алатын техника қауіпсіздігінің осы заманғы құралдарын өндіріске енгізу, жұмыскерлердің кәсіби және өзге де науқастарға шалдығуына жол бермейтін санитарлық-гигиеналық шараларды қамтамасыз ету міндеттері жүктеледі. Жұмыс беруші, сонымен бірге жұмыскерлердің қауіпсіздік техникасы, өндірістік санитария, еңбек гигиенасы, өртке қарсы сақтану жөніндегі барлық талаптарды сақтауын бақылап отырады. Егер комиссия еңбек қызметіне байланысты жазатайым оқиғаны тергеп-тексеру кезінде өрескел абайсыздық зиянның туындауына немесе оның ұлғаюына себеп болғандығын анықтаса, комиссия тараптардың сабақтас жауаптылығын қолданады және жұмыскер мен жұмыс беруші кінәсінің дәрежесін пайызбен айқындайды деп көзделген.[9]

Мысалы, еңбек қызметімен байланысты жазатайым оқиғаны арнайы тергеп-тексеру актісінде, «Жазатайым оқиғаның өндіріспен байланысы туралы және еңбек заңнамасының бұзылуына жол берген адамдар туралы комиссияның қорытындысы» бөлімі былайша толтырылады:

1) егер жұмыскер тарапынан өрескел абайсыздық болмаса, онда: 100% - жұмыс берушінің «кінәсі», ал жұмыскер - 0% деп толтырылады.

2) егер жұмыскер тарапынан өрескел абайсыздық көрсетілсе, онда шамамен: 50% – жұмыс берушінің «кінәсі», ал жұмыскер – 50%; 30% – жұмыс берушінің «кінәсі», ал жұмыскер - 70%; 70 % – жұмыс берушінің «кінәсі», ал жұмыскер – 30% деп толтырылады және т.б.

Кейінгі бес жылда өндірісте 1412 жұмыскер қаза тапқан және оқиғалардың шамамен 50 %-ында комиссия жазатайым оқиғаға жауапкершілікті қаза тапқан жұмыскерге жүктеді.

Аталған норманы қолдану, біріншіден, жұмыскерлердің – еңбек міндеттерін орындау кезінде денсаулығынан айырылған мүгедектердің зиянды өтеу сомасын ала алмауына әкеледі (мысалы, егер жұмыскердің жалақысы 100 мың теңге болса, онда жұмыскердің кінәсі 50% деген оған зиянды өтеу 50 мың теңге мөлшерінде төленетінін білдіреді). Соның салдарынан мүгедек жұмыскерлер отбасын ғана емес, енді өздерін де күте алмайды. Егер жұмыскердің еңбек міндеттерін орындаумен байланысты өмірі мен денсаулығына зиян келтірілген кезде зиянды өтеуге құқық еңбек құқтарының негізін қалаушылардың бірі екенін ескерсек, онда өндірістегі жазатайым оқиғаға байланысты зақымды өтеу оқиғаның болуына кім кінәлі екеніне қарамастан жүзеге асырылуға тиіс. [9]

Екіншіден, жұмыс берушілерге қатысты Комиссия біле тұра кінәлілігі туралы

шешім шығарады, бұл ішкі істер органдары мен соттардың шешім қабылдауына тікелей әсер етеді. Комиссия жұмыс берушінің кінәлі екені туралы шешім қабылдау отырып, құқық қорғау органдарының (ішкі істер органдары) мен соттардың функцияларын алмастырады.

Әйтсе де, практикада жұмыс беруші жұмыскермен болған жазатайым оқиғаға ылғи кінәлі бола бермейді. Мысалы, жұмыскер іссапарға жіберілді. Ұшақпен іссапарға бара жатқанда жұмыскер әуе апатына ұшырады. Мұндай жағдайда жұмыс берушінің кінәсі жоқ. Дегенмен, адамның (адамдардың) кінәсін не кінәсіздігін қажетті тергеу әрекеттерін жүргізу жолымен қылмыстық іс қозғау бойынша тергеуге дейінгі тексеру шеңберінде дәлелдеу керек екеніне қарамастан, комиссия еңбек заңнамасының талаптарын негізге ала отырып: «жұмыс берушінің кінәсі – 100%, жұмыскердің кінәсі – 0%» деп көрсетуге мәжбүрлі. Сонымен қатар, талдау халықаралық практикада жазатайым оқиғаның өндіріспен ғана айқындалатынын және «тараптардың аралас жауапкершілігі» деген ұғым қолданылмайтынын көрсетеді. Осыған байланысты еңбек қызметіне қатысты жазатайым оқиғаларды тергеп-тексеру материалдарын рәсімдеу тәртібін регламенттейтін нормаларды қолдану тәжірибесі Қазақстан Республикасының Азаматтық кодекске сәйкес келтіру және азаматтардың еңбек құқықтарының негізін қалаушылардың бірі болып табылатын еңбек міндеттерін орындаумен байланысты өмірі мен денсаулығына келтірілген зиянды өтеу құқығынан жұмыскерді айыру мүмкіндігін алып тастау мақсатында өзгерістер енгізу қажеттілігін көрсетті.

Еңбекті ұйымдастырудағы жұмыс берушінің міндеттері:

- еңбек жарақатына жол бермейтін техника кауіпсіздігінің осы заманғы құралдарын өндіріске енгізу
- жұмыскерлердің көсіби және басқа да науқастарға шалдығуының алдын алатын санитарлық-гигиеналық шараларды қамтамасыз ету
- қызметкерлердің қауіпсіздік техникасы, өндірістік санитария, еңбек гигиенасы және өртке қарсы сақтану жөніндегі барлық талаптарды орындауын бақылайды.[8]

Жұмыс беруші еңбектегі табыстары үшін жұмыскерлерді көтермелеудің әр түрлі нысандарын қолдана алады. Көтермелеудің түрлері мен тәртібі жәке еңбек, ұжымдық шарттар және жұмыс берушінің актілері арқылы анықталады. Бұл — бағалы сыйлықпен марапаттау, сыйақы беру, алғыс жариялау және басқалары болуы мүмкін. Көтермелеу туралы шаралар деректері еңбек кітапшасына жазылады. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы "Мемлекеттік қызмет туралы" Заңында мемлекеттік қызметкерлерді адал еңбегі үшін көтермелеу шаралары көзделген. Мөселен, қызмет міндеттерін үлгілі орындағаны, мінсіз мемлекеттік қызметі, ерекше маңызды және күрделі тапсырмаларды орындағаны және жұмыста басқа да жетістіктерге қол жеткізгені үшін мемлекеттік қызметкерлерге көтермелеу шаралары қолданылады.[5]

Жоғарыда айтылғандардың бәріне сүйене отырып, еңбек заңнамасына сәйкес жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі және тәртіптік жауапкершілік әртүрлі тәсілдері болғанына қарамастан, іс жүзінде еңбек құқықтары мен бостандықтары

үнемі бұзылып отырады, бұл еңбек дауларының көптеген істерінде көрініс тауып отыр. Осыған байланысты еңбек заңнамасы еңбек құқықтары мен бостандықтарын қорғау тәсілдерін пысықтауды талап етеді.

Сонымен қорыта келгенде, жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу және тәртіптік жауапкершілік, оның қағидаттары – бұл жұмыскер мен жұмыс берушінің арасында, жұмыскердің белгілі бір жұмысты атқаруға, еңбек тәртібі ережесін сақтауға міндеттелуіне сәйкес жасалатын келісімі дұрыс жасалмауы. Осы келісімнің дұрыс рәсімделуі маңызды. ҚР Еңбек кодексіне сәйкес, жұмыс берушінің бастамасы бойынша өндіріс көлемі азайғанда не болмаса өндіріске жаңа технология енгізіліп, модернизациялану жүргізілген ретте, өндіріс көлемі арттырылған жағдайларда қызметкерлер саны мен штатының қысқартылуы мүмкін. Жұмыскер еңбек міндеттерін өрескел бұзған жағдайда еңбек шарты бұзылуы мүмкін. Сондай-ақ, ҚР Еңбек Кодексінде көрсетілгендей «өрескел бұзышылықтың» негізгі ұғымын «еңбек міндеттерін өрескел бұзу» - ол бір жұмыс күні ішінде дәлелсіз себеппен қатарынан үш сағат және одан да көп уақыт бойы жұмыста болмауы, жұмысқа алкогольдік, есірткілік, уытқұмарлық масаң күйде келуі, жұмыс күні ішінде масаң жағдайды туғызатын алкогольдік, есірткілік, уытқұмарлық соларға ұқсас т.б. заттарды пайдалануы, жұмыскердің еңбекті қорғау немесе өрт қауіпсіздігі не көлікте жүру қауіпсіздігі ережелерін, жарақат алу мен аварияларды қоса алғанда, ауыр зардаптарға әкеп соққан немесе әкеп соғуы мүмкін болатындай бұзуы, жұмыс орнында заңды күшіне енген сот үкімімен немесе қаулысымен анықталған мүлікті ұрлауы соның ішінде ұсақ заттар да жатады. Бұл жерде жұмыс беруші ҚР Еңбек кодексінің талаптары мен міндеттерін қатаң сақтағаны дұрыс, оның ішінде заңды тұлға таратылған не жұмыс беруші – жеке тұлғаның, жеке кәсіпкердің, қорғаушылар, нотариустардың қызметі тоқтатылған жағдайларды қоспағанда, жұмыскерлердің уақытша еңбекке қабілетсіздік кезеңінде және жыл сайынғы еңбек демалысында жүрген кезеңінде еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзуға жол берілмейді. Сондай-ақ, еңбек шартын бұзатыны туралы жұмыс беруші жұмыскерге бір ай бұрын жазбаша ескертуге міндетті, ал кәсіподақ мүшесі болып табылатын қызметкерлермен еңбек шартын бұзу ұжымдық шартта көзделген тәртіппен, осы ұйымның кәсіподағы органының дәлелді пікірін ескере отырып жүргізіледі.

Осыған орай, жұмыс берушінің бастамасы бойынша жұмыскердің кінәлі әрекеттеріне байланысты еңбек шартын бұзу тәртібі және тәртіптік жауапкершілікті атқарушы және сот билігі органдарына сенімін нығайту, сондай-ақ қоғамдық бірлестіктердің құқықтарын қорғау жүйесін дамыту үшін қажет. Яғни, еңбек шартын жұмыс берушінің бастамасы бойынша бұзу тәртібін дамытудың қызметін жұмыскерлердің еңбек құқықтарын қорғау тетіктерінің бірі ретінде жетілдірудің қазіргі кезеңінде еңбекжұмыскерлердің еңбек құқықтары дауларын қарау үшін арнайы орган құру қажеттілігі туындайды, осыған байланысты біз еңбек істері бойынша мамандандырылған соттар құруды ұсынамыз. Бұл Қазақстанда жұмыскердің құқықтары мен жұмыс берушінің құқықтары мен міндеттерінің мемлекеттілікті дамытудың өзіндік теориясын қалыптастыру үшін негіз болады. Зерттеудің одан әрі дамуы Қазақстан

Республикасының еңбек заңнамасын зерделеуден және тәжірибеде бар сын-пікірлерге сәйкес оларды жетілдірудің ықтимал жолдарын айқындаудан көрінеді.

Алғыс.

Зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (№ AP09259109 грант).

Пайдаланған дереккөздер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 23 қараша 2015 ж. № 414-V (өзгерістер мен толықтыруларды қоса31.03.2021 ж.) [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414

2.Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 ж. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_

3.Хамзина Ж.А., Бурибаев Е.А. Совершенствование трудового законодательства в контексте правового обеспечения процесса вступления Казахстана в ОЭСР. - М.:Первое экономическое издательство, 2020. – 214 с.3.

4.Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2021 жылдың 15 қаңтарындағы VII шақырылымындағы ҚР Парламенттің бірінші сессиясында сөйлеген сөзі [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі:https://www.inform.kz/kz/tauelsizdik-barinen-kymbat-kasym-zhomart-tokaev_a3737118 17.01.2021.

5.Хамзина Ж.А. Вопросы к качеству нормативного постановления «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» [Электронный ресурс] / Ж.А. Хамзина.Режим доступа:30.06.2020.-https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37456619#pos=5;-116

6.Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2021 жылғы қаңтарындағы «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаласы [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: https://egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-barinen-qymbat 07.01.2021.

7.Холодинова Ю.В. Трудовые споры и трудовые конфликты как правовые категории и способы их разрешения. // Инновации в науке. - 2012. - №10. - С. 90.

8. Мотина Е.В. Классификация трудовых споров в контексте оснований и правового значения. Вестник ГрГУ. – 2016. – № 1. – С. 50-55.

9.Хасенов М.Х. еңбек даулары бойынша сот практикасында не дұрыс емес? 04.03.2020. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://www.zakon.kz/5010181-chto-ne-tak-s-sudebnoy-praktikoy-po.html 23.07.2020.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ОИЛА ИНСТИТУТИНИНГ КОНСТИТУЦИЯВИЙ-ҲУҚУҚИЙ МАҚОМИ

Хусаинова С.С.,
Магистратура талабаси
Тошкент давлат юридик университети
Ўзбекистон, Тошкент

Илмий раҳбар:
Караходжаева О,
юридик фанлар номзоди, доцент в.б
Тошкент давлат юридик университети
Ўзбекистон, Тошкент

Мамлакатимизда оила ва давлат ўртасидаги муносабатларнинг асосий тамойиллари Ўзбекистон Республикаси Конституцияси билан белгиланади. Асосий қонунимизнинг 63-моддасига биноан, “Оила жамиятнинг асосий бўғинидир ҳамда жамият ва давлат муҳофазасида бўлиш ҳуқуқига эга. Никоҳ томонларнинг ихтиёрий розилиги ва тенг ҳуқуқлилигига асосланади”, дея белгилаб қўйилган.

Ўзбекистонда оилани ривожлантиришга глобал даражада Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Барқарор тараққиёт мақсадлари доирасида, шунингдек,Ўзбекистонда оилани ривожлантириш ва мухофаза этиш масаласи 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устивор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси, Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси доирасида, шунингдек бир қатор Давлат дастурлари, Ўзбекистон Республикаси Президент қарорларида ўрин эгаллаб келмоқда.

Оила институтининг Конституциявий мақомини мустаҳкамлаш ва асосий қонунимизда белгиланган вазифаларнинг амалга ошиши йўлида ҳам мамлакатимизда бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида оила институтини мустаҳкамлаш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2018 йил 29-июндаги қарори “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2020-йил 18-февралдаги ПФ-5938-сон Фармонининг қабул қилиниши, “Оила институтини янада ривожлантириш ва ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш чора-тадбирлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг ВМҚ-810 сонли қарори, ва шу қарорга илова тарзида тасдиқланган “Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш марказларида машғулотларни ташкил қилиш тартиби тўғрисида”ги низом ҳам оила институтининг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлаш йўлида қадам бўлди.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан 1948-йил 10-декабрда қабул қилинган “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси”нинг 16-моддасида шундай дейилади:

1. Балоғатга етган эркаклар ва аёллар ирқи, миллати ва динига қараб бирор-бир чеклашсиз никоҳдан ўтиш ва оила қуриш ҳуқуқига эгадирлар. Улар никоҳдан ўтаётганда ҳам, никоҳда бўлган вақтда ҳам ва никоҳ бекор қилинаётганида ҳам бир хил ҳуқуқлардан фойдаланадилар.

2. Никоҳ никоҳдан ўтаётган иккала томоннинг хоҳиши ва батамом розилиги билангина тузилиши мумкин.

3. Оила жамиятнинг табиий ва асосий ҳужайрасидир ва у жамият, давлат томонидан муҳофаза этилиш ҳуқуқига эгадир[1].

Оила никоҳ, қон-қариндошлик ва шу каби кишилар ўртасидаги ўзаро боғлиқликдан ҳосил бўладиган ижтимоий тузилмадир. Ўзига хос бўлган мазкур ижтимоий тузилмадаги жисмоний шахслар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни тартибга солиш, уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаш ҳуқуқнинг вазифаси саналади[2.].

Оила институтининг конституциявий мақоми ҳақида гап кетганда, аввало, бу тушунчанинг мазмун-моҳияти ва белгиларини таҳлил этиш мақсадга мувофиқ. “Оила” тушунчаси моҳиятини аниқлашда иккита ёндашув мавжуд: юридик ёндашув ва социологик ёндашув.

Юридик маънода оила - бу, қоида тариқасида, никоҳ, қариндошлик, фарзандликка олиш ёки болаларни оилага тарбиялаш учун жойлаштиришдан келиб чиқадиган ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғлиқ бўлган, қоида тариқасида, биргаликда яшовчи шахсларнинг бирлашмаси.

Социологик маънода оила - бу жамиятнинг жисмоний ва маънавий такрор ишлаб чиқаришга бўлган эҳтиёжидан келиб чиққан ҳолда, аъзолари никоҳ ёки қариндошлик, умумий ҳаёт, ўзаро маънавий жавобгарлик ва ижтимоий зарурат билан боғлиқ бўлган тарихан белгиланган ташкилотнинг кичик ижтимоий гуруҳидир.

Энг йирик инглиз социологларидан бири Энтони Гидденснинг классик таърифига кўра, оила "тўғридан-тўғри оилавий муносабатлар билан боғлиқ бўлган, катта ёшли аъзолари болаларга ғамхўрлик қилиш учун масъулиятни ўз зиммаларига олган одамлар гуруҳи" деб тушунилади. Ушбу таъриф контекстида қариндошлик муносабатлари - бу никоҳ тузишдан келиб чиқадиган ёки одамлар ўртасидаги қон муносабатларидан келиб чиқадиган муносабатлардир. Оила - аъзолари умумий ҳаёт, ўзаро ёрдам, маънавий ва ҳуқуқий жавобгарлик билан боғлиқ бўлган никоҳ ёки қариндошликка асосланган кичик гуруҳ.

Оилага психологик ёндашув тарафдори бўлган Клаус Шневинд оилани тўртта мезонга жавоб берадиган маълум бир шахслар тўплами сифатида тушунади[3.].

Оила тушунчасига таъриф беришнинг икки жиҳати ўртасидаги фарқ шундан иборатки, оила тушунчаси социологик маънода фақат аъзоларининг муносабатлари фақат ахлоқий меъёрларга асосланадиган оилаларга тааллуқлидир.

Юридик маънода оила тушунчаси аъзолари Ўзбекистон Республикасининг Оила кодексида назарда тутилган ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғланган оилаларга тааллуқлидир, чунки уларнинг никоҳи Фуқаролик ҳолати далолатномаларини ёзиш органлари томонидан рўйхатга олинган. Шу билан бирга, бундай оила аъзоларининг муносабатлари ҳам ахлоқий меъёрлар билан тартибга солинади. "Оила" концепциясининг таърифига бўлган ёндашувлардаги бу фарқлар Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги аҳамиятга эга эканлигини эътироф этиши билан боғлиқ, яъни, бун ҳуқуқий оқибатларга олиб келадиган, фақат рўйхатга олиш идорасида рўйхатга олинган никоҳлар оила сифатида эътироф этилади.

Оиланинг хусусиятларига қуйидагилар киради:

- унинг аъзоларининг биргаликда яшаши;
- умумий уй хўжалигини биргаликда бошқариш;
- ўз аъзоларининг ўзаро ғамхўрлиги;
- ўз аъзолари манфаатларининг бирлиги.

Оила - никоҳ, қон ёки фарзандликка олиш ришталари билан бирлашган, ягона уй хўжалигини ташкил этувчи ва бир-бири билан ўзларининг ижтимоий мавқеларида, одатда, турмуш ўртоқлар, ота-оналар, болалар ва ака-ука опа-сингиллар билан алоқада бўлган шахслар гуруҳи. Оила гуруҳини умумий яшаш жойида бўлган пансионатлар ва хонадонлар ўз ичига олиши мумкин бўлган уй хўжалигидан ажратиш керак. Шунингдек, у қариндошликдан фарқланиши керак, чунки қариндош бир неча уй хўжаликларига бўлиниши мумкин. Кўпинча оила никоҳ жуфтлигидан фарқ қилмайди, лекин оила гуруҳининг моҳияти ота-она ва бола муносабатларидир, бу кўплаб никоҳ жуфтликларида бўлмаслиги мумкин[4].

Оиланинг муҳим ижтимоий вазифалари қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, у жамиятнинг демократик ҳужайрасини ташкил этиб, одамлар шу муқаддас кошонада туғилиб-ўсиб жамият таркибини ташкил этади.

Иккинчидан, оила муҳим бўғин бўлиб, унда биз меҳнат жараёнида сарф қилган кучларимизни тиклаймиз.

Учинчидан, оила — муҳим тарбия ўчоғи.

Тўртинчидан, нодир руҳий муҳитдир.

Оиланинг моҳияти оиланинг вазифаси, унинг тузилиши ва аъзоларининг ролий хулқ-атвори каби тушунчалар орқали ифодаланади. Оиланинг функциялари остида оиланинг моҳиятини, ижтимоий мавқеини ва ижтимоий ролини ифодаловчи унинг фаолияти йўналиши тушунилади.

Оиланинг асосий функцияларига қуйидагилар киради:

репродуктив - биологик кўпайиш

наслни сақлаб қолиш

аҳолининг маърифий - маънавий такрор ишлаб чиқарилиши;

Оила боланинг шахсиятини шакллантиради, ҳаёт давомида ҳар бир аъзога тизимли тарбиявий таъсир кўрсатади;

уй хўжалиги - оиланинг жисмоний ҳолатини сақлаш, кексаларга ғамхўрлик қилиш;

иқтисодий ва моддий - баъзи оила аъзолари томонидан бошқаларнинг таъминоти: вояга этмаганлар, қариялар, ногиронлар;

ижтимоий назорат функцияси - аъзоларнинг жамиятдаги хатти-ҳаракатлари, уларнинг фаолияти учун оила аъзоларининг жавобгарлиги;

Шуни ҳам таъкидлаб ўтиш жоизки, бугунги даврда ижтимоий муносабатларнинг шиддат билан ўзгариши натижасида, ҳаётимизга янгидан-янги тушунчалар кириб келмоқда ва бу муносабатлар оила институтига ҳам ўз таъсирини ўтказиши табиий албатта. Шу жиҳатдан ҳам, бир қатор масалаларда учраётган муаммолар оила институтининг ҳуқуқий мақомини таҳлил этишни тақозо этмоқда.

Шундай муаммолардан бири, ахборот технологиялар ривожи натижасида юз бераётган ҳолатлар қариндошлар категориясига таъсир этишини айтиш мумкин. Яъни оилавий муносабатларнинг ўзгариши яқин қариндошлар категориясини қайта кўриб чиқишда намоён бўлади: замонавий жамиятда жонли мулоқот турли хил алоқа воситалари, масалан, Интернет, уяли телефонлар ва бошқалар билан алмаштирилади ва қариндошлар ўртасидаги муносабатлар заифлашади. Шу жиҳатдан оила муносабатларида қариндошлар категорияси қайта кўриб чиқишни талаб этади.

Бир сўз билан айтганда, оила - бу никоҳ ёки оилавий муносабатлар (ота-оналик, қариндошлик) билан боғлиқ бўлган кичик ижтимоий гуруҳ; умумий ҳаёт (биргаликда яшаш ва уй хўжалиги); ҳиссий яқинлик; бир-бирига нисбатан ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлар.

Фуқаролар ўз хоҳишига кўра ўз оилавий ҳуқуқларини тасарруф этиш ҳуқуқига эга. Шундай қилиб, қонун оила аъзоларига ўз ҳуқуқларини амалга ошириш ва ҳимоя қилиш ва бунинг учун зарур чораларни кўриш тўғрисида қарор қабул қилиш ҳуқуқини беради. Оила ҳуқуқларини ҳимоя қилиш суд ёки маъмурий тартибда амалга оширилади.

Ижтимоий муносабат тизимида оила алоҳида ўрин тутади. Оилавий ҳуқуқий муносабатлар никоҳ, қон-қариндошлик алоқалари, ҳуқуқ нормаларида белгиланган ўзаро ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғланган шахслар доирасида вужудга келади. Инсон туғилиши билан бошқа кишилар муҳитида бўлади ва бир умр шу муҳитда яшайди. Бунда инсон бошқа кишилар билан турли хилдаги муносабатларда бўлади. Бу муносабатлар турлича бўлиб, улар жумласига қариндошлик, дўстлик, қўшничилик, ватанпарварлик, руҳий, иқтисодий, ишлаб-чиқариш, ҳақ эвазига ва текин, ахлоқий, диний, оилавий муносабатларни киритиш мумкин.

Мазкур муносабатларнинг бир қисми давлат томонидан қонун ёрдамида тартибга солинганлиги сабабли ҳам, бу муносабат ҳуқуқий муносабатлар ҳисобланади. Ҳуқуқий муносабатлар ўз предметининг табиатига кўра турли ҳуқуқ соҳалари: конституциявий, маъмурий, фуқаролик, оила ва шу каби тармоқлар нормалари билан тартибга солинади.

Оилада инсон нафақат дунёга келади, балки у маънан ва ахлоқан тарбия топади. Оила эр-хотин, уларнинг болалари, энг яқин туғишганларидан иборат кишилар гуруҳи, яъни хонадон ҳисобланади. Айни чоғда оила одамларнинг табиий, иқтисодий, ҳуқуқий, маънавий муносабатларига асосланган ижтимоий

бирлиги ҳамдир. Оила жамиятнинг табиий ҳужайраси, ижтимоий асосидир. Оила қанчалик мустаҳкам бўлса, жамият ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади ва тез ривожланади. Зеро, жамият асоси – оиланинг моддий ва ижтимоий жиҳатдан мустаҳкамланиб бориши ғоят муҳим аҳамиятга эга.

Адабиётлар

1. Oila huquqi. Darslik /Mualliflar jamoasi. Prof. O.I.Oqyulovning umumiy tahriri ostida. –T.: TDYU nashriyoti, 2016. 181 bet.

2. Большая энциклопедия / под ред. С. П. Южакова. Т. 17. СПб., 1904. С. 263.

3. Werneck H., Werneck-Rohrer S. Psychologie der Familie. — Wien: WUV, 2000. — 355 S. — ISBN 3-85114-547-X.

4. Barnard, A. John (2021, May 6). family. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/topic/family-kinship

5. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2009, January 30). extended family. Encyclopedia Britannica. https://www.britannica.com/topic/extended-family

6. Всеобщая декларация прав человека" (принята Генеральной Ассамблеей ООН 10.12.1948)

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО

Чулінда Людмила Іванівна,
к.ю.н., доцент

Білявська Валерія Євгенівна
Студентка
Національний авіаційний університет
м. Київ, Україна

Анотація: Обґрунтовується важливість застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами України, що сприяє формуванню єдності судової практики у захисті прав, свобод та інтересів людини, оскільки з приєднанням України до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у нашій державі розпочався процес створення якісно нової європейської системи захисту прав і свобод людини.

Ключові слова: судовий прецедент, правозастосування, єдність судової практики, Європейський суд з прав людини, Конституційний Суд України.

Навіть найдосконаліше законодавство не в змозі врахувати швидкий розвиток суспільних відносин, які потребують правового регулювання. Серед об’єктивних причин можна назвати довготривалу законодавчу процедуру прийняття нормативно-правових актів, що має наслідком виникнення прогалин, які є не бажані і повинні бути усунуті. Національна судова система України повинна бути ефективним засобом захисту прав громадян, перш ніж вони будуть шукати підтримки в Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ). Відповідно до ч. 1 ст. 46 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод високі Договірні Сторони зобов’язалися виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у справах, у яких вони є сторонами, прецедентний характер мають виключно рішення, у яких Україна була стороною процесу. Рішення Європейського суду у справах проти України є обов’язковими для виконання Україною.

Теоретичною основою для проведення дослідження стали наукові праці стосовно застосування практики ЄСПЛ національними судами України, зокрема місце практики ЄСПЛ у правовій системі України досліджувати такі вчені, як Козюбра М.І., Дудаш Т.І, Марченко А.А., Любчик О.А., Сабодаш Р.Б., Шевчук С.В. та ін.

Мета статті полягає в дослідженні ролі практики ЄСПЛ та її місце в національному судочинстві України.

Із приєднанням України до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у нашій державі розпочався процес створення якісно нової європейської системи захисту прав і свобод людини. Конвенція стала важливою складовою розвитку усіх національних правових систем країн Ради Європи, впливовим чинником залучення у ці системи фундаментальних

цінностей і норм щодо захисту прав людини, верховенства права і демократії. Національні суди застосовують принцип верховенства права з урахуванням судової практики ЄСПЛ, вирішують справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Аналізуючи практику ЄСПЛ, можна з'ясувати, що часто Суд у винесенні рішень звертається до своєї попередньої практики. Відповідність принципу stare decisis, який є здобутком англосаксонської правової системи та означає, що суди дотримуються попередніх рішень та не порушують заново вже врегульовані судовою практикою питання. Принцип stare decisis є основою прецедентного права. Це означає дотримання судами попередніх рішень на відмову від врегулювання питань, вже врегульованих судовою практикою раніше. Постійну практику можна також розглядати як результат цієї традиції [1, с. 128]. Науковці та юристи вбачають у практиці ЄСПЛ ознаки прецедентності.

ЄСПЛ послідовно дотримується своєї попередньої практики. Суд неодноразово вказував: «Хоча Суд формально і не зобов'язаний дотримуватися своїх раніше прийнятих рішень, однак він не повинен відступати без поважних причин від прецедентів, визначених у його попередніх рішеннях в інтересах правової визначеності, передбачуваності та рівності перед правом» [2].

На думку Р.Б. Сабодаш, сьогодні існує суттєвий дисонанс між позицією ЄСПЛ та усталеною національною судовою практикою з окремих питань правозастосування [3, с. 112]. Т.І. Дудаш зазначає, що рішення ЄСПЛ необхідно розглядати як правозастосовний акт, в якому конкретизуються норми Конвенції, що має прецедентний характер власне для Суду і правотворче значення для правових систем держав-учасниць Конвенції. На обґрунтування своєї позиції автор звертає увагу на те, що рішення ЄСПЛ не містять юридичних норм чи принципів права, а лише формулюють правові позиції, які створюються в результаті конкретизації Конвенції. Крім того, Суд не зв'язаний своїми попередніми рішеннями з аналогічних справ і у разі необхідності може відступити від них з належною мотивацією зміни своєї позиції, що не дозволяє розглядати рішення ЄСПЛ як прецедент [4, с. 176].

У національному правозастосуванні існують проблеми у забезпеченні єдності судової практики при використанні практики ЄСПЛ. Так, в одному рішенні суди обґрунтовують відповідь на кожний аргумент сторони спору, а в інших рішеннях суди, посилаючись на це ж рішення ЄСПЛ, не обґрунтовують свою відповідь на кожний аргумент сторони, хоча цей аргумент є важливим для сторони, що, на думку ЄСПЛ, є порушенням ст. 6 Конвенції, оскільки сторона не була почута при винесенні судового рішення, яке має бути справедливим. Така ситуація із використанням рішень ЄСПЛ не сприяє єдності судової практики.

Серед критеріїв застосування практики ЄСПЛ для урегулювання спірних відносин науковці [5] виокремлюють такі, як наявність певної правової проблеми, яку неможливо вирішити без застосування практики ЄСПЛ; наявність прогалини в чинному законодавстві України; колізія норм чинного законодавства України; відсутність порядку реалізації окремих положень певного Закону України, що порушує конвенційні права людини; неоднозначне

трактування норм чинного законодавства України. Отже, Україна має здійснювати застосування усієї практики ЄСПЛ, використовуючи відповідні норми Конвенції разом з рішеннями ЄСПЛ, в яких Судом тлумачаться її положення.

Необхідно зазначити, що рішення ЄСПЛ є особливою формою прецеденту, що створюється наднаціональним органом, і є обов'язковим для власне наднаціонального органу та держав-учасниць Конвенції. Визнання практики ЄСПЛ джерелом права в Україні зумовлено також міркуваннями практичної доцільності, оскільки, як зауважує Венеціанська Комісія «За демократію через право», за умови обмеженості державних ресурсів набагато краще витрачати фінанси на проведення необхідних реформ, які допоможуть запобігти порушенням Конвенції, ніж сплачувати справедливу сатисфакцію тим особам, що вже страждають від таких порушень [6]. До способів усунення неповноти правового регулювання, правознавці пропонують додати судовий прецедент, а саме судовий прецедент, що створюється такими судовими органами України, як Конституційний Суд України, Верховний Суд [7].

Характеризуючи застосування практики Європейського Суду конституційними судами, варто зазначити, що в багатьох країнах вже існує напрацьований механізм. Наприклад, у рішенні Конституційного суду Іспанії було зафіксовано, що прецедентна практика Європейського суду з прав людини має розглядатися як засіб тлумачення прав та свобод людини, закріплених Конституцією Іспанії, а також такий, що має пряму дію [8, с. 113].

Отже, застосування практики ЄСПЛ сприяє формуванню єдності судової практики у захисті прав, свобод та інтересів людини. Питання виконання рішень ЄСПЛ є прерогативою у подальшій розбудові України як демократичної, правової та соціальної держави, а також відповідає її зобов'язанням як члена Ради Європи та учасника Конвенції 1950 року. Механізм виконання рішень ЄСПЛ був визначений в Україні спеціальним законом «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини», тобто були створені відповідні передумови на національному рівні для того, щоб Україна стала на шлях європейського виміру прав людини.

Втім, слід звернути увагу на те, що вплив практики ЄСПЛ на національну систему судового захисту має наслідком і законодавчі зміни для ефективного виконання зобов'язань України, що потребує конкретних кроків, виходячи з того, що судова практика є динамічною, потребує відповідних стандартів, де найголовнішим стандартом є саме виконання державою рішення ЄСПЛ.

Список літератури

1. Gerards J., Fleuren J. Implementation of the European Convention on Human Rights and of the judgments of the ECtHR in national case-law.A comparative analysis. 2014. 455 p.

2. Рішення Суду Chapmann v. the United Kngdom (2001), para.70; l.v.the United Kingdom (2002), para. 54.

3. Сабодаш Р. Б. Практика Європейського суду з прав людини як джерело цивільного права України. Наше право. 2013. № 9. С. 140-145.

4. Дудаш Т.І. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект). Право України. 2010. № 2. С. 173-179.

5. Монаєнко А., Смирнова К. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. 2020. URL: https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html

6. Opinion on the implementation of the judgments of the European Court of Human Rights adopted by the Venice Commission at its 53 Plenary Session (Venice, 13-14 December 2002), para.90. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD(2002)034-e (Last accessed: 17.03.2019).

7. Марченко А. А. Поняття судового прецеденту та його місце у правовій системі України. Шостий апеляційний адміністративний суд: Юридична бібліотека. URL: https://6aas.gov.ua/ua/proekty/articles/m/2214-ponyattya-sudovogo-pretsedentu-ta-jogo-mistse-u-pravovij-sistemi-ukrajini.html

8. Anagnostou D. European Court of Human Rights: Implementing Strasbourg's Judgments on Domestic Policy: Implementing Strasbourg's Judgments on Domestic Policy. Edinburgh University Press, 2013. 345 p.

ВЗАЄМОДІЯ МІЖ КРИМІНАЛЬНИМ АНАЛІЗОМ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Шуракова Єлізавета
здобувач вищої освіти
факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Розгляд даної теми обумовлений швидким розкриттям злочинів та відповідним документуванням злочинної діяльності. Потрібно порівняти ці два елементи та з'ясувати як вони взаємодіють між собою. На сьогодні досить багато проблемних питань щодо кримінального аналізу та оперативно-розшукової діяльності, які потрібно дослідити та проаналізувати.

Перед початком розкриття теми потрібно з'ясувати визначення кримінального аналізу та оперативно-розшукової діяльності та направити подальший розгляд теми на взаємодію цих двох категорій.

Кримінальний аналіз – це розумово-аналітична діяльність працівників правоохоронних органів, що полягає у перевірці та оцінці інформації, її інтерпретації, встановленні зв'язків між даними, що отримуються у процесі розслідування та мають значення для кримінального провадження, з метою їх використання правоохоронними органами та судом, подальшого проведення оперативного і стратегічного аналізу [1].

Кримінальний аналіз допомагає ефективно знаходити інформацію та направляє думку правоохоронця у правильну сторону. Від того як добре кримінальний аналітик буде працювати з інформацією буде залежить швидкість розкриття справи.

Згідно статті 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативно-розшукова діяльність - це система гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Згідно статті 5 ЗУ «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативні підрозділи Національної поліції - підрозділи кримінальної та спеціальної поліції мають право здійснювати ОРД [2].

Деякою мірою визначення поняття кримінального аналізу схоже з визначенням поняття оперативно-розшукового прогнозування організованої злочинності в аналітичній розвідці, під яким О. Ю. Бусол розуміє науковий метод пізнання суб'єктів оперативно-розшукової діяльності (аналітиками оперативних підрозділів), що полягає в збиранні, аналізі, оцінюванні й опрацюванні оперативно-розшукової інформації, з метою визначення напрямів і форм діяльності та наслідків певних дій стосовно організованих злочинних груп та окремих їх членів, що забезпечує прийняття оптимальних оперативно-тактичних і стратегічних рішень керівниками оперативних підрозділів [3].

Слід зазначити, що спроби використання у системі МВС – Національної поліції кримінального аналізу у вигляді аналізу загально-державної оперативної обстановки та напрямків протидії окремим видам злочинності (стратегічний

кримінальний аналіз) налічує декілька десятиліть. Підґрунтям означеного є моніторинг оперативної обстановки, який не обмежується постійним контролем (діагностуванням) ситуації. До його складу входять аналіз та прогнозування оперативної обстановки, планування заходів впливу на стабілізацію оперативної обстановки [4, с. 237].

Фундаментом сучасного кримінального аналізу безумовно є якісно організоване інформаційно-аналітичне забезпечення (далі - ІАЗ) діяльності Національної поліції України.

Сьогодні ІАЗ являє собою самостійну систему, яка характеризується певними принципами організації й управління, що має властиві їй функції та чітко сформульовані цілі розвитку як на найближчий, так і на перспективний періоди, та складається, у свою чергу, з підсистем, між якими існують стійкі структурні зв'язки. ІАЗ організаційно входить до системи керування органами та підрозділами Національної поліції, забезпечуючи у своїй діяльності досягнення завдань і цілей створення останньої [5, с. 68].

У процесі кримінального аналізу здійснюється збирання, аналіз, оцінювання й опрацювання оперативно-розшукової інформації. Його метою є виявлення та установлення внутрішніх закономірностей у зв'язках між об'єктами і подіями у сферах, які стосуються вчинення конкретного злочину, злочинців, причетних до нього, методів ведення оперативно-розшукової справи тощо, насамперед за допомогою комп'ютерного програмного забезпечення.

Важливу частину правової основи ІАЗ становлять нормативні акти МВС України, які (у відомих межах) також, як кримінально-процесуальний закон, визначають порядок, умови й послідовність здійснення оперативно-розшукових заходів, передбачають певні правила заповнення й реквізити документів та електронних форм, у яких повинна відображатися оперативно-розшукова інформація, отримана оперативними підрозділами, що, безсумнівно, підвищує гарантії її достовірності та забезпечує її ефективність використання в досудовому слідстві та кримінальному судочинстві [6, с. 149].

Діяльність кримінальних аналітиків переважно спрямована на використання наявних знань для прогнозування потенційних ситуацій. Цей процес не є розповсюджений. Нерідко аналітики та їхні керівники задоволені результатами звітів про наявні тенденції та динаміку розвитку злочинності, абсолютно без будь-яких прогнозів. Однак, прогнозування є дуже важливим для тих, хто приймає рішення, адже часто вони також виконують і функцію ризик-менеджерів, на яких покладено відповідальність за розподіл ресурсів [7, с. 32].

Під час пошуку інформації приділяються велика увага інформаційно-аналітичному прогнозуванню, яке допомагає виконувати аналітикам інформаційно-аналітичну роботу.

Організація інформаційно-аналітичної роботи в ОРД – це система використання наявних сил, засобів і методів, спрямованих на постійний, цілеспрямований збір, обробку, узагальнення, аналіз, зберігання та використання оперативно-розшукової інформації, що здійснюється інформаційно-аналітичними, оперативно-технічними та оперативними підрозділами

правоохоронних органів, з метою вирішення завдань ОРД та досудового розслідування [8].

Розробляються тактики, стратегії, заходи планування, які допомагають розподілити цілі та прийняти правильні рішення виходячи з інформації, яку оперативний працівник отримує від кримінального аналітика.

Найкращі аналітики можуть заявити про себе, ефективно аналізуючи як вербальну, так і невербальну інформацію, «читаючи» різні ситуації та забезпечуючи відповідний результат залежно від обставин. Хоча ці якості можуть здатися чимось напівфантастичним, їх можна розвинути шляхом практики і використовувати для успішного виконання завдань.

Залежно від покладених на той чи інший підрозділ функцій (завдань) визначається його організаційна структура. Кожній функції (завданню) має відповідати визначена структурна одиниця у складі підрозділу. Тому, якщо на підрозділ кримінального аналізу покладено завдання пошуку та аналізу даних, то цей підрозділ повинен ефективно виконувати свої завдання та досягати очікуваних цілей.

Безумовно, *оперативні дані* є ключовим компонентом будь-якої життєздатної програми з контролю за злочинністю, особливо якщо мова йде про систематичні, системні та організовані дії.

Отже, кримінальний аналіз в умовах сьогодення набуває нових обертів, бо з кожним роком інформаційні технології виходять на новий рівень та створюють неабияку складність оперативному працівнику. Тому потрібно аби оперативний працівник, під час ведення оперативно-розшукової справи, користувався кримінальним аналізом для ефективного розкриття справи. Кримінальний аналітик повинен співпрацювати з оперативними підрозділами в рамках оперативно-розшукової діяльності та виконувати покладені на нього завдання. Швидко знайдена інформація дасть змогу швидко розкривати справу, спираючись на отриману інформацію.

Список літератури:

1. Половніков В.В. Характеристика кримінального аналізу з урахуванням практики його використання в оперативно-розшуковій діяльності Державної прикордонної служби України., Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. – Харків : Право, 2020. – Вип. 39. 28-40 с.
2. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 22, ст.303
3. Бусол О.Ю. Підрозділи аналітичної розвідки як спеціальний суб’єкт оперативно-розшукового прогнозування. Юрид. часоп. Нац. акад. внутр. справ. 2011. №2(2). С. 106–115.
4. Шинкаренко І.Р. Проблеми запровадження кримінального аналізу в діяльність підрозділів кримінальної поліції: теоретико-історичне підґрунтя / Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, 2017. № 1 С. 233-242.

5. Шендрик В.В. Аналіз організації інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності Національної поліції України / Науковий вісник Харківського національного університету внутрішніх справ, 2017. № 3 (78) С. 66-73.

6. Пеньков С.В. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності оперативних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України: нормативно-правове регулювання. Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2015. № 4/2 (14). Ч. 2. С. 146–151.

7. Користін О.Є., Пефтієв Д.О., Некрасов В.А. Довідник керівника поліції – поліцейська діяльність, керована розвідувальною аналітикою / ILP: навчальний посібник / за заг. ред. Вербенського М.Г. Київ, 2019. 120 с.

8. Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності Національної поліції: навч. посібник / А.В. Мовчан. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. –244 с.

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ШВИДКОГО БУДІВНИЦТВА ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ ВІТЧИЗНЯНИМИ БУДІВЕЛЬНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Ivakhnenko Iryna
д.е.н., професор
Київський національний університет будівництва і архітектури

Притула Анастасія Сергіївна,
студентка
Київський національний університет будівництва і архітектури

Щоб навчитися будувати якісно, швидко і недорого, українським будівельникам потрібен технологічний ривок. Взагалі будівельна індустрія не дуже сприйнятлива до інновацій: впроваджувати їх довго, дорого і небезпечно. Консерватизму сегмента сприяють сильний контроль з боку держави, низький рівень інформатизації, непрозорість.

Впроваджувати проривні технології і матеріали профільні чиновники і експерти збираються за допомогою Стратегії інноваційного розвитку будівельної галузі України до 2030 року. До 2030 року стратегія наказує подвоїти продуктивність праці будівельників, збільшити частку галузі до 8% ВВП, розширити використання нових будівельних розробок і кількість інновацій [1].

На жаль, в Україні приживаються і використовуються далеко не всі інноваційні технології та матеріали. Зараз можна почути про такі інновації, як армовані волокном полімерні матеріали, що застосовуються в транспортних спорудах і мостових конструкціях в Європі і США, або про досвід використання самозагущувального бетону в Німеччині та інших країнах Європи, але в Україні дані технології поки не використовуються. Всі ці новинки говорять самі за себе, але у нас поки не застосовуються, оскільки вимагають апробації стосовно до нашого клімату [2].

Однак, ринок еволюціонує і у нас. В Україні досить активно застосовуються багатошарові зовнішні стіни і теплоізоляційні матеріали з низьким коефіцієнтом теплопровідності. Опалювальне будівлю повністю «закутується» в теплоізоляційний матеріал, волога своєчасно виводиться. Міцно входять в житлове будівництво системи вентильованих фасадів для зниження тепловтрат через стіни, а також вікна з п'ятикамерного профілю і низькоемісійним склом (i-glass). У цьому ж переліку затребуваних технологій (з тих, що ще недавно вважалися інноваціями), можна згадати незнімну опалубку, яка застосовується при монолітному будівництві.

У житловому будівництві застосовується різновид сендвічів - SIP-панелі (Structural Insulated Panel), які складаються з двох плит з деревної стружки і пінополістиролу (або пінополіуретану) між ними. SIP-панелі дешеві, добре зберігають тепло і дуже швидко монтуються. Часто споруда такого будинку займає всього 3-5 тижнів. Панелі зміцнюються на каркасах з металу або

деревини. Канадці будують будинки з SIP-панелей більше 40 років, американці - більше 30 років [3].

Добре зарекомендували себе на ринку каркасно-панельні конструкції, які все частіше знаходять застосування в малоповерховому будівництві. Головні переваги - низька вартість і висока швидкість зведення будинків (від двох тижнів), при цьому технологія передбачає вільне проектування приміщень, довговічність і зносостійкість.

Італійська компанія Centro Sviluppo Progetti в рамках свого проекту World's Advanced Saving Project сконструювала найбільший в світі 3D-принтер Big Delta. 12-метровий велетень створений для швидкого будівництва тимчасового житла з підніжних матеріалів - наприклад, з глини. Нові матеріали і композити безумовно хвилюють серця інвесторів. Композитами називають синтетичні матеріали з мінімум двох компонентів - армирующего і зв'язує. Така структура забезпечує безпрецедентну легкість і міцність. Такі матеріали коштують дорого, але це з лишком окупається довгим терміном служби. За оцінками фахівців, до 2025 року попит на композити виросте в Україні в 20 разів.

Майбутнє будівельної галузі - за інноваційними матеріалами. В матеріалах і укладено вирішення питання про можливість застосування західних будівельних технологій і нових конструкцій будинків в українських умовах. Модульні будівлі збираються з блоків заводського виготовлення (в основному з контейнерів). Продукція китайської ZhuoDa теж відноситься до цієї категорії. Плюси на поверхні - швидко, дешево, мобільно. На ринку України достатньо пропозицій будинків-конструкторів [4].

Для нашої країни дуже актуальні інновації в сфері теплозбереження. Будівельники охоче використовують стінові ЗБВ-панелі з внутрішнім утеплювачем. Також широке поширення на ринку отримала ековата - целюлозний утеплювач, на 81% складається з вторсировини. Його основні переваги - економічність, біостійкість (виключає появу грибка, цвілі, гризунів і комах), екологічність.

У виграші опиняться всі: і клієнти, і співробітники, і власники будівельних компаній, не кажучи вже про постачальників і підрядних організаціях. Хорошим прикладом служить досвід техаської будівельної компанії Linbeck Construction. У 1998 році вона отримала замовлення на реконструкцію будівлі хімічного факультету Університету Райса. За планом роботи повинні були зайняти 14 місяців, а потім клієнт скоротив цей термін до 11 місяців. Застосувавши інструменти і принципи lean production, команда Linbeck Construction виконала весь обсяг робіт за 9 місяців і навіть заощадила бюджет проекту [5].

Література

1. Сєріков А.В., Криворучко Г.В. Управління ефективністю господарської діяльності на основі бюджетування, орієнтованого на результат. Економічний вісник Донбасу. 2017. № 2 (48). С. 150-156.

2. Кучеров Ю. Н. Развитие нормативного и методического обеспечения надежности сложных энергосистем и энергообъединений в условиях либерализован-ной энергетики [Текст] / Ю. Н. Кучеров, Ю. Г. Федоров // ЭЛЕКТРО. Электротехника, электроэнергетика, электротехническая промышленность. – 2010. – № 6. – С. 2–11.

3. Chee Fr. Design, Development and Management of Industrial, Business and IT Parks. Ascendas Servises PteLtd and Jurong Consultants Pte Ltd, 2003.

4. Васильева Н.В., Бачуринская И.А. Проблемные аспекты цифровизации строительной отрасли // Вестник Алтайской академии экономики и права. 2018. № 7. С. 39–46.

5. Новини СРО, саморегульовані організації в будівництві, саморегулювання, об'єднання будівельників. Нострой. [Електронний ресурс]. URL: http: // nostroy.ru / nostroy / situation_center / analitics_data

МЕНЕДЖМЕНТ ВНУТРЕННЕЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ КОМПАНИИ И ОБЕСПЕЧЕНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ ДАННЫХ

Алимжанова Лаура Муратбековна
кандидат технических наук
профессор КазНУ

Боханова Дана Дауренкызы
магистрант 1 курса
студент КазНУ

Толепова Аружан Амантайкызы
магистрант 1 курса
студент КазНУ

Шайхы Мынжан Азизханулы
магистрант 1 курса
студент КазНУ

Сатимбаев Закиржан Алпамысулы
магистрант 1 курса
студент КазНУ

Аннотация

В данной работе, описана важность предоставления безопасности конфиденциальных документов компании. Безопасность предоставляется посредством объявления доверенных лиц и использованием их биометрических данных для получения доступа к системе документооборота.

Дополнительно документы будут защищены NFT форматом, и хранится в блокчейне, что существенно повысит эффективность их защиты.

Такой подход позволит эффективно управлять инфраструктурой предприятия, а так же бизнес моделью, и контролировать внутренний документооборот.

Инфраструктура означает базовую структуру организации или системы. Инфраструктура компании будет включать в себя все основные средства, то есть здания, оборудование, машины и инструменты, документооборот и финансы компании[1].

Хотя люди не являются основными средствами, они также будут включены в инфраструктуру компании. В дополнении к владельцам им потребуется управленческая команда и сотрудники для управления оборудованием. А также офисный персонал для продажи продукта, бухгалтер для ведения бухгалтерского

учета и сбора кредиторской задолженности, клерки по обслуживанию клиентов и т.д. Офисным работникам потребуются столы, картотечные шкафы, стулья, компьютеры и т.д.

Расширение компании привело бы к увеличению инфраструктуры. Например, если они добавляют новый продукт, им, возможно, придется приобрести больше места и оборудования для его изготовления. А также увеличение численности персонала для эксплуатации оборудования[1].

Причины, по которым процессное мышление приносит пользу вашему бизнесу, легко понять. Ваш бизнес существует для того, чтобы что-то делать для своих клиентов. Они не рассматривают ваш бизнес как совокупность независимых организаций, которые все делают разные вещи, и вы тоже не должны этого делать.

Если вы организуете свой бизнес по чисто функциональным принципам, образуются изолированные ”бункеры". Производство не интегрируется с продажами, бухгалтерия не взаимодействует с закупками и так далее. Каждый выполняет свою функцию, но сквозной процесс, реальная задача ввода-вывода, плохо организован. Поэтому нужно управлять каждой частью этой структуры.
И в связи с увеличением инфраструктуры, как мы поняли, в соответствии растет общая потребность управления всеми частями организации, а именно документооборот всей системы[2].

Безопасность документов жизненно важна во многих приложениях для управления документами. Требования к соответствию определенным документам могут быть довольно сложными в зависимости от типа документов. Например, в Соединенных Штатах такие стандарты, как ISO 9001 и ISO 13485, а также правила Управления по санитарному надзору за качеством пищевых продуктов и медикаментов США, диктуют, как следует подходить к процессу контроля документов[2]. Системы управления документами могут иметь модуль управления правами, который позволяет администратору предоставлять доступ к документам на основе типа только определенным людям или группам людей. Определенная группа людей получат доступ к системе через свои биометрические данные[3]. Маркировка документа во время печати или создания PDF-файла является важным элементом, предотвращающим изменение или непреднамеренное использование.

Так же если взять во внимание современные инновационные технологии такие как блокчейн, которые позволяют хранить документы в формате NFT, то есть в единственном экземпляре с единственным владельцем, тем самым противодействовать к возможным незаконным дублированием документов или подобным ситуациям.

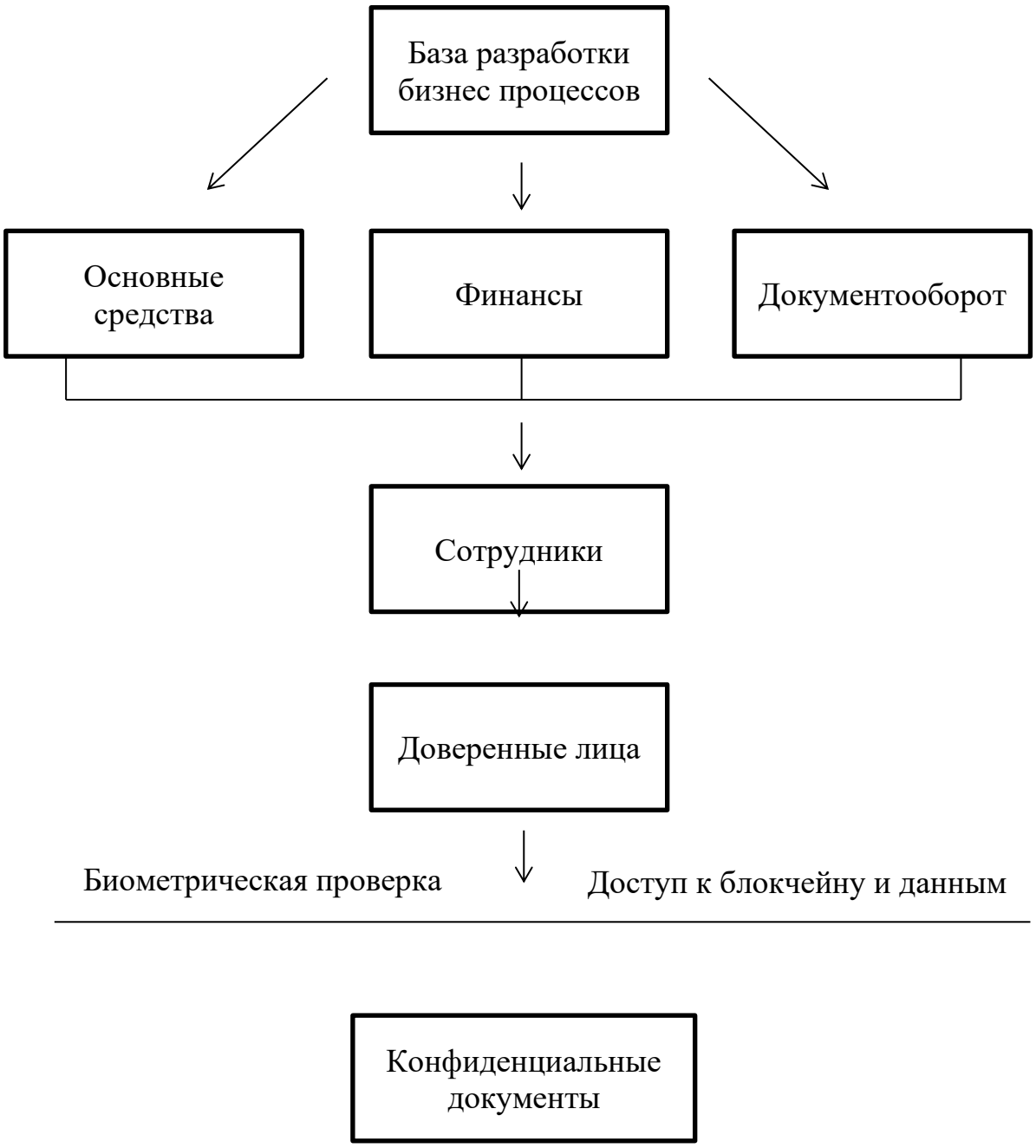

Схема менеджмента инфраструктуры и обеспечение безопасности

Источники

1. George Harrap – “The future is decentralized” // BLOCK CHAINS, DISTRIBUTED LEDGERS, & THE FUTURE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT, 2021.
2. Managing Electronic Records: Methods, Best Practices, and Technologies by Robert F. Smallwood, 2013.
3. “Biometrics, Computer Security Systems and Artificial Intelligence Applications” by Khalid Saeed and Jerzy Pejas, 2005.

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ: СУТНІСТЬ ТА СКЛАДОВІ

Кравець Ірина Михайлівна,
к.е.н, доцентка,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
м. Хмельницький, Україна

Корнійчук Аліна Вікторівна,
студентка,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
м. Хмельницький, Україна

Забезпечення конкурентних переваг та конкурентоспроможності підприємств за умов нестабільності ринкового середовища викликає необхідність застосування стратегічного управління. Проблематика розвитку підприємства, фірми завжди привертала увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників, що породжувало виникнення різних концепцій стратегічного управління.

Стратегічне управління – базова основа для планування розвитку організації у довгостроковому періоді. Одну з головних ролей у посиленні значущості стратегічного управління відіграють зміни у навколишньому середовищі та поведінці конкурентів. Стратегія є вагомою основою стратегічного управління та головним його компонентом.

Загалом, під стратегією підприємства розуміють систематичний план його потенційної поведінки в умовах неповноти інформації про майбутній розвиток середовища та підприємництва, що включає формування місії, довгострокових цілей, а також шляхів і правил прийняття рішень для найбільш ефективного використання стратегічних ресурсів, сильних сторін і можливостей, усунення слабких сторін та захист від загроз зовнішнього середовища задля майбутньої прибутковості [1].

Стратегія підприємсва, фірми є компонентом стратегічного менеджменту, який дозволяє досягати чітко встановлених цілей, забезпечити конкурентоспроможність на ринку, тобто успішно працювати у жорстких ринкових умовах. Ділова стратегія є типом управління окремою сферою діяльності підприємств.

Для ділових стратегій характерні такі напрями:

— вчасне реагування на зміни, що можуть трапитися в галузі та економіці в цілому;

— розроблення заходів, дій, підходів, що могли б стати конкурентоспроможними;

— об’єднання стратегій;

— вирішення актуальних стратегічних проблем;

— грамотна характеристика продукції, яка буде здатна залучати нових клієнтів та просувати її на ринку серед конкурентів [2].

В науковій літературі представлені різні класифікації стратегій, серед яких, зокрема, залежно від обраного об'єкта стратегічного управління, виокремлюють: корпоративну стратегію (стратегію підприємства в цілому); бізнес-стратегію, ділову або конкурентну стратегію (окремого підрозділу, підприємств чи бізнес-процесів); функціональну стратегію (стратегію функціональної зони чи функціональних служб).

Стратегію визначають як одну з основних складових стратегічного управління. Портер М. виділив три основні стратегії, які можуть використовуватися в різноманітних підприємствах та забезпечити такі переваги, як лідерство за витратами, диференціація та фокусування. Сутність лідерства за досягненнями полягає у створенні мінімальних витрат. Це має бути економія на масштабах, забезпечення дешевих ресурсів. Диференціація продукції означає створення ринкової позиції, яка буде відрізнятися від конкурентної за рахунок товарів, сервісу, іміджу. Фокусування продукції забезпечує спеціалізацію та концентрацію діяльності із врахуванням певних вимог без орієнтації на весь ринок [3].

Фокусування можна поділити на стратегії сфокусованих низьких витрат та сфокусовану стратегію диференціації. Обидві стратегії зорієнтовані на вузьку ринкову нішу покупців. Різниця між ними в тому, що перша стратегія працює на випередження конкурентів за рахунок нижчих витрат на виробництво, а друга забезпечує товарами та послугами, що відповідають потребам споживачів [2].

Досягнення стійкої стратегічної конкурентоспроможності підприємства, фірми можливе шляхом розробки та впровадження таких стратегій, які створюють цінність для компанії. Воно зосереджене на оцінці можливостей та загроз, маючи на увазі сильні та слабкі сторони фірми й розробку стратегій її виживання, зростання та розширення.

Безпосередньо стратегічне управління є досить складним та відповідальним процесом, а його здійснення передбачає виконання декількох послідовних етапів на підприємстві, серед яких [4]:

I етап. Аналіз та оцінка зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства.

II етап. Формування місії та цілей підприємства.

III етап. Вибір відповідної стратегії розвитку підприємства.

IV етап. Розробка комплексу заходів, направлених на досягнення поставленої місії та цілей.

V етап. Реалізація обраної стратегії розвитку підприємства.

VI етап. Оцінка та контроль реалізації обраної стратегії розвитку підприємства.

Особливість стратегічного управління полягає у здійсненні аналізу передумов і розробці завдань щодо управління процесом реалізації стратегічної програми. До таких завдань відносять: моніторинг ринкової кон'юнктури; маркетинг; інновації; удосконалення організаційної структури управління тощо.

У сучасних умовах основними завданнями стратегічного управління є забезпечення ефективної взаємодії фірми, компанії з зовнішнім середовищем, яка б дозволила їй досягнути поставлені цілі, успішно функціонувати та розвиватися у перспективі, зміцнювати свій організаційно-економічний потенціал.

Ефективність стратегічного управління визначальним чином забезпечується дотриманням певних принципів. Еволюція наукової думки сприяла розробці диференційованої системи принципів стратегічного управління діяльністю підприємства, які можна структурувати за трьома ключовими групами: принципи системності (цілісність, рухливість, адаптивність тощо); принципи розвитку (комплексність, гнучкість, сумісність, багаторівневість тощо); принципи управління (повноважень, дисципліни, науковості, відкритості тощо) [5].

Таким чином, стратегічне управління є гарантом довгострокового успіху підприємства на ринку. Сьогодні усе більш актуальним стає завдання ефективного використання елементів стратегічного управління, інвестування коштів в прибуткові проекти з метою отримання доходів, орієнтації підприємств на вирішення проблем перспективного зростання та розвитку.

Список літератури

1. Готь О. Я., Бондаренко С. М. Стратегія підприємства як чинник його конкурентоспроможності. Ефективна економіка № 6, 2017 URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5660

2. Ділові стратегії підприємства. URL: https://pidru4niki.com/1680102854055/menedzhment/dilovi_strategiyi_pidpriyemstva

3. Портер М. Стратегія конкуренції: методика аналізу галузей і діяльності конкурентів. Пер. з англ. А. Олійник, Скільський Р. Київ: Основи, 1998. 390 с.

4. Таран-Лала О. М. , Сухорук К. В. Особливості стратегічного управління підприємством. Економіка та суспільство. Випуск № 25. 2021. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-25-66

5. Савченко С. М., Нікітін В. Г. Сутність та принципи стратегічного управління ефективністю діяльності підприємства. Ефективна економіка. http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/94.pdf

СУЧАСНІ МЕТОДИ ПРОВЕДЕННЯ МАРКЕТИНГОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Мовчанюк Анастасія Валентинівна
к.е.н., доцент кафедри менеджменту,
Уманський національний університет садівництва

Успішність будь-якого підприємства полягає в тому наскільки його продукція або безпосередньо послуги можуть задовольнити основні потреби клієнтів. При цьому виникає необхідність в максимально надійній, неупередженій, об'єктивній, повній та свіжій інформації стосовно розвитку ринку і споживчої поведінки, що дозволяє вирахувати максимально ефективний алгоритм і тактику для роботи підприємства на ринку.

Особлива роль в дослідженні ринку належить проведенню маркетингових досліджень, які полягають в оцінці маркетингових ситуацій, забезпеченні інформацією, яка уможливлює створення ефективної маркетингової програми підприємства. Метою маркетингових досліджень є ідентифікація як проблем, так і можливостей підприємства посісти конкурентну позицію на конкретному ринку в конкретний час, знизити міру ризику і невизначеності, збільшити ймовірність успіху маркетингової діяльності. Предметом маркетингових досліджень виступає конкретна маркетингова проблема, що стосується ситуації в мікросередовищі чи в зовнішньому бізнес-середовищі підприємства, а їх об'єктом — певний суб'єкт системи "підприємство-ринок-економіка" або певна його конкретна характеристика.

Основними принципами маркетингових досліджень є:

— системність: логічність, послідовність, періодичність проведення;

— комплексність: урахування та аналіз усіх елементів і чинників у їхньому взаємозв'язку та динаміці;

— цілеспрямованість: орієнтація на розв'язання актуальних, чітко визначених, суто маркетингових проблем;

— об'єктивність: незалежність від суб'єктивних оцінок та впливів;

— надійність: інформаційне та методичне забезпечення, точність отриманих даних;

— економічність: перевищення вигід від реалізації отриманих висновків та рекомендацій над витрати, пов'язані з проведенням маркетингових досліджень;

— результативність: наявність проміжних та кінцевих результатів, що допомагатимуть у розв'язанні маркетингових проблем;

— відповідність засадам добросовісної конкуренції [1, с. 27].

Правильно проведене маркетингове дослідження дає змогу суб'єкту підприємництва ефективніше виконувати завдання свого бізнесу. Методика та техніка маркетингових досліджень суттєво залежать від конкретних цілей та завдань маркетингу, що, своєю чергою, визначається загальною маркетинговою стратегією підприємства, ринковою ситуацією, тиском конкурентів, тощо. Варто відмітини, що необхідність проведення маркетингових досліджень та їх значення

у забезпеченні успішності діяльності підприємства вже не викликає сумніву ні у керівників великих потужних підприємств, ні у представників малого бізнесу. Разом з тим, різноманітні організаційні форми та методи проведення досліджень використовуються неповно, оскільки, на практиці, переважно, застосовуються традиційні методи проведення маркетингових досліджень та отримання первинної інформації. В той час, коли сучасні реалії ведення бізнесу вимагають застосування нових нетрадиційних методів маркетингових досліджень, які не тільки відображають рівень задоволеності споживача існуючими товарами та послугами, але й виявляють нові (приховані) потреби.

Сьогодні основним інструментом з яким пов'язана найбільша кількість сучасних маркетингових досліджень є використання інтернет технологій, які дозволяють сформувати комунікаційну політику організації і називають цей напрям digital-marketing. Digital-marketing це загальне визначення для маркетингу товарів і послуг, який використовує цифрові канали для залучення і утримання клієнтів, від реклами на онлайн-радіо до оголошення контекстної реклами в інтернеті. Основними популярними інструментами digital-маркетингу є:

Social Media Marketing (SMM) – комплекс заходів щодо просування продуктів, компаній, брендів у соціальних мережах. Це сприяло виникненню таких понять: SMO – оптимізація для соціальних мереж (залучення на сайт відвідувачів із соціальних мереж завдяки роботі якісним контентом); SEO – оптимізація сайту в пошукових системах (просування сайту на верхні позиції в пошукових системах для збільшення можливості переходу користувача на сайт рекламодавця), SEM – маркетинг в пошукових системах (залучення цільового трафіка на сайт з метою збільшення його відвідуваності, роботи безпосередньо на сайті для підвищення його релевантності для користувачів тощо) [2, с.29].

Email-маркетинг – це використання електронної пошти для просування продуктів або послуг при розвитку відносин з потенційними клієнтами або клієнтами. По суті, це пряма поштова розсилка в електронному вигляді, а не через поштові служби. Email харакетирзується своєю бюджетністю і за статистикою досить дієвим елементом просування продукту бо послуги. Згідно даних сайту Statista email охопив 4,0 мільярда користувачів у 2020 р., згідно статистичним очікуванням, до 2024 р. цей показник зросте до 4,5 мільярда користувачів [3].

Тизерна реклама – це рекламне оголошення, що складаються з тексту і картинки. Основне завдання такої реклами зацікавити користувача, щоб він перейшов на сайт. Акцент у такій рекламі роблять на картинку та підпис, який повинен викликати допитливість. Така реклама дуже часто з'являється на сторінках пошукових сайтах або на платформах інтернет торгівлі.

Таргетингова реклама це онлайн реклама в якій використовують методи та налаштування пошуку цільової аудиторії: демографічні, географічні, часові і т.д. На відміну від тизерної реклами, таргетингова з'являється в соціальних мережах і найчастіше використовують Facebook, Instagram.

Контекстна реклама – вид реклами, при якому оголошення показуються користувачам відповідно до змісту їх запиту або сторінки, така реклама потребує

вкладень, проте практично одразу «продавець отримує клієнтів» після запуску рекламної кампанії. Регулярні вкладення бюджету в рекламу і грамотне налаштування аудиторії дозволить постійно отримувати нових клієнтів, 33% маркетологів роблять від 2 до 5 публікацій контекстної реклами в місяць, 70% компаній збільшують бюджет на відео-контент, популярність інфографіки зросла на 80% за минулий рік, більше 80% маркетологів використовують письмовий контент і планують збільшити його.

Блогинг – сучасний метод просування товару на основі відгуків блогерів, який з кожним роком стає найпопулярнішим інтернет інструментом. При правильній стратегії, ведення блогу може стати ефективним способом залучення відвідувачів і просування ваших продуктів. Дослідження HubSpot показало, що чим більше ви ведете блог, тим більше трафіку приходить на ваш сайт, відмінний інструмент для SEO.

Також до інструментів digital-маркетинг входять: розвиток корпоративного сайту, медіа реклама, реклама в онлайн іграх, банерна реклама, тощо.

Отже, маркетингові дослідження в умовах інформаційної економіки відіграють суттєву роль для усіх суб'єктів господарювання. Прийняття управлінських рішень повинно базуватись на інформації зібраній в ході маркетингових досліджень. Без маркетингових досліджень жодне підприємство не зможе правильно зорієнтуватися в складній ринковій ситуації, достовірно оцінити своє положення на ринку, а також спрогнозувати подальше свій розвиток. Маркетингові дослідження – це єдиний спосіб отримати унікальну інформацію про ринок, без якої маркетинг залишається лише непотрібною теорією.

Список літератури:

1. Григорчук Т.В. Маркетинг. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: — www.sites.google.com/site/marketingdistance

2. Cluley R, Green W, Owen R. The changing role of the marketing researcher in the age of digital technology: Practitioner perspectives on the digitization of marketing research. International Journal of Market Research. 2020. Vol. 62 pp. 27-42.

3. Number of e-mail users worldwide from 2017 to 2024 URL: https://www.statista.com/statistics/255080/number-of-e-mail-users-worldwide

МОТИВАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Орлов О. Г.
Викладач кафедри менеджменту
Рівненський державний гуманітарний університет, Україна

Головій В. В.
Студентка 1-го курсу
Рівненський державний гуманітарний університет, Україна

Вступ. У сучасному світі мотивація працюючих стає основним засобом спонукання персоналу до вирішення поставлених перед організацією завдань. Актуальність даної теми визначається тим, що від ефективної системи мотивації залежить не тільки підвищення соціальної і творчої активності конкретних працівників, а й кінцеві результати діяльності підприємств різних форм власності та сфер діяльності. У літературі наведені різні визначення мотивації. На наш погляд, найбільш вдалим є: «Мотивація – це вплив на поведінку людини для досягнення особистих, групових і суспільних цілей. При виборі форм і методів мотивації насамперед необхідно враховувати мотиви людей. Те, що викликає їх дії»[1, с.109].

Постановка проблеми. На нинішньому етапі розвитку суспільства в Україні проблема мотивації поведінки й діяльності особистості набула важливого значення. Мотивація є одним із най важливіших чинників, вміле використання якого може сприяти розв’язанню всього комплексу соціально – економічних проблем. Існує багато визначень мотивації, вживається багато термінів для виявлення головного в мотивації, а саме: процесу, що відбувається в людині, який направляє її поведінку і визначає її вибір, тобто, спонукає людину поводити себе в конкретній ситуації певним чином. Зрозумівши процес мотивації, який є недостатньо вивченим, можна значно краще пояснити поведінку людей в процесі трудової діяльності або в різних інших ситуаціях. [2, с.417].

Формування цілей статті. Метою дослідження є аналіз теоретичного підґрунтя для всебічної характеристики мотивації та мотиваційного процесу, які мають безпосереднє відношення до змісту і логіки поведінки людини в процесі трудової діяльності.[2, с.417].

Виклад основного матеріалу. Рисами сучасного етапу соціально-економічного розвитку є динамізм, масштабність та багатовекторність змін у всіх сферах суспільного життя. У центрі цих процесів, які відбуваються у світовому співтоваристві, знаходиться глобалізація у технологічній, виробничій, науковій, соціальній, політичній та інших сферах життєдіяльності, що все відчутніше впливає, перш за все, на загострення конкуренції між країнами за джерела чинників виробництва (капітал, робочу силу, ресурси, технології тощо). Значний внесок у розвиток теорії і практики зробили відомі вітчизняні й

зарубіжні автори сучасних теорій мотивації : О.А. Бугуцький, В. Шинкаренко, І. Бондар, Л. Безтелесна, Г.А. Дмитренко, А.М. Колот, А. Маслоу, Д. Мак Клелланд, Ф. Герцберг, В. Врум, Л. Портер, Е. Лоурел.

Для досягнення мети та виконання завдань недостатньо тільки набору кваліфікованих кадрів. Необхідно так організовувати працю, створити такі мотивуючі чинники, щоб кожний робітник прикладав максимум зусиль для досягнення поставленої мети.[3, с.137].

В умовах, що склалися в Україні на нинішньому етапі її розвитку, проблема мотивації особистості набула важливого значення, бо вирішення завдань, які стоять перед суспільством, можливе лише за умови створення належної мотиваційної основи, здатної спонукати персонал підприємств до ефективної діяльності. Знання мотивації дозволяє розробити способи досягнення максимальної віддачі від підлеглих на основі чіткої уяви про їх поведінку, про мотиви, що зумовлюють їх працювати. На жаль, велика кількість визначень поняття «мотивація» не спрощує, а, навпаки, ускладнює сприйняття сенсу цієї категорії. [2, с. 417]. Проаналізувавши існуючі визначення терміну «мотивація» ми можемо стверджувати, що «мотивація» це психолого – фізіологічний процес впливу на працівника з метою досягнення певних цілей.

Якщо мотивацію розглядати як процес впливу на поведінку людини факторів, то її можна розподілити на шість послідовних стадій.

Перша стадія – виникнення потреби. Потреба виявляється як відчуття людиною нестачі чогось. Ця нестача дає про себе знати і "вимагає" свого задоволення.

Друга стадія – пошук способів задоволення потреби. Наявність потреби вимагає від людини певної реакції. Люди по-різному можуть домагатись усунення потреби: задовольнити, не помічати. Але в більшості випадків виникає необхідність щось зробити, здійснити, вжити певних заходів.

Третя стадія – визначення цілей, напрямків дій. Людина визначає, що їй треба конкретно отримати та зробити для задоволення потреб.

Четверта стадія – виконання конкретних дій. На цій стадії людина докладає зусиль для того, щоб досягти поставлених цілей.

П’ята стадія – отримання винагороди за виконані дії. Зробивши певні зусилля, людина отримує те, що має задовольнити потребу або те, що вона може обміняти на бажаний об'єкт. На цій стадії з'ясовується, наскільки здійснення людиною збігається з очікуваним результатом. Залежно від цього відбувається послаблення, збереження або посилення мотивації.

Шоста стадія – задоволення потреби. Залежно від рівня задоволення потреби, величина винагороди і її адекватності зробленим зусиллям людина припиняє діяльність до виникнення нової потреби або продовжує пошуки заходів для задоволення потреби наявної [3, с.13].

Загалом ефективна мотивація має бути, перш за все, системою, що відповідає таким характеристикам:

- гармонічно збалансована та забезпечена фінансовими й людськими ресурсами;

- чесна та послідовна (правила мають стосуватись усіх працівників без винятків);
- залежить від досягнення чітко усвідомлених цілей;
- поєднана із загальною стратегією організації;
- застосовується комбінація фінансових та нефінансових стимулів;
- передбачає регулярні, систематичні огляди результатів та оцінку впливу на діяльність організації;
- поєднана з елементами управління якістю, адже вони працюють з однією метою;
- менеджери (або ті, хто виконують їх функції) чітко розуміють вплив різних інструментів на вмотивованість та лояльність працівників.

Основоположні принципи сучасної концепції управління людськими ресурсами знайшли своє відображення в таких основних типах управління, як:

- управління за результатами;
- рамкове управління;
- управління на основі делегування;
- партисипативне управління;
- підприємницьке управління; управління за допомогою мотивації. [3,с.138].

Таким чином, успішна мотивація праці працівників в організації передбачає: залежність досягнутих результатів і ефективності роботи від зусиль, усвідомленням ним своєї ролі у процесі своєї праці наявність прямої залежності між справедливістю винагород за працю і витрачиними зусиллями працівника.[4, с. 100].

Висновки. Провівши аналіз підходів до визначення таких важливих понять в системі розробки працівників як «стимулювання» та «мотивація», було виявлено багатогранність та неоднорідність їх розуміння. Це дозволило провести групування різних тлумачень та висловити свою думку щодо їх визначення. Але подальший розвиток загальної системи позитивного впливу на сучасному підприємстві неможливий без комплексного їх використання, що вимагає подальших теоретичних та практичних досліджень у сфері інтеграції мотивації та стимулювання в одну єдину систему заохочень на підприємстві. [5, с.322].

Список використаної літератури

1. Н. М. Чірікова Мотиваційні теорії персоналу і управління мотивацією праці [Електронний ресурс] / Н. М. Чірікова // Молодий вчений. - 2015. - № 11. - С. 109-113.

2. А. В. Калінченко Мотивація та мотиваційний процес: сутність та поняття [Електронний ресурс] / А. В. Калініченко // Вісник економіки транспорту і промисловості. - 2013. - Вип. 42. - С. 417-420.

3. Ю. Ю. Оніщук Мотивація як одна зі складових ефективного управління розвитком людських ресурсів організації [Електронний ресурс] / Ю. Ю. Оніщук // Управління розвитком. - 2013. - № 12. - С. 137-139.

4. М. І. Дрогомирецька Мотивація праці як інструмент ефективного управління персоналом сучасної організації [Електронний ресурс] / М. І. Дрогомирецька // Вісник Одеського національного університету. Економіка. - 2013. - Т. 18, Вип. 1(1). - С. 97-101.

5. В. В. Концева Мотивація та стимулювання в сучасних умовах [Електронний ресурс] / В. В. Концева, Г. М. Рижанкова // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. - 2011. - Вип. 8. - С. 320-323.

СУЧАСНІ ТРЕНДИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Рикун Світлана Сергіївна,
магістр,
Донецький національний університет економіки і
торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Шаповалова Інеса Вадимівна,
асистент кафедри маркетингу,
менеджменту та публічного адміністрування
Донецький національний університет економіки і
торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

Корпоративне управління є одним з важливих компонентів конкурентоспроможності підприємств, видів економічної діяльності, секторів економіки, регіонів та держави загалом, воно створює правове поле для визначення прав і відповідальності різних сторін компаній та формує систему взаємодії між акціонерами і керівництвом компанії. Корпоративне управління закладає основи процесів глобалізації та інтеграції не лише на мікрорівні, але й на макрорівні. Відслідковування розвитку та трендів корпоративного управління та їх реалізація дає підприємствам перевагу на ринку й прискорює його економічний розвиток.

Значення та сутність корпоративного управління висвітлені в дослідженнях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців: Ч. Бернарда, Г. Филюка, Л. Павленка, Р. Акоффа, Д. Стігліца, К. Ейзенхарда, Ф. Нойбауера, А. Шегди, Д. Баюри, С. Якубовського, З. Шершньової, М. Аокі, Дж. Харіссона, Г. Мінза, П. Буряка та інших науковців.

Корпоративне управління є необхідною формою організації діяльності підприємств шляхом впорядкованого впливу суб’єктів такого управління на мікроекономічні процеси, їх взаємодії між собою. В сумі це забезпечує оптимальне соціоекономічне існування корпорації в макроекономічному середовищі [1].

Важливо відмітити те, що успішне корпоративне управління сприяє не тільки покращенню відносин серед стейкхолерів компанії, але й покращенню ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості і рентабельності підприємств, інноваційній спроможності та залученню іноземних інвестицій.

Станом на кінець 2021 рік науковці виділяють три головні світові тренди в корпоративному управлінні, а саме:

1. система прозорого звітування в компанії;
2. впровадження та використання хмарних технології;
3. екологічне управління [1].

Кожний з напрямків має свої особливості та переваги, які доцільно розглянути більш докладно.

Перший тренд корпоративного управління пов'язаний з системою прозорого звітуванням компанії, одним з основних елементів цього тренду є включення прозорих відомостей про винагороду керівників до звіту компанії, що слугує ключовим фактором для ефективного управління та збереження відповідальності перед стейкхолдерами компанії.

Канадські спеціалісти з управління стверджують, що «ефективне управління є однозначною відповіддю на вирішення проблеми з оплатою за продуктивність» [1]. Менеджмент повинен працювати разом з людськими ресурсами, щоб гарантувати, що винагорода керівників ґрунтується виключно на встановлених і чітко задокументованих показниках, заснованих на результативності, і пропонують справедливі переваги та винагороди за чіткі та вимірюванні результати.

Ітаном Руеном з Гарвардської школи бізнесу було проведено дослідження, яке показало, що у випадку, коли висока заробітна плата топ менеджменту є не виправданою, з точки зору співробітників, це може призвести до загального зниження продуктивності фірми [2]. Відповідно до результатів проведеного дослідження приблизно в одній п'ятій досліджених компаній в США компанії переплатили генеральним директорам, а працівникам недоплачували, що впливало на показник ефективності роботи цих компаній. В той самий час дослідження показало, що в міру того, як винагорода (в тому числі заробітна плата) відповідає очікуваному рівню співробітників, ефективність фірми збільшувалася.

Окрім вже перерахованих сильних сторін системи прозорого звітування, зазначимо наступні:

- проінформованість стейкхолдерів про використання ресурсів;
- проінформованість стейкхолдерів про вклад організації в розвиток громади;
- зростання рівня довіри до організації;
- формування прозорого та відкритого іміджу організації;
- інструмент демонстрування надійність організації донорам, колегам, клієнтам та потенційним партнерам.

Наступний тренд – перехід до хмарних технологій пов'язаний з кібербезпекою, що обумовлено переходом компаній в мережу інтернет та збільшенням напрямків роботи різних компаній у сфері IT. Інформаційні системи є невід'ємною частиною роботи компаній сьогодення, а кібербезпека, в свою чергу, забезпечує безпеку даних як компаній так і даних споживачів.

У 2019 році питання безпеки даних стало якнайбільш актуальним, адже через COVID-19 багато компаній перейшли на віддалену форму роботи, що сприяло розвитку й в той самий час і навантаженню на е-системи фірм, та, відповідно, на їх системи безпеки. Важливо відмітити, що інформація є цінним та дорогим ресурсом, та під час кібератак компанії втрачають разом з інформацією значні кошти. Згідно зі звітом IBM про вартість злому даних, «середня глобальна загальна вартість злому даних у 2020 році» становить майже 4 мільйони доларів [3].

Так, для того, щоб пом'якшити загрозу кібератак було запропоновано впровадження хмарних технологій. За словами Брайсона Келера, технологічного директора Equifax, «хмара — найбезпечніша ставка для індустрії фінансових послуг» [4]. У таблиці 1 наведені переваги, які отримує компанія від використання хмарних технологій.

Таблиця 1 – Переваги використання хмарних технологій

№	Перевага	Опис
1	Гнучкість	Компанія може надавати доступ до інформації віддалено, що дозволяє розвивати в компанії віддалений формат роботи. Також компанія швидше адаптується до нових вимог світу, що дає їй нові конкурентні переваги на ринку
2	Аварійне відновлення	При використанні хмарних технологій компаніям не потрібно турбуватися про проблеми аварійного відновлення систем, адже піклування щодо підтримки працездатності беруть на себе
3	Конкуренто-спроможність	Хмарні технології дозволяють компаніям реагувати швидше в екстрених ситуаціях, ніж конкуренти. Підприємства, які не користуються хмарами, у разі збою систем, змушені вдаватися до резервного копіювання і задіяти складні процедури відновлення даних
4	Невисока ціна та швидкість впровадження	Хмарні технології не вимагають капітальних інвестицій на придбання серверів та їх підтримку. Хмарні технології дуже швидко впроваджуються
5	Екологічність	Згідно із дослідженнями, при використанні хмарних технологій щонайменше на 30% знижуються розміри викидів вуглекислого газу в навколишнє середовище та споживання енергії, що дає додатковий бонус бізнесу [5].

У таблиці 1 пунктом 5 зазначена перевага застосування хмарних технологій, яка стосується екологічності, цей пункт пов'язаний з ще одним глобальним трендом - з раціональним та відповідальним управлінням ресурсів. Цей напрямок є пріоритетним для багатьох світових організацій та компаній, адже екологічні та соціальні проблеми, такі як зміна клімату, є головними для інвесторів та акціонерів сучасності.

Так, генеральний директор BlackRock спонукав компанії поділитися своїми планами дій щодо того, як їхні бізнес-моделі будуть підтримувати економіку з нульовою чистотою до 2050 року. Організації, які не віддають перевагу переходу на нульовий рівень, ризикують, адже BlackRock може проголосувати проти керівництва та продати акції [1].

Крім того, на початку 2022 року SEC оголосила про створення робочої групи з питань клімату та ESG, яка зосередить свої сили на виявленні прогалин або викривлень у звітах компаній, які несуть ризики у сфері зміни клімату. [1]

Потенційні вигоди, які можуть бути отримані від впровадження корпоративної системи екологічного управління, наступні:

- формування та укріплення довірчих відносин з населенням та громадськістю;
- зростання рівня інвестиційної привабливості;

- формування позитивного «зеленого» (або інакше – екологічного, доброзичливого ставлення до питань екології) іміджу і високої ринкової вартості акцій;
- впровадження систем, які зосереджені на збережені навколишнього середовища призводить до зниження рівня аварійності, що спричиняє екологічну шкоду;
- підвищення рівня екологічної і техногенної безпеки;
- економія витрат матеріалів, енергії тощо.

Всі ці вигоди стимулюють компанії всього світу вводити в систему корпоративного управління зелені тренди та раціонально й відповідально управляти ресурсами.

Отже, корпоративне управління в першу чергу спрямоване на формування правил взаємодії всередині компанії та поза її межами як робітників так і продуктів, але компанії, щоб залишатися конкурентоспроможними та гнучкими повинні відслідковувати глобальні зміни та охоплювати велику кількість інших питань сьогодення, під впливом яких трансформується й корпоративне управління. Дослідження трендів корпоративного управління дозволяє визнати, що їх першочерговою метою є зміцнення відносин та довіри стейкхолдерів до компанії. Довіра формується через побудову міцної системи безпеки даних (в тому числі клієнтських даних), ефективної та прозорої системи звітування та відповідального ставлення компанії до навколишнього середовища. Це, в свою чергу, зміцнює позиції компанії на світовому ринку та робить її привабливою для інвесторів, клієнтів та інших стейкхолдерів не тільки в межах країни, де функціонує підприємство, але й далеко за ними.

Список використаних джерел:

1. 3 Corporate Governance Issues in 2021 and How To Overcome Them. Planful. URL: https://planful.com/blog/3-corporate-governance-issues-in-2021-and-how-to-overcome-them/ (дата звернення: 06.03.2022)
2. If the CEO’s High Salary Isn't Justified to Employees, Firm Performance May Suffer. HBS Working Knowledge. URL: https://hbswk.hbs.edu/item/if-the-ceo-s-high-salary-isn-t-justified-to-employees-firm-performance-may-suffer (date of access: 07.03.2022).
3. IBM. Report IBM. URL: https://www.ibm.com/ua-en (date of access: 07.03.2022).
4. Koehler B. Google Cloud BrandVoice: Why The Cloud Is The Safest Bet For The Financial Services Industry. Forbes. URL: https://www.forbes.com/sites/googlecloud/2020/09/22/why-the-cloud-is-the-safest-bet-for-the-financial-services-industry/?sh=6701a65e59da (дата звернення: 07.03.2022).
5. Хмарні технології: види та переваги. Aionclassic. URL: https://aionclassic.ru/uk/oblachnye-tehnologii-vidy-i-preimushchestva-plyusy-i-minusy-oblachnyh-servisov/ (дата звернення: 18.03.2022).

РІЗНИЦЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПОНЯТТЯ «ІННОВАЦІЯ» В ОРГАНІЗАЦІЇ

Темченко Ольга Василівна,
кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри наукових основ управління Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Топчій Даніїл Сергійович,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти першого року навчання Інституту післядипломної освіти і менеджменту Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Сьогодення вимагає від керівника будь-якої організації вміння швидко реагувати на зміни, що відбуваються у світі. Це, зокрема, й ті інноваційні процеси, що відбуваються у сфері менеджменту. Вони формують нові можливості для зростання і водночас висувають умови, за якими принципово важливим є перегляд традиційних стратегій і моделей управління організаціями. Впровадження інновацій дозволяє успішно позбутися неефективних економічних систем, замінюючи їх більш новими та продуктивними. Окрім цього, успіх пов’язаний із якісними змінами у середині організації є суттєвим підвищенням конкурентоспроможності національної економіки.

Актуальність дослідження обумовлюється необхідністю аналізу терміну «інновація» щодо організацій та порівнянні тлумачення цієї наукової категорії залежно від мети та методології впровадження інновацій у структуру тієї чи іншої організації.

Основою дослідження стали праці як українських, так й західних дослідників. Серед українських наукових наробок слід виділити колективну монографію Л. Антонюк, А. Поручник, В. Савчук «Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації» [6]. Не менш актуальними є праці О. Лапко [11], О. Мармази [7], О. Марчкенко [8] та інших. Серед західних – дослідника інновацій К. Антонеллі [9]. Також у дослідженні використовувалися праці представників бізнесу, маркетингу – Р. Брендса [14], Д. Німінена [12], Р. Ричардса [13] та Н. Скілікорна [14].

Окрім наукових нами проаналізовано й використано нормативно-правові джерела що унормовують питання інноваційної діяльності в Україні. Найбільш вагоме з них – це Закон України «Про інноваційну діяльність» [1], де закріплені на державному рівні основні положення терміну, мети та завдань інновацій в Україні.

Зрозуміло, що лише за умови досягнення високого рівня інноваційної діяльності організацій економіка країни зможе посісти гідне місце у світовому процесі економічного розвитку. Саме інновація сприяє динамічному саморозвитку та забезпечує конкурентоспроможність на всіх ієрархічних рівнях економіки. Інноваційні процеси є визначальними факторами росту ефективності та дають можливість значно підвищити рівень конкурентоспроможності

організації, покращити якість її продукції, економного використання ресурсів тощо.

Впровадження інновацій у розвиток організацій в Україні виконується на законодавчому рівні. До законодавства України у сфері інноваційної діяльності входять: Закони України «Про інноваційну діяльність» [1], «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» [2], «Про наукову і науково-технічну діяльність» [3], Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року [4] та розпорядження Кабінету міністрів України про її схвалення [5]. Важливим у аспекті дослідження є законопроєкт щодо підтримки та розвитку інноваційної діяльності [6].

Таке правове регулювання впровадження інновацій в Україні є необхідністю для розвитку ринкової економіки та сприянню залучення інвестицій, роблячи організації ефективнішими та конкурентоспроможними.

Проаналізуємо різні підходи до трактування терміну «інновація».

Законом України «Про інноваційну діяльність» інновація визначається як «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [1].

Англійське слово «innovation» походить від латинського «novatio» (що означає «оновлення», «нововведення») і префікса «in», що означає «в» або «у напрямок» – буквально «у напрямку до нових змін». Проте у світовій науковій літературі досі немає однозначного визначення терміну «інновація». На нашу думку, це пов’язано з тим, що тлумачення інновації залежить від мети та характеру (методології) дослідження.

Поняття «інновація» вперше з’явилося в наукових працях культурологів ще в XIX ст. Воно означало введення певних елементів однієї культури в іншу [6, с. 8].

Крім того, можна виділити два підходи до визначення інновацій: вузький і широкий. Згідно з першим інновація ототожнюється з новою технікою, технологією, промисловим виробництвом. У широкому розумінні інновації розглядаються як прибуткове використання ідей, винаходів у вигляді нових продуктів, послуг, організаційно-технічних і соціально-економічних рішень виробничого, фінансового, комерційного характеру [6, с. 15]. Отже, давайте спочатку «зробимо крок назад» і розглянемо, що означає цей термін.

Термін «інновація» як економічну категорію увів у науковий обіг у 1911 р. австрійський вчений Йозеф Шумпетер. Він вперше змалював інноваційний процес, дав визначення інноваціям та виокремив п’ять чинників інноваційного розвитку, а саме: використання нової техніки та технологічних процесів, застосування продукції з новими властивостями, використання нової сировини, зміни в організації виробництва та його матеріально-технічному забезпеченні, поява нових ринків збуту [7, с. 9].

Необхідно спочатку відзначити, що терміни «кластеризація нововведень», «нові комбінації», «нововведення» вперше були використані Й. Шумпетером у праці «Теорія економічного розвитку». Він був представником класичної теорії

інновацій. Він помістив поняття «хвилі Кондратьєва» у свою теорію циклічних процесів ділової активності, пов'язавши цикли з інноваційною діяльністю [8, с. 19].

Й. Шумпетер вважав новизну вирішальним критерієм під час визначення інновації (нововведення). Він першим серед економістів зробив спробу дослідити можливості здійснення нововведень і поділяв інновації на первинні (базові) та вторинні (похідні). Первинні, на думку Й. Шумпетера, є основою великих винаходів і формують фундамент для виникнення дрібніших за значущістю розробок (вторинних). Базові інновації справляють найсуттєвіший вплив на розвиток суспільства, тому держава повинна їх підтримувати найбільше; тоді як уявні інновації, що лише затягують час, слід вилучати із системи державного регулювання [8, с. 19].

Перше дослідження інновацій було зроблене М. Кондратьєвим у 1920-х роках. Він установив, що світова економіка зазнає циклічних коливань з періодом від 44 до 55 років. «Довгі хвилі Кондратьєва» пов'язують із зміною основних технологій, що є яскравим підтвердженням вирішальної ролі інновацій у циклах економічного розвитку [6, с. 16].

У 1960-ті рр. ще активно не використовували слово «інновація», яке окремі науковці вважали за потрібне чітко розрізняти поняття «відкриття», «новація» та «нововведення» (наприклад, П. Лелон). Однак інновація не є синонімом нововведення або новизни, оскільки поняття «новизна» і «нововведення» різняться за етимологічним походженням. З кінця 70-х років XX ст. в роботах західноєвропейських і американських дослідників – Г. Менша, Д. Сахала, К. Фрімена, Я. Ван Дейна, Дж. Кларка та інших отримала продовження еволюційна теорія. Вони досліджували механізм впливу інновацій на розвиток економіки: увели поняття стадійності розвитку нововведень і їх дифузії (передавання і застосування) у галузевому та регіональному аспектах, висунули гіпотезу про їхній кластерний характер [6, с. 17; 8, с. 19].

Ще до сьогодні спостерігаються розбіжності під час визначення таких категорій, як «новація», «нововведення», «інновація».

Сучасне розуміння поняття «інновація» є не менш суперечним, як й 50 років тому. Так, доктор економіки Туринського університету (Італія), прибічник теорії ендогенного росту (англ. Endogenous growth theory) К. Антонеллі вважає, що інновація полягає у впровадженні методів, які дозволяють виробляти певну продукцію з новою комбінацією виробничих факторів навіть за межами наявних ізоквантів, щоб безпосередньо впливати на результативність фірми за умови обмеження абсолютної та відносної ціни факторів виробництва [1, с. 28].

І. Буднікевич, І. Школа у праці «Становлення регіонального ринку інновацій в Україні» визначили, що інновація – це комплексний процес, спрямований на створення, розроблення та доведення наукової чи будь-якої іншої нової ідеї до стадії комерційного використання та поширення в економіці [10, с. 29].

У колективній монографії «Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації» Л. Антонюк, А. Поручник, В. Савчук трактують інновації у трьох аспектах: широкому – як будь-яка зміна, що підвищує конкурентоспроможність суб'єктів господарювання; у вузькому – як процес

трансформації наукових досягнень у виробництво; інновація, яка впроваджена в господарську практику. Тому, зважаючи на це автори праці прийшли до думки, що інновація «це нове явище, новаторство або будь-яка зміна, яка вноситься суб'єктом господарювання у власну діяльність із метою підвищення своєї конкурентоспроможності, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках» [6, с. 16].

О. Лапко професор економіки, співробітник Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ) вважає інновацію комплексним процесом, що передбачає створення, розробляння, доведення до комерційного використання й розповсюдження нового технічного або якогось іншого рішення (новації), що задовольняє певну потребу [11, с. 28].

На наш погляд, також важливо при аналізі категорійного апарату в сфері інноватики врахувати думки щодо цього представників бізнесу. Зокрема, Джессі Німінен – співзасновник, голова та директор із розвитку Viima (компанія з розробляння програмного забезпечення), вважає, що інновації – це просто один із засобів досягнення стратегічних цілей [12].

Американський маркетолог Роббі Ричардс у своїй статті «Інноваційний менеджмент: Основний посібник на 2022 рік» пов'язує інновації з менеджментом. На його думку, інноваційний менеджмент є процесом управління новими ідеями від виникнення ідеї до втілення їх у реальність. Він складається з чотирьох кроків: генерація – мозковий штурм і внесок співробітників для розкриття прихованих концепцій; приваблення – запис ідей у спосіб, яким можна легко поділитися з зацікавленими сторонами; оцінювання – обговорення та критика інноваційних ідей, щоб перевірити, чи відповідають вони вашим потребам; розставлення пріоритетів – рішення, за якими інноваційні ідеї будуть реалізовані, щоб максимізувати час та інші ресурси у компанії [13].

Нік Скілікорн, генеральний директор і засновник Improvides Innovation Consulting відзначив, що 96% інновацій не окупаються та зазнають невдач. На його погляд, інновації – це «перетворення ідеї в рішення, яке додає цінність з точки зору клієнта» [14].

Відомий як президент та засновник Brands & Company, LLC. Роберт Брендс стверджує, що інновації – не лише генерація ідей. Це реалізація від натхнення до результатів; структурований повторюваний процес, який потребує постійного посилення та постійного вдосконалення [14].

Таким чином, доходимо висновку, що однозначної відповіді на запитання «Що таке інновація в організації?» немає. Це пов'язано, насамперед, з тим, що трактування терміну відбувається на різних основах (мет інновації, методи впровадження інновацій тощо).

На нашу ж думку, загалом інновації в організації – це визначений безперервний процес, що основується на впровадженні й реалізації інновацій, які зумовлюють поліпшення кількісних та якісних характеристик діяльності організації, забезпечують зміцнення її ринкових позицій, адекватну конкурентоспроможність та створюють умови для її прогресивного розвитку, відповідно до глобалізації світу.

Список літератури

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV. Редакція від 05.12.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text (дата звернення: 24.03.2022).

2. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» від 08.09.2011 № 3715-VI. Редакція від 05.12.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text (дата звернення: 24.03.2022).

3. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 № 848-VIII. Редакція від 12.01.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text (дата звернення: 24.03.2022).

4. Стратегія розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року від 10.07.2019 р. № 526-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-р#n12 (дата звернення: 24.03.2022).

5. Розпорядження Кабінету міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» від 10.07.2019 р. № 526-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2019-р#n12 (дата звернення: 24.03.2022).

6. Антонюк Л. Л., Поручник А. М., Савчук В. С. Інновації: теорія, механізм розробки та комерціалізації: Монографія. Київ : КНЕУ, 2003. С. 394.

7. Мармаза О. І. Інноваційний менеджмент. Харків: ТОВ «Планета-принт», 2016. С. 197.

8. Марченко О.І., Саєнко Я.П. Огляд підходів до визначення поняття «інновація» / Науковий вісник Ужгородського національного університету: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Випуск 10, частина 2, 2016. С. 17-21. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/10_2_2016ua/5.pdf (дата звернення: 26.03.2022).

9. Antonelli, C. (2003). The Economics of Innovation, New Technologies, and Structural Change. London: Routledge [in United Kingdom], 77. URL: https://www.researchgate.net/publication/237236912_The_Economics_of_Innovation_New_Technologies_and_Structural_Change (date of appeal: 26.04.2022).

10. Буднікевич І. М., Школа І. М. Становлення регіонального ринку інновацій в Україні. Чернівці: Зелена Буковина, 2002. С. 202.

11. Лапко О. Інноваційна діяльність в сис-темі державного регулювання: Монографія. Київ: Ін-т економ. прогнозування НАН України, 1999. С. 28

12. Nieminen, J. (2018). Innovation Management – The Ultimate Guide. URL: www.viima.com/blog/innovation-management (date of appeal: 29.04.2022).

13. Richards, R. (2022). Innovation Management: The Essential Guide for 2022. URL: https://masschallenge.org/article/innovation-management (date of appeal: 29.04.2022).

14. Skillicorn, N. (2016). What is innovation? 26 experts share their innovation definition. URL: https://www.ideatovalue.com/inno/nickskillicorn/2016/03/innovation-15-experts-share-innovation-definition/ (date of appeal: 19.04.2022).

УПРАВЛІННЯ СЕРВІСНИМ ОБСЛУГОВУВАННЯМ ПРИВАТНОГО АТ «ТОРГОВИЙ ДІМ «ГІДРОСИЛА»

Яковенко Роман Валерійович,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри маркетингу, менеджменту та економіки,
Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті
м. Кропивницький, Україна

Єлецький Андрій Володимирович
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня
Економіко-технологічний інститут імені Роберта Ельворті
м. Кропивницький, Україна

На департамент сервісного обслуговування Приватного АТ «Торговий дім «Гідросила» покладено функції сервісного обслуговування усієї продукції, що виробляється групою компаній холдингу. Загалом департамент сервісного обслуговування (ДСО) виконує такі обов'язки:

- організація мережі сервісних центрів з гарантійного та післягарантійного обслуговування продукції;
- проведення сертифікації сервісних центрів;
- укладання договорів на проведення гарантійного обслуговування продукції, контроль за виконанням умов договорів;
- організація відшкодування витрат на гарантійне обслуговування продукції;
- недопущення виставлення штрафних санкцій до виробника з боку споживачів, пов'язаних із претензіями до якості продукції;
- усунення відмов гарантійної продукції на заводах – споживачах продукції разом із представниками виробника;
- методологічне керівництво, координування та контроль роботи мережі сервісних центрів Приватного АТ «Торговий дім Гідросила»;
- інспекційні перевірки сервісних центрів;
- розробка навчальних та нормативно-методичних матеріалів щодо сервісного обслуговування продукції;
- навчання та підвищення кваліфікації технічних фахівців сервісних центрів та торгових організацій;
- атестація технічних спеціалістів сервісних центрів;
- збір інформації про претензії споживача до якості продукції, узагальнення та передача виробнику для аналізу та прийняття коригуючих дій;
- забезпечення першочерговості поставок сервісним центрам продукції та запасних частин, необхідних для виконання робіт із сервісного обслуговування.

Гарантійне обслуговування продукції здійснюють:

- ДСО;
- виробник;

- сервісні центри (СЦ), а також дилери та розподільчі компанії, які мають статус та категорію СЦ.

Типологія сервісних центрів та обсяг їх функцій наведено в таблиці 1.

Сервісні центри повинні відповідати таким вимогам:

• наявність уповноваженої особи, яка відповідає за роботу сервісного центру;

• наявність не менше двох спеціалістів, навчених налаштуванню, правилам експлуатації, технологічним процесам діагностики, ремонту, випробувань продукції та атестованим Приватним АТ «ТД «Гідросила» на право проведення гарантійного обслуговування продукції відповідно до категорії сервісного центру;

• наявність методичних матеріалів, що регламентують роботу сервісного центру;

• наявність технологічного обладнання, спеціального інструменту та пристроїв, необхідних для проведення робіт з сервісного обслуговування продукції в обсязі, що відповідає категорії сервісного центру;

• наявність стендового обладнання, що дозволяє проводити функціональні випробування продукції, або наявність договору щодо проведення таких випробувань на стендовому обладнанні іншого підприємства;

• виконання правил техніки безпеки, пожежної безпеки, ремонту, зберігання, транспортування, монтажу, технічного обслуговування та експлуатації продукції під час проведення сервісних робіт.

Виконання гарантійного обслуговування продукції здійснюється у строки, порядку та обсязі, які встановлені договором на проведення гарантійного обслуговування продукції та договором на постачання продукції.

Види робіт, що виконуються при гарантійному обслуговуванні для окремих типів продукції, відображені у таблиці 2.

При виявленні невідповідності виробу на стадії експлуатації відповідальним за комплекс дій з усунення невідповідності є СЦ і проводить їх у термін не більше 5 робочих днів з моменту отримання інформації від споживача чи термін, узгоджений із споживачем.

Споживач пред’являє виріб з невідповідністю, згідно з умовами гарантії, продавцю чи СЦ (на власний розсуд). Разом із виробом споживач надає Акт перевірки якості (первинний) та паспорт виробу. Відсутність Акту не є підставою для відмови у прийомі виробу.

Ремонтні роботи проводяться спеціалістом СЦ (ДСО, виробника) залежно від складності робіт:

- на місці проведення технічної експертизи виробу – заміна окремих елементів виробу (що не потребує повного розбирання) за наявності необхідних запасних частин, ремонтного та тестуючого обладнання;

- у СЦ (ДСО) – при надходженні виробу на його адресу, та у разі потреби проведення ремонтних робіт в умовах СЦ. Ремонтні роботи проводять у термін не більше 3-х робочих днів з дня проведення технічної експертизи;

Таблиця 1

Категорії сервісних центрів

Вид робіт	**Категорія СЦ**		
	III	**II**	**I**
Насоси НШ:			
Технічна експертиза			
Стендові випробування			
Заміна резинотехнічних виробів (РТВ) і прокладок, пов’язаних з течею по зовнішніх поверхнях та роз’ємах			
РВТ та ШРЗ:			
Технічна експертиза			
Стендові випробування			
Гідроциліндри:			
Технічна експертиза			
Стендові випробування			
Заміна РТВ і прокладок, пов’язаних з течею по зовнішніх поверхнях та роз’ємах Заміна ущільнень поршня			
Гідророзподільники:			
Технічна експертиза			
Стендові випробування			
Заміна деталей та вузлів клапанних систем, налаштування клапанних систем, заміна РТВ і прокладок, пов’язаних з течею по зовнішніх поверхнях та роз’ємах			
Аксіально-поршневі насоси та гідромотори			
Технічна експертиза			
Капітальний ремонт АПМ або з похилою шайбою, або з похилим блоком			
Капітальний ремонт АПМ як з похилою шайбою, так і з похилим блоком			
Стендові випробування			
Часткове розбирання, діагностика за тиском, заміна деталей та вузлів клапанних систем, налаштування клапанних систем, заміна складових частин: насос підживлення, клапанна коробка, гідророзподільник, торцеве ущільнення			
Демонтаж гідровузлів, монтаж на мобільній техніці та перший запуск			

- у виробника – при надходженні виробу на його адресу або у разі необхідності використання спеціального ремонтного та тестуючого обладнання. В такому разі строк проведення ремонтних робіт збільшується, що повідомляється споживачеві.

Виконання ремонтних робіт включає в себе обов'язкове випробування виробу на стенді або за допомогою тестуючого обладнання на місці експлуатації виробу безпосередньо на техніці. За результатами проведення експертизи складається акт перевірки якості.

Заміна продукції з виявленою невідповідністю проводиться:

- СЦ конвеєрного заводу – у разі відсутності можливості прибуття спеціаліста СЦ, ДСО або виробника для проведення технічної експертизи та ремонту;

- розподільчою компанією, СЦ, ДСО, виробником – у разі відсутності можливості відновлення виробу або у разі, якщо проведення ремонтно-відновлювальних робіт є економічно недоцільним.

Гарантійний строк на продукцію Гідросила™, що поставляється на заводи-виробники повнокомплектної техніки, встановлюється за домовленістю сторін, відображається в контрактах (договорах) на поставку, і не може бути меншим, ніж гарантійний термін на основний виріб (техніку).

На всі вироби (насоси шестеренні, насоси аксіально-поршневі, гідророзподільники, гідроциліндри, рукава високого тиску) виробництва підприємств «Гідросила ГРУП» та реалізованих через торговельну мережу «Торгового дому Гідросила» поширюється гарантія 24 місяці, а саме:

- термін зберігання з дати випуску до введення в експлуатацію не більше 12 місяців;

- термін експлуатації – 12 місяців з дня введення в експлуатацію (з дня продажу кінцевому споживачеві).

Гарантія не поширюється:

- на вироби, гарантійний строк яких минув;
- у разі порушення правил та умов експлуатації, зазначених у паспорті на виріб;
- на вироби, що застосовуються не за призначенням;
- на вироби, що зазнали механічних пошкоджень;
- у разі порушення умов транспортування, зберігання та монтажу;
- на вироби, які підлягали розбиранню та промиванню кінцевим споживачем.

До обов'язків сервісних центрів належить:

1. Представляти інтереси виробника в певному регіоні, оперативно задовольняти потреби споживача у сервісному обслуговуванні продукції.

2. Проводити гарантійне обслуговування продукції, що вийшла з ладу у гарантійний термін експлуатації, у строки, порядку та обсязі, встановлених договором на проведення гарантійного обслуговування.

3. Проводити технічну експертизу гарантійної продукції, що доставляється з місць експлуатації.

4. Проводити технічну експертизу персоналом, який пройшов спеціальне навчання пристрою, правилам експлуатації, обслуговування та ремонту продукції та відповідно до наданої виробником методики.

Таблиця 2

Види робіт, що виконуються при обслуговуванні продукції

Продукція	**Види сервісних робіт**		
	Гарантійне обслугову-вання	**Післягаран-тійне обслугову-вання**	**Ремонт**
Насоси НШ:			
Заміна РТВ та прокладок, пов’язаних з течею по зовнішніх поверхнях та роз’ємах			
РВТ та ШРЗ:			
Перевірка зовнішньої герметичності			
Гідроциліндри:			
Заміна РТВ та прокладок, пов’язаних з течею по зовнішніх поверхнях та роз’ємах. Заміна ущільнень поршня. Часткове розбирання в умовах сервісного центру, заміна деталей та вузлів			
Гідророзподільники:			
Заміна РТВ та прокладок, пов’язаних з течею по зовнішніх поверхнях та роз’ємах, заміна деталей та вузлів клапанних систем, налаштування клапанних систем			
Аксіально-поршневі машини:			
Часткове розбирання в умовах експлуатації, діагностика за тиском, заміна деталей та вузлів клапанних систем, налаштування клапанних систем, заміна складових частин			
Повне розбирання в умовах сервісного центру, заміна деталей та складових частин, виконання контрольно-регулювальних операцій та налаштування клапанних систем			

5. Якщо за результатами проведеної технічної експертизи встановлено провину виробника у відмові гарантійної продукції, усунути наявні недоліки продукції, а в разі наявності істотного недоліку – провести заміну продукції на нову. Витрати СЦ на гарантійне обслуговування продукції відшкодовуються виробником.

6. Обслуговування та ремонт продукції, що не підпадає під умови гарантії, проводяться за рахунок споживача.

7. Сформувати фонд запасних частин щодо робіт з гарантійного обслуговування продукції.

8. Використовувати під час проведення гарантійного обслуговування продукцію та запасні частини до неї виключно виробництва виробника.

9. Щотижня направляти до ДЗЗ звіт про проведені роботи з гарантійного обслуговування.

10. При виявленні масових або систематичних недоліків продукції негайно інформувати про них ДЗГ для подальшої передачі виробнику.

11. Повертати за свій рахунок в організацію, зазначену Приватним АТ «ТД «Гідросила», забраковану продукцію з істотними недоліками, комплектуючі, деталі та вузли, відмова яких у гарантійний термін експлуатації сталася з провини виробника та з яких технічною експертизою прийнято рішення щодо заміни. У разі економічної недоцільності повернення забракованої продукції зберігати її протягом одного року і пред’являти на першу вимогу виробника або Приватного АТ «ТД «Гідросила».

12. На вимогу Приватного АТ «ТД «Гідросила» проходити повторну атестацію (навчання) персоналу на право проведення гарантійного обслуговування продукції.

DRY EYE SYNDROME AS A COMPLICATION OF RADIATION THERAPY. MODERN APPROACH TO TREATMENT

Hrizhymalska Kateryna,
PhD, Associate Professor
Vinnytsya National Pirogov Memorial Medical University

Namazova Oleksandra,
Postgraduate
Vinnytsya National Pirogov Memorial Medical University

Hrizhymalska Oleksandra
Student
Vinnytsya National Pirogov Memorial Medical University

The aim of the study was to investigate the results of the use of trihalose-based eye drops in cancer patients with dry eye syndrome on the background of radiation therapy.

Materials and methods. We examined 20 people aged 33 to 80 years with clinical manifestations of SSO on the background of radiation therapy, which were divided into experimental and control groups. In the experimental prescribed eye drops based on trehalose, and in the control - tear substitutes with preservatives based on: TS-polysaccharide (0.5%), mannitol, sodium hydrogen phosphate

The examination included general and special indicators of tear production, tear film rupture time, total tear production (Schirmer test I), ophthalmic research methods. The observation period was 20 days.

Results and discussion. It was found that in the experimental group there was a significant reduction in the manifestations of irritation of the anterior surface of the eye (conjunctival hyperemia and foreign body sensation), increased tear film rupture time, total tear production and Schirmer I test by 33% compared to control group. According to the results of the survey, patients from the second group who used eye drops based on trehalose (Thealos-Duo), noted good tolerability of the drug without the appearance of side effects.

Conclusions. In people with dry eye syndrome, whose clinical symptoms developed on the background of radiation therapy, long-term use of eye drops based on trehalose (Thealose-Duo) has improved the functional parameters of the front of the eye and increase the effectiveness of eye drops based on sodium hyaluronate. This allows us to recommend the use of eye drops based on trehalose in the complex treatment of dry eye syndrome in cancer patients on the background of receiving radiation therapy to improve quality of life.

References:

1. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1201971213001549
2. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7590862/
3. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26851160/

COMPARATIVE ASSESSMENT OF BILE DUCT DECOMPRESSION METHODS IN PATIENTS WITH OBSTRUCTIVE JAUNDICE

Karyi Yaroslav,
Associate Professor
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya
Surgery Department of the Medical Faculty No. 2

Introduction: According to WHO, obstructive jaundice (OJ) is one of the most common diseases of the digestive system observed in 10-15% of the world's population [1, 2]. The benign genesis of OJ is preconditioned by choledocholithiasis, stenotic papillitis, chronic fibrous pancreatitis, strictures of the bile ducts, parapapillary diverticula, and other diseases. The discussion regarding a choice among the methods of biliary decompression is still underway. Most clinical institutions prefer a two-stage treatment method. Perhaps, a single-stage treatment approach is being increasingly used as the experience is gained and surgical techniques are improved [3, 4]. However, both single-stage and two-stage methods of bile duct decompression lead to a progression of hepatic insufficiency after bile duct restoration [5, 6].

The aim: To determine a tempo of biliary decompression after external and internal drainage of bile ducts, endoscopic transpapillary interventions in patients with OJ.

Materials and methods: In the period from 2002 to 2020 210 patients with OJ of non-tumor genesis received treatment. 127 (60.5%) patients were females and 83 (39.5%) patients were males. There were 15 (7.1%) patients of a younger age, 45 (21.4%) patients of a middle age, 70 (33.3%) elderly patients, 74 (35.2%) senior patients, and 6 (2.9%) long-livers. The average age was 52 ± 6,0 years. The duration of OJ up to 14 days was diagnosed in 108 (51.4%) patients, from 14 to 28 days – in 76 (36.2%) patients, and more than 28 days – in 24 (11.4%) patients. The average duration of OJ was 19 ± 3,5 days.

The OJ underlying diseases were: choledocholithiasis – in 149 (70.9%) patients, Myrizzi`s syndrome – in 16 (7.6%) patients, common bile duct stricture – in 8 (3.8%) patients, stenotic papillitis – in 19 (9.0%) patients, chronic fibrous pancreatitis – in 10 (4.8%) patients, pancreas head cyst – in 5 (2.4%) patients, duodenal ulcer penetrated in hepatoduodenal ligament – in 3 (1.4%) patients.

In the course of the study, the patients were divided into three groups: group I (103 patients), where endoscopic methods of biliary decompression were used, group II (52 patients), where biliodigestive anastomosis was formed, and group III (55 patients), in which external drainage of bile ducts was performed.

Results and discussion: In group I patients, the endoscopic methods of biliary decompression were used in 103 (49.0%) cases. At the first stage, endoscopic papillary balloon dilatation was performed in 4 (1.9%) patients with single concrements up to 5 mm in diameter located in the distal common bile duct portions. Incomplete endoscopic papillosphincterotomy (EPST) (up to 1.0 cm) was performed in 24 (11.4%) patients

with choledocholithiasis, which enabled a self-discharge of calculi with diameters up to 10 mm. In addition, we used incomplete EPST in 19 (9.0%) patients with stenotic papillitis. A complete EPST (over 1.0 cm) was performed in 20 (9.5%) patients, which enabled the lithoextraction using a Dormia. After complete EPST, a mechanical lithotripsy was performed in 12 (5.7%) cases of 10-20 mm calculi, followed by removal of fragmented concrements with Dormia basket.

Endobiliary transpapillar stenting was performed for prolonged biliary decompression in 4 (1.9%) patients with a stricture of common bile duct terminal portion. In case of purulent cholangitis, a nasobiliary drainage was performed in 20 (9.5%) patients, which made it possible to decompress and sanitation bile ducts. Laparoscopic cholecystectomy (LCE) was performed at stage II, after treatment of OJ and purulent cholangitis.

Group II patients were subjected to internal drainage of bile ducts in 52 (24.8%) cases. In obstruction of distal common bile duct portions, a choledochoduodenoanastomosis was formed using an intraoperative technique for prevention of reflux of duodenal contents (patent of Ukraine No. 85986). Areflux choledochoduodenostomy was performed in 41 (19.5%) patients: in 26 (12.4%) cases of choledocholithiasis combined with stenotic papillitis, in 10 (4.8%) cases of chronic fibrous pancreatitis, and in 5 (2.4%) cases of the pancreas head cyst. Combined areflux hepaticojejunoduodenostomy (patent of Ukraine No.112735) was formed in 11 (5.2%) patients, i.e. 4 (1.9%) individuals with common bile duct stricture and 7 (3.3%) patients with Mirizzi`s type II syndrome.

In group III patients we performed the external drainage of bile ducts in 55 (26.2%) cases. LCE with cysticolitotomy with a Fogarty catheter was performed in 15 (7.1%) patients with up to 5 mm concrements below the point where the cystic duct run into the common hepatic duct. LCE with external drainage of common bile duct was performed in 9 (4.3%) patients with Mirizzi`s type I syndrome.

Open cholecystectomy (OCE) with choledocholithotomy was performed in *28* (13.3%) patients with over 20 mm concrements that could not be removed transpapillary. In 20 (9.5%) patients, a probe-obturator of extrahepatic bile duct was used (patent of Ukraine No. 104826). In the postoperative period, the volume of the obturator balloon was gradually reduced for 7-10 days, which made it possible to carry out dose-controlled decompression of bile ducts and to prevent a post-decompression liver dysfunction. A separation of ulcer defect was performed in *3 (1.4%)* patients with duodenal ulcer penetrated in hepatoduodenal ligament. T-shaped drainage-balloon (patent of Ukraine No.104469) was used to prevent the formation of a common bile duct stricture after the duct defect suturation. The balloon dilatation at the level of common bile duct plastics lasted 3 months. No common bile duct stricture signs were present after 2 years after the surgery interventions.

Gradual decrease of bilirubin and alkaline phosphatase levels on Days 1, 3, and 5 after endoscopic interventions, and reaching the normal level on Day 7 was observed in group I patients. Alanine aminotransferase (ALAT) and aspartate aminotransferase (ASAT) decreased to the standard levels on Day 5. No significant violations of the functional state of the liver were observed after endoscopic transpapillary interventions.

The group II patients demonstrated a decrease of bilirubin and alkaline phosphatase levels on Day 1 after formation of biliodigestive anastomoses, gradual increasing of the levels on Days 3, 5, and 7, and normalization thereof on Day 14. The ALAT activity restored on Day 10, ASAT – a day earlier. The formation of areflux choledochoduodenoanastomosis and combined areflux hepaticojejunoduodenostomy was accompanied by a moderate rate of decompression of bile ducts due to the presence of a valve mechanism.

The group III patients demonstrated a rapid decrease of bilirubin and alkaline phosphatase levels on Day 1 after external drainage of bile ducts, their gradual increase on Days 3, 5, and 7, a decrease on Days 10, 14, and normalization on Day 28. The level of transaminases (ALAT, ASAT) reached the norm earlier – on Days 23 and 21, respectively (fig. 5). The external decompression of the biliary system was accompanied by a rapid decrease of pressure in bile ducts, which led to post-decompression liver dysfunction, required a dose-controlled decompression of bile ducts for 7-10 days.

Conclusions: 1. No significant violations of the functional state of the liver were observed after endoscopic transpapillary interventions.

2. The formation of areflux biliodigestive anastomosis was accompanied by a moderate rate of biliary duct decompression due to the presence of a valve mechanism.

3. The external drainage of biliary ducts was characterized by a rapid rate of biliary decompression, which led to a post-decompression syndrome, and required a dose-controlled decompression of bile ducts.

References:

1. Topal B., Vromman K., Aerts R. Hospital cost categories of one-stage versus two-stage management of common bile duct stones. Surg. Endosc. 2010; 24: 413-416.

2. De Palma G.D., Luglio G., Maione F. et al. Endoscopic snare papillectomy: a single institutional experience of a standardized technique. A retrospective cohort study. Int. J. Surg. 2015; 13: 180-183.

3. Stark A., Hines O.J. Endoscopic and operative palliation strategies for pancreatic ductal adenocarcinoma. Semin. Oncol. 2015; 42 (1): 163-176.

4. Santo, M.A., Domene C.E., Riccioppo, D. Common bile duct stones: analysis of the videolaparoscopis surgical treatment. Arg. Gastroenterol. 2012; 49 (1): 41-51.

5. Desiaterik V.I., Kotov A.V., Mamchur D.V. Ways to improve the results of surgical treatment for obstructive jaundice on the background of gallstone disease. Ukrain. J. Surg. 2017; 1 (32): 100-105.

6. Yang M.J., Kim J.H., Yoo B.M. et al. Partially covered versus uncovered self-expandable nitinol stents with anti-migration properties for the palliation of malignant distal biliary obstruction: A randomized controlled trial. Scand. J. Gastroenterol. 2015; 50 (12): 1490-1499.

STAGE APPROACH IN THE TREATMENT OF PATIENTS WITH ACUTE PANCREATITIS

Kolosovych Ihor
Doctor of Sci (Med), Professor,
Head of Department of Surgery №2
BOGOMOLETS NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY,
c. Kyiv, Ukraine

Hanol Ihor
PhD (Med), Assistant of Professor of Department of Surgery №2 BOGOMOLETS NATIONAL MEDICAL UNIVERSITY,
c. Kyiv, Ukraine

Leading place among the diseases of the pancreas is acute pancreatitis. A feature of the course of pancreatitis in young people is the high risk of complications, mortality in which reaches 5.5%, and in severe acute pancreatitis - varies between 40-70% [1]. In addition, this course of acute pancreatitis is the most dangerous in the case of open surgery, as mortality ranges from 12% to 56% [2]. In view of this, there have been recent studies of the step-up approach to treatment [3].

The purpose of this work is to improve the results of surgical treatment of patients with acute pancreatitis.

Materials and methods. The results of treatment of 112 patients with acute pancreatitis, who were hospitalized in the procedure of ambulance in the Department of Surgery №2 of the Bogomolets National Medical University at the worshiper in the period 2009–2022. Severe disease was observed in 83 (74.1%) patients, moderate in 29 (25.9%) patients. In the early phase of the disease, endoscopic operations were performed in 44 (39.3%) patients, and laparotomy was performed in 12 (10.7%) patients with widespread peritonitis. In the late phase - 15 (13.4%) patients underwent laparotomy, necrsequestrectomy, abdominization pancreas, drainage of the abdominal cavity and retroperitoneal space, 36 (32.1%) patients were treated with ultrasound-guided puncture treatments. In the case of progression of the disease and ineffective drainage under ultrasound control, 5 (4.5%) patients were treated with retroperitoneoscopically assisted necrsequestrectomy, combined laparoscopic and retroperitoneoscopically assisted necrsequestrectomy in 3 (2.7%) patients, and in 2 (1.8%) patients, laparotomy, abdominization, necrsequestrectomy, drainage of the abdominal cavity and retroperitoneal space were detected. The surgical intervention in the late phase of the disease was 21±4.2 days from the onset of the disease. A stege approach in the treatment of acute pancreatitis was applied to 80 (71.4%) patients in the main group. The comparison group consisted of 32 (28.6%) patients who underwent laparotomy and laparoscopic interventions in the early and late periods of the disease without prior use of endoscopic interventions or drainage operations under ultrasound control.

Results. In the main group the length of stay in the hospital was 21,3±4,2 days, respectively, in the comparison group – 48,2±5,3 days. In 42 (95.5%) patients who underwent endoscopic surgery, a positive clinical effect, rapid regression of symptoms of acute pancreatitis was achieved. In two (4.5%) patients who underwent endoscopic interventions, the disease progressed with the development of an abscess of the omental pouch, they underwent puncture drainage under ultrasound control. When using puncture drainage operations under ultrasound control in 26 (72.2%) patients achieved a positive result, the abscess cavity decreased by 63±6.2% within 7 days. In 10 (27.8%) patients, due to the progression of the disease, the following stage of treatment was performed: retroperitoneoscopically assisted necrsequestrectomy (5 (13.9%) patients), combined laparoscopic and retroperitoneoscopically assisted necrsequestrectomy (3 (8.3%) patients), and open laparotomy, abdominization, necrosequestrectomy, drainage of the abdominal cavity and retroperitoneal space (2 (5.6%) patients). Complications in the main group occurred in two (2.5%) patients, the mortality rate was 2.5% (two patients). In the comparison group, complication occurred in 8 (25%) patients, the mortality rate was 18.8% (6 patients).

Conclusions. The use of minimally invasive endoscopic interventions, draining surgeries under ultrasound control, followed by combined laparoscopic and retroperitoneoscopically assisted necrsequestrectomy or open laparotomy, reduces the length of hospital stay of patients from 48.2±5.3 days (comparison group) to 21.3±4.2 days (main group) ($p<0.0001$, $t=28.346$) and the number of complications by 22.5% ($p=0.0002$, $\chi^2=14.104$, DI 9.2333-39.7022). The use of a stage approach in the surgical treatment of acute pancreatitis reduces mortality by 16.3% ($p=0.0026$, $\chi^2=9.058$, DI 4.6571-32.9639).

References:

1. Kolosovych IV, Hanol IV, Cherepenko IV, Lebedieva KO, Korolova KO. INTRABDOMINAL PRESSURE AND ITS CORRECTION IN ACUTE SURGICAL PATHOLOGY. Wiad Lek. 2022;75(2):372-376. PMID: 35307661.
2. Goltsov VR, Savello VE, Bakunov AM, Dymnikov DA, Kurochkin DM, Batig EV. [Purulent-Necrotic Parapancreatitis: the Evolution of Views on Treatment]. Annaly khirurgicheskoy gepatologii = Annals of HPB Surgery. 2015;20(3):75-83. Russian. doi: 10.16931/1995-5464.2015375-83.
3. Kolosovych IV, Hanol IV, Cherepenko IV. Enteral tube feeding in acute pancreatitis and its complications. 2021;4 (78): 75-9. DOI 10.26724/2079-8334-2021-4-78-75-79.

THE CLINICAL PRACTICE'S CASE. FEATURES OF THE COURSE OF GASTROESOPHAGAN REFLUX DISEASE IN COMBINATION WITH SYNDROME OF UNDIFFERENTIATED DYSPLASIA OF CONNECTIVE TISSUE IN EXAMINED PATIENTS, MECHANISMS OF BURDENING INFLUENCE OF THIS COMBINED PATHOLOGY

Romash Iryna,
Doctor of Philosophy, Assistant of Professor in department of Propaedeutics of Internal Medicine. Ivano-Frankivsk National Medical University.
Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Tymkiv Iryna
Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of the Department of Propaedeutics of Internal Medicine Ivano-Frankivsk National Medical University.
Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Romash Ivan,
Candidate of Medical Sciences, Assistant of Professor in department of Psychiatry, Narcology and Medical Psychology. Ivano-Frankivsk National Medical University.
Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Tymkiv Ihor,
Candidate of Medical Sciences, Associate Professor in department of Obstetrics and Gynecology Ivano-Frankivsk National Medical University.
Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Romash Nadiia,
Candidate of Medical Sciences, Associate Professor of the Department of Propaedeutics of Internal Medicine Ivano-Frankivsk National Medical University.Ivano-Frankivsk, Ukraine.

Patient V., the woman of 39 years old, was hospitalized on February 15, 2022 in the therapeutic department with the following complaints: chest pain and heartburn, which are exacerbated in the supine position or immediately after eating, with the torso tilted forward; sour taste in the mouth, constant pain and sore throat; intermittent cough, especially in the morning, without sputum. V. considers himself ill for about 5 years, when she began to suffer from intermittent pain and sore throat. She sought help from a otolaryngologist, repeatedly received outpatient treatment for pharyngitis and tonsillitis, which did not provide relief. After long-term follow-up during the next outpatient treatment, the patient underwent Fibrogastroduodenoscopy (EGD) , where

gastroesophageal reflux was detected, prolapse of the gastric mucosa more than 2 cm above the Z-line with the discharge of gastric contents.

An objective examination revealed that the patient was asthenic and had poorly developed subcutaneous fat. The BMI - 18.4 kg / m2. The skin is pale pink, highly elastic with multiple pigment spots, there was no swelling. Peripheral lymph nodes were not enlarged (except submandibular) and not painful on palpation. The thorax is deformed in the sternum. In the lungs - auscultatory - vesicular respiration, no wheezing, respiratory rate - 16 in 1 minute.

The area of the heart and large vessels was not visually altered; on auscultation - systolic murmur at the apex of the heart, which is heard in a horizontal position and intensifies after exercise. Heart rate - 75 beats per minute, correct, blood pressure - 115/75 mm Hg. The tongue is dry, covered with a white layer, the throat is hyperemic. Abdomen of the correct form, participates in the act of breathing, on palpation - painful in the epigastric region, liver - at the edge of the costal arch, spleen is not palpable, varicose veins of both lower extremities.

General blood test (February 16, 2022) - within normal limits. General analysis of urine (February 16, 2022) - within normal limits. According to the biochemical analysis of blood (February 16, 2022), an additional method of examination, the level of total bilirubin was 18.5 μmol / l, total protein in the blood - 73 g / l, ALT - 0.46 μmol / l, ACT - 0 , 34 μmol / l, thymol test - 1 unit.Serum oxyproline: 90.32 μmol / l (N = 43.5–73.3 μmol / l); Urine oxyproline: 218.96 μmol / l (N = 68.10–112, 97 μmol / l);

Cu - 1.97 μg / g; Zn - 3,765 μg / g; Fe - 312.56 μg / g; Mg - 12.86 μg / g; Ca - 46.23 μg / g; Mn - 28.36 μg / g.

MMP-9 - 3542.3 pg / ml; PGE2 - 367.56 pg / ml; PGF2α - 59.36 pg / ml.

Ultrasound of the gallbladder (February 19, 2022) diagnosed gallbladder deformity and gastroptosis.

According to the results of ultrasound of the kidneys and adrenal glands, lumbar dystopia, nephroptosis, microliths of the left kidney were diagnosed. Hemodynamic changes in intrarenal vessels were not detected.

At Echo cardioscopy (February 19, 2022) a pronounced prolapse of the anterior mitral valve with regurgitation of the second degree. and elongation of the tricuspid valves and their prolapse with regurgitation of the first degree.

According to the results of EGD (February 20, 2022): cardiac insufficiency, prolapse of the gastric mucosa more than 2 cm above the Z line with gastric contents (gastroesophageal reflux), erosive esophagitis LA-B and diaphragmatic esophageal hernia.

ECG from 15.02.2022: sinus rhythm, correct. Heart rate - 75 beats / min, the vertical position of the electrical axis of the heart.

At daily monitoring of pH-esophagus: % of time with pH <4 during the whole monitoring - 22.9 (N = 4.5); % of time with pH <4, standing - 28.4 (N = 8.4); % of time with pH <4, lying down - 12,4 (N = 3,5); the number of episodes of GER with pH <4 - 8.7 (N = 46.9); number of GER lasting> 5 minutes (total) - 23 (N = 23), max GER (duration) - 00:42:56 (N = 00: 19: 48), De Meester - 42.16 (N = 14 , 72).

According to the results of the assessment of the phenotypic signs of NDST syndrome, it was found that the index of Bayton - 6 points, and the indicator according to the Kadurina scale - 16 points, which indicates the average degree of dysplasia.

According to the results of the examination, the following clinical diagnosis was made: gastroesophageal reflux disease, reflux esophagitis LA-B with signs of laryngo-pharyngeal, esophago-pulmonary and astheno-neurotic syndromes; syndrome of undifferentiated connective tissue dysplasia of moderate severity (mitral and tricuspid valve prolapse, visceroptosis (gastroptosis, nephroptosis), varicose veins of the lower extremities; hypermobility of the joints.

IMPAIRED ENDOTHELIAL FUNCTION IN PATIENTS WITH UNSTABLE ANGINA PECTORIS

Smaliukh O.
candidate of medical sciences, Associate Professor
Danylo Halytskyi National Medical University

The pathogenetic mechanism of endothelium dysfunction development is the mismatch between vasodilatation and vasoconstriction, an increase of active forms of acid and prozapal factors as well as a deficit of nitric oxide bioavailability [1, 2, 3]. Disruption of endothelium function leads to vasoconstriction, increased thrombosis, inflammation, proliferation in the judicial wall, and progression of atherosclerosis [1,2]. The processes of inflammation and endothelium dysfunction are the key subgroups in the development and pathophysiology of atherosclerosis and are associated with an increased risk of cardiovascular complications [3, 4]. There is great interest in further understanding of pathophysiological mechanisms that underlie endothelial dysfunction and progression of atherosclerosis, as well as determination of new biomarkers and therapeutic strategies for preventing endothelial dysfunction, atherosclerosis and accordingly reducing the risk of development of ischemic heart disease and its complications [4]. Endothelial dysfunction can be a concomitant process, and it improves after reducing the influence of risk factors, in particular inhibition of smoking, diet, physical strain as well as after drug treatment (angiotensin-converting enzyme inhibitors, statins) [3, 5].

The most potent vasopressor reactions include endothelinins. Their family includes three structurally similar peptides - endothelin-1, endothelin-2, endothelin-3, which differ in some changes in amino acid sequence and only the first one is synthesized by endothelial cells [6]. Endothelin-1 (ET-1) does not accumulate in endotheliocytes but quickly accumulates under the influence of adrenaline, thrombin, angiotensin III, vasopressin, interleukin-1, growth factors, and others. The activation of its synthesis in the body is affected by hypoxia, ischemia, acute stress. Endothelin-1 is a marker of coronary atherosclerosis and endothelium dysfunction and has prognostic value in cardiovascular disorders [7, 8].

The aim of the work is to investigate the indices of lipid profile and endothelial function in patients with unstable angina pectoris during treatment with rosuvastatin.

Materials and Methods. The 33 patients with unstable angina who underwent hospital treatment in the cardiology department of the emergency department were examined; their average age was 68.3±1.9 years. The patients received basic treatment with rosuvastatin 10 mg once a day. The control group included 20 practically healthy patients of the same age and status. The patients underwent clinical examination, examination of blood lipid spectrum indices and endothelin-1. Examinations were performed before treatment and one month after treatment. The investigation was approved by the Bioethics Committee and was carried out according to the principles of the Declaration of Helsinki.

Results and discussion. The analysis of the data obtained in patients with unstable angina showed that the level of total cholesterol (TC), low-density lipoprotein cholesterol (LDL), Atherogenicity coefficient (CA), triglyceride (TG) were significantly higher than those of the control group, and the level of high-density lipoprotein cholesterol (HDL) was lower. After the treatment the lipid profile improved, TC decreased by 14.0% ($p<0.01$), LDL - 18.8% ($p<0.01$), CA - 24.2% ($p<0.01$), TG - 18.4% ($p<0.05$), HDL increased by 6.7% ($p>0.05$). The evaluation of endothelial function demonstrated the increased level of endothelin-1 in patients with unstable angina (2,60±0,17 fmol/ml) in comparison with the control group (0,89±0,09 fmol/ml). After the treatment, we observed a 29,62% decrease in the amount of endothelin-1 ($p<0,01$).

The data we obtained are in agreement with the results of Gang M. (2018). In the author's study in patients with diabetes mellitus and concomitant ischemic heart disease after taking rosuvastatin, lipid profile indices (TG, LDL) increased, indices of endothelin-1 decreased and NO levels increased.

The obtained results confirm that treatment with rosuvastatin effectively decreases the level of lipids in the blood, which in turn affects the improvement of the function of endothelia [9]. Sahebkar A. (2015) in his study concluded that treatment with statins significantly decreases the concentration of circulating endothelin-1, and does not depend on the duration of treatment and dosage of statins. In his opinion, this effect of statins can be influenced by the lipophilicity of statins.

Conclusion. In patients with unstable angina after treatment with rosuvastatin an increase in lipid profile indicators was noted, which in turn influences the improvement of endotheliocyte function. A decrease in endothelin-1 level ($p<0,01$) is evidence of improvement of endothelin function.

References:

1. Sun H-J, Wu Z-Y, Nie X-W and Bian J-S. Role of Endothelial Dysfunction in Cardiovascular Diseases: The Link Between Inflammation and Hydrogen Sulfide. Front. Pharmacol. 2020;10:1568. doi: 10.3389/fphar.2019.01568

2. Matsuzawa Y, Gudetti RR et al. Treating coronary disease and the impact of endothelial dysfunction. Prog Cardiovasc Dis. 2015;57(5):431-442.

3. Poredos P, Poredos AV, Gregoric I. Endothelial Dysfunction and Its Clinical Implications. Angiology. 2021;72(7):604-615. doi:10.1177/0003319720987752

4. Medina-Leyte DJ, ZepedaGarcía O, Domínguez-Pérez M, González-Garrido A, Villarreal-Molina T, Jacobo-Albavera L. Endothelial Dysfunction, Inflammation and Coronary Artery Disease: Potential Biomarkers and Promising Therapeutical Approaches. Int. J. Mol. Sci. 2021;22:3850. https://doi.org/10.3390/ijms22083850

5. Sahebkar A, Kotani K, Serban S et al. Statin therapy reduces plasma endothelin-1 concentrations: A meta-analysis of 15 randomized controlled trials. 2015;241(2):433-442. https://doi.org/10.1016/j.atherosclerosis.2015.05.022

6. Vatter H. Ambrisentan, a Non-peptide Endothelin Receptor Antagonist Cardiovascular Drug Reviews. 2006;24(1):63–76.

7. Dashwood MR, Tsui JC. Futher evidence for role of endothelin-1 (ET-1) in critical limb ischemia. J. Cell. Commun. Signal. 2011;5:45-49.

8. Daka B, Olausson J, Larsson, CA et al. Circulating concentrations of endothelin-1 predict coronary heart disease in women but not in men: a longitudinal observational study in the Vara-Skövde Cohort. BMC Cardiovasc Disord. 2015;146. https://doi.org/10.1186/s12872-015-0141-y

9. Gang M, Shuting B. Effect of rosuvastatin on vascular endothelial functions and inflammatory factors of patients with type 2 diabetes mellitus and coronary heart disease. Experimental and Therapeutic Medicine. 2018;17(1):332-336. https://doi.org/10.3892/etm.2018.6923

К ВОПРОСУ ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ОСОБЕННОСТИ РАБОТЫ ПИЩЕВАРИТФЕЛЬНЫХ ЖЕЛЕЗ

Аскарьянц Вера Петровна
доцент
кафедры фармакологии, физиологии.
Ташкентский Педиатрический Медицинский Институт. г. Ташкент.

Пшениснова Кристина Геннадьевна
студентка.
Ташкентский Педиатрический Медицинский Институт. г. Ташкент,

Уйбикова Эмилия Фархадовна
студентка.
Ташкентский Педиатрический Медицинский Институт. г. Ташкент,

Гуржиева Виктория Игоревна
студентка.
Ташкентский Педиатрический Медицинский Институт. г. Ташкент.

Пищеварительная система человека осуществляет переваривание пищи (путём её физической и химической обработки), всасывание продуктов расщепления через слизистую оболочку в кровь и лимфу, выведение непереваренных остатков. И поэтому изучение сдвигов в пищеварительной системе всегда остается открытым вопросом как в теоретической, так и клинической медицине.

Авторами зарубежной и отечественной литературы отмечено, что велика роль гормонов коры надпочечников при стрессе, в том числе при гипоксии и травме с последующей регенерацией органов. Стрессовая реакция занимает важное место в жизнедеятельности организма при различных условиях его существования. В результате развития стресса адаптационные реакции могут привести либо к приспособлению, либо к срыву адаптации .

В реализации стресса ведущее значение имеют гормоны коры надпочечников, так как в отсутствие последних многие компоненты стрессовой реакции утрачиваются.

Введение стероидных препаратов в больших дозах оказывает анти воспалительное и десенсибилизирующее действие . С целью усиления биологической активности природных кортикостероидов были получены их многочисленные синтетические аналоги. Успехи в синтезе многочисленных кортикостероидных препаратов проявляется резким спадом интереса к физиологическим эффектам природных гормонов коры надпочечников. Специалисты не используют экстракты коры надпочечников в медицинской практике из-за малой их эффективности при лечении ряда заболеваний (адаптационном синдроме, аллергических процессах, диффузных болезнях

соединительной ткани и др.). В тоже время известно, что при введении полусинтетических кортикостероидов в больших концентрациях по закону обратной связи происходит выключение синтеза не только гидрокортизона, но и большинства других соединений, отсутствие которых не безразлично для организма в критических ситуациях . Кора же надпочечников образует большое число соединений стероидного ряда в минорных концентрациях.

А также в литературе отмечен тот факт, что гормоны коры надпочечников в минорных концентрациях стимулируют синтез белка и активность ферментов в ряде органов, в том числе и печеночной ткани . Они индуцируют синтез информационной и рибосомальной РНК, повышая в результате способность ткани к регенерации после травматических и гипоксических повреждений. В свою очередь синтез пластического материала требует больших энергетических затрат. Следовательно, предполагается влияние гормонов коры надпочечников и на энергетику клеток в процессе регенерации. И так все это свидетельствует о физиологической роли и возможности использования экстрактов надпочечниковой ткани животных и фетальных надпочечников человека при моделировании репарационных процессов органов, в частности, печени при травме и гипоксии.

В свою очередь физиологами отмечено ,что печень, в отличие от других пищеварительных желез, выполняющих преимущественно одну секреторную работу, является железой, которая кроме выработки желчи, осуществляет целый ряд других жизненно важных для организма функций. Остановимся на рассмотрении желчеотделительной функции.

Желчь является продуктом жизнедеятельности печеночных клеток. Она состоит из воды, плотных веществ, в состав которых входят, главным образом, желчные пигменты и желчные кислоты, а также некоторое количество муцина, липоидов и минеральных веществ. Желчные пигменты образуются в результате превращения гемоглобина эритроцитов. Они подлежат удалению из организма, поэтому желчеотделительную функцию печени в известной степени можно рассматривать как экскреторную функцию. Желчные кислоты синтезируются в печени, имеют важное значение в пищеварении жиров, поэтому желчеотделительную деятельность печени можно рассматривать как секреторную функцию.

Оказано, что в составе желчи определяются белковые вещества (1,33%, при голодании 3,13%), липиды (до 40 мг%0, которые повторно могут быть усвоены организмом. В связи с этим выдвигается предположение, что желчеобразование имеет значение в межуточном обмене веществ. Указано на роль желчи в фосфорном обмене и гликолитических процессах в пищеварительном канале.

Образуется желчь беспрерывно, но выделяется в пищеварительный тракт периодически, только тогда, когда имеет место рефлекс со стороны двенадцатиперстной кишки, вызывающей сокращение желчного пузыря. Поэтому различают желчеотделение и выход желчи в 12-ти перстную кишку. Ввиду того, что нас интересует вопрос об изменении работоспособности печеночных клеток при длительной интенсивной желчеотделительной

деятельности печени, мы остановимся на рассмотрении только желчеотделительного процесса.

Вскрывая правее мечевидного отростка брюшную полость, Шванн (Schwann, 1844) вставлял в дно желчного пузыря канюлю, вместе с которой подшивал желчный пузырь к стенке брюшной полости. Пользуясь такой фистулой желчного пузыря, Шванн изучал желчеотделительную деятельность печени. Им было установлено, что желчеотделение происходит беспрерывно и усиливается в связи с приемом пищи.

Дальнейший анализ литературных источников показал, что давно уже было замечено, что несмотря на секрецию многих пищеварительных желез и переход при этом из крови в пищеварительный канал воды и солей, содержание их в крови не меняется. Однако меняется закономерным образом состав мочи, понижается содержание хлоридов, а при съедании сухих веществ понижается и скорость мочеотделения. Как только прекращается работа пищеварительных желез, моча приобретает прежний состав. Этот процесс, обеспечивающий возможность выделения воды и солей железами, осуществляется благодаря мобилизации солей и воды в организме и задержке хлористого натра почками.

Очевидно, последовательность процессов возбуждения железистого аппарата главных пищеварительных желез и обеспечения их деятельности обусловливается нервной системой. Благодаря этому достигается точное соответствие деятельности железистого аппарата силе и последовательности действующих раздражителей и происходит экономия сил организма.

Кроме воды и солей, в составе секретов выделяются органические вещества, являющиеся носителями ферментативных свойств пищеварительных соков. В составе крови некоторых из этих веществ нет, они синтезируются пищеварительными железами и выделяются с солями и водой. Некоторые из ферментов, содержащихся в железистой ткани, для своего действия требуют соответствующей среды (например, pH среды), другие, помимо этого, также – соответствующего фермента. Синтез ферментов является важнейшей функцией пищеварительных желез, и эта функция, вероятно, вследствие своей сложности, при длительной деятельности больше на страдает. Восстановление ее также требует длительного времени.

Синтез веществ, входящих в состав секретов, происходит как в спокойном, так и состоянии желез. Нормальная без ущерба деятельность может осуществляться только тогда, когда процессы синтеза веществ железистой тканью не будут отставать от процессов расходования этих веществ во время секреции. При небольших и непродолжительных тратах веществ в составе соков, железы успевают восстановить свой состав, а также работоспособность.

При продолжительной деятельности с явными признаками ослабления работоспособности желез, хотя и развивается временная потеря их работоспособности, все же восстановительные процессы усиливаются в такой степени, что работоспособность желез даже повышается. Когда же длительная деятельность повторяется и работоспособность желез не успевает полностью до начала следующей деятельности восстановиться, тогда развивается состояние хронической функциональной неполноценности ткани. Железы в течение

длительного времени не способны вырабатывать секрет нормального химического состава. Последнее находится в непосредственной связи с изменениями как в железистом аппарате работающих органов, так и в рефлекторных механизмах, посредством которых возбуждаются эти органы и обеспечивается их деятельность.

Восстановление протекает быстро тогда, когда траты веществ происходят быстро и они незначительны, если же траты веществ значительны и растягиваются на продолжительное время, восстановление работоспособности занимает продолжительное время. Разумеется, наступающие при понижении работоспособности изменения, имеют функциональный характер и отличаются от истощения при голодании.

Весьма интересным, с точки зрения анализа понижения работоспособности желез, является изменение в составе отделяющегося секрета содержания остаточного азота. При длительной деятельности естественно было бы ожидать накопления в составе слюны остаточного азота, подобно тому, как изменяется содержание белкового азота. Остаточный азот постепенно понижается и в составе слюны исчезает раньше, чем белковый азот. В следующие дни содержание остаточного азота восстанавливается до исходных величин.

В составе желудочного сока остаточный азот находится в концентрации почти в два раза более высокой, чем белковый азот. Выделение остаточного азота, очевидно, является следствием обменных процессов, происходящих в железах так же, как и в других органах.

В непосредственной связи с внутренними химическими изменениями в железистой ткани находится восстановление работоспособности желез. Превращение и выделение веществ железистой тканью в составе секретов, выделяемых железами, приводят к возникновению химических сдвигов в работающих железах. Эти сдвиги, по-видимому, идут по двум направлениям: наряду с накоплением продуктов распада меняется химический состав и условия деятельности железистых клеток. В результате наступивших изменений химического состава среды, по-видимому происходит усиление восстановительных процессов. В ряде исследований показано, что искусственное изменение химизма внутренней среды при достаточной скорости этого процесса оказывает на ткань возбуждающее действие. Если же деятельность ткани возбуждается под влиянием внешних факторов и происходит накопление продуктов распада, то они являются возбудителями восстановительных процессов.

Что касается морфологических изменений самого работающего субстрата, то по этому вопросу имеются лишь предварительные наблюдения. При изучении микроскопических изменений в функционирующей железистой ткани в хроническом опыте на собаках методом биопсии и изучения влияния на железы нервов, отмечено различное отношение работавшей и не работавшей ткани желудочных желез к химической обработке желез и их окрашиванию. Это явление наступает совершенно закономерно и нуждается в дальнейшем детальном изучении.

Анализируя всю совокупность механизмов, осуществляющих регуляцию секреторного процесса, прежде всего надо подчеркнут важность изменений, развивающихся в центральных частях рефлекторной дуги условных рефлексов. Нарушение стереотипа действующих раздражителей, выражающее более или менее значительный срыв корковой деятельности и нарушение баланса между процессами возбуждения и торможения, сопровождается наступающим вследствие этого нарушением хода секреторного процесса. Это состояние остается надолго и является выражением кортико-висцеральной патологии.

Проведенные исследования по изучению в хроническом опыте динамики секреторного процесса, состава отделяющихся секретов, структурных и химических изменений секретирующих желез показали важное значение химических сдвигов в организме. Эти сдвиги возникают в железистом аппарате работающих желез, они наблюдаются в среде, омывающей их и в органах, регулирующих деятельность желез. Определенный пищевой режим со всеми особенностями состава пищевых средств сказывается на балансе многих веществ в организме и влияет на динамику физиологических процессов.

Специалистами было утверждено также ,что возрастная гастроэнтерология периода восходящего онтогенеза получила развитие в следующих четырех направлениях: первое - экспериментальная гастроэнтерология, включающая изучение механизмов становления пищеварения в эксперименте на детенышах млекопитающих животных; второе - возрастная детская гастроэнтерология, изучающая становление пищеварения у здоровых детей и подростков; третье - возрастная спортивная гастроэнтерология, изучающая влияние различных видов спорта на пищеварение у юных спортсменов и четвертое - патология желудочно-кишечного тракта у детей и подростков. Из всех этих направлений наименее изученным оказалось второе - возрастная детская гастроэнтерология, недостаточность знаний в области которой следует отнести к числу основных факторов, лимитирующих эффективность профилактики и терапии желудочно-кишечных заболеваний у детей и подростков.

Таким образом, подводя итоги литературного обзора можно отметить о ценности дальнейшего изучения этой проблемы в медицине в целом.

Литература

1. Дисенбаева Л.Г. Электрогастрографические исследования моторной функции желудка у здоровых детей и при некоторых заболеваниях органов пищеварения: Автореф. дис. . канд. мед. наук. Ростов н/Д, 1979. -17 с.
2. Дорофеев Г.И., Ивашкин В.Т., Устянский Е.А. Некоторые клинико-биохимические аспекты регуляции секреции соляной кислоты и пепсина железами желудка // Терап. арх. 1980. - Т. 52, № 11. - С. 77-80.
3. Дорофейчук В.Г. Механизмы защитной функции лизоцима. Фундаментальное и прикладное значение // Нижегород. мед. журн. 1996. - № 2. -С. 9-13.
4. Держевецкая И.А. Эндокринная система растущего организма. М.: Высшая школа, 1987. - 207 с.

5. Дудникова Э.В. Роль вегетативной нервной системы и факторов агрессии и защиты в патогенезе хронических гастродуоденальных патологий у детей в начале пубертатного периода. Автореф. дис. . док. мед. наук. -Ростов н/Д, 1991.- 34 с.
6. Годецкий В.И., Сергеева С.С., Эккерт Л.Г., Уголев А.М. Два типа клеточного дыхания (апикальное и базо-латеральное) и пище-варительно транспортная функция энтероцитов. В сб.: фундаментальные проблемы гастроэнтерологии. КГУ, Киев, 1981, с.67-68.
7. Груздков А.А. Функциональная топография тонкой кишки и её адаптация (математическая модель). В сб.: Тезис. докл.Всесоюзн. У1 конф. по эколог.физиологии. Сыктывкар, 1982, т.1, с.31.
8. Даиров А.Б., Салыков Д.С. Влияние обширной резекции тонкого кишечника на пептидазную активность пищеварительного тракта собак. Вестн. АН КазССР, 1969, № I (285), с. 41-47.
9. Донцова Т.В., Владимирова И.Г., Грудницкий В.А. Действие приема пищи после длительного голодания на энергетический обмен планарий. В сб.: Переходные процессы в биологических системах. М., 1971, с. I49-I5I.
10. Думин М.И. Некоторые клинические, биохимические и морфологические исследования тонкой кишки при хронических энтероколитах. Матер. 3-го совещ. по клин, биохим. инфек. болезней, Рига, 1968, с.19.
11. Елецкий Ю.К., Старкова Е.С. Влияние ваготомии на ультраструктурную организацию энтерохромафинных клеток слизистой оболочки двенадцатиперстной кишки крысы. Бюлл. экспер. биол. мед., 1976, т.81, № 9, С.II3I-II33.
12. De Duve C., Wattiaux R. Functions of lysosomes. Ann. Rev, Physiol. , 1966, v 28, p 435-492,
13. Deren Y.Y. Development of intestinal structure and function,
14. Dowling R.H., Glesson M.H. Cell turnnover following small bowel resection and by pass. Digestion, 1973, v 8, p 176-190.
15. Dowling R.H. Small bowel adaptation and regulation. Basic Sci. Gostroenterrol.: Struct. Gut. Ware., 1982, p 369-390.
16. Handbook of Physiology, Sec 6, Alimentary canal, v 5, Bile; digestion, luminal p/sysiology. Washington, Amer. Physiol. Soc., 1968.

ВЛИЯНИЕ ГОРМОНОВ ЩИТОВИДНОЙ ЖЕЛЕЗЫ НА РОСТ И РАЗВИТИЕ РЕБЕНКА

Аскарьянц Вера Петровна
доцент
кафедры фармакологии, физиологии.
Ташкентский Педиатрический Медицинский Институт. г. Ташкент

Абдувалиева Муаззамхон Хасановна
студентка.
Ташкентский Педиатрический Медицинский Институт. г. Ташкент

Илхомжонова Дилдорахон Мирзохид кизи
студентка.
Ташкентский Педиатрический Медицинский Институт. г. Ташкент

Хошимова Шохсанам Абдуманноп кизи
студентка.
Ташкентский Педиатрический Медицинский Институт. г. Ташкент

В начале нового тысячелетия ВОЗ поставила проблему заболеваний щитовидной железы в один ряд с сердечно-сосудистыми и онкологическими, определив ее как глобальную и социально значимую для человечества. Интерес к проблеме патологии щитовидной железы педиатров и детских эндокринологов определяется как значимостью ее функции для растущего организма, так и явной тенденцией к росту тиреоидных заболеваний, в том числе у детей раннего возраста.

Как отмечено в литературных источниках, что рост и развитие здорового ребенка, формирование интеллекта, становление ЦНС, репродуктивного здоровья, иммунитета во многом определяются состоянием его эндокринной системы . При этом тиреоидные гормоны имеют исключительное значение для обеспечения нормального роста и развития плода, дифференциации его органов и тканей, регуляции метаболических процессов, формирования адаптивных реакций. Они влияют на обмен белков, липидов, электролитный баланс, участвуют в становлении процессов терморегуляции, оссификации, синтезе сурфактанта в легких плода .

Авторами зарубежных и отечественных литературных источников отмечено , что тиреоидные гормоны являются важнейшими регуляторами формирования и созревания головного мозга плода на этапе внутриутробного развития. Никакие другие гормоны подобного эффекта не дают. Только материнскими гормонами ЩЖ обеспечивается полноценная анатомо- морфологическая закладка основных компонентов ЦНС в I триместре беременности (коры, подкорковых ядер, мозолистого тела, полосатого тела, субарахноидальных путей), формирование улитки слухового анализатора, глаз, лицевого скелета, легочной ткани .

Рост распространенности зоба и гипотиреоза сопровождается увеличением числа хронических болезней, отличающихся тенденцией к формированию с первого года жизни . Результаты скрининга на врожденный гипотиреоз, проведенного по Ростовской области, выявили значительный процент новорожденных, имевших умеренное повышение уровня ТТГ (от 7 до 50 мМЕ/л), которое в периоде неонатальной адаптации ребенка являлось проявлением транзиторной гипофункции щитовидной железы .

Специалистами утверждено, что в эмбриональном периоде развития тиреоидные гормоны обеспечивают процессы нейрогенеза, миграции нейроцитов, дифференцировку улитки, формирование слуха и церебральных структур, которые отвечают за моторные функции человека. В регионах с выраженным дефицитом йода преобладает неврологический кретинизм, характеризующийся, помимо значительного дефекта интеллектуального развития, сенсоневральной глухотой, немотой и тяжелыми моторными нарушениями .

В то же время менее выраженный дефицит гормонов в этот период приводит к развитию более легких психомоторных нарушений, тугоухости и дизартрии (неврологический субкретинизм). Легкий дефицит тиреоидных гормонов, не вызывая серьезных ментальных нарушений, все же может помешать реализации генетического уровня интеллектуальных возможностей ребенка .

При обследовании новорожденных выявлено, что дети матерей, не получавших заместительную гормональную терапию во время беременности, имеют меньшую массу тела, чем дети здоровых женщин .

Известно, что плацента является относительно совершенным барьером, не позволяющим свободному Т3 и свободному Т4 матери переходить к плоду, поэтому ребенок не обязательно должен унаследовать гипотиреоз при наличии такового у матери .

Кроме того, плацента является физическим барьером для тиреоидных гормонов и обладает ферментом дейодиназой, разрушающей свободный Т3 и свободный Т4. Плацента также относительно непроницаема для ТТГ .

Существует взаимосвязь между транзиторной тиреоидной недостаточностью и нарушением постнатальной адаптации, на фоне которой имеет место развитие перинатального поражения ЦНС, наиболее частой патологии периода новорожденное. Раннее выявление транзиторных дисфункций тиреоидной системы имеет немаловажное значение, так как даже непродолжительный дефицит тиреоидных гормонов у детей раннего возраста неблагоприятно сказывается на их физическом и, особенно, нервно-психическом развитии .

В свою очередь, перинатальная гипоксия оказывает влияние на нейроэндокринный статус, определяя особенности его становления не только в раннем неонатальном периоде, но и во все последующие периоды детства, что существенным образом отражается на состоянии здоровья ребенка .

В настоящее время невозможно представить диагностику патологии щитовидной железы без ультразвукового исследования, позволяющего оценить ее расположение, структуру, объем. Наиболее объективным способом оценки величины щитовидной железы, согласно заключениям экспертов и рекомендациям ВОЗ, стало уточнение ее суммарного объема, измеряемого с

помощью ультразвуковой методики — эховолюметрии . Насчитывается около двадцати попыток разработки нормативов тиреоидного объема в детском возрасте, предпринятых в разных странах. Вопрос об окончательной интерпретации полученного результата является интенсивно изучаемым, но не решенным . Кроме того, значительно реже оцениваются ультразвуковые параметры тиреоидного объема у детей раннего возраста . Тем не менее методика такого обследования необходима, поскольку может помочь в выработке диагностической и лечебной тактики не только врожденной, но и транзиторной патологии щитовидной железы у новорожденных и детей раннего возраста, а также в оценке эффективности пренатальной йодной профилактики и в определении показаний к постнатальной терапии.

По мнению ряда авторов, адекватный уровень тиреоидных гормонов в организме матери является необходимым условием нормального развития плода. Установлено, что новорожденные от матерей с патологией ЩЖ страдают перинатальной энцефалопатией, анемией, внутриутробной гипотрофией. Могут иметь место аномалии развития плода, наиболее часто при этом поражаются ЦНС и эндокринная система.

Выявлено, что гипотироксинемия на ранних сроках беременности сопровождается повышенным риском неврологических нарушений у ребенка. Это создает определенную перспективу для дальнейших исследований . Во- первых, следует уточнить, является ли гипотироксинемия самостоятельным и единственным фактором, прямое воздействие которого обуславливает риск нарушения развития плода. Так, в ряде работ показано, что у детей, матери которых во время беременности были носительницами АТ-ТПО без снижения функции ЩЖ, имелось снижение показателей интеллектуального развития . Во-вторых, серьезным является и вопрос о том, насколько стойки выявленные патологические изменения. Большинство исследователей изучали психомоторное развитие достаточно маленьких детей, в связи с чем большой интерес представляет длительное наблюдение за ними, вплоть до взрослого возраста .

Декомпенсированное течение заболеваний ЩЖ в I триместре беременности увеличивает риск возникновения врожденных аномалий развития, а в более поздние сроки – риск рождения ребенка с внутриутробной гипотрофией, гидроцефалией или в асфиксии . Трансплацентарный перенос тиреоблокирующих антител у женщин с хроническим аутоиммунным тиреоидитом, высокие дозы таких препаратов, как пропилтиоурацил или мерказолил, могут угнетать функцию ЩЖ новорожденного, приводя к формированию у него клинической картины гипотиреоза различной степени выраженности . Наоборот, трансплацентарное влияние тиреостимулирующих антител приводит к риску развития неонатального тиреотоксикоза у детей. В некоторых случаях возможно проникновение к плоду как блокирующих, так и стимулирующих антител, что может давать полиморфную клиническую картину у новорожденного, меняющуюся с течением времени .

Дальнейший анализ литературных источников показал, что дефицит йода особо опасен во время беременности, поскольку недостаточное поступление его в организм еще больше усугубляется возрастающими потребностями в нем ЩЖ

как матери, так и ребенка. В таких условиях значительно повышается риск выкидышей, врожденных аномалий плода, а у родившихся детей – гипотиреоза и умственной отсталости .

Таким образом, по данным многих авторов, гипотиреоз беременной наиболее опасен для развития плода, в первую очередь для формирования его ЦНС. Причем заболевание матери оказывает более неблагоприятное воздействие на формирование и функционирование центральных структур мозга плода, чем гипотиреоз, обусловленный нарушением закладки самой ЩЖ плода . Это объясняется тем, что в первую половину беременности ЩЖ плода практически не функционирует и в норме развитие нервной системы происходит под воздействием материнских гормонов. Во второй половине беременности при наличии врожденного гипотиреоза будет интенсифицироваться трансплацентарный перенос материнского Т4, который компенсирует недостаток тиреоидных гормонов у плода .

Однако после родов своевременно выявленный врожденный гипотиреоз легко подвергается коррекции при помощи заместительной гормональной терапии, учитывая же, что процессы миелинизации в головном мозге происходят еще в течение года после рождения, нарушение умственной деятельности у детей развиваться не будет .

При материнском гипотиреозе формирование ЦНС плода с первых недель беременности нередко может проходить в условиях дефицита тиреоидных гормонов и носить необратимый характер .

А также клиницистами отмечен тот факт, что тяжелая недостаточность йода во время беременности приводит к гипотироксинемии матери и плода . Гипотироксинемия матери может вызвать необратимые повреждения головного мозга плода с умственной отсталостью и неврологическими нарушениями .

Следовательно, патология щитовидной железы у женщин, связанных с дефицитом йода способствуют срыву адаптационного периода и нарушению дисэмбиогенезных развитий.

Одновременно установлено, что нервно-психическое развитие детей от матерей с эндемическим зобом в регионе йодного дефицита средней тяжести характеризуется более низкими показателями всех функций, особенно сенсорного развития и поведенческих реакций в неонатальном периоде, по сравнению с детьми от матерей без зоба , и они в 8,3 раза чаще имеют отклонения тиреоидного статуса, который коррелирует с тиреоидным статусом их матерей и размерами щитовидной железы новорожденных .

Таким образом, подводя итог литературного обзора можно сказать ,что актуальность данной проблемы и отсутствие четких критериев, позволяющих оценить размеры и объем щитовидной железы в сопоставлении с ее функциональными особенностями, обусловливает необходимость проведения комплексного исследования морфофункциональных нарушений тиреоидной системы у детей раннего возраста.

Литература

1. Абдусалямов А.А. Перинатальные аспекты патологии щитовидной железы // Вестник врача общей практики. — 2000. № 40. - С. 20-25.
2. Абрамова Н.А., Фадеев В.В., Герасимов Г.А., Мельниченко Г.А. Зобогенные вещества и факторы (обзор литературы) // Клиническая и экспериментальная тиреодология. 2006. - Т. 2. - № 1. — С. 21—32.
3. Аверьянов А.П., Болотова Н.В., Егорова А.В. Нарушения сердечного ритма и проводимости при транзиторном гипотиреозе у детей // Достижения науки в практику детского эндокринолога: Материалы III Всерос. науч.-практич. конф. - М., 2005. - С. 77.
4. Богданова Т.И., Козырницкий В.Г., Тронько Н.Д. Патология щитовидной железы у детей. Киев: Чернобыльинтеринформ, 2000. - 160 с.
5. Касаткина Э.П., Шилин Д.Е., Петрова Л.М., Хаматова Х.А. и др. Роль йодного обеспечения в неонатальной адаптации тиреоидной системы // Проблемы эндокринологии. 2001. - Т. 47. - № 3. - С. 10-15.
6. Calaciura F., Motta R.M., Miscio G. et al. Subclinical hypothyroidism in early childhood: a frequent outcome of transiet neonatal hyperthyrotropinemia // J. Clin. Endocrinol. Metab. 2002. - Vol. 87. -P.3209-3214.
7. Caron P., HofFM., Bozzi S. et al // Thyroid. 1997. - Vol. 7. - № 5. - P. 749-754.
8. Caruso G., Attard M., Caronia A., Lagalla R. Color Doppler measurement of blood flow in the inferior thyroid artery in patients with autoimmune thyroid diseases // Eur. J. Radiol. 2000. - V.36. - № 1. - P.5-10.
9. Chanoine J.P., Toppet V., Bourdoux P., Delange F. Smoking during pregnancy: a significant cause of neonatal thyroid enlargement // Br. Obstet Gynaud.- 1991; 98: 65-68.
10. Wang Z, Zang J, Shi Z, et al. Iodine status of 8 to 10 years old children within 20 years following compulsory salt iodization policy in Shanghai, China. Nutr J. 2019;18(1):63. doi:10.1186/s12937-019-0491-x
11. Weichenberger CX, Rivera MT, Vanderpas J. Familial Aggregation of Endemic Congenital Hypothyroidism Syndrome in Congo (DR): Historical Data. // Nutrients. 2020;12(10):3021. Published 2020 Oct 2. doi:10.3390/nu12103021
12. Toloza FJK, Motahari H, Maraka S. Consequences of Severe Iodine Deficiency in Pregnancy: Evidence in Humans. // Front Endocrinol (Lausanne). 2020;11:409. Published 2020 Jun 19. doi:10.3389/fendo.2020.00409
13. Tolu F, Palermo M, Dore MP, et al. Association of endemic goitre and exceptional longevity in Sardinia: evidence from an ecological study. // Eur J Ageing. 2019;16(4):405-414. Published 2019 Mar 22. doi:10.1007/s10433-019-00510-4
14. Negro, R. Thyroid disease in pregnancy / R. Negro, J. H. Mestman // Best Practice & Research. – 2011. – Vol. 25, № 6. – P. 927-943.
15. Korobitsyna R, Aksenov A, Sorokina T, et al. Iodine Status of Women and Infants in Russia: A Systematic Review. // Int J Environ Res Public Health. 2020;17(22):8346. Published 2020 Nov 11. doi:10.3390/ijerph17228346
16. Korver AM, Smith RJ, Van Camp G, et al. Congenital hearing loss. // Nat Rev Dis Primers. 2017;3:16094. Published 2017 Jan 12. doi:10.1038/nrdp.2016.94

КОСТНЫЙ МОЗГ В АСПЕКТЕ ФИЗИОЛОГИИ

Аскарьянц Вера Петровна
доцент
кафедры фармакологии, физиологии.
Ташкентский Педиатрический Медицинский Институт. г. Ташкент,

Бурхонова Азизахон Жавлон кизи
студентка.
Ташкентский Педиатрический Медицинский Институт. г. Ташкент,

Рахматжонова Азизахон Рустамжон кизи
студентка.
Ташкентский Педиатрический Медицинский Институт. г. Ташкент,

Гофурова Нигина Улугбек кизи
студентка.
Ташкентский Педиатрический Медицинский Институт. г. Ташкент.

Костный мозг — важнейший орган кроветворной системы, осуществляющий гемопоэз, или кроветворение — процесс создания новых клеток крови взамен погибающих и отмирающих. Он также является одним из органов иммунопоэза. Для иммунной системы человека костный мозг вместе с периферическими лимфоидными органами является функциональным аналогом так называемой фабрициевой сумки, имеющейся у птиц.

Как отмечено в литературе, что костный мозг — единственная ткань взрослого организма, в норме состоящая из незрелых, недифференцированных и низкодифференцированных клеток, так называемых стволовых клеток, близких по строению к эмбриональным клеткам. Все другие незрелые клетки, например, незрелые клетки кожи, все же имеют большую степень дифференцировки и зрелости, чем клетки костного мозга, и имеют уже заданную специализацию.

Авторами также отмечено, что костный мозг обладает высокой регенерационной способностью. После удаления части костного мозга или после облучения ионизирующей радиацией происходит его восстановление за счет заселения костного мозга циркулирующими в крови стволовыми клетками. Необходимым условием при этом является сохранение жизнеспособности стромальных клеток. В клинике широко применяют различные методы трансплантации костного мозга. Костный мозг иннервируется от сплетений ближайших кровеносных сосудов, нервов и мышц. Нервы входят в костный мозг с кровеносными сосудами через каналы кости. Позже в костномозговой паренхиме губчатой кости они оставляют сопутствующие сосуды и разветвляются в тонкие волокна, свободно лежащие между клетками костного мозга.

А также в литературе отмечено , что сложная структура костного мозга обеспечивает тесное взаимодействие кроветворных клеток с регуляторным микроокружением. Быстро делящиеся колониеобразующие единицы селезенки располагаются вдоль костных балок, в то время как медленно делящиеся - ближе к центру. Можно думать, что такое распределение клеток не случайно и поддерживается веществами, выделяемыми микроокружением - липоцитами, фибробластами, эндотелиальными клетками, макрофагами и Т-лимфоцитами. Однако роль этих клеток пока не ясна и неизвестно даже, входят ли они в состав микроокружения in vivo.

Анализ литературных источников показал, что долгосрочных культурах костного мозга созревающие клетки-предшественники и окончательно дифференцированные клетки располагаются в культуральной среде, в то время как стволовые клетки и ранние клетки-предшественники тесно связаны со стромой. Поэтому агрегаты клеток стромы и кроветворных клеток, выделенные из свежезаготовленного костного мозга, богаты ранними кроветворными клетками. Их контакт со стромой обеспечивают молекулы адгезии. Обилие адгезивных взаимодействий свидетельствует об их важной роли в регуляции кроветворения.

Процессы, отвечающие за состояние покоя, самоподдержание и коммитирование стволовых клеток, пока изучены плохо. Вероятно, в этом участвуют как внешние, так и внутренние факторы. CD-34 специфические клетки костного мозга адсорбируются к строме и обогащены предшественниками гранулоцитов/ макрофагов .

Большинство гемопоэтических клеток-предшественников находится в костном мозге, поэтому костный мозг является традиционным источником этих клеток для целей трансплантации. Важно представлять, что в нормальных условиях только 1-3% клеток костного мозга имеют маркеры CD34. Когда забирается костный мозг для диагностики или в целях трансплантации, 25-75% полученного материала фактически составляет периферическая кровь; поэтому подсчет количества CD34 костного мозга в значительной степени зависит от качества полученного материала.

Клиницистами в свою очередь утверждено ,что практически целью забора костного мозга в операционной, как правило, является получение достаточного общего объема или общего числа ядросодержащих клеток в большей степени, чем получение общего числа исключительно CD34. Именно по этой причине, а также и потому, что затраты времени на подсчет количества CD34 значительны, это исследование в таких условиях относительно бессмысленно. Обычно костный мозг забирается из расчета 10 мл/кг массы тела реципиента, что позволяет получить окончательную дозу ядросодержащих клеток в пределах 1-4 x 10^9 клеток/кг. Это количество составляет только 1-5% общего объема костного мозга и не приводит к снижению числа лейкоцитов и тромбоцитов у донора. Изменение гематокрита у донора пропорционально тому, что произошло бы при потере аналогичного объема периферической крови. Серьезные осложнения в результате забора костного мозга встречаются редко (составляют 2-3 на 1000), и

свыше 90% добровольных неродственных доноров заявляют, что они хотели бы стать донорами во второй раз .

Авторами зарубежных и отечественных источников литературы был отмечен тот факт, что все гемопоэтические клетки, лимфоидные или миелоидные, происходят от одной общей плюрипотентной стволовой клетки, способной как к непрерывному самовоспроизводству, так и к поступательной дифференцировке . Как только указанная клетка созревает, она изначально сохраняет способность к самовозобновлению, но при этом становится детерминированной (т.е. способной дифференцироваться) в направлении одной или нескольких гемопоэтических линий, например, в направлении гранулоцитарно-моноцитарной или лимфоидной линии. Эти частично детерминированные клетки-предшественники впоследствии становятся полностью детерминированными, т.е. способными дифференцироваться в один тип клеток, теряют способность к самовозобновлению и в конце концов созревают в зрелые гемопоэтические клетки, такие как гранулоциты, моноциты, В-клетки и Т-клетки. В моделях на животных показано, что менее чем 10 плюрипотентных стволовых клеток способны восстановить полный гемопоэз реципиента в течение нескольких недель после трансплантации.

Известно, что костный мозг представляет собой мягкое, губчатое вещество, находящееся в центре большинства крупных костей человеческого скелета. Костный мозг это кроветворный орган и производит все клетки составляющие кровь, такие как красные и белые кровяные тельца, тромбоциты.

Все эти клетки происходят из клеток-предшественниц, находящихся в костном мозге и называемых кроветворными стволовыми клетками. Организм человека может управлять развитием стволовых клеток в зависимости от текущих потребностей в определенных компонентах крови. Этот процесс чрезвычайно активен, т.к. в костном мозге в час производятся миллионы разных клеток. Большая часть кроветворных стволовых клеток находятся в костном мозге до их превращения в различные клетки крови, которые затем попадают в кровоток. Однако небольшое количество стволовых клеток может быть найдено в циркулирующей крови, что позволяет выделять их оттуда при определенных условиях. Существуют различные способы для увеличения количества стволовых клеток в периферической крови перед их забором.

Гемопоэтические предшественники циркулируют в периферической крови обычных людей в нормальном состоянии, хотя в очень небольшом количестве (около 0,5-5,0 CD34 клеток на миллилитр с очень большим стандартным отклонением). При некоторых заболеваниях, таких, как хронический миелолейкоз, количество циркулирующих стволовых клеток увеличивается в 20 - 100 раз. Для клинической практики более важно, что предшественники также мобилизуются в кровь после проведения химиотерапии. Степень мобилизации после химиотерапии, похоже, коррелирует со степенью миелосупрессии, что также является важным для выбора препаратов с относительно небольшой по продолжительности токсичностью в отношении стволовых клеток, таких, как циклофосфамид или этопозид.

Специалистами этой области медицины описаны в своих научных трудах,что соответственно гемопоэтические ростовые факторы, такие, как Г-КСФ или ГМ-КСФ, также эффективно мобилизуют клетки-предшественники в кровь, в результате увеличивается количество циркулирующих CD34 (также в пределах 20—100 раз, но опять же с сильным индивидуальным колебанием). Отсюда следует, что применение одной или обеих этих стратегий мобилизации делает более целесообразным использование стволовых клеток периферической крови (СКПК), забранных путем афереза, нежели использование стволовых клеток костного мозга.

Отмечено что, различные факторы влияют на успех и неудачу мобилизации стволовых клеток периферической крови. Наиболее критические включают основное заболевание, наличие опухолевых клеток или фиброза в костном мозге, предшествующее облучение костей таза и предшествующую химиотерапию с использованием клеточных токсинов, таких, как алкилирующие агенты или производные нитрозомочевины. Забор СКПК проводится с учетом общего количества мононуклеарных клеток или количества CD34. Среднее предполагаемое количество составляет 2-8 х 10^6 $CD34^+$ клеток/кг. Количество CD34 периферической крови хорошо коррелирует с количеством CD34, полученных в конечном продукте афереза. Некоторые исследования показывают, что у пациентов, получивших дозу CD34 свыше 5 х 10^6/кг, приживление трансплантата наступает значительно быстрее. Возможно, требуется значительно большая доза забираемых клеток, если конкретный клинический протокол включает дальнейшие манипуляции с костным мозгом; например, отбор положительных стволовых клеток или удаление опухолевых клеток или клеток, участвующих в реакции «трансплантат-против-хозяина» (РТПХ) (Т-клеток). Этот принцип справедлив независимо от того, производится забор стволовых клеток костного мозга или периферической крови.

А также клиницистами установлено ,что при аутологической трансплантации СКПК теоретически имеют второе преимущество перед стволовыми клетками костного мозга, а именно: вероятность того, что будет меньшая степень контаминации опухолевыми клетками. Хотя инфузат СКПК обычно содержит значительно большее количество ядросодержащих клеток по сравнению с таковым костного мозга, было выявлено, что процент содержащихся в крови опухолевых клеток значительно ниже, поэтому абсолютное число переливаемых опухолевых клеток зачастую меньше для этого продукта. Более того, результаты нескольких исследований показали увеличение выживаемости без признаков заболевания при использовании СКПК в противоположность использованию клеток-предшественников костного мозга.

Таким образом, хотя все положения еще достаточно спорны, эти данные предполагают возможные дополнительные преимущества СКПК при аутологической трансплантации.

Анализ литературных источников также показал интересный факт ,что в течение последних лет к наиболее важным потенциальным источникам ГСК относят пуповинную кровь . Хотя среднее количество пуповинной крови, остающейся в плаценте после родов, относительно мало (50-150 мл),

концентрация клеток-предшественников (и, возможно, примитивных стволовых клеток) является достаточной для успешного приживления трансплантата у детей с массой до 40 кг и у некоторых взрослых без дополнительного забора стволовых клеток даже при аллогенной трансплантации.

Зарубежными авторами отмечен тот факт ,что уже существуют банки для хранения образцов HLA-типированной криозаконсервированной пуповинной крови для использования в качестве источника клеток-предшественников у неродственных реципиентов (Лондонский, Нью-Йорский, Парижский и др.). Не исключено, что создание таких банков окажется потенциально полезным в будущем, особенно для пациентов, которые имеют относительно редкие HLA типы . Кроме того, экономически выгодно обеспечить криоконсервированной пуповинной кровью людей в качестве источника аутологических клеток для возможного индивидуального использования.

Таким образом, подводя итог литературного обзора можно сказать о ценности данного изучения этой проблемы в медицине.

Литература

1.Румянцев С.А., Владимирская Е.Б., Румянцев А.Г. Механизмы Г-КСФ-индуцированной мобилизации гемопоэтических стволовых клеток//В опросы гематологии/онкологии и иммунопатологии в педиатрии.-2003.-Т.2,№4.-С.5-9.

Савченко В.Т. Терапевтический архив 2009 №5 С 12-17

2. Усс Л.Г. Перспективы трансплантации костного мозга. Медицина 2005 №3 С. 19-22

3. Чертков И.Л., Дризе Н.И., Воробьев А.И. Схема кроветворения: 2005//Терапевтический архив.-2006.-Т.77,№7.-С.5-11.

4. Travlos G.S. Normal Structure, Function, and Histology of the Bone Marrow//Toxicologic. Pathology.-2006.-Vol.34,№5.-P.548-565.

5. Stroncek D., Shawker T., Follmann D. et al. G-CSF-induced spleen size changes in peripheral blood progenitor cell donors//Transfusion.- 2003.-Vol.43,№5.-P.609-613. ;

6. Sugrue M.W., Williams K., Pollack B.H. et al. Characterization and outcome of 'hard to mobilize' lymphoma patients undergoing autologous stem cell transplantation//Leuk. Lymphoma.-2000.-Vol.39,№ 5-6.-P.509-519.

7. Rajkumar S.V., Mesa R:A., Fonseca R. et al. Bone Marrow Angiogenesis in 400 Patients with Monoclonal Gammopathy of Undetermined Significance, Multiple Myeloma, and Primary Amyloidosis//Clinical Cancer Reaearch.-2002.-Vol.8,№7.-P.2210-2216.

8. Reeder C.B., Reece D.E., Kukreti V. et al. Cyclophosphamide, bortezomib and dexamethasone induction for newly diagnosed multiple myeloma: high-response rates, in a phase II clinical trial//Leukemia.-2009.-Vol.23,№7.-P.1337-1341.

9. Grignani G., Perissinotto E., Cavalloni G. et al. Clinical use of AMD3100 to mobilize CD34+ cells in patients affected by non-Hodgkin's lymphoma or multiple myeloma//J. Clin. 0ncol.-2005.-Vol.23,№ 16.-P.3 871-3 872.

10. Hari P., Pasquini M.C., Vesole D.H. Cure of multiple myeloma—more hype, less reality//Bone Marrow Transplant.-2006.-Vol.37,№l.-P.l-18.

ОЦІНКА СТАНУ МІКРОБІОЦЕНОЗУ ПІХВИ У ЖІНОК З ПАПІЛОМАВІРУСНОЮ ІНФЕКЦІЄЮ

Куса Олена Михайлівна
к.мед.н., доцент кафедри акушерства та гінекології
Івано-Франківський національний медичний університет

Курташ Наталія Ярославівна
к.мед.н., доцент кафедри акушерства та гінекології
Івано-Франківський національний медичний університет

Нейко Ольга Василівна
к.мед.н., доцент кафедри акушерства та гінекології
Івано-Франківський національний медичний університет

Кравчук Інна Валеріївна
к.мед.н., доцент кафедри акушерства та гінекології
Івано-Франківський національний медичний університет

Сніжко Тетяна Богданівна
к.мед.н., доцент кафедри акушерства та гінекології
Івано-Франківський національний медичний університет

Актуальність.За даними національного канцер-реєстру рак шийки матки (РШМ) посідає друге за частотою місце у структурі онкологічних захворювань, сьогодні в Україні реєструється майже 19 випадків захворювання на 100 000 жіночого населення. При цьому до 20% пацієнток не можуть розраховувати на радикальне лікування через запущеність онкопроцесу [1].

Останнє десятиріччя характеризується зміною вікової структури захворюваності на РШМ, в усьому світі намітилася тенденція до його зростання серед жінок репродуктивного віку. Також помітно зростає показник смертності від РШМ серед жінок 20-24 років і складає 70%, серед жінок 30-34 років – майже 30% [2].

Загальнопоширеним є той факт, що дисплазії епітелію шийки матки (ДШМ) відносяться до передракових захворювань і можуть в 30% випадків трансформуватися в рак шийки матки.

Мета. Проведення оцінки стану мікробіоценозу піхви та проаналізувати асоціативні форми інфікування статевих шляхів у жінок з папіломавірусною інфекцією (ПВІ) в залежності від ступеня патології шийки матки.

Матеріали і методи. Проведення мікробіологічних аналізів та обліку результатів здійснювали згідно наказу наказу № 234 МОЗ України від 10.05.2007 р. Для висіву слизу використовували бактеріологічне та бактеріоскопічне дослідження. Діагностику герпесу, цитомегаловірусу, хламідіозу, уреаплазмозу

та мікоплазмозу здійснювали методом полімеразно ланцюгової реакції (ПЛР).Папіломавірусну інфекцію виявляли методом ПЛР.

Результати. З метою оцінки стану мікроекології шийки матки у жінок з папіломавірусною інфекцією (ПВІ) обстежено 80 хворих. Аналіз результатів бактеріологічних досліджень проводили з врахуванням характеру патологічних змін в слизовій оболонці. Зокрема, обстежено 23 жінки (І група) з запальним типом порушень слизової оболонки, 32 хворих (ІІ група) з легкою дисплазією шийки матки (CIN I) та 25 – (ІІІ група) з дисплазією шийки матки середнього ступеня важкості (CIN II). В якості контролю обстежено 25 здорових жінок. Одержані дані свідчать, що у хворих І групи з ПВІ та запальним типом мазка в спектрі виділеної з шийки матки умовно-патогенної мікрофлори переважали стафілококи з патогенними властивостями (стафілокок епідермальний з гемолізом – 21,7%, (n=5) та золотистий стафілокок – 26,0%, (n=6).

При обстеженні жінок І групи виявлено значну частоту інфікування шийки матки вірусом герпеса (43,4%, (n=10)), цитомегаловірусом (30,4%, (n=7)), а також уреаплазмою (17,3%, (n=4)) та мікоплазмою (21,7%, (n=5)).

Частота діагностики хламідіозу та гарднерельозу складала відповідно 17,3%, (n=4) та 26,0%, (n=6). У 26,0%, (n=6) жінок І групи з ПВІ та запальним типом мазка діагностовано кандідоз. Кількісний рівень висіву грибів р. Candida досягав показників lg 4,7 КУО/мл.

Якісні та кількісні показники висіву захисної мікрофлори – лактобацил були зниженими в порівнянні з нормою. У 73,9%, (n=17) обстежених жінок першої групи кількісний рівень висіву лактобацил мав тенденцію до зниження, а у 13,0%, (n=3) хворих лактобацили були відсутні.

У хворих І групи з ПВІ та запальним типом мазка частота асоціативних форм інфікування шийки матки була значною. Склад асоціацій у хворих даної групи характеризувався значною питомою вагою сполучень вірусів з грибами р. Candida. У хворих даної групи виявлено збільшення в складі асоціацій стафілококів та стрептококів, що мають патогенні властивості.

У жінок ІІ групи з ПВІ та легкою дисплазією шийки матки показники мікробіоценозу несуттєво відрізнялись від даних одержаних у жінок з запальним типом мазка. У хворих другої групи з ПВІ та легкою дисплазією шийки матки відзначалась тенденція до збільшення рівня висіву мікроорганізмів з патогенними властивостями. Так частота обсіменіння шийки матки золотистим стафілококом складала 20,0%, (n=9), стафілококом епідермальним з гемолізом – 24,4%, (n=11). Кількісний рівень висіву цих мікроорганізмів також перевищував норму.

Представники кишкової мікрофлори висівались з помірною частотою: кишкова паличка – 20,0%, (n=9), клебсієла – 13,3%, (n=6), ентеробактер – 8,8%, (n=4). Концентрація, в якій висівалась ця мікрофлора, несуттєво перевищувала діагностичний рівень - lg 3,8 КУО/мл - lg 4,4КУО/мл.

Показники контамінації шийки матки нормальною мікрофлорою були зниженими (lg 3,8 КУО/мл).

У 42,2% (n=19) хворих даної групи діагностовано герпес, у 28,8%, (n=13) – цитомегаловірус. У жінок даної групи виявлено тенденцію до збільшення

частоти діагностики інфекцій таких як хламідіоз, мікоплазмоз, уреаплазмоз та гарднерельоз.

В цілому у більшості хворих другої групи з ПВІ та легкою дисплазією (CIN I) бактеріальна флора знаходилась в асоціаціях з вірусами та інфекційними агентами «нового покоління».

З метою порівняння нами обстежені жінки третьої групи з ПВІ, які мали дисплазію шийки матки середнього ступеня важкості (CIN II). У хворих даної групи виявлено підвищення контамінації шийки матки не тільки грампозитивними коками, але й ентеробактеріями. Так зареєстровано високі показники висіву ешеріхій (36,3%, (n=8)) та клебсієли (27,2%, (n=6)). Також збільшилась частота виділення та концентрація в пробах з шийки матки ентерокока (31,8%, (n=7)). Це може бути пов'язано з посиленням транслокації ентеробактерій з кишковика в слизову оболонку статевих шляхів за рахунок суттєвого порушення місцевого імунітета.

В порівнянні з даними, що спостерігались у жінок з ПВІ та легкою дисплазією, у хворих з дисплазією шийки матки середнього ступеня важкості виявлено підвищення частоти діагностики герпеса – 50,0%, (n=11). Частота діагностики хламідіозу 31,8%, (n=7) та уреаплазмозу 18,1%, (n=4) у жінок з ПВІ та CIN II перевищувала частоту виявлену при обстеженні хворих з легкою дисплазією шийки матки.

У жінок третьої групи з ПВІ та з дисплазією шийки матки середнього ступеня важкості реєструється значна частота діагностики гарднерельозу – 40,9%, (n=9). Реєстрація в виділеннях з шийки матки хворих третьої групи таких представників анаеробної мікрофлори, як гарднерели та мобілюнкус, на фоні дефіциту лактофлори може свідчити про порушення у даного контингенту жінок гормонального гомеостазу.

Висновки. Встановлено , що в групах жінок з запальним типом мазка в складі біоценозу домінують збудники герпетичної або цитомегаловірусом інфекції на фоні збільшення показників грампозитивної кокової мікрофлори та дефіциту захисної мікрофлори. В групі жінок з дисплазією шийки матки середнього ступеня важкості зареєстровано збільшення частоти діагностики папіломавірусної інфекції, хламідіозу, збільшення питомої ваги в спектрі виділеної мікрофлори анаеробних бактерій та значне зниження рівня паличок Дедерлейна. Одержані дані свідчать про необхідність своєчасного контролю за показниками мікробіоценозу шийки матки у жінок з метою своєчасної діагностики ПВІ, оцінки ступеня порушень та ризику виникнення ускладнень.

Список літератури:

1.Шпікула НВ Генітальні та папіломавірусна інфекції як фактор ризику цервіцитів, ерозій і дисплазій шийки матки. Інфекційні хвороби .2015;3:185-90.

2.Назарова НМ. Прогнозирование риска развития и прогрессирования цервикальных интраэпителиальных неоплазий, ассоциированных с папилломавирусной инфекцией. Акушерство и гинекология : научно-практ. журнал. 2016;2:92–8.

ВИВЧЕННЯ АСОЦІАЦІЇ ПОЛІМОРФІЗМУ ГЕНІВ PPARG (PRO12ALA), VEGF (C634G), ENOS (4B/4A), COMT (VAL158MET) У ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ-ФУТБОЛІСТІВ

Осадча Аліна,
асистент,
Одеський національний медичний університет

Досягнення в галузі спортивної генетики відкрили нові можливості у визначенні схильності до виконання фізичних навантажень різної інтенсивності та тривалості, а також у діагностиці та профілактиці патологій спортсменів, розвиток яких пов'язаний із надмірними тренувальними навантаженнями. Молекулярно-генетичний аналіз поліморфізму ДНК дозволяє виявляти варіанти генів, що зумовлюють індивідуальні відмінності у розвитку та прояві фенотипічних ознак, фізичної працездатності [1, 2].

Цілий ряд факторів визначає спортивний успіх: генетика, епігенетика, тренування, харчування, мотивація, досягнення в галузі тренажерів тощо. Генетика визначає важливі складові спортивних успіхів, такі як сила, потужність, витривалість, м'язовий розмір та склад волокна, гнучкість, нервово-м'язова координація, темперамент та інші фенотипи. Отже, успіхи спортсмена багато чому визначаються спадковістю, близько 66 % відмінностей між спортсменами пояснюється генетичними чинниками. Інша різниця пояснюється факторами довкілля [3].

Однією із найважливіших проблем сучасного спорту є підвищення працездатності спортсменів. Нині цю проблему не можна вирішити лише вдосконаленням методів тренування, збільшенням обсягу навантажень та його інтенсивністю [4]. З розшифровкою структури геному людини з'явилася можливість визначення генетичних маркерів, асоційованих з розвитком та проявом фізичних якостей, а також з біохімічними, антропометричними та фізіологічними показниками, значущими в умовах спортивної діяльності [2, 5].

Головною перевагою молекулярно-генетичного методу виявлення спадкової схильності людини до рухової діяльності є висока інформативність в оцінці потенціалу розвитку фізичних якостей та можливість здійснення ранньої діагностики [6]. До відмінних властивостей такої діагностики також слід віднести можливість визначення спадкової схильності до розвитку професійних патологій – факторів, що лімітують фізичну працездатність спортсмена та знижують якість життя [7, 8].

Генетичні маркери, асоційовані з розвитком та проявом фізичних якостей (швидкість, сила, витривалість, спритність, гнучкість), можуть застосовуватися для уточнення спортивної спеціалізації, для оптимізації тренувального процесу [9]. Визначення асоціацій між генетичними поліморфізмами та функціонуванням м'язів, а також м'язовою адаптацією у відповідь на зовнішні стимули є

актуальним не тільки для практики спорту, але й для загального розуміння фізіологічних можливостей людини здійснювати фізичну діяльність. Їх підвищення може негативно позначитися на здоров'ї, призвести до перетренованості, а згодом і розвитку патологій, зокрема і стоматологічних. Отже, виявлення поліморфізму генів дає можливість розробки персонифікованих схем профілактики виникнення різної патології у юних спортсменів.

Метою роботи була оцінка поліморфізму генів PPARG (Pro12Ala), VEGF (C634G), eNOS (4b/4a), COMT (Val158Met) у юних спортсменів-футболістів, асоційованих з обміном речовин.

Матеріали та методи. У дослідженнях взяло участь 24 хлопчики-футболісти віком 13-15 років, що навчаються у Спеціалізованій школі олімпійського резерву № 59 м. Одеси. Перед залученням у дослідження всіма батьками дітей була підписана інформована згода та отримано дозвіл на забір генетичного матеріалу.

Біологічним матеріалом для дослідження служила ДНК, екстрагована з клітин букального епітелію. Молекулярно-генетичний аналіз геномної ДНК спортсменів було виконано методом полімеразної ланцюгової реакції (ПЛР). Виділення ДНК із клітин буккального епітелію проводили за модифікованою методикою з Chelex [10].

Статистичні дослідження проводили за допомогою програмного забезпечення STATISTICA 6.1 для визначення середньої та процентних співвідношень.

Результати дослідження та їх обговорення. Результати генотестування хлопчиків-футболістів представлено у табл. 1.

Таблиця 1.

Частота зустрічаємості алелей і генотипів генів PPARG (Pro12Ala), eNOS (4b/4a), VEGF (G-634C), COMT (Val158Met) у юних спортсменів-футболістів

Аллель, генотип	PPARG Pro12Ala	Аллель, генотип	VEGF G-634C	Аллель, генотип	eNOS 4b/4a	Аллель, генотип	COMT Val158Met
	n = 24 абс.(%)		n = 24 абс.(%)		n = 24 абс.(%)		n = 24 абс.(%)
Pro	41(85,4)	G	34(70,8)	4b	40(83,3)	Val	26(54,2)
Ala	7(14,6)	C	14(29,2)	4a	8(16,6)	Met	22(45,8)
Pro/Pro	17(70,8)	G/G	11(45,8)	4b/4b	16(66,7)	Val/Val	8(33,3)
Pro/Ala	7(29,2)	G/C	12(50)	4b/4a	7(29,2)	Val/Met	10(41,7)
Ala/Ala	-	C/C	1(4,2)	4a/4a	1(4.2)	Met/Met	6(25)

У нашому дослідженні 85,4 % хлопчиків футболістів мають алель Pro. Гомозиготний генотип Pro/Pro виявлено у 70,8 % юних футболістів. Алель Ala представлений лише у гетерозиготному варіанті у 29,2 % футболістів. Гомозиготний варіант Ala/Ala відсутній у досліджуваній групі.

Дослідження поліморфізму G -634C гена VEGFA у групі хлопчиків-футболістів показало, що серед обстежених дітей переважає аллель G – 70,8 %. Частота гомозиготного генотипу GG серед цієї групи склала 45,8 %, а 50 % є гетерозиготами за поліморфізмом G-634C гена VEGFA. Генотип C/C виявлено у 4,2 % спортсменів.

У групі юнаків-футболістів дослідження поліморфізму 4a/4b гена eNOS показало, що переважним (у 66,7 %) є гомозиготний функціональний генотип 4b/4b. Алель 4b становить 83,3 %. Мінорний аллель 4a виявлений у 18,8 % спортсменів, у гетерозиготному стані (генотип 4a/4b) у 29,2 % та гомозиготному (генотип 4a/4a) – у 4,2 % спортсменів. Генотип 4b/4b дає більш високу концентрацію NO, він асоційований з проявом витривалості та схильністю до виконання тривалої фізичної роботи.

Вивчення поліморфізму Val158Met гена COMT у досліджуваній групі хлопчиків-футболістів показало, що алелі Val та Met становлять відповідно 54,2 % та 45,8 %. Гомозиготний генотип Val/Val виявлено у 33,3 % юних спортсменів, гомозиготний мінорний генотип Met/Met – у 25 %. Носії гетерозиготного генотипу Val/Met гена COMT становлять 41,3 %. Отримані дані можна враховувати під час психологічної корекції, а також для індивідуалізації тренувального процесу та персонального підходу.

Висновки. В результаті генотипування юних футболістів виявлено поліморфізми Pro12Ala PPARG, C-634G VEGF, 4b/4a eNOS, Val158Met COMT, що контролюють метаболічні процеси, адаптацію до аеробних навантажень, когнітивні здібності. Вивчення генетичного поліморфізму Pro12Ala PPARG показало, що 85,4 % хлопчиків футболістів мають алель Pro, що зумовлює розвиток швидкісно-силових якостей, але з іншого боку, що характеризується більш вираженою резистентністю до інсуліну, ожирінням, дисліпідемією та гіпертензією. Алель Ala представлений лише у гетерозиготному варіанті, у 29,2 % футболістів.

Генотипування гена VEGF (C-634G), регулятора ангіогенезу, виявило, що 70,8 % юних футболістів є носіями алелю G, 29,2 % – алелю C, що передбачає більш виражене адаптаційне зростання капілярів у відповідь на фізичні навантаження аеробного характеру. Вивчення генетичного поліморфізму 4b/4a гена eNOS, асоційованого з адаптивною здатністю організму до аеробних фізичних навантажень, показало, що 83,3 % хлопчиків-футболістів у досліджуваній групі мають функціонально повноцінний алель 4b. Функціонально неповноцінний 4a алель виявлений у 16,6 % дітей, що потенційно призводить до артеріальної гіпертензії, зниження еластичності судинної стінки, гіпертрофії міокарда. Вивчення поліморфізму Val158Met гена COMT у досліджуваній групі хлопчиків-футболістів показало, що гомозиготний генотип Val/Val виявлений у 33,3 % юних спортсменів, гомозиготний мінорний генотип

Met/Met – у 25 %, носії гетерозиготного генотипУ Val/Met гена COMT складають 41,3 %.

Отже, молекулярно-генетичні дослідження необхідні для наукового обґрунтування практичних рекомендацій щодо оптимізації спортивної діяльності у дитячих та юнацьких спортивних школах, при проведенні змагань та тренувальних зборів. Окрім того, виявлення окремих несприятливих генних варіантів дає можливість коригування стану організму та профілактичних схем виникнення патології, в тому числі стоматологічної, за допомогою індивідуального медико-біологічного забезпечення.

Перелік літератури:

1. Пономарева О.В. Генетика в современном спорте: научные технологии для новых достижений. Наука молодых (Eruditio Juvenium). 2018. № 6 (4). С. 569-581. doi:10.23888/HMJ201864569-581.

2. Turner D.C., Seaborne R.A., Sharples A.P. Comparative Transcriptome and Methylome Analysis in Human Skeletal Muscle Anabolism, Hypertrophy and Epigenetic Memory. Sci. Rep. 2019. № 9. P. 4251-4259.

3. Иманбекова М.К., Жолдыбаева Е.В., Есентаев Т.К., Момыналиев К.Т. Спорт и генетика. Eurasian Journal of Applied Biotechnology. 2020. № 1. С. 3-13. doi: 10.11134/btp.1.2020.1.

4. Pickering C., Kiely J. The Development of a Personalised Training Framework: Implementation of Emerging Technologies for Performance. J. Funct. Morphol. Kinesiol. 2019. № 4. P. 25-28. https://doi.org/10.3390/jfmk4020025.

5. Ginevi˘ciene, V., Utkus, A., Pranckevi˘ciene, E. Semenova, E.A. Hall, E.C.R., Ahmetov, I.I. Perspectives in Sports Genomics. Biomedicines. 2022. № 10. P. 298-305. https://doi.org/10.3390/biomedicines10020298.

6. Ahmetov I.I., Hall E.C.R., Semenova E.A., Pranckevi˘ciene E., Ginevi'cien'e V. Advances in sports genomics. Adv. Clin. Chem. 2022. № 107. P. 215-263. doi: 10.1016/bs.acc.2021.07.004

7. Kim S.K., Roos T.R., Roos A.K., Kleimeyer J.P., Ahmed M.A., Goodlin G.T., Fredericson M., Ioannidis J.P.A., Avins A.L., Dragoo J.L. Genome-wide association screens for Achilles tendon and ACL tears and tendinopathy. PLoS ONE. 2017. № 12. e0170422.

8. Turner D.C., Gorski P.P., Maasar M.F. et al. DNA methylation across the genome in aged human skeletal muscle tissue and muscle-derived cells: The role of HOX genes and physical activity. Sci. Rep. 2020. № 10. 15360. doi: 10.1038/s41598-020-72730-z.

9. Hall E.C.R., Murgatroyd C., Stebbings G.K. et al. The Prospective Study of Epigenetic Regulatory Profiles in Sport and Exercise Monitored Through Chromosome Conformation Signatures. Genes. 2020. № 11 (8). P. 905. https://doi.org/10.3390/genes11080905.

10. Walsh P.S., Metzger D.A., Higuchi R. Chelex 100 as a Medium for Simple Extraction of DNA for PCR-Based Typing from Forensic Material. BioTechniques. 2018. № 54 (3). doi: 10.2144/000114018.

ГІПЕРКАЛЬЦИЕМІЯ У ПАЛІАТИВНИХ ХВОРИХ З ПУХЛИННИМИ ПРОЦЕСАМИ

Растворов Олександр Анатолійович
к. мед. н., доцент,
доцент кафедри фтизіатрії і пульмонології
Запорізький державний медичний університет

Гіперкальціємія, пов'язана з пухлинним процесом (ГКПП), – частий невідкладний небезпечний для життя стан у паліативних хворих, який без швидкої діагностики та адекватного лікування призводить до погіршення здоров'я і якості життя хворого або й до летального наслідку. ГКПП може розвиватися у 15-40% пацієнтів з поширеними пухлинними процесами [1, 2].

За даними Міжнародного агентства з вивчення раку, кількість нових випадків захворювання у 2020 році склала 19,3 мільйона й 10 млн. осіб померли від онкологічних процесів [3]. У 2020 році 60% всіх нових випадків викликали десять найпоширеніших видів раку, серед них найчастіше визначалися рак молочної залози, рак легень, пухлини товстої та прямої кишки, злоякісні пухлини передміхурової залози, немеланомний рак шкіри, рак шлунку. Найбільш частими причинами летального наслідку були рак легень, злоякісні пухлини товстої та прямої кишки, рак печінки, рак шлунку, рак молочної залози. Онкологічні захворювання щороку розвиваються приблизно у 400 000 дітей [4].

Паліативна допомога в онкології спрямована на купірування складних та комплексних проявів хвороби, які супроводжують не лише останні тижні та дні життя пацієнта, але розвиваються й у процесі радикального лікування і повинна застосовуватися, за визначення ВООЗ, «…на ранніх стадіях хвороби у поєднанні з іншими видами терапії, призначеними для продовження життя».

Найчастіше гіперкальціємія (ГК) спостерігається при пухлинах легень, переважно недрібноклітинному раку чи аденокарциномі, раку молочної залози, солідних пухлинах з метастазами у кістки, переважно літичного характеру, множинній мієломі. У той же час при дрібноклітинниому раку легені, раку передміхурової залози, колоректальному раку, незважаючи на високу частоту розвитку кісткових метастазів, ГКПП практично не виникає. Проте, у 20% пацієнтів з гіперкальціємією метастази у кістці відсутні. Виявлення ГК у хворих з онкологічними захворюваннями часто корелює з поганим прогнозом – близько 50% пацієнтів вмирають протягом 30 днів. Виявлення ГК свідчить про потенційно летальне, проте, зворотне метаболічне порушення, що виникає, переважно, при невиліковних злоякісних пухлинах [1, 2, 5, 6].

Патофізіологічні механізми ГКПП. В фізіологічних умовах кісткова структура перебуває під постійною дією двох взаємопротилежних процесів – формуванням остеобластами нової кістки та резорбції остеокластами старих структур. Пухлинний процес порушує баланс між резорбцією та кісткоутворенням. Метастатичний пухлинний процес в уражених кістках може прямо їх руйнувати. Вогнище, що виникає, може викликати підвищену

резорбцію (літичне), синтез (бластичне) або бути змішаним. Основною причиною ГКПП є підвищена резорбція кістки з виходом кальцію в позаклітинну рідину та вторинно-неадекватний нирковий кліренс кальцію.

ГКПП розвивається за двома основними типами – гуморальним та остеолітичним [6-10].

Гуморальний механізм ГК спостерігається у 80% всіх ГКПП і обумовлений факторами, що секретуються злоякісною пухлиною і циркулюють у крові. Ці фактори призводять до вивільнення кальцію з неуражених пухлиною кісток. Цитокіни, що вивільняються при резорбції кістки остеокластами, взаємодіють із клітинами пухлини та стимулюють інші остеокласти, що формує порочне коло. В патогенезі гуморальної ГКПП провідна роль належить протеїну, подібному до паратиреоїдного гормону (parathyroid hormone-related protein – PTHrP), що має важливу роль у транспорті кальцію та процесах зростання. Завдяки частково аналогічній і конформаційно гомологічній паратгормону послідовності амінокислот, PTHrP здатен зв'язуватися з тими ж рецепторами кісткової та ниркової тканини й впливати на гомеостаз кальцію та фосфатів, збільшувати затримку кальцію нирками. Підвищений рівень PTHrP у сироватці крові хворих з ГКПП частіше виявляють при плоскоклітинному раку (легень, шийки матки, голови і шиї, стравоходу легенів), раку нирки, яєчників, ендометрію, грудної залози, лімфомі. PTHrP стимулює руйнацію кістки остеокластами і призводить до вивільнення активного трансформуючого фактору росту-бета (transforming growth factor beta – TGF-β). В свою чергу, TGF-β може стимулювати метастатичний потенціал пухлинних клітин і їх здатність продукувати PTHrP. В процесі резорбції кістки відбувається рецепторна активація транскрипційного фактору каппа-бі (nuclear factor-κB – NF-κB), його лігандів, інсуліноподібних факторів зростання. Кінцевим результатом цієї взаємодії є зростання пухлини та розвиток нових вогнищ у кістках. Виникнення ГКПП також зумовлюють простагландин E (PGE), який стимулює резорбцію кістки остеокластами, трансформуючий фактор росту α (TGF-α), фактор некрозу пухлини (TNF), інтерлейкіни 1 і 6 (IL1, IL6) та ін [6-11].

Локальна остеолітична ГК пов'язана з прямим руйнуванням кістки остеокластами у зонах, що оточують пухлинні клітини. Локальне ушкодження кісткової тканини клітинами пухлини стимулює вивільнення кальцію в кров до рівня, що перевищує видільну функцію нирок. Цитокіни та інші фактори, що продукуються пухлинними клітинами, посилюють кісткову резорбцію. Локальна остеолітична ГК зустрічається у 20% всіх ГКПП і найбільш часто спостерігається при мієломній хворобі, раку молочної залози, лімфомі [6-10].

Ще два види ГКПП, які зустрічаються вкрай рідко, пов'язані зі здатністю деяких лімфом секретувати активну форму вітаміну D (1,25-дигідроксивітамін D), що призводить до посилення резорбції кістки остеокластами та підвищення всмоктування кальцію в тонкому кишечнику, або з ектопічною секрецією паратгормону.

У механізмі розвитку гіперкальціємії, яка індукована злоякісною пухлиною основну роль відіграють:

- надмірне потрапляння кальцію у кров, в результаті активної резорбції кісткової тканини, що найбільш часто зустрічається при літичних метастазах раку молочної залози та множинній мієломі;
- збільшення тубулярної реабсорбції кальцію у нирках;
- зменшення екскреції кальція з сечею, як наслідок дегідратації та порушення ниркової фільтрації.

Існує ряд чинників, що потенціюють розвиток ГКПП. До підвищення резорбції кальцію із кісток призводить іммобілізація. Анорексія, нудота та блювота підсилюють спричинене дегідратацією зменшення екскреції кальцію нирками. Гормональна терапія (естрогенами, антіестрогенами, андрогенами та прогестинами) може викликати ГК. Тіазидні діуретики підвищують канальцеву реабсорбцію кальцію і можуть посилювати ГК. Певні види таргетної терапії та гормональна терапія, які застосовуються для лікування деяких злоякісних пухлин, можуть спровокувати гіперкальціємію.

Діагностика. Нормальний рівень кальцію в сироватці крові становить 2,25–2,57 ммоль/л (4,5-5,2 мекв/л або 9,0-10,3 мг/дл) для чоловіків та 2,22-2,54 ммоль/л (4,4-5,1 мекв/л або 8,9–10,2 мг/дл) для жінок. В клінічній практиці під терміном ГК розуміють підвищення рівня кальція вище верхньої межі норми – 2,6 ммоль/л. Виділяють легку ступінь (рівень кальцію – 2,6-3,0 ммоль/л), середню (3,0-3,8 ммоль/л), високу (> 3,8 ммоль/л).

Клінічна симптоматика більше залежить від рівня іонізованого кальцію (ІК), ніж від загального рівня кальцію, який, у свою чергу, пов’язаний з рівнем альбуміну.

При ГКПП також визначають: сироваткову лужну фосфатазу, азот сечовини та креатинін, імунореактивний паратгормон, PTHrP; сироватковий 1,25-дигідроксикальциферол, концентрацію електролітів у сироватці крові (фосфати, магній, хлориди).

Гіперкальціємія при онкологічній патології часто перебігає без чіткої **клінічної симптоматики**. Наявність або відсутність симптомів, їх виразність мало залежать від ступеня ГК. Можливий безсимптомний перебіг ускладнення. Симптоматика гострої і хронічної гіперкальціємії відрізняються [1, 2, 5, 9, 12].

Чіткої кореляції між концентрацією кальцію у сироватці та проявами ГК не існує. Симптоми ГК неспецифічні, можуть розглядатися як прояви хронічного процесу чи термінальних стадій захворювання, тому швидка діагностика ускладнена. Клінічні симптоми переважно проявляються при рівні кальцію вище 2,9-3,0 ммоль/л. Клінічна маніфестація пов’язана зі швидкістю розвитку ГК. До ранніх симптомів відносять поліурію, ніктурію, полідипсію, анорексію, стомлюваність, слабкість; до пізніх – апатію, дратівливість, депресію, зниження уваги, психічні розлади, кому, виразну м’язову слабкість, нудоту, блювоту, «невизначений» біль у животі, запор, підвищення шлункової секреції, гострий панкреатит, свербіння, порушення зору.

Загальні симптоми включають зневоднення, слабкість, втомлюваність, зниження маси тіла, спрагу.

Карадіо-васкулярні симптоми проявляються підвищенням скоротливості та збудливості міокарда. На електрокардіограмі відзначаються уповільнення

провідності, включно з подовженням інтервалу P-R, розширенням комплексу QRS, скороченням інтервалу Q-T, вкороченням або відсутністю сегменту ST, відзначається більш крутий нахил проксимальної частини хвилі T з більш раннім піком. ГК підвищує чутливість хворих до дії серцевих глікозидів. При концентрації кальцію 4,0 ммоль/л і більше розширюється зубець T й збільшується інтервал Q-T. При подальшому зростанні рівня кальцію можуть розвиватися брадіаритмія та блок гілок передсердно-шлункового пучка. Частковий або повний AV-блок може розвиватися при концентрації кальцію близько 4,49 ммоль/л і трансформуватися на повну блокаду, асистолію та зупинку серця [2, 9, 12-14].

Неврологічні прояви обумовлені зниженням нейро-м’язової збудливості з розвитком гіпотонії гладких і поперечно-смугастих м’язів, послабленням та зменшенням глибоких сухожильних рефлексів, зменшенням сили м’язів, зокрема дихальних. Виразність симптомів збігається з концентрацією іонізованого кальцію у сироватці крові. Пошкодження ЦНС може проявлятися порушеннями мислення, дезорієнтацією, безладною мовою, маренням, галюцинаціями і маніями. Притуплення свідомості прогресує з підвищенням концентрації кальцію і може перейти у ступор чи кому. Головний біль, пов’язаний з підвищенням білка в цереброспінальній рідині при ГК, і може посилюватись нудотою та дегідратацією. Зміни енцефалограми виявляють у пацієнтів із значною ГК [2, 9, 12-14].

Абдомінальна симптоматика пов’язана з дією ГК на нервову систему ШКТ з розвитком гіпотонії гладких м’язів. ГК часто супроводжується підвищенням секреції шлункового соку зі збільшенням виразності проявів. Анорексія, нудота та блювота посилюються внаслідок збільшення залишкового обсягу шлункового вмісту. Закрепи загострюються внаслідок дегідратації. Виразність болю в животі може зростати при запорі.

Ниркові симптоми при ГК зв’язані зі зворотнім тубулярним дефектом нирок, що призводить до зниження концентраційної здатності та розвитку поліурії. Зменшення споживання рідини та поліурія супроводжуються розвитком дегідратації. Зниження проксимальної реабсорбції калію, магнію та натрію призводить до зменшення рівня води та солей з розвитком клітинної дегідратації і гіпотензії. Внаслідок зменшення гломерулярної фільтрації може розвинутися ниркова недостатність [2, 9, 12-14].

Кісткові симптоми при ГКПП є результатом остеолітичних метастазів або гуморально опосередкованої резорбції кісток із вторинними переламами, деформацією скелета та больовим синдромом.

Підставою для діагнозу ГКПП є низький або нормальний рівень паратгормону у сироватці крові у поєднанні з гіперкальціємією, підвищений вміст PTHrP, низький рівень 1,25-дигідроксихолестеролу в сироватці крові, метаболічний алкалоз [9, 12].

Лікування. Кожен випадок гіперкальціємії при пухлинних процесах потребує невідкладних заходів. Хворі з гіперкальціємією вимагають постійного моніторингу показників гемодинаміки, діурезу, водного та електролітного балансу, центрального венозного тиску, креатиніну, сечовини крові.

Терапія ГКПП включає відновлення об'єму циркулюючої крові (ОЦК), фармакологічну корекцію екскреції кальцію нирками та подальше пригнічення кісткової резорбції специфічними препаратами. Схема й ефективність лікування ГКПП обумовлені терапією пухлинного процесу, на тлі якого розвинулось ускладнення [1, 5, 7-10, 12-14].

Ефективним засобом є регідратація ізотонічним розчином NaCl (3000-6000 мл в/в на добу або 300-400 мл кожні 2-3 години) з наступним призначенням діуретиків. При цьому збільшується ОЦК, а в проксимальних відділах ниркових канальців паралельно відбуваються виділення із сечею кальцію, натрію, калію та магнію [1, 5, 7-10, 12-14].

Петлеві діуретики в помірних дозах (фуросемід по 20-40 мг кожні 6-12 годин) призначають на фоні проведеної регідратації при задовільних геодинамічних показниках з підтримкою діурезу 150-200 мл/год та центрального венозного тиску на рівні 10 см водного стовпа. Вони стимулюють кальційурію, пригнічують реабсорбцію кальцію у висхідній ділянці петлі Генле. Інтенсивне лікування з призначенням високих доз фуросеміду (80-100 мг кожні 2-4 години) застосовують при високій ГК з одночасним введенням великих обсягів сольових розчинів для запобігання внутрішньосудинній дегідратації. Протипоказано застосування тіазидних діуретиків.

Основою лікування ГКПП є застосування препаратів, що інгібують активність остеокластів та резорбцію кістки.

Бісфосфонати (БФ) мають високу спорідненість до неорганічного компонента кісткового матриксу. БФ пригнічують остеокластичну активність, запобігають або уповільнюють резорбцію кістки, підвищують стабільність кісткової структури і суттєво зменшують виразність больового синдрому. БФ інгібують адгезію пухлинних клітин на кістковому матриксі та їх інвазію завдяки зменшенню локального вивільнення цитокінів з кістки, що руйнується. БФ є ефективними засобами для швидкої корекції ГКПП. При внутрішньовенному введенні ефект лікування проявляється на 2-3 добу, нормокальціємія настає на 3-5 добу, повний ефект лікування спостерігається за тиждень. Тривалість ефекту після закінчення лікування залежить від індивідуальних особливостей хворого, типу пухлини, дози та виду БФ. При рецидиві ГК повторне використання БФ, як правило, забезпечує необхідний ефект [5, 7-10, 12-14].

Клодронат вводять по 300 мг 5 разів на добу внутрішньовенно. Ефект лікування пов'язаний з величиною сумарної дози – одноразове застосування препарату в дозі 1500 мг внутрішньовенно має такий же ефект.

Памідронат (Аредія) застосовують у дозі 60 чи 90 мг внутрішньовенно у 250 мл 0,9 % розчині натрію хлориду чи 5 % розчині глюкози протягом 2 або 4 годин. Нормалізація рівня кальцію відбувається протягом 4-6 днів.

Ібандронат, БФ третього покоління, вводиться внутрішньовенно у 250 мл 0,9 % розчині натрію хлориду, 5 % розчині глюкози у дозі 6 мг протягом 1 години з інтервалом 3-4 тижнів.

Золедронат (Зомета) при гіперкальціємії застосовують в дозі 4 мг у 100 мл розчину для інфузій одноразово внутрішньовенно за 15-20 хвилин. Повторний курс можливий через 3-4 тижні.

Мебіфон вводять внутрішньовенно у 200 мл 0,9 % розчині натрію хлориду в дозі 300 мг за 30-40 хвилин курсом в 5 днів.

Терапію БФ слід проводити відразу ж після виявлення ГК, оскільки зниження рівня кальцію починається через 2-4 дні після початку терапії, досягає мінімуму через 4-7 днів. Тривалість ремісії коливається від 1 до 3 тижнів.

Кальцитонін – поліпептидний гормон щитоподібної та паращитоподібної залоз, є антагоністом паратгормону на рівні кісткової та ниркової резорбції кальцію. При ГК початкова доза – 4 МО/кг маси тіла людини внутрішньовенно чи внутрішньом'язово через кожні 12 годин, за необхідності дозу можна збільшувати і вводити 8 МО/кг через кожні 12 годин або 6 годин. Препарат швидко пригнічує резорбцію кальцію з кісткової тканини та знижує реабсорбцію кальцію нирками, ефект настає через 12-24 години, проте редукція кальцію невелика і минуща. Під дією препарату розвиваються гіпокальціємія та гіперфосфатемія. У пацієнтів, чутливих до кальцитоніну, додаткове призначення БФ дозволяє прискорити досягнення нормокальціємії та збільшити тривалість ефекту [5, 7-10, 12-14].

Мітраміцин – протипухлинний антибіотик – інгібітор синтезу РНК остеокластів, що гальмує резорбцію кістки остеокластами. При ГК після внутрішньовенного введення препарату у дозі 20-30 мкг/кг маси тіла рівень кальцію стабілізується через 12 годин і потім знижується, досягаючи мінімального значення через 48 годин. Багаторазове введення мітраміцину дозволяє усунути ГК протягом декількох тижнів, проте без адекватного лікування щодо основного захворювання виникає рецидив ГК [5, 7-10, 12-14].

Галію нітрат впливає на АТФ-залежний протонний насос мембран остеокластів, що послаблює окислення і розчинення остеокластами підлягаючого кісткового матриксу. Рекомендована доза становить 200 мг на квадратний метр площі поверхні тіла (200 мг/м^2) щодня протягом 5 днів поспіль. У пацієнтів з легкою гіперкальціємією та невеликою кількістю симптомів можна застосовувати дозу 100 мг/м^2/день протягом 5 днів. Якщо рівень кальцію в сироватці знижується до нормального менше ніж за 5 днів, лікування може бути припинено на ранній стадії. Добову дозу вводять внутрішньовенно протягом 24 годин в 1000 мл 0,9% хлориду натрію або 5% декстрози. Адекватна гідратація необхідна протягом усього періоду лікування [5, 7-10, 12-14].

Глюкокортикоїди ефективні при ГК переважно при стероїдчутливих пухлинах (лімфома, мієлома, меншою мірою – рак молочної залози). Глюкокортикоїди підвищують екскрецію кальцію нирками та пригнічують опосередковану вітаміном D абсорбцію кальцію в ШКТ, блокують стимулюючий ефект ІЛ-1 та ІЛ-6 на остеокласти. Зниження концентрації кальцію у сироватці крові відзначається через 1-2 тижні від початку терапії. Застосовують преднізолон 40-100 мг внутрішньовенно кожні 8 годин (або еквівалентні дози дексаметазону, гідрокортизону) в залежності від клінічного перебігу з наступним використанням препарату всередину по 15-30 мг на добу. Побічні ефекти у разі тривалої терапії глюкокортикоїдами обмежують їх використання, навіть у пацієнтів із задовільною відповіддю на терапію [5, 7-10, 12-14].

Інгібітори синтезу простагландинів (нестероїдні протизапальні препарати (НПЗП)), характеризуються помірною активністю щодо ГКПП. У пацієнтів, у яких інша терапія виявилася неефективною, можливо застосування аспірину (концентрація саліцилату в сироватці повинна становити 20-30 мг/дл) або індометацину в дозі 25 мг кожні 6 годин.

При неефективності терапевтичних заходів можна проводити гемодіаліз або перитонеальний діаліз.

Своєчасне встановлення діагнозу гіперкальціємії, що пов'язана з онкологічним процесом, та початок лікування не лише рятують життя, але й покращують стан пацієнта, а у поєднанні з відповідним первинним та підтримуючим лікуванням підвищують якість життя пацієнтів.

Література:

1. Stewart, A.F. Clinical practice. Hypercalcemia associated with cancer // N. Engl. J. Med. – 2005. – Vol. 352(4). – P.373-379. DOI: 10.1056/NEJMcp042806.

2. Goldner, W. Cancer-related hypercalcemia // J. Oncol. Pract. – 2016. – Vol. 12(5). – P. 426-432. DOI: 10.1200/JOP.2016.011155.

3. Онкологические заболевания в 2020 году. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: https://news.un.org/ru/story/2020/12/1392562

4. Рак. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/cancer

5. Esbrit, P. Hypercalcemia of malignancy – new insights into an old syndrome // Clin Lab. – 2001. – Vol. 47(1-2). – P. 67-71. PMID: 11214225.

6. Endres, D.B. Investigation of hypercalcemia // Clin. Biochem. – 2012. – Vol. 45(121). P. 954–963. DOI: 10.1016/j.clinbiochem.2012.04.025

7. Clines, G.A. Mechanisms and treatment of hypercalcemia of malignancy // Curr Opin Endocrinol Diabetes Obes. – 2011. – Vol. 18(6). – P. 339-346. DOI: 10.1097/MED.0b013e32834b4401.

8. Mirrakhimov, A.E. Hypercalcemia of malignancy: An update on pathogenesis and management // N. Am. J. Med. Sci. – 2015. – Vol. 7(11). – P. 483-493. DOI: 10.4103/1947-2714.170600.

9. Diagnosis, Pathophysiology and Management of Hypercalcemia in Malignancy: A Review of the Literature / Asonitis, N., Angelousi, A., Zafeiris, C. et al. // Horm. Metab. Res. – 2019. – Vol. 51(12). – P. 770-778. DOI: 10.1055/a-1049-0647.

10. Mirrakhimov, A.E. Hypercalcemia of Malignancy: An Update on Pathogenesis and Management // N. Am. J. Med. Sci. – 2015. – Vol. 7(11). – P. 483–493. DOI: 10.4103/1947-2714.170600

11. Direct comparison of sustained infusion of human parathyroid hormone-related protein-(1-36) [hPTHrP-(1-36)] versus hPTH-(1-34) on serum calcium, plasma 1,25-dihydroxyvitamin D concentrations, and fractional calcium excretion in healthy human volunteers. / Horwitz, M.J., Tedesco, M.B., Sereika, S.M. et al. // J. Clin. Endocrinol. Metab. – 2003. – Vol. 88 (4). – P. 1603–1609. DOI: 10.1210/jc.2002-020773.

12. Reagan, P., Pani, A., Rosner, M.H. Approach to diagnosis and treatment of hypercalcemia in a patient with malignancy // Am. J. Kidney Dis. – 2014. – Vol. 63. – P.141–147. DOI: 10.1053/j.ajkd.2013.06.025.

13. Mohammad, K.S., Guise, T.A. Hypercalcemia of Malignancy: A New Twist on an Old Problem // J. Oncol. Pract. – 2016. – Vol. 12 (5). – P. 435-437. DOI: 10.1200/JOP.2016.012062.

14. Sternlicht, H., Glezerman, I.G. Hypercalcemia of malignancy and new treatment options // Ther Clin. Risk. Manag. – 2015. – Vol. 11. – P. 1779-1788. DOI: 10.2147/TCRM.S83681.

АНТИАГРЕГАНТИ В НЕВРОЛОГІЇ

Рзаєва Айтадж Акіф кизи
Ахмаіді Маліка
Студентки ХНМУ

Тихонова Людмила Володимирівна
к.мед.наук, доцент ХНМУ

Актуальність. Інсульт є однією з лідируючих причин захворюваності, тривалої непрацездатності та смертності у світі. Як нозологічна форма, він має унікальні епідеміологічні особливості: велику частоту, високу смертність, значну кількість хворих, що залишилися в живих, але несуть на собі тягар хвороби або перетворилися на інвалідів. Близько 2500000 людей у країнах Європи щороку переносять інсульт. Протягом трьох тижнів помирає 25-30% хворих. Серед 25–50%, що залишилися живими, потребують постійного догляду в сім'ї або спеціальних установах.

Мета. Зі всього вищесказаного випливає важливість профілактики ішемічних захворювань головного мозку, де одне з головних місць належить антиагрегантній терапії. Необхідно прийти до висновку, чи дійсно антиагреганти дієві у лікуванні хвороб головного мозку.

Матеріали та методи. У якості матеріали були використані наукові статті та медична література.

Говорячи про ефективність надання медичної допомоги при інсульті, насамперед необхідно зупинитися на сучасній концепції «час – мозок», що означає поєднання екстреності лікування з чітким розпізнаванням симптомів захворювання та визначенням його патоморфології.

При оцінці стану пацієнта в перші години після появи скарг, якщо лікар має впевненість, що заключним діагнозом ймовірно буде ТІА або малий інсульт, рекомендується негайно починати антиагрегантну терапію для профілактики розгорнутого ішемічного інсульту. Пацієнтів з підтвердженим внутрішньочерепним крововиливом або важким інсультом з можливим первинним геморагічним осередком не можна лікувати препаратами цієї групи.

У попереднє десятиліття для профілактики ішемічних ускладнень застосовувався переважно ацетилсаліцилової кислоти у дозі 150 мг на добу. У деяких рекомендаціях початкова доза була більш високою з метою якомога повніше та швидше інгібувати біосинтез тромбоксану (325 мг на добу). В останні роки на фармацевтичному ринку переважають комбіновані форми препаратів, в яких ацетилсаліцилова кислота поєднується з іншими активними речовинами, як-то: ацетилсаліцилова кислота і магнію гідроксид або капсули з модифікованим вивільненням, що містять ацетилсаліцилову кислоту та дипіридамол. Хоча, з іншого боку, стандартами антиагрегантної терапії, як і препаратами порівняння при клінічних випробуваннях, найчастіше є

монопрепарати, що містять 100 мг ацетилсаліцилової кислоти, або 75 мг дипіридамолу на добу.

В рамках першого Європейського дослідження з попередження інсультів (ESPS-I) подвійним сліпим плацебо-контрольованим методом було проведено вивчення ефективності комбінованого призначення дипіридамолу та ацетилсаліцилової кислоти в аспекті профілактики гострого порушення мозкового кровообігу у хворих із групи ризику. Дослідження проводилося у Бельгії, Великій Британії, Данії та низці інших країн, до складу яких Україна на той момент, на жаль, не увійшла. Було включено 2500 хворих з попереднім інсультом і минущими ішемічними нападами. Половина пацієнтів отримувала дипіридамол (по 75 мг 3 рази на добу) у поєднанні з ацетилсаліцилова кислота (330 мг на добу), решта – плацебо. Доза дипіридамолу була заснована на найбільш поширених у багатьох країнах терапевтичних рекомендаціях – 225 мг на добу. Лікування тривало протягом 2 років. У групі комбінованої антиагрегантної терапії було показано статистично достовірне зниження майже на 40% вторинних ішемічних уражень ЦНС, тобто інсультів та скороминучих ішемічних нападів, а також зменшення показників смертності.

Однак це дослідження не могло відповісти на питання, наскільки ефективними є дипіридамол і ацетилсаліцилова кислота окремо і чи є переваги перед ними в комбінованій терапії. На ці та багато інших питань відповіло інше дослідження, що включало понад 6000 пацієнтів, які протягом 3 місяців до початку антиагрегантної терапії перенесли інсульт або ТІА. Було створено три групи хворих: які отримують плацебо, тільки ацетилсаліцилову кислоту та поєднання дипіридамолу з ацетилсаліциловою кислотою. На той час у паралельних дослідженнях було показано, що доза дипіридамолу, що запобігає тромбоемболії, становить не менше 400–450 мг на добу. У той же час антиагрегантний ефект ацетилсаліцилової кислоти виявляється при використанні доз значно менших, ніж потрібно для надання їм жарознижувальної, протизапальної або аналгетичної дії. У зв'язку з цим хворі отримували дипіридамол у дозі 200 мг 2 рази на добу, а ацетилсаліцилову кислоту у дозі 25 мг 2 рази на добу. Лікування проводилось протягом 2 років. В результаті було отримано зниження частоти повторних інсультів та зменшення частоти смертельних наслідків поточного захворювання.

При порівнянні дипіридамолу та ацетилсаліцилової кислоти статистично значущих відмінностей отримано не було, тобто дипіридамол можна вважати ефективною альтернативою антиагрегантної терапії для хворих, які з низки причин не переносять ацетилсаліцилову кислоту. У той самий час комбінована терапія виявилася ефективнішою, ніж кожен із препаратів окремо, що підтверджує синергізм їх дії. Таким чином, виживання хворих підвищувалася приблизно однаково при монотерапії дипіридамолом і ацетилсаліцилової кислотою, і більшою мірою при їх комбінованому застосуванні як щодо ТІА, так і при інсультах.

При аналізі побічних ефектів терапії відзначалося статистично достовірне збільшення частоти кровотеч, у тому числі й тяжких у хворих, які отримували ацетилсаліцилову кислоту. Комбінація з дипіридамолом не призводила до

посилення кровоточивості. Але у хворих, які отримували дипіридамол, причинами відмови від подальшого лікування у ряді випадків були головний біль або неспецифічні шлунково-кишкові розлади, у поодиноких випадках – біль у ділянці серця. Слід зазначити, що вищезазначені побічні ефекти виникають, як правило, при використанні доз вище 200 мг/добу або при парентеральному введенні дипіридамолу. При передозуванні можливі порушення серцевої провідності, брадикардія, ангінозні напади, біль у печінці.

Висновок. Ми прийщли до висновку, що використання антиагрегантів у профілактиці лікування ішемічих хвороб мозку, є однією з головних ланок вирішення проблем лікування хвороб головного мозку.

Використана літератури:

1. Гусєв Є. І., Скворцова В. І. Ішемія головного мозку. - М.: Медицина, 2001. - С. 12-14.

2. Скворцова В. І., Леменєв В. Л., Ахметов В. В. та ін. Ефективність хірургічних та консервативних методів вторинної профілактики каротидного ішемічного інсульту// Журн. неврол. та психіат. - 2005. - 13. - С. 3-7.

3. Фаррелл Б., Годвін Дж., Річардс С., Уорлоу К. Дослідження аспірину з транзиторною ішемічною атакою у Великобританії: остаточні результати – 1991. – 54. – С. 1044-1054.

ФІЗІОЛОГО-ГІГІЄНІЧНІ АСПЕКТИ ТРАКТУВАННЯ ДОНОЗОЛОГІЧНИХ ЗРУШЕНЬ У СТАНІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я СУЧАСНОЇ УЧНІВСЬКОЇ І СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Сергета Ігор Володимирович,
доктор медичних наук, професор
завідувач кафедри загальної гігієни та екології
Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова
м. Вінниця, Україна

Макарова Ольга Ігорівна,
кандидат медичних наук, лікар-педіатр
м. Вінниця, Україна

Процес трактування донозологічних зрушень з боку провідних характеристик стану психічного здоров'я, виходячи із сучасних реалій, незаперечно, має ураховувати той факт, що зміни подібного змісту становлять цілий комплекс проміжних між нормою і патологією, проте якісно різних за своєю природою, психопатологічних та психоневрологічних феноменів і, отже, повинні перебувати в центрі розроблення сучасних профілактичних програм щодо забезпечення ефективного психофізіологічного впливу на організм дівчат і юнаків, котрі навчаються, та психогігієнічної корекції як наявних, так і імовірних змін у соматичному і психічному стані їх організму [1, 2, 3, 4, 5, 6].

Тому в теперішній час як надто вагомі напрямки проведення адекватної донозологічної діагностики у сфері формування психічного здоров'я різних контингентів населення і, передусім, учнівської і студентської молоді, слід вважати: визначення функціональних станів на грані норми і патології з метою здійснення ранньої діагностики граничних психічних розладів, виявлення донозологічних зрушень з боку критеріальних показників психічного стану дівчат і юнаків у разі наявності різноманітних соматичних захворювань, розроблення нормативних положень, спрямованих на виділення різних груп населення згідно із особливостей стану їх психічного здоров'я [2, 6, 7, 8].

Ураховуючи наведене, потрібно відзначити, що донозологічні зрушення у стані психічного здоров'я як проміжні між нормою і патологією стани мають трактуватися, виходячи, принаймні з трьох провідних підходів, а саме (1) донозологічні зрушення у стані психічного здоров'я як певні стани здоров'я, що не відповідають критеріям середньостатистичної норми та відзначаються наявністю субпорогових психічних і поведінкових розладів, (2) донозологічні зрушення у стані психічного здоров'я як стан передзахворювання, (3) донозологічні зрушення у стані психічного здоров'я як порушення перебігу процесів психічної, психофізіологічної та соціально-психологічної адаптації.

Трактування донозологічних зрушень у стані психічного здоров'я як

певних станів здоров'я, що не відповідають критеріям середньостатистичної норми та відзначаються наявністю субпорогових психічних і поведінкових розладів, заснований на феноменологічному принципі та передбачає їх виділення як окремого самостійного варіанту патологічних проявів. Дійсно, феноменологічний підхід, поширений в сучасній клінічній медицині, надає можливість трактувати як патологічний феномен будь-яку властивість психічної діяльності людини, що не вкладається в певний континуум нормативних показників, яким відрізняється більшість населення. Проте такий підхід не завжди в повній мірі дозволяє оцінити індивідуальні особливості розвитку провідних особистісних рис та урахувати особливості впливу стресових чинників.

Трактування донозологічних зрушень у стані психічного здоров'я як станів передзахворювання передбачає їх визначення як вихідних етапів розвитку патологічного процесу в майбутньому, що підлягатимуть психогігієнічній діагностиці та психогігієнічній корекції. Однак дотепер не існує єдиної систематизації доклінічних форм психічних розладів, є відсутнім адекватне до вимог сьогодення та прийняте більшістю фахівців клінічної і профілактичної медицини визначення поняття "передхвороба" тощо.

Трактування донозологічних зрушень у стані психічного здоров'я як порушень перебігу процесів психічної, психофізіологічної та соціально-психологічної адаптації, передбачає урахування того, що психічна адаптація являє собою процес установлення оптимального співвідношення особистості і навколишнього середовища в ході виконання діяльності, яка притаманна людині та дозволяє їй задовольняти актуальні потреби і реалізовувати пов'язані з ними соціально- та професійно-значущі цілі і задачі при збереженні високого рівня психічного та соматичного здоров'я. Психофізіологічна адаптація цілком чітко пов'язана із забезпеченням оптимальної організації психофізіологічних співвідношень і, отже, збереженням як психічного, так і соматичного здоров'я. Соціально-психологічна адаптація становить процес активного пристосування індивідуума до умов середовища, що змінюються, за допомогою найрізноманітніших соціальних засобів. Адекватний перебіг зазначених типів адекватних перетворень забезпечує формування високої соціально-, навчально- і професійно-значущої адаптації, під якою прийнято розуміти адекватне пристосування людини до характеру, змісту та організації навчального і виробничого процесу, вироблення навичок самостійності, самоорганізації та самоконтролю. Тому саме адаптаційно-орієнтований підхід до визначення, тлумачення та оцінки донозологічних зрушень у стані психічного здоров'я є пріоритетним під час проведення наукових досліджень як профілактичного змісту.

Список літератури

1. Мороз В. М., Макаров С. Ю., Серебреннікова О. А., Сергета І. В. Навчальний стрес та психофізіологічні критерії оцінки адаптаційних можливостей організму студентів закладів вищої медичної освіти. – Вінниця : ТОВ "ТВОРИ", 2020. – 184 с.

2. Мороз В. М., Серебреннікова О. А., Сергета І. В., Стоян Н. В. Психофізіологічні та психогігієнічні основи ефективного використання здоров'язберігаючих технологій у закладах вищої освіти – Вінниця : ТОВ "ТВОРИ", 2020. – 208 с.

3. Сергета І. В., Бардов В. Г., Дреженкова І. Л., Панчук О. Ю. Гігієнічні нормативи рухової активності студентів закладів вищої медичної освіти та шляхи її оптимізації. – Вінниця : ТОВ "ТВОРИ", 2020. – 184 с.

4. Сергета І. В., Панчук О. Ю., Яворовський О. П. Гігієнічна діагностика професійної придатності студентів закладів медичної освіти (на прикладі стоматологічних спеціальностей). – Вінниця : ТОВ "ТВОРИ", 2020. – 348 с.

5. Тимощук О. В., Полька Н. С., Сергета І. В. Наукові основи комплексної гігієнічної оцінки якості життя та адаптаційних можливостей сучасної учнівської і студентської молоді. – Вінниця : ТОВ "ТВОРИ", 2020. – 272 с.

6. Наукові принципи психогігієнічної діагностики стану здоров'я дітей, підлітків та молоді / Сергета І. В., Браткова О. Ю., Мостова О. П. [та ін.] // Довкілля та здоров'я. – 2012. – № 4 (64). – С. 21-25.

7. Сердюк А. М. Психогигиена детей и подростков, страдающих хроническими соматическими заболеваниями / А. М. Сердюк, Н. С. Полька, І. В. Сергета. – Вінниця: Нова книга, 2012. – 336 с.

8. Полька Н. С., Сергета І. В. Актуальні проблеми психогігієни дітей і підлітків: шляхи шляхи та перспективи їх вирішення (огляд літератури і власних досліджень) / Н. С. Полька, І. В. Сергета // Журнал НАМН України. – 2012. – Т. 18, № 2. – С. 223-236.

ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ СИНДРОМУ ПОЛІКІСТОЗУ ЯЄЧНИКІВ У ДІВЧАТ-ПІДЛІТКІВ

Сергієнко М.Ю.
кандидат медичних наук
Кафедра акушерства і гінекології
Запорізький державний медичний університет

Сюсюка В.Г.
доктор медичних наук, доцент
Кафедра акушерства і гінекології
Запорізький державний медичний університет

Гайдай Н.В.
кандидат медичних наук, доцент
Кафедра акушерства і гінекології
Запорізький державний медичний університет

Колокот Н.Г.
Кафедра акушерства і гінекології
Запорізький державний медичний університет

Дейніченко О. В.
доктор філософії
Кафедра акушерства і гінекології
Запорізький державний медичний університет

Синдром полікістозу яєчників (СПКЯ) – ендокринне захворювання, що вражає до 13 % жінок репродуктивного віку та до 18 % дівчат-підлітків [1, 2, 3, 4, 5]. Формування та маніфестація його клінічних проявів часто починаються саме у підлітковому віці.

Тісна асоціація синдрому з метаболічними порушеннями тягне за собою розвиток таких ускладнень, як ожиріння, у 10 разів підвищує ризик розвитку цукрового діабету 2-го типу, у 7 разів – артеріальної гіпертензії та ішемічної хвороби серця, у тому числі інфаркту міокарда, більш ніж у 2 рази – ризик розвитку онкологічних захворювань яєчників, ендометрію, молочної залози [6].

Базою для встановлення діагнозу залишаються Роттердамські критерії 2003 року: клінічна та/або біохімічна гіперандрогенія (ГА), оліго- або ановуляція; полікістозна трансформація яєчників, яка виявлена під час ультразвукового дослідження. Діагноз ставиться за наявності двох із трьох ознак за умови виключення інших захворювань, що проявляються класичними клінічними ознаками ГА та порушеннями менструального циклу Також підтверджено актуальність визначення фенотипів синдрому [7, 8, 9].

Діагностика синдрому у дівчат по теперішній час викликає багато питань через те, що характеристики нормального статевого дозрівання збігаються з симптомами СПКЯ в репродуктивному віці [2, 6]. Тому, стосовно підлітків, важливим є попередження пропущеного діагнозу, недостатнього діагнозу або гіпердіагностики.

Ключову роль у патогенезі СПКЯ відіграє ГА та інсулінрезистентність (ІР) [10, 11, 12]. У дівчат-підлітків важливо відрізнити так звану «фізіологічну» ГА та гіперінсулінемію статевого дозрівання, які минуть протягом 1-2 років після менархе, від патології, обумовленої ендокринними порушеннями. Ось чому, до клінічної ГА у підлітків слід відносити тільки важку форму акне та гірсутизм [2].

СПКЯ є діагнозом виключення, тому біохімічні дослідження спрямовані не тільки на виявлення ГА, але й на проведення диференційної діагностики з ГА, яка може виникнути при гіпоталамічному синдромі пубертатного та постпубертатного періодів, вродженій дисфункції кори наднирників, гіпотиреозі, гіперпролактинемії, ожирінні, стресі, анорексії, пухлинах гіпофізу (акромегалія, хвороба Кушинга) [13]. До найбільш інформативних показників у діагностиці ГА, належать індекс вільного тестостерону та андростендіон, а вільний і загальний тестостерон мають відносно низьку чутливість [8, 14]. Саме індекс вільного тестостерону має першочергове значення в діагностиці СПКЯ. Андростендіон, 17-ОН прогестерон і ДГЕАС є більш корисними для виключення інших причин ГА [2].

Майже у 70 % жінок із СПКЯ визначаються високі рівні секреції ЛГ і співвідношення ЛГ/ФСГ понад 2,5, але співвідношення менше ніж 2 не є критерієм виключення цієї патології [6]. Підвищений рівень антимюллерового гормону (АМГ) > 4,5 нг/мл може бути корисним упродовж діагностики СПКЯ, якщо немає можливості виконати якісне ультразвукове оцінювання морфології яєчників, але тільки рівень АМГ не має самостійного значення [2, 7, 10]. Хоча вимірювання концентрацій АМГ має перспективу, нині його діагностична цінність для діагностики СПКЯ у підлітків вивчається [15, 16, 17, 18]. Підвищення маси тіла, ожиріння в жінок із СПКЯ незалежно від віку є показанням для оцінювання ліпідного профілю [7, 10].

Варіації інтервалу менструального циклу відповідно до часу після менархе є нормальними фізіологічними явищами у підлітковому віці, так як і ановуляція є частою фізіологічною подією в ранні роки після менархе. Наразі доведено, що нерегулярні менструальні цикли протягом першого року після менархе представляють нормальний період статевого дозрівання [2, 7]. Це не стосується дуже рясних, тривалих або частих менструацій, які вважаються аномальними матковими кровотечами пубертатного періоду та підлягають лікуванню. На другому, третьому гінекологічному віці нерегулярними вважають менструальні цикли менш за 21день та більш за 45 днів. З четвертого гінекологічного віку це – менш за 21 день та більш за 35 днів. Починаючи з другого року після менархе порушенням менструального циклу вважається більш 90 днів для будь якого циклу. [2, 7, 10]. Приводом для лікарської настороженості щодо дівчат-підлітків має бути порушення менструального циклу після «успішного старту» [6].

Морфологія яєчників була прийнята в якості одного з діагностичних критеріїв СПКЯ відповідно до Роттердамського консенсусу. В підлітковому віці з однаковою імовірністю можливі гіпер- і гіподіагностика ультразвукових ознак через складність їх інтерпретації [7, 10]. У дівчат-підлітків при наявності порушення менструального циклу та ГА ми можемо обговорювати діагноз: «СПКЯ. Фенотип В» (ультразвукові ознаки не враховуються, що обумовлено високою частотою мультифолікулярності яєчників у підлітковому віці). Підлітки, які мають ознаки СПКЯ, але повністю не відповідають діагностичним критеріям, входять до «групи ризику» з СПКЯ. Їм рекомендовано провести повторну оцінку в повному обсязі через 3 роки після менархе у зв'язку з нерегулярністю менструального циклу та 8 років після менархе щодо використання УЗД органів малого тазу [2, 7].

Таким чином, особливості гормонального гомеостазу та метаболізму у підлітковому віці створюють передумови для гіпердіагностики синдрому полікістозу яєчників. Сучасні рекомендації щодо постановки діагнозу дозволяють не лише уникнути цього, але й виявити «групу ризику» розвитку синдрому полікістозу яєчників.

Список літератури

1. Bozdag G., Mumusoglu S., Zengin D., Karabulut E., Yildiz B.O. The prevalence and phenotypic features of polycystic ovary syndrome: a systematic review and meta-analysis. Hum Reprod. 2016; 31 (12): 2841-55.

2. Peña A. S., Witchel S. F., Hoeger K. M., Oberfield S. E., Vogiatzi M. G. et al. Adolescent polycystic ovary syndrome according to the international evidencebased guideline. BMC Medicine. 2020; 18: 72.

3. Witchel S. F., Oberfield S., Rosenfield R. L., Codner E., Bonny A. et al. The diagnosis of polycystic ovary syndrome during adolescence. Hormone Res Paed. 2015; 83: 376-89.

4. Ibanez L., Oberfield S. E., Witchel S., Auchus R. J., Chang R. J. et al. An international consortium update: pathophysiology, diagnosis, and treatment of polycystic ovarian syndrome in adolescence. Hormone Res Paed. 2017; 88 (6): 371-95.

5. Teede H. J., Misso M. L., Costello M. F., Dokras A., Laven J, Moran L., Piltonen T., Norman R. J., International PCOS Network. Recommendations from the international evidence-based guideline for the assessment and management of polycystic ovary syndrome. Hum Reprod. 2018; 33 (9): 1602-18.

6. Сергиенко М. Ю.,. Яковлева Э. Б, Мироненко Д. М. Диагностика и лечение синдрома поликистозных яичников в детской гинекологии. МЭЖ. 2015; 2: 158-161.

7. International evidence-based guideline for the assessment and management of polycystic ovary syndrome 2018 / Centre for Research Excellence in Polycystic Ovary Syndrome (CREPCOS), European Society of Human Reproduction and Embryology (ESHRE), American Society of Reproductive Medicine (ASRM). Monash University, 2018.

8. Сюсюка В. Г., Сергієнко М. Ю., Макуріна Г. І., Єршова О. А., Чорненька А. С. Синдром полікістозних яєчників: клініко-патогенетичні аспекти мультидисциплінарної проблеми. Репродуктивне здоров'я жінки. 2021; 2(47): 7-14.

9. Balen A. H., Morley L. C., Misso M., Franks S., Legro R. S et al. The management of anovulatory infertility in women with polycystic ovary syndrome: an analysis of the evidence to support the development of global WHO guidance. Human Reproduction Update. 2016; 22, 6: 687-708.

10. Авраменко Н. В., Кабаченко О. В., Барковський Д. Є., Сєрих К. В. Сучасні аспекти менеджменту пацієнток із синдромом полікістозу яєчників. Запорізький медичний журнал. 2020; 22, 6 (123): 865-873.

11. Дубоссарская З. М. Обсуждение нового подхода к менеджменту синдрома поликистозных яичников. Здоровье женщины. 2017; 6: 45-48.

12. Жук С. И., Гордийчук А. Б. СПКЯ: Фенотипы, висцеральное ожирение и персонализированный подход в назначении КОК. Репродуктивна ендокринологія. 2018; 2: 34-41.

13. Сюсюка В. Г., Сергиенко М. Ю., Макурина Г. И., Ершова Е. А. Андрогенный профиль у женщин с акне на фоне синдрома поликистоза яичников. Актуальные проблемы биохимии. Сборник материалов научно-практической конференции с международным участием; 2021 Янв 28-29; Гродно. Гродно: ГГМУ, 2021; 237-240.

14. Камінський В. В., Татарчук Т. Ф., Дубоссарська Ю. О. Національний консенсус щодо ведення пацієнток із гіперандрогенією. Репродуктивна ендокринологія. 2016; 4: 19-31.

15. Fitzgerald et al. Shannon Fitzgerald, Amy DiVasta, Holly Gooding. An update on PCOS in adolescents Curr Opin Pediatr. 2018; 30 (4): 459-465.

16. Kim J. Y., Tfayli H., Michaliszyn S. F. et al. Anti-Müllerian Hormone in Obese Adolescent Girls with Polycystic Ovary Syndrome J Adolesc Health. 2017; 60 (3): 333-339.

17. Feldman R. A., O'Neill K., Butts S. F., Dokras A. Antimüllerian hormone levels and cardiometabolic risk in young women with polycystic ovary syndrome. Fertil Steril. 2017; 107 (1): 276-281.

18. Reinehr T., Kulle A., Rothermel J. et al. Weight loss in obese girls with polycystic ovarian syndrome is associated with a decrease in anti-Muellerian hormone concentrations. Clin Endocrinol (Oxf). 2017; 87: 185-193.

ТИРЕОПАТІЇ ЯК ПРИКЛАД КОМОРБІДНОЇ ПАТОЛОГІЇ У ХВОРИХ З ЦУКРОВИМ ДІАБЕТОМ 1 ТИПА

Турчина Світлана Ігорівна,
доктор медичних наук, старший науковий співробітник
завідувач відділення ендокринної патології та статевого дозрівання
ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей і підлітків НАМН України»,
м. Харків, Україна

Нікітіна Лариса Дмитрівна,
кандидат медичних наук, старший науковий співробітник
старший науковий співробітник відділення ендокринної патології та статевого дозрівання ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей і підлітків НАМН України»,
м. Харків, Україна

Костенко Тетяна Павлівна,
кандидат медичних наук,
старший науковий співробітник відділення ендокринної патології та статевого дозрівання ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей і підлітків НАМН України»,
м. Харків, Україна

Шляхова Наталія Васильївна,
кандидат медичних наук, старший науковий співробітник
завідувач лабораторії клінічної імунології ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей і підлітків НАМН України»,
м. Харків, Україна

Чумак Світлана Олександрівна,
кандидат медичних наук,
старший науковий співробітник відділення ендокринної патології та статевого дозрівання ДУ «Інститут охорони здоров'я дітей і підлітків НАМН України»,
м. Харків, Україна

Цукровий діабет 1 типу (ЦД1) є яскравим прикладом коморбідної патології на формування якої впливають різноманітні фактори [1, 2]. Аутоімунні процеси при ЦД1 ініціюються окрім генетичних факторів, факторами зовнішнього середовища, такими як віруси, токсини, харчові звички, стреси та інше [3, 4]. Таким чином, ЦД1 це складне захворювання, в яке залучені різні системи організму. Зі збільшенням віку, особливо після 18 років, відзначається зростання частоти пацієнтів, хворих на ЦД1, які мають одне і більше коморбідних аутоімунних захворювань. Аутоімунні захворювання щитовидної залози є найбільш поширеними коморбідними станами, які виявляють у пацієнтів з

діабетом 1 типу. Встановлено, що на частоту супутніх аутоімунних захворювань у пацієнтів із ЦД 1 типу також впливають стать пацієнта та стаж діабету [5].

Діти з діабетом 1 типу мають підвищений ризик розвитку супутніх аутоімунних захворювань. У значної кількості дітей та підлітків з ЦД1 крім острівцевих аутоантитіл виявляють різні органоспецифічні аутоантитіла, що дозволяє діагностувати у 25% пацієнтів з діабетом 1 типу різні аутоімунні захворювання, які можуть протікати безсимптомно [6]. Саме тому відповідно рекомендаціям Міжнародного товариства з вивчення дитячого та підліткового діабету (ISPAD) [7], необхідно регулярно проводити скринінгові дослідження, що дозволить забезпечити ранню діагностику та своєчасне призначення терапії коморбідних аутоімуних захворювань.

Мета дослідження

Визначити частоту тиреоїдної патології та напруженість антитиреоїдного імунітету у дітей та підлітків, хворих на цукровий діабет 1 типу.

Дизайн та методи дослідження

У 111 дітей та підлітків 9-17 років із цукровим діабетом 1 типа визначали функціональний стан тиреоїдної системи та напруженість антитиреоїдного імунитету з урахуванням статі, віку, рівня статевого дозрівання на момент обстеження та в період маніфестації діабету, стажу діабету та компенсації вуглеводного обміну. Стан тиреоїдної системи оцінювали за даними ультразвукового дослідження (УЗД) щитовидної залози, вмісту тиреотропного гормону (ТТГ), вільних фракцій тиреоїдних гормонів (тироксину – fT_4 і трийодтироніну – fT_3) у крові, яке проводили методом ELISA з використанням тест-систем «Гранум» (Україна). Вміст антитіл до тиреопероксидази (АТ ТПО) було досліджено методом ІФА (комерційні набори «ХЕМА»). Стан вуглеводного обміну аналізувався згідно з рівнем глікемії та глікозильованного гемоглобін (HbA1c), за рекомендаціями ISPAD 2018 [8]. Результати обстеження об’єднано в електронний банк даних, математична обробка яких була проведена за допомогою пакетів прикладних програм Microsoft Excel та SPSS17.0 методом варіаційної статистики.

Результати та їх обговорення

Індивідуальний аналіз стану антитиреоїдного імунітету визначив збільшення кількості АТ ТПО більш ніж 30,0 мЕ/мл у 20,72% дітей та підлітків, хворих на ЦД1 (у 8,11 % хлопчиків та 12,61 % дівчат). Найчастіше збільшені рівні АТ ТПО визначали у хворих з тривалістю захворювання понад 5 років та в разі маніфестації ЦД1 в дитинстві.

Результати комплексного дослідження стану тиреоїдной системи та антитиреоїдного імунітету дозволили встановити патологію щитовидної залози у 41,0 % хворих на ЦД1. Найчастіше діагностували дифузний нетоксичний зоб (ДНЗ) - 20,5 % та аутоімунний тиреоїдит (АІТ) - 17,1 %. В поодиноких випадках результати УЗД свідчили про наявність кіст (1,7 %) або вузлов щитовидної залози (1,7 %). Виявлено статеві особливості в характері тиреопатій: у дівчат частіше діагностували АІТ (22,2 % проти 11,1 % у хлопців, $p < 0,05$), у хлопців - ДНЗ (31,5 % проти 11,1 % у дівчат). Аналіз частоти тиреопатій у підлітків, хворих на ЦД1, із різним рівнем статевої зрілості визначив вплив статевого

дозрівання на частоту та характер патології щитовидної залози. Встановлено, що тиреопатії найчастіше діагностовано у хворих обох статей в ранньому пубертатному періоді (у 62,5 % хлопців та у 64,7 % дівчат). При цьому суттєво відрізнявся характер тиреопатії. У хлопців визначали ДНЗ, а серед дівчат – переважно АІТ (41,2 %). Звертає увагу той факт, що серед хлопців старшого віку(14-17 років) в період власно - та пізнього пубертату збільшується відсоток хворих із АІТ (13,3 та 19,0 % відповідно), що може бути зумовлено прогресуванням порушень гормонального та імунного статусу в умовах метаболічних змін на тлі цукрового діабету. Дана гіпотеза була підтверджено результатами обстеження хворих із різним стажем захворювання та різним станом компенсації вуглеводного обміну. Встановлено, що, незалежно від статі, стаж захворювання більше 5 років супроводжувався збільшенням частоті тиреопатій. Особливо у хворих із важким перебігом ЦД1, які мали ознаки декомпенсації вуглеводного обміну (HbA1c > 7,5 %); рис 1.

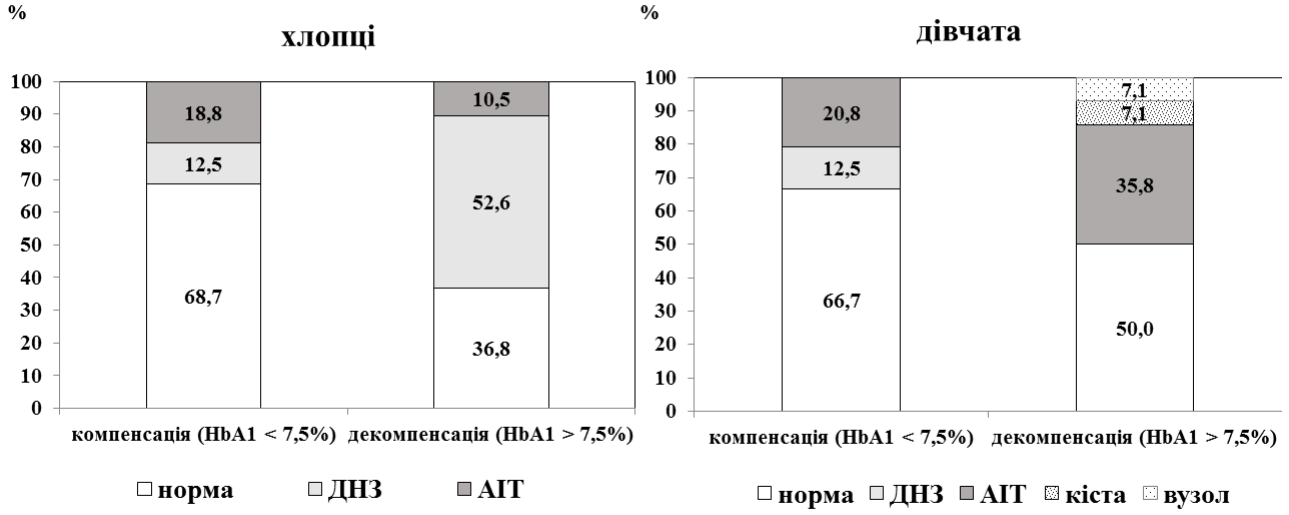

Рисунок 1. Частота патології щитоподібної залози у дітей, хворих на ЦД1 в залежності від рівня HbA1c

Таким чином, отримані данні підтверджують той факт, що захворювання щитовидної залози частіше зустрічається у дітей та дорослих з діабетом 1 типу, ніж у загальній популяції [9, 10]. Антитиреоїдні антитіла зустрічаються частіше у дівчат, ніж у хлопців, і пов'язані з віком, тривалістю діабету та статевим дозріванням [11]. Зазначене переконливо свідчить про необхідність скринінгу у дітей із цукровим діабетом 1 типу на наявність антитіл до щитовидної залози (антитиреоїдної пероксидази та антитироглобуліну) та активне виявлення патології щитовидної залози, що допоможе визначити групу ризику щодо розвитку тиреоїдної дисфункції.

Висновки

1. Частота тиреопатій у дітей та підлітків хворих на ЦД1 залежить від статі, рівня статевого розвитку, стажу та компенсації діабету.

2. Для хлопців притаманно формування ДНЗ, а для дівчат АІТ із найбільшою частотою в ранньому пубертатному періоді.

3. У хворих із маніфестацією ЦД1 в дитинстві частіше збільшені рівні антитиреоїдних аутоантитіл (АТ ТПО), що може бути фактором ризику формування аутоімунних захворювань щитоподібної залози в умовах метаболічних порушень, притаманних цукровому діабету.

4. Тривала недостатня компенсація вуглеводного обміну супроводжується збільшенням частоти тиреопатій та формуванням АІТ у хлопців.

Список літератури

1. Atkinson M.A. // Diabetes. 2005. V. 54. № 5. P. 1253-1263.

2. Балаболкин М.И., Дедов И.И. // Сахарный диабет. 2000. № 3. С. 2-10.

3. Hyoty H., Taylor K.W. The role of viruses in human diabetes // Diabetologia. - 2002 . - Vol. 45. - P. 1353-1361 .

4. Filippi C.M., von Herrath M.G. Viral trigger for type 1 diabetes // Diabetes. - 2008 . - Vol. 57. - P. 2863-2871

5. Jing W. Hughes, Tonya D. Riddlesworth, Linda A. DiMeglio, et al. Autoimmune Diseases in Children and Adults With Type 1 Diabetes From the T1D Exchange Clinic Registry. J Clin Endocrinol Metab. 2016 Dec 1; 101(12): 4931–4937. doi: 10.1210/jc.2016-2478

6. Hughes JW, Riddlesworth TD, DiMeglio LA, et al. Autoimmune diseases in children and adults with type 1 diabetes from the T1D exchange clinic registry. J Clin Endocrinol Metab. 2016;101(12): 4931–4937.

7. ISPAD Clinical Practice Consensus Guidelines 2018: Other complications and associated conditions in children and adolescents with type 1 diabetes // Farid H. Mahmud, Nancy S. Elbarbary, Elke Fröhlich-Reiterer et al. // Pediatr Diabetes. – 2018. – Suppl. 27. – P. 275-285. doi: 10.1111/pedi.12740.

8. ISPAD Clinical Practice Consensus Guidelines 2018: Glycemic control targets and glucose monitoring for children, adolescents, and young adults with diabetes / A Linda et al. *Pediatr Diabetes*. 2018. Suppl. 27. P. 105-114.

9. 40. Glastras SJ, Craig ME, Verge CF, Chan AK, Cusumano JM, Donaghue KC. The role of autoimmunity at diagnosis of type 1 diabetes in the development of thyroid and celiac disease and microvascular complications. Diabetes Care. 2005;28(9):2170–2175.

10. 41. Shun CB, Donaghue KC, Phelan H, Twigg SM, Craig ME. Thyroid autoimmunity in type 1 diabetes: systematic review and meta-analysis. Diabet Med. 2014;31(2):126–135.

11. 44. Kordonouri O, Hartmann R, Deiss D, Wilms M, Gruters-Kieslich A. Natural course of autoimmune thyroiditis in type 1 diabetes: association with gender, age, diabetes duration, and puberty. Arch Dis Child. 2005;90(4):411–414.]

ВПЛИВ ЕКОЛОГІЧНОГО СТАНУ МЕГАПОЛІСІВ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Федорова Галина Володимирівна,
доцент, канд. хім. наук, доцент
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

До основних чинників, що визначають здоров'я людини, відносяться по-перше, біологічні властивості організму, по-друге – природно-кліматичні умови його існування разом з екологічним станом навколишнього середовища місця мешкання. Хоча біологічні властивості обумовлені спадковістю та генетичними коренями, зараз в оцінці здоров'я сучасної людини відіграє провідну роль екологічна складова сучасної світової цивілізації.

На сучасну людину, що живе в густозаселених мегаполісах, постійно чинить тиск лавина токсичних і шкідливих факторів довкілля різної природи: шум, пил, викидні гази автотранспорту, газуваті та димні викиди заводів, техногенні забруднюючі речовини, серед яких токсичні метали, різноманітні ксенобіотики. До того ж спостерігається зниження концентрації атмосферного кисню через підвищений вміст вуглекислого газу [1], наявності в повітрі вуглеводнів різних класів [1] та його аерозольна складова.

Якщо до ендемічних захворювань, специфічних до певних територій, додати екологічну небезпеку, пов'язану з пестицидним забрудненням сільсько-господарчої продукції та збагачення останньої нітратами через неконтрольоване і безграмотне використання мінеральних добрив, то стає зрозумілою сучасна підвищена захворюваність на алергію, аутоімунні хвороби, онкологію та порушення репродуктивної функції [2].

І такий спектр хвороб спостерігається без рахунку природних катаклізмів, погіршення радіоактивного фону, що разом з екологічною небезпекою є діючими стресами й потужними психічними навантаженнями для людини.

Навіть при благополучній біологічній складовій та врівноваженій нервовій системі людина за умов екологічної катастрофи втрачає адаптаційні можливості організму. Очевидність цього сприяє глибокому вивченню шляхів адаптації людини до нових за екологією умов існування.

Серед світових досягнень науки: найновіші засоби комунікації, комп'ютеризація, електромагнітне випромінювання різних діапазонів, мікрохвилі – є додатковими чинниками, що погіршують екологічний стан мегаполісів і негативно впливають на здоров'я користувача сучасними благами цивілізації. Безпека життєдіяльності людини, яка пов'язана з екологічними умовами, займає центральне місце серед пріоритетів медиків.

Здоров'я людини розглядається медициною не лише з позицій біологічної складової, але й ураховується а) рівновага нормальних показників здоров'я з довкіллям; б) соціальна складова здоров'я, оскільки людина живе в соціумі, який постійно ускладнюється, що також є причиною психологічних розладів людини.

В урбанізованих зонах мегаполісів виникає багато небезпек для здоров'я всього соціуму. Цей підхід також узятий до уваги, і проведено аналіз можливих ризиків у суспільстві [3].

Найбільш значущими слідствами сучасного забруднення, як хімічного, так і радіоактивного, у медичному секторі вважають генетичні наслідки через недорозвиток плода, патології при вагітності або в процесі народження дітей. Для людини порушення на хромосомному або генному рівнях є особливо небезпечними з проявами фізичних, психічних порушень, тератогенності та іншими відхиленнями новонароджених дітей від нормального розвитку.

Проведений контроль повітря територій крупних міст доводить погіршення екологічного стану міст в порівнянні з сільськими місцевостями. Концентрації автомобільних викидів, небезпечних озону, оксидів азоту (NO, NO_2) в десятки разів відрізняються в бік збільшення в мегаполісах та промислових центрах відносно сільських областей [4].

Огляд всіх факторів екологічної складової на здоров'я людини не буде повним, якщо не торкнутися питань надмірного захоплення людьми біологічно активних добавок, сильно діючих знеболювальних засобів, протизапліднених та снодійних ліків, неконтрольованих противірусних щеплень, поширення шкідливих звичок. Як би невинне захоплення електронними сигаретами, новинками синтезованих наркотичних речовин, інтерес до алкоголю призводить до самоотруєння, посиленню психологічного навантаження, скороченню часу життя.

Для прогнозування виникнення небезпечних ситуацій для життєдіяльності організмів велике значення має сучасний підхід до проблеми – моделювання ситуацій на основі даних забруднення шляхом екологічного моніторингу [5].

В сучасній класифікації хвороб понад 80 % нозологічних одиниць, для яких встановлена етіологія, є захворюваннями екологічного напруження або важкого забруднення навколишнього середовища, тобто медицина сьогодення розглядає патогенез хвороб, причини захворюваності та усі фактори риску, негативно діючих на здоров'я людини, з позицій погіршення екології, зростання екологічної напруги.

Висновком до розгляду питання впливу екологічних факторів на здоров'я населення мегаполісів є природний зв'язок дії негативних техногенних факторів на екосистеми з їхнім явним погіршенням і зниженням резервів здоров'я, як окремих індивідуумів, так і всього населення урбанізованих територій. Це супроводжується появою нових екологічних хвороб зі специфічною патологією, генетичним виродженням та виникненням явищ депопуляції. На шляху до нового штучного світу є небезпека знищення не тільки природи ззовні людини, але і внутрішньої екології людини, що, насамперед визначається станом його здоров'я.

Список літератури

1. Исидоров В. А. Экологическая химия/ В. А. Исидоров. СПб : Химиздат, 2001. 304 с.

2. Экологические факторы и репродуктивная функция / Агаджанян Н. А., Кулаков В. И., Зангиева Т. Д. и др. Экология человека. 1994. №1. С. 94.

3. Жердецька А. Г. Соціально-екологічні ризики як предмет соціологічного аналізу/ А.Г. Жердецька//Грані, 2015. №9. С. 78.

4. Трифонов К. И., Девесилов В. А. Физико-химические процесси в техносфере/ К. И. Трифонов, В. А.Девесилов. М. : Форум : ИНФРА-М, 2010. 240 с.

5. Баліна О.І. Марковська модель керування природо-техногенною системою визначення ступеня небезпеки техногенного середовища міст/ О.І Баліна, Ю.П. Буценко, В.А. Лабжинський//Управління розвитком складних систем, 2013. – №16. – С. 175.

ЕКСПЕРТНА ОЦІНКА МНОЖИННИХ МЕЛАНОЦИТАРНИХ НЕВУСІВ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Фоміна Людмила Василівна,
д. мед. наук, професор, керівник навчального відділу
Вінницького Національного Медичного Університету
ім. М.І. Пирогова

Кушнір Валерій Олександрович
Полковник м/с ЗСУ, магістр медицини, дерматовенеролог
аспірант ІІІ року навчання
Вінницького Національного Медичного Університету
ім. М.І. Пирогова

Анотація

Захворюваність на злоякісні новоутворення шкіри (меланоцитарний та немеланоцитарний рак шкіри) зростає в Україні і в інших країнах світу. Серед дорослого населення багатьох країн військовослужбовці є групою ризику розвитку злоякісних пухлин шкіри, що пов’язують із багатьма факторами ризику, зокрема і ультрафіолетом. Привертає увагу відсутність чітких критеріїв щодо діагностики передпухлинних та пухлинних захворювань шкіри у військовослужбовців згідно положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України.[1] Проведений огляд сучасної класифікації новоутворень шкіри та методів ранньої діагностики новоутворень шкіри із врахуванням перспективи раннього виявлення меланоми та проведення лікарської експертизи. Підкреслюється, що сучасна рання діагностика меланоми асоціюється з вищим виживанням пацієнта. Візуальна діагностика має обов’язково доповнюватись дерматоскопічним дослідженням та консультацією спеціаліста. Обговорюються нові можливості діагностики новоутворень шкіра із використанням штучного інтелекту та телемедицини. Аналізуються існуючі алгоритми діагностики пухлин шкіри в Збройних силах США. Констатується потреба в рамках військової медицини України розробки алгоритму обстеження пацієнта та подальшої експертизи при наявності новоутворення шкіри.

Ключові слова: меланоцитарні невуси, новоутворення шкіри, військова медицина, критерії.

Множинні невуси (МН) залишаються суттєвою клінічною проблемою в дерматологічній практиці, особливо актуальним є питання їхньої ранньої діагностики та подальшого ведення щодо прогнозу для здоров'я, виконання службових обов'язків пацієнта особливо при інтенсивному режимі праці[2]. У такому розрізі найбільш гостро стає трактування діагностики та експертизи МН у військовослужбовців, які перебувають в умовах посиленого навантаження і у яких підвищений ризик подальшої трансформації у злоякісне новоутворення шкіри (меланому) [3]. За даними літератури МН [4] є проявом синдрому

диспластичних невусів та небезпека їх злоякісної трансформації є суттєвою, що передбачає подальше спостереження такого пацієнта у дерматолога. Але, як правило першим контактом таких пацієнтів є сімейний лікар. Оскільки переважна чисельність населення, що звертається за допомогою до лікаря з приводу будь-яких новоутворень шкіри - це молоде населення віком від 20 до 40 років, вік найвищої працездатності, а також вік, коли люди активно відмічають появу нових або зміни з боку старих родимок на тілі. Найчастіше це фізіологічний процес, як у жінок, так і у чоловіків.

Однак, для виконання рутинної дерматоскопії, створення карти родимок за допомогою цифрових дерматоскопічних систем, встановлення попереднього діагнозу, проведення хірургічного висічення з подальшим гістологічним дослідженням та подальшого ведення тиких пацієнтів необхідно мати спеціальні знання, відповідний досвід і навички, притаманні дерматологам та дермато-онкологам.

Синдром диспластичних невусів на сьогоднішній день є суперечливим діагнозом, але достовірно є маркером високого ризику розвитку меланоми [4], оскільки такі пацієнти мають індивідуальну генетичну схильність до розвитку меланоми шкіри. Відомо, що атипові меланоцитарні невуси рідко малигнізуються, тому, підозрюючи меланому шкіри, слід орієнтуватися на групу набутих невусів, оскільки вони часто імітують клінічну картину меланоми. При цьому близько 60% – 70% меланом з'являються de novo. Також суттєво підвищують ризик наявність у близьких генетичних родичів меланоми, раку молочної залози або раку підшлункової залози. Тому виникла потреба певних критеріїв, які допоможуть сформувати групи високого ризику розвитку меланоми. Враховуючи вищезазначене, до таких критеріїв слід зарахувати:

- Наявність множинних родимок (більше 50) на тілі (рис. 1);
- симптом «гидкого каченяти» (рис. 2);
- Напружений онкологічний сімейний анамнез.

Рис. 1. Множинні меланоцитарні невуси тулуба та верхніх кінцівок. Рис. 2 Симптом «гидкого каченяти» в ділянці лвої підпахвової ділянки у військовослужбовця ЗС України.

ПЕРСПЕКТИВИ

Подальша розробка критеріїв комплексної діагностики множинних меланоцитарних невусів на рівні сімейних лікарів (як до призивний етап), так і на рівні лікарів військових частин (діючих військовослужбовців), із експертною оцінкою щодо придатності до військової служби, є актуальним питанням військової дерматології.

Список літератури

1. Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України від 14.08.2008р. № 402 : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#n14

2. Damsky W. E., Bosenberg, M. Melanocytic nevi and melanoma: unraveling a complex relationship.// *Oncogene.* -2017. – Vol. *36*(42). – P. 5771-5792. doi:10.1038/onc.2017.189

3. Cengiz F. P. et al. Malignant melanoma arising in congenital melanocytic nevi: clinical and dermoscopic challenges //Our Dermatology Online. – 2017. – Т. 8. – №. 1. – С. 34. DOI:10.7241/ourd.20171.08

4. Rosendahl, C. O., Grant-Kels, J. M., & Que, S. K. T. (2015). Dysplastic nevus: fact and fiction. *Journal of the American Academy of Dermatology*, *73*(3), 507-512.http://dx.doi.org/10.1016/j.jaad.2015.04.029.

АНАЛІЗ ПРИХИЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ ДО ВАКЦИНАЦІЇ ПРОТИ НОВОЇ КОРОНАВІРУСНОЇ ХВОРОБИ, СПРИЧИНЕНОЇ ШТАМОМ ДЕЛЬТА

Юрко Катерина Володимирівна
докторка медичних наук, професорка,
завідувачка кафедри інфекційних хвороб
Харківський національній медичний університет

Соломенник Ганна Олегівна
кандидат медичних наук,
доцентка кафедри інфекційних хвороб
Харківський національній медичний університет

Кравченко Вікторія Олександрівна
студентка 5-го курсу І медичного факультету,
Харківський національній медичний університет

Винокурова Ольга Миколаївна
кандидат медичних наук,
асистентка кафедри інфекційних хвороб
Харківський національній медичний університет

Вакцинація відіграє важливу роль у попередженні поширенню багатьох інфекційних хвороб, зокрема нової коронавірусної інфекції. Наразі розроблено понад 100 різних варіантів вакцини проти коронавірусної хвороби, кожен з яких має свої особливості та ступінь ефективності [1, 2]. У розпал пандемії цієї інфекції за відносно низької ефективності етіотропної та патогенетичної терапії саме специфічній профілактиці надають надзвичайно важливе значення у боротьбі з нею. Проте слід зазначити, що в даному випадку вакцинація має на меті не лише зменшити ризик зараження, а й попередити виникнення тяжких ускладнень, які можуть призвести до загибелі пацієнта [3, 4].

Унаслідок досить швидкої генетичної мінливості вірусу, що спричинює нову коронавірусну хворобу, перед епідеміологами постає важливе завдання – аналіз захворюваності саме серед осіб, які були щеплені. Залишається відкритим питання щодо ефективності вже існуючих вакцин проти нових штамів збудника. Разом із тим, наявність лише точкових мутацій, відомих науці дотепер, є підставою вважати, що вакцини, розроблені раніше, можуть виявитися досить ефективними й надалі [5].

У зв’язку із вищенаведеним, **метою** нашої роботи стала оцінка прихильності студентів навчального закладу вищої освіти до вакцинації проти нової коронавірусної хвороби, спричиненої штамом дельта.

Матеріал і методи дослідження. Нами було проведене поперечне епідеміологічне дослідження, що тривало з грудня 2021 року по лютий 2022 року шляхом анкетування 100 студентів за допомогою розробленої Google-форми, яка містила 14 запитань. Запитання висвітлювали вік, стать респондентів, їхню прихильність до вакцинації, факт і тяжкість перенесеної нової коронавірусної хвороби. Вік опитаних коливався від 18 до 40 років і склав у середньому 21,45±0,89 років. За статтю респонденти розподілялися наступним чином: жінок було 63 (63 %), чоловіків – 37 (37 %).

Результати дослідження. Виявилося, що серед опитаних респондентів уже встигли перехворіти на нову коронавірусну хворобу 75 (75 %) осіб, були вакциновані на момент опитування – 90 (90 %) осіб. Більшість (80 %) студентів констатують факт перебували в регіонах, де було зафіксовано спалахи коронавірусної інфекції, спричинені новим штамом вірусу дельта, та контакт із хворими на цю хворобу.

Половина з опитуваних (50 %) мали ознаки гострого респіраторного захворювання, зокрема підвищення температури тіла понад 38 ºС, головний біль, біль у горлі та нежить. Утрата нюху спостерігалася в 15 (20 %) студентів. Усі симптоми швидко прогресували впродовж кількох днів. У 4 (5,33 %) студентів виникли ускладнення в вигляді приєднання бактеріальної інфекції.

Висновки. Чергова хвиля нової коронавірусної хвороби, замовленої штамом вірусу дельта, сприяла початку вакцинації населення в Україні. Переважна більшість з опитаних студентів вважають, що саме щеплення дає змогу попередити виникнення хвороби або, принаймні, знизити захворюваність і темпи поширення інфекції, та, що вакцинація є ефективним засобом захисту від нової коронавірусної інфекції. Крім того, вакцинація, на їхню думку, може запобігти виникненню тяжких ускладнень у групах підвищеного ризику щодо них.

Список літератури:

1. Комісаренко С.В. Полювання вчених на коронавірус SARS-COV-2, що викликає COVID-19: наукові стратегії подолання пандемії // Вісн. НАН України. 2020. № 8. С. 29–71.

2. Выбор средств индивидуальной защиты при COVID-19 / О.Н. Ханенко, Н.Д. Коломиец, О.В. Тонко, О.Н. Романова, А.А. Ключарева // Клиническая инфектология и паразитология. 2020. Том 9, № 2. С. 170–184.

3. Голубовская О.А., Заплотная А.А., Шкурба А.В. Применение внутривенных иммуноглобулинов в лечении тяжелых форм коронавирусной болезни 2019 (COVID-19) // Клиническая инфектология и паразитология. 2021. Том 10, № 1. С. 29–38.

4. Катрушов О.В., Кайдашев І.П. Підвищення ризиків поширення внутрішньолікарняної інфекції в період пандемії COVID-19 в Україні // Укр. мед. часопис. 2021. № 3 (143). С. 1–4.

5. Коронавирусные инфекции XXI века. Что мы знаем о возбудителях и их эпидемиологии / Н.Д. Коломиец, О.Н. Романова, О.Н. Ханенко, О.В. Тонко, А.А. Ключарева // Клиническая инфектология и паразитология. 2021. Том 10, № 1. С. 54–73.

CREATING A SAFE SPEAKING ENVIRONMENT AND GIVING FEEDBACK TO LANGUAGE LEARNERS

Agadzhanova Radmila,
Senior Lecturer of the Department of Pedagogy, Foreign Philology and Translation
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Language educators are often faced with a paradox: students tend to measure their own competence in English through their ability to speak it. Yet, creating environments that encourage students to speak is cited by practitioners around the world as one of the biggest challenges in this field. Reasons for this vary, from the insecurities that students have about speaking to the more general doubts of teachers, administrators, parents or the students themselves as to whether time dedicated to speaking is time well spent.

This article offers a brief overview of current research into language learning and teaching and shows that, although these concerns are entirely legitimate and require close attention, many can be addressed by a judicial and skilful application of pedagogical principles for creating a 'safe speaking environment'. By that we mean an environment in which time for speaking is valued not simply as time for extra practice of previously learned material but as time in which new learning opportunities come to life [1].

Many, if not most, English language teachers are sympathetic to the principles of communicative language teaching, and their teaching includes activities that could be described as 'communicative'. Despite the fact that there are many different interpretations of the term 'communicative approach', there is general agreement that learners will benefit from participating in fluency-based, meaningful, communicative speaking activities. Researchers do not agree on the precise mechanisms through which communicative competence develops in communicative speaking tasks, but most conclude that such tasks are necessary for the development of automatized language knowledge, or spoken fluency [2].

It is worth noting that a safe speaking environment also means a space that treats the people who inhabit it as a cherished resource. It engages students' identities, future visions and hopes through the design of immersive tasks; it is responsive to students' agency by honouring topics that are close to their worlds; and it takes seriously the human relationships that are central to all communication. And finally, a safe speaking environment is one where feedback whether focused on specific linguistic features or on meaning is given in the service of students' communicative accomplishments.

There is widespread agreement among students, language educators and researchers about the importance of interesting and motivating tasks in the language curriculum. Flow theory, first introduced by Csikszentmihályi and later adopted for language education contexts, has often been used as a guiding framework for understanding what makes tasks motivating. Flow refers to the kinds of immersive experiences where people are so absorbed in whatever they are doing that they become unaware of what is going on around them. It is when people are in the 'flow' that they

are thought to perform at their best, which is why researchers and language educators have become interested in the application of flow theory to the design of immersive language learning tasks. The task features that have been identified as supporting such experiences include:

• optimal challenge, achieved by balancing the level of difficulty and the students' current language skills;

• a focus on performing and accomplishing the task rather than on practising language;

• relevance to students' interests;

• students' sense of control over the task processes and outcomes [1].

To appreciate more fully the role that immersive speaking tasks play in the design of a 'safe speaking environment', therefore, it may be helpful to think of them less in terms of their features and types and more in terms of their capacity to generate immersive conversations. By that we mean conversations which students will want to join – not simply because they need to practise the language but because they feel they have something important to say. More specifically, these are conversations that enable students to use language to relate to one another through shared challenge, laughter, wonder, creativity, but also in discussing injustices and misconceptions that affect them in their worlds outside the classroom.

Engaging students in speaking tasks means treating students as language users rather than merely as language learners. As research investigating the use of L2 in various communication settings around the world has shown, it is when students are enabled to bring their personal identities, histories, future visions and pains into the classroom that a space for immersion in authentic conversations emerges. Creating such spaces in the classroom requires a conscious effort on the part of language educators to re-envision well-known types of language tasks that already exist in their repertoires can be harnessed to generate immersive conversations – that is, to engage with students as language users and meaning makers.

Many authors have concluded that the types of tasks which have the potential to become immersive include, among others:

• solving a problem;

• discussing an issue;

• narrating a story;

• sharing opinions and experiences;

• making things [1].

Planning such tasks requires a careful consideration of topics, task types, and linguistic goals. But in order to turn these tasks' potential into an immersive reality for the students, something else is also needed: the teacher's reflection on the broader educational purposes of engaging students as persons. Below, two methods are offered as a guiding framework.

In order for tasks to engage language learners in authentic conversations, they need to reflect students' current identities as people and not just language learners. These, however, are often difficult to guess at beyond a superficial level without the teacher's deeper understanding of who the people in the classroom are and what they genuinely

care about. One of the overarching purposes that an immersive language task can serve, therefore, is to facilitate such an understanding.

Most language learning tasks that satisfy the flow criteria mentioned above have the potential to shed light on the students' real lives if we choose to exploit it. Some can be as simple as asking students to share stories with each other so as to generate rich immersive conversations. Others have the potential to be expanded into bigger questions. One possible task is to ask students to think of an interesting proverb in other languages they know, teach it to their peers, translate it collaboratively into English, find equivalents in English as well as in students' other home languages and notice how history and culture can shape how we speak, how we see and how we live. Other tasks will encourage students' engagement over a longer period of time. These include creating various types of individual or group narrative, such as autobiographies told in 'chapters' where each chapter represents a significant milestone in the student's life. Or students may be asked to document their experiences of using L2 through written reflections, audio diaries, or visual narratives and share these in various discussion tasks in the classroom. All these tasks require careful planning. However, treating them as opportunities to engage students' identities as people and not just language learners can enhance their potential to generate immersive conversations.

The second method which can be adopted to transform a language task into an immersive one is placing emphasis on engaging students' visions as future L2 speakers. It is obvious that students' vision of themselves as competent L2 users is closely connected to their motivation to learn and speaking in the classroom can help access such visions. Tasks designed with this in mind therefore stand a good chance of generating immersive conversations. All immersive task types discussed previously, such as sharing experiences, problem solving or making things, lend themselves to this educational purpose. More specific templates which link these types with the future vision idea include:

• Creating vision boards of future L2 selves. Students are asked to think about their future vision and how their competence as L2 speakers features in it. Using relevant resources, such as materials related to their jobs, images in travel/lifestyle magazines, newspapers or brochures, they design and then discuss with others a visual display of their vision.

• Sharing 'future histories'. Students are asked to share with others their future plans as if they have already experienced the outcomes (i.e. they have to use the present/past tense to describe their projected experiences).

• Making role models of successful L2 learners a central feature of tasks. Students are asked to gather stories of successful L2 speakers because these can often inspire students' own future vision. The findings can be used as part of a more specific task aim (e.g. come up with advice on how to overcome speaking anxiety, how to practise speaking if opportunities are rare, etc.) [1].

It should be noted that in any typical language learning course students are presented with a variety of opportunities to speak. Teachers often divide these opportunities into two broad categories: (1) activities that are intended to develop accuracy (i.e. where the primary focus is on accurate production of language features, such as grammar, vocabulary or pronunciation), and (2) activities that are intended to

develop fluency (i.e. where the primary focus is on communicating meanings to another person, and not on the accurate production of language forms). This article focuses on feedback in the second type of activity, examples of which include discussions, debates, presentations, role plays, and problem-solving tasks. In each of these activities, there will be:

• some sort of outcome that is non-linguistic (e.g. reaching a joint decision);

• some interaction between learners.

Learning outcomes for such activities cannot be reliably predicted in advance, but the potential benefits include:

• gains in self-confidence and motivation;

• gains in automatized language production;

• opportunities to experiment with the full range of linguistic resources at the learners' disposal (i.e. develop more complex language);

• opportunities to learn from the language of other learners;

• opportunities to obtain feedback from other learners through the processes of clarification, rephrasing and confirmation, which will drive language acquisition.

From the list of potential learning benefits, it can be seen that fluency-based activities are concerned with more than just developing fluency. Researchers have found that fluency-based activities can lead to greater accuracy and complexity [3]. The challenge, for teachers, is to ensure that the conditions under which communicative speaking activities take place allow for these benefits to be realised. At the very least, it is important that students should (1) speak a lot, and (2) push themselves to use language at the upper range of their ability level. One of the conditions that teachers control – feedback – can impact on these potential benefits.

Feedback is any kind of information that learners receive about their performance. This can be corrective feedback which focuses a learner's attention on errors, or it can be non-corrective, in the form of praise or encouragement, for example. However, the feedback can also be about the performance of peers. In fact, some learners benefit more from hearing this kind of feedback than feedback which concerns them more directly. It is also useful to bear in mind that feedback does not only go to the learner; it can also go to the teacher. A student's performance in a communicative speaking task is a rich source of information about the teacher's teaching. In a fluency-based task, it is often the things that students did not say that provide the richest feedback to teachers. It is these gaps that can suggest the features of language that a teacher may wish to provide feedback on, especially in delayed feedback.

It is common for teachers to delay all or most feedback until the end of a fluency-based activity, and such an approach is often supported by the advice in the guides for teachers that accompany coursebooks. According to a frequent procedure of delayed feedback, teachers keep a note of language items which they wish to focus on while the students are speaking. They later select from this record a limited number of items. They write these on the board or read them aloud and invite students to identify and correct problems. They are more likely to discuss the problems in open class than to direct questions at an individual student. Teachers may choose to give positive, non-corrective feedback on the content of the students' discussion, as well as highlighting examples of accurate and appropriate language use, before focusing on errors. As an

alternative to this approach, audio or video recordings are made, and these are used as the basis for later feedback. Teachers may also provide feedback sheets to individual students.

Despite the widespread use of delayed feedback, there has, until recently, been little research that has investigated its effectiveness. For the time being, there is simply not enough evidence to claim that either delayed or immediate feedback is more effective than the other [3].

It is a matter of common knowledge that speaking in another language, especially for lower-level learners, is stressful, putting them under intense pressure. In addition to the demands of finding things to say and finding ways of saying them in comprehensible English in real time with limited resources, students must deal with the fact that they must do this in public, in front of others (peers or teachers) who may be judging how well they perform. The potential for debilitating anxiety about loss of face can be huge, especially for shy learners. Corrective feedback from the teacher that highlights their mistakes can make things worse. In the most extreme cases, students may say nothing at all. More often, they may adopt a strategy of limited participation: the less they say, the fewer mistakes they will make. When this happens, the potential learning benefits can clearly not be realised. Most teachers are well aware of such dangers and have experience in the classroom of fluency-based activities where students were reluctant to speak. In response, teachers adopt a variety of strategies to avoid generating additional anxiety or, at least, to minimize its impact. Let us consider a number of strategies, which may be used individually or in combination.

1. Using praise. Praising students for good performance is believed to increase motivation and to foster positive attitudes to learning. Singling out an individual student for praise in front of the whole class may not be welcomed by the student concerned. Catching a student for a few positive words after class may be a better strategy.

2. Highlighting accurate and appropriate language use, rather than indicating errors. In general educational contexts, it has been found that feedback on correct responses is more effective than feedback on incorrect responses. Confirming that a student has produced accurate and appropriate language in a particular instance (e.g. avoiding a very common mistake) is likely to benefit both the individual student and others in the class, who will have their attention drawn to the language item in question.

3. Planning the monitoring of speaking activities. It is not easy to monitor group-speaking activities and it is easy to focus attention on errors. Teachers should decide, in advance of the activity, that for some groups they will focus on the content and for others they will focus on examples of accurate or appropriate language use.

4. Adopting a supportive manner. The potential for anxiety will be reduced if teachers maintain a tactful, supportive and sensitive manner in any intervention during or after a speaking activity. With some classes and some individuals, it may be worth devoting some time to ensuring that students understand the purpose of corrective feedback if this lowers their anxiety levels. Teachers should always try to model good listening skills, including appropriate body language, nods, gestures and confirming expressions.

5. Encouraging positive feedback from peers. At the end of a pair or group work activity, students can be asked to tell their peers one or more things that they did well.

6. Showing interest in the content of what students have said. If students are to focus primarily on communicating their ideas (rather than on accuracy), teachers will need to show interest in and respond to the ideas they have expressed. Comments such as 'That was an original idea', 'I'd never thought of that' or 'X was saying something interesting about Y, but I didn't catch all of it – could you tell us again?' (so long as they are genuine) can act as positive reinforcement to the focus on the content of the speaking activity [3].

It is clear that a fluency-based task is an opportunity for learners to participate in extended speaking, using the full range of their linguistic resources and experimenting with new language. Although the focus of these tasks should be on communication, learners will make language errors and teachers need to decide how to handle them. However, although most learners want to be corrected, teachers need to handle feedback sensitively so as not to affect students' willingness to speak.

In conclusion, it is necessary to emphasize that an environment in which students will feel safe to speak is vital for supporting students' language learning. Creating such an environment, however, appears to be a rather complex task, requiring constant juggling of multiple elements, including time, tasks, topics, peer relationships and feedback. In many ways, however, the task is also a most joyful one, for it goes far beyond creating conditions for a mere exchange of information in order to rehearse specific language features. Creating a safe speaking environment allows teachers to forge spaces – no matter how limited these may be within the countless constraints that most language educators face – which open up opportunities for students to lose themselves in the conversations that matter to them and that are consequential to their relationships with others and with the world around them. It takes time, endless patience and careful observation to transform possibilities that classroom talk offers into the actual benefits for students' language learning. But just like with speaking, this, too, is time well spent.

References:

1. Creating a safe speaking environment. Available: https://www.cambridge.org/gb/files/7215/7488/5502/CambridgePapersInELT_SafeSpeaking_2018_ONLINE.pdf. (accessed April 21, 2022).

2. How much time should we give to speaking practice? Available: https://www.cambridge.org/gb/files/8415/7488/4554/CambridgePapersinELT_TimeForSpeaking_2017_ONLINE.pdf. (accessed April 21, 2022).

3. Giving feedback on speaking. Available: https://www.cambridge.org/gb/files/4515/7488/5712/CambridgePapersinELT_FeedbackOnSpeaking_2018_ONLINE.pdf. (accessed April 21, 2022).

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS DURING MARTIAL LAW

Deinichenko Elena
Ph.D., Assistant of the Department of Obstetrics and Gynecology
Zaporizhzhia State Medical University
Ukraine

Izbyts′ka Nina
Ph.D., Associate Professor, Department of Obstetrics and Gynecology, Zaporizhzhia State Medical University, Ukraine

Hayday Nataliya
Ph.D., Associate Professor, Department of Obstetrics and Gynecology, Zaporizhzhia State Medical University, Ukraine

Onopchenko Svitlana
Ph.D., Assistant of the Department of Obstetrics and Gynecology
Zaporizhzhia State Medical University
Ukraine

Bohomolova Oksana
Postgraduate Student, Assistant of the Department of Obstetrics and Gynecology, Zaporizhzhia State Medical University, Ukraine

The main purpose of vocational education is to train a qualified specialist capable of effective professional work in the specialty, as well as the formation and development of personal qualities necessary for him and society for socially significant activities.

The quality of education is determined by the effectiveness of educational activities of the university, department, each teacher and student. Today, teaching in Ukraine in connection with the martial law is in a difficult situation, which requires an understanding of the laws of the pedagogical process in the development of new systems of teacher-student interaction. An example of such effective pedagogical technologies is the use of the distance learning model in the educational process. Distance learning is based on the principle of independent learning and is expressed in a purposeful process of interactive interaction between teacher and students through information and telecommunications technologies that provide students with the necessary amount of scientific material. Modern distance learning is based on two-way communication between teacher and student in various forms of information exchange - text messages, video lectures, audio lectures, online conferences, webinars. The main principle of distance education is to create conditions for the widest possible access of

students to the means of education and training, regardless of the time and place of study [2, p.21-25]. The model of distance learning as a means of contactless information interaction allows to increase the speed and quality of learning material.

Analyzing the views of Western experts, the method of distance education can highlight the following positive aspects of this method of learning: freedom and flexibility of learning (student calculates the time and duration of their classes), access to learning, personal circumstances and desires), social equality, speed of communication - effective implementation of feedback between teacher and student, manufacturability of the educational process, creativity - favorable conditions for creative self-expression of the student in the learning process.

Analyzing the views of Western experts, the methodology of distance education can also highlight the negative aspects of this method of educational process: distance learning technologies in vocational education involve the introduction of new methods of vocational education in higher education. The use of such technologies in the educational process allows to improve the quality and efficiency of learning, gives the opportunity to implement a differentiated approach to teaching students taking into account their individual characteristics [4, p.234-253].

Distance education allows you to interact between teacher and student in dialogue. Such interaction facilitates the process of information exchange. Under martial law, the combination of traditional methods and means of learning with the system of distance education helps to increase student achievement, stimulates the development of independent work, expands standard teaching methods.

References:

1. Open and distance learning. Trends, policy and strategy considerations. Division of Higher Education. – Paris: UNESCO, 2002. – 95 p.

2. Delling, R.M. (1987): Towards a theory of distance education. ICDE Bulletin 13, pp.21-25.

3. Distance Learning Resource Network [Electronic resource] - Access mode: http://www.dlrn.org .– Name from the screen.4. Barker, B. O., Frisbie, A. G., & Patrick, K. R. (1989). Broadening the definition of distance education in light of the new telecommunications technologies. The American Journal of Distance Education, #3(1), pp.20-29.

4. Boyd, G. (1993). A theory of distance education for the cyberspace era. In D.Keegan (Ed.), Theoretical principles of distance education, London: Routledge, pp.234 – 253.

THE USE OF NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE TEACHING OF SOCIAL SCIENCES AND THEIR IMPORTANCE IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Karimboyeva Salomatkhon
Associate professor

Kodiraliev Nurillo Gafforali ugli,
Student
Namangan Engineering – Construction Institute

Annotation. The article tells about the effective use of additional resources in teaching social sciences to students, their interest and attitude to society with the support of auxiliary educational tools, conducting a lesson in interactive methods, giving them additional lessons after classes and widely using non-traditional methods in this process.

Keywords: modern education, pedagogy, technology, methodology, teaching, techniques, efficiency.

Another distinctive feature of pedagogical technology is that any teacher in well-designed pedagogical technology can pass a good lesson, even if he is not educated. Because pedagogical technology is formed by pedagogical scientists, their skills are expressed in the project of the technological process. As before, "the goal of the lesson was not achieved due to objective reasons" or "the lesson was drawn up according to unexpected factors " and there is no place in pedagogical technology for such statements.

Pedagogical technology is a new approach to the educational process, pedagogy is an expression of social engineering consciousness. It is a social phenomenon associated with the formation of an optimal project of the lesson on the basis of the technical capabilities of the pedagogical process and the technical thinking of a person. So the role of pedagogical technologies in the teaching of social and humanitarian Sciences is great.Without them, the intended goal can not be reached.

The term technology is derived from production, in which thousands of technological processes are designed.They are considered a guarantee of achieving the desired results. At the time of application of these technologies, the zone and their performers, even if they change, will still produce the necessary product. In order to achieve this in the educational process, pedagogical technology will be developed.

The main difference from the traditional methods, methods of pedagogical technology is that it is derived from the theory of complexes, which is in the fact that it obeys all the laws of this theory.Today, in higher educational institutions, that is, in other educational issues, the teaching of Social Sciences on the basis of modern pedagogical technology, that is, modern interactive methods, is becoming a topical issue. One of the main issues of this is the launch of the skills of teaching in the process of teaching Social Sciences, the effective organization of the teaching process,

adaptation to educational standards, raising to the level of world standards, the perfect formation of the knowledge and skills of teaching social sciences to students is an important factor of today's educational process.

At present, modern technologies of teaching social sciences interactive methods are being created, which are effectively used in the teaching process. The main difference of modern interactive techniques from traditional methods is that bunda students freely behave in the process of studying social sciences, think independently, have the opportunity to express their opinion, engage in discussions, freely communicate with the teacher.

In the process of teaching Social Sciences on the basis of modern interactive methods, the following are carried out:

- students plan their own training and take an active part in it;
- Independently engage and strengthen the knowledge of the students themselves on the basis of the established curriculum.
- students engage in discussions on the subject in the course of the lesson and take an active part in it all;
- in the selection and implementation of teaching methods, students participate as partners, express their opinions;
- students will be provided with the issue of clarifying their knowledge, understandingtira, that is, they will be able to convey it to others as well;

Of course, to all of the above, students can achieve a step-by-step process of learning social sciences through interactive techniques.

Today, in the process of studying social sciences, the following technologies of interactive methods are widely used:

1. Interactive game method.
2. Methods of active participation of students without pairs and within the group.
3. The method of mental observation.
4. Type of frontal training.
5. Aquarium procedure.
6. The brown storming.
7. Unfinished sentence method.
8. The way you play your role.
9. Discussion and other similar methods.

The interactive method of teaching social sciences as a result of the lessons conducted on the basis of the above-mentioned modern technologies, the student's knowledge and skills of independent thinking and speaking are perfectly formed. During the training, their erkinligi is created, that is, the students themselves determine the purpose and objectives of the lesson, argue on the chosen topic, discuss and finally draw conclusions on the subject under study.

In general, in the process of lessons conducted in the interactive method, students perform the leading task.And this is determined by the fact that they have a foreign tilni perfectly thorough possession, independently articulate their opinion, that is, they can conduct free speech.

In the process of applying the techniques, it is possible to work in a group or mass with students.When working in a group form, the activity performed by each group at the end of the training session is analyzed.

The activities of the groups can be organized in the following form:

1. Each group performs the tasks assigned by the teacher on the basis of the general scheme, and at the end of the training, the relationships of the groups are summarized according to the project items.

2. The groups perform the assignments given by the teacher on individual items of the general scheme.

Educational activities are organized on the basis of the following scheme, which is directly reflected in the writing board or work paper:

I know-I want to know-I found out. The use of the method is carried out on the basis of three stages, namely:

1. The degree to which the students possess the concepts on the subject under which the study is planned will be determined.

2. The need for students to enrich their existing knowledge on the subject is studied.

3. Students will be familiarized with the information on the subject in detail.

"Zig-zag" strategy (method). The method serves to work with students on a group basis, quickly and thoroughly mastering the subject. The advantage of the method is determined by the following aspects [2,85].

1. Students have the ability to work as a team or as a group;

2. Time spent on mastering the subject will save.

Method "Black Box". The purpose of using this method in the educational process is to encourage students to work in cooperation with the achievement of thorough mastering of the subject, to develop skills of managing certain tasks and logical thinking.

The advantage of using the method is that in the process, students will be able to learn the subject in certain parts and the logical connection between the parts and the skills of analyzing and determining the relationship on the basis of cents.

References:

1. J.Jalalov "Methodology of teaching foreign languages". - Tashkent, 1996.

2. S.Saydaliev "The energy of learning a foreign language".- Namangan, 2004.

3. J.Yoldoshev "Direction problems of new pedagogical technologies".- Public education, 1999.

4. F.Kadyrov "pedagogical education".-Tashkent, 2002.

5. Barkamalovich I. B., Isabayevna K. S. The Interdependent Development of Ecological Culture and Family Ceremony //International Journal of Culture and Modernity. – 2021. – Т. 9. – С. 55-58.

6.Karimboyeva S. EFFECTIVE METHODS OF TEACHING HISTORY //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 4. – С. 186-188.

7. Karimboyeva S. PERSONALITY AS AN OBJECT AND SUBJECT OF EDUCATIONAL AND UPBRINGING PROCESS //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 192-197.

8. Karimboyeva S. PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES OF LEARNING HOW TO LEARN: FORMAL, NON-FORMAL, INFORMAL EDUCATION //ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ. – 2019. – С. 17-18.

9. Karimboyeva S. WORLD VIEWS AS A WAY OF" UNDERSTANDING" LIFE //Теория и практика современной науки. – 2019. – №. 2. – С. 46-49.

10. Karimboyeva S. SPIRITUAL CULTURE OF THE PERSON //Теория и практика современной науки. – 2018. – №. 1. – С. 27-28.

11. Махсудов П. М. и др. История развития подготовки преподавателей профессионального образования по сельскому хозяйству в Узбекистане //Высшая школа. – 2015. – Т. 8. – С. 24-26.

12. Каримбаева С. И. ПРИМЕНЕНИЕ ТЕХНОЛОГИИ «МППО» НА ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЯХ ПО ПРЕДМЕТУ «ИСТОРИЯ УЗБЕКИСТАНА» //Science Time. – 2016. – №. 11 (35). – С. 227-229.

13. Махсудов П. М., Каримбаева С. И., Джураева С. Н. ПОДГОТОВКА ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБЛАСТИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ: ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ //Среднее профессиональное образование. – 2015. – №. 8. – С. 67-69.

14. Каримбаева С. И. и др. Использование элементов метода" карусель" при текущей оценки знаний студен-тов //Высшая школа. – 2015. – №. 8. – С. 27-29.

15. Каримбаева С. И. и др. Урбанизация-фактор общественного развития //Высшая школа. – 2016. – №. 8. – С. 76-77.

16. Каримбаева С. И., Ташбаева Г. Ю. Применение ступенчатого метода на семинарских занятиях //Высшая школа. – 2016. – №. 12-2. – С. 39-41.

FUNDAMENTALIZATION AS THE BASIS OF UNIVERSITY EDUCATION

Pestsova-Svitalka Oksana
Ph.D., Assistant Professor
Poltava State Agrarian University
Poltava, Ukraine

One of the priority areas for improving the quality of higher education is fundamentalization. It is aimed at developing the creative abilities of the individual, scientific thinking and creating an inner need for self-education and self-development of future professionals.

The aim of the article is to analyze the concept of «fundamentalization» as the basis of university education, to identify the basic directions of fundamentalization of professional training in higher education institutions and the study of integrated personality traits. The methods of analysis and synthesis, abstraction, comparison during the formation of strategic directions of fundamentalization of professional training and determination of integrated personality qualities were used in the work.

Fundamentalization is an increase in the quality of education, the level of competence of specialists with higher education by modernizing the content of academic disciplines, scientific and methodological support of the educational process.

L.Z. Ryabukha notes that the fundamentalization of education is primarily due to professionally targeted content, which constantly accumulates with the development of civilization, so in this sense it is an objective process aimed at introducing basic knowledge, universal values and ways of effective professional activity [1].

Fundamental knowledge is a holistic, deep, meaningful, methodologically significant ideas about the world around us and the laws of its functioning and development. Such knowledge will allow to form harmonious relations of the person with the nature, to provide increase of cultural and intellectual development of the person and a society as a whole.

According to N.V. Zakharchuk the key to the success of fundamental processes in the content of education is the integration of knowledge through interdisciplinary links, as fundamental training can not only consist in mastering traditional fundamental subjects, but also in thoroughness, depth of assimilation and structuring of knowledge, leading to thinking, worldview, culture, professional competence, etc. [2].

The objective of university education is fundamental: to provide conditions for the formation of modern scientific multifaceted and flexible thinking; formation of the inner need of the individual for self-development and self-education that lasts throughout life.

Strategic directions of fundamentalization of professional training are generalized in fig. 1.

The strategy of fundamentalization of education in the modern liberal-democratic conditions of an open society should be based on an appropriate system of values that put a person, his development and maximum potential for public benefit at the center

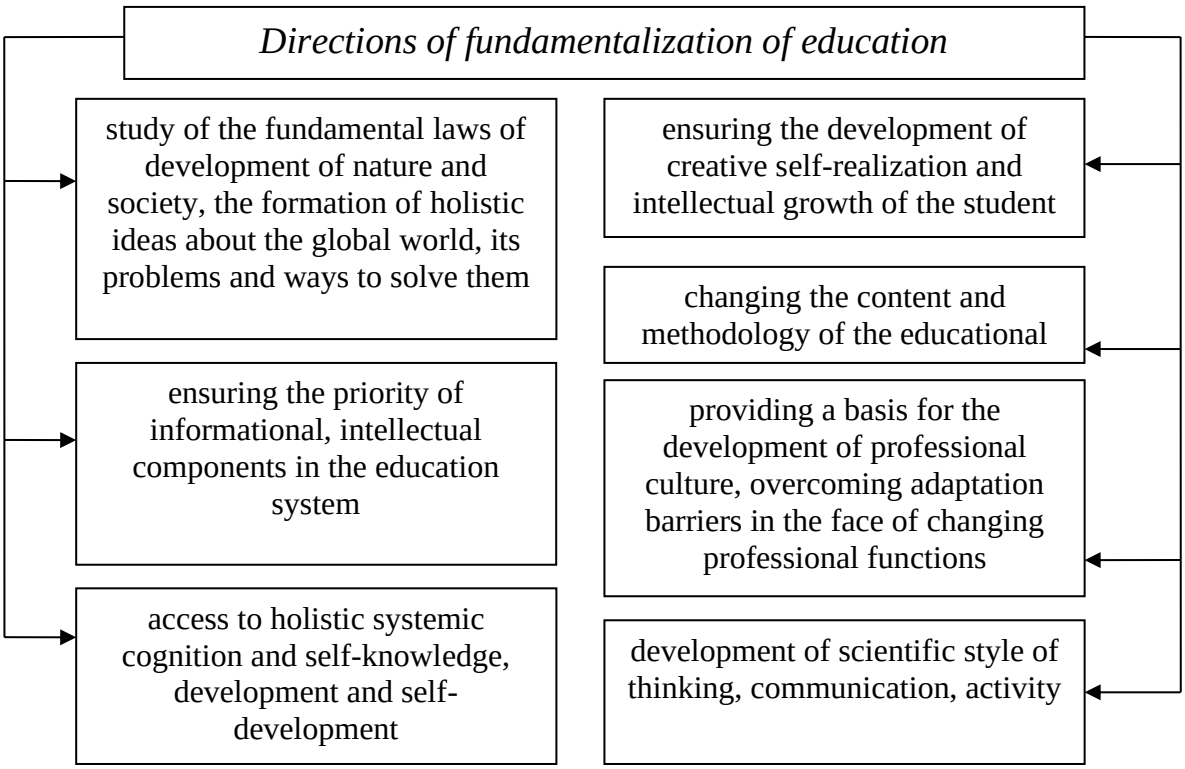

Figure 1. Strategic directions of fundamentalization of professional training of specialists

Source: developed by the author

of the educational system.

Fundamentalization puts forward new requirements for the content of academic disciplines that are part of the university education system. These criteria can be divided into general and special. The general (fully inherent in all disciplines) include: objectivity, accuracy, logic, reliability and accessibility of the knowledge system of the discipline. To special - student-centeredness, universal (rather than highly specialized) nature of the knowledge system, active, creative involvement of the student in the learning process. Fundamentalization is able to provide at this stage the most effective implementation of the functions of professionally-oriented higher education, which consists of general scientific, social and professional training of future professionals with the constant use of innovative learning technologies.

Reformed education can release society from conservatism and thus help it bridge the gap between the old and the new. At the curren stage of development of society it is important to meet the content of education to the requirements of the time, the changes that occur in economic and cultural life. In this context, the idea of continuing education becomes especially important. Continuity of education means bringing the

cultural and educational level of the individual to the level of social needs, which are always updated. It is also a constant renewal of general education and professional training, the transformation of education into a lifelong process.

Fundamentalization of higher education is aimed at developing individual skills of specialists to modern social and industrial needs, the closest and fastest adaptation of a graduate of a higher education institution to the professional sphere, where he will apply the knowledge acquired during training. Integrated personality traits are presented in Fig. 2.

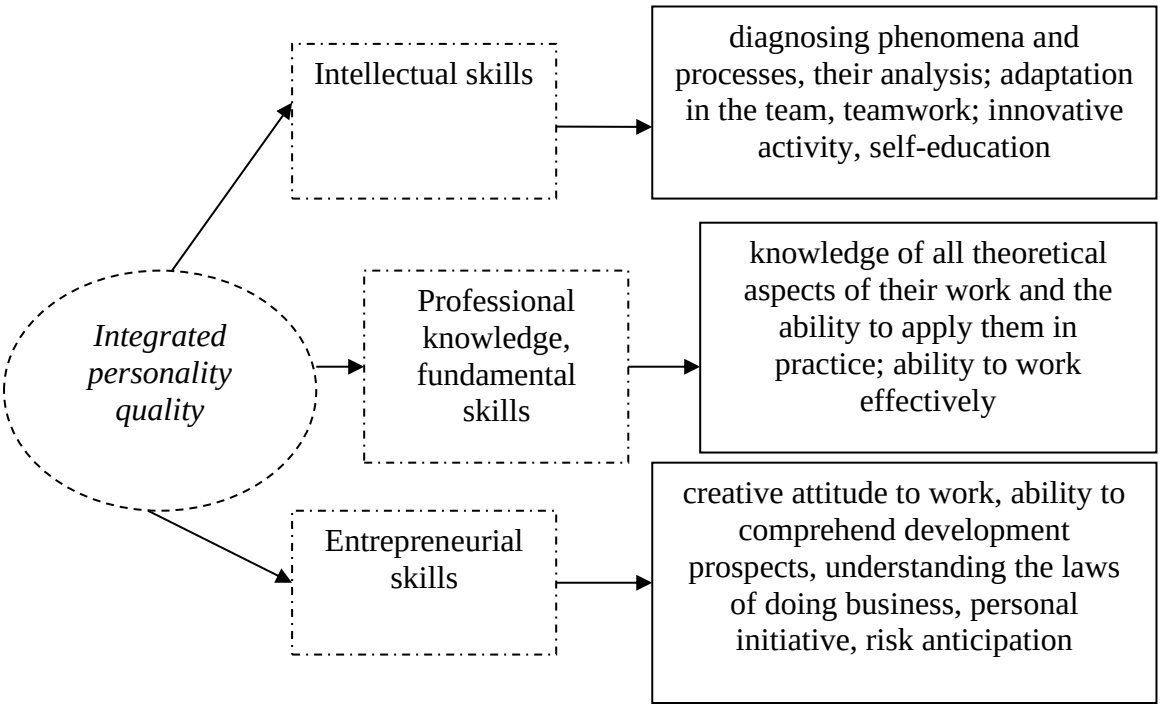

Figure 2. Characteristics of integrated personality traits in terms of fundamentalization

Source: developed by the author

For the active participation in modern society, a specialist must have a special professional thinking, the main characteristics of which are deep theoretical knowledge and ability to apply them in practice, critical attitude, creativity, the ability to propose a new solution and the ability to take into account the effects of all important internal and external factors in the process of achieving the result. That is, professional thinking should include critical thinking, creativity, initiative.

Modern European higher education is gradually moving to an educational model in which all relevant tasks and learning components are integrated into the "knowledge triangle" with elements of the system "education-research-innovation". In the European space, there is the formation of a humanistic model of a new specialist, which is characterized by worldviews, flexible social thinking, innovative vision of the modern scientific picture of the world. The interdependence and mutual influence of

the humanitarian sphere with the economy, politics, and social relations is significantly increasing. With new goals and objectives, it combines different spheres and sectors of society and significantly enriches them. Such a space becomes a kind of indicator of the scientific, cultural, educational, innovative level of the country [3].

In the morden area, higher education focuses on the training of a wide range of personnel through the fundamentalization of higher education in general and the training of specialists in particular. By joining the Bologna Process, Ukraine not only creates structures and implements the principles of work of European universities, but also takes into account historically formed views on the essence and features of university education in our country. During professional training, higher education focuses on the demands of the labor market, both internal and external. This leads to more rational distribution of general scientific and general professional and special disciplines and areas of practical training.

References

1. Rebuha L.Z. The system of fundamentalization of professional training of future social workers on the basis of integration of innovative technologies. Educational discourse. 2018. N 3-4 (22-23). URL: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/10199 (accessed 22.03.2022). DOI: https://doi.org/10.28925/2312-5829.2018.3-4.63177

2. Zakharchuk N.V. Principles of selection of educational content in the context of fundamentalization processes. Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy, Psychology. 2015. № 6 URL: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/10199 (accessed 10.04.2022). DOI: 10.18372 / 2411-264X.6.10199

3. Nozhovnik O.M. Fundamentalization of economic education: foreign experience in the formation of entrepreneurial skills. Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy, Psychology. 2016. № 9. URL: http://jrnl.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/12416/16769 (accessed 22.03.2022). DOI: 10.18372 / 2411-264X.9.12416

DEVELOPING STUDENTS' VOCATIONAL LEXICAL COMPETENCE WITH EDUCATIONAL TECHNOLOGIES

Saydullaeva Khusnora Utkirovna,
teacher
Navoi State Mining Institute
Uzbekistan, Navoi

Annotation: The article reveals the need to modernize education, the process of integration into the world community, the introduction of innovations in the education system today and the importance of knowledge and skills in human life in the era of an informed society. Therefore, the person-centered interaction between teacher and student has become an important aspect of the educational process, in which the importance of improving educational technology is considered.

Keywords: innovations, professional lexical competence, educational technologies, advanced pedagogical technologies

The use of innovative technologies in the educational process helps to improve the quality of training and enhance the role of independent work of students. The introduction of innovative teaching methods in the development of the professional competencies of the future specialist will lay the foundation for his future competitiveness in the labour market. Innovation in pedagogical education means the introduction of innovations in the goals, content, methods and forms of education and upbringing, the organization of joint activities of teachers and students. Today, it is innovation in pedagogy that is becoming the most effective means of increasing the effectiveness of education.

The use of new pedagogical technologies for foreign language teaching in higher education has been analyzed in a number of studies. They explored, among other things, the use of situational games in teaching professional communication, the development of speech using video materials reflecting professional situations, the development of professional speech through test assignments involving industry terminology, and the development of communication competence using information and communication technologies. The use of different technologies, taking into account the terminological features of the mining industry, has a positive impact on the development of language education.

So, today, the orientation of foreign (English) language education to the future profession of the student should be focused on teaching communication in a foreign language in professional situations. This requires the use of methods that develop communication competence. In recent years, the use of new information technologies in the teaching of foreign (English) languages has begun to be studied, indicating the use of not only new technical and technological means but also new forms and methods of education. In particular, N.Umarova noted that in her research there are no electronic textbooks or developments directly aimed at developing the written speech of Russian-speaking students in Uzbek, as well as the basics of using the Internet and e-mail in foreign (English) language. It is known that the work done in this direction is still

lagging behind in practice. Similarly, the lack of non-philological areas, in particular mining, for Uzbek-speaking students, from textbooks, manuals and textbooks, handouts, and English-Uzbek dictionaries of mining terms, leads to ineffective training. Only teachers who teach a foreign language (English) in the field of mining, who work creatively on themselves, are able to conduct classes in the classroom, using the Internet resources, in exchange for scientific and methodological processing of authentic materials.

The main goal of teaching a foreign (English) language is to develop a culture of communication in students, to help them apply the foreign language in practice, adapting it to the content. However, it is important to keep in mind that in the field of mining it is important to take into account the specific features of foreign (English) language teaching. The direction of mining requires the creation of new teaching methods for Uzbek-speaking students through the development of science programs, and working curricula - textbooks, textbooks and manuals that reflect the content of the field.

The rapid development of innovations in education requires the use of innovative technologies such as collaborative learning in foreign (English) language, problem-based learning, developmental education, project education, professional games, online and offline and distance learning, use of Internet resources, differentiated education through person-centred approaches. does. Many of the above technologies introduced by advanced pedagogues-methodologists can be used in teaching a foreign (English) language.

Used literature

1. Saydullaeva Xusnora Utkirovna. (2022). Formation of professional competence of future specialists in English language courses in technical higher education institutions. Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture, 2(2), 154–157. https://doi.org/10.5281/zenodo.6170585

2. Saydullaeva Khusnora Utkirovna Methods for the development of lexical competence in teaching English to students in the specialty of mining. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal Vol. 11, Issue 3, March 2021 https://saarj.com DOI: 10.5958/2249-7137.2021.00717.5

3. I.Sharipova Factors effecting friendly atmosphere in application educational technologies in ESP English language classes- Международный журнал искусство слова, 2021

4. U.M.Bazarova Improvement of mechanisms of moral and aesthetic education of students in foreign language lessons of a technical university//Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities 11(11), 2021

5. I.A.Sharipova, H.A.Salimjonov The use of steam technologies in developing the professional skills of the English language for students of the mining and metallurgical faculty//Актуальные вопросы современной науки, 2021

6. I.A.Sharipova Efficiency of interactive methods of teaching a professionally-oriented English language for students of a technical university.// Theoretical & Applied Science, 2019

ÇOK KÜLTÜRLÜ EĞİTİM ORTAMININ EDEBİYATA YANSIMASI: *HAKKÂRİ'DE BİR MEVSİM* ROMANI ÖRNEĞİ

Yunus Alperen Öncel
Yüksek Lisans Öğrencisi
Bursa Uludağ Üniversitesi
Bursa/Türkiye

Aliyeva-Çınar Minara
Doç. Dr.
Bursa Uludağ Üniversitesi
Bursa/Türkiye

ÖZET

Bir sanat eseri olarak edebî eserin amacı alıcısında estetik zevk uyandırarak onu düşsel bir yolculuğa çıkarmaktır. Edebî eserlerin temel işlevi olan *haz* ilkesi yıllarca tartışılmış bir konudur. Kimi kuramcılara göre edebiyat yalnızca sanatsal kaygılar değil eğitsel kaygılar da taşımalıyken kimileri bu fikre şiddetle karşı çıkmıştır. Ancak ortak olan bir görüşe göre, edebî eser içinde bulunduğu koşullara uygun olarak şekillenmektedir. Hiçbir edebî eserin içinde bulunduğu toplumun dışında değerlendirmek mümkün değildir. Böylece edebî eserler oluştuğu toplumun ya da bölgenin o anki durumu ile ilgili sınırlı da olsa okuruna bilgi aktarmaktadır.

Ferit Edgü'nün *O/ Hakkâri'de Bir Mevsim* adlı eseri de hem yazarının yaşantısal tecrübelerinden beslenmesi hem de ortaya çıktığı ortama ilişkin birtakım manzaralar içermesi bakımından önemlidir. Bu çalışmada Edgü'nün eserinde eğitim ve öğretmenin çok kültürlü eğitim ortamında nasıl kurgulandığı ile anlatıdaki eğitimin nasıl şekillendiği üzerinde durulmuştur. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi (belgesel tarama) yöntemi kullanılarak elde edilen veriler iki başlık altında toplanarak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Eğitim, edebiyat, çok kültürlülük, Hakkâri'de Bir Mevsim.

GİRİŞ

Eser, 1977 yılında Ferit Edgü tarafından "*O /Hakkâri'de Bir Mevsim*" adıyla İstanbul'da kaleme alınmıştır. Edgü, 1964 yılında öğretmen-er olarak görev yaptığı Hakkâri ilinin Pirkanis köyünde yaşadıklarını yıllar sonra düşsel imgeler de ekleyerek bu romanda anlatmıştır. Ancak yazar, eserinde şehrin ve köyün ismini açıkça vermez, mekândan yalnızca "Hak. İlinin Pir. Köyü" şeklinde bahsedilir.

Eser iki ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde on altı alt bölüm, ikinci bölümde ise dokuz alt bölüm bulunmaktadır. Yazar, içerikleri ile uyumlu olarak tüm alt bölümlere başlıklar ve numaralar eklemiştir. Eser, zaman içerisinde çeşitli dillere de çevrilmiştir. Çalışmada, *Sel Yayınları* tarafından 2016 yılında 32. baskısı yapılan nüsha referans alınmıştır. Eserin yalnızca *eğitim* ve *öğretmen* bağlamında incelenmesi yapılmaya çalışılmıştır.

1. Eserin Öğretmen Açısından Değerlendirmesi

"Ben oradaydım, dilinden anlamadığım insanların arasında. Dilimden az çok kimselerin anladığı insanların arasında." [1]

Denizi olan bir büyükşehirden, okur tarafından tam olarak bilinmeyen bir neden dolayısıyla geldiği köyde anlatıcıdan öğretmenlik yapması istenmektedir. Öğretmen (anlatıcı) buraya geliş nedenini, kendisinin kim olduğunu ve ona yazılan mektupların kimlerden geldiğini bilmemektedir. Kendisine ve çevresine yabancılaşmıştır. Bu uzak ve coğrafî olarak zorlu şehrin küçük köyü öğretmenin alışkın olduğu bir ortam değildir. Ayrıca ülkenin farklı bir yöresine gelmesi nedeniyle yaşadığı kültür farkını da hissetmektedir. Kitapçı ile olan diyaloğunda bu durum "*Süryanice mi? İlk kez duyuyordum bu sözcüğü. Evet, Süryanice dedi. Bilmezsin değil mi? Hayır dedim.*" [2] şeklinde yansıtılarak öğretmenin daha önce hiç bilmediği bir dil ile karşılaşması aktarılmaktadır.

Öğretmen anlatıcının köyde bulunma nedeni kendisi tarafından anlatılmasa da vali ile olan görüşmesinde açığa çıkmaktadır. Vali, öğretmen hakkında hazırlanan kalın bir dosyayı ona göstermiş ve geldiği yerde birçok şikâyete konu olduğunu hatırlatmıştır. Bu da öğretmenin köye sürgün sonucu geldiği ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca ilköğretim müdürünün *"Gördüğüm kadarıyla tıraş da olmuşsunuz, bir öğretmene de bu yakışırdı doğrusu."* [3] ifadesi de öğretmenin burada tertipli ve saygılı olması gerektiğine dair üstü kapalı bir mesajdır.

Geldiği köyde öğretmen yalnızdır, yalnızlığını gidereceği hiçbir arkadaşı ya da tanıdığı yoktur. Çevresindeki hiçbir şeye ait değildir, ne doğaya ne insanlara, o tam anlamıyla bir yabancıdır. Bunu kendi ağzından "*Yabancılar arasında bir yabancı…"* [4] şeklinde duyarız. Öğretmenin hissettiği yalnızlık, burada kaldığı süre boyunca peşini bırakmayacaktır. Gerek köye, gerekse ara sıra uğradığı şehre kendini ait hissetmemektedir. Bütün gözler onu süzüyor, herkes onun dedikodusunu yapıyor zannederek paranoyak bir ruh haline bürünmektedir. Bu yüzden içinde bulunduğu hiçbir ortamda rahat hareket edemez. Şehre indiğinde hissettiklerini *"Yalnızdım. İçimde büyüyen boşluğun içinde yalnızdım."* [5] şeklinde ifade etmektedir.

Köylülerle ve muhtarla tanışan, öğrencilerine ders vermeye ve yardım etmeye çalışan öğretmen, içinde bulunduğu koşullara kendini hazırlamak için girişimlerde bulunur. Eserde XV. Bölüm olan *Başka İşler*'de öğretmenin kendisine kurallar belirlediği görülmektedir. Bunlar; gereksiz sorular sormamak, yaşadığı yeri iyice öğrenmek, hayalle değil gerçeklerle ilgilenmek, yeni bir dil öğrenmek gibi kurallardır. Böylece öğretmen kendisine bir yol haritası çizmiştir. Bu kuralları kimseden tavsiye almadan sınırlı tecrübesinden hareketle belirlemiştir.

Kendine belirlediği yolda ilerleyen öğretmen zamanla içinde bulunduğu durumu iyice benimsemeye başlar. Bu durumu öğretmenin zihninden şöyle okuruz: *"Açıkçası bir kazazede için iyi koşullar altındayım. Sınıfım var. Öğrencilerim var. Denizde değilim, kaptan değilim. Öğretmen ve öğrenciyim. Demek öğrenmem gereken şeyler varmış. Tüm insanlar gibi. Bu da mutluluk değil mi?* [6] Öğretmen, burada çocuklara yeni şeyler öğretirken kendisinin de yeni bir tecrübe kazandığını, bu tecrübenin de öğretici olduğunu belirtmektedir.

Her ne kadar her şey yolundaymış gibi görünse de öğretmen aslında kendisini çaresiz hissetmektedir. Tanrı inancı olmadığını *"Tanrım, var olmayan Tanrım, kime yakaracağım."* [7] ifadesinden anlarız. İlerleyen süreçte yaşanan bir salgın hastalık sonrası öğretmen, ölümü yakından hisseder. Özellikle çocukların ve bebeklerin öldüğü bu hastalığa engel olamaz. Tüm bu yalnızlık ve çaresizlik duyguları onu manevî bir

güce sığınmaya yönlendirir. *"Sağlık ver Tanrım! Bağışla Tanrım! Sen her şeye yetensin, bize de yet! Çaresizliğimize de yet Tanrım!"* [8] diyerek Tanrı'ya yakarır. Bu ifadelerden öğretmenin isyanının yerini bir boyun eğmenin aldığı görülmektedir. Umudu Tanrı'ya yönelmiştir. Çünkü ona yardım edecek başka kimse yoktur.

Roman boyunca öğretmen, yaşadığı tüm sıkıntılara karşı mücadele etmiş, yeni şeyler öğrenmeye çalışmış ve köylülere de elinden geldiği kadar yardım etmiştir. Onların cenazelerine katılmış, misafirleri olmuş, evine davet etmiştir. Bu durum hem içinde bulunduğu çevreyi ve kültürü tanımasını hem de köyde sevilen, saygı duyulan biri olmasını sağlamıştır. Çoğu kişi rahatlıkla öğretmene danışmış, o da kendi üslubunca iletişim kurmuştur. Öğretmen, köylüler için yalnızca öğretmenlik yapmamıştır. Aynı zamanda şehirden getirdiği ilaçları hastalananlara vererek ve onların şikâyetlerini anlamaya çalışarak bir sağlık memurunun görevini de üstlenmiştir. Köylüler bir hastaları olunca "derman" diyerek öğretmenin kapısını çalmıştır. Bu durum eserde: *"Muhtar çıktı evden. Attan inmesine yardım etti. Ve ilk söylediği, 'Seyit'in bebesi ölüyor. İlaç Getirdin mi?' oldu."* [9] şeklinde ifade edilmiştir. Yine meydana gelen bebek ölümleri için vilayete yazılar göndermesi, durumu betimleyerek yardım istemesi köylülere faydalı olabilmek içindir.

Öğretmenin, eğitim-öğretime bir an önce başlamak istemesi ve malzemesi olmayan öğrencilere şehirden getirdiği eğitim malzemelerini dağıtması görevini sevdiğinin bir göstergesidir. Öğrencileriyle olan ilişkileri iyidir, onlara karşı her zaman samimi davranmaktadır. İçinde bulunduğu duygu durumlarını ve yabancılaşmasını sınıfa yansıtmamaktadır. Öğrencilerine karşı geliştirdiği dil üstten ve otoriter değildir, aksine onları anlamaya ve iletişim kurmaya çalışmaktadır. Öğrencileriyle teneffüslerde oyunlar oynayan, kardan adam yapan bir öğretmendir. Müfettişin okula geldiği ana kadar hiçbir gün okulu kapatmaz. Hatta tatil günlerinde bile ders yapmıştır. Yaşadığı yeni tecrübeler öğretmen için -kendi ifadesinde de olduğu gibi- öğretici olmuştur ve meslekî anlamda gelişmesine katkı sağlamıştır.

Öğretmen anlatıcı, görev yaptığı yerin yalnızca -kendisine göre- olumsuz özelliklerinden bahsetmemiştir. Gerek insanların kendisine olan ilgisi, gerekse daha önce hiç görmediği tabiat güzellikleri onun ilgisini çekmiştir. Eserde *"Dağın üstünde bin renkli ebemkuşağı belirmişti. Hiçbir denizde böyle bir görünümle karşılaştığımı ansımıyorum."* [10] şeklindeki ifadelerde bu durum dile getirilmiştir. Yine köylülerin öğretmeni yalnız bırakmamaları ve yardımcı olmaya çalışmaları *"Çıkarken, Halit, bir şeye ihtiyacın olduğunda ben buradaysam bana, ben yoksam benimkine haber sal, ben kendisine tembihledim işlerini o yapar. Çamaşırlarını gönder, o yıkar, dedi."* [11] şeklinde anlatılmıştır.

Romandaki öğretmeni, edebiyatımızda sıklıkla görülen *idealist öğretmen* tipinde ayıran en önemli yönlerden birisi duygularıdır. Eserde öğretmenin duygularını, düşüncelerini ve yabancılaşmasını bizzat kendi ağzından duyarız. Bu duygular yalnızca sevgi, aşk ya da azim değildir. Yer yer isyan eden, yer yer zayıflıklarından yakınan ve çoğunlukla yalnızlık çeken bir insanın duygularıdır bunlar. Bütün olarak insanî duygulardan yaralanan yazar, her okurun sahip olduğu duygulara seslenirken aynı zamanda okurun da öğretmene yabancılaşmasının önüne geçmeye çalışmıştır.

2. Eserin Eğitim Açısından Değerlendirmesi

Öğretmenin görev yaptığı köyün küçük ve şehre uzak oluşu eğitim ortamı açısından bazı sorunlar doğurmuştur. Eserin kaleme alındığı yıllar ve diğer eğitim temalı eserler göz önüne alındığında bunların birçok okulda yaşanan ortak sorunlar olduğu söylenebilir. Eğitim ortamının fizikî açıdan yetersiz olduğunu anlatıcı şu sözlerle betimlemiştir: *"Açılan kapıdan bir göz attım. İçi örümcek ağları ile dolu bir oda. Karanlık. Muhtar içeri girip perdeleri açtı. Oda aydınlandı. Işıktan ya da bizden rahatsız olan bir fare sıçrayıp kaçtı. Yerler toz toprak içindeydi."* [12] Okulun fizikî şartları köylülerin yardımıyla zaman içerisinde düzeltilmeye çalışılmış ve eğitim verilebilecek duruma getirilmiştir.

Eserin III. Bölümü olan *Sınıf*'ta öğrencilerin durumu detaylı bir şekilde betimlenmiştir. Buna göre öğrencilerin pantolon ve elbiseleri yırtık ya da yamalıdır. Saçları makasla rastgele kesilen oğlanlar ve uzun saçları bitlenmiş kızlar bulunmaktadır. Çocukların ayakkabıları taşıt lastiklerinden kesilerek yapılmıştır. Ancak ayakkabısı, hatta çorabı dahi bulunmayan öğrenciler bulunmaktadır. Öğrencilerin hiçbirinin kalem, defter ve kitabı yoktur. Öğretmen, şehirden getirdiği bazı malzemeleri öğrencilerine dağıtarak bazılarını da kendisi kullanarak eğitim-öğretim faaliyetlerine başlar.

Öğretmen ilk dersinde muhtarın da isteği doğrultusunda öğrencilere Türkçe dersi vermiştir. Öğrenciler daha önce iyi bir eğitim almadıkları için bu iş öğretmen açısından kolay olmamıştır. Öğretmen öncelikle öğrencilerin ne bildiklerini, hangi düzeyde olduklarını öğrenmek istemiştir. Bu yüzden dersi anlatmaya başlamadan önce öğrencilerden bildikleri kelimeleri defterlerine yazmalarını istemiştir. Ardından yazılan kelimeleri incelemiş ve hatalar olduğunu, yöresel ağzın yazıya geçtiğini fark etmiştir. Öğrencilerine bundan dolayı kızmamış, aralarında zamanla bir iletişim sağlanacağını düşünmüştür. Bu uygulama sonrasında gelecek derslerini hangi seviyede anlatacağını planlamıştır.

Eserde bahsedilen sınıfın *birleştirilmiş sınıf* olduğu görülmektedir. Eserin yazıldığı dönemde özellikle küçük yerleşim birimlerinde yaygın olan birleştirilmiş sınıflarda farklı eğitim kademelerinden öğrenciler bir arada ders işlemekteydi. Eserde öğretmenin farklı sınıf düzeyindeki öğrencilere aynı anda ders anlatmasına şöyle değinilmiştir: *"Anlattım. Örnek verdim. Açıkladım. Cümle demek… Onları bıraktım. Birinci ve ikinci sınıftakilere döndüm."* [13]

Öğretmen öğrencilere yalnızca Türkçe dersi anlatmaz. Aynı zamanda matematik, hayat bilgisi, vatandaşlık gibi dersleri de anlatmaya çalışır. Bu anlamda öğretmen, günümüzdeki sınıf öğretmenlerinin görevini üstlenmektedir. Hatta öğrencilerine resim de yaptırır. Bunların hepsini yaparken son derece sakin ve sevecendir. Eser boyunca öğrencilere bağırdığı, kızdığı ya da onlarla herhangi bir problem yaşadığı görülmemektedir.

Okul döneminin sonuna yaklaşıldığı günlerde gelen müfettiş ona köydeki görevinin sona erdiğini söylediğinde öğretmen son bir ders daha yapmak istemiştir. Kitabın XIV. Bölümü olan *Son Ders*'te öğrencilerle bir yıl yapıp ettikleri hakkında genel bir değerlendirmede bulunmuştur. Öğrenciler artık büyükşehirleri, asfalt yolları, sağlık bilgisini ve daha birçok şeyi öğrenmiştir. Ancak öğretmen köyden ayrılırken öğrencilere hastalıkların ve ölümlerin kader olmadığını, düzeltilebilir şeyler olduğunu

söylemiştir. Bu söylem hem öğrencilerin ilerleyen yıllarda doktor ya da sağlık memuru olup hastalıklara karşı mücadele edebileceklerini kavratması hem de öğretmenin köye geldiğinde sahip olduğu kadere boyun eğmeme düşüncesinin vurgulaması bakımından önemlidir.

Anlatıcı (öğretmen), kendi başından geçenleri anlatırken okura öğüt vermeyi ve kendisi ile duygudaşlık kurmasını istemeyi de ihmal etmemiştir. Yazar bu öğütleri yer yer üstü kapalı sunarken yer yer "ey okuyucu" şeklinde vermiştir. Bu öğütlerden bazıları şöyledir: *"Başkalarının deneylerinden yararlanmasını bilen okuyucu sana sesleniyorum: Öyle anlar olur ki adını, öz adını bile ansıman yeterlidir."* [14] *"Böyle bir yolculuk yapmamış okuyucu bil bunu! Bil ve belleğinin bir köşesine yerleştir ki korkmaktan korkma."* [15] *"Hadi ne duruyorsun sevgili okuyucu hadi yeni bir yılın eşiğinde değilsen bile sen de sarıl kaleme. İster başına gelenleri yaz ister aklına gelenleri ister düşlerine girenleri ama yaz."* [16] Bu cümleler, anlatıcı olan öğretmenin kendisine rehberlik edecek hiçbir şey bulamamasından kaynaklanmaktadır. Öğretmen kendi yaşadığı sorunların ve tecrübelerin başkaları tarafından yaşanabileceğini bildiği için onlara bazı uyarılarda bulunmaktadır. Öğretmenin yaptığı şey adeta bir kılavuzluktur.

Eserde öğretmene ders veren ve onu yaratıcılığa sevk eden yegâne kişi şehirdeki kitapçı olmuştur. Kitapçının verdiği ve hepsi de onun seçimi olan eserler öğretmeni çeşitli yönlerden eğitmiştir. Öğretmen bu kitapları teslim alırken kitapçıya, yanlış kitaplar seçtiyse boşuna hamallık yapacağını söylemiş, kitapçı da kitabın hiçbir zaman boşa gitmeyeceğini ilgisini çekmese dahi ona bir şeyler katacağını söylemiştir. Kimi eseri okurken estetik duyguları uyanmış, kimi eseri okurken manevî bir huzura ermiştir. Bazı eserler ise ona tarih ve coğrafya bilgisi kazandırmıştır. Zamanla kitapçının söylediği sözlerde haklı olduğunu hem öğretmen hem de okuyucu anlamıştır. Kitaplar öğretmenin yalnızlığını gidermesine de faydalı olmuş, ona bir terapi gibi iyi gelmiştir.

SONUÇ

Ferit Edgü'nün *Realist* ve *Kafkaesk* betimlemelerle örülü, mekânın kişi üzerindeki etkisini inceleme fırsatı yakaladığımız, aynı zamanda postmodern izler taşıyan romanı *"O/ Hakkâri'de Bir Mevsim"* eğitim ve öğretmeni konu etmesi bakımından da önemlidir. Yazar, kendi gözlemlerinden ve deneyimlerinden de yola çıkarak yarattığı anlatıcı öğretmen ile o dönem köy okullarının içinde bulunduğu durumlardan bahsederken azim ve çabanın eğitim için ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermiştir. Yine oluşturduğu öğretmen karakterine bütün insanî duygu ve hisleri ekleyen yazar, öğretmeni büyük bir güç gibi değil hepimiz gibi bir insan olarak tasvir etmiştir. Bu da okuyucunun, öğretmenle duygudaşlık kurabilmesine olanak sağlamıştır.

Edebî bir eserin eğitim açısından incelendiği çalışmada, eserden alıntılar yapılarak hem eğitim-öğretim ortamıyla hem de kurgulanan öğretmen kahramanla ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Öğretmenin tamamıyla yabancı olduğu bir coğrafyada yaptığı gözlemler, bugün *çok kültürlülük* denilen olgunun yansımalarıdır. Öğretmen kahraman ise görev süresinin başlarında bu duruma şaşırsa da sonrasında bu durumu benimsemiştir. Eser, bir yandan da benzer durumlarla karşılan ya da

karşılaşacak olanlara öğütler de içermektedir. Bu bölümlerde yazarın olay örgüsüne dâhil olduğu da inceleme sırasında tespit edilmiştir.

Edebî eserlerin, eğitim perspektifinden değerlendirilmesi disiplinler arası çalışmalar olması bakımından önem taşımaktadır. Salt yapısal çözümlemelerin yanında tematik çözümlemelerin de yapılması bilimsel açıdan faydalı olacaktır. Edebiyatımızda eğitimi ve eğitimciyi konu alan daha birçok eser üzerine çalışmalar yapılarak Türk edebiyatında eğitimin yansımalarına dair kapsamlı bir bakış açısı edinilebilecektir. Yine kurgulanan öğretmen kahramanların kendi aralarında sınıflandırılması yapılarak Türk edebiyatında öğretmenin portesi çizilebilecektir.

Kaynakça

1. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 19.
2. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 33.
3. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 53.
4. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 18.
5. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 29.
6. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 89.
7. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 116.
8. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 166.
9. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 57.
10. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 36.
11. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 74.
12. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 22.
13. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 69.
14. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 19.
15. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 56.
16. Edgü, F. (2016). *Hakkâri'de bir mevsim.* İstanbul: Sel, s. 182.

ЛИЧНОСТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ВЗРОСЛЫХ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Акманова Галия Рахметоллиновна
к.п.н., УО «Alikhan Bokeikhan University»

Маманова Алма Шарипуллина
КазАТУ им.С.Сейфуллина
Доктор философии PhD

Карипжанова Назигуль Мухтарбековна
докторант 1 курса, ОП «Педагогика и психология»
УО «Alikhan Bokeikhan University»

Асем Кабдыкалымқызы
докторант 2 курса, ОП «Педагогика и психология»
УО «Alikhan Bokeikhan University»

Жолдыбаева Асем Тлеубековна
докторант 1 курса, ОП «Педагогика и психология»
УО «Alikhan Bokeikhan University»

Образование взрослых в настоящий момент выступает как одна из наиболее актуальных теоретических и практических проблем. От ее решения во многом зависит уровень экономического и социального развития государства. Почему именно образование взрослых столь актуально? Во-первых потому, что, как отмечается в статье М. Махлина, школа (общеобразовательная, специальная, высшая) работает на перспективу, результаты ее работы сказываются не сразу, а образование взрослых дает эффект почти адекватно времени обучения [1]. Во-вторых, обучение во всех видах школ занимает 10-15 лет жизни подрастающего поколения, а взрослые люди сохраняют высокую жизненную и производственную активность 25-30 и более лет, следовательно, инвестиции в образование именно взрослых оказываются более рентабельными. Образование взрослых предъявляет определенные требования и к образованию в массовой общеобразовательной школе - важнейшей ее задачей становиться подготовка учащихся к послешкольному непрерывному образованию и самообразованию, ибо успех в образовании взрослых во многом зависит от умения учиться самостоятельно [2]. Есть мнение, что образование взрослых появилось хронологически раньше, чем образование детей [3]. Однако исторически сложилось так, что именно обучению детей стали уделять особое внимание. Хотя великие мыслители, философы, писатели и ученые-педагоги всегда ощущали ограниченность такого подхода к обучению человека. Многие из них интуитивно или вполне осознанно, в результате раздумий и наблюдений, приходили к

выводу, что того багажа знаний, умений, навыков и качеств, которые человек получает в детские и юношеские годы, явно не хватает на весь его долгий, извилистый и тяжкий жизненный путь и, следовательно, ему необходимо учиться всю жизнь. Но ведь человек на протяжении своей жизни изменяется, а стало быть, и учится в разные годы он по-разному.

В XIX веке люди осознали, что школьной подготовки небольшого количества населения в каждой стране недостаточно для решения новых проблем, вставших перед ними. Возникла необходимость не только совершенствования школьного дела, но и доучивания, переучивания все более значительной массы взрослого населения. В разных странах Европы, в том числе и в Казахстане, стало появляться образование взрослых как самостоятельная отрасль, сфера образования. Но прошло еще целое столетие, прежде чем к середине XX века стала ощущаться потребность в создании своей, специальной науки об обучении взрослых. К тому времени в разных странах мира был накоплен огромный опыт практической организации образования взрослых, сформировался колоссальный запас эмпирических данных, наблюдений об особенностях взрослых обучающихся и процесса их обучения.

Вот тогда и стала складываться новая научная дисциплина в сфере образования — андрагогика. Несмотря на свою древнюю предысторию, эта наука весьма молода и находится в периоде своего окончательного формирования. Поэтому все ее положения, закономерности порой воспринимаются еще настороженно, а порой и на самом деле пока еще спорны. Во всяком случае, это не догмы, а во многом информация для размышления. Андрагогика и ориентирована не на догматическое, а на критическое и творческое восприятие, на сотворчество с теми, кто вступает с ней в диалог.

Как показывают исследования одной из причин кризисных явлений и проблем, с которыми человечество столкнулось на пороге третьего тысячелетия, является кризис компетентности современных людей. Именно некомпетентность соответствующих исполнителей в целом является первопричиной появления неработающих законов и указов, возникновения национальных и социальных конфликтов, случаев производственных аварий и экологических катастроф, опустошения природных ресурсов и т.п. Главная угроза наших дней для человечества — стремительное отставание способности человека справляться с изменениями в окружающем его мире от темпов этих изменений. К такому выводу пришли еще в 1970-е годы западные ученые философы, социологи, эдукологи (ученые в области теории развития образования).

Несомненно, подготовка молодого поколения - огромной важности стратегическая задача, но необходимо предпринимать срочные меры и по повышению компетентности взрослых людей, тех, на чьих плечах лежит ответственность за сегодняшнюю жизнь. Достижение процветания, благополучия, социально-экономической стабильности и благоприятных перспектив развития общества в целом и отдельных личностей в частности стало связываться с образованием взрослых во многих странах мира в 60— 70е годы нашего века.

Именно тогда известный французский деятель в области непрерывного образования П. Лангран высказал мысль, что «будущее образования, если рассматривать его в целом, и его способность к обновлению зависят от развития образования взрослых». В это время на первый план выходит профессиональное образование взрослых. Это было связано в первую очередь с расширением масштабов научно-технической революции, с развитием экономики, возникновением новых технологий, а также с таким социальным явлением, как массовая безработица в западных странах. Именно в этот период в таких странах, как США, Франция, Великобритания, ФРГ, Швеция, Япония, Испания, были предприняты энергичные, можно сказать, действительно чрезвычайные меры по развитию образования взрослых. В то же время за рубежом все большие масштабы получали общеобразовательная и общекультурная, или общеразвивающая подготовка взрослых. В развитых странах мира раньше, чем у нас, осознали, что для эффективной производственной деятельности человек должен не только хорошо владеть профессиональными навыками, но и быть достаточно развитым в культурном, нравственном, психологическом отношениях, он должен в полной мере ощущать себя полноценной личностью, полноправным членом общества, общины, семьи. А достичь всего этого можно не только и даже не столько путем приобретения полного среднего образования, сколько путем постоянного или, по крайней мере, регулярного обучения в системе образования взрослых.

Взрослые обучающиеся. Кого можно назвать взрослым человеком? С какого возраста начинается "взрослость"? Данная проблемам является предметом исследования возрастной психологии, которая, как замечают авторы [4], не хочет оставаться только детской и перед которой стоит проблема описания и изучения специфически «взрослых» механизмов развития личности, связанных с особенностями как самих задач развития в зрелости, так и средств их решения. Для современных преподавателей высшей школы и последипломного обучения важно признать необходимым рассматривать всех обучающихся как взрослых людей, хотя степень этой взрослости, конечно, будет разной в зависимости от уровня системы образования. У нас слишком сильна традиция «детского» подхода к реализации образовательного процесса. Исходя из сказанного, не может быть каких-либо жестких запретов на использование андрагогического подхода даже к ученикам 5-6 классов.

Взрослые в возрасте от 18 до 30 лет. Профессия и карьера: подготовиться к выбору карьеры, изучить все возможности, предоставляемые той или иной карьерой, получить работу, приобрести необходимые для данной работы умения, справляться с работой, продвинуться в работе, сохранить за собой рабочее место, получить совет по выбору профессии, изменить место работы. Дом и семья: выбор супруга (супруги), подготовка к заключению брака, планирование семейной жизни, подготовка к рождению детей, воспитание детей, понимание детей подготовка детей к поступлению в школу, помощь детям в школьном обучении, разрешение материальных затруднений, ведение домашнего хозяйства, планирование семейного бюджета, распоряжение деньгами, покупки домашний ремонт, садоводство. Развитие собственной личности: улучшение

навыков чтения письма, говорения, слушания, совершенствование умения принимать жизненно важные решения, развитие способности к само анализу, выявление своей сущности, раскрытие своих способностей, осознание своих ценностей, понимание других людей, обучение самоуправлению, совершенствование своего имиджа установление интимных связей, умение прислушиваться к сове там других людей. Использование свободного времени: выбор хобби, поиск новых друзей, вступление в какие-либо организации, планирование рационального использования времени, семейного отдыха, проведения развлекательных мероприятий, покупка снаряжения.

Взрослые от 30 до 65 лет. Профессия и карьера: изучение более сложных профессиональных навыков, руководство другими работниками, изменение карьеры, проблемы безработицы, планирование ухода на пенсию, приобретение второй профессии женщинами, воспитывающими детей. Дом и семья: помощь подросткам в процессе взросления, подготовка к уходу детей из семьи, отношение к супругам взрослых детей как к личностям, приспособление к стареющим родителям, планирование ухода на пенсию. Развитие собственной личности: поиск новых интересов, отказ от некоторых привычек, компенсация психологических изменений, осознание своих изменений, развитие эмоциональной гибкости, приобретение умения справляться с кризисами, развитие реалистического взгляда на жизненную перспективу. Использование свободного времени: поиск менее активных занятий, расширение культурных интересов, приобретение новых навыков в организации отдыха, поиск новых друзей, вступление в новые организации, планирование развлечений, рассчитанных на двоих.

Взрослые от 65 и старше. Профессия и карьера: адаптация к выходу на пенсию, поиск новых сфер общественно полезной деятельности. Дом и семья: приспособление к меньшим доходам, организация нового образа жизни. Развитие собственной личности: развитие компенсаторных способностей, осознание своих возрастных особенностей, переориентация системы ценностей. Использование свободного времени: установление личностны связей, соответствующих возрасту и положению, поиск новых занятий (хобби), приобретение новых навыков отдыха, планирование сбалансированной программы отдыха.

Список литературы:

1. Лекерова Г.Ж. Психолого-педагогическая диагностика личности: учебное пособие, Шымкент.: Нурлыбейне, 2011.- 132 с.

2. Аубакирова Р. Ж., Турсунгожинова Г.С. Диагностический инструментарий в помощь учителю школы. Учебно-методическое пособие. ГУ имени Шакарима.- Семей, 2014. – 96 с.

3. Төлешова Ұ.Б. Психологиялық-педагогикалық жеке адам диагностикасы: оқу құралы Алматы: Қазақ ун-ті, 2012.- 141б.

4. Жұбаназарова Н.С. Тұлғаны диагностикалау - Алматы: Қазақ университеті, 2017.-102 б. культурного опыта, с передачей культурных ценностей.

SOFT SKILLS ИКЕМДІ ДАҒДЫЛАРДЫ ДАМЫТУ - БҮГІНГІ КҮН ТАЛАБЫ СҰРАНЫСЫ

Аралбекова Айгуль Айжарыковна
Преподаватель английского языка

Түйіндеме. Мақала қазіргі күні икемді дағдылар жоғары оқу орындарының түлектері мен жас ғалымдардың табысты кәсіби және ғылыми, өмірлік бейімделуіне жауап беруге бағытталған және өзгерістер контекстінде адамдардың тиімді қызмет етуіне қажетті сапасына жауап беретін икемді дағдыларға (soft skills) арналған. Авторлар икемді дағдыларды зерттеуге қатысты алыс, жақын шетелдік зерттеу жұмыстарындағы берілетін анықтамалардың сипаттамалық мазмұнына (soft skills) талдау жасап, соның негізінде зерттеуші ғалымдардың көзқарастарын топтастырып, талдау жасаған.

Түйінді сөздер: икемді дағдылар, soft skills, менеджмент дағдылар, эмоцияларды басқару, жоспарлау, мақсатты болжау, тайм-менеджмент, ынта, бастамашылық, табандылық, рефлексия, кері байланыс.

Қазіргі уақытта оқу бағдарламаларын жобалау орталығы,дүниежүзілік экономикалық форумы, экономикалық даму және ынтымақтастық ұйымы сияқты беделді ұйымдары дербес зерттеулер негізінде қоғам өмірінің өзгеруіне елеулі дәрежеде әсер ететін бірнеше әлемдік тенденциялардың ықпалын анықтайды. Олардың ішіндегі ең басты және жиі кездесетін үрдістер, біріншіден, өмір сүру және әлем жағдайының өзгеруінің өте жылдам қарқынмен жүруі. Екіншіден, технологиялар мен қоғамның тұрақты және үздіксіз дамуы айтарлықтай дәрежеде кәсіби саланың өзгеруін анықтауда. Осыған сәйкес бұл үрдістер болып жатқан өзгерістер. бұл ең алдымен, икемді дағдылармен (soft skills) сипатталады.

Әлеуметтік немесе икемді дағдыларға деген қажеттіліктің артуын ең алдымен, бүгінгі күні экономика мен еңбек нарықтарының кірігуінің ұлғаюымен, әлеуметтік және мәдениетаралық дағдыларды меңгерген құзыретті қызметкерлерге сұраныстың артуымен түсіндіруге болады. Әлемдік экономикалар өзара байланысты болғандықтан, көптеген тілдік және мәдениетаралық дағдылар жаһандық ауқымда үлкен мәнге ие болуда. Сол себепті де бұл дағдыларды дамыту –қазіргі білім берудегі тренд болумен қатар, оның құрылымдық мазмұнын пысықтауды да талап етуде.

«Икемді дағдылар» - салыстырмалы түрде жаңа термин (бұл дағдылар ұисақ немесе өтпелі деп те аталады). Бітірушінің біліктілігі мен кәсіби құзыреттеріне

тікелей қатысы бар «қатты дағдылардан» айырмашылығы, икемді дағдылар әмбебап, мамандандырылған емес және көбінесе жеке қасиеттері мен әлеуметтік дағдылармен байланысты. Қазіргі күні икемді дағдылар жоғары оқу орындарының түлектері мен жас ғалымдардың табысты кәсіби және ғылыми, өмірлік бейімделуіне жауап беруге бағытталған.

Бүгінгі таңда әлемдік үрдістерге байланысты кәсіби сала да сапалы деңгейде өзгерістер орын алуда. Жұмыс берушілер мамандардан олардың тез өзгеретін жағдайларға бейімделуіне және кәсіби қызметті тиімді жүзеге асыруға көмектесетін жақсы дамыған икемді дағдыларды(soft skills) талап етуде. Т.А.Яркова И.И.Черкасова бұл дағдылар маңызды білім беру нәтижесі болып табылатынына баса назар аударады, сондықтан олардың білім беру процесі шеңберінде мақсатты дамуын ұйымдастыру қажет деп тұжырымдайды.

Д.Татурщиковтың пікірінше, маман мансаптық сатымен көтерілген сайын икемді дағдыларды (soft skills) көп мөлшерде өз қызметінде пайдалана бастайды және кәсіби дағдылар - (hard kills) бұрынғыдай маңызды болмайды [1].

Шетелдік ғалымдардың басым көпшілігі икемді дағдыларды кейбір жеке қасиеттер тобы, дағдылар, эмоциялық интеллект, жеке басының атрибуттары және т.б. жиынтығы ретінде кеңінен қарастырады. Оның ішінде skills кәсіби қызмет үшін маңызды әмбебап дағдылар ретінде анықталады және толық мазмұнын келесі кестеден көре аламыз.

(кесте1)

Кесте 1- Икемді дағдыларға берілген сипаттама мазмұны (soft skills)

	Авторлар	Анықтама мазмұны
1	Л. К. Раицкая, Е. В. Тихонова.	soft skills - кәсіби құзыреттілікті тиімді іске асыру үшін еңбек нарығында сұранысқа ие кәсіби емес дағдылар, жеке қасиеттер мен атрибуттар жиынтығы
2	Л. К. Сальная	soft skills - жеке тұлғаның басқа компоненттерін қолданады: "маманға кәсіби табысқа жетуге мүмкіндік беретін белгілі бір жеке қасиеттердің, эмоционалдық интеллектінің, коммуникативтік құзыреттіліктің ұштасуы. Ол адамға жұмыс орнында пайда болған жағдайларды тиімді шешуге көмектесу және оның жұмысқа орналасу аумағын кеңейту басымдылығына ие.
3	L. H. Lippman, R.Ryberg, R. Carney, A. Kristin	soft skills - бірнеше басқа, көп көлемді жеке тұлғаның компоненттерінің жиынтығы, яғни адамдарға олардың ортасында тиімді бағдарлауға, басқалармен жұмыс істеуге, өз жұмысын тиімді орындауға, сондай-ақ өз мақсаттарына қол жеткізуге мүмкіндік беретін дағдылардың, құзыреттіліктің, мінез-құлықтың, қондырғылардың, жеке қасиеттердің кең жиынтығы

4	E. Dall'Amico, S. Verona	soft skills - ерекше емес және жеке қасиеттері мен қондырғыларымен (сенімділік, тәртіп, өзін-өзі басқару), әлеуметтік (коммуникация, командада жұмыс істеу, эмоциялық интеллект) және басқару қабілеттерімен (тайм-менеджмент, мәселелерді шешу,сыни ойлау) тығыз байланысты
5	В. Шипилов	soft skills - көптеген өмірлік жағдайларда адамға қажет және пайдалы болуы мүмкін әлеуметтік-психологиялық дағдылар
6	А. Яркова, И.Черкасова	Soft skills келесі түрде сипаттайды: бұл кәсіби салаға немесе мамандыққа қарамастан адамдардың табысты кәсіби және өмірлік өзін-өзі анықтауы үшін маңызды және қажетті әмбебап дағдылар

Қарастырылған анықтамалардың негізінде келесі (soft skills) сипаттамаларын бөліп көрсетуге болады:-Soft skills- -бұл жай ғана дағдылар емес, өмірде де,кәсіби қызметте де кәсіби тұрғыда және өмірде жүзеге асыру мен дамуға байланысты қасиеттердің кең жиынтығы (жеке қасиеттер, зияткерлік ерекшеліктер, қондырғылар, дағдылар және т.б.) Soft skills жеке қасиеттер, әмбебап дағдылар, адам қызметінің тиімділігіне әсер ететін кәсіби емес және жүре қалыптасатын дағдылар деп түсініледі.-Олар кәсіби қызметтің ерекшелігіне байланысты емес, яғни soft skills кәсіби қызметтің түрлі түрлеріне ортақ. М.Э.Волкова олар тек өмірлік жағдайларда ғана қажет емес, сонымен қатар кез келген маманның қызметі үшін маңызды дей келе, soft skills коммуникативтік, көшбасшылық, командалық жұмыс, көпшілік алдында сөйлеу, «ойлау» және басқа да» [2] . Ол тек кәсіби дағдыларды меңгеру маманға өзін толық көлемде жүзеге асыруға көмектеспейтіндігін және жақсы дамыған soft skills қажеттігін айтады. Шетелдік ғалымдар L. H. Lippman, R. Ryberg және т.б. өз жұмыстарында «soft skills» ұғымын анықтау кезінде олардың мақсаттары мен маңызына назар аударады–адамға неге және не үшін қажеттігін біріншіден, жұмыста және өмірде табысқа жетуге мүмкіндік беретіндігімен; екіншіден, кәсіби өзін анықтаумен, дамытумен, проблемаларды шешумен байлаынсты кең мазмұндағы міндеттердішешуде қолданылатындығымен, сонымен қатар жұмыс берушілер тарапынан аса бағалайтындығымен түсіндіріледі .

Әлеуметтік дағдыларды дәстүрлі практикамен салыстырсақ, ол ең алдымен, әрекеттік маңызды сапалармен ұштастырылады. Өйткені әрекеттік маңызды сапалар –бұл «кәсіби маманның іске асыратын қызмет түрлері мен нысандарының тиімділгіне әсер ететін және олар арқылы көрініс табатын индивидтің сапасы» [3, с. 28]. Міндет тұрғысынан маман екі топтағы міндеттерді шешеді: кәсіби және жеке кәсіби қалыптасу және жүзеге асыру міндеттері. Осыған сәйкес адам қызметтің екі түрін жүзеге асыра алады –кәсіби және метакәсіби.

Кәсіби қызмет келесі міндеттерді шешуге бағытталған: тұтыну құнын құру және алу, еңбек субъектісінің жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру, сондай-ақ

кәсіби маманды дамыту, жетілдіру.Метакәсіби қызмет жеке тұлға мен кәсіби маманның қызметін қалыптастыруға, дамытуға және іске асыруға бағытталған.

Ол екі міндетті шешуді қамтиды [9]:кәсіби даму (кәсіби қабілеттілікті дамыту, мотивация және т.б.) және мансаптық даму (әлеуметтік-кәсіби мәртебені өсіру және сақтау).

Икемді дағдылар мазмұны мен түрлерін талдауға сүйенсек, олар жалпы кәсіби маңызды қасиеттер тобынада, ал олардың кейбіреуі метакәсіби (өзіндік дамуды басқарумен байланысты сапалар) қатарына да ене алады. Өйткені егер икемді дағдыларды міндеттер тұрғысынан қарайтын болсақ, олар кәсіби қызметтің жалпы міндеттерін шешеді, сондықтан да әрекеттік маңызды сапалар қатарына жатады. Бұған қоса, адамның даму және оқыту процесінде алған білімі, біліктілігі, қабілеті және жеке қасиеттері – бұл құзырет негізінде қалыптасатын маңызды шарттар.

Сол себепті де бұл тұрғыдан икемді дағдылар құзыреттілік компоненті бола алады деген көзқарастар да орын алуда.

Енді икемді дағдыларды топтау түрлеріне тоқталсақ, зерттеуші ғалымдардың түрлі көзқарастырын көре аламыз:

1) В.Шипилов soft skills келесі топтарға бөледі:

- базалық коммуникативтік дағдылар.
- командалық жұмыс, келіссөздер жүргізу, өзін-өзі таныстыру, презентациялар өткізу,сатудың базалық дағдылары, көпшілік алдында сөйлеу, нәтижеге бағытталуы, іскерлік хат, клиентке бағдарлануы.
- Seft - менеджмент дағдылары –эмоцияларды басқару, күйзелісті басқару, өз дамуын басқару, жоспарлау және мақсатты болжау, тайм-менеджмент, энергия, ынта, бастамашылық, табандылық, рефлексия, кері байланысты пайдалану.
- тиімді ойлау дағдысы –жүйелі ойлау,креативті ойлау, құрылымдық ойлау, логикалық ойлау, ақпаратты іздеу және талдау,шешімдерді әзірлеу және қабылдау, жобалық ойлау, тактикалық және стратегиялық ойлау.
- Басқарушылық дағдылар –орындауды басқару, жоспарлау, қызметкерлерге міндеттер қою, мотивациялау, міндеттерді іске асыруды бақылау, тәлімгерлік, (қызметкерлерді дамыту)-менторинг, коучинг, ахуалдық басшылық және көшбасшылық, кеңестер жүргізу, кері байланыс беру, жобаларды басқару, жіберу[3].

2) А.Э. Цымбалюк, Drew C. Appleby ұсынған топтамаға сәйкес soft skills жіктемесін келесі мазмұнда ұсынады:

- Мотивация және адалдық (Motivation and Commitment).
- Бастамашылық, білуге құмарлық (Enthusiasm).
- Амбицалар (Ambition).
- Мақсаттар (Goals).
- Таланттар (Talents).
- Қатысу (Attendance).
- Дайындық (Preparation).
- Тұлғааралық өзара іс-әрекет дағдылары (Interpersonal Skills).
- Ойлау дағдылары (Thinking Skills).

3) Цымбалюк А. Э., Виноградова В. О. Келесі мазмұнда топтайды:

Soft skills, адамның өзіне бағытталған: өз эмоцияларын басқару, өз дамуын басқару, өзін-өзі оқыту, өзін-өзі реттеу және т.б.

- Басқа адамдарға бағытталған Soft skills: коммуникативтік дағдылар, командалық жұмыс және көшбасшылық дағдылары, келіссөздер жүргізу,эмпатия және т.б.

- Soft skills, Жалпы кәсіби міндеттерді шешуге бағытталған ойлаудың кең дағдылары (сыни, стратегиялық, жүйелі және т.б.), мәселелерді шешу, жауапкершілік, шешім қабылдау, бейімділік, орындаушылық және т.б.

Сонымен қатар, авторлар, soft skills – бұл кәсіби қызметтің ерекшелігіне тәуелді емес, бірақ жалпы кәсіби және метапрофиялық міндеттерді шешуге байланысты оның тиімділігіне әсер ететін әрекеттік маңызды сапалар деген анықтамасын ұсынады.

4) С.Н. Бацунов бастаған ғалымдар төрт топқа жіктейді:

- адамдармен қарым-қатынастың дамуына ықпал ететін, сөйлесуді қолдауға, қоршаған ортамен қарым-қатынас кезінде сыни жағдайларда өзін тиімді ұстауға көмектесетін базалық коммуникативтік дағдылар немесе коммуникативтік сауаттылық (тыңдау, сендіру және дәлелдей білу, келіссөздер жүргізу, презентациялар өткізу, көпшілік алдында сөйлеу, өзін-өзі таныстыру, командалық жұмыс, нәтижеге бағытталу, іскерлік хат және т.б.);

- өз жағдайын, уақытын, процестерін тиімді бақылауға көмектесетін self-менеджмент дағдылары (эмоцияларды, стрессті, өз дамуын басқару, жоспарлау және мақсатты болжау, тайм-менеджмент, энергия, энтузиазм, бастамашылдық, табандылық, рефлексия, кері байланысты пайдалану);

- өз өмірі мен жұмысын жүйелі түрде жүйелі жасауға көмектесетін, санадағы процесті басқаруға жауапты тиімді ойлау немесе интеллектуалдық ойлау дағдылары (жүйелі, креативті, құрылымдық ойлау, ақпаратты іздеу және талдау, шешімдерді әзірлеу және қабылдау);

- басқару дағдылары немесе форсайт-басқару (орындауды басқару, жоспарлау, міндеттерді қою, уәждеу, міндеттерді іске асыруды бақылау, жобаларды, өзгерістерді басқару), олар жоспарлауға, уәждеуге, өз өзгерістерін және т. б. басқаруға жауап береді [1,2].

С.Н.Бацунов зерттеу жұмысы негізінде оқытудың дәстүрлі әдістері (дәрістер, семинарлар) дағдыларды дамытуда тиімділігі төмендігін, ал оқытудың белсенді және инновациялық әдістерінің (кейстер, имитация және жобалар) «икемді» дағдылардың тиімді дамитындығын анықтайды. Әсіресе, тіл сабақтарында, оның ішінде шет тілі сабағында тапсырмалардың диалогтық формаларын қосу; кәсіби және жай ғана табысты адамдардың өмірінен үлгілік бейнематериалдарды пайдалану; мансапқа байланысты лексиканы, тайм-менеджмент, тұлғалық өсу туралы қызықты ақпаратты қамтитын мәтіндерді қосу; кәсіби коммуникация дағдыларын модельдеу: баяндамамен сөз сөйлеу, мақалалар жазужәне т.б. [4].

Бұған қоса, қашанда да өзектілігін жоғалтпаған көпшілік алдында сөз сөйлеу - өзінің зерттеу нәтижелерін ғылыми қоғамдастыққа ұсынудың және ынтымақтастыққа дайындығын көрсетуге мүмкіндік беретін тиімді формалардың бірі. Тіл сабақтарында сөйлеу дағдысы ғана дамымайды; мұнда шешендік өнерді, дене тілін, ынта-жігерді көрсете білу, аудиторияның назарын

аудара білумен қатар, тек мамандарға ғана емес, барлық мүдделі тұлғаларға қызықты және түсінікті болатындай етіп сөз сөйлеу мәтінін құрастыру дағдыларын дамытуға болатығын баса көрсетеді. Біздіңше, бүнлағы басты тиімділік –бұл екі лингвомәдениетте жұмыс істей алуы, яғни ой-өрісі мен толеренттылығын дамыту мүмкіндігі.

Біздің пікірімізше, қай қоғамда да әлеуметтік дағдылардың басты басымды жағын коммуникативтік дағдылар немесе қарым-қатынас дағдылары құрайтындығы белгілі. Ол қазіргі таңда әлемдік білім беру кеңістігіне сай өркендеуге ұмтылған дене тілін, ынта-жігерді көрсете білу, аудиторияның назарын аудара білумен қатар, тек мамандарға ғана емес, барлық мүдделі тұлғаларға қызықты және түсінікті болатындай етіп сөз сөйлеу мәтінін құрастыру дағдыларын дамытуға болатығын баса көрсетеді. Біздіңше, бүнлағы басты тиімділік –бұл екі лингвомәдениетте жұмыс істей алуы, яғни ой-өрісі мен толеренттылығын дамыту мүмкіндігі.

Біздің пікірімізше, қай қоғамда да әлеуметтік дағдылардың басты басымды жағын коммуникативтік дағдылар немесе қарым-қатынас дағдылары құрайтындығы белгілі. Ол қазіргі таңда әлемдік білім беру кеңістігіне сай өркендеуге ұмтылған және ұлттық болмысты қалыптастыру мақсатында мәдени-тарихи құндылықтарға сай өзіндік бет бейнесін сақтауды көздеген кезенде де өз құндылығын жойғае жок. Бұған қоса, көптеген кәсіптердің (әсіресе «адам-адам» тобы) профессиограммасында еңбек нарығында жас мамандардың сұранысқа ие болуының басты критерийлерінің біріне айналып отыр. Осыған орай, тіпті қарапайым кәсіби білімі болғанымен, дамыған әлеуметтік дағдылары бар түлектердің табысты жұмысқа орналасу мүмкіндігі жоғары болуда. Көптеген жұмыс берушілер кәсіби құзыреттілікті жас маманның нақты лауазымдық міндеттеріне бағдарлай отырып, жетілдіру оңай деп екендігін, ал әлеуметтік дағдылары университетті аяқтаған кезде жеткілікті дамымаса үлкен кедергі бола алатындығын баса көрсетуде.

Бұнда ең бастысы прагматикалық тұрғыдан мән беру маңызды, яғни қарым-қатынас жасай алмайтын жас келешекте өзінің жеке ерекшеліктеріне байланысты тиімді коммуникатор бола алмауы мүмкін екендігін түсінуі.

Қорыта келе және жоғарыда ғалымдардың ғылыми-зерттеу жұмыстарына сүйене отырып, келесі тұжырым жасай аламыз:

1 Soft skills - бұл дағдылардың синонимі емес, одан да кең ұғым болып табылады.

2 Soft skills жеке қасиеттер, зияткерлік ерекшеліктер, әлеуметтік-психологиялық дағдылар, әмбебап дағдылар, кәсіби емес және жүре пайда болатын дағдылардың сипаттамалардың жиынтығы арқылы түсініледі.

3 Soft Skills тұлғаның кәсіби, әлеуметтік, жеке өмірлік қызметі тиімділігіне әсері мол.

4 Кәсіби қызметтің ерекшелігіне байланысты емес, әр түрлі кәсіби қызметтүрлеріне бірдей болып табылады.

5 Білім алушылардың икемді дағдыларын қалыптастыру және дамыту– бүгінгі күн талабы сұранысы мен тез өзгермелі қоғам жағдайында бейімдеудің басты көрсеткіші.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Ермаков Д. С., Амантай Ж.А. Изучение и развитие «гибких» навыков как психолого-педагогическая проблема. Материалы международной научно-практической конференции «образование и психолого-педагогическая наука: системность, преемственность, инновационность», посвященной 110-летию со дня рождения академика Т.Т. Тажибаева –Алматы: Казахский университет, 2020. – с.17-19.
2. Цымбалюк А. Э., Виноградова В. О. Психологическое содержание soft skills. Ярославский педагогический вестник. – 2019 – № 6 (111). – с. 120-127.
3. Л.Р. Газизулина. Развитие мягких навыков в ходе иноязычной подготовки аспирантов. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. серия: социальные науки, 2019, № 4 (56), с. 275–279
4. К.С. Еремеев. Направления совершенствования воспитательной работы со студентами в условиях цифровой трансформации общества.

К ВОПРОСУ ОБ ОСНОВНЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАТЕГОЯРИЯХ

Аюпова Гулбаршын Турагуловна
доктор философии PhD
УО «Alikhan Bokeikhan University»

Икрамова Анар Шаншархановна
к.п.н., и.о. ассоциированного профессора
Казахский национальный
женский педагогический университет

Исмаилова Гульнара Муратовна
доктор философии PhD
УО «Alikhan Bokeikhan University»

Карипжанова Назигуль Мухтарбековна
докторант 1 курса, ОП «Педагогика и психология»
УО «Alikhan Bokeikhan University»

Оспанова Бибигуль Канатовна
старший преподаватель,
магистр педагогических наук
УО «Alikhan Bokeikhan University»

Основные педагогические понятия, выражающие научные обобщения, принято называть педагогическими категориями. Это наиболее общие и емкие понятия, отражающие сущность науки, ее устоявшиеся и типичные свойства. В любой науке категории выполняют ведущую роль, они пронизывают все научное знание и как бы связывают его в целостную систему. Подумав немного, можно назвать категории из любой науки, неважно естественной или социально-гуманитарной. Например, в физике это масса, сила, а в экономике основными категориями является деньги, стоимость. К основным педагогическим категориям относятся образование, обучение, воспитание. Рассмотрим их последовательно, строя материал таким образом, чтобы, описав многообразие подходов и взглядов многочисленных авторов показать сложность проблемы и, может быть, ее практическую неразрешимость, если встать на агностическую позицию (т.е. отрицать в принципе познаваемость реального мира) [1].

Поначалу зададимся вопросом: что имеют в виду люди (для которых русский язык — родной), произнося слово «образование»? Когда про одного человека говорят, что он получил (или имеет) хорошее образование, а про другого — что у него вовсе нет никакого образования, то под образованием подразумевают некий объект, достояние человека, которое он может каким-то образом

приобрести и в дальнейшем иметь в своем распоряжении. В то же время про образование можно сказать, что оно происходит, разворачивается, так что это понятие обозначает одновременно и процесс создания объекта, о котором говорилось выше. В русском языке многие отглагольные существительные такого вида — например, «излучение» — обозначают одновременно процесс и его результат: «происходит излучение света» и «прибор показывает наличие рентгеновского излучения».

«Образование» по словарю В.И. Даля происходит от глаголов «образовать, образовывать», которые в свою очередь восходят к глаголу «образить». Этот глагол имеет довольно много значений: давал, вид, образ; обтесывать, слагать нечто целое, отдельное; устраивать, учреждать, основывать, создавать; улучшать духовно, просвещать.

Образование (ума и нрава, по Далю), таким образом, есть целостный процесс придания душевного, умственного и духовного облика растущему человеку. Чтобы определиться в этой проблеме, обратимся к трактовке понятия образования, принятого как категория в классической дидактике (хотя и там по заявлениям специалистов нет единого мнения на этот счет).

Известно, что слово образование как устоявшийся педагогический термин ввел еще основоположник теории обучения Иоганн Генрих Песталоцци в 1780 г. В русском языке в том же значении применил Н.И.Новиков.

Со второй половины 19-го века понятие образование рассматривалось в широком смысле как результат всех педагогических влияний на развивающиеся души. В научно-педагогической среде постепенно складывается мнение, что образование — это не только состояние (образованность), но и совокупность педагогической работы, посредством которой достигается образование.

До периода 50-х годов образование в советской педагогике рассматривалось как совокупность знаний, умений и навыков, необходимых для практической деятельности, а в 60-х уже как процесс и результат этой деятельности.

Такая же содержательная трактовка этого понятия принята 20-й генеральной конференцией Юнеско в 1978г., где записано, что это процесс и результат совершенствования способностей и поведения личности, при которой она достигает зрелости и индивидуального роста. Таким образом, к настоящему времени в среде научно-педагогической и законотворческой общественности утвердилась формулировка, включающая в себя два ключевых слова- процесс и результат.

Получение образования- достижение и подтверждение образовательного ценза, которое удостоверяется соответствующими документами». Следует отметить, что с научно-педагогической, а не с правовой точки зрения более предпочтительной является формулировка, разработанная в НИИ Высшего образования Ю.Г. Фокиным. «Образование — это система обучения, социализации и развития, направленная на усвоение индивидом системы элементов объективного опыта человечества, необходимого для успешного осуществления им деятельности в избранной сфере общественной практики и признаваемая обществом в качестве определенного уровня развития индивида». При этом автор под социализацией понимает качественное и количественное

изменение системы ценностей, социально значимых убеждений и установок, ценностных ориентаций, идеалов, моральных качеств личности, необходимых для достижения успеха в определенном обществе (социуме).

Современная педагогическая наука рассматривает категорию образование как своеобразную систему, элементами которой являются ценность, система, процесс, результат. В классической дидактике обучения об этом факте говорится другими словами, а именно: категория образования имеет четыре аспекта: образование как ценность, как система, как процесс, образование как результатах [2].

Ценностная характеристика предусматривает рассмотрение трех взаимосвязанных блоков: образование как ценность государственная, общественная, личностная. Образование как процесс движения к заданной цели обучения характеризуется субъектно-объектными действиями преподавателей и обучающихся.

Образование, наконец, может рассматриваться, как результат государственного, общественного и личностного присвоения всех технологии ценностей, которые возникли в процессе образовательной деятельности, которые значимы для экономического, морального, интеллектуального состояния всех потребителей продукции образовательной сферы. Ценность образования может носить характер государственный, общественный, личностный.

Результат образования полиструктурен и включает в себя такие понятия как грамотность, образованность, профессиональная компетенция, менталитет [3].

В современном понимании грамотность – это уже не просто умение читать, писать и считать. Грамотный человек – это, прежде всего, человек, подготовленный к дальнейшему обогащению и развитию своего образовательного потенциала. Она обеспечивает человеку определенные стартовые возможности. Образованность – это грамотность, доведенная до общественно и личностно необходимого максимума.

Категория «профессиональная компетенция» определяется, главным образом, уровнем собственно профессионального образования, опытом и индивидуальными способностями человека, его мотивированным стремлением к непрерывному самообразованию и самосовершенствованию, творческим и ответственным отношением к делу. Менталитет – высшая ценность образования и его иерархически высшая цель – формирование менталитета личности и социума. Это те глубинные, «корневые», духовно-нравственные, культурные ценности и мировоззренческие основания индивидуального и общественного поведения.

Другие эксперты при формировании понятия образование выделяют иное количество аспектов термина [4]. Провели специальное исследование и сформировали целых восемь аспектов, опираясь на словарные значения, практику рассмотрения термина в различных областях.

В зависимости от контекста употребления термин "образование" трактуется как:

1) общественное явление, атрибут и вечный спутник человечества на всем его историческом пути;

2) значимая ценность (социальная и индивидуальная; вспомним, как родители нередко говорят детям: "Я дал тебе жизнь и образование, теперь ...");

3) функция общества и государства по отношению к своим гражданам и одновременно функция граждан по отношению к своему собственному развитию (выделенное, к сожалению, недооценивается и школой, и родителями, и самими школьниками), обществу и государству (поскольку образование некоторого уровня является обязательным);

4) сложная иерархическая система, включающая дошкольное, школьное, внешкольное (дополнительное), начальное профессиональное, среднее специальное, высшее, магистратура, бакалавриат, ученая степень кандидата или доктора наук;

5) сфера социальной жизнедеятельности, включающая в себя не только образование, но и родственные отрасли — здравоохранение, культуру, социальную защиту и др.;

6) деятельность, предполагающая взаимодействие педагогов и тех, кто получает образование;

7) процесс;

8) результаты образовательного процесса [5].

При всей многоликости приведенные аспекты значения термина "образование" имеют и нечто общее — все они так или иначе связаны со становлением личности человека, с передачей и освоением социального и культурного опыта, с передачей культурных ценностей.

Список литературы:

1. Сейтенова С.С., Мухангалиева Ш.А. Развитие исследовательской компетентности, как критерий успешности будущего педагога // Международный журнал экспериментального образования. – 2013. – № 8. – С. 56-59.

2. Магауова А.С., Салханова Ж.Х. Формирование профессиональных компетенций у будущих педагогов-психологов // Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Психология». - №1(54)- 2018.- С.15.

3. Жайтапова А.А., Рудик Г.А., Белошниченко Е.В, Сатывалдиева А.С. Педагогика 21-го века на пороге школы / информационно-методический дайджест/ Алматы – РИПКСО, 2009.-304 с.

4. Сеничкина А.В. Реализация принципа преемственности в развитии диагностической компетентности субъекта непрерывного образования: Автореф… к.п.н..- Вологда, 2006. - 20 с.

5. Таубаева Ш.Т. Компетентностный подход в структуре методологического знания педагогики. - Алматы. Қазақ университеті. 2009.- 90 с.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТРУДНОЩАМИ У НАВЧАННІ

Бабяк Ольга Олексіївна
кандидат психологічних наук
старший дослідник
завідувач відділу психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України

Баташева Наталія Іванівна
кандидат психологічних наук
старший науковий співробітник
відділу психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України

Костенко Тетяна Миколаївна
кандидат психологічних наук
завідувач відділу освіти дітей з порушеннями зору
Інститут спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України

У центрі реформування української освіти перебуває засадниче питання ефективності діяльності школи у задоволенні потреб та розвитку інтересів і здібностей учнів. Негнучкі структури та програми, які пропонуються для школярів (відставання учнів у школі пов’язано як з навчальними проблемами, так і з адаптацією дитини до шкільного середовища) нездатні належними чином відповісти на підвищене розмаїття освітніх потреб учнів з труднощами у навчанні. Саме молодший шкільний вік є найбільш відповідальним етапом шкільного дитинства. Висока сенситивність цього вікового періоду визначає великі потенційні можливості різнобічного розвитку дитини. Труднощі, які відчуває дитина на початковому етапі навчання впливає на процес шкільної адаптації. Одним з видів труднощів молодшого школяра є труднощі поведінки, що відбиваються на соціальному статусі дитини в класі і ступеня засвоєння шкільних знань. Тому дуже важливо вчасно помітити появи труднощів у дитини, правильно визначити причини їх виникнення та виробити той план дій, за допомогою якого можна допомогти дитині в подоланні цих труднощів, запобігти переростанню їх у більш серйозні проблеми в підлітковому віці, такі як загальна шкільна неуспішність, асоціальна і девіантна поведінка.

У цьому контексті й зроблено спробу розглянути труднощі в навчанні молодших школярів, зосереджуючись на основних питаннях навчання таких дітей, зокрема на нових науково-методологічних засадах забезпечення ефективної їх інтеграції у навчальне середовище, нових формах організації навчальної діяльності

Інструментом для реалізації цього в умовах школи є застосування стратегій підтримки в роботі з дітьми з труднощами у навчанні.

Початок молодшого шкільного віку визначається моментом вступу дитини до школи (з 6-7 до 9-10 років).

Навчання в школі веде до корінної зміни соціальної ситуації розвитку дитини. Провідною в молодшому шкільному віці стає навчальна діяльність. Вона визначає найважливіші зміни, що відбуваються в розвитку психіки дітей на даному віковому етапі. В рамках навчальної діяльності складаються психологічні новоутворення, що характеризують найбільш значущі досягнення у розвитку дітей і є фундаментом, які забезпечують розвиток на наступному віковому етапі. Ця діяльність формується протягом усього періоду початкового навчання в школі. Навчальна діяльність дитини розвивається поступово, через досвід входження в неї.

В умовах навчальної діяльності дитину варто підводити до розуміння того, що це зовсім інша діяльність, чим гра, і вона ставить перед школярем серйозні вимоги. Діти повинні навчитися розрізняти ігрові і навчальні завдання, розуміти, що навчальне завдання на відміну від гри обов’язкове, його необхідно виконувати незалежно від того, хоче дитина це зробити або не хоче.

До закінчення початкової школи змінюється ставлення до навчання. Формування інтересу до змісту навчальної діяльності, придбанню знань пов’язано з переживанням школярами відчуття задоволення від своїх досягнень. А стимулює це відчуття схвалення вчителя, дорослого, підкреслення навіть самого невеликого успіху, просування вперед.

Молодший шкільний вік є сенситивним для:

- формування мотивів навчання, розвитку стійких пізнавальних потреб та інтересів;
- розвитку продуктивних прийомів і навичок навчальної роботи, вміння вчитися;
- розкриття індивідуальних особливостей і здібностей;
- розвитку навичок самоконтролю, самоорганізації та саморегуляції;
- становлення адекватної самооцінки, розвитку критичності по відношенню до себе і оточуючих;
- засвоєння соціальних норм, морального розвитку;
- розвитку навичок спілкування з однолітками, встановлення міцних дружніх контактів.

Протягом молодшого шкільного віку починає складатися новий тип відносин з оточуючими людьми. З перших днів перебування в школі дитина включається в процес міжособистісної взаємодії з однокласниками і вчителями.

Безумовний авторитет дорослого поступово втрачається, все більше значення для дитини починають набувати однолітки, зростає роль дитячого

співтовариства. Формуються комунікативні навички: відкритість, чесність, прямота висловлювань, вміння слухати іншого, здатність до пошуку компромісу, вміння наполягати на своєму, розуміти, поважати і приймати, вміння говорити про свої інтереси, використовуючи партнерську практику.

Однолітки стають для дитини фільтром, через який вона пропускає ціннісні установки батьків, на які орієнтуватися надалі. У цей період відбувається інтенсивне встановлення дружніх контактів. Придбання навичок соціальної взаємодії з групою однолітків і вміння заводити друзів є одним із важливих завдань розвитку на цьому віковому етапі.

У молодшому шкільному віці у дитини, як правило, складається певна самооцінка, як у відношенні своїх навчальних здібностей, так і загальних можливостей. На початку навчання в молодших класах самооцінка школяра формується вчителем на підставі результатів навчання. Незадоволеність собою у дітей цього віку розповсюджується не тільки на спілкування з однокласниками, але й на навчальну діяльність.

Молодший шкільний вік є періодом інтенсивного розвитку та якісного перетворення пізнавальних процесів.

Таким чином, організація навчання школяра з труднощами у навчанні, враховуючи особливості психічного розвитку цих дітей, в різних типах навчальних закладів передбачає повноцінне вкючення дитини у навчальний процес, що забезпечить ефективність її навчання.

Література

1. Бабяк О.О. Психолого-педагогічний супровід дітей з ООП: оцінювання прогресу розвитку дитини. «Діти з особливими потребами в освітньому просторі»: Збірник матеріалів V Міжнародного конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології (Україна, м.Чернігів, 10-11 жовтня 2019 р.). Київ : Симоненко О. І., 2019. С. 10-13.

2. Калініна Т. С. Психологічний супровід дітей із ЗПР як основна стратегія діяльності спеціального психолога. Вісник наукових праць Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2011, грудень № 23 (234). С. 165–170

3. Мамічева О. В. Спеціальна психологічна допомога в комплексному супроводі розвитку дитини з соціально-особистісними проблемами в системі освіти. Вісн. Одес. нац. ун-ту. Психологія. 2013. 18, Вип. 22, ч. 2. С. 258–264.

4. Система соціального і психолого-педагогічного супроводу дітей пільгових категорій / [авт. тексту О.І. Василькова, І.В. Родигіна, М.І. Гринчук та ін.] – Д.: ДонІППО Витоки, 2006. – 206 с. – (Навчально-методичний посібник).

5. Савченко О. Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти / О. Я. Савченко // Компетентнісний підхід у сучасній освіті; світовий досвід та українські перспективи; під заг. ред. О. В. Овчарук. — К.: К.І.С., 2005.

БИОЛОГИЯ САБАҚТАРЫНДА ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Бекенова Назым Аманкуловна
Кандидат биологических наук, доцент
Институт естествознания и географии,
Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая,
г. Алматы, Казахстан

Сәрсембекова Лаура Саматқызы
Студентка 4 курса
Институт естествознании и географии,
Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая

Бахадырова Айжан Нұржанқызы
Студентка 4 курса
Институт естествознании и географии,
Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая

Өзіндік жұмыс - бұл оқушының ойлау бірізділігі, оның ойлау және тәжірибелік операциялары мен әрекеттері оқушының өзіне байланысты және анықталатын танымдық оқу әрекеті. Сабақтарда, оның ішінде биология сабақтарында өзіндік жұмыстың болуы өте қажет, өйткені олар ерік-жігерді дағдыландырады, еңбек қабілеттілігін, зейінді тәрбиелейді, оқушыларды тәртіпке үйретеді. Биология сабақтарында мұғалім оқушылардың өзіндік жұмысына, өз бетінше ой қорытуына, қорытынды жасауға сүйенуі қажет. Демек, қазіргі педагогиканың маңызды міндеттерінің бірі - оқушылардың оқудағы дербестігін дамыту [1].

Дербестік мәселесін зерттеу ежелгі дәуірден басталды. Аристотель, Сократ, Платон, Аристотель өз еңбектерінде баланың ерікті, белсенді және тәуелсіз білім алуының маңыздылығын терең және жан-жақты дәлелдеді. Бұл ретте, олар адамның ойлау қабілетін дамыту тек өзіндік іс-әрекет үрдісінде ғана ойдағыдай жүзеге асатынын, ал жеке тұлғаны жетілдіру және оның қабілетін дамыту – өзін-өзі тану арқылы жүзеге асатындығына сүйенген. Мұндай іс-әрекет балаға қуаныш пен қанағат сезімін береді және сол арқылы оның жаңа білім алудағы енжарлығын жояды. Оқытудағы дербестік идеясы мұнды орта ғасыр дәуірінде, мектеп жұмысының тәжірибесінде схоластика, догматизм мен жаттаудың өркендеу кезінде, баланы дербестікке үйретуді, оның бойында ойлы, сыни тұрғыдан ойлайтын тұлға тәрбиелеуді талап ететін Франсуа Рабле, Мишель Монтен, Томас Мордың пікірлерінде одан әрі дамыды.

Өз кезінде К.Д. Ушинский оқу үрдісіндегі оқушылардың дербестігін қалыптастыру қажеттілігі туралы жазған. «Оқушыға тек сол немесе өзге білімді ғана емес, сонымен қатар оның бойында мұғалімсіз өз бетінше жаңа білім алуға, оқушыға пайдалы білім алуға деген құштарлық пен қабілеттерді дамыту,

пайдалы білімді тек кітаптардан емес, оны қоршаған заттардан, өмір оқиғаларынан, өз жанының хикаяларынан алу құралын беру қажет екенін үнемі есте ұстауымыз керек. Осындай ақыл-ой күшіне ие болып, әр жерден пайдалы азық алатын адам өмір бойы оқуға тырысады, бұл, әрине, мектептегі білім берудің негізгі міндеттердің бірі болып табылады.

XX ғасырдың 20-жылдарында оқушылардың дербестік теориясын дамытуда кешенді оқыту және оқытуды дараландырудың басқа да нысандары белгілі бір рөл атқарды. Д.Н. Богоявленский, П.Я. Гальперин, Л.С. Выготский, Н.А. Менчинский және басқа көрнекті педагогтардың еңбектерінде баланың ойлауы мен қабілетін дамытудағы дербес танымдық әрекеттің шешуші рөлі ашылды, оқушыны оқуға шығармашылық ізденіске тартудың мүмкіндігі мен қажеттілігі негізделеді .

Жетекші педагогтардың бірі П.И. Пидкасистый өзінің "Оқудағы оқушылардың өзіндік танымдық іс - әрекеті" атты еңбегінде ол келесі анықтаманы қарастырады: "өз бетімен істеген жұмыс - бұл оқу сабақтарын ұйымдастыру нысаны емес және оқыту әдісі емес. Оны оқушыларды өз бетінше танымдық іс-әрекетке тарту құралы, оны логикалық және психологиялық ұйымдастыру құралы ретінде қарастыру заңды» [3].

Педагог-психолог И.А. Зимняя оқушының өзіндік жұмысы сабақта дұрыс ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінің нәтижесі екенін анықтайды, бұл оның бос уақытында өзін-өзі кеңейтуге, тереңдетуге және жалғастыруға итермелейді. Мұғалім үшін бұл тек оқу іс-әрекетінің жоспарын ғана емес, сонымен бірге оны жаңа оқу міндеттерін шешу барысында оқу пәнін игерудің белгілі бір схемасы ретінде мектеп оқушыларында саналы түрде қалыптастыруды білдіреді. Бірақ, тұтастай алғанда, бұл оқушының дайын бағдарламалардан таңдаған немесе өзі әзірлеген материалды игеру бағдарламасы бойынша жұмыспен қатар жұмыс істеуі.

Сонымен қатар, жұмыстағы тәуелсіздік - бұл оқушының оқу іс-әрекетінің ең жоғары нысаны, оның сыныптағы жұмысына байланысты өз білімін жетілдіру нысаны [3].

Оқушылардың оқу процесіне қатынасы, әдетте, белсенділікпен сипатталады. Белсенділік (оқу, игеру, мазмұны және т.б.) білім алушының өз қызметінің мәнімен "жанасу" дәрежесін (қарқындылығын, беріктігін) анықтайды.

Белсенділікпен оқушылардың оқуға ынталандырудың тағы бір маңызды аспектісіне тікелей байланысты – бұл әрекет объектісін, құралдарын анықтаумен, оны ересектер мен мұғалімдердің көмегінсіз оқушының өзі жүзеге асырумен байланысты дербестік. Танымдық белсенділік пен дербестік бір-бірінен ажыратылмайды: тым белсенді оқушылар, әдетте, көбірек дербес болады; оқушының жеткіліксіз өзіндік белсенділігі оны басқаларға тәуелді етеді және дербестіктен айырады.

Педагогикалық практикада танымдық белсенділікті арттырудың түрлі жолдары қолданылады, олардың негізгілері - формалардың, әдістердің, оқыту құралдарының әртүрлілігі, туындаған жағдайларда оқушылардың белсенділігі мен тәуелсіздігін ынталандыратын осындай үйлесімін таңдау.

Сабақтардағы максималды ынталандырушы нәтиже оқушылардың өздері орындауы керек жағдайлармен беріледі:

- өз пікірін қорғау;
- пікірталастар мен талқылауларға қатысу;
- жолдастар мен оқытушыларға сұрақтар қою;
- жолдастардың жауаптарына қатысты өз пікірін айту;
- жолдастардың жауаптары мен жазбаша жұмыстарын бағалау;
- артта қалғандарды оқытумен айналысу;
- әлсіз оқушыларға түсініксіз материалды түсіндіру;
- шамаға шақ тапсырманы өз бетінше таңдау;
- танымдық міндеттің (проблеманы) мүмкін болатын шешімінің бірнеше нұсқаларын табу;
- өзін-өзі тексеру, жеке танымдық және практикалық іс-әрекеттерді талдау жағдайларын жасау;
- танымдық есептерді өздеріне белгілі шешу тәсілдерін кешенді қолдану арқылы шешу [3].

Өзін-өзі оқытудың жаңа технологиялары, ең алдымен, оқушылардың белсенділігін арттыруды білдіреді деп айтуға болады: өз күш-жігерін жұмсау арқылы алынған ақиқат үлкен танымдық құндылыққа ие.

Өзіндік оқыту жұмыстары.

Олардың мәні жаңа материалды түсіндіру кезінде оқушылардың мұғалім берген тапсырмаларды өз бетінше орындауы болып табылады. Мұндай жұмыстардың мақсаты - зерттелетін материалға деген қызығушылықты дамыту, әр оқушыны сабақта жұмыс істеуге тарту. Жұмыстың осы түрін орындау кезінде оқушы оған түсініксіз нәрсені бірден көреді және ол материалдың осы бөлігін қосымша түсіндіруді сұрай алады. Мұғалім материалды әрі қарай түсіндірудің сызбасын жасайды, онда ол болашақта назар аудару қажет оқушылар үшін қиын сәттерді белгілейді.

Сондай-ақ, дербес жұмыстың бұл түрі оқушылар арасында өткен материалды білудегі олқылықтарды анықтауға көмектеседі. Білімді қалыптастыру бойынша өзіндік жұмыстар жаңа мазмұнды енгізуге дайындық кезеңінде, сондай-ақ жаңа мазмұнды тікелей енгізу кезінде, білімді бастапқы бекіту кезінде, яғни оқушылардың білімі әлі берік болмаған кезде, жаңасын түсіндіргеннен кейін бірден жүргізіледі [3].

Өз бетінше оқыту жұмыстары жаңа материалды түсіндіру немесе түсіндіруден кейін бірден жүргізілетіндіктен,біздің көзқарасымыз бойынша, оларды дереу тексеру қажет. Ол сабақта не болып жатқанын, оқушылардың жаңа материалды түсіну дәрежесі қандай екенін, оны оқытудың алғашқы кезеңінде айқын көрініс жасайды. Бұл жұмыстардың мақсаты бақылау емес, оқыту, сондықтан оларға сабақта жеткілікті уақыт бөлу керек. Өз бетінше оқыту жұмыстарына зерттелген қасиеттер мен ережелерге мысалдар келтіруді де жатқызуға болады. Әлбетте, жаңа білімді игеруге дайындық кезінде ұйымдастырылған дербес жұмыс оқушылар үшін маңызды екені анық.

Өзіндік жаттықтырушы жұмыстары.

Оларға әртүрлі нысандар мен қасиеттерді тану тапсырмалары кіреді. Жаттықтырушы тапсырмаларында теоремаларды, белгілі бір математикалық объектілердің қасиеттерін және т.б. көбейту немесе тікелей қолдану қажет. Жаттықтырушы өзіндік оқыту жұмыстары негізінен осы анықтаманың маңызды белгілері мен қасиеттері, ережелері бар біртұрпатты тапсырмалардан тұрады. Мұндай жұмыс негізгі дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді, осылайша материалды әрі қарай зерттеу үшін негіз жасайды. Жаттықтырушы өзіндік оқыту жұмыстарды орындау кезінде мұғалімнің көмегі қажет.

Сондай-ақ, оқулықтар мен дәптерлердегі жазбаларды, кестелерді және т.б. пайдалануға рұқсат етуге болады. Осының барлығы нашар оқитын оқушыларға қолайлы жағдай туғызады. Мұндай жағдайларда олар жұмысқа оңай қосылады және оны орындайды. Жаттықтырушы өзіндік оқыту жұмыстарына түрлі деңгейлі карточкалар бойынша тапсырмаларды орындауды қосуға болады.

Өздік жұмыс оқушылардың пән бойынша білімінің тереңдігі мен беріктігіне, олардың танымдық қабілеттерін дамытуға, жаңа материалды игеру қарқынына айтарлықтай әсер етеді.

Бекітуші өзіндік жұмыстары.

Оларға логикалық ойлауды дамытуға ықпал ететін және әртүрлі ережелер мен теоремаларды біріктіруді қажет ететін тәуелсіз жұмыстар кіреді. Олар оқу материалының қаншалықты берік игерілгенін көрсетеді. Осы типтегі тапсырмаларды тексеру нәтижелері бойынша мұғалім осы тақырыпты қайталауға және шоғырландыруға бөлінетін уақыт мөлшерін анықтайды. Мұндай жұмыстардың мысалдары дидактикалық материалда көп кездеседі. Қайталанатын (шолу немесе тақырыптық) жұмыстар маңыздылығы өте жоғары.

Дамытушы сипатындағы өзіндік жұмыстар.

Бұл белгілі бір тақырыптарға баяндама жасау, олимпиадаларға, ғылыми шығармашылық конференцияларға дайындық, мектепте биология күндерін өткізу және т.б. тапсырмалар болуы мүмкін. Сабақтарда бұл зерттеу сипатындағы тапсырмаларды қамтитын тәуелсіз жұмыстар болуы мүмкін.

Оқушыларда өзіндік шығармашылық жұмыстары үлкен қызығушылық тудырады, олар дербестіктің неғұрлым жоғары деңгейін болжайды. Мұнда оқушылар өздері үшін қолда бар білімнің жаңа қырларын ашады, бұл білімді күтпеген, стандартты емес жағдайларда қолдануға үйретеді. Шығармашылық тәуелсіз жұмыстарға тапсырмаларды қосуға болады, оларды орындау кезінде оларды шешудің бірнеше жолын табу керек. [4].

Өзіндік бақылаушы жұмыстары.

Атауынан түсінікті болғандай, олардың басты функциясы бақылау болып табылады. Өзіндік бақылау жұмыстарына арналған тапсырмаларды дайындау кезінде ескерілетін жағдайларды бөліп көрсету керек. Біріншіден, бақылау тапсырмалары жұмыстың мазмұны мен көлеміне тең болуы керек; екіншіден, олар негізгі дағдыларды дамытуға бағытталуы керек; үшіншіден, білім деңгейін сенімді тексеруді қамтамасыз ету; төртіншіден, олар оқушыларды ынталандыруы керек, олардың барлық дағдылары мен қабілеттерін көрсетуге мүмкіндік беруі керек.

Өзіндік жұмыстың тиімділігі, өзіндік іс-әрекет дағдыларын қалыптастыру көбінесе жұмыс нәтижелерін уақтылы талдауға байланысты болады, егер оқушы өзінің жаңа білімін түзету процесін аяқтамаса, өзіндік жұмысты талдау табиғатта тәрбиелік сипатта болуы керек, яғни қателер санын анықтап қана қоймай, оларды талдауға мүмкіндік береді, соңында қателіктер жіберілген сұрақтарды аяғына дейін түсінуге болады.

Тәуелсіз жұмыстардың негізгі түрлеріне мыналар жатады: кітаппен жұмыс, жаттығулар, практикалық және зертханалық жұмыстарды орындау, тәуелсіз тексеру, бақылау жұмыстары, диктанттар, шығармалар, баяндамалар, рефераттар дайындау, үй тәжірибелері, бақылаулар,техникалық модельдеу және дизайн.

Ұйымдастыру тұрғысынан тәуелсіз жұмыс болуы мүмкін:

- фронтальдық (жалпы класстық) - оқушылар бір тапсырманы орындайды; топтық - тапсырманы орындау үшін оқушылар шағын топтарға бөлінеді (3-5 адамнан);

- жұп - мысалы, тәжірибе жүргізу, әртүрлі конструкцияларды орындау, модельдерді жобалау кезінде;

- жеке - әр оқушы жеке тапсырманы орындайды.

Тәуелсіз қызметті танымдық ретінде қарастыра отырып, оның төрт түрі оқу үрдісінде ерекшеленеді:

- Оқушы мақсаты мен жұмыс жоспарын мұғалімнің көмегімен анықтайды.

- Мақсатты оқушы мұғалімнің көмегімен, ал жоспарды өзі анықтайды.

- Оқушының мақсаты мен жоспарын өзі анықтайды, бірақ мұғалім тапсырманы береді.

- Мұғалімнің көмегінсіз оқушы жұмыстың мазмұнын, мақсатын, жоспарын өзі анықтайды және оны өз бетінше орындайды [4].

Өз бетінше жұмыс жасаудың мұқият ойластырылған әдісімен оқушылардың практикалық дағдылары мен біліктерін қалыптастыру қарқыны жеделдетіледі, бұл өз кезегінде танымдық дағдыларды қалыптастыруға оң әсер етеді. Уақыт өте келе, сабақтарда өзіндік жұмысты жүйелі түрде ұйымдастырумен және оны пән бойынша үй тапсырмасының әртүрлі түрлерімен үйлестіре отырып, оқушылар өзіндік жұмыстың тұрақты дағдыларын дамытады. Нәтижесінде, жұмыстың күрделілігі шамамен бірдей көлемде және дәрежеде орындалуы үшін оқушылар тәуелсіз жұмыс мүлдем ұйымдастырылмаған немесе тұрақты емес жүргізілетін сынып оқушыларына қарағанда аз уақыт жұмсайды. Мектептегі және үйдегі оқушылардың жұмысын жүйелі түрде бақылау (дәптерлерді үнемі тексеру, ауызша сұрау, тәуелсіз, оқыту және тексеру тапсырмалары) оқулықпен жүйелі түрде жоспарланған жұмыс сыныпты белсендіретінін, оқушылардың танымдық мақсатта қосымша әдебиеттер мен әртүрлі ақпарат көздерін қолдана алатындығын, сабаққа әлсіз оқушыларды тартуға, сабақта оқу материалын меңгеруді ұйымдастыруға мүмкіндік беретінін көрсетеді [4].

Жүйелі түрде жүргізілетін өзіндік жұмыс (есептерді шешу, бақылаулар мен эксперименттерді орындау бойынша оқулықпен) оны дұрыс ұйымдастырумен оқушылардың дайын білімді мұғалім жіберген кезде алған білімдерімен салыстырғанда тереңірек және берік білім алуына ықпал етеді.

Оқушылардың дидактикалық мақсаты мен мазмұны бойынша әр түрлі тәуелсіз жұмыстардың орындалуын ұйымдастыру олардың танымдық және шығармашылық қабілеттерін дамытуға, ойлауды дамытуға ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Андреев В. И. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития. – Казань: Центр инновационных технологий. - 2008. -с.198.
2. Бутырина Е. И. Приемы самостоятельной работы на уроках биологии. Социальная сеть работников образования http://nsportal.ru/shkola/biologia /library/priyomy-samostoyatelnoy-raboty-na-urokah-biologii.
3. Орлов В.Н. Активность и самостоятельность учащихся. – М.: Логос, 2004. - с.214-218.
4. Онищук В.А. Урок в современной школе – М.: Просвещение, 2008.

ВИКОРИСТАННЯ ФІТНЕС-ТЕХНОЛОГІЇ «ЗУМБА-KIDS» У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Береженна Ліна Юріївна,
здобувач ступеня вищої освіти «бакалавр»

Науковий керівник:
Пахальчук Наталя Олександрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Негативний вплив на організм дитини різних факторів навколишнього середовища, спосіб життя призводять до погіршення стану здоров'я, зниження розумової та фізичної активності дошкільників. Тому актуальності набуває створення та використання нових оздоровлювальних технологій. Так, фітнес-технологія «Зумба-kids» є основою розвитку рухових здібностей (сили, гнучкості, витривалості, спритності). Зумба-kids (zumba-kids) – це оригінальна, сучасна фітнес-програма, розроблена спеціально для тренувань дітей дошкільного віку, що являє собою вдале поєднання танців народів світу та аеробіку [2; 5]. Автором зумби є хореограф, фітнес-інструктор із Колумбії А.Перес [1].

Зокрема, І.Соколова [4] та О.Римар [6] зазначають, що заняття «Зумбою-kids» допомагають розвивати творче мислення, уяву, фантазію та артистизм. Також у дітей поступово розвивається координація рухів, тренується велика та дрібна моторика. Дитина набуває комунікативних здібностей, підвищується самооцінка. Рухові завдання під час занять підібрано таким чином, що в дітей зберігається стійкий інтерес до рухових дій без важкого м'язового навантаження.

В організації фізкультурно-оздоровлювальної діяльності з дошкільниками небхідно дотримуватись таких принципів: принцип послідовності та систематичності; принцип врахування вікових та індивідуальних особливостей дітей; принцип оздоровлювальної спрямованості [3]. Так, А.Школяк [7] визначає частини фітнес-тренування «Зумба-kids»:

1. Вступна – розминка. Використовуються різні види ходьби, бігу, стрибків, завдань на увагу, розучені раніше комплекси ритмічної гімнастики; дихальна гімнастика в ігровій формі. Діти знайомляться з різними видами дихальної гімнастики та технікою її виконання.

2. Основна – «Зумба-kids». Вона включає кроки та танцювальні рухи. Їх підбирають із врахуванням рухових умінь, інтересу та віку дітей. Знайомство дітей із новими танцювальними рухами відбувається поступово, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей кожної дитини. Освоєння кожного виду руху відбувається в кілька етапів, починаючи з спрощеної форми, із поступовим

ускладненням техніки виконання. Мотивація дітей на правильне виконання спирається на особистий приклад педагога.

3. Заключна – відновлення після фізичного навантаження. Для зняття фізичного та психічного напруження, створення позитивного емоційного настрою, розвитку нервової системи використовуються вправи на релаксацію, стретчинг, ігропластика, креативна гімнастика, ігри-тренінги, рухливі ігри, пальчикова гімнастика, самомасаж тощо. Все це допомагає дитині заспокоїтись, відновити дихання. Діти із задоволенням грають пальчиками; лежачи на підлозі, слухають спокійну музику; виконують елементи самомасажу, погладжуючи та поплескуючи своє тіло. Дані вправи виконуються в повільному темпі, мають ігровий характер. Заняття проводяться під музику, яка використовується як фон для зняття монотонності від однотипних багаторазово повторюваних рухів. Музичний супровід збільшує емоційність заняття, задає ритм і темп виконуваних вправ.

Таким чином, заняття «Зумба-kids» сприяють фізичному розвитку дітей дошкільного віку та формуванню основ здорового способу життя. Використання танців на занятті підвищить координацію, загальний фізичний стан та розумовий потенціал.

Список літератури:

1.Заклюжний В. Впровадження інноваційних технологій в системі роботи фізкультурно-оздоровчого комплексу. *Фізичне виховання.* 2016. № 3. С. 9-12.

2. Котляр Т. Вплив сучасних фітнес методик на фізичний розвиток дітей дошкільного віку. *Наукові конференції Харківської державної академії фізичної культури*. Харків, 2017. С. 48-51.

3. Пахальчук Н. Використання педагогічних технологій у підготовці спеціалістів дошкільної та початкової освіти до фізичного виховання дітей. *Technologies of Shaping and Enhancing Health of Human and Society: monograph.* Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2016. С. 171-177.

4. Соколова І. Zumba як напрямок удосконалення фізичного виховання. *Студентська наука. Сучасні реалії*: збірник матеріалів Міжнародної студентської науково-практичної конференції. Волинь, 2020. С. 73-74.

5. Степанова І. Фітнес-технології у фізичному вихованні дітей. *Спортивний вісник Придніпров'я*. Дніпро, 2013. С. 142-144.

6. Rymar O. The Effectiveness of Zumba Kids Implementation into Physical Education of Elementary School Pupils. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION.* Proceedings of the International Scientific Conference. 2021. P. 548-557.

7. Szkolak A. Zumba Kids – nowa forma spędzania czasu wolnego dla dzieci. *Pedagogika Przedszkolna i Wczesnoszkolna*. Warszawa, 2022. P. 135-145.

ПРОЕКТ ПРАКТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (PEP) ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ВИКЛАДАЧІВ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Березняк Оксана Павлівна
ст. викладач кафедри іноземних мов
Сумський аграрний університет, Україна

Метод проектів не є принципово новим у педагогічній практиці, але разом з тим його сьогодні відносять до педагогічних технологій XXI століття як такий, що передбачає вміння адаптуватися в світі, що стрімко змінюється, постіндустріальному суспільству. «Кинутий уперед» — є точним перекладом слова «проект».

Виниклий з ідеї вільного виховання на початку минулого сторіччя в США метод проектів увібрав у себе ідеї гуманістичного напрямку у філософії й освіті. Дж. Дьюї і його учень В. Х. Кілпатрик запропонували будувати навчання на активній основі, через доцільну діяльність учня. Російськими педагогами основи проектного навчання розроблялися практично паралельно з американськими. Невелика група педагогів-дослідників під керівництвом С. Т. Шацького працювала щодо проблеми впровадження проектного методу в практику навчання вже починаючи з 1905 року.

Проблема повинна була бути з реального життя й бути знайомою і значимою. Для її рішення необхідні як раніше отримані знання, так і ті, що тільки мають бути придбаними. Вчитель-консультант керує проектною роботою, направляючи пошук учнів у потрібне русло й підказуючи джерела інформації. Але в 1931 році цей метод був засуджений у СРСР. У закордонній же школі він розвивався активно й досить успішно.

Сьогодні ми повертаємося до методу проектів на новому етапі. Основні умови застосування методу проектів зводяться до такого.

- Існування якоїсь значимої проблеми, що вимагає розв’язання шляхом дослідницького (творчого) пошуку й застосування інтегрованого знання.
- Значимість передбачуваних результатів (практична, теоретична, пізнавальна).
- Застосування дослідницьких (творчих) методів при проектуванні.
- Структурування етапів виконання проекту.
- Самостійна діяльність учнів у ситуації вибору.

[1, с. 6-7].

У процесі вивчення іноземної мови метод проектів є комплексним видом навчальної діяльності, він інтегрує різні види іншомовного спілкування з метою вирішення певних конструктивно-практичних, інформаційних, дослідницьких, сценарних та інших проблемних та творчих завдань.

Змінені вимоги до вчителів німецької мови в усьому світі привели до розробки програми «Deutsch Lehren Lernen» (DLL) від Goethe-Institut , яка

базується на сучасних методичних і дидактичних принципах викладання німецької мови та спрямована на покращення подальшої підготовки для вчителів німецької мови. Deutsch Lehren Lernen (DLL) – це програма підвищення кваліфікації вчителів німецької мови як іноземної, яку пропонує Goethe-Institut у Мюнхені та його регіональні інститути по всьому світу. За своїм призначенням він використовується насамперед у подальшій освіті, а також у університетах для підготовки викладачів німецької мови як іноземної [2, с. 15].

DLL було започатковано у 2010 році експертами, замовленими Goethe-Institut, щоб критично розглянути пропозиції щодо подальшого навчання за останні 20 років та врахувати досвід дидактичних і професійних досліджень. Перші два блоки (DDL 1, DDL 2) присвячені головним гравцям уроку, вчителям (1) та учням (2), DDL3 зосереджується на німецькій мові як засобі та меті уроку. Взаємодія як умова мовної діяльності (4), матеріали та засоби масової інформації (5), а також специфікації навчальної програми та планування уроків (6) завершують основну програму. У 2018 році DLL складалася з 12 тематичних блоків. Тепер ви вже можете вивчати DDL 17 «Мовна освіта в початковій школі».[3, с 3]. DLL ставить вчителів, їхні ідеї щодо навчання, в центрі роботи. Важливо створити послідовне посилання на викладання, яке дає змогу вчителям з різних контекстів сформулювати свою точку зору на викладання та навчання. Посилання на урок підтримується широким набором коротких уроків (відео), які запрошують до діалогу. Для цього також використовуються відповідні завдання. Навчальні заходи також спрямовані на підтримку діалогічного та кооперативного навчання за допомогою партнерської роботи та роботи в малих групах, також підкріпленої відповідними завданнями.

Центральним інструментом подальшої підготовки є проекти практичних досліджень (PEP). Вони мають метою є не тільки мотивувати учасників розглядати дослідницьку точку зору на власних і задокументованих уроках, а й заохотити їх пробувати нове (див. також навчання на основі досліджень). Особистий досвід, пов’язаний з викладанням у DLL, завжди має місце з посиланням на дидактичні теорії та дидактичні дослідження, пов’язані з ними. Класичні теми, такі як мовні навички або граматика, інтегровані у відповідні блоки. Підхід спрямований на орієнтоване на дії та комунікативне навчання іноземних мов [4, с. 291]. Щоб успішно розробити PEP, необхідно врахувати 10 правил – 10 кроків, а саме:

1) створити робочу групу для PEP зі своїми колегами
2) дізнайтеся, що саме Ви хочете дослідити у своєму PEP.
3) обмін ідеями у робочій групі проекту.
4) проаналізуйте свій ідеї.
5) спланувати свій проект і пам’ятайте: він повинен бути 1) маленьким 2) чітко визначеним.
6) Запустіть проект і зберіть дані.
7) Оцініть проект.
8) Підготуйте презентацію свого PEP.
9) разом презентуйте свій проект і дайте відповідь на презентації інших груп.

10) Задокументуйте свій PEP та відповідні реакції інших.

[5, с. 3].

У останньому PEP наша робоча група досліджувала колаборативне (спільне) письмо в умовах онлайн-навчання. Ідеї та імпульси для нашого PEP виникли зі змісту DDL 4: «Завдання, вправи та взаємодія». Усі знають, що навичка письма здебільшого практикується як домашня робота, тому що насправді це займає багато часу. Головна мета колаборативного (спільного) письма — подолати нелюбов і страх перед написання текстів і підвищити мотивацію учнів. Щоб досягти мети нашого PEP на онлайн-уроці, ми домовилися, що учні повинні створити відносно короткий текст в кінці урока. Для цього проєкту було обрано вправу 4, урок 14, підручник „Menschen B1“. Після того, як учні прочитали та обговорили довгий текст на тему «Курси, які пропонуються в німецькому центрі освіти дорослих», їм було запропоновано працювати в парах і разом заповнити таблицю з нотатками, зібрати ідеї для власних курсів. Наступним кроком було б підготувати курс, який учні б проходили разом. Під час написання вони обговорювали ідеї німецькою мовою, виправляли один одного та обговорювали використання мовних структур.

В кінці онлайн-урока учні могли представити свої пропозиції курсів в письмовому вигляді в групі і запросити іших учнів із групи, хто і чому б хотіли відвідувати їхній курс. Нарешті, учням буде запропоновано відповісти на анкету і оцінити ідею проєкту, власні результати і письмові тексті інших учнів.

Більшість учнів були задоволені такою формою роботи і хотіли б і в подальшому тренувати письмові навички під час урока.

Список літератури:

1. Романовська М. Б. Метод проектів у навчальному процесі (методичний посібник) - : Видавництво «Ранок», 2007.—160 с

2. Legutke, Michael / Rotberg, Sabine: Deutsch Lehren Lernen (DLL) – das weltweite Fort- und Weiterbildungsangebot des Goethe-Instituts. In: InfoDaF. Band 45, Nr. 5, 2018, S. 605–634 (degruyter.com [PDF]).

3. Deutsch Lehren Lernen 4 (DLL): Aufgaben, Übungen, Interaktion / H. Funk, Ch. Kuhn, D. Skiba, D. Spaniel-Weise, R. E. Wicke – München: Klett-Langenscheidt, 2014. – 176 S.

4. Mohr, Imke / Schart, Michael: Praxiserkundungsprojekte und ihre Wirksamkeit in der Lehrerfort- und Weiterbildung. In: Legutke, Michael / Schart, Michael (Hrsg.): Fremdsprachendidaktische Professionsforschung: Brennpunkt Lehrerbildung. Narr, Tübingen 2016, S. 291–321.

5. https://www.goethe.de/de/spr/unt/for/dll.html

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГРАМИ GEOGEBRA ДЛЯ РОЗВ'ЯЗАННЯ ДЕЯКИХ ПРИКЛАДНИХ ЗАДАЧ

Віра Марина Борисівна
кандидат фізико-математичних наук, доцент,
Ніжинський держаний університет імені Миколи Гоголя

На нинішньому етапі розвитку суспільства відбувається зміцнення зв'язку між сферою суспільного життя та новітніми технологіями, які полегшують чи автоматизують виконання задач. Велика увага приділяється інформатизації освіти.

Найбільшого вдосконалення потребує старша школа, оскільки для вступу у ЗВО та отримання професійних навичок необхідно мати достатній рівень знань. Відомо, що алгебра є одним з найскладніших предметів старшої школи, що потребує використання вже накопиченої бази та наполегливої роботи в майбутньому. Отже, вчитель математики повинен вміти сформувати і розвинути навички учіння математики та культури математичного мислення. Проблема активізації пізнавальної діяльності на уроках алгебри існує і залишається актуальною.

Для збереження інтересу та підвищення якості навчально-виховного процесу доцільно використовувати на уроках програмне забезпечення навчального призначення. Використання таких засобів зможе підвищити пізнавальні інтереси учнів безпосередньо на уроці за допомогою наочності. Вивчення нового матеріалу та його закріплення, поглиблення і відтворення стане простішим та цікавішим.

Важливе місце серед засобів навчання математики в старшій школі посідає програма Geogebra [1]. Вона має простий інтуїтивно зрозумілий інтерфейс і дозволяє робити геометричні побудови. Важливим фактом є те, що ця система активно впроваджується у навчання і використовується при викладанні як алгебри та геометрії. Ідея цього програмного продукту, на відміну від аналогів, полягає в інтерактивному поєднанні геометричного, алгебраїчного і числового моделювання змісту задачі. Тобто дозволяє організовувати цілеспрямоване спостереження за зміною та взаємозв'язком величин даної задачі, надаючи можливості для перевірки гіпотез, що виникають при цьому спостереженні, та перевірити їх експериментально.

Особливістю програми GeoGebra є те, що при її використанні посилюється формування алгоритмічного стилю мислення учнів, відбувається демонстрація формального та алгоритмічного характеру розв'язування прикладних задач, учнями опановуються сучасні інформаційно-комунікаційні технології і надається доступ до навчальної інформації. При змішаному навчанні GeoGebra стає універсальним засобом, використання якого дозволяє організувати роботу як під час заняття так і при подальшому виконанні самостійної частини завдань вдома. Матеріали, підготовлені з використанням прапорців, повзунків та інших

сценаріїв можуть значно унаочнити та доповнити пояснення нової теми як з алгебри, так і геометрії [2].

Використання програми передбачає розгляд від найпростіших функцій та перетворень їх графіків до вивчення складніших функцій. Виконання найпростіших перетворень графіків може стати необхідним у вирішенні різних завдань, зокрема, у знаходженні області визначення й множини значень функції, у розв’язуванні рівнянь і систем рівнянь графічним методом тощо [3,4].

У доповіді досліджується ефективність використання програми GeoGebra при вивченні теми «Логарифмічні рівняння». Зокрема, розглянуто ряд прикладних задач з економіки, екології, біології та сфери будівництва та моделювання їх розв’язків. З’ясовано умови, за яких GeoGebra підвищує рівень якості розв’язання задач та покращує інформаційну компетентність учня.

В цій доповіді викладено можливості застосування сучасного сервісу математичних обчислень GeoGebra для підвищення активізації уваги учнів на уроках алгебри старшої школи. Розглянуто наочне використання GeoGebra на прикладі розв'язання конкретних прикладних задач.

Список літератури:

1. GeoGebra [Електронний ресурс]: Графічний калькулятор для функцій, геометрії, статистики і 3 D геометрії. Режим доступу: http://geogebra.com.

2. Усата О.Ю. Використання GeoGebra у вивченні математики [Електронний ресурс]/ О.Ю. Усата. Тези доповідей X Міжнародної науково-технічної конференції «Інформаційно-комп'ютерні технології-2019».Житомир: ЖДТУ, 2019. №20. С.19-27.

3. Хрущ Л.З. Застосування програми GeoGebra для організації навчально-пізнавальної діяльності учня [Електронний ресурс]/ Л.З. Хрущ, В.В. Лотоцький// Гірська школа Українських Карпат. 2019. №20. С.19-27.

4. Моделювання в GeoGebra [Електронний ресурс]. 2019. Режим доступу до ресурсу: https://multiurok.ru/files/referat-modelirovanie-v-geogebra.html.

СОЦІОКУЛЬТУРНА СКЛАДОВА ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Галина Гладка,
кандидат історичний наук, доцент
Івано-Франківський національний медичний університет

Ще в 1995 році, Генеральна конференція ЮНЕСКО в програмному документі «Реформа і розвиток вищої освіти» визначила три основні напрямки розвитку вищої освіти, а саме: відповідність вимогам часу, інтернаціоналізація і якість. Ці напрямки розвитку є досі актуальними, причому дискусії щодо розуміння, зокрема, якості освіти, досі залишаються відкритими.

Якщо розглянути основні підходи до трактування якості освіти, то міжнародні організації, які займаються стандартизацією на основі ІСО 9007, прийняли визначення, в якому якість трактується як сукупність характеристик об'єкту, що відносяться до його здатності задовольнити встановлені і можливі потреби. Що стосується освіти, то якість в ній зазвичай розглядається не лише як результат діяльності, але й як процес, спрямований на досягнення запланованих результатів з урахуванням внутрішнього потенціалу і зовнішніх умов об'єкту. У зв'язку з цим, коли мова йде про зміст поняття «якість освіти», завжди чітко відмежовується процес і результат, диференціюючи рівні освіти і розмежовуються вимоги до якості освіти з боку споживачів та замовників освітніх послуг.

Згідно з чинним Законом України «Про вищу освіту», «якість вищої освіти - відповідність умов провадження освітньої діяльності та результатів навчання вимогам законодавства та стандартам вищої освіти, професійним та/або міжнародним стандартам (за наявності), а також потребам заінтересованих сторін і суспільства, що забезпечується шляхом здійснення процедур внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості» [3]. Міжнародний інститут планування освіти в Парижі визначає якість освіти як: «якісні зміни в навчальному процесі і в навколишньому середовищі учнів, які можна зафіксувати як поліпшення їхніх знань, умінь і цінностей» [4].

За визначенням ЮНЕСКО, «якість у сфері вищої освіти є багатовимірною, багаторівневою та динамічною концепцією, яка контекстуально співвідноситься з конкретною моделлю освіти, відповідає її місії та цілям, а також конкретним стандартам у рамках даної системи, закладу, програми або дисципліни. Якість, таким чином, може набувати різних значень залежно від: по-перше, відмінності інтересів різних груп або зацікавлених сторін у сфері вищої освіти (вимоги до якості визначають студенти, університет, ринок праці, суспільство, уряд), по-друге, дослідницького підходу – залежно від того, вивчаємо якість процесу, результату чи системи; по-третє, визначення атрибутів або характеристик академічного світу, які потрібно оцінювати; по-четверте, історичного періоду розвитку вищої освіти. У Всесвітній декларації з вищої освіти, прийнятій на Міжнародній конференції з вищої освіти в листопаді 1998 року, вказано, що

якість вищої освіти – це багатовимірне поняття, яке охоплює всі аспекти діяльності вищого навчального закладу: навчальні та академічні програми, навчальну і дослідницьку роботу, професорсько-викладацький склад і студентів, навчальну базу і ресурси. Критерії якості мають відображати загальні цілі вищої освіти, зокрема виховання у студентів критичного і незалежного мислення та здатності до навчання впродовж життя. Вони повинні заохочувати інновації і різноманітність. Забезпечення якості вищої освіти вимагає визнання важливості залучення і збереження кваліфікованого, талановитого і відповідального науково-педагогічного штату [2].

Приведені визначення поняття «якості освіти», пов’язані з технічним аспектом визначення якості, тобто зумовлені кількісними та якісними змінами об’єкта дослідження та зіставлення його з певним еталоном, водночас важливим залишається і соціальний аспект якості освіти який пов’язують із відношенням усього суспільства до відповідної продукції або послуг та який залежить від рівня культури даного суспільства тощо.

Освіта як соціальне і культурне явище включено в суспільний процес і є одним з базових концептів соціальної реальності. Соціокультурні умови освіти ми розуміємо як сукупність взаємопов'язаних економічних, соціальних, історичних і культурних відносин до освіти, наявність та зміст яких дозволяє освіті відповідним чином реагувати на вимоги співтовариства і не лише ефективно діяти, але і саморозвиватися, самоорганізовуватися, оновлюватися, змінюватися і впливати на соціальні процеси і соціальний розвиток.

Різні підходи та уявлення про якість освіти призводить до того, що до неї висувають різні вимоги. Будь-яке суспільство, в залежності від соціокультурних обставин, час від часу переглядає і переосмислює як пріоритети так і зміст вищої освіти. Отже говорити про якусь абсолютну якість в освіті ми не можемо, а лише про узгодженість вимог які визначаються консенсусом всіх зацікавлених сторін на конкретному етапі розвитку суспільства.

Тому, на наш погляд, соціокультурна складова якості освіти представляє собою:

- соціокультурні умови освіти - сукупність взаємопов'язаних економічних, соціальних і культурних відносин до освіти, наявність та зміст яких дозволяє їй (освіті) відповідним чином відповідати на вимоги соціуму і не тільки продуктивно діяти, але і саморозвиватися, самоорганізовуватися, оновлюватися, змінюватися і впливати на соціальні процеси.

- Розуміння сутності якості освіти і побудова її теоретико-методологічної основи неможливе без урахування соціокультурної ситуації що склалася в Україні за останні десятиліття.

- Соціокультурна ситуація детермінує вимоги до людини, які в свою чергу відображені в вимогах до якості освіти і визначають її цілі [1].

Розуміння сутності якості освіти і побудова її теоретико-методологічної основи неможливе без урахування соціокультурної ситуації що склалася в Україні за останні десятиліття. Соціокультурна ситуація в нашій країні після розпаду Радянського Союзу значно змінилася, Україна намагається бути відкритою країною, яка будує ринкову економіку і правову державу, збільшує

міру свободи і відповідальності Людини за власне благополуччя і за благополуччя суспільства. Людський капітал в сучасному світі стає основним ресурсом розвитку будь-якої країни, фактором, що забезпечує її стабільність і прогрес. Україна, як і будь-яка країна, потребує мобільних і висококваліфікованих фахівців, здатних приймати самостійні відповідальні рішення в умовах невизначеності швидко мінливого світу, що, безумовно, висуває особливі вимоги до системи освіти. Аналіз напрямків модернізації освіти в Україні показує, що основним очікуваними змінами є досягнення нової якості освіти, яка відповідає основним факторам розвитку сучасного суспільства:

• інформатизація життя суспільства (становлення пріоритету конструювання особистісного знання на основі самостійної роботи з різноманітною інформацією);

• становлення відкритого суспільства, що забезпечує істотне розширення середовища існування людини і численні перетини індивідуальних середовищ;

• становлення громадянського суспільства, що підвищує міру свободи і, отже, відповідальність людини у здійсненні життєдіяльності;

• становлення нового культурного типу особистості (характеристиками якого є активність, самостійність і відповідальність особистості);

• професіоналізація протягом усього життя (яка передбачає готовність людини вчитися і переучуватися протягом всього життя).

Таким чином, ми можемо говорити про існуючу взаємозалежність та взаємообуомвленість між рівнем розвитком суспільства та якістю освіти (її розуміння та вимог що висуваються до неї).

Список літератури

1. Аналіз провідного вітчизняного та зарубіжного досвіду гуманізації вищої освіти як засобу забезпечення її якості (частина І): препринт (аналітичні матеріали) / Авт.: О.І. Бульвінська, М.В. Гриценко, В.І. Рябченко, З.Ф. Самчук, Л.М. Червона / За ред. З.Ф. Самчука, М.В. Гриценко. – К.: ІВО НАПН України, 2015. – 203 с.

2. Всесвітня конференція з вищої освіти - 2009: «Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної і розвитку» ЮНЕСКО, Париж, 5-8 липня 2009 року КОМЮНІКЕ (8 липня 2009 р.) http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/952_011. с. 76

3. Закон України «Про вищу освіту», ВВР, 2014, № 37-38, ст. 2004. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text

4. Міжнародний інститут планування освіти в Парижі Planning the Quality of Education. The Collection and Use of Dala for Infotmed Decisionmaking. Ed. By K. Ross et al. – Paris: UNESCO, 1990. – 160 p.

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ

Горошкін Ігор Олександрович,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник відділу навчання іноземних мов,
Інститут педагогіки НАПН України

Упровадження компетентнісного підходу в навчанні іноземних мов у закладах загальної середньої освіти України зумовлене зміною освітньої парадигми, згідно з якою освіта має забезпечити процесси повноцінної соціалізації та особистісного зростання учнів, розвинути в них низку компетентностей. Основним завданням іншомовної освіти в сучасних умовах є формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності учнів.

У попередніх публікаціях ми визначили міжкультурну іншомовну комунікативну компетентність як інтегровану характеристика особистості учня, що передбачає оволодіння ним досвідом іншомовного спілкування в усній та письмовій формах (у межах вимог чинної програми), засвоєння культурних цінностей народу, мову якого опановує. Це – особистісний ресурс, що визначає здатність людини ефективно реалізовувати себе в умовах міжкультурної комунікації. [1]. Означена компетентність є предметною в процесі навчання іноземних мов, оскільки формується в межах предмета.

Процес формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності учнів гімназії базується на особистісно орієнтованому, компетентнісному, системному, комунікативному, міжкультурному підходах, що значною мірою визначають добір навчального та лінгвокраєзнавчого матеріалу з урахуванням вікових особливостей учнів, їхніх освітніх потреб та змістового потенціалу матеріалу, його ролі у формуванні не тільки міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності, а й ключових компетентностей, що сприяє системній роботі на уроках іноземної мови. [2].

«Словник-довідник з української лінгводидактики» визначає особистісно орієнтований підхід як «послідовне ставлення педагога до учня як до особистості, самосвідомого відповідального суб’єкта власного розвитку та суб’єкта виховної взаємодії. В освітньому процесі учень домінує як особистість. Виходячи з його інтересів, рівня знань і сформованості вмінь, словесник визначає мету і спрямовує освітній процес на розвиток особистості кожного. Отже, способи репрезентації навчальної теорії, добір ілюстративного матеріалу, довибір методів, прийомів відбувається з урахуванням особистості учня – його освітніх потреб, мотивів, інтелекту, здібностей тощо» [3, с. 204].

Особистісно орієнтований підхід розглядаємо як такий, що зумовлює побудову освітнього процесу з оптимальним добором змісту навчання, форм,

методів, прийомів та засобів з максимальним урахуванням психологічних особливостей учня, його освітніх запитів, потреб, здібностей та інтересів.

Особистісно орієнтований підхід передбачає такий спосіб організації навчально-пізнавальної діяльності, за якої учні стають активними учасниками освітнього процесу. Необхідними складниками означеного підходу є розкриття персональних якостей учнів гімназії учителем, визнання самоцінністі кожного здобувача освіти, сприяння їхньому успіху та самовираженню, мотивування до саморозвитку та здобування нових знань.

Реалізація особистісно орієнтованого підходу до навчанні іноземних мов у закладах загальної середньої освіти передбачає добір відповідних вправ і завдань. Тематика означених вправ і завдань передусім повинна бути спрямована на формування предметної та ключових компетентностей учнів. Одним із варіантів застосування особистісно орієнтованого підходу на уроках іноземної мови вбачаємо використання мовленнєвих ситуацій, шо містить моделювання реальних життєвих ситуацій. Вони потребують від здобувачів освіти наявності відповідного рівня знань іноземної мови. Тому вчитель має враховувати насамперед рівень іншомовної підготовки учнів. Також мовленнєві ситуації мають передбачати варіативність та широкий спектр вибору різноманітних варіантів розвитку подій. Прикладом може слугувати діалогічна мовленнєва ситуація, в якій учні мають лише вихідні дані, як-от тема розмови, дійові особи, місце де відбуваються події. А побудова діалогу є завданням самих учасників освітнього процессу та залежить від їхнього лексичного інвентаря, рівня володіння іноземною мовою, особистих інтересів та захоплень, фантазії. Наприклад, у процесі вивчення теми «Одяг» (5 клас), можлива мовленнєва ситуація «У крамниці одягу». Ви прийшли до крамниці купити новий одяг. Оберіть одяг, опишіть його, поясніть, чому вирішили придбати саме його. Як поєднуються кольори? Які аксесуари будуть доречними? Скільки коштує? На нашу думку, це спиряє розкриттю особистісних якостей учнів, допомагає їхньому самовираженню, адже запропонувавши їм для самостійного розв’язання завдання, учитель не пропонує єдиного шляху його розв’язання, а ставить здобувачів освіти перед вибором такого шляху, стимулює їх до пошуку варіантів.

Отже, реалізація особистісно орієнтованого підходу в процесі начання іноземних мов сприяє розвитку і саморозвитку особистості як суб'єкта пізнавальної та предметної діяльності, забезпечує створення кожному учневі можливостей реалізувати себе в різних видах мовленнєвої діяльності, формуванню ціннісних орієнтацій, духовних та інтелектуальних якостей.

Список літератури:

1. Горошкін І.О. Дидактична сутність іншомовної міжкультурної компетентності учнів 5-6 класів гімназій. Вісник ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Старобільськ : Педагогічні науки. 2021. Вип. 8, ч.1 (346), стор. 117-127.

2. Горошкін І. О. Формування міжкультурної іншомовної комунікативної компетентності учнів 5-6 класів закладов загальної середньої освіти: окремі методичні аспекти. Іноземні мови в школах України, 1 (107), 2021. Київ : Педагогічна преса, стор. 9-11.

3. Словник-довідник з української лінгводидактики / Кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2015. 320 с.

ФОРМУВАННЯ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ SOFT SKILLS ЯК УМОВИ ЇХ УСПІШНОЇ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Драбинюк Сніжана Юріївна,
студентка факультету дошкільної
і початкової освіти імені Валентини Волошиної
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Іщенко Катерина Володимирівна ,
студентка факультету дошкільної
і початкової освіти імені Валентини Волошиної
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Колногозюк Вікторія Олександрівна,
студентка факультету дошкільної і початкової освіти
імені Валентини Волошиної
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Храмцова Руслана Володимирівна,
студентка факультету дошкільної і початкової освіти
імені Валентини Волошиної
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

У сучасному динамічному світі у різних сферах життєдіяльності перед кожною людиною постають нові виклики і завдання, які можна розв’язати завдяки розвиненому критичному мисленню, здатності оперативно вирішувати проблеми, швидко пристосовуватись до нових технологій і легко адаптуватись до умов, подій мінливого світу. Таким особистісним характеристикам надається важливого значення, їх оцінюють як вагомі у XXI столітті та називають «м’якими / гнучкими» навичками (soft skills). Вони вкрай важливі як для дітей у навчанні, грі та спілкуванні, так і для дорослих – у професійній діяльності.

Велика увага формуванню «м’яких навичок», починаючи з ранніх років, і далі, протягом усього життя, надається у країнах Європейського Союзу. Так, у документах ЄС зазначається, що компетентності особистості, в контексті яких учні набувають «м’яких навичок», вважаються ключовими та їх формуванням потрібно займатися ще з раннього дитинства. До того ж, у «Рекомендаціях щодо ключових компетентностей для навчання впродовж життя» (2018) визначено перелік компетентностей, які необхідні кожному європейському громадянину

для особистої реалізації та розвитку, працевлаштування, соціальної інтеграції та активного громадянства. Зокрема, названа «особистісна, соціальна і навчальна компетентність», яка включає: здатність рефлексувати, ефективно управляти часом та інформацією, конструктивно працювати з іншими людьми, залишатися стійким, керувати власним навчанням і кар'єрою, справлятися з невизначеністю та складністю, навчитися вчитися, підтримувати фізичне та емоційне благополуччя, фізичне та психічне здоров'я; вміти вести здорове життя, орієнтоване у майбутнє; співпереживати та управляти конфліктами в інклюзивному та підтримуючому контексті [8].

Про необхідність формування соціальної компетентності йдеться також у низці документів України: Законі України «Про освіту», Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Концепції «Нова українська школа» та ін. Зокрема, у Концепції «НУШ» серед ключових компетентностей названа соціальна, основою якої є «всі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі; вміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів» [5, с.12].

Як бачимо, «м'які навички» входять до структури соціальної компетентності, а завдання щодо їх формування є одним з пріоритетних у різних ланках освіти, зокрема, у початковій школі. Саме у молодшому шкільному віці відбувається активне становлення особистості, на цьому етапі продовжується формування життєвої компетентності, яка пов'язана з ціннісними орієнтирами, успішною адаптацією до життя та роботи в реаліях сьогодення.

На необхідності формування у дітей названих навичок, які сучасні дослідники називають «м'якими», у всій час наголошували відомі педагоги. Так, К.Д.Ушинський відзначав, що вагомою для учнів є здатність співпрацювати у колективній діяльності, в якій вони випробують свої сили та навчаться самостійності, а через колективну співпрацю реалізують своє пізнання і входження у систему суспільних відносин [7, с.13]. На важливості формування здатності до співпраці з іншими вказував А.С.Макаренко. Він був переконаний, що, коли колектив діє як дружня сім'я, вже сам образ колективної роботи захоплює як приємна близька перспектива [7, с. 281]. У свою чергу, В.О.Сухомлинський вважав, що колективна діяльність є засобом всебічно гармонійного розвитку дітей. Тому, колектив не повинен бути єдиною формою об'єднання учнів, слід організовувати ще інші творчі гуртки, де діти могли б розвивати свої захоплення [7, с. 575].

Отже, співпрацюючи у колективній діяльності, для дітей створюється можливість активно працювати, стимулюється допитливість, поглиблюються творчі здібності тощо. Працюючи в групах, учні вчаться спільно розв'язувати проблеми й досягати спільних цілей, наслідувати позитивні риси характеру і вчинки, обмінюватися думками й продукувати ідеї, залагоджувати конфлікти й узгоджувати рішення. Співпраця з однолітками допоможе учням усвідомити, що кожен завдяки своєму інтелекту, креативності, ідеї може досягти неабиякого успіху, проте, коли вони об'єднаються у колектив, то цей успіх досягне вагомішого результату.

Акцентуємо на позиції О.П.Демченко, яка зауважує, що «розвиток soft skills дітей дошкільного і молодшого шкільного віку, з одного боку, є одним з важливих завдань сучасної Нової української школи. До того ж, воно відповідає європейським тенденціям і підходам до вдосконалення освіти і виховання XXI століття. «М'які навички» (soft skills) забезпечують дітям можливості для соціальної адаптації, вироблення здатності до ефективного спілкування, розвиток уміння долати конфліктні ситуації, досягнення успіху в різних сферах суспільного життя тощо» [1, с. 468].

Такої думки дотримуються й інші дослідники (І.А.Стахова, Н.С.Казьмірчук та О.В.Жовнич), які доводять, що формувати soft skills у дітей варто починати ще з молодшого шкільного віку, оскільки це сенситивний період розвитку особистості, її спеціальних творчих здібностей [4, с. 4].

Науковці [2] також наголошують на потужному потенціалові театральної діяльності у процесі формування в дітей «м'яких навичок». Вони роблять акцент на включенні всіх категорій учнів, у тому числі талановитих і обдарованих, у різні види театралізації, створення для них ситуації успіху з метою підвищення самооцінки, формування емоційного інтелекту, комунікативних і лідерських якостей, розвитку творчих здібностей, подолання низки соціально-психологічних проблем тощо.

У науковому полі [9] дається характеристика soft skills, виділяються різні види. Проте допоки відсутній єдиний підхід і вичерпний перелік таких навичок. Так, soft skills трактуються як характеристики особистості, завдяки яким дитина, в майбутньому доросла особистість зможе успішно взаємодіяти в команді під час ситуативної діяльності, стане успішною у різних видах діяльності. Їх називають «універсальними», які є важливими фактично для всіх сфер життєдіяльності людини протягом усього її життя.

У Концепції Нової української школи soft skills подано як у контексті соціальної компетентності, так і як наскрізні вміння [5]. Такі вміння є важливими доповненнями до тих знань, умінь і навичок, які вже формуються у процесі навчання. У Державному стандарті початкової освіти (2018) вказано, що метою початкової освіти серед інших напрямів є «формування наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб учнів» [4]. Вони дають вільний доступ учням до їх успішного майбутнього і мають вирішальне значення в створенні кар'єри. Саме ці навички можна характеризувати як «м'які / гнучкі».

У Державному стандарті початкової освіти (2018) [4] дається перелік наскрізних навичок, які є спільними для всіх компетентностей (таблиця 1.).

Таблиця 1

Наскрізні вміння і навички

Уміння / навичка	Опис
Критичне та системне мислення	– включає здатність логічно мислити та аргументувати, добре розмірковувати, ухвалювати продуктивні рішення; – забезпечує самостійні та відповідальні дії, а також характеризується самовдосконаленням; – передбачає вплив на ціннісну сферу учнів, активізацію їх мислення, розвитку виваженості, логічності та цілеспрямованості.
Читання з розумінням	– включає здатність сприймати, аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати інформацію в текстах різних видів, використовує її для збагачення власного досвіду; – забезпечує можливість безпечно «проживати» різні життєві ситуації разом із героями книг; – передбачає розвиток уяви, емоційного інтелекту, емпатії.
Висловлювати власну думку усно й письмово	– включає здатність формулювати свої думки й почуття різними формами; – забезпечує вміння чітко, впевнено висловлюватися; – передбачає розвиток усного та писемного мовлення.
Здатність логічно обґрунтовувати позицію	– включає обґрунтовані міркування у вигляді суджень і висновків; – забезпечує здатність учнів послідовно висловлювати свої думки; – передбачає власне ставлення до подій, явищ та процесів.
Творчість	– включає натхнення, прогресивні ідеї, фантазію, уяву, інтуїцію, свободу думки та прагнення до самореалізації; – забезпечує створення якісно-нових, оригінальних шедеврів; – передбачає розвиток умінь та навичок, здібностей, уваги, пам’яті та мислення.
Ініціативність	– включає самостійність, прояв волі до досягнення особистих і громадських цілей, здійснення проактивних дій до досягнення бажаної мети; – забезпечує втілення найсміливіших ідей у життя; – передбачає здатність пропонувати нові ідеї та вносити пропозиції.
Конструктивне керівництво емоціями	– включає здатність розпізнавати власні емоції та емоційний стан інших; – забезпечує сприйняття емоцій без осуду, адекватне реагування на конфліктні ситуації; – передбачає вміння застосовувати емоційний інтелект.

Оцінювання ризиків і прийняття рішень	– включає вміння аналізувати ситуації; – забезпечує контроль над ризиками та отриманням позитивних результатів; – передбачає правильне розрізнення прийнятних і неприйнятних ризиків рішень, зважаючи на істотні чинники.
Розв'язання проблем	– включає здатність самостійно долати проблеми, бути відповідальним за свої вчинки; – забезпечує легке виявлення проблеми, її джерело та розуміння, до яких наслідків вона може призвести; – передбачає прогнозування наслідків своїх рішень та обрання кращого варіанту.
Здатність співпрацювати з іншими людьми	– включає здатність успішно взаємодіяти з іншими та уміння розв’язувати конфлікти; – забезпечує виконання різних ролей та функцій у колективі; – передбачає подолання спільних проблем та добробут суспільства.

Організовуючи освітній процес, педагоги-практики мають добирати ефективні методи і прийоми для формування «м’яких навичок», щоб цілісно забезпечити набуття молодшими школярами соціальної компетентності як цілісного утворення. Пропонуємо деякі вправи та ігри для формування soft skills / називають наскрізних навичок, які можна використовувати на уроках і в позаурочний час [5].

Таблиця 2

Вправи та ігри для формування soft skills молодших школярів

Назва	Мета	Опис
Гра «Чарівний стілець»	продовження адаптації учнів у класі, допомога краще пізнати один одного, формування здатності бачити в інших хороше і позитивну самооцінку	– на середину класу ставиться стілець, на який сідає один учасник; – усі інші діти по черзі називають достоїнства дитини, яка займає «чарівний стілець»; – «чарівний стілець» висвітлює лише позитивні якості; називати недоліки учням забороняється.
Гра «Шалений архітектор»	формувати вміння шукати нестандартні рішення, розвивати навички спілкування, самостійності, креативності та	– спочатку учень записує на аркуші паперу 10 перших випадкових слів, що прийшли йому на думку (переважно іменники); – потім кожному учневі (архітекторові) – замовили проєкт будинку, але в клієнта є 10 вимог, які неодмінно мають бути врахованими, обрані 10 слів є тими вимогами, які обов’язково включають у «будівництво»;

	критичного мислення	– як результат, учень створює на папері будинок, в якому використовує кожне слово зі списку в тій чи іншій ролі, як приклад, маючи слово «лимон» – можна розмалювати стіни будинку в лимонний колір, або ж намалювати будинок у формі фрукта лимону; – на завершення гри, кожен «архітектор» показує свій будинок і розповідає про нього; «клієнт» обирає, який з будинків він «купує».
Вправа «Його величність, пензлик»	розвивати в учнів мислення, вчити їх підбирати шляхи застосування різних предметів	– учням дається завдання до зображеного предмета придумати його «дитячу» назву, перерахувати всі можливі варіанти нестандартного використання звичайного пензлика.
Вправа на основі проєктивної методики «Квітка-Семибарвниця»	розвивати творчість, ініціативність, мовленнєву грамотність та критичне мислення	– учням зачитується казка, або коротко передають її зміст; – далі вчитель пропонує кожному учневі відчути себе на місці головного героя казки і пофантазувати, на що б він / вона витратили пелюстки чарівної квітки; – 1-ше завдання – намалювати цю квітку, так як її уявляє собі молодший школяр; – 2-ге завдання – підписати на пелюстках бажання, які б хотілося виконати; – потім на дошці оформляється сад чарівних квіток, заслуховуються розповіді дітей про їх бажання та проводиться обговорення.
Вправа «Інсценування фразеологізму»	розширювати мовленнєвий запас учнів, привчати їх до роботи у взаємній співпраці з іншими	– для початку дітям дається перелік фразеологізмів та їхнє значення; – учні об'єднуються в пари, де їх завдання: показати фразеологізм так, щоб інші гравці його розгадали.
Гра «Сурдопереклад»	формувати в учнів розуміння прочитаного, навчити їх користуватись жестами,	– діти об'єднуються у пари та по черзі виступають перед іншими учасниками в ролі диктора і сурдоперекладача; – поки один читає невеличкий вірш, інший за допомогою міміки й жестів передає зміст прочитаного.

	мімікою чи рухами.	
Гра «Шукачі пригод»	розвивати мислення, фантазію і творчі здібностей учнів	– учні придумують і описують пригоди, які б відбувались перед закінченням наданого їм тексту, а сама робота виконується в малих групах (4-5 осіб).
Гра «Мішечок злості»	розвивати в учнів здатність до емпатії та самоконтролю, вчити справлятися з негативними емоціями і, не пригнічуючи їх, направляти у нове раціональне русло.	– для гри потрібно невеликий мішечок з щільної тканини із зав'язками; – учитель показує мішечок дитині і пояснює, що він не простий, а чарівний: усе погане, що накопичиться в душі, можна класти саме в нього; – далі вчитель ставить перед учнями обов'язкову умову: злитися, верещати і кричати можна тільки в цей мішечок; – потім мішечок зав'язується, і негативні емоції залишаються в ньому, а діти стають спокійними.
Вправа з використанням життєвих задач	розвивати в учнів логічне мислення, привчити їх до вміння аналізувати ситуації.	– учитель зачитує учням ситуацію, що взята із життя, наприклад: «Хвиляста папуга Лимонка дівчинки Оленки любить розкидати корм. Як не намагалася Оленка відучити її від цієї звички, ніщо не допомагало – папуга знову і знову бралася за своє.»; – далі відбувається аналіз ситуації, де при цьому вчитель задає учням такі питання: «Що можна зробити в такій ситуації? Як Ви гадаєте, з чим пов’язана поведінка Лимонки?».
Вправа з використанням дослідницьких задач	створити умови, у яких діти зможуть стати новаторами та винахідниками.	– учитель пропонує учням замислитися над проблемними питаннями, наприклад такими: – Чому сніжинки швидко тануть? – Чому павуки не прилипають до своєї павутинки? – Чи може існувати життя на планеті без повітря та води? – Коли Микита ріс швидше: від народження до року чи від року до двох років?

Отже, на сучасному етапі одним з актуальних завдань є формування у молодших школярів соціальної компетентності, складовими якої є «м’які / гнучкі» навички як вагомі для людини в XXI століття. Для вироблення дітьми

таких некогнітивних особистісних характеристик необхідно добирати ефективні педагогічні методи і прийоми. Педагоги мають системно використовувати на уроках і у позакласній роботі вправи та ігри, що сприятиме цілісному розвитку наскрізних / «м'яких навичок», зокрема, співпраці, самоконтролю, упевненості, самостійності, допитливості, емпатії та спілкування, які забезпечать успішність життєдіяльності в дитячі роки та у дорослому житті.

Список використаних джерел:

1. Демченко О. Європейські орієнтири у підготовці майбутніх педагогів до використання театру в соціально-виховній роботі. Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 22-23 квітня 2021 р.) / за ред. О.А.Голюк ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля, 2021. Вип. 10. С.467-471.

2. Демченко О.П., Давидова М.О., Ларіна І.О. Створення ситуації успіху для дітей з проявами обдарованості в умовах театральної діяльності. Науковий журнал «Академічні студії. Серія "Педагогіка". 2021. Т.2. №3. С.22-30.

3. Державний стандарт початкової освіти: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text

4. Казьмірчук Н.С., Жовнич О.В., Стахова І.А. Театр природи як засіб формування soft skills в учнів початкових класів. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. 2020. С.23-30.

5. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. К. 2016. 34 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf.

6. Пертіа І. О. План-конспект з описаними вправами до презентації «Розвиток soft skills у молодших школярів». Всеосвіта. 2020. URL: https://vseosvita.ua/library/plan-konspekt-z-opisanimi-vpravami-do-prezentacii-rozvitok-soft-skills-u-molodsih-skolariv-207458.html

7. Хрестоматія з української класичної педагогіки: К.Ушинський, С.Русова, А.Макаренко, Г.Ващенко, В.Сухомлинський. Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Укл. В.П.Кравець, О.І.Мешко. Київ: Грамота, 2008. 768 с.

8. Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance.). URL: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/councilrecommendation-on-key-competences-for-lifelong-learning_enST/9009/2018/INIT.

9. Soft skills: academic guide, teaching materials / developers: R.Kalytchak, G.Kharlamova, O.Klimenkova, O. Lutsenko, S. Paschenko, V. Pavlenko , O. Senyk. Editors: Alfredo, Becky, Alison. Publisher: Shoo Fly Publishing, 2018. 316 c.

ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ РОЗВИТОК МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Замрозевич-Шадріна Світлана Романівна,
доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри фахових методик і технологій початкової освіти
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

У сучасному суспільстві змінюються життєві пріоритети молоді, відбувається руйнування цінностей старшого покоління, і навіть деформація традиційних для країни моральних норм і моральних установок. Моральність, яка має своїм джерелом духовність, не просто формується, вона виховується змалку. Головним засобом відновлення духовного, морального, інтелектуального потенціалу народу є відродження системи духовно-морального виховання. Основну роль духовно-моральної консолідації нашого суспільства відводиться освіті. Школа охоплює своїм впливом три найважливіші періоди в житті людини, впродовж яких відбувається формування його особистості: дитинство, підлітковість, юність. Моральне дорослішання молодших школярів пов'язане, перш за все, з тим, що ідеї добра і справедливості, проблеми спілкування - найбільш цікаві для дітей даного віку.

Виховання у шкільництві здійснюється у всій різноманітній діяльності. Саме діяльність є головною цінністю навчання та виховання. Позаурочна діяльність організується за напрямами розвитку особистості (спортивно-оздоровче, духовно-моральне, соціальне, загальноінтелектуальне, загальнокультурне) в таких формах як екскурсії, гуртки, секції, круглі столи, конференції диспути, олімпіади, змагання. дослідження, суспільно корисні практики, класні години, зустрічі з цікавими літературно-музичними композиціями, перегляд та обговорення відеоматеріалів, походи по історичних та пам'ятних місцях. Доцільні також практичні заняття: колективні, трудові справи, змагання, свята, вікторини, інтелектуально-пізнавальні ігри, сюжетно-рольові ігри цивільного та патріотичного змісту, тренінги, акції благодійності та милосердя, творчі проекти, презентації. Форма організації позаурочної діяльності, в основному, колективна, але може використовуватись також групова та індивідуальна форми роботи [1; 3]. При цьому освітній заклад повинен спрямовувати освітній процес у початковій школі на виховання дитини в дусі любові до Батьківщини та поваги до культурно-історичної спадщини України, на розвиток її творчих здібностей та формування основ його соціально відповідальної поведінки у суспільстві та у сім'ї.

У роботі з сім'єю можна запропонувати різноманітні види співпраці: батьківські збори, лекторії на духовно-моральні теми, відкриті покази виховно-освітнього процесу, анкетування та тестування батьків з метою виявлення помилок та корекції процесу духовно-морального виховання в сім'ї, індивідуальні консультації фахівців, наочні види (інформаційні стенди для

батьків, виставки дитячих робіт), ведення соціальних карт з метою вивчення, узагальнення та розповсюдження досвіду сімейного виховання, спільні з батьками свята, спектаклі, іменини дітей та ін [1; 2; 4].

Звичайно, не можна оцінювати ціннісні орієнтації, що відображають індивідуально-особистісні позиції (релігійні, естетичні погляди, політичні уподобання та ін.), характеристика соціальних почуттів (патріотизм, толерантність, гуманізм), індивідуальні психологічні характеристики випускників початкової школи. Виховні результати можна розподілити за трьома рівнями:

1 – Молодші школярі повинні набути соціальних знань (про громадські норми, устрої суспільства, соціально схвалюваних і не схвалюваних форм поведінки у суспільстві). Для досягнення даного рівня результатів особливе значення має взаємодія учнів із своїми вчителями як значущими їм носіями.

2 – отримання позитивного соціального знання та позитивного відношення до базових цінностей суспільства, ціннісного ставлення до соціальної реальності загалом. Особливе значення має взаємодія вихованців між собою на рівні класу, освітнього закладу, де дитина отримує перше практичне підтвердження набутих соціальних знань, починає їх цінувати.

3 – отримання початкового досвіду самостійної соціальної діяльності, формування у молодших школярів соціально прийнятних моделей поведінки. Для цього необхідна взаємодія учня з представниками різних соціальних суб'єктів за межами освітньої установи, у відкритому суспільному середовищі.

Досягнення трьох рівнів виховних результатів забезпечує появу значущих ефектів духовно-морального розвитку та виховання учнів - формування основ української ідентичності, присвоєння базових національних цінностей, розвиток моральної самосвідомості, зміцнення духовного та соціально-психологічного здоров'я, позитивного ставлення до життя, довіри до людей та суспільства і т.д.

Оцінка та корекція розвитку особистісних результатів освітньої діяльності учнів здійснюється в ході постійного спостереження педагога в тісній співпраці з сім'єю учня. Діагностується рівень сформованості духовно-моральної культури учнів, використання виховного потенціалу регіонально-культурного середовища в процесі духовно-морального виховання особистості, пріоритетність і загально визнаність у шкільному колективі цінностей гуманізму, поваги до своєї «малої батьківщини», толерантного ставлення один до одного, милосердя, готовності прийти на допомогу активного залучення молодших школярів в учнівське самоврядування, сформованість моральних і правил поведінки, залучення дітей до здорового способу життя, прояв готовності до сумлінної праці колективі.

Отже, вивчення здібносте учнів, мотивів їхньої поведінки дає можливість попередити їхню реакцію в різних ситуаціях, а це зробить виховну роботу більш раціональною. Педагогічний сенс роботи з духовно-морального становлення особистості молодшого школяра в тому, щоб допомогти йому у просуванні від елементарних навичок поведінки до вищого рівня, де потрібні самостійність прийняття рішення та моральний вибір.

Список літератури:

1. Осипчук О. П. Формування морального виховання молодших школярів у педагогічному процесі школи. Інноватика у вихованні: зб. наук. пр. Рівне: РДГУ, 2016. Вип. 4. С. 335–342.
2. Поліщук О. П. Особливості організації позакласної виховної роботи з молодшими школярами. Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 6 груд. 2018 р. Суми: ФОП Цьома С. П., 2018. С. 61–65.
3. Пустовіт Г. П. Формування ціннісних орієнтацій особистості у позашкільних навчальних закладах: теоретичний контекст. Науковий вісник Чернівецького університету. Чернівці: Чернівец. нац. у-т, 2015. Вип. 760: Педагогіка та психологія. С. 120–129.
4. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової школи: посіб. для вчит. і метод. почат. навч. 2-ге вид., допов., перероб. Київ: Богданова А. М., 2009. 226 с.
5. Ціннісні орієнтири навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах: метод. посіб. / А. Е. Бойко та ін.; за ред. В. В. Мачуського. Київ: ТОВ «Артимедіяпрінт», 2017. 272 с.

МЕТОДИ ТА ПРИЙОМИ ФОРМУВАННЯ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Канарова Ольга Вікторівна
к. пед. н., доцент, викладач
Україна, м. Мелітополь, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Нікіренкова Анастасія Юріївна
здобувач третього рівня вищої освіти, викладач
Україна, м. Мелітополь, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Останнім часом наша країна стає все більше конкурентно-спроможною на ринку праці, серед країн Європи поступово зростає попит на вітчизняних фахівців. Інтеграція України до високотехнологічного середовища є рушієм до глобального оновлення розуміння освіти, форм, методів та прийомів, що трансформують освітній процес згідно до сучасного напрямку розвитку нашої держави. Зважаючи на ключову реформу означену у законі «Про Освіту», на яку спирається НУШ, де значна увага надається безперервності навчання, то на наш погляд, дошкільна освіта є одним із найважливіших періодів навчання у житті людини. Це зумовлено тим, що саме у цей час діти навчаються взаємодіяти зі своїми однолітками, вчителями, батьками, сприймати недоліки та переваги інших, відбувається диференціація вподобань та інтересів, які зазвичай супроводжуватимуть їх упродовж усього життя. У цей проміжок часу малюки опановують такі важливі навички і вміння, як слухати, сприймати і осмислювати інформацію та ділитися нею з іншими. Діти привчаються проявляти свої емоції, висловлювати наміри, бажання, потреби [5, с. 144].

Важливу роль при цьому відіграє мовленнєва компетентність, що містить у собі лексичний, фонетичний, граматичний, діалогічний і монологічний аспект. З оновленням Базового компоненту дошкільної освіти, вона має чітке визначення та розглядається, як здатність до вільного продукування і вміння виражати мовленнєві висловлювання шляхом вербальних та невербальних засобів [1, с. 30]. Кожна дитина повинна навчитися змістовно, граматично правильно, послідовно та логічно викладати свої думки. Водночас мова повинна бути живою, виразною, емоційно насиченою. Звернімося до трактування дефініції зв'язне мовлення. Єдиного загальноприйнятого визначення не має, однак спираючись на праці видатних науковців можемо зазначити, що під терміном «зв'язне мовлення» більшість, розуміють невід'ємний елемент розумового розвитку дитини, що свідчить про загальний стан інтелекту (Бикова А., Богуш А., Гавриш Н., Кардаш І., Леушина А., Луценко І., Піроженко Т., Поніманська Т., Соботович Є., Федорович Л.).

Існують певні вимоги, що висуваються до мовленнєвої діяльності дітей шестирічного віку, а саме: повне розуміння того, що є предметом розмови, повнота переказу побаченого або почутого, правильна, спокійна поза під час спілкування, наявність зорового контакту зі співрозмовником, звернення до слухачів, виразність мови, темп, відповідна до ситуації гучність голосу та інтонаційна різноманітність. Як бачимо, це не просто певна послідовність слів та речень, а логічно пов'язані між собою думки, які виражені доречно обраними словами і виразами [4, с. 32]. Незважаючи на тип мовлення, у деяких дітей старшого дошкільного віку, спостерігаються труднощі при конструюванні своєї мовленнєвої діяльності, часом зустрічаються помилки семантичного характеру, неповне або взагалі хибне розуміння узагальнених та абстрактних явищ, деяких частин мови, метафоричних виразів [6, с. 171]. Глобальна та непомірна гаджеталізація знижує рівень культури, поширюється тенденція до зниження грамотності населення, розповсюджується примітивізм мови, все це створює передумови до гальмування правильного розвитку и формування мовлення молодшого покоління.

Наразі, саме проблема формування зв'язного мовлення викликає найбільше занепокоєння фахівців сфери дошкільної освіти. Успішний результат формування зв'язного мовлення залежить від багатьох причин, перш за все від соціального середовища, яке забезпечує дитині мовленнєве спілкування і спонукає до комунікативної діяльності. Педагогічний вплив повинен базуватися на культурологічних засадах навчання, прищеплювати повагу до рідної мови та своєї культури, ще одним важливим моментом є підготовка дитини до публічного виступу перед колективом. Внаслідок цього серйозна відповідальність лягає на викладачів закладів дошкільної освіти, які у першу чергу після родини формують та розвивають мовлення дошкільника. Відштовхуючись від цього, слід акцентувати увагу на правильності та доцільності вибору методів та прийомів роботи.

Основи методичної роботи та провідні прийоми з розвитку зв'язного мовлення дошкільнят представлено у наукових доробках Андросової В., Воробйової В., Калуської Л., Рібцун Ю., Столбової Т., Товкач І., Яковенко А. Загально окреслити поняття метод у площині педагогіки можна, як спосіб взаємодії усіх учасників освітнього процесу, що спрямований на вирішення завдань, для оволодіння певним рівнем мовлення. Прийом визначається елементом методу, тобто одним із його складників, за допомогою якого відбувається практична реалізація обраного методу. У методиці розвитку мови і мовлення (як прояву індивідуальної діяльності кожної людини), класифікація різноманітних прийомів здійснюється в залежності від наявності у них емоційного та наочного компонентів. Прийоми використовуються з метою активізації сприйняття дітьми нового матеріалу, закріплення вивченого, контролю якості знань, підвищення мотивації, стимулювання пізнавальної діяльності та підтримки інтересу упродовж всього періоду навчання у закладі дошкільної освіти. До універсальних і найважливіших методичних прийомів розвитку мовлення, які впроваджуються і для формування зв'язного мовлення

можна віднести мовленнєвий зразок, оцінювання мовлення дитини, роз'яснення, вказівка, прийом суміжного мовлення [3, с. 34-36].

Останнім часом, арсенал методів суттєво розширився, оскільки сьогодні, педагогам пропонується велика кількість як традиційних, так і сучасних методів, першочергова мета яких, формування зв'язного мовлення. Основними та найбільш дієвими є:

- переказ є одним із найпоширеніших методів. Обираючи цей метод, діти вчаться виокремлювати головні елементи почутого тексту, з'єднувати їх між собою, а потім, згідно до основної сюжетної лінії, переказати почуте, без опори на зображення або безпосередньо на текстовий носій інформації;
- розповідь-опис або розповідь з опорою на графічне зображення. На відміну від переказу, цей метод потребує від дитини вміння розповідати по живий світ, природу, явища, що проілюстровані;
- розповідь по сюжетній картині – навчить дитину виділяти головних дійових осіб, простежувати за їхніми діями та розповідати про взаємодію героїв між собою. Доцільно використовувати наочність у процесі формування зв'язного мовлення [7].
- логопедична загадка. Важливою умовою при використанні цього методу є попереднє ознайомлення з предметами та явищами, про які йде мова у загадці, зняття лексичних труднощів, відповідність змісту загадки віковим особливостям;
- порівняльний опис предметів. Метод сприяє розвитку аналітичних здібностей та надає можливість дитині самостійно порівнювати спільні та відмінні характеристики предметів. Завдяки цьому методу, дошкільники вчаться аргументувати свою відповідь. Окремої уваги заслуговує метод творчої розповіді. Такий метод активізує уяву дитини, її лексичний запас, дозволяє навчитися самостійно складати розповідь, обирати тематику, ключові моменти та події розвитку сюжету [2, с. 32].

Звичайно, що сучасна освіта потребує оновлення традиційних технік навчання, тому не дивно, що викладачі знаходяться у постійному пошуку дієвих методів і прийомів. Ефективне формування зв'язного мовлення можливе лише при поєднанні базових та новітніх технологій, збагачення не тільки мовної дійсності, а й предметної. Таким чином, можемо з упевненістю сказати, що успішна реалізація базових програм дошкільної освіти та всебічний розвиток дітей можливі лише при послідовній роботі педагогів, їх професіоналізмі, постійному саморозвитку, використанні новітніх технологій та психологічної підтримки батьків.

Список літератури

1. Базовий компонент дошкільної освіти від 12 січня 2021 р. Київ: 2021. 37 с.
2. Гавриш Н. Впроваджуємо Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція). *Дошкільне виховання.* 2021. № 3. Мовлення дитини. С. 3-8. URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/Dv_2021-03-Gavrysh.pdf (дата звернення 22.03.22)
3. Іщенко Л. Навчання дітей дошкільного віку рідної мови : навч. посіб. Умань: ПП «Жовтий», 2013. 138 с.

4. Мелетенко І. Розвиток зв'язного мовлення у старших дошкільників засобами дидактичної гри. *Становлення і розвиток педагогіки* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Івано-Франківськ, 23-24 груд. 2016 р. Івано-Франківськ, 2016. С. 144-147. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/ped/19dec2016/50.pdf (дата звернення 23.03.22)

5. Паласевич І., Семенюк В. Мовленнєво-творча діяльність дітей старшого дошкільного віку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : *Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. Вип. 79 (2). С. 30-34. URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/Nchnpu_5_2021_79(2)__8.pdf (дата звернення: 23.03.2022)

6. Світ дитинства. Комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів / Байєр О. та ін.; за заг. ред. Батліна Л. Тернопіль: Мандрівець, 2015. 200 с.

7. Шабуніна Є. Методика формування зв'язного монологічного мовлення у дошкільників. *Питання дошкільної педагогіки.* 2019. № 2 (19). С. 26-30. URL: https://moluch.ru/th/1/archive/115/3867/ (дата звернення: 23.03.2022)

МОРАЛЬНО-ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ НА ТРАДИЦІЯХ НАРОДНОГО КАЛЕНДАРЯ

Козлова Лілія Борисівна
Кандидат історичних наук,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Черкаська медична академія

У кожному суспільстві традиційність має свою міру, в морально-естетичному відношенні вона визначається потребою у встановленні гармонійних відносин між різними поколіннями людей. Повага до традиції – необхідний елемент історичного наслідування, пам'яті і вдячності предкам.

Важливою передумовою розвитку особистості є здатність її осмислювати і прагнути знати кращі сторони виховної традиції своєї нації. Національна культура виступає першоосновою формування всебічно розвиненої особистості, її самореалізації. Лише через неї можливе досягнення загальнолюдської культури. Незнання молоддю особливостей національної культури може призвести до денаціоналізації, занепаду духовності, що насамперед проявляється у ставленні до рідної мови, історії свого народу, його традицій та звичаїв.

В умовах відродження духовності народу, його культурних традицій, навчальний заклад має стати потужним засобом творення виховної традиції, яка передбачає поєднання споконвічних поглядів на предмет виховання, що склалися протягом існування людського суспільства, і сучасних поглядів, які диктує соціально-економічний устрій життя, нові суспільні норми і вимоги.

Традиції не мають автоматично переходити від одного покоління до іншого, їх необхідно підтримувати, співвідносити з дійсністю, тільки тоді вони перетворюються на ефективний засіб формування морально-естетичної культури особи, при цьому вони мають складатися на основі тільки тих форм діяльності, які неодноразово підтвердили свою громадську і особову значущість**.** В. О. Сухомлинський називав народні традиції „живим, вічним джерелом педагогічної мудрості", «зосередженням духовного життя народу».

Календарні традиції – це невідокремлене явище в житті народу, це втілені в рухи і дію світовідчуття, світосприймання та взаємини між людьми. Ці взаємини і світовідчуття безпосередньо впливають на духовну культуру народу, що в свою чергу впливає на процес розвитку народної творчості.

Традиційна святкова культура українців становить цілісну систему, яка включає створювані протягом багатьох віків народне мистецтво, пісні, танці, народні вірування для відвернення зла і забезпечення добробуту і щастя

В усіх народів світу існує повір'я, що той, хто забув традиції своїх батьків, карається людьми і Богом. Він блукає по світу, як блудний син, і ніде не може знайти собі притулку та пристанища, бо він загублений для свого народу.

Українці – дуже стара нація, і свою духовну культуру наші пращури почали творити далеко до християнського періоду на Україні. Разом із християнством Візантія принесла нам свою культуру, а не культуру взагалі. У

нас на Україні вже була національна культура, і Володимир Великий тільки додав християнську культуру до своєї рідної, батьківської культури. І тепер у своїх святах ми маємо ознаки зустрічі, поєднання староукраїнської, дохристиянської і християнської культур.

До комплексних форм організації життя молоді слід віднести численні культурні національні традиції, свята, звичаї і обряди народного календаря

Свята умовно можна поділити на кілька циклів а саме: свята зимового циклу; весняного циклу; літнього циклу; осіннього циклу.

Головним пріоритетом національної системи освіти є забезпечення історичної спадкоємності поколінь.

Освоєння традицій в процесі різних форм освіти пропонує три елементи: знання традицій; досвід освоєння традицій; побудова особистого буття на основі досвіду традицій. Окрім знань, умінь і навичок, в процесі освіти студентам необхідно вчитись: досвіду трудової діяльності; досвіду творчої діяльності; цінностям і сенсу традицій; досвіду міжособового спілкування на основі традиційних правил і норм поведінки; досвіду морально-естетичного способу життя, умови отримання якого передаються у формі традицій національної культури.

Народні традиції є реалізацією людського потенціалу, спрямованого на повний вияв свого призначення. Саме вони через своє змістове наповнення роблять людський світ багатим, розмаїтим, неповторним і цікавим для всіх в плані його пізнання.

Освітня система навчального закладу покликана виконувати такі функції: розвиваючу, спрямовану на стимулювання і підтримку позитивних морально-естетичних змін в особистості студента, педагога, батьків, на розвиток колективів (студентського і професорсько-викладацького) ЗВО; інтегруючу, яка сприяє поєднанню в одне ціле раніше розрізнених і неузгоджених виховних дій і знань студентів (з педагогіки, етики і естетики, соціології, культурології, історії України) з метою формування морально-естетичної культури; компенсуючу, яка педбачає створення у навчальному закладі культуровідповідного середовища для компенсації недостатньої участі сім'ї і соціуму в забезпеченні морально - естетичних потреб життєдіяльності студентів; коригуючу, полягає у здійсненні педагогічно доцільної корекції морально-естетичної поведінки і спілкування студентів, що дозволяє зменшити негативний вплив довкілля на формування їхньої загальної культури.

Народні традиції є реалізацією людського потеціалу, спрямованого на повний вияв свого призначення, що саме традиції через своє змістовне морально-естетичне наповнення роблять світ багатим, розмаїтним, неповторним і цікавим для всіх в плані його пізнання.

Тому для України будь - які спроби рухатися у нетрадиційному напрямі загрожують морально-естетичною деградацією суспільства і повним паралічем духовних сил народу. Важливим засобом відновлення духовного, морального, естетичного, інтелектуального потенціалу народу є відродження і використання унавчально-виховному процесі національних традицій українського народного календаря.

Список літератури

1. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні. – К.: Вікар, 2003. – 335 с.

2. Мистецтво у розвитку особистості. Монографія\ за ред., передмова та післямова Н.Г. Ничкало.-Чернівці: Зелена Буковина 2006.-224с.

3. Сележан Й.Ю. Основи національного виховання (Українознавство:ритуально-міфологічна, звичаєва та обрядова культура українців): Хрестоматія.-Чернівці:Книги-XXI, 2005.-272с.

4. Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць.Випуск 30\за редакцією академіка АПУ України Євтуха М.Б., укладач – О.В.Михайленко.-К.: вид. центр КНПУ, 2006.-296с.

5. Теоретичні питання культури, освіти та виховання: Збірник наукових праць.Випуск 32\за редакцією академіка АПУ України Євтуха М.Б., укладач – О.В.Михайленко.-К.: вид. центр КНПУ, 2007.-211с.

ІНТЕГРАТИВНА ФУНКЦІЯ ТЕХНОЛОГІЇ В.ВОСКОБОВИЧА ЩОДО РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

Крутій Катерина Леонідівна,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри дошкільної освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Ромигайло Алла Михайлівна,
здобувач ступеня вищої освіти «магістр»,
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Перші ігри В'ячеслава Вадимовича Воскобовича (1959 р.н.), інженера-фізика, з'явилися на початку 90-х років XX століття. Це були такі ігри: «Ґеоконт», «Квадрат Воскобовича», «Кольоровий годинник», «Прозора цифра», «Доміно», «Планета множення», «Чудо-головоломки», «Математичні кошики». Поштовхом до винаходу ігор послужили власні діти. Походи іграшковими крамницями не давали бажаного результати та вводили його у смуток. Майбутній автор визнаної у 21 столітті технології бачив на полицях ігри, в які грали ще бабусі та дідусі його батьків.

У розвивальних технологій зазвичай два шляхи виходу до споживача: перший – від теоретичного положення до його практичного втілення, другий – навпаки, від практичного досвіду, шляхом узагальнення, до теоретичного обґрунтування. Складно знайти садочок, у якому б не використовували у роботі з дітьми ігри «Ґеоконт», «Квадрат Воскобовича», «Кольоровий годинник», або «Прозорий квадрат і цифра», серію «Чудо-головоломки», «Математичні кошики», згодом з'явилися й перші методичні казки.

Отже, ігри В.Воскобовича – це цікавий та наскрізний шлях від практики до теорії. Автор назвав систему розроблених ігор технологією. За К. Крутій [1] *технологія має охоплювати: мету* – когнітивний і мовленнєвий розвиток дошкільника; *методологічні підходи:* системний, діяльнісний, культурологічний, аксіологічний, особистісно-діяльнісний і полісуб'єктний; *принципи:* активності, самостійності, змагальності, імітаційного моделювання, проблемності, динамічності, результативності, зворотного зв'язку, добровільності та варіативності, поступовості і системності; *завдання:* розвиток довільності пізнавальних процесів дитини, розширення кругозору і засвоєння духовно-моральних цінностей (початкових уявлень про людинолюбство, справедливості, честі, совісті, боргу, волі, особисту гідність, віру в добро, патріотизм). Дослідниця наголошу. Також і на послідовності таких етапів:

а) підготовчий – визначення цілей гри, виявлення критеріїв її результативності, визначення її просторово-часових обмежень, добір матеріалів

її змістовного компонента, постановка безпосередньо ігрових цілей і завдань, вибір учасників, діагностика їх ігрових якостей, роз'яснення алгоритму ігрових дій і розподіл між дітьми ролей (у рольовій грі – для вихователя; формування готовності дитини до гри, її знайомство з ігровим матеріалом – для дитини);

б) практичний – безпосередня організація ігрового процесу, забезпечення контролю за його проведенням – для вихователя; ігрові дії – для дитини;

в) аналітичний – фіксування наслідків ігрових дій (підрахунок балів, визначення характеру прийнятих рішень), аналіз досягнення цілей і завдань гри за критеріями її результативності, підбиття підсумків, обговорення та їх рефлексивний аналіз з учасниками; організація іншої діяльності по завершенні гри – для вихователя; рефлексія інтелектуальної діяльності і прийняття результатів гри – для дитини [2], також називає *методи педагогічної взаємодії*: словесні (інструктаж, пояснення, робота з текстом), наочні (ілюстрації і демонстрації), практичні (вправи); засоби педагогічної взаємодії: оригінальний алгоритм ігрових дій, ігровий матеріал; *результатом є* підвищення рівня інтелектуальної розвиненості молодшого дошкільника [3].

Одним із перспективних напрямків щодо розвитку пізнавальної активності є застосування ігрової технології «Казкові лабіринти гри» В.В. Воскобовича [4]. Ця авторська технологія об'єднує розвивальне навчання, ігрові технології, елементи теорії розв'язання винахідницьких завдань (ТРВЗ), елементи проблемного методу навчання, навчання у співпраці (робота в парах, командна робота).

Заняття із розвитку пізнавальної активності у дітей старшого дошкільного віку можуть бути побудовані на використанні ігрового комплексу «Килимограф «Скринька» та інших, наприклад, «Кораблик «Бризка-Бризка», образних просторових карток «Лев-Павич-Поні-Лань», комплекту «Круговерть і стрілочка», набору карток «Забавні букви», набору карток «Забавні цифри», набору карток «Різнобарвні гноми (чеберяйчики – адаптований український варіант)», «Набору букв і знаків «Скринька», «Набору цифр і знаків «Скринька», посібника «Різнобарвні квадрати», набору «Різнобарвні гуртки», комплекту «Різнобарвні мотузочки» тощо. Кожен елемент додатків багатофункціональний і може неодноразово використовуватися на багатьох етапах одного заняття в різних іграх, а ігрове поле «Килимографа «Скринька» використовується як демонстраційна дошка.

Усі групові та деякі індивідуальні заняття побудовано на основі казкового сюжету, а героями занять є різні барвисті персонажі, наприклад, блазні-акробати з Буквоцирку, звірята-цифрята з Цифроцирка, Слон Ліп-Ліп, Слоник Ляп-Ляп, які втратили улюблену букву або звук. Герої заняття подорожують, а дітлахи допомагають долати їм різні труднощі, виконують складні завдання.

За допомогою ігрового комплексу «Килимограф «Скринька» вихователь може створити незвичайні авторські оригінальні ігрові вправи і завдання, які дозволяють вирішити кілька освітніх завдань.

Так, у грі «Звуковий лабіринт» молодші дошкільники із-поміж картинок у лабіринті шукають для блазнів-акробатів Арлекіна й Урлекіна картинки, в назві яких є звуки [А] – [У]. Цю гру спрямовано на вдосконалення фонематичного

слуху і фонематических процесів, розвиток звукового аналізу, синтезу, зорової уваги, пам'яті, мислення, комунікації [4].

На групових та індивідуальних заняттях застосовуються також графічний тренажер «Ігровізор» з маркером і різноманітні ігри-шнурівки «Яблунька», «Сніговик», «Ромашка», «Шнур-витівник», які спрямовано на розвиток дрібної моторики пальців рук, пам'яті, зорової уваги, мислення, розвитку пізнавальної активності, творчому розповіданню.

Отже, у роботі з дітьми старшого дошкільного віку доцільно використовувати технологію В.Воскобовича. Наведені розвивальні ігри сприяють розвитку і вдосконаленню у дітей компонентів усного мовлення, а також формуванню комунікативних умінь і навичок.

За визначенням К.Крутій, *розвивальна гра* розглядається як процес взаємодії педагога і дитини з метою розвитку її пізнавальних процесів (пам'яті, мислення, мовлення), розширення кругозору [2]. *Розвивальна гра як засіб розвитку пізнавальної активності у старших дошкільників успішно реалізується за дотримання таких педагогічних умов*:

взаємодія з дітьми на принципах гуманізму;

урахування вікових, ґендерних та індивідуальних, національно-культурних, релігійних та соціальних особливостей;

готовність вихователя (дорослого) до проведення розвивальної гри;

створення комфортного предметно-розвивального середовища в ЗДО;

забезпечення конструктивної різнопланової інтеракції між дітьми;

обмеження у часі роботи та здійснення профілактичної гімнастики для очей, зняття загального стомлення [2].

У своєму дослідженні ми також користуємося визначення проф. К. Крутій, що *технологія розвивальної гри* – це сукупність методологічних підходів, педагогічних принципів, методів, засобів і педагогічних умов, що забезпечують систему планування та реалізації процесу гри відповідно до встановлених ігрових етапів, на яких реалізуються мета і відповідні завдання, орієнтовані на досягнення результату – підвищення рівня інтелектуальної розвиненості молодшого дошкільника [2].

Уміння грати передбачає здатність вихователя вживатися в певну ігрову роль і бути причетним до простору дитячої гри, але необхідно не тільки існувати в просторі гри, слід ще рефлексувати її процеси і зміст. За допомогою ведення ролі, дорослий може режисерувати дитячу гру, розширюючи і поглиблюючи зміст ігрових ролей, ускладнюючи правила, розгортаючи більш змістовні, гнучкі, динамічні сюжети, розширюючи смислове і предметне наповнення ігрового середовища.

Технологія В.В.Воскобовича «Казкові лабіринти гри», на яку ми спираємося в нашій роботі, є певною мірою сюжетно-рольовою грою, де дитина одночасно або поперемінно є глядачем або гравцем (актором), а сюжет гри в її основних колізіях заздалегідь продуманий дорослим-учасником гри, і може бути, в основних рисах заздалегідь відомий дітям. Вихователь у «казковому лабірінті гри» виконує функції режисера, сценариста і актора (гравця). Дорослий веде

драматизацию так, щоб реалізувати завдання розвитку дитини, самої гри, власне розвитку пізнавальної активності [4].

У якості режисера вихователь здійснює дослідження простору дитячої гри, ставить комунікативні завдання, вибирає сценарії і сюжети, створює умови для розвитку сюжету і залученості дітей в гру. Він може запропонувати дітям гру; може увійти в уже розгорнуту гру, взявши на себе певну роль, яка не суперечить сюжету гри, тим самим змінюючи її зміст, сюжет, спрямованість. Вихователь може спробувати внести в гру більш складний і цікавий зміст за допомогою введення в її контекст будь-якої нової проблеми, домогтися цього шляхом зміни ігрового середовища (запропонувавши предмети-замісники, нові іграшки тощо). Вихователь готує простір гри, заздалегідь структуруючи ігрове серевиище, актуалізуючи потребу в обіграванні певних сюжетів (за допомогою читання казок, історій тощо).

В якості гравця (актора) вихователь створює умови для спільної діяльності дітей між собою і дітей з дорослим, актуалізує інтерес дітей до гри шляхом посилення емоційної насиченості ігрових ролей і виразності образів, реалізує розвивальні та комунікативні завдання гри.

Використання технології В.Воскобовича «Казкові лабіринти гри» не втомлює дошкільнят, у них зберігаються висока активність, працездатність упродовж усього часу, відведеного на виконання завдання. Можна сказати, що ігрові прийоми дозволяють, відійшовши від традиційних ігор, висловити почуття і емоції, дають дитині свободу і вселяють впевненість у своїх силах. Володіючи різними способами дій з предметами в грі, дитина отримує можливість вибору.

Запроваджуючи технологію В.Воскобовича, важливо познайомити з нею і батьків вихованців. Це встановить доброзичливі відносини між дітьми і батьками. Адже спільні ігри, які батьки можуть запропонувати вдома, зближує дітей і батьків, дозволяє проводити їм деякий час разом.

Інтегративність технології В.Воскобовича полягає в тому, що за її допомогою педагог може не лише розвинути та збагатити особистісний, індивідуальний досвід ставлення дитини до світу, а й допомогти їй опанувати умінням проникати у внутрішній світ іншої особистості, бачити та відчувати світ, завдяки чому досягається формування її комунікативних умінь і навичок.

Інтегративність технології *проявляється* наступним чином: взаємопов'язані різноманітні прояви довкілля (колір, звук, простір, рух, форма) характеризують (описують) одне й те ж явище з різних сторін, фіксують засобами мистецтва і здійснюють інтегрований вплив на розвиток дитячої особистості засобами мовлення (діалогічне та монологічне мовлення).

Отже, ефективність використання технології В.Воскобовича «Казкові лабіринти гри» в процесі розвитку пізнавальної активності у молодшому дошкільному віці досягається завдяки їх інтеграції.

Системоутворювальним чинником інтеграції виступають їх єдині дидактичні завдання, а *способом інтеграції* є їх концентрація навколо завдань формування комункативних умінь і навичок у дітей [1].

Формою інтеграції прийомів є система розвитку пізнавальної активності у дошкільників, що охоплює комплекс технології В.Воскобовича «Казкові

лабіринти гри» інтегрованих на основі їх загального призначення в реалізації кожного етапу розвитку пізнавальної активності дітей (сенсорного, репродуктивного й комунікативного).

Перспективною в аспекті розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку вбачається система роботи, що ґрунтується на використанні технології В.Воскобовича «Казкові лабіринти гри», спрямованій на розвиток уміння бачити і розуміти прекрасне в природі та довкіллі шляхом емоційного сприймання; осмислення педагогом значущості комунікативної функції мовлення на основі використання ігрової технології; активізації інтересу до різного роду спілкування дитини з однолітками та дорослими.

Список літератури:

1. Крутій К. Л. STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт : альтернативна програма формування культури інженерного мислення в дітей передшкільного віку / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. – Запоріжжя: ЛІПС ЛТД, 2020. 148 с. (схвалено МОН України для використання у дошкільних навчальних закладах, лист від 14 липня 2020 року № 22.1/12-Г-274).
2. Крутій К. Л. Стежинки у Всесвіт: комплексна освітня програма для дітей раннього та передшкільного віку / автор. колектив; наук. керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя: ТОВ “ЛІПС” ЛТД, 2020. 244 с. (Гриф МОНУ «Схвалено для використання в дошкільних навчальних закладах», лист від 02.10.2020 № 22.1/12-Г-801).
3. Kruty K. The Formation of Key Competences in the Training Process of Preschool Education Specialists (Experience of the United Kingdom, Germany, Ukraine) / Larysa V. Zdanevych, Kateryna L. Kruty, Tetiana M. Tsehelnyk, Leonida S. Pisotska & Nataliia V. Kazakova // International Journal of Higher Education 9(7):196. August 2020. p. 196-206. (Follow journal URL: DOI: https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n7p196 http://www.sciedupress.com/journal/index.php/ijhe/article/view/18589
4. Развивающие игры В.В.Воскобовича в работе с детьми дошкольного и младшего школьного возраста [Текст] / Под ред. В.В.Воскобовича, Л.С.Вакуленко, О.М Вотиновой. – СПб. : ООО «Политон – СПб», 2015. 288 с.

ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ РАННЬОГО ВІКУ

Крутій Катерина Леонідівна,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри дошкільної освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Порхун Діана Олександрівна,
здобувач ступеня вищої освіти «магістр»,
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Ранній вік – найважливіший вік у становленні особистості дитини та її розвитку. *Сенсорний розвиток дитини* раннього віку – це розвиток її сприйняття і формування уявлень про зовнішні властивості предметів: їх форму, колір, величину, положення у просторі, а також запах, смак тощо. З розвитком сенсорики у дитини з'являється можливість оволодіння естетичними цінностями у природі і суспільстві. Із сприйняття предметів і явищ довкілля починається пізнання, тому сенсорні здібності є фундаментом розумового розвитку.

Провідною діяльністю дитини раннього віку є предметна, саме розвиток предметної діяльності пов'язаний із засвоєнням культурних способів дії з різними предметами. Процес освоєння дії — від спільного з дорослим через спільно-роздільне до самостійного в різних видах діяльності: предметній, грі, конструюванні, праці, образотворчій діяльності тощо. Дитина стає все більш активною, самостійною та вмілою, можливий прояв передумов творчості. Відбувається перенесення й узагальнення способів дії; проявляється особлива спрямованість на результат діяльності, наполегливість у пошуку способу його досягнення. *Сенсорні еталони* – термін, який вперше використав О. Запорожець на позначення загальноприйнятих зразків зовнішніх властивостей предметів (сенсорними еталонами кольору є сім кольорів спектру і їх відтінки за насиченістю, еталонами форми – геометричні фігури, величини – метрична система мір тощо) [1].

Дитина виявляє сенсорні ознаки предметів, узагальнює свої уявлення про предмети за функціями, за окремими сенсорними ознаками, за способом дії. Формуються перші цілісні уявлення про довкілля і зв'язки. У процесі діяльності та спілкування в дитини рано починає складатися певне ставлення до людей, які оточують її, і явищ, а відповідно до цього й поведінка. Усі позитивні форми поведінки вже цілком доступні дітям цього віку, починає складатися довільність поведінки, яку потрібно формувати.

Відбувається подальший сенсорний розвиток, зазнає значних змін орієнтовно-пізнавальна діяльність. Одним із видів діяльності дитини можна назвати спостереження, якому потрібно приділяти особливу увагу, оскільки воно

є важливим засобом сенсорного розвитку. Якщо дорослий бере активну участь у спостереженнях дитини, то, як правило, дитина ставить багато запитань, до яких також треба ставитися дуже уважно. Діти стикаються з різноманіттям форм, кольору, смаку та інших властивостей предметів та явищ. Крім того дітей оточує природа з усіма її сенсорними ознаками – запахами, шумами, борічністю. Кожна дитина звичайно сприймає все це і без цілеспрямованого навчання. Проте без педагогічного керівництва та супроводу дорослих, засвоєння відбувається стихійно, виявляється неповноцінним та поверхневим.

У період раннього дитинства сприйняття малюків піддається розвитку та вдосконаленню, тому завдання педагогів та батьків – забезпечити повноцінний розвиток сенсорних здібностей дітей [1]. *Сенсорні здібності* – це функціональні можливості організму, які забезпечують відчуття і сприйняття людиною довкілля і самої себе.

Сенсорна культура – термін, який увела в педагогіку Марія Монтессорі на позначення дитиною сенсорних еталонів, які вироблені людством. *Від 2 років до 3 років показниками сенсорного розвитку дитини є такі:* ураховує колір, форму, розмір, фактуру, вагу; співвідносить деталі (частина, ціле), їхнє розташування, якості в практичній діяльності: у дидактичних іграх, іграх із предметами-знаряддями; використовує зорове сприйняття предметів (дитина здатна зібрати пірамідку, накриває коробку відповідною кришкою, вкладає в коробку різні за розміром співвідносні іграшки, будує доріжку, вежу, паркан; складає прості візерунки з мозаїки з великими деталями); використовує слова-назви з предметним значенням: прямокутник — цеглинка; круг — кулька, виконує завдання за зразком і словесною вказівкою; диференціює 4–8 кольорів; добирає 3–4 кольори; збирає мотрійку, яка складається із 3–4-х маленьких; добирає геометричну фігуру до її зображення на малюнку; збирає пірамідку з 5–8 кілець (у порядку зменшення розміру кілець); на прохання кладе предмети в, на, під інший предмет; називає предмети, які подають звуки; збирає головоломки з 3-х частин; добирає за зразком предмети однакової текстури [2].

Сенсорний розвиток дітей раннього віку впродовж багатьох років є об’єктом пильної уваги вчених і практиків. Питання розвитку чуттєвого сприйняття дітьми широко висвітлювалися у працях К. Крутій, І. Деснової, І. Стеценко [2] та інших педагогів.

Засобами сенсорного розвитку дітей раннього віку є: природа, творча діяльність (сприятлива діяльність для розвитку майбутньої дослідницької діяльності), елементи трудової діяльності (задіяні тактильні аналізатори та аналізатори зору), дидактичні ігри (перевага дидактичної гри перед вільною ігровою діяльністю дитини в тому, що вона має освітню спрямованість вужчого характеру, ніж у вільній, спонтанній ігровій діяльності) [3-4].

Доведено, що гра – це могутній засіб навчання та виховання дітей раннього віку. Граючи, дитина отримує елементарні знання та вміння, опановує різноманітні рухи, оскільки навчання тут здійснюється у доступних малюкові та захоплюючих формах. На розвиток сенсорики та дрібної моторики рук якнайкраще впливають різноманітні ігри з невеличкими деталями, зокрема конструктивні ігри [4].

Гра для дітей третього року життя – спосіб пізнання довкілля. Граючи, малюк вивчає кольори, форму, властивості матеріалу, просторові відносини, числові відносини, знайомиться з рослинами, тваринами тощо.

Зазначимо, що єдиного визначення терміну «дидактична гра» в дидактиці дошкільної освіти не існує. У нашому дослідженні ми користуємося визначенням проф. К. Крутій, що *дидактична гра* – це гра за правилами, які підпорядковуються досягненню заздалегідь накресленого ігрового результату, в якій дитина раннього віку є об'єктом навчання з боку дорослого.

Сенсорний розвиток малюка саме в дидактичній грі відбувається в постійному зв'язку з розвитком у мислення та вміння висловити свої думки у слові, а щоб вирішити ігрове завдання, потрібно порівняти ознаки предметів, знайти схожість та відмінність, узагальнювати, робити висновки. Найбільш доцільним засобом сенсорного розвитку дітей третього року життя є дидактична гра. Вона є й ігровим методом навчання дітей, і формою навчання, і самостійною ігровою діяльністю, і засобом всебічного виховання особистості дитини.

Цінність дидактичної гри в тому, що вона вимагає від дітей уваги, зосередженості, розумового зусилля, вміння осмислити правила, послідовність дій та подолання труднощів. Також ігри сприяють розвитку у дітей третього року життя відчуттів та сприйняття, формуванню уявлень, засвоєнню знань. У цьому вся їх розвивальна роль.

У дошкільній педагогіці всі *дидактичні ігри можна поділити на три види*: настільно-друковані, словесні ігри і, звичайно, ігри з предметами, цінність яких значна. За допомогою них діти знайомляться з властивостями предметів та їх ознаками, кольором, формою, величиною та якістю. В іграх вирішуються завдання на порівняння, класифікацію та встановлення послідовності у розв'язанні завдань. Пізнавальними для дітей цього віку є настільно-друковані ігри, а саме: парні малюнки, лото, доміно, коли вирішуються різноманітні завдання, що розвивають (добір картинок по парах, запам'ятовування складу кількості і розміщення картинок, добір картинок за загальною ознакою, складання розрізних картинок та кубиків, опис та розповідь про картинку з показом дій, рухів).

Дидактичні ігри з сенсорного розвитку можна розділити й на такі групи – це ігри на розвиток сприйняття кольору, форми, величини, тактильних відчуттів, нюху, смаку, слуху та дрібної моторики. Для розвитку сприйняття кольору можна використовувати ігри: «Сховати мишку», «Добери по кольору», «Допоможи рибкам», «Добери пару», «Якого кольору?», «Кольорові олівці».

Під час навчання сприйняттю форми: «Зачини віконце», «Геометричне лото», «Різнокольорові фігурки», «Принеси та назви». Ігри на розвиток у дітей сприйняття величини: «Сховай іграшки», «Пірамідки», «Розташуй по порядку», «Найдовша, найкоротша», «Найвищий, найнижчий». Розвитку тактильної чутливості допоможуть ігри: «Знайди пару», «Вгадай, на кого схожий?», «Визнач на дотик», «Вгадай із чого зроблений предмет», «Чарівна торбинка».

Для розвитку нюху та смаку у дітей третього року життя можна проводити ігри: «Фрукт чи овоч», «Допоможемо мавпочці», «Біля самовару», «Що готують на обід?», «Коробочки із запахами». Ігри на розвиток слуху: «Хто уважний?»,

«Де подзвонили?», «Сонце чи дощ», «Вгадай на чому граю», «Хто сказав «Няв»?», «Світлофор», «Повторюй», «Схоже – несхоже». Ігри для розвитку дрібної моторики: «Шнурівки», «Нагодуй порося», «Різнокольорові прищіпки», «Ґердани для ляльки» та багато інших.

Практика використання дидактичних ігор із сенсорним змістом показала, що найбільш інтенсивно відбувається сенсорний розвиток дітей за умови практичної реалізації принципів планування та роботи.

По-перше, це *принцип систематичності проведення*. Тобто дидактичні ігри проводять не час від часу, а за певної системи. Для кращого закріплення в дітей знань, умінь і навичок реалізується *принцип повторності проведення дидактичних ігор*. Ігри на повторення не мають бути повністю ідентичними. Завдання, поставлені у попередній грі, плануються на новому матеріалі. Це активізує сенсорні здібності дітей у іграх.

У плануванні важливим чинником є *принцип послідовності ускладнення завдань*. Ускладнення відбувається від елементарних ігор на угруповання однорідних предметів за різними сенсорними якостями, до співвіднесення різнорідних предметів за величиною, формою, кольором і далі до урахування цих ознак і властивостей у відтворювальній та елементарній продуктивній діяльності. Також сенсорному розвитку сприятиме правильна організація вихователем дидактичної гри. Вона здійснюється у трьох напрямках: підготовка до проведення дидактичної гри, її проведення та аналіз.

Підготовка до проведення дидактичної гри охоплює такі етапи:

Добір гри відповідно до програмних вимог розвитку, навчання та виховання дітей третього року життя.

Визначення часу та місця проведення дидактичної гри.

Визначення кількості дітей, які будуть грати.

Підготовка дидактичного матеріалу, необхідного для обраної гри.

Підготовка вихователя до гри: вивчення ходу гри та визначення методів керівництва грою.

Підготовка дітей до гри. Необхідно дати їм уявлення про предмети та явища оточуючого життя, необхідні для вирішення ігрового завдання.

Проведення дидактичної гри охоплює: ознайомлення дітей зі змістом гри та дидактичним матеріалом; пояснення ходу та правил гри; показ вихователем ігрових дій, у процесі яких діти вчаться правильно виконувати дії; участь вихователя у грі як того, хто грає разом із дітьми, вболівальника чи арбітра для спрямовування дій тих, хто грає порадою, питанням або нагадуванням; підбиття підсумків гри; рефлексія – з’ясування: чи сподобалася гра дітям.

Зазначимо, що *аналіз проведеної дидактичної гри* спрямовано на виявлення прийомів її підготовки та проведення. За допомогою нього можна з’ясувати, які прийоми виявилися ефективними у досягненні поставленої мети, а які – ні. Це допоможе уникнути помилок у підготовці та проведенні гри. Крім того, за допомогою аналізу можна виявити індивідуальні особливості дітей, отже, правильно організувати із ними індивідуальну роботу.

Від інших видів ігор та вправ дидактичну гру відрізняє певна структура. *Обов'язковими структурними елементами дидактичної гри* є: освітнє завдання, ігрові дії, а також правила.

Щоб правильно визначити освітнє завдання, треба, перш за все, знати, які знання, уявлення малюків мають засвоюватися, закріплюватися, які розумові операції завдяки цьому мають розвиватися, які можна сформувати якості особистості за допомогою конкретної дидактичної гри. Дотримання правил у дидактичній грі вимагає від дітей певних зусиль, витримки, доброзичливості до однолітків. Визначаючи правила гри, дуже важливо ставити дітей в умови, за яких вони отримували б радість від виконання завдання.

Отже, дидактичній грі належить серйозна освітня функція, спрямована на організацію вдосконалення сенсорного (чуттєвого) досвіду дітей, а також формування у них узагальнених уявлень та способів дій.

Перевага (для деяких науковців – це недолік) *дидактичної гри* перед вільною ігровою діяльністю дитини в тому, що за освітньою спрямованістю цей вид ігор має звужений характер, ніж спонтанна ігрова діяльність [4].

Отже, аналізуючи можливості дидактичних ігор, особливу увагу необхідно приділити іграм, що несуть функцію сенсорного розвитку дітей раннього віку. Крім того, можна допустити, що при грамотному, вмілому використанні вихователем дидактичних ігор для сенсорного розвитку дітей раннього віку є можливість досягти високих результатів як у сенсорному, так і в загальному розвитку малюків.

Список використаних джерел:

1. Крутій К.Л. Скарбничка ігор для розумних батьків і кмітливих дітлахів. Методичний посібник. Запоріжжя: ЛІПС. Лтд, 2014. 204 с.

2. Крутій К. Л. Стежинки у Всесвіт: комплексна освітня програма для дітей раннього та передшкільного віку / автор. колектив; наук. керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя: ТОВ "ЛІПС" ЛТД, 2020. 244 с. (Гриф МОНУ «Схвалено для використання в дошкільних навчальних закладах», лист від 02.10.2020 № 22.1/12-Г-801).

3. Крутій К.Л. Емпіричне дослідження вільної гри дитини в умовах закладу дошкільної освіти під час проведення «Дня без іграшок» / *Гуманізація навчально-виховного процесу. Збірник наукових праць*. № 1 (93). 2019. С. 26-44.

4. Kruty K. Preparation of future preschool teachers to the implementation of «anji play» educational practice in the training process during reflection workshops / *Підготовка майбутніх фахівців початкової та дошкільної освіти: стратегії реформування : колективна монографія* / за ред. В. М. Чайки, О. І. Янкович. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2019. С.209-228.

ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИХ ЗНАНЬ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ЕКСПЕРИМЕНТУВАННЯ В ПРИРОДІ

Крутій Катерина Леонідівна,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри дошкільної освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Ломакіна Світлана Анатоліївна,
здобувач ступеня вищої освіти «магістр»,
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Для дитини дошкільного віку, яка на кожному кроці стикається, контактує, взаємодіє з живою і неживою природою, важливо підтримати активність, емоційну включеність дитини в пізнавальну діяльність. Із поміж багатьох педагогів, які у своїх роботах аналізували проблему впливу природи на розвиток дітей, був і видатний український педагог В. Сухомлинський [8], яикй наголошував на актуальності формування природничо-наукових знань у дітей. Підґрунтям для розвитку мислення є природничо-наукові знання. Правильно вибраний спосіб подачі цих знань, сприяє розвитку дитячої допитливості, допомагає засвоєнню елементарних природничо-наукових відомостей.

Соціальний розвиток суспільства і психолого-педагогічної науки, природничо-наукова спрямованість складової Базового компонента дошкільної освіти [1], а також суперечності, що існують у сучасній дошкільній освіті щодо існуючих способів подачі інформаційного матеріалу для дитини в дошкільному віці та можливостями сприйняття довкілля особистістю в цей період обумовлює актуальність питання.

Зміст, методи та підходи, які здійснюються в системі освіти, модернізуються разом з дитиною, яка змінюється у наш час технологій. Щоб підготувати дитину до будь-яких змін у майбутньому, доцільно приділяти увагу розвитку навичок soft skills. Щоб зреалізувати завдання в галузі супроводу розвитку творчого потенціалу дітей, тобто формування продуктивного мислення, критичного мислення, розвитку допитливості, креативних здібностей дітей передшкільного віку, - потрібен правильний підхід. Українські науковці К.Крутій [3], Л.Присяжнюк [5], І.Стеценко [6] досліджують проблематику запровадження методу експериментування в роботі з дошкільниками.

На думку К.Крутій [2], щоб задовольнити потребу дитини в нових враженнях, для розвитку пізнавальної активності та пізнавальних здібностей необхідна активна емоційна включеність у діяльність, організовану як процес самостійного «дослідження» дитиною навколишньої дійсності. Навчити дітей мати настрій

дослідника, допомогти здобути уміння та навички дослідницького пошуку, саме це є найважливішим завданням сучасної дошкільної освіти.

Серед всіх видів діяльності експериментування є актуальним методом пізнавального розвитку дітей дошкільного віку. Саме ця практична діяльність пошукового характеру, яка спрямована на пізнання, вивчення якісної сторони речей, властивостей предметів і матеріалів, встановлення причинно-наслідкових зв'язків виступає основним і провідним видом діяльності.

Дитяче експериментування не замінює інші види діяльності дошкільника. Інтегрований підхід взаємопроникнення і систематизації знань дітей, на думку сучасних науковців, є ефективною можливістю для становлення в них цілісної та багатовимірної картини Всесвіту, сприятиме розвитку пізнавальних здібностей, гнучкого мислення, умінь і навичок.

За В.Сухомлинським [8], дошкільний вік має найбільше значення для природничо-наукової освіти, саме у цей період у дитини формуються механізми експериментального дослідження явищ природи. Цей період є більш сприятливий для основного завдання природознавства – пізнання об'єктивних законів природи і практичного використання їх в інтересах людини.

В результаті узагальнення спостережень і накопичення в процесі практичної діяльності засвоюються природничі знання. Вони є теоретичною основою діяльності. Метод експериментування, один з найбільш ефективних методів пізнання закономірностей і явищ довкілля, активно розвивається в системі дошкільної освіти.

Форми роботи з формування природничо-наукових знань у дітей середнього дошкільного віку засобами експериментування передбачають поєднання таких етапів, як: спостереження, аналіз, порівняння, висування гіпотез та їхньої перевірки. Останнім етапом є формулювання висновків.

Критичне мислення сприяє виникненню бажання конструювати свої знання, які народжуються в процесі експериментальної діяльності.

Пізнавальна діяльність під час дитячого експериментування захоплює дошкільнят тому, що вони можуть не тільки оглянути й помацати предмет, але і перетворити його, змінити, розібрати з метою пізнання його властивостей, внутрішніх зв'язків і відношень.

На думку І. Стеценко [6], «ми маємо вчити дітей досліджувати, експериментувати, сумніватися, перевіряти сумніви, шукати вихід із складних нестандартних ситуацій, оцінювати різні варіанти. Щоб все це відбулося, необхідний перехід до принципово інших технологій освіти, адже потрібно забезпечити дослідження та обговорення його результатів, діалог, інтеграцію інформації з різних галузей знань (саме так і найчастіше відбувається у повсякденному житті та професійній діяльності)». Це можна забезпечити змістом та реалізацією програми STREAM-освіти, яка з кожним роком стає все популярнішою серед педагогів дошкільної освіти [3].

Причин цього кілька — щільна інтеграція освітніх напрямів (наприклад, різних видів мистецтва та ознайомлення з природним довкіллям [7]), практична спрямованість знань, акцент на дослідницьку діяльність, конструювання, моделювання, сюжетну гру як перевірку зробленого (наприклад, малята зробили

машинки і гаражі для них, побудували місто, а потім грають у відповідну сюжетну гру).

Назва STREAM складається з акронімів слів = Science, Technology, Reading + Writing, Engineering, Arts and Mathematics = природничі науки, технологія, читання + письмо, інжиніринґ, мистецтво, математика. Усі компоненти STREAM спрямовано на всебічне глибоке дослідження світу, розвиток мислення і мовлення, сенсорної сфери, навчання дитини використовувати знання у повсякденні. Розгортаючи діяльність за всіма напрямами, передбачуваними програмою, невід`ємним елементом STREAM-освіти є досліди.

Дитяче експериментування проходить червоною лінією в активній діяльності дітей від молодшого до старшого дошкільного віку [6], допомагаючи дослідити властивості об`єктів живої та неживої природи, досліди є наочною ілюстрацією процесів в довкіллі.

Кожне дослідження – це ланцюжок дослідів, що або підтверджує, або спростовує висунуті припущення. Планувати дослід, згодом проводити, аналізувати його результат – мета педагога навчити малюків цим моментам. Але допомогти дитині бачити можливості, які можна реалізувати (ось і зараз), зорієнтуватись та додати до повсякдення освітню ситуацію [4], в якій вже є елементи дитячого експериментування – це мета творчого педагога.

Інтегрований підхід, закладений в Альтернативну програму формування культури інженерного мислення в дітей передшкільного віку «STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт», сприяє компетентнісному підходу до розвитку гнучких умінь (soft skills).

За цією програмою до переваг STREAM-освіти дітей передшкільного віку як умови розвитку інженерного мислення віднесемо: навчання за темами, а не за предметами: завдяки чому дитина бачить зв’язок між науками і навчання стає насправді системним; використання знань у повсякденному житті; розвиток критичного мислення та вміння вирішувати проблеми; надання впевненості у власних силах; комунікація та командна робота; креативні та інноваційні підходи до проектної та дизайн-діяльності; підготовка дитини до технологічних інновацій у житті [2].

Для успішного формування природничо-наукових знань у дітей дошкільного віку вихователям, добираючи форми і методи, найбільш доцільно будувати роботу з використанням освітніх ситуацій, постійно включаючи дослідницьку та практичну діяльність дітей (прості досліди та експерименти, моделювання природних явищ, виготовлення макетів, дидактичні ігри та вправи тощо).

До умов формування природничо-наукових знань у дітей середнього дошкільного віку відносяться:

1) ретельний добір цікавого, доцільного і доступного для сучасних дошкільнят змісту освітнього процесу;

2) вдосконалення пізнавальних навичок, здібностей, умінь, збагачення уявлень про довкілля;

3) можливість використання різних методів і прийомів при активізації інтересу і варіативність стратегій змістовного спілкування педагога з дітьми;

4) використання різноманітних дидактичних і методичних засобів у процесі пізнання дітьми довкілля;

5) залучення дітей до активного пошуку й освоєння нової інформації за допомогою збагачення досвіду пошуково-дослідницької діяльності, розвиток вміння ставити пізнавальні запитання, визначати протиріччя і проблеми, висувати і досягати успіхів в їх вирішенні.

Отже, пошуково-дослідницька діяльність дітей середнього дошкільного віку – це спеціально організована дорослим діяльність дітей, в якій вони шляхом самостійного відкриття довкілля, розв'язання проблемних завдань, практичних перетворювальних дій оволодівають новими знаннями, уміннями й навичками. Серед таких навичок важливе місце посідають навички soft skills: комунікація, критичне мислення, взаємодія, креативне мислення, які можуть успішно та послідовно вирішуватися впровадженням програми «STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт».

Список літератури:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) / Наказ МОН України від 12.01.2021 № 33 «Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція». URL: https://mon.gov.ua/ua/news/novij-bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-zabezpechit-pidvishennya-yiyi-yakosti-ta-vidpovidnist-mizhnarodnim-standartam-sergij-shkarlet/ (дата звернення: 01.04.2022)

2. Крутій К. Л. STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт : альтернативна програма формування культури інженерного мислення в дітей передшкільного віку / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. – Запоріжжя: ЛІПС ЛТД, 2020. 148 с. (схвалено МОН України для використання у дошкільних навчальних закладах, лист від 14 липня 2020 року № 22.1/12-Г-274).

3. Крутій К. STREAM-освіта для дошкільнят: виховуємо культуру інженерного мислення / К. Крутій, Т. Грицишина // *Дошкільне виховання*. — 2016. — № 1. — С. 3–7. — Електронний ресурс. — Режим доступу : http://ukrdeti.com/stream-osvita-doshkilnyat-vixovuyemo-kulturu-inzhenernogo-mislennya/ (дата звернення — 01.04.2022).

4. Крутій К. Сучасне заняття та освітні ситуації / К. Крутій // Дошкільне виховання. — 2016. — № 9. — С. 6–10. — Електронний ресурс. — Режим доступу : http://ukrdeti.com/ k-krutij-suchasne-zanyattya-ta-osvitni-situaci%D1%97/ (дата звернення — 01.02.2022).

5. Присяжнюк Л. А. Підготовка майбутніх вихователів до реалізації завдань еколого-природничої освіти дошкільників / Л. А. Присяжнюк, О. П. Грошовенко // *Освітній дискурс. Гуманітарні науки*. 2018. Вип. 9. С. 112-121. 37

6. Стеценко І. Особливості дослідів у STREAM-освіті дошкільників і молодших школярів // *Комп'ютер у школі та сім'ї.* 2018. № 2. С.15-20.

7. Стеценко І. Світанки у природі та мистецтві / І. Стеценко // *Дошкільне виховання*. 2015. № 12. С. 14–17.

8. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / Вибрані твори у 5 т. / В. О. Сухомлинський – К. : Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 7-282.

«ПЕДАГОГІКА КАЛАБАНІ» ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРИРОДОВІДПОВІДНОСТІ В ОСВІТІ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Крутій Катерина Леонідівна,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри дошкільної освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Попович Оксана Михайлівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
Мукачівського державного університету

Граб Ольга Володимирівна,
аспірантка
Мукачівського державного університету

Загальновизнано, що *принцип природовідповідності* є одним з фундаментальних і системоутворювальних у педагогіці дошкільного дитинства. Освітяни з цим погоджуються, але як конкретно його практично зреалізувати знають і тим більше вміють не всі. На жаль, вибудувати повністю на цьому принципі освітній процес не вдалося поки нікому. Сплеск інтересу в останні десятиліття до етнічної культури, в тому числі і до етнопедагогіки, сприяв осмисленню принципу природовідповідності в контексті уявлень українського народу, а саме виокремленню таких напрямків функціонування принципу, як-от: етнопедагогічна закономірність; екологічне спрямування і здоров'ятворювальні технології в освіті; чинник розвитку особистості.

За різних підходів до тлумачення принципу природовідповідності в педагогіці дошкільної освіти (а їх щонайменше 12) в сучасних умовах дослідники одностайні в тому, що загальним для всіх них є *усвідомлення єдності людини і природи*, що не допускає ніякої переваги, підпорядкування або прагнення порушити природний порядок речей.

Українські науковці (К. Крутій, І. Стеценко, Л. Присяжнюк [1-2] та ін.) вказують на необхідність урахування в освіті принципу природовідповідності, розглядаючи його як *підґрунтя розвитку людини*, що випливає із самої її природи.

«Природовідповідність» – складне слово, складається з двох самостійних і значущих: «природа» і «відповідність». Змістовий аналіз цих понять свідчить: «природа» – від грец. physis передбачає сенс виникнення, бути народженим; від лат. natyra – то, що істотно для кожного сущого з самого його виникнення. Виходячи з визначень тлумачних словників, що природа – це єство, все

матеріальне, увесь Всесвіт, можна припустити, використовуючи принцип фрактальності, що людина є мікрокосм і як частина подібна цілому (макрокосмосу) [2]. «Відповідність» – визначається як певна залежність між елементами.

Отже, у своїй єдності, поняття природовідповідності по відношенню до дитини, у контексті її освіти, передбачає смисли, які не суперечать один одному: наявність у дитини природно-генетичної схильності до прекрасного, через розкриття її природного потенціалу; розкриття природного потенціалу відбувається лише під впливом певних чинників; розвиток дитини має принцип нескінченності, межі вдосконаленню немає.

Констатуємо, що в практиці роботи закладів дошкільної освіти має місце «забалакування» проблеми здоров'я. Тобто розмов про здоров'я вихованців на педагогічних радах, семінарах, консультаціях – нібито забагато, майже щороку педагогічні колективи обирають із поміж завдань – збереження здоров'я дітей або запровадження нових здоров'язбережувальних технологій. Проте віднайти струнку і зрозумілу комплексну технологію, спрямовану на творення здоров'я сучасної дитини дошкільного віку складно не лише вихователю-початківцю, але й досвідченому керівнику.

Існує такий педагогічний феномен: обговорюючи певну проблему, розглядаючи її з усіх боків, людина знімає частину внутрішньої напруги, що виникла у зв'язку з цією проблемою. У результаті біль, занепокоєння стають менше. Реальна діяльність у напрямку вирішення складної проблеми підміняється міркуваннями на цю тему. Проте ситуація не вирішується, тому що тільки роздумами і міркуваннями проблему не вирішити. Організовуючи діяльність щодо збереження, формування та розвитку здоров'я суб'єктів освітнього процесу слід пам'ятати про існування цього феномену, не підміняти діяльність міркуванням про неї. Тобто, треба чітко усвідомлювати, що ми насправді зберігаємо, розвиваємо, формуємо, а що випускаємо, можливо навіть не надаючи увагу пріоритетному? Спробую розставити акценти та вмотивувати колег для подальшого обговорення цієї проблеми.

Назвемо *чинники системи «соціум – природа – дитина», що не дозволяють зреалізувати принцип природовідповідності*, або зменшують (нівелюють) його вплив: зовнішні фізичні умови: кліматичні, геофізичні, екологічні (шум, тіснота, геомагнітні коливання, зміна кліматичних умов); зовнішні соціальні умови: суспільні процеси (соціально-екологічна ситуація в конкретному регіоні, освітня політика, традиції, засоби масової інформації тощо); мікросоціальне середовище (рівень і стиль життя сім'ї, психологічний клімат у родині, особистісні якості батьків, характер стосунків у сім'ї, стиль сімейного виховання, друзі, інші значущі дорослі); суб'єктивні причини: упереджене ставлення батьків до оздоровлення власних дітей.

Для дітей дошкільного віку основними *умовами нормального психосоціального розвитку* є: спокійна та доброзичлива *родинна атмосфера*, *уважність батьків* до потреб власної дитини, її захоплень, почуттів, підтримання емоційного благополуччя, особистісно-зорієнтоване спілкування, *адекватна батьківська позиція*, при цьому – невимушений контроль,

підтримання дисципліни, режиму дитячого життя, забезпечення умов для гри та розвитку. У статті 150 «Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини» Сімейного кодексу України чітко визначено наступне: «Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток».

Зауважимо, що експерти Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) наполягають, що здоров'я сучасної людини більш ніж на 50% залежить від її способу життя, тобто від неї самої, від спадковості – 20%, екології – 20% та від рівня розвитку охорони здоров'я – 10%. Отже, більш ніж половини умов для творення здоров'я дитини можуть створити батьки, значущі дорослі, педагоги.

Доведено, що ризик розвитку астми в дитини обумовлено прихильністю до тютюну не тільки її батьків, але навіть бабусь і дідусів. Дитина є заручником власної родини як пасивний курець…

До трирічного віку діти, в будинках яких вчені виявили екскременти котів, тарганів і мишей, набагато рідше страждали астмою і алергією, ніж «мешканці» стерильних дитячих. Також науковцями з'ясовано ще один важливий факт – чим з більшою кількістю алергенів із раннього віку подружиться малюк, тим сильніше він буде захищений у майбутньому від підступних захворювань. Навіть *нетривалі, але постійні контакти з мікроорганізмами, бактеріями і алергенами дозволяють стимулювати і навчати імунну систему дитини*. Але це в ніякому разі не торкається вдихання дитиною спотвореного і шкідливого повітря від курців, які поруч. Педагоги, у яких є у групі вихованці з родин курців, можуть підтвердити, що одежа дитини, її волосся, навіть іграшки, які приносить дитина до садочка, мають неприємний запах.

У практиці роботи європейських дитячих садочків міцно закріпився термін «педагогіка бруду» (звісно, це не науковий термін), але він точно визначає природовідповідність як принцип життя дитини [3]. В українських реаліях доречніше і більш наповнено можна використати *«педагогіку калабані» (авторський термін К.Крутій).*

Калабаня – це каламутна калюжа (земля, пісок, глина, вода). Слово є більш діалектним ніж літературним, проте гарно відбиває сутність процесу. Головним матеріалом у калабані є глина.

Глина виступає як засіб - робота з глиною сприймається як природний і несвідомий потяг людини до закарбованого з раннього дитинства образу материнської утроби і м'якого тіла матері. Глина для дитини – це можливість відчути під час обмазування себе м'якість і ніжність матеріалу, який дуже подібний до шкіри. Про корисність глини завжди можна почитати і зрозуміти, що діти інтуїтивно обирають цей матеріал не тільки для ігор, але й для свого здоров'я.

На нашу думку, слід проводити системну і комплексну діяльність із пропагування серед батьків можливостей загартування та зміцнення здоров'я за допомогою природних ресурсів тієї місцевості, де вони проживають [4]. Влітку є чудова нагода провести *свято калабані спільно з родинами*, тим більше, що є приклади таких заходів. У світі від Європи до Азії проводять Фестиваль бруду (англ. Boryeong Mud Festival). Як нескладно здогадатися з назви, захід цей дійсно кумедний і захоплює не тільки дітей, але й дорослих. Чимало приємних відчуттів

викликає можливість зліпити скульптуру і потанцювати в бруді. До речі, глина дуже швидко змивається, тому що не розчиняється у воді.

З точки зору еволюції ідеальний дитячий майданчик повинен бути схожим на середовище, в якому дитина буде жити, коли подорослішає. Але такі речі були можливі тисячу років тому, не зараз. Сучасне суспільство змінюється занадто швидко, зміни мало передбачувані, і ми можемо зробити одне – дати дитині можливість грати так, як їй хочеться, долаючи свої страхи. Звісно, що батьки можуть обкласти дитину подушками, нескінченно стерилізувати іграшки, але в підсумку вона виросте і зіткнеться з бактеріями, твердої землею, брудом і гострими кутами.

Зауважимо, що слід застерегти педагогів від намагання й глині додати слово – глинотерапія. Цього не можна робити, адже «терапія» це лікування) в дитячому садочку! Ми не лікуємо, ми використовуємо колір, пісок та інші природні матеріали як засоби для збереження, зміцнення та розвитку здоров'я дитини.

Розберемося з термінологією, заявленою у статті.

Почнемо із найбільш активно вживаного як у науковому обігу, так і в мовленні практиків терміну *«здоров'язбережувальні технології».* На жаль, таке активне використання цього терміну призвело до його спрощення, а ще гірше – до неправильного тлумачення. Зауважимо, що за українським тлумачним словником «зберігати» – це тримати щось цілим, не давати пропасти, зникнути, або тримати що-небудь у певних умовах, оберігаючи від псування, руйнування.

Отже, якщо йдеться про збереження здоров'я, то мається на увазі щось конкретне, тобто те, що вже є, але є і необхідність його оберігати від псування тощо. Тобто найбільш коротке визначення *збереження та стимулювання здоров'я* – це створення умов для його цілісності.

До *здоров'язбережувальних технологій,* що запроваджуються в ЗДО, *можна віднести:* профілактичні щеплення, забезпечення рухової активності, прийоми фізіотерапії, вітамінізація, організація здорового харчування тощо.

До цього виду технологій можна також віднести *спеціальні методи загартовування:* полоскання горла і порожнини рота розчинами трав (евкаліпта, шавлії, ромашки, календули тощо), що мають антисептичну дію на слизову оболонку дихальних шляхів, або розчином морської солі (щодня після сніданку впродовж 2 тижнів по черзі); прийоми спелеотерапії – перебування в штучній соляній печері, основним лікувальним фактором якої є високодисперсійне середовище, насичене аерозолем хлориду натрію, негативними аероіонами при вологості понад 80 % і стабільній температурі +18 - +240 (курс – не менше 10 сеансів двічі на рік, тривалість сеансу – 15-20 хв). «Соляна печера» відтворює клімат кращих гірських і морських курортів. Якщо більшість дітей улітку немає можливості поїхати до моря з батьками, є сенс віднайти можливості запровадження цього виду загартування, навіть використовуючи соляні лампи вітчизняних виробників.

Наступний термін, який можна зустріти як синонім попередньому, – *«здоров'яформувальні технології».* Проте це не синоніми.

Термін «формування» походить від лат. formare – утворювати, грец. onto + genesis – походження. Розглянемо тлумачення досліджуваного терміну.

У тлумачному словнику дається таке визначення: «формування - додання певної форми, складання». Педагогіка широко використовує міжнаукове поняття «формування» – це процес становлення людини як соціальної істоти під впливом усіх без винятку чинників: екологічних, соціальних, економічних, ідеологічних, психологічних тощо. Якщо взяти запропонований термін за робочий, то можна сформулювати визначення технологій, які формують здоров'я.

Здоров'яформувальні технології – це комплекс спеціально організованих цілеспрямованих заходів, що впливають на процес змін особистості, які формують здоров'я дитини, пов'язані з визначеним періодом часу, тривалість якого залежить від конкретних створених умов. *До здоров'яформувальних технологій* можна віднести такі: фізична підготовка (заняття), спортивні та рухові ігри, усі види гімнастики (пальчикова, дихальна, коригувальна, стретчинг, фітбол тощо), усі елементи терапії; дитячий фітнес, загартовування, гімнастика, масаж, релаксація.

Є ще один термін, який теж використовується, але його зміст чомусь несправедливо розпорошується – *здоров'ярозвивальні технології.*

Технології, що розвивають здоров'я дитини – це комплекс заходів, який реалізується на основі особистісно-розвивальних ситуацій, що відносяться до тих життєво важливих чинників, завдяки яким діти дошкільного віку набувають навички спільного життя та ефективної взаємодії.

Створені ситуації повинні припускати активну участь самої дитини в освоєнні культури людських відносин, у формуванні досвіду здоров'ятворення, який здобувається завдяки поступового розширення сфери спілкування і діяльності дошкільника, розвитку його саморегуляції, становлення самосвідомості та активної життєвої позиції на основі виховання і самовиховання, формування відповідальності за своє здоров'я, життя і здоров'я інших людей, доброзичливого ставлення до дітей та людей із фізичними і психічними вадами; розуміння значення рухової та трудової діяльності в зміцненні свого здоров'я, продовження життя людини.

До здоров'ярозвивальних технологій можна віднести такі: включення відповідних тем у бесіди щодо ознайомлення з культурою здоров'я, освоєння знань про свій організм, про режим, про активність та відпочинок: елементарний дитячий туризм, міні-олімпіади, свята здоров'я, фестивалі, конкурси тощо. Отже, ми розглянули три види технологій, що активно задіяні в практиці роботи ЗДО.

Є сенс об'єднати їх до одного узагальнювального поняття - *здоров'ятворювальні технології. Здоров'ятворення* – це активний процес нескінченного розвитку, удосконалення та самореалізації. Отже, *здоров'ятворювальні технології* – це складний феномен сукупності, що об'єднує здоров'язбережувальні, здоров'яформувальні та здоров'ярозвивальні технології. Далі логічно визначити, які технології творення здоров'я учасників освітнього процесу мають місце або будуть запроваджуватися в ЗДО. З цією метою можна використати акценти комплексної освітньої програми «Стежинки

у Всесвіт» (2020 р.) [2], але її розділи можуть бути модифіковано під інші чинні освітні програми, або використано повністю.

Підсумуємо. *Здоров'язбережувальні технології* роблять акцент на зовнішній чинник (створення сприятливих умов для збереження здоров'я дітей, навчання різним прийомам і способам його підтримки); *здоров'яформувальні технології* акцентують увагу на внутрішньому чиннику (створення умов для розвитку навичок саморегуляції, пробудження внутрішньої потреби бути здоровим, оволодіння методами підвищення внутрішніх ресурсів та потенціалу); *здоров'ярозвивальні технології* - роблять акцент і на зовнішній, і на внутрішній чинник (вихователь виступає як транслятор знань, умінь і навичок здорового способу життя, форма передачі знання – научіння).

Список літератури:

1. Крутій К. Л. STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт : альтернативна програма формування культури інженерного мислення в дітей передшкільного віку / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. – Запоріжжя: ЛІПС ЛТД, 2020. 148 с. (схвалено МОН України для використання у дошкільних навчальних закладах, лист від 14 липня 2020 року № 22.1/12-Г-274).
2. Крутій К. Л. Стежинки у Всесвіт: комплексна освітня програма для дітей раннього та передшкільного віку / автор. колектив; наук. керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя: ТОВ "ЛІПС" ЛТД, 2020. 244 с. (Гриф МОНУ «Схвалено для використання в дошкільних навчальних закладах», лист від 02.10.2020 № 22.1/12-Г-801).
3. Крутій К. Л. «Педагогіка калабані» : практична реалізація принципів природовідповідності та здоров'язбереження в закладі дошкільної освіти. // *Дошкільне виховання*. 2019. № 6. С. 3-7.
4. Kruty K. The Formation of Key Competences in the Training Process of Preschool Education Specialists (Experience of the United Kingdom, Germany, Ukraine) / Larysa V. Zdanevych, Kateryna L. Kruty, Tetiana M. Tsehelnyk, Leonida S. Pisotska & Nataliia V. Kazakova // International Journal of Higher Education 9(7):196. August 2020. p. 196-206. (Follow journal URL: DOI: https://doi.org/10.5430/ijhe.v9n7p196 http://www.sciedupress.com/journal/index.php/ijhe/article/view/18589

ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ФОЛЬКЛОРНИХ ТВОРІВ У ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Крутій Катерина Леонідівна,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри дошкільної освіти
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Куркова Вероніка Олегівна,
здобувач ступеня вищої освіти «магістр»,
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

Одним із завдань освітнього напряму «Мовлення дитини» Базового компонента дошкільної освіти (2021) є формування художньо-мовленнєвої компетентності, яка поєднує два види діяльності – художню та мовленнєву. Важко переоцінити роль усної народної творчості у формуванні естетичних вражень, спонукання до мовленнєвої творчої діяльності, розвитку образного мовлення дітей дошкільного віку.

Проблему розвитку мовлення дітей дошкільного віку засобами фольклору у своїх працях висвітлювали В. Сухомлинський, А. Богуш, Н. Гавриш, К. Крутій та інші. Також у наукових працях проаналізовано сутність художньо-мовленнєвої діяльності, її види та специфіку на різних вікових етапах.

Мета статті – проаналізувати особливості художньо-мовленнєвої діяльності та визначити роль фольклорних творів у формуванні художньо-мовленнєвої компетентності дітей середнього дошкільного віку.

Особливим видом мовленнєвої діяльності є художньо-мовленнєва. Сутність художньо-мовленнєвої діяльності розкрила у своїх наукових працях А. Богуш. Дослідниця визначила структуру художньо-мовленнєвої діяльності, яка, на її думку, складається із таких компонентів: когнітивно-мовленнєва, поетично-емоційна, виразно-емоційна, оцінювально-естетична й театрально-ігрова [1]. Науковець виокремила *чотири складові художньо-мовленнєвої діяльності*: 1) сприймання на слух та розуміння дітьми змісту художніх творів; 2) відтворення змісту і виконавча діяльність (декламування, відповіді на запитання, переказування, бесіда за ілюстраціями, узагальнюючі бесіди тощо), 3) театралізована діяльність (інсценування, театральні вистави); 4) творчо-імпровізаторська діяльність (ігри-драматизації, ігри за сюжетами літературних творів, словесно-поетична творчість).

У комплексній освітній програмі «Стежинки у Всесвіт» для дітей раннього та передшкільного віку (науковий керівник – проф. К.Л. Крутій) [2] деталізується, що до складу художньо-мовленнєвої діяльності відносяться

театрально-мовленнєва, образотворчо-мовленнєва, музично-мовленнєва, літературно-мовленнєва діяльність.

Мовлення є основою усіх зазначених видів діяльності. Взаємозв'язок мовленнєвої діяльності з іншими видами художньої творчості може бути різноманітним: словесна творчість і образотворча діяльність (діти малюють і складають розповіді до власних малюнків), мовленнєво-творча і музична діяльність (добір музичного твору до своєї казки, музичні асоціації з сюжетом), театралізована та мовленнєво-творча діяльність (сюжетоскладання, дитячий фольклор) тощо.

В українській системі освіти споконвіку використовувалися фольклорні тексти, які є справжнім джерелом людської мудрості, виразником народного світогляду, скарбницею національної духовності. Значну їх частину становить дитячий фольклор.

Поняття «дитячий фольклор» увійшло до науки порівняно недавно. Наукова зацікавленість проблематикою дитячого фольклору також починається у середині XIX ст. й розвивається спершу на тлі такого відомого у фольклористиці напряму як культурно-історичний (Г.С. Сковорода).

Проте новизна терміну не пов'язана з пізнім його походженням. Відповідним фольклорним текстам притаманна глибока старовина. Дитячий фольклор — це сукупність зразків усної народної творчості, яка складається із класичних та сучасних фольклорних форм і функціонує у дитячому середовищі або виконується спеціально для дітей [3].

Мета дитячого фольклору – дати дитині перші відомості про навколишній світ, людські стосунки, формувати кращі риси характеру.

Визначальні риси дитячого фольклору – своєрідність відображення в ньому реального життя, органічне сплетіння елементів реальності й фантастики, потяг до гри словами, їхнім змістом, до таємничості, загадковості.

Отже, усна народна творчість – це багатожанрова система, що складається із прозових, речитативних, пісенних та ігрових творів. До фольклорних здобутків зараховують як творчість самих дітей, так і твори, що виконуються для дітей дорослими. Такий поділ виникає з того, що ігрові й ритміко-інтонаційні можливості дітей залежать від віку.

Зазначимо, з якими жанрами народної фольклористики знайомляться діти середнього дошкільного віку. До них належать твори, що співаються або ритмічно промовляються: ігрові пісні, дражнилки, лічилки, небилиці, заклички, жартівливі пісні, а також прозові приповідки, скоромовки, загадки, казки. Частина з них складена дорослими для дітей, але велика кількість – це творчість самих дітей.

Заняття із використанням віршиків-пісеньок, які не лише розважають дитину, але й розвивають мовлення, пам'ять, інтерес, любов до художнього слова. Наведу приклади найвідоміших: "Ходить гарбуз по городу", "Два півники, два півники", "Я лисичка, я сестричка", "Танцювала риба з раком" та інші.

Невід'ємною частиною освітнього процесу дітей середнього дошкільного віку є вивчення казок, які сприяють формуванню у дітей оцінно-етичних суджень, розвивають художній смак, творчу уяву. Усі групові та деякі

індивідуальні заняття побудовано на основі казкового сюжету, а героями занять є різні барвисті персонажі, наприклад, “Котик та Півник”, “Лисичка та Журавель”, “Півник і двоє мишенят” тощо, що виявляється в яскравому зображенні казкового світу, в захопленості та повчальності. Без сумніву, народна казка – невичерпне джерело вивчення національного колориту, побуту, звичаїв, особливостей національної кухні, природнього середовища.

Фольклорні твори формують у дитини національну художньо-образну картину світу. Адже у казках, легендах, пареміях трапляється дуже багато знакових для української культури слів: *борщ, галушки, піч, пиріжки, рута-м’ята, калина, верба, соловейко та інші.*

Малі фольклорні жанри використовують також для формування родинних стосунків: *Оцей пальчик – наш дідусь до роботи він майструє, оцей пальчик – бабуся – в хаті гарно приберуся, оцей пальчик – наш татусь в нього знань я наберус, оцей пальчик – матінка – казочка і забавляночка, оцей пальчик – саме я, «Петрик» – славне моє ім’я*.

Налагодженню зіпсованих дитячих стосунків сприяють мирилки, що є своєрідним обрядом укладання “мирної угоди” *Через тин вишня нахилилася, дві подружечки посварилися. Тобі яблучко, мені грушечка, не сварімося, моя душечко. Тобі яблучко, мені зернятко, помирімося, моє серденько.*

Велике естетичне значення має лічилочка: *Раз – метелик, два – жучок, три – невтомний павучок, а чотири – бабка спритна, п’ять – то сонечко привітне, шість – потішний світлячок, сім – то джмелик-дивачок, вісім – бджілка-трудівниця, дев’ять – мушка-танцівниця, десять – коник-стрибунець. Тут лічилочці кінець!* Цікаві епітети, якими охарактеризовано комах, допоможуть дитині створити певні художні образи на основі асоціації і, безумовно, мають велике естетичне значення.

Знайомлячи дітей середнього дошкільного віку з різними фольклорними жанрами, ми збагачуємо мовлення дітей жвавістю, образністю, стислістю і влучністю виразів, сприяючи вихованню дітей на народній мудрості. Адресовані дітям *забавлянки, заклички, лічилки, примовляння* звучать, як ласкавий говірок, висловлюючи турботу, ніжність, віру в благополучне майбутнє. Саме це і подобається дітям в малих формах фольклору. Вони задовольняють потребу дитини в художньому слові. Заклички і лічилки прикрашають і збагачують мову дитини, розширюють словниковий запас, розвивають уяву. Адже, щоб використовувати найпростіші лічилки і заклички, дитина повинна досить швидко оцінити ситуацію, як би прикласти її до заклички (до яких саме явищ природи їй потрібно звернутися), знову порівняти їх відповідність і тільки тоді проговорити її.

Однією з фольклорних форм є *приказки і прислів'я*, що представляють собою особливий вид поезії, який століттями вбирав у себе досвід і мудрість багатьох поколінь. Використовуючи у своєму мовленні приказки і прислів'я, діти можуть навчитися лаконічно, яскраво і ясно висловлювати свої почуття і думки, фарбувати свою мову, розвинути вміння творчо вживати слово, образно описувати предмети, даючи їм яскраві і соковиті описи.

У роботі з дітьми над прислів'ями та приказками, необхідно спиратися на принципи поступовості і послідовності ускладнення матеріалу. Спочатку йде безпосереднє знайомство з прислів'ями та приказками, потім разом з дітьми намагаємося зрозуміти їх зміст і призначення в мові, і тільки після цього переходимо до виконання різних творчих завдань: таких, як складання невеликих оповідань за прислів'ям і малювання прислів'їв.

Приклади деяких прислів'їв у розповідях дітей середньої групи:

• *У одного хлопчика не було друзів. Йому було сумно і самотньо. Правильно кажуть: «Людина без друзів, що дерево без коріння»*

• *Маша побачила в магазині лото. Вона попросила тата його купити. Тато купив лото і приніс додому. Маша пограла з ним, а прибирати не захотіла. Тоді тато сказав: «Любиш кататися, люби і саночки возити».*

• *Мій тато працює машиністом у метро. Коли я виросту, я теж буду водити поїзди як тато, адже яблуко від яблуні недалеко падає.*

Беззаперечною є вагома роль загадок у розвитку процесів мислення і мовлення дітей середнього дошкільного віку, поетичному сприйманні навколишнього світу, естетичному вихованні загалом. Наведемо приклади загадок: *Сидить дівиця у коморі, а коса її надворі (Морква); За лісом, за пралісом золота паляниця печеться (Сонечко); Один баранець пасе тисячі овець (Місяць і зорі)* та інші. Загадки відзначаються невеликим обсягом, римованою формою, легкістю для запам’ятовування, і викликають велике зацікавлення у дітей.

Використання загадок у роботі з дітьми сприяє розвитку в них навичок мовлення-доказу і мови-опису. Вміти довести – це не тільки вміти правильно, логічно мислити, але і правильно висловлювати свою думку, втілюючи їх в точну словесну форму. Мова-доказ, що вимагає особливих, відмінних від опису мовних зворотів, граматичних структур, особливої композиції [4].

При відгадуванні загадок рекомендують ставити перед дитиною конкретну мету: не просто відгадувати загадку, а довести, що відгадка правильна. Необхідно вчити дітей сприймати предмети та явища навколишнього світу у всій повноті і глибині зв’язків і відносин. Заздалегідь знайомити з тими предметами і явищами, про які будуть пропонуватися загадки. Тоді докази будуть більш обґрунтованими та повними.

Систематична робота з розвитку в дітей навичок мови-доведення при поясненні загадок розвиватиме вміння оперувати різноманітними та цікавими аргументами для кращого обґрунтування відгадки [4-5].

Придумування і відгадування загадок позитивно впливає на розвиток мовлення дитини. Вони збагачують дитяче мовлення за рахунок багатозначності деяких понять, допомагаючи помічати вторинні значення слів, а також формують уявлення про те, що таке переносне значення слова. Окрім того, правильно підібрані загадки допоможуть засвоїти граматичну та звукову будову рідної мови. Розгадування прихованого змісту дозволяє розвивати здатність до узагальнення, аналізу; допомагає сформувати вміння робити самостійні висновки, розвинути вміння лаконічно і чітко виділяти найбільш виразні, характерні ознаки явища чи предмета [6].

Скоромовки та чистомовки - фраза (або декілька фраз) з часто повторюваними однаковими звуками. Вони лаконічні й чіткі за формою, глибокі і ритмічні. З їх допомогою діти навчаються чистому і виразному промовлянню слів і виразів, проходять школу художньої фонетики.

Казка як прозовий жанр усної народної поезії існує у світовій мовознавчій спадщині з прадавніх часів. У авторських казках І. Франка, К. Ушинського, В. Сухомлинського блискавично проявила себе вражаюча міць мовленнєвої творчості українського народу. Притаманна їм надзвичайна простота, яскравість, образність, особливість відтворювати споріднені літературні форми і образи змушують виділяти казки як першочерговий фактор розвитку зв'язного мовлення дітей дошкільного віку. Народні казки «Пан Коцький», «Солом'яний бичок», «Двоє жадібних ведмежат» розкривають перед вихованцями влучність і виразність літературних образів, показують багатство виражальних засобів, насичують гумором, живими і образними виразами мовлення дошкільнят [7].

Так, за комплексною освітньою програмою «Стежинки у Всесвіт» для дітей раннього та передшкільного віку [2, с. 170] визначено показники художньо-мовленнєвої компетенції дітей середнього віку, а саме:

правильно використовує багатозначні слова;

добирає синоніми, антоніми, класифікує предмети за ознаками, властивостями; недостатньо розуміє переносне значення слів;

користується образними виразами (*кіт-воркіт, маки-маківочки*);

знає прислів'я, загадки, скоромовки, приказки, використовує фразеологічні звороти відповідно до ситуації, звуконаслідувальні слова;

переказує знайомі оповідання й казки;

знає напам'ять вірші, забавлянки, пісні;

активно вступає в мовленнєве спілкування з дорослими та дітьми, стежить за правильною побудовою речень і вимовою всіх звуків у словах.

Отже, можемо констатувати, що використовуючи різні жанри дитячого фольклору в доступній формі, ми ознайомлюємо дітей з довкіллям, вводимо їх у доросле життя, розвиваємо дитяче мовлення, збагачуємо словник образними виразами та поетичними рядками, сприяємо виробленню дикції та інтонаційної виразності, позитивно впливаємо на емоційний стан та настрій дітей.

Доведено, що використання фольклору в навчально-виховному процесі є необхідною складовою сучасного національного виховання, тому варто враховувати й регіональну своєрідність народної творчості. Питання дослідження не є вичерпним і потребує подальшого вивчення.

Список літератури

1. Богуш А. М. Українське народознавство в дошкільному закладі : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Вища шк., 2002. 407 с.

2. Стежинки у Всесвіт : комплексна освітня програма для дітей раннього та передшкільного віку / автор. колектив ; наук. керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя, 2020. 240 с.

3. Маліновська Н.В. Формування мовленнєвої компетенції дітей дошкільного віку засобами казки // *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету : Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : [зб. наук. пр.]. 2011. Вип. 1 (44). С. 198-201.

4. Калуська Л. В. Дивокрай : [у 2-х кн.] : Вибрані дидактико-методичні матеріали для працівників дошкільних закладів / Л. В. Калуська. — Тернопіль : Мандрівець, 2007. Кн. 1. 320 с.

5. Крутій К. Сучасне заняття та освітні ситуації //Дошкільне виховання. Науково-методичний журнал. – 2016. − № 9. – С. 6–10.

6. Крутій К.Л. Емпіричне дослідження вільної гри дитини в умовах закладу дошкільної освіти під час проведення «Дня без іграшок» / *Гуманізація навчально-виховного процесу. Збірник наукових праць*. № 1 (93). 2019. С. 26-44.

7. Kruty K. Preparation of future preschool teachers to the implementation of «anji play» educational practice in the training process during reflection workshops / *Підготовка майбутніх фахівців початкової та дошкільної освіти: стратегії реформування : колективна монографія* / за ред. В. М. Чайки, О. І. Янкович. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2019. С.209-228.

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ НОВОГО ПАРЯДКУ АКРЕДИТАЦІЇ ОСВІТНІХ ПРОГРАМ

Лагодинський Олександр Сергійович,
доктор педагогічних наук, професор
Воєнно-дипломатична академія імені Євгенія Березняка

Запуск роботи Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти України у 2019 році та започаткування нового формату акредитаційної експертизи (АЕ) освітніх програм (ОП) в закладах вищої освіти (ЗВО) зумовили перегляд існуючих ОП, їх змісту, логічності викладення освітніх компонентів (ОК) та приведення їх у відповідність до загальних та фахових компетентностей й програмних результатів навчання (ПРН).

Нова філософія, виражена в місії Національного агентства, полягає у тому, щоб «стати каталізатором позитивних змін у вищій освіті та формування культури її якості», результатом чого має бути підвищення якості освітніх послуг в Україні й визнання якості наукових результатів вітчизняних науковців у світі [1].

Нова парадигма акредитації ОП є одним із дієвих кроків для приєднання України до Європейського освітнього простору, що сприятиме якості підготовки наших фахівців та їх конкурентоздатності на світовому ринку праці. Іншомовна підготовка є важливим елементом ОП за будь-якою спеціальністю й потребує безумовного удосконалення з огляду на нові критерії оцінювання якості вищої освіти.

У зв’язку з цим, існує нагальна необхідність викласти напрямки удосконалення навчання і викладання ОК «Іноземна мова» в межах ОП немовних спеціальностей закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання з огляду на критерії оцінювання [2, с. 10-63].

У контексті 1-го критерію АЕ – Проектування та цілі ОП – вбачається за необхідне активно враховувати пропозиції стейкголдерів при формулюванні цілей ОП та визначенні ПРН за ОК «Іноземна мова»; переглядати цілі ОП та ПРН стосовно іншомовної підготовки на предмет чіткої відповідності тенденціям розвитку ринку праці та спеціальності; запозичувати і враховувати досвід іншомовної підготовки з аналогічних вітчизняних та іноземних ОП; перевіряти ПРН за ОК «Іноземна мова» на відповідність результатам навчання за стандартом вищої освіти відповідної спеціальності.

Удосконалюючи ОП за 2-м критерієм – Структура та зміст ОП – необхідно переконатися, що зміст ОК відповідає об’єкту вивчення й діяльності, змісту предметної області, а також видам мовленнєвої діяльності, якими має оволодіти здобувач освіти; чи викладання ОК дає можливість формувати індивідуальну освітню траєкторію здобувачів освіти; чи ОК передбачає практичну підготовку і

чи мають можливість здобувачі застосовувати іноземну мову на практиці; чи ОК сприяє набуттю здобувачами соціальних навичок, які форми і методи навчання цьому сприяють.

Удосконалення іншомовної підготовки у рамках 3-го критерію – Доступ до ОП та визнання результатів навчання – передбачає, що під час вивчення ОК «Іноземна мова» визнаються результати, отримані здобувачами в неформальній освіті.

Критерієм 4 Навчання і викладання за ОП передбачено, що в іншомовній підготовці використовується студентоцентрований підхід; перевага надається активним методам навчання (іграм, дискусіям, проектам тощо). Науково-педагогічні працівники мають можливість самостійно обирати методи навчання згідно з принципами академічної свободи. Здобувачам освіти належним чином надається інформація щодо порядку та критеріїв оцінювання успішності за ОК. При цьому зміст ОК систематично переглядається та оцінюється.

Критерій 5 Контрольні заходи, оцінювання здобувачів вищої освіти та академічна доброчесність – передбачає, що форми контрольних заходів та критерії оцінювання здобувачів за ОК чіткі й зрозумілі, дають можливість встановлювати результати навчання, а також заздалегідь оприлюднюються. Необхідно також враховувати, що форми контрольних заходів мають бути якомога об’єктивними. Крім цього, значну увагу необхідно звернути на дотримання академічної доброчесності під час здійснення іншомовної підготовки.

У контексті критерію 6 – Людські ресурси – необхідно звернути значну увагу на професійну кваліфікацію викладачів за ОК, наявність системи їх професійного розвитку, а також моніторингу рівня їх професіоналізму.

Критерій 7 – Освітнє середовище та матеріальні ресурси – дає можливість ЗВО забезпечити належний рівень навчально-матеріальної бази з іншомовної підготовки (лінгафонні лабораторії, спеціалізовані аудиторії, методичні кабінети з іноземної мови та ресурсні центри), а також забезпечити необхідну освітню, та інформаційно-консультативну підтримку здобувачів.

У рамках критерію 8 –Внутрішнє забезпечення якості ОП – необхідно, щоб пропозиції здобувачів та роботодавців враховувалися належним чином під час перегляду ОК.

Удосконалюючи іншомовну підготовку в контексті Критерію 10 – Навчання через дослідження – (на освітньо-науковому рівні) необхідно пересвідчитися, щоб зміст іншомовної підготовки аспірантів відповідав їхнім науковим інтересам і забезпечував їх повноцінну підготовку до дослідницької та викладацької роботи у ЗВО.

Загалом, приведення змісту іншомовної підготовки до вимог критеріїв, за якими здійснюється акредитація ОП, не може проходити відірвано від змісту інших ОК. Підготовка до АЕ є, передусім, завданням для усього академічного та допоміжного складу ЗВО, усіх стейкголдерів, зацікавлених у якості підготовки за ОП.

Список літератури

1. Стратегія національного агентства із забезпечення якості вищої освіти до 2022 р. *Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти*: веб-сайт. URL: https://naqa.gov.ua/місія-та-стратегія-агентства/ (дата звернення: 24.02.2022).

2. Рекомендації щодо застосування критеріїв оцінювання якості освітньої програми / за ред. Бутенко А.П., Єременко О.В., Квіт С.М. Оріон, 2020. 66 с.

РОЛЬ ВИКОРИСТАННЯ ІМІТАТОРІВ ДЛЯ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ХІРУРГІЇ

Лебідь Ольга Валеріївна
д.пед.наук, професор кафедри інноваційних технологій
з педагогіки, психології та соціальної роботи
Університету Імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро

Чухрієнко Алла Вікторівна
магістрантка 1-го року навчання,
спеціальність 011 «Освітні, педагогічні науки»
Університету імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро

Сучасний світ високотехнологічної медицини висуває підвищені вимоги до надання медичних послуг. Реформування та модернізація галузі охорони здоров'я, підвищення стандартів якості надання медичної допомоги населенню потребують від медичного персоналу не тільки досконального опанування теоретичної бази, а й набуття певного практичного досвіду [1].

Симуляційне навчання – важливий компонент у якісній підготовці кваліфікованого спеціаліста, що використовує імітаційну модель професійної діяльності з метою надання можливості кожному здобувачеві освіти здійснювати професійну діяльність або її елемент відповідно до стандартів професійної освіти та/або правил надання медичної допомоги.

Метою симуляційного навчання є наближення імітаційної діяльності під час практичного заняття до реальної клінічної ситуації з високим ступенем вірогідності. Саме за дотриманням стандартизованих симуляційних методів і правил можна сформувати у здобувачів освіти професійні компетенції, що відповідають стандартам вищої професійної освіти, розвинути креативність мислення та здатність надання медичної допомоги, удосконалити особисті й командні навички, підвищити готовність до реальної практичної діяльності [2].

Для студентів (в майбутньому лікарів хірургічного профілю) визначення груп крові є важливим практичним навиком, яким вони мають оволодіти на третьому курсі. Але ще 10 років тому кров для проведення вищевказаної процедури забирали у хворих. Це носило небезпечний характер, адже для роботи з нативними тканинами необхідно дотримуватися правил, якими студенти-медики частіше нехтували. Нам вдалося розробити імітаційну кров, яка ідентична до справжньої як візуально, так і функціонально, тобто своїми властивостями.

Отримані теоретичні узагальнення були апробовані на кафедрі хірургії Дніпровського державного медичного університету. Серед розробок кафедри використано тренажер для відпрацювання хірургічних навичок на основі Патенту на корисну модель №122205 «Спосіб визначення групи крові за системою АВ0» від 26.12.2017 р. [3]. Дослідження проводилося зі студентами 3-го курсу, напряму підготовки «Медицина» та охопила 50 студентів. Студенти

були розподілені на 2 групи: основна група – в якій проводилися заняття із використанням зазначеного вище імітатору (n=30) та група спостереження, в якій він не використовувався (n=20).

Спосіб ґрунтується на відтворенні реакції гемаглютинації при визначенні групи крові за допомогою задіяних імітаторів цільної крові та комплектів цоліклонів анти-А та анти-В. Дана процедура виключає труднощі щодо застосування, зберігання та є повністю безпечною для студентів. Це допомагає закріпити знання, вміння, самостійність та впевненість, що важливо для професійної компетентності лікаря.

За результатами запровадження імітатора серед студентів було проведене опитування. Виявилося, що 90% студентів вважають дану методику дієвою для засвоєння ними практичних навичок з визначення групи крові за системою АВ0; 6,7% притримуються думки щодо доцільності лише теоретичного опрацювання їх; а 3,3 % студентів думають, що даний імітатор є недоцільним у вивченні хірургії, пояснюючи це тим, що не цікавляться хірургією як майбутньою спеціальністю.

Таким чином, стандартизація симуляційних методів у освіті та науці дозволяє розвинути широкий спектр професійних компетенцій у здобувачів освіти без завдання шкоди пацієнту та самому собі, надає об’єктивну оцінку досягнутого рівня професійної підготовки кожного фахівця. Стандартизовані методи імітаційного навчання є впорядкованими, прозорими та контрольованими, що є високим критерієм об’єктивності оцінки як окремих методів, так і симуляційної освіти в цілому [4,5].

Список використаних джерел

1. Sellberg C., Lindmark O., Rystedt H. Learning to navigate: the centrality of instructions and assessments for developing students’ professional competencies in simulator-based training. WMU J Marit Affairs. 2018; 17: 249-265.

2. So H.Y., Chen P.P., Wong G.K., Chan T.T. Simulation in medical education. JR Coll Physicians Edinb. 2019; 49: 52-7.

3. Лященко П.В., Кришень В.П., Трофімов М.В., Баранник С.І., Мунтян С.О. Патент на корисну модель № 122205 Україна. Спосіб визначення групи крові за системою АВ0. № u201707355; заявл. 12.07.2017; опубл. 26.12.2017, Бюл. №24.

4. Ілащук Т.О., Мікулець Л.В. Симуляційні технології навчання при вивченні пропедевтики внутрішніх хвороб. *Вдосконалення вищої медичної освіти*. 2017. №2. С. 9-11.

5. Shaharan S., Neary,P. Evaluation of surgical training in the era of simulation. *World journal of gastrointestinal endoscopy*. 2014. 6(9). Pp. 436-447.

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Лупол Катерина Леонідівна
Здобувач ступеня вищої освіти «бакалавр»
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського (Україна)

Присяжнюк Лариса Андріївна
кандидат педагогічних наук, доцент
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського (Україна)

Нині модернізація системи дошкільної освіти передбачає формування у дітей елементів екологічного світорозуміння, основ природничо-екологічної компетентності, позитивного емоційно-ціннісного ставлення до природного довкілля. Головним керівником та організатором навчально-виховної діяльності у закладі дошкільної освіти є вихователь, який повинен володіти певною сукупністю знань, умінь, навичок. Для досягнення найвищих результатів необхідно здійснювати пошук ефективних шляхів формування у старших дошкільників природничо-екологічної компетентності.

Необхідність та важливість формування природничо-екологічної компетентності підкреслюється в законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту». Положення нормативно-правових актів забезпечуються Національною стратегією розвитку освіти в Україні, Концепцією екологічної освіти, Базовим компонентом дошкільної освіти. Зокрема, у Базовому компоненті дошкільної освіти наголошується на сутності поняття «природничо-екологічна компетентність». В освітніх програмах «Дитина», «Впевнений старт», «Світ дитинства» проблему формування природничо-екологічної компетентності у дошкільників чітко визначено як одну з найголовніших складових повноцінного розвитку дітей дошкільного віку.

Н. Горопаха, Н. Лисенко, І. Паласевич, З. Плохій, О. Половіна, Г. Скірко, Г. Чорна, Н. Яришева наголошують на тому, що педагоги в умовах закладу дошкільної освіти повинні використовувати різні форми організації роботи по ознайомленню дошкільників з природою. На слушну думку І. Паласевич, «необхідно так зорганізовувати діяльність дітей, щоб через їхні власні відкриття, розв’язання проблемних завдань, багатоманітні дії з природними об’єктами вони здобували нові знання про навколишній світ, усвідомлювали його красу, берегли, охороняли та примножували його» [1].

О. Половіна зауважує, що формування у старших дошкільників природничо-екологічної компетентності можливе лише за умов комплексного впливу на особистість дитини [2]. Г. Скірко, Г. Чорна підкреслюють, що саме у дошкільному дитинстві мають сформуватись основи природничо-екологічної

компетентності, які стануть підґрунтям для всебічного і гармонійного розвитку особистості. Педагогам закладів дошкільної освіти варто усвідомлювати, що робота з еколого-природничої освіти, екологічного виховання має бути систематичною та послідовною. При цьому в тісному взаємозв'язку повинні виступати всі форми і види навчально-виховної діяльності [3].

Наразі потребують розв'язання питання, пов'язані із пошуком доцільних шляхів формування у старших дошкільників природничо-екологічної компетентності, які б максимально сприяли реалізації визначених державними стандартами цілей екологічної освіти. Крім того, варто надати особливої уваги методичним аспектам формування екологічної культури й емоційно-ціннісного ставлення до природного середовища у дошкільників.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні шляхів формування у старших дошкільників природничо-екологічної компетентності, які мають бути спрямовані на накопичення конкретних знань про природу та виховання позитивно емоційно-ціннісного ставлення до її компонентів.

Аналіз науково-методичної літератури, вивчення передового педагогічного досвіду, дозволили виокремити деякі шляхи формування у старших дошкільників природничо-екологічної компетентності в умовах закладу дошкільної освіти:

1) організація різних видів занять в процесі ознайомлення дітей з природним довкіллям;

2) проведення екскурсій, повсякденних та цільових прогулянок у природу;

3) використання технологій освітніх ситуацій, освітніх подорожей;

4) організація гурткової роботи з екологічного виховання.

Шлях 1. Організація різних видів занять в процесі ознайомлення дітей з природним довкіллям. Заняття – ефективна форма організації роботи з формування у старших дошкільників природничо-екологічної компетентності. На думку Н. Лисенко, у процесі ознайомлення дітей з природним довкіллям, заняття розглядаються як основна форма їх навчально-пізнавальної діяльності тому що: дають змогу формувати знання у всіх дітей одночасно, у певній послідовності та враховуючи можливості дітей, природного оточення, логіки засвоєння програмованого змісту; під керівництвом вихователя відповідно до освітньої програми у дітей формуються системні знання, розвиваються пізнавальні процеси, формується адекватне ставлення до природи [4].

Т. Дорошенко, В. Мацько зауважують, що навчання на заняттях з ознайомлення дітей з природою здійснюється різними методами і прийомами, а їх вибір залежить від виду заняття та його завдань. Так, дослідники відмічають, що у старших групах на заняттях переважають словесні та практичні методи, широко використовуються проблемні завдання, експериментування, моделювання тощо [5].

У педагогічній літературі [4; 6; 7] подається класифікація занять з ознайомлення дітей з природою залежно від дидактичної мети, що вирішується на занятті та від спрямованості змісту, який повинен відповідати основним концептуальним положенням Базового компонента дошкільної освіти.

Н. Яришева описує заняття за дидактичною метою, які поділяються на такі види: заняття з формування нових знань; заняття на закріплення раніше засвоєних знань; заняття з контролю за якістю засвоєння знань, умінь, навичок (підсумкові); комбіновані заняття [7]. Г. Бєленька, Н. Лисенко, Т. Науменко, О. Половіна відмічають, що залежно від спрямованості змісту заняття поділяються на односпрямовані (предметні) та різноспрямовані (комплексні, інтегровані). Так, дослідники зазначають, що предметні заняття дозволяють сформувати у дошкільників чітку систему уявлень, знань, певні вміння й навички в межах окремих освітніх галузей [6].

Н. Лисенко зауважує, що різноспрямовані заняття – комплексні та інтегровані суттєво відрізняються. Зокрема, комплексні заняття спрямовані на різнобічне рокритття сутності певної теми засобами різних видів діяльності, що послідовно змінюють одна одну, інтегровані – розкривають цілісну сутність певної теми засобами різних видів діяльності [4].

Ефективність занять залежать від їх підготовки і проведення. Обравши тему заняття, вихователь повинен розробити програмні завдання (освітні, виховні, розвивальні). Вибір методів залежить від дидактичної мети, змісту пізнавального матеріалу, особливостей природного оточення, вікових можливостей дітей. Необхідно приділяти увагу розміщенню дітей – півколом, за столами, буквою «П» або стрічкою для того, щоб забезпечити їх активність на занятті. Важливо підбирати наочні посібники – картинки, малюнки, гербарії до заняття. Крім того, вихователеві потрібно продумати хід заняття та скласти план-конспект. У ході заняття необхідно залучати усіх дітей у групі до виконання завдань. Наприкінці заняття вихователь підводить підсумки, користується педагогічною оцінкою навичок і умінь, ставлення дітей до заняття, їхньою пізнавальною активністю [7].

Шлях 2. Проведення екскурсій, повсякденних та цільових прогулянок у природу. Педагогові варто пам’ятати, що еколого-природничі знання дитині доцільніше отримувати в пізнавальній діяльності. Саме тому необхідно організовувати екскурсії, цільові та повсякденні прогулянки у природу. Зокрема, завдяки екскурсіям діти мають змогу спостерігати і вивчати різноманітні предмети і явища у природних умовах. Особлива цінність екскурсій у природу як специфічної форми проведення заняття в тому, що на екскурсіях діти знайомляться з явищами природи, з рослинами і тваринами в середовищі їх існування, з перетворюючим впливом людини на природу [4].

Екскурсії – найцінніші заняття для екологічного виховання, формування бережливого ставлення до природи; формування практичних умінь діяти у природі; розширення словника, розвитку мовлення; формування естетичних почуттів і смаків; фізичного розвитку дітей, зміцнення їх здоров’я; розвитку інтелектуальної сфери дитини. За тематикою екскурсії поділяють на екскурсії в природу (на природні і штучні рослинні угруповування) та екскурсії на сільськогосподарські об’єкти. Успіх проведення екскурсії залежить від підготовки. Методика проведення екскурсій передбачає реалізацію трьох етапів, на кожному з яких вирішуються широке коло завдань:

– на підготовчому етапі відбувається визначення теми і мети екскурсії; конкретизація програмного змісту; вибір місця проведення; уточнення

маршруту; підготовка обладнання; підбір художнього матеріалу, дидактичних засобів; підготовка дітей;

– під час основного етапу необхідно провести колективне спостереження (за трьома-чотирьома об'єктами у старшій групі); зібрати природний матеріал; провести дидактичні ігри для закріплення отриманих знань;

– на підсумковому етапі вихователь повинен провести підсумкову бесіду.

Окремо варто виділити післяекскурсійну роботу, на якій відбувається залучення дітей до експериментальної діяльності, праці в природі; організація художньо-творчої діяльності [7].

Прогулянки – форма роботи, де діти спостерігаючи, знайомляться з тими ознаками об'єктів природи та явищами, які відбуваються протягом тривалого часу. Обсяг програмного матеріалу, що намічається для реалізації на прогулянці, значно менший від екскурсій. Г. Скірко, Г. Чорна зазначають, що прогулянки дають вихователю можливість організовувати спостереження за природою, ігри із дидактичними, природничими матеріалами. Такі види діяльності закріплюють знання та є важливим чинником формування у старших дошкільників природничо-екологічної компетентності [3].

Прогулянки класифікують на повсякденні та цільові. Повсякденні прогулянки – обов'язковий режимний процес в закладі дошкільної освіти, який має важливе значення для фізичного, нервово-психічного розвитку дітей. Цільові прогулянки проводяться з пізнавально-практичною метою, збагачують уявлення та дають змогу краще пізнати природне довкілля [7].

Шлях 3. Використання технологій освітніх ситуацій, освітніх подорожей. В умовах сучасного закладу дошкільної освіти, необхідно використовувати нові форми організації роботи в процесі ознайомлення дітей з природним довкіллям, зокрема освітні ситуації та освітні подорожі.

Як зазначає К. Крутій, «освітня ситуація – це ситуація освітнього напруження, що виникає спонтанно або спеціально організована вихователем і розв'язання якої передбачає спільну діяльність усіх її учасників». Мета освітньої ситуації – створити разом з дітьми певний освітній результат під час спеціально організованої діяльності. Освітні ситуації бувають дослідницько-пошукові, комунікативно-діалогові та ігрові. Виділено етапи постановки та розв'язання освітніх ситуацій. Так, на етапі комунікативної діяльності педагог повинен зацікавити дітей ситуацією, запропонувати їм завдання та забезпечити його прийняття; під час пізнавальної діяльності висуваються припущення шляхом залучення дітей до активної участі; на етапі перетворювальної діяльності перевіряються припущення, діти створюють освітню продукцію у вигляді малюнків, аплікацій, моделей, розповідей; під час оцінно-контрольної діяльності відбувається підбиття підсумків, оцінювання досягнень дітей тощо [8].

На слушну думку К. Крутій, Т. Грицишиної, І. Стеценко, «освітня подорож – це педагогічна технологія, яка має свої особливості та передбачає зіткнення дошкільників із реальною або віртуальною проблемою, активізацію дослідницької діяльності дітей, є формою спільної партнерської діяльності дорослого з дітьми». Основними принципами організації освітньої подорожі є: створення умов для безпосередньої взаємодії дітей з об'єктами природи;

організація спеціальної діяльності, у процесі якої на підставі спостережень, відчуттів у дошкільників буде відбуватись формування нових уявлень; організація самостійної діяльності дітей; створення умов для самостійного вибору джерел отриманої інформації тощо [9].

Важливо, що під час освітньої подорожі, дитина може точно знати мету своєї подорожі, а тому отримані знання будуть усвідомленими і зрозумілими. В освітніх ситуаціях, освітніх подорожах приділяється увага самостійному, активному пізнанню дитиною об'єктів та явищ природи. О. Соцька наголошує, що активне засвоєння дітьми екологічних знань, аналіз навчальної інформації забезпечить формування свідомого сприйняття природного оточення [10].

Висуваються певні вимоги до організації освітніх подорожей. При плануванні часу подорожі необхідно враховувати вікові особливості старших дошкільників, специфіку самої подорожі. Зокрема, освітня подорож складається з чотирьох ключових етапів, які складають єдине ціле і реалізуються послідовно:

– на пропедевтичному етапі доречно провести бесіду в процесі якої з дітьми варто обговорити напрямок руху, завдання на кожній станції, познайомити з ресурсами, які можна використовувати тощо;

– на підготовчому етапі вихователь пропонує дітям тему, і проблему, яка здатна «повести» їх у подорож, обирає об'єкти дослідження, формулює запитання і завдання для маршутного листа;

– під час роботи з маршрутним листом, дошкільники, працюючи у групах, самостійно досліджують об'єкти природного довкілля;

– під час захисту дітям пропонується відстояти свою думку, розповісти про ті факти, з якими познайомилися під час подорожі і т.д [9].

Шлях 4. Організація гурткової роботи з екологічного виховання. Гурток є додатковою організаційною формою освітнього процесу у закладі дошкільної освіти. Гурткова робота з ознайомлення з природою спрямована на розширення і поглиблення еколого-природничих уявлень у дітей. Зокрема, на гуртках діти виконують різноманітні завдання природознавчого змісту, залучаються до ігрової та природоохоронної діяльності. Робота гуртка може бути присвячена глибшому вивченню окремих тем або розділів навчальної програми, до яких діти виявили особливий інтерес. Наприклад: «Пори року у нашій місцевості», «Рослинний світ нашої місцевості», «Таємниці життя лісу» тощо.

Спілкування з дітьми має бути легким і невимушеним, а залучення до роботи гуртка дітей має відбуватись виключно на добровільних засадах. Педагог, що є керівником гуртка, повинен чітко усвідомлювати головні дидактичні завдання та виважено підходити до вибору найбільш доцільних принципів організації гурткової діяльності. Є. Шкарупа зауважує, що організовуючи гурткову роботу, вихователь має враховувати потреби дітей, а також дотримуватись принципів науковості, активності, систематичності і послідовності, практичної спрямованості гуртка тощо. Крім того, тривалість гурткового заняття визначається навчальними планами і програмами з урахуванням особливостей психофізіологічного розвитку старших дошкільників та допустимого на них навантаження [11].

Педагогічна цінність гурткової роботи полягає в тому, що вона, в основному, зорієнтована на системне розв'язання проблеми організації вільного часу і дозвілля дітей і задовільняє їх різноманітні інтереси, активізовуючи пізнавальну діяльність. Гурткова робота може проводитись у групі або на природі. Основні завдання гурткової роботи спрямовані на: розширення кругозору; прищеплення практичних умінь і навичок; розвиток творчих здібностей дітей. Гурткова робота повинна приносити дітям радість, упевненість у собі, допомагати ґрунтовніше пізнавати природне довкілля та світ навколо себе [12].

Отже, основними шляхами формування у старших дошкільників природничо-екологічної компетентності є організація різних видів занять в процесі ознайомлення дітей з природним довкіллям; проведення екскурсій, повсякденних та цільових прогулянок у природу; використання освітніх ситуацій, освітніх подорожей; організація гурткової роботи з екологічного виховання. На заняттях відповідно до програми у дітей формуються системні знання, розвиваються пізнавальні процеси, здібності, виховується емоційно-ціннісне ставлення до природи.

На екскурсіях діти одержують більш закінчені, ґрунтовніші знання про явища природи. На прогулянках діти знайомляться з тими ознаками об'єктів природи, уявлення про які складаються протягом тривалого часу. У процесі освітніх ситуацій, освітніх подорожей старші дошкільники розширюють межі спілкування, оцінюють свою готовність до дії в різних нестандартних ситуаціях, розвивають такі особистісні якості, як уміння співпрацювати, дослухатися до чужої думки, поступатися своїми інтересами заради іншого. Під час організованої гурткової роботи відбувається розширення еколого-природничих знань, поглиблення пізнавального інтересу до вивчення природи, оволодіння практичними уміннями природоохоронної діяльності.

Список літератури:

1. Паласевич І. Педагогічні умови екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку. *Молодь і ринок.* 2021. № 9 (195). С. 88-92.

2. Половіна О., Гаращенко Л. Формування еколого-природничої компетенції дітей дошкільного віку: здоров'язбережувальний підхід. *Молодий вчений.* 2018. № 8.1 (60.1). С. 47-52.

3. Скірко Г., Чорна Г. Формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності в природі. *Інноваційна педагогіка.* 2021. Вип. 31. Т. 2. С. 163-169.

4. Лисенко Н. Теорія і практика екологічної освіти: дошкільник-педагог: навч.-метод. посіб. для ВНЗ. Київ: Слово, 2009. 400 с.

5. Дорошенко Т., Мацько В. Основи природознавства з методикою в схемах та таблицях: навч. посіб. Кременчук: ПП «Бітарт», 2019. 46 с.

6. Бєлєнька Г., Науменко Т., Половіна О. Дошкільнятам про світ природи. Старший дошкільний вік: навч-метод. посіб. Київ: Генеза, 2013. 115 с.

7. Яришева Н. Методика ознайомлення дітей з природою: навч. посібник. Київ: Вища школа, 1993. 255 с.

8. Крутій К. Сучасне заняття та освітні ситуації. *Дошкільне виховання.* 2016. № 9. С. 6-10.

9. Крутій К., Грицишина Т., Стеценко І. Використання технології освітня подорож як засіб реалізації STREAM-освіти дошкільників. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика.* 2017. № 2. С. 43-48.

10. Соцька О. Від знань та емоцій до еколого-доцільної поведінки. *Дошкільне виховання.* 2014. № 11. С. 24-27.

11. Шкарупа Є. Організація гурткової роботи в умовах ЗДО: теоретичний аспект. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2021. № 1 (339). С. 234-239.

12. Брижак Н. Методика гурткової та клубної роботи в загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах: навч. посіб. Київ: Логос, 2017. 126 с.

ПРОБЛЕМА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ В ВМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Мотуз Тетяна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної, спеціальної педагогіки,
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради

Пісковенко Людмила,
студентка спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки,
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради

Голуб-Петрів Тетяна,
студентка спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки,
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради

Сьогодні вітчизняна система освіти переживає докорінні зміни, пов’язані з політичними, соціокультурними перетвореннями в суспільстві. Особливого значення набули питання, що стосуються системи освітніх послуг, які забезпечують розвиток дітей незалежно від стану їхнього здоров’я та соціального стану. В межах освітніх реформ особливо гостро постало питання значущості запровадження інклюзивного навчання.

В Україні активно розвиваються регіональні моделі інклюзивної практики навчання, при яких діти з особливими освітніми потребами (діти з інвалідністю, які тривалий час хворіють, діти з особливостями розвитку, обмеженими можливостями здоров’я та ін.) включаються в загальноосвітній процес. Але включаються не стихійно, а за умови створення в освітній установі спеціальних умов навчання [1, с. 175].

Інклюзивне навчання передбачає таку організацію освітнього процесу, коли всі діти, незалежно від своїх фізичних, психічних, соціокультурних та інших особливостей включені у загальну систему освіти. У процесі роботи з такими дітьми необхідне встановлення такої взаємодії, за якої відбудеться виникнення емоційно-смислового та позиційного контакту. Найбільш значущим для того, хто навчається, є його взаємодія з усіма учасниками освітнього процесу.

На нашу думку, інклюзивне навчання орієнтоване на рівне ставлення до всіх дітей, на створення певних комфортних умов для дітей з особливими освітніми потребами, встановлення різних форм і рівнів взаємодії, через які

реалізується потреба індивіда в спілкуванні, освіті та розвитку. Організація інклюзивного навчання базується на таких принципах:
1. Цінність людини не залежить від її особливостей та досягнень.
2. Кожна людина має право на спілкування і на те, щоби бути почутою.
3. Кожна людина здатна відчувати та думати.
4. Всі люди потребують один одного.
5. Всі люди потребують підтримки та дружби.
6. Різноманітність покращує всі сторони життя людини.
8. Для всіх, хто навчається, досягнення прогресу швидше може статися в тому, що вони можуть робити, аніж у тому, що не можуть.

Україна має значний позитивний досвід інклюзивного навчання, тобто включення до освітнього процесу всіх учнів, незалежно від особливих потреб і труднощів. Протягом останніх 10 років у кожній області створено розгалужену мережу інклюзивних класів, що забезпечує право кожної дитини на освіту. Проте налагоджена система освіти отримала нові виклики щодо оновлення, пристосування й адаптації до нових умов, пов'язаних з пандемією covid-19. Так, усі заклади освіти, зокрема заклади з інклюзивним навчанням, зобов'язані були вжити всіх заходів і віднайти всі ресурси (матеріальні і людські) для продовження освітнього процесу з використанням технологій дистанційного навчання. Задля забезпечення повноцінного функціонування інклюзивних класів необхідно забезпечити освітній процес з використанням технологій дистанційного навчання таким чином, щоб надати можливість навчання всім учням, включно з учнями з особливими освітніми потребами.

При організації дистанційного навчання в інклюзивних класах/групах варто взяти до уваги основні принципи дистанційного навчання:

1. Принцип активності та самостійності учнів як основних суб'єктів дистанційного навчання.

2. Принцип кооперативної діяльності, що передбачає спільну діяльність учня з педагогом з планування, реалізації, оцінювання та рефлексії процесу навчання.

3. Принцип опори на життєвий досвід дитини, що є важливим елементом компетентнісного підходу у навчанні.

4. Індивідуалізація навчання.

5. Принцип рефлексії, що передбачає осмислення учнями всіх елементів процесу навчання, способів діяльності, і, головне, власних змін.

6. Проблемність, діалогічність та практикоорієнтованість змісту та характеру взаємодії у навчальному процесі.

7. Системність та цілісність навчання. Цей принцип передбачає відповідність змісту, методів, засобів навчання та видів діяльності.

8. Принцип поєднання видів спілкування. З одного боку, здійснення певних комунікацій через Інтернет (відео конференції, електронна пошта, чати) може зняти деякі психологічні бар'єри, сприяти психологічному комфорту учня; з іншого боку, лише у безпосередньому спілкуванні можна відслідковувати динаміку змін потреб учня і траєкторію його розвитку, проводити експертизу

творчих результатів діяльності, вирішення нестандартних ситуацій, сприяти розвитку креативних, комунікативних і рефлексивних здібностей.

Ми вважаємо, що ефективність реалізації дистанційного навчання в інклюзивному класі залежить від таких складників:

– ефективної взаємодії всіх учасників освітнього процесу, незважаючи на те, що вони фізично розділені відстанню;
– доцільності використання педагогом певних педагогічних технологій;
– ефективності розроблених методичних матеріалів та способів їх подачі;
– адаптації навчальних матеріалів для дистанційного опрацювання дітьми з особливими освітніми потребами;
– ефективності зворотного зв'язку;
– ціннісних орієнтацій вчителя щодо організації інклюзивного освітнього середовища.

Успішність і якість реалізації дистанційного навчання більшою мірою залежить від ефективної організації та педагогічної якості матеріалів, педагогічного керівництва, майстерності педагогів, що беруть участь у цьому процесі. Зазначимо, що важливого значення набувають також цінності, які транслює сучасний вчитель, які мають бути гуманістичні за своєю сутністю, оскільки зосереджують у собі широкий спектр всіх духовних цінностей суспільства. Професійні цінності вчителя повинні складати цілісну систему, тільки в цьому випадку вони зможуть виконувати роль головних орієнтирів для організації освітнього процесу, у тому числі в інклюзивному середовищі [2].

Список літератури:

1. Мотуз Т., Пасічник Л., Баранець Я. Інформаційно-комунікаційні технології в інклюзивному середовищі закладу освіти. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. Вип. 2, 2021. С. 172-181.

2. Мотуз Т.В. Цінності професійної діяльності вчителя нової української школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр.* / [редкол.: А.В. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 70, Т. 3., С. 85-88

ПРОЕКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ НА УРОКАХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Міколута Дінара Олександрівна
студентка ІІІ курсу факультету початкової освіти
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Науковий керівник:
Байдюк Любов Миколаївна,
викладач факультету початкової освіти
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Сучасна іноземна мова приділяє велику увагу креативній, творчій діяльності учнів на уроках і вдома. На практиці викладання англійської мови на сучасному етапі викладається з використанням різноманітних технологій: проектних, інформаційних, модульно-блокових технологій.

Нашою метою є дослідження особливостей впровадження проектної технології на уроках англійської мови у початковій школі. Якщо систематично використовувати на уроках метод проектів, то можна очікувати формування комунікативної компетентності учнів, що в свою чергу сприятиме, продуктивному засвоєнню навчального матеріалу та розвитку навичок його практичного використання, збагаченню соціального та комунікативного досвіду школярів, підвищенню пізнавальної активності та мотивації навчання.

На запитання "Чому саме проектна робота?" можна дати такі відповіді:

- тому, що проектна робота мотивує (учні пишуть про себе – свою сім'ю, свій дім, свої інтереси і уподобання). Працюючи над проектом, учні проводять невелику дослідницьку роботу з теми, яка їх цікавить. Учні займають активну позицію під час проектної роботи. Учні можуть виконати свій власний проект – великий чи малий, простий чи складний. Наприклад, деякі учні в класі можуть слабше знати мову за інших, але це їм не заважатиме у процесі виконання проекту виявити здібності до проектування чи ілюстрування своєї роботи або знайти оригінальний підхід до презентації проекту.
- тому, що проектна робота особистісно зорієнтована (готуючи розповідь в письмовій формі, учні відкривають для себе значення мови. Зосереджуючи увагу на темі, що вивчається англійською мовою, учні мають можливість ознайомитись з особливостями культури англомовних країн, порівняти їх зі своїми уявленнями і таким чином збагатити власне розуміння інших культур).
- тому, що проектна робота має загальноосвітню цінність (більшість шкільних програм вимагають, щоб викладання предметів сприяло розвитку в учнів ініціативи, незалежності, уяви, самодисципліни, співпраці з іншими учнями і корисних дослідницьких навичок). Проектна робота є практичним шляхом реалізації цих освітніх цілей на уроці та в позаурочний час.

Проектна технологія – це гнучка модель організації навчального процесу, зорієнтована на творчу самореалізацію особистості, розвиток її можливостей у процесі створення нового продукту учнем під контролем вчителя [2, с.225].

Мета цього виду роботи – дати учням можливість виконати незалежну роботу, побудовану на знанні мови та уміннях і навичках, здобутих упродовж певного періоду вивчення теми. Проектна технологія ідеальна для різнорівневих груп, оскільки кожне завдання може бути виконане учнями, що мають різний рівень підготовки. У процесі проектної діяльності учні спілкуються між собою і з навколишнім світом англійською мовою.

Практична мета виконання проектної роботи може базуватись на удосконаленні різних умінь та навичок.

Проекти учнів – це самостійно спланована та реалізована робота, в якій мовленнєве спілкування вплетене в інтелектуально-емоційний контекст іншої діяльності. Опановуючи культуру проектування, школяр привчається творчо мислити, самостійно планувати свої дії, естетично реалізувати засвоєні засоби і способи роботи, а також удосконалює свої навички і культуру міжособистісного спілкування та співробітництва.

Головними цілями використання проектної технології на уроках англійської мови є наступні [3, с. 15]:

- показати вміння окремого учня чи групи учнів використовувати набутий у школі дослідницький досвід;
- реалізувати свій інтерес до предмета дослідження, примножити знання про нього;
- продемонструвати рівень володіння англійської мовою;
- піднятися на вищий щабель освіченості, розвитку, соціальної зрілості.

При впровадженні проектної технології на уроках англійської мови доцільно застосовувати наступні види проектів:

- ✓ інформаційні – спрямовані на навчання цілеспрямованого збирання інформації, її аналізу та використання;
- ✓ дослідницькі – вимагають чіткого визначення загальної проблеми дослідження, його головної мети, конкретних задач та методів їх розв'язання;
- ✓ ігрові – передбачають виконання ігрових ролей у моделях чи ситуаціях, що об’єднуються загальною ідеєю;
- ✓ творчі – діяльність учасників спрямована на те, щоб створити оригінальне есе або вірш, придумати казку або оповідання, малюнок, колаж тощо;
- ✓ практичні (практично-орієнтовані) – кінцевим продуктом таких проектів може бути газета, Web-сторінка, оформлений стенд, суспільна акція тощо [4, с. 21-23].

Школярі повинні навчитися самостійно знаходити потрібну інформацію і звертатися по допомогу до вчителя тільки у тих випадках, коли вони самі не можуть знайти відповідь на запитання. Діти також мають навчитися планувати свої дії і самостійно вирішувати, які матеріали їм знадобляться для виконання завдань проекту і де вони їх можуть знайти.

Проект здійснюється за певною схемою [2, с. 227]:

- підготовка до проекту (ретельне вивчення індивідуальних здібностей, інтересів кожного учня; вибір теми проекту, формулювання проблеми);
- організація учасників проекту (формування груп учнів);
- виконання проекту (пошук нової додаткової інформації, її обговорення та документування);
- презентація проекту (захист власного проекту, виступ перед іншими учнями);
- підведення підсумків проектної роботи.

Важливою умовою ефективної роботи над проектом є підтримання доброзичливої атмосфери, яка спонукає до спілкування і дозволяє учням відчути почуття успіху.

Так чому ж варто займатися проектною роботою? Вважаємо, що цей метод дає можливість учням самим обирати форми, напрямки, види проектів. Крім того, проектна робота заохочує учнів до творчих експериментів, креативного мислення, вона продуктивно з'єднує дітей різних рівнів та здібностей. Цей вид роботи дозволяє перетворити простий урок на справжнє дійство, де учні яскраво презентують свій проект, або замінити звичну контрольну роботу на свято творчості.

Проектна технологія переважає серед традиційних методів навчання, серед яких є підвищення мотивації учнів при вивченні англійської мови, наглядна інтеграція знань з різних шкільних предметів, простір для творчої діяльності [1, с. 2-5].

Отже, проектна технологія забезпечує особистісно-орієнтоване виховання і навчання, формування комунікативної компетенції із загальними завданнями і цінностями національної та європейської освіти. Відтак упровадження проектної технології на уроках англійської мови дозволяє вдосконалити навчальний процес, підвищити мотиваційний рівень учнів, сприяти розвитку їх творчих здібностей та ефективно вирішувати завдання особистісно-орієнтованого підходу в навчанні міжкультурного спілкування.

Список використаних джерел

1. Ананьєва І. Використання різних видів проектної діяльності на уроках – розвиток творчої і талановитої особистості / І. Ананьєва // Англійська мова та література. – 2010. – №5. – С. 2-6.

2. Купрікова С. В. Шляхи реалізації проектної методики при навчанні іноземної мови / С. В. Купрікова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2013. – №4. – С. 223-230.

3. Скоцька Ю. Активізація пізнавальної діяльності учнів засобами проектного навчання / Ю. Скоцька // Іноземні мови у сучасній школі. – 2012. – №6. – С. 14-17.

4. Цимбал О. М. Проектна технологія, критичне мислення і громадянська освіта в процесі вивчення англійської мови / Цимбал О. М., Тягло О. В., Цимбал П. В. – Харків: Вид. група «Основа», 2008. – 109 с.

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

Семененко Лілія Миколаївна
викладач кафедри іноземних мов
Національного університету оборони України імені Івана Черняховського

Тарасов Олег Валентинович
кандидат військових наук
доцент Кафедри військової підготовки
Національного авіаційного університету

Активна допомога Україні у війні проти російського агресора від країн партнерів таких як: США, Великобританія, Польща, Чехія тощо, дає надію щодо подальшої активної взаємодії країн членів НАТО та ЄС із Україною. Особливо ця взаємодія торкнеться воєнної сфери на різних рівнях. Одним із ключових моментів ефективної взаємодії військових спеціалістів – це здатність їх безпосереднього вільного спілкування як під час навчань, так і під час співробітництва із інших питань. Тобто знання мови військовослужбовцями Збройних Сил України стає одним із основних напрямів їх подальшого розвитку.

Знання іноземної мови (ІМ) для військовослужбовців та працівників Збройних Сил (ЗС) України є сьогодні надзвичайно важливим завданням їх подальшого професійного розвитку адекватного стандартам НАТО. Система підготовки професійного військовослужбовця ЗС України, набуває сьогодні активного розвитку. Одним із ключових моментів цього розвитку є поглиблене вивчення іноземних мов, які є ключем до успішної підготовки українських військових за стандартами НАТО. Зараз під час підготовки у вищих навчальних закладах ЗС України приділяється значна увага підвищенню розвитку професійних якостей військовослужбовців, а також, знанню іноземної мови, без чого важко уявити практичну взаємодію з підрозділами країн-членів НАТО і взагалі реформування Збройних Сил у напрямку наближення до стандартів Альянсу.

Удосконалення існуючої системи вивчення іноземних мов у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) є одним із пріоритетних завдань подальшого ефективного розвитку системи військової освіти в Україні взагалі. Вибір ефективних методичних підходів викладання іноземної мови не можливий без аналізу підходів, які використовувалися протягом історичного, еволюційного розвитку системи викладання іноземної мови у вищих військових навчальних закладах.

Сьогодні є окремі спроби щодо вирішення питань удосконалення організації системи викладання іноземних мов для військовослужбовців ЗС України, але вони в деяких випадках носять інтуїтивний характер та володіють рисами побудови системи викладання іноземних мов для військовослужбовців за

методом аналогії, що не завжди є правильним та відповідає реаліям функціонування системи військової освіти в Україні. Тому вивчення та дослідження досвіду попередніх років дозволить підвищити обґрунтованість рішень та ефективність процесу викладання іноземної мови для таких специфічних категорій навчаємих як військовослужбовці.

Предмет «Іноземна мова» як одна з навчальних дисциплін володіє значними можливостями для формування умов особистого, професійного, культурного становлення спеціаліста. Під час навчання іноземним мовам створюються умови для формування майбутнього фахівця, що володіє іноземною мовою на елементарному, нормативному, достатньому рівнях у побутовій, загальнокультурній, професійній сферах, що вміє вчитися і здатного мислити (операції аналізу, синтезу, абстрактного мислення, співставлення та контролю).

Сучасна лінгводидактика визнала ефективність і доцільність навчання не тільки іноземної мови взагалі як мови для спеціальності, або «мови для спеціальних цілей» (Language for Special Purposes LSP). Навчання іноземній мові з урахуванням реалізації цілей профільного навчання військовослужбовців передбачає оновлення змісту мовної освіти з урахуванням особисто-орієнтованого підходу, посилення комунікативної спрямованості мовної освіти, забезпечення диференціації, індивідуалізації, контролю та зворотного зв'язку, впровадження елементів сучасних педагогічних технологій.

Відмітимо, що комунікативний та диференційований методи (підходи) мають найбільші показники оцінювання ефективності їх застосування. Комунікативний підхід надає можливість негайно застосувати іноземну мову в реальному житті, що надає змогу якнайшвидше задіяти довгострокову пам'ять. Створювання плану заняття, якій базується на реальних потребах навчаємих, мотивує їх брати активну участь у процесі навчання. Комунікативні заняття планують у рамках теми, при цьому треба брати до уваги те, чим будуть займатися військовослужбовці у реальному житті та під час проходження служби .

Проведені дослідження показують, що традиційно в схемах іншомовного навчання у вищому військовому навчальному закладі з урахуванням відповідного часового періоду виділялися домінуючі методичні концепції, визначалися способи управління пізнавальною активністю навчаємих військовослужбовців. Інваріантними складовими були способи і форми перевірки знань, умінь, навичок військовослужбовців. Історія викладання іноземної мови у ВВНЗ показує, що з урахуванням професіоналізму викладачів, психологічних і вікових особливостей навчаємих військовослужбовців, ступеня сформованості у них мовних навичок, професійної спеціалізації, постійно продовжують систематизуватися традиції продуктивного навчання минулого та інтерпретуються вони відповідно до досягнень лінгводидактики сучасності. На основі отриманих результатів аналізу функціонування системи викладання іноземної мови ВВНЗ та наведених основних методологічних положень організації продуктивного іншомовного навчання в ВВНЗ можна констатувати, що за останні роки досягненнями кафедри, своєрідними «ноу-хау» в області продуктивного іншомовного навчання стали наступні положення:

Проведений аналіз показує, що одним із першочергових завдань вивчення іноземної мови для військовослужбовців ЗС України є оволодіння навиками усного мовлення. У вищих військових навчальних закладах велика увага зараз приділяється тим методам, які підсилюють комунікативну спрямованість навчального процесу, а саме – комунікативному методу. Однак у період сучасного розвитку науки і техніки в залежності від способів організації матеріалу та використання специфічних допоміжних засобів все більше значення у підвищенні ефективності набуття, відпрацювання та використання усіх мовленнєвих навиків (усне, письмове мовлення, читання та письмо) відводиться методу програмованого навчання, актуальність якого викликана наявністю великих можливостей для здійснення індивідуалізації навчального процесу і реалізації ідеї внутрішньої диференціації. Тобто так званий диференційований підхід також залишається одним із перспективних для подальшого його застосування, особливо для військовослужбовців системи оборонного планування, які працюють в рамках поширення співробітництва з фахівцями НАТО. Важливість використання методу програмованого навчання у вищих військових навчальних закладах є беззаперечною умовою його подальшого існування, бо він забезпечує активізацію навчального процесу, створює великі можливості для організації самостійної роботи, самоконтролю, самовираження, самореалізації у навчанні. Провідною ідеєю програмованого навчання є формування структури навчального матеріалу, його змісту і обсягу на основі елементів інформації, які розміщуються у певній послідовності, що визначається логікою навчального змісту. Програмоване навчання має великі можливості для здійснення індивідуалізації навчання, які істотно розширилися у зв'язку із застосуванням сучасних комп'ютерних технологій.

Навчання іноземної мови було і залишається складовою частиною процесу формування фахівця з вищою освітою. Володіння хоча б однією іноземною мовою як засобом спілкування в соціально обумовлених сферах повсякденного життя і професійної діяльності є обов'язковим компонентом професійної підготовки сучасного фахівця будь-якого профілю. Навчання у ВВНЗ має забезпечити для цього міцний фундамент з основних знань, умінь і навичок в іншомовному просторі комунікативної діяльності та навчити прийомам і способам самостійної роботи з іноземною мовою після закінчення ВВНЗ. В умовах постійного зростання навчальної інформації, збільшення кількості дисциплін у ВВНЗ за обмежених термів підготовки виникає необхідність вирішення існуючого протиріччя між необхідною якістю мовної компетенції навчаємих та кваліфікаційними вимогами ВВНЗ із реальними можливостями її формування при сформованих традиційних моделях навчання.

Згідно кваліфікаційних вимог до мовної підготовки військовослужбовців випускник повинен опанувати не тільки певним набором базових лексико-граматичних конструкцій іноземної мови, а й вміти їх розпізнавати та активно користуватися ними з метою комунікації, а також отримати певний набір спеціальних мовних умінь та навичок, який представляє собою конгломерат знань з усіх напрямків обраної спеціальності в поєднанні з іноземною мовою. Також кожен військовослужбовець повинен знати особливості функціональних

стилів, володіти всіма типами читання літератури за фахом, розпізнавати лексико-граматичні конструкції, властиві підмовою спеціальності, володіти прийомами реферування і анотування. Така професійно-орієнтована мовна компетенція випускника ВВНЗ повинна бути сформована за обмежену кількість навчального часу, відведеного на вивчення іноземної мови. Практика викладання іноземної мови у вищих навчальних закладах показує, що оволодіння іноземною мовою у військовому вузі проходить в порівнянні з цивільним вузом в специфічних умовах, що позначається на якості і ефективності навчального процесу. Особливість підготовки військових кадрів (суміщення їх навчання з виконанням службових обов'язків) обумовлює жорстку регламентацію навчального часу і безпосередньо навчального процесу. У той же час специфіка оволодіння іноземною мовою «з нуля» у військовому вузі, (наприклад, перським, китайським, турецьким) на відміну від англійського або-німецької мови, де лексико-граматична база учня-закладена в середній школі, передбачає більш інтенсивне формування мовної компетенції з перших навчальних занять.

ОРГАНІЗАЦІЯ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Ситнік Тетяна Іванівна
Доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін
Черкаська медична академія

Інноваційні методи та технології навчання останнім часом посіли вагоме місце в освітньому процесі вищої школи, оскільки вони дають змогу здобувачам освіти активно організовувати пошук нової навчальної та дослідницької інформації, переймати кращий практичний досвід у використанні наукових досягнень, розвивати інтерактивність, творчий підхід до розв'язання складних проблем, переконливо аргументувати, відстоювати свою позицію в дискусіях та спростовувати хибні думки інших учасників взаємодії.

Сучасне життя вимагає формування нового типу людини – інноваційної особистості, яка здатна інноваційно мислити, аналізувати наукові здобутки, їх приймати та творчо використовувати у своєму подальшому навчанні та у професійному житті, генерувати інноваційні ідеї, приймати самостійні рішення, ефективно працювати в команді. Саме таку особистість мають змогу сформувати інноваційні методи і технології навчання.

Ефективність освітнього процесу у закладах вищої освіти залежить від запровадження інновацій, що спонукатимуть здобувачів освіти до проєктування теоретичних положень та використання їх під час виконання практичних завдань в аудиторній та самостійній роботі. Термін «інновація» походить від англійського слова «innovation», що означає нововведення. Щодо організації педагогічного процесу, то у зміст цього поняття вкладаємо зміни у навчанні здобувачів вищої освіти з метою його поліпшення та вдосконалення. У зв'язку з цим саме навчання, його технології і методи стали називати інноваційними, якщо до них долучають нововведення чи їх елементи.

Проблема організації інноваційної діяльності в закладах вищої освіти нині розглядається на найвищому державному рівні. МОН України затвердило Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності, у якому визначено сутність інноваційної освітньої діяльності, яка трактується як «діяльність, що спрямована на розроблення й використання у сфері освіти результатів наукових досліджень та розробок» [1]. А також положення вказує на те, що освітніми інноваціями можуть бути вдосконаленні або новостворені освітні, управлінські та психолого-педагогічні методи, технології, моделі, освітній продукт, які суттєво підвищують якість, ефективність та результативність навчання.

Найбільш прийняте визначення терміну робить Т. Дригач, який розглядає інноваційні технології як технології «моделювання викладачем змісту, форм і методів навчального процесу відповідно до поставленої мети з використанням новизни» [2, с. 88].

До групування інноваційних технологій в науковій літературі відсутня одностайність до їх класифікації. А. Моцак розглядаючи педагогічні технології, що використовуються у вищій школі, пропонує їх поділяти на традиційні та інноваційні, до останніх він зараховує активні та інтерактивні [3]. Ю. Бистрова серед інноваційних технологій розглядає особистісно-орієнтовані, інтеграційні, інформаційні, дистанційні, колективної дії, творчо-креативні, модульно-розвивальні тощо [4, с.28]. Н. Мачинська, Ю. Камарова до інноваційних технологій зараховують проблемні технології, ігрові, колективної та групової діяльності [5, с. 141]. Авторський колектив під керівництвом О. Огієнка пропонує до інноваційних технологій зараховувати технологію модульного навчання, проєктні, інтерактивні, ігрові, дослідницькі, тренінгові, мультимедійні технології, технологію контекстного навчання, технологію критичного мислення, технологію кейс-стаді [6, с. 18].

Дослідники О. Гай та Є. Захарова, аналізуючи праці американських педагогів, доходить висновку, що інтерактивне навчання є ефективнішим у порівнянні з традиційним, оскільки «під час лекції студент засвоює лише 5 % матеріалу, під час читання – 10 %, роботи з відео чи аудіоматеріалами – 20 %, демонстрації – 30 %, у ході дискусії – 50 %, під час практики – 75 %, а коли студент навчає інших чи відразу застосовує знання – 90 %» [7, с. 37]. До основних методів інтерактивного навчання автор зараховує бесіди, дискусії, «мозковий шторм» (під час проведення лекцій), «case studies» (у ході практичних, семінарських занять) [там само].

Л. Гула до інтерактивних методів зараховує кейс-метод, відеоконференцію, «мозковий штурм», «круглий стіл», фокус-групи, дебати, ділові і рольові ігри, тренінги case studies, групові дискусії [8].

Варто зазначити, що кейс-метод та case studies авторами розглядаються у складі різних технологій: як складник інтерактивної технології (О. Пометун, О. Огієнко, Н. Волкова, В. Ягоднікова), ситуаційного навчання (М. Томашевська), як цілком самостійну інноваційну технологію (Х. Бахтіярова, А. Арістотова, С. Волобуєва та ін.). Так, наприклад, М. Томашевська розглядає метод конкретних ситуацій як абсолютний синонім до слова «case studies» і трактує його як «метод активного проблемно-ситуаційного аналізу, заснований на навчанні шляхом розв’язання конкретних задач-ситуацій (розв’язок кейсів)» [9, с. 184]. З позицією М. Томашевської погоджується і О. Башкір, яка case studies теж розглядає як метод конкретних ситуацій, яка підкреслює, що в основі цього методу лежить конкретне ситуативне завдання для студентів з урахуванням їхньої майбутньої професійної діяльності і оформлене у вигляді ситуації-case [10, с.42].

Г. Стапанова case studies розуміє у широкому і вузькому значенні: у широкому, вважає автор, – це інтерактивна технологія навчання, а у вузькому – це метод конкретних ситуацій, які є основним у названій вище технології [11, с. 69]. Подібно розглядають поняття «case studies» і автори О. Ігнащук, Т. Степурко, яке трактується як метод аналізу конкретних ситуацій, побудований на виконанні ситуаційних завдань [12, с. 76]. На думку Г. Степанової, case studies як технологію і як метод варто застосовувати насамперед під час вивчення таких

клінічних дисциплін у закладах вищої медичної освіти, які потребують прийняття діагностичних рішень, як наприклад, під час вивчення курсу фізіології. Конкретно теми «Дослідження насосної функції серця» [11, с. 70].

Вважаємо, що застосування інтерактивної технології case studies доцільно також запроваджувати у ході вивчення дисциплін педагогічного спрямування, зокрема дисципліни «Педагогіка та мистецтво викладання у вищій школі» для студентів магістратури спеціальності 223 Медсестринство. Оскільки більшість вчених-педагогів вважають, що основне призначення кейс-технологій полягає у дослідженні здобувачів освіти конкретних навчальних ситуацій, що вимагають активізації студентами теоретичних знань із теми, чи кількох тем, пошуку та ухвалення раціонального рішення, то для її застосування, на нашу думку, зі вказаного вище курсу найбільш підходять теми: «Система та структура освіти України», «Інновації в освіті», «Форми організації навчання у ЗВО, сучасні види та концепції», «Методи, прийоми, засоби вивчення навчальних дисциплін», «Контроль й оцінювання знань студентів».

Ситуаційні завдання, які викладач розробляє, мають бути пов’язані з конкретними ситуаціями майбутньої діяльності здобувачів освіти, тому необхідно визначити клінічні дисципліни, які викладаються в магістратурі та скласти до них конкретні завдання з медсестринської діяльності у закладах охорони здоров’я. Завдання розмістити в окремі кейси (пакети) для роботи студентів у невеликих творчих групах.

Наприклад, викладач обирає для розгляду одну з тем з фізіології людини і на практичному занятті з «Педагогіки та мистецтва викладання у вищій школі» у контексті теми «Форми організації навчання у ЗВО, сучасні види та концепції» пропонує для різних творчих груп: для однієї групи скласти план проведення лекційного заняття, для другої групи – план практичного заняття, для третьої групи – виокремити питання та розробити завдання для позааудиторної самостійної роботи тощо. Або будуючи практичне заняття для студентів магістратури з теми «Методи, прийоми, засоби вивчення навчальних дисциплін» викладач складає кейси для будь-якої теми з фізіології, пропонуючи одній із творчих груп скласти фрагмент до неї лекційного заняття, використовуючи метод дискусії, для другої групи – фрагмент практичного заняття із застосуванням методу рольової гри, для третьої – фрагмент практичного заняття з використанням проблемної бесіди тощо.

Використання кейс-методу сприяє удосконаленню у здобувачів освіти навичок розумової діяльності, розвитку їхнього критичного мислення, творчої активності, й реактивних здібностей. Після роботи в групах студенти обов’язково представляють результати своєї діяльності та разом із викладачем колективно їх обговорюють, аналізуючи позитивні сторони та прорахунки у виконанні завдань. Під час оцінювання виконаних ситуативних завдань кейсу викладач акцентує увагу на тому, якою мірою дібрані переконливі аргументи, яскраві приклади, ефективні прийоми у складі запропонованих викладачем методів, вміння відстоювати власну позицію, бачити допущені помилки у роботах, виконаних іншими командами.

Застосування кейс-методу передбачає обов'язкову роботу в команді, де студенти навчаються колективно добирати різні шляхи ситуативної проблеми та серед них зупинятися лише на найоптимальніших.

Завдання, які розробляються для кейсу, повинні відрізнятися від звичайних практичних завдань, які пропонуються студентам на традиційних практичних заняттях. Це пояснюється тим, що мета використання кейсів і звичайних завдань різна. На практичних заняттях студент, розв'язуючи завдання, має можливість використати лише один принцип, теорію, метод і завдання передбачає лише один варіант розв'язання, а кейс – вимагає пошук різних варіантів розв'язання проблеми, ситуації і має змогу використати декілька шляхів альтернативних рішень.

Готуючи ситуативні завдання до застосування кейс-методу, що є провідним в інтерактивній кейс-технології викладач об'єднує студентів академічної групи у декілька творчих команд, пропонує кожній із них окремий кейс із завданням. У кожному кейсі є пропозиція підготувати реферат, тези до наукової конференції, виступ на засіданні круглого столу, студентську наукову міні-статтю. Це завдання носить теоретичний характер й формує у студентів уміння викладати підготовлену інформацію в науковому стилі. Друге завдання в кейсі – підготувати презентацію з питань курсу «Педагогіка та мистецтво викладання у вищій школі», яка пов'язана з пошуком шляхів проблемної ситуації. Третє завдання – спростувати або підтвердити твердження викладача.

Так, наприклад, для студентів однієї із творчих груп пропонується кейс із такими завданнями:

а) скласти виступ на засідання круглого столу з теми «Соціально-історичні характеристики розвитку вищої педагогічної школи в Україні»;

б) презентувати три практичних завдання проблемного характеру з теми «Сучасні технічні засоби навчання у вищій школі»;

в) спростувати або підтвердити твердження викладача: «У вищій школі лекція розглядається як організаційна форма навчання (як вид навчального заняття) та водночас як метод навчання».

Для іншої творчої групи завдання кейсу вимагають виконати такі завдання:

а) підготувати тези до науково-практичної конференції на тему: «Розвиток медсестринства в Україні на сучасному етапі»;

б) презентувати три положення методичних рекомендацій для вдосконалення педагогічної майстерності викладача вищої школи;

в) спростувати або підтвердити твердження викладача: «Проведення змішаного навчання у закладах вищої освіти означає ефективне поєднання аудиторних занять з організацією самостійної роботи студентів у позааудиторний час».

Студенти, виконуючи завдання з кейсів, працюють індивідуально самостійно вдома, проте вони мають право в онлайн режимі з учасниками своєї творчої групи (команди), обмінюватися думками, пропозиціями, консультуватися для того, щоб дійти до прийняття спільного рішення. Після виконання завдань кейсу, кожна творча група на практичному занятті в аудиторії або в онлайн режимі повинна презентувати свій підготовлений проєкт та його захистити.

Отже, використання технології інтерактивного навчання у поєднанні з елементами інших інноваційних технологій максимально сприяє розвитку творчих здібностей, критичного мислення здобувачів вищої освіти, їхньої самостійності у навчанні, відстоюванні власної думки та спростуванні хибних позицій інших учасників освітнього процесу та взаємонавчанню, тобто зміцненню суб'єкт-суб'єктних зв'язків викладача зі студентами та студентів між собою.

Список літератури

1. Положення про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності. URL.: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0946-00#Text

2. Дригач Т. Г. Використання інноваційних педагогічних технологій у ВНЗ як фактор формування професійних умінь майбутнього викладача. *Сьома міжнародна практичнопізнавальна інтернет-конференція*. О., 2019. С. 87–91.

3. Моца А. А., Моца А. А. Інноваційні технології навчання у вищій військовій освіті України. URL.: https://www.inter-nauka.com/uploads/public/14927174443530.pdf

4. Бистрова Ю. В. Інноваційні методи навчання у вищій школі України. *Право та інноваційне суспільство.* 2015. № 1 (4). С. 27–33.

5. Мачинська Н., Комарова Ю. Упровадження інноваційних технологій навчання у вищій школі. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету.* 2015. № 1(14). С. 240–246.

6. Інноваційні педагогічні технології: монографія. За ред. О.І. Огієнко. К., 2015. 314 с.

7. Гай О., Захарова Є. Інтерактивні методи викладання економічних дисциплін у вищих навчальних закладах в контексті забезпечення якості підготовки вітчизняних фахівців. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. *Серія: Економічні науки*. 2015. Вип. 27. С. 36–42.

8. Гула Л. Впровадження інтерактивних технологій у вищих навчальних закладах. URL.: https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5968/1/%D0%B2%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf

9. Томашевська М. Використання інтерактивних методів навчання при підготовці майбутніх педагогів у вищому навчальному закладі // *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 8 (72). С. 178–188.

10. Башкір О. Активні й інтерактивні методи навчання у вищій школі. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія».* Харків, 2018. Вип. 60. С. 33–44.

11. Степанова Г. М. Застосування кейс-технологій у викладанні фундаментальних дисциплін в медичному ЗВО. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки».* 2020. Випуск № 2. С. 67–72.

12. Ігнащук О., Степурко Т. Кейс-стаді як метод викладання управлінських дисциплін в охороні здоров'я. *Вісник АПСВТ.* 2017. №1. С. 71–77.

ВПЛИВ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Чубенко Валентина Анатоліївна
викладач
Черкаська медична академія

Намагаючись зрозуміти і пояснити, чому різні люди обставинами життя поставлені в однакові або приблизно однакові умови, досягають різних успіхів, ми звертаємося до поняття «здібності», вважаючи, що різницю в успіхах можна пояснити ними. Це ж поняття використовується нами тоді, коли потрібно усвідомити, чому одні студенти швидше і краще, ніж інші, опановують знання, уміння і навички. Що ж таке здібності?

Термін «здібності», незважаючи на його давнє і широке застосування в психології та педагогіці, має неоднозначне визначення:

1. Здібності – властивості душі людини, що розуміються як сукупність усіляких психічних процесів і станів.

2. Здібності є високим рівнем розвитку загальних і спеціальних знань, умінь і навичок, що забезпечують успішне виконання людиною різних видів діяльності.

3. Здібності – це те, що не зводиться до знань, умінь і навичок, але пояснює (забезпечує) їх швидке набуття, закріплення й ефективне використання на практиці. І це визначення є найбільш точним та поширеним.

Здібності не можуть існувати інакше, як у процесі постійного розвитку. Здібність, що не розвивається, якою людина перестає користуватися на практиці, згодом втрачається. Тільки завдяки постійним вправам, пов'язаним із систематичними заняттями можна розвинути відповідні здібності студентів.

Успішність будь-якої діяльності та якість інтелектуально-пізнавальних здібностей студентів залежить не від якоїсь однієї, а від сполучення різних здібностей, причому це поєднання дає той самий результат і може бути забезпечено різноманітними способами. За відсутності необхідних задатків до розвитку одних здібностей їх дефіцит може бути поповнений за рахунок більш сильного розвитку інших.

Впровадження в освітній процес інноваційних технологій дає можливість розвивати інтелектуально-пізнавальні здібності студентів. «Не вчи камінь котитися, просто прийми перешкоду – і він сам скотиться», – писав мислитель Сковорода. Мудрі слова у них криється основа великого мистецтва формування й розвитку особистості з природними задатками та здібностями, яка не терпить насильства, яка прагне зрозуміти себе, випробувати в різних видах діяльності, розвинути власні обдарування, самовдосконалитися. Завдання викладача –

створити умови, за яких природні здібності студента знайдуть шлях до зовнішнього вияву.

Сучасна медицина потребує не тільки висококваліфікованих медичних та фармацевтичних працівників, але й спеціалістів, здібних до швидкого та нестандартного вирішення складних питань. Впровадження інноваційних методів дає ефективний результат.

Слово інновація має латинське походження і в перекладі означає оновлення, зміну, введення нового. У педагогічній інтерпретації інновація означає нововведення, що поліпшує хід і результати освітнього процесу.

Впровадження інноваційних методів навчання необхідно проводити за декількома напрямками.

Першим серед таких напрямків слід назвати демократизацію освітнього процесу – надання студентам все більшого «права голосу» в питаннях визначення цілей освіти, її змісту та методів навчання, які використовуються. Маємо на увазі проведення широких соціологічних, психологічних та інших досліджень та обстежень з метою виявлення реальних потреб тих, хто навчається, їх ставлень до того, для чого та як їх навчають, їх навчальної мотивації та максимально можливе використання результатів таких досліджень в організації освітнього процесу, внесення змін до цієї організації відповідно до отриманих результатів досліджень та обстежень. Велика роль у цій демократизації повинна належати органам студентського самоврядування, оскільки їх представники безпосередньо повинні брати участь у проведенні названих досліджень та обстежень, у проясненні ставлення основної маси студентів до викладання окремих дисциплін, роботи окремих викладачів тощо.

Другий напрямок є прямо пов’язаним з першим і багато в чому витікає з нього. Це забезпечення автономії студентів у навчанні – поступове перетворення навчання в самонавчання, коли студент ставиться в умови, в яких він повинен одержувати знання в основному за рахунок творчої самостійної роботи, самостійно шукаючи потрібну для виконання навчальних завдань інформацію та творчо її опрацьовуючи з тим, щоб зробити необхідні висновки та отримати обумовлені навчальним завданням результати.

Впровадження навчальної автономії потребує й суттєвої зміни ролі викладача в освітньому процесі. Поступова зміна цієї ролі є третім напрямком впровадження інноваційних методів навчання.

Із людини, яка дає знання та перевіряє їх засвоєння студентами, викладач перетворюється на організатора їх роботи з самостійного пошуку, творчого створення та опрацьовування цих знань. Його головна функція – давати студентам напрямки та орієнтири, а також необхідну допомогу в творчому самонавчанні. Така функція передбачає й те, що залучення викладачем студентів до виконання навчально-дослідної та науково-дослідної роботи стає прямим обов’язком, без виконання якого викладач не може вважатися таким, який повністю відповідає професійним вимогам до нього.

Все викладене вище реалізується за умови впровадження четвертого напрямку – індивідуалізації навчального процесу. Демократизація, навчальна автономія студентів, робота з ними викладача як організатора самостійного

набуття знань тими, хто навчається, можливі, якщо враховується особистість кожного студента, його психічні пізнавальні особливості та особливості сприйняття, інтереси, потреби, цілі, тощо. Викладачі ретельно вивчають особистості своїх студентів та пристосовують до них своє викладання. Тільки за такої умови можна розкрити та використати в навчальних цілях психологічні резерви тих, хто навчається, перетворити їх з пасивних об'єктів педагогічних зусиль в активних суб'єктів-учасників освітнього процесу.

Важливим п'ятим напрямком, який суттєво допомагає реалізації перших чотирьох, є впровадження того, що зветься кооперативним навчанням. Воно базується на спільній роботі студентів над навчальними завданнями проблемного характеру (наприклад, у виконанні навчальних проектів), коли рішення досягається через поєднання зусиль, тобто кооперацію студентів, які колективними зусиллями досягають спільної мети. Кооперативне навчання сприяє об'єднанню знань, навичок та вмінь студентів, їх здібностей та можливостей, що створює умови для взаємонавчання. Студенти починають вчитися один в одного, так що потенціали всіх «присвоюються» кожним, у результаті чого загальний прогрес у навчанні значно прискорюється. Кооперативне навчання вимагає такої організації навчального процесу, при якій як в аудиторії, так і за її межами студенти постійно працюють у парах та малих групах, звітуючи про результати самостійної колективної роботи як викладачеві, так і всій своїй академічній групі в цілому.

Кооперативне навчання, а також необхідність розвивати творчі підходи та творчий потенціал студентів, викликало потребу у впровадженні шостого напрямку. Це використання проблемного підходу до навчання. Він вимагає такої постанови навчальних завдань для студентів, щоб їх виконання обумовлювало не просте репродукування отриманих знань, а творче їх використання для вирішення нових, нестандартних задач у нових, нестандартних ситуаціях. У цьому випадку, виконуючи навчальні завдання, студенти самостійно відкривають та створюють нові знання, набувають нові навички та вміння (зокрема, вміння функціонувати, працювати та приймати рішення у нестандартних ситуаціях), що дуже важливе для ефективної майбутньої професійної діяльності.

Всі вище вказані напрямки тісно пов'язані та обумовлюють необхідність ще одного. Це інтенсифікація навчального процесу та максимальна активізація студентів у ньому. Для цього можна використати такі методи та підходи:

- перетворення лекцій на інтерактивні, а саме: впровадження коротких запитально-відповідних співбесід зі студентами протягом лекції; проведення коротких підготовлених самостійно або під керівництвом викладача презентацій студентів у ході лекції, які б розкривали одне з питань, поставлених у ній; проведення коротких тестів на 5-10 хвилин, що демонструвало б розуміння студентами викладеного матеріалу, тощо;

- перетворення практичних занять/семінарів у так звані «майстерні», тобто такі види занять, де студенти в ході обговорень, дискусій вирішують значущі проблеми спеціальності на основі власних самостійних напрацювань, а не просто «опитуються» за матеріалом, начитаним у лекціях;

- широке впровадження у практичні/семінарські заняття презентацій, самостійно підготовлених студентами за завданнями викладача;
- широке впровадження рольових та ділових ігор;
- включення до освітнього процесу як обов'язкової складової виконання студентами індивідуальних і групових, короткострокових та довгострокових (протяжністю до одного семестру) навчальних проектів, які відображають практику роботи за фахом;
- проведення майстер-класів представниками медичних закладів на практичних/семінарських заняттях;
- широке використання мультимедійних засобів у процесі читання лекцій та проведення практичних/семінарських занять, електронних та різних видів опорних конспектів лекцій, надання студентам навчальної інформації на електронних носіях, Інтернет-пошук як студентами, так і викладачами для цілей освітнього процесу тощо.

Але слід відзначити, що успіх впровадження багатьох із семи названих напрямків залежить від реалізації восьмого – інформатизації освітнього процесу. Він повинен бути до такої міри насиченим комп'ютерною технікою, щоб кожний студент у будь-який час мав можливість вести пошук в Інтернеті, отримувати через Інтернет завдання від викладача та його коментарі щодо їх виконання, отримувати потрібні консультації, обмінюватися інформацією з іншими студентами та отримувати всі необхідні повідомлення щодо освітнього процесу, виконувати через Інтернет спільні навчальні проекти зі студентами свого закладу вищої освіти, інших закладів і навіть зі студентами з інших міст та країн і так далі. Без цього не можливі ані справжня навчальна автономія, ані кооперативне навчання, ані реальна індивідуалізація навчального процесу, його інтенсифікація та активізація, ані повноцінне впровадження проблемного підходу.

Нарешті, останнім, дев'ятим, напрямком є удосконалення системи контролю (в тому числі тестового контролю) знань, навичок та вмінь, набутих студентами. Значне місце посідають розроблені електронні тести, які серйозно підвищують об'єктивність, оперативність та масовість проведення контролю з дисциплін, що викладаються. Існує велика кількість активних та інтерактивних технологій навчання, які активізують освітній процес: проблемна лекція, парадоксальна лекція, евристична бесіда, пошукова лабораторна робота, розв'язання ситуаційних задач, колективно групове навчання, ситуативне моделювання, експрес-контроль отриманих знань, окремі елементи «мозкової атаки», ділові та рольові ігри, комп'ютерні програми тощо.

Вони можуть бути використані на різних етапах заняття: під час первинного оволодіння знаннями, під час закріплення й удосконалення, під час формування вмінь та навичок. Їх можна застосовувати як фрагмент заняття для досягнення певної мети або ж проводити ціле заняття з використанням окремої технології.

Передусім ефективною може бути лише та інноваційна технологія, яка ґрунтується на потребах та інтересах студентів. Інноваційні технології – це цілеспрямований системний набір прийомів, засобів організації навчальної діяльності, що охоплює весь процес навчання від визначення мети до одержання результатів.

Отже, можна використовувати існуючі технології або їхні елементи у власній педагогічній практиці, але для цього:

1. Спробуйте дізнатися про своїх студентів якнайбільше: що їм подобається, а що ні у викладанні теорії? Що значить для них бути «цікавим»? Які види діяльності їм більше до вподоби? Чи відчувають вони себе на занятті розкутими? Чи є в них здібності, про які ви ще не знаєте?

2. Спробуйте змінити стиль викладання. Частіше звертайтеся до студентів з пропозицією і заохоченням: «Добре, що ви це зробили». «Спробуйте, подумайте, чи буде вам цікаво?», «Ви добре вмієте це робити». І відмовтесь від нарікань.

3. Зверніть увагу на те, як викладають ваші колеги, які прийоми і методи застосовують, яким формам навчання надають перевагу.

4. Поділіться із студентами своїми міркуваннями. Зверніть увагу на їхню інформацію – це підкаже, як вам діяти.

5. Пам’ятайте, що підлітки дуже чутливі до брехні та несправедливості.

6. Аналізуйте свої дії. Спробуйте систематизувати знахідки. Зіставте їх із досвідом інших. Зважте, може, це – елемент нової технології.

Нестандартне заняття найбільш повно враховує вікові особливості, інтереси, нахили, здібності кожного студента. У ньому поєдналися елементи традиційних занять – сприймання нового матеріалу, засвоєння, осмислення, узагальнення, але у незвичайних формах. Саме такі заняття містять в собі елементи майбутніх технологій, які при групуванні їх у певну систему, що ґрунтується на глибокому знанні потреб, інтересів та здібностей студентів, можуть стати дійсно інноваційними.

Найбільш поширені такі форми нестандартних занять:

1. Інтегровані заняття. Вони дозволяють глибше опанувати тему, яку вивчаємо. На такому занятті кожен викладач-предметник намагається подати суть того, що вивчається, зі своєї, специфічної для кожного предмета, точки зору. Не останню роль відіграє й оригінальність самої форми проведення. Студентів відразу ж зацікавлює присутність кількох викладачів. Матеріал краще сприймається короткочасними повідомленнями, відмінними за формою викладу та джерелом подачі. Особливість спілкування зі студентами кожного окремого викладача перетворює заняття на евристичну бесіду з глибоким та детальним поясненням незрозумілих понять.

Інтегровані заняття за змістом можна поділити на категорії: вступні – до вивчення певного розділу; вивчення нового матеріалу; підсумкові.

Інтегровані заняття, які проводять у відповідних кабінетах, дають можливість студентам більш глибоко зрозуміти практичне застосування вивченого. Наприклад, інтегроване заняття з алгебри та хімії для майбутніх фармацевтів на тему: «Обчислення логарифмів. Розв’язування задач» або заняття з основ медсестринства та математики на тему: «Приготування дезінфікуючих розчинів. Задачі на відсотки».

Використання інтегрованих занять приносить користь не лише студентам, а й самому викладачу. Спілкуючись з колегами, відкриваєш нові факти, іноді більш глибоко задумуєшся над явищами, на які раніше майже не звертав уваги. Участь у підготовці та проведенні таких занять з колегами збільшує багаж знань,

дає можливість відчути інтеграцію між науками, жодна з яких не може існувати відокремлено від інших, від самого життя.

2. Дослідницьке заняття та лабораторно-практичні роботи. Їхня мета полягає в одержанні навчальної інформації з першоджерел, наприклад, заняття в астрономічній обсерваторії. Ці заняття розвивають спеціальні вміння й навички, стимулюють пізнавальну активність та самостійність. Студенти вчаться працювати з історичними документами, підручниками, періодичною пресою.

3. Заняття-бесіда за «круглим столом». У групі обирають кілька студентів, які беруть на себе роль відповідачів на поставлені питання з теми заняття, решта задають запитання ведучим. Таким чином, групу ділять на дві половини - активну й пасивну. Підготовку до заняття проводять заздалегідь. Студентам дають список рекомендованої літератури й теми, які треба повторити, наприклад, «Обчислення об'ємів геометричних тіл». Кілька студентів за допомогою викладача готують виступ (на 5-8 хв.). Ведучий - викладач. Заняття починають зі вступного слова викладача. Далі виступають студенти з певних проблем, над якими вони працювали, наприклад, «Як обчислити об'єм колби, залежно від її форми?», «Які виміри необхідні для проведення обчислень?». На дошці вивішують чи записують питання для обговорення, або присутні студенти задають питання студентам, які виступають. Обговорення повинно відбуватися коректно. Наприкінці заняття робиться висновок з відповідної проблеми. Виставляються оцінки за роботу в групі та окремим студентам.

4. Рольова гра. На занятті обговорюються ті чи інші проблеми, студенти вчаться доводити правильність своєї думки і робити висновки. Ігри розвивають пізнавальний інтерес, активізують розумову діяльність. Гра розвиває спостережливість, вчить робити висновки, зіставляти окремі факти. Під час гри студенти краще засвоюють матеріал, вчаться застосовувати набуті знання у нових ситуаціях. Такі заняття вимагають від студентів прийняття конкретних рішень у проблемній ситуації в межах ролі. Кожна гра має чітко розроблений сценарій, головну частину якого необхідно доопрацювати. Отже, пошук вирішення проблеми залишається за студентами.

5. Театральна (театралізована) вистава. На відміну від рольової гри, вистава передбачає більш чіткий сценарій, який регламентує діяльність студентів безпосередньо на занятті та збільшує їхню самостійність під час підготовки сценарію. Театралізовані вистави спрямовані на те, щоб викликати інтерес до навчання. Вони опираються на образне мислення, фантазію, уяву студентів.

Отже, інноваційні підходи до викладання предметів пробуджують інтерес студентів, змушують нестандартно мислити, допомагають вирішувати ситуаційні завдання, адекватно сприймати оновлений світ і себе в ньому, сприяють виробленню наукових суджень.

Список літератури

1. Иванов Н. Педагогика коллективных творческих дел.-Киев,2002.
2. Кацинська Л. Л. Виховний процес у сучасній школі.- Рівне, 2000.

3. Кушнір В. А, Кушнір Г. А., Ріжняк Р. Я. Інноваційні методи навчання математики / Науково-методичний посібник. – Кіровоград, РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – 148 с.

ФЛЕШМОБ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ МОЛОДІ

Шепітько Володимир Іванович
Доктор медичних наук, професор закладу вищої освіти, завідувач кафедри гістології, цитології та ембріології Полтавського державного медичного університету

Борута Наталія Володимирівна
Кандидат біологічних наук, доцент закладу вищої освіти кафедри гістології, цитології та ембріології Полтавського державного медичного університету

Стецук Євгеній Валерійович
Кандидат медичних наук, доцент закладу вищої освіти кафедри гістології, цитології та ембріології Полтавського державного медичного університету

Якушко Олена Святославівна
Кандидат медичних наук, доцент закладу вищої освіти кафедри гістології, цитології та ембріології Полтавського державного медичного університету

Левченко Ольга Анатоліївна
Викладач закладу вищої освіти кафедри гістології, цитології та ембріології Полтавського державного медичного університету

За статистичними даними Міністерства здоров’я України чисельність населення за 2015 рік знизилась на 3%. За останні п’ять років (2010–2015 рр.) загальний показник смертності в Україні утримується на рівні 15,3–14,7%.

Середня тривалість життя для чоловіків становить 66 років, а для жінок – 74 роки. У структурі поширеності захворювань серед населення України перше місце посіли хвороби системи кровообігу (31,0%), друге місце –хвороби органів дихання (19,8%), третє місце – хвороби органів травлення (9,9%), четверте місце – хвороби сечостатевої системи (5,5%), п’яте місце – хвороби кістково-м’язової системи та сполучної тканини (5,4%) [1].

В умовах сучасного світу виникає протиріччя між об’єктивно існуючим явищем погіршення стану здоров’я громадян України та необхідністю проведення соціально-педагогічної роботи з формування здорового способу життя населення.

Розглядаючи у філософському розумінні спосіб життя – це синтетична характеристика сукупності типових видів життєдіяльності людей (індивідів та соціальних утворень) у поєднанні з умовами життя суспільства. Спосіб життя охоплює всі сфери суспільства: працю і побут, суспільне життя і культуру, поведінку (стиль життя) людей та їх духовні цінності. Тобто, поведінка, або

стиль життя, є одним з найважливіших елементів способу життя в цілому, який не може не впливати на здоров‘я окремої особи або на здоров’я тих чи інших соціальних груп населення. Поведінка є однією з основних детермінант здоров’я, ступінь впливу якої значно перевищує вплив багатьох інших детермінант [5].

Актуальним постає питання пошуку ефективних засобів, які б сприяли формуванню здорового способу життя населення. Покращення здоров’я нації, формування здорового способу життя – пріоритетні напрямиосвітньо-виховного простору України.

Особливо важливим є формування здорового способу життя такої соціальної категорії як молодь, яка є не тільки майбутнім нашого суспільства, а й взірцем для всіх інших вікових категорій. Залежно від рівня здоров’я молоді певної країни можна встановити загальнодержавні тенденції в сфері здоров’я.

Молодь, студентство – це активна динамічна ланка населення, що може стати рушійною силою для позитивних зрушень в будь-якому напрямку, зокрема і в формуванні загальної думки про здоровий спосіб життя як одну з найвищих цінностей людини, яку слід постійно підтримувати.

Повсякденна реалізація здорового способу життя – невід’ємна частина загальної культури людини, багатство його духовного світогляду, життєвої мети і ціннісних орієнтацій. Тому, один з центральних напрямків у формуванні здорового способу життя - це виховання свідомого, активного відношення до здоров’я. Розвиток особистої активності, здатності до самовизначення, усвідомлення пріоритету здоров’я в ряді інших життєвих цінностей особливо важливо саме в молодому віці, коли молода людина постійно й вимушено перебуває в ситуації вибору, адаптації до економічних і соціальних умов.

Студентство являє собою потенціал кваліфікованих трудових ресурсів країни, основний інтелектуальний потенціал суспільства. Є активним суб’єктом соціального відтворення та рушійною силою подальших соціальноекономічних змін та суспільного розвитку держави. В останні роки активізувалася увага до здорового способу життя студентів, це пов’язано зі стурбованістю суспільства з приводу стану здоров’я фахівців, що випускаються вищою школою, зростанням захворюваності в процесі професійної підготовки, наступним зниженням працездатності [7].

Вагома роль у збереженні здоров’я молоді та пропагуванні здорового способу життя належить медичним фахівцям. У зв’язку з цим, зміст професійно-практичної підготовки майбутніх фахівців повинен орієнтуватися на створення умов для повноцінного, всебічного розвитку студента, формування та підвищення мотивації збереження та покращення як власного здоров’я, так і здоров’я населення в цілому [6].

Здоров’я – природний динамічний стан організму людини, що характеризується не тільки відсутністю хвороб, а й гармонійністю навколишнім середовищем.

Здоров’я включає фізичну (пульс, частота дихання, температура тіла, маса та ріст, їх відповідність віку, спроможність ефективно виконувати рухові дії та працю, пропорційність частин тіла, ступінь фізичного розвитку індивіда), духовну (сенс життя, гармонія індивіда, світобачення, ставлення до життя на

основі віри, ідеалів, здатність до співпереживання, співчуття, порядності, терпимості), соціальну (роль та місце людини в структурі міжособистісних взаємин) та психічну (пізнавальні процеси: відчуття, сприймання, увага, уява, пам'ять, мислення, мова та мовлення, дрібна моторика рук, емоційно-вольова та мотиваційна сфери, самосвідомість) складові [2].

Здоровий спосіб життя – спосіб життя окремої людини, спрямований на формування, підтримання та збереження власного здоров'я. До складових здорового способу життя відносять раціональне харчування, умови праці, рухова активність, поведінка людини, режим сну і відпочинку, гігієна. Здоровий спосіб життя позитивно впливає на стан здоров'я, на духовні, моральні риси характеру людини.

Формування здорового способу життя полягає у створенні спеціальних умов для успішного оволодіння індивідом навичками, що сприятимуть досягненню життєвих цілей, благополуччя, усвідомленню свого місця та задач в соціумі.

Одним з ефективних та інноваційних засобів соціально-педагогічної діяльності, яку доцільно використовувати для формування здорового способу життя молоді, є флешмоб.

Флешмоб – це спланована масова акція, організована через Інтернет або інші сучасні засоби комунікації, у якій велика кількість людей оперативно збирається у певному громадському місці, протягом декількох хвилин виконує заздалегідь узгоджені дії, а потім швидко розходиться [3].

Основна мета флешмобу – привернення уваги –досягається за рахунок «ефекту натовпу». Цільова спрямованість флешмобів полягає в залученні уваги громадськості до наявних соціальних і політичних проблем, а також в руйнуванні соціальних стереотипів.

Флешмоб як своєрідний різновид соціальної акції порушує повсякденний хід життя, справляє враження на навколишніх, допомагає відчути причетність до спільної справи, самоствердитись та висвітлити певну проблему чи суспільну думку. Через свою яскравість він є органічно прийнятними для молоді, тому його можна застосовувати як ефективний соціально-педагогічний метод, спрямований на формування здорового способу життя молодого покоління.

У ході проведення флешмобу можна сформувати суспільну думку, зацікавити не тільки глядачів, а й безпосередніх учасників. Флешмоб можна вважати успішним, якщо дотримані критерії: інформаційне підґрунтя (активне висвітлення в засобах масової інформації або в соціальних мережах), позитивні відгуки учасників,високий ступінь залученості учасників в процес, відповідність тематики флешмоба актуальним соціальним проблемам [4].

У рамках роботи, орієнтованої на формування здорового життя молоді, доцільно організувати ряд флешмобів для привертання уваги суспільства до нагального питання здоров'я. Наприклад, сформувати групу людей, яка за певним сигналом і у певному місці зробить певну фізичну вправу, проведе фізкульт хвилинку чи повноцінну розминку, організує танок або розіграє театралізовану виставу стосовно здорового способу життя. За допомогою такої дії можна привернути увагу суспільства, формувати суспільну думку, цікавість до здорового способу життя як глядачів так і учасників [3, 4].

Таким чином, флешмоб є ефективним інноваційним засобом соціально-педагогічної роботи, спрямованої на формування здорового способу життя молоді, оскільки враховує основні потреби сучасної молоді, розвиває активність, допомагає в самореалізації та самоактуалізації.

Список літератури

1. Щорічна доповідь про стан здоров'я населення, санітарно-епідемічну ситуацію та результати діяльності системи охорони здоров'я України. 2015 рік / за ред. Шафранського В.В.– К.: МОЗ України, 2016. – 452 с.
2. Баканова А. Формирование здорового образа жизни студенческой молодежи // Физическое воспитание студентов. – 2011. - № 6. – 11 с.
3. Коц О. Форми організації виховного процесу в комплексній виховній системі – К.: Український інститут соціальних досліджень, 2000. – 207 с.
4. Глухова Е.И. Социально-психологические механизмы формирования эффективного флэшмоба: автореф. дисс. … канд. психол. наук: 19.00.05. – М., 2015. – 20 с.
5. Шепітько В.І. Мотивація молоді до здорового способу життя в сучасних умовах / В.І. Шепітько, Н.В. Борута Н.В., Є.В. Стецук // IV Міжнародна науково-практична конференція «Integration of scientific bases into practice». – Stockholm, Sweden, 2020. – С. 335-337.
6. Шепітько В.І. Здоров'я студентської молоді – один із важливих параметрів здоров'я нації / В.І. Шепітько, Н.В. Борута Н.В., Є.В. Стецук [та ін.]// The XI International Scientific and Practical Conference «Problems of science and practice, tasks and ways to solve them», March 22 – 25, 2022, Warsaw, Poland. – С. 287-291.
7. Шепітько В.І. Формування, культура та адаптаційні проблеми здорового способу життя у сучасної молоді України / В.І. Шепітько, Н.В. Борута Н.В., Є.В. Стецук [та ін.]// Матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції «Мультидисциплінарні академічні дослідження, інновації та результати», – Прага, 2022. – С. 504-510.

ВИВЧЕННЯ ПАРАМЕТРІВ ГОСТРОЇ ТОКСИЧНОСТІ ТА МІСЦЕВОПОДРАЗНЮВАЛЬНОЇ ДІЇ М'ЯКОГО ЛІКАРСЬКОГО ЗАСОБУ У ФОРМІ МАЗІ

Луцька Анна
Аспірант
Кафедра фармацевтичної технології і біфармації
Національний університет охорони здоров`я України імені П.Л.Шупика

На кафедри фармацевтичної технології і біофармації розроблено м'який лікарський засіб у формі мазі для місцевого лікування ран та проведені дослідження щодо вивчення гострої токсичності та місцевоподразнювальної дії.

Гостру токсичність вивчали зідно методичних рекомендацій ДФЦ України [1]. Вивчення гострої токсичності розробленого м'якого лікарського засобу проводили на двох видах лабораторних тварин - білих нелінійних мишах масою 18 - 20 г обох статей та білих нелінійних щурах масою 180 - 230 г обох статей при двох шляхах введення - внутрішньо-шлунковому та нанесенні на шкіру.

Згідно методичних рекомендацій [1], лімітуючим показником при визначенні гострої токсичності є максимальна доза IV класу токсичності (малотоксичні речовини) з урахуванням шляху введення [2 - 4].

При внутрішньо-шлунковому введенні в максимальній дозі 5000 мг/кг щурам і мишам розробленого м'якого лікарського засобу середньосмертельну дозу встановити не вдалося, оскільки всі тварини до кінця експерименту були живими, залишалися бадьорими, рухливими, мали гарний апетит та блискучу шерсть.

При нашкірному нанесенні препарату в максимальній дозі 5000 мг/кг маси тварин (щурів та мишей обох статей) загибелі тварин не відмічалося, шкірний покрив залишався без змін (табл. 1).

Таким чином, результати проведеного дослідження свідчать про відсутність токсичного впливу розробленого м'якого лікарського засобу за умов короткотривалої дії при двох шляхах введення (внутрішньо-шлунковому та нашкірному нанесенні) на двох видах лабораторних тварин (мишах і щурах).

Таблиця 1

Вивчення гострої токсичності препарату на щурах при нашкірному нанесенні, M±m ($\bar{X}$ ±S_X, n=5, P=95 %)

Група	Стать	Доза, мг/кг	Кількість тварин у групі		Ефект, що спостерігався
			загиблих	живих	
Інтактний контроль	Самці	–	0	5	Шкірний покрив без змін
	Самиці	–	0	5	Шкірний покрив без змін
розроблений м'який лікарський засіб	Самці	5000	0	5	Шкірний покрив без змін
	Самиці	5000	0	5	Шкірний покрив без змін

Отже, комплекс проведених досліджень гострої токсичності розробленого м'якого лікарського засобу відповідно до загальноприйнятої класифікації К. К. Сидорова (1973) відноситься до IV класу токсичності — малотоксичних речовин (LD>5000 мг/кг) [5].

Після проведення вивчення безпечності розробленого м'якого лікарського засобу, що передбачається призначати для лікування ран, доцільним було вивчення його місцевоподразнювальної дії [6, 7].

Вивчення місцевоподразнювальної дії розробленого м'якого лікарського засобу проводили на моделі «кон'юктивальної проби». Результати проведеного дослідження наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Вивчення місцевоподразнюючої дії розробленого м'якого лікарського засобу на моделі «кон'юктивальної проби», M±m ($\bar{X} \pm S_X$, n=5, P=95 %)

Група	Термін дослідження	Ступінь змін кон'юктиви (у балах)
розроблений м'який лікарський засіб	Вихідні дані	0
	1 година	0
	2 години	0
	1 доба	0
	7 діб	0

Внесення розробленого м'якого лікарського засобу у кон'юнктиву ока кроликів викликало легку гіперемію протягом перших 5 хв, а через 30 хв та до закінчення експерименту видимої реакції з боку слизової оболонки ока кролика не спостерігалося [8].

Отже, можна зробити висновок про відсутність місцевоподразнювальної дії м'якого лікарського засобу при контакті зі слизовою оболонкою ока.

Література:

1.Експериментальне вивчення токсичної дії потенційних лікарських засобів / В. М. Коваленко, О. В. Стефанов, Ю. М. Максимов, І. М. Трахтенберг. Доклінічні дослідження лікарських засобів : метод. рек. за ред. чл. кор. АМН України О. В. Стефанова. Київ : Авіценна, 2001. С. 74–97.

2.Ганцура В. В., Сернов Л. Н. Элементы экспериментальной фармакологии. М. : Медицина, 2000. 325 с.

3.Науково-практичні рекомендації з утримання лабораторних тварин та роботи з ними / Ю. М. Кожем`якін та ін. Київ : Видавничий дім «Авіценна», 2002. 145 с.

4.Руководство по проведению доклинических исследований лекарственных средст / А. Н. Миронов и др. М. : Гриф и К, 2012. Ч. 1. 944 с.

5. Сидоров К. К. О классификации токсичности ядов при парентеральных способах введения. *Токсикология новых промышленных химических веществ*. 1973. Вып. 13. С. 47–57

6. Яковлєва Л. В., Бутенко І. Г., Бездітко К. П. Оптимізація доклінічного вивчення ефективності та нешкідливості лікарських засобів у формі мазей та гелів : інформ. лист № 101-2008. Київ, 2008. 5 с.

7. Салимов Р. М. Основные методы статистической обработки результатов фармакологических экспериментов. Руководство по экспериментальному (доклиническому) изучению новых фармакологических веществ / под. ред. Р. Ю. Хабриева. М.: Ремедиум, 2000. – С. 349–354.

8. Беленький М. Л. Элементы количественной оценки фармакологического эффекта. М. : Медицина, 1963. 120 с.

ЧИННИКИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ТЕРАПЕВТИЧНУ ЕФЕКТИВНІСТЬ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ

Мегедь Аніта Леонідівна
здобувач вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичного факультету
Київський міжнародний університет

Однією з найважливіших завдань сучасної фармацевтичної технології є створення лікарських форм, що сприяють підвищенню біологічної доступності лікарських засобів. Це досягається різними способами, серед яких можна виділити використання спеціальних допоміжних речовин (газоутворюючих сумішей, супердезінтегрантів, комплексоутворювачів, солюбілізаторів) та технологічних прийомів (отримання твердих дисперсій, УЗ- та кріомікронізація), що підвищують розчинність або диспергування лікарських компонентів. Серед групи швидкорозчинних лікарських форм особливе місце належить шипучим препаратам, у яких ефект швидкої дезінтеграції досягається за рахунок введення газоутворювальних компонентів. До переваг швидкорозчинних лікарських форм слід віднести високу біологічну доступність, можливість зниження побічних реакцій, суміщення взаємореагуючих компонентів та коригування неприємних органолептичних властивостей лікарських речовин.

Незважаючи на те, що шипучі таблетки та гранули, здається, близькі за формою, вони значно відрізняються від традиційних за складом та сутністю технології, тому що основними їх складовими є газоутворюючі компоненти.

Враховуючи це, найбільш актуальним напрямком стає теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій щодо вибору оптимального складу допоміжних речовин, у тому числі газоутворюючих компонентів, антиадгезійних добавок, стабілізаторів, коригентів. Важливими аспектами, що вимагають теоретичного обґрунтування, є розробка способів забезпечення стабільності газоутворюючих сумішей, а також можливості введення лікарських речовин у лікарську форму залежно від своїх фізико-хімічних властивостей. Ці способи повинні відповідати головним вимогам: зберігати стабільність лікарських речовин, і, отже, їх терапевтичну активність.

Крім того, існуючі технологічні підходи до створення швидкорозчинних «нешипучих» таблеток (т.зв. диспергованих та. ін) не завжди можуть бути успішними, тому що не враховують багатогранності їх складу та спрямованості фармакологічної дії. У зв'язку з цим виникає потреба розробки технологічних параметрів мас для таблетування. Вирішення цих завдань дозволить розробити єдиний підхід до технології швидкорозчинних лікарських засобів та сприятимуть розширенню номенклатури В першу чергу це стосується лікарських засобів інших груп, фармакологічний ефект яких має бути найбільш повним та негайним [4].

Ефективність лікарського засобу - сукупність позитивних ефектів, які характеризують ступінь позитивного впливу лікарського засобу на перебіг хвороби, що дозволяє пацієнту прожити краще та довше [3].

Розглянемо фактори, що впливають на мінливість ефективності та безпеки лікарського засобу.

Біологічні фактори:

1. Генетичні фактори мінливості (фармакогенетика та фармакогеноміка).

Відмінність в індивідуальній дії лікарського засобу може бути зумовлена генетичною відмінністю.

2. Негенетичні фактори мінливості (внутрішні та зовнішні) поділяються на:

-внутрішні негенетичні фактори мінливості - різні фізіологічні та патофізіологічні стани організму (вік, стать, маса тіла, супутні захворювання, тяжкість захворювання);

- зовнішні негенетичні фактори мінливості - вплив навколишнього середовища (забруднення середовища, вплив сонячного світла, прийом супутніх лікарських засобів, вплив продуктів на фармакокінетику).

Поведінкові фактори:

1. Практика призначення та застосування лікарського засобу професіоналами охорони здоров'я.

2. Дотримання хворим на режим лікування (прихильність до режиму терапії).

Недотримання пацієнтом режиму лікування може набувати різноманітних форм, починаючи від порушення часу прийому лікарського засобу до пропуску дози або непостійного застосування препарату, призначеного для лікування хронічних захворювань [2].

Фармацевтичні чинники, які впливають на ефективність, ступінь та тривалість фармакологічної дії лікарських засобів, можна поділити на наступні групи:

-фізичний стан лікарських речовин (розмір часток (дисперсність), агрегатний стан, оптична активність, поверхневий натяг, pH розчину, поліморфізм та ін.);

-проста хімічна модифікація (стан, при якому одна й та ж сама лікарська речовина використовується в різних хімічних формах: сіль, кислота, основа, ефір, комплексна сполука та ін.);

-допоміжні речовини (має значення їх природа і кількість, тому із існуючого широкого асортименту допоміжних речовин їх вибір повинен бути індивідуальним для кожного препарату)

-вид лікарської форми і шляхи її введення в організм (оптимальна активність лікарського препарату досягається призначенням його в раціональній лікарській формі, яка, у свою чергу, визначає шлях уведення)

-технологічні процеси (змінюють силу терапевтичної дії лікарського препарату, визначають його стабільність, тобто тривалість зберігання та якість, впливають на його біотрансформацію в організмі; недотримання певних умов технології виробництва призводить до виникнення терапевтичної нееквівалентності).

Отже, всі ці чинники суттєво змінюють ступінь терапевтичного ефекту лікарського препарату; вони можуть посилювати або, навпаки, зменшувати його.

Крім того, фармацевтичні чинники можуть усувати побічну дію лікарського засобу або сприяти її проявам. Від фармацевтичних чинників залежать процеси всмоктування, біотрансформації та елімінації препаратів з організму. Тому при розробленні складу і технології нових лікарських препаратів та вдосконаленні існуючих необхідно враховувати можливий вплив фармацевтичних чинників на їх фармакодинаміку та фармакокінетику [1].

Таким чином, контролюючи та беручи до уваги всі біофармацевтичні фактори, можна зробити значний вплив на успішність медикаментозної терапії за рахунок зниження ризику виникнення побічних ефектів та підвищення терапевтичної ефективності.

Список літератури

1. Шевченко А.М. Методологические аспекты разработки технологии твердых быстрорастворимых лекарственных форм. диссерт. д.фарм.н., М.2009
2. Електронний ресурс: https://ips.ligazakon.net/document/JH1O21AA?an=30
3. Електронний ресурс: https://www.apteka.ua/article/450508
4. Електронний ресурс: https://inlnk.ru/oeVPvK

ПРИНЦИПИ ТЕРАПІЇ ГЕЛЬМІНТОЗОВ

Мінченко Тетяна Анатоліївна
здобувач вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичного факультету
Київський міжнародний університет

Ліки для дегельмінтизації використовують для лікування різних глистних інвазій у людини, наприклад, гельмінтів, що передаються через ґрунт, шистосомозу, онхоцеркозу та лімфатичного філяріозу. У районах, де ці інфекції поширені, Всесвітня організація охорони здоров'я рекомендує стандартне регулярне лікування цільових груп населення кожні 6-12 місяців без попереднього індивідуального підтвердження інфекції. Емпірична терапія або лікування всіх груп населення з передбачуваним ризиком інфекції є кращою стратегією, ніж використання стратегії "тестуй і лікуй", тому що ліки для дегельмінтизації недорогі і добре переносяться. Крім того, стратегія тестування до початку лікування вважається менш затратно-ефективною з огляду на те, що доступні діагностичні тести є відносно дорогими і можуть демонструвати слабку чутливість [1].

На території України поширені близько 10 видів патогенних найпростіших та близько 20 видів гельмінтів.

Загальні заходи, спрямовані на боротьбу з гельмінтозами, повинні включати:

-проведення санітарно-просвітницької роботи серед населення;

-проведення медико-санітарних заходів (масове обстеження населення, виявлення інвазованих, їх дегельмінтизація);

-проведення санітарно-гігієнічних заходів (організація централізованого водопостачання; заборона вживати для пиття, купання та господарсько-побутових потреб воду з джерел, які могли піддаватися зараженню);

-контроль за забоєм худоби, ветеринарна експертиза на м’ясокомбінатах, ринках;

-дотримання технології приготування рибних і м’ясних продуктів;

-дотримання санітарно-гігієнічного режиму в місцях проживання (стежити за чистотою тіла, житлових і службових приміщень; попередження забруднення зовнішнього середовища людськими фекаліями);

-диспансеризацію дегельмінтизованих.

Відомо, що попередити виникнення будь-якого захворювання набагато легше, ефективніше і дешевше, ніж проводити лікування хвороби. Позбутися від гельмінтів один раз і назавжди – неможливо тому що зараження відбувається постійно: через контакт з тваринами, контакт з екскрементами, воду і їжу, недотримання особистої гігієни.

Найчастіше зараження гельмінтами відбувається в теплу пору року, тому щорічну профілактику всієї сім’ї – і людям, і всім домашнім тваринам – краще

проводити восени. Для профілактики краще застосовувати комбіновані антигельмінтики, що діють на всі види паразитів [3].

Антигельмінтні засоби – це лікарські препарати широкого спектра дії, які використовуються у разі зараження глистами та їхньої циркуляції всередині організму. Антигельмінтні препарати здатні пригнічувати життєдіяльність паразитів, не впливаючи на внутрішні системи організму, а також ефективно боротися із негативними наслідками, що залишаються після усунення захворювання. Як компоненти антигельмінтних медикаментів часто використовуються як природні, так і синтетичні речовини, що робить вибір відповідного лікарського засобу проти гельмінтів ширшим і впливає на зменшення кількості різних протипоказань (у разі індивідуальної непереносимості певних складових). Різний спектр дії ліків проти глистів підвищує ефективність комплексної антигельмінтної терапії, оскільки препарати використовують різні механізми пригнічення життєдіяльності гельмінтів. Протипаразитарні лікарські засоби здатні блокувати передачу нервових імпульсів у м'язовій тканині гельмінтів, що спричиняє порушення їх руху та параліч. Антигельмінтні засоби впливають на систему травлення паразитів, викликаючи її розлади та нездатність до перетравлення їжі, внаслідок чого гельмінти помирають від голоду. Також препарати проти гельмінтів порушують процеси енергоутворення всередині паразитів та процеси клітинного дихання, здатні розчиняти мембрани патогенних клітин та переривати перебіг життєво важливих біохімічних реакцій. Мають протизапальні, регенеративні та стабілізуючі властивості. Препарати проти глистів негативно впливають на життєдіяльність яєць, личинок та дорослих особин гельмінтів, призначаються при зараженні аскаридозом, ентеробіозом, анкілостомозом, некаторозом, теніозом, опісторхозом, клоноргоспом та стронгілоїдозом. Використовуються при виникненні ехінококозу печінки, легенів та очеревини, лямбліозі та токсокарозі.

Препарати проти глистів випускаються у формі суспензій, таблеток, екстрактів лікарських рослин, капсул та жувальних таблеток[2].

Неефективність терапії паразитарних хвороб, висока ймовірність рецидивів які пов'язані з наявністю негативних побічних ефектів антигельмінтних препаратів, особливостями імунної відповіді при паразитарних хворобах, обумовлених спрямованністю імунної відповіді в бік реакцій гуморального типу та порушенням імуномодулюючої функції Т-лімфоцитів, виявляє актуальність розробки нових способів терапії гельмінтозів, заснованих на комбінованому застосуванні засобів етіотропної терапії з імуноактивними препаратами у якості додаткових факторів, що підвищують ефективність лікування.

При розробці комбінованої терапії гельмінтозів виявлено, що помилка у виборі імуномодулятора призводить до невдалого терапевтичного втручання – зниження виразності основного фармакологічного ефекту засобів етіотропної терапії, підвищення інтенсивності інвазії [2+4].

У зв'язку з цим розробка способів комбінованої терапії передбачає вдосконалення вибору засобів комбінованої терапії на основі їх імунобіологічної

активності, у тому числі і протективних властивостях, як критерію не тільки стимуляції неспецифічної резистентності до гельмінтів, але і критерію вибору імуномодулятору для використання при інвазійної патології.

Список литератури

1. Електроний ресурс: https://inlnk.ru/agmzZz
2. Електроний ресурс: https://inlnk.ru/9PRG1V
3. Електроний ресурс: https://inlnk.ru/3ZxG2j
4. Мамыкова О.И. К вопросу о выборе дополнительных иммуноактивных средств комбинированной терапии гельминтозов. Електроний ресурс: https://inlnk.ru/Kenx5o

ВИВЧЕННЯ ГОСТРОЇ ТОКСИЧНОСТІ ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ КОМПОЗИЦІЇ АНТИМІКРОБНОЇ ДІЇ ДЛЯ ЛІКУВАННЯ РАН

Остащенко Тетяна
Аспірант
Кафедра фармацевтичної технології і біфармації
Національний університет охорони здоров`я України імені П.Л.Шупика

Вивчення гострої токсичності є обов’язковим етапом фармацевтичної розробки нового лікарського засобу, що дозволяє встановити небезпечність препарату та визначити клас його токсичності [1–4].

Нами на кафедри фармацевтичної технології і біофармації розроблена фармацевтична композиція у формі гідрофільно-ліпофільного крему антимікробної дії для лікування ран. Основа фармацевтичної композиції представляє двофазну систему, до складу якої входять активні речовини антимікробної, анестезуючої дії.

При вивченні показника «гостра токсичність» лімітуючим стало введення максимальної дози модельного зразка препарату (IV клас токсичності згідно з вимогами методичних рекомендацій), що дорівнювала 5000 мг/кг для внутрішньошлункового способу введення (табл. 1).

Таблиця 1

Дослідження гострої токсичності для модельного зразка препарату

Група	шлях введення /Доза, мг/кг	Кількість тварин у групі	
		самці	самиці
1. Інтактний контроль	-	5	5
Ентеральний шлях введення			
2. модельний зразок препарату антимікробної дії	5000	5	5

Реєстрацію прояви порушень фізіологічного стану тварин, виживаність, динаміку маси тіла проводили протягом 14 днів спостереження за тваринами.

Оцінку фізіологічного стану кожної тварини проводили один раз на добу (загальний стан, стан шкіри, колір слизових оболонок, температура тіла) та окремих симптомів (міоз, сльозоточивість, салівація, діарея, зміни кольору сечі та фекалій, сонливість, тремор, судоми тощо.). Індивідуальну масу тіла тварин визначали натщесерце перед введенням препарату на 3; 7; 14 добу експерименту перед евтаназією. Дослідження проводили у відповідності з директивою Ради ЄС 86/609 ЄЕС від 24 листопада 1986 р. про дотримання законів, постанов та адміністративних положень держав ЄС з питань захисту тварин, що використовуються для експериментальної та іншої наукової мети [5].

По закінченню терміну спостереження тварин під хлороформним наркозом (шляхом дислокації шийного хребця) проводили розтин та макроскопічне обстеження внутрішніх органів, розраховували їх масові коефіцієнти (МК). Отримані експериментальні дані статистично обробляли методом варіаційної статистики на рівні значущості $p<0,05$ (вираховували середнє арифметичне та його стандартну похибку).

Після введення щурам модельного зразку препарату в дозі 5000 мг/кг ентерально у тварин не спостерігали ознаки інтоксикації: інтегральні показники експериментальної групи не відрізнялися від показників тварин контрольної групи. Тварини були активними, мали задовільний апетит, реагували на звукові і світлові подразники, процеси сечовиділення і дефекації – в нормі, не спостерігалось порушення дихання та судом, була збережена рефлекторна збудливість. При спостереженні за тваринами протягом 14 доби в експериментальній групі не було встановлено гибелі тварин. Споживання води та їжі дослідних та інтактних тварин показало відсутність жодних відмінностей у поведінки тварин, (табл. 2).

Таблиця 2

Результати дослідження гострої токсичності модельного зразку препарату

Шлях введення препарату	Вид тварин	Стать	Доза, мг/кг	Загибель тварин/ тварини, що вижили
Ентеральний	щури	самці	5000	0/5
		самиці	5000	0/5

Показники динаміки маси тіла тварин, яким вводили досліджувані модельний зразок препарату ентеральним шляхом, не виходили за межі фізіологічної норми та вірогідно не відрізнялися від аналогічних показників у групі інтактних тварин впродовж всього експерименту (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка маси тіла тварин, яким вводили модельний зразок препарату, M±m ($\bar{X} \pm S_X$, n=5, P=95 %)

Група тварин /шлях введення	Стать	Вихідна маса тіла, г	Маса тіла, г/доба		
			4	7	14
1. Інтактні тварини	самці	212,5 ± 3,8	212,9 ± 3,6	213,1 ± 3,7	214,0 ± 3,9
	самиці	207,8 ± 3,1	208,0 ± 2,9	208,2 ± 2,8	208,5 ± 3,0
2.ентеральне введення препарату	самці	210,8 ± 2,9	211,2 ± 3,2	211,5 ± 3,0	212,1 ± 2,8
	самиці	209,1 ± 2,5	209,6 ± 2,4	209,9 ± 2,7	210,2 ± 2,6

Розтин та макроскопічне дослідження внутрішніх органів тварин проводили через 14 діб після початку експерименту. За розміром, кольором, консистенцією, а також розташуванням, внутрішні органи щурів обох статей

контрольної та дослідної груп не виходили за межі фізіологічної норми і не відрізнялися між собою.

Після розрахунку масових коефіцієнтів внутрішніх органів становлено, що даний показник не відрізняється у тварин обох статей інтактного контролю та дослідної груп (табл. 4, 5).

Таблиця 4

Масові коефіцієнти внутрішніх органів самців білих щурів, M±m ($\bar{X}$ ±SX, n=5, P=95 %)

МК органів, г/100г	Інтактний контроль	Шлях введення
		Внутрішньошлунково
Печінка	4,846±0,143	4,825±0,104
Головний мозок	1,368±0,053	1,354±0,027
Нирки	0,812±0,022	0,787 ±0,046
Серце	0,454±0,054	0,448±0,039
Наднирники	0,038±0,001	0,036±0,001

Таблиця 5

Масові коефіцієнти внутрішніх органів самиць білих щурів, M±m ($\bar{X}$ ±Sx, n=5, P=95 %)

МК органів, г/100г	Інтактний контроль	Шлях введення
		Внутрішньошлунково
Печінка	4,432±0,059	4,429±0,034
Головний мозок	1,337±0,072	1,331±0,024
Нирки	0,828±0,021	0,821 ± 0,030
Серце	0,448±0,034	0,439±0,028
Наднирники	0,032±0,003	0,031 ± 0,001

Таким чином, на підставі дослідження «гостра токсичність» встановлено відсутність токсичної дії фармацевтичної композиції при ентеральному ($ЛД_{50}$>5000 мг/кг) шляху введення, що відносить розроблений лікарський засіб до IV класу токсичності при ентеральному шляху введенні.

Література:

1. Nonanimal Models for Acute Toxicity Evaluations: Applying Data-Driven Profiling and Read-Across / D. P. Russo et al. *Environ. Health Perspect*. 2019. Vol. 127, №4.

2. Nephrotoxicity and Chinese Herbal Medicine / B. Yang et al. *Clin. .J Am. Soc. Nephrol*. 2018. Vol. 13, № 10. P. 1605–1611.

3. Acute and sub-acute toxicity evaluation of the root extract of *Rheum turkestanicum* Janisch / A. Jahani Yazdi et al. *Drug Chem. Toxicol*. 2019. P. 1–7.

4. Acute and chronic toxicity of a polyherbal preparation – Jueyin granules / Y. Chen et al. *BMC Complement. Altern. Med*. 2018. Vol. 18, № 1. P. 148.

5. European convention for the protection of vertebrate animals used for experimental and other scientific purpose / Council of Europe. Strasbourg, 1986. 52p.

ПРОБЛЕМА ЛІКУВАННЯ ВОЛОССЯ

Титаренко Анастасія Анатоліївна
здобувач вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичного факультету
Київський міжнародний університет

Захворювання волосся є важливою медико-соціальною проблемою, яка пов'язана з широким розповсюдженням та значним впливом на якість життя людини. У дерматологічної практиці «проблема волосся» відіграє доволі велику роль, вона складає приблизно 4 % від загальної кількості. Проблема лікування волосся, безумовно, важлива сама по собі, але здоров'я волосся та його зовнішній вигляд мають значення, що далеко виходить за рамки медицини і навіть просто соціальної психології [1, 4]. Тільки біологічне значення волосся не йде в жодне порівняння з їх соціально-психологічним значенням для людини. Ще з давніх-давен люди надавали великого значення зовнішньому вигляду свого волосся і догляду за ними. Так склалося, що у багатьох спільнотах волосся відігравало значну роль; недарма за зачіскою вирізняли жителів різних країн, представників різних релігійних напрямів. Зачіски змінювалися протягом століть і були прикметою часу, і досі люди у всьому світі невпинно роблять зі своїм волоссям різні маніпуляції. Волосся є яскравою ілюстрацією неймовірної різноманітності людей, що населяють нашу планету [4]. Тому ця тема є актуальною.

Зовні волосся покриває кутикула – тонкий шар із рогових лусочок, які покривають кірковий шар у вигляді черепиці. Пушкове волосся практично не містить мозкового шару.

Кутикула складається з 6-9 шарів клітин і структурою нагадує черепицю або лусочки соснової шишки, причому спрямовані ці лусочки від кореня волосся до кінця. При дії на волосся лужного середовища (звичайне мило) лусочки розкриваються, при дії кислої – закриваються. Як правило, при ураженні волосся ззовні першою страждає кутикула. З іншого боку волосся є одним із найстійкіших до дії зовнішніх факторів структур, поступаючись у цьому лише зубам.

Мозкова речовина (серцевина) складається з клітин, які ще не до кінця кератинізувалися (ороговелі). Корковий шар складається з ороговілих клітин і становить близько 90% від загальної маси волосся. Від цього шару залежить міцність волосся. У клітинах цього шару знаходяться пігменти, що надають волоссю колір.

Волосяний фолікул є деяким вмістилищем для кореня волосся, яке, ще іноді називають цибулею. Цибулина є невеликим потовщенням і воно, здебільшого, складається з клітин, які посилено поділяючись, утворюють волосся (матриця волосяної цибулини). Відомо також, що цибулина має незвичайний імунний статус, порушення якого, імовірно, і є однією з причин гніздової алопеції. У нижній частині до цибулини примикає волосяний сосочок. Сосочок, крім іншого, містить у собі кровоносні судини. Волосяний (або його ще називають

дермальним) сосочок є дуже важливою складовою фолікула, оскільки діє, як свого роду комп'ютер, що контролює стан ня та зростання волосся. Якщо гине сосочок – то гине і волосся. Однак, якщо з якоїсь причини гине волосся (наприклад, буде вирвано з коренем), а сосочок зберігається, то на його місці зросте нове волосся.

До волосяного фолікула примикають:
- сальна залоза (їх зазвичай 2-3),
- потова залоза,
- м'яз, що піднімає волосся.

Крім того, волосяний фолікул дуже добре забезпечений судинами. Відомо, що у чоловіків, схильних до облисіння, судинний апарат волосяного фолікула має підвищену чутливість до чоловічих статевих гормонів (андрогенів), зокрема до дигідротестостерону, а також до ферменту 5-альфа-редуктази, яка перетворює тестостерон на дигідротестостерон.

У період статевого дозрівання, коли кількість андрогенів у крові підвищена, судини фолікула стійко спазмуються, харчування волосяного фолікула порушується, і, як наслідок, виникає облисіння. Важливо відзначити, що таку підвищену чутливість до андрогенів має тільки волосся певних зон голови, але ніяк не все волосся на тілі людини.

Крім того, волосяний фолікул багато забезпечений нервовими волокнами: вони супроводжують волосяний фолікул на всьому його протязі – від цибулини до епідермісу.

Загальна кількість сальних залоз у людини досягає 200 000, а за добу сумарна кількість шкірного сала, що виробляється, досягає 50 гр.

Активність сальних залоз залежить від: статті, віку, стадії менструального циклу, стану нервової та ендокринних систем, структури харчування.

Основна функція сальної залози - змащування волосся секретом та утворення на поверхні шкіри емульсійної плівки (водно-ліпідна плівка, водно-ліпідна мантія), що виконує захисну функцію. Емульсійна плівка має слабокисле середовище (не більше pH 4,5-6,5). Емульсійна плівка є дуже важливою для нормального функціонування шкіри, вона складається з:
- відмерлих клітин епідермісу (найзовнішнього шару шкіри),
- секрету сальних,
- потових залоз.

Отже, водно-ліпідна плівка є межею між зовнішнім та внутрішнім середовищем. Завдяки тому, що емульсійна плівка має слабокисле середовище, це перешкоджає розмноженню мікроорганізмів на поверхні шкіри. Водно-ліпідна плівка також перешкоджає розмоканню шкіри, тому що має водовідштовхувальну (гідрофобну) дію і одночасно запобігає надмірному висиханню епідермісу.

Ще однією функцією емульсійної плівки є захист від ультрафіолетових променів. З вищевикладеного ясно, що коли ми використовуємо для миття звичайне мило, що має лужне середовище, водно-ліпідна плівка руйнується. Тому не варто використовувати лужні мила часто, а якщо вже використовувати,

то після цього ретельно змивати їх із поверхні шкіри. Більш щадний вплив на шкіру роблять рідкі мила з нейтральним середовищем.

Важливими параметрами волосся є довжина та товщина.
Довжина (нестриженого) волосся залежить, в першу чергу, від расової приналежності: найдовше волосся у представників монголоїдної раси, найкоротші - у представників негроїдної раси, у європейської раси довжина займає проміжне положення. Крім того, не можна забувати, що один і той же волосся не росте протягом усього життя: стадія розвитку становить в середньому 3-6 років, після чого замість волосся, що випало, починає рости новий.[5]

На Заході трихологія, як окремий напрямок, сформувалася у 50-х рр. XX ст. минулого століття; з того часу відбувся якісний ривок у її розвитку – від дрібних розрізнених шкіл та окремих лікарів до великих об'єднань, центрів та інститутів вивчення волосся. Сьогодні фахівці в галузі трихології об'єднані у Міжнародну асоціацію трихологів (IAT), в Європейське товариство з питань дослідження волосся (EHRS), а також національні асоціації та суспільства. Найбільш значний внесок у становлення трихології, як науки, зробили британська, італійська, іспанська та німецька дерматотрихологічні школи.

Донедавна більшість лікарів, за рідкісним винятком, у тому числі, і більшість дерматологів виявляли слабкий інтерес до захворювань волосся, крім дерматофітії та осередкового облисіння. Такий стан речей зберігався до тих пір, поки наукові дослідження дозволили зрозуміти деякі механізми, що лежать в основі розладів росту волосся, що найчастіше зустрічаються. Досягнуті успіхи значно розширили наші знання про складні ендокринні впливи на волосся, а також дозволили встановити, що широке коло інших метаболічних та трофічних порушень та деякі психіатричні захворювання можуть вперше клінічно виявлятися або супроводжуватися змінами щільності, властивостей, кольору та структури волосся. Крім захворювань волосся, що виникають в результаті прямої дії зовнішньої інфекції, хімічної або фізичної травми, практично всі інші захворювання пов'язані з системними процесами. Якщо пацієнт пред'являє скарги на випадання волосся або надмірне його зростання, ця ознака настільки ж гідна ретельного вивчення, як біль у животі, кашель або будь-який інший симптом [2]. Волосся образно називають «барометром здоров'я»; як правило, чітко поставлений діагноз дерматологічного захворювання допомагає своєчасно звернути увагу на внутрішні проблеми організму [1]. Саме різноманітність патології волосся є однією з найскладніших проблем диференціальної діагностики у дерматології. Серед численних хвороб волосся розрізняють: гіпертригози; гіпотригози; набуті та вроджені стани. Особливої уваги вимагає група захворювань, що виявляються гіпотрихозом (алопецією) [3]. Фахівці, які займаються трихологією, ведуть тісну роботу з дерматокосметологами, імунологами, ендокринологами, неврологами, токсикологами, генетиками – адже нерідко проблеми з волоссям є лише зовнішнім проявом серйозних системних порушень, які потребують додаткового лікування.

Головною проблемою в лікуванні патологій волосся є те, що пацієнти практично не звертаються до лікарів-трихологів з цією проблемою, та і взагалі

не звертаються. Патогенез патології волосу вивчається вже тоді, коли є візуальні прояви пошкодження стрижня волоса або випадіння набуло великого обсягу.

Лікарі та вчені більшості країн з високим рівнем медицини провели безліч наукових, в тому числі клінічних досліджень, присвячених проблемам діагностики та лікування патологій волосся, і в цьому напрямку вже досягнуті значні результати: поява надточних методів діагностики (наприклад, крнеометрії) дозволило фахівцям точніше визначати глибину ураження і надавати цілеспрямований місцевий вплив на уражені ділянки. Це дозволить більш точно зробити призначення необхідного лікарського препарату.

На жаль, в даний час більшість сучасних методів допомоги є занадто дорогими і недоступними для більшості пацієнтів. Саме тому актуальним є розробка нових ефективних і прийнятних за ціною препаратів для лікування патологій волосся.

Список литератури

1 Калюжна Л.Д. (2007) Симптоматична втрата волосся // Les Novelles Estetiques (Україна). 2007. № 5 (45). С. 48-52.

2 Рук А., Даубер Р. Болезни волос и волосистой части головы. М.: Медицина, 1985. 528 с.

3. Кожные и венерические болезни: Руковод. для врачей / Под ред. Ю.К. Скрипкина. Т. 2. М: Медицина, 1995. 880 с.

4. Борьба за волосы / Под ред. Ж.Г. Умерова. М.: Косметика и медицина, 1999. 102 с.

5. Електроний ресурс [http://www.superhair.org/article/populyarnaya-trikhologiya/stroenie-volos.php] (звернення 20.04.2022)

РОЗВИТОК РЕВМАТОЇДНОГО АРТРИТУ, МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ І ЛІКУВАННЯ

Чиж Аліна Романівна
здобувач вищої освіти магістерського рівня
фармацевтичного факультету
Київський міжнародний університет

У статті розглянуто загальні відомості та клінічні прояви ревматоїдного артриту, сучасні методи діагностики. Лікування ревматоїдного артриту при застосуванні лікарських препаратів. Аналіз результатів нашого дослідження показав, застосування різноманітних засобів по різному діють на захворювання, а також на організм в цілому.

Вступ. Опорно-рухова система забезпечує пересування тіла або його частин у просторі. До системи органів опори та руху відносять скелет, зв'язки та м'язи.

М'язи та скелет функціонують і ростуть у тісному взаємозв'язку. Скелет є опорою та захистом усього організму й окремих його органів. Чимало кісток скелета є сильним важелям, який за допомогою м'язів виконують різноманітні рухи. [1]

У суглобах загально запальних процес називають – артрит. Таке захворювання може бути самостійним захворюванням, так і захворюванням при багатьох інших станах та недуг:

- механічні травми (до складу входять і спортивні травми);
- вимушені тривалі позиції спини, плечей, рук (артрит піаніста, карпальний тунельний синдром програміста тощо);
- хвороби дегенеративно-дистрофічного характеру (остеоартроз);
- системні аутоімунні захворювання – коли в організмі імунна система «атакує» свої тканини та органи (ревматизм, ревматоїдний поліартрит, системна склеродермія, системний червоний вовчак);
- гострі інфекційні захворювання (грип, хвороба Лайма т.і.);
- захворювання обміну речовин (хвороба Іценко-Кушинга, артрит при подагрі, тривалій терапії глюкокортикоїдами, акромегалії,);
- пухлини (саркома, мієломна хвороба).[2]

Ревматоїдний артрит - запальне ревматичне захворювання невідомої етіології, що характеризується симетричним хронічним ерозивним артритом (синовітом) периферичних суглобів та системним запальним ураженням внутрішніх органів.

Одне з найпоширеніших хронічних запальних захворювань, частота якого у популяції становить 1%. Хвороба зустрічається в 2,5 рази частіше у жінок, ніж у чоловіків.

Етіологія цього захворювання невідома. У ролі "артритогенних" можуть виступати різні фактори: екзогенні (вірусні білки, бактеріальні суперантигени та ін.), токсичні (компоненти тютюну), ендогенні [колаген типу II, стресорні білки

(наприклад, білки теплового шоку) та ін.] та неспецифічні (травма, інфекція, алергени та ін.).

ПАТОГЕНЕЗ

Суть патологічного процесу при ревматоїдному артриті – локальне та системне імунологічно зумовлене (аутоімунне) запалення, що призводить поряд з ураженням суглобів та до розвитку широкого спектру позасуглобових (системних) органних проявів та катаболічних порушень (наприклад, до остеопорозу).

В цілому основну роль у розвитку та прогресуванні ревматоїдного артриту надають набутим дефектам імунної системи, що характеризується порушенням здатності підтримувати баланс між нормальними механізмами фізіологічної активації та супресії запалення. Це визначає дуже швидкий перехід гострого запалення у хронічне.

ДІАГНОСТИКА

Для встановлення діагнозу ревматоїдного артриту необхідно принаймні наявність 4 з 7 критеріїв, запропонованих Американською ревматологічною асоціацією в 1987 р.. Перші 4 ознаки повинні стійко зберігатися не менше ніж 6 тижнів. Не виключаються хворі із двома клінічними діагнозами. Чутливість критеріїв становить 91,2%, специфічність – 89,3%.

Оскільки фармакотерапія ревматоїдного артриту ефективніша на ранніх стадіях, його діагностика повинна здійснюватися якомога раніше.(таб.1)

Таблиця 1

Діагностика ревматоїдного артриту

Критерії	Визначення
Ранкова скутість	Ранкова скутість (в області суглобів або навколосуглобових тканин), що зберігається не менше ніж 1 година
Артрит трьох і більше суглобів	Припухлість або вигін, встановлений лікарем у трьох та більше суглобах. Можливе ураження 14 суглобів на правих і лівих кінцівках (зап'ястно-фалангові, проксимальні міжфалангові, зап'ясткові, ліктьові, колінні та гомілковостопні суглоби)
Артрит суглобів кисті	Припухлість однієї та більше групи суглобів наступної локалізації: зап'ястя, зап'ястково-фалангових, проксимальних міжфалангових суглобів
Симетричний артрит	Подібна ураження суглобів з обох боків (двостороннє ураження проксимальних міжфалангових, зап'ястно-фалангових суглобів, можлива без абсолютної симетрії)

Ревматоїдні вузли	Підшкірні вузли, що локалізуються на ділянках тіла, що виступають, розгинальних поверхнях або в навколосуглобових ділянках, визначені лікарем
Ревматоїдний фактор	Виявлення підвищеної концентрації ревматоїдного фактора у сироватці будь-яким методом, що дає позитивні результати, не більше ніж у 5% здорових людей
Рентгенологічні зміни	Рентгенологічні зміни кистей і стоп, типові для ревматоїдного артриту, що включають ерозії або безперечну кісткову декальцифікацію, що локалізуються або найбільш виражені в уражених суглобах (тільки остеоартритичні зміни не враховуються)

До клінічних проявів (тривалістю більше 6 тижнів), при виявленні яких слід направити пацієнта на консультацію до ревматолога, відносять:

• наявність трьох і більш припухлих суглобів;

•ураження зап'ястно-фалангових або плюснефалангових суглобів (позитивний тест поперечного "стиснення");

• ранкова скутість приблизно 30 хвилин.

Лікування хворих на ревматоїдний артрит починають у спеціалізованому ревматологічному стаціонарі. [3]

Вже більше як 100 років активно використовують нестероїдні протизапальні препарати (НПЗП) у клінічній практиці, вони посідають провідне місце в фармакотерапії багатьох ревматичних хвороб, зокрема і ревматоїдного артриту. [4]

За даними ВООЗ, майже 20 % населення нашої планети регулярно вживають НПЗП. Розвиток патологічних процесів в організмі внаслідок лікування засобами зумовлений такими механізмами їхньої дії:

1.Пригнічення синтезу простагландинів шляхом блокування циклооксигеназного і ліпооксигеназного шляху їхнього обміну.

2.Пригнічення фагоцитозу, а також зниження активності й продукції вільних радикалів.

3. Інгібування продукції і вивільнення протеаз.

4. Безпосередній вплив на обмін речовин у хрящі [5].

Одним з частих і тяжких ускладнень терапії НПЗП є ураження слизової оболонки травного каналу. Високий ризик розвитку пептичних виразок спостерігається у випадках тривалої терапії НПЗП, максимальний ризик — протягом 1-го місяця вживання препарату.

Є дані щодо профілактичної ролі терапії глюкокортикоїдами до призначення НПЗП як засобу, що запобігає розвиткові НПЗП-гастропатій. Цей механізм

пов'язаний з вивільненням анексину-1, який захищає слизову оболонку шлунка від ушкодження внаслідок вживання індометацину. Тому в низці випадків анексин-1 може відігравати важливу роль як ендогенний медіатор захисту слизової оболонки шлунка від ушкодження [6].

Простагландини відіграють також важливу роль у регуляції клубочкової фільтрації, секреції реніну і підтриманні водно-електролітного балансу.

Інгібіція простагландинів може зумовлювати різноманітні порушення функції нирок, особливо у людей із супутньою нирковою патологією [4]

Хворим на РА доволі часто у комплексній терапії призначають глюкокортикостероїди (ГКС). Ера ГКС у клінічній практиці бере свій початок з 1949 року, коли медична громадськість уперше дізналася про неперевершений короткочасний ефект кортизону в пацієнтів з РА [7]. Використання ГКС у терапії РА базується на їхній вираженій протизапальній та імуносупресивній дії, що пов'язана з пригніченням транскрипції генів, які кодують синтез прозапальних білків — цитокінів, молекул адгезії, ферментів, стабілізацією лізосомальних мембран, пригніченням перокисного окиснення ліпідів (ПОЛ). ГКС індукують утворення ліпокортинів, які мають протинабрякову активність, у відносно великих дозах пригнічують розвиток лімфоїдної і сполучної тканини; пригнічують активність гіалуронідази і сприяють зменшенню проникності капілярів. Під впливом ГКС затримується синтез і прискорюється розпад білків. Використання ГКС пов'язане з можливістю різноманітних ускладнень, ризик яких і тяжкість асоціюються з рівнем їхнього дозування і тривалістю використання. [8].

Список літератури

1. Електронний ресурс: http://surl.li/bvazb
2. Електронний ресурс: https://inlnk.ru/EL6Y7A
3. Електронний ресурс: https://inlnk.ru/emOXl0
4.Викторов А.П. Побочное действие современных нестероидных противовоспалительных препаратов: проблемы остаются? / А.П. Викторов // Укр. ревматол. журн. 2003. № 1(33). С. 79-89.
5. Кашуба О. Оцінка побічної дії окремих нестероїдних протизапальних засобів / О. Кашуба // Ліки України. 2005. № 12. С. 101-105.
6. Насонов Е.Л. Нестероидные противовоспалительные препараты: клинические рекомендации по использованию / Е.Л. Насонов, А. Каратаев // Врачъ. 2007. № 3. С. 8-14
7. Дядык А.И. Глюкокортикоидная терапия в клинической практике / А.И. Дядык, А.Э. Багрий, Н.Ф. Яровая // Метод. рекомендации. Донецк: Норд-Компьютер, 2006. 32 с.
8. Глюкокортикоидная терапия и ее осложнения при ревматических заболеваниях у детей / Л.И. Омельченко, В.Б. Николаенко, Е.А. Ошлянская, Т.А. Людовик, И.В. Дудка // Современная педиатрия. 2006. 1(10) С. 193—196.

CORRECTIVE FEEDBACK BETWEEN TEACHER AND STUDENT IN THE FOREIGN LANGUAGE LEARNING PROCESS

Komisarenko Natalia
Ph.D. in Pedagogics, Associate Professor,
Head of the Department of Ukrainian and Foreign Languages
Uman National University of Horticulture

Modern updating of content and structure of education, in connection with the implementation of the Bologna Process in Ukraine, requires a radical review of relations between teacher and student, including reorganization of the teacher from the head of educational activities, who should control the process of learning to an equal participant.

In order to feel confident in this role, the teacher must be well acquainted with the methods and technology of such training, try and test it in his own experience. Creating a supportive learning environment is not possible without feedback, which allows the teacher to monitor regularly and to adjust the process of acquiring knowledge by students.

Feedback plays an important role in foreign language (FL) learning processes. The feedback function is the main control function (especially the current one), which provides management of the FL learning process [1, p.101-112]. However, feedback is not just an indicator of students' knowledge [6]. Feedback works in two directions: it affects both the teacher and the student. Feedback acting towards the teacher gives him an information about the level of student achievement. The teacher analyzes this information on the presence of shortcomings, monitors deviations in the speech activity of students, identifies the degree of compliance of the chosen strategy and tactics of learning to real needs. This allows him to assess timely the methodological situation and to make the necessary corrective changes in the selection of techniques and methods of teaching, selection of exercises, determining the mode and duration of their implementation, the sequence of all educational work with students. Feedback towards students gives them information about the results of their educational activities on mastering foreign language skills and abilities [1, p.109-112]. In this way, students are informed about the strengths and weaknesses in the learning process [6, p.109-129].

There are many ways of providing feedback.

The traditional way is to fill in the printed copies and to check the student's work further. This method is usually slow, so it should be avoided when you need and instant feedback.

Students can ask the teacher questions, for example after explaining grammar material or to clarify the correct pronunciation of lexical items during practical classes and to receive and instant feedback.

The teacher can give homework to the student to solve problem situations or to complete tests tasks.

For the students who are active in practical classes and do independent work, the teacher should always choose tasks to provide feedback.

The easiest way to get feedback is to memorize basic concepts and to self-examination of knowledge. The teacher must be sure that the basic concepts are summarized and clear.

Computer programs can test the level of students' knowledge, for example, using test questions.

The teacher chooses the feedback mechanism based on the reaction of students. It is very important to help students understand their role in choosing these pathways, to be able to recognize and to promote their implementation [8].

To ensure the effectiveness of feedback, you should follow the sequence in its organization. At the first stage there is an assessment of success, the degree of mastering the material by the student and setting goals; at the second stage there are evaluation, self-evaluation, mutual evaluation; at the third stage there are students' monitoring of achievements, reflection [6]. An effective feedback has three aspects: structure (goals, venue, time, student orientation in the content of the material); content (constructive, differentiated); format (oral, written, graphic, video presentation) [7, p. 721-726].

There are different types of oral correction of feedback, namely: explicit (direct), metalinguistic and implicit (indirect) feedback, which is divided into the following subtypes: paraphrasing the statement, request clarification, the desire to get the right answer and repetition with emphasis on errors (repetitions) [3, p.139-147].

Explicit (direct) oral feedback is characterized by a loud and clear indication of an error and providing reformulation in a foreign language. Explicit feedback is more effective in encouraging the student to apply the problem structure correctly both during classes and in further testing.

The strategy of metalinguistic feedback is to provide students with linguistic clues for self-correction. This type of feedback can be used in three ways: metalinguistic comments, metalinguistic information, metalinguistic questions. The least informative are the comments that only indicate the facts of the error.

Paraphrasing deserves the most attention, as it is the most often used in educational practice, although it often is the cause of positive and negative reactions. It is more often used for grammatical and phonetic errors. Paraphrasing gives students the correct forms of a foreign language, and in a context that defines the relationship between form and content. In addition, paraphrasing does not disrupt the flow of communication, which promotes the mastering of language and speech material. Corrective feedback will help the student's perception of the teacher's corrective action during the discussion of the form, when students are encouraged to correct mistakes and provide clues that indicate students the need to correct incorrectly worded statements.

Corrective feedback is sometimes considered a type of negative feedback. This is because when a student makes a mistake, the teacher must determine first which mistake should be corrected and who should correct it. At the same time "to improve performance, it should be positive and give students satisfaction" [5].

Nazola [3] believes that when it comes to enhancing speech fluency, it is better to postpone the adjustment until the end of speech speed exercises, and then analyze the task by applying one of the appropriate feedback strategies. However, it is desirable to correct immediately mistakes when performing exercises aimed at improving the accuracy of speech.

Detection and correction of errors in cooperation with the student in combination with the following types of work have an effective influence on the formation and improvement of writing skills and abilities: discussion of errors in a group of students and individual, checking and rewriting written work problem issues and accounting for errors in order to develop relevant skills and abilities of the student. Indirect detection of error forces the student to analyze it, to study the full grammatical phenomenon and in the process of such work to improve his skills and ability to edit the text, which leads to better, long-term success in learning written speech.

The present requires feedback not only in the classroom, but also during distance learning. In connection with the introduction of quarantine throughout Ukraine, the educational process for students was organized through the use of distance learning technologies.

The essence of feedback is that in the interpersonal communication during classroom classes the process of information exchange is characterized by immediacy, emotionality, and in distance communication information exchange is indirect, virtual: the teacher influences such natural human instincts as competition, self-expression, altruism , status, develops motivational attitudes in students [4].

Corrective feedback during the distance learning of FL is not just informing the student about the correctness / incorrectness of the task, grading, scores and more. It should most likely contain comments with an analysis of errors, a review of the completed task in order to help the student avoid recurrence of shortcomings in the work, in performing the following tasks [2, p. 609-616]. It can be recommended when performing tasks for the formation / improvement of lexical and grammatical skills. As for the detailed and personalized positive feedback on open tasks, it has a very positive effect on the motivation and activity of students in distance learning. Negative feedback provides the student with the information about the incorrect answer. If the answer is incorrect, the correct option is not provided. Student tips can be, for example, references to the relevant sections of the grammar guide, supporting information related to the topic of Internet sites, etc. [4].

Today, distance learning has become an additional form of learning in parallel with the full-time form of education, and therefore it is possible to offer independent current, thematic tests, presentation of additional textbooks, dictionaries on the distance platform. At the same time, distance learning, having objective advantages such as flexibility, openness, interactivity, individualization is economically advantageous for educational institutions.

Thus, corrective feedback is a way to correct students errors at the stage of control of knowledge, skills and abilities in order to obtain the information about the success of the task and the effectiveness of the teacher's method of teaching FL. It is an integral part of the methodological strategy of the foreign language teaching process in the institutions of higher education.

References:

1. Klyaznik VM (2014). Methods of ensuring current control of knowledge in English classes: Bulletin of Zhytomyr State University. Pedagogical Sciences, 4 (76), 109-112.

2. Mulina NI (2013). Organization of effective feedback in distance learning of foreign languages: Humanitarian Bulletin of Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda, 31 (1), 609-616.

3. Nazola OV (2013). The role of oral corrective communication in teaching foreign language students: Pedagogy, 139-147.

4. Philipska VI (2020). Creating psychological comfort through feedback in the system of distance learning of foreign languages. V International scientific-practical conference. Training of police officers in the conditions of reforming the system of the Ukrainian Navy. Kharkiv, Ukraine: KhNUVS.

5. Hall, Dara M. (2017). The power of feedback: an indicator of mentor effectiveness during student teaching. (Doctoral dissertation). James Madison University, Yarrissonburg, Virginia, the USA. Retrieved from https://commons.lib.jmu.edu/diss201019/141.

6. Mak P. (2019) From traditional to alternative feedback: What do L2 elementary students think? Int J Appl Linguist, 29, 109-129. Retrieved from https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/ijal.12250/

7. O'Sullivan, PS, & Chou, CL. (2009). Teaching feedback to first-year medical students: long-term skill retention and accuracy of student self-assessment: Journal of general internal medicine, 24 (6),721-726. Retrieved from https://link.springer.com/cjntent/pdf/10.1007%2Fs11606-009-0983-z.pdf.

8. Rossiter J.A. (2016). Using an understanding of feedback processes to improve student learning, IFAC-PpersOnLine, 11th IFAC Symposium on Advances in Control Education, 49 (6). Bratislava, SLOVAKIA. Doi.org/10.1016/j.ifacol.2016.07.153/

9. Tedick D., & Gortari B. (1998). Research on error correction and implications for classroom teaching. The ACIE Newsletter, 1 (3) Retrieved from https://www/carla.umm.edu.

IDENTIFYING AND DESCRIBING ERRORS IN LANGUAGE LEARNING

Radjabova Dildora Rakhimovna
teacher
Bukhara State University
Uzbekistan, Bukhara

Annotation. *It is common for learners to make mistakes while obtaining a foreign language. This article represents the role and significance of errors in language learning and how to deal with them.*

Key words: *mistakes and errors, intralingual, identify, indicate, process of analysis, communication*

Human learning is fundamentally a process that involves the making of mistakes. Mistakes, misjudgments, miscalculations and erroneous assumptions form an important aspect of learning virtually any skill or acquiring information. Language learning, in this sense, is like any other human learning. Children learning their first language make countless "mistakes" from the point of view of adult grammatical language. Many of these mistakes are logical in the limited linguistic system within which children operate, but, by carefully processing feedback from others, children slowly learn to produce what is acceptable speech in their native language. Second language learning is a process that is not unlike first language learning in its trial-and-error nature. Learners will make mistakes in the process of acquisition, and that process will be impeded if they do not commit errors and then benefit from various feedback on those errors.

In order to analyze learner language in an appropriate perspective, it is important to make a distinction between **mistakes** and **errors,** technically two different phenomena. A mistake refers to a performance error that is either a random guess or a "slip", in that it is a failure to utilize a known system correctly. Mistakes are not the result of a deficiency in competence but the result of some sort of temporary breakdown or imperfection in the process of producing speech. They can be self-corrected.

An error, a noticeable deviation from the adult grammar of a native speaker, reflects the competence of the learner. Learners of English who ask "Does John can sing?" are in all reflecting a competence level in which all verbs require a pre-posed *do* auxiliary for question formation. An error, most likely not a mistake and it reveals a portion of the learner's competence in the target language.[2,p.45] An error cannot be self-corrected. Errors arise from several possible general sources: interlingual errors of interference from the native language, intralingual errors within the target language, the sociolinguistic context of communication, psycholinguistic or cognitive strategies and affective variables.

One of the common difficulties in understanding the linguistic systems of both first and second language learners is the fact that such systems cannot be directly observed. They must be inferred by means of analyzing production and comprehension data. The first step in the process of analysis is the identification and description of

errors. The variation or instability of learner's systems makes difficult this process.[3,p128]

According to the model of for identifying erroneous or idiosyncratic utterances in a second language, there are two kinds of distinctions: overt errors - erroneous utterances are unquestionably ungrammatical at the sentences level, and covert errors - erroneous utterances are grammatically well formed at the sentences level but are not interpretable within the context of communication.

The model indicates that if a plausible interpretation can be made of the incorrect sentence, then one should reconstruct the original idiosyncratic sentence.

Also, there are a number of different categories for description of error, which have been identified in research on learner language:

Identifying errors of **addition**, **invention,omission**, **substitution** and **ordering**. In English a *do* auxiliary might be added (Does John can sing?), a definite article omitted (I went to movie)

- Levels of language, like, **orthography**, **lexicon**, **grammar** and **discourse**. A word with a faulty pronunciation might hide a syntactic or lexical error.
- Errors may also be viewed as either **global** or **local**. **Global errors** prevent the hearer from comprehending some aspect of the message. For example, "Well, it is a great hurry around", in whatever context, may be difficult or impossible to interpret. **Local errors** do not prevent the message from being heard, usually because there is only a minor violation of one segment of a sentence, allowing the hearer/reader to make an accurate guess about the intended meaning. "A scissors", for example, a local error.
- Two related dimensions of error: **domain** and **extent**. **Domain** is the rank of linguistic unit that would have to be deleted, replaced, supplied, or reordered in order to repair the sentence. **Extent** is the rank of linguistic unit that must be taken as context in order for the error to become apparent.

The sources of errors in studying a language might be derived from the interference of the learners' mother tongue and the general characteristics of the rule learning. One of the significant sources of error for all learners is **interlingual transfer**. In these early stages, before the system of the second language is familiar, the native language is the only previous linguistic system upon which the learner can draw. It denotes the results of using the elements of first language (L1) while speaking or writing the second language. For example, learners use the elements of their native language while speaking or writing in English. In this case, the interference error occurs because native language and English have different linguistic system, for an example a student says:

"my age now 15 year old" instead of *"my age is 15 years old" or "I am 15 years old"*

Depending upon a number of factors, including the linguistic and cultural relatedness of the languages and the context of learning, there are varying degrees of interlingual interference from both the first and second language to the third language, especially if the second and third languages are closely related or the learner is attempting a third language shortly after beginning a second language.[3,p78]

Another major factor in second language learning is **intralingual transfer**. Intralingual error demonstrates the general characteristics of learning rules in the second language acquisition. Its origin is found within the structure of English itself and through reference to the strategy by which a second language is acquired and taught. These errors are divided into 3 subdivisions. *The first* is overgeneralization error; learners create a deviant structure on the basis of other structures in the target language such as

“he can sings” where English allows “he can sing” and “he sings”.

The second is Ignorance of rule restrictions; learners apply rules to context where they are not applicable, such as

“he made me to go rest" through extension of the pattern "he asked/wanted me to go"

The third is Incomplete application of rules; learners fail to use a fully developed structure, such as

"you like to sing?" in place of "do you like to sing?"

The teacher or researcher cannot always be certain of the source of an apparent intralingual error, but repeated systematic observations of a learner’s speech data will often remove the ambiguity of a single observation of an error. Analysis of English sentences produced by ESL learners, just the class of errors in producing the main verb following an auxiliary yielded nine different types of error:

1. Past-tense form of verb following a modal
2. Present-tense –s on a verb following a modal
3. –ing on a verb following a modal
4. are following will
5. Past-tense form of verb following do
6. Present-tense –s on a verb following do
7. –ing on a verb following do
8. Past-tense form of verb following be (inserted to replace a modal or do)
9. Present-tense form of verb following be (inserted to replace a modal or do)

A third major source of error is the **context of learning**. “Context” refers, to the classroom with its teacher and its materials in the case of school learning or the social situation in the case of untutored second language learning. Students often make errors because of faulty presentation of a structure or word in a textbook, or even because of a pattern that was rotely memorized in a drill but improperly contextualized. Two vocabulary items presented contiguously – for example, point at and point out – might in later recall be confused simply because of the contiguity of the presentation.

Communication strategies were defined and related to learning styles. Learners obviously use production strategies in order to enhance getting their messages across, but at times these techniques can themselves become a source of error. Once an ESL learner said: “Let us work for the well done of our country”. While it exhibited a nice little twist of humor, the sentence had an incorrect approximation of the word welfare. Likewise, word coinage, circumlocution, false cognates and prefabricated patterns can all be sources of error.

Used literature:

1. Brown, H. Douglas (1994) *Teaching by principles: an interactive approach to language pedagogy* Englewood Cliffs: Prentice Hall Regents.
2. Brown, H. Douglas (2000) *Principles of language learning and teaching* Longman, San Francisco State University.
3. Edge, J (1989) *Mistakes and correction*, Longman Group UK Limited.
4. Lightbown, P.M, Spada N (1999) *How languages are learned*, Oxford, UK: Oxford University Press.
5. Scovel, T (2001) *Learning new languages*, Heinle & Heinle.
6. Nematova Zebo Tursunboevna. (2022). Various types of assessment in language teaching and learning. Eurasian journal of social sciences, philosophy and culture, 2(3), 140–145. https://doi.org/10.5281/zenodo.6378822
7. Swan, M & Smith, B (2001) *Learner English*, Cambridge: Cambridge University Press.

ЯЗЫКОВОЙ БАРЬЕР И СПОСОБЫ ЕГО ПРЕОДОЛЕНИЯ В ПЕРЕВОДЕ

Ведутенко Э. И.,
студент университета «Туран»

Джаманова А.Ж.,
сениор-лектор университета «Туран»

Данная тема постоянно затрагивает людей, которые изучают различные иностранные языки, так как каждый язык требует своих знаний грамматических структур, правил правильного произношения определенных звуков и слов в предложении.

Тема языкового барьера и способы его преодоления в переводе будет актуальна постоянно, пока люди разговаривают на разных языках, так как в мире существует около семи тысяч различных языков, которые имеют свои определенные правила, и чтобы их освоить и грамотно заниматься переводческой деятельностью, вам необходимо будет преодолеть языковой барьер, с преодолением которого вам помогут конкретные способы.

Объектом данной работы будет являться естественно языковой барьер, а предметом способы, которые помогут в его преодолении или же ослаблении.

Цель данной работы – разобрать понятие языкового барьера, его происхождение, как он влияет на переводческую деятельность в целом. Задача - определить конкретные способы его преодоления.

Если выявить конкретные способы преодоления языкового барьера, люди смогут намного быстрее изучать иностранные языки, что пойдет на пользу всему миру, так как у людей появится возможность быстро обучиться иностранному языку, что в свою очередь улучшит письменную и устную коммуникацию людей в мировом масштабе. Многие предполагают, что через десять лет языковой барьер может все-таки исчезнуть.

Проблема языкового барьера начала свое существование еще с тех времен, когда начали появляться новые народы, с которыми появлялись новые способы коммуникации - языки. Еще с древних времен, люди старались каким-либо образом преодолеть барьер в общении, ведь помимо усугубления государственных отношений, они ограничивали людей, позволяя им общаться только в определенных кругах. По сей день человечество изучает и пытается решить данную проблему, создавая различные словари и переводчики. В наше время люди пытаются найти новые и более простые способы преодоления языкового барьера.

Для более корректного изучения данной проблемы будут использоваться различные методы, как общенаучного плана, так и специального характера.

Для более эффективного исследования предполагается решение следующих задач-этапов исследования:

- изучение литературы по данной теме, включающих рассмотрение исследовательских работ, интернет-статей, литературных произведений и т.д.;
- анализ и решение.

Обратимся к толкованию понятия языковой барьер:

- Толковый словарь русского языка С.И. Ожегова [2], определяет данное выражение как *всего лишь невозможность общения из-за незнания чужого языка*. Но, как известно, языковой барьер может возникнуть даже у человека, который обладает отличными знаниями грамматики и огромным словарным запасом языка. Из этого можно сделать вывод, что понятие *языковой барьер* в обычном словаре довольно-таки поверхностное.

По мнению В.Л. Бернштейна [1], языковой барьер – это ситуации в общении, которые возникают из-за незнания определенных норм и правил межличностного общения, а точнее из-за незнания культурных особенностей страны, в которой говорят на данном языке, неумение и неподготовленность речепорождения на иностранном языке, а также неподготовленность человека к существованию трудностей межкультурного общения. Данное объяснение *языкового барьера* уже является более близким к раскрытию понятия. Но, к сожалению, данное толкование тоже, в какой-то степени, содержит в себе много лишнего и непонятного.

Существует еще одно объяснение, предложенное Х.Ф. Макаевым [4], которое, на наш взгляд, полностью раскрывает понятие *языкового барьера* – это неспособность человека, который абсолютно не владеет или владеет определёнными лексическими и грамматическими знаниями, воспринимать и создавать спонтанную речь в любой иноязычной среде из-за неуверенности в своих знаниях.

Также хотелось бы уточнить, что условно смысловое наполнение термина *языковой барьер* у русского человека и у иностранца абсолютно разные, так как у иноязычных людей, понятие языкового барьера это в буквальном смысле невозможность общения между людьми из-за необладания общими или хотя-бы похожими языками общения.

Чтобы определить методы преодоления языкового барьера, необходимо найти причину его возникновения и как он влияет на процесс переводческой деятельности.

Языковой барьер возникает, когда между представителями разных культур происходит коммуникативная деятельность. В процессе общения, между представителями начинают образовываться так называемые “коммуникативные барьеры”, которые в свою очередь возникают не только из-за лингвистической составляющей, но и психологической. Иногда эти коммуникативные барьеры возникают с самого начала изучения иностранного языка, из-за неправильно созданных условий для обучения, которые не позволяют человеку, изучающему иностранный язык, высказать свою точку так, как он бы хотел это сделать. Чаще всего, эти барьеры возникают из-за недостаточного жизненного опыта. Человек, изучая иностранный язык, при разговоре с иностранцами не знаком со стандартами поведения представителей иных стран, из-за чего появляются сомнения, как следует реагировать, к примеру, на комплименты, приглашения

или выражать соболезнования и т.д. Носитель языка, отвечает на вышеприведенные ситуации интуитивно, так как он проецирует это через призму своей культуры. Во время разговора на иностранном языке начинают появляться сомнения в правильности того или иного высказывания, так как это может быть связано с менталитетом представителей изучаемого языка. В результате приходится прилагать определенные усилия, чтобы продумать свой речевой ход мысли. По мнению ученых, если человек по своему психологическому характеру является замкнутым, данный барьер становится все больше.

Из этого можно сделать вывод, что языковой барьер появляется из-за подсознательного страха человека, боязни неправильно выразиться при общении с иноязычным представителем другой культуры. В связи с этим можно вывести четыре основных причины появления языкового барьера:

– недопонимание иностранной речи, которая возникает при низком уровне знаний языка, т.е. знание только отдельных фраз и слов.

– неспособность человека говорить и формулировать свои мысли на иностранном языке.

– культурное различие между носителем языка и человеком только начинающим изучать язык.

– страх совершить ошибку и потери авторитета в обществе, говорящем на этом языке.

Большинство студентов, поступающих на специальность «Переводческое дело» и желающих в дальнейшем стать переводчиками, даже не имеют подозрений того, что у них возможно имеется языковой барьер. Многие студенты, заканчивая колледж, университет на переводчика, уходят с этим же языковым барьером, который в дальнейшем, будет создавать определенные затруднения заниматься переводческой деятельностью.

Существуют определенные методы для полного устранения барьера из подсознания человека, изучающего иностранный язык.

Чтобы выявить языковой барьер потребуется попытаться поговорить с любым носителем языка. Одна из главных правил – это быть уверенным в себе и не преувеличивать свой внутренний страх. Нужно понять, что, скорее всего, носитель языка, с которым строится беседа, осознавая возможные ошибки в речи начинающего изучать язык или плохо им владеющим, попытается выстроить из слов собеседника мысль и продолжит беседу.

Многие преподаватели в школах, колледжах, университетах и других учебных заведениях говорят, что для того, чтобы говорить как носитель языка, необходимо уметь быстро изъяснять свои мысли на иностранном языке. В каких-то случаях, это утверждение верно, но в большинстве, оно является некорректным и лишь способствует увеличению языкового барьера. Если вы хотите преодолеть барьер, вам необходимо четко и медленно проговаривать каждое слово, чтобы как можно качественнее донести вашу мысль до слушателя. При быстром произнесении и проглатывании слов, а также следуемого пояснения предложения, возникшего из-за недопонимания, вы лишь потеряете свое время и время вашего собеседника.

Если у вас возникли какие-либо недопонимания, спросите у преподавателя или вашего собеседника объяснения. Данный метод позволяет лишиться пробелов в вашем словарном запасе и уменьшить ваш языковой барьер, а также шанс того, что ваша беседа приведет вас в тупик и к недопониманию.

При общении с носителями языка, периодически проверяйте понимание сказанного. Для данного подхода используется метод “отражающего слушания”, который включает в себя проверку того, что ваш собеседник вас понял и услышал, и то, что вы после изъяснения ваших мыслей, уточняете у вашего слушателя, понятно ли ему все.

Для устранения языкового барьера создаются новые методы, одним из которых является метод “кейс-стади”. По словам Х.Ф. Макаева, данная инновационная игровая технология обучения, предполагает описание ситуации, или же примерную копию какого-либо события с определенными проблемами и вопросами для стимуляции обсуждения.

Одним из эффективных методов для преодоления языкового и психического барьера, является личностно-ориентированный подход. По описанию в научной статье Л.И. Уманской [6], для осуществления данного метода педагогу потребуется учитывать личностные характеристики учащегося. Обучение и практика должны происходить в благоприятных для человека психологических условиях, которые будут побуждать человека к более открытому общению. Источником большинства проблем языкового барьера является психологический барьер, различные страхи, которые могут быть вполне решены при использовании данного метода.

Изучение проблем языкового барьера и разбор способов его преодоления привели к следующему выводу: языковой барьер, со стороны являясь обычным и простым явлением, на самом деле имеет более глубокий психологический смысл, для преодоления которого требуются знания не только в сфере переводческого дела, но и психологии. С виду, языковой барьер кажется предметом, возникающим из-за обычного незнания грамматического материала, который на самом деле возникает из-за внутренних подсознательных процессов человека, таких как страх и боязнь недопонимания со стороны носителя иноязычной культуры. Изучение методов избавления от языкового барьера помогло понять, как эффективно и быстро избавится от одного из самых главных врагов переводчика.

Список использованных источников

1. Бернштейн, В.Л. Пути формирования межкультурной коммуникативной компетенции на уроке иностранного языка // Преподавание иностранных языков и культур: проблемы, поиски, решения (Лемпертовские чтения – VII) : материалы Междунар. науч.- метод. симпозиума (Пятигорск, 19-20 мая 2005 г.). – Пятигорск, 2005. – С. 48-49.

2. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка : 80000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова ; Рос. акад. наук, Ин-т рус. языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., доп. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.

3. Дадаян, Э.Г. Коммуникативный барьер и некоторые причины его происхождения // Преподавание иностранных языков и культур: проблемы, поиски, решения (Лемпертовские чтения – VII) : материалы Междунар. науч.-метод. симпозиума (Пятигорск, 19-20 мая 2005 г.). – Пятигорск, 2005. – С. 41-43

4. Макаев Х.Ф. Устранение языкового барьера как условие формирования языковой компетенции будущего специалиста // Ученые записки университета им. П. Ф. Лесгафта. СПб., 2011. № 11 (81). С. 83-87.

5. Е. С. Шубина, Межъязыковая коммуникация и лингвоэтнический барьер, Беларусь в современном мире: Тезисы докладов V Междунар. науч. конф., посвящ. 85-летию Белорус. гос. ун-та, Минск, 3 нояб. 2006 г. / Редкол.: А. В. Шарапо [и др.]. — Минск: БГУ, 2007. — 354 с.

6. Л. И. Уманская, Коммуникативный барьер при изучении иностранного языка и способы его преодоления, Нижнетагильский государственный социально-педагогический институт (филиал РГППУ в г. Нижнем Тагиле), г.Нижний Тагил // Наука через призму времени.-2018.-№4 (13).

7. М. Ю. Шамшурова, А. С. Крестьянинова, Глазовский государственный педагогический институт имени В. Г. Короленко, Глазов, РФ, Языковой барьер в современном обществе // Наука без границ. 2017. № 11 (16). С. 126-129.

8. Н.М. Болбас, Т.А. Лазарева, Языковой барьер при изучении русского языка как иностранного, Лингводидактика: новые технологии в обучении русскому языку как иностранному : сб. науч. ст. / редкол. : С. И. Лебединский (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Изд. центр БГУ, 2017. – Вып. 3. – С. 19-24.

9. Онлайн школа английского языка iEnglish, Языковой барьер: причины возникновения и способы преодоления, 2020. - [Электронный ресурс] Режим доступа:https://ienglish.ru/articles/common-article/yazykovoy-baryer-i-kak-s-nim-borotsya (дата обращения 23.11.2021).

ЛИТЕРАТУРНОЕ КРАЕВЕДЕНИЕ ВОСТОЧНОГО КАЗАХСТАНА: К ВОПРОСУ О СТАНОВЛЕНИИ КАЗАХСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ НАЧАЛА 20 ВЕКА

Гайнуллина Фарида Ахметовна,
кандидат филологических наук, доцент
Alikhan Bokeikhan University

Аканова Айжан Амантаевна,
Магистр гуманитарных наук,
Alikhan Bokeikhan University

Хасенова Шынар Женисбековна,
магистр гуманитарных наук,
Alikhan Bokeikhan University

Акбердина Айман Кабыкеновна,
кандидат филологических наук,
Alikhan Bokeikhan University

Молдашева Риза Асановна,
Кандидат филологических наук,
Alikhan Bokeikhan University

Известно, что культура определяется как продукт человеческой деятельности, возникший в определенных исторических условиях на конкретной территории. В качестве важной составляющей исследований культуры в регионе мы рассматриваем литературное краеведение.

Литературное краеведение - потребность времени, обращение к нему продиктовано теми изменениями, которые происходят в обществе, а значит и в образовании, ведь перед современной школой сегодня стоит трудная задача- воспитать молодого человека с активной гражданской позицией, неразрывно связанной с воспитанием чувства любви к родине, которое включает в себя и любовь к малой родине, к тому месту, где ты живёшь, к истории своего края, к его культуре и литературе.

По нашему глубокому убеждению, литературное краеведение играет значительную роль в воспроизводстве культуры в регионе. Связь между литературным краеведением и развитием отечественной культурной традиции очевидно. Ведь именно литература с ее исканиями высшего смысла жизни сосредоточила в себе опыт исторического становления нации на основе высоких моральных принципов и духовных ценностей. Но проблема видится в том, что исторически сложившийся механизм общественного воспроизводства на основе

базовых отечественных традиций воспитания сегодня переживает серьезные трудности.

Литературное краеведение, включенное в стратегический план развития региональной культуры, должно, на наш взгляд, заполнить возникающие в ней духовные «пустоты» и пробелы, что соответствует задачам Концепции стратегической национальной программы «Культурное наследие».

Что касается Семипалатинского региона, необходим комплексный подход к проблеме сохранения и воспроизводства культуры Семипалатинского Прииртышья, являющейся частью национальной культуры, научным обоснованием важной роли в этом процессе литературного краеведения.

Литературное краеведение, напомним, специфическая отрасль науки о литературе, та же история литературы, но отличающаяся особым подбором материала, особым аспектом его рассмотрения. Познавая, отражая, оценивая действительность в ее живой исторической динамике, художественная литература обращается и к тому исторически сложившемуся, имеющему особый неповторимый облик пространственному ее участку, который именуется краем (шире - регионом), эстетически «открывает», осваивает его. Бытовое поведение людей, история, природа, перенесенные в художественный контекст, обретают при этом не только эстетическую значимость.

Посредством литературного краеведения соотношение литературного сюжета и образцов повседневного поведения конкретизируется в содержании культурного контекста региона. Культурная традиция при этом становится его семантическим определителем. Мемуарная, эпистолярная, документальная литература помогает восстановить особенности создания и существования художественных произведений на фоне определенной культуры.

Как известно, существует тонкая и сложная взаимосвязь между художественном произведением и местом, вдохновившим писателя на его создание. В свое время академик Д.С. Лихачев утверждал, что понять литературу, не зная мест, где она родилась, не менее трудно, чем понять чужую мысль, не зная языка, на котором она выражена. Ни поэзия, ни литература не существуют сами по себе: они вырастают на родной почве и могут быть поняты в связи со всей родной страной...

Так, изучая историю Казахстана, нельзя не учитывать общественно-политической и литературной деятельности Абая и Шакарима, которые пробуждали общественное сознание людей, способствовали укреплению культурных связей русского и казахского народов, были проводниками русской культуры в регионе.

Местное и общеказахстанское, индивидуальное и общечеловеческое в классических произведениях русской и казахской художественной литературы находятся в состоянии взаимопроникновения, составляют гармоническое целое, ведут к одной цели - воплощению огромной по своей маштабности проблематики в живых и конкретных образах. Отечественные литературные традиции, связанные с неповторимыми оссобенностями того или иного края органически входят в общенациональную литературу. Проблема регионализма

осмысливается в целостном контексте истории литературы как неотъемлемый фактор национального историко-литературного процесса.

Основные направления включения литературного краведения в программу развития провинциальной культуры могут быть, на наш взгляд, обозначены следующим образом.

Первое направление - исследование взаимоотношений писателя и края. В рамках данного направления необходимо изучение пребывания известного писателя в крае и значение этого факта для его творчества. Если писатель родился и сформировался как художник в определенном месте, то особое значение приобретает многоаспектное исследование культурного, экономического, общественного окружения, определившего творческое становление писателя. Проблема социального контекста важна тем, что среда, ближайшее к писателю окружение, нередко воспринимается как хранитель и передатчик определенных культурных ценностей. Это направление литературного краведения имеет особый смысл для современной региональной культуры, поскольку предполагает выходы на практичекое участие в его реализации самой широкой аудитории. Сюда мы можем отнести деятельность по распространению произведений писателя в регионе, изучение и увековечение его памяти. К такого рода деятельности могут быть привлечены школы, вузы, библиотеки, издательства, литературные и культурные кружки и т. д. В итоге можно будет вести речи о создании большого проекта по сохранению литературного наследия региона в качестве условия воспризводства его традиционной культуры.

Рассмотрим это на примере семипалатинского периода жизни и творчества Мухтара Омархановича Ауэзова.

Известно, что начале XX века по всей степи стремительно распространялся культ просвещенности и глубокого знания. В решающей степени этому способствовало творчество Абая. Преобразующая сила его стихов и песен, интеллектуальная мощь философских назиданий Абая и затем Шакарима, предопределили интенсивность духовных исканий их последователей.

Двадцатые годы в общественной жизни Казахстана - воистину ренессансная эпоха, отмеченная именами выдающихся людей. Согласованность их действий очевидна. Они вместе, дополняя друг друга, осваивали важнейшие сферы гуманитарного и естественно - научного знания, научной и технической практики. Совместно создавали новую духовно-творческую, общественно-политическую ситуацию на земле, понимаемой ими как родина, потребовавшая от них гражданского деяния.

Ахмет Байтурсынов, Алихан Бокейханов, Миржакып Дулатов, Мухамеджан Тынышпаев, Халел Досмухамедов, Турар Рыскулов, Санжар Асфендияров- десятки имен просветителей, публицистов, художников слова, ученых, общественных и политических деятелей. Блистательная плеяда интеллигенции, оказавшей влияние не только на среднеазиатский Туркестан, но и на весь тюркский мир. Интеллегенции, которая оставила неповторимый след и в истории нашего края.

По мнению бесспорного лидера этого поколения А. Байтурсынова, главным оружием крепнущего национального самосознания должна стать литература. Это многое объясняет в отношении духовных вождей казахской интеллигенции 20-х годов к молодому, с первых шагов подтвердившему свою уникальную одаренность, Мухтару Аэзову. Не только признание его таланта, уважительное с ним сотрудничество, но и хорошо продуманные меры, позволившие сберечь для будущего именно его. Репрессии обрушивались и на Ауэзова, и это было не раз. Архивные документы свидетельствуют о том, что он никого не предал, достойно выдержал двухлетнее заключение в сталинских тюрьмах в 30-е годы и гонения в 50-х годах, вынудившие его покинуть родину. И через всю свою жизнь он пронес верность идеалам юности. Главным оружием в диалоге с жестоким веком была для него литературная и гуманитарно-научная деятельность. Великий казахский писатель, ученый, педагог, общественный деятель, человек энциклопедических знаний и эрудиции – таким он вошел в сознание современников и память потомков. Им создано более двадцати пьес, множество великолепных рассказов и повестей, написаны либретто к операм и киносценарии. Венцом его творчества явилась четырехтомная эпопея об Абае. Движимый любовью к истине, гармонии и к своему многострадальному казахскому народу, он вел его к самоутверждению по стезе глубоких духовных исканий и постоянного совершенствования. Он говорил на всех тюркских языках, русском и фарси, поднял на высоты казахский литературный и гуманитарно-научный язык.

Известно. что Мухтар Ауэзов рано лишился родителей: отец Омархан умер в 1900 году, мать Нуржамал - в 1912. Маленький Мухтар воспитывался у дяди Касымбека, который в 1907 после года учебы в медресе, устраивает мальчика в 5- классное городское русское училище в Семипалатинске на земскую стипендию Чингисской волости. В русских шкопах готовились переводчики-толмачи, мелкие служащие административного аппарата. В 1912-1913 учебном году Мухтар с наградой заканчивает первый класс учительской семинарии, а завершает обучение в Семипалатинской учительской семинарии в 1919 году.

Преподаватели семинарии Абикей Сатпаев, И.В, Малахов, Николай и Виктор Белослюдовы, Назипа и Нургали Кульджановы, В.И. Попов, Н. Сулима - Грузинский, В.М. Морозов привили вкус к казахской народной литературе и языкам, к классике русской и мировой литературы, заложили основы знаний по многим отраслям. Молодой Ауэзов, по свидетельству педагогов, выделялся безупречным прилежанием, незаурядными дарованиями, благородной внешностью, изысканными манерами. Известно также, что М. Ауэзов играл в составе первой в городе футбольной команды «Ярыш».

В ученические годы Мухтар подолгу слушает воспоминания своего деда Ауэза, который был несколькими годами старше Абая, о Кунанбае. С будущим главным героем всей своей жизни судьба связывала Мухтара Ауэзова многими нитями. Сам Абай почтил своим присутствием семейное торжество, устроенное Ауэзом по случаю появления на свет внука. Нурганым, одна из 5 жен старого Кунанбая - отца Абая, была сестрой Ауэза. Впоследствии Мухтар сдружился с сыном Абая Турагулом и женился на Камиле, внучке великого поэта, дочери его

сына Магауи. Ауэзов видел Дильду, первую жену Абая. Много сведений об Абае рассказала глубоко преданная его памяти Айгерим, пережившая мужа на десять с лишним лет. «Читать о прошлом - по свидетельству самого М.Ауззова- приходилось в потускневшей, ослабнувшей памяти моих престарелых собеседников. Многое приходилось оживлять своими догадками, расшифровывать путем сопоставления с рассказом другого собеседника. С этими воспоминаниями приходилось обращаться бережно и осторожно: так запоздалый путник, отыскав в пепле костра, оставленного давно ушедшим караваном, тлеющий уголек, бережно и осторожно раздувает его, вызывая своим дыханием огонь».(3)

В 1917 году в юрте Айгерим в виде подарка по случаю выдачи замуж и проводов Акыш, внучки Абая, была поставлена нагисанная Мухтаром Ауэзовым пьеса «Енлик-Кебек». Первыми самодеятельными артистами-любителями были внуки Абая и близкие родственники автора пьесы, причем женские роли исполняли аульные джигиты. Эта первая пьеса на казахском языке не сходит со сцены уже более 90 лет.

В 1918 году Мухтар Ауэзов и Жусупбек Аймаутов издают в Семипалатинске журнал «Абай», который после выхода двенадцатого номера был закрыт по идеологическим мотивам. С 1 декабря 1919 года в Семипалатинске окончательно установилась Советская власть. В 1919 году Ауэзов вступает в ряды членов Коммунистической партии и продвигается впоследствии по партийной линии до должности председателя Семипалатинского губисполкома и секретаря КазЦИКа в Оренбурге, одновременно пробуя силы в драматургии и журналистике. С октября 1919 года М. Ауэзов участвует в подпольной организации против Колчака. Согласно выписке из книги приказов по Семипалатинскому облревкому от 23 декабря 1919 года М. Ауэзов «допущен» к исполнению должности заведующим Инородческим подотделом Управления областного ревкома. В июле 1920 года Ауэзов назначается заведующим Отделом. В мае следующего года М. Ауэзов, после непродолжительного ареста «за непринятие энергичных мер по проведению в жизнь мобилизации киргизского населения», становится полноправным членом губкома, председателем Семипалатинского губисполкома, редактором газеты «Казақ тілі». Он делегат всех конференций, в том числе lX Всероссийского съезда Советов, член ЦИКа Казахской Автономии.

В Семипалатинске Мухтар Ауэзов своими пьесами оказал неоценимую помощь в становлении и росте первого культурно-просветительного кружка «Ес аймак». В городе особым успехом пользовалась пьеса М.Ауэзова «Карагоз», созданная вскоре после «Енлик-Кебек» и смутно напоминающая гамлетовскую ситуацию, опубликованная в 1926 году и тогда же поставленная в Семипалатинске. Она почти сразу же была снята с репертуара и возвратилась на сцену тридцать лет спустя, после XX съезда КПСС. Мутар Ауэзов преподает в педтехникуме и совпартшколе, Помимо драматургии М. Ауэзов пробует силы в художественной прозе, пишет рассказы и очерки, занимается переводами.

К первым рассказам М. Ауззова, замысел которых появился в нашем городе, относятся: повествовательная миниатюра «Ураган», «Сиротская доля» (1921),

«Образованный гражданин» (1922); «Степные картины», (1922-1923), «Степные рассказы» (1923), «Женитьба» (1923), «Барымта» (1925), «Разборчивая невеста» (1925), «Красавица в трауре» (1925), «Пресыщение» (1926) и др. Рассказы публикуются в журналах «Шоппан». «Сана», «Абай», «Кызыл Казакстан». В Семипалатинской областной газете «Казак тілі» и др. Рассказ «Сиротская доля» - первая опубликованная вещь писателя — первоначально увидел свет в мартовском номере журнале «Қызыл Қазакстан» за 1921 год, затем был издан в Оренбурге в 1922 году отдельной книгой, как и .«Енлик-Кебек»,

В эти же семипалатинские годы Мухтар Ауэзов закладывает основы художественного перевода, обращаясь к произведениям русской и зарубежной литературы. Так писатель переводит рассказ «Будда» Л.Н.Толстого и публикует его в 1918 году в первом номере журнала «Абай». В Ташкенте в 1924 году выходят отдельной книгой «Рассказы о происхождении Земли» профессора Ю. Вагнера в его переводе. В дальнейшем в творческом арсенале переводчика - произведения У.Шекспира, Н.Гоголя, И.Тургенева, Дж. Лондона, Л.Толстого, Н.Погодина, К.Тренева и др. О своей родине М.О.Ауэзов помнил всегда, при первой же возможности приезжал в родные места.

Исключительной силой протестующего гуманизма отмечено выступление Мухтара Ауэзова в Токио в 1957 году на Международной конференции за запрещение атомной и водородной бомб. Его слова шли из сердца, переполненного болью и состраданием. Он знал, что таков ядерная бомба, не понаслышке и не по фильмам, он знал, что атомные и водорсдные взрывы выжигают его родную землю, землю Абая и Шакарима, превращенную в ядерный полигон.

Семипалатинское Прииртышье имеет, таким образом, богатую литературную историю, связанную с именами Абая Кунанбаева, Шакарима Кудайбердиева, Мухтара Ауэзова, Уайса Шондыбаева, Калихана Алтынбаева, Нурлыбека Баймуратова, Каюма Мухамедханова, Михаила Балыкина, Семена Анисимова и многих других выдающихся казахских и русских писателей, включая великого классика Ф.М. Достоевского, имя которого носят местный музей и русский театр, польского исследователя А. Янушкевича, а также известных активных участников современного литературного процесса (Е. Асылбек, Е. Титаев, А.Кузнецов и др.) Изучая особенности литературного процесса в Семипалатинском Прииртышье, литературное краеведение способно активизировать в нем моделирующие возможности отечественной культуры.

Необходимо заметить, что научные основы литературного краеведения в Семипалатинском Прииртышье связаны с общественной и культурологической деятельностью И.Я. Коншина, Е.П. Михаэлиса, Г.П. Потанина, Б.Г. Герасимова, братьев В,Н. и А.Н. Белослюдовых и др., которые, будучи членами Семипалатинского подотдела Западно-Сибирского отдела Русского географического общества, внесли огромный вклад в дело изучения географии, геологии, этнографии, археологии, животноводства, административного хозяйствования и других сфер края.(3) Дальнейшее изучение края (история, культура, литература, образование) связано с именами Ш. Кудайбердиева, М. Ауэзова, А. Бокейханова, А. Байтурсынова, Кульджановых и др.

В работах современных исследователей М.Касымбаева, В.Кашляка, М. Каримова. А Исина и других наблюдается попытка исследования Семипаиатинского Прииртышья с позиций историко-политических преобразований, происходящих в стране.(4)

Накоплены также литературоведческие исследования Мухажановой Р.М. (М.О.Ауэзов) (5), Мукашева Е.С (У.Шондыбаев) (6), Толебаевой К.Т. (К.Алтынбаев) (7), Ердембекова Б. А. (Поэты - ученики Абая) (7), Аубакира Ж.А. (Кокбай Жанатайулы) (8) и других ученых, восстанавливающих культурно-исторический и литературный ландшафт Семипалатинского Прииртышья. Примеров, которые сегодня может предоставить литературное краеведение, довольно много. Знание литературной истории края создает тот необходимый культурный контекст, сама причастность к которому является важнейшим средством моделирования культурной активности в регионе. Так, например, очень важным для региональной культуры является тот факт, что известный писатель Ф. М. Достоевский переписывался Ч. Валихановым, был знаком с русскими этнографами, жившими в и писавшими о нашем городе.

Изучение литературной истории региона способствует более глубокому осмыслению культуры своего народа. Этому призвано помочь второе направление - исследование особенностей края, исходя из его художественной литературы. Здесь материалом для изучения произведения писателей, в которых запечатлена жизнь региона в ее пространственной и культурной характеристиках. Известно, что художественная литература имеет богатейший опыт экстрагирования культурной концентрации, сосредоточенности на лучших чертах народа, его исторической целеустремленности к «правде жизни».

Соотнесенность нравственного идеала с местной историей позволит аудитории не только ощутить свою причастность к литературному наследию края, ко и почувствовать ответственность за сохранение и восстановление отечественной культурной традиции.

Третье направление, осуществляемое в рамках взаимодействия культуры региона и литературного краеведения - исследование литературной жизни в регионе. Здесь предметом исследования является не только литература, но и формы ее современного социального бытования. Имеются в виду писательские объединения, газеты, журналы, альманахи, деятельность издательств, различные формы непосредственного общения с читателями.

«Литературная жизнь» - понятие историческое. Она возникает в определенных общественно-исторических условиях и развивается в соответствии со спецификой региона и логикой общенационального развития.

Известно, что именно из среды местной интеллигенции вышли многие поэты и писатели. В настоящее время перед провинциальной культурой стоит большая задача - восстановление института местной интеллигенции. Присутствие в культурной жизни региона высокодуховного центра, имеющего к тому же возможность выхода на широкую аудиторию, само по себе будет служить моделью повседневного поведения и отношения к общественным проблемам. Здесь потенциал культурной деятельности настолько велик, что заслуживает отдельного рассмотрения и обсуждения.

Список использованной литературы:

1. Концепция стратегической национальной программы «Культурное наследие» на 2009 -2011г. Алматы, 2009.

2. Лихачев Д.С:. Земля родная М.: Просвещение, 1983

3. Ауэзов М.О- Как я работал над романами «Абай» и «Путь Абая»// вопросы литературы, 1959, №6

4. Избранные труды семипалатинских краеведов 1903-1929 гг./КГУ «Центр документации новейшей истории» Управление архивов и документации ВКО, научный центр исторических и социально-политических исследований им. М.Козыбаева, СГПИ,-Семей, 2012,882

5.Мухажанова Р.М.Мұхтар Әуезов және Семей.//Монография.Семей университеті,-Семей,2004.192 б.

6.Мукашев Е.С.Уәіс –ақын//Монография.-Семей,-2008,180б.

7.Толебаева К.Т.Қалихан Алтынбаевтың шығармалар жинағы.-Алматы 2009

8. Ж.М.Көкбай Жанатайұлы.- Шығармалары:өлендер, айтыс –қағыстар, қисса-дастандар-Құрастырған, алғы сөін және түсініктерің жазған Ж.Әубакір,-Алматы, «Информ-Арна», 2001-200б

ЭТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ КОММУНИКАТИВНЫХ СИТУАЦИЙ

Долгушева Татьяна Владимировна
кадидат филологических наук
«Alikhan Bokeikhan University»
Республика Казахстан,
город Семей

Формирование антропоцентрической парадигмы привело к кардинальному изменению лингвистической проблематики в сторону человека. По мнению Е.С. Кубряковой, антропоцентрический принцип связан с исследованием многих проблем, касающихся связи языка и человека: язык и духовная активность человека; язык, мышление и сознание человека; язык и физиология человека; язык и культура; язык и коммуникация; язык и ценности человека [1]. Идея антропоцентричности языка в настоящее время считается общепризнанной (Е.С. Кубрякова, Ю.Н. Караулов, Н.Д. Арутюнова, Ю.Д. Апресян, Ю.С. Степанов, В.И. Постовалова).

«Человеческий фактор» наиболее ярко реализуется в речевой коммуникации, поэтому язык стал рассматриваться как взаимодействие между говорящими (адресантами) и слушающими (адресатами). Этот подход прослеживается в лингвистической прагматике – современной дисциплине, изучающей язык не «сам в себе и для себя», а как средство, используемое в различных ситуациях общения.

Однако важно учесть, что мы используем язык не только ради общения, но и для того, чтобы сообщить о важном решении или событии, дать совет, побудить собеседника (адресата) к определенным действиям, выразить свои чувства, дать оценку каким-либо поступкам, предмету или лицу и др. Считаем правомерным рассмотрение человека как субъекта речевой деятельности, обладающего психологическими, социальными и культурными особенностями, в комплексе реализующими нравственно-этический компонент общения.

Анализ языка разнообразных ситуаций общения мы построили на материале рассказов В.М. Шукшина, поскольку в них представлено живое бытовое общение, отличающееся эмоциональностью, яркими языковыми средствами. Как полагает исследователь Г.Г. Хисамова, рассказы писателя показывают многообразие «моделей» человеческого поведения в различных жизненных ситуациях [2, с.51]. К этому можно добавить, что в них актуализируется нравственно-этический аспект, который служит основой в выборе языковых средств и линии речевого поведения, поскольку на общение влияют экстралингвистические факторы (культура, воспитание, нравственные и ценностные ориентиры собеседников).

Интересным с этической позиции представляет рассказ «Сапожки», в котором представлена бытовая ситуация в магазине (муж покупает жене сапожки, которые ей в итоге не подошли) [3]. В неприятном диалоге с

продавщицей герой настроен на сближение, что характеризует Сергея как человека открытого и доброжелательного. Первая попытка немного пошутить, когда герой называет сапожки «пипеточками», для Сергея не стала успешной:

– Это сколько же такие пипеточки стоят?

– Какие пипеточки? – не поняла продавщица.

– Да вот… сапожки-то.

– Пипеточки какие-то… Шестьдесят пять рублей ...

– Да… Кусаются.

Видим, что слово «пипеточки» подействовало на продавщицу как раздражитель, усиливающий неприязненный тон общения. Однако шутливость быстро сменяется очевидным внешним (*Да вот… сапожки-то. Да… Кусаются*) и внутренним (*Сергей чуть вслух не сказал "О"!*) дискомфортом, усилившим эффект противостояния между собеседниками.

Внутренний диалог с самим собой о целесообразности покупки сапожек раскрывает психологическую борьбу Сергея: *Он вышел на улицу, закурил и стал думать. Вообще-то не для деревенской грязи такие сапожки… Раз в месяц и наденет-то – сходить куда-нибудь. Да и не наденет в грязь, а – посуху. А радости сколько*! Но сильное желание сделать подарок своей жене в конечном итоге побеждает, что характеризует Сергея как человека любящего, заботливого и внимательного.

Второе посещение магазина завершается покупкой сапожек. Но прежде чем их купить, Сергей ведёт опять же неприятный диалог с продавщицей:

– Ну-ка дай-ка их посмотреть, – попросил он.

– Чего?

– Сапожки.

– Чего их смотреть? Какой размер нужен?

Короткие реплики без авторских пояснений, обращений и формул речевого этикета ярко демонстрируют напряжённые отношения между участниками общения. Если в первом диалоге Сергей сохраняет терпение, то в данном разговоре он становится резок и груб, так как он понимает, что по-другому общаться с продавщицей невозможно. Последующее использование приёма унижения собеседника – следствие речевого поведения адресата (продавщицы). Сергей говорит уверенно и решительно:

– А вам-то что? – Я хочу посмотреть; *– Ну, вот чего, милая, – обозлился Сергей, – я же не прошу показать мне ваши панталоны, потому что не желаю их видеть, а прошу показать сапожки, которые лежат на прилавке.*

Сергей становится таким же, как и продавщица (грубым и резким). На наш взгляд, в данном случае реализуется своеобразное приспособление, когда меняется позиция говорящего и перестраивается его поведение в ходе разговора (Н.Н. Кириллова) [4]. Но эта перестройка носит временный характер: «приспособление» диктуется самой ситуацией и особенностями речевого поведения адресата (враждебный настрой).

Как мы полагаем, в диалоге варьируется эмоциональная составляющая (со стороны Сергея от доброжелательного тона до резкого и грубого), которая репрезентируется и соответствующими языковыми средствами, однако это вовсе

не означает, что герой становится плохим. Речевое поведение героя в ущерб самому себе диктуется особенностями поведения и характером адресата (продавщицы): *продавщица презрительно посмотрела на него*; *продавщица швырнула ему один сапожок*; *продавщица молча, зло смотрела на него.*

Заключительное высказывание героя (*Где контроль-то? … А? Да не гляди ты на меня, не гляди, милая, – женатый я… Терпи уж, что сделаешь? Так где, говоришь, контроль-то?*) характеризуется наличием обращения (*милая*), местоимением *ты*, усилением личностного начала (использование личного местоимения *я*), речевого акта требования, в котором актуализируются глаголы повелительного наклонения (*не гляди, терпи*) подчёркивает уверенность и решительность Сергея. В итоге это помогает ему преодолеть внутренний дискомфорт и внешнее сопротивление: *У продавщицы даже ротик сам собой открылся. Такого она не ожидала.* Сработал эффект неожиданности, вызвав соответствующий перлокутивный эффект (реакцию адресата) (*ротик сам собой открылся*).

В рассказе «Космос, нервная система и шмат сала» два героя – старик Наум Евстигнеич и его квартирант Юрка, который учится в восьмом классе [3]. Участники коммуникации – представители разных поколений, различающиеся не только возрастом, но и взглядами на жизнь, убеждениями, образованием и знаниями и другими особенностями. Старик Наум имеет хорошую пенсию, полный погреб (сало, соленые огурцы, капуста, грузди, картошка), детей, которых он ненавидит за то, что они уехали в город. Положение подростка совсем другое: живет он в соседней деревне, где нет десятилетки; отец утонул на лесосплаве; мать бьется из последних сил, воспитывая детей. Юрка хочет окончить десятилетку, поступить в медицинский институт и стать хирургом.

В коммуникативной ситуации участвуют старик, проживший жизнь, и восьмиклассник, который ещё только вступает в большую жизнь, ставя перед собой большие цели. Учитывая данные критерии можно заключить, что главные герои рассказа выступают в асимметричных статусных ролях. И общение также контрастно: один – человек не очень образованный, мало начитанный и второй – начитанный и свободно ориентирующийся во многих научных вопросах и жизненных проблемах.

В беседе сталкиваются их позиции, но каждый при этом стремится придерживаться своего мнения (Юрка последовательно отстаивает важность наук, учения, книг, образования) и прислушаться к мнению собеседника (со стороны старика). Первый диалог между собеседниками происходит в некомфортных условиях для обоих участников общения: старик Наум хворал и поэтому лежал на печке и стонал, а рядом за столом сидел восьмиклассник Юрка, обложенный учебниками:

– *Кончаюсь, Юрка, в крестителя, в бога душу мать!..*

– *Не надо было напиваться.*

– *Молодой ишо рассуждать про это.*

Как видим, Юрка не боится возразить старику и не одобряет поступок Наума Евстигнеича: *Не надо было напиваться* (пьянство не соответствует норме поведения и жизни). Далее старик объясняет свой поступок следующим

«весомым» аргументом: – *А чо же мне делать, если не напиться? Должен я хоть раз в месяц отметиться... Што я не человек, што ли?*

Объяснение старика также не устроило Юрку, и он смело и уверенно возражает: – *Хм... Рассуждения, как при крепостном праве.*

Упоминание крепостного права удивляет, заинтересовывает старика, и он с любопытством спрашивает: – *А ты откуда знаешь про крепостное время-то? ... Откуда ты знаешь-то? Тебе всего-то от горшка два вершка.*

Мы видим стремление Наума получить ответы на интересующие его вопросы. В итоге выстроенная система общения (вопросно-ответная) позволяет раскрыть не только нравственный мир подростка, но и Наума. Юрка умен, и главная ценность для него – книга и знания, поэтому инициатива в диалоге принадлежит ученику:

– *А они откуда знают? Там у вас ни одного старика нету.*

– *В книгах.*

– *В книгах... А они случайно не знают, отчего человек с похмелья хворает?*

– *Травление организма: сивушное масло.*

Для того чтобы доказать свою правоту, Юрка хочет показать формулу, но старику становится плохо: – *Хочешь, я тебе формулу покажу? Сейчас я тебе наглядно докажу... Юрка взял было учебник химии, но старик застонал, обхватил руками голову.*

Науму оказывается непонятным стремление людей уезжать из деревни в город, на что Юрка чётко и уверенно отвечает:

– *Чо эт вас так шибко в город-то тянет?*

– *Учиться ... А хирургом можно потом и в деревне работать. Мне даже больше глянется в деревне.*

– *Што, они много шибко получают, што ль?*

Из фрагмента диалога мы видим, что для подростка знание – жизненный приоритет (только знания и учёба помогут овладеть профессией). А для старика важным оказывается материальный критерий (*они много шибко получают, што ль?*) и предлагает Юрке выучиться на шофёра, чтобы больше получать (*Иди на шофера выучись да работай. Они вон по скольку зашибают! Да ишо приворовывают*). Материальное благосостояние для Наума более важное условие жизненного благополучия. По его глубокому убеждению знание не то чтобы вредно, оно бесполезно: *Сбили вас с толку этим ученьем вот и мотаетесь по белому свету, как ... – Он не подберет подходящего слова – как кто. – Жили раньше без всякого ученья – ничего, бог миловал: без хлебушка не сидели.*

Несмотря на довольно жёсткую оценку невежества старика, Наум Евстигнеич всё же заинтересован в разговоре с Юркой, а поэтому продолжает задавать вопросы (зачем люди в космос летают?):

– *А чего они туда летают? Зачем*? – *Ну и растолкуй. Для чего же тебя учат? Штоб ты на стариков злился*?

Подросток пытается доказать старику значение освоения космоса, одновременно представляя свой взгляд на будущее человечества:

– *Ну во-первых: освоение космоса – это... надо. Придет время, люди сядут на Луну. А еще придет время – долетят до Венеры. А на Венере, может, тоже*

люди живут... И везде живут существа… А медицина будет такая, что люди будут до ста - ста двадцати лет жить.

Старик сопротивляется, пытаясь возразить, перехватить инициативу разговора и найти «слабое место» в рассуждениях ученика:

– У вас только одно на языке: "будет! будет!.." – опять начал старик, – Трепачи. Ты вот – шешнадцать лет будешь учиться, а начнет человек помирать, чего ты ему сделаешь? – Дак если ему срок подошел помирать, чего ты ему вырежешь?

При этом подросток не отходит от выработанной линии речевого поведения, обосновывая свою правоту и доказывая необходимость наук, например в борьбе с болезнями (холерой):

– С ней научились бороться. – Дальше: если бы тебя раньше бешеная собака укусила, что бы с тобой было? … – И помер. А сейчас – сорок уколов. Человек живет. Туберкулез был неизлечим? Сейчас, пожалуйста: полгода – и человек как огурчик! А кто это все придумал? Ученые! «Вранье»... Хоть бы уж помалкивали, если не понимаете.

Далее восьмиклассник использует «апелляцию к авторитету» (изложение фактов из биографии академика Павлова). При этом на старика особое впечатление (Наум пустил слезу) произвел рассказ о смерти Академика Павлова, который стал диктовать студентам то, как «он помирает»:

– И помер. И до последней минуты все рассказывал, потому что это надо было для науки. А вы с этими вашими бабками еще бы тыщу лет в темноте жили... «Раньше было! Раньше было!..»

Более того, Юрка подал старику книгу и показал Павлова, старик долго и серьёзно разглядывал фотографию учёного. На наш взгляд, «апелляция к авторитету» весьма показательна: старость не повод жить без пользы. Примечательно то, что Юрка не боится пристыдить в очередной раз старика и соотнести его старость и академика Павлова на основе контраста:

– Он был до старости лет бодрый и не напивался, как... некоторые. – Юрка отнял книгу. – И не валялся потом на печке, не матерился. Он в городки играл до самого последнего момента, пока не свалился. А сколько он собак прирезал, чтобы рефлексы доказать!.. Нервная система – это же его учение.

Юрка доходчиво пытается объяснить старику Науму, что такое рефлекс. При этом говорящий строит высказывание так, чтобы «перестроить» сознание Наума: «перебороть этот рефлекс» (напиваться после получения пенсии):

– С похмелья-то с похмелья, но ты же вчера оглушил свою нервную систему, затормозил, а сегодня она... распрямляется. А у тебя уж условный рефлекс выработался: как пенсия, так обязательно пол-литра. Ты уже не можешь без этого… И далее читаем:

– Значит, что требуется? Перебороть этот рефлекс. Получил пенсию на почте. Пошел домой... И ноги у тебя сами поворачивают в сельмаг. А ты возьми пройди мимо. Или совсем другим переулком пройди.

В конечном итоге восьмикласснику удалось «достучаться» до старика, возможно, он понял, что правота за подростком. Наум даже немного подобрел, расщедрился и принёс шмат сала. Как показал анализ рассказа, инициатива в

общении принадлежит подростку, который, с одной стороны, информирует старика, «просвещает» его, рассказывая об академике Павлове, о болезнях, о рефлексах, о космосе, и одновременно доказывает необходимость научных знаний, с другой – не боится пристыдить собеседника, если он не прав в своих поступках, взглядах и желаниях. Поэтому ценностными ориентирами Юрки являются знания, образование, будущая профессия.

Нельзя не отметить, что в высказываниях подростка много терминов и специальной лексики: *книги*, *учёные*, *астрономия*, *Луна*, *Венера*, *космос*, *медицина*, *холера*, *туберкулёз*, *крепостное право*, *нервная система*, *условный рефлекс*, *радиоволны* и др. То, что он осуждает и порицает не входит в систему ценностей ученика школы (пьянство, паразитический образ жизни). Материальная заинтересованность в профессии не привлекает Юрку, поэтому он не реагирует на предложение старика выучиться на шофёра.

Рассмотрим рассказ «Срезал», в котором раскрываются особенности характера главного героя [3]. Завязкой сюжета рассказа является приезд к старухе Агафье Журавлёвой сына Константина Ивановича. Он кандидат наук, жена его – тоже, а дочь – школьница. Главный герой, Глеб Капустин, приходил на встречи с приезжими и всегда терпеливо ждал удачного момента, чтобы «срезать» зазнавшегося, по его мнению, человека (найти ошибку в суждении или уличить в незнании чего-либо).

Как мы полагаем, изначально адресант (главный герой) ставит общую цель «срезать» какого-либо учёного человека. Капустин уверен в своей неуязвимости, поэтому и имеет право обличать других. С одной стороны, Журавлёв – кандидат наук, человек, добившийся определенного жизненного успеха, а с другой – потенциальный претендент на «срезание», жертва.

Статусные роли коммуникантов неравновеликие (городской житель, образованный человек, кандидат наук и сельский житель, начитанный человек), однако Капустин уверен в своём превосходстве над любым кандидатом: *Голой рукой не возьмешь*.

На наш взгляд, в ходе разговора Капустин навязывает свою линию речевого поведения, стремится к доминированию, воздействуя на адресата. Поэтому и «нападает» на собеседника, задавая один за другим вопросы:

– В какой области выявляете себя? – спросил он.

– Где работаю, что ли? – не понял кандидат.

– Да.

– На филфаке.

– Философия?

– Не совсем... Ну, можно и так сказать.

– Необходимая вещь. – Глебу нужно было, чтоб была – философия. Он оживился.

В диалоге отсутствуют обращения, вежливые слова и формулы речевого этикета. В свою очередь Журавлёв не всегда понимает Глеба, а поэтому переспрашивает его:

– Ну, и как насчет первичности?

– Какой первичности? – опять не понял кандидат. И внимательно посмотрел на Глеба, И все посмотрели на Глеба.

В следующем высказывании Капустин «бросил перчатку» кандидату:

– Первичности духа и материи. – Глеб бросил перчатку. Глеб как бы стал в небрежную позу и ждал, когда перчатку поднимут.

Кандидат поднял перчатку.

– Как всегда, – сказал он с улыбкой. – Материя первична...

Журавлёв настроен благожелательно, поскольку в ответ улыбнулся (*сказал он с улыбкой*), но Капустин в свою очередь продолжает задавать вопросы, в которых использует термины и названия наук (*философия*, *невесомость*, *дух* и *материя*, *натурфилософия*). Тем самым Глеб пытается «возвыситься» в глазах присутствующих, продемонстрировать свои знания в области философии:

– А дух?

– А дух – потом. А что?

– Это входит в минимум? – Глеб тоже улыбался. – Вы извините, мы тут... далеко от общественных центров, поговорить хочется, но не особенно-то разбежишься – не с кем. Как сейчас философия определяет понятие невесомости?

– Как всегда определяла. Почему – сейчас?

– Но явление-то открыто недавно. – Глеб улыбнулся прямо в глаза кандидату. – Поэтому я и спрашиваю. Натурфилософия, допустим, определит это так, стратегическая философия – совершенно иначе...

Адресат (Журавлёв) со своей стороны возражает и пытается внести ясность в определение предмета разговора:

– Да нет такой философии – стратегической! – заволновался кандидат. – Вы о чем вообще-то?

– Да, но есть диалектика природы, – спокойно, при общем внимании продолжал Глеб. – А природу определяет философия. В качестве одного из элементов природы недавно обнаружена невесомость. Поэтому я и спрашиваю: растерянности не наблюдается среди философов?

Кандидат искренне засмеялся. Но засмеялся один... И почувствовал неловкость. Позвал жену:

– Валя, иди, у нас тут... какой-то странный разговор!

Герой использует непонятные слова (*натурфилософия*, *стратегическая философия*), даже спутал лингвистику с философией (филфак принял за философский факультет). Разговор между коммуникантами выстраивается довольно своеобразно, так как ответ на вопрос сопровождается вопросами: *– Как всегда определяла. Почему – сейчас?*; *Да нет такой философии – стратегической! – заволновался кандидат. – Вы о чем вообще-то?*

Данная особенность наблюдается в высказываниях Журавлёва, который, конечно, не понимает предмета разговора, чувствует неловкость, поэтому и называет разговор «странным». Он предлагает определить предмет разговора: *– Давайте установим, – серьезно заговорил кандидат, – о чем мы говорим.*

Капустин соглашается, но тут же задаёт второй вопрос, при этом резко меняя тему: – *Хорошо. Второй вопрос: как вы лично относитесь к проблеме шаманизма в отдельных районах Севера?*

Перлокутивный эффект на вопрос – смех кандидатов (*Кандидаты засмеялись. Глеб Капустин тоже улыбнулся. И терпеливо ждал, когда кандидаты отсмеются*).

Выбранная речевая тактика эмоционально-психологического давления на собеседника продолжается и реализуется в других, интересующих адресанта (Глеба) вопросах:

– *Еще один вопрос: как вы относитесь к тому, что Луна тоже дело рук разума?*

При этом адресат (Журавлёв) вербально не реагирует на вопрос (*Кандидат молча смотрел на Глеба*). А Капустин продолжает говорить, излагая некоторые научные предположения учёных и задавая один за другим вопросы.

Полагаем, далее Глеб реализует прием самопрезентации, так как уверенно и настойчиво демонстрирует свои знания:

– *Вот высказано учеными предположение, что Луна лежит на искусственной орбите, допускается, что внутри живут разумные существа...*

В следующем высказывании Капустин упрекает Журавлёва:

– *Хорошее дело... Только, может быть, мы сперва научимся хотя бы газеты читать? А? Как думаете? Говорят, кандидатам это тоже не мешает...*

Участники коммуникативной ситуации перебивают друг друга, нарушая принцип вежливого и тактичного общения:

– *Послушайте!..*

– *Да мы уж послушали! Имели, так сказать, удовольствие. Поэтому позвольте вам заметить, господин кандидат, что кандидатство – это ведь не костюм, который купил – и раз и навсегда. Но даже костюм и то надо иногда чистить*

Мы видим, что призыв кандидата (*Послушайте!*) грубо прерывается эмоциональным восклицанием (*Да мы уж послушали!*). Но этим не ограничивается Капустин: он решает и немного «поучить» учёного человека, принижая его в глазах присутствующих:

– *А кандидатство, если уж мы договорились, что это не костюм, тем более надо... поддерживать.*

Считаем, что в высказываниях Глеба как раз реализуется то самое ехидство, которое ему и было свойственно. Своеобразными маркерами выступают следующие особенности: обращение (*господин кандидат*); разрешение на замечание (*позвольте вам заметить*); местоимение (*вам*) усиливает язвительный тона говорящего. При этом примечательным в понимании Капустина представляется также соотношение кандидатства и костюма: если ты кандидат, то его надо «поддерживать» (много читать, изучать соответствующие вопросы, самосовершенствоваться дальше).

Глеб Капустин смело и уверенно озвучивает те мысли, ради которых и происходит данный разговор:

– Так что мой вам совет, товарищ кандидат: почаще спускайтесь на землю. Ей-богу, в этом есть разумное начало. Да и не так рискованно: падать будет не так больно.

В данном случае главный герой даёт совет (*почаще спускайтесь на землю*), чтобы не зазнавались. Однако в данном случае его слова несправедливы, Журавлёв понял намерение Глеба:

– Это называется – «покатил бочку», – сказал кандидат, – Ты что, с цепи сорвался? В чем, собственно...

Но Капустин вновь грубо перебивает кандидата, призывая быть скромным:

– Не знаю, не знаю, – торопливо перебил его Глеб, – не знаю, как это называется – я в заключении не был и с цепи не срывался. Зачем? Тут, – оглядел Глеб мужиков, – тоже никто не сидел – не поймут. А вот и жена ваша сделала удивленные глаза... Только не надо делать вид, что все там гении. Кое-кто понимает... Скромней надо.

Кандидат напрямую в речевом акте оскорбления, характеризует Глеба: – *Типичный демагог-кляузник.* Глеб уверенно защищается, отрицая данное обвинение:

– Не попали. За всю свою жизнь ни одной анонимки или кляузы ни на кого не написал. Наконец Капустин открыто объявляет им цель своих скандальных обвинений:

– Люблю по носу щелкнуть – не задирайся выше ватерлинии! Скромней, дорогие товарищи...

Заключительное высказывание Капустина можно разбить на несколько тактических ходов:

1) просьба подумать: *А вот когда одни останетесь, подумайте хорошенько. Подумайте – и поймете.*

2) намёк на углубление знаний: *Можно ведь сто раз повторить слово «мед», но от этого во рту не станет сладко. Для этого не надо кандидатский минимум сдавать, чтобы понять это. Верно? Можно сотни раз писать во всех статьях слово «народ», но знаний от этого не прибавится.*

3) предостережение: *Так что когда уж выезжаете в этот самый народ, то будьте немного собранней. Подготовленней, что ли. А то легко можно в дураках очутиться.*

Примечательно уточнение автора: *Глеб усмехнулся и не торопясь вышел из избы. Он всегда один уходил от знатных людей.* Он усмехнулся, так как «срезал» кандидатов, то есть добился цели. На наш взгляд, в споре с Журавлёвым Капустин демонстрирует неправоту как по форме, так и по содержанию, поскольку его словесные нападки на адресата – это упреки, обвинения, а не рациональные идеи и здравые рассуждения. Свою неустроенность в жизни Глеб вымещает на земляках, достигших определенных результатов в жизни (*Глеб Капустин приходил и срезал знаменитого гостя*). Желание Капустина «растоптать» успешных людей, чтобы знали свое место, вызывает резкое пренебрежение к герою: *Ничего, это полезно. Пусть подумает на досуге. А то слишком много берут на себя...*

Таким образом, анализ коммуникативных ситуаций из рассказов писателя В.М. Шукшина наглядно показывает, что нравственно-этическая сторона общения обязательный его компонент, раскрывающий особенности участников коммуникации. В рассказе «Космос, нервная система и шмат сала» восьмиклассник Юрка более убедителен и последователен в своих рассуждениях. Знание – жизненный приоритет, так как только знания и учёба помогут овладеть профессией. При этом он не стремится изменить взгляды старика или образ жизни, но «расшевелить» сознание Наума и побудить его задуматься над некоторыми важными вопросами подростку все же удалось. Ученик, за которым сохранятся доминирующая роль, воздействует на эмоциональную сферу старика, а не на его разум.

Относительно рассказа «Сапожки» можно сказать, что варьирование речевых ходов главного героя обусловлено условиями общения и культурным уровнем второго коммуниканта (продавщицы). Речевое поведение Сергея Духанина становится «плохим» (резким и грубым), что диктуется данной ситуацией общения. При этом адресат (продавщица) раскрывает свои личностные качества: бескультурье (грубость в общении), неумение и нежелание вести вежливый диалог с покупателем.

В рассказе «Срезал» главный герой Глеб Капустин отличается от окружающих начитанностью, но его знания поверхностны. Однако он уверен в своём превосходстве и неуязвимости, поэтому считает, что имеет право обличать более успешных людей. Это обеспечивает достижение общей цели («срезать» земляка), а его мелкое самолюбие находит удовлетворение в общем признании сельчан (*Срезал ты его*). Автор подталкивает читателя задуматься о том, что посредственность не только агрессивна, но и вредна, опасна для окружающих.

Список литературы:

1. Кубрякова Е. С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. – М., 1991.

2. Хисамова Г.Г. Речевое поведение героев рассказов В.М. Шукшина // Русская речь. – 2004. – №4. – С.51-55.

3. Шукшин В.М. Рассказы. [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://skazki.rustih.ru/rasskazy/vasilij-shukshin-rasskazy/

4. Кириллова Н.Н. Коммуникативные стратегии и тактики с позиции нравственных категорий // Вестник НГТУ им. Р.Е. Алексеева. Серия «Управление в социальных системах. Коммуникативные технологии». – №1. – 2012. – С.26-33.

ТРУДНОСТИ ПЕРЕВОДА СЛЕНГА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ НА ПРИМЕРЕ СЕРИАЛОВ

Ильясова М.Д.,
студент университета «Туран»

Жаппар К.З.,
ассоциированный профессор университета «Туран»

Большинство людей в мире любят провести вечер за просмотром фильмов или сериалов. Киноиндустрия является отраслью промышленности, которая всегда будет актуальна. Так как фильмы являются одной из основных тем для разговора, очень важно знать и понимать их суть. Однако англоязычные воспринимают и понимают какие-то сериалы не так, как русскоязычные, хотя смотрят одинаковое кино. Всё дело в переводе и локализации текста. Немаловажно отметить и значимость локализации названий сериалов и фильмов. Ведь от этого зависит первое впечатление о них. Конечно не стоит обесценивать прямой перевод, где нет необходимости использовать лексические или грамматические трансформации. Перевод кинематографии – не самая простая деятельность. И по сей день, многие начинающие переводчики испытывают трудности при данном переводе.

Цель настоящей работы заключается в разборе и исследовании основных проблем перевода сленгов на примере сериала «Бесстыжие» («Shameless») и «Голяк» («Brassic»). Задачей исследования является обозначение ключевых проблем при переводе сленгов, встречающиеся в вышеуказанных сериалах. А также важно отметить значимость понимания сюжета для корректного перевода названий кино и разобрать основные примеры.

Объектом исследования является процесс локализации и перевода сленгов в кинематографии.

Соответственно предмет работы – это перевод сленгизмов в сериалах.

Цель исследования, помочь начинающим переводчикам испытывать меньше трудностей при переводе кинематографии, будет достигнута если:

1) разобрать основные проблемы перевода сленгов, которые могут встречаться в сериалах;

2) указать значимость понимания фильмов или сериалов для корректного перевода их названий;

3) разобрать основные примеры.

В статье будут рассматриваться основные ошибки перевода сленгов на примере нескольких сериалов. А также необходимо рассмотреть возможные примеры перевода сленгов.

Теоретическая значимость данного исследования заключается в том, что киноиндустрия динамична. Соответственно уже существующие исследования могут быть неактуальны. Примером может послужить начавшаяся пандемия, которая повлияла практически на все отрасли промышленности мира. Сейчас можно найти новые фильмы и сериалы, в которых включена тема короновируса, медицины и новой терминологии. Также необходимо понимать, что сленг может изменяться с каждым днем. Поэтому новые слова, сленги и фразы также важно учитывать при переводе на разные языки.

Практическая значимость исследования заключается в переводе новых сленгов и выражений, встречающихся в сериалах. На данный момент существует множество других способов перевода: транслитерация, транскрипция, калькирование, опущение, добавление. Но самая главная задача переводчика — это создать адекватный по смыслу перевод текста, который будет максимально близок к оригиналу. И не всегда получается придерживаться этой задачи. Поскольку очень важно локализовать перевод под целевую аудиторию. Таким образом английская версия названия фильма и книги «The Notebook» была переведена как «Дневник памяти» на русский язык. Переводчики, опираясь на сюжет книги и фильма, адаптировали перевод. Так зрителю будет интереснее узнать больше о фильме, и он пожелает его посмотреть, основываясь только на названии.

Для начала необходимо рассмотреть понятие сленга. Многие известные сленгизмы уже могли потерять свою актуальность. Некоторые из них перестали использоваться в речи. Однако с каждым днем появляются все больше новых трендов и всевозможных сленгов, которыми активно пользуется молодёжь. Но язык не может развиваться просто так, не зависимо от окружающей среды. Он включает в себя новые слова благодаря коммуникации.

В лингвистике существует несколько понятий «сленга». Поэтому определение данного термина спорное и имеет небольшие противоречия. История его возникновения очень запутанна. Лингвисты считают, что сленг используется чаще всего в двух значениях: в качестве разговорного неологизма и в качестве синонима к термину жаргона. [1]

Например, И.Р. Гальперин под понятием сленг понимает английский эквивалент слова жаргон. По его словам, сленг является разговорным неологизмом, который легко может перейти в общеупотребительную разговорную лексику.

З.Кёстер-Том же считает, что сленг необоснованно называют синонимом понятия «жаргон», поскольку эти два разных понятия используются в разных группах, в зависимости от социального статуса, хобби, рода занятий людей.

А.И. Смирницкий совсем иначе определяет понятие «сленг». Он сводит это понятие к стилю речи – разговорный или фамильярный стиль речи в специальной области. [1]

В рамках данной статьи, сленг может означать разновидность речи, включающая в себя новейшие слова на определенный период, способная обновляться каждый день и активно используется молодёжью или группой лиц, благодаря чему сленг становится понятен всем остальным.

Таким образом, исследование сленгизма в данной статье крайне важно для перевода и локализации сериалов, чтобы донести до зрителя точный смысл сюжета. Ведь английский язык и английский сленг это два разных понятия. Некоторые сленги и фразеологизмы обычно включают в себя вспомогательные глаголы, такие как «hang» - висеть, «make» - сделать, «give» - дать. Но их не следует воспринимать как английский язык и переводить дословно. Для примера, необходимо понимать различие между «to hang out» - тусоваться и «to hang a picture» - повесить картину. [2]

Особенно стоит обратить внимание на разделение сленгов на два типа: общий (general slang) и специальный (specific slang). Общий сленг устойчиво используется в определенный период, а также широко распространен в просторечии и общепонятен для большинства. [3] Общий сленг не входит в литературный язык. Эти слова могут быть совсем новыми, могут выступать в качестве неологизмов и быть синонимами словосочетаний. [4] К специальному сленгу относятся слова или словосочетания, использующиеся в профессиональной группе людей. Например, сленг солдат, студентов, геймеров, актеров и тд. [3]

По сравнению со специальным сленгом, общий сленг используется чаще согласно общему обзору результатов различных исследований. (Рис 1.)

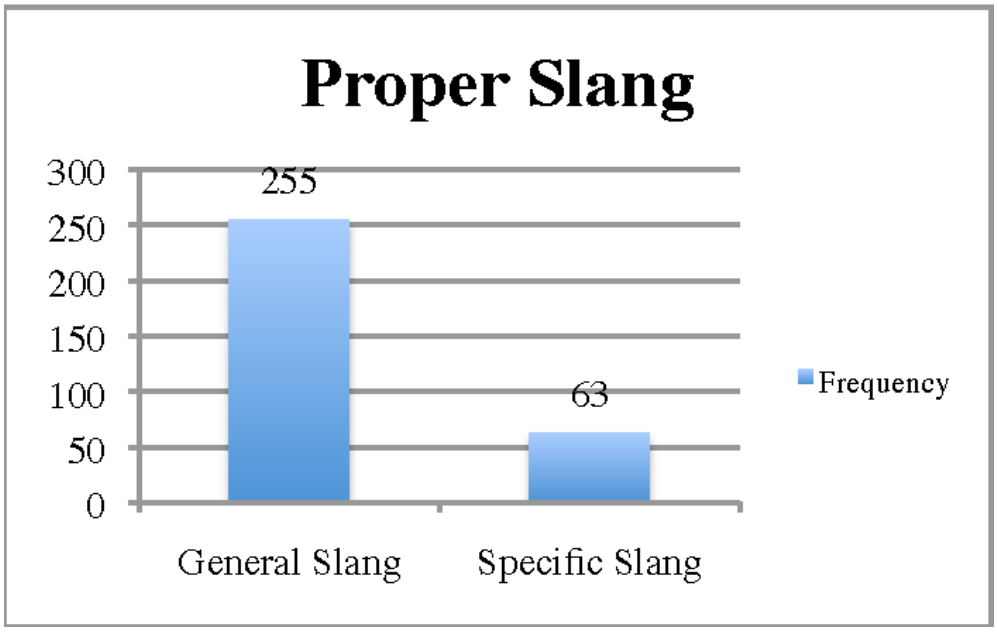

Рисунок 1 Частота использования общего и специального сленга

Отличие сленгизмов от жаргонизмов является их вторичное формирование, так как сленг образуется от профессиональных жаргонов. Также просторечия и даже вульгарные слова могут стать сленгом. Значение тех или иных слов изменяется, лексика расширяется и переосмысляется. Чего нельзя сказать о жаргонах. Они используются и создаются исключительно в рамках определенных сфер и групп людей. [4]. В то время как сленг могут использовать разные люди, вне зависимости от того, к какой группе они относятся.

Перейдем к разбору сериала «Бесстыжие» («Shameless»). В данном сериале можно встретить очень много различных молодежных выражений и сленгов. К слову перевод данного названия сериала дословный. Он лаконично вливается для русскоязычной аудитории.

В одном из первых же эпизодов можно услышать фразу: «How much are we short?», что в переводе означает «Сколько нам еще не хватает?». В русской озвучке сериала звучит также, но переводчики адаптировали текст под ситуацию в сериале, поскольку имелось в виду сколько денег не хватает именно в коробке, а не в целом в бюджете семьи, т.е. «Сколько там еще не хватает?». Очевидно, что нельзя перевести эту фразу дословно «Насколько мы короткие?».

В сериале также встречается сленг «to fool around with» - «дурачиться с, возиться с». Вообще слово «fool» переводится как глупыш, дурак. Вместе с «around with» - «рядом с», это слово приобретает новый смысл.

И последний пример это сленговое выражение «Watch your mouth» - «Следи за базаром». Однако в сериале необходимо было сократить данный перевод до грубого, но короткого «заткнись», поскольку дальше очень скоро следовала дальнейшая фраза. Время реплики также важно учитывать. Не следует путать данное выражение с более мягким по значению «Watch your language», что означает «Следи за языком». Его могут использовать родители по отношению к детям, если те используют некультурные слова в своей речи.

Второй сериал «Голяк» («Brassic») является довольно сложным для понимания и тем более корректного перевода. Так как в сериале встречаются много сложных фразеологизмов, идиом и сленгизмов. В добавок сложность данного сериала заключается в том, что там присутствует много региональных акцентов. Затрагивая перевод названия сериала, чаще всего можно встретить вариант «Голяк» и «Без гроша». Однако в рамках данной статьи вариант «Нищеброды» считается наилучшим. Как упоминалось ранее, значимость сохранения близкого по смыслу перевода довольно велика. Если сравнить, заголовки газетных статей могут быть целыми предложениями, где произвольный перевод может быть не самым подходящим; что касается перевода названий фильмов, у переводчиков больше свободы. Перед ними стоит задача создать такое название фильма, который был бы информативным и привлек внимание необходимой аудитории. Более сложная задача — это найти правильный эквивалент для другой культуры, на чей язык делается перевод. Для этого необходимо понимать обе культуры, подойти творчески к переводу и тогда получится адаптировать название под конкретную аудиторию [5].

Один из интересных примеров сленга в этом сериале это «follicly challenged» в фразе «You’re a bit… follicly challenged». В этом сериале многие фразы не стоит переводить дословно. Так что, этот сленг нельзя перевести просто «лысый», т.е. как полностью лишенный волос. Поскольку это больше постепенный процесс, а значит стоит перевести либо как «лысеет», либо как «лысеющий». Но в русской озвучке перевели как «волосяная инвалидность». Хотя, лучше было бы перевести эту фразу как «Ну, ты начинаешь лысеть».

Далее хотелось бы привести в пример фрагмент диалога отца и сына.

- «My mum can bounce an egg on her head. »

- «Can she really? »
- «Yes»
- «No, she can't. Can she really? My God. That’s some bloody skill, innit? I can’t… I love your mum. She’s an eggs-traordinary woman»

Как интересно и забавно строятся сленги и игра слов. Данный диалог отлично это показывает. В английском языке существует слово «extraordinary», что в переводе означает «необычный». В диалоге сценарист играет со словом и меняет начало слова, опираясь на предыдущую тему о яйцах:

- «Моя мама умеет держать яйцо на голове»
- «Да ну?»
- «Да»
- «Да не может быть. Вот это дар, черт побери. А я так не умею… Я люблю твою маму. Она необыяичная женщина.»

Так звучит перевод в русской озвучке.

Здесь можно заметить, как первое «Can she really?» локализовали на привычное и русское «Да ну?», а ко второму использованию «Can she really?» был применен существующий метод перевода - опущение. Также игра слов, где «eggs-traordinary» при переводе сохранило свою игру слов, т.е. «необыяичная».

Стоит обратить внимание на сокращение слов, например, в вопросе «That’s some bloody skill, innit?». Такие вопросы называются разделительными в английском языке. Вторая часть, сокращенная «Innit», предполагает собой «isn’t it?» При их переводе на русский язык, они имеют значение как уточняющие вопросы, как «не так ли?». В данном случае дословный перевод вопроса «Вот это чертов навык, не так ли?». Мы применили метод опущения, замены и грамматической трансформации: «навык» – заменили на подходящий синоним «дар», «не так ли» - опустили с предложения, а прилагательное «чертов» - трансформировали в междометие «черт побери». Таким образом мы получили «Вот это дар, черт побери».

Как показывает практика многие переводчики ввиду сложности перевода игры слов в комедийных сериалах, а также ситкомов прибегают к упрощению перевода и избегают сохранения перевода игры слов. Иногда сложно перевести шутку, соблюдая контекст и перевести, не теряя смысла. Но согласиться на перевод, избавившись от шутки значит просто сдаться. Мы считаем, что хороший переводчик всегда найдет выход и сможет правильно перевести шутку.

Очень важно подчеркнуть техническую часть адаптации и локализации перевода в кинематографии. Потому как транслирование аудиовизуальных текстов включает в себя не обычный перевод, а с определенными ограничениями. Эти ограничения заключаются в том, что переводчик должен делать свою работу, не забывая об игре актера, о длительности его реплики и как та или иная фраза ему подходит, что никак не относится к языку. [4]

Подводя итоги данного исследования, можно с уверенностью сказать, что на перевод и адаптацию фильма или сериала влияет много факторов. Например, важно учитывать длительность фразы на английском языке, чтобы подстроиться под время при переводе на русский язык, при этом сохраняя смысл слов. А также не стоит забывать об уже существующих методах перевода, как показано в

последнем примере. Помимо этого, очень важно не оставлять без внимания игру слов. Если в оригинале звучит игра слов, то необходимо постараться сохранить ее в переводимом языке.

Список использованных источников

1. Цит.по: Рыжченко О.В. Определение понятия «сленг» [Электронный ресурс] / ГУ «Днепропетровская медицинская академия МЗ Украины». – Электрон. дан. (1 файл). – URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&url=https://repo.dma.dp.ua/1505/1/%25D1%2581%25D1%2582%25D0%25B0%25D1%2582%25D1%258C%25D1%258F%2520%25D0%25A0%25D1%258B%25D0%25B6%25D1%2587%25D0%25B5%25D0%25BD%25D0%25BA%25D0%25BE%2520%25D0%259E.%25D0%2592..pdf&ved=2ahUKEwjRlO68koT0AhUWAxAIHc-4C2YQFnoECD8QAQ&usg=AOvVaw0NR_aniT_cf8x9n0J6nAk8
(дата обращения 04.11.2021)

2. Родионова Е.С. Особенности сленга в английском языке [Электронный ресурс] / Академия маркетинга и социально-информационных технологий. – Краснодар. – Электрон. дан. (1 файл). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-slenga-v-angliyskom-yazyke-1/viewer (дата обращения 11.11.2021)

3. Надёжин П.В. Функционирование сленга на материале художественных фильмов [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. (1 файл). – URL: https://nsportal.ru/ap/library/drugoe/2014/10/29/funktsionirovanie-slenga-na-materiale-khudozhestvennykh-filmov (дата обращения 11.11.2021)

4. Брускова Е.П. Трудности и особенности перевода молодежного сленга с английского языка на русский (на материале сериала «отбросы») [Электронный ресурс] / ФГБОУ ВО «ЮУрГГПУ». – Челябинск, 2019. – С. 8-18. – Электрон. дан. (1 файл). – URL: http://elib.cspu.ru/xmlui/bitstream/handle/123456789/6323/%D0%91%D1%80%D1%83%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%95%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0%20%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0%5B1%5D.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата обращения 20.11.2021)

5. Петрова Е.Ю. К проблеме несовпадений переводов англоязычных названий фильмов [Электронный ресурс] / Вестник Брянского госуниверситета. – Брянск, 2016. – С. 194, 196. – Электрон. дан. (1 файл). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/k-probleme-nesovpadeniy-perevodov-angloyazychnyh-nazvaniy-filmov/viewer (дата обращения 19.11.2021)

6. Monika Mondor. Representation of british teenage slang in the tv-series misfits [Электронный ресурс] / Goteborgs University. – Электрон. Дан. (1 файл). – URL: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/34810/1/gupea_2077_34810_1.pdf (дата обращения 04.11.2021)

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЙ ХАРАКТЕР СТЕРЕОТИПИЗИРОВАННЫХ ЯЗЫКОВЫХ ОБРАЗОВ

Кайдарова Баян Маймуратовна
докторант
УО «Alikhan Bokeikhan University»

Каждый язык-это символическая система, которая сохранила в себе историю нации, культуру, знания и вкусы, характер и сознание, род занятий и обычаев, традиции и мудрость. По такой содержательной структуре это не просто знаковая система, а культура, целостно характеризующая бытие нации.Ведь только язык с высокой культурой может безупречно служить национальным языком, государственным. Функция языка – не только коммуникативная, но и языко-этнокультурная информация, собирающая, хранящая, передающая, передающая следующему поколению и, наконец, объединяющая в единое целое. Поэтому в современном казахском языкознании развиваются такие сферы, как когнитивная лингвистика, ее лингвокультурология, этнолингвистика, основанные на признании преемственности языка и культуры, в частности национального характера, национального духа в языке. Рассмотрение природы любого языкового явления не только на основе его языковых закономерностей, но и на основе внимания к мировоззрению, традициям, национальным реалиям народа вносит вклад в предмет лингвокультурологии (сохранение национальной культуры в языке на основе взаимосвязи языка и культуры, отражение в языке, особенности выражения нации, ее культуры через этот язык). Что касается объективного характера целей обучения, то характер взаимосвязи и взаимообусловленности трех аспектов состоит в том, что:

- прагматический (практический) аспект-формирование коммуникативных умений (компетенций) в готовности и способности к адекватному взаимодействию в ситуациях межкультурной коммуникации;
- когнитивный аспект-использование лингвокультуры как средства познания, иначе говоря, как средства культурной компетентности (компетентности) и развития личности [1; 73].

Лингвокультурные аспекты речевой культуры, теоретические выводы общего языкознания в этой области и результаты исследований на основе фактических данных в казахском языкознании сформировали важные и четкие выводы и принципы лингвокультурологии. В частности, в лингвокультурологическом отношении язык признается не только средством общения и познавательной деятельности, но и национальным культурным фондом, источником культурной информации, представляющим обширное представление о мире в целом, составленное из совокупности понятий-язык-культура. Это связано с тем, что человеку по языковым каналам передается самая разнообразная информация, вытекающая из духовных, интеллектуальных, социальных возможностей.

Семья-источник воспитания, источник, фундамент общества. Хотя это универсальное название, отражающее национальный образ каждого народа, оно воспринимается и понимается каждым представителем культуры по-своему. В этой связи можно провести сопоставительный анализ стереотипов, хранящихся в паремиогическом фонде казахского, русского, английского народов. Это позволяет определить национально-культурный характер стереотипов, которые складываются и стабилизируются в традиционно-национальном сознании.

Слово «семья» на казахском языке тесно связано с понятиями «огонь, очаг». Это подтверждает и мнение ученых-корреспондентов. Например, А. Салкынбай сказал: «слово семья – это слово, созданное через огонь». Это слово, являясь фоно-семическим вариантом личности непосредственно связано с понятием Солнце, т. е. функция Солнца и Огня сходна: Солнце – дает тепло, свет; огонь – дает тепло, свет "[2, 135] Н. Атжанова: "очаг – главный элемент дома. Он-символ тепла и благополучия. Для казахского народа понятие очага напрямую связано с понятием семьи " [3, 58]. А также ряд лингвокультур, встречающихся в нашем языке, таких как «отау көтеру», «отаға», «отана», «ошағыңның отын өшірме», «ошағының оты маздап тұру», «отқа май құю», «қазаны оттан түспеу», «өзіне қарай қосағы, қосағына қарай ошағы», также можно наблюдать в единицах. В этих примерах отражается, во-первых, отношение казахского народа к понятию семьи, обязанности мужчины и супруга, во-вторых, быт и образ жизни, в-третьих, представления о вере в что-либо. Другими словами, все это накапливается и отражает национально-культурные стереотипы нашего народа.

В качестве эквивалента слова "очаг" в казахском языке можно назвать словосочетание «семейный очаг», встречающееся в русском языке. Но если в казахском языке слово «очаг» означает «семья, династия», то в русском языке оно означает "любовь и уважение в семье". В связи с этим можно назвать и традицию русского народа под названием «зажжение семейного очага»(сожжение семейного очага). По данной традиции, мать жениха в день свадьбы вручает невесте свечу, которую она зажгла своими руками. Из этого можно понять культурную информацию о продолжении семейных традиций.

В английском языке также есть фразы, в которых за основу взято слово «fire»(огонь), отражающее понятие семьи. Например, "keep the home fires burning «(дословный перевод: сохранение огня в помещении; значение: сохранение семьи),» near the fire" (дословный перевод: душа огня; значение: дом, внутри дома) [4].

У мужчины и женщины, создающей семью, будут свои достойные обязанности. К ним относятся такие задачи, как продолжение рода, не поколебать шанырака, укрепление солидарности и благоденствия. В соответствии с этим на казахском языке: "дәм-сәл жарасу" - уважение, мир мужчины и женщины, " қазан-ошаққа иелік ету", " «ас-су ұстау», «от басы, ошақ қасында жүру» – әйелдің үй шаруасындағы қызметін, «бесік жанында отыру» – әйел адамның бала тәрбиелеу ісін, «түз адамы»– ер адамды, «қабырғамен кеңесу» - деятельность домохозяйки, «бесік жанында отыру»- воспитание ребенка женщиной, «Үйді қырық еркек толтыра алмайды, бір әйел толтырады»,

«Әйел – үйдің көркі, еркек – түздің көркі» – женщина украшение дома, «Әйелдің қырық жаны бар»– есть фразы и пословицы, которые выражают терпение женщины. Аналогично на русском языке: "Жена за три угла избу держит, а муж за один" (жена держит три угла дома, а муж за один угол) - услуги домохозяйки мужчины и женщины, «Муж и жена – одно дело " (муж и жена-одно дело) - сплоченность мужчины и женщины, "Жена не гусли, поиграв, на стенку не повесишь «(жена не гусли, а повесишь на стену после щелчка), «Жена – вторая душа» (супруга вторая душа) – уважение, забота, «Хозяйка в доме, что оладышек в меду» [5] – место хозяйки женщины, как на английском: «A women's place is in the home»(дословный перевод: место женщины-дом) – место женщины, «the wife is the key to the house» (дословный перевод: женщина-ключ к дому) «Men make houses, women Make homes "(дословный перевод: когда мужчины делают дом, женщины делают живот) – выполнение обязанностей мужчины и женщины по дому, «a woman has nine lives like a cat " (дословный перевод: как кошка живет, так и женщина имеет девять жизней) – женское терпение, "the husband is the head at the house, but the wife is the neck moves the head" (дословный перевод:мужчина-голова дома, женщина – шея, поворачивающая голову) [6] – есть пословицы, умевшие управлять домашним хозяйством. Хотя примеры, приведенные на трех языках, имеют приблизительные значения, они имеют характерный национально-культурный характер. Например, для казахов лексемы «дегустация-соль», «казань-очаг», «колыбель», «сорок душ», для русских "угл", "изба", "гусли" (старинный музыкальный инструмент), "душа", «хозяйка», "олади", "мед" лексемы, для англичан лексемы «key», «house», «nine live» – это показатели познания, богатые культурным содержанием.

Следовательно, все это являются стереотипизированными языковыми образами национально-культурного содержания, отражающими в традиционном сознании казахского, русского, английского народов познание «создания семьи».

Следовательно, можно увидеть прямую преемственность понятия семьи, формируемую каждым представителем культуры, со словом огонь.

Эта информация в сознании обобщается концептом или понятием. Концепт возникает в сознании личности на основе облученного образа. В основе концепта лежит чувственный опыт. В результате этого увеличивается содержание концепта, расширяется его содержание. Возможно усиление выраженности какого-либо из этих признаков, затемнение какого-либо. Концепт не является чем-то хаотичным. Его компоненты находятся в определенном порядке. Основу создания концепта составляют не понятие, а предметные образы. [7;129] Также слово «тюльпан» имеет для казахов богатое лингвокультурологическое значение. Тюльпан, занесенный в Красную книгу как редкое растение, может расти не везде. У тюльпанов, растущих на высоком месте, есть свой период, значение для раскрытия шишек, пышного роста. Его особенность, которая не похожа на другие цветы, знает только ребенок, выросший в казахской степи. В этой связи, на наш взгляд, концепты казахского языкознания «Шанырак»,«просо», «от», и др., признанные национально-культурными константами, исследованы и доказаны в лингвокультурологическом направлении в работах А. Ислама, Н.Уали, Б.

Акбердиевой, М. Куштаевой и др..... Например, Н. Шаймерденова в современной детской сказке принцесса цветов использует слово «тюльпан» как уникальный цветок казахской степи, символ красоты.

Таким образом, поскольку основной принцип лингвокультурологии характеризуется преемственностью «языка и культуры», язык и культура представляют собой целостную систему, взаимодополняющую, тесно взаимосвязанную, хотя и признанную в двух разных семиотических системах. Этот важный вывод можно констатировать, что на подъем общественного фактора на культурную платформу большое влияние оказывает его социальное значение в обществе. В его реализации коммуникативная функция языка уникальна. Поэтому не только внутри одного общества, но и в межкультурных, межэтнических отношениях культура одного этноса передается другому через его языковые символы. Каждая лингвокультурная единица, представляющая культурную информацию реального мира, рассматривается как лингвокультурный показатель, определяющий языковую картину мира. Он анализируется с точки зрения взаимосвязи языка и культуры и признается лингвистической, культурной информацией в содержании символа. [8]

Следовательно, культура не существует без отношения к языку. В то время как язык – это форма жизни культуры, культура – это ее внутренняя сущность. С этой точки зрения можно сказать, что язык и культура-это целое, которое нельзя отделить друг от друга. Таким образом, связь языка и культуры в соответствии с антропоинформационным направлением имеет свою форму исследования, определяющую свойства языка сохранять, описывать, освещать культуру, имеет свои методы и принципы исследования – область лингвокультурологии.

Список использованных источников:

1. Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва, 1997.
2. Салқынбай А. Тарихи сөзжасам (семантикалық аспект). – А.:Қазақ университеті,1999. – 370 б.
3. Атжанова Н.Е. Вкрапления со значением «от», «ошақ» в межкультурной коммуникации // Lingua Mobilis. Научный журнал. – №2 (28) 2011.
4. Литвинов П.П. 3500 английских фразеологизмов и устойчивых словосочетаний. – М.:Астрель,2007. – 285 с.
5. Мокиенко В.М., Никитина Т.Г., Николаева Е.К. Большой словарь русских пословиц. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2010. – 1024 с.
6. Mieder W. Proverbs: A Handbook. W, C.: Greenwood Press, 2004. – 304 p.
7. Binkley R. C. The Common Concept of Public Opinion in the Social Sciences / R. Binkley // Social Forces. – 1928. – Vol. 6. – 393 p.
8. Л.А.Грузберг Концепт как культурно – ментально – языковое образование.

К ВОПРОСУ О РОЛИ ОБУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМАМ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ

Киквидзе Инга Джимшеровна
Доктор филологии, профессор
Государственный университет Акакия Церетели,
Кутаиси, Грузия

Квантре Вера Борисовна
Доктор филологии, ассистент-профессор
Государственный университет Акакия Церетели,
Кутаиси, Грузия

При обучении учащихся иностранному языку большое внимание уделяется изучению лексики, расширению словарного запаса, его обогащения национально-специфическими единицами, фразеологизмами. Изучение фразеологических единиц направлено на развитие ряда компетенций, среди которых можно выделить: языковую (подразумевающую знание лексики и грамматики), прагматическую (знание социо-культурных норм, правил), стратегическую (знание вербальных и невербальных стратегий, обеспечивающих эффективную коммуникацию), метафорическую (метафорическое мышление).

Следует отметить, что фразеологические единицы (идиомы, пословицы, поговорки и т.д.) представляют большую ценность с точки зрения лингвокультурной компетенции учащихся, поскольку обычно они характеризуются насыщенностью разнообразной культурной, страноведческой информации, отражают историю, быт, ценности, интеллектуальные особенности, веру народа-носителя языка и т.п.

В процессе изучения иностранного языка учащийся знакомится с культурой людей, говорящих на этом языке, усваивает ее, поскольку язык является «зеркалом культуры». При обучении языку необходимо предварительно продумывать, учитывать и избегать ситуаций так называемого «культурного шока», существенно затрудняющих общение на языке обучения.

Развитие лингвокультурологической компетенции является необходимым условием коммуникативных навыков на иностранном языке, базовым компонентом коммуникативной компетенции. Под этой компетенцией понимается знание национально-культурных особенностей социального и речевого поведения людей, говорящих на изучаемом иностранном языке, включающее в себя обычаи, этикет, социальные стереотипы, историю и культуру, а также умения использовать полученные знания в процессе общения. Особенности формирования такой компетенции заключаются в специфической направленности уроков, которые проводятся в условиях межкультурного

диалога, с учетом различий в социокультурном восприятии мира, и тем самым способствуют достижению межкультурного взаимопонимания.

О важной роли и потенциале фразеологизмов в лингвометодическом аспекте указывали еще в семидесятых годах прошлого века Е.М.Верещагин и В.Г.Костомаров - основоположники лингвострановедения как сферы, реализующей практику соизучения языка и культуры страны (Верещагин, Костомаров, 1976).

Один из ведущих специалистов по коммуникативному методу обучения иностранным языкам, Е.И. Пассов предлагает следующее содержание модели культуры: реальная действительность, представление которой происходит предметно и предметно-вербально и демонстрируется через визуальные образы и реальные артефакты; изобразительное искусство; художественная, справочно-энциклопедическая и научная литература; комментарии о культурных фактах; материалы СМИ (Пассов, 2003). Наряду с перечисленными элементами модели культуры особое место занимают, на наш взгляд, национально маркированные языковые единицы (в первую очередь, фразеологические единицы), играющие огромную роль в формировании национальной языковой картины мира.

Список литературы:

1. Болдырев В.Е. (2010). Введение в теорию межкультурной коммуникации. – М.

2. Елизарова, Г.В. (2005). Культура и обучение иностранным языкам. – СПб.

3. Верещагин, Е. М., Костомаров, В. Г. (1976). Язык и культура. М.: Русский язык.

4. Пассов Е.И. (2003). Коммуникативное иноязычное образование: готовим к диалогу культур. – Минск.

ДУХОВНО-СВІТОГЛЯДНА ОСНОВА НАРОДНОЇ ПОЕЗІЇ УКРАЇНЦІВ

Набок Марина Миколаївна
канд. філол. наук, доцент
Сумський державний університет

Починаючи з первісного освоєння людиною світу, важливим чинником формування її свідомості були *космологічні уявлення* про навколишню світ, осмислення себе частиною цього світу. *Космос* сприймався живою, розумною, гармонійною істотою, *Людина* – малим космосом (мікрокосмосом), що подібна великому космосу (макрокосмосу). Ці дві субстанції не протиставлялися, а доповнювали одна одну, адже ідеалом їхнього співіснування була гармонія життя. Така гармонія найповніше відображена у міфології, календарно-обрядовій поезії українців, світоглядна система яких побудована на:

1) ідеї приналежності людини до єдиного Роду, що виховувала почуття обов'язку перед ним (Родовідповідність, Родошанування – *за О. Лук'яненком*). Елементи родошанування властиві українській традиції «Нести Вечерю», обряді внесення напередодні Різдва обжинкового снопа Дідуха, який був «уособленням цілого Роду, родини, що є неподільною, цілісною, монолітною, що втілюється у переплетінні-перетині колосків у Дідусі» [1-4] та ін.;

2) вірі наших предків у богів, які були покровителями стихій (Велес, Стрибог, Хорс), уособленням добра, вищої мудрості (Свагор, Дажбог, Перун) і виконували функцію батька, а це уподібнювало людину до бога, формувало єдність між ними, здатність керувати та змінювати свою Долю. Перуна, як володаря блискавок, грому, покровителя воїнів і Стрибога, як Бога вітру, покровителя погоди, а ще як творця мелодій (саме «подих вітру» – дихання, дмухання в сопілку, дудку, ріжки – створювало музику [2]) наші предки уявляли стрункими, світлочолими чоловіками із луком та стрілами в руках. Таке злиття божеств в єдиний антропоцентричний образ, вочевидь, вказує на певну психологічну ініціацію у світогляді людини: відбувся процес індивідуації – природний розвиток, самостановлення людини. Е. Нойман підкреслював, що цей процес проходить «за аналогією до того, як сонце сходить і заходить, здійснюючи свій шлях по небу, так і свідомість розвивається в кожному індивіді протягом життя, й індивідуація є метою його денної дуги» [3-168]. Ця психологічна ініціація вказує на відповідний рівень осмислення людиною своєї індивідуальності, самобутності та моделює шлях досягнення нею рівня Самості;

3) ідеї проєктування майбутнього із визначенням мети, завдань, цілей, смислу життя, які впроваджувались у виховну систему з часу народження дитини. Людина-Всесвіт породжує Дитину-Світ, в якій втілюються знання Роду, бо по-справжньому можна було навчитися лише тому, що вже було перевірене предками і стало правилом, нормою для втілення певних ідей. Тому дитина завжди була долучена до обрядодійства і це для неї було життєтворчим процесом, початком втілення ідей, мети, завдань, цілей, напрацьованих її Родом.

Це стало підґрунтям у формуванні етнічної самосвідомості. «Повернути маємо ті степові могили і оберігати маємо, як отці наші і праотці, які турбуватися мали про свої степи, і трави свої, і квіти оберігати уміли, як і кров свою лили за себе [4-43]» – читаємо у Велесовій книзі.

Прикметно, що цільова (телеологічна), ціннісна (аксіологічна) функція міфів, ритуалів, обрядів не могли існувати без естетичної й етичної складової. Синтез красивого й доброго криється в уважному спостереженні над естетичною довершеність навколишнього світу, що формувало ціннісне ставлення людини до нього та самої себе. Пізніше це стало духовно-світоглядного основою народної поезії українців. Зокрема, М. Костомаров в магістерські дисертації «Об историческом значении русской народной поэзии» (1843) вказував на нерозривний зв'язок народної етики й моралі з естетикою, яка іноді їм поступається. Бідна дівчина за внутрішньою красою і мораллю майже завжди вивершувалася над багатою [5]. Основи морально-етичних цінностей були сформовані Родом і про це Я. Гарасим наголошує в монографії «Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору»: «…фундаментальні основи етичних цінностей сформувалися ще у родо-племінній добі, коли суспільний устрій не знав коронованих осіб, а очолював громаду той, хто асоціювався з головою роду» [6-206]. Прикметно, що саме праестетичні уявлення були передумовою та одним із засобів становлення етносвідомості. «Етноестетика виникає вже на архаїчному етапі становлення етносу і функціонує протягом усього його буття за будь-яких соціально-політичних форм» [7-17] – зауважує Т. Орлова.

Тож, з формуванням етносів, розвитком людини загалом, «почали виникати художньо-творчі рефлекси, що не належали до сфери власне міфічної, обрядової, засвідчивши неабияку мистецьку потенцію з функціями не тільки сакральними, пізнавальними, але й консолідуючими, естетично-виховними, розважальними: через усну колективну пам'ять, відповідну зміну світоглядних орієнтирів міфологічний позачасовий герой еволюціонував у реального культурного, епічно-історичного. … Рівень тогочасних людей вочевидь був досить високий, але витворити такого героя-богатиря могла, з одного боку, ще не зовсім згасла міфологічна традиція, з другого, – життєва реалія: боротьба із сусідом-загарбником або кочівником-поневолювачем [8-6].

Список літератури:

1. Лук'яненко О. В. Родоцентрична педагогіка: історико-теоретичні розвідки. Полтава: «Друкарська майстерня», 2008. 66 с.

2. Лозко Галина. Українське язичництво. К.: Український центр духовної культури, 1996. 96 с.

3. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания. Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 1998. 464 с.

4. Велесова книга. Київ: Велес, 2004. 256 с.

5. Костомаров Н. Об историческом значении русской народной поэзии. Харьков: Типография, 1843. С. 214

6. Гарасим Я. Національна самобутність естетики українського пісенного фольклору. Львів: НВФ «Українські технології», 2010. С. 376.

7. Орлова Т. Етноестетика в поняттєвому контексті сучасного мистецтвзнавства. *Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології*. Київ, Музей Івана Гончара, 1996. С. 13-18.

8. Дмитренко М. Українські народні думи як феномен традиційної культури. Українські народні думи. У 5 т. Т. 1. Думи раннього козацького періоду [упоряд.: М. К. Дмитреко, Г. В. Довженок (тексти), С. Й. Грица (мелодії)]. Київ: ІМФЕ НАН України, 2009. С. 856.

ФІГУРИ ПОЕТИЧНОГО СИНТАКСИСУ У ВІРШАХ ЗІ ЗБІРКИ «ТРИСТА ПОЕЗІЙ» ЛІНИ КОСТЕНКО

Нестерчук Катерина Миколаївна
студентка факультету філології і журналістики

Пігур Мирослава Василівна
науковий керівник, кандидат педагогічних наук, доцент
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
Тернопіль, Україна

Поетична творчість Ліни Василівни Костенко вже неодноразово посідала чільне місце в мовознавчих студіях. Особливості функціонування одиниць синтаксису в художньому мовленні поетеси досліджували О. О. Кузьмич, О. О. Тєлєжкіна, В. І. Тихоша, Г. М. Удовиченко, І. М. Бабій, С. А. Бузько, Л. С. Рабанюк, У. Б. Галів, Л. В. Прокопчук і Л. А. Озеранська [1, с. 12]. Однак сьогодні все-таки малодосліджені стилістичні можливості синтаксичних конструкцій у віршах та уривках з історичних романів і поем Ліни Костенко, що ввійшли до збірки «Триста поезій». Тож необхідність висвітлення крізь призму стилістики потенціалу фігур поетичного синтаксису письменниці зумовлює актуальність обраної теми.

Мета розвідки – з'ясувати стилістичні можливості синтаксичних фігур у віршах зі збірки «Триста поезій» Ліни Костенко.

Послуговуючись класифікацією Ю. В. Шевельова-Шереха, насамперед з'ясуємо специфіку фігур накопичення, а зокрема *ґемінації*. Повторення іменника, що є прикладом названої синтаксичної фігури, означає емоційне підкреслення, захоплення ліричним героєм об'єктом, назвою якого є ґеміноване слово: «А сонце, сонце, сонце – пурпурове! – такого ще ніколи не було» [3, с. 50]; «В моїх садах мелодії Провансу, і жінка, жінка, жінка всіх віків! – за неї лицар гинув без авансу, вона чекала цокоту підків» [3, с. 52]. Ґемінація прикметника є вираженням емоційного наголошення на ознаці: «Дощі зарядили, такі затяжні-затяжні» [3, с. 56]. Стилістичний потенціал ґемінованого прислівника полягає у вираженні міри вияву ознаки об'єкта: «І серцю в грудях тісно, тісно, тісно!» [3, с. 84]; «І трішки-трішки вередливі, і дуже-дуже молоді» [3, с. 92]. Ґемінація дієслова теперішнього часу означає тривалість дії: «А я лечу, лечу, лечу, лечу!» [3, с. 120]. До того ж знаходимо трикратне повторення простого, двоскладного, непоширеного речення, що також називаємо ґемінацією: «– Ми велетні, ми велетні, ми велетні» [3, с. 109]; «Минає день, минає день, минає день!» [3, с. 120].

Плеоназмом є такі синтаксичні одиниці зі словами «одного кореня, поставлених у граматичну залежність одне від одного» [4, с. 151]: «Ні в слугах не служили, ні в ескорті, попихачів вважаючи за тлю» [3, с. 160]; «І нема на світі рівні комаровій комарівні. <…> Ні вікна, ані зорі, – комарюють комарі» [3, с. 219]; «Хай буде все небачене побачено. Хай буде все пробачене пробачено»

[3, с. 243]; «Дорога в дорозі» [3, с. 350]; «Не забувайте незабутнє, воно вже інеєм взялось!» [3, с. 388]. Стилістичні можливості наведених фігур виявляються у виділенні понять, які умовно є найважливішими у реченні. Крім того, «вони створюють враження синтаксичної вивершености речення» [4, с. 151].

У поезіях Ліни Костенко трапляються й приклади *ампліфікації*. І важливим є те, що у кожному творі вони виконують різні стилістичні функції. До прикладу, у такій ампліфікації: «Уже не йдеш наосліп, навмання» [3, с. 122], – є підкреслення і уточнення синонімічних слів. Також спостерігаємо поглиблення і посилення поняття у таких прикладах названої синтаксичної фігури: «Ні даху ж, ні притулку, – буквар їм на умі!» [3, с. 142]; «А ти ж, моє місто, – єдине, одне!» [3, с. 151]. Трапляються приклади ампліфікації, у яких, здавалося б, є звичайне перелічення синонімів, наприклад: «Були раби, служниці, барди, лише цариці не було» [16, с. 146], – проте, з'ясувавши значення кожного з понять, переконуємося у тому, що тут ампліфікація виправдана. Адже її стилістичний потенціал полягає в експресивній конкретизації висловлювання. Аналогічно тлумачимо такий приклад фігури, як: «А вранці встала в блиску свої слави, вся в діамантах, золоті, парчі» [3, с. 168].

Ампліфіковані синтаксичні одиниці, розміщені в порядку наростання, розглядаємо як *градацію*: «Розкажу тобі думку таємну, дивний здогад мене обпік: я залишуся в серці твоєму на сьогодні, на завтра, навік» [3, с. 26]; «І ми пройшли, проїхали, промчали, ми пролетіли, власне, пропливли» [3, с. 180]; «Страждаю, мучусь, і живу, і гину, благословляю біль твоїх тенет» [3, с. 378]; «Хтось ними плакав, мучився, болів, із них почав і ними ж і завершив» [3, с. 390]. Стилістичні функції градації у наведених фігурах синтаксису виявляються в умовній динамічності, поступовому напруженні понять.

Прикладами *анафори* є такі конструкції: «Такої чистої печалі, / такої спраглої жаги, / такого зойку у мовчанні, / такого сяйва навкруги» [3, с. 21]; «Це переждати, пережадати, / це передвічне навперехрест, / це як перестріт – тебе перестріти, / це як переступ – слово і жест» [3, с. 33]; «Вони ж гусей тут пасли в конюшині, / вони ж тут руки дряпали в шипшині, / вони ж на цьому вигоні росли» [3, с. 157]; «Вечірнє сонце, дякую за день! / Вечірнє сонце, дякую за втому» [3, с. 278]; «Учора все було зелене. / Учора все іще було» [3, с. 321]. Важливо зазначити, що у поезіях синтаксичний паралелізм, зумовлений анафорою, разом із ритмічним паралелізмом виконують експресивну функцію.

Схожий стилістичний потенціал вбачаємо в таких прикладах *епіфори*: «А Дике Поле, Дике Поле! – / по груди коням деревій. / А мати свій городець поле, – / все ще у пам'яті твоїй» [3, с. 101]; «Боже – вільний… / Боже, я – вільний!» [3, с. 125]; «У нього творча криза. / – Що?.. У нього творча криза?! / – Так, у нього творча криза. / Він написав геніальних танечниць. / – То у нього творча криза / чи він написав геніальних танечниць? / – У нього дуже творча криза. / Він уже викинув танечниць. / Він уже пише безконечність» [3, с. 128-129]. Ці лексико-синтаксичні фігури, безумовно, посилюють виразність поетичного тексту. Крім того, у кількох конструкціях присутнє поєднання анафори й епіфори, що зумовлює зростання експресії повторів.

Стилістичні можливості такого виду повтору, як *анадиплоза*, полягають передусім у підкресленні тривалості викладу та емоційному наголошені на об'єкті, назва якого повторюється: «А море, мамо, аморе, амо, / аморе, амо! А ти єдин» [3, с. 38]; «І потім – його відхилив професор N. / – Професор N? Це ж нежить мистецтва, нежить!» [3, с. 129]; «І я гукаю: – Су-ви-де!.. / – …ви де? / – Ви де?.. Ви де?.. – відгукується Сувид» [3, с. 189]; «А вже здавалось, що живого нерва, / живого нерва не було в мені!» [3, с. 277]; «Дивлюсь, щоб там якої кузки, / якої кузки не було» [3, с. 339].

Функції *кільця* у поезіях найчастіше виявляються у зв'язуванні початку та кінця твору, а також в окресленні частини тексту у вірші повтором однакового рядка: «В маєтку гетьмана Івана Сулими, / в сучасному селі, що зветься Сулимівка, / <…> / А що такого? Підлітки на конях… / В маєтку гетьмана… Івана Сулими…» [3, с. 110]; «Я вранці голос горлиці люблю. / Чи, може, це ввижається мені / той несказанний камертон природи, / де зорі ясні і де тихі води? – / Я вранці голос горлиці люблю!» [3, с. 317].

Далі звернемо увагу на фігури недоговорення, якими є емоційно-неповні синтаксичні одиниці. Зазвичай, вони вживаються у поетичному мовленні для того, щоб «піднести емоційний тонус викладу – обмежити речення до найістотніших слів, які мають найбільше логічне і почуттєве значення» [4, с. 148].

У поетичному синтаксисі Ліни Василівни *еліпсами* є такі конструкції: «Моя свобода завжди при мені» [3, с. 10]; «Там, може, пограбовані гроби і заіржавіла лампа Аладина» [3, с. 22]; «На карті місяця теж моря» [3, с. 38]; «Це вже невидимі причали в глибокій пам'яті Дніпра» [3, с. 82]. У наведених прикладах еліпсу спостерігаємо відсутність дієслівного присудка, що не встановлюється з контексту. Тож щодо синтаксичної будови цих одиниць насамперед можемо охарактеризувати їх так: речення прості, двоскладні, неповні. Проте у площині стилістики вони вважаються семантично повними, що засвідчується наявністю другорядних членів речення, завдяки яким можливий еліпсис присудка. Стилістичний потенціал еліпсу полягає у вираженні почуттів та емоцій мовця, що зумовлюють неможливість дібрати потрібне слово.

Анаколютом вважаємо такі синтаксичні одиниці: «І юнаки, верткі від мімікрії, вже перешиті на новий фасон, – хто зна од чого очі щось мокріють, і сниться їм якийсь забутий сон…» [3, с. 137]; «А в сні далекому, туманному, не похиляючи траву – Дюймовочка в листочку капустяному, – я у життя із вічності пливу» [3, с. 328]. У поезіях ці приклади переходу від однієї синтаксичної конструкції до іншої, на нашу думку, є цілком логічними навіть попри те, що, зазвичай, такий синтаксичний лад є стилістичною помилкою. Ця логічність забезпечується стилістичними можливостями анаколюту, що реалізовуються у вираженні тональності і настроєвості твору.

Про мовчання поетеси у середині розпочатої думки дає змогу дізнатися використана у поезіях *апосіопеза*, прикладами якої є такі речення: «Аж поки мене понесуть із калиною туди… ну, звідки… Тоді вже що ж…» [3, с. 57]; «Тік-так, тік-так… і в цьому вся трагічність» [3, с. 88]; «Бо, знаєте… із каторги в салони… не зразу усміхнеться чоловік…» [3, с. 116]; «А цей баркас… чого

розбився він?..» [3, с. 343]. Використовуючи стилістичні можливості цих фігур, письменниця передає свій внутрішній стан, зокрема, схвильованість.

Третім різновидом у класифікації Ю. В. Шевельова є фігури ритмізації, серед яких розглянемо *синтаксичний паралелізм* і *хіазм*. У поетичному синтаксисі Ліни Костенко прикладами першої фігури є такі речення: «– Ми велетні, ми велетні, ми велетні. / Ми телепні, ми телепні, ми телепні!» [3, с. 109]; «Тоді її пригорнуть і обнімуть. / Тоді її розгорнуть і однімуть…» [3, с. 136]; «Ми на колесах до фойє причалили. / Ми на пуантах в тишу увійшли» [3, с. 180]; «На старих фотографіях всі молоді. / На старих фотографіях мертві сміються» [3, с. 352]; «Весна пливе під парусом акацій, / Зима пливе під парусом снігів» [3, с. 360]. Стилістичний потенціал запропонованих фігур, що ускладнені анафорою, вбачаємо у ритмічності поезій, що зумовлена таким розміщенням членів речення: підмет + присудок (1-й приклад); обставина + додаток + однорідні присудки (2-й приклад); підмет + додаток + обставина + присудок (3-й приклад); означення + обставина + підмет + присудок (4-й приклад); підмет + присудок + обставина + означення (5-й приклад).

Прямо протилежне розміщення членів речення в синтаксичних конструкціях знаходимо у таких прикладах *хіазму*: «Життя соталось, соталось. Лишився клубочок болю» [3, с. 23] (підмет + однорідні присудки / присудок + підмет + означення); «А дядько цвьохкає сумлінно. За ним вибрикує лоша» [3, с. 342] (підмет + присудок + обставина / обставина + присудок + підмет); «Дикі гуси летять. Пролітає Івасик-Телесик» [3, с. 351] (означення + підмет + присудок / присудок + підмет); «На віях тиші мерехтять сніжинки. Зима крізь вії дивиться на світ» [3, с. 359] (обставина + означення + присудок + підмет / підмет + обставина + присудок + додаток). На нашу думку, стилістичні можливості хіазму реалізовано у створенні структурної та інтонаційної різноманітності у паралельній синтаксичній будові частини вірша.

Остання група синтаксичних конструкцій, згідно з Ю. В. Шевельовим, називається фігурами діалогізації. Їхня стилістична роль у поетичному синтаксисі полягає в живій і не впорядкованій механічно грі «різних інтонацій: запитання, оклики, перебивання, недомовки, звертання, вставні слова тощо» [3, с. 155]. Відрадно, що у віршах Ліни Костенко зі збірки «Триста поезій» *риторичне питання* – одна з фігур діалогізації – використовується досить часто, що свідчить про неабияку талановитість письменниці, яка виявлена у створенні інтонаційної різноманітності у поетичному тексті та в умовному залученні реципієнта до участі в змальованих подіях. Прикладами є такі речення: «Тільки де ж те обличчя, що личило нам, щоб дивитись на себе в ці води?!» [3, с. 107]; «Лиш табуленці, з тих усіх навколишніх, – і як таких тримає ще земля?! – не те що не стояли там навколішках, а навіть не вітали короля» [3, с. 160]; «Якщо за коня – півцарства, то що ж тоді за любов?!» [3, с. 164]; «А якщо доведеться чекати мене роки? <…> А якщо не вернуся я звідти?..» [3, с. 167]; «Яка вже там красуня з тої Анни?» [3, с. 169]; «А в нагороду хто вдячен був коли цьому народу?!» [3, с. 271]; «Чи боліло в Адама ребро, коли Бог дав жону чоловіку?» [3, с. 282].

Крім того, поезії наповнені *риторичними окликами*: «І не боюсь донощика в трактирі, бо все кажу у вічі королю!» [3, с. 175]; «Мене не можуть люди не

почути – душа в мені розгойдана, як дзвін!» [3, с. 272]; «О, як мені жилось і як мені страждалось! І як мені навіки взнаки воно далось!» [3, с. 290]; «Здається, часу і не гаю, а не встигаю, не встигаю! Щодня себе перемагаю, від суєти застерігаю, і знов до стрічки добігаю, і знов себе перемагаю, і не встигати не встигаю, і ні хвилиночки ж не гаю!» [3, с. 292]; «А через півжиття, коли ти вже здорожений, ця нереальна мить – як сон серед садів!» [3, с. 323]; «І хто б там що кому не говорив, а згине зло і правда переможе!» [3, с. 325] «Криши, ламай, трощи стереотипи!» [3, с. 369]. Стилістичні функції риторичних окликів реалізовуються у вираженні почуттів мовця і персуазивності.

У поетичному синтаксисі Ліни Василівни помітне місце посідають *риторичні звертання*. Стилістичний потенціал цих фігур та використання їх у художньому мовленні, ймовірно, полягає в тому, що письменниця прагне привернути таким чином увагу реципієнта до певної неживої істоти, абстрактного поняття, відсутньої особи або цілеспрямовано висловитися саме до названого об’єкта. Наприклад: «Мій милий, мандрівнику гордий!» [3, с. 14]; «Божевілля моє, божемилля, богомілля моїм сльозам!» [3, с. 22]; «Зорі стозорі, ви що – телепати?» [3, с. 33]; «Моя любове! Я перед тобою» [3, с. 49]; «Місто, премісто, прамісто моє!» [3, с. 64]; «Моя муко, ти ходиш по грані!» [3, с. 124]; «Ну, що ж, епохо, їж мене, висоту!» [3, с. 184].

І насамкінець зазначимо, що в досліджуваних поезіях досить цікавою фігурою, на наш погляд, є й *антиципаційні запитання*, котрі у своїх віршах авторка ставить сама собі і зразу ж відповідає на них: «Бо хто ти для мене? Сторонній» [3, с. 23]; «Але чому я думаю про Вас? Я Вас давно забути вже повинна» [3, с. 32]; «Що в нас було? Любов і літо» [3, с. 50]; «А тепер… Що тепер? Моє серце навіки стерпне» [3, с. 62]; «І що зорю? Який засію лан? За Чорним Шляхом, за Великим Лугом» [3, с. 119] «А що? І я спочину на хвилинку» [3, с. 356]. Стилістичні можливості цього виду фігур діалогізації вбачаємо в активізації уваги читача.

Таким чином, фігури накопичення, недоговорення, ритмізації і діалогізації є яскравим феноменом у поетичному синтаксисі Ліни Костенко. Очевидно, що використання їх письменницею у своїх творах невипадкове, їхня роль у віршах надто важлива, тому що вони «дають змогу надати викладові того чи того характеру: то плинно-ритмічного, то переривчасто-діялогічного; підкреслити окремі слова або спосіб зв’язку між ланками тексту» [4, с. 156]. Отже, неабиякої уваги варте вивчення не лише синтаксичної будови названих фігур, а й осмислення їхнього стилістичного потенціалу.

Список літератури

1. Голтвеницька М. В. Просте речення в поетичному синтаксисі Ліни Костенко: структурно-граматичний і функційно-стилістичний аналіз (на матеріалі збірки «Мадонна Перехресть»). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.* Серія : Філологія. Журналістика. 2021. Том 32 (71). № 1. Ч. 1. С. 12-16. Режим доступу: http://www.philol.vernadskyjournals.in.ua.pdf *(дата звернення: 25.01.2022)*

2. Єрмоленко С. Функціональний підхід у методиці навчання української мови (на рівні синтаксису). *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету.* Серія : Педагогіка. 2017. № 2. С. 111-118. Режим доступу: http://Nvmdpu_2017_2_18.pdf *(дата звернення: 14.01.2022)*

3. Костенко Ліна. Триста поезій. Вибрані вірші. 21-ше вид. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2021. 416 с. : серія «Українська Поетична Антологія».

4. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Юрій Шерех. Мюнхен : Молоде життя, 1951. 402 с.

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО БОГАТСТВО НА ЕВРОПСКАТА КУЛТУРА

Пузанов Василь,
д-р., виш пред.,
Запорожје Национален универзитет

Говорниците на прасловенските дијалекти за прв пат се појавуваат во областа на распространетоста на современиот македонски јазик до VI-VII век [1]. Дури и тогаш, разликите меѓу прамакедонскиот јазик и другите соседни словенски јазици беа многу значајни и очигледно не можеа да бидат знаци дека прамакедонскиот јазик е дијалект.

Понатамошната историја на македонскиот јазик покажува дека ниту условите кои биле доста непријателски за неговото постоење не го спречиле тој да се зачува до ден-денес и активно да се развива. Така, од VI-VII век до XIV век античките Македонци биле под многу силно влијание на Бугарите [2], но Македонците не се асимилирале, македонскиот јазик и покрај се ја задржал својата оригиналност и посебност.

Згора на тоа, во својот „бугарски„ период од историјата, прамакедонскиот јазик дал свој значаен придонес во формирањето на старословенскиот јазик, најпознат центар на македонската писмена култура во тоа време бил градот Охрид, а негов најпознат претставник. , Климент Охридски, поради тоа што во тоа време историските хроники биле пишувани главно од Бугари, Климент Охридски бил претставен како бугарска личност, што е чудно, бидејќи самиот факт на неговото раѓање во Охрид веќе го потврдува неговото македонско потекло. но овој факт, се разбира, не негира дека и Климент Охридски можел да зборува и пишува на бугарски, значи да биде двојазичен.

Научниците го забележале и фактот дека македонските дијалектни карактеристики, кои се разликуваат од бугарскиот, се рефлектираат во таквите древни старословенски/црковнословенски споменици од X-XI век, како што се Маринските, Зографските, Асеманските евангелија и други [3].

Ова спомнување всушност го поправа постоењето на протомакедонскиот јазик во форма на заедница на единствени македонски дијалекти, кои најверојатно биле наречени дијалекти на „бугарскиот „од политички, а не од јазични причини. Во XIII зборот „македонски“ се појавува во насловот на една од книгите од територијата на денешна Северна Македонија - ова е македонското евангелие на свештеникот Јован.

Во XIV век, земјите населени со македонските словени биле дел од Српското Кралство. Бугаризацијата на Македонија беше заменета со србизација, која траеше до 1945 година до моментот кога беше формирана НР Македонија како дел од федеративна Југославија, кога македонскиот јазик беше прогласен за официјален.

Во периодот на србизацијата имаше значителен број македонски книги, а македонските културни и политички дејци не ја прекинаа својата борба за

јазичен и национален идентитет. Во југословенскиот период од историјата на Македонија, официјално признатиот македонски јазик успешно се натпреваруваше со заедничкиот југословенски српски јазик, а до 2002 година стана толку силен што стана главен јазик на независната држава Македонија [4].

Така, гледаме дека македонскиот јазик е изворен феномен на европската култура, кој не само што преживеал вековни угнетувања и постои во нашето време отсекогаш, туку и треба дополнително подлабоко и политички непристрасно негово истражување. Ваквите истражувања во голема мера ќе ја збогатат културната јазична ризница на Европа.

Референци:

1. Friedman V. A. Macedonian // The Slavonic Languages / Edited by Comrie B., Corbett G. — London, New York: Routledge, 1993. — 249—305 p.

2. Конески Б. Историја на македонскиот јазик Блаже Конески. - Скопје : Култура, 1986. - С. 9.

3. Усикова Р. П. Южнославянские языки. Македонский язык // Языки мира. Славянские языки. — М.: Academia, 2005. — С. 102—139.

4. Попис на населението, домаќинствата и становите во Република Македонија, 2002“. Book X. Скопје: Статистичко биро на Република Македонија. мај 2005.

МІФОЛОГЕМА КОРАБЛЯ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ДАВНІХ ГЕРМАНЦІВ

Хоменко Тетяна Анатоліївна
кандидат педагогічних наук, доцент
Центральноукраїнський державний педагогічний університет

Міфологеми розглядалися К. Юнгом та К Кереньї як незмінна частина міфу, вони відносили сюди оповіді про богів, про героїчні битви та подорожі у підземний світ. Інтерес до вивчення народної міфотворчості підсилився у середині 20-го століття. Свої праці присвятили германо-скандинавській міфології такі дослідники, як А. Я. Гуревич, В. Я. Петрухін, Т. В. Топорова, М. І. Стеблін-Каменський. На початку 21 ст. проблеми германської міфології розглядали Р. Зімек, В. В. Левицький.

Германо-скандинавська міфологія тісно пов'язана з культовими ритуалами, обрядами, народними переказами. Одним з важливих міфопоетичних образів у германців був образ корабля. Корнелій Тацит розповідав про кораблі племені свіонів, які жили «серед самого Океану». Їх кораблі мали свою особливість: вони могли підходити до причалу будь-яким кінцем, оскільки обидва кінця корабля мали форму носа. Свіони не користувалися вітрилами та закріпленими низкою, одне за одним, веслами. Їх кораблі були оснащені змінними веслами, щоб мати можливість гребти у будь-який бік. Він же повідомляв про шанування германським племенем свебів богині, яку він називає Ізідою. Зображення святині нагадувало К. Тациту лібурну – малотоннажне судно римлян [1].

Залишки культу з вшануванням корабля прослідковуються у 12 ст. У хроніках описується язичеське святкування навколо корабля. У лісі в Рипуарії був побудований корабель, поставлений на колеса. Його возили по різних містах запряжені чоловіки. Усюди корабель збирав людські натовпи. Люди радісно співали та водили хороводи навколо нього. Вони могли доторкнутися до корабля не просто так, а залишивши «тягловим» якусь плату. Коли сходив місяць, напівголі жінки та чоловіки танцювали дикі танці, а потім починалися вакханалії. В інших районах Німеччини також відбувалися шестя з кораблями, зокрема, у Швабії, де колись жили свеби, згадані К. Тацитом. Там звичай зберігся до 16 ст. [2, с.515]. Неясно, чому народ, який жив далеко від моря, так шанував кораблі.

У кораблях скандинави ховали померлих У 1880 році в Гокстаді (Вестфол) був знайдений перший великий поховальний корабель – справжнє морське військове судно. У 1904 г. в Осеберзі було розкопане багате корабельне поховання двох жінок з королівської сім'ї. Корабельні поховання знаходяться також у шведському Уппланді, на північному заході Швеції на території Готара, в Хедебю та в Ладбю в Данії, в Боррі у Норвегії, на острові Сааремаа в Естонії. Кораблі були оточені забитими кіньми та биками, знайдені останки бійцівських собак та мисливських птахів.. Також фігури кораблів вибудовувалися на землі з каменів, усередину таких фігур поміщали тіло померлого [3].

Невідомо, чому поховання у кораблях набуло такого поширення у германських народів. У міфології немає чітких вказівок стосовно цього. У Вальхаллу воїни були принесені валькіріями на конях, в Хель треба було йти через золотий міст, який охороняла велетка Модгуд. Отже, корабель не був засобом, що допомагав потрапити у світ мертвих (корабель в Осеберзі стояв на якорі, тобто його не готували для подорожі). Правда, у «Видінні Гюльві» описаний кінець світу інеїстих велетнів, які потонули в крові вбитого Іміра. Порятунок знайшов лише один велетень Бергельмір. З дружиною та дітьми він сів на ковчег і таким чином врятувався. Справа в тому, що давньоскандинавське слово lúðr має два значення – «ковчег» та «труна». Таким чином, поховання у кораблях могло означати надію на спасіння.

У будь-якому випадку позначення понять «труп», «корабель», «смерть» походять від одного індоєвропейського кореня. Значення «труп» є германо-балто-слов'янською ізоглосою: гот. naus, «труп», дісл. nār «труп», да. nēo «труп», гот. ga-nawistrōn «ховати» (< «відправляти на кораблі»); тох. В naut- «гинути», гр. naūs «корабель», лат. nāvis «корабель», дірл. nāu «судно», дінд. nā́uh; дпрус. nowis «труп», лит. nõve «смерть», друс. навь «труп» < іє. *nāu̯-/nəu̯- «корабель», «смерть» [5, с. 65]. Вважається, що назва корабля Нагльфар (дсканд. nagli «нігті») виникла внаслідок народної етимології. Насправді вона походить від дсканд. nā або nagl «мрець» та far «корабель» [4]. Палати бога морської стихії Ньорда називалися Ноатун (дсканд. Nóatún) - «корабельний двір».

У скандинавських міфах розповідається про корабель Скідбладнір. Skíðblaðnir означає «виготовлений з тонких дощечок». Він був одним із скарбів богів-асів, найкращим з кораблів, і належав Фрейру (у «Колі Земному» - Одіну, який перепливав на ньому великі моря). Корабель приніс асам Локі як спокутування вини за зрізане ним довге волосся богині Сіф (разом із золотим волоссям та списом Гунгнір). Ці речі зробили темні альви, сини Івальді. Корабель Скідбладнір мав дивні властивості: у своїх вітрилах він завжди мав попутний вітер, у нього вміщувалися всі аси разом із обладунками та зброєю. Але зроблений він був із багатьох деталей та настільки мистецьки, що при необхідності його можна було скласти як тканину та покласти у кишеню.

У кінці світу з'являється найбільший корабель у світі, зроблений з нігтів померлих, Нагльфар (дсканд. Naglfar; nagli «нігті», far «засіб пересування», «корабель»). Корабель буде підхоплений хвилями, викликаними змієм Йормунгандом. На ньому будуть плисти велетні з вовками, а Локі (або Хрюм) буде ним керувати. За Локі слідують супутники Хель. У давніх германців був звичай обрізати мертвим нігті, щоб Нагльфар ніколи не був побудований, кінець світу відкладався надовго.

Давньоанглійські літописці зберегли міф про хлопчика, який малим прибув на острів Скані. На кораблі без весел хлопчик доплив до германського острова Скані/Скамфта/Скандея/Скандалін/Ангельн. Місцеві жителі вважали його прибуття дивом, його самого божеством, прийняли та виростили його. Коли він досяг повноліття, то став правителем міста Сласвіх/Ейтейсі/Хьортебю/Слесвік (Стара Англія, звідки англи прибули в Британію; місцевість між землями «саксів та гіотів».А його рід вшановувався як священний [5, с. 26].

Корабель фігурує також у міфі про чарівний млин Гротті. Морський конунг Мюсінг взяв на свій корабель цей млин та велеток Фенью та Менью та наказав їм молоти сіль. Вони намололи її стільки, що корабель затонув під її вагою, а море з тих пір стало солоним.

У германців було багато слів, що позначали терміни суднобудування. Дослідники припускають, що германці спочатку виготовляли човни з плетеного каркасу, обтягнутого шкірою: лат. cupa «діжка»; дісл. hūfr «круглий корпус судна» [6, с. 61]. Потім з'явилися човни, видовбані з цільного стовбура дерева: дісл. skip, гот. skip, да., дс. scip, двн. scif < герм. *skipa- < іє. skeib- «довбати, різати» [6, с. 61]. Про це ж свідчать і назви човнів, вирізаних з певних порід дерев: да. āc «дуб, судно з дубу», двн. eíh, дісл. eík «дуб, човен, судно» < герм. *aik-/ō «дуб»; двн. asc-, да. æsc, дісл. askr «ясен, човен» < герм. *ask-iz «ясен» [6, с. 427]. Із семою «різати» пов'язані також слова: дісл. skip «судно, човен» < skeį- «різати»; дісл. borð «край, крайка, борт», да bord. «борт, край, щит» < *bheredh- «різати»; дісл beit. «судно» < bheįd- «розщеплювати» [6, с. 448].

У сагах описуються кораблі вікінгів – дракари. Вони були оздоблені головами драконів на штевені, звідки і пішла їх назва (draca/dreki «дракон»). Багаті хазяїни цих кораблів робили голови драконів позолоченими, а вітрила – із смугастих тканин. Коли скандинави приходили у країну не з воєнними намірами, то голови драконів знімали, щоб не розгнівати духів цієї землі. У «Сазі про Вьольсунгів» кораблі так і називаються – «дракони».

У кенінгах широко використовувалися лексеми «корабель», «корабельний»: море - «земля кораблів», «земля кіля, носа, борта, шва корабля», «тропа кораблів»; чоловік – «ясен корабля», щит – «корабель Улля», «сонце кораблів», «місяць носа корабля», «огорожа корабля»; корабель – «скакун корабельного борту», «вовк корабельних котків», «візок корабельних котків»

Перелік літератури:

1. Тацит Корнелий. О происхождении германцев и местоположении Германии. URL: www.ru.m.vikisource.org
2. Гримм Я. Германская мифология: в 3 т. Т.1. URL: www.studfile.net
3. Прайс Н. История викингов. Дети Ясеня и Вяза. URL: www.loveread.ec
4. Nordic Names. URL: www.nordicnames.de
5. Гримм Я. Германская мифология: в 3 т. Т.3. URL: www.studfile.net
6. Левицький В. В. Основи германістики. Вінниця: Нова книга, 2008. 528 с.

FORMATION OF "DIGITAL MAN" AND "DIGITAL SOCIETY BY MEANS OF ADVERTISING COMMUNICATION

Koval Vitalii
Postgraduate student of the Department of Philosophy
ZSU n.a. Ivan Franko, Ukraine

Topicality. The new digital reality creates a new area for a person's study. The virtuality of the world requires the creation of its digital consciousness that is suitable for this type of normality. Instead of the usual images, new senses, forms, methods of transmission of information and thoughts were added. Communication processes acquire new forms and properties. Advertising, as one of the types of communicative activity, is an ideal example of communications to a modern person. As a result of digital interaction, a person has its own individual form and, to a certain extent, leaves its trace in the virtual world, and in the internal - it is supported by external conditions. Man continuously perceives external information, which allows you to perfectly adapt in a digital world, because it is the simplest and, at the same time, the most effective way. On the scale of communication processes of society, the advertising exhibits itself as a powerful factor in changing the social consciousness that operates directly to a person. However, it is worthwhile to distinguish and, at the same time, combine the influence of communication processes on a real and digital person, because the formation of archetypes is uneven. Due to individual features, the social interaction of man is different, however, in most, the average person is a recipient of information that allows communication processes, and especially advertising, achieve its goals and to form a "digital person".

Degree of research of the problem. Questions of research of digital technologies, human and communications were occupied by researchers who investigated virtuality, information systems, philosophy and digital technologies. Prensky M., Kovalevskaya O. V., Ivanov A. E., Kraus N. M., Veblen, T.

Modern realities of the world require man, societies, countries, constant adaptation to the conditions of new reality. Digital technologies allow you to effectively and accelerate interact with each other, and communication is a decisive factor in success. T. Veblen, notes "the evolution of the social structure is the process of natural selection of institutions, and progress that occurs in human institutions and character can be reduced to thinking and coercive adaptation to the external environment" [1]. Therefore, with the transformation of the institutes, the most difficult are changed. Communicative activity is a key to changing a person and society that provides opportunities to virtualize the world and establish a new digital order.

The term "digital person" ((homo numeralis, homo digitalis, homo horologium, Digital Human Being) denotes identity that corresponds to existing standards in the digital world. For example, experimental Michael Prensky notes that a digital person is a resident of digital society, or a digital century, — Digital technologies [2]. The concept of "digital person" is closely linked to "digital society".

The essence of a digital person is a decisive factor in the formation of an information society. Modern needs of theories and practices provide for the division of reality at least natural and artificial, that is, the reality created as a result of the creative productive activity of people [3]. The main problem of transition to the digital type of economic development is the people and the nature of their production activities, internal social motivation [4]. Within the framework of the Globalist World with a capitalist development model, society actively interacts with each other by difficult rules, which requires high information provision as within society and outside of it. Advertising, as the most widespread type of communication, is ideally performing functions of effective interaction between subjects, primarily influencing the basics of economic and social activities.

The formation of a virtual society takes place in the interaction of individual objects and subjects, in real and virtual worlds. For a modern man of the information world, the digital environment is commonplace, understandable and only acceptable. The main feature of adoption is the social uneven transition of society to information. The ability to handle, create and perceive information creates different types of "digital human" and their ability to interact. Therefore, communication processes in the global information system are diverse and complex, which extends the sample of information influence. Given the dependence of modern societies from economic relations, advertising exists in any field, and especially in virtual, thanks to the ease of advertising communication on the Internet. Because of this, a person's presence factor in the digital world directly affects an increase in chances to economic freedom. The above-mentioned conditions determine the success of advertising communication and the need for its perception in the digital world.

To adjust to complex virtual processes, a person must quickly adapt, have a rapidly variable psyche and the ability to communicate effectively. O. V. Kovalevska fits virtual to the opposition of objective and subjective as a third, transitional component, which has, however, relevant, real consequences [5]. The main philosophical problem of the "digital person" is the incompatibility of the identification of real and virtual that a priori is not identical. Although a person associates himself with a digital footprint on the Internet, as well as associates himself with ordinary things and actions in reality. Information in any type is the identification of the real, created in our conscious perception. That is why, when a person sees a picture on paper or screen, sees in the minds of a real object with which emotionally interacts. Although in fact in reality, she does not see it. In this way, the information perception with the arrival of a digital era has developed that a person is able to understand a more complex content, association, to distinguish between quality information and the main thing, be able to handle a large amount of information.

As a result of such global changes, the basics of understanding the place of man in the world and its role in society, because the new faces of understanding the world and ways of interacting with it arise. A digital imprint acts as an evolutionary interaction tool that allows you to better interact with an external world. Given the development of modern social, scientific, communication technologies - human self-identification with its digital imprint is part of a full integration into society. It is currently difficult to imagine social integration of personality in the globalist world, without its presence

in the global network. This is due to the formalization of the virtuality of social processes that are capable of passing in a more convenient and functional form than they were before. Changing the development of social processes explores the phenomenon of human formation in a new digital reality, for a better understanding of social processes in the new conditions of existence. Taking into account that most people in the digital world are recipients, the process of forming a "digital person" depends on the input information. Compliance with modern topical inquiries increases the strength of changes in this area, so it is easier for communicative tasks where there are changes and readiness of accepting these changes. Therefore, advertising, as a kind of communication, solves this task and can significantly affect the process of forming a "digital person" and form a new society.

Conclusions. "Digital man" is a product of an information society, which is long-term formed by environmental information and social ties that are combined with communicative ties. Advertising, as one of the types of such communication, has all signs of effective impact on the average recipient person. Understanding and perceiving information with a real and digital person is different, due to individual characteristics. As a result of the heterogeneity of the development of society, efficiency may be different types, so a person is formed by individual patter.

References

1. Veblen, T. (1984). Theory of idle class.
2. Prensky M. (2006) *Listen to the Natives. Educational Leadership*. (In English)
3. Ivanov A.E. (2002) Reality. (In Russian)
4. Kraus N. M. (2021). Reality. Insignational and evolutionary frame mentality of "digital person" as a "genetic code" of digital entrepreneurship. (In Ukrainian)
5. Kovalevskaya E. V. (1998) *Virtual reality: philosophical and methodological analysis.* (In Russian)

ТЕМА ДОБРА І ЗЛА У ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Василенко Марина Петрівна
к. пед. н., доцент, доцент кафедри слов'янської філології, зарубіжної літератури та методики навчання
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

П'янзін Сергій Дмитрович
к. філос. н., доцент, доцент кафедри філософії та релігієзнавства
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького

Поняття добра і зла займають особливе місце у людському суспільстві. До цієї теми звертались філософи і релігійні діячі (В.О. Карпунін, Ж. Батай, Л.Б. Волченко, М.С. Каган, В.М. Шердаков), соціологи і психологи (Л.Н. Коган, В.О. Сухарев, Л.М. Попов, О.Ю. Голубева, Е. Фромм), письменники і поети (Л.М. Толстой, А.П. Чехов), діячі мистецтва і культури.

Метою нашої розвідки стали поняття «добро» і «зло» у гуманітарних науках.

Завданням нашої роботи стало: розглянути тему *добр*а і *зла* та їх інтерпретацію у філософії, соціології та сучасних лінгвокогнітивних дослідженнях.

Доктор філософських наук В.О. Карпунін, аналізуючи тему *добра* і *зла* в історії людства, прослідкує два варіанти розуміння добра і зла. Перший варіант орієнтований на «тимчасові цінності матеріального, речовинного світу» [1]. З цієї точки зору добро – «це речовинне багатство, придбання, здоров'я, краса <…> А зло – це матеріальні злидні, убогість, хвороби, тілесна убогість …» [1]. Другий варіант – релігійний, який орієнтований на «вищі цінності – на Бога та його заповіді» [1]. Дослідник стверджує, що зло тісно переплітається з уявленнями про диявола, темну силу й завжди бореться з добром.

У філософській науці *добро* і *зло* – це «нормативно-оцінні категорії моральної свідомості, що в узагальненій формі означають, з одного боку, належне і морально-позитивне, благо, а з іншого боку – морально-негативне і таке, що засуджується у вчинках та мотивах людей, явищах соціальної дійсності» [2, с. 171].

Для православних філософів *добро* – це «безумовна норма, різновидами якої можна вважати щедрість, терпимість, великодушність, безкорисність, правдивість» [3, с. 56–98]. *Зло* належить «до всього, що отримує від нас негативну оцінку, або засуджується нами з будь-якого боку; в цьому сенсі і брехня, і неподобство підпадають під поняття зла» [3, с. 28–29].

У соціології поняття *добро* і *зло* утворюють базову ціннісну опозицію культури, що є ключовою і в поведінці людини, і зумовлює ті оцінки, які дає особистість собі й світу, що їх оточує. Хоча, слід зазначити, що для соціології ці поняття доволі відносні. Як стверджує дослідниця О.Ю. Вавілова, «відношення людини до того чи іншого явища завжди суб'єктивно, а оцінка «відносна і в силу

історичності» [4, с. 54].

У сучасних лінгвокогнітивних дослідженнях опозиція *добро – зло* має яскравий етнокультурний наголос і розглядається в якості етичних або етнокультурних концептів. Це роботи Л.В. Лотрі, Н.Ю. Моспанової, К.С. Палехи, Н.В. Кирилліної та ін. Ці дослідники вивчають структуру концептів; лексеми, що входять у ядро концепту та слова, що відносяться до приядерної зони, а також поняттєву, образну та ціннісну складову концепту (В.І. Карасик, К.С. Палеха). Так, Н.Ю. Моспанова стверджує, що концепти «добро» і «зло» «не тільки полярні, але й взаємозумовлені, взаємозалежні, співвіднесені з ідеалом; мінливі, бо зумовлені культурою і епохою» [5, с. 25–26].

Дослідники все частіше говорять про «категорійні концепти» (В.І. Карасик, З.Д. Попова, І.А. Стернін) і визначають їх як такі, що лежать в основі групування концептів та організують структуру ментальної категорії. Тоді, на наш погляд, поняття «добро» і «зло» слід віднести саме до категорійних концептів.

Дослідниця О.В. Балясникова, вивчаючи опозицію «Свій – чужий» у мовній свідомості носіїв різних культур, стверджує, що ця опозиція може виявляти себе на різних рівнях:

– кровноспоріднених (свій – чужий рід, сім’я, клан),
– етнічних (своє – чуже плем’я, народність, нація),
– мовних (свій/рідний – чужа/іноземна мова, говір, діалект),
– конфесійних (своя – чужа віра, релігія),
– соціальних (своя – чужа верства населення, колектив, спільнота) та ін. [6].

Авторка стверджує, що опозицію «свій – чужий» слід розглядати широко, підключаючи такі базові поняття, як «культура», «діяльність» і «мовна свідомість» – з одного боку; та, з іншого боку – враховувати, як ці відношення актуалізуються у комунікації через посередництво мовного знаку [6]. Цієї ж точки зору дотримується і теоретик мови Ю.С. Степанов. Аналізуючи опозицію «свій – чужий» дослідник стверджує, що добро «… це місце, де панують закони, гарні установки та порядок» [7, с. 138]. Дослідник протиставляє добре і правильне – поганому і неправильному.

О.Ф. Косиченко додає ще національно-культурну складову концептів «добро» і «зло» [8, с. 83]. Дослідниця визнає, що «концепти добро і зло, які поєднують такі концепти, як дружба, зрада, щедрість, жадність, простодушність, хитрість і деякі інші, містять базову компоненту, що є загальною для всіх народів» [8, с. 83]. Вона говорить про трьохрівневу структуру концептів «добро» і «зло». Це:

– особисті уявлення та інтереси людини;
– загальноприйняте, стереотипне розуміння;
– національно-культурна складова [8, с. 84].

Сучасна дослідниця з культурології С.В. Лурьє, розглядаючи поняття «добро» і «зло», пропонує використовувати словосполучення «культурний інтегратор». З цієї точки зору кожна культура – це «специфічна система адаптації, що локалізує «джерела» добра і зла, що робить світ тим чи іншим чином раціональним та зрозумілим» [9]. Таким чином, вона вводить такі етнічні константи:

– образ «себе», з яким завжди поєднується «образ добра»,

– «образ джерела зла» (це та перешкода, яку слід усунути. Іноді цей образ конкретизується в «образі ворога»),

– «образ поля дії» (це той простір, де здійснюється дія),

– «образ способу дії» (визначає той метод, яким досягається необхідний результат),

– «образ умови дії» (та ситуація, що необхідна для того, щоб дія була здійснена),

– «образ заступника» (формує уявлення про ту зовнішню силу, яка може допомогти побороти «зло») [9].

На наш погляд, цю структуру в сприйнятті добра і зла можна перенести і на фольклорні твори. Бо саме у фольклорі всі ці уявлення людини про добро і зло набувають об'єм та яскраве втілення в образах, вчинках героїв у казках, билинах, легендах та ін. Більш того, саме національно-культурна складова дозволить найбільш об'єктивно оцінити і систему оцінок народу, і виявити відмінності, і прослідкувати універсальне втілення понять добра і зла.

Таким чином, у результаті дослідження ми дійшли до таких **висновків**:

– тема добра і зла ставала об'єктом дослідження філософів, релігійних діячів, соціологів та ін.;

– у філософській науці *добро* і *зло* – це нормативно-оцінні категорії моральної свідомості, у соціології – ціннісні категорії культури, що є відносними, лінгвокогнітивні дослідження розглядають опозицію *добро – зло* з точки зору етичних або етнокультурних концептів;

– у науці концепти *добро* і *зло* розглядаються досить широко, включаючи сюди і концепти *дружба, зрада, щедрість, жадність, простодушність, хитрість* та ін. Базова компонента цих концептів є загальною для всіх народів;

– структура понять «добро» і «зло», які пропонує дослідниця з культурології С.В. Лурьє, ми пропонуємо перенести і на фольклорні твори, бо саме вони містять і національно-культурну складову, і національно-культурні відмінності.

Список літератури

1. Карпунин В.А. Христианство и философия. Москва: Христианское общество "Библия для всех". 2002. 356 с. URL: https://fil.wikireading.ru/16090. (дата звернення: 23.02.2022).

2. Философский энциклопедический словарь; гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. Москва: Сов. энциклопедия. 1983. 840 с.

3. Соловьев В.С. Сочинения: в 2 т. 2-е изд. Москва: Мысль, 1990. 822 с.

4. Вавилова Е.Ю. Диалектика добра и зла: социально-философский аспект: автореферат дис. … канд. филол. наук. Ярославль. 2008. 183 с.

5. Моспанова Н.Ю. Концептуальная оппозиция «Добро / Зло» в фольклорной языковой картине мира: на материале русских народных сказок: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Брянск, 2005. 205 с.

6. Балясникова О.В. "Свой-чужой" в языковом сознании носителей русской и английской культур: автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.02.19. Ин-т языкознания РАН. Москва, 2003. 22 с.

7. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Изд. 3-е, испр. и доп. Москва: Академический проект. 2004. 992 с.

8. Косиченко Е.Ф. «Концепты «добро» и «зло» и их отражение в прецедентных текстах (на материале сказок)». Вестник МГЛУ. Выпуск 557. С. 82–91.

9. Лурье С.В. В поисках русского национального характера. URL: https://strana-oz.ru/2002/3/v-poiskah-russkogo-nacionalnogo-haraktera. (дата звернення: 20.02.2022).

ЎЗБЕКИСТОНДА ИСЛОҲОТЛАР ШАРОИТИДА ЁШЛАР ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИНГ ИЖТИМОИЙ ОМИЛЛАРИ

Қозоқов Собиржон Зокиржонович
Ўқитувчи
Наманган Давлат университети,

Хабибжонова Нодира Шавкат кизи
талаба
Наманган Давлат университети,
Ўзбекистон, Наманган

Ислоҳотлар шароитида ёшлар тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга. Чунки, ёшлар ўртасида тадбиркорликни ташкил этиш тадбиркорлик фаолиятининг ажралмас қисми ҳисобланади. Бу эса, тадбиркорлик фаолиятини кенг тармоқли фаолиятини англатиб, унга шахслараро муносабатлар, одоб, аҳлоқ, бошқарув, ҳалоллик ва бошқаларни киритамиз. Шунинг учун тадбиркорлик фаолиятини ўрганиш жараёнида ёшлар тадбиркорлик фаолиятининг ўрганиш муҳим аҳамиятни касб этади. Сабаби, у тадбиркорлик фаолиятининг умумий тушунчаларига асосланиб, жамиятдаги ижтимоий жараёнларни ўз ичига қамраб олади. Шунинг учун ҳам ёшлар тадбиркорлик фаолиятини ўрганиш доирасида илмий изланишлар олиб бориш белгиланган бўлиб, тадқиқотдан кўзланган мақсад мамлакатимизда ислоҳотлар шароитида тадбиркорлик фаолиятининг ижтимоий жиҳатларини илмий таҳлил этиш ҳисобланади.

Ўзбекистондаги ислоҳотлар шароитида ёшлар тадбиркорлик фаолиятининг ижтимоий жиҳатларини ўрганишнинг долзарблиги қатор объектив сабаблар билан характерланади. Биринчидан, мазкур муаммони Фарғона водийси ҳудудида социология фани доирасида кам ўрганилганлиги ёшлар тадбиркорлик фаолиятини тадқиқ этишга чорлайди. Иккинчидан, тадқиқот натижалари мамлакатимиздаги ёшлар тадбиркорлик фаолиятини шакллантиришда қўшимча чора-тадбирлар ишлаб чиқиш учун назарий ва амалий асос бўлиб хизмат қилади. Учинчидан, изланиш доирасида ёшлар тадбиркорлик фаолиятини ўрганиш, моҳиятини таҳлил қилиш, мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар даврида ижтимоий-иқтисодий жараёнларнинг истиқболли йўналишларини белгилаш имконини беради.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотлар шароитида ёшлар сиёсатига алоҳида эътибор қаратилди. Буни 2016 йил 14 сентябрда янги таҳрирда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида” ги Қонунни[1] мисол қилиб кўрсатишимиз мумкин. Ушбу қонун 4-боб, 33-моддадан иборат бўлиб, унинг 3-боб 26-моддасида Ёшлар тадбиркорлигини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш белгилаб қўйилгандир. Бу эса, мамлакатимизда ёшлар тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш ва уни

ривожлантириш учун давлат томонидан кенг имкониятлар яратиб берилаётганидан далолатдир.

Шунингдек, Президент Ш. Мирзиёев томонидан ёшлар тадбиркорлик фаолиятига алоҳида эътибор қаратилиб, улар фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватланмоқда. Жумладан, сўнгги йилларда мамлакатимизда ёшлар ҳаётига бевосита тааллуқли бўлган 20 дан зиёд қонун, фармон ва қарорлар қабул қилинганлиги ҳам бунга мисол бўла олади.

Бундан ташқари, мамлакатимизда ёшлар ўртасида тадбиркорликни кенг ривожлантириш учун "Ёшлар келажагимиз" Давлат дастури доирасида Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи қошида ташкил этилган махсус жамғарма мамлакатимиз иқтисодиётида замонавиё технологияларни қўллаш, ёшларни бу жараёнга кенг жалб этишдек эзгу мақсадларга хизмат қилади[2]. Жумладан, "Ёшлар келажагимиз" жамғармаси томонидан бугунги кунга қадар 692 миллиард 400 миллион сўмлик имтиёзли кредитлар ажратилиб, 25 мингга яқин янги иш ўринлари яратилгани, республикамиз бўйича 125 та "Ёшлар меҳнат гузари", 19 та "Ёш тадбиркорлар" коворкинг маркази фойдаланишга топширилгани айниқса эътиборлидир[3].

Бундан кўриниб турибдики, Ўзбекистонда Республикасида амалга оширилаётган ёшлар сиёсатида тадбиркорлик фаолиятига алоҳида эътибор қаратилаётганлигини англатади. Бу эса, ёшларнинг ижтимоий ҳаётида бир нечта афзалликларни юзага келтиради. Буларга:

Биринчидан, ёшларнинг тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши натижасида янги иш ўринлари вужудга келади. Бу эса, глобаллашган ҳозирги даврдаги ишсизлик муаммосини ҳал этишга кўмаклашади;

Иккинчидан, мамлакатимизнинг ялпи ички маҳсулотини ортишига олиб келиш билан биргаликда, аҳоли даромадларини ортишига олиб келади. Бу эса, аҳолининг ўртасида камбағалликни қисқартириш учун кўмаклашди.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, республикамизда давлат сиёсатида ёшлар қатлами алоҳида ўринни эгаллайди. Шу сабабдан, мамлакатимиз Президенти Ш. Мирзиёев ўзининг Олий Мажлисга мурожаатномасида ҳам 2020 йил 25 декабрь куни биринчи марта ўтказилаётган Ўзбекистон ёшлари форумига ташриф буюрганини таъкидлаб, унда Президент ёшлар билан учрашувда тадбиркорлик фаолияти тўғрисида фикр юритиб, уларга давлат томонидан яратиб берилаётган шароитларга алоҳида урғу бериб ўтди. Жумладан, Ш. Мирзиёев қуйидагиларни таъкидлаб ўтди: "Ёшлар форумидаги учрашувимизда ёшлар тадбиркорлиги ва бандлигини таъминлаш учун 100 миллион доллар ажратиш тўғрисида қарор қабул қилдик.

Бундан ташқари, ёшларнинг бизнес лойиҳаларини кредитлаш ҳамда уларни касб-ҳунарга ўқитиш учун 1 триллион сўм ва 50 миллион доллар ажратилади"

Шунингдек, форумда "Ёшлар: 1+1" дастури доирасида ишсиз ва уюшмаган ёшларни касб-ҳунар ва тадбиркорликка ўқитиш ташкил этилади. "Ҳар бир тадбиркор — ёшларга мададкор" тамойили асосида 1 нафар тадбиркорга 1 нафардан ишсиз ёшни бириктириш ташаббуси кўплаб тадбиркорларимиз томонидан фаол қўллаб-қувватланди. 2021 йилда камида 500 минг нафар ёшни иш билан таъминлаши мумкин лиги тўғрисида таъкидлаб ўтилди.

Бундан кўриниб турибдики, мамлакатимизда ҳар йили ёшлар тадбиркорлик фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватланмоқда. Ёшлар тадбиркорлик фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватланишини қуйидагиларда кўришимиз мумкин:

- тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган ёшларга имтиёзли кредитлар ажратилмоқда. Бу айниқса, фаолиятини энди ташкил этаётган ёшлар учун қулай бўлиб, уларнинг фаолиятининг дастлабки даврлари учун давлат томонидан субсидиялар ажратилмоқда;
- тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган ёшлар учун давлат томонидан имтиёзли солиқ тизими яратилмоқда. Ёш тадбиркорларга яратиб берилган солиқ имтиёзлари бевосита уларнинг фаолиятини ташкил этиб, уни ривожлантириб олишлари учун қулай имконият ҳисобланади;
- тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган ёшларни давлат томонидан қисқа курсларда бепул касб-ҳунарга ўқитилмоқда ва ўқишни якунлагандан сўнг ҳар бир битирувчига бир миллион сўмдан субсидия берилмоқда. Бу эса, улар фаолиятининг дастлабки даври учун давлат томонидан қўллаб-қувланишини таъминлайди ва бошқалар.

Юқоридагилардан хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки, мамлакатимиздаги ислоҳотлар шароитида тадбиркорлик фаолияти, айниқса ёшлар тадбиркорлигига алоҳида эътибор берилмоқда. Буни биз мамлакатимизда қабул қилинаётган қонун, фармон ва қарорлар ҳам кўришимиз мумкин. Ўзбекистон Республикасида қабул қилинаётган ёшлар тўғрисидаги қонунлар ёшлар тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш учун институционал асос бўлиб хизмат қилади. Бу эса, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган ёшларнинг ўзига бўлган ишончни ортириш билан биргаликда, уларда мулкдорлик ҳиссини ортишига ҳам олиб келади. Чунки, тадбиркор шахс унинг амалга ошираётган фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватланаётгангини тушуниб етсагина, у ўз фаолиятини давлат томонидан яратиб берилаётган имтиёзлардан фойдаланган ҳолда инновацион ғоялар билан бойитиш имконига эга бўлади.

Ҳозирги кунда, мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларнинг бош мақсади, ҳар оилада тадбиркор шахсни шакллантиришдан иборатдир. Бу эса, мамлакатимиз аҳолисини иш билан таъминлаб, улар ўртасидаги камбағалликни қисқаришига олиб келади. Чунки, оилавий тадбиркорлик фаолиятини ҳалқимизнинг миллий менталитетига хос жиҳатлари кўп бўлиб, унинг ўзига хос хусусиятлари қуйидагиларда намоён бўлади:

- оилавий тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчилар фаолиятини ташкил этиш учун кўп маблағ талаб этилмаслиги ва фаолиятнинг бу кўринишини вазиятдан келиб чиқиб тез ўзгартириш имкониятининг мавжудлиги;
- даромаднинг асосий қисми оила бюджетида сақланиб қолиши, яъни оила аъзоларининг барчаси оила бюджетини кўтариш учун бир ҳилда ҳаракат қилади;
- оилавий тадбиркорлик фаолиятини “Устоз-шогирд” усулида ташкил этилиши ва бошқалар.

Бундан кўриниб турибдики, мамлакатимизда ёшлар тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш ва уни давлат томонидан қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратилгандир. Чунки, мамлакатимизда ёш тадбиркорлар сони қанча

кўп бўлса, республикамиз иқтисодий кўрсаткичлари билан биргаликда, аҳоли фаровонлиги шунча яхши кўрсаткичларга эга бўлади. Шу мақсадда, мамлакатимизда истиқомат қилувчи ҳар бир оилада тадбиркор шахсни вояга етказиш учун давлат томонидан ислоҳотларни амалга оширилмоқда. Бу эса, жамиятда юзага келиши мумкин бўлган ижтимоий муаммоларнинг ечимини топиш билан биргаликда, малакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнига эга бўлишига хизмат қилувчи муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. "Халқ сўзи" газетаси. 2016 йил 15 сентябрь. 182 (6617)-сон.
2. Ш. Мирзиёев Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. - Тошкент-Ўзбекистон-2018. Б. 495.
3. Мирзиёев Ш. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. Тошкент: Ўзбекистон, 2019. Б. 384.
4. Zokirovich Q. S. Social factors of entrepreneurship support in Uzbekistan //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 4. – С. 1502-1507.
5. Козоков С. З. ЎЗБЕКИСТОНДА ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШНИНГ ИЖТИМОИЙ КЎРСАТКИЧЛАРИ //Журнал Социальных Исследований. – 2020. – Т. 3. – №. 2.
6. Козоков С. З. ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИНГ ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИГА ТАЪСИРИ //Журнал Социальных Исследований. – 2020. – Т. 3. – №. 1.
7. Sobirjon Q. FAMILIAL BUSINESS AND ITS INFLUENCE ON THE DEVILOPMENT OF THE SOCIETY //Ижтимоий фанлар. – 2020. – Т. 1. – №. 3.
8. Makhkamov K. O. The need to develop the historical consciousness of youth in Uzbekistan //Учёный XXI века. – 2020. – №. 1 (60). – С. 44-49.
9. Makkamov K. O. Historical Consciousness: As the Basis of National Social Memory //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 41-45.
10. Sodirjonov M. M. On the coverage of ethnic processes in the information space //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – Т. 9. – №. 6. – С. 165-171.
11. Sodirjonov M. M. Ethnosociological factors of social transformation in modern uzbekistan //Актуальные вопросы формирования и развития научного пространства. – 2020. – С. 27-34.
12. Содиржонов М. М. БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИНИНГ ЭТНИК МУҲИТГА ТАЪСИРИ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР //Журнал Социальных Исследований. – 2020. – Т. 3. – №. 6.
13. Содирджонов М. М. Мониторинг вопросов исследования человеческого капитала в этносоциальных процессах и социальные тенденции //Социальная политика и социальное партнерство. – 2021. – №. 6. – С. 447-458.
14. Содирджонов М. М. Изучение проблем человеческого капитала в этносоциологических процессах //В поисках социальной истины. – 2021. – С. 59-69.

MODELING OF PECULIARITIES OF STRUCTURE FORMATION OF MINERAL-POLYMER COMPOSITIONS

Trofimova Larysa,
Ph.D., Associate Professor
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture

Protective coatings, based on mineral-polymer compositions are being used successfully nowadays [1]. Such coatings can be used effectively in the following cases: upstream side of hydrotechnical structures, for surfaces being subject to corrosion, cavitation and abrasive influence, under conditions of rupture water head.

As it has been proven by experience, the main condition for obtaining high quality coatings, based on the mineral binding agents, is to create a dense material structure with the heightened homogeneity as a result of complex technological process [1]. Thus it is perspective to mix dry components at the construction site. It is reasonable to use components dry mixing at the factories as that would make it possible to obtain more intimate mixture of the initial materials (concrete, microfiller, etc.) and to avoid additional technological operations at the construction site itself.

Dry compositions are two phase dry systems, created by particles of hard dispersed phase in the gas dispersion environment (powders). High dispersed powders are characterised by spontaneous origin of the spatial structures from the particles with direct atomic contacts. That distinctive sign of the examined systems is a matter of some difficulty in the process of multycomponent composition mixing, as it is connected with the necessity to destroy initial structure as much as possible and obtain the most even dispersed phases distribution [1].

As it is shown in [1], while fulfilling any technological operation it is necessary:
a) to create optimum dynamic condition of the system;
b) to perform any particular technological operation under the set conditions of optimum state of the system during the time of such technological operation execution.

Thus, regulated dynamic condition of the system serves as a background for performing a particular technological operation. Vibration is a universal form of influence upon creating and maintaining such dynamic state. As it has been mentioned in [1], vibration can bring a system of particles to one of two possible dynamic conditions:

- to the condition of seudoliquidity when particles accomplish movement without relative to each other without contact disturbance and the system density increases;
- to the condition of vibroboiling when particles lose touch with each other with intensive mixing and increasing of powder layer volume.

The boundary of those conditions is the main characteristic of those dynamic states. This boundary is determined by such combination of frequency and amplitude of oscillation when change from the state of seudoliquidity to the state of vibroboiling can be found.

Dispersed systems under intensive mechanical influence in technological mixing processes, transportation, etc. are dynamic systems. In connection with mentioned above, it is supposed that an examined process in each particular case will be described with the help of some figure of state variables and operating parameters (technological, in particular) [2, 3]. Under the smooth changing of operating parameters (frequency and amplitude of oscillation) the system is being changed spasmodically and transformation from the state of seudoliquidity to the state of vibroboiling can be observed. Geometrically such threshold phenomenon can be shown as a qualitative model in the three-dimensional space of joint co-ordinates (system state, frequency and amplitude of oscillation).

Tests of that model projection on the operating flatness gives us a possibility to determine connection between different parameters and distinguish fields of qualitatively different types of the dynamic system behaviour. Determination of the vibration regimes, providing changes of the system from the state of seudoliquidity to the state of vibroboiling (when complexes from particles of hard phase are destroyed and molecular connections disturbed) gives us the possibility to mix dry components in the most effective way.

Thus, use of new ideas for dispersed systems behaviour description under the conditions of technological operations let us raise physico-chemical processes modelling to the new level to create modern mineral-polymer compositions.

References:

1. Uriev N.B. Technology of Dispersed Systems and Materials: Physicochemical Dynamics of Structure Formation and Rheology. Weinheim, Germany: Wiley-VCH Verlag GmbH& Co. KGaA, 2017. 192 p.

2. Трофимова Л.Е., Урьев Н.Б. Моделирование процессов структурообразования дисперсных систем и материалов. Одесса: Астропринт, 2011. 36 с.

3. Trofimova L. Modeling and optimization of technology and physics-mechanical properties of composite materials. Key Engineering Materials. 2020. Vol. 864. P. 59–65.

МЕНЕДЖМЕНТ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ПЕДАГОГІВ ЯК РЕСУРС ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

Доцевич Тамілія Іванівна,
Професор кафедри дошкільної педагогіки та психології,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Актуальність теми і визначення проблеми. Характерною ознакою сучасної освіти стає інноваційність, відкритість новому. Педагогічні працівники мають орієнтуватися не просто на здобуття сукупності знань-умінь, а на розвиток особистої, соціальної та професійної компетентності, вдосконалення навиків самостійно знаходити, аналізувати й ефективно використовувати інформацію, продуктивне жити і працювати в світі, що швидко змінюється. Навчальний процес, організований через діалогічну взаємодію суб'єктів освітньої діяльності, сприятиме підвищенню якості освітніх послуг.

Аналіз літературних джерел. Пріоритетом реформування освітньої сфери законодавчо визначено інтелектуальний розвиток нації задля підвищення якості життя. Досягти успіху у вирішенні цього завдання допоможе засноване на співпраці освітнє середовище. Тому тема організаційного середовища як управлінської інновації набуває популярності, про що свідчить матеріали науково-практичних конференцій, статті у наукових збірниках і фахових журналах, фундаментальні і прикладні дослідження, в яких висвітлюються концептуальні положення «організації, що навчається» (П. Сендж, М. Фулан), процеси вдосконалення ефективності роботи (М. Армстронг, А. Барон), а також подано корисну інформацію про те, як управляти знаннями, готуючи людей до життя в третьому тисячолітті (Г. Драйден, Д. Вос, С. Клепко, В. Моляко).

Мета і завдання написання статті. Дослідити можливості організаційного навчання як інноваційної технології професійного розвитку педагогів задля якісних змін в освіті. Окреслена мета зумовила вирішення наступних завдань; висвітлити суть організаційного навчання як освітньої інновації; охарактеризувати «п'ять дисциплін» організації, що навчається; запропонувати інноваційні підходи до організації навчання педагогічних колективів.

Виклад матеріалу дослідження. Менеджмент організаційного навчання як стратегічний ресурс забезпечення якості діяльності концептуально пов'язаний з новими завданнями модернізації освіти, новим розумінням суті навчання впродовж усього життя. Найголовнішим тут є спільні зусилля на шляху розвитку як окремого фахівця, педагогічного колективу, так і освітньої організації в цілому.

Місія організаційного навчання полягає в тому, щоб допомогти суб'єктам освітньої діяльності повірити у свої сили та можливості разом досягати бажаних результатів. Воно покликане, по-перше, донести інформацію про те, що насправді особистість вміє і головне любить робити; по-друге, створити простір, де можна вільно висловлювати думки, ділитися враженням, обговорювати

проблеми; по-третє, об'єктивно подивитися на себе і осмислити способи особистого вдосконалення.

Критерієм саморозвитку є правильно організована діяльність, що включає усвідомлення мети, вибір шляхів і засобів її досягнення, адекватну оцінку ресурсів, самоконтроль, вміння самостійно ухвалювати рішення в процесі пізнання, прогнозувати наслідки, проводити корегування поточних планів, спілкуватися (брати участь у дискусіях, аргументувати свою позицію, грамотне і лаконічно пояснювати матеріал). Формування навичок рефлексії вважається вітчизняними і зарубіжними науковцями надзвичайно важливою умовою вдосконалення особистості та посилення мотивації до навчання впродовж усього життя.

Навчання через досвід характеризують дві важливі тези: попередній досвід цінується і використовується як ресурс для подальшої освіти; усвідомлення навчання сприяє більш ефективному застосуванню знань на практиці. Це особливо важливо, коли педагоги планують розвиватися, досягаючи професійного і життєвого успіху. Процес навчання складається із взаємозалежності певних елементів. Конкретний досвід залучає педагогів до самостійної діяльності. Рефлексивне спостереження дозволяє проаналізувати події. Абстрактна концептуалізація визначає необхідність осмислювати та узагальнювати нову інформацію. Активне експериментування передбачає професійне впровадження здобутих знань, умінь і навичок. Ця модель навчання забезпечує функціональну схему для систематичного свідомого вибору видів діяльності. Вона дає свободу особистості в дослідженні найширшого кола можливостей та виборі тих, які на шляху досягнення мети и відповідають індивідуальним стильовим характеристикам.

Навчатися повинні не лише окремі співробітники, але й організації в цілому. Розрізняють індивідуальне і командне (або організаційне) навчання. Перше – основа всіх форм і процесів розвитку кожного педагога. За допомогою індивідуального навчання працівники змінюють свідомість і поведінку. Друге – засноване на конкретному досвіді і взаємодії всього колективу, ззавдяки чому відбуваються процеси якісних змін на організаційному рівні, тобто управління знаннями, коли знання кожного окремого співробітника стають доступними для всієї організації.

Знаннєвий менеджмент є складним процесом свідомого створення і поширення потрібної інформації в колективі, її систематизації та збереження, а також генерування нового знання. Отже, технологія організаційного навчання спонукає колектив думати і діяти як ціле. Розвиває в ньому відчуття єдності, формує спільне бачення майбутнього.

На практиці ефективне управління можливе лише на основі координації знання, яке виступає інтелектуальним базисом для ухвалення рішень та підвищення якості. Установи, де практикується командне навчання, називаються організаціями, що навчаються. Школи як організації, що навчаються, мають створити сприятливі умови для заохочення всіх учасників відкрито висловлюватися, вдосконалювати свої навички, впроваджувати, інновації, співробітничати. Діяльність керівників навчальних закладів повинна

спрямовуватися на опанування педагогічним колективом «п'яти дисциплін»: особиста майстерність; інтелектуальні моделі; загальне бачення; командне навчання; системне мислення.

Здатність бути майстром – важливий елемент першої дисципліни. Професіоналізм і компетентність абсолютно необхідні для досягнення успіху. Розвиток особистості сприяє прояву ініціативи, більш відповідному ставленню до роботи. Керівники мають відкрито і свідомо сприяти особистому росту своїх працівників, оскільки вважається, що це зміцнює саму організацію.

Педагог – одна з професій, природі якої найбільше відповідає праця над метою і баченням. Особиста мета не є приватною справою, як це здається. Вчителі повинні прагнути досягти моральну мету, визначаючи концепцію своєї ролі на загальному суспільному рівні.

Друга дисципліна націлена на досягнення точнішого розуміння тих установок, які впливають на мислення і вчинки людей. Самий потужний ресурс будь-якої організації – людський капітал. Знайти двох абсолютно однакових людей практично неможливо. Кожен має свої переконання і цінності, індивідуально сприймає світ і події у ньому, по-своєму думає, засвоює і осмислює отриману інформацію. Інтелектуальні моделі фіксують зміст і рівень розуміння людиною себе, інших та довкілля, тому їх можна вважати стійкими стильовими характеристиками особистості. З одного боку, різниця у сприйнятті та оцінці дозволяє домагатися багатопланового бачення будь-якій ситуації, знаходити різноманітні рішення виникаючих ситуацій і проблем. З іншого боку, ця різниця породжує непорозуміння, провокує конфлікти. Однак домовитися можливо, якщо навчитися розуміти один одного. Постійне обговорення і оцінювання конкретного досвіду допоможе педагогічному колективу з більшою визначеністю управляти своїми діями і рішення.

Третя дисципліна вчить людей виховувати у собі почуття відданості організації, чому служать загальне уявлення про її майбутнє, а також формалізація принципів діяльності, що є хорошим засобом мотивації працівників, сприяє згуртуванню колективу, пробуджує почуття перспективи у функціонуванні організації. Кожен повинен вміти оцінювати, де знаходимося зараз, куди потрібно прагнути, які ресурси для цього необхідні. Це дозволить працювати над досягненням коротко, середньо та довгострокових завдань, визначивши критерії оцінювання досягнень з тієї точки зору того, наскільки певна дія чи рішення просуває співробітників і організацію в цілому до бажаного результату.

Четверта дисципліна взаємодії в колективі. Цінним джерелом ініціювання і підтримки нововведень у освітньому середовищі стають знання, які є результатом діалогу між різними групами споживачів освітніх послуг. Процес навчання, що відбувається в діалозі формує самостійність особистості, відповідальність, веде до розкриття творчого потенціалу, забезпечують умови для саморозвитку, самоосвіти, самовиховання.

Грецьке слово «діалог» складається з двох частин, де «дія» означає не лише «два», а і «через», а «логос» – не тільки «слово», але «розуміння». Часто «діалог» перекладають як «розмову двох», насправді його більш глибоке тлумачення –

порозуміння в потоці різних слів, думок і значень. Мета діалогу полягає не в тому, щоб відстояти власну точку зору, переконати або перемогти один одного, а в тому, щоб вийти за межі індивідуального розуміння завдань та шляхів їх розв'язання. Діалог має сприяти особистому вдосконаленню і водночас допомогти розкрити творчий потенціал всієї команди, посилюючи відповідальність кожного і відданість спільній справі.

Опановуючи мистецтво ведення діалогу, педагогічний колектив відкриває доступ до системного мислення, вчиться мобілізувати енергію і діяльність членів команди на досягнення спільних цілей, розвиваючи при цьому синергетичний ефект, коли групові знання і здібності перевищують суму індивідуальних талантів її членів.

П'ята дисципліна дає можливість людям усвідомити свій зв'язок зі світом, навчає управляти силами, що визначають наслідки їх дій. У основі системного мислення лежить розуміння закономірностей внутрішнього розвитку організацій, яке допоможе осягнути науку управління складаними системами, ефективно діяти в світі, що швидко змінюється.

В організаціях, що навчаються, розрізняють два основних процесів навчання: одинарний, коли увага концентрується на вирішенні поточних проблем, корегуванні відхилень норми діяльності організації в цілому не змінюються; подвійний, коли організація критично аналізує результати і після цього змінює моделі діяльності; це широкий інтегральний підхід до управління, завдяки чому змінюється спосіб мислення співробітників, їх світогляд та поведінка.

Висновки і перспективи дослідження. Система управління знаннями орієнтується передусім на взаємодію в колективі, а вже потім на результат. Головне полягає у тому, щоб навчити бачити проблему, обмінюватися інформацією, разом будувати систему завдань і відпрацьовувати шляхи, які забезпечать знаходження рішення. Важливо, що організаційне навчання поєднує затребувані компетенції на сучасному ринку праці: проектувати особистий розвиток, вміти працювати в команді, навчатися впродовж усього життя.

Перспективним напрямом досліджень з даної теми вважаємо вивчення готовності педагогів до набуття нових навиків: брати на себе відповідальність, делегувати повноваження і довіряти один одному, розвивати спроможність ризикувати, продуктивне діяти в умовах невизначеності, які забезпечать нову якість людського капіталу – стратегічного ресурсу підвищення якості освіти.

Література

1. Драйден Г. Революція в навчанні /Г. Драйден, Д. Вос. Львів: Літопис,2005. – 252с.

2. Сендж П. П'ята дисципліна: Мистецтво і практика організації, що навчається. – Харків,2006. – 384с.

3. Фуллан М. Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ. – Львів: Літопис, 2000. – 272с.

4. Фулан М. Сили змін: продовження . – Львів: Літопис,2001. – 164с.

РІВЕНЬ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ТА ПОКАЗНИКИ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Островська Олена Сергіївна,
студентка 4-го курсу факультету управління
Університету митної справи та фінансів,
м. Дніпро, Україна

Актуальність. Зараз професія психолога є актуальна та затребувана. Все більше людей звертаються за психологічною допомогою до спеціалістів. Велика кількість запитів так чи інакше пов'язана з емоційними станами людей: людина хоче працювати над своєю агресивністю, тривожністю, ригідністю або ж фрустрацією, адже всі ці стани їй заважають, наприклад, на роботі чи у стосунках. Тому для психологів важливо розумітися на емоційних станах своїх клієнтів та своїх власних. Студенту-психологу потрібно розуміти свої емоційні стани, які потрібно усвідомлювати та опрацьовувати, щоб у майбутньому стати кваліфікованим спеціалістом. Саморегуляція також є професійно значимою якістю для психолога, адже йому потрібно турбуватися про власну ефективність в різних умовах і з різними клієнтами. Саме тому вивчення взаємозв'язків емоційних станів та рівня саморегуляції студентів-психологів є важливим для подальшого планування їх професійного розвитку та саморозвитку.

Метою даної публікації є представлення результатів теоретичного та емпіричного дослідження рівня саморегуляції та показників емоційних станів у студентів-психологів в контексті професійної підготовки студентів-психологів.

Феномен психічної регуляції вивчали такі науковці, як К. А. Абульханова-Славська, П. К. Анохін, Н. А. Бернштейн, О. А. Конопкін, Є. А. Клімов, Б. Ф. Ломов, М. А. Котик, В. І. Моросанова, А. А. Обознов, Д. А. Ошаніна, І. М. Захарова, К. В. Злоказов, О. В. Зобков, Н. О. Киселевська, Т. В. Кириченко, О. О. Конопкін, О. П. Коц, М. І. Бобнева, С. В. Биков, А. П. Вардомацький, Г. А. Віленська, Т. Ю. Гиздатова, М. В. Іванова, Д. А. Леонтьев, В. А. Моросанова, В. А. Олефір, А. К. Осницький, Є. В. Шорохова, В. А. Ядов, М. А. Тітова та ін.

Перші дослідження регулятивних процесів з'явилися від праць основоположників наукової школи соціального біхевіоризму, яка сформувалася у 60-х роках. XX ст. Вони створили ряд теорій, які полягали у тому, що людина може набувати досвіду не тільки на своїх власних помилках, але й на помилках інших людей[1].

А. Бандура, наприклад, вважав, що люди набувають різноманітних видів складної поведінки в умовах соціального оточення завдяки імітації, моделюванню зразків, що спостерігаються[1].

Емоції – це особливий клас психічних процесів і станів, пов'язаний з інстинктами, потребами та мотивами, що відображає у формі безпосереднього переживання (задоволення, радості, страху і т. д.) значимість явищ, що діють на індивіда, і ситуацій для здійснення його життєдіяльності[2].

Емоційні стани вивчали такі науковці, як Ю. М. Антонян, М. І. Бажанов, В. Г. Гончаренко, А. Ф. Зелінський, О. І. Рарог, С. Л. Рубінштейн, Л. І. Шеховцова, Б. Г. Ананьєв, В. О. Ганзен Є. П. Ільїн, Г. С. Костюк та ін.

Для дослідження взаємозв'язку рівня саморегуляції та показників емоційних станів у студентів-психологів в 2022 році нами було проведено емпіричне дослідження на базі кафедри психології Університету митної справи та фінансів. У ньому взяли участь 40 студентів другого та четвертого курсу спеціальності «Психологія».

Було використано такі методики, як:

- «Самооцінка психічних станів» Айзенка, яка дозволяє дати оцінку психічному стану людини за шкалами: тривожність, фрустрація, агресивність та ригідність[3].
- «Стиль саморегуляції поведінки — ССП-98» В. І. Моросанової, що дозволяє виявити які методи саморегуляції найбільш притаманні людини, рівень її самостійності та загальний рівень саморегуляції[4].

За результатами проведеного опитування було отримано дані щодо показників емоційних станів серед студентів-психологів, їх психічний стан, рівень самостійності, найбільш розвинуті методи саморегуляції та її загальний рівень.

За методикою «Самооцінка психічних станів» Айзенка було отримано результати щодо психічного стану досліджуваних людей. За шкалою «Тривожність» було виявлено наступне: високі показники мають 12 осіб (30%), середні – 23 особи (57,5%), низькі – 5 осіб (12,5%). За шкалою «Фрустрація» високі показники мають 7 осіб (17,5%), середні – 19 осіб (47,5%), низькі – 14 осіб (35%). За шкалою «Агресивність» високі показники мають 13 осіб (32,5%), середні – 23 особи (57,5%), низькі – 4 особи (10%). За шкалою «Ригідність» високі показники мають 10 осіб (25%), середні – 26 осіб (65%), низькі - 4 особи (10%).

За методикою «Стиль саморегуляції поведінки — ССП-98» В. І. Моросанової було виявлено, що високі показники шкали «Планування» мають 19 осіб (47,5%), середні – 15 осіб (37,5%), низькі – 6 осіб (15%). Високі показники шкали «Моделювання» мають 13 осіб (32,5%), середні – 21 особа (52,5%), низькі – 6 осіб (15%). Високі показники шкали «Програмування» мають 5 осіб (12,5%), середні – 22 особи (55%), низькі – 13 осіб (32,5%). Високі показники шкали «Оцінювання результатів» мають 12 осіб (30%), середні – 25 осіб (62,5%), низькі – 3 особи (7,5%). Високі показники шкали «Гнучкість» мають 8 осіб (20%), середні – 17 осіб (42,5%), низькі – 15 осіб (37,5%). Високі показники шкали «Самостійність» мають 16 осіб (40%), середні – 19 осіб (47,5%), низькі – 5 осіб (12,5%). Високий загальний рівень саморегуляції мають 14 осіб (35%), середній – 20 осіб (50%), низький – 6 осіб (15%).

Завдяки аналізу кореляцій між показниками емоційних станів та загального рівня саморегуляції можна глибше зрозуміти взаємозв'язок цих двох феноменів. Це дозволяє зрозуміти, наскільки емоційний стан людини впливає на його здатність до саморегуляції. Для визначення кореляцій був використаний критерій кореляції Пірсона.

Аналіз кореляцій між показниками емоційних станів та загального рівня саморегуляції представлений у таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати кореляційного аналізу між показниками емоційних станів та загального рівня саморегуляції.

	Тривожність	Фрустрація	Агресивність	Ригідність
Планування	-0,303	**-0,433**	0,000	0,020
Моделювання	**-0,512**	**-0,643**	-0,302	-0,275
Програмування	-0,242	**-0,416**	-0,197	0,002
Оцінювання результатів	-0,138	**-0,348**	-0,182	0,004
Гнучкість	**-0,392**	**-0,433**	-0,059	**-0,523**
Шкала самостійності	0,045	0,010	0,245	0,196
Загальний рівень саморегуляції	**-0,380**	**-0,570**	-0,113	-0,134

Як показало дослідження, особи, у яких спостерігається більш виражена тривожність, мають менший рівень саморегуляції (-0,380), а саме вони менш здатні до моделювання (-0,512) та є менш гнучкими (-0,392).

Особам, у яких спостерігається висока фрустрація, притаманний низький рівень саморегуляції (-0,570), зокрема менша здатність до планування (-0,433), моделювання (-0,643), програмування (-0, 416), оцінювання результатів (-0,348), а також менш виражена гнучкість (-0,433).

А особам, у яких більш виражена ригідність, притаманна менша гнучкість (-0,523).

Представлені результати емпіричного дослідження дозволили визначити двосторонній зв’язок між показниками емоційних станів та загального рівня саморегуляції, її аспектами.

На основі результатів кореляції дослідження, можна зробити припущення, про зв’язок показників емоційних станів та загального рівня саморегуляції: особам, у яких більш виражені показники емоційних станів, притаманний менший рівень саморегуляції.

За допомогою кореляційного аналізу показників психічних станів та стилів саморегуляції було виявлено достовірні зв’язки між такими показниками, як: рівень тривожності та рівень моделювання, гнучкості, загальний рівень саморегуляції; рівень фрустрації та рівень планування, моделювання, програмування, оцінювання результатів, гнучкості, загальний рівень саморегуляції; а також рівень ригідності та рівень гнучкості.

Не було виявлено кореляцію з такими показниками, як агресивність та шкала самостійності. З цього можна зробити припущення щодо того, що рівень

агресивності та рівень самостійності людини не мають вираженого зв'язку з іншими зазначеними показниками.

Висновки: результати дослідження дали нам зрозуміти та простежити чіткий взаємозв'язок між емоційними станами та саморегуляцією людини. Кореляційний аналіз отриманих результатів продемонстрував, що, наприклад, тривожні та фрустровані особи мають низький загальний рівень саморегуляції, а розвиненість гнучкості безпосередньо залежить від виразності емоційних станів у людини. Фрустрованість людини найбільш впливає на її здатність до саморегуляції: така людина не здатна планувати, рідко думає про майбутнє, їй складно визначати власні цілі та важко реагувати на швидку зміну обставин. Зрозумівши результати дослідження, можна сказати, що якщо психолог побачить у себе чи у своїх клієнтів виражену низьку здатність до саморегуляціії, то однією з причин може бути стабільний поганий емоційний стан, або ж навпаки: поганий емоційний стан може свідчити про те, що у особи є низька здатність до саморегуляції.

Список літератури

1. Гиздатова Т. Ю. Регуляция социального поведения личности в организации: научные подходы к исследованию – педагогическое образование в России. 2016. № 1 – с. 162-169.

2. Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М. Межличностное общение. Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.: ил. - (Серия «Учебник нового века»)

3. Романовська Д.Д. Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти. Навчальний посібник. - Чернівці: Технодрук, 2014. – С. 95.

4. Моросанова В.И. Коноз Е.М. Стилевая саморегуляция поведения человека // Вопросы психологии. – 2000. - №2. – С. 118-127.

ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ТА АДАПТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ВЕТЕРАНІВ АТО/ООС ЧЕРЕЗ РЕАЛІЗАЦІЮ ОСОБИСТІСНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ»

Сальнікова Тетяна Вікторівна,
аспірант кафедри психології діяльності в особливих умовах
Харківського Національного університету цивільного захисту України,

Останнім часом наша держава переживає вкрай складні часи. Через активні бойові дії практично все населення України піддається впливу значних психоемоційних та психофізіологічних перенавантажень [1]. Значна частина мешканців нашої держави мала необхідність терміново вимушено покинути свої домівки, втратити майно та роботу, знаходитися в зоні ведення активних бойових дій, тощо. Серед значного контингенту таких осіб виокремлюється досить масивна когорта (військовослужбовці), які більше за інших мали за необхідність постійно стикатися з такими психофізіологічними та емоційними перенавантаженнями. Не слід забувати й про ветеранів АТО/ООС, які також вимушені були знаходитися в зоні проведення активних бойових дій останні вісім років, де піддавалися такому ж значному психотравмуючому стресогенному впливу й після повернення в «мирне» середовище на сьогодні знову повертаються до зони проведення активних бойових дій.

Тому, військовослужбовці перебувають в умовах постійного впливу на психоемоційну сферу різноманітних значних стресогенний чинників та «переживання» цілого «спектру» специфічних психофізичних та психоемоційних екстремальних перенавантажень, які провокують розвиток певних специфічних особистісних психологічних установок [2–5] і зрушень, які супроводжуються психофізичною та соціоповедінковою дезадаптацією [6, 7] та після повернення до умов «мирного» соціуму можуть спричинити розвиток «глибокої» соціальної дезадаптації та дезорієнтації.

Враховуючи дані особливості такі особи потребують певного психокорегуючого реабілітаційного втручання задля реалізації необхідності повноцінного адаптування в «мирний» соціум [8, 9] шляхом відновлення соціокультуральних відносин з рідними, близькими та оточуючими [10]. Вони першочергово потребують професійної соціально-психологічної реабілітації та адаптації, яка реалізується шляхом напрацювання та задіяння індивідуального комплексу певних психокорекційних та психореабілітаційних втручань [4, 11], спрямованих на формування певної «Я-концепційної» особистісної поведінкової моделі, що допомагає військовослужбовцю набути певного соціального шаблону й сформувати повноцінну соціально активну особистість, яка спроможна самостійно реалізуватися в умовах «мирного» соціуму.

Адекватна психосоціальна та психокорегуюча робота з таким контингентом дозволяє визначити та напрацювати у них певні цілісні психологічні внутрішні

та зовнішні психосоціальні орієнтири [12, 13], що реалізується за допомогою певних механізмів «Я-концепційної» особистісної моделі [14, 15]. Дана психосоціальна та психокорекційна робота нараховує цілу низку медичних, психосоціальних, психофізіологічних, абілітаційно-реабілітаційних та інших заходів, які практично «реалізуються» мультидисциплінарною реабілітаційною «командою».

Реалізація психосоціальних та психокорекційних втручань відбувається за допомогою побудови певної «Я-концепційної» особистісної моделі з урахуванням загальновизнаних медичних принципів реабілітації:

– єдиний підхід до розуміння чинників втрати або зниження боєздатності та необхідних механізмів її відновлення та збереження;

– єдині організаційні механізми реалізації для усіх медико-соціальних служб;

– медичне забезпечення й кваліфікована медична допомога в повній відповідності до загальнодержавних військово-медичних стандартів і клінічних протоколів;

– єдиний підхід до профілактики, діагностики, надання медико-психологічної допомоги, евакуації, медико-психологічної реабілітації поранених і хворих із профілактикою бойового стресу;

– єдині підходи та профілактична спрямованість діяльності медичних служб із необхідністю дотримання санітарно-гігієнічних і протиепідемічних заходів;

– формування необхідного резерву для медичного забезпечення військ і цивільних;

– врахування територіального принципу з необхідністю інтеграції системи медичного забезпечення військ у єдиний медичний простір нашої держави.

Список використаних джерел

1. Ануфрієва Н. М., Зелінська Т. Н., Туриніна О. Л. Соціальна психологія: навч.-метод. комплекс. К.: МАУП, 2006. 200 с.

2. Лесков В. О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів: автореф. дис. … канд. псих. наук. Хмельницький: Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, 2008. 22 с.

3. Ануфрієва Н. М., Зелінська Т. Н., Туриніна О. Л. Соціальна психологія: навч.-метод. комплекс. К.: МАУП, 2006. 200 с.

4. Балашова С. П., Васильєв С. П., Дубровинський Г. Р. Практичний курс військової психології: навч. посіб. Ч. 2. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. 172 с.

5. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України (методичні рекомендації). К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 147 с.

6. Комар З. Психологічна стійкість воїна: підручник для військових психологів. К.: Stabilization Support Services, 2017. 184 с.

7. Балашова С. П., Васильєв С. П., Дубровинський Г. Р. Практичний курс військової психології: навч. посіб. Ч. 2. К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2013. 172 с.

8. Соціально-психологічні технології управління військовими колективами: навч.-метод. посіб. / Т. Л. Грицевич, О. С. Капінус, Т. М. Мацевко, П. П. Ткачук. Львів: НАСВ, 2018. 256 с.

9. Комар З. Психологічна стійкість воїна: підручник для військових психологів. К.: Stabilization Support Services, 2017. 184 с.

10. Соціально-психологічні технології управління військовими колективами: навч.-метод. посіб. / Т. Л. Грицевич, О. С. Капінус, Т. М. Мацевко, П. П. Ткачук. Львів: НАСВ, 2018. 256 с.

11. Військова психологія і педагогіка: підручник; за заг. ред. Л. А. Снігур. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2010. 576 с.

12. Алгоритм роботи військового психолога щодо психологічного забезпечення професійної діяльності особового складу Збройних Сил України (методичні рекомендації). К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2016. 147 с.

13. Інформаційно-комунікативні технології в гуманітарній сфері Збройних Сил України: досвід, проблеми, перспективи: підручник. К.: НАОУ, 2007. 491 с.

14. Вітенко І. С., Борисюк А. С., Вітенко Т. І. Соціально-психологічний тренінг: цикл вправ для підготовки лікарів — медичних психологів: навч.-метод. посіб.; за ред. проф. І. С. Вітенка. Чернівці: Книги XXI, 2008. 124 с.

15. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: Методичний посібник / О. М. Кокун та ін. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 281 с.

CSP INDICES - ORIGINS, CONSTRUCTION, AND IMPACTS

Kokodey Tatiana
Ph.D., Professor
Sevastopol State University

In 1971, the PAX World Fund was created as a first attempt at creating a neutral fund that takes sustainability issues into account, but it took a further 20 years until a sustainable index was created. In 1990, KLD introduced its Domini 400 Social Index, an index that included only responsible or sustainable companies [1,2]. Since then, there has been an increasing interest worldwide to measure corporate social performance in companies to compare them and select only the best social or sustainability performers to create an index. Today, there are many indices used for benchmarking the CSP, or the corporate social performance, of different companies around the world. Some examples were mentioned previously, such as the KLD Index, as well as the Dow Jones Sustainability Index, or the FTSE4Good Index, Ethibel, Vigeo, and many others. But why such an expansion in these indices? First, there is increasing expectation from various stakeholders for firms to behave more responsibly, hence various stakeholders, such as NGOs, customers, and employees demand firms to communicate their social performance in different ways. Firms need to respond to such requests by evaluating their CSP in order to hopefully advertise their inclusion in one of these sustainable indices. Moreover, responsible, or ethical investors are looking for companies that have been evaluated by recognized benchmarks in order to select the ones into which to invest their money. In fact, the increase in socially responsible investment funds is a key factor driving the increase of CSP indices.

Socially responsible investment funds had reached around $30 trillion in 2018, and are still rising. Just to give an idea of how big this number is, we may consider that this is equivalent to the GDP of the United States and China combined. Responsible companies are entering a competition when evaluated in order to attract responsible investments. Another factor driving the increase of CSP indices is the fact that all these different indices have been created using a different measurement method. Given the fact that CSP has no universally agreed definition, there is also no universally agreed standard of measurement. We, therefore, end up with a situation where some companies may perform better in one index compared to another, creating confusion in the eyes of various stakeholders. Although there is no agreement on one specific type of measurement, we can at least review the different methodologies that have been used for index construction and decide which methodology might be better.

Currently, there are two main construction methods as highlighted by Fowler and Hope in their 2017 paper: the negative screening and the positive screening approach. The negative screening is the most basic approach and applies a negative screen that excludes companies which operate in areas that are deemed unethical, such as tobacco, alcohol, nuclear energy, weapons, coal, and so forth. Examples of such indices which apply a negative screen is the FTSE4Good Index. The second method, the positive

screening, does not exclude any industry. So, all companies are being evaluated and are ranked according to their performance. Only the best performers are included in the index. Sometimes an index might include the best companies per industry or across all industries. Examples of such indices are the Dow Jones Sustainability Index, and the Ethibel Index. Currently, more and more indices are moving towards the positive screening method in order to be more inclusive and include any company from any industry.

These Indices can have a huge impact on the financial performance of a company. For example, back in 2006, Coca-Cola was attacked by the media due to some concerns about its labor and environmental practices in the developing world. As a result, KLD removed Coca-Cola from its social index. Subsequently, the largest US retirement fund sold more than 50 million shares since Coca-Cola was no longer considered a sustainable company. In the end, Coca-Cola share price fell significantly, and the sales of Coca-Cola around the world fell as well. This is an example of how the inclusion in or exclusion from an index can have a great impact on the financial performance of a company.

To recap, indices can influence the reputation and financial performance of the company. They can even influence consumers, activists and employees who are interested in the social performance of a company but can be misled by erroneous or badly constructed metrics. In addition, ethical investors who are interested in investing in sustainable companies usually check these indices in order to decide which companies to invest in. For example, KLD claims that more than $10 billion is invested in funds based on their ratings. If these ratings are not reliable, then obviously there is fund mis allocation.

Finally, ratings also influence academic research, since they offer a measurement of CSP which is used in statistical analysis to examine, for example, the relationship between social and financial performance. If CSP is not accurately measured, then this relationship might be either overestimated or underestimated.

In conclusion, the methodology employed to measure CSP is of crucial importance in order to have meaningful measurement. However, in order to have credibility and reliability in the methodology, it is important to be transparent and use metrics of performance that are as objective as possible. Between the two main methodologies that are currently used in CSP index construction, although the most basic one is the negative screening, more and more indices are striving to be inclusive and move towards the positive screening method.

References:

1. Abrams, F.W. 1951. “Management’s Responsibilities in a Complex World.” Harvard Business Review 29, no. 3, pp. 29–30.
2. Aguinis, H., and G. Ante. 2012. “What We Know and Don’t Know about Corporate Social Responsibility: A Review and Research Agenda.” Journal of Management 38, no. 4, p. 933.

NAMANGAN VILOYATIDA IJTIMOIY ISHCHI FAOLIYATINI TASHKIL ETISH VA UNI RIVOJLANTIRISH (YANGIQORGON TUMANI MISOLIDA)

Qozoqov Sobirjon Zokirjonovich,
o'qituvchi
Namangan davlat universiteti

To'xtasinov Sodig'jon Latifjon o'g'li,
talaba
Namangan davlat universiteti
O'zbekiston, Namangan

Annotatsiya: Maqolada Yangiqorgon tunani ijtimoiy ish sohasidagi yangiliklar, bu borada amalga oshirilayotgan tub islohotlar onalar va bolalar huquqi misolida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy ish, onalar va bolalar huquqi, aholining turli qatlamlari, differensial yondoshish, zamonaviy ijtimoiy himoya tizimi.

O'zbekistondagi islohotlar sharoitida ijtimoiy ish xodimining faoliyatini tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Chunki, jamiyatda ijtimoiy ish faoliyatining ona va bola huquqi masalalariga alohida e'tibor berilishi lozim. Bu esa, ijtimoiy ish faoliyatini keng tarmoqli faoliyatini anglatib, unga shaxslararo munosabatlar, odob, ahloq, boshqaruv, halollik va boshqalarni kiritamiz. Shuning uchun ijtimoiy ish faoliyatini o'rganish jarayonida ona va bola huquqini o'rganish muhim ahamiyatni kasb etadi. Sababi, u ijtimoiy ishning umumiy tushunchalariga asoslanib, jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlarni o'z ichiga qamrab oladi. Shuning uchun ham ona va bola huquqini o'rganish doirasida ilmiy izlanishlar olib borish belgilangan bo'lib, tadqiqotdan ko'zlangan maqsad O'zbekistondagi islohotlar sharoitida ona va bola huquqining ijtimoiy jihatlarini ilmiy tahlil etish hisoblanadi.

O'zbekistondagi islohotlar sharoitida ona va bola huquqining ijtimoiy jihatlarini o'rganishning dolzarbligi qator ob'ektiv sabablar bilan xarakterlanadi. Birinchidan, mazkur muammoni O'zbekiston hududida Ijtimoiy ish fani doirasida kam o'rganilganligi ona va bola huquqini tadqiq etishga chorlaydi. Ikkinchidan, tadqiqot natijalari O'zbekistondagi ona va bola huquqini shakllantirishda qo'shimcha chora-tadbirlar ishlab chiqish uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Uchinchidan, izlanish doirasida ona va bola huquqini o'rganish, mohiyatini tahlil qilish, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar davrida ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning istiqbolli yo'nalishlarini belgilash imkonini beradi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar kuchli ijtimoiy muhitni shaklantirishni toqazo etmoqda. Ayniqsa, ona va bola huquqini ta'minlashda ijtimoiy himoya tizimi muhim ega. Ijtimoiy himoya — keng ma'noda mamlakat aholisini

ijtimoiy va moddiy muhofaza qilinishini ta'minlaydigan hamda jamiyatda qaror topgan huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy chora-tadbirlar majmui[23]. Boshqacha aytganda, davlat va jamiyatning yoshi, salomatligi, ijtimoiy ahvoli, tirikchilik vositalari bilan yetarli ta'minlanmagani tufayli ko'makka muhtoj fuqarolar to'g'risidagi g'amxo'rligini anglatadi.

Kuchli ijtimoiy siyosat deganda –har bir fuqarosi millati, dini va e'tiqodidan qat'iy nazar shaxs sifatida shakllanishi, o'z qobiliyatini namoyon etishi, hayotini yanada farovon, munosib, ma'naviy boyroq qilishi uchun zarur sharoitlarni yaratishga qaratilgan aholini ijtimoiy himoyalash bo'yicha ijtimoiy kafolat va choralarning ta'minlanishi tushuniladi[24]. Fuqarolarga natijali ijtimoiy ko'makni ko'rsatish imkonini beruvchi aholini ijtimoiy himoyalash tizimining vujudga kelishi, ijtimoiy siyosatning tabiiy yutuqlaridan bo'lib hisoblanadi. Mustaqillik yillari mobaynida mavjud real iqtisodiy va demografik vaziyatni inobatga olgan holda bozor iqtisodiyoti sari bosqichma bosqich o'tish asnosida aholini ijtimoiy himoyalash mexanizmi yaratildi. Dastlabki bosqichlarida bu barcha aholini ijtimoiy himoyalanishini ta'minlovchi yo'li bo'lib, u o'z o'rnida insonlar hayoti darajasining keskin ravishda tushib ketishini oldini olish, mamlakatda turғunlikni saqlab qolish imkoniyatini berdi. Islohotlarning chuqurlashib borishi barobarida aholiga manzilli yordam ko'rsatilishiga katta e'tibor qaratildi. Barcha nafaqa va yordam turlari oilalarga berila boshlandi, bunda asosiy e'tibor kam ta'minlangan oilalar, qariyalar va bolalarga qaratildi. Aholining turli qatlamlariga differensial yondoshish zamonaviy ijtimoiy himoya tizimining o'ziga xos tomonlaridan biridir. Yangiqo'rg'on tumanida ijtimoiy himoya tizimi rivojlanishining zamonaviy bosqichi barqaror iqtisodiy o'sish, aholi hayoti tarzining sifat jihatidan yaxshilanilishiga asoslangan.

Hozirgi davrda aholining bandligini va xususan tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish orqali iqtisodiy faolligini rivojlanishi ijtimoiy himoyalashning asosi bo'lib xizmat qiladi. Mamlakat ijtimoiy siyosatining yana bir yutuqlaridan bo'lib, ijtimoiy xizmat ko'rsatish tizimining vujudga kelishi, aholi bilan ishlashda fuqarolarga natijali ijtimoiy ko'mak ko'rsatish imkonini beruvchi zamoaviy usul va texnologiyalardan keng foydalanish hisoblanadi. Mahalliy o'zini boshqarish organlari – xokimiyatlarda hududiy ijtimoiy xizmatlarni ko'rsatish, ijtimoiy ish, ijtimoiy pedagogika va amaliy psixologiya sohasida mutaxassislarni tayyorlash tizimining tashkil topishi va rivojlantirilishi barobarida aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatish imkoniyati ortib boraverdi. Zamonaviy Yangiqorg'on sharoitida aholiga ijtimoiy xizmat ko'rsatish tizimi alohida shaxslar, oila yoki guruhlarning moslashuvi, ijtimoiy reabilitatsiyasiga yo'naltirilgan ijtimoiy-gumanistik faoliyatning ma'lum bir uslubi tizimi sifatida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar sharoitida Yangiqo'rg'on tumanida yordamga muhtoj fuqarolarning ko'mak olishi uchun xizmat qiladigan yangi ijtimoiy muassalar tizimini yaratish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bunday muassasalar tarkibiga turli toifadagi fuqarolarga ijtimoiy xizmat ko'rsatish markazlari, aholiga psixologik yordam ko'rsatish markazlari, voyaga yetmaganlar uchun ijtimoiy-

[23] https://uz.wikipedia.org/wiki/Ijtimoiy_himoya
[24] http://hozir.org/aholini-ijtimoiy-himoyalash-va-millatlararo-totuvlikning-musta.html

reabilitatsiya markazlari, oila, ayollar va bolalarga ijtimoiy yordam ko'rsatish bo'yicha hududiy markazlar va boshqalar kiradi.

Ijtimoiy jihatdan vakolatlarga ega bo'lish dinamikasi insonning tavsifi u yashayotgan sharoit kontekstidan ayri bo'lishi mumkin emasligini taqozo etadi. Inson hulqi va uning o'ziga xos xususiyatlari boshqa insonlarning ijtimoiy faollikdagi xulqi va xususiyatlari bilan bog'liq. O'z-o'zini band qilgan aholiga soliq imtiyozlarining berilishi, ko'plab cheklovlarning bekor qilinishi natijasida 500 ming nafar insonning rasmiy bandligi ta'minlandi[25]. Bu ham mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning natijasi hisoblanadi.

Professional sifatida ijtimoiy ish xodimlari, o'zlarining "madaniy ko'zgu"lari doirasidagina ishlashlariga haqlari yo'q, biroq tanqidiy va tahliliy yondoshuvlardan foydalangan holda qadriyatlar tizimi, ijtimoiy deviatsiya va ijtimoiy muammolarni inobatga olishga majburdirlar. Barcha toifadagi ijtimoiy ishchilarning kasbiy ixtisosligi ulardan reallikni boshdan kechirish va talqin etishning turli xil usullari haqida muntazam fikr yuritishlari va ongli munosabatda bo'lishlarini talab etadi.

Har qanday ijtimoiy ishchining, ijtimoiy siyosatchi yoki tadqiqotchining jiddiy vazifalaridan biri, bu nazariy va amaliy bilimlarni oshirish maqsadida izlanish va muntazam ravishda o'z dunyoqarashini kengaytirish, haqiqatning ortida nima turganligini o'rganishga nisbatan intilishidir. Faqat shu yo'l bilangina muammo kompleksini tushunishning yangi vositalarini egallab borish mumkin. Bu esa, o'z o'rnida ijtimoiy ishda strategiyaning belgilanishiga yordam beradi. Ijtimoiy ishning alohida ijtimoiy institut sifatida shakllanishi jamiyatning tarixan rivojlanishi, ijtimoiy tuzilmaning va ijtimoiy kichik tizimlarning o'zgarishi bilan shartlangandir. Urug'doshlik munosabatlari hukmronlik qilgan davrlarda ijtimoiy harakatlar bir-biriga qorishiq bo'lib, u ham amaliy, ham taomil xususiyatga ega bo'ldi. Shuning uchun ham an'anaviy madaniyat jamiyat a'zolaridan doimo yozilmagan qonun-qoidalarda e'tirof etilgan, nasliy jamoa me'yorlari va qadriyatlariga muvofiq ravishda ijtimoiy tartibni saqlab qolishga yo'naltirilgan harakatlarni talab qiladi. Jamiyatning keyingi rivojlanishida ijtimoiylashuv va ijtimoiy ko'mak funksiyalarini oila o'z zimmasiga oladi, keyinchalik esa maxsus ijtimoiy institutlar zimmasiga o'tadi. Mamlakatimizda aholi bandligini ta'minlash ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biri, xalq turmush darajasi va sifatini yuksaltirishning muhim sharti sifatida belgilangan. Bo'sh ish o'rinlari yarmarkalarini tashkil qilish ham mehnat bozoridagi ta'sirchan siyosatning muhim uslubi sanaladi. Bundan maqsad ish izlovchilarni taklif etilayotgan bo'sh joylar bilan tanishtirish, shuningdek, ularga mehnat bozori, mavjud bo'sh ish o'rinlari va yangi kasbga o'qitish to'g'risida to'liq ma'lumot berishdan iborat. Chorak asrlik mustaqil taraqqiyotimiz davrida mamlakatimizda inson hayotini yaxlitlash, uning qulay turmush sharoitlarini yaratish maqsadida ulkan ishlar amalga oshirildi. Demokratik fuqarolik jamiyatini barpo etish, bunda aholini ijtimoiy himoya qilish, uning sog'lig'ini kafolatlash yo'nalishida jahon va milliy tajribaga asoslangan holda yaxlit tizim yaratildi. O'tgan davr mobaynida O'zbekiston sobiq Ittifoqdan meros bo'lib qolgan tizimlashmagan, umumiy shaklga ega bo'lgan ijtimoiy himoya tizimini tubdan yaxshilab, tizimli, manzilli xarakterga ega bo'lgan va ko'lami bo'yicha

[25] Ш. Мирзиёев "Олий Мажлисга Мурожаатномаси" https://president.uz/uz/lists/view/4057

aholining barcha qatlamlarini har tomonlama himoyalashni tashkil etishga qaratilgan takomillashgan tizimni joriy etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Zokirovich Q. S. Social factors of entrepreneurship support in Uzbekistan //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 4. – С. 1502-1507.
2. Козоков С. З. ЎЗБЕКИСТОНДА ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ ҚЎЛЛАБ-ҚУВВАТЛАШНИНГ ИЖТИМОИЙ КЎРСАТКИЧЛАРИ //Журнал Социальных Исследований. – 2020. – Т. 3. – №. 2.
3. Козоков С. З. ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИКНИНГ ЖАМИЯТ ТАРАҚҚИЁТИГА ТАЪСИРИ //Журнал Социальных Исследований. – 2020. – Т. 3. – №. 1.
4. Sobirjon Q. FAMILIAL BUSINESS AND ITS INFLUENCE ON THE DEVILOPMENT OF THE SOCIETY //Ижтимоий фанлар. – 2020. – Т. 1. – №. 3.
5. Makhkamov K. O. The need to develop the historical consciousness of youth in Uzbekistan //Учёный XXI века. – 2020. – №. 1 (60). – С. 44-49.
6. Makkamov K. O. Historical Consciousness: As the Basis of National Social Memory //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY. – 2021. – Т. 2. – №. 10. – С. 41-45.
7. Sodirjonov M. M. On the coverage of ethnic processes in the information space //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2020. – Т. 9. – №. 6. – С. 165-171.
8. Sodirjonov M. M. Ethnosociological factors of social transformation in modern uzbekistan //Актуальные вопросы формирования и развития научного пространства. – 2020. – С. 27-34.
9. Содиржонов М. М. БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИНИНГ ЭТНИК МУҲИТГА ТАЪСИРИ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР //Журнал Социальных Исследований. – 2020. – Т. 3. – №. 6.
10. Содирджонов М. М. Мониторинг вопросов исследования человеческого капитала в этносоциальных процессах и социальные тенденции //Социальная политика и социальное партнерство. – 2021. – №. 6. – С. 447-458.
11. Содирджонов М. М. Изучение проблем человеческого капитала в этносоциологических процессах //В поисках социальной истины. – 2021. – С. 59-69.

BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTINING XALQARO BOLALARNI HIMOYA QILISH JAMG‘ARMASI YUNISEFNI TASHKIL TOPISH TARIXI, TUZILISHI VA VAZIFALARI

Zaitov E.X.
“Ijtimoiy ish” kafedrasi dotsenti,
Sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
O’zbekiston Milliy Universiteti

Abduvositova M.Yo.
“Ijtimoiy ish” kafedrasi II bosqich magistratura talabasi
O’zbekiston Milliy Universiteti
O’zbekiston, Toshkent

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro bolalarni himoya qilish jamg‘armasi – YUNISEF 1946 yil 11 dekabrda, BMT Bosh Assambleyasi qarori bilan bolalarga, shu jumladan, Ikkinchi jahon urushidan aziyat chekkanlarga yordam berish maqsadida vaqtinchalik tashkilot sifatida tuzilgan edi. 1953 yildan boshlab ushbu jamg‘arma BMTda doimiy faoliyat ko‘rsatishni boshladi.

YUNISEF bolalarga “rivojlanayotgan mamlakatlarda yuz millionlab bolalar yashaydigan ahvolni” yaxshilashga yordam beradigan doimiy tashkilotdir.

YUNISEF bolalarning sog’liqni saqlash, oilada g‘amxo‘rlik qilish huquqi, bolalikdan ta’lim olish huquqi, inklyuziv ta’lim olish huquqi, OIVsiz tug’ilish huquqi, farovonlik huquqi, ijtimoiy himoya qilish huquqlari bilan shug‘urlanib kelmoqda.

Ona sayyoramizning qaysi burchagida chaqaloq dunyoga kelmasin, murg‘ak inson kattalar singari o‘z huquqlariga ega bo‘ladi. Bu “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiya va unga asosan turli mamlakatlarda qabul qilingan shu yo‘nalishdagi qonunlarda belgilab berilgan huquqlar turkumidir. “Bola huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiya BMT bosh Assambleyasining 1989 yil 20 noyabrdagi 44/25-qarori bilan qabul qilingan va 1990 yil 2 sentabrda 49-moddaga muvofiq kuchga kirgan bo‘lsa, bugungi kunga kelib u 54-moddani o‘z ichiga qamrab oladi. “Ushbu Konvensiyaning inglizcha, arabcha, ispancha, xitoycha, ruscha va fransuzcha asl nusxasi matnlari teng bir xillikka ega bo‘lib, saqlab qo‘yish uchun Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh kotibiga topshiriladi”[1]. O‘zbekiston mazkur Konvensiyaga O‘zR Yuqori Kengashining 1992 yil 9 dekabrda N 757-XII Qaroriga muvofiq qo‘shildi va 1994 yil 29 iyuldan kuchga kirdi. Shu o‘rinda ta’kidlash o‘rinliki, bu Konvensiya respublikamiz qo‘shilgan ilk Xalqaro-huquqiy hujjatlardan biri edi.

YUNISEFning asosiy faoliyati 192 mamlakat va hududlarda amalga oshiriladi. Uning 150 dan ortiq filiali, bosh qarorgohi va boshqa vakolatxonalari, shuningdek, 34 ta milliy qo‘mita tarmog‘i bor. YUNISEF missiyasini qabul qiluvchi davlatlar bilan

[1] Қаранг: “Бола ҳуқуқлари тўғрисида”ги Конвенция. –Тошкент: Ўзбекистон болалар жамғармаси. –Б.47.

hamkorlikda ishlab chiqilgan dasturlarni amalga oshiradi. Yetti mintaqaviy ofis esa turli mamlakatlardagi ofislarga kerak bo‘lganda texnik yordam ko‘rsatadi.

YUNISEF hukumatlar va homiylar hissasi asosida ishlaydi. Hukumatlar tashkilot ehtiyojlarining uchdan ikki qismini ta’minlasa, qolgan qismini milliy qo‘mitalar orqali xususiy guruhlar va shaxslar beradi. YUNISEF daromadining taxminan 92 foizi dasturiy xizmatlarga ajratilgan. YUNISEF dasturlari bolalar salomatligi va farovonligini oshirishga qaratilgan xizmatlarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan. YUNISEF 1965 yilda tinchlik bo‘yicha Nobel mukofotiga, 1989 yilda Indira Gandi mukofotiga, 2006 yilda Asturias shahzodasi mukofotiga sazovor bo‘lgan.

YUNISEF ta’minot ofisi Kopengagenda joylashgan. Vaksinalar, OIVga chalingan bolalar va onalarga antiretrovirus dorilar, oziq-ovqat qo‘shimchalari, favqulodda holatlar uchun uylar qurish va oilalarni birlashtirish, o‘quv materiallari kabi muhim vositalarni tarqatishda asosiy o‘rinni egallaydi. 36 kishilik ijroiya kengashi tashkilot siyosatini belgilaydi, dasturlarni tasdiqlaydi, ma’muriy va moliyaviy rejalarni nazorat qiladi. Ijroiya kengashi BMTning iqtisodiy va ijtimoiy kengashi tomonidan uch yillik muddatga saylanadigan hukumat vakillaridan iborat bo‘ladi.

Tashkilotning roli har bir hududda yashash sharoitlarini hisobga olgan holda tegishli mintaqaviy va milliy dasturlar yordamida bolalarning huquqlarini himoya qilish, ularning to‘liq va uyg‘un rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdan iborat.

YUNISEFning vazifalariga quyidagilar kiradi:

- ijtimoiy adolatni ta’minlash, har qanday bolaga, qaysi ijtimoiy guruhga mansubligidan qat’iy nazar sifatli ta’lim berish;
- arzon tibbiy yordam va ovqatlanishni ta’minlash;
- OIV bilan kasallangan bolalarga, o‘smirlarga va ayollarga tibbiy va huquqiy yordam ko‘rsatish;
- JSST, Jahon banki, Vaksinatsiya va immunizatsiya bo‘yicha global alyans (VIGA), davlat idoralari, fondlar, kasalxonalar, tadqiqot institutlari bilan birga YUNISEF missiyalarini amalga oshirish;
- BMTning Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasiga rioya qilish bo‘yicha xabardorlik tadbirlarini o‘tkazish;
- sog‘liqni saqlash idoralariga milliy emlash rejalarini amalga oshirishda yordam berish;
- rivojlanayotgan mamlakatlarga vaksinalar va dori-darmonlarni etkazib berishni tashkil qilish, vaksinalarni mustaqil sotib olish tartibini nazorat qilish;
- tabiiy ofatlar, harbiy harakatlar yoki boshqa holatlar natijasida bolalar to‘liq rivojlanishi uchun zarur sharoitlarga ega bo‘lmagan hududlarga gumanitar yordamlar ajratish.

YUNISEF bolalarning sog‘lom rivojlanishi, huquqlarini hurmat qilinishi va ularning salohiyatini ochib berish bo‘yicha strategik rejalarni amalga oshirish uchun ixtisoslashgan tashkilotlar va hukumatlar bilan hamkorlik qiladi.

YUNISEF ko‘proq e’tibor qaratadigan jixatlarni ko‘rib chiqsak.

1. Salomatlik va ovqatlanish

YUNISEF rivojlanishning dastlabki bosqichlarida bolalarning to‘liq sog‘lig‘iga hissa qo‘shadigan ko‘krak suti bilan boqishni targ‘ib qiladi. Muvozanatli ovqatlanish,

yetarli tibbiy yordam haqida g‘amxo‘rlik qiladi, arzon qo‘shimcha oziq-ovqat, boyitilgan qo‘shimchalarni tarqatishda yordam beradi.

2. Bolalarni himoya qilish

YUNISEF himoya qilishning uchta asosiy prinsipini qo‘llab-quvvatlaydi:

- ota-onalarning yoki bolalarga vasiylik qiluvchi javobgar shaxslarning g‘amxo‘rligi;
- bolaga nisbatan axloqiy me’yorlar va qadriyatlarga rioya qilish, jamiyat tomonidan qo‘llab-quvvatlanish;
- yuridik va ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatishni tartibga soluvchi qonunlar, huquqiy normalarning bajarilishi;

Bolalarni ekspluatatsiya va zo‘ravonlikdan himoya qilishga qaratilgan barcha dasturlar ushbu tamoyillarni hisobga oladi.

3. Iqtisodiyot va ijtimoiy siyosat:

- ijtimoiy ta’minotni takomillashtirish, kelajakda bolalarning to‘laqonli rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi qashshoqlikni kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar majmuasini ishlab chiqadi;
- jins, ijtimoiy kelib chiqish, irqiy, geografik jihatdan kamsitishga qarshi kurash olib boradi;
- ijtimoiy dasturlarni etarli miqdorda davlat tomonidan moliyalashtirilishini nazorat qiladi.

4. Ta’lim.

Har bir bola bepul o‘rta ta’lim olish huquqiga ega bo‘lishi kerak. Ijtimoiy mavqeidan, jinsidan qat’iy nazar, barcha bolalar uchun ta’lim olish imkoniyatiga alohida e’tibor qaratadi. YUNISEF ta’lim standartlarini oshirishga, ta’lim dasturlariga sarmoyalarni ko‘paytirishga yordam beradi. Muvaffaqiyatli iqtisodiy rivojlanish garovi sifatida bolalarga ta’lim berish uchun rivojlanayotgan mamlakatlarga yordam beradi.

5. OIV/OITS.

Yoshlarning kengroq auditoriyasini OIV profilaktikasi bo‘yicha o‘quv dasturlariga jalb qilish. Yoshlarga OIV-infeksiyasidan, ayniqsa xavf ostida bo‘lgan o‘spirinlardan himoya qilish imkoniyatiga ega bo‘lishlari uchun ma’lumotlardan bepul foydalanish, anonim maslahat, ixtiyoriy test, tibbiy xizmatlarni taqdim etadi.

6. Bolalikning erta rivojlanishi.

YUNISEF bolalarni maktabgacha va maktab davrlariga tayyorlashda yordam beradi, yordamga muhtoj guruhlarga e’tibor beradi, shuningdek davlat organlari, manfaatdor tashkilotlar ko‘magida bolalarni erta rivojlanish tamoyillarini mavjud ta’lim standartlariga singdiradi.

7. Dalillarga asoslangan siyosatni ishlab chiqish.

Vazifalarini samarali bajarish uchun YUNISEF rejalashtirish, baholash, dalillarga asoslangan siyosatni qabul qilishga yordam beradigan jarayonlarni monitoring qilishni amalga oshiradi.

8. Favqulodda vaziyatlar.

YUNISEF o‘zining mintaqaviy vakolatxonalari orqali bolalar tabiiy ofatlar yoki harbiy mojarolarga duchor bo‘lgan mamlakatlarga gumanitar yordam ko‘rsatadi. Shuningdek, bu tabiiy ofatlar xavfi yuqori bo‘lgan mamlakatlarning bolalarning

farovonligiga ta'sir qiluvchi nostandart, favqulodda vaziyatlarga javob berishga tayyorligini oshiradi.

1965 yilda BMT dunyo va xalqlar o'rtasidagi birodarlikni kuchaytirishdagi faol roli uchun to'rtinchi marta tinchlik bo'yicha Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi. Uni YUNISEF olgan. Ushbu mukofot fondning bolalar huquqlarini himoya qilishdagi muhim rolini e'tirof etish bo'ldi. Dastlab «ahamiyatsiz muammolar» bilan shug'ullanadigan YUNISEF vaqtinchalik asosda favqulodda ehtiyojlarni qondirish va urushdan keyingi Yevropadagi ko'plab yordamga muhtoj bolalar duch kelgan inqirozli vaziyatni engish uchun tuzilgan bu tashkilot, hozirda "dunyoning vijdoni"ga aylandi[26].

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, YUNISEFga a'zo bo'ldi va u bilan yaqin hamkorlik o'rnatdi. Jamg'arma tomonidan bolalarni immunizatsiya qilish, boshlang'ich maktab o'quvchilarini oziq-ovqat va ichimlik suv bilan ta'minlash vaksinalar yetkazib berish bo'yicha uzoq muddatli dasturlar, Orolbo'yi aholisiga yordam ko'rsatish yuzasidan maxsus dastur, "Orol dengizi: mintaqaviy va ekologik yordam loyihasi" ishlab chiqilgan[27].

BMT yetakchi davlatlar dunyodagi ko'plab global va mahalliy muammolarni hal qilish yo'llarini topadigan noyob platformadir. Tashkilot davlat rahbarlari kelishib, milliy suverenitetga ta'sir qilmasdan, tashkilotning barcha a'zolariga mos keladigan qaror qabul qilishlari mumkin bo'lgan tashkilot hisoblanadi.

YUNISEF bolalarning sog'liqni saqlash, oilada g'amxo'rlik qilish huquqi, bolalikdan ta'lim olish huquqi, inklyuziv ta'lim olish huquqi, OIVsiz tug'ilish huquqi, farovonlik huquqi, ijtimoiy himoya qilish huquqlari bilan shug'urlanib kelayotgan tashkilot hisoblanadi. Ushbu tashkilot dunyo boalarini xar ta'mondan qo'llab-quvvatlab ularning qonuniy huquq va majburiyatlarini ta'minlashga ko'maklashib kelayotgan xalqaro tashkilot sifatida samarali faoliyat olib bormoqda.

Xulosa o'rinda ta'kidlash lozimki, bola huquqlarini ta'minlash hozirga davrning global muammolaridan biri bo'lib, uni hal etish bilan bog'liq masalalar jahon hamjamiyatning doimiy diqqat-e'tiborida turibdi. Bu bejiz emas, chunki yosh avlod jamiyat taraqqiyoti va istiqbolini ta'minlovchi yetakchi kuch hisoblanadi. Bola huquqlarini xalqaro miqyosda himoya qilish, ta'minlash davlatlar va xalqaro tashkilotlarning o'zaro hamjihatlikdagi sa'y-harakaktlar tizimidan iboratdir. Mamlakatimizda har bir bolaning huquqlari, erkinliklari va manfaatlari qonuniy himoya qilinishiga qaramay, afsuski, obyektiv va subyektiv sabablarga ko'ra, ayrim oilalarda bolalarning barcha tadbirlardagi teng huquqli ishtiroki ta'minlanmaydi. Bu esa, tabiiy ravishda bolaning ma'naviy-ruhiy olamiga ta'sir ko'rsatib, uning to'laqonli shaxs sifatida shakllanishiga to'siqlik qiladi. Aynan mana shu jihatlardan kelib chiqib, birinchidan bolalikni ijtimoiy muhofaza qilish borasida yaratilgan huquqiy jihatlarini to'g'ri anglagan holda bolalarga nisbatan samimiy munosabatda bo'lish. Ikkinchidan, bolalarga nisbatan xavfli xolatlarni aniqlay bilish, ulardan saqlanish va bunday holatlarda o'zlarini qanday tutishlari lozimligi xususida bilim berish. Uchinchidan, bolalar o'zlarini erkin ifodalashlari va ishtirok etishlari uchun xavfsiz va ijobiy muhit yaratish. To'rtinchidan, har bir ota-onalar huquqiy ong va huquqiy madaniyatni

[26] https://daryo.uz/2019/12/13/dunyoning-vijdoni-yunisef-tashkiloti-73-yoshda

[27] "Birlashgan millatlar tashkilotining bolalar jamg'armasi" O'zME. B-harfi Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil

oshirish. Beshinchidan, bolalarning ta'lim-tarbiyasiga milliy qadriyatlar asnosida olib borish maqsadaga muvofiq.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. "Бола ҳуқуқлари тўғрисида"ги Конвенция. –Тошкент: Ўзбекистон болалар жамғармаси. –Б.47.

2. https://daryo.uz/2019/12/13/dunyoning-vijdoni-yunisef-tashkiloti-73-yoshda

3. "Birlashgan millatlar tashkilotining bolalar jamg'armasi" O'zME. B-harfi Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.

4. Zaitov E. K., Teshayev D. M. Family Conflict and Divorce as A Social Problem //Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences. – 2022. – Т. 5. – С. 1-5.

5. ZAITOV E. Retrospective Approach to Scientific Researches on "Orphan hood" at Different Periods //ECLSS Online 2020a. – 2020. – С. 103.

6. Zaitov E. K., Abdukhalilov A. A. Opportunities to improve the system of social protection of graduates of institutional institutions in Uzbekistan //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – Т. 11. – №. 1. – С. 1349-1360.

7. Zaitov E. X., Isaxonov J. A. The Main Directions Of Solving The Main Problems Of Young Families In Modern Conditions //The American Journal of Interdisciplinary Innovations Research. – 2021. – Т. 3. – №. 03. – С. 70-74.

8. ZAITOV E. K. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO SOCIAL WORK WITH DEVIANT YOUTH PRONE TO HARMFUL HABITS //THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука. – 2021. – №. 12. – С. 1067-1069.

9. Zaitov E. K., Chorieva D. A. Employees of Social Services in Uzbekistan and Their Functions //Eurasian Journal of Research, Development and Innovation. – 2022. – Т. 6. – С. 1-5.

10. Zaitov E. X. et al. "Social monitoring" as a component of the social protection system in the postinstitutional adaptation period //Journal of Critical Reviews. – 2020. – Т. 7. – №. 5. – С. 827-831.

11. Kholmamatovich Z. E. et al. THE ROLE OF GUARDIANSHIP AND TRUSTEESHIP IN THE SOCIAL PROTECTION OF THE INTERESTS OF SOCIALLY ORPHANED CHILDREN //International Engineering Journal For Research & Development. – 2021. – Т. 6. – №. 2. – С. 2-2.

12. Заитов Э. Х. ИНСТИТУЦИОНАЛ МУАССАСА БИТИРУВЧИЛАРИНИ ЖАМИЯТГА ИЖТИМОИЙЛАШУВИНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ //Журнал Социальных Исследований. – 2020. – №. SPECIAL 1.

13. Xolmamatovich Z. E., Baxodirqizi Z. S. The Socio-Economic Essence of the Pension Provision System and its Role in the System of Social Protection of the Population //CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 74-76.

14. E. Kh. Zaitov, V.A. Fayzullaeva. Theoretical basis of employment of population in Uzbekistan. Asian Journal of Multidimensional Research. – 2022. – T.11. – №. 2. – P. 133-138.

АСПАП ЖАСАУ САЛАСЫНДА ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДЕ ӨЗДІГІНЕН ДИАГНОСТИКАЛАУ ЖҮЙЕСІ БАР ЖЫЛДАМ АУЫСАТЫН ҚЫСЫМНЫҢ ПЬЕЗОЭЛЕКТРЛІК ДАТЧИГІН ҚОЛДАНУДЫ ЗЕРТТЕУ ЖӘНЕ ТАЛДАУ

Abylgazinova Sana
Магистрант
Казахский национальный исследовательский
технический университет им. К.И. Сатпаева

Андатпа. Бұл мақалада жылдам өзгеретін қысымның пьезоэлектрлік датчигінің аспап жасау саласында және әртүрлі технологиялық жүйелерде қолдануын зерттеу мен талдау қарастырылған. Материалдың жалпы сипаттамасы – пьезоэлектрлік жоғары қысымды датчиктін өздігінен диагностикалау жүйесін іске асыру. Зерттеудің мақсаты - аспап жасау саласында, сондай-ақ қолдануда ірі жобаларды жүзеге асыру үшін өздігінен диагностикалау жүйесі бар жылдам өзгеретін қысымның пьезоэлектрлік датчигінің басқа ұқсас датчиктермен өзара әрекеттесуін анықтау. Мақалада пьезоэлектрлік түрлендіргіштердің мақсаттары мен конфигурациялары қарастырылады. Пьезоэлектрлік датчигін құрылымдық талдау, аналитикалық әдістер, сандық әдістер сияқты талдау әдістеріне ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, пьезоэлектрлік датчиктерінің гетерогенді сезімтал элементтерінің ерекшеліктері көрсетілген. Мақала сығымдау және қысымның өзгеруі кезінде сенсорды түрлендіру функциясын егжей-тегжейлі талдауға арналған.

Біз білетіндей, өзін-өзі диагностикалау жүйесі бар жоғары жылдамдықтағы қысымның пьезоэлектрлік датчиктері пьезоэлектрлік принцип бойынша жұмыс істейді, ал пьезоэлектрлік материалдар монокристалды кварцтан немесе жасанды пъезокерамиктен жасалған. Кварц табиғатта қол жетімді минерал болып табылады, сондықтан мұндай пьезоэлектрлік түрлендіргіштер, әдетте, арзан болады. Турмалин – кварцтың жартылай бағалы формасы, субмикросекундтық сезімталдыққа ие және өте жылдам өтпелі кезеңдерді өлшеу кезінде пайдалы. Ол жақсы сызықты да, төмен температура сезімталдығын да қамтамасыз ете алады. Мұндай құрылғылар жоғары дәлдікті өлшеу үшін қолданылады және құны жоғары. Пьезоэлектрлік датчик келесідей физикалық шамаларды өлшейді: үдеу және қысым. Қысым сенсоры немесе пьезометриялық сенсор және үдеулер бірдей пьезоэлектрлік принцип бойынша жұмыс істейді.

Олардың арасындағы айырмашылық сезімтал элементке әсер ету нұсқасында жатыр.

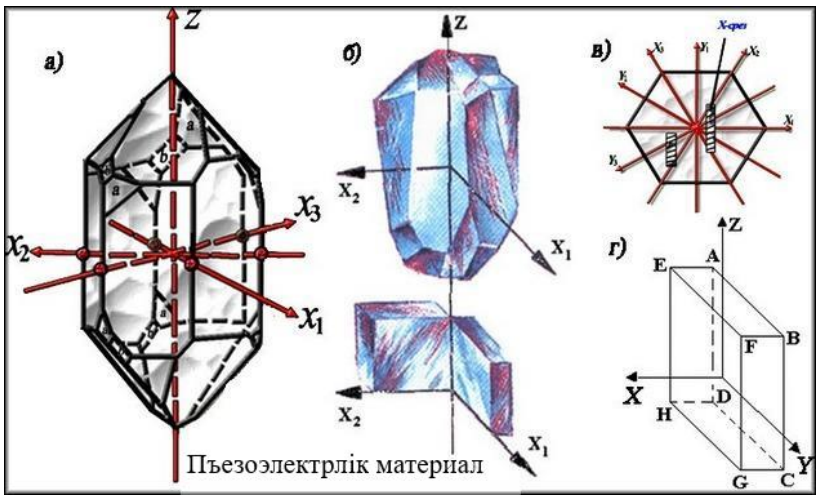

Сурет 1 – Пъезоэлектрлік материал (монокристал)

Әрі қарай өздігінен диагностикалау жүйесі бар жылдам ауысатын қысымның пьезоэлектрлік датчигін қандай салаларда, қалай қолданатынымызға талдау жасаймыз. Одан бұрын дәл осы ПД-тың техникалық сипаттамасы мен артықшылығын қарастырып кетсек.

- Әлсіз сигналдарды қысқа уақыт аралығында анықтауды қамтамасыз ететін жоғары жиілікті сипаттама.
- Жоғары өтпелі сипаттама – микросекундтардағы оқиғаларды анықтай алады, сонымен қатар сызықтық шығыс сигналын бере алады.
- Электрондық схемамен өлшенетін жоғары қуат.
- Шағын өлшемдер және берік дизайн.

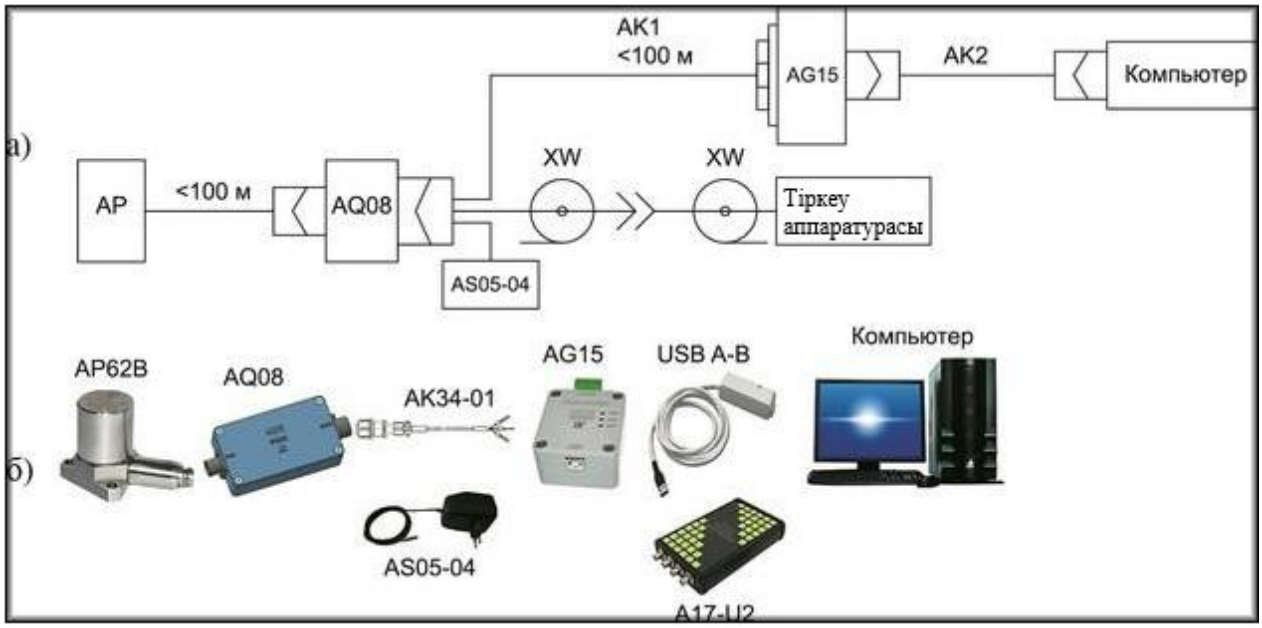

Сурет 2 – Өнеркәсіпте ПД-ны қолданып, жүзеге асыру

Ал кемшіліктеріне температураның ауытқуларына жоғары сезімталдықты жатқызамыз, бұл арнайы кабельдер мен күшейту жүйелерін қолдануды қажет етеді. Өнеркәсіпте және өндірісте пьезоэлектрлік сенсорды қолдану олардан

өлшеу дәлдігін талап етеді, сигналды күшейту жүйесі әр өлшенетін параметр үшін модельденеді. Мысалы, егер технологиялық қысым кең ауқымда өзгерсе, жақсы сызықтық және төмен гистерезисі бар қысым сенсорлары қолайлы таңдау болып табылады.

Қоршаған орта температурасы мен процестің температурасының ауытқуы қысымды өлшеуде, әсіресе төмен метрикалық ортада немесе оның шамалы айырмашылығында қателіктер тудырады. Мұндай жағдайларда жылу компенсаторлары қолданылады.

Аспап жасауда өздіген диагностикалау жүйесі бар жылдам ауысатын қысымның ПД-гін қолдануына талдау жасайық. ПД-тері активті және пассивті болып жіктеледі. Активті ПД-тар қысымды, үдеуді, температураны, сұйықтық деңгейін өлшеу үшін қолданылады және шығын өлшегіштер мен қалыңдық өлшегіштер үшін бастапқы сенсор ретінде әрекет ете алады. Пассивті микрофондарда, акселерометрлерде және музыкалық аспаптарда қолданылады. Пьезоэлектрлік датчиктер ультрадыбыстық бейнелеу, оптикалық және микро қозғалмалы өлшеу, электроакустика үшін де қолданылады. Олар денсаулық сақтау, энергетика, газбен жабдықтау, аэроғарыш, тұрмыстық электроника және ядролық аспаптар сияқты әртүрлі салаларында қолданылады.

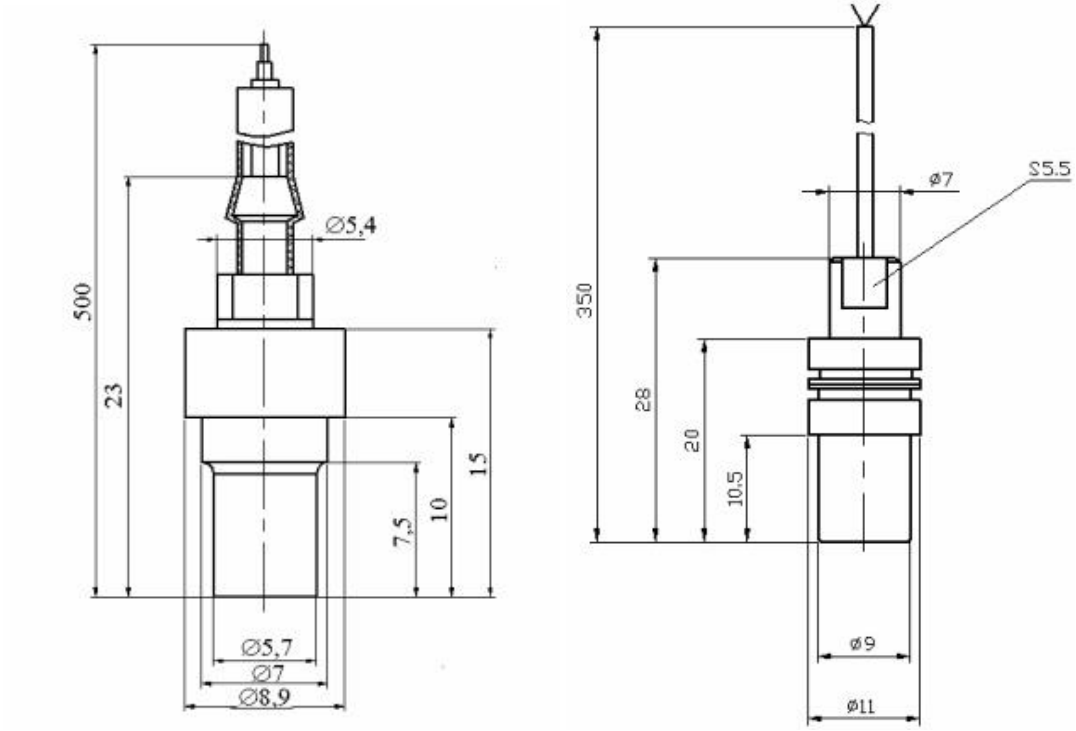

Сурет 3 - Пьезоэлектрлік жылдам ауыспалы қысым датчиктері 014МТ, 018МТ, 019МТ

Әр түрлі мақсаттағы және конфигурациядағы пьезоэлектрлік түрлендіргіштер теориясында құрылымдық тізбектер мен беріліс функцияларын синтездеу арқылы модельдеу өте тиімді қолданылады. Жеке немесе қос кері байланыстармен қамтылған пьезоэлектрлік түрлендіргіштердің құрылымдық схемалары суретте көрсетілген.

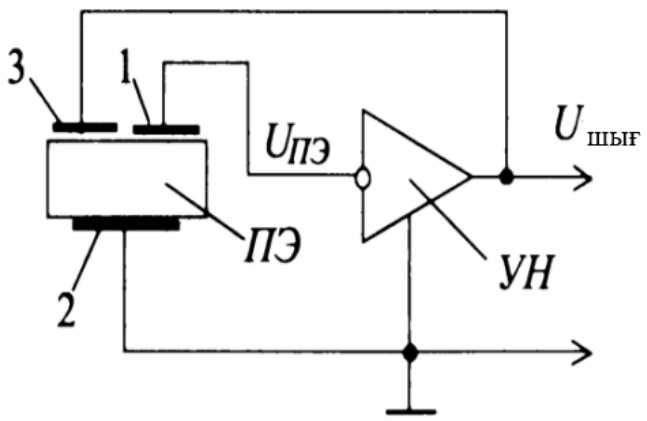

Сурет 4 - Бірлік кері байланысы бар пъезо түрлендіргіштің функционалдық сұлбасы

4-ші суреттің функционалдық сұлбасы 5-ші суреттің құрылымдық сұлбасына сәйкес келеді (Wi).

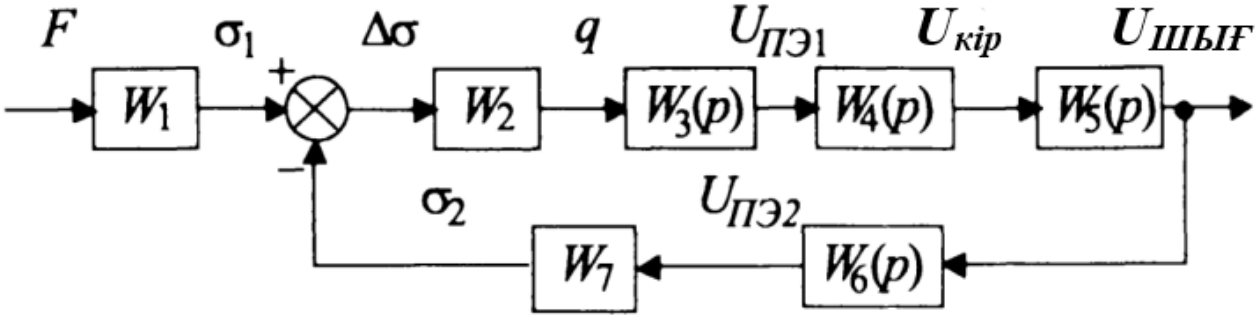

Сурет 5 - Пьезоэлектрлік түрлендіргіштің электрлік тромеханикалық кері байланысы бар құрылымдық сұлбасы

Зерттеу нәтижелері бойынша қысқаша қорытындылар. Қазіргі уақытта автоматика, сандық техниканың соңғы жетістіктерін басқару және бақылау жүйелеріне енгізу және енгізу барысында бүкіл объектінің, оның жеке агрегаттары мен блоктарының жай-күйі туралы бастапқы ақпаратты жинаудың маңыздылығы артып келеді. Дәл осы міндеттермен датчиктер айналысады, осы мақалада пьезоэлектрлік жылдам өзгеретін қысым датчиктері физикалық шамаларды өлшеудің шамамен 45-55% қысым мен температураны жалпы өлшеу үлесіне келеді. Сонымен қатар, қысым көбінесе басқа параметрлердің негізгі өлшеулерінде қолданылатын негізгі параметр болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. А.В. Соколов, «Математическое моделирование чувствительных элементов и измерительных модулей датчиков давления и температуры», ФГБОУ ВПО «Пензенский государственный технологический университет», Пенза, Россия, 2015г., 166 стр.

2. З.А. Баясилова, «Разработка и исследование совмещенных датчиков давления и температуры», Казахский национальный исследовательский технический университет имени К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан, 2019г., 140 стр.
3. Duane Tandeske, «Pressure Sensors: Selection and Application (Mechanical Engineering)», USA, 1990y, 312p.
4. Датчики теплофизических и механических параметров. Справочник: в 3 т. / под общ. ред. Ю.Н. Коптева. - М.: ИПРЖ, 1998. - Т. 1. – 458 с.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE NON-UNIFORMITY OF THE FREIGHT AND PASSENGERS FLOWS WITHIN THE TRANSPORT SYSTEM OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Ambrosi Grigore
PhD, Associate Professor
Technical University of Moldova

1. Introduction

The judicious policy of the state in the field of transport involves ensuring sustainable economic growth by developing a modern integrated multimodal infrastructure that guarantees minimum time spent, optimal costs, quality and safety of transport.

One of the most important economic and production problems of transport systems is the development of measures to reduce the negative impact on transport efficiency from non-uniformity in time and space of freight and passenger flows. The negative impact of transport non-uniformity on economic and operational indicators of transport systems has been noted since the nineteenth century [1].

The value of the transport system and related infrastructure is determined by the levels of intensity and uniformity of freight and passenger flows. Decreasing the intensity and increasing the non-uniformity of freight and passenger flows reduces revenues more significantly than costs. The non-uniformity of freight and passenger flows generates peak periods, critical in terms of technology, economy and security [2].

In order to fully meet the maximum demand during peak periods, it is necessary to create reserves of transport capacity, which are unnecessary in other periods. Also, during these periods, the processing limit of some of the elements of the transport infrastructure is reached, which generates the appearance of queues and the loss of time and resources [1].

Under current conditions, it becomes useful to forecast transport demand ahead of time and based on particular directions of the transport system. Reducing seasonal non-uniformity of transportation is a significant element in increasing the technological and economic efficiency of transport systems, infrastructure and transport units [3].

As follows a comparative analysis of the annual and seasonal non-uniformity of freight and passenger flows within the transport system of the Republic of Moldova in the period 2006-2019 will be presented.

2. Determining the value of the coefficient of non-uniformity of the flows

The annual non-uniformity of the flows of freight and passengers is estimated with the value of the non-uniformity coefficient, determined with the following calculation relation [1]:

$$K_{AN} = \frac{Q_{md}}{Q_{da}} = \frac{\frac{Q_m}{n_{wd}}}{\frac{Q_a}{N_{wd}}} = \frac{Q_m}{n_{wd}} \cdot \frac{N_{wd}}{Q_a} = \frac{Q_m}{Q_a} \cdot \frac{N_{wd}}{n_{wd}} \quad (1)$$

in which: Q_{md} is the average daily flow value for the month with the maximum flow in that year, in tones (passengers); Q_{da} - average daily flow value for that year, tonnes (passengers); Q_m - maximum monthly flow in that year, tonnes (passengers); Q_a - total annual flow, tonnes (passengers); n_{wd}, N_{wd} - the duration of the transport program for the month with maximum flow and, respectively, for the analyzed year, in days.

The annual non-uniformity is also evaluated with the value of the non-uniformity coefficient of the volume of transport services (expressed in tonnes·km, passengers·km), an indicator that takes into account the non-uniformity of the average transport distance of a tonne of freight or the average transport distance of a passenger.

The analysis of the evolution of the coefficient of non-uniformity of freight and passenger flows within the transport system of the Republic of Moldova allows highlighting the important functional characteristics of this basic sector of the national economy and developing recommendations to reduce uneven flows and increase economic and operational efficiency of transport.

3. Analysis of the annual non-uniformity of freight flows during 2006-2019

The values of the monthly and annual flows of freight transported by types of freight transport within the transport system of the Republic of Moldova were collected from the database of the National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova [4].

Figure 1 and Figure 2 show the developments of the coefficient of non-uniformity of freight flows in the indicated reference period.

According to the data shown in Figure 1, it is found that during the reference period the annual non-uniformity coefficient of freight flows, calculated on the basis of the amount of traffic in tonnes, in the transport system of the Republic of Moldova varied between 1,22-1,74 in the case of road transport, 1,38-2,23 in the case of river transport and 1,07-1,42 in the case of rail transport.

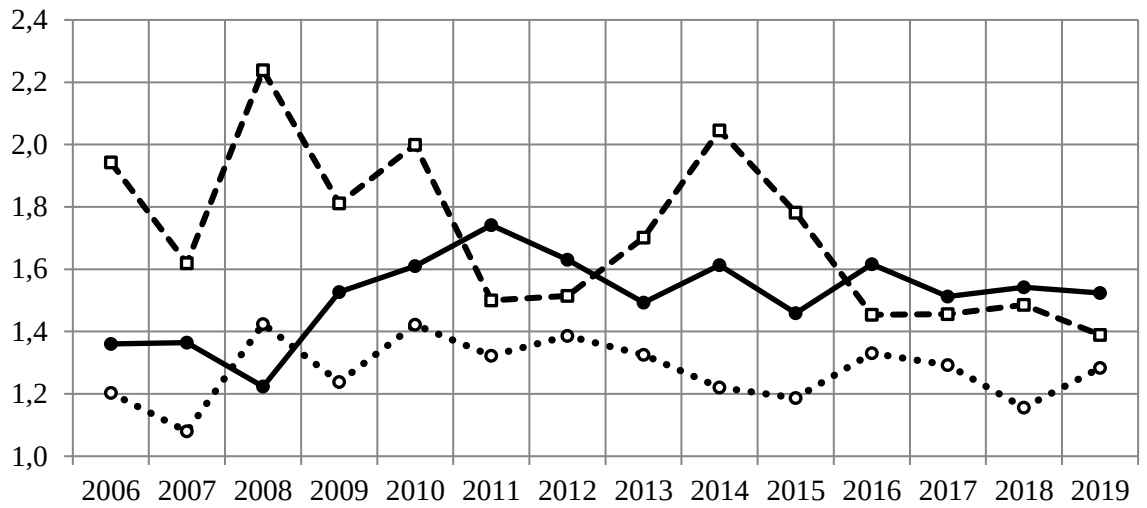

Figure 1. Annual coefficient of non-uniformity of freight traffic (tonnes)

Road Transport Rail Transport River Transport

During the analyzed period, the maximum non-uniformity is characteristic for river transport, and the minimum for railway transport. During the last four years there have been a significant decrease of non-uniformity for the flows of freight in the case of river transport. In the last four years, there is a tendency to stabilize the non-uniformity of freight flows for all types of transport around the coefficient of non-uniformity of 1,35-1,55.

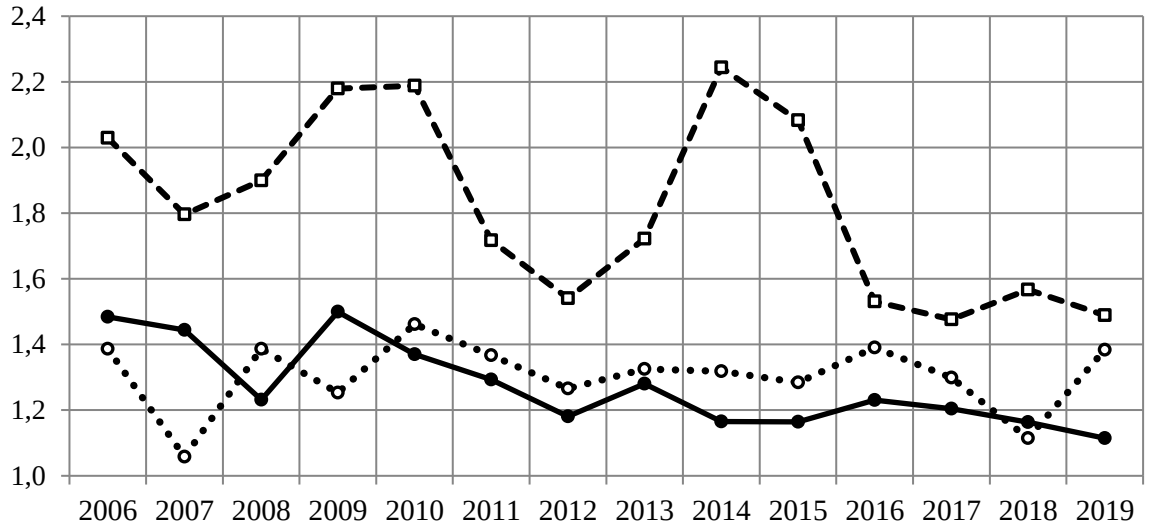

Figure 2. Annual coeffiicient of non-uniformity of freight traffic (t·km)

Road Transport Rail Transport River Transport

The analysis of the evolution of the coefficient of non-uniformity of the volume of freight transport services, expressed in tonnes·km, highlights the decreasing trend and the minimum non-uniformity of the average transport distance of one ton in road transport in the period 2009-2019. The same picture is characteristic for rail transport.

In the last four years within the transport system of the Republic of Moldova the non-uniformity of river freight transport has decreased considerably and stabilized. Even so during the reference period there was large fluctuations of the average

transport distance of one ton of freight. The impact of the non-uniformity of the average transport distance of one tonne is greater in river and rail transport.

High levels of non-uniformity of freight flows in river transport are characteristic for the years 2006, 2008, 2010, 2014, 2015, in road transport - for the years 2010, 2011, 2012.

4. Analysis of the annual non-uniformity of passenger flows during 2006-2019

The values of the monthly and annual flows of passengers transported by types of passenger transport within the transport system of the Republic of Moldova were collected from the database of the National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova [4].

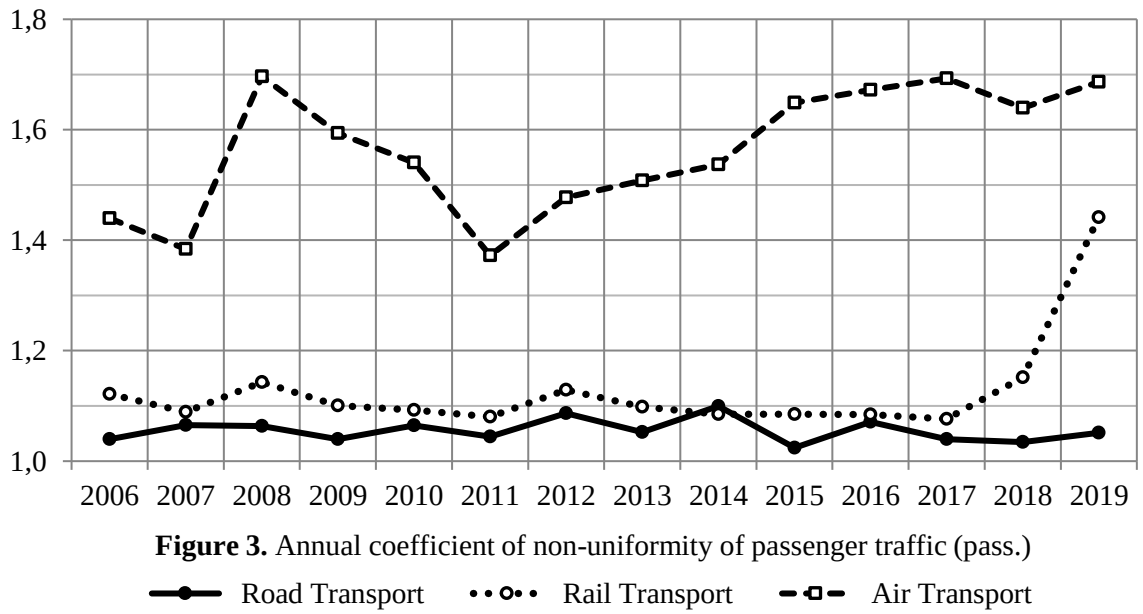

Figure 3. Annual coefficient of non-uniformity of passenger traffic (pass.)

The analysis of the data presented in Figure 3 eloquently demonstrates that during the reference period the annual non-uniformity coefficient of passenger flows, calculated based on the amount of passenger traffic in the transport system of the Republic of Moldova varied between 1,01-1,10 in in the case of road transport, 1,07-1,44 in the case of rail transport and 1,38-1,69 in the case of air transport.

During the analyzed period, the maximum passenger non-uniformity is characteristic for the air transport, and minimum for road transport. During the last eight years a significant increase in the annual passenger non-uniformity of air transport has been seen, followed by a slightly slower increase in the passenger non-uniformity in rail transport. A low level of annual non-uniformity for the reference period has been seen only for the road transport.

The analysis of the evolution of the coefficient of non-uniformity of the volume of passenger transport services, expressed in passengers·km (Figure 4), highlights the increasing tendency of non-uniformity of the average transport distance of a passenger in air transport. Also, it highlights relatively low levels of non-uniformity of the average distance transport of a passenger in road and rail transport.

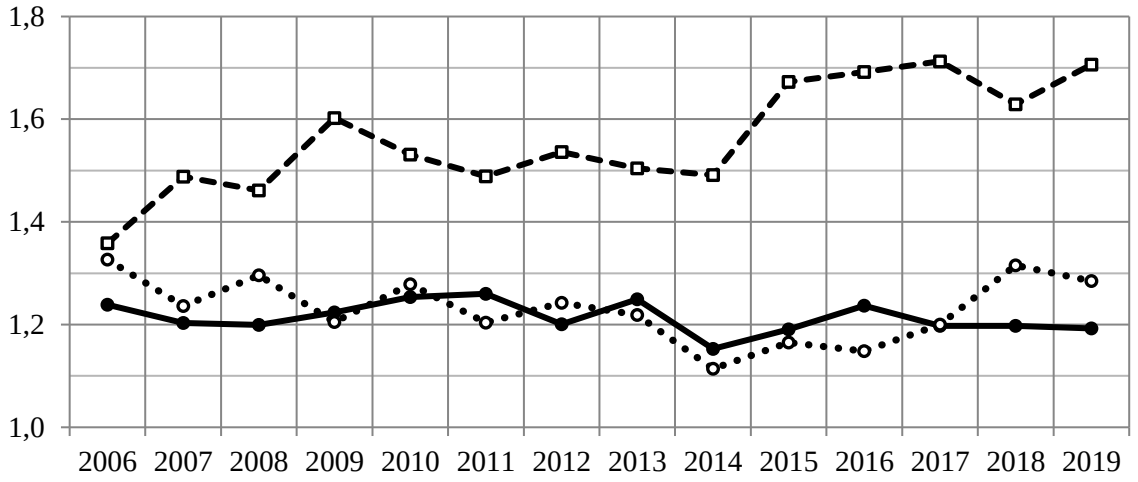

Figure 4. Annual coefficient of non-uniformity of passenger traffic (pass·km)

Road Transport Rail Transport Air Transport

The increase in the annual non-uniformity of air passenger transport is also partly generated by the liberalization of the visa regime for the citizens of the Republic of Moldova (2014).

5. Analysis of the monthly non-uniformity of freight and passenger flows in 2019

Another important aspect of the paper is the comparative analysis of the monthly non-uniformity of freight and passenger flows. Figure 5 shows the evolution of the monthly non-uniformity coefficient of freight flows for the months of 2019 [4].

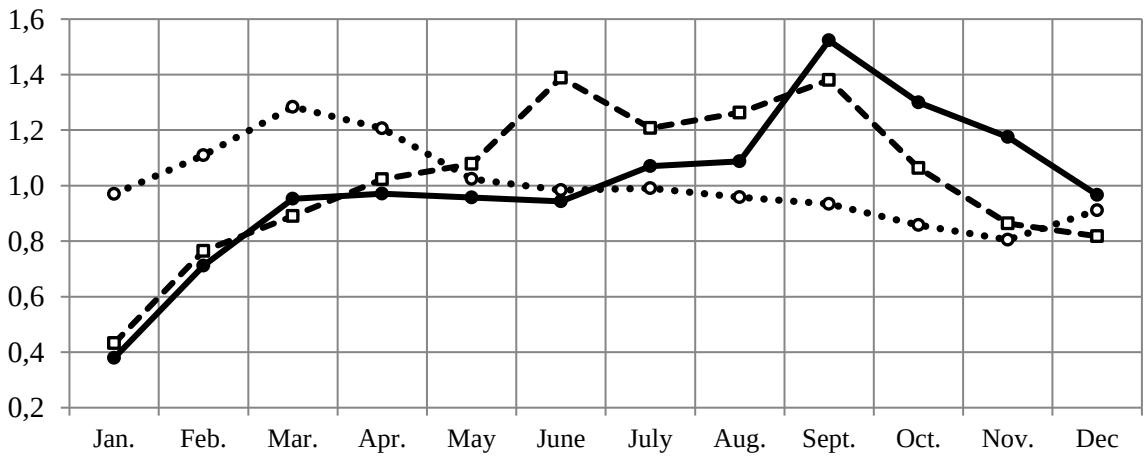

Figure 5. The coefficient of monthly non-uniformity of freight traffic 2019

Road Transport Rail Transport River Transport

The diagram above clearly shows the seasonal nature of freight transport activities, including peak periods and critical periods of activity for the analyzed types of transport. For example, in 2019 the peak period of road freight transport is between August and November. The critical activity period is January and February. In the case of rail freight transport in 2019, the peak period includes only two months - February and March, and the critical period - November. River freight transport in 2019 was

intensely active during June-September, being at his minimum in January and February.

It should be noted that the peak periods of different types of freight transport almost do not overlap in time and fully cover the whole year. At the beginning of each year all modes of transport bear the impact of declining economic activity in the first two to three months of the year.

Next, in figure 6, the evolution of the coefficient of the monthly non-uniformity of the passenger flow on the types of passenger transport in the months of 2019 is shown.

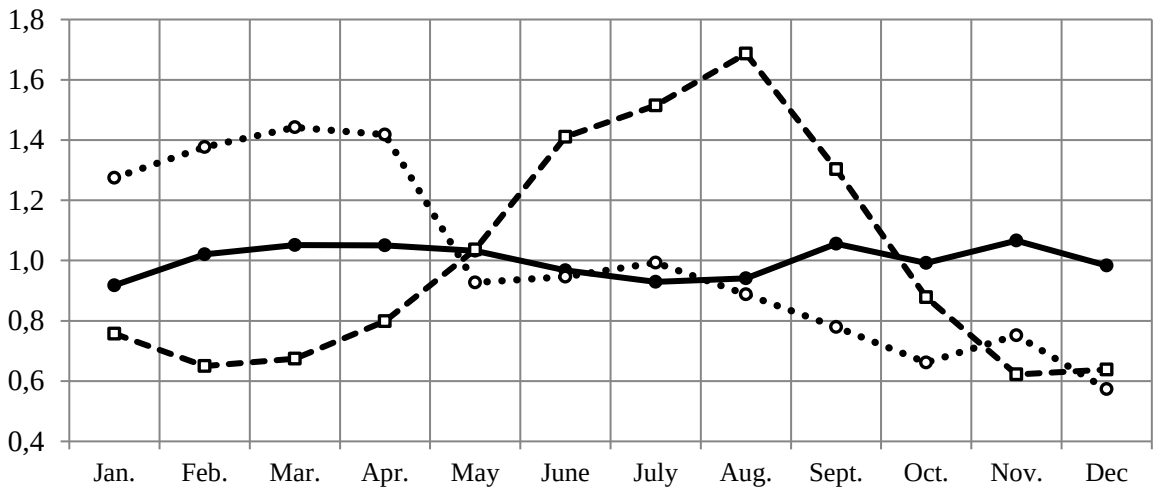

Figure 6. The coefficient of monthly non-uniformity of passenger traffic 2019

Road Transport Rail Transport Air Transport

The analysis of the above diagram highlights the lack of significant peak periods and the low level of non-uniformity of monthly passenger flows in the case of road passenger transport. In the case of rail transport, a modest peak period is characteristic for February, March and April, followed by a critical period from September to December.

In the field of air passenger transport, the oscillations of the monthly passenger flows were particularly large compared to the other types of transport. The peak period in air transport activity includes the summer months: June, July and August. Critical periods include November, December, February and March. The monthly non-uniformity in 2019 was maximum in the case of road freight transport and, respectively, of air passenger transport.

6. Conclusions

The comparative analysis of the annual and seasonal non-uniformity of the flows of freight and passengers highlighted the important functional characteristics of the transport system of the Republic of Moldova. Thus, the monitoring of seasonal non-uniformity of freight and passenger flows is the basis for identifying the economic, managerial and operational problems of the transport system and types of transport.

It is necessary to assess the influence of non-uniform flows on transport efficiency indicators and on investment attractiveness in transport.

Potential measures to reduce the uneven flow of freight and passengers should include flexible tariff policies, technological and managerial measures tailored to real transport demand. A key solution is to support the development of multimodal freight and passenger transport systems.

References:

1. Мачерет Д.А., Ледней А.Ю. Совершенствование методического инструментария оценки сезонной неравномерности перевозок. Вестник ВНИИЖТ, 2019, том 78, № 6, стр. 323-327.

2. Мачерет Д.А., Ледней А.Ю. Объемы перевозок - ключевой фактор эффективности развития транспортной инфраструктуры. Экономика железных дорог, 2019, № 4, стр. 28-38.

3. Matsumoto R., Okuda D., Fukasawa N. Method for Forecasting Fluctuation in Railway Passenger Demand for High speed Rail Services. Quart Report RTRI, 2018, Vol.59, № 3, p.194-200.

4. https://statistica.gov.md

FEATURES OF DEVELOPMENT AND PROVISION OF MODERN CYBER SECURITY

Andrushchak Igor,
Doctor of Technical Sciences, Professor

Androshchuk Igor,
Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor

Matviiv Yurii,
Doctor of Technical Sciences, Professor
Lutsk National Technical University,
Lutsk, Ukraine

The growing use of computer and telecommunications technologies, including Internet technologies, in a wide variety of areas of society in recent years, has brought a number of benefits as well as many benefits. The implementation of these threats can cause significant damage at both the micro and macro levels within sovereign states, as well as globally. This has led to an understanding of the need to address the problem of neutralizing or minimizing this new set of threats.

Keywords: information, cyber attack, cybersecurity, information security.

……..

We will analyze the definitions of the term "cyber security", which are given in some national strategic documents. The cybersecurity strategy defines cybersecurity as the desired state of an information system in which it can withstand cyberspace events that may jeopardize the availability, integrity or confidentiality of data stored, processed or transmitted, and related services that these systems offer or make available.

First of all, it should be understood that according to this definition, cybersecurity is a state of systems that neutralizes threats to the availability, integrity or confidentiality of data circulating in information systems. In addition, due to the inclusion of information systems services in the list of objects that may be affected by cyberspace threats, this definition of the term implies the presence of some threats to the functionality of higher-order systems, which include information systems. This provision has important methodological content in understanding the place and role of cybersecurity in the context of other types of security [1].

In the German strategy, cybersecurity is understood as a set of necessary and appropriate measures, the implementation of which achieves risk minimization. At the same time, the strategy states that cybersecurity should be based on an integrated approach. This is a rather pragmatic point of view that allows practical steps to be taken to ensure cybersecurity, but it does not provide a sufficient methodological basis for designing and evaluating systems that provide this security. This is indirectly

evidenced by the content of ten strategic directions in the strategy of cybersecurity, announced by the German federal government.

In Canada, it is argued that in order to ensure the most up-to-date use of cyberspace, which is a strategic asset, it is necessary to anticipate and counter the emerging cyber threats. Canada's cybersecurity strategy does not clearly define what cybersecurity is. According to this document, cybersecurity means protecting cyber systems from harmful misuse and other destructive attacks. On the other hand, a fairly detailed definition of cyber attack is provided, and cybersecurity is a means of protection against these threats.

Cyberattacks include unintentional or unauthorized access, use, manipulation, interruption or destruction (through electronic means) of electronic information and / or electronic and physical infrastructure used to process, communicate, and / or databases. The level of cybersecurity is determined by the level of damage that can be caused by a cyber attack. In general, the Canadian strategy considers the main damage from the implementation of cyber threats as a loss that can have life support systems and support the activities of the whole country, business and individual citizens [2].

One of the most recent national cybersecurity strategies (Republic of Turkey) contains the following definition: cybersecurity - protection of information systems that are part of cyberspace from attacks, ensuring the confidentiality, integrity and accessibility of information processed in this space, detection and response to attacks and cyber incidents. Cyberspace is an environment that consists of information systems distributed around the world, including the networks that connect these systems. National cyberspace is defined as a space that consists of information systems of entities under jurisdiction.

The Netherlands also pays close attention to the threat to the information infrastructure in the context of the widespread use of digital (computer) technologies. The National Cyber Security Strategy has been published by the National Coordinator for Security and Counter-Terrorism. According to the authors of the strategy, cybersecurity is a set of efforts to prevent the damage that can be caused by ICT failures or misuse, as well as to restore ICT after the realization of these threats. The strategy's failures include reducing the reliability of ICT, limiting the availability and violating the confidentiality and / or integrity of information stored in ICT systems. This interpretation makes it very difficult to solve the problem of determining the criteria for cybersecurity.

However, this strategy concluded a very important methodological conclusion - cybersecurity can be achieved only in a systemic correlation with the solution of problems of protection and protection of fundamental rights, values and socio-economic benefits of society.

The purpose of the Australian Government's cybersecurity policy is to support the secure, sustainable and reliable operation of the electronic operating environment, which supports Australia's national security and maximizes the benefits of the digital economy. The published Strategy refers to cybersecurity, ensuring the accessibility, integrity and confidentiality of Australia's ICT, and protecting people, especially children, from the effects of illegal and offensive content, cyberbullying, harassment and the use of ICTs for sexual exploitation.

The Ukrainian bill proposes its own version of the definition of cybersecurity, which means the state of protection of vital interests of man and citizen, society and the state in cyberspace. Thus in the bill cyberspace - the environment which arises as a result of functioning on the basis of uniform principles and according to the general rules of information, telecommunication and information-telecommunication systems. This definition has a very low methodological potential and does not allow to specify the features of cybersecurity. Moreover, the problems of functioning of information systems in the general sense are completely unfoundedly referred to as cybersecurity, as a result of which television and radio, as well as libraries and archives can be referred to the issue of cybersecurity.

Given the fact that the problem of cybersecurity is global in nature, the position of international organizations seems very interesting. Thus, the International Telecommunication Union (ITU) in its Recommendation defines the following: cybersecurity is a set of tools, strategies, security principles, security guarantees, guidelines, risk management approaches, actions, training, practical experience, insurance and technologies that can be used to protect the cyber environment, organizational and user resources. The resources of the organization and the user include connected computer devices, personnel, infrastructure, applications, services, telecommunications systems and all the transmitted and / or stored information in the cyber environment, and the purpose of cybersecurity is to try to achieve and maintain security features of organizational resources or the user against appropriate security threats in the cyber environment. Common security objectives include: accessibility; integrity, which may include authenticity and reliability; confidentiality.

The European Network and Information Security Agency has been set up in the European Union to understand the importance of cybersecurity. The agency published a review “National Cyber Security Strategies. A Practical Guide to Development and Implementation”. Regarding the definition of the term “cybersecurity”, this review states that there is no generally accepted or unambiguous definition of cybersecurity in national strategies.

Thus, it can be stated that at the level of national and international strategic documents the definitions of cybersecurity differ significantly. This means that approaches differ not only in the content of relevant strategies, but also in the content of action plans to ensure cybersecurity. However, the cross-border nature of this problem insists on the need to coordinate efforts at both national and international levels. First of all, it is a question of understanding the essence of cyber threats, the content of work on cybersecurity, a clear definition of the objectives of the strategy and the actual definition of the content of the term "cybersecurity".

Given that the term "cybersecurity" has become widespread not only among experts, but also in various international and national documents, it is suggested not to discuss the name of the term itself, despite the fact that it raises reasonable criticism from many experts. Some Western experts claim that the word "cyber" is associated with the use of information technology and computers. The same position is held by D.V. Gribanov, who substantiates the need to use the term "cyberspace" in legal science, understands it as a set of social relations that arise in the process of using a functioning electronic computer network, consisting of information processed by

computers and information services provided by computers and computer network communications [3].

In general, it should be noted that almost all national strategies for cybersecurity and the vast majority of experts link the issue of cybersecurity with the use of computer systems and telecommunications networks in the process of human activity (the latter includes the Internet).

Indeed, it is from the beginning of the use of computer technology, especially in combination with telecommunications networks, that a special class of threats to information security arises. The situation is becoming even more acute with the spread of the Internet. But the problem of cybersecurity has become widespread when the potential damage posed by threats in areas where computer systems and telecommunications networks have been used has reached enormous proportions. This is due to the significant “usefulness” of these threats, because the amount of resources spent on the implementation of threats is much smaller than the results obtained.

There is another point of view that M.S. Sokolov put it this way: the use of terms derived from the term "cybernetics", such as "cyber attack", "cyber security", "cyberspace", "cyberspace", "cybercrime", "cyber warfare", "cyber warfare", "cyber defense", is justified in the case of describing phenomena or facts directly related to management systems and processes [4].

References:

1. Canada’s Cyber Security Strategy: For a stronger and more prosperous Canada. – Her Majesty the Queen in Right of Canada, 2010. – 14 с. – Режим доступу : //www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrcs/ pblctns/cbr-scrt-strtgy/cbr-scrt-strtgy-eng.pdf

2. Cyber Security Strategy for Germany. – Berlin : Federal Ministry of the Interior. – 2011. – 15 с. – Режим доступу : //www.cio.bund.de/SharedDocs/Publikationen/DE/Strategische-Themen/css_engl_ download.pdf?__blob=publicationFile

3. Franscella J. Cybersecurity vs. Cyber Security: When, Why and How to Use the Term / J. Franscella. – Режим доступу : //www.infosecisland.com/blogview/23287-Cybersecurity-vs-Cyber- Security-When-Why-and-How-to-Use-the-Term.html

4. Stubley D. What is Cyber Security? – Режим доступу : //www.7elements.co.uk/resources/blog /what-is-cyber-security

THE SECURITY OF MASSIVE MIMO

Dender Duman,
Master's student, Faculty of Physics and Technology,
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Yeskaziev Alikhan
Master's student, Faculty of Physics and Technology,
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Zhanibay Sungat
Master's student, Faculty of Physics and Technology,
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

MIMO is one of the highlights of the proposed 5G communication systems. In the massive MIMO paradigm, a base station is equipped with a number of antennas, usually much larger than the number of users served. Combined with TDD-based transmissions, this solves many problems regarding channel status information. In particular, the base station uses the law of certainty of large numbers, since it serves each user through a combination of a large number of channels [1-4].

While many issues related to the design of multicellular massive MIMO systems have been carefully studied, the security of massive MIMO has not been actively addressed. One reason for this may be the fact that there is an extensive literature on the security of MIMO systems as a whole, and the general point of view is that massive MIMO is simply an extension of MIMO because it relates to security. However, we demonstrate that massive MIMO has unique vulnerabilities, and standard MIMO security approaches do not address them directly. Instead, these approaches focus on problems from which massive MIMO is naturally protected. In addition, we argue that the generic models used in MIMO security eliminate the need to think about the various components of a system that are crucial to understanding security vulnerabilities. In particular, in mass MIMO, it is not enough to make assumptions about available channel state information (CSI), since the actual method used by the system to obtain CSI may be the main cause of some serious security problems.

P2P communication refers to a radio technology that allows peers to communicate directly with each other without routing the data path through the network infrastructure. P2P communication helps increase spectral efficiency, improve user interaction and expand communication applications. resources between P2P users can be reused, and this leads to an increase in resource reuse. P2P communication allows communication terminals to establish ad hoc networks. If the wireless connections are damaged or the terminals are not limited to the wireless network, P2P with multiple hops can be used to communicate with P2P or even to communicate with cellular networks.

Constantly increasing concern about multimedia services and web content, high data rates are becoming one of the main functions. Among the many diversity methods

that can be used to improve communication characteristics and fading in combat channels, spatial diversity methods are generally attractive because they provide diversity gain. no extra transmission time and bandwidth.

Developed from Single-Input Single-Output (SISO) systems, Single-Input Multiple-Output (SIMO) systems and Multiple-Input Single-Output (MISO) systems show their ability of achieving more reliable wireless transmission in fading channels. In SIMO systems, receive diversity can be used via multiple receive antennas seeing independently faded versions of the same signal. The received signals are combined to obtain a resulting signal with considerably reduced fading. The maximum receive diversity order is equal to the number receive antennas. Similarly, in MISO systems, transmit diversity is achieved by transmitting a symbol through multiple fading paths. Therefore the maximum transmit diversity order is equal to the number of transmit antennas. For a general MIMO system, with N_r receive antennas and N_t transmit antennas, the maximum diversity order can be obtained by

$$D = N_t \times N_r,$$

where each pair of transmit antenna and receive antenna has independently fading.

In spatial multiplexing, multiple low-rate signals are multiplexed over a single high-rate link. According to [5], it has proved that in high signal-to-noise ratio (SNR) regime the capacity of a channel with Rayleigh fading for each transmit and receive antenna can be expressed as:

$$C(SNR) = \min\{N_t, N_r\} \log SNR,$$

the multiplexing order can be obtained using:

$$r_{mux} = \min\{N_t, N_r\}.$$

The multiplexing configuration can also be employed in a multiuser system.

In MIMO systems, a single-user MIMO (SU-MIMO) system is a critical example. SU-MIMO systems have been investigated with an N_t multiple antenna transmitter and an N_r multiple antenna receiver as illustrated in Figure 1 [5]. MIMO systems are increasingly being adopted in communication systems for the potential gains in capacity they realize when using multiple antennas [3-4]. Multiple antennas use the spatial dimension in addition to the time and frequency ones, without changing the bandwidth requirements of the system. In wireless communications, the characteristics of the wireless channel include the fading, which might adversely affect signal transmission. The fading happens due to the reflecting, scattering and diffracting of the signal. As a result, the received signals will suffer from fluctuating in amplitude, phase and angle which is called multi-path fading.

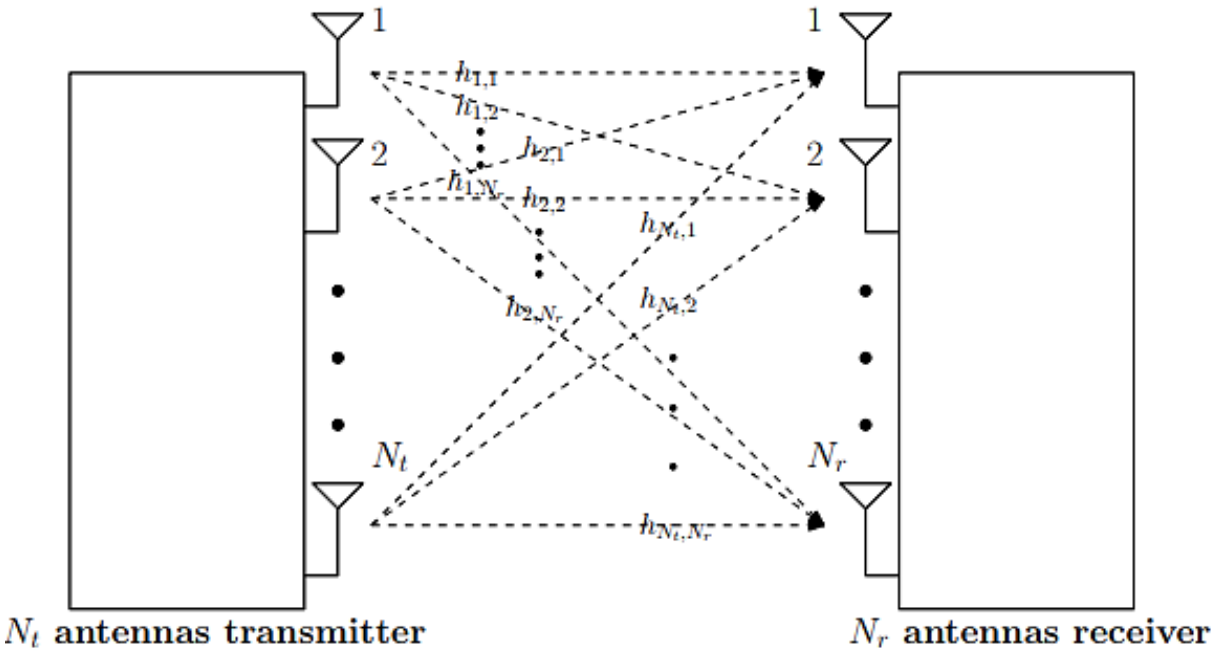

Figure 1. MIMO channel model with N_t transmit antennas and N_r receive antennas

We studied a two-user MIMO system with confidential messages, where each node has an arbitrary number of antennas [2]:

$$y_{1=}H_1x_1 + G_2x_2 + n_1,$$

$$y_{2=}H_2x_2+G_1x_1 + n_2.$$

Here it is assumed that each transmitter *i* knows not only its own direct channel H_i, but also the cross-channel G_i to the potential eavesdropper. Transmitter 1 constructs x_1 as

$$x_1 = A_1s_1,$$

where A1 is obtained from the pair (H1, G1), s1 is an independently encoded artificial noise symbol.

Assumes that each transmitter *i* knows not only its own channel H_i and the cross-channel G_i. For a two-user system, the signal-to-noise ratio (SNR) can be obtained from the formula [2]

$$\eta = \lim_{\rho\to\infty} \frac{R_\Sigma(\rho)}{\log(\rho)},$$

where $R_\Sigma(\rho)$ is the sum secrecy rate, ρ is SNR, and η is coefficient of the secret multiplexing.

References:

1. Urosevic U., Veljovic Z. Distributed MIMO solutions for peer-to-peer communications in future wireless systems // 2016 24th Telecommunications Forum (TELFOR). – 2016. Doi: 10.1109/telfor.2016.7818755

2. Kapetanovic D., Zheng G., Russek F. Physical layer security for massive MIMO: An overview on passive eavesdropping and active attacks // IEEE Commun. Mag. – 2015. – Vol. 53. – P.21-27.

3. Yaacoub E., Al-Husseini M. Achieving physical layer security with massive MIMO beamforming // IEEE 11th European Conference on Antennas and Propagation (EUCAP). – 2017. – 16900488.

4. Schaefer R.F., Amarasuriya G., Vincent Poor H.V. Physical layer security in massive MIMO systems // IEEE 51st Asilomar Conference on Signals, Systems, and Computers. – 2017. – 17715418.

5. Hassan D., Kirsal Y., Redif S. Channel capacity improvement for cooperative MIMO wireless sensor networks via adaptive MIMO-SVD //IEEE, 2016 HONET-ICT 16498767. DOI: 10.1109/HONET.2016.7753449.

FOUNDATIONS OF RAILWAY COMMUNICATION

Dolia K.
Doctor of Engineering, Department of automobile and transport infrastructure,
National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"

The results of the work determined the basic indicators of the functioning of the system of intercity passenger traffic. These indicators include: the number of movements in the network; volume of transportation; transfer ratio; transport work; average distance of the route; average distance of the network ride; medium coefficient of passenger capacity use; required number of buses / cars.

According to the analysis of the methods and models of calculations of the basic indicators of the functioning of the system of intercity passenger traffic, it was assumed that the change in the quantitative characteristics of the parameters entering into the system or the quantitative characteristics of its elements may lead to a change in the quantitative indicators of the functioning of the system itself or its individual elements. The hypothesis about the possibility of dependencies of the basic indicators of the functioning of the system of intercity passenger route transportation from the parameters of the parameters or elements of the system itself is introduced.

The analysis of scientific approaches to the substantiation of the theoretical foundations of systems of intercity passenger route transportations shows that the process of functioning of certain transportations does not fully take into account the complexity of interconnections of the basic characteristics of such systems and their mutual influence. The theoretical basis for studying the basic laws of the functioning of the system of interurban passenger route transportation should be based on scientific approaches that take into account the changes in the input parameters in this system.

The results of the work determined the basic indicators of the functioning of the system of intercity passenger traffic. These indicators include: the number of movements in the network; volume of transportation; transfer ratio; transport work; average distance of the route; average distance of the network ride; medium coefficient of passenger capacity use; required number of buses / cars.

According to the analysis of the methods and models of calculations of the basic indicators of the functioning of the system of intercity passenger traffic, it was assumed that the change in the quantitative characteristics of the parameters entering into the system or the quantitative characteristics of its elements may lead to a change in the quantitative indicators of the functioning of the system itself or its individual elements.

The hypothesis about the possibility of dependencies of the basic indicators of the functioning of the system of intercity passenger route transportation from the parameters of the parameters or elements of the system itself is introduced. The analysis of scientific approaches to the substantiation of the theoretical foundations of systems of intercity passenger route transportations shows that the process of functioning of certain transportations does not fully take into account the complexity of interconnections of the basic characteristics of such systems and their mutual

influence. The theoretical basis for studying the basic laws of the functioning of the system of interurban passenger route transportation should be based on scientific approaches that take into account the changes in the input parameters in this system.

The speed of connection on any route directly and indirectly through the function of redistribution of traffic, causes an increase in traffic, traffic, transport work, in the network of the appropriate type, while the value of the average system capacity of passenger capacity and number of vehicles may change and vice versa. The results of the calculations of the basic parameters of the long-distance passenger route systems at different values of the connection speed on long-distance railway routes established the appropriate mathematical models for determining the parameters of this passenger connection.

The results of the work determined the basic indicators of the functioning of the system of long-distance passenger scheduled transportation. Such indicators include: the number of movements in the network; volume of traffic; transplant rate; transport work; the average distance of the route ride; average range of network driving; coefficient of average system use of passenger capacity; the required number of buses / carriages. According to the analysis of methods and models of calculations of basic indicators of long-distance passenger route system, it is assumed that changing the quantitative characteristics of the parameters or quantitative characteristics of its elements may lead to changes in quantitative indicators of the system or its individual elements. A hypothesis has been put forward about the possibility of dependencies of the basic indicators of the functioning of the system of long-distance passenger scheduled transportation on the parameters or elements of the system itself included in the system. The analysis of scientific approaches to substantiation of theoretical bases of systems of long-distance passenger route transportations testifies that now the process of functioning of certain transportations does not fully consider complexity of interrelations of basic characteristics of such systems and their mutual influence. Theoretical bases of research of basic laws of functioning of system of long-distance passenger route transportations should be based on the scientific approaches considering changes of parameters entering into this system.

The study of travel behavior was mainly limited to understanding transport models in urban and interregional areas. Such as leaving your "usual place of residence" using public transport, namely buses.

The modal choice for long-distance travel depends on various characteristics of the trip, including the purpose of the trip and the destination to which the trip is made. Models for choosing a lifelong logistics regime were created for night and single trips from urban and rural areas. Also, the time of year was a significant factor influencing long-distance travel.

All passengers are divided into several classes according to certain economic characteristics. There are also several means of transporting passengers of their choice. To determine the behavior of the passenger when choosing a means of transport, the documentation cites the theory of utility - utility function. Usually, passengers choose vehicles based on their ideas about the benefits of their transportation than anything else. According to the characteristics of the structure of passenger traffic, the organizational structure of passenger traffic is established taking into account the cost,

time, safety and comfort of the passenger, from the point of view of the average passenger. This demonstrates the validity of the organizational model of interregional passenger traffic.

Influence of speed of connection in a railway network on its parameters modeling of process of functioning of a railway route network of long-distance passenger routes in Ukraine taking into account division of routes into two groups according to the maximum speed of connection on a route is provided. The modeling takes into account the existing 25 nodes, which determine the regional centers, and 92 railway routes. Among the identified railway routes there are those that provide speeds of up to 80 km / h. and up to 160 km / h. This is due to the division of the railway intercity passenger route network into two. The first route network of railway transport includes 76 routes with a speed of up to 80 km / h, the second 16 - up to 160 km / h. It was chosen that the speed of the first group is constant, and the speed of connections on the routes of the second increased by 10%, 20%, 40%, 60%, 80% and 100%. Based on the results of the calculations, the basic indicators of the functioning of the first and second railway route network were determined.

BASES OF SUBSTANTIATION OF RATIONAL USE OF LANDS

Dolia Kostiantyn
Doctor of Engineering, Department of automobile and transport infrastructure,
National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”

One of the main principles of land legislation is to ensure the rational use and protection of land. Also, the Law of Ukraine "On Environmental Protection" states that an integral condition for sustainable economic and social development of Ukraine is the rational use of natural resources. That is, in the context of the concept of sustainable development, the economic, environmental and social components must ensure the rational use of land resources.

Environmental protection, rational use of natural resources, ensuring environmental security - an integral condition for sustainable economic and social development of Ukraine as a sovereign state.

Since land is one of the main components of the natural environment, environmental protection covers both the protection and rational use of land.

The constitutional provision that the land, being the main national wealth, is under special protection of the state is important. This primarily applies to agricultural land, as these lands are the most valuable, reference soils, which make up almost 70% of the state's territory. They are the main and indispensable means of agricultural production and are directly subject to the principle of their rational use and protection. The provisions of the Constitution are reflected and detailed in the Land Code of Ukraine (Article 1) and in other acts of land legislation. Yes, Art. 5 of the Land Code of Ukraine stipulates that land legislation is based on such principles as ensuring the rational use and protection of land, and the priority of environmental safety requirements.

The main natural resource potential of Ukraine is its land resources, in particular agricultural lands, which make up about 71% of the total area. Prior to the land reform, this significant potential was in the use of agricultural enterprises of the agro-industrial complex, subsidiary agricultural enterprises, research and other institutions and was used as the main means of production and as a spatial basis for the organization of production.

The organization of the territory of each agricultural enterprise was determined by in-farm land management projects, which scientifically formed the types and kinds of crop rotations, provided for the location of infrastructure, determined measures for land protection, their rational use and soil productivity, etc.

During the reform of land relations, which took place during 1991-2010, no land management work was carried out. During this time, land cadastral works were mainly carried out to register the right of ownership and establish the boundaries of land plots for landowners and land users, mostly for agricultural land.

This course of the case significantly affected the size and sustainability of land use of agricultural enterprises, as a result of which crop rotations were disrupted and

destroyed, which led to irrational and inefficient use of land and their protection. Non-compliance with land protection measures, increase of anthropogenic negative impact on agricultural lands, reduction of reclamation, cultural and technical works, violation of the agricultural system have led to deterioration of land quality, ie to reduced soil fertility - their depletion, salinization, waterlogging, and intensification of erosion and other negative processes.

Principles of rational use of agricultural lands are a set of mandatory means aimed at the implementation of measures of land legal entities to ensure targeted, economic, environmentally safe use of land, reproduction and increase their fertility [10]. These principles include a set of regulations on the basis of which the distribution and use of agricultural land, as well as management activities of the competent public authorities to regulate and maintain the proper state of public relations in this area.

The main legal acts regulating the use of agricultural land are: Land Code of Ukraine, Commercial Code of Ukraine, Laws of Ukraine "On Environmental Protection", "On State Land Cadastre", "On state examination of land management documentation "," On state control over the use and protection of land "," On licensing of certain economic activities "," On a moratorium on changing the purpose of certain recreational land in cities and other settlements ", "On Land Valuation" [16], "On Land Management", "On Land Protection", "On Land Lease" and other legal acts of the Verkhovna Rada, the President, the Cabinet of Ministers, ministries and other central bodies executive. Each of these regulations is of great importance for the rational use of agricultural land. All of them establish for business entities, including agricultural enterprises, rules of economic activity, the obligation to carry out environmental protection measures in a timely manner, to use land plots only for their intended purpose and to comply with all established norms of their use.

Thus, the Land Code of Ukraine regulates public relations regarding the possession, use and disposal of land, including agricultural land. It establishes the powers of public authorities in the field of land relations, as well as liability for violations of land legislation. Article 22 of this Code stipulates that agricultural lands are lands provided for the production of agricultural products, agricultural research and training activities, the location of relevant production infrastructure, including the infrastructure of wholesale markets for agricultural products, or intended for these purposes. This legal act determines the order of distribution of lands of this category between different economic entities.

In characterizing the legal basis for land use, the Code establishes the rights and obligations of landowners. Such rights are: to sell or otherwise alienate land, transfer it for rent, pledge, inheritance; independently manage the land; ownership of crops and plantations of agricultural and other crops, products; to use in accordance with the established procedure for own needs the common minerals, peat, forest plantations, water objects, as well as other useful properties of the land available on the land plot; for damages in cases provided by law; to build residential buildings, industrial and other buildings and structures. Landowners are obliged to: ensure their intended use; comply with the requirements of environmental legislation; pay land tax on time; not to violate the rights of owners of adjacent land plots and land users; increase soil fertility and preserve other useful properties of the soil; timely provide the relevant

executive authorities and local governments with data on the condition and use of land and other natural resources in the manner prescribed by law; adhere to the rules of good neighborliness and restrictions related to the establishment of land easements and protection zones; store geodetic signs, anti-erosion structures, networks of irrigation and drainage systems; at its own expense to restore the land to the previous state in case of illegal change of its relief, except for the implementation of such change by the owner of the land, when the restoration is carried out at the expense of the person who illegally changed the terrain. Thus, the Land Code of Ukraine stipulates that owners of agricultural land can use all its properties without changing the purpose and maintaining its useful properties. At the same time, they can both use the land themselves and sell it, rent it, donate it, etc.

MATHEMATICAL MODELS FOR FORMATION AND DIFFUSION OF WAVES IN VAPOR-LIQUID TWO-PHASE SYSTEMS

Lys Daria
post-graduate student of the Educational and
Scientific Institute of Computer Systems
Odessa Polytechnic National University

A common state of working fluids in the elements of power generating installations (for example, in tubes and drums of steam boilers) is wave formation in the bubble mode in vapor-liquid two-phase systems.

The currently existing MM wave states of vapor-liquid two-phase systems [1] describe only phase transitions at the «bubble-liquid» range, but do consider thermal effects when a vapor phase appears, which simplifies the real picture of physical phenomena and limits the application of these models.

Let us consider the qualitative influence of thermal processes in the formation of two-phase vapor-liquid systems and propose constructive MMs that compensate for the indicated drawback of the existing mathematical models of wave formation in the bubble mode.

Equilibrium mathematical model. In the MM proposed in [2], it was taken into account that the vapor in the bubbles and the liquid is on the line of thermodynamic equilibrium and pressure changes lead to a change in the saturation temperature of the medium T_s. This instantaneously causes the vapor to condense in the bubble or evaporate, resulting in a change in vapor content φ and density ρ. The coefficient relating the change in pressure ΔP to the change in the density $\Delta\rho_c$ of the substance is the square of the speed of sound — c^2. It is obvious that such a model is valid only with low-frequency excitations.

With an increase in the frequency of wave formation, the fundamental assumptions of the described equilibrium models lose their validity: the length of thermal waves becomes shorter than the distance between the bubbles, and the vapor in the bubble behaves almost adiabatically [1]. The dominant influence of two-temperature effects (due to different temperatures of vapor and liquid in a two-phase substance) leads [3] to a strong smoothing and stretching of the waves caused by pressure in a two-phase vapor-liquid system, as seen in Fig.1. However, the speed of these waves, measured at the initial point of pressure increase (Fig. 2), is the same as the speed of waves in gas-liquid substances [4]. Along with this, experimental studies [5] revealed the appearance of nonlinear and disperse effects characteristic of gas-liquid suspensions.

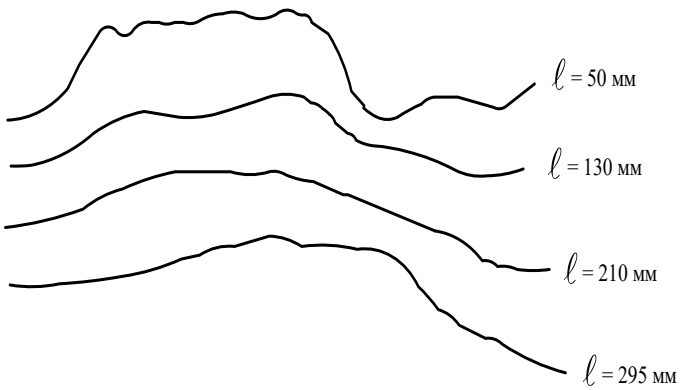

Figure 1. Characteristic structures of compression waves in a vapor-liquid system at different distances from the excitation source, $\rho/\rho_0 = 0{,}2$

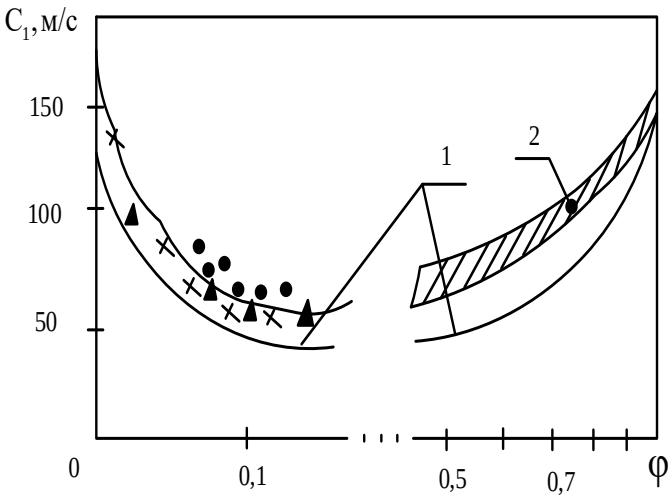

Figure 2. Velocity of acoustic waves in a vapor-liquid system $\rho_0 = 0{,}1\,МПа$

Rice. 2 shows that 1 is the calculation by the formula $c = \sqrt{\gamma P/\rho\varphi}$; 2 is the information from [4]. The vapor-liquid system × is freon 113 (•, ^ are compression and rarefaction waves).

Let us formulate the main assumptions for the MM, which takes into account thermal effects in a vapor-liquid two-phase system:

— the «bubble-liquid» interface is in thermodynamic equilibrium during wave propagation, and the Clausius-Clausius condition is satisfied at the interface

$$dP_s/dT_s = L\rho_2/T_s\,, \qquad (1)$$

where P_s — saturation pressure, T_s — saturation temperature, L — specific heat of phase transition (or latent heat of vaporization), ρ_2 — vapor density;

—the liquid retains its initial temperature at a sufficient distance from the surface of the bubble;

—vapor inside the bubble behaves adiabatically;

—a vapor-liquid two-phase system satisfies all equations and relations of a homogeneous bubble substance;

—the nonlinearity that occurs during wave propagation is mainly due to the compression property of the medium, and, accordingly, the hydrodynamic nonlinearity, as in the study of wave propagation in a liquid with gas bubbles [2], can be neglected.

Next, we perform the following transformations.

The equations of the hydrodynamics of the substance are reduced to one

$$\partial^2\rho/\partial t^2 = \partial^2 P/\partial x^2, \tag{2}$$

where ρ — vapor-liquid substance density, x — spatial coordinate along which the wave of the vapor-liquid two-phase substance propagates.

Equation of the dynamics of a spherical bubble (in the form of the Rayleigh-Plesset equation [6])

$$R\frac{d^2R}{dt^2} + \frac{3}{2}\left(\frac{dR}{dt}\right)^2 = [\rho(R) - P_\infty]/\rho_1, \tag{3}$$

where R — bubble radius; ρ, ρ_1 — respectively, the density of the vapor-liquid substance and liquid; P_∞ — external pressure, the source of which is infinitely far from the bubble, is overwritten due to a change in the density of the vapor-liquid substance ρ, and the pressure in the bubble $P(R) = P_2$ determined from the bubble energy equation.

$$\frac{dP_2}{dt} + \frac{3\gamma P_2}{R}\cdot\frac{dR}{dt} - \frac{3(\gamma-1)}{R}\left[q_{\text{гр}} - \frac{L - C_{P_2}T_2}{4\pi R^2}\cdot\frac{dm}{dt}\right], \tag{4}$$

where $q_{\text{гр}}$ — heat flow at the range; $(dm/dt) = [4\pi R^2(q_2 - q_1)/L]$ — change in the mass of steam bubbles due to the difference in heat fluxes in steam q_2 and into liquid q_1; γ — gas adiabatic index.

The Rayleigh-Plesset equation, written in terms of the specific volume of steam V (per 1 kg of the substance), taking into account the obvious relationships, takes the form

$$\frac{R_0^2\rho_1}{3(1+\Delta V/V_0)^{1/3}}\cdot\frac{d^2}{dt^2}\left(\frac{\Delta V}{V_0}\right) + \frac{2\mu}{(1+\Delta V/V_0)}\cdot\frac{d}{dt}\left(\frac{\Delta V}{V_0}\right) -$$
$$-\frac{R_0^2\rho_1}{18(1+\Delta V/V_0)^{1/3}}\cdot\left[\frac{d}{dt}\left(\frac{\Delta V}{V_0}\right)\right]^2 = P_2 - P_\infty, \tag{5}$$

where R_0 — bubble initial radius; μ — dissipation coefficient in the substance due to viscous losses and acoustic radiation.

Energy equation (4) is written as:

$$\frac{dP_2}{dt} + \frac{\gamma P_0}{(1+\Delta V/V_0)}\cdot\frac{d}{dt}\left(\frac{\Delta V}{V_0}\right) = \frac{3(\gamma-1)}{R}\cdot\left[q_{\text{гр}} - \frac{L - C_{P_2}T_2}{4\pi R^2}\cdot\frac{dm}{dt}\right]. \tag{6}$$

The ratio for the density of the vapor-liquid substance $1/\rho = [(1-X)/\rho_1 + V]$ follows a connection

$$-\rho_0\varphi_0\Delta V/V_0 = \delta\left(\rho - P_1/c_1^2\right), \tag{7}$$

which can be used when considering the speed of sound in a liquid $c_1 \to \infty$ to write equations (5), (6) through the density excitation. In the last equation, the terms $\delta\rho$ and δP_1 represent changes in the density of the vapor-liquid substance and the pressure of the liquid, respectively. Equations (5) and (6) will be rewritten approximately, taking into account only the terms up to ε^2 (where $\varepsilon = \Delta V/V$), while the coefficient $R_0^2\rho_1/3$ will be considered to be of the order of ε. Then equation (5), taking into account (7), takes the form

$$\delta P = c_0^2\delta\rho + \frac{R\delta\rho_1}{3\varphi_0\rho_0}\cdot\frac{d^2\rho}{dt^2} + \frac{4\mu}{3\rho_1\varphi_0}\cdot\frac{d\rho}{dt}, \tag{8}$$

and we rewrite equation (6) with an accuracy of ε^2 and neglect the heat flux q_2, which enters the bubble (since the ratio of the thermal conductivities of vapor and liquid has the form $\lambda_2 << \lambda_1$, and for their thermal diffusivity a_1^2 and a_2^2, we can assume that $\sqrt{a_2/a_1} > 1$):

$$\frac{dP_2}{dt} + \frac{\gamma P_2}{\varphi_0\rho_0}\cdot\frac{d\rho}{dt} + \frac{\gamma P_2}{2(\varphi_0\rho_0)^2}\cdot\frac{d(\rho)^2}{dt} = \frac{3\gamma P_2}{R\rho_2 L}q_1. \tag{9}$$

In the absence of getting flow ($q_1 = 0$)

$$\delta P_2 = \frac{\gamma P_2}{\varphi_0\rho_0}\delta\rho + \frac{\gamma P_2}{2(\varphi_0\rho_0)^2}\cdot\frac{d(\rho)^2}{dt}$$

or

$$\delta P_2 = \frac{\gamma P_2}{\varphi_0\rho_0}\delta\rho + \frac{\gamma P_2}{2(\varphi_0\rho_0)^2}\cdot(\partial\rho)^2 \tag{10}$$

and the nonlinearity arising through the compression property of the medium φ^{-1} is approximately times greater than the hydrodynamic nonlinearity. Pressure excitation δP is found from (8), and δP_2 is determined from (9) when specifying the heat flux q_1. Differentiating (9) with t respect to and taking into account (2) and (8), we obtain one equation for pressure excitation

$$\frac{\partial^2 P}{\partial t^2} - c_0^2\frac{\partial^2 P}{\partial x^2} - \frac{\gamma+1}{2\gamma}\cdot c_0^2\frac{\partial^2}{\partial x^2}\left(\frac{\Delta P^2}{P_0}\right) =$$

$$= 2\beta_1 \frac{\partial^4 P}{\partial t^2 \partial x^2} - \frac{4\mu}{3\rho_1\varphi_0} \cdot \frac{\partial^3 P}{\partial t \partial x^2} + \frac{3\gamma P_0}{R\rho_2 L} \cdot \frac{\partial q_1}{\partial t}, \quad (11)$$

where $c_0 = \sqrt{\gamma P / \rho\varphi(1-\varphi)}$ — «fixed» speed of sound in a vapor-liquid bubble medium.

In equation (11), it is necessary to determine q_1 from the excitation ΔP and parameters of the medium. In the general case, for this, it is necessary to find the temperature distribution in the vicinity of the bubble, the range of which is immovable. This problem can be solved in different approximations. To construct the MM of wave propagation, we use a fairly simple solution, which gives an expression for the heat flux in the form of the Duhamel integral (taking into account that the range is immovable)

$$q_1 = \lambda_1 \left[\frac{(T_s - T_0)}{R_0} - \int_0^t \frac{1}{\sqrt{\pi a(t-\tau)}} \cdot \frac{\partial \Delta T}{\partial \tau} d\tau \right]. \quad (12)$$

Excitation $(T_s - T_0)$ with (1) can be replaced by excitation of

$$q_1 = \frac{a_1 C_{P_1} \rho_1 T_0}{L\rho_2 R_0} \left(\Delta P + \frac{\rho_0}{\pi a_1} \int_0^t \frac{\partial P}{\partial \tau} \cdot \frac{d\tau}{\sqrt{t-\tau}} \right). \quad (13)$$

It should be noted that expressions (12) and (13) are difficult to use to find, for example, dispersion relations when harmonic waves are analyzed. In this case, one should use the asymptotic values q_1 for $t \to \infty$.

If the waves are strong and the leading edges of the initial excitations are steep, and therefore, the compression property of the liquid should be taken into account, then it is necessary to $c_1 \to \infty$ substitute the full relation (7) in Eqs. (5), (6). Then we get the following two-wave equation

$$\frac{\partial^2 P}{\partial t^2} - c_3^2 \frac{\partial^2 P}{\partial x^2} + \frac{2\beta\chi}{c_2^2} \cdot \frac{\partial^2}{\partial t^2} \left(\frac{\partial^2 P}{\partial t^2} - c_1^2 \frac{\partial^2 P}{\partial x^2} \right) = \frac{3\gamma P_0}{R_0 \rho_2 L} \cdot \frac{\partial q_1}{\partial t}, \quad (14)$$

where $\chi = c_1^2 / (c_1^2 + c_0^2)$, $c_3^2 = c_0^2 / (1 + c_0^2 / c_1^2)$.

The equation of dynamics of the form (14), supplemented with the corresponding initial and limiting conditions (based on the formulation of a specific applied problem) is the most convenient form of MM for the equilibrium case of wave formation and propagation in vapor-liquid two-phase systems.

Thus, the system describes the dynamics of wave formation and propagation in vapor-liquid two-phase systems in the presence of heat losses both to phase transitions in the two-phase system itself and to its external radiation, i.e. represents the MM for this case. Based on the performed systematization, typical cases of the states of vapor-liquid two-phase systems were investigated, among which, as the most common in practice, a dynamic bubble state of wave formation and propagation was singled out.

References:

1. Vasenin, I. M. Gas dynamics of two-phase flows in nozzles [Text] / I. M. Vasenin, V. A. Arkhipov, V. G. Butov V. - Tomsk: Publishing House of TSU, 2006. 264 p.
2. Akulichev, V. A. Acoustic waves in a liquid with vapor bubbles [Text] / V. A. Akulichev, V. N. Alekseev, V. A. Burlakov // Nonlinear processes in two-phase media. - Novosibirsk.: Publishing House of Novosibirsk University, 1977. - S. 114 - 121.
3. Verlan, A. F. Mathematical modeling of anomalous diffusion processes [Text] / A. F. Verlan, S. A. Polozhaenko, N. G. Serbov. - K.: Naukova Dumka, 2011. - 416 p.
4. Semenov, N. I. Results of the study of sound velocities in moving gas-liquid substances [Text] / N. I. Semenov, S. I. Kosterin // Thermal power engineering,. - 1964, No. 6. - S. 56 - 51.
5. Nakoryakov, V. E. Nonlinear acoustic waves in a liquid containing gas bubbles [Text] / V. E. Nakoryakov, I. R. Schreiber // Teplof. high temperatures. - 1999. - V. 17. - No. 4. - S. 798 - 804.
6. Lin, Hao Initially driven in homogeneities in violently collapsing bubbles: the validity of the Rayleigh–Plesset equation [Текст] / Hao Lin, D. Brian Storey, Andrew J. Szeri // Journal of Fluid Mechanics. — 2002. — Vol. 452. — P. 154 — 167. doi:10.1017/S0022112001006693

PROBABILISTIC RELIABILITY ANALYSIS FOR PUMPS OF SAFETY RELATED SYSTEMS

Vierinov Oleksii
Chief Specialist, Unit Head
SE NNEGC "Energoatom"

Komarov Yurii
Doctor of Engineering
SE NNEGC "Energoatom"

Alali Mohammad
Postgraduate Student
Odessa Polytechnic National University

Algerby Rabia K. Ali
Postgraduate Student
Odessa Polytechnic National University

Grib Vitaly
Postgraduate Student
Odessa Polytechnic National University

The overwhelming majority of pump failures are associated with leaks with fluid (water, oil) leaking through various sealing surfaces. The consequence of such failures was the withdrawal for routine repair with the replacement of sealing elements and/or lapping of the sealing surfaces.

Comparison of reliability indicators (mean time to failure, estimated at the lower limit) for the current period with the corresponding indicator obtained for the previous period is performed. As a result of the analysis, it was established:

For pumps of special sewerage systems, the criterion for the comparative assessment of the mean time to failure has not been met. A decrease in mean time to failure may indicate a decrease in reliability in recent years for these pumps,

For other groups of pumps, the mean time to failure for the current period is not lower than this indicator for the previous period, which indicates a sufficient level of pump reliability.

In accordance with the results of the analysis performed and the calculated estimates of the operational reliability, the following recommendations were formulated:

Analyze enterprise standards 0.08.048-2003 “Reliability of NPP systems and equipment. NPP pumps. Methods for assessing operational reliability indicators "for the possibility of a more complete use and improvement of the methods for assessing reliability indicators of NPP pumping equipment presented in it,

To develop and approve a methodology for probabilistic assessment of the operating time of pumps to the limiting state based on the analysis of changes in the quantitative parameters of the technical state, which are decisive for justifying the resource. Such indicators can be: the wall thickness of the pump body elements (according to the results of thickness measurement) and the Brinell hardness (according to the results of hardness measurements). Estimates are possible both by the current values of the defining parameters and by their predicted values,

Extend the service life of special sewage pumps for which the criteria for the comparative assessment of the mean time to failure are not met, provided that an intermediate reliability analysis is carried out after 2 - 2.5 years to control the absence of a negative trend in the corresponding indicators. In case of revealing negative trends, further extension of operation can be justified by positive results of overhaul in accordance with PL-D.0.03.126-10 "Regulations on the procedure for extending the life of equipment of systems important to safety."

An urgent issue of extending the operation of nuclear power installations (NPI) is the analysis of the reliability of systems important to safety (SIS), ensuring the performance of the necessary functions in the event of an accident.

The operating experience of NPI with WWER has determined that pumps [1 - 14, etc.] are the designation of a reliable SIS device. The probabilistic safety indicator (the frequency of damage to the reactor core - FDRC) directly depends on the indicator of the probability of failure P of SIS pumps during accidents.

Therefore, for a probabilistic assessment of the safety level when extending the operation of a nuclear power plant, it is relevant to assess the reliability indicators of SVB pumps.

References:

1. Н.А. Фридман, В.И. Скалозубов. Обоснование периодичности контроля систем безопасности ядерных энергоустановок регенерентными методами // Ядерна та радіаційна безпека. 1998, № 1, с. 148-154.
2. Ю.А. Комаров, В.Н. Васильченко, В.И. Скалозубов, В.Н. Колыханов. Алгоритмы и расчетные программные средства методики оптимизации периодичности контроля систем, важных для безопасности АЭС // Ядерна та радіаційна безпека. 1999, № 5, с. 4-8.
3. Ю.А. Комаров, В.И. Скалозубов, В.Н. Колыханов. Основы методики оптимизации периодичности контроля систем, важных для безопасности // Ядерна та радіаційна безпека. 2000, № 1, с. 79-86.
4. Д.В. Билей, В.Н. Колыханов, В.И. Скалозубов, Н.А. Фридман. Вероятностные методы оптимизации плановых проверок и испытаний теплотехнического оборудования систем безопасности при работе реактора на мощности // Ядерна та радіаційна безпека. 2004, № 3, с. 46-55.
5. Д.В. Билей, Г.С. Драган, Ю.А. Комаров, В.И. Скалозубов. Риск-ориентированный подход оптимизации плановых проверок теплотехнического оборудования систем, важных для безопасности ядерных установок // Ядерна та радіаційна безпека. 2006, № 2, с. 21-28.

6. Ю.Л. Коврижкин, В.Н. Колыханов, В.Ю. Кочнева, В.И. Скалозубов. Обобщенный метод оптимизации периодичности испытаний систем безопасности АЭС // Ядерна та радіаційна безпека. 2007, № 2.
7. Ю.Л. Коврижкин, Т.В. Габлая, Г.С. Драган, В.И. Скалозубов. Методика переназначения периодичности и объема плановых ремонтов и испытаний тепломеханического оборудования систем безопасности ВВЭР-1000 (В-320) // Ядерна та радіаційна безпека. 2006, № 3, с. 90-97.
8. В.І. Скалозубов, І.Л. Козлов, О.О. Чулкін. Перепризначення періодичності регламентних випробувань систем безпеки ядерних енергетичних установок у позапроектний період експлуатації // Питання атомної науки і техніки. 2017, № 5, с. 53-56.
9. В.Н. Колыханов, Ю.А. Комаров, М.Е. Слюсенко, А. Николайчук, В.И. Скалозубов. Риск-ориентированный подход оптимизации плановых проверок теплотехнического оборудования систем, важных для безопасности ядерных установок // Ядерна та радіаційна безпека. 2001, № 1, с. 44-48.
10. Ю.А. Комаров, В.М. Пышный, В.И. Скалозубов, И.М. Фольтов. Разработка отраслевого стандарта по сокращению периодичности комплексных испытаний на герметичность системы гермооболочки ВВЭР на основе вероятностных методов // Ядерна та радіаційна безпека. 2004, № 2, с. 73-79.
11. Д.В. Билей, Ю.А. Комаров, В.М. Пышный, В.Н. Колыханов, В.Ю. Кочнева, В.И. Скалозубов. Проект отраслевого стандарта по оптимизации эксплуатационного контроля металла трубопроводов АЭС на основе риск-ориентированных подходов // Ядерна та радіаційна безпека. 2005, № 4, с. 71-81.
12. Е.С. Агейкина, Г.С. Драган, Ю.Л. Коврижкин, В.И. Скалозубов. Расчетные оценки остаточного ресурса отдельного тепломеханического оборудования АЭС с ВВЭР // Ядерна та радіаційна безпека. 2006, № 2, с. 32-36.
13. В.И. Скалозубов, Ю.Л. Коврижкин. Методика переназначения допустимых циклов нагружения на оборудование и трубопроводы АЭС с ВВЭР // Ядерна та радіаційна безпека. 2004, № 3, с. 93-98.
14. М.С. Зарицький, В.В. Клочко, Ю.Л. Коврижкін, Ю.О. Комаров, В.М. Пишний, К.С. Агейкіна, В.І. Скалозубов. Проект галузевого стандарту НАЕК «Енергоатом» по нормах циклічних навантажень на трубопроводи АЕС // Ядерна та радіаційна безпека. 2006, № 2, с. 51-54.
15. В.П. Стрельников. Прогнозирование надежности электронных систем при отсутствии отказов с использованием дополнительной априорной информации // Математичні машини і системи. 2003, № 3,4, с. 226-231.
16. В.П. Стрельников. Параметризация DM-распределения. // Математичні машини і системи, 2007, № 2, с. 117-124.
17. ДСТУ 3004-95. Надійність техніки. Методи оцінки показників надійності за експериментальними даними. К.: Видавництво Держстандарту України, 1995, 123 с.

NUMERICAL SIMULATION OF INTERACTION OF SURFACE GRAVITATIONAL WAVES WITH EROSIONAL SLOPE

Voskoboinick V.
DrSci., Associate Professor
Institute of Hydromechanics NAS Ukraine

Ostroverkh B.
Ph.D., Associate Professor
Institute of Hydromechanics NAS Ukraine

Voskoboinyk O.
Ph.D., Associate Professor
Institute of Hydromechanics NAS Ukraine

Potapenko L.
Engineer
Institute of Hydromechanics NAS Ukraine

It is known that the main factor in the destruction of the coastal zone is wave abrasion, the activation of which is caused by rising sea levels, increasing intensity of winds, unsystematic and unreasonable construction of shore protection and shore protection structures and other factors [1-3]. Measures for the construction of coastal protection structures are environmental and aimed at preventing (suspending) dangerous geological processes in order to prevent the destruction of the coast, the loss of valuable medical and land resources of the sanitary coastal zone. During the design and construction of coastal protection structures, the norms and requirements for water protection zones, protection of natural complexes and objects of national nature parks, protection of the marine environment and coastal protection zone must be observed.

Coastal protection structures reduce the impact on the coastal slope and the beach strip, as well as regulate the movement of sediments in the coastal zone of the sea in order to preserve and restore the beach, as the main element of shore protection. Coastal protection measures preserve and improve the ecological situation in the coastal zone of the sea and on the adjacent part of the land [1, 4-6]. Coastal protection construction in the conditions of existence along the shore transfer of sediments is carried out towards their flow with obligatory protection against erosion of the lower parts of the shore.

Wind turbulence significantly affects the activities of maritime transport, fisheries, hydraulic engineering and more [7-9]. Reliable data on the actual and expected state of the sea and ocean surface are important for the design and operation of such structures. The development of natural resources of offshore zones and the solution of scientific problems related to the study of the interaction of the ocean and the atmosphere

increases the requirements for data on sea waves. All this constantly stimulates the creation of reliable methods for calculating and forecasting the elements of wind waves.

In recent years, the use of the WAVEWATCH model [10, 11] to calculate the generation of wind waves in deep-water waters has become common in the calculation of wave fields in coastal waters. But the SWAN model is used for calculations in the shelf zone and in coastal waters [12, 13]. Near the shores in the zones of significant variability of the bottom relief and in the presence of hydraulic structures detailed models are used, which well describe the effects of diffraction of waves, interaction of waves with bottom inhomogeneity and currents in linear and nonlinear approximation [14, 15]. Among these models, models based on quasi-three-dimensional equations of wave transformation, as well as models based on two-dimensional Businesc equations, have been increasingly used in the practice of designing hydraulic structures. These models require significant computational resources, but at the same time allow to take into account the impact of nonlinear effects.

The above models are quite complex to apply to specific conditions and require a very large amount of time to prepare and analyze the original data. Therefore, more simplified approaches based on the calculation of the average elements of the waves of a certain security are very relevant. These elements, calculated by different relationships for the same conditions of wave formation, differ from each other several times, which indicates the complexity of many factors influencing the development of excitation. Among such factors are such as variable wind field, the complexity of the configuration of the coastline and others.

The stationary spectral wave model CMS-Wave [16] was used for numerical simulation of wind waves, based on the numerical solution of the wave energy balance equation. The stationary equation of the balance of wave energy in spectral form under the presence of background currents has the form:

$$\frac{\partial(C_x N)}{\partial x}+\frac{(\partial C_y N)}{\partial y}+\frac{(\partial C_\theta N)}{\partial \theta}=\frac{\kappa}{2\sigma}\left[\left(CC_g\cos^2\theta N_y\right)_y-\frac{CC_g}{2}\cos^2\theta N_{yy}\right]-\varepsilon_b N-S\,, \quad (1)$$

where $N=E(\sigma,\theta)/\sigma$ is the density of wave action, which is a function of frequency σ and direction θ, $E(\sigma,\theta)$ is the density of wave energy. In the presence of background currents, the density of the wave action is maintained along the wave beam, while the density of the wave energy is not. The first and second terms in (1) describe the energy transfer along the coordinates x, y, and the third takes into account the effects of wave refraction on the bottom relief and currents. The values C_x, C_y, C_θ are the rates of transfer of the density of the wave action along the corresponding spatial and angular coordinates. The first term in the right-hand side of equation (1) takes into account the diffraction effects, where κ is the diffraction intensity parameter, N_y and N_{yy} denotes the first and second derivatives by y, where the coordinate y is directed along the shore. The value $\varepsilon_b N$ determines the rate of energy dissipation during the collapse of waves, where the coefficient ε_b is determined by a modified criterion of God [16]. The function S in the right part (1) describes the source of wind wave

generation and energy dissipation due to bottom friction, collapse of wave crests and nonlinear interaction of spectral harmonics. The velocities C_x, C_y, C_θ in equation (1) can be expressed as

$$C_x = C_g \cos\theta + U, \quad C_y = C_g \sin\theta + V,$$

$$C_\theta = \frac{\sigma}{\sinh(2kh)}\left(\sin\theta\frac{\partial h}{\partial x} - \cos\theta\frac{\partial h}{\partial y}\right) + f\left(\theta, \frac{\partial U}{\partial x}, \frac{\partial U}{\partial y}\right) \quad (2)$$

Here U, V are the components of the flow velocity are averaged over depth, and the ratios for phase and group velocity are

$$C = \frac{\sigma}{k}, \quad C_g = \frac{1}{2}C\left(1 + \frac{2kh}{\sinh(2kh)}\right), \quad (3)$$

where h is the depth, k is the wave number that is the root of the variance equation

$$\sigma^2 = kg\tanh(kh) \quad (4)$$

Waves at the sea boundary of the simulation area are given by the frequency-angular spectrum, i.e. the distribution of wave energy by period and direction of waves

$$E(\sigma,\theta) = S_{TMA}(\sigma)Q(\theta), \quad (5)$$

where $S_{TMA}(\sigma)$ is the frequency spectrum determined by the spectral function TMA [17], $Q(\theta)$ is the angular distribution function. The main characteristics of excitation are the height of significant waves H_s, the mean direction $\bar{\alpha}$ and the tensor of radiation stresses S_{xx}, S_{xy}, S_{yy} are determined through the energy spectrum by double integration in frequency and direction [16], for example, the height of significant waves can be expressed as

$$H_s(x,y) = 4\sqrt{\int_{-\pi/2}^{\pi/2}\int_{\omega_{\min}}^{\omega_{\max}} E(\omega,\alpha,x,y)d\omega d\alpha} \quad (6)$$

To estimate the influence of the wave on the wave field, the transformation coefficient K_t is calculated by the formula in which the main parameter is the ratio of the height of the wave crest to the height of the incident wave [16]

$$K_t = 0.3(1.5 - \frac{h_c}{H_i}), \quad 0 \le \frac{h_c}{H_i} \le 1.25, \quad (7)$$

where h_c is the height of the crest of the wave above the level of the surface of calm water H_i is the height of the oncoming wave.

The CMS-Flow model [16] was used to model currents, sediment transport and morphodynamics, in which the theory of shallow water was implemented. Wind waves induce currents, which are described by the depth-averaged equations of continuity and conservation of momentum:

$$\frac{\partial\eta}{\partial t} + \frac{\partial hu}{\partial x} + \frac{\partial hv}{\partial y} = 0 \quad (8)$$

$$\frac{\partial u}{\partial t}+u\frac{\partial u}{\partial x}+v\frac{\partial u}{\partial y}-fv+g\frac{\partial \eta}{\partial x}-\mu\left(\frac{\partial^2 u}{\partial x^2}+\frac{\partial^2 u}{\partial y^2}\right)=\frac{F_x-\tau_{bx}}{\rho h} \quad (9)$$

$$\frac{\partial v}{\partial t}+u\frac{\partial v}{\partial x}+v\frac{\partial v}{\partial y}+fu+g\frac{\partial \eta}{\partial y}-\mu\left(\frac{\partial^2 v}{\partial x^2}+\frac{\partial^2 v}{\partial y^2}\right)=\frac{F_y-\tau_{by}}{\rho h} \quad (10)$$

In equations (7)-(10) the following notations are used: η is water surface level; h is dynamic depth; u, v are components of flow velocity; f is Coriolis parameter; g is acceleration of gravity; μ is coefficient of turbulent viscosity; ρ is water density; τ_{bx}, τ_{by} are components of the bottom tangential friction stress; F_x, F_y are gradients of radiation stresses calculated through the tensor of radiation stresses by equations

$$F_x=-\frac{\partial S_{xx}}{\partial x}-\frac{\partial S_{xy}}{\partial y}, \quad F_y=-\frac{\partial S_{xy}}{\partial x}-\frac{\partial S_{yy}}{\partial y} \quad (11)$$

Sediment flows are defined by the expressions:

$$Q_x=hCu-\mu_c h\frac{\partial C}{\partial x}, \quad Q_y=hCv-\mu_c h\frac{\partial C}{\partial y} \quad (12)$$

Here C is the depth-averaged concentration of sediments μ_c is the coefficient of turbulent diffusion. The changes C are described by the advective-diffusion equation of the form:

$$\frac{\partial hC}{\partial t}+\frac{\partial Q_x}{\partial x}+\frac{\partial Q_y}{\partial y}=h\frac{C_{eq}-C}{T_s}, \quad (13)$$

where C_{eq} is the equilibrium concentration; T_s is time of adaptation of concentration to equilibrium [18].

If you know Q_x, Q_y, you can calculate the changes in bottom marks by the balance equation

$$(1-p)\frac{\partial z_b}{\partial t}+\frac{\partial Q_x}{\partial x}+\frac{\partial Q_y}{\partial y}=0, \quad (14)$$

where z_b is the ordinate of the bottom surface; p is soil porosity.

To assess the impact on the morphodynamics of coastal areas, modeling was performed for different combinations of intermittent breakwaters. Breakwaters of two constructions were considered: with a ridge height above the calm water level of 1.25 m and with a ridge at the calm water level. Different combinations of these two types of breakwaters lead to the creation of forms such as natural bays.

To choose the location of breakwaters, it is necessary to determine an important parameter - the surf zone, which is estimated to be from 80 to 90% of sediment

transport. However, the width of this zone depends on the wave conditions, so it is determined by the height of significant waves, which are observed for more than 12 hours a year [17]. Wave height can be defined as an estimate of the average wave heights possible once a year. It should be noted that the design site belongs to the high seas for the analysis of observations on the maritime coastal network [19].

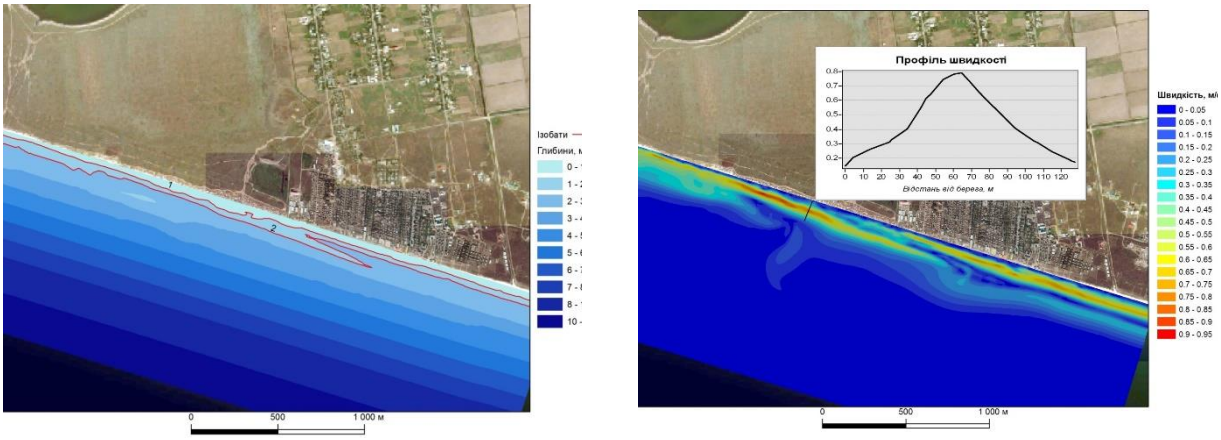

a b

Figure 1. Coastal zone bathymetry (a) and velocity amplitude along coastal currents (b)

The main contribution to the morphodynamics of the coastal zone is made by wind-induced currents and energy dissipation of waves resulting from their propagation to the shore. Therefore, the size of the surf zone is determined by the results of mathematical modeling of wave currents, which is performed in two stages. The CMS-Wave model [16] determines the spatial distributions of height and direction of waves, gradients of radiation stresses and energy dissipation in the zone of wave destruction. The numerical model CMS-Flow [18] was used to calculate the currents, which uses the calculated excitation characteristics. The simulation was performed on the basis of bathymetry measurements in 2018 (Fig. 1).

At the sea border of the calculation area, the following parameters of the frequency-angular spectrum are set: wind direction south; height of significant waves H_s =2 m, which corresponds to stormy winds (15-17) m/s; peak period T_p =5 sec; parameters that determine the width of the frequency and angular spectra, respectively γ =3.3, m =4. The calculations were performed on a grid of 10 m*10 m. Fig.1b shows the spatial distributions of the amplitude of the velocity along coastal currents, obtained as a result of modeling at given parameters.

According to the simulation results, it was determined that the surf zone at a wave height of 2 m extends towards the sea at a distance X_{80} =120 m. The accumulation of sediments between the shore and the breakwater depends on two parameters: the distance of the breakwater from the shore X and the width of the breakwater L_b. In

the case of segmented breakwaters, the number of breakwaters and the distance between the segments L_g are important.

The method of creation of numerical models on the basis of stationary spectral wave model, model of morphodynamics and geoinformation system is developed and numerical researches on the analysis of characteristics and a choice of parameters of shore protection structures and sloping slopes are carried out. Numerous studies have shown the effectiveness of coastal permeable breakwaters to reduce the wave load on the coastal coastal zone and soil erosion near the slope. It has been shown that erection in the coastal zone on the path of intermittent breakwaters or permeable ledges is an effective way to reduce the catastrophic consequences of the destructive action of waves on shore.

References:

1. Voskoboinick V., Khomitsky V., Voskoboinyk O., Tereshchenko L., Voskoboinick A. Wave loads on protective dam of the Marine channel of the Danube-Black sea // Hydro-environment Research. – 2021. – Vol. 35, no 3. – P. 1-12. https://doi.org/10.1016/j.jher.2021.01.003

2. Yakovlev V.V., Voskoboinick V.A., Khomitsky V.V., Tkachenko V.O., Voskoboinyk O.A., Tereshchenko L.M., Voskobiinyk A.V., Bondar V.V. Influence of water depth on wind waves // Environmental safety and nature resources. – 2020. – Vol. 36, № 4. – P. 77-88. https://doi.org/10.32347/2411-4049.2020.4.77-88

3. Voskoboinick V.A., Voskoboinyk O.A., Cherniy D.I. The modeling of different scale hydrologic processes in aquatories // Environmental safety and nature resources. – 2019. – Vol. 29, № 1. – P. 87-98. https://doi.org/10.32347/2411-4049.2019.1.87-98

4. Voskoboinick A., Voskoboinick V., Turick V., Voskoboinyk O., Cherny D., Tereshchenko L. Interaction of Group of Bridge Piers on Scour // In: Hu Z., Petoukhov S., Dychka I., He M. (eds) Advances in Computer Science for Engineering and Education III. ICCSEEA 2020. Advances in Intelligent Systems and Computing, Vol. 1247. Springer, Cham, 2021. – P. 3-17. https://doi.org/10.1007/978-3-030-55506-1_1

5. Voskoboinick V.A., Voskoboinick A.V., Areshkovych O.O., Voskoboinyk O.A. Pressure fluctuations on the scour surface before prismatic pier // Proc. 8th International Conference on Scour and Erosion (ICSE 2016) 12-15 September 2016. - Oxford, UK, 2016. – P. 905-910. https://doi.org/10.1201/9781315375045-115

6. Khomitsky V.V., Ostroverkh B.M., Tkachenko V.A., Voskoboinick V.A., Tereshchenko L.M. Improvement of protective dam of the Marine approach channel Danube-Black Sea. // Environmental safety and nature resources. – 2020. – Vol. 35, № 3. – P. 57-77. https://doi.org/10.32347/2411-4049.2020.3.57-77

7. Voskobijnyk A.V., Voskoboinick V.A., Voskoboinyk O.A., Tereshchenko L.M., Khizha I.A. Feature of the vortex and the jet flows around and inside the three-row pile group // Proc. 8th International Conference on Scour and Erosion (ICSE 2016) 12-15 September 2016. - Oxford, UK, 2016. – P. 897-903. https://doi.org/10.1201/9781315375045-114

8. Voskoboinick V.A., Yakovlev V.V., Khomitsky V.V., Voskobiinyk A.V., Tereshchenko L.M., Voskoboinyk O.A. Interaction of gravity waves with tidal power plant // Vidnovliuvana energetyka. – 2020. – № 4. – P. 59-68. https://doi.org/10.36296/1819-8058.2020.4(63).59-68

9. Voskoboinick V.A., Gorban I.M., Voskoboinick A.A., Tereshchenko L.N., Voskoboinick A.V. Junction Flow Around Cylinder Group on Flat Plate // In: Sadovnichiy V.A., Zgurovsky M.Z. (eds) Contemporary Approaches and Methods in Fundamental Mathematics and Mechanics. Understanding Complex Systems. Springer, Cham. – 2021. – P. 35-50. https://doi.org/10.1007/978-3-030-50302-4_3

10. WAVEWATCH III R version 6.07. User manual and system documentation. – College Park, MD, USA, 2019. – 465p.

11. Ferrari F. Optimized wind and wave energy resource assessment and offshore exploitability in the Mediterranean Sea / F. Ferrari, G. Besio, F. Cassola, A. Mazzino // Energy. – 2020. – Vol. 190, No1. – P. 116447-1-15. https://doi.org/10.1016/j.energy.2019.116447

12. SWAN Cycle III version 41.20. User Manual.– Delft University of Technology, Netherlands, 2018.– 121 p.

13. Lianga B. Characteristics of global waves based on the third-generation wave model SWAN / B. Lianga, H. Gaoa, Z. Shaoa // Marine Structures. – 2019. – Vol. 64. – P. 35-53. https://doi.org/10.1016/j.marstruc.2018.10.011

14. Dingemans M. Water wave propagation over uneven bottoms. / M. Dingemans – NY: World Scientific, 1997. – 471 p.

15. Bjorkqvist J.-V. WAM, SWAN and WAVEWATCH III in the Finnish archipelago – the effect of spectral performance on bulk wave parameters / J.-V. Bjorkqvist, O. Vaha-Piikkio, V. Alari, A. Kuznetsova [et al.] // J. Operational Oceanography. – 2020. – Vol. 13, No 1. – P. 1633236-1-16. https://doi.org/10.1080/1755876X.2019.1633236

16. Van Rijn, L.C., Wijnberg, K.M. One–dimensional modelling of individual waves and wave–induced longshore currents in the surf zone. Coastal Engineering. – 1996. – Vol. 28. – P. 121-145. https://doi.org/10.1016/0378-3839(96)00014-2

17. Mangor, K., Dronen, N. K., Kaergaard, K.H. and Kristensen, N.E. Shoreline management guidelines. – DHI, Denmark, 2017. – 462 p.

18. Van Rijn L.C. Coastal erosion and control // Ocean & Coastal Management. – 2011. – Vol. 54, No 12. – P 867-887. https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2011.05.004

19. Khomitsky V.V., Voskoboinick V.A., Kharchenko A.G., Voskoboinyk O.A., Tereshchenko L.M., Voskobiinyk A.V., Nikitin I.A. Beach protection by active coastal protection structures // Environmental safety and nature resources. - 2019. - Vol. 32, № 4. - P. 60-77. https://doi.org/10.32347/2411-4049.2019.4.60-77

ЖЕНТ ДАЙЫНДАУДЫҢ ЖАҢА ТӘСІЛІ

Ілгербекқызы Л.,
Student
Almaty Technological university

Кузембаева Г.К.,
Ph.D., Associate Professor
Almaty Technological university

Кузембаев К.
Ph.D., Associate Professor
Almaty Technological university

Жаңа тәсілде «жент» дайындау үшін өндірісте шығарылатын шикі тары дәндері тазаланып, жуылып, қайнап жатқан суға салынып 10-15 минуттай қайнатылады. Осы кезде шикі тарыда болатын бөгде жағымсыз иіс беретін заттар толығымен буланып ұшырылады. Осыдан соң тарының қажетті мөлшерде ылғалдануына қажетті су қалдырып ары қарай буда қайнатылады. Қақпағы жабық ыдыста 10-15 минуттай буланған дәндер тор көзді бетке салынып, мұздай сумен жуылады. Осындай операциялардан өткен дәндер өзінің формасын жоймайды, әрі ірілене түседі. Үш-төрт сағаттай сорғытылып тұрған дәндер 14-10% -ға дейін кептіріледі. Кепкен дәндер ыстық майдың ішіне салынып қуырылады да салқындатылады. Салқындатылған дәндер ұнтақталынып «жентке» қажетті заттармен араластырылады (сары май, құмшекер, грек жаңғағы және т.б.). Араластырылып пайда болған «жент» ыдыстарға өлшемделініп салынып, буылып –түйіледі.

Женттің құрамындағы тарыны азайтып оның химиялық теңгерімділігін теңестіру үшін және жаңа дәмдік қасиеттер беру үшін грек жаңғағын қостық. Грек жаңғағының мөлшеріне байланысты тағамдық және энергетикалық құндылығының өзгеруі 1-кестеде келтірілген.

1-кесте. Грек жаңғағының мөлшеріне байланысты женттің тағамдық және энергетикалық құндылығының өзгеруі

Көрсеткіштері		100 г жент, таза	Шикі сөк-45, жаңғақ-5,сары май-15,өсімдік май-15, қант-20	Шикі сөк-40, жаңғақ-10,сары май-15,өсімдік май-15, қант-20	Шикі сөк-35, жаңғақ-15,сары май-15,өсімдік май-15, қант-20	Шикі сөк-30, жаңғақ-20,сары май-15,өсімдік май-15, қант-20	Шикі сөк-25, жаңғақ-25,сары май-15,өсімдік май-15, қант-20
			1	2	3	4	5
Калориялығы	кКал	449,1	500,5	516,2	531,9	547,6	563,3
Ақуыз	г	5,99	6,105	6,34	6,575	6,81	7,045
май	г	23,4	30,385	33,26	36,135	39,01	41,885
Көмірсу	г	53,6	50,635	47,865	45,095	42,325	39,555
Тағамдық талшықтар	г	1,8	1,925	2,05	2,175	2,3	2,425
су	г	14,52	10,275	9,765	9,255	8,745	8,235
Моно- и дисахариды	г	21,2	21,115	21,225	21,335	21,445	21,555
Крахмал	г	32,3	29,43	26,56	23,69	20,82	17,95
Күл	г	0,69	0,675	0,72	0,765	0,81	0,855
Қаныққан май қыщқылдары	г	14,28	9,385	9,68	9,975	10,27	10,565
Қанықпаған май қышқылдары	г	1,855	11,1555	11,036	10,9165	10,797	10,6775
Холестерин	мг	51	25,5	25,5	25,5	25,5	25,5

Женттің құрамына грек жаңғағын қосу арқылы калориялығының өзгеруі 1-суретте берілген.

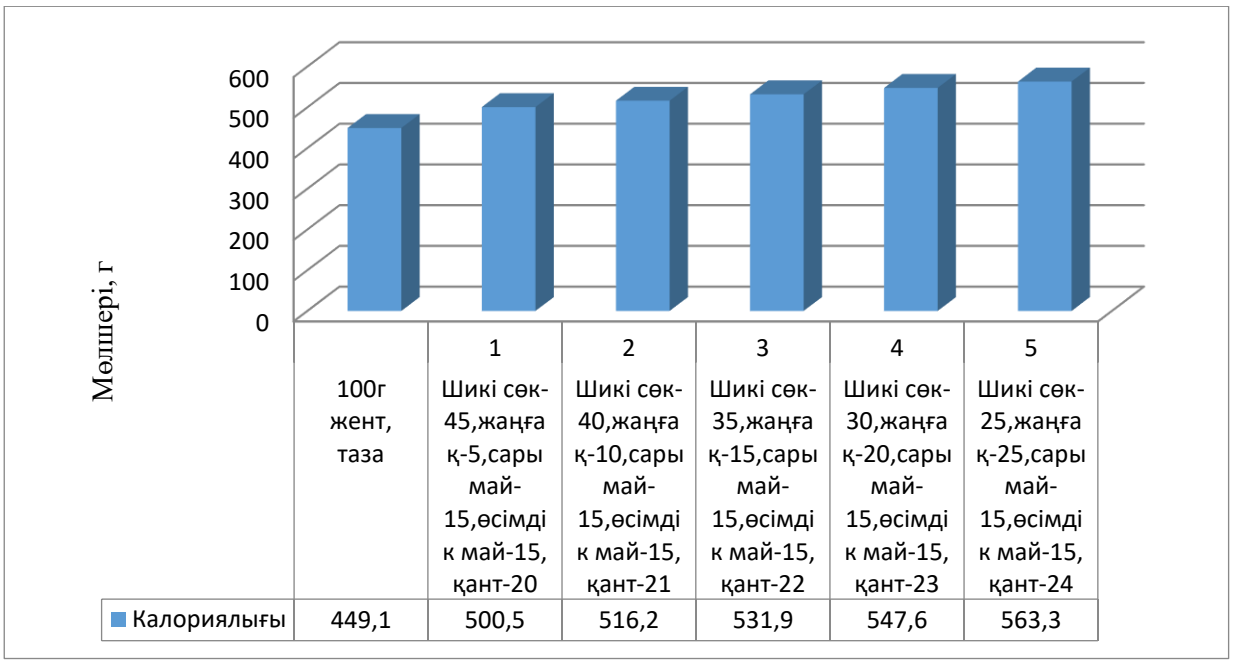

1- сурет. Жент калориялығының өзгеруі

Жент құрамына грек жаңғағын қосу нәтижесінде ақуыз мөлшері артады. Грек жаңғағының мөлшеріне байланысты ақуыз мөлшерінің өзгеруі 2-суретте келтірілген.

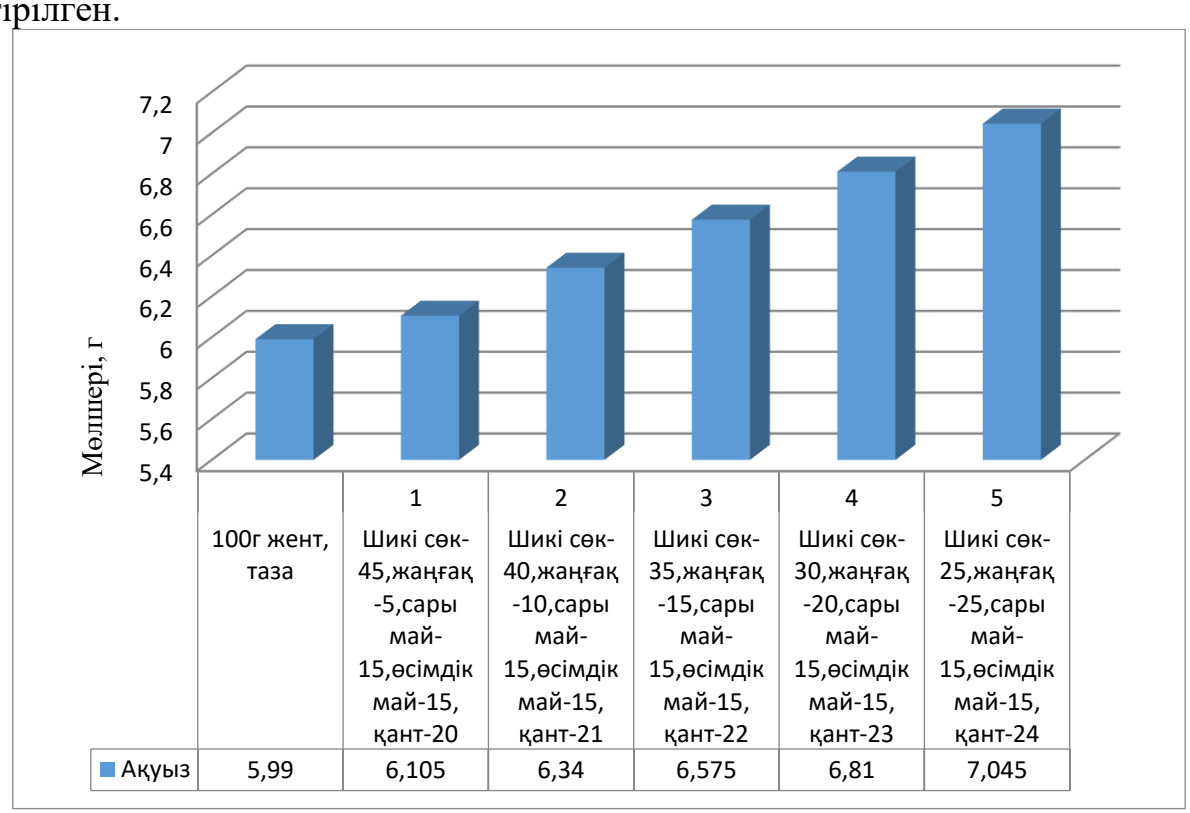

2-сурет. Грек жаңғағының мөлшеріне байланысты женттегі ақуыз мөлшерінің өзгеруі

Женттің құрамында майдың өсу жолын 3-суретте көруге болады. Ол грек жаңғағын қосу салдарынан 100г таза женттегі 23,4г майдың мөлшері 41,8г-ға көтерілгені байқалады.

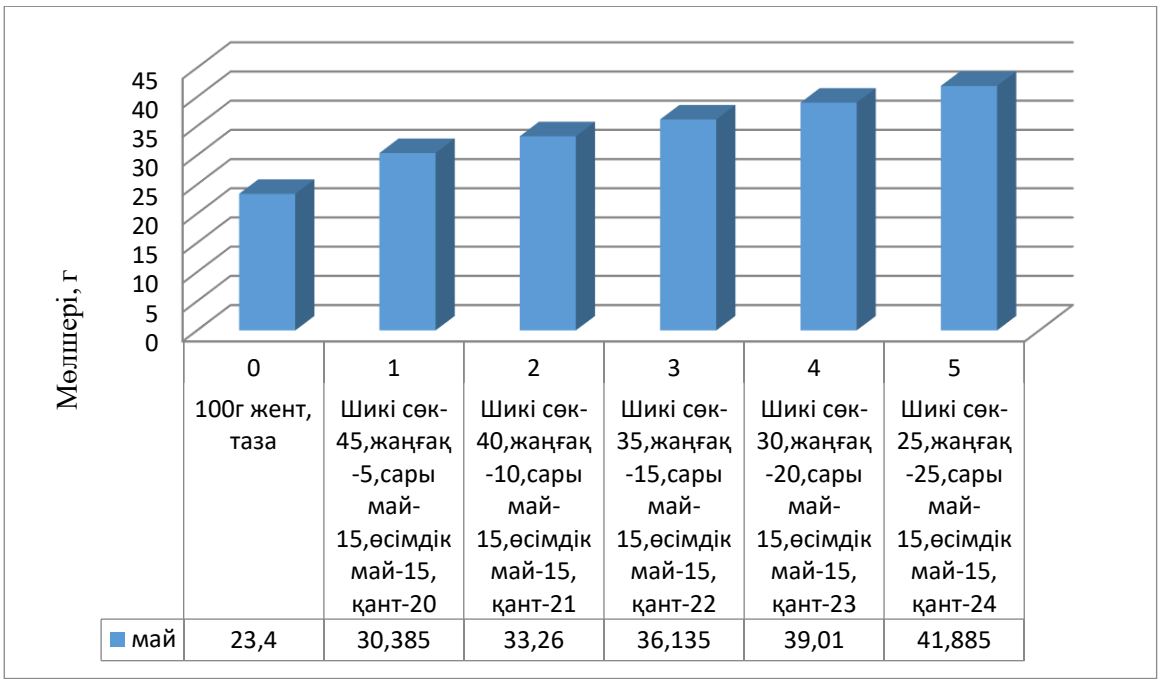

3-сурет. Грек жаңғағының мөлшеріне байланысты женттегі май мөлшерінің өзгеруі

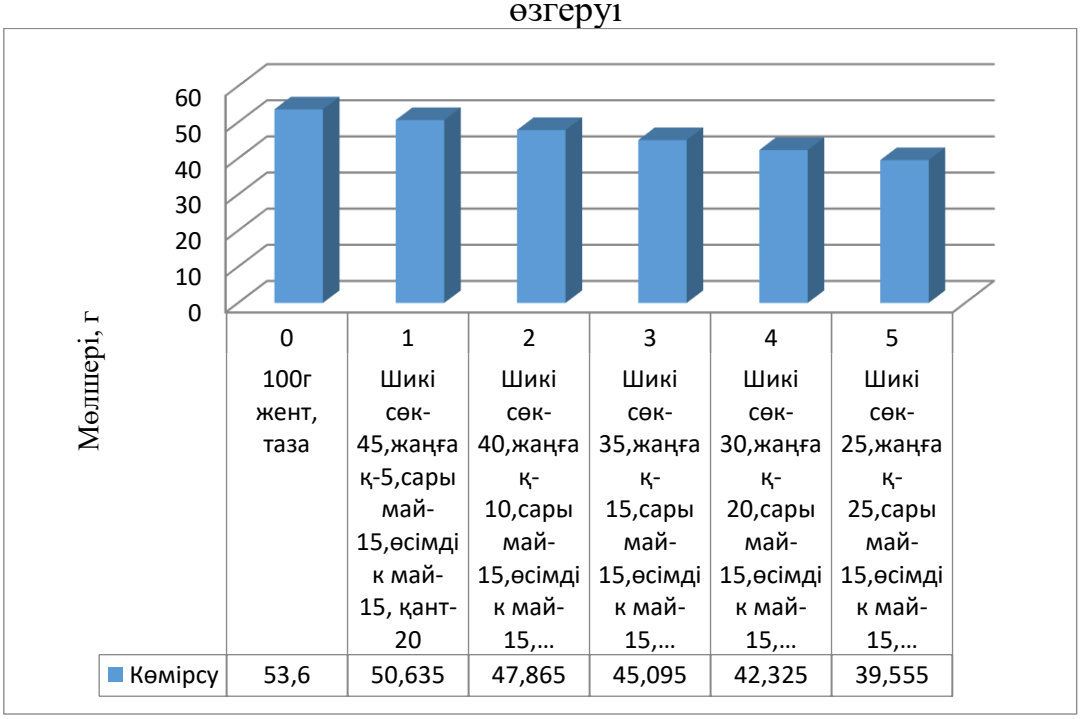

4-сурет. Жент құрамындағы көмірсу мөлшерінің өзгеруі

Ассортиментті кеңейту мақсатында жентке грек жаңғағын қосу арқылы химиялық құрамы жаңанын теңгерілген өнім алуға болады, сондай-ақ жаңа дәмдің қасиеттерді беруге болады.

1. Қоғамдық тамақтандыру өнімдерінің технологиясы: оқу құралы/ Г.Кузембаева, Қ. Күзембаев, А.Таева. – Астана, Фолиант, 2019- 408 б.

2. Азық түлік тауарларын тану: оқу құралы/ Г.Кузембаева, Қ. Күзембаев. – Астана, Фолиант, 2018- 378 б.

СОЗДАНИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ ОПЕРАТИВНОГО ПЛАНА

Айзада Қаулыбек
Магистр технических наук
Международная образовательная корпарация

Оперативное планирование – это ежегодный процесс, в ходе которого предприятия формулируют свои цели на год, указывая, чего они хотят достичь, и свои конкретные показатели успеха. Хотя оперативное планирование обычно используется в бизнесе; в тех редких случаях, когда осуществляется оперативное планирование, планирование часто происходит на высоком уровне внутри организации. Небольшие бизнес-подразделения внутри организации редко планируют в деталях. Цель этой статьи состоит в том, чтобы (а) описать, чем оперативное планирование отличается от стратегического планирования, (б) дать обоснование того, как оперативное планирование может помочь строительной практике, и (в) описать метод, который используется для оперативного планирование.

Ключевые слова: оперативное планирование, методы, создание, реализация, стратегеическое планирование

Стратегическое планирование по сравнению с оперативным планированием. Стратегическое планирование — это дальновидный процесс. Когда организации проходят стратегическое планирование, ставятся высокие цели и часто представляют собой видение того, где организация хотела бы быть через 5–7 лет. Таким образом, стратегическое планирование представляет собой важное мероприятие для любой организации и происходит только циклически, один раз в 5–7 лет. Хотя руководители организаций, такие как главный исполнительный директор или попечительский совет, в конечном итоге несут ответственность за разработку стратегического плана, в этом типе планирования обычно участвует разнообразная группа заинтересованных сторон, так что лидеры организации могут быть лучше всего проинформированы знанием сотрудников и рынок [11].

Цель оперативного плана – напрямую связать повседневную деятельность передового персонала со стратегическим планом организации.

Выполнение контрольных точек стало важным шагом в повседневной работе нашей команды, а процент выполненных контрольных точек стал суррогатом «своевременности» нашего операционного плана.

Выполняя задания, команда лидеров помнит о нескольких вещах. Во-первых, как описано ранее, мы смотрим на общий план проекта и удостоверяемся, что у каждого члена команды есть хотя бы один проект, при

этом гарантируя, что ни один член команды не имеет больше объязанностей, чем он может выполнить. Основываясь на навыках и опыте конкретного члена команды в прошлых проектах, команда лидеров понимает объем и сложность проектов, с которыми может справиться любой человек. Во-вторых, мы используем операционные проекты как метод стимулирования роста сотрудников.

План проекта представляет собой подробное описание всех мероприятий, которые будут использованы для завершения проекта. Стратегическое планирование считается желательным. Таким образом, важно, чтобы стратегический план руководствовался миссией и видением организации [1, 2]. Стратегический план, противоречащий миссии и видению организации, вряд ли будет успешным. При составлении стратегического плана организация должна ответить на три вопроса: (а) Где мы сейчас? (б) Где мы хотим оказаться в конце стратегического плана? (с) Как мы доберемся туда?

Лучшие стратегические планы определяют показатели успеха для каждой стратегической цели [5]. Эти меры дают организации объективные цели, к которым нужно стремиться, и предоставляют сотрудникам знания о том, как будет оцениваться их работа. Стратегическое планирование можно использовать в рентгенологической практике (6).

Стратегический план не содержит подробностей о том, как будет достигнута каждая цель. Подробная информация о том, как эти цели будут достигнуты, представляется в оперативном плане. Оперативный план отличается от стратегического плана в ряде областей (таблица) [3].

Таблица 1. Различия между стратегическим планированием и оперативным планированием

Различие	**Стратегический план**	**Оперативный план**
Масштаб	Видение того, где организация хочет быть в конце плана	Годовой план с подробным описанием того, как будет достигнута конкретная цель
Продолжительность	5–7 год	1 год
Разработчики плана	Исполнительное руководство	Менеджеры
Персонал, выполняющий план	Организационные лидеры	Передовой персонал
Руководящие принципы	Организационная миссия и видение	Стратегический план
Подразделения планирования	Оперативные планы	Планы проекта

Во-первых, в то время как стратегический план дает представление о том, чего организация хочет достичь через 5–7 лет, оперативный план представляет

собой годовой план с подробным описанием того, как будет достигнута конкретная цель [15]. Второе отличие заключается в том, как разрабатывается план (рис. 1).

Рисунок 1. На диаграмме показана связь оперативных планов со стратегическим планом. Стратегические планы амбициозны и редко меняются. Они подробно описывают, как организация надеется изменяться в ходе выполнения плана. Оперативные планы более тактические и детализируют точные шаги, необходимые для достижения конкретной цели.

Стратегический план разрабатывается исполнительным руководством и осуществляется при поддержке руководителей организации [10]. Это отличается от оперативного плана, который разрабатывается менеджерами и выполняется передовыми работниками. Третье различие между различными типами планов заключается в их руководящих принципах [2]. Стратегический план руководствуется миссией и видением организации, в то время как оперативный план руководствуется стратегическим планом. Четвертое отличие заключается в объеме каждого плана [15]. Поскольку стратегический план является амбициозным, масштаб плана велик, и поэтому он редко меняется. Оперативный план носит более тактический характер и подробно описывает, как будет выполняться небольшой компонент стратегического плана. По мере того, как операционный план продвигается дальше по цепочке управления, цели становятся более конкретными, а планирование – более подробным, пока не достигнет уровня плана проекта, где каждый шаг проекта указывается вместе с конкретными датами на временной шкале. Важно отметить, что в оперативном плане нет необходимости рассматривать каждый элемент стратегического плана каждый год. Иногда стратегические цели должны быть поэтапными, потому что компоненты одной цели зависят от компонентов другой цели. Последнее различие между планами заключается в вопросах, на которые необходимо

ответить, чтобы построить оперативный план. Оперативный план должен отвечать на четыре вопроса по каждой цели: (а) Какова конкретная цель проекта? б) Кто отвечает за завершение проекта? (с) Когда проект должен быть завершен? г) Сколько будет стоить завершение проекта?

В последнем вопросе «сколько» относится как к деньгам, так и к человеческим ресурсам. Во многих случаях ответ на этот последний вопрос приходит в процессе составления бюджета или на этапе детального планирования проекта.

Обоснование построения стратегического плана. Цель оперативного плана состоит в том, чтобы напрямую связать повседневную деятельность передового персонала со стратегическим планом организации [10].

Процесс оперативного планирования. Диаже если имеющееся место процесс оперативного планирования работает гладко, можно ожидать, что он будет продолжать меняться по мере изменения целей команды и ее членов. Несмотря на то, что процесс работает для команды, он представлен в качестве примера, а не в качестве руководства. Так сказать, что каждая команда должна найти процесс, который работает для них. Шаги в процессе могут происходить не по порядку или одновременно с другими шагами. Каждую рольв команде могут выполнять люди с разным опытом и образованием; сильная команда лидеров имеет решающее значение, поскольку эта группа транслирует более широкое институциональное или ведомственное видение рядовым сотрудникам. По мере увеличения количества и сложности проектов менеджер проекта становится необходимым для координации портфеля проектов.

Накопление. Целью этапа накопления является определение всех потенциальных проектов, которые можно было бы включить в оперативный план. Потенциальные проекты выявляются посредством ряда форумов, включая групповые встречи, встречи с руководством отдела, встречи с поставщиками, обсуждения между членами команды или руководством группы, а также обсуждения с клиентами (строителями, технологами и бизнесменами). Наша команда обычно начинает добавлять элементы в потенциальный список проектов за 6–9 месяцев до начала следующего финансового года. Однако генерация идей обычно не начинается всерьез раньше, чем за 8 недель до начала финансового года. В этот момент команда лидеров объявляет о потенциальных проектах.

Фаза размышлений – это когда команда лидеров начинает строить оперативный план. На этом этапе руководство активно думает о каждом потенциальном проекте и о том, как он вписывается в общую стратегию отдела. На этом этапе руководство также начинает активно обсуждать каждый потенциальный проект и расставлять приоритеты [19]. Сначала можно разделять каждый проект на его стратегическую область. Затем присваивают каждому проекту высокий, средний или низкий приоритет. Назначение приоритета в отношении потребительных отделений, соответствие тщательности

рассмотрения отделений или договорных обязательств. После определения приоритетности каждого проекта мы начинаем строить оперативный план. Целью этого проекта является убедиться, что в каждой стратегической области есть хотя бы один проект, что у каждого члена команды есть хотя бы один потенциальный проект, что у одного члена команды не будет слишком много проектов, и что потенциальные проекты действительно могут быть реализованы. По завершении этого шага проекты, которые вряд ли войдут в окончательный оперативный план, удаляются. Цель состоит в том, чтобы завершить этот шаг за 6 недель до начала финансового года.

Фаза прорастания – это когда потенциальные проекты оперативного плана доводятся до сведения членов команды. Эта социализация происходит на одном или двух собраниях команды. Как правило, список проектов показывается на собрании, и руководитель группы проводит короткое обсуждение каждого проекта. Это обсуждение дает команде возможность внести свой вклад в отношении потенциального проекта, определить ключевые элементы, отсутствующие в плане проекта, рассмотреть сроки и дублирование потенциальных проектов, а также обсудить цель каждого потенциального проекта. Важно отметить, что на собраниях команды не принимается никаких решений. Вместо этого членам команды предлагается обсудить потенциальные проекты между собой и предоставить обратную связь руководству. В это время руководящая группа также просит членов команды определить проекты, которыми они хотели бы руководить. Еще раз обращаем внимание на то, чтобы оперативный план содержал проекты в каждой стратегической области и чтобы у каждого члена команды был хотя бы один потенциальный проект.

После того, как оперативный план составлен, команда руководителей начинает разрабатывать цели для каждого проекта. Когда это возможно, мы пытаемся определить объективные показатели успеха для каждого проекта. Качество измерения зависит от проекта. Например, если проект связан с установкой новой системы, цель обычно состоит в том, чтобы «ввести в действие» систему с первым продуктивным использованием к определенной дате. Другие проекты более типичны для проектов по улучшению и имеют четко определенную конкретную цель.

Этап уточнения – это еще одна возможность для команды внести свой вклад в процесс оперативного планирования. На этом этапе черновик оперативного плана и цели каждого проекта представляются на собрании команды. Члены команды могут предоставить руководству команду отзывов относительно соответствия плана и отдельных целей проекта, возможного совпадения конечных точек проекта и любых потенциально отсутствующих ключевых элементов. Это обсуждение обычно происходит за 2–4 недели до начала следующего финансового года.

Несмотря на то, что команда руководителей обсуждает потенциальные задания по проекту, начиная с этапа размышлений, они не раскрываются членам команды до этого более позднего шага.

План. После того, как членам команды назначены проекты, их первым шагом является составление плана проекта. План проекта представляет собой подробное описание всех мероприятий, которые будут использованы для завершения проекта [22]. Уровень детализации, включенный в план проекта, зависит от сложности проекта. В более простом проекте может потребоваться всего 20 задач, а в более сложном проекте может быть несколько сотен задач, включая несколько фаз, зависящих от других задач. Руководитель проекта команды помогает сотрудникам организовать план и создать его первый вариант. Обратите внимание, что существует ряд различных стратегий управления проектами, которые можно использовать (т. е. гибкая или каскадная). Хотя эти стратегии обеспечивают структуру для менеджера проекта, они играют меньшую роль в нашем процессе оперативного планирования и, таким образом, выходят за рамки этой статьи. Важно отметить, что план проекта часто усложняется по мере того, как разворачивается проект.

Команда исследователей из США провели эксперимент по оперативному планированию: ожидали такой эволюции плана проекта и решили, что сотрудник будет узнаватьт больше о проекте по мере продвижения вперед во времени. Поэтому в начале работы концентрировались на основных этапах проекта и пытались разработать вехи. Вехи определялись как ограниченные по времени шаги, которые необходимо выполнить для продвижения проекта [16]. Например, вехи могут быть ключевыми точками принятия решений, например, принять ли версию программного приложения, или могут быть ключевыми задачами, такими как завершение учебных материалов для пользователей. Несмотря на то, что план проекта может меняться по ходу проекта, вехи остаются фиксированными. План проекта можно создать с помощью ряда различных программных приложений для управления проектами или планирования проектов. Доступно несколько инструментов с разной степенью сложности. Когда команда оценивала варианты программного обеспечения, искали несколько функций: возможность просматривать проекты либо в режиме списка, либо в виде диаграммы Ганта; возможность встраивать правила в разные поля, чтобы одно действие, например установка флажка, могло запускать другое действие, например изменение цвета строки; возможность прикрепить исходные документы к плану; и возможность иметь доступ к нашим планам в облаке, чтобы ими можно было легко делиться как внутри, так и за пределами нашей организации.

Делать. После того, как план каждого проекта утвержден, члены команды начинают работать над своими проектами. Эта работа выполняется в соответствующие временные рамки для каждого проекта и представляет собой основную работу в течение года для сотрудника. Менеджер проекта команды помогает сотрудникам организовывать встречи и приобретать ресурсы, необходимые для продвижения проекта. Хотя фаза выполнения является самой продолжительной фазой процесса и длится на протяжении всего проекта, в этой статье она подробно не рассматривается. Каждый член команды выполняет свой проект в соответствии с конкретным планом проекта. Пакет проектов активно

управляется менеджером проекта и группой руководителей, как подробно описано в следующих разделах.

Мониторинг. На протяжении всего проекта команда руководителей регулярно проверяет ход выполнения проектов. Каждый месяц менеджер проекта присутствовал на собрании команды руководителей, во время которого рассматривает каждый проект, описывает любые проблемы или препятствия, связанные с любым из проектов, и обсуждает, как сотрудники продвигаются к своим вехам. Во время этих ежемесячных встреч также обсуждают сотрудников и то, как они руководят проектом. Это обсуждение дает раннюю возможность предпринять корректирующие действия, если это необходимо; нужна ли руководящая команда либо для принятия решения, либо для устранения барьера на пути к прогрессу.

Помимо оценки хода реализации проектов в течение года, более формальная оценка проводится в конце финансового года в рамках нашего процесса управления эффективностью сотрудников. Команда руководителей ставит групповую цель в отношении процента проектов по оперативному плану, которые должны быть завершены. Командная цель используется с другими индивидуальными целями для оценки сотрудников и повышения заработной платы на основе заслуг. Мы обнаружили, что групповая цель является важным мотиватором, который поощряет командную работу над несколькими проектами. Проекты, которые достигли своих целей, считаются успешными, а незавершенные проекты считаются неуспешными для временных рамок. Во многих случаях незавершенные проекты завершаются в течение первого или двух месяцев следующего финансового года. Иногда проект не может быть завершен не по вине владельца проекта. Такой результат обычно возникает, когда проект имеет зависимости за пределами сферы влияния отдела. Например, оперативный план может предусматривать модернизацию системы. Если поставщик опаздывает с выпуском обновления, команда может не иметь возможности безопасно протестировать и внедрить обновление в оставшееся время. Если возникает эта проблема, проект не учитывается в окончательном подсчете для управления эффективностью ни в числителе, ни в знаменателе.

Заключение. В этой статье представилена общая методология разработки оперативного плана. Оперативный план основан на стратегическом плане, а также на стратегических приоритетах строительства и компаний. Оперативный план служит дорожной картой для членов всей команды. По приведенному в статье примеру, можно понять, что прежде чем приступить к оперативному планированию, члены команды чувствовали себя оторванными от процесса планирования. Хотя они могли завершать проекты, они не знали о предстоящих проектах, не участвовали в процессе выбора проектов и не участвовали в работе, которую их просили выполнить. То есть был разработан процесс, который максимизирует вовлеченность сотрудников и расширяет возможности наших сотрудников на каждом этапе. По мере того, как строился оперативный план, определяли проекты, которые помогут сотрудникам расти и приобретать навыки,

которые позволят им успешно решать будущие задачи. Благодаря этому процессу можно успешно завершать 18–22 крупных проекта каждый год с относительно небольшой группой сотрудников. Это показывает как оперативный план может помочь эффективности и продуктивности любой работы.

Литература:

1.Исаак Л. Что такое стратегическое планирование? Веб-сайт онлайн-обучения для спортивного менеджмента. http://www.leoisaac.com/planning/index.htm.

2. Оперативное и стратегическое планирование. http://www.simply-strategic-planning.com/operational-and-strategic-planning.html

3. Глава 11: стратегическое планирование. Scand J Public Health 2014; 42 (14 дополнений): 106–112.

4. Аренд Р.Дж., Жау Л., Стратегическое планирование как сложный и действенный управленческий инструмент. Strateg Manage J 2017;38(8):1741–1752.

5. Беккер Б.Н., Формисано Р.А. Стратегическое планирование ведомственных подразделений в академическом медицинском центре. Am J Med 2006;119(4):357–365.

6. Берлин Дж.У. Стратегическое планирование для нейрорадиологов. Neuroimaging Clin N Am 2012;22(3):403–409.

7.Каруана С.Дж., Такие предметы, как стратегическое планирование, междисциплинарная коммуникация и менеджмент, стали ключевыми для клинической практики медицинской физики и должны стать неотъемлемой частью учебной программы по медицинской физике. Med Phys 2017;44(8):3885–3887.

8. Левинсон У. Стратегическое планирование в сложной академической среде: уроки одного академического центра здоровья. Acad Med 2007;82(8):806–811.

9. Новис Д.А., Мадж-Райли М., Райх М. Необходимые условия для стратегического планирования. Arch Pathol Lab Med 2015;139(3):305–306.

10. Сурбхи С. Разница между стратегическим и оперативным планированием. Ключевые отличия. https://keydifferences.com/difference-between-strategic-planning-and-operational-planning.html., 2015 г.

11. Уокер Н. Примите участие в стратегическом планировании. AORN J 2017;106(4):277–279.

12.Уинди М., Стратегическое планирование: необходимость смотреть вперед. J Nurses Prof Dev 2017;33(6): 318–319.

13. Шафер А.И., Томасик Дж.Л., Гилмор Т.Н. Разработка эффективного стратегического плана для отдела медицины. Am J Med 2005;118(3):315–320.

14. Уэйтекамп М.Р. Стратегическое планирование для академических центров здоровья. Am J Med 1996;101(3): 309–315.

15. Исаак Л. Цель оперативного плана. Веб-сайт онлайн-обучения для спортивного менеджмента. http://www.leoisaac.com/operations/top025.htm.

16. Глава 13: оперативное планирование конкретного вмешательства. Scand J Public Health 2014;42(14 suppl):119–122.

17.Глава 8: операционные процессы. Scand J Public Health 2014;42(14 suppl):82–86.

18. Исаак Л. Разработка оперативного плана. Веб-сайт онлайн-обучения для менеджмента. http://www.leoisaac.com/operations/ops001.htm.

19. Ларсон Д.Б., Микельсен Л.Дж. Управление проектами по улучшению качества в радиологии. AJR Am J Roentgenol 2015;205(5):W470–W477.

20.Макби М.Б., Комплексный подход к преобразованию радиологического отделения с кодирования, основанного на Международной классификации болезней, девятого пересмотра, на кодирование. J Am Coll Radiol 2018;15(2): 301–309.

21. Бонни Э. Основы управления проектами: 6 шагов к надежному плану проекта. Сайт Врайк. https://www.wrike.com/blog/foolproof-project-plan/. 2017 г.

22. Бейтман К. Шесть советов о том, как создать четкий план проекта. Сайт компьютерного еженедельника. https://www.computerweekly.com/photostory/2240205579/Six-tips-on-how-to-create-a-clear-project-plan/1/Step-1-How-to-explain-your-project-

ҚАМЫР ДАЙЫНДАМАЛАРЫН ЖЫЛУЛЫҚ ӨҢДЕУДЕН ӨТКІЗГЕНДЕ ЖҮРЕТІН ПРОЦЕССТЕР

Ахметова Д.А.,
Student
Almaty Technological university

Кузембаева Г.К.,
Ph.D., Associate Professor
Almaty Technological university

Кузембаев К.
Ph.D., Associate Professor
Almaty Technological university

Жылулық өңдеу –өнімдерін өндіруде жүргізілетін негізгі процесс болып табылады. Ол үлкен роль атқарады: шикізаттардың сіңімділігін жоғарылатады, микробтардың көбеюін азайтып, оларға жаңа дәмдік қасиет береді.

Технологиялық процесс жүргізілгенде өңделетін өнім қыздырылады, соның нәтижесінде оған сәйкес иісін, дәмін, түсін және құрылымын беретін күрделі физико-химиялық процесстер жүреді. Технологиялық өңделінуіне байланысты әр өнімнің өзіне тән түрлі дәмі пайда болады.

Қуырудың келесі әдістері ерекшеленеді[4]:

- негізгі-табада немесе басқа "қуыру бетінде" — мысалы, гридле) - 140-150 °C температурада өнімнің массасына 10% дейін май қосу арқылы;
- қуыруға арналған шкафта-май жағылған таяз ыдыстардағы өнімдер 150-270 °C температурада қуыруға арналған шкафта орналастырылады. Тарихи тұрғыдан, құймақ пеште пісірілген, бүгінде олар қуырылған [5] (бірақ "құймақ пеші" деген сөз сақталған);
- үлкен мөлшерде май (фритюрде) — өнім толығымен алдын ала 160-180 °C температураға дейін қыздырылған майға батырылады;
- ашық отта қуыру - барбекю, гриль және т.б. — өнім металл шыбыққа немесе металл торға қойылады. Өзек немесе тор ыстық көмірдің немесе электр спиралдарының үстіне арнайы аппараттарға (электр грильдеріне) салынып, баяу бұрап немесе өнімді мезгіл-мезгіл торға аударып қуырылады;
- инфрақызыл сәулелерде (IR-қыздыру) — грильде қуыру электр қыздыру элементтерінің инфрақызыл сәулелену өніміне әсер ету арқылы түтінсіз жүреді.

Әртүрлі қамырдан жасалынатын бұйымдарды қыздырып-пісіру үздіксіз не периодты әрекет ететін злектр тоғына немесе газға негізделген кондитер пештерінде жүргізіледі.

Өңдетінетін өнім түріне байланысты белгелі бір технологиялық режим сақталынады, кейде пештер ылғалдандырылады. Бұл жоғары сапалы өнімді алу

үшін жүргізіледі. Кондитерлік пештер термометрелермен жабдықталған. Қыздырып-пісіру кезінде өнімде ылғалдың өзгеру процессі, беткі қабатының ылғалсыздануы және қабаттың қалыптасу процесі жүреді. Сонымен бірге қыздырып-пісіру кезінде температуралық режимді дұрыс қабылдау өте маңызды, өйткені беткі қабаты, бұйымның толығымен көлемін ұлғайтқаннан кейін пайда болуы тиіс. Қыздырып-пісіру уақыты бұйымның көлемі мен тығыздығына байланысты: жақсы ашытылған қамыр тығыз қамырға қарағанда тезірек піседі.

Бұйымдардың көлемінің өсуі газ тәріздес заттарға байланысты, олар ашытылған қамырда болатын ашытқы заттарының ыдырауы негізінде жүреді. Ас содасы және амоний 60-80ºС температурасында көмірқышқыл газын бөліп ыдырайды. Температура жоғарылаған сайын газ тәріздес заттардың көлемі және қамырға деген қысымы ұлғаяды.

100ºС температурада қарқынды су булануы жүреді. Егер де ашу процесі дұрыс жүрсе, онда бұйым қыздырып-пісіру кезінде жақсы және біркелкі көтеріледі.

Ұнның және басқа да шикізаттардың ақуыздары, крахмалы химиялық өзгерістерге ұшырайды, ал олар болса ұнды-кондитер өнімдерінің құрылымының қалыптасуында үлкен роль атқарады. Крахмал қуыру процесі кезінде үлкен көлемде бөлген суды, соның ішінде ақуздың суын сіңіре отырып желімделінеді (клейстеризация) және көлемін ұлғайтады. Бұйымдардың беткі қабатының түсінің өзгеруі қамыр құрамындағы заттарының ыдырауы , әсіресе крахмалдың және қанттың карамелизациясы нәтижесінде жүреді.

70ºС температурада қамыр құрамындағы ақуыздар және клейковина көлемін үлкейту қасиетін жоғалтады, яғни ақуыздар денатурацияға (құрамындағы суды ұстап қалу қабілеті) ұшырайды. Ақуыздар қамырды илеу кезінде сіңірген ылғалды бөледі де оны клейстерленген крахмал сіңіріп алады, яғни ылғалдың үлестірілуі жүреді. Қамырдың ақуыздары ұйып, қатаяды да бұйым тұрақты қалыпқа келеді. Бұйымның жұмсақ бөлігі мен беткі қабатының температураларының әртүрлілігі нәтижесінде ылғалдың беткі қабатынан ішкі жұмсақ бөлігіне өту процесі жүре бастайды. Осының салдарынан жұмсақ бөлігінің ылғалдылығы 1,5-2,0% көтеріледі.

Қамырда қуыру кезінде аталынып өткен процесстерден басқа да процесстер жүреді: ароматты және дәмдік заттардың қалыптасуы, майлардың, витаминдердің өзгеруі, және т.б

Төмендегі 17 суретте бауырсақ қуырудағы оның температурасының өзгеруін көреміз.

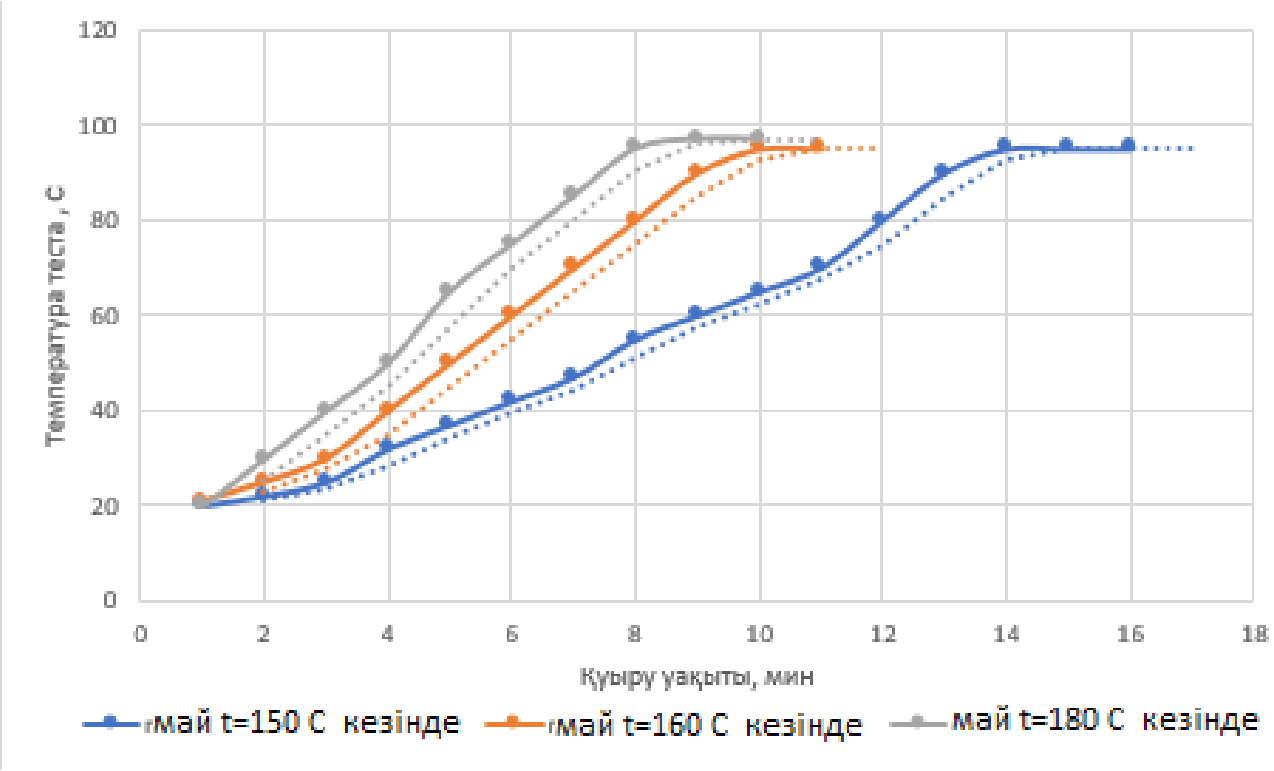

1- сурет – Бауырсақты қуыры уақыты

Бастапқы температурасы бар диаметрі d сфералық бөлшектегі (бауырсақ) температураның өзгеру динамикасын қарастыру үшін қыздыру плитасынан, ыстыққа төзімді әйнектен, торлы сым пішінінен тұратын қондырғы жасалды, оған сынақ материалы мен қосылған термопара және микровольтметр қойылады. Ине тәрізді термопаралардың (хром-копель) көмегімен сынақ дайындамаларының үгіндісі орталығының температурасы анықталады. Штативке бекітілген шыбықтың арқасында торлы пішінге салынған сынақ дайындамасы ыстық ортаға (өсімдік майы) батырылуы мүмкін. Термопаралардың бірі қоршаған ортаның температурасын анықтайды.

1. Қоғамдық тамақтандыру өнімдерінің технологиясы: оқу құралы/ Г.Кузембаева, Қ. Күзембаев, А.Таева. – Астана, Фолиант, 2019- 408 б.
2. Күзембаев, Қ. Қоғамдық тамақтандыру өнімдерінің технологиялары. – Алматы: Эверо, 2020. - 352 б

НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ НА ЗЕМЛЯХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ

Богатир Дарія
асистент
Київський національний університет будівництва і архітектури

Землі природно-заповідного фонду України виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовищ та мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність. Природно-заповідний фонд є національним надбанням, землі якого мають режим охорони, відтворення і використання. Він становить складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною, використання земель яких регулюється міжнародним та національним законодавством. [1]

За результатами даних обліку територій та об'єктів природно-заповідногофонду станом на 01 січня 2021 року показник заповідності становить 6,8%. Природно-заповідний фонд України має в своєму складі 8633 території та об'єктів фактичною площею 4105522,247 га та 402500,0 га в межах акваторії Чорного моря.Об'єкти загальнодержавного значення займать більшу частину площі природно-заповідного фонду України, що становить 62,7%. До них відносяться 19 природних і 5 біосферних заповідників, 53 національні природні парки, 328 заказників, 136 пам'яток природи, 18 ботанічних садів, 20 дендрологічних та 7 зоологічних парків, 90 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва. Загальна площа територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення становить 2977006,19 га, місцевого – 1910517,58 га.[2]

В результаті повномаштабного вторгнення російської федерації на територію України з 24 лютого 2022 року на 1 березня 2022 року зазнала шкоди приблизно третина площі природно-заповідного фонду України, що становить близько 900 заповідних територій площею 1,2 млн.га. Близько 14 Рамсарських об'єктів, 200 територій Смарагдової мережі та біосферні заповідники знаходяться на межі знищення. [3] Війна насе в собі руйнування, та становить загрозу землям природно-заповідного фонду. З 1952 по 2000 рік більш ніж 80% збройних конфліктів світу проходили на природоохоронних територіях, тому дане питання є актуальним.

Враховуючи, що у разі війни існують певні міжнародно-правові забов'язання такі як, І протокол до Женевської конвенції від 12 серпня 1949 року, в якому є норми спрямовані саме на охорону природного середовища під час збройних конфліктів. IV Гаазька ковенція (1907) містить Положення про закони і звичаї суходільної війни, відповідно до якого держава яка окупувала певну частину териториторії повинна зберігати сільськогосподарські угіддя, ліси, інші об'єкти

включаючи природоохоронні території. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природнє середовище (1977), де сторони забов'язалися не використовувати засоби, які можуть нести серйозні негативні наслідки для навколишнього середовища. Генеральною Асамблеєю ООН від 28 жовтня 1982 був прийнятий міжнародний декларативний документ Всесвітня хартія природи відповідно до якого визначено важливість утримання від воєнних дій, які можуть завдати шкоди природі та інші.

Незважаючи на вище перераховані міжнародні забов'язання, на сьогоднійщній день від війни потерпають наступні природоохоронні землі:

- Чернобильський біосферний заповідник
- Чорноморський біосферний заповідник
- Біосферний заповідник «Асканія-Нова»
- Природний заповідник «Єланецький степ»
- Національні природні парки «Азово-Сиваський» та «Джарилгацький», тощо.

Значна частина природоохоронних земель відносяться до земель суворої охорони, на якій діють суворі обмеження у використанні природних ресурсів зокрема і земельних. Дії країни агресора ідуть всупереч міжнародному праву щодо охорони природи, яке неоднорозово проголошує війну руйнівною силою для сталого розвитку. В результаті бойових дій, через вибухи снарядів руйнується грунтовий та рослинний покрив, відбувається трансформація ландшафту та його забруднення уламками, осколками, хімікатами, спосотерігається значна вирубка лісів, знищення цінної флори та фауни, несанкціоноване освоєння природохоронних земель, тощо.

Наразі важко оцінити шкоду завдану землям природно-заповідного фонду, але цілком зрозуміло, що в майбутньому необхідно буде провести документування та оцінку збитків завданих природоохороним територіям а також провести моніторинг їх стану.

Список літератури:

1. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 р. № 2456-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text (дата звернення: 20.04.2022).

2. Аналіз площ природно-заповідного фонду України в рохрізі адміністративно-територіальних одиниць за 2020 рік. Іформаційно-аналітичні метеріали Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: https://wownature.in.ua/wp-content/uploads/2021/05/Dovidka-PZF-2020-V3.0-.pdf (дата звернення: 23.04.2022).

3. Збережемо природно-заповідний фонд України. *Верховна Рада України*: офіційемй вебпртал парламенту України. URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/220659.html (дата звернення: 22.04.2022).

ТҰШПАРА ҚҰРАМЫН ӨСІМДІК ТЕКТІ ӨНІМДЕРМЕН БАЙЫТУ

Гошабаев К.Д.,
Student
Almaty Technological university

Джетписбаева Б.Ш.,
Ph.D., Associate Professor
Almaty Technological university

Кузембаева Г.К.,
Ph.D., Associate Professor
Almaty Technological university

Кузембаев К.
Ph.D., Associate Professor
Almaty Technological university

Қазіргі заманда көптеген елдердегі тамақ өнімдерін өндірушілер үшін өндірістегі шығарылатын тағамдардың ассортиментін кеңейту және жаңа профилактикалық бағыттағы тағамдарды өндіру өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Мұндай мәселелер халықтың, тамақтанудың рационалды режимдерін сақтамаудың, дұрыс тамақтанбауының әсерінен, организмдегі зат алмасу процесінің бұзылып, көптеген ауруларға шалдыққан адамдар санының көбеюіне байланысты туындап отыр.

Ет жартылай фабрикаттарын өндіру-бұл біздің елімізде де, шетелде де дамудың перспективалық бағдарламасы бар ірі мамандандырылған сала. Халықтың қазіргі өмір салты,оның қарқындылығы жағдайында өнімнің бұл тобы ең сұранысқа ие болады.

Тұшпара-тартылған етпен толтырылған мұздатылған жартылай фабрикаттар. Тартылған ет құрамына сиыр еті және шошқа еті, пияз, қара немесе ақ бұрыш кіреді. Қамырды дайындау үшін нормаланған мөлшері мен сапасы жоғары(бірінші) сұрыпты ұн, жұмыртқа өнімдері (мұздатылған меланж немесе ұнтақ ұнтағы) қолданылады. Жұмыртқа өнімдерінің бір бөлігін натрий казеинаты, сарысу немесе қан плазмасымен алмастыруға болады.

Тартылған ет негізінде аралас өнімдерді жасау рецептте әртүрлі көкөніс шикізатын қолдануды қарастырады: картоп, қызылша, шпинат, қырыққабат, асқабақ, цуккини, сәбіз, пияз және т.б. ескірген, бланширленген, қайнатылған, ұнтақ түрінде,картоп пюресі, құрғақ қоспалар.

Төменде 1-кестеде шпинат қосылған тұшпара дайындау рецептурасы берілген.

1-кесте - Шпинат қосылған тұшпара рецептурасы

Өнім аты	Брутто	Нетто
Тұшпараға арналған қамыр		450
Сиыр еті	450	350
Басты пияз	50	42
Шпинат	80	80
Тұз	9	9
Қара бұрыш (ұнталған)	0,2	0,2
Су	90	90
Турама массасы		560
Шығымы		1000

Тұшпараның және шпинат қосылған тұшпараның тағамдық құндылығының, макро- және микроэлементтерінің, дәрумендерінің өзгеру графиктері 1-3 суреттерде келтірілген.

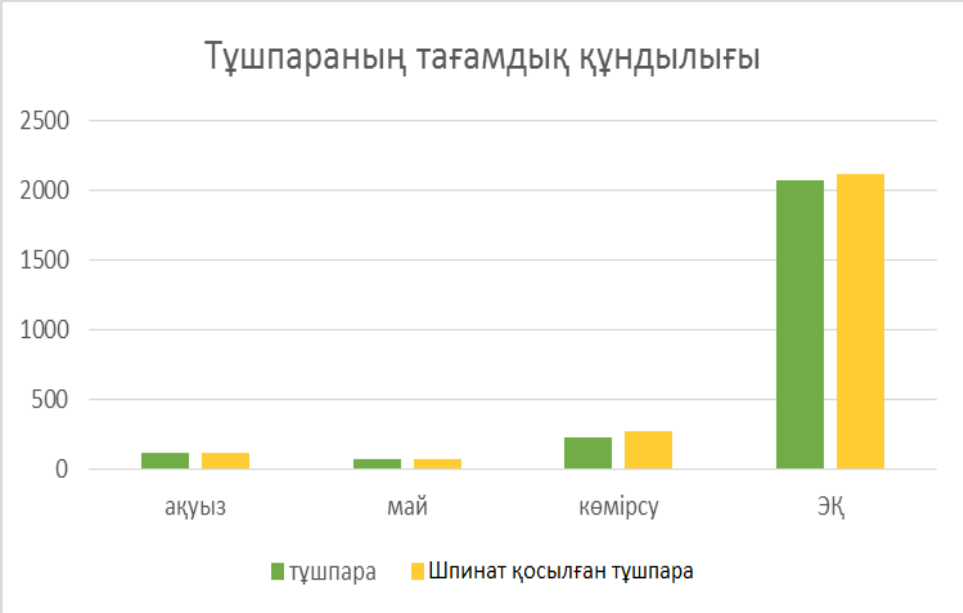

1-сурет. Тұшпара мен шпинат қосылған тұшпараның тағамдық құндылығыгын өзгеру графигі

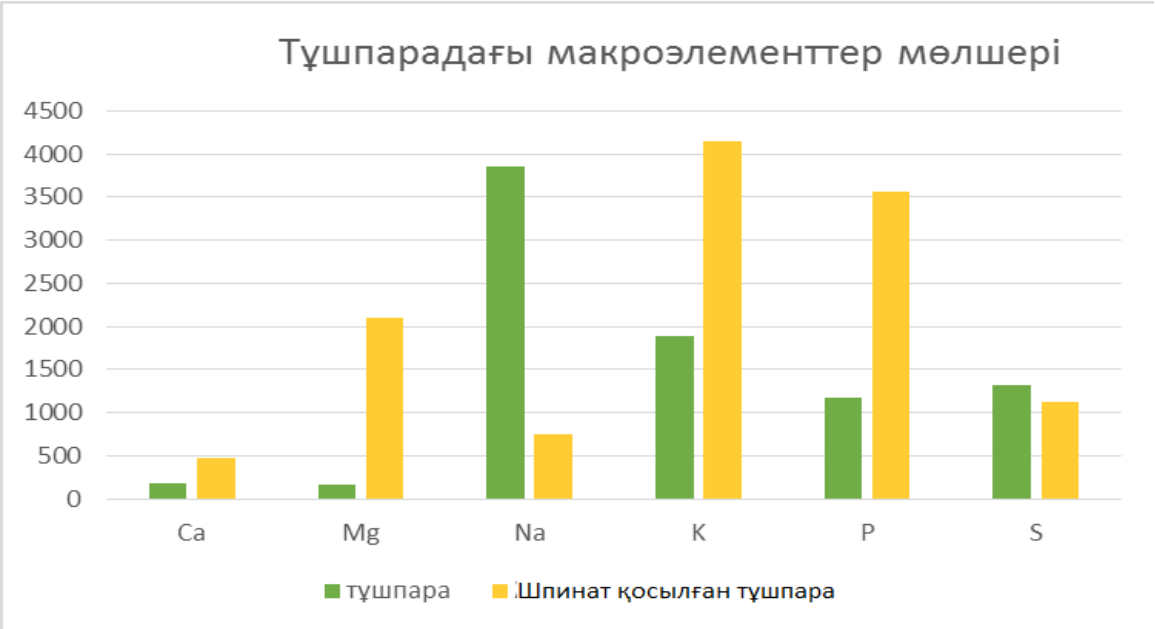

2-сурет. Тұшпара мен шпинат қосылған тұшпараның макроэлементтерінің өзгеру графигі

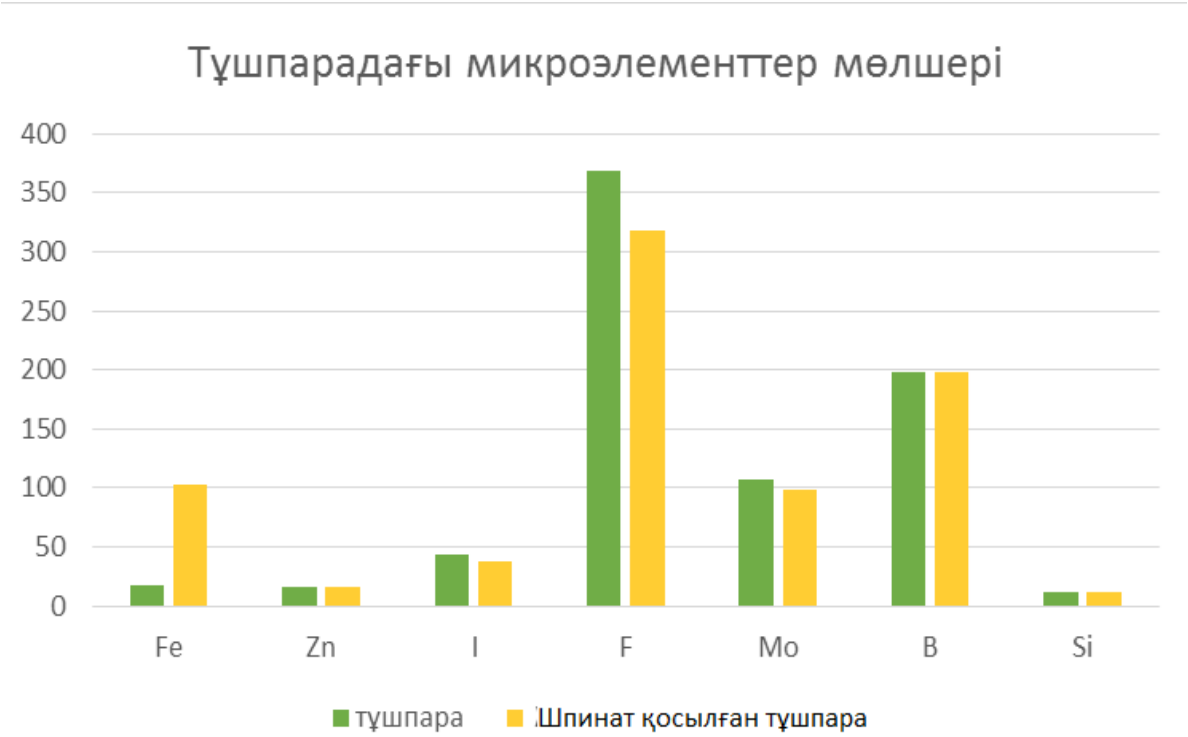

3-сурет. Тұшпара мен шпинат қосылған тұшпараның макроэлементтерінің өзгеру графигі

Осылайша, негізгі шикізаттың 20% есептегенде өсімдік компоненті (шпинат) қосып оңтайландырылған тұшпара рецептурасы өндіріске ұсынылады және ет жартылай фабрикаттарының ассортиментін кеңейтуге және химиялық құрамы мен биологиялық құндылығын жақсартуға ықпал етеді

1. Алехина, Л.Т. Технология мяса и мясопродуктов / Л.Т.Алехина, А.С. Большаков, В.Г. Боресков и др. / под ред. Рогова И.А. - М.: Агропромиздат, 2008. - 576 с.

2 Химический состав российских пищевых продуктов. Под редакцией член-корр. МАИ, проф. И. М. Скурихина и академика РАМН, проф. В. А. Тутельяна. - Москва, 2002

ӘСІП ТАҒАМЫН ДАЙЫНДАУ РЕЦЕПТУРАСЫН ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖАСАУ

Дуйсекова А.Е,
Student
Almaty Technological university

Кузембаева Г.К.,
Ph.D., Associate Professor
Almaty Technological university

Кузембаев К.
Ph.D., Associate Professor
Almaty Technological university

Ұлттық тағамдарды мәселесін айтсақ бұрыннан ата–бабаларымыз азық еткен астарды дайындау төмендеп барады. Сырттан әкелінген көптеген технологиялары белгісіз тағамдар сұранысқа ие болып алды. Ұлттық тағамдарды табиғи биологиялық қоспалармен байыту азаматтардың ауру сырқаудан сау болуына, және денсаулығының зор болуына әсер етеді.

Ұлтымыздың рационалды тамақтану мәселесін шешудің ең басты бағыттарының бірі – негізгі тамақ өнімдерінің, соның ішінде ұлттық тағамдардың ассортиментін кеңейтіп және олардың биологиялық құндылығын арттыру.

Әсіп-жаңа сойған малдың іш майын, бүйрек т.б. жұмсақ еттерін қарнына немесе бүйенге салып пісіретін ұлттық тағам. Мұндай тағамның еті жұмсақ, сорпасы дәмді болады.

Құрамына өсімдік текті өнімдер, соның ішінде сәбіз бен тары жармасын қосу арқылы дайындалатын әсіптің рецептурасы 1-кестеде келтірілген.

Бұл тағамды дайындау үшін қойдың ішегін аударады, жақсылап өндейді, жуады. Қой етінің жұмсағын, жүрек, өкпе, және бауырды тіліктеп кеседі де, еттартқыштан өткізеді. Сәбізді аршып, жуып, оны да еттартқыштан өткізеді. Майдалап кесілген құйрық майды, кесілген бас пияз, жуылған күріш, тары жармаларын, тұз, ұнталған бұрыш қосады, бәрін жақсылап араластырады да, суық су қосады. Дайындалған тураманы шприцтің көмегімен бейімдей отырып ішекке салады да, екі ұшын жіппен байлайды. Пісірер алдында ішектерді инемен бірнеше жерден теседі, қайнаған тұзды суға не сорпаға салады, 50- 60 мин пісіреді.

1-кесте- Әсіп рецептурасы

шикізаттар	брутто	нетто
Қой еті	150	100
Жүрек	110	100
Өкпе	110	100
бауыр	110	100
Құйрық май	90	90
Пияз	100	85
сәбіз	200	168
тары	50	49
Күріш	50	49
Тұз	15	15
бұрыш	1	1
Су	250	250
Ішек	200	160
Шығымы		1000

Әсіп дайындау технологиялық сызбасы 1-суретте келтірілген

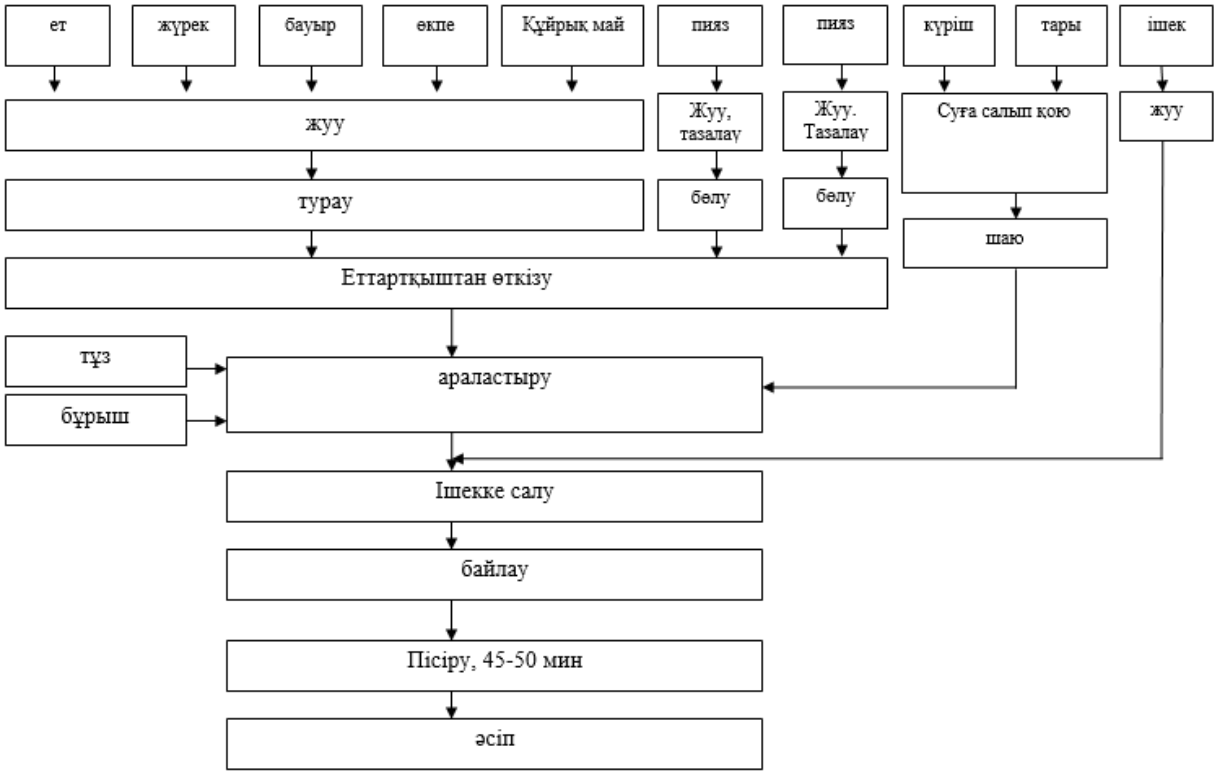

1-сурет. Әсіп тағамын дайындаудың технологиялық сызбасы

1. Қоғамдық тамақтандыру өнімдерінің технологиясы: оқу құралы/ Г.Кузембаева, Қ. Күзембаев, А.Таева. – Астана, Фолиант, 2019- 408 б.

2. Күзембаев, Қ. Қоғамдық тамақтандыру өнімдерінің технологиялары. – Алматы: Эверо, 2020. - 352 б

ОСОБЕННОСТИ ПРОДУКТОВ ДЕТСКОГО ПИТАНИЯ

Зарицкая Надежда Евгеньевна,
к.т.н., асс. профессор
АО «Алматинский технологический университет», Алматы, Казахстан

Базылханова Эльмира Чаймаксутовна,
PhD, сениор-лектор
АО «Алматинский технологический университет», Алматы, Казахстан

Рациональное питание детей раннего возраста является важнейшим фактором, обеспечивающим нормальное физическое и психомоторное развитие, формирование иммунитета, программирует состояние здоровья человека на всех последующих периодах жизни.

Рацион ребенка старше 1 года является переходным к рациону взрослого человека. Пищеварительная система ребенка еще достаточно уязвима. Поэтому, в рацион ребенка старше 1 года должны входить как основные группы пищевых продуктов массового потребления, так и продукты, отличающиеся по ингредиентному составу, содержанию витаминов, минеральных веществ и других микронутриентов как от продуктов прикорма для питания детей до одного года, так и от продуктов общего назначения. Эти продукты должны иметь сбалансированный макро- и микронутриентный состав и рекомендоваться к использованию вместо коровьего молока.

По микробиологическим показателям продукты должны отвечать требованиям промышленной стерильности и могут выпускаться как ультрапастеризованные (высокотемпературная обработка в потоке с асептическим розливом), так и стерилизованные (высокотемпературная обработка в таре) [1].

Чем выше пищевая ценность продукта, тем в большей степени продукт удовлетворяет физиологические потребности организма. То есть, пищевая ценность складывается из: энергетической ценности, биологической ценности, биологической эффективности, физиологической ценности, органолептической ценности и усвояемости. Энергетическая ценность характеризуется суммарным количеством энергии, выделяемой при биологическом окислении содержащихся в 100 г продуктов питательных веществах и используемой для поддержания физиологических функций организма.

Биологическая ценность – это показатель качества пищевого белка, отражающий степень соответствия его аминокислотного состава потребностям организма в аминокислотах для синтеза белка. Продукты детского питания отличаются более сбалансированным соотношением аминокислот, для роста и развития молодого организма.

Биологическая эффективность – показатель качества жировых компонентов, отражающих в продуктах содержание полинасыщенных жирных кислот. К ним относится линолевая и линоленовая кислоты, которые являются незаменимыми

факторами питания, так как в организме человека они не синтезируются, а поступают только с пищей.

Физиологическая ценность – способность компонентов продуктов детского питания активизировать деятельность основных систем организма с помощью физиологически активных веществ, к которым относятся следующие их группы:

– вещества, оказывающие возбуждающее действие на нервную систему (алкалоиды; кофеин, теобромин, никотин, этиловый спирт);

– вещества, влияющие на сердечно-сосудистую систему (минеральные вещества – калий, магний, кальций; витамины – В1, РР);

– вещества, активизирующие пищеварительную систему (минеральные вещества – натрий, хлор; ферменты, фосфолипиды, витамины, клетчатка, гемицеллюлоза, пектиновые и ароматические вещества, гликозиды, азотистые и безазотистые экстрактиновые вещества и др.;

– вещества, усиливающие иммунную систему, обладающие бактерицидными свойствами (полифенолы, красящие и ароматические вещества, витамины – В1, РР, гликозиды, органические кислоты);

– вещества, способствующие выведению из организма экотоксинов: радионуклидов, солей тяжелых металлов и пр. (пектиновые вещества, клетчатка, некоторые белки). Вышеуказанные вещества в продуктах для детского питания должны находиться в строго сбалансированном соотношении.

Органолептическая ценность – способность веществ в составе продуктов для детского питания воздействовать на органы чувств ребенка для того, чтобы ребенок с удовольствием принимал пищу.

Усвояемость показывает, какая часть продукта в целом используется организмом. К усвояемым веществам относятся сахар, крахмал, водо- и солерастворимые белки, жиры с температурой плавления не выше 32о С, водорастворимые витамины, минеральные вещества, органические кислоты. Трудноусвояемые вещества представлены гемицеллюлозами, белками соединительной ткани (коллагеном и эластином), тугоплавкими жирами, а неусвояемые – клетчаткой, пектиновыми веществами и др.

Таким образом, пищевая ценность продуктов детского питания состоит в том, что они содержат все необходимые для организма пищевые вещества (белки, жиры, углеводы и т.д.) в хорошо сбалансированных соотношениях и легко усвояемой форме, что крайне необходимо для роста и развития детей раннего возраста [2].

Молоко и молочные продукты могут быть обогащены самыми разнообразными биологически активными добавками с определенными функциональными свойствами, направленными на укрепление здоровья и профилактику алиментарно-зависимых заболеваний. Наряду с традиционными продуктами в ежедневном рационе питания ребенка обязательно должны быть обогащенные виды продуктов. По мнению нутрициологов, их доля должна составлять около 30 % рациона. Для обогащения продуктов детского питания применяются комплексные пищевые добавки (премиксы) дефицитных эссенциальных микронутриентов, составленные в строгом соответствии с физиологическими потребностями детей определенных возрастных групп.

В настоящее время разработаны технологии новых видов обогащенных молочных продуктов для питания детей дошкольного и школьного возраста – обогащенного йогурта и биойогурта, сывороточных напитков, творожных продуктов, молочных киселей [3].

В последнее время рядом отечественных предприятий выпускается широкий ассортимент продуктов на молочной основе, адаптированных к физиологическим потребностям ребенка старше года и привлекательных для детей с точки зрения их вкусовых свойств. Среди них молоко питьевое ультрапастеризованное в т.ч. обогащенное витаминами (С, А, Е, B_1, B_6, РР, фолиевая кислота) и минеральными веществами (кальций, марганец, цинк, медь, йод); ультрапастеризованные молочные коктейли с фруктовым соком, обогащенные пребиотиком инулином, витаминно-минеральным комплексом с добавлением эмульсии омега-3 ПНЖК.

Указанные продукты целесообразно вводить в питание детей старше года с целью расширения вкусовых диапазонов продуктов детского питания, особенно детям, которые неохотно употребляют молочные или фруктовые виды продуктов, детям со сниженным аппетитом, с недостаточной жевательной способностью. Все рассмотренные продукты адаптированы к физиологическим потребностям ребенка старше года в соответствии с современными научными представлениями о питании детей раннего возраста [4].

Список литературы:

1. Чумакова И.В. Коктейли молочные стерилизованные - новые пребиотические адаптированные продукты для питания детей раннего возраста. Сборник: Научное обеспечение молочной промышленности микробиология, биотехнология, технология, контроль качества и безопасности. Сборник научных трудов. Учреждение Всероссийский научно-исследовательский институт молочной промышленности (ФГБНУ «ВНИМИ»). 2015. С. 262-268.
2. Горбатенко Д.А. Молочные продукты для питания детей раннего возраста. Молодежь и наука. 2018. № 7. С. 66.
3. Чумакова И.В., Фатеева Н.В., Пивоваров А.О., Полежаева О.А. Обогащенные молочные продукты для питания детей дошкольного и школьного возраста. Переработка молока. 2013. № 2 (160). С. 60-63.
4. Георгиева О.В. Современные специализированные отечественные продукты на молочной основе для питания детей старше первого года жизни. Медицина: теория и практика. 2019. Т. 4. № 1. С. 295-296.

ВІД «Е ДО Я» ТРИЧІ – «ЗЕЛЕНЕ БУДІВНИЦТВО»

Кужель Ірина Євгеніївна
асистент патентного повіреного
мистецтвознавець

Кужель Емма Вікторівна
патентний повірений України
рег. № 144 у державному реєстрі

Інтерпретація абревіатури «Від Е до Я» означає «**Е**кологі**Я**» - це по-перше, «**Е**нергі**Я**» - це по-друге, «**Е**економі**Я**» - це по третє. Тобто, якщо поєднати усі ці складові, можна одержати сучасні і перспективні будівельні технології та обладнання у цій галузі.

Порядок слів у цій тріаді не є суттєво важливим, важлива лише її нерозривність, яка у підсумку надає можливість виходу на економічно обґрунтовані, екологічно чисті технології у будівельній галузі, а цілком можливо і у багатьох інших галузях.

Загальновідомо, що ще з 70—х років минулого століття екологи світу б'ють на сполох, закликаючи уряди країн та людство взагалі, звернути пильну увагу на екологічні негаразди на планеті Земля. Забруднення екосередовища через техногенну діяльність людей, видобуток тепла шляхом спалювання газу, вугілля та продуктів нафтопереробки має хвилювати людство та спрямовувати його активну діяльність на пошуки і використання засобів очищення ґрунтів, води, повітря.

На щастя, вже розроблено чимало технологій та інших засобів, використання яких спрямоване на вирішення екопроблем.

До таких засобів належать організаційно-економічні (наприклад, Кіотський протокол), а також засоби техніко-правового характеру (патенти на об'єкти інтелектуальної власності) [1,2].

Нещодавно авторами у співавторстві з українськими фахівцями у галузі, що непрямо належить до будівництва (архітектура і будівельний дизайн) були розроблені пропозиції, що сприяють сучасному розвитку вищезазначеної тріади. [3] Тому автори вважають, що на даний час дует «архітектура-природа» є достатньо важливим напрямком підаспекту будівництва. Цей напрям повинен набувати всебічного розвитку у будь-якій країні, а тому структурна забудова міст повинна передбачати не тільки будування житла та багатофункціональних споруд, а й рекреаційні зони. Тобто, у процесах містобудування обов'язково потрібно передбачати при розробці проектів генпланів наявність спортивних та дитячих майданчиків, зон відпочинку з врахуванням природного або штучно створеного ландшафту. У досліджуваній темі слід цілком погодитися з думкою французького архітектора Ле-Корбузьє у тому, що рекреаційна інфраструктура відображається у тріаді: праця – відпочинок – проживання. [4, с. 6-12]

У сучасних населених пунктах, особливо у великих містах рекреаційні зони повинні бути невід'ємним елементом розширеного відтворення фізичних, інтелектуальних та емоційних сил людини. Мешкання у великих містах характеризуються надзвичайно високими темпами життя і потребує постійної підтримки фізичних і моральних сил жителів у належному стані. При цьому не можна забувати, що сили людини неминуче втрачаються через вплив негативних чинників. (велика щільність населення, суттєвий рівень шумів, забрудненість середовища через атмосферні викиди: робота автотранспорту, підприємств, ТЕЦ та таке ін.) Ось чому сучасне життя людей у великих містах важко уявити без періодичного відпочинку, який має бути зумовлений потребою відновлення факторів, покращуючих стан здоров'я. Усе вищезазазначене обумовлює потребу будівництва «зеленого» характеру та передбачення влаштування рекреаційних територій з екологічно чистими технологіями реалізації відповідних проектів. [5]

Джерела науково-технічної літератури свідчать, що у багатьох країнах світу будівельниками передбачене зведення не тільки «розумних домів», а й цілих містечок «Smart village», при проектуванні яких домінує використання альтернативних джерел енергії, зокрема сонячної. Так, наприклад, згідно з розроблених за допомогою 3D-моделі проектів в усі будинки вбудована єдина сонячна енергосистема, яка гарантує безперебійність електропостачання. До того ж, слід зазначити, що будинки, де використовується чисте джерело енергії, можна пропонувати забудови цілком придатної до використання у курортних зонах, наприклад, в Анталії чи на українській частині берегу Чорного моря.

Що стосується використання геліоенергії у самих будівельних технологіях та обладнанні, слід вказати, що у складеному авторами звіту про патентний ландшафт, з'ясована велика кількість запатентованих розробок, що захищають патентні права на технології і будівельне обладнання, яке працює на альтернативних джерелах живлення. Такий підхід до інноваційних процесів у будівельній галузі сприяє і її екологічності і її економічності.

Акцентуючи увагу на потреби людей у відпочинку, навіть короткочасному, авторами запропонований проект створення у приміських зонах чи на штучно утворених рекреаційних територіях міст побудувати (облаштувати у певних дизайнерських стилях) різноманітні об'єкти малих архітектурних форм (МАФ).

Такі об'єкти з мінімізацією витрат на виготовлення і використання з обслуговуванням включно мають можливість слугувати архітектурною прикрасою міста та допомагають збереженню здоров'я їх мешканців. Запропоновані МАФи являють собою дизайнерські оформлені кабіни для переодягання на пляжах біля водоймищ. Кабінки є збірно-розбірними конструкціями, виготовленими з водонепроникне них матеріалів у формі пластин, що перетинаються та розташовуються на трубчастих опорах. В потрібних випадках кабіни споряджують днищем, в разі необхідності змивання морської води. Кабінки легко монтуються-демонтуються. У прохолодний непляжний період року кабінки складаються для компактного тимчасового зберігання. [6]

Отже, з огляду на викладене вище, можна стверджувати, що використовуючи тріаду «Від Е до Я» - «зеленому» будівництву має надаватися зелена вулиця у реальний сектор економіки.

Список літератури:

1. Заявка на винахід № a201909723, МПК B01D 53/32, B01D 65/02, 10.03.2021 р.
2. Патент України на корисну модель № 55430, МПК B09B 3/00, 10.12.2010р.
3. Патент України на корисну модель № 148859, МПК E04H 1/12, E04H 15/34, 22.09.2021 р.
4. Вавилонська Т.В., Салейкіна Ю.В. Принципи проектування туристсько-рекреаційних комплексів в умовах вільної економічної зони // Вісник СГАСУ. Містобудування та архітектура. 2014. Вип. № 2 (15), С. 6-12.
5. Погасій С.О., Кемпінги як джерело доходів територіальних громад навколо великих міст, Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Форми і методи державного регулювання національної економіки», м. Дніпро, 26.06.2021 р., С. 62-63.
6. Електронний ресурс: режим доступу https://graphisoft.com/ru/press-releases/alternative-energy-in-low-rise-construction?from=bimlib.pro (Дата звернення 23.02.2022 р.)

ВПЛИВ ТИСКУ ПОЧАТКУ НАГНІТАННЯ АЗОТУ НА РОЗРОБКУ РОДОВИЩ ПРИРОДНИХ ГАЗІВ

Матіїшин Лілія Ігорівна,
Ph.D., доцент, доцент кафедри
видобування нафти і газу, (ІФНТУНГ)
ORCID ID: 0000-0002-8529-4807
УКРАЇНА

Матківський Сергій Васильович,
Ph.D., начальник відділу поглибленого аналізу родовищ
Акціонерне товариство «Укргазвидобування»,
ORCID ID: 0000-0002-4139-1381
УКРАЇНА

Вступ. Велика кількість газових родовищ України перебуває на завершальній стадії розробки, в яких ще знаходяться значні залишкові запаси газу. Одним із можливих напрямків підвищення коефіцієнта газовилучення є витіснення залишкового газу з виснаженого газового родовища невуглеводневими газами і рідинами та їх сумішами [1-7].

Можливість використання невуглеводневих газів у нафтогазовій галузі розглядалась ще у 10-20-х роках минулого століття, а сьогодні вони широко використовуються у промислових масштабах для підтримування пластового тиску в нафтових родовищах або як замінник буферного газу на підземних газосховищах [2, 5].

Серед невуглеводневих газів (діоксид вуглецю, димові гази, азот) найкращими витіснювальними властивостями щодо нафти, газового конденсату і природного газу володіє діоксид вуглецю [2-3], який у пластових умовах має більшу густину і в’язкість порівняно з метаном, а також має високу розчинність у пластовій воді. Тому він пізніше надходить у видобувні свердловини, ніж інші невуглеводневі гази.

Більш раціональним для розробки газових родовищ в умовах газового режиму є використання в ролі невуглеводневого газу азоту [4-7]. Його можна отримати з повітря в будь-якому нафтогазовидобувному районі з допомогою промислових установок, наприклад, мембранного типу.

Мета роботи. Дослідження впливу тиску початку нагнітання азоту на коефіцієнт газовилучення родовищ природних газів в умовах газового режиму.

Результати та обговорення. Однією з найважливіших характеристик пластів в сучасній видобувній галузі є ступінь вилучення газу, оскільки від нього залежить те, наскільки продуктивною виявиться розробка того чи іншого родовища [4]. На коефіцієнт газовилучення впливає безліч факторів, починаючи від особливостей пласта і закінчуючи інтенсивністю розробки [5].

Для оцінки впливу тиску початку нагнітання азоту у газовий поклад, який розробляється в умовах газового режиму на коефіцієнт газовилучення виконано

комп'ютерні дослідження за допомогою інструментів цифрового моделювання Eclipse та Petrel компанії Schlumberger (США).

Дослідження виконано для гіпотетичного газового родовища. У даній гіпотетичній моделі було виділено три горизонти, два з яких є неактивними (рисунок 1). Активним є лише середній горизонт товщиною 10 метрів.

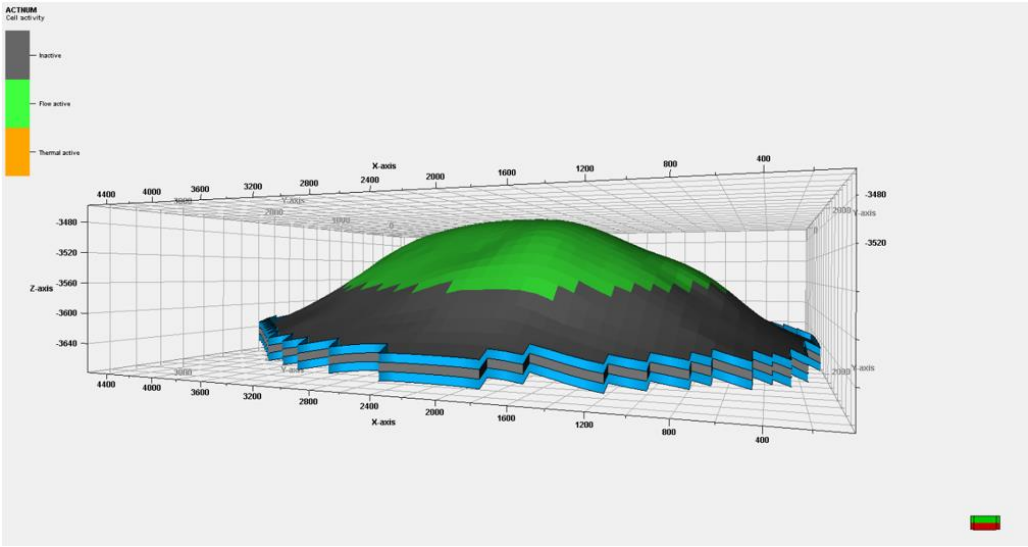

Рисунок 1 – Схема гіпотетичної моделі з активними та неактивними горизонтами

На рисунку 2 зображено просторове розміщення видобувних свердловин досліджуваного об'єкта. Загальна кількість видобувних свердловин дев'ять, шість з яких розміщено по контуру активного горизонту, а три свердловини - в середині. Видобувні свердловини, які знаходяться на контурі газоносності, використовувались під нагнітальні.

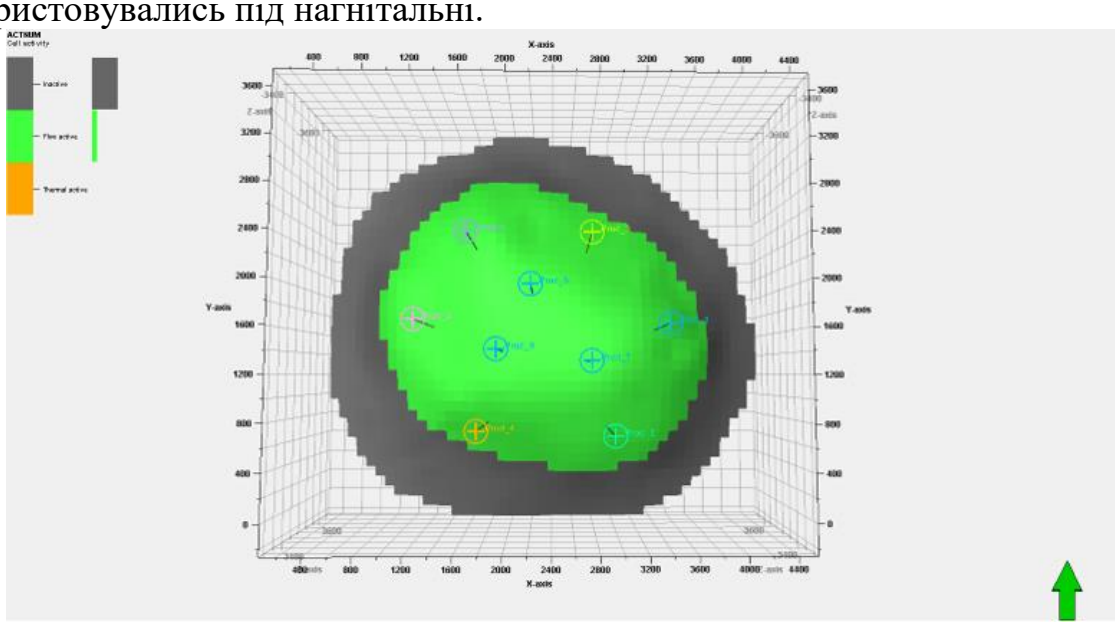

Рисунок 2 – Просторове розміщення видобувних свердловин досліджуваного об'єкта

Дослідження виконано для різних значень тиску початку нагнітання азоту 0,5; 0,4; 0,3; 0,2; 0,1 від початкового тиску. У всіх розрахункових варіантах тривалість нагнітання азоту 12 місяців. Для кожного року визначали пластовий тиск, дебіт видобувних свердловин по газу та азоту, вміст азоту у свердловинній продукції та знаходили коефіцієнт газовилучення.

Результати коефіцієнта газовилучення на момент прориву азоту за різних тисків початку його нагнітання та на момент виснаження наведено у таблиці 1. На рисунку 3 зображено залежність приросту коефіцієнта газовилучення (порівняно з варіантом розробки покладу на виснаження) від тиску початку нагнітання азоту.

Таблиця 1 – Значення коефіцієнта газовилучення на момент прориву азоту за різних тисків початку його нагнітання та на момент виснаження

Тиск початку нагнітання, $P_{поч}$	Коефіцієнт газовилучення на момент прориву азоту, %	Коефіцієнт газовилучення на момент виснаження, %
0,5	49,21	43,46
0,4	57,4	51,4
0,3	67,68	61,13
0,2	77,29	70,7
0,1	88,15	79,9

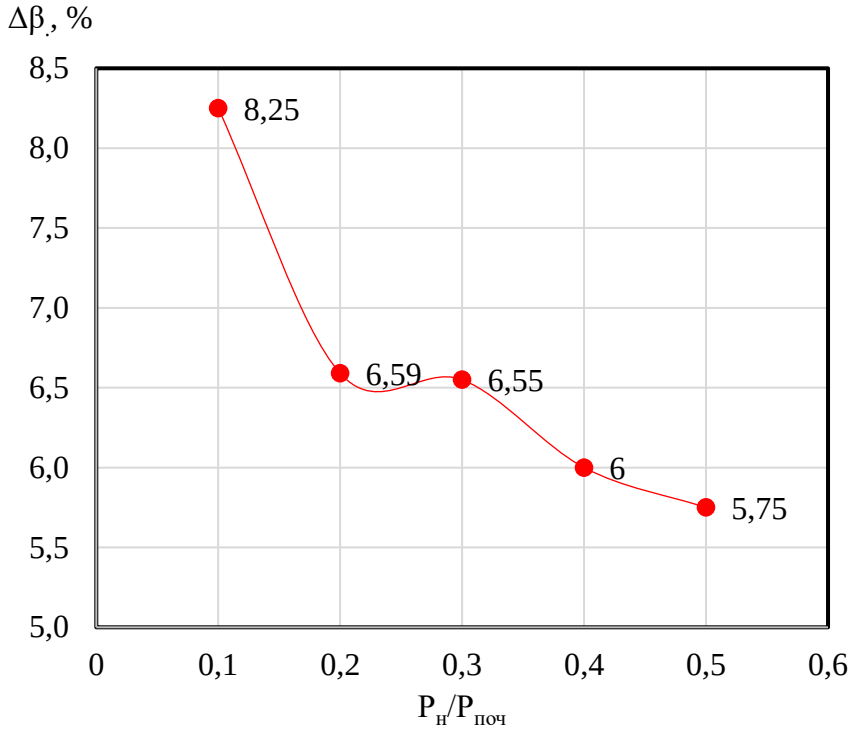

Рисунок 3 – Залежність приросту коефіцієнта газовилучення від тиску початку нагнітання азоту

Аналіз виконаних досліджень свідчить про те, що із зменшенням тиску початку нагнітання азоту у поклад, коефіцієнт газовилучення зростає. Так наприклад, при нагнітанні азоту за тиску початку нагнітання 0,5 від початкового значення коефіцієнт газовилучення зростає на 5,75 % порівняно з варіантом дорозробки покладу на виснаження. За тиску початку нагнітання азоту 0,1 $P_{поч}$ коефіцієнт газовилучення зростає на 8,25 % порівняно з варіантом на виснаження.

Результати досліджень показують нам значну ефективність застосування азоту зокрема при розробці газового родовища на виснаження зі зниженням пластового тиску до значення 0,1 $P_{поч}$, яке часто приймають у дослідженнях, як економічну межу рентабельної розробки родовища.

Висновки. За допомогою інструментів цифрового моделювання Eclipse та Petrel компанії Schlumberger виконано дослідження впливу тиску початку нагнітання азоту на процес розробки газового покладу. Згідно з результатами виконаних досліджень встановлено зміну значень коефіцієнта газовилучення залежно від тиску початку нагнітання азоту. Із зменшенням тиску початку нагнітання азоту у поклад коефіцієнт газовилучення суттєво зростає порівняно з варіантом дорозробки покладу на виснаження.

Використання азоту в ролі невуглеводневого газу для підвищення коефіцієнта газовилучення є ефективним при зниженні пластового тиску до значення 0,1 $P_{поч}$.

Література

1. Kondrat O., Matkivskyi S. (2020). Research of the influence of the pattern arrangement of injection wells on the gas recovery factor when injecting carbon dioxide into reservoir. Technology and system of power supply. №5/1 (55). Pp.12-17. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2020.215074
2. Matkivskyi S. (2021). Effects of the rate of natural gas production on the recovery factor during carbon dioxide injection at the initial gas-water contact. Technology and system of power supply. №1/3 (57). Pp. 6-11. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2021.225603
3. Матківський С.В., Кондрат О.Р., Бурачок О.В., Хайдарова Л. І. (2020). Дослідження впливу на коефіцієнт газовилучення темпу нагнітання діоксиду вуглецю на межі початкового газоводяного контакту. Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ. №.4(77). С. 23-30. https://doi.org/10.31471/1993-9973-2020-4(77)-23-30
4. Kondrat R., Khaidarova L. (2020). Enhanced gas recovery from depleted gas fields with residual natural gas displacement by nitrogen. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu, № 5. Pp. 23-28.
5. Кондрат Р.М., Хайдарова Л.І. (2021) Підвищення ефективності дорозробки виснажених газових покладів витісненням залишкового природного газу азотом. Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ. №1(78). С. 25-34. DOI: 10.31471/1993-9973-2021-1(78)-25-34

6. Матківський С.В. (2021). Дослідження ефективності застосування азоту для регулювання фронту руху пластової води в умовах прояву водонапірного режиму. Нафтогазова енергетика. №. 1 (35). С. 7-15. https://doi.org/10.31471/1993-9868-2021-1(35)-7-15
7. Matkivskyi S., Kondrat O. (2021). The influence of nitrogen injection duration at the initial gas-water contact on the gas recovery factor. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. № 1(6(109), Pp. 77–84. https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.224244

ВПЛИВ ДЕФЕКТІВ НА МІЦНІСТЬ ОПОР ПОВІТРЯНИХ ПЕРЕХОДІВ ТРУБОПРОВОДІВ

Рачкевич Руслан Володимирович,
Д-р. техн. наук, доцент, професор
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Михайлюк Василь Володимирович,
Канд. техн. наук, доцент, доцент
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Карпаш Андрій Михайлович,
Канд. техн. наук, директор
ТОВ «Науково-виробнича фірма «Зонд»

Доценко Євген Романович,
Канд. техн. наук, заступник директора
ТОВ «Науково-виробнича фірма «Зонд»

Україна володіє надзвичайно розвиненою мережею трубопроводів, які використовуються підприємствами нафтогазового комплексу для транспортування вуглеводів. Враховуючи багатогранність ландшафту нашої держави, труби можуть прокладатися як під землею, так і над її поверхнею, перетинаючи різноманітні природні перепони, такі, наприклад, як річки. В цьому випадку, для забезпечення необхідного просторового положення трубопроводів застосовуються опори. Тож, цілком очевидно, що технічний стан останніх є вкрай важливим, оскільки напряму впливає на збереження працездатності трубопроводів. Відтак, оцінка напружень та деформацій у опорах з подальшим висновком щодо можливості їх експлуатації є надзвичайно важливою практичною задачею. Її розв’язок пов'язаний з врахуванням дуже великого обсягу вихідних даних, серед яких точні навантаження на опори, їх форма та конструктивні особливості, наявні пошкодження тощо. Саме останні можуть суттєво впливати на розподіл деформацій і напружень в опорах та істотно знижувати їх міцність.

Для прикладу розглянемо напружено-деформований стан опори повітряного переходу трубопроводу. Розрахунки здійснено використовуючи твердотільне тривимірне моделювання та метод скінчених елементів [1] (див. рисунок 1).

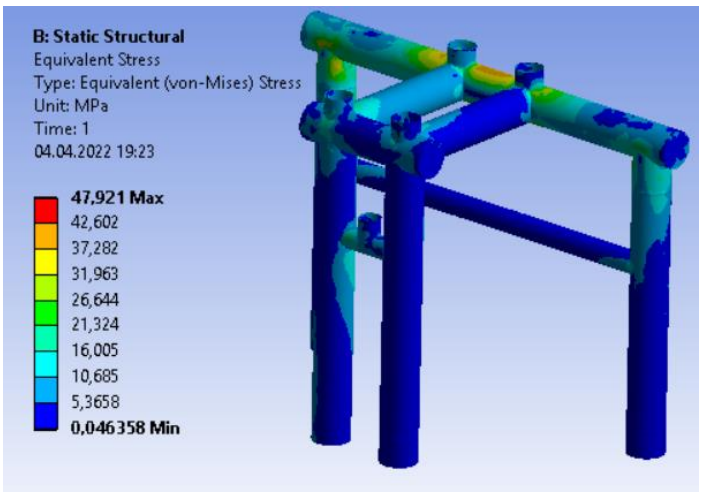

Рисунок 1. Епюра еквівалентних напружень.

Згідно з рисунком 1, максимальна величина напружень зафіксована на більшій траверсі та становить 47,9 МПа. В той же час, напруження безпосередньо в кожній з чотирьох паль не перевищують 10,7 МПа. Враховуючи, що границя текучості матеріалу опор становить 245 МПа [2], коефіцієнт запасу міцності по траверсі становить 5,1, а по палям – 22,9. Загалом, можна стверджувати, що міцність опори забезпечена зі значним запасом.

Втім, при експертному обстеженні однієї із паль виявлено дефект у вигляді наскрізного механічного пошкодження довжиною 450 мм і шириною від 5 мм до 12 мм. Нами було внесено цей дефект у модель опори (див. рисунок № 2) та здійснено повторний розрахунок. Його результати проілюстровано на рисунку 3.

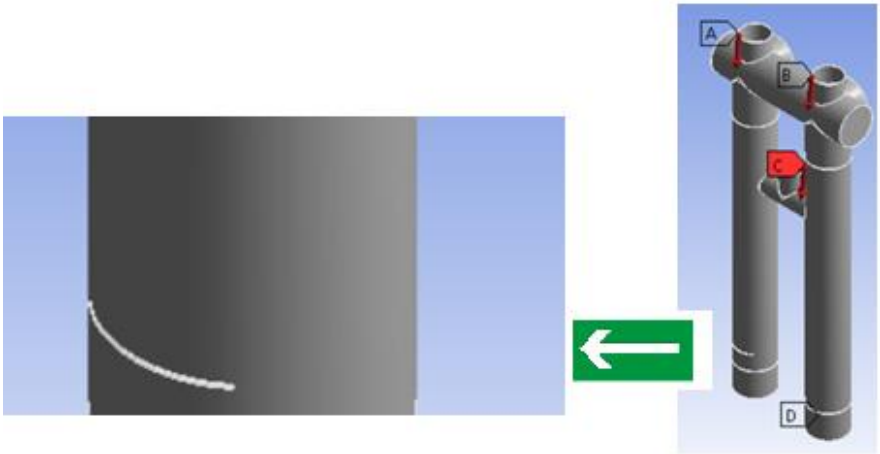

Рисунок 2. Дефект палі опори.

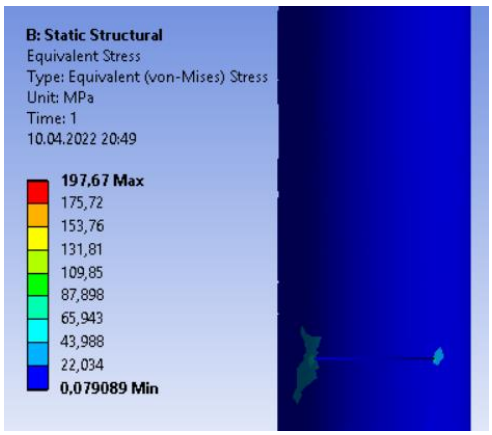

Рисунок 3. Розподіл еквівалентних напружень у опорі з дефектом.

Як бачимо, внаслідок концентрації напружень, яка спричинена дефектом, їх величина становить 197,7 МПа. Відтак коефіцієнт запасу міцності дорівнює всього 1,2.

Загалом, відмінність у величинах коефіцієнту запасу міцності для палі без, та з врахуванням механічного пошкодження, становить 19 разів. Безумовно, це дуже багато. Отже, можемо зробити важливий висновок щодо необхідності повного і усестороннього обстеження опор повітряних переходів трубопроводів враховуючи їх механічні чи будь-які інші пошкодження при оцінці міцності.

Список літератури:

1. Tickoo, S. (2012). ANSYS Workbench 14.0: A Tutorial Approach. *USA: CADCIM Technologles.*

2. ДСТУ 7809:2015 Прокат сортовий, калібрований зі спеціальним обробленням поверхні з вуглецевої якісної конструкційної сталі. Загальні технічні умови

ПРОБЛЕМА КОМАНДНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ ПРАЦІВНИКІВ

Саган Надія Зенонівна,
старший викладач кафедри
інформаційних технологій та програмування
Івано -Франківська філія Університет «Україна»

Снитюк Владислав Ігорович,
здобувач освіти, 4 курс, група ПІ-18-1-if
спеціальність 121 Інженерія програмного забезпечення

Одарюк Юрій Васильович,
здобувач освіти, 3 курс, група ПІ-19-1-if
спеціальність 121 Інженерія програмного забезпечення

Воробець Захар Васильович,
здобувач освіти, 1 курс, група ЗПІ-21-1-if
спеціальність 121 Інженерія програмного забезпечення

Комунікація - це процес обміну інформацією та зворотнім зв’язком. Процес спілкування передбачає розуміння, спільне використання та значення, і він складається з восьми важливих елементів: джерела, повідомлення, каналу, приймача, зворотного зв'язку, середовища, контексту та перешкод. Кожен з цих восьми компонентів виконує інтегральну функцію в загальному процесі.

Комунікація всередині команди - ділове спілкування між членами однієї команди задля вирішення певних задач у рамках проекту. Даний аспект робочого життя необхідно оптимізувати - згідно деяким дослідженням, продуктивність працівників збільшується на 25% у організаціях, де більш ефективно налагоджено комунікаційні процеси. Таким чином, чим менше часу член команди витрачає на пошук необхідної інформації, тим більше часу у нього залишається на активне виконання робочих задач.

У сучасному світі постановка робочого процесу виконання проектів здійснюється за допомогою певних наборів правил, званих методологіями. Використання даних зводів правил дозволяє ефективно розробляти певний продукт та зробити бізнес-процеси всередині команди більш прозорими.

Приклади методологій у випадку розробки програмного продукту:

Методологія **Waterfall** (у пер. з англійської - “водоспад”) - лінійний підхід до управління проектами, де вимоги зацікавлених сторін та замовників збираються на початку проекту, а потім створюється розлогий послідовний план проекту, який відповідає цим вимогам. Назва походить від форми організації процесів: кожна фаза проекту переходить каскадом у наступну, слідуючи стабільно вниз, як водоспад. До фаз виконання належать:

- збір документів та вимог до них;

- дизайн;
- написання програмного коду;
- юніт-тестування;
- ручне тестування системи;
- збір метрик, на базі відгуків користувачів;
- виправлення проблем, доставка готового продукту.

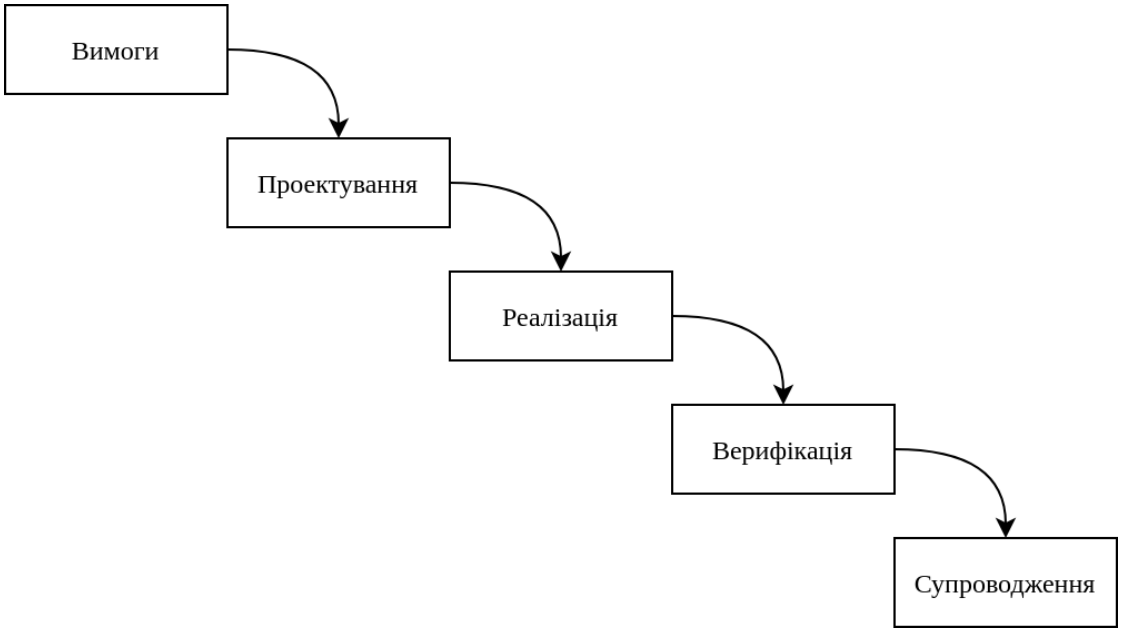

Рис 1. Діаграма розвитку проекту за методологією Waterfall

Agile (у пер. з англійської - “швидкий”, “гнучкий”) - це ітеративний підхід до розробки в команді, особливістю якого є швидка доставка програми у повному обсязі функціональних компонентів. Замість того, щоб створювати завдання та розклади, весь процес “закріплюється за часом” на етапи, які називаються “спринтами”. Кожен спринт має визначену тривалість (зазвичай 1-2 тижні) із поточним списком результатів, запланованим на початок спринту. Результати поставляються в пріоритеті за вартістю бізнесу, визначеною замовником. Якщо всі заплановані завдання для спринту не можуть бути виконані, вони мають пріоритет у наступній ітерації, а отримана інформація використовується для планування майбутнього спринту. Якщо порівнювати дану методологію із попередньою, то Waterfall можна назвати “традиційним” підходом, тоді як Agile - специфічним типом швидкої розробки додатків і прогресивнішим за Waterfall. Основна його перевага - постійний процес отримання зворотного зв’язку від клієнтів та користувачів, що призводить до адаптивного та продуктивного розвитку продукту.

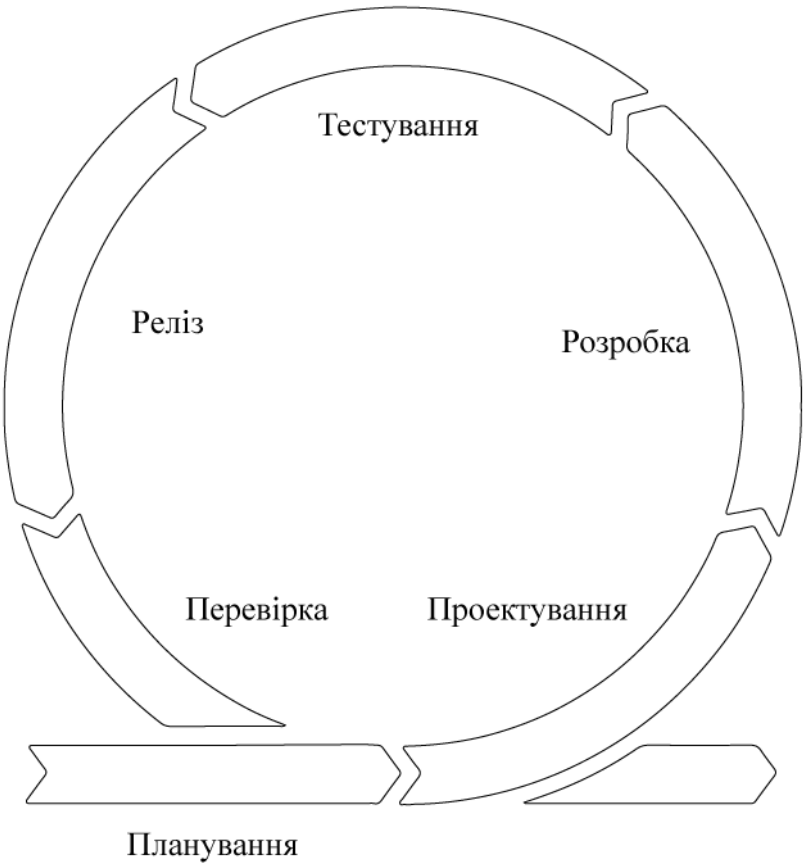

Рис 2. Діаграма однієї ітерації процесу розвитку проекту за методологією Agile

Scrum (у пер. з англійської - “сутичка”) - розвиток методології Agile, гнучка методологія розробки, яка використовується при розробці програмного забезпечення на основі ітеративних та інкрементальних процесів. Scrum - це адаптивний, швидкий, гнучкий та ефективний гнучкий фреймворк, який призначений забезпечити цінність для клієнта протягом усього розвитку проекту. Основною метою даної методології є задоволення потреб клієнта через середовище прозорості у спілкуванні, колективної відповідальності та постійного прогресу. Розробка починається із загального уявлення про те, що потрібно створити, з вироблення переліку характеристик, впорядкованих за пріоритетом (відставання товару), які хоче отримати власник товару. Головна відмінність від Agile - наявність так званих “ритуалів” та саморефлексії у команді, що дозволяє уникати вже допущених у процесі розробки помилок та поглиблює знання продукту кожного конкретного працівника.

Усі перечислені методології потребують безпосередніх засобів для планування задач та можливості зручної візуалізації розвитку продукту.

Канбан-дошка - це наочний спосіб управління завданнями та робочими процесами, який використовує аналогову або цифрову дошку зі стовпцями та картками. Картки представляють завдання, а колонки упорядковують ці завдання за їх прогресом або поточним статусом.

Розподіл статусів-стовпчиків для карток визначається керівниками команд, але найбільш поширеною його формою є:

- To do - черга задач на виконання;
- In progress - задачі, які виконуються у даний момент;
- Review - задачі, доступні для перевірки керівником групи, технічним директором тощо;
- QA (quality assurance) - задачі, які у даний момент тестуються відділом забезпечення якості;
- Done - виконані задачі.

Таким чином, по мірі виконання задачі, вона змінює свій статус та рухається між різними стовпчиками - наприклад, працівником із “To do” у “In progress”, потім - у “Review”, технічним директором зі стовпчика “Review” у “QA” та тестувальником із “QA” у “Done”, якщо задача виконана якісно та з дотриманням критеріїв, або ж повертається назад до розробника, у “To do”.

Абсолютна більшість команд надає перевагу саме даній системі завдяки простоті використання, візуальному інтерфейсу та легкодоступності інформації про те, над чим працює кожен конкретний член команди. Це також забезпечує наочність прогресу завдання та того, чи певне завдання затримує проект.

Важливою перевагою, яку приносить впровадження дошок канбан, є те, що вони заощаджують багато часу, витраченого на зустрічі, звіти про хід роботи та багато інших непотрібних перебоїв робочого процесу.

Дошка також може виконувати роль історичного довідника розвитку проекта та слугувати спеціальним сховищем інформації. Це поширить знання про те, хто чим займається в будь-який час, або ж займався у минулому. Таким чином, канбан-дошка завжди тримає кожного у курсі того, як просуваються завдання. Як результат, відпадає потреба у частому плануванні зустрічей щодо поточного ходу роботи.

Список літератури:

1. Programming JavaScript Applications: Robust Web Architecture with Node, HTML5, and Modern JS Libraries / E. Elliot. - O'Reilly Media, 2014. – 254 ст.
2. TypeScript офіційний сайт та документація [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://www.typescriptlang.org/
3. React офіційний сайт та документація [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://uk.reactjs.org/docs/getting-started.html
4. MySQL офіційний сайт та документація [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://dev.mysql.com/doc/

ТЕХНОЛОГІЧНЕ, АВТОМАТИЗОВАНЕ ПРОЕКТУВАННЯ ПРОЦЕСІВ КЛАСИФІКАЦІЇ СУХИХ ДИСПЕРСНИХ МАТЕРІАЛІВ

Севостьянов Іван Вячеславович,
д.т.н., пофесор завідуючий кафедри технологічних процесів та обладнання
Вінницкий національний аграрний университет

Підлипна Марина Петрівна,
Аспірант
Вінницкий національний аграрний университет

Процеси класифікації (поділу) сухих і вологих дисперсійних матеріалів отримали широке поширення у сільському господарстві, харчовій, переробній промисловості, будівництві та в інших галузях виробництва. Тому данні технології приділяють велику увагу раціоналізації цих процесів та обладнання для їх реалізації у підвищенні продуктивності та відповідної якості та класифікації, надійності машин, зниження їх енергоємності.

У зв’язку з розвитком малого та середнього фермерства на підприємствах України спостерігається збільшення різноманітності зернової сировини. Це вказує на збільшення асортиментів сортів, місткості вологості, розмірами, масою, густина та об’єм продукції, що мають належно бути враховані у харчових переробних підприємствах. Відповідно вимоги до ефективності технологічної підготовки класифікації процесів для вибору потребує найбільш раціонального обладнання та режимів переробки. Це потрібно здійснювати з урахуванням параметрів сировини та потребами з подальшими технологічними процесами (подрібнення, змішування, нагрівання, варіння, смаження тощо).

На нашу думку, метод автоматизованого технологічного проектування, процесів класифікації сухих дисперсних матеріалів буде найкраще відповідати вимогам ефективності технологічної підготовки. Поряд підприємств, що займаються сушінням та переробкою зерна, у період збирання врожаю, на будівельних майданчиках виникає необхідність переробка великих обсягів дисперсійних матеріалів від різних постачальників. Також обмежені терміни з наданням низки якісних і кількісних характеристик робочого процесу, включаючи його високу економічність та ефективність.

За для уникнення порушення виробничих завдань і для вибору оптимального варіанту технології та відповідних агрегатів для його виконання є корисним методом автоматизованого аналізу і синтезу класифікації технологічних процесів сухих і вологих дисперсійних матеріалів[1-4].

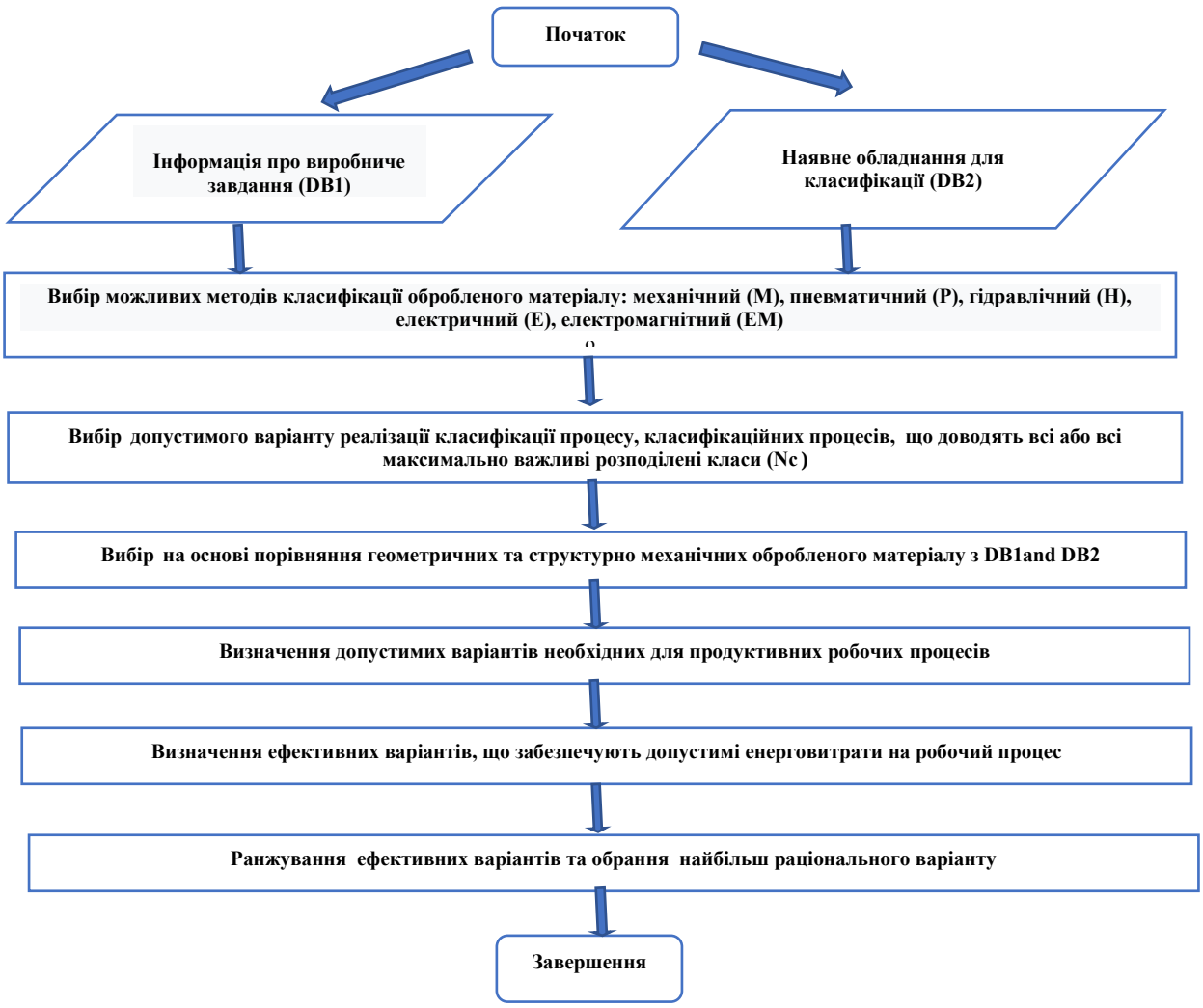

Рисунок 1. Блок-схема алгоритму запропонованого способу автоматизованого технологічного проекція процесів класифікації сухих дисперсійних матеріалів

Заявлений метод дозволяє розробити ефективну технологію класифікації та розрахувати обсяг вихідної програми, часу на її виконання, геометричних та конструктивно-механічних властивостей оброблюваного матеріалу. Врахувати характеристики наявного обладнання для класифікації та критерії ефективність розробленої технології – продуктивність і задані експлуатаційні витрати на її реалізації [2-3].

Список літератури:

1. Ельперін І.В. Пупена О.М., Сідлецький, С.М. Швед. К. Автоматизація виробничих процесів. Київ : Ліра -К, 2017. 378 с.
2. Васильківський І. С., Фединець В. О., Юсик Я. П. Виконавчі пристрої систем автоматизації. Львів : Львівська політехніка, 2020. 220 с.
3. Синєглазов В.М., Сергеєв І.Ю. Автоматизація технологічних процесів: Навчальний посібник. – К.: НАУ, 2015. – 444 с. ISBN 978-966-598-928

4. Автоматизація виробничих процесів : підручник / І. В. Ельперін, О. М. Пупена, В. М. Сідлецький, С. М. Швед ; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т харчових технологій. – Київ : Ліра-К, 2015, 2019. – 378 с.

ОРЫС АСПАЗДЫҒЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Сембай З.О,
Student
Almaty Technological university

Абдиева К.М.,
Ph.D., Associate Professor
Almaty Technological university

Кузембаева Г.К.,
Ph.D., Associate Professor
Almaty Technological university

Кузембаев К.
Ph.D., Associate Professor
Almaty Technological university

Дұрыс тамақтану-адам денсаулығының маңызды шарттарының бірі. Азық-түлік құрамында адам өміріне қажетті барлық қоректік заттар болуы керек, нәтижесінде органолептикалық және эстетикалық қажеттіліктер қанағаттандырылады. Тағам дайындау - жер бетіндегі ең көне өнердің бірі. Ғасырлар бойы адамдар өз тәжірибелері мен алдыңғы ұрпақтардың тәжірибелерін басшылыққа ала отырып, өнімдердің ең сәтті комбинацияларын таңдап, оларды өңдеудің ұтымды әдістерін жасады. Әр халықтың өзіндік, тарихи қалыптасқан тамақтану ерекшеліктері бар. Олар елдің географиялық жағдайымен, тарихымен, экономикасымен, халықтық дәстүрлерімен және дінімен байланысты. Әр түрлі халықтар арасында белгілі бір тағамдарға деген әдеттер мен тәуелділіктер ұзақ уақыт бойына дамыды, бұл ұлттық мәдениеттің ажырамас бөлігіне айналған ұлттық тағамдардың пайда болуына әкелді. Ұлттық аспаздықтардың негізіне екі негізгі фактор кірді: өнімдер жиынтығы және оларды өңдеу тәсілдері.

Орыс тағамдарының ерекшелігі - оның өзіндік ерекшелігі мен өзіндік ерекшелігі, қолданылатын өнімдердің алуан түрлілігі - ет, құс еті мен балық, көкөністер, жемістер мен жидектер, жұмыртқа, сүзбе және жарма.

Орыс тағамдары мен өнімдерінің ассортиментінде барлық көкөністер кеңінен қолданылады: шалқан мен қырыққабат, шалғам, асқабақ, қызылша, цуккини, қияр. Картопты дайындауда ерекше орын бар.

Сиыр еті, шошқа еті, қой еті, құс еті, ойын және ет өнімдері дәстүрлі болып табылады. Орыс тағамдары өзен, көл және теңіз балықтарынан дайындалған балық тағамдары мен тағамдарының алуан түрлілігімен сипатталады.

Орыс тағамдарының ерекшелігі-дәмдеуіштерді, хош иісті ащы тамыр дақылдары мен шөптерді кеңінен қолдану. Ақжелкен түбірі мен жапырағы, балдыркөк, аскөк, желкек, пияз, сарымсақ, жалбыз және басқа да дәмдеуіштер көптеген

тағамдар мен өнімдердің ажырамас құрамдас бөлігі болып табылады. Орыс тағамдарындағы ең көп таралған және танымал дәмдеуіштер-қыша, сірке суы, бұрыш сорттары, лавр жапырағы, даршын, қалампыр, зире және т.б.

Орыс тағамдары ұн өнімдері мен жарма тағамдарына бай. Орыс тағамдарының ерекше сүйкімділігі-жұқа құймақ, құймақ, кулебяки, нан, пряник және түрлі тартылған ет қосылған түрлі пішінді пирогтар.

Орыс тағамдарында жарма мен макарон тағамдары сүт, сүзбе, жұмыртқа, асқабақ, сәбіз, картоп, пияз, кептірілген жемістер және осы тағамдардың тағамдық құндылығын арттыруға ықпал ететін басқа да шикізатпен ерекше орын алады.

Орыс тағамдарының ерекшелігі қолданылатын шикізаттың әртүрлілігімен ғана емес, сонымен қатар оны термиялық өңдеудің әртүрлі әдістерімен де анықталады. Сондықтан, бұл аспаздықта әртүрлі тәсілдермен қайнатылған, пісірілген, бұқтырылған, көмбеленген және қуырылған тағамдар көп. Орыс тағамдарында тағамдарды ұсынудың өзіндік бірізділігі бар: суық тағамдар мен ыстық тағамдар, сорпалар, екінші және тәтті тағамдар. Суық тағамдар мен жеңіл тағамдар әдетте өткір дәмге ие және әдемі безендірілген. Пісіру үшін жаңа, маринадталған, тұздалған және маринадталған көкөністер, жемістер мен жидектер, саңырауқұлақтар, жұмыртқа, ет, балық қолданылады.

Орыс тағамдарының ерекшелігі-бұл консервілеу әдісі ретінде ғана емес, сонымен қатар олардың ерекше жағымды хош иісін, ерекше дәмі мен консистенциясын қалыптастыратын аспаздық әдіс ретінде қолданылатын өнімдерді тұздау кеңінен қолданылады. Тағамдар міндетті түрде көкпен безендіріледі, мысалы, ақжелкен сабақтары, көкөністерді фигуралы турау, өнімдердің түс комбинациясы да сақталады.

Көжелер жеңіл тағамдар мен салқын тағамдардан кейін беріледі. Көжелер сорпаларда (сүйек, ет және сүйек, балық, құс еті), вегетариандық (саңырауқұлақ, көкөніс, жеміс сорпаларында), сондай-ақ сүт, квас, сүт қышқылы өнімдерінде дайындалады. Сорпаларға әртүрлі өнімдер кіреді-картоп, көкөністер, жарма, бұршақ дақылдары, макарон және т. б. Дәстүрлі орыс сорпалары-сорпа (сорпа, борщ, маринадталған, ходжеподж және т.б.) және мөлдір. Орыс тағамдарында тек қырыққабат сорпасының 60-тан астам түрі бар. Дәміне қарай олар қышқыл және балғын болады.

Бастапқыда орыс тағамдарының сұйық тағамдары похлебка деп аталды. Әдетте бұл көкөніс сорпалары немесе жартылай сұйық тағамдар (Кулеш) болды. Олардың тағамдық және энергетикалық құндылығы өте жоғары - күнделікті азық-түлік қажеттілігінің 50% дейін. Квас негізіндегі, көкөніс көжелері, салқындатылған және майсыз сорпалар, сыра, қышқыл сүт өнімдеріндегі суық сорпалардың ассортименті әртүрлі.

1. Ковалев Н. И., Куткина М. Н., Карцева Н. Я. Русская кухня. К 95 Учебное пособие. — М.: Издательский Дом "Деловая литература", 2000. — 520

2. Ратушный А.С., Хлебников В.И. и др. Технология продукции общественного питания в 2-х томах: Т 1, Т 2.- М.: Колосс, 2004 -294с

ВТРАТИ ЧАВУНУ ПРИ РАФІНУВАННІ У КОВШІ ПЕРЕД СТАЛЕПЛАВИЛЬНИМ ПЕРЕДІЛОМ

Сігарьов Євген Миколайович
д.т.н., професор, зав. кафедри металургії
чорних металів та обробки металів,
Дніпровський державний технічний університет, Україна

Довженко Олександр Валерійович
аспірант кафедри металургії
чорних металів та обробки металів,
Дніпровський державний технічний університет, Україна

Лобанов Юрій Сергійович
аспірант кафедри металургії
чорних металів та обробки металів,
Дніпровський державний технічний університет, Україна

Мінімізація втрат металу при ковшовій десульфурації переробного чавуну перед сталеплавильним переділом залишається актуальним завданням. Запропоновані різними дослідниками [1-4] механізми втрат, при застосуванні різних реагентів та технологій їх вводу у ковшову ванну, мають як подібності так і відмінності. Але у всіх технологічних варіантах з використанням заглибних фурм для вдування десульфураторів вглиб ванни у потоці газу-носію частина рідкого металу безповоротно втрачається за рахунок вильоту крапель розплаву за межі ковша.

У промислових умовах на поверхні ковшової ванни формується шлаковий покров різної товщини та фізико-хімічних властивостей. На поверхні ковшової ванни утворюється відкрита, незахищена шлаком, зона розплаву (так зване «око»), у межах якої виходять спливаючі пузирі газу-носію. Газові пузирі, вкриті плівкою металевого розплаву, розриваються на границі «метал-атмосфера» з викиданням металевої плівки у оточуючий простір. Металеві плівки внаслідок дії сил поверхневого натягу стягуються у краплі, що рухаються за різними траєкторіями. Частина утворених крапель потрапляє на поверхню шлаку та має можливість повернутися у ковшову ванну під дією сил гравітації (осісти) як по ходу обробки, так і під час транспортування ковшу до установки скачування шлаку, інша - призводить до втрат металу за рахунок формування корольків у шлаку. Співвідношення інтенсивності викидання та осадження крапель металу визначає концентрацію корольків у шлаку.

Використання реагентів-десульфураторів на основі сумішей диспергованого магнію з вапном призводить до підвищення як в'язкості, так і маси ковшових шлаків, з відповідним збільшенням вмісту металу в ковшовому шлаку в умовах підприємства ПрАТ «КАМЕТ-СТАЛЬ» до 65-80%. Максимізація втрат металу фіксується з фракцією металевих корольків діаметром менш ніж 2,5 мм.

Усі вилучені зі шлаку корольки металу можна розділити за формою на три групи «А», «Б» та «В» [5]. До групи «А» авторами даної роботи віднесені корольки, в основному неправильної форми, які, напевне, утворюються переважним чином за рахунок сплесків рідкого металу в зоні «ока» та мають розміри більш ніж 10 мм; до групи «Б» - корольки шароподібної форми розміром 2,5…10 мм та до групи «В» - корольки як шароподібної, так і неправильної форми розміром менш ніж 2,5 мм.

Співвідношення груп за діаметрами корольків складає: 0,5…2,5 мм – 10…16%; 6…8 мм – 10…20%; >10 мм – 30…45%. Зі зменшенням діаметру від 2,5 мм та менше спостерігається тренд на підвищення в останніх вмісту сірки, а вміст сірки у корольках < 0,5 мм сягає, а у більшості випадків, і перевищує цей показник для шлаку.

Введений та розчинений у ковшовій ванні магній утворює газові пузирі, які частково розчиняються у чавуні, а частково, у суміші з газом-носієм, спливають до границь «шлак-метал» та «газ-метал».

У межах «ока» на поверхні ванни, при перетинанні границі «газ-метал» металева оболонка з поверхні пузирів у момент їх руйнування викидається у під різними кутами у оточуючий простір, подрібнюється і утворює металеві краплі різного діаметру. Відповідно, в залежності від періоду десульфурації, металева оболонка та утворені з неї металеві краплі у шлаку містять різну кількість $MgS_{тв}$.

Порівнянням результатів хімічного аналізу шлаку до і після десульфурації як магнієм без добавок, так і сумішшю вапна та магнію, було встановлено [6, 7], що вміст $MgO_{тв}$ в шлаку, у тому числі за рахунок магнію, незасвоєного на сірку чавуну у ванні, підвищується

$$[Mg] + 1/2\{O_2\} = MgO_{тв};\quad \lg K_P = 39716/T - 11{,}21 \qquad (1)$$

у 1,5-2,0 рази. Для реакції (1) $\Delta Z° = -98{,}60$ кДж/моль.

При видаленні $MgS_{тв}$ з поверхні пузирів, які спливають до границі «шлак-метал» або руйнуються на границі «газ-метал», термодинамічно можливим є утворення більш стійких ($\Delta Z° = -268{,}15$ кДж/моль) оксидів магнію

$$MgS_{тв} + \tfrac{1}{2}\{O_2\} = MgO_{тв} + [S];\quad \lg K = 71361/T - 7{,}85 \qquad (2)$$

Можливість такого процесу підтверджується і термодинамічними розрахунками. При $T = 1350$ °C $\Delta Z° = -64560$ кДж/моль.

Таким чином термодинамічно такий перебіг дозволено, а у реальних умовах, напевне, має місце.

У верхніх шарах покривного шлаку створюються термодинамічні умови для протікання масообмінної реакції між сульфідами магнію, оксидами заліза, киснем оточуючого середовища. На границі «шлак-метал» протікає реакція

$$MgS_{тв.} + (FeO) = [FeS] + MgO_{тв.};\quad \lg K_P = 14767/T - 0{,}52 \qquad (3)$$

Після перетинання границі «шлак-метал» перехід сірки у об’ємі покривного шлаку, що містить (CaO), від $MgS_{тв}$ до $CaS_{тв}$ відбувається за реакцією

$$MgS_{тв} + (CaO) = CaS_{тв} + MgO_{тв};\quad \lg K_P = 21381/T - 1{,}38 \qquad (4)$$

з утворенням більш стійкого сульфіду кальцію. Для реакції (4) величина $\Delta Z°$ для промислових умов обробки складає 87,59 кДж/моль.

У межах площі «ока» на поверхні ванни, за відсутності, або недостатній кількості рідкорухомого покривного шлаку, можливим є також протікання реакцій

$$2MgS_{тв} + 3\{O\}_2 = 2MgO_{тв} + 2\{SO_2\};\ \ \lg K_P = 241255{,}48/T - 37{,}02 \qquad (5)$$

$$MgS_{тв} + ½\{O\}_2 + [Fe] = [FeS] + MgO_{тв};\ \ \lg K_P = 66409/T - 6{,}99 \qquad (6)$$

З відомих з'єднань заліза із сіркою FeS, FeS_2, Fe_2S_3 та Fe_3S_4, останні два є нестійкими. Оцінку міцності зв'язку сірки з залізом у покривному шлаку у роботі проводили наступним чином. При 500К реагенти реакції утворення FeS знаходяться у вигляді Fe_α, FeS_β, а сірка – у вигляді S_2. При 1500 К, 1700 К та 1810 К значення ізобарних потенціалів, із врахуванням поліморфних перетворень заліза з α у β модифікацію при 1033 К, з β у γ - модифікацію – при 1181 К та з γ - при 1674 К, а також поліморфних та агрегатного перетворення сульфіду заліза FeS_γ у $FeS_Ж$ при 1468 К, відповідно складуть: - 65,44 кДж/моль; - 76,39 кДж/моль та – 87,26 кДж/моль сульфіду заліза.

Якщо у рідкому залізі розчиняється 0,01 % сірки, то для реакції $Fe_Ж + [S]_{0,01} = FeS_Ж$ маємо: $\lg K = -\frac{5105{,}8}{T} + 5{,}685$. Аналогічний розрахунок для вмісту розчиненої у чавуні сірки, наприклад, 0,05% та 0,1% дає значення зміни ізобарно-ізотермічного потенціалу відповідно у -54,04 кДж/моль та -42,61 кДж/моль сульфіду. Це підтверджує термодинамічну можливість самовільного протікання реакції утворення FeS у покривному шлаку у всьому температурному інтервалі ковшової десульфурації чавуну в умовах коінжекції вапна та магнію на УДЧ конвертерного цеху ПрАТ «КАМЕТ-СТАЛЬ».

В умовах сталеплавильної лабораторії кафедри МЧМОМТ виконали високотемпературне моделювання процесу продувки розплаву переробного чавуну нейтральним газом крізь заглибну фурму. Метою дослідження було визначення впливу інтенсивності вдування реагентів, витрати газу-носію та ін. на висоту і відстань вильоту крапель металу при розриві спливаючих пузирів газу-носію на поверхні ванни, а також вивчення особливостей формування корольків у шлаку. Проведена дослідна серія обробок розплаву (100 кг) переробного чавуну з вдуванням аргону (0,04…0,08 $м^3$/хв.) крізь заглибну фурму і формуванням шлаку на поверхні ванни.

З метою визначення впливу кута нахилу поверхні пузиря (α), що розривається на поверхні ванни, на довжину шляху польоту крапель (l) порівняли картину вильоту металевих крапель за межі 230-т промислового заливального ковша та вильоту крапель при продуванні рідкої ванни на високотемпературній моделі ковша (рис. 1).

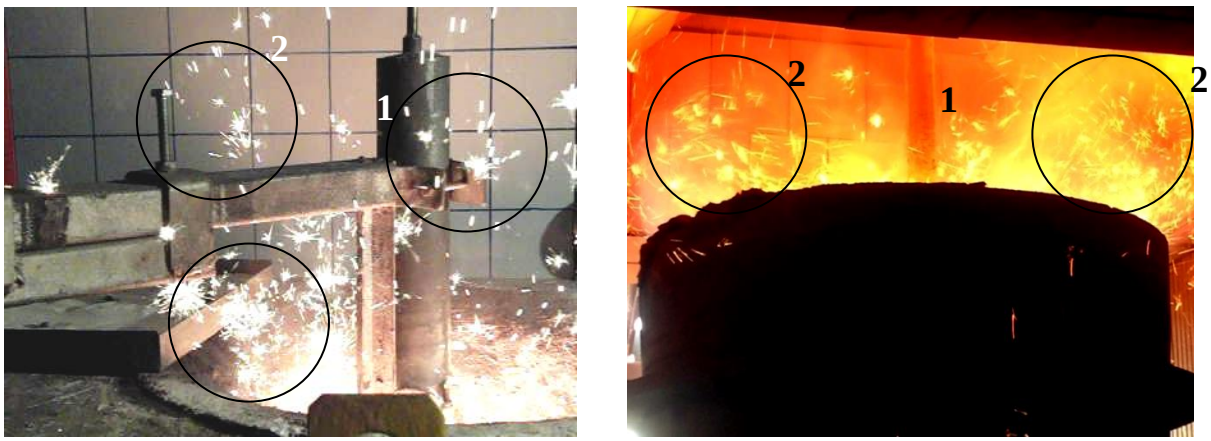

а *б*

Рисунок 1. Характер вильоту металевих крапель *2* над поверхнею високотемпературної моделі ковша (*а*) та 230-т заливального ковшу на установці десульфурації чавуну (*б*) при вдуванні вглиб ванни реагентів у потоці газу-носію крізь заглибну фурму *1*

За результатами обробки отриманих даних визначені характерні кути вильоту (α), діапазони висоти вильоту металевих крапель над ванною (h), траєкторія, відстань l та тривалість їх польоту (τ) до контакту з поверхнею ванни або робочого майданчика. Виліт крапель чавуну здійснюється на різні висоти, відстань та під різними кутами нахилу до поверхні ванни (рис. 2).

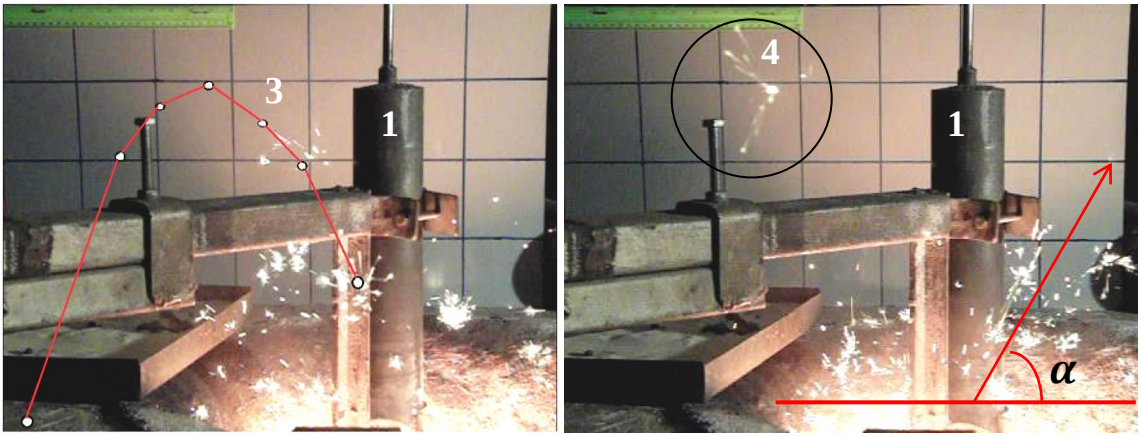

а *б*

Рисунок 2. Траєкторія польоту *3* (*а*) та вибух *4* великої краплі чавуну (*б*), що вилітає з відкритої поверхні ванни під кутом α з утворенням групи дрібних крапель

Встановлено, що у досліджених умовах при продуванні ванни у 230-т заливальному ковші h та l складають відповідно 0,55…0,83 м та 1,2…1,9 м; для високотемпературної моделі ковшу відповідні значення – 0,22…0,35 м та 0,5…0,76 м.

З використанням отриманих відомостей запропоновано наступний алгоритм розрахунку прогнозованих втрат металу з краплями, що вилітають за межі ковша під час вдування газу-носію крізь заглибну фурму.

На першому етапі визначаємо площу поверхні шарового сегменту газового пузиря над поверхнею ванни на границі «метал-атмосфера», м^2:

$$S = 2\pi \cdot R \cdot h, \tag{7}$$

де $h = \frac{L}{2} \cdot tg\frac{\alpha}{4}, \alpha$ - центральний кут; L – діаметр основи шарового сегменту.

Після перетворень отримаємо:

$$S_c = 0.785 \cdot d^2 \cdot tg\frac{\alpha}{4} \tag{8}$$

Визначаємо об’єм плівки рідкого металу на визначеному шаровому сегменті спливаючого до поверхні ванни газового пузиря:

$$V = S_c \cdot \delta \tag{9}$$

де $\delta = 5(\mu \cdot l / \rho \cdot U)^{1/2}$; δ - товщина плівки, м; l – характерний розмір, що відповідає діаметру пузиря, м; U – швидкість потоку, що набігає на пузир (плівку), м/с; μ - динамічна в’язкість, Па·с.

Таким чином:

$$V = S_c \cdot 5(\mu \cdot l / \rho \cdot U)^{1/2} = 0.785 \cdot d^2 \cdot tg\frac{\alpha}{4} \cdot 5(\mu \cdot l / \rho \cdot U)^{1/2}, \tag{10}$$

Масу плівки металу на поверхні шарового сегменту можна визначити за виразом:

$$m = V \cdot \rho = 3.925 \cdot d^2 \cdot tg\frac{\alpha}{4}(\mu \cdot l / \rho \cdot U)^{1/2} \tag{11}$$

Робота газу у спливаючому газовому пузирі ($A = P \cdot V_n$):

$$A = \frac{4 \cdot \sigma}{d} \cdot (\frac{\pi \cdot d^3}{6}) = 2.093 \cdot \sigma \cdot d^2 \tag{12}$$

де P – надлишковий тиск у пузирі, кг/м^3; V_n - об’єм пузиря, м^3; σ - поверхневий натяг; d – діаметр пузиря, м, забезпечує швидкість вильоту w металевої плівки після розриву (вибуху) пузиря

$$w = \sqrt{\frac{2A}{m}} = \sqrt{\frac{2 \cdot 2.093 \cdot \sigma \cdot d^2}{3.925 \cdot d^2 \cdot tg\frac{\alpha}{4} \cdot (\mu \cdot l / \rho \cdot U)}} \tag{13}$$

на відстань:

$$L = \frac{w^2 \cdot \sin 2\beta}{g} \tag{14}$$

де β - кут вильоту краплі, град.

Висоту підйому металевої плівки (або вже сформованої металевої краплі) над рівнем поверхні ванни (H), можна визначити за виразом, м:

$$H = \frac{w^2 \cdot \sin^2 \beta}{2 \cdot g} \tag{15}$$

Розрахунками, для встановлених умов виходу газових пузирів на різну висоту над границею «метал-атмосфера» [8] до моменту їх розриву, визначено наступне (рис. 3).

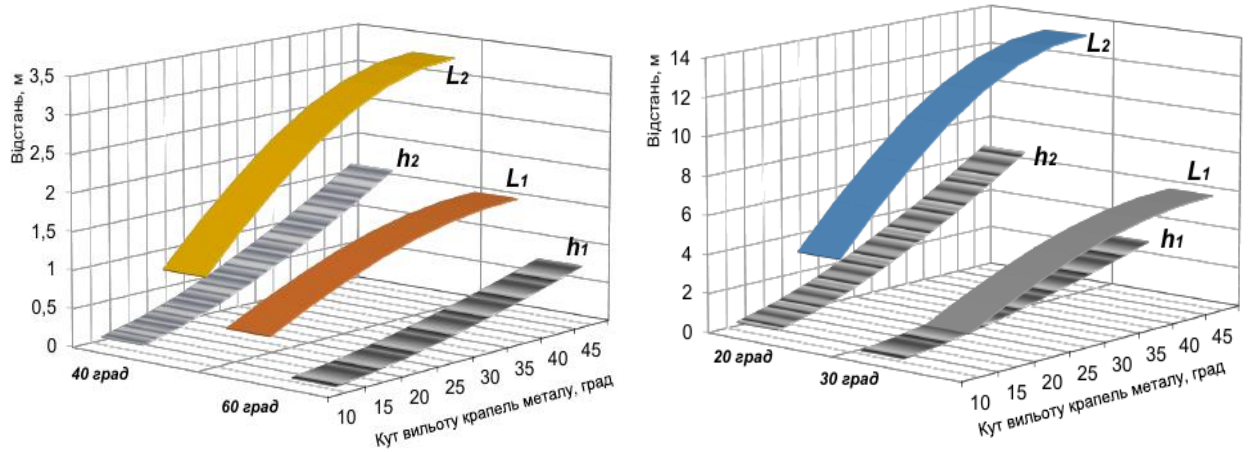

Рисунок 3. Залежність відстані та висоти вильоту крапель металу при розриві газового пузиря, оточеного металевою оболонкою, над поверхнею ванни 230-т заливального ковшу від кута вильоту.

З врахуванням отриманих даних стосовно розподілу металевих корольків за розмірами найбільш вірогідним при розриві газових пузирів є виліт крапель металевого розплаву у 230-т заливальному ковші під кутами у діапазоні 35-45 град за межі ковша. При меншому куті вильоту можливим є переважно накопичення металевих корольків у покривному шлаку.

Список літератури

1. Технология и оборудование для десульфурации чугуна магнием / А. Ф. Шевченко, В. И. Большаков, В. А. Александров [и др.] // Фундам. и прикл. проблемы металлургии. Вып.5. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 113–121.

2. Эхельмаер А. Современные установки десульфурации чугуна и их технологические возможности / А. Эхельмаер // VIII Междунар. симпозиум по десульфурации чугуна и стали, 20-24 сентября, Нижний Тагил, Россия, 2004. – С. 31–39.

3. Desulfurization of hot metal by the injection of disperse magnesium through a submerged rotating / E.N. Sigarev, A.G. Chernyatevich, K.I. Chubin [e.a.] // Steel in Translation, 2011. - Vol. 41, N.6 - P.P. 487 - 491.

4. Закономірності масообміну між ковшовою ванною та покривним шлаком / Є.М. Сігарьов, А.А. Похвалітий, О.В. Довженко [та ін.] // Зб. наукових праць ДДТУ (технічні науки), 2018, вип. 2 (33). – С. 3-8.

5. Особливості формування зони хвиль та сплесків на поверхні ковшової ванни / Є.М. Сігарьов, Г.Ю. Крячко, О.В. Довженко [та ін.] // Зб. наукових праць ДДТУ (технічні науки), 2021, вип. 2 (39). – С. 3-10.

6. Desulfurization of hot metal by the injection of disperse magnesium through a submerged rotating / E.N. Sigarev, A.G. Chernyatevich, K.I. Chubin [e.a.] // Steel in Translation, 2011, № 6, p.p. 487-491.

7. Desulfurization of iron using magnesium / E.N. Sigarev, A.G. Chernyatevich, K.I. Chubin // Steel in Translation, 2002, Vol. 32, № 2, p.p. 7-9.

8. Закономірності формування та переміщення металевих крапель у ковшовому шлаку / Є.М. Сігарьов, О.В. Довженко, А.А. Похвалітий // Зб. наукових праць ДДТУ (технічні науки), 2020, вип. 1(36). - С. 14-21.

РАЗРАБОТКА ТЕХНОЛОГИИ МЯСНЫХ КОНСЕРВОВ ИЗ МЯСА ПТИЦЫ ДЛЯ ДЕТСКОГО ПИТАНИЯ

Узаков Я.М.,
д.т.н., профессор

Оспан Қ.М.,
Магистрант

Кожахиева М.О.,
PhD

Кузембаева Г.К.,
к.т.н., ассоц. профессор
АО «Алматинский технологический университет»

В настоящее время большое внимание уделяется развитию агропромышленного комплекса, переработки сырья животного и растительного происхождения, развитию производства продуктов питания отечественного производства, в том числе очень актуальным остается проблема производства продуктов питания для детей. В связи с изменениями образа жизни и темпами развития технологий все больше родителей отдают предпочтения готовым смесям, консервам для детского питания, высокого качества. Высокий уровень иммунологической способности детского организма обеспечивается правильно организованным, сбалансированным по важнейшим нутриентам питанием. Что является основным требованием большинства родителей. Одним из важных направлений в развитии пищевой промышленности является расширение ассортимента консервированной продукции для детей с лечебно-профилактическим значением. В зависимости от возрастных физиологических особенностей детского организма консервная промышленность вырабатывает консервы трех степеней измельчения: тонкоизмельченное (150-200 мкм), пюреобразное (до 800 мкм) и крупноизмельченное в виде кусочков (размером до 2 мм).

Мясные и мясорастительные консервы занимают важное место в детском питании, так как имеют в своем составе полный набор аминокислот. Основным сырьем для производства мясных и мясорастительных консервов для детского питания применяют говяжье, свиное, куриное мясо. Анализ потребностей в пищевых веществах детей раннего возраста выявил, что на ряду с мясом, продукты прикорма должны содержать так же овощи и крупы. Консервы, выработанные с использованием одновременно мясного, молочного и растительного сырья, наиболее благоприятно и эффективно воздействует на растущий организм ребенка, характеризуется высокой биологической ценностью, повышенной усвояемостью, взаимным обогащением аминокислотами и жирными кислотами, витаминами. Наиболее подходящим для

детского питания является мясо птицы, оно является диетическим, легче переваривается. Введение в мясные консервы растительного сырья снижает количество белка, но не снижает пищевую и биологическую ценность продуктов [1].

На базе лабораторий АТУ нами была разработана рецептура и технология мясных консервов для детей из мяса птицы с использованием растительного сырья: безглютеновых злаковых культур, овощами и фруктами, тем самым обогащая продукты клетчаткой, водорастворимыми витаминами, макро и микронутриентами, упакованными в стеклянную тару. Нами было выбрано мясо индейки, так как оно обладает гипоаллергенными свойствами. В качестве растительного сырья выбраны рисовая и гречневая мука, тыква, морковь, курага. Выбранные виды растительного сырья являются высокоценным сырьем, так как служат естественными источниками физиологически активных веществ: пектина, нерастворимых пищевых волокон, витаминов и минеральных элементов.

Индейку бланшируют при перемешивании в аппарате периодического или непрерывного действия при 98 - 100 ºС в течение 9-11 минут. Бланшированное мясное сырье измельчают на волчке, имеющем решетку с отверстиями диаметром 2-3 мм. Далее мясное сырье тщательно перемешивают в течение 10-15 мин с остальными компонентами по рецептуре. Затем смесь деаэрируют в аппаратах непрерывного действия, подогревают до 80 °С в теплообменнике с очищаемой поверхностью и направляют на фасование. На основании выполненных исследований необходимо отметить, что изменения биологической ценности, происходящих при стерилизации консервов для детей раннего возраста, определяется температурой и длительностью тепловой обработки. Рекомендуемая температура стерилизации 112°С при постоянном стерилизующем эффекте (18 условных минут) [2].

Растительные компоненты тыква, морковь согласно традиционной технологии подвергаются бланшированию в горячей воде с целью размягчения тканей сырья и инактивации ферментов, далее направляются на измельчение или протирание. При бланшировании в горячей воде растительное сырье теряет большое количество витаминов, поэтому нами была рассмотрена технология добавления растительных компонентов в сушеном виде. Тыква, морковь после предварительной подготовки измельчали на куски размером 1х1 см, бланшировали в течении 2 минут горячей водой, охлаждали и направляли на сушку. Сушку производили в ИК электросушилке при температуре 55 – 60^{0}С, ИК электросушилка не только удаляет воду, но и уничтожает болезнетворные бактерии и стерилизует продукт. При это сохраняются полезные свойства овощей, витамины и легко восстанавливаются до первоначального состояния при контакте с водой или бульоном в производстве мясных консервов для детского питания. Согласно проведенных экспериментов можно предположить, что использование сушеных овощей возможно на ряду с использование замороженных овощей в производстве мясных консервов для детского питания.

Список литературы:

1 Л.Е. Тюрина, Л.А. Рябинина, Н.А. Табаков. Технология производства продуктов детского питания// Учебное пособие. – Красноярский государственный аграрный университет. – Красноярск, 2013– 150 с.

2 А.В. Мамаев, Н.Д. Родина, Е.Ю. Сергеева, К.А. Лещукова и др. Изучение пищевой и биологической ценности мясных консервов из мяса птицы для детского питания//Биология в сельском хозяйстве.-Орел, 2016. №4 (13).

АВТОНОМДЫ ФЕРМЕРЛЫҚ РОБОТТЫҢ КЕШЕНДІ ЖҮЙЕСІН ЖОБАЛАУ

Умарходжаев Худоёр Анварұлы
Магистрант
Казахский национальный исследовательский
технический университет им. К.И. Сатпаева

Андатпа. Ауылшаруашылық қызметінде роботтарды пайдалану адам еңбегін азайтқанымен, фермерлердің әл-ауқатын және тиімдірек және сапалы өнім өндіруді қамтамасыз етеді. Әзірленген ауылшаруашылық роботы өсімдіктерге зақым келтірмей егіс алқабында өздігінен қозғалуы үшін қажетті датчиктердің, камералардың және қозғалтқыштардың зертханалық сынақтары жүргізілді. Қозғалтқыш жылдамдығын реттеу, алға-артқа және оң-солға бағдарлау функциялары, сенсорлардың оңтайлы саны және алгоритмдерде пайдалану үшін олардың орналасуы анықталды. Қозғалыс кезінде белгіленген өсімдіктерді нақты уақыттағы кескінді өңдеу арқылы ажыратуға болады. Ауылшаруашылық роботы ауруды анықтау, арамшөптерді анықтау және оған жасалатын қосымша механизмдер арқылы бүрку сияқты ауылшаруашылық операцияларын орындай алады.

Түйін сөздер: робот, автаномды көлік, сенсор,технология.

1. Кіріспе.

Сенсорлармен, басқару жүйесімен, жетектермен және дене құрылымдарымен оқшаулау, жылжыту, тасымалдау, өндіру сияқты тапсырмаларды орындай алатын роботты, автономды немесе басқарылатын, жасанды, механикалық немесе кибернетикалық құрылымды жүйелер қолданылған. Роботтар - бұл физикалық әрекетті немесе шешім қабылдауды қамтитын тапсырмаларда адамдарды ауыстыруға арналған машиналар. Датчиктер роботтың электронды ішкі жүйесінің бөлігі болып табылады, ол әртүрлі электрониканы және басқа аз қуатты компоненттерді қамтиды,робот конфигурациясын анықтау үшін пайдаланылады. Сенсорлардан басқа, қоршаған ортаны қабылдау әдетте визуалды және тактильді сенсорлардың көмегімен жүзеге асырылады. Робот көру жүйелері бірнеше камералардан және деректерді өңдеу блогынан тұрады. Соңғы екі онжылдықта мамандандырылған сенсорлар (машинада көру, GPS, RTK, лазерлік құрылғылар және инерциялық құрылғылар), жетектер (гидравликалық цилиндрлер, сызықтық және айналмалы электр қозғалтқыштары) және электронды жабдықтар (ендірілген компьютерлер, өнеркәсіптік ДК және PLC) пайда болды. көптеген автономды көліктер пайдаланады, әсіресе ауылшаруашылық роботтарын біріктіру кезінде. Егер бұл жартылай автономды, автономды жүйелер тиісті жабдықпен жабдықталған болса ,ол дәл егіншілік тапсырмалары орындалатын жұмыс аймағында нақты орналастыру мен бақылауды қамтамасыз етеді.Жазылған деректерден кескінді өңдеу және сенсорлар арқылы анықталған қоршаған өсімдіктердің орнын

бағалау арқылы дала картасын жасауға болады. Роботтың орнын бағалау навигациялық жүйенің көмегімен немесе роботтың қозғалыстарын салыстырмалы есептеу арқылы жасалуы мүмкін. Зауыттың роботқа дейінгі қашықтығын сенсорлар немесе кескінді өңдеу арқылы да анықтауға болады, ал есептелген орындарды картада белгілеуге болады.

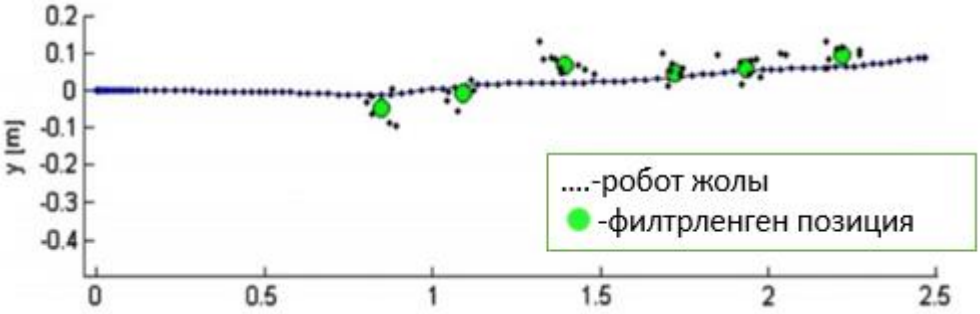

Сурет 1. Робот жолы мен өсімдік орнын картаға түсіру.

2. Материал және әдіс.

Әзірленген роботтан күтілетін тапсырмаларды ең қарапайым орындау үшін беріктігі мен беріктігі бойынша қабылданған Mad Force Kruiser VE механикалық шассиі қолданылды және робот осы шассиге құрастырылды.Датчиктері қосылатын және кескінді өңдеу мен мотор драйверлерін сыртқы факторлардан қорғайтын әзірленген роботтың корпус бөлігі металл материалдармен салыстырғанда жеңілдігі мен механикалық беріктігі жағынан көптеген артықшылықтарды ұсынатын композициялық материалдан жасалған. Әдебиеттерде композиттік материалдарды өндіруде вакуумдық шайырды тасымалдау әдісінен қолмен төсеу әдісіне дейінгі көптеген әдістер қолданылады .Өндірісті бастамас бұрын робот денесінің 3D моделі SolidWorks 2014 бағдарламалық жасақтамасымен жобаланған , ал оның көлденең қималары осы үлгіден алынған А3 өлшемді басып шығару арқылы картоннан жасалған . Қалыптасқан көлденең қималар пенопласт материалына бекітілді және 24 В қыздырылған вольфрамды ыстық сымның көмегімен жасалған қабық пішіні көбік материалына шамамен жағылды. Пенополитеннен жасалған қалып 5-суретте көрсетілгендей көлікте сыналған және шасси өлшемдері тексерілген. Пенополистирді қолмен тегістеу арқылы оның өткір сызықтары жойылды және жобаланған үлгіге жақындады. Келесі қадамдар өндірілген пенополитенді қалып арқылы орындалды. Роботтың шасси өндірісі аяқталғаннан кейін зертханалық ортада сенсор, камера және мотор сынақтары жүргізілді. Сенсор мен камераның орналасуын дұрыс анықтау үшін алдымен шассиге орналастырылған уақытша корпуспен зерттеулер жүргізілді, содан кейін енгізілген жүйелік тақталарды орнату арқылы зертханалық сынақтар басталды. Робот электроникасының енгізілген жүйе құрамдас бөліктері; Олар қозғалтқыштар, сенсорлар және батареялар деп төрт топқа жіктеледі.Енгізілген жүйелер жалпы мақсаттағы тапсырмаларды емес, алдын ала анықталған тапсырмаларды орындайтын шектеулі ресурстары бар жүйелер. Осы мақсатта есептерді шешу үшін әртүрлі алгоритмдер қолданылады. Әзірленген ауылшаруашылық роботында екі түрлі

ендірілген жүйе құрылғысы, қозғалтқыштар мен сенсорларды қолдануға арналған Arduino DUE картасы және кескінді алу және өңдеу үшін BeagleBoard xM картасы пайдаланылды.

Arduino негізінен екі бөліктен тұрады, аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз ету. Arduino аппараттық құралдарының әртүрлі нұсқаларына сәйкес әртүрлі болса да, жалпы Atmega ол микроконтроллерлер мен RS232-USB түрлендіргішінің біріктірілген және жабдықтау бөлігінен тұрады. Arduino-да бағдарламалық жасақтаманы әзірлеуге қажетті әзірлеу ортасы (IDE) Processing деп аталатын бағдарламалау тіліне және Wiring деп аталатын жобаға негізделген. Қолдану өте оңай әзірлеу ортасында жазылған Arduino бағдарламаларын оңай құрастыруға және ендірілген картаға жүктеуге болады. Оның кітапханаларының арқасында көптеген процестер мен периферияльық байланыс оңай жүзеге асырылады. Arduino-ның ең күшті мүмкіндіктерінің бірі оның кеңейтілетін кітапхана жүйесі бар, сондықтан жаңа периферияльық құрылғылар үшін жазылған кітапханаларды оңай біріктіруге болады (Taşdemir 2011). Осы мүмкіндіктерге қосымша, Arduino DUE нұсқасы жоғары жылдамдыққа және деректер жадысына ие болғандықтан таңдалды.

BeagleBoard; ашық архитектуралық жабдықпен, TI DM3730 - 1 ГГц ARM Cortex-A8 процессоры және 512 МБ LPDDR жедел жады, өлшемдері 75 мм x 75 мм, HDMI, S-Video, USB OTG, 4 x USB, Ethernet порты, MicroSD/MMC карта ұясы. стерео кіріс/шығыс, RS-232, JTAG қосқышы, 5 В қуат ұясы, камера порты, кеңейту порты сияқты периферияльық құрылғылары бар шағын компьютер. MATLAB® Simulink® GPIO оқу/жазу, UDP жіберу/қабылдау, SDL бейне дисплейі және көптеген басқа блоктардан тұратын BeagleBoard xM қолдау пакеті кітапханасына қол жеткізуді қамтамасыз етеді. BeagleBoard xM модульдік кескінді өңдеу тақтасы ретінде осы мүмкіндіктер беретін артықшылықтарға байланысты таңдалды.

2.1 Қозғалтқыштар.

Сервоқозғалтқыштар электр қозғалтқышынан, редуктор механизмінен және позицияны көрсететін кодтаушыдан тұратын біріктірілген құрылымға ие. Олардың ең үлкен ерекшелігі - оларда нақты позиция бақылауы бар. Артқы жағында орналасқан магниттік немесе оптикалық позиция таратқышы және басқару тізбегі арқасында позиция қате туралы хабарлау немесе теріс кері байланыс әдісі арқылы қайтарылады. «Team Orion NEON 8BL» үлгісі 130A әзірленген роботқа алға-артқы қозғалысты беретін щеткасыз қозғалтқыш және «Team Orion Vortex R8» моделі электронды жылдамдықты басқару блогы (ESC) үшін пайдаланылады. Роботқа қажетті энергия батареяны басқаратын және қосылған ESC арқылы қамтамасыз етіледі. Оңға және солға бұрылу үшін айналу моменті 15 кг/см сервоқозғалтқыш қолданылады. Бұл қозғалтқыштарды таңдаған кезде қозғалтқыштың айналым саны, қозғалтқыштың жұмыс кернеуі, қозғалтқыш шығаратын ток, қозғалтқыштың өлшемі және оның әртүрлі жер жағдайларына бейімделуі сияқты факторлар ескерілді.Қозғалтқыш жылдамдығын басқару элементтері, алға-артқа және оңға-солға бағдарлау функциялары, сенсорлардың оңтайлы нөмірлері мен алгоритмдерде қолданылатын орындар анықталды.

2.2 Сенсорлар.

Робот өз мақсатына сай шешім қабылдауы үшін ол қоршаған ортамен үнемі байланыста болуы керек. Оны қамтамасыз ететін 5 сенсор бар. Берілген тапсырмаларды орындау үшін роботқа сенсорлардың 2 тобы, ультрадыбыстық қашықтық сенсорлары мен қозғалыс сенсорлары, веб-камера кіреді.Сенсор ретінде ультрадыбыстық сенсор таңдалды, себебі ол зауыт сипаттамаларына қарамастан дәл нәтиже береді. Ультрадыбыстық сенсорлар аналогтық дыбыс сигналдарын цифрлық сигналдарға түрлендіру арқылы өңдеуді қамтамасыз етеді. Дыбыс толқындарының классификациясында 20 кГц – 1 ГГц диапазонындағы дыбыс сигналдары ультрадыбыстық дыбыс ретінде анықталады. Зерттеуде нысанды анықтайтын және қашықтықты өлшейтін HC-SR04 ультрадыбыстық сенсор моделі пайдаланылды. Сенсорда 4 түйреуіш бар, атап айтқанда vcc, gnd, trig, echo түйреуіштері. Датчиктен шыққан дыбыс толқыны нысанға соғылып, сенсорға кері қайтарылады. Қашықтық микроконтроллердің таймерімен өткен уақытты есептеу арқылы өлшенеді. Қашықтықты өлшеу үшін «қашықтық = жылдамдық х уақыт» формуласы қолданылды.

Дыбыс толқыны ауада, теңіз деңгейінде және °C температурада 343 мс-1 жылдамдықпен қозғалады. Микроконтроллер уақыты «μs» арқылы есептелетіндіктен, дыбыс жылдамдығы «343 мсн-1» орнына «34300 см/1000000 мкс (1/29)» реттелгенде, формула «жол=уақыт/29» болады. Бұл жерде маңызды мәселе - сенсордан оқылатын уақыт дыбыстық сигналды жіберуге байланысты оны алуға кететін уақыт. Яғни, қашықтық екі рет өтеді. Демек, формула «қашықтық=уақыт/58» және қашықтық осылай өлшенетін болады.

2.3 Батарея.

Батареяларды таңдау кезінде қолданылатын батареялардың модульдік және бірдей өлшемді болуын қамтамасыз ету қажет. Осы себепті литий полимерлі батареяларды (LIPO) пайдалану орынды деп танылды. Бұл аккумуляторлар қорғасын қышқылды аккумуляторлармен салыстырғанда өте жеңіл. Осыған байланысты ол роботқа айтарлықтай артық жүктеме түсірмеді. LIPO батареяларын пайдалану кезінде кейбір тармақтарды ескеру қажет. Ең маңызды сәттердің бірі - батареяның кернеуі 3,0 және 4,2 вольт / ұяшық арасында болуы керек. Сондықтан өте төмен батарея кернеуінде разрядты болдырмау үшін ажырату тізбегін пайдалану қажет. Аккумуляторды зарядтау құрылғысы да «ақылды» болуы керек, себебі ол батарея кернеуі бір ұяшыққа 4,2 В тұрақты кернеуге жеткенде зарядталады. Батарея зарядтағышын пайдаланушы тұрақты ток орнатылғанымен реттей алады. Батареяларды дұрыс пайдаланбау өртке әкелуі мүмкін.

3. Бағдарламалық қамтамасыз ету.

Орналастырылған алгоритммен енгізілген жүйелік платалардың кіріс және шығыс ұштарына назар аудару керек. Робот орындайтын тапсырмалар үшін екі түрлі картаны қолданудың арқасында екі түрлі енгізілген жүйелік бағдарламалық қамтамасыз ету әзірленді.Роботқа қосылатын камералардан

алынатын кескіндерді Beagle Board xM картасында нақты уақыт режимінде өңдеуге болады. Beagle Board xM портативті шағын компьютер тақтасы. Алгоритм OpenCV, SIMULINK, C++ және Python сияқты бағдарламалық код тілдерінің көмегімен жасалған. Датчиктерден түсетін деректердің табылуы мен нәтижелері бойынша роботқа алға-артқа немесе оңға-солға бағдарлау қозғалыстарын қамтамасыз ететін қозғалтқыштарды басқару үшін Arduino IDE бағдарламасында C/C++ тілін қолданатын бағдарламалық жасақтама жасалды. Бағдарламалық жасақтамада жасалған функциялар бағдарламамен құрастырылды және USB кабелі арқылы компьютерге қосылған Arduino DUE картасына жүктелді, осылайша роботтың автономды ұтқырлығын қамтамасыз етті.

3.1. Алгоритм.

Бұл роботты жобалау кезеңіндегі ең маңызды қадамдардың бірі болып табылады. Алгоритм роботтан орындауды сұрайтын тапсырмаларға сәйкес жасалған және ол нені анықтау керектігін, қандай сенсорларды пайдаланатынын және қандай операция маңыздырақ екенін шешеді. Әзірленген роботта 5 ультрадыбыстық қашықтық сенсоры, 2 HD камерасы және қозғалысты қамтамасыз ететін қозғалтқыштар бар. Робот үшін жасалған алгоритмдер; жол үзілімін анықтау, жол үзілімін анықтау және айналдыру мүмкіндіктері және кескінді өңдеу.

Жасалған роботтың егістік сынақтарын өткізу үшін ұзындығы 12 м, қатар аралығы 0,75 м болатын 6 қатар жүгері егу арқылы сынақ алаңы жасалды (2-сурет). Кескінді өңдеу арқылы таңдалған жүгері өсімдіктерінің орнын анықтау үшін кейбір жүгері қоңыр түске боялған (3-сурет).

Сурет 2. Тексерілген аумақ.

Сурет 3. Әртүрлі түстермен белгіленген жүгері.

Сынақтарда 0,75 м жол аралығын анықтауда робот пайдаланатын шекті мән 10 см құрауы қажет және бұл шекті мән сенсорлық өлшемдермен салыстырғанда пайдаланылды. 4-суретте көрсетілгендей, жол аралығын анықтаудағы d1 сенсорының өлшемдері шекті мәннен төмен болғандықтан, Arduino DUE тақтасы қозғалтқыштың оңға бұрылуын тудырады. Егер сызықтар арасында қандай да бір кедергі болса, ең алдыңғы сенсор оны анықтайды және роботты тоқтатады және оны артқа жылжытады. 5-суретте көрсетілгендей, алдыңғы сенсорлар сызық үзілуін анықтау үшін максималды мән алған кезде, карта айнала бастайды. Айналу қозғалысы кезінде барлық сенсорлар қолданылады. Оның айналуы айналу бағытына қарама-қарсы артқы сенсор максималды мәнге жеткенде және алдыңғы сенсорлар шекті мәннен жоғары мән жасағанда аяқталады.

Сурет 4. Жол үзілуін анықтау.

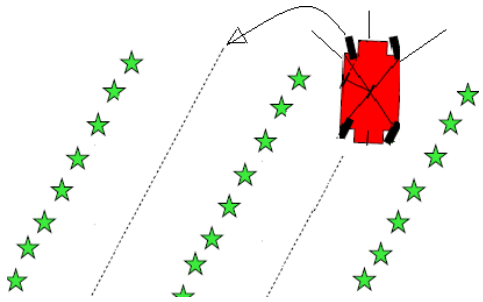

Сурет 5. Сапты үзу және қайтару дағдысы.

3.2 Қорытындылар және талқылау.

Әзірленген роботпен орындалған сынақтардағы әрбір сызық үзілуін анықтаудың қателік көрсеткіштері 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1.
Қателік көрсеткіштері

Ұзындығы 12 м, 0,75 м кең жол аралығы	Тест 1 (Байланыс саны)	Тест 2 (Байланыс саны)
1 Жол аралығы	4	1
2 Жол аралығы	3	3
3 Жол аралығы	4	2
4 Жол аралығы	3	1
5 Жол аралығы	4	2
6 Жол аралығы	3	1

Алғашқы сынақтарда әр қатар арасында қозғалу кезінде өсімдіктермен жанасу жылдамдығы жоғары болды. Роботты жылдам жылжытуға ұмтылу нәтижесінде байланыс жылдамдығы жоғары, сенсорды анықтау төмен немесе дұрыс емес, сенсорларды орналастыруға байланысты қателер бар екендігі анықталды. Аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз етуді реттеуден кейін жасалған сынақтарда зауытпен байланыс жылдамдығының төмендегені және зиян келтірместен ілгерілегені байқалды. Қатар соңын анықтау және айналдыру дағдыларын тексеруде егілген жүгерінің қатар аралығы кейбір қатарларда кең екені байқалды. Ультрадыбыстық сенсордың жұмыс принципіне байланысты сызық үзілуін анықтау, сызықты үзу және қайтару дағдылары алгоритмдерінде бағдарламалық құралмен жасалған реттеулерге қарамастан қателер орын алатыны байқалды. Бұл сенсордың орнына лазерлік датчиктерді қолдану жақсы нәтиже береді деген ой бар. Егер ультрадыбыстық сенсор пайдаланылса, роботтың қозғалысын қамтамасыз ететін қозғалтқышты таңдауда жоғары айналу моменті мен төмен жылдамдықтағы қозғалтқыштарды таңдау керек. Роботтағы энергияны қамтамасыз ететін ESC таңдауында бірден көп шығыс кернеуін бере алатын ESC таңдауы қосылатын құрылғылардың немесе карталардың жұмысында қуатты басқару тізбегін пайдалануды болдырмау арқылы қосымша

шығындар қажеттілігін жояды. кейінірек роботқа. Артқы доңғалақтың бекітілген және алдыңғы дөңгелектің айналу бұрышының шектеулі болуы тар жерлерде қиындықтар тудыруы мүмкін. Осы себепті алдыңғы және артқы дөңгелектерге қуатты тасымалдай алатын қосымша шассиді таңдау роботты қиын тапсырмаларда пайдалануға мүмкіндік береді.

4. Қорытынды.

Технология ұсынатын мүмкіндіктермен автономды түрде әрекет ете алатын ауылшаруашылық роботтары ауылшаруашылық өндірісінде өнімділік пен өнім сапасын арттыру, көптеген еңбекті қажет ететін ауылшаруашылық жұмыстарында өндіріс шығындары мен жұмыс күшін азайту арқылы фермерлердің әл-ауқатын арттыратын өте маңызды құрал болып табылады. Әзірленген ауылшаруашылық роботы егістіктегі өсімдік қатарлары арасындағы өсімдіктерге зиянын тигізбей, өздігінен қозғала алады және қозғалыс кезінде кескін өңдеу жүйесінің көмегімен картаға түсіре алады. Қолданылатын кескінді өңдеу алгоритмінің шекті мән және түс арналары сияқты құрамдас бөліктерін созу арқылы әртүрлі үлгілерде анықтаулар жасауға болады. Үлгі егін, ауру, арамшөп, тас сияқты ауыл шаруашылығын механикаландыруға және өнімділікке кедергі келтіретін факторлар болуы мүмкін.

Кескінді өңдеу жүйесін роботты бағыттау, шашыратқышты басқару, суару сорғысын басқару, тыңайтқышты енгізу, бояумен белгілеу, сигнал беру, спутниктік орналасу және картада таңбалау сияқты моторды басқару блогына шығару немесе 5 В кернеуін пайдалану арқылы кеңейтуге болады. оның GPIO блоктарындағы шығыс кернеулері.Ол платформаны ұсынады. Оған салынатын қосымша механизмдер арқылы аурулар мен арамшөптерді анықтау арқылы бүркуді автономды түрде жүргізу көзделеді. Сонымен қатар, роботты сымсыз интернет протоколдарымен жабдықтау арқылы қашықтағы тапсырмаларды тағайындау, өрістен деректерді жинау, робот айналасындағы роботтар мен дрондар сияқты басқа жабдықпен өзара әрекеттесу жоспарлануда, осылайша ол бірдей тапсырманы бөлісе алады. тапсырмаларды бөлу арқылы бір уақытта.

Әдебиеттер тізімі:

1. Амос А және Рукельсхаузен А (2014). BoniRob - фенотиптеу қосымшаларына арналған автономды мобильді платформа. Фенодейс 2014, 29.-31. қазан, Бон, ФР

2. Pepper P, Weiss U, Dorna M және Albert A (2012). «BoniRob» автономды ауылшаруашылық роботының навигациялық жүйесі.

3. http://www.cs.cmu.edu/~mbergerm/agrobotics2012/01 Biber.pdf, (қолданылуы 2016 жылдың мамырында).

Camoglu D (2015). Компьютермен басқарылатын робототехника.

4. А.В. Соколов, «Математическое моделирование чувствительных элементов и измерительных модулей датчиков давления и температуры», ФГБОУ ВПО «Пензенский государственный технологический университет», Пенза, Россия, 2015г., 166 стр.

5. З.А. Баясилова, «Разработка и исследование совмещенных датчиков давления и температуры», Казахский национальный исследовательский технический университет имени К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан, 2019г., 140 стр.

6. Duane Tandeske, «Pressure Sensors: Selection and Application (Mechanical Engineering)», USA, 1990y, 312p.

7. Эмми Л Гонсалес-де-Сото М Пажарес Г және Гонсалес-де-Сантос П (2014). Ауыл шаруашылығына арналған робототехникадағы жаңа тенденциялар: роботтардың нақты флотын интеграциялау және бағалау.

8. Hindawi Publishing Corporation The Scientific World Journal. Valume 2014, Article ID 404059, 21 pages.

9. http://dx.doi.org/10.1155/2014/404059, (қолданылуы 2016 жылдың мамырында).

10. Kyriakopoulos K.J and Loizou SG (2006). Section 2.4 Robotics: Fundamentals and Prospects, pp. 93-107, of Chapter 2 Hardware, in CIGR Handbook of Agricultural Engineering Volume VI Information Technology. Edited by CIGR-The International Commission of Agricultural Engineering; Volume Editor, Axel Munack. St. Joseph, Michigan, USA: ASABE.

11. Pedersen SM Fountas S and Blackmore S (2008). Agricultural Robots – Applications and Economic Perspectives. http://cdn.intechopen.com/pdfs-wm/5324.pdf, (Erişim Tarihi: Mayıs 2016).

12. Skramstad JD (1999). Evaluation of Hand Lay-Up and Resin Transfer Molding in Composite Wind Turbine Blade Manufacturing. Montana State University-Bozeman,pp:27-28.

13.http://www.montana.edu/composites/documents/Jon%20Skramstad%20thesis.pdf, (қолданылуы 2016 жылдың мамырында).

ВЛИЯНИЕ ГЕЙМИФИКАЦИИ НА ОБРАЗОВАНИЕ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ «ROBLOX» НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

Шевцова Дарья
студент, Университет «Туран»

Алдабергенкызы Ляйля
магистр филологии, сениор-лектор
университет «Туран»

Сегодня проблема вовлечения учеников младшей школы в процесс обучения является одной из самых значительных, в виду того, что традиционное образование не соответствует запросам «цифрового поколения», по мнению автора Игнатовой Н. Ю. Современные дети, приобщенные к электронным устройствам с ранних лет, нуждаются в использовании гаджетов в повседневной жизни, в том числе в обучении. Таким образом, создается необходимость внедрения инновационных методик для более эффективного освоения материала уже существующих учебных программ. Одной из таких методик является геймификация.

Актуальность изучения влияния геймификации на обучение в начальной школе определяется тем, что в настоящее время цифровые технологии все глубже проникают в сферу образования, стимулируя появление новых подходов к преподаванию, адаптацию педагогов и обучающихся к изменяющимся условиям. Не смотря на то, что образовательные игры используются в обучении, не первый год, их распространение не так широко, а перспективы применения зачастую недооцениваются. Следовательно, освещение влияния геймификации на учебный процесс должно повысить осведомленность об этом явлении и побудить интерес к его использованию.

По вопросу применения игровых технологий в образовании существует несколько точек зрения, которые можно свести к двум основным: геймификация имеет негативное влияние на детей и их взаимодействие с обществом, и геймификация имеет положительное влияние на процесс потребления информации и повышение мотивированности детей. Несмотря на полярность мнений, компьютерные игры заинтересовали многих исследователей из-за их способности привлекать внимание учеников в течение длительного периода времени. Как считает Салевко Г.К., существующие формы и методы обучения являются малоэффективными, по причине их сложности и рутинности. И М. Пренски отмечает, что система поощрения в компьютерных играх значительно повышает мотивацию и увлечённость процессом, следовательно, это стоит использовать в учебных программах. Таким образом можно выделить, что большинство взглядов исследователей применения геймификации оказываются больше положительными чем отрицательными.

Для проведения исследования были изучены следующие материалы:

- компьютерные игры в обучении (Д. Дичева);
- интеграция типичных образовательных игр в расширенные учебные программы (коллектив авторов Д. Б. Кларк, Э. Т. Смит, А. Хостетлер, А. Фрадкин, В. Поликов);
- повышение успеваемости учащихся с помощью геймификации: исследование пользователей (коллектив авторов Н. Неринг, Н. Багаи, С. Дейси).

Впервые термин геймификация упомянул американский программист Ник Пеллинг в 2002 году, и начиная с 2010 года он все чаще употребляется во многих сферах. Существует множество формулировок термина геймификация, но в данной работе он будет использован как: «использование подходов, характерных для компьютерных игр, игрового мышления в неигровом прикладном программном обеспечении для привлечения пользователей и повышения их вовлеченности в использование программы, интереса к решению прикладных задач», по определению С.А. Макаровой.

Сегодня использование геймификации в образовании начальной школы открывает большие возможности для повышения познавательного и интеллектуального развития учеников, благодаря тому, что с помощью использования практических экспериментов в виртуальной среде игр учащиеся осваивают методы информационного поиска и упорядочения информации.

Основная цель работы — определить степень влияния геймификации на процесс обучения в начальной школе, то насколько эта методика повышает эффективность усвоения материала, вовлеченность учеников, и насколько удерживает внимание на обучении.

Для достижения этой цели поставлены следующие задачи: сбор сведений о применении геймификации, нахождение и изучение функционирующих образовательных игр и иных инструментов геймификации, проведение опроса у учеников начальной школы об их степени удовлетворенности использования элементов геймификации.

Предполагается, что после применения инструментов геймификации при обучении, ученики запомнят пройденный материал лучше и будут удовлетворены работой на уроке.

Для развития образования в Казахстане геймификация несет особое значение. В срезе нескольких лет эта тема активно поднимается в образовательных программах, новостях [1]. В исследовании так же использовались материалы из методического пособия «Геймификация как интерактивное средство обучения в образовательном процессе» [2].

Для исследования влияния геймификации на образование начальной школы были применены теоретические методы, а именно была изучена и проанализирована техническая и педагогическая литература, изучены предлагаемые рынком образовательные и развлекательные игры, а также применены эмпирические методы, такие как: опрос и обработка данных.

Для более полной характеристики рассматриваемого вопроса стоит рассмотреть выделяемые исследователями цели применения геймификации в образовании [3]:

- повышение уровня и качества знаний обучающихся
- получение позитивного опыта работы в группе и развитие навыков кооперации
- установление высокого уровня мотивации на результат.

Первостепенное значение для решения поставленных нами задач, имеют исследования, непосредственно направленные на изучение положительного эффекта от применения геймификации при обучении учеников младшей школы. Д. Кларк, Э. Таннер-Смит, Э. Хостетлер отмечают, что использование геймификации на занятиях учеников начальной школы повышает уровень успеваемости при постоянной вовлеченности в обучение [4]. Они сходятся во мнении, что дети узнают больше, играя и выполняя практические действия, чем просто заучивая информацию из книг. Так же В. Камалодин, Н. Рамсавак-Джодха, С. Фигаро-Генри, Ш. Дж. Джаггернаут, Ж. Дедовет в своем исследовании касательно обучения геометрии с использованием геймификациии так же отмечают более высокие результаты при использовании обучающих игр [5]. Особое внимание стоит уделить списку образовательных процессов, которые способствуют включению в игровой процесс, от Ревуэльта и Герра: приобретение и использование навыков решения проблем, социализации и сотрудничества, повышенная концентрация, доброжелательные отношения между учителем и учеником, многоплановые и многозадачные геймифицирующие инструменты, развитие ценностей, моделирование ситуаций и постоянная обратная связь от учителя [6].

Конечно, существуют исследования, показывающие недостаточное положительное влияние геймификации на повышение успеваемости, однако оно также присутствует. Т. Кимбл в своем исследовании отмечает, что проанализированные ею данные показали, что успеваемость при использовании геймификации увеличилась только в двух навыках математических дисциплин: геометрии и рассуждении, что недостаточно для того чтобы утверждать реальную эффективность использования геймификации в обучении математики [7]. Х. Дичев и Д. Дичева заостряют внимание на том, что геймифицировать обучение в соответствии со спецификой образовательного контента, все еще затруднительно, однако это не означает, что геймификацию нельзя успешно использовать в контексте обучения, просто образовательные преимущества геймификации еще не подтверждены научно [8].

Наряду с этим уместно обратить внимание на базовую модель геймификации PBL (от англ. *points, badges, leaderboards*). Модель использует три самые распространённые игровые механики: очки, значки и таблицы лидеров. Очки в реальном времени дают обратную связь игроку о прогрессе, значки визуализируют достижения, а таблица лидеров фиксирует место в рейтинге. Применение трех механик одновременно преследует синергетический эффект, тем самым значительно повышая мотивацию и вовлеченность в процесс обучения [9]. Эта модель успешно применялась во многих исследованиях, однако в некоторых случаях показывала незначительные результаты. Как утверждают Л. Родригес, А.М. Тода, В. Оливейра, П.Т. Паломино, А.П. Авила-Сантос, С. Исотани исследований с незначительными результатами

предполагают, что влияние геймификации со временем уменьшается, т. е. происходит эффект новизны [10]. В основном наличие эффекта зависело от продолжительности эксплуатации метода и подхода к нему. Существует еще множество разных фреймворков геймификации, но в рамках данного исследования эта модель более чем исчерпывающая.

При определении степени влияния геймификации на процесс обучения в начальной школе в первую очередь стоит обратить внимание на впечатление учеников от ее применения и их степень усвоения материала. Для более точных результатов в рамках данного исследования было решено изучать применение геймификации на уроках математики у 4 начальных классов, общим количеством 69 человек. Ввиду того, что на классных занятиях используются планшеты, были изучены инструменты геймификации доступные в магазине приложений «Google Play Store», а именно: «Math Games», серии игр от «Kahoot!», «Roblox». Самым подходящим инструментом для текущего исследования была выбрана игровая-платформа «Roblox». Выбор обусловлен тем, что опрашиваемые обучающиеся уже знакомы с этой платформой, следовательно, предполагается повышенная заинтересованность в процессе.

«Roblox» – это многопользовательская онлайн игровая платформа, позволяющая создавать собственные игры, а так же играть в игры созданные другими пользователями. Наличие валюты «Robux» в игре, с помощью которой можно покупать декоративные предметы и другие вещи, помогает развивать понимание ценности денег у детей с раннего возраста. А для нынешнего времени такой навык как финансовая грамотность является необходимым. Так же, создавая собственные игры, дети развивают свою креативность и организаторские способности, ведь это трудоемкий процесс, требующий большой концентрации внимания и понимания основ программирования. В свою очередь, уже существующие игры так же могут поспособствовать развитию каких-либо качеств, в зависимости от их направленности. Кроме того, благодаря широкому ассортименту декоративных дополнений для изменения графического представления пользователя, есть возможность проявить свою индивидуальность и чувство стиля.

«Roblox» показала себя как перспективную среду для индивидуального развития каждого пользователя, где дети могут самостоятельно регулировать свое обучение, переключаясь на взаимодействие с учителем или материал урока, когда им нужно. Для наших задач «Roblox» располагает специальными режимами для изучения математики, как «Math Obby», «Guess The Maths» и «Tower of Math!», которые включают обычные развлечения, такие как паркур или прохождение лабиринта, но прогресс зависит от правильного ответа на упражнение. Таким образом, легче и быстрее усваивается материал, ведь для прохождения игры необходимо уметь быстро отвечать на вопросы и ловко преодолевать препятствия. Стоит отметить, что в этих режимах также используется модель PBL.

Для эксперимента ученикам во время занятия было предложено пройти режим в «Roblox» по теме урока, а после пройти опрос проводился посредством анкетирования. Вопросы анкетирования:

- Нравится ли вам совмещать игру с обучением?
- Отказались ли бы вы от обычного обучения в пользу игрового?
- Играя, поняли ли вы текущую тему?

В результате опроса были получены следующие данные:

❖ 54 ученикам нравилось совмещать игры с обучением, 11 ученикам не нравилось, 4 затруднялись ответить

❖ 12 учеников отказались бы от обычного обучения, 30 не отказались бы, 27 затруднялись ответить

❖ 47 учеников играя, поняли текущую тему, 21 не поняли, 1 затруднился ответить

Анализ полученных данных позволил заключить, что при изучении математики применение геймификации повышает интерес к изучаемой теме, однако для полного ее усвоения и закрепления необходима традиционная работа в классе. Как видно из ответов респондентов, использование геймификации удовлетворяет 78% учащихся и помогает понять тему 68% учащимся.

Исходя из всего выше перечисленного можно с уверенностью сказать, что геймификация как инструмент для трансформации современного образования подает большие надежды. Но, несмотря на все выделенные преимущества использования геймификации все еще остается незакрытым вопрос их научного обоснования.

В ходе проведённого исследования было установлено, что геймификация имеет положительное влияние на обучение учащихся начальной школы, помогает в более эффективном изучении материала, однако не исключает использование традиционных образовательных методов.

Перспективы дальнейшего исследования проблемы в более детальном изучении других методов геймификации и рассмотрении альтернатив образовательных игр, в более подробном анализе взаимодействия учеников с ними.

Результаты исследования могут быть использованы учителями начальных классов при подготовке занятий по изучению математики и других дисциплин, а так же программистами для понимания эффективности разрабатываемых обучающих игр.

Список использованных источников:

1. Новые тенденции в образовании назвал глава Фонда науки [Электронный ресурс]// МИА "Казинформ": информ. портал. – URL: https://www.inform.kz/ru/novye-tendencii-v-obrazovanii-nazval-glava-fonda-nauki_a3907577

2. Отарбаева Л.Л., Утепбергенова Г.К., Муханова А.С. Геймификация как интерактивное средство обучения в образовательном процессе. Методическое пособие. - Актобе, 2020. – 81 с.

3. Ultimate Design Guide to eLearning Gamification in 2020 [Электронный ресурс]//RacoonGang: информ. портал. – URL: https://raccoongang.com/blog/designing-efficient-elearning-gamification/

4. D.B. Clark, E.T. Smith, A. Hostetler, A. Fradkin, V. Polikov, Substantial integration of typical educational games into extended curricula. Journal of Learning Sciences 27(2), 265–318 (2018) [Электронный ресурс] URL: https://www.researchgate.net/profile/Andrew-Hostetler/publication/317138117_Substantial_Integration_of_Typical_Educational_Games_Into_Extended_Curricula/links/5a14cb784585150052130d1e/Substantial-Integration-of-Typical-Educational-Games-Into-Extended-Curricula.pdf

5. Aridi, S. N., & Saad, M. M. (2020) Gamification for elementary geometry learning: Is it a recommended scenario? In Proceeding of first conference Alexandria pedagogical innovation and technology enhance, APITEL, Egypt. P. 1. https://slejournal.springeropen.com/track/pdf/10.1186/s40561-021-00181-8.pdf

6. Revuelta F, Guerra J (2012) ¿Qué aprendo con videojuegos? Una perspectiva de metaaprendizaje del videojugador. Revistra de Educación a Distancia 33:1–25

7. Kimble, Tamisha, "THE IMPACT OF GAMIFICATION ON THE MATHEMATICS ACHIEVEMENT OF ELEMENTARY STUDENTS" (2020). Doctor of Education in Teacher Leadership Dissertations. [Электронный ресурс] URL: https://digitalcommons.kennesaw.edu/teachleaddoc_etd/43

8. Dichev Ch., Dicheva D. Gamifying education: what is known, what is believed and what remains uncertain: a critical review // International journal of educational technology in higher education. – 2017. – Vol. 14. – P. 9. DOI: http://doi.org/10.1186/s41239-017-0042-5

9. Werbach K. the pbl triad [Электронный ресурс] URL: https://www.coursera.org/lecture/gamification/4-3-the-pbl-triad-9Ylm2

10. Rodrigues, L., Toda, A. M., Oliveira, W., Palomino, P. T., Avila-Santos, A. P., Isotani, S. (2021). Gamification works, but how and to whom? an experimental study in the context of programming lessons. In: Proceedings of the 52nd ACM Technical Symposium on Computer Science Education, pp. 184–190

11. Игнатова, Н. Ю. (2017). Цифровые аборигены: взгляд со стороны. Открытое и дистанционное образование, (1 (65)), 58-65 [Электронный ресурс] URL: http://journals.tsu.ru/uploads/import/1553/files/65_065.pdf

12. Engaging children with educational content via Gamification

Kalpana Nand, Nilufar Baghaei, John Casey, Bashar Barmada, Farhad Mehdipour & Hai-Ning Liang [Электронный ресурс] URL: https://slejournal.springeropen.com/articles/10.1186/s40561-019-0085-2

13. Макарова А. С., Басова С.Н. Игрофикация маркетинговых коммуникаций как эффективный способ общения с целевыми аудиториями [Электронный ресурс] // Молодой ученый. 2012. № 8 (122-125). URL: http://www.moluch.ru/archive/43/5174/.

14. S. De Freitas, Are games effective Learning tools? A review of educational games. J. Educ. Technol. Soc. 21(2), 74–84 (2018) [Электронный ресурс] URL: https://www.proquest.com/openview/1ff3793e66b20a6a487064ed976ed20c/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1586335

15. M. Prensky, Digital Game-Based Learning (McGraw Hill, New York, 2001)

16. Салевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. Т. 1. М.: Народное образование, 2005, 556 с.

РОЗРОБКА НАУКОВО-МЕТОДИЧНОГО АПАРАТУ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ЗВ'ЯЗКУ ОПЕРАТИВНО-ТАКТИЧНОГО УГРУПОВАННЯ ВІЙСЬК

Шишацький Андрій Володимирович,
кандидат технічних наук, старший дослідник
старший науковий співробітник науково-дослідного відділу
Центрального науково-дослідного інституту озброєння та військової техніки
Збройних Сил України

Троцько Олександр Олександрович,
кандидат технічних наук
доцент кафедри автоматизованих систем управління
Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут

Налапко Олексій Леонідович,
доктор філософії
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
Центрального науково-дослідного інституту озброєння та військової техніки
Збройних Сил України

Гаврилюк Оксана Григорівна
Науковий співробітник наукового центру
Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут

Ляшенко Ганна Тарасівна
Науковий співробітник наукового центру
Військовий інститут телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут

На даний час застосовуються різноманітні підходи щодо вибору показників, що використовуються для оцінки мереж зв'язку. Коефіцієнт використання пропускної здатності каналу пропонується для оцінки інформаційної ефективності функціонування одноканальної системи зв'язку і полягає у визначенні коефіцієнта використання пропускної здатності каналу η, який визначається як відношення швидкості передачі інформації V до пропускної здатності каналу зв'язку $C: \eta = V/C$ [1–12]. Зазначений параметр пропонується використовувати для оцінки інформаційної ефективності багатоканальної системи зв'язку. Його основним недоліком є те, що він не дає повну характеристику каналу зв'язку з пам'яттю, так як визначає тільки швидкісні його характеристики. Показник, що запропонований в [13–16], використовується тільки для оцінки мережі зв'язку з комутацією пакетів. З його допомогою

визначається сумарна швидкість видачі повідомлень користувачам. Розглядається, він як продуктивність мережі зв'язку *П*. Даний показник не розкриває всіх властивостей процесу передачі даних в мережі зв'язку, а визначає тільки швидкість видачі даних системою зв'язку. Він не є узагальненим, так як не враховує динамічні властивості мережі зв'язку, що характеризується затримкою при передачі інформації всередині неї і точністю передачі даних. Показник потужності мережі зв'язку введено у [11, 14] для використання при управлінні потоком в мережі зв'язку та пов'язує пропускну здатність у $\gamma(\lambda)$ і середню мережеву затримку $T_{\hat{a}}$ співвідношенням:

$$P = \frac{\gamma(\lambda)}{T}, \tag{1}$$

де λ – вхідна швидкість надходження пакетів даних в мережу; $\gamma = \gamma(\lambda)$ – трафік, що передається мережею; T – середня часова затримка.

Максимальний трафік γ_0 , який може бути переданий мережею, є пропускна здатність. Збалансованість продуктивності мережі зв'язку γ і середньої часової затримки T досягається в робочій точці $\lambda^* = \gamma_0 / 2$, що забезпечує максимальне значення потужності *P*. Даний показник не розкриває повністю властивості процесу передачі даних в мережі зв'язку, а визначає тільки швидкість видачі даних системою зв'язку і середній час доставки. Він не є узагальненим, так як не враховує властивості завадостійкості мережі зв'язку, що характеризуються точністю передачі даних.

Показник кібернетичної потужності мережі зв'язку запропонований для оцінки її інформаційних можливостей [15] і отримується шляхом множення кількості інформаційних повідомлень *N*, що знаходяться в системі зв'язку в процесі зберігання і передачі всередині системи, на продуктивність мережі зв'язку *G*, що усереднений за заданий проміжок часу $T : KW = N^* G|T$. Якщо параметр T розглядається як гарантований час передачі повідомлень, то *N* визначає максимально допустимий число повідомлень, що може перебувати в мережі зв'язку.

Показник *KW* дозволяє проводити оцінку граничних можливостей мережі зв'язку з передачі користувальницького трафіку, відображаючи її властивості по зберіганню даних в процесі передачі, маршрутизації і продуктивністю.

Параметр кібернетичної потужності *KW* застосуємо для оцінки інформаційної ефективності систем зв'язку шляхом співставлення її продуктивності та граничних можливостей з передачі повідомлень. Однак при цьому проводиться непряма оцінка основного показника процесу передачі даних – середнього часу доставки і не враховуються властивості завадостійкості мережі зв'язку, що характеризується точністю передачі даних.

З урахуванням проведеного аналізу пропонується використовувати показник оцінки ефективності мережі зв'язку узагальнений показник що являє собою об'єм мережі зв'язку W , що визначається в метричному просторі *Ф* частковими показниками якості функціонування, такими як продуктивність *П*, швидкість *V* і точність передачі інформації *T*. Точність *T* чисельно дорівнює

кількості повідомлень, що прийняті за одиницю часу без врахування повідомлень, що прийняті з непоміченою помилкою, пакетами що втрачені в мережі, а також пакетами, що доставлені не за призначенням, тобто $T = \Pi - \Delta\Pi$, де $\Delta\Pi$ – сумарна кількість повідомлень, що недоставлені точно та вимірюються повідомленнями/секунду. Клас показників якості функціонування виділено на основі класифікації показників мережі [14], у відповідності до якої визначено основні класи показників мережі зв'язку, такі, як клас *A* – показники якості функціонування мережі, *B* – клас показників стабільності якості функціонування та *E* – клас показників ефективності.

В окремі класи виділені показники, що визначають значення показників якості функціонування мережі зв'язку - клас *C;* показники системи експлуатації, що визначають стабільність показників якості функціонування - клас *D*: вартісні показники, що впливають на показники ефективності - клас *F* . При цьому до складу класу *A* входять продуктивність *П*, швидкість *V* і точність передачі інформації *T*, що відповідає положенням рекомендації МСЭ I.350.

Дані показники якості функціонування взаємопов'язані, і значення одного або двох з них недостатньо для оцінки мережі. Простір показників якості функціонування Ф є метричним: для деякої системи його підмножин вводиться відображення $W : H_{ci} \to R$, таке, що $W_i = \Pi_i V_i D_i$, де W_i - ненегативна лічильно-адитивна функція, яка визначає обсяг в (повідомлень / с)^3 та представляє собою міру на просторі показників якості функціонування мережі.

Кожній парі $H_{ci}, H_{cj} \in \Phi$ пов'язане дійсне число $\rho(H_{ci}, H_{cj})$, що представляє собою відстані між елементами простору, що задовольняє умовами теорії міри. Імовірність своєчасної доставки *Q* являє собою інтегральний показник якості функціонування і характеризує продуктивність системи зв'язку (середню інтенсивність потоку, що обслужена $\lambda_{обсл}$ для заданої середньої інтенсивності вхідного потоку $\lambda_{вх}$) при забезпеченні вимог користувача за часом і точністю передачі.

Показники якості функціонування є компонентами вектору *Ф* в просторі R^3. Процес функціонування $\Phi = (\Pi, T^{-1}_{дост}, T)$ системи зв'язку і будь-якого з елементів може відбуватися тільки в рамках їх навантажувальних здібностей $H_c = \ddot{I}_{\max}, V_{\max}, T_{\max}$, при цьому $\Phi \subset H_c$.

Простір *Ф* - метричний: для деякої системи його підмножин вводиться відображення $W : H_{ci} \to R$, таке, що $W_i = \Pi_i V_i T_i$ – міра, яка представляє собою об'єм мережі.

Розрахунок показників ефективності прямо пов'язаний з визначенням результатів рішення, що оцінюється. При цьому мають місце два варіанти: перший пов'язаний з експериментальною перевіркою управлінських рішень, і тому визначення результату зводиться до оцінювання; другий виникає при апріорній оцінці ефективності, коли результату поки ще немає, але його слід передбачити, внаслідок чого результати рішення визначаються методами прогнозування [5, 6].

Стосовно системи зв’язку оперативно-тактичного угруповання військ (ОТУВ) її ефективність повинна оцінюватися на основі характеристик її властивостей. Оскільки система зв’язку ОТУВ має безліч властивостей, перелік показників, по яких доцільно проводити оцінку якості системи зв’язку, слід обмежувати. На практиці це означає, що оцінка якості повинна проводитися на базі не всіх, а тільки найбільш істотних показників, що визначають основні аспекти ефективності системи зв’язку ОТУВ або її окремих елементів. Такий підхід дає можливість акцентувати увагу на головних показниках системи зв’язку, які дозволяють їй вирішувати найкраще своє основне завдання в прогнозованих умовах функціонування. Тому комплексна всебічна та об’єктивна оцінка ефективності системи зв’язку може бути здійснена за допомогою системи показників і критеріїв, що включає головний і додаткові показники по основній та часткових властивостях відповідно.

У якості основної властивості, з урахуванням її особливої значимості для ОТУВ, пропонується прийняти доступність системи зв’язку та одержати її залежність від інших часткових показників. Оскільки доступність системи зв’язку характеризує здатність системи військовому зв’язку забезпечувати одержання органами управління (оперативним складом) необхідних їм ресурсів системи зв’язку (її видів, сервісів, послуг), мабуть, що показник доступності, з одного боку, повинен відображати просторовий аспект, а з іншого боку - враховувати кінцеву об’єктову стійкість елементів системи зв’язку в умовах комплексного впливу противника.

При цьому під просторовим аспектом мається на увазі таке об'єктивне (просторове та топологічне) положення користувачів системи управління щодо елементів системи зв’язку, коли вони завжди в стані скористатися створеним нею канальним ресурсом, маючи у своєму розпорядженні штатні й додані засоби зв’язку [3, 4].

В удосконаленій методиці для оцінки доступності системи зв’язку використаний імовірність доступу користувача до ресурсу системи зв’язку з першої спроби, що обчислюється по функціоналу [10, 11]

$$P^{Д} = a\left(D, P_i^{Д}\right). \qquad (2.2)$$

Зазначений показник залежить як від кількості елементів системи зв’язку ОТУВ, які потенційно здатні надати користувачам канальний ресурс і можуть бути використані ними з районів своєї дислокації за допомогою наявних засобів зв’язку (тобто від чисельного значення компонентів вектору доступності *D*), так і від їхньої об'єктової стійкості $P_i^{Д}$.

Оскільки смуга операційного простору ОТУВ вимагає суцільного покриття відносно зв’язку, показник просторової доступності повинен відображати принцип “територіальної” спрямованості системи зв’язку. При такому підході просторову доступність найбільше доцільно оцінювати вектором $D = \{d_l\}$, компонентами якого є деякі скалярні значення d_l. Зміст скалярної величини $d_l = 0...1$ полягає в тому, що з d_l -ої частини площі операційного простору мережа ОТУВ радіодоступу, що полягає з *L* елементів, здатна забезпечити будь-якому користувачеві потенційну можливість одержати

необхідну частину канального ресурсу системи зв'язку по l незалежним маршрутам:

$$D = \{d_1, d_2, d_3, ..., d_l, ..., d_L\}, l = \overline{1, L}, \quad (3)$$

де L – загальна кількість елементів системи зв'язку, розгорнутих для забезпечення користувачів канальним ресурсом. При цьому:

$$L = \sum_{k=1}^{m} n_k, \quad (4)$$

де m – кількість ешелонів (рівнів) у системі зв'язку; n_k – кількість елементів в k -му ешелоні (рівні).

Тут і далі під ешелонами будемо розуміти діапазон висот підняття антен станцій радіодоступу і ретрансляторів зв'язку. Для визначення в (3) компонент вектору D необхідно знайти відношення площі, з якої користувач (абонент) здатний одержати доступ до елементів системи зв'язку, до всієї оперативної побудови ОТУВ. Тоді

$$d_l = \frac{S_l}{S_{çàã}}, \quad (5)$$

де S_l – площа зони радіодоступу від l елементів системи зв'язку; $S_{заг}$ – загальна площа операційного простору ОТУВ.

Оскільки просторова доступність характеризується значеннями компонентів $\{d_{l_{\min}}\}$ вектору доступності D, їхній взаємозв'язок можна представити у вигляді коефіцієнта просторової доступності $K_{дост.\ пр}$. Тоді

$$K_{дост.пр} = \frac{S_l}{S_{заг}} \text{ при } l = l_{\min}. \quad (6)$$

Вихідним продуктом запропонованої послідовності розрахунків показника доступності системи зв'язку ОТУВ є матриця $A(i)$ виду $M \times N$ (де M і N – це кількість d_l -ї частини площі по фронту та у глибину операційного простору відповідно), елементи якої $a_{mn}(i)$ являють собою одиничну площу в прийнятому по електронній карті масштабі. Використання геопросторових даних при розрахунках доступності ресурсу системи зв'язку ОТУВ дозволяє більш точно, ніж раніше, визначати реальну площу зони покриття кожного елемента системи зв'язку S_i відповідно до виразу

$$S_i = \sum_{m=1}^{M} \sum_{n=1}^{N} \alpha_{mn}(i), \quad (7)$$

де $M \times N = S_{заг}$ – загальна (що покривається) площа операційного простору.

Знаючи, що структура системи зв'язку складається з L елементів, що перебувають у різних взаємозв'язках, можна розрахувати вектор доступності D для всієї системи в цілому. Для цього необхідно мати L матриць $A(i)$ для кожного i-го елемента окремого покриття S_i, що визначають по суті площі, для кожного елемента системи зв'язку. Тоді площа зони перетину не менш ніж l її елементів S_i пропонується розраховувати по формулі

$$S_l = \bigcup_{i=1}^{C_L^l}\left(\bigcap_1\bigcap_2\ldots\bigcap_l S_i\right),\left(i=\overline{1,L};\ l=\overline{1,L}\right), \quad (8)$$

де c_L^l - число комбінацій з L по l потенційно можливих кількостей, що відображає, зони перекриття кратністю l, яке може бути створене в операційній зоні операції ОТУВ [11].

Якби їхня стійкість $P_{\text{ст}i}$ була ідеальної $\left(P_{\text{ст}i}=1, i=1,L\right)$, то для гарантованого доступу до канального ресурсу кожному з користувачів було б досить одного абсолютно надійного маршруту до одному елементу системи зв'язку. Тоді ймовірність настання події $P^{\text{д}}_{\text{необ}}$, що полягає в тому, що користувач одержить доступ до канального ресурсу системи зв’язку, можна знайти з виразу [11]:

$$P^{\text{д}}_{\text{необ}} = 1-\prod_{i=1}^{l}\left(1-P_i^{\text{д}}\right). \quad (9)$$

Визначивши значення $P_i^{\text{д}}$ й задаючись вимогою до значення показника $P^{\text{д}}_{\text{необ}}$, можна знайти мінімально необхідне число $l_{\min}$ елементів системи зв’язку, до яких користувачеві повинен бути забезпечений доступ:

$$l_{\min} = \log_{\left(1-P^{\text{д}}\right)}\left[1-P^{\text{Д}}_{\text{необ}}\right]. \quad (10)$$

Визначивши мінімальний рівень кількості незалежних маршрутів для користувача в конкретних умовах впливу противника, відповідний до вимог зі стійкості системи зв’язку, оцінюються значення компонентів вектору доступності (5) і робиться обґрунтований висновок про достатність або недостатність значень даної структурної характеристики для конкретного варіанта реалізації системи зв’язку.

На відміну від відомих методик [11-14], при розрахунках просторової доступності системи зв’язку враховується об’єктова стійкість елементів, що надають доступ. Виходячи з вимог що висуваються до системи управління, кожному користувачеві, поряд з можливістю одержати просторовий доступ, повинен бути наданий необхідний (достатній) ресурс пропускної здатності системи зв’язку, який, як правило, для аналогового варіанту її практичної реалізації кількісно виражається в каналах зв’язку, а для цифрового - у швидкості передачі інформації (біт/с).

Таким чином,

$$\grave{A}_з = \min\left(\hat{A}_{\text{ï ðèâ}};\tilde{N}_{\text{ðàäîñ}};Z_{\text{çàñ}}\right), \quad (11)$$

де $B_{\text{прив}}$ – канальна ємність ліній прив’язки; $C_{\text{радіо}}$ – число каналів радіодоступу (канальна ємність СРД); $Z_{\text{зас}}$ – наявність апаратури засекречування.

Для визначення показника доступності системи зв’язку доцільно ввести коефіцієнт доступності по пропускній здатності у вигляді

$$K^{\text{ПЗ}}_{\text{дост}} = \min\left\{\frac{V_{\text{пл}}}{V_{\text{тр}}},1\right\}, \quad (12)$$

де $V_{\text{пл}}$ – планована (реалізована) швидкість передачі; $V_{\text{тр}}$ – необхідна швидкість передачі. Якщо значення $K^{\text{ПЗ}}_{\text{дост}}$ по величині перевищує 1, то

проводяться розрахунки резерву інформаційних можливостей мережі за допомогою використання наступного виразу:

$$Q_{\text{рез}} = K_{\text{дост}}^{\text{ПЗ}} - 1. \quad (13)$$

Оскільки коефіцієнти, розраховані з використанням виразів (6), (12), (13), відображають фізичний зміст двох різних видів доступності - просторової (по ступеню покриття території) і канальної (по показникові пропускної здатності), вимоги по яких повинні бути виконані спільно, має сенс увести узагальнений показник ефективності системи зв'язку

$$K_{\text{СС}} = \min\left\{K_{\text{дост.пр}}; K_{\text{дост}}^{\text{ПЗ}}\right\}. \quad (14)$$

Структура запропонованого підходу до оцінки ефективності системи зв’язку представлено на рис. 1.

Запропонований підхід до оцінки ефективності системи зв’язку вигідно й очевидно відрізняється від відомих [1-9].

З метою підвищення обґрунтованості прийнятого розв’язку на вибір варіанту структури системи зв’язку відповідно до вимоги по її основному цільовому призначенню - обміну інформацією, а значить і доступу до неї посадових осіб органів управління, критеріальні значення узагальненого показника (14) слід встановлювати у відповідності зі ступенем задоволення потреб системи управління по пропускній здатності як головному показнику ефективності, що відображає найбільш істотну властивість системи військовому зв’язку.

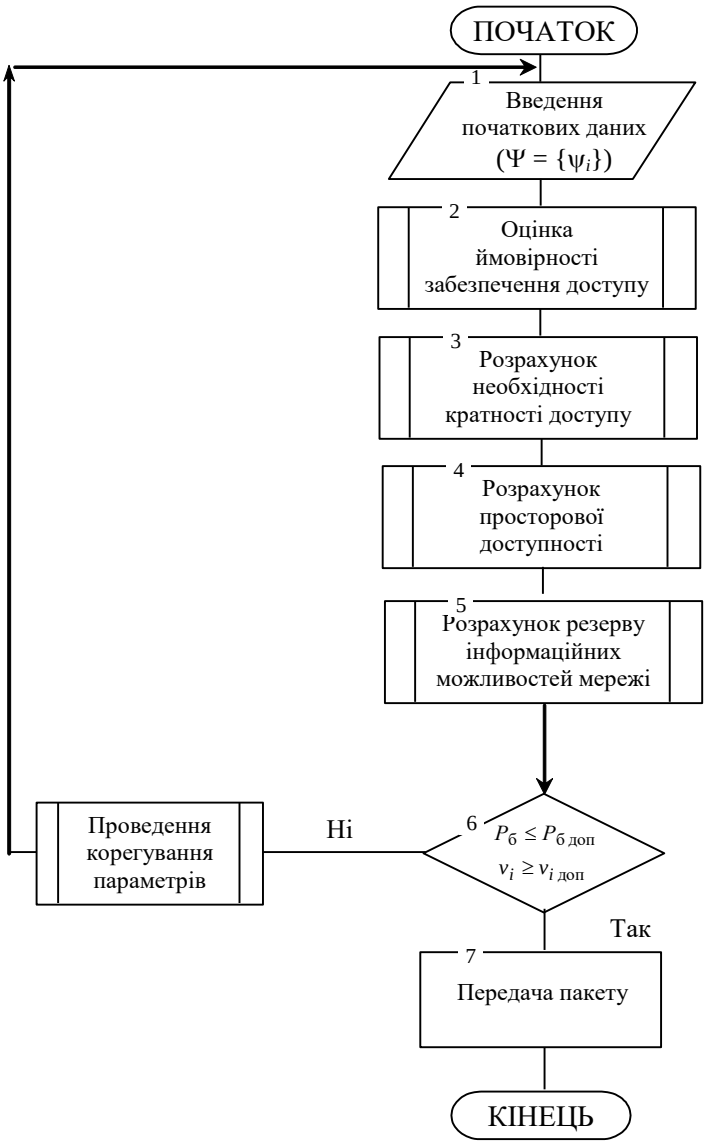

Рис. 1 Методичний підхід з оцінки ефективності функціонування системи зв'язку

Висновки

1. Розробка комплексного показнику оцінки ефективності системи зв’язку оперативно-тактичного угруповання військ.

2. Запропоновано методичний підхід з оцінки ефективності системи зв’язку оперативно-тактичного угруповання військ. Запропонований підхід заснований на використанні показника доступності системи зв’язку оперативно-тактичного угруповання військ з першого разу.

3. Практичне значення запропонованого методичного підходу полягає в тому, що запропонований підхід дозволяє:оцінити систему зв’язку по більшій кількості часткових показників;визначити заходи щодо розгортання системи зв’язку та виробити заходи стосовно підвищення ефективності системи зв’язку оперативно-тактичного угруповання військ.

При цьому слід шукати не оптимальне, а раціональне вирішення між необхідною ефективністю та прийнятною вартістю.

Список літератури

1. Шишацький А. В., Башкиров О. М., Костина О. М. Розвиток інтегрованих систем зв’язку та передачі даних для потреб Збройних Сил. Науково-технічний журнал “Озброєння та військова техніка”. 2015. № 1(5). С. 35 –40.
2. Налапко О. Л., Шишацький А. В. Analysis of technical characteristics of the network with possibility to self-organization. Сучасні інформаційні системи. Харків, 2018. №4, Том 2. С. 78–86.
3. Nalapko O., Pikul R., Zhuk P. and Shyshatskyi A. Analysis of mathematical apparatus for managing channel and network resources of military radio communication systems. Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, Наукове періодичне видання “Системи управління, навігації та зв'язку”, Збірник наукових праць. Полтава, 2019. №3(55). С. 166–170.
4. Romanenko, I. O., Shyshatskyi, A.V., Zhyvotovskyi, R. M., Petruk, S.M. The concept of the organization of interaction of elements of military radio communication systems. Science and Technology of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine. 2017. No 1. pp. 97–100.
5. Романенко І. О., Животовський Р. М., Петрук С. М., Шишацький А. В., Волошин О. О. Математична модель розподілу навантаження в телекомунікаційних мережах спеціального призначення. Системи обробки інформації. 2017. № 3. С. 61–71.
6. Nalapko, O., Sova, O., Shyshatskyi, A., Protas, N., Kravchenko, S., Solomakha, A., Neroznak, Y., Gaman, O., Merkotan, D., & Miahkykh, H. (2021). Analysis of methods for increasing the efficiency of dynamic routing protocols in telecommunication networks with the possibility of self-organization. Technology Audit and Production Reserves, Vol. 5, No. 2(61), pp. 44–48. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2021.239096.
7. Sova, O., Shyshatskyi, A., Nalapko, O., Trotsko, O., Protas, N., Marchenko, H., Kuvenov, A., Chumak, V., Onbinskyi, Y., & Poliak, I. (2021). Development of a simulation model for a special purpose mobile radio network capable of self-organization. Technology Audit and Production Reserves, Vol. 5, No. 2(61), pp. 49–54. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2021.239472.
8. V. Dudnyk, Yu. Sinenko, M. Matsyk, Ye. Demchenko, R. Zhyvotovskyi, Iu. Repilo, O. Zabolotnyi, A. Simonenko, P. Pozdniakov, A.Shyshatskyi. Development of a method for training artificial neural networks for intelligent decision support systems. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. Vol. 3. No. 2 (105). 2020. pp. 37–47. DOI: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2020.203301.

9. Pievtsov, H., Turinskyi, O., Zhyvotovskyi , R., Sova , O., Zvieriev, O., Lanetskii , B., and Shyshatskyi , A. (2020). Development of an advanced method of finding solutions for neuro-fuzzy expert systems of analysis of the radioelectronic situation. EUREKA: Physics and Engineering, No. (4), pp. 78-89. https://doi.org/10.21303/2461-4262.2020.001353.

10. P. Zuiev, R. Zhyvotovskyi, O. Zvieriev, S. Hatsenko, V. Kuprii, O. Nakonechnyi, M. Adamenko, A. Shyshatskyi, Y. Neroznak, V. Velychko. Development of complex methodology of processing heterogeneous data in intelligent decision support systems. 2020, Vol. 4, No. 9 (106), pp. 14-23. DOI: https://doi.org/10.15587/1729-4061.2020.208554.

11. Shyshatskyi A., Zvieriev O., Salnikova O., Demchenko Ye., Trotsko O., Neroznak Ye.. Complex Methods of Processing Different Data in Intellectual Systems for Decision Support System. International Journal of Advanced Trends in Computer Science and Engineering. Vol. 9, No. 4, pp. 5583-5590 DOI: https://doi.org/10.30534/ijatcse/2020/206942020.

12. Minochkin, A., Shyshatskyi, A., Hasan, V., Hasan, A., Opalak, A., Hlushko, A., Demchenko, O., Lyashenko, A., Havryliuk, O., & Ostapenko, S. (2021). The improvement of method for the multi-criteria evaluation of the effectiveness of the control of the structure and parameters of interference protection of special-purpose radio communication systems. Technology Audit and Production Reserves, Vol. 4, No.2(60), pp. 22–27. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2021.235465.

13. Nalapko, O., Sova, O., Shyshatskyi, A., Hasan, A., Velychko, V., Trotsko, O., Merkotan, D., Protas, N., Lazuta, R., & Yakovchuk O. (2021). Analysis of mathematical models of mobility of communication systems of special purpose radio communication systems. Technology Audit and Production Reserves, Vol. 4, No. 2(60), pp. 39–44. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2021.237433.

14. Shyshatskyi, A., Hasan, V., Kryvenko, M., Petrov, O., Kravchuk, S., Shidlovsky, Y., Opalak, A., Modlinskyi, O., Kobylynskyi, O., & Bezstrochnyi, I. (2021). Justification of ways increasing the immunity of special purpose radio communications. Technology Audit and Production Reserves, Vol. 2, No. 2(58), pp. 46–50. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2021.229440.

15. Шишацький А. В, Налапко О. Л., Одарущенко О. Б(2021). Основні біоінспіровані алгоритми обробки різнотипних даних. Інтеграція інформаційних систем і інтелектуальних технологій в умовах трансформації інформаційного суспільства: тези доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції, що присвячена 50-ій річниці кафедри інформаційних систем та технологій. Полтава: ПДАУ, 2021. 109-114. https://doi.org/10.32782/978-966-289-562-9.

16. Shyshatskyi, A., Ovchynnyk, V., Momotov, A., Protas, N., & Solomakha, A. (2021). Development of a mathematical model of radio resource management of special purpose radio communication systems based on an evolutionary approach. Technology Audit and Production Reserves. Vol. 1, No. 63, pp. 15–20. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2022.251918.

ИНТЕГРАЛДЫ МЕТАЛЛ ПЛЕНКАЛЫ ТЕНЗОРЕЗИСТИВТІ ҚЫСЫМ ДАТЧИКТЕРІНІҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН ТЕХНИКАЛЫҚ ДЕҢГЕЙІ

Қақарова Дәния Ержанқызы
Магистрант
Казахский национальный исследовательский
технический университет им. К.И. Сатпаева

Аңдатпа: Арнайы техниканың энергетикалық қондырғыларының параметрлерін бақылау жүйелерінде қысымды тіркеу үшін жұқа пленкалы микроэлектроника технологиясы бойынша жасалған интегралды металл пленкалы тензорезистивті қысым датчиктері (ИМТҚД) кеңінен қолданылады. Мақалада объект ретінде төтенше жағдайларда жұмыс істейтін ИМТҚД-ның сезімтал элементі туралы айтылады. ИМТҚД сапасы мен тұрақтылығы көбінесе жұмыс істейтін нысандарды өлшеу және басқару жүйелерінің техникалық деңгейін анықтайды. Сондықтан ұсынылған мақалада интегралды металл пленкалы тензорезистивті қысым датчиктерін зерттеу қарастырылды.

Жаңа буынның арнайы техникасын бақылау және мониторингілеуге арналған ақпараттық-өлшеу жүйелерін (АӨЖ) дамытудың қазіргі кезеңі еңбек жағдайларының айтарлықтай күрделенуіне байланысты сенімділік мәселесінің шиеленісуімен, сондай-ақ миниатюризация, тұрақтылық, жылдамдық және т.б. бойынша сапалы жаңа техникалық талаптардың пайда болуымен сипатталады. Осы себептерге байланысты микроэлектроника мен МЭМС-технологияларын кеңінен қолдана отырып, АӨЖ техникалық деңгейін анықтайтын негізгі элементтер ретінде датчиктер әзірленуде. Осы салалардағы прогресс әртүрлі мақсаттарға, күрделілік деңгейлеріне, жұмыс принциптеріне, энергия мен сигналды түрлендіруге арналған датчиктер мен жүйелерді жасауға мүмкіндік берді. Олар микродеңгейдегі техникалық шешімдерде жүзеге асырылған электрониканың, қатты дене физикасының, механиканың, оптиканың, электротехниканың, химияның және биологияның классикалық принциптерін қолданды. Бұл бір жүйеге біріктірілген өзара әрекеттесетін элементтердің жиынтығын білдіретін ең күрделі физикалық құрылғылар болып табылады.

Қозғалтқыштар мен арнайы техникалық қондырғыларында өлшеуді және бақылауды қажет ететін электрлік емес шамалардың алуан түрлерінің ішіндегі ең маңыздысы қысым болып табылады. Компрессордағы пульсация және ағынның үзілуі, жану тұрақтылығы және шығарындылардың төмен деңгейі, жүйедегі қызған құрылғының шуылы, жану камерасы мен цилиндрлердегі қысымның өзгеруі және т.б. сияқты процестерді зерттеу және түсіну тиісті датчиктерден алынатын – қысым датчиктерінсіз (ҚД), қысым туралы алынатын тұрақты деректерсіз мүмкін емес. Оларға стационарлық емес жылу әсерлері, күшті тербеліс, акустикалық шу, қатты электромагниттік кедергі, салмақсыздық, вакуум және ғарыштық сәулелену жағдайында жұмыс істеуге мәжбүр болады.

ҚД үшін агрессивті сұйық, газ тәрізді, түйіршікті және отынның жану өнімдерінің көп мөлшері бар басқа орталар жұмыс денесі болып табылады. Барлық факторлардың біріккен әсерінен датчик жабдықтың жұмыс қабілеттілігін қамтамасыз ету бойынша жобалаушылар шешетін міндеттердің күрделілігін «Энергия-Буран» ғарыш кешеніне қойылатын техникалық талаптар мысалында көрсетуге болады:

– +500 °С … –253 °С-қа дейін температураға әсер ету диапазоны;
– 5…5000 Гц жиілігімен 1200 g дейінгі діріл;
– 0,5…5 мс ұзақтығымен 700 g -ға дейінгі соққы жүктемелері;
–170 дБ дейін акустикалық шу;
– «оттегі-сутекті» ортада өрт және жарылыс қауіпсіздігі;
– шуға төзімділік және электромагниттік үйлесімділік;
– бірнеше рет қолдану мүмкіндігі (100 есеге дейін);
– сенімділік 0,99…0,999.

Энергетика, космонавтика және мұнай өндіру саласындағы ғылыми зерттеулердің көлеміне байланысты жасалған құрылғылардың күрделенуі, олардың арнайы техникалық жүйелермен, ақпараттық-өлшеу кешендерімен, физикалық параметрлерді бақылау және басқару жүйелерімен жоғары деңгейде жабдықталуы, осы жүйелердің, бірліктердің құрылымдық элементтерінің өзара байланыстары мен өзара әрекеттесулерінің айтарлықтай артуы параметрлерді өлшеу және бақылау көлемін ұлғайтуды талап етіп отыр.

Микроэлектронды технологияларға көшу арнайы мақсаттағы біріктірілген датчиктердің жаңа класын құруға ықпал етті. Олардың ішінде ИМТҚД ерекше орын алады. Диэлектрлік, тензорезистивті және өткізгіш қабаттарды қалыптастыру үшін жұқа пленкалы технологияны қолдану, сайып келгенде, бөлшектелген сипаттамасының жоғары тұрақтылығын қамтамасыз етті, өлшеу шектерін кеңейтті, қызмет ету мерзімін және температура диапазонын ұлғайтты. КТК өнімдерінде ИМТҚД көмегімен өлшенетін параметрлер номенклатурасы өлшемдердің жалпы көлемінің 30% жетеді. Өлшем диапазоны (0…1,0) МПа-дан 125 МПа-ға дейінгі біртұтас артық қысым датчиктерінің сериясы, өлшеу диапазоны 45,0 МПа дейінгі бірқатар абсолютті қысым датчиктері шығарылуда. Кез-келген ИМТҚД-ның негізгі түйіні -сезімтал элемент (СЭ), ол арнайы серпімді қорытпаның төсемінде қалыптасқан жұқа қабатты гетерогенді құрылым. Сезімтал элемент ең қатаң жұмыс жағдайында жұмыс атқарады, өйткені оған тұрақсыздандырушы факторлардың бүкіл кешені әсер етеді. Осыған байланысты метрологиялық сипаттамалар сезімтал элемент датчиктердің шығыс параметрлерін анықтайды. ИМТҚД-ның тұрақсыздықтың себептерін зерттеу жұмыс кезінде сезімтал элементтің жұқа қабаттарында пайда болатын деградация процестері олардың құрылымы мен фазалық құрамын бұзатын негізгі факторлар болып табылады, нәтижесінде электр параметрлері өзгереді.

Сезімтал элемент торабында микропроцессорлық өңдеу технологиясының элементтерімен функционалдық интеграциялау қазіргі заманғы АӨЖ-нің тікелей талабы ретінде ҚД-нен алынған сигналдарды процессорлық өңдеуге негізделген микроэлектрондық технологиялар тұрақсыздандыратын факторлардың жоғары деңгейінде жұмыс қабілеттілігін қамтамасыз ету

бағытында да, өлшеу дәлдігін арттыру бағытында да датчиктердің функционалдық мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Дегенмен, осы конструктивтік ерекшеліктерге байланысты өлшеу схемаларын жасау мен қалыптастырудың арнайы технологиялық процестерін әзірлеуге жаңа талаптар қойылып қана қоймай, сонымен қатар басқа конструкторлық және технологиялық шешімдерге де, атап айтқанда: шығыс параметрлерінің ұзақ мерзімді тұрақтылығына, ең алдымен шығыс сигналының тұрақтылығына да жаңа тәсілдер қажет болып отыр. Мәселен, бастапқы шығыс сигналының тұрақсыздығымен (дрейфімен) немесе оның секірмелі күрт өзгеруімен байланысты, стационарлық емес кездейсоқ сипаттағы прогрессивті қателерді математикалық сипаттау және микропроцессорлық өңдеу арқылы жоққа шығаруға болмайды, тек болжамдармен сипатталады.

Қазіргі тұтынушылардың перспективті ҚД-не талаптары нәтижесінде, өлшемдердің дәлдігін 3...5 есе арттыруға, өлшенетін параметрлердің диапазонын, әсіресе шағын мәндер мен функционалдылық аймағында кеңейтуге, 15…20 жыл ішінде (жылына ±0,01 % дейін) метрологиялық сипаттамалардың ұзақ мерзімді тұрақтылығын дамытуға қатысты болып отыр;

- жиілік диапазонын 1200 Гц-ке дейін сақтау, жұмыс жағдайында түрлендіру қателігі ±1,0%, жұмыс температурасының диапазоны (–253 ... 600) °С, діріл амплитудасы диапазоны 5000 г дейін, қызмет ету мерзімі 50000 сағ дейін, сенімділік 0,999-ға дейін ұстау.

Ұзақ мерзімді тұрақтылықты қамтамасыз ету жобалау әдістерін жетілдіруді, шығарылатын ақпараттың параметрлерін тұрақтандырудың сәйкес әдістерін әзірлеуді, жаңа жоғары тұрақты материалдар мен құрылымдарды іздеу мен таңдауды, озық технологияларды енгізуді және ықтимал сенімсіз элементтердің сапасын бағалау критерийлерін дамытуды талап етеді.

«CEC Division» және «Stathem» (США) фирмалары, «Alexander Wiegend» және «IMES GmbH» (Германия), «Sedeme» (Франция), «Trafag» (Швейцария) фирмалары, «НИИФИ» АҚ (Ресей), ПГ МИДА (Ресей) секілді көптеген шетелдік және ресейлік өндірушілер ерекше қатал жұмыс жағдайлары үшін ИМТҚД жаңа буынын әзірлеу бойынша зерттеулермен айналысады.

Олардың кейбіреулерінің сипаттамалары 1.1-кестеде келтірілген.

1.1-кесте – Әртүрлі фирмалардың ИМТҚД параметрлері

Параметрі		Датчик маркасы				
		Вт 206 (Ресей)	PX 1009 «Omega »(АҚШ)	PX 1005 «Omega» (АҚШ)	PA 822 «Stathem »(АҚШ)	CEC-1000 «Division »(АҚШ)
Өлшем диапазоны, МПа		0…60	0…10	0…100	0…35	0…100
Діріл амплитудасы, м/с^2		6000	35	35	-	920
Жұмыс температурасының диапазоны, ºС		–50 +80	– 54 +243	–196+ 149	– 53+ 121	– 60 + 250
Негізгі қателіктер, %		≤ 0,8				
Қосымша қателіктер, %/ ºС	Аддитивтік Q_{1t}	1,0 % - көп емес	0,018	0,018	-	-
	мультипликативтік Q_{2t}		0,018	0,018		
Жұмыс жағдайындағы қателіктер, %		1,0-ден аспау керек	1,0-ден аспау керек	1,0-ден аспау керек	1,0-ден аспау керек	1,0-ден аспау керек
Массасы, г.		10	10	10	8	8

ИМТҚД техникалық сипаттамаларынан көрініп тұрғандай, термиялық тұрақтылыққа қойылатын талаптар (Q_{1t} бастапқы шығыс сигналының температуралық қатесі және Q_{2t} сезімталдықты түрлендіру коэффициенті) арасындағы сәйкессіздік жұмыс температурасының кең диапазонында шетелдік ҚД үшін де тән болып келеді. Салыстырмалы сәйкессіздік басқа талаптар бойынша да, атап айтқанда, ресурс пен тербеліс бойынша да байқалады. Бірақ қолданыстағы датчиктердің ресурс пен дірілге төзімділігі бірнеше есе жоғары екенін атап өткен жөн, негізінен сенімділігін растау үшін ұзақ мерзімді сынақтарды жүргізу міндеті алға қойылады.

1.1-кестеде келтірілген сипаттамаларға қосымша басқа да маңызды өлшемдер бар. ИМТҚД конструкцияларында бір-біріне ұқсамайтын жұп өткізгіштерді қолдану қозғалтқыш жүйелерін «салқындатылған» кезінде және мұндай температура диапазонында (-196 ° C .... 300 ° C және одан жоғары) ЧЭ электр тізбегінде сөзсіз паразиттік термо-ЭҚК-тің пайда болуын туындатады, ал оның өзгеру жылдамдығында қосымша температура қателерін тудыратын ИМТҚД өлшеу жолына «жалған» шығыс сигналын әкеледі. Датчиктерді және борттық автономды көздерді реттеу кезінде қоректендіру кернеуінің ауытқуы қателіктерді тудырады, ал үлкен жүктемелер кезінде жұқа пленкалы тізбектердің күйіп кетуіне және істен шығуына әкеледі. Электрондық және нейтрондық ағындардың, γ-сәулеленудің әсері экспозициялық дозасының мәнімен анықталатын датчиктердің сипаттамаларының өзгеруіне әкеледі.

Осылайша, нақты АӨЖ датчиктерін жетілдіру есебінен арнайы жабдықты жетілдіру міндеті өте өзекті болып отыр.

Қазіргі уақытта көптеген әртүрлі ИМТҚД түрлері әзірленді. Олардың

конструкциясы үлкен дәрежеде өлшеу шегіне, массасына, өлшеу дәлдігіне және жұмыс жағдайларына қойылатын талаптармен анықталады. Осыған сүйене отырып, механикалық қысымды түрлендіру звеносының екі негізгі конструкциясын бөліп көрсетуге болады: төмен және төменнен асатын қысымды өлшеу үшін (0,8•105 Па төмен) - бұл «жүктеу мембранасы → шток → арқалық» типті конструкция; (0,8 ... 1,0) х 105 Па жоғары қысымдар үшін - бұл контур бойымен қатты қысылған мембрана. 1.1-суретте жүзеге асырылған үш буынды және бір буынды ҚД конструкциялары көрсетілген.

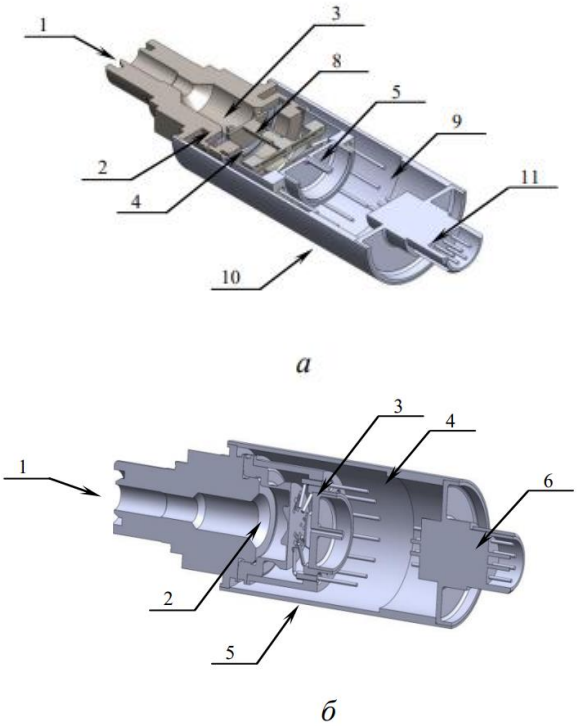

1.1-сурет – Бөлімдегі үш буынды (а) және бір буынды (б) құрылымдардың графикалық көрінісі: ҚД-ның үш буынды (а) конструкциясы штуцерден-1, мембрана-2, негіз-3, арқалық-4, байланыс колонкасы-5, тірек-6, өзек-8, гермо корпус-9, сыртқы корпус-10 және ажыратқыш-11; бір буынды (б) ҚД конструкция штуцер-1, мембранадан-2, байланыс колодкасынан-3 тұрады, қақпақпен герметикалық корпус-4, сыртқы корпус-5 және ажыратқыш-6.

Датчиктердің негізгі түйіні СЭ болып табылады, ол арқалықтың шеттерінен қатты қысылған, негізге орнатылған арқалық (үш буынды құрылымы бар ҚД-не арналған) немесе мембранаға қатты қысылған торап (бір буынды құрылымы бар ҚД үшін). 14-класс бойынша жылтыратылған мембрана (арқалық) бетінде жұқа қабықшалы гетерогенді құрылымдар: «оқшаулағыш қабат (диэлектрлік) - резистивті қабат - өткізгіш қабат» түзіледі.

Мақаланы қортындылай келе, ИМТҚД дамуының негізгі бағыттарын талдау жұқа қабықшалы микроэлектроника технологиясын пайдалана отырып және кірістірілген микропроцессорлық өңдеу элементтерімен дайындалған, температура-уақыт тұрақтылығы жоғарылатылған шағын өлшемді, жоғары дәлдіктегі арнайы мақсаттағы датчиктерді құру перспективасын растайды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Корляков А.В., Костромин В.В., Лучинин В.В. Датчик давления на основе SiC для экстремальных условий эксплуатации // Известия ЛЭТИ. Сб. науч. трудов. Перспективные материалы и приборы для оптоэлектроники и сенсорики. − 1998. − Вып. 517. − С. 115−119.

2. Волохов И.В. Технологические методики повышения стабильности параметров тонкопленочных тензорезисторных датчиков давления: дисс. на соиск. уч. степ. канд. тех. наук: 05.11.14 / Волохов Игорь Валерианович. − П., 2008. − С. 137.

3. Быкова Л.Е. Твердофазный синтез в двухслойных тонких металлических пленках, связанный с мартенситными превращениями в продуктах реакции: дисс. на соиск. уч. степ. канд. тех. наук: 01.04.07 / Быкова Людмила Евгеньевна. − К., 2005. − С.105.

4. Jan G. Korvink, Oliver Paul. MEMS: a practical guide to design, analysis, and application. − William Andrew, Inc. − 2006. − ISBN 0-8155-1497-2.

5. The MEMS handbook / edited by Mohamed Gad-el-Hak. P.cm. − 2002 (Mechanical engineering handbook series).

6. Лучинин В.В. Микросистемная техника. Направления и тенденции развития // Научное приборостроение РАН. − 1999. − № 1. − С. 3−18.

7. Лучинин В.В., Таиров Ю.М., Васильев А.А. Особенности материаловедческого и технологического базиса микросистем // Микросистемная техника. − 1999. № 1. − С. 7−11.

8. Баринов И. Н. Высокотемпературные тензорезистивные датчики давления на основе карбида кремния. Состояние разработок и тенденции развития // Компоненты и технологии. – 2010. − № 8. − С. 64−71.

9. Педоренко Н.П., Белозубов Е.М. Конструктивные особенности тензорезисторных металлопленочных датчиков давления с единой градуировочной характеристикой // Радиотехника. – 1995. − №10. − С. 14-15.

10. Мокров Е.А. Состояние, проблемы и пути развития датчикостроения на 2006−2015 гг. // Электронные компоненты. – 2007. – №3. – С. 64-70.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МЕЖАХ ПРИАЗОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

Арсененко Ірина Анатоліївна
к. геогр. н, доцент, завідувач кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Донченко Лариса Михайлівна
к. геогр. н, доцент, доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Донець Ірина Анатоліївна
к. геогр. н, доцент, доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства. Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Байтеряков Олег Зуфарович
к.геогр.н., доцент, доцент кафедри туризму, соціально-економічної географії та краєзнавства
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Орлов Дмитро Вікторович
здобувач вищої освіти
спеціальності 242
Туризм, освітнього ступеню магістр,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

На сучасному етапі розвитку суспільства його екологічної свідомості важливу роль відіграють природно-заповідні території. Особлива увага належить національним природним паркам, які з одного боку, сприяють інтеграції природоохоронних об’єктів в соціально-економічну структуру регіонів України та світу а, з іншого боку забезпечують регулювання туризму з метою збереження природних комплексів та об'єктів, що мають особливу екологічну, історичну та естетичну цінність [1].

Приазовський НПП створений на підставі Указу Президента України №154/2010 від 10.02.2010 р. Його площа складає 78126,92 га. Розташований на

території Запорізької області у межах Якимівського, Мелітопольського, Приазовського, Бердянського районів, м. Бердянськ та м. Мелітополь [2].

НПП є природоохоронною, рекреаційною, культурно-освітньою, науково-дослідною установою загальнодержавного значення і входить до складу природно-заповідного фонду України, охороняється як національне надбання, до якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення та використання.

Гальмує розвиток туристичної діяльності межах Приазовського НПП екологічна ситуація, недосконала система здійснення природоохоронних заходів щодо використання території та об'єктів ПЗФ, невідповідність розвитку туристичної інфраструктури світовим стандартам. Стан довкілля у межах парку в певному ступені визначається високим рівнем розвитку індустріального комплексу (зокрема ресурсо- та енергоємних галузей) Запорізької області (яка належить до найбільш техногенно навантажених територій України) [3].

Проблемами в організації туристичної діяльності парку є інтенсивне забруднення поверхневих і підземних вод, повітря та земель внаслідок господарської діяльності, накопичення у великих обсягах промислових і побутових відходів. До цих чинників останнім часом додається ускладнення ситуації через підтоплення територій, розвиток небезпечних геологічних процесів, а також інші негативні явища природного й техногенного походження. Високе техногенне навантаження негативно впливає на збереження біорізноманіття і природних ландшафтів, на місця існування біологічних видів і, загалом, на створення безпечного й привабливого середовища для розвитку туристичної діяльності. Великої шкоди завдає берегова абразія, яка призводить до втрати цінних прибережних земель. Берегової абразії найбільш зазнає узбережжя Азовського моря та береги р. Дніпра.

Така екологічна ситуація потребує нових підходів щодо її поліпшення шляхом наближення економіки до екології, переходу до системних методів вивчення екологічних проблем, раціонального використання природних ресурсів і охорони довкілля, організації різних видів туризму у межах Приазовського НПП.

Основним негативним моментом охорони природи у межах парку, що здійснює вплив на розвиток туристичної діяльності є відсутність контролю за тропами і місцями короткочасного відпочинку самодіяльних (неорганізованих) туристів. На сучасному етапі в місцях відпочинку, де розташовуються сотні наметів, не організоване обслуговування, вони не упорядковуються, не охороняються, знаходяться в антисанітарному стані. Стійкість природного комплексу підвищується при проведенні необхідних заходів щодо раціонального природокористування території, що дозволяє гармонічно сполучити інтереси охорони природи, розвитку різних видів туризму, забезпечувати безупинне використання та відтворення РТР у межах Приазовського НПП [3].

Рекреаційно-туристичний потенціал парку потребує проведення природоохоронних заходів, які мають за мету дотримання режиму використання територій ПЗФ у відповідності зі статусом і використанням в туристичній діяльності. Завдання даних заходів полягають у наступному: встановленні округів охорони; благоустрою територій з урахуванням забезпечення збереження самих територій і зручності організації туристичної діяльності та

екскурсій; заборону на розміщення поблизу пам'яток природи привалів і стоянок; забезпечення високої культури туристів і екскурсантів; використанні цих об'єктів у виховних, природоохоронних цілях [2].

У межах Приазовського НПП необхідно здійснити ряд заходів спрямованих на охорону природно-антропогенних ресурсів: роз'яснювальну роботу, популяризацію екологічних знань, залучення туристів до участі в посадці дерев, у дні лісу, місячнику тиші і т.д. На планових маршрутах необхідно маркірувати стежки, обладнати місця для ночівлі, підготовити місця і дрова для багать, створити запас спорядження. Чим ближче до міста, тим суворіше регламентуються туристичні маршрути і стоянки. Основні напрямки раціональної організації турів полягають у наступному: забезпечити створення дорожньо-стежкової мережі для туристів; обладнати маршрути майданчиками для відпочинку і можливої ночівлі; автостоянок, де це дозволяється; залучати до проведення туристичної діяльності і екскурсійних програм фахівців туристичної сфери.

Таким чином, успішний розвиток туристичної діяльності в межах Приазовського НПП стримується такими чинниками, як: відсутність належного фінансування з боку державних органів; неможливість на значній території парку забезпечити надання платних послуг та їх відповідну якість відвідувачам; недосконалість детальної інформації про туристичні можливості території парку, їх реклама (зокрема, як буклетів) і популяризація у засобах масової інформації; відсутність туристичного продукту, що відповідає зразкам міжнародного туристичного ринку; недостатня кількість штату співробітників у відповідних підрозділах для організації туристичної діяльності на території парку; обмеження популяризації еталонів природи шляхом екскурсійної діяльності, освітньо-краєзнавчої діяльності та деякими іншими екологічними туристичними функціями; відсутність соціально-економічних і політичних умов сприятливих для інвестицій у розвиток туристичної діяльності в межах парку; практична відсутність туристично-екскурсійних підприємств, в першу чергу туроператорів які б за погодженням з адміністрацією парку організовували тури; не відповідність розвитку туристичної інфраструктури світовим стандартам.

В межах Приазовського НПП туристів приваблюють здебільшого ті території, що являють собою пізнавальний і виховний інтерес, де природне середовище порівняно мало змінене діяльністю людини, де наявні рідкісні і унікальні природні об’єкти. Необхідно визначити слабкі та сильні сторони організації туристичної діяльності в межах Приазовського національного природного парку.

Слабкі сторони: відсутня єдина система маркування екологічних стежок; низька якість обладнаних зупинок та туристичних майданчиків, притулків на екологічних стежках; відсутня необхідна кількість інструкторів; недосконалість комплексної інформації в засобах масової інформації та мережі інтернет про можливості організації туристичної діяльності на території парку; недотримання туристами правил перебування на території парку; недостатня кількість туристичних підприємств які б пропонували тури в межах парку (за погодженням з адміністрацією).

Сильні сторони: наявність унікальних природно-заповідних територій та об’єктів; збережене навколишнє середовище; унікальна флора і фауна; в адміністративній структурі парку створені спеціалізовані відділи, які займаються облаштуванням екологічних стежок та просуванням туристичного потенціалу території; вигідне географічне розташування парку сприяє створенню різних видів міжрегіональних туристичних маршрутів; активна співпраця між заповідними територіями та громадськими організаціями в розробці та реалізації проектів міжнародної технічної допомоги; організація та проведення науково-пізнавальної, орнітологічної, етнографічної (кантрі-туризм), лижної, велосипедної, кінної, водної (підводний (дайвінг), екологічної, геоекологічної, ландшафтної, ботанічної, зоологічної, гідрологічної, екскурсійно-прогулянкової, курортно-бальнеологічної, конгресової, ділової туристичної діяльності, а також парапланеризму, дельтапланеризму, балунінгу; організація турів для здійснення активного відпочинку населення в природному середовищі; ознайомлення відвідувачів з природними цінностями, екологічне виховання, освіта та участь у природоохоронних заходах.

Таким чином, в межах Приазовського НПП є достатньо сприятливі умови та ресурси для розвитку різних видів туризму, про це свідчать вагомі об'єктивні передумови для організації туристичної діяльності: самобутність природних комплексів що представляють пізнавальний інтерес для туристів і екскурсантів з екологічної значимою наповнюваністю; багаті традиції у сфері гармонізації стосунків людини з природою, які знайшли своє відображення в практиці раціонального природокористування та охорони природи, заповідній справі на території парку; туристично-екскурсійні підприємства, пропонуючи різноманітні тури, зможуть залучати туристів і екскурсантів з багатьох секторів туристичного ринку, що тим самим буде сприяти організації нових робочих місць для місцевого населення, підвищення рівня його добробуту.

Ми вважаємо, що Приазовському НПП для здійснення екологічної освіти населення, приваблення туристів і екскурсантів необхідно будівництво еколого-освітнього візит-центру та створення сучасних експозицій. Для подальшого розвитку туристичної діяльності в межах Приазовського НПП ми пропонуємо:

1. Пізнавальний тур «Гармонія життя від «А» до «Я», для бажаючих здійснити туристичну подорож та екологічної освіти населення за маршрутом: - Бердянський район (ландшафтний заказник державного значення «Заплава р. Берда») - м. Приморськ (ландшафтний заказник державного значення «Коса Обіточна») - с. Миколаївка (геологічна пам’ятка природи державного значення «Гранітні Скелі») - м. Приморськ (ландшафтний заказник державного значення «Коса Обитічна») - с. Ново-Пилипівка (ландшафтний заказник державного значення «Старобердянський») - с. Терпіння («Цілющі джерела») - смт. Мирне (геологічна пам’ятка природи державного значення «Кам’яна могила») - м. Мелітополь (парк культури та відпочинку ім. Горького (парк-пам’ятка садово-паркового мистецтва державного значення)) - с. Радивонівка (лісовий заказник державного значення «Радивонівський», орнітологічний заказник «Тащенакський Под») - с. Богатир (гідрологічний заказник державного значення «Молочний лиман», зоологічний заказник державного значення «Алтагірський»)

- с. Атманай (ландшафтний заказник державного значення «Сивашик») - курорт Кирилівка (Парк санаторію «Кирилівка», ландшафтний заказник державного значення «Коса Федотова») - морська водна екскурсія по по акваторії Азовського моря в межах Приазовського національного природного парку (від ландшафтного заказника «Коса Федотова» до ландшафтного заказника «Заплава р. Берда») [4].

2. Туристичний конкурс серед учнівської і студентської молоді (членів туристичних клубів, секцій, гуртків, позашкільних закладів) Запорізької області «Торкнувшись природи - краще пізнаєш себе».

Мета: збереження природної і культурної спадщини Приазовського НПП, розвиток екологічної свідомості в закладах освіти Запорізької області.

Завдання: організація пішохідного екологічного туристичного маршруту; вирішення певних екологічних проблем в межах Приазовського національного природного парку силами учнівської молоді (прибирання побутових відходів, очищення водних ресурсів та ін.); активізація творчого потенціалу учнівської молоді; гармонізація екологічних туристичних відносин в туристичній групі.

Умови подання конкурсних робіт - 3 номінації: 10 фото; відеофільм (10 хвилин); щоденник екологічного туристичного маршруту зі звітом про суспільно-корисну працю задля збереження довкілля Приазовського національного природного парку.

Критерії оцінювання: участь у конкурсі (кількість членів, віковий склад); екологічна значимість (здійснення суспільно-корисних справ задля збереження і покращення екологічного стану); оригінальність екологічних заходів; складність туристичного маршруту; екологічна інформативність туристичного маршруту (вересень-жовтень 2022 р.).

Для розвитку туристичної діяльності в межах Приазовського НПП необхідно у найближчий перспективі здійснити впровадження туристичного маркетингу і менеджменту, що неможливо організувати без дієвого управлінського, організаційно-методичного та фінансового забезпечення.

Список літератури

1. Біосферні заповідники, природні заповідники національні природні парки України : [Електрон. ресурс]. - Режим доступу : http://www.nature.org.ua/dnipro/bio_uhtml

2. Офіційний сайт Приазовського національного природного парку [Електрон. ресурс]. - Режим доступу : http://pnpp.info

3. Arsenenko I.A. Development of tourist and local research activities in the Zaporizhzhia oblast, Ukraine / I.A. Arsenenko, L.M. Donchenko, I.A. Donetc, O.Z. Baiteriakov, O.M. Levada // International multidisciplinary scientific geoconference SGEM 2020. STEF92 Technology Ltd., 51 «Alexander Malinov» Blvd., 1712 Sofia. Bulgaria. vol. 5.2, p.709-716

4. Арсененко І. А. Природні туристичні ресурси як важливий чинник розвитку туризму в Запорізькому регіоні / І. А. Арсененко, Л. М. Донченко, І.А. Донець / WORLD SCIENCE. MULTIDISCIPLINARY SCIENTIFIC EDITION. № 12(28) Vol.4, December 2017. - С. 41-50.

ФОРМУВАННЯ ТА ПІДТРИМКА ІМІДЖУ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО БІЗНЕСУ

Нагернюк Діана Валентинівна
к.е.н., доцент
Уманський національний університет садівництва

Імідж підприємства виступає як один з інструментів досягнення стратегічних цілей підприємства, що торкаються основних сторін її діяльності та орієнтовані на перспективу. Переваги позитивного іміджу очевидні. Однак позитивна популярність не з'являється сама собою і не існує сама по собі. Вона вимагає цілеспрямованої систематичної роботи з формування позитивного іміджу підприємства.

Позитивний імідж підприємства та його продуктів стає ключовим фактором успіху. Слово «імідж» в перекладі з латинської мови означає «зображення, подоба, уявний образ, уявлення, символ, ікона, метафора, вид, тип, характер, порядок» [1].

Імідж підприємства — досить широке поняття, яке характеризується науковцями по-різному. Аналіз трактувань дослідників дозволяє зробити висновок, що імідж підприємства — це «синергетичне» поняття, яке охоплює різні іміджеві рівні, що формуються на основі ціннісних орієнтацій, комунікаційних зв'язків і соціально-економічних відносин між суб'єктами взаємодії та співпраці.

Імідж – це цілеспрямований образ об'єкта, який спрямований на цільову аудиторію та впливає на неї; це сформований образ, покликаний надати емоційно-психологічний вплив на будь кого з метою популяризації або реклами, тобто імідж – це загальне враження, яке створюється у людей про ту чи іншу компанію або організацію; це образ організації, який формується у свідомості людей.

С. Афанасьєв виділяє дев'ять видів іміджу, які взаємопов'язані між собою: імідж товару або послуги, внутрішній імідж, імідж персоналу, покупця, керівника, бізнес-імідж, візуальний і соціальний імідж [2, с. 23]. На нашу думку, не варто розділяти імідж на велику кількість рівнів, адже описані вище складові є похідними від трьох основних — клієнт, персонал та організація.

Більш прийнятну структуру іміджу запропоновував Б. Джі. На його думку, імідж складається із чотирьох елементів: фундамент іміджу (формується на відчуттях покупця); супровідний імідж (реакція-відповідь покупця на продукт — безпосередня дія); внутрішній імідж (соціально-психологічний клімат усередині колективу); зовнішній імідж (інтеграція трьох попередні рівнів та громадської думки про підприємство) [3, с. 57]. Варто погодитися, що такі елементи мають місце у процесі формування іміджу підприємства, але виділяти їх як окремі складові, на нашу думку, не варто, адже йдеться про конкретні дії-результати, а не структуру іміджу.

На думку Важеніної І.С., імідж – це спеціально сформований в інтересах підприємства, що ґрунтується на особливостях діяльності, внутрішніх закономірностях, властивостях, перевагах, якостях і характеристиках образ, який входить у свідомість (підсвідомість) цільової аудиторії, відповідає її очікуванням і вирізняє підприємство від аналогічних [4, с. 137].

У роботах Козловського Р. досліджується значущість іміджу для діяльності організації та зроблено висновок, що імідж – це образ підприємства в уявленні суспільних груп. Позитивний імідж підвищує конкурентоспроможність підприємства на ринку. Він приваблює клієнтів та партнерів. Полегшує доступ організації до ресурсів (фінансових, інформаційних, людських, матеріальних) [5, с. 61]. Пшенишнюк І.О. у своїх працях зазначає, що імідж – це позитивний образ будь-якого підприємства, що формує стабільну конкурентну перевагу через створення загального образу, репутації, думки громадськості, споживачів і партнерів про престиж підприємства, його товари та послуги [6, с. 20]. Враховуючи думки вчених, можна зробити висновок, що імідж – це образ підприємства, який існує у свідомості людей.

На імідж підприємства готельної індустрії впливає безліч факторів, що визначають силу бізнесу, здатність підприємства функціонувати в поточних економічних і політичних умовах, тобто вирішувати податкові проблеми; забезпечувати фінансову стійкість і незалежність, займатися оснащенням матеріально-технічної бази підприємства і знижувати ступінь її зносу, організацією діяльності всіх напрямів - фінансової, господарської, збутової, аналітичної, яка обслуговує тощо. Але ці чинники визначають тільки одну сторону іміджу закладів готельного господарства - з позиції власника. Споживач, орієнтуючись на привабливість послуги, сприяє підвищенню конкурентоспроможності цих закладів, забезпечуючи їм дохід і можливість реалізації вищевказаних чинників, а також підвищуючи зовнішній імідж готелю.

Споживача послуг, як правило, цікавлять відповідність ціни і якості послуг, що надаються. В останні роки спостерігається пріоритет якісних параметрів послуги. І все ж конкурентоспроможність підприємств сфери обслуговування багато в чому залежить від ефективності цінової політики, яка проводиться закладами готельного господарства. Використання цього інструменту в готельному бізнесі пов’язане з певним ризиком, оскільки за невмілого поводження з ним можуть бути отримані непередбачувані і навіть негативні за своїми економічними наслідками результати.

Формування іміджу закладів готельного господарства полягає в тому, щоб налагодити взаєморозуміння, позитивне ставлення і довіру клієнта до пропозиції і послуг підприємства, на тривалу перспективу. Позитивний імідж як одна з PR-технологій є визначальною складовою частиною успіху діяльності закладів готельного бізнесу.

Література

1. Петрова Е.А. Психология имиджа: Психосемиотический поход. Психология как система направлений: ежегодник Российского психологического общества. Москва, 2002. Т. 9, вып. 2. С. 72–89.

2. Афанасьев С.В. Формирование корпоративного имиджа как основная составляющая PR стратегии. Барнаул, 2003. 26 с.

3. Джи Б. Имидж фирмы. Планирование, формирование, продвижение. Санкт-Петербург: Питер, 2000. 224 с.

4. Важенина И.С. Имидж и репутация организации: экономическое содержание, формирование и оценка. Маркетинг в России и за рубежом. 2010. №2. С.136–142.

5. Козловський Р. Тонкощі готельної репутації. Український туризм. 2014. №4. С.60–62.

6. Пшенишнюк І.О. Імідж підприємства як метод конкурентної боротьби. Економіка & держава. 2011. №5. С. 19–21.

ТУРИСТІК ДЕСТИНАЦИЯ БРЕНДИГІНЕ АЙМАҚ ИМИДЖІНІҢ ӘСЕРІ

Тайланова Айнур Бахтығалиқызы
Магистрант
Әл—Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Дүниежүзілік туризм контекстінде әлеуетті туристердің саяхаттайтын жері туралы қалыптасқан имидж өте маңызды ақпарат болып табылады. Әртүрлі бағыттағы туристік дестинациялар баратын аймақты таңдауда маңызды рөльді атқарады, себебі, туризмдегі өнім қызметтер түрінде материалдық емес болғандықтан, ондағы кескіндер, шынайы эмоциялар маңыздырақ. Соңғы 10 жылдықта туристік дестинация брендингі ұғымына деген қызығушылық артып келеді. Дестинация маркетингі және брендингі, сонымен қатар дестинация имиджі ұғымдары бір-бірімен өзара тығыз байланысты болып келеді. Кез-келген туристік дестинацияның басты мақсаты маркетинг шаралары, брендинг технологиялары арқылы келетін туристердің елге немесе саяхатқа қатысты шешім қабылдауына және ойларын өзгертуге, таңдауына әсер ету. Туристер баратын жердің барлығында әсем бейне кейде бірдей бола бермейді, яғни, күткен бейне мен шынайы бейне сәйкес болмауы мүмкін. Себебі, ол әр адамның жеке қабылдауына, мәдени немесе психологиялық қабылдауларына да байланысты. Имиджді қалыптастыруда туристер үшін бейнесі бар орындарға брендинг тәсілдерін өзгерту керек пе әлде баламалы түрде барлық дестинацияларға бірдей брендинг тәсілін қолдану керек пе деген мәселе де өте өзекті. Бұл мәліметтерден бөлек, имидждік зерттеулер ретінде брендтік көзқарастар, нарықтық зерттеулер және халықаралық маркетингтік зерттеулер де жатады. Ал қолданылатын әдістерге келер болсақ, шетелдік тәжірибелер мен жеке тереңдетілген сұхбаттардың сапалы әдістерін жатқызсақ болады. Нәтижесінде аймақтың имиджін сапалы зерттеу табысты маркетинг стратегиясының негізі болып табылады және имидж бәсекеге қабілетті қазіргі заманда басқа туристік бағыттардан ерекшеленудің басты құралы. Сондықтан да, стратегиялық тұрғыда имиджді басқару жоғары маңыздылыққа ие және оны брендинг қызметі арқылы қол жеткізуге болады. Брендинг қызметтерінен бөлек маркетинг, география, туризм, қоршаған ортаны жоспарлау және психология секілді пәндер бойынша терең зерттеулер жүргізу шарт.

Туристік имидж және оның құрамдас бөліктері жайлы анықтама әлі күнге дейін зертттеушілер арасында консенсус жок. Бұл терминді көпшілік адамның жобалаған «стереотиптік» бейнесі десек қателеспейміз. Қазіргі таңда дестинация имиджі жайлы ең ауқымды таралған Кромптонның анықтамасы: «адамдардың баратын жерлері туралы әсерлердің, сенімдердің және идеялардың жиынтығы»

Ал туристік дестинация имиджі туралы зерттеу 1970 жылдың басында Хант атты ғалымның жер бейнесін қалай өлшеу туралы және Гунның жер кескінінің қалай қалыптасатыны туралы зерттеулерінен кейін басталды. Сол уақыттан бері дестинация имиджі жайлы тақырып демалыс және туризм әдебиеттеріндегі ең

өзекті әрі танымал тақырыптың біріне айналды. Нәтижесінде, Пайк атты ғалымның 30 жылдық тәжірибе жұмысы бойынша имидждің туристік дестинацияға әсерінің қаншалықты тиетіндігі айтылады.

Бірінші, дестинациядағы негізгі және қосымша имидж. Негізгі немесе бастапқы имидж дегеніміз бұл шынайы түрде турист өзі барған елдегі жеке тәжірибесі және бару арқылы алған ақпарат. Ал, қосымша имидж – өзі бармаған жер туралы , әртүрлі ақпарат көздерінен алынған қосалқы бейнеден қалыптасқан кескін. Мұндай ақпараттар көбінесе жақын адамдардың ойына тәуелді болады. Осы екі имидж арасындағы қабылдау бойынша саралауды дұрыс пайымдау қажет. Бұл тәсіл имиджді қабылдау уақыт ағыны бойынша өзгеріп тұратындығын айқындайды. Себебі, кез-келген туристік дестинация бір орында тоқтап қалмайды, әрқашан даму үстінде болады. Сондықтан да, жарты жыл бұрынғы айтылған пікір де мұнда жалған болып қалуы мүмкін. Аумаққа инвестиция тартылып, айқымды сапалы жұмыстар жасалынса, кез-келген уақытта дестинация жайлы ойлар, имидж оң көзқарасқа ауысып кетуі әбден мүмкін.

Алайда, имиджге тек дестинация жайлы пікірлер емес, сонымен қатар сол аумақта туристердің келу саны мен болу қарқындылығы да қатты әсер етеді. Яғни, туристтер ұнаған жерге қайта-қайта баруға тырысады және сол жер туралы жақсы пікірлерін басқаларға айтушы.

Имидж жайлы дұрыс зерттеу жүргізуде Seongseop, McKercher және Lee атты ғалымдардың брендингтің сауалнама әдісін мынадай тәсілмен жүргізгенде ғана зерттеу дұрыс жүзеге асады деген болатын:

- Сапарға дейінгі ойы;
- Сапар кезіндегі әсері;
- Сапардан кейінгі пікірі.

Осы 3 уақыт кезеңінде жүргізілген туристік дестинация имиджі жайлы сауалнама өте нақты. Бұл зерттеудің мақсаты – аумақ туралы имижді турист қалай қабылдайтынын анықтау. Нәтижесінде, қателіктер бойынша жұмыс жасау болып табылады. Мұндай зерттеу ең алғаш рет жапондық туристердің Автралия мемлекетіне барған сапарында жүргізілген. Нәтижесінде, аффективті қабылдау және когнитивті қабылдау арасындағы айырмашылықтың бар екені анықталған. Когнитивті қабылдау дегеніміз баратын аймақ жайлы сенім немесе ақпарат, ал аффективті – сол жерде сезінген сезім, эмоция. Яғни, айтылған имидж туристік дестинация кескініне, бейнесіне сай келмегенін айтсақ болады. Осы екі қабылдау біріккен кезде ғана аумақ бейнесі жайл оң көзқарас қалыптасады. Сол үшін де имидждің дұрыс қабылдануы туристік дестинация брендингі үшін өте маңызды.

Кез-келген дестинация имиджі тек жалғыз бір ғана өнімнен немесе қызметтен тұрмайды, құрылым, жүйе ретінде бірнеше элементтерден тұрады. Зерттеулер бойынша, аумақта осындай айнымалылардың көп болуы имидждің кеңірек танымал болуына әкеліп соғады. МакКэй мен Фезенмайер атты ғалымдар «тағайындалған аумақтың имиджі – бұл жалпы әсерге айналдырылған әртүрлі атрибуттар мен өнімдердің жиынтығы» деп есептеген болатын. Ал, Галларза, Гил және Кальдерон өздерінің зерттеу жолында имиджді зерттеуде

дестинациядағы ең көп таралып, зерттелінетін атрибуттардың кескінін жасаған болатын.

Кесте 1.

Галларза, Гил және Кальдерон зерттеулеріндегі имидж қалыптастырудағы атрибуттар

Функционалдық	
	Әртүрлі іс-шаралар
	Пейзаждар, айнала
	Табиғат
	Мәдени көрікті жерлер
	Түнгі өмір және ойын-сауық
	Сауда орындары
	Ақпарат қолжетімді
	Спорт нысандары
	Тасымалдау
	Орналасу
	Гастрономия
	Баға, құн
	Климат
	Қауіпсіздік
	Әлеуметтік өзара әрекеттесу
	Тұрғындардың қабылдау мүмкіндігі
	Қызмет көрсету сапасы
Психологиялық	

Көріп тұрғанымыздай, атрибуттар функционалдық атрибуттардан төменге психологиялық ось бойынша ұйымдастырылған. Дегенмен де, туристік дестинация имиджін қалыптастырудағы бұл атрибуттарды бірауыздан көпшілігі пайдаланады, алайда, зерттеулер барысында өзгеріске ұшырауы мүмкін.

Мақаланы зерттеу барысында Қазақстанның бренд және имидж беделіне жауапты "Kazakh Tourism" ұлттық компаниясы" акционерлік қоғамы еліміздегі туристік дестинацияларға келушілердің қабылдауын тұрақты түрде есептемейтіндігін қарастырдық. Егер осындай зерттеулерді жүргізбесе, имиджді жылжыту, ауызша жағымды пікірлерді арттыру деген әрекеттерді ұмытқан жөн. Алайда , тағы бір мәселе, брендинг саласы үшін дестинация имиджін зерттеу өте маңызды шара болғанымен, бағалау нәтижесі бойынша имиджі дамыту әрқашан табысқа әкеледі деу де қате ұғым. Себебі, қол жеткізу немесе баға жағынан теріс пікірлер болса, имидждің табысқа әкелуі қиынырақ. Мысалы, Бурабай курорттық зонасы – имиджі Қазақстан бойынша өте танымал туристік дестинация, алайда қазіргі таңдағы бағасы барлығы үшін қол жетімді емес. Бұл мысал керісінше болуы да мүмкін. Мысалы, Ақтау қаласында салынған Rixos Water World Aktau қонақүйі Маңғыстау облысының оң имиджін бір мезетте-ақ

қалыптастырды десек қателеспейміз. Осылайша, Қазақстанда ең жақсы деген имиждік мысалдар көбейіп және бірқалыпты жағдайға айналады деген үміттеміз.

Дестинацияға тиесілі барлық кез-келген элемент бренд бола алады. Демек, ол сол аймақтың имиджін арттырадыдеген сөз. Сондықтан да, жеке бренд имиджіне де аса зор көңіл бөлген дұрысырақ. Әр брендті қарастырғанда Морган және Притчард тағайындап кеткен бредті құру маркетингтік стратегиясын қолданған жөн. Онда бес кезеңді ұсынады. Бірінші кезең, баратын аумақтың ағымдағы жағдайын зерттеу, нарықты зерттеу, брендтің қаншалықты өзекті екенігін анықтау. Нарықты толық зерттеп біткен соң, брендтің сәйкестігін айқындау. Айқындау процесі сәтті іске асқан жағдайда, брендті енгізу жұмыстарын атқару керек. Бұл кезеңде нағыз брендинг технологиялары қолданылады және жарнама, науқандар жүргізіледі. Және соңғы кезеңде, нарыққа енгізілген дестинация имиджін бақылау, бағалау және шолу. Осылайша, имидждің дамуына көз жеткізуге болады.

Қорытындылай келе, туристік дестинацияға туристерді тарту үшін имидж қалыптастырудың маңыздылығы зерттелінді. Қазіргі таңда әлемде туристік бағыттар өте көп, соған сәйкесінше, өтекөп танымал кескін бейнелер, имидж. Сол себепті де имидждік аймақтар арасындағы бәсекелестікті жеңуде маркетинг және брендинг шараларын да сәтті қолдана білу шарт және сол имиджді ерекшелейтін де осы тәсілдер. Демек имидж қалыптаструдың басты мақсаты – туристердің шешім қабылдауына және таңдау жасауына әсер ету арқылы аймаққа тарту. Сонымен қатар, басты фактор ретінде экономикалық тұрғыда қарастырған да жөн, имидждік деңгейі жоғары аймақ соған сай туризмге жоғары табыс алып келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Бейкер, М.Дж., Кэмерон, Э. (2008). Критические факторы успеха в маркетинге направлений. Исследования в области туризма и гостеприимства, 8 (2), 79-97.
2. Берли, А., Мартин, Дж.Д. (2004). Модель формирования образа назначения. Анналы исследований туризма, 31 (3), 657–681.
3. Эльбе, Дж., Халлен, Л. и Аксельссон, Б. (2009). Организация управления дестинацией и комплексный процесс маркетинга дестинации. Международный журнал исследований туризма, 11 (2009), 283–296.
4. Хадсон С., Ричи Дж.Р.Б. (2009). Брендинг незабываемого места назначения. Дело «Бренд Канада». Международный журнал исследований туризма, 11 (2009), 217-228.
5. Ханлан, Дж., Келли, С. (2005). Формирование имиджа, источники информации и культовое туристическое направление Австралии. Журнал отпускного маркетинга, 11 (2), 163–177.
6. Надо, Дж. (2008). Пункт назначения в контексте имиджа страны. Анналы исследований туризма, 35 (1), 84–106.

ФАРМАКОДИНАМІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ РОЗЧИНУ ВОЛГОГРАДСЬКОГО БІШОФІТУ

Бердник В.П.,
доктор ветеринарних наук, професор

Бердник І.Ю.,
кандидат біологічних наук, доцент,

Гончар Р.О.,
здобувач
Полтавський державний аграрний університет, Україна

Вступ. Основними джерелами сполук магнію, до теперішнього часу, є поклади доломітів і магнезитів, морська вода, соляні родовища з карналітом і розсоли соляних озер. Одним із перспективних магній містких мінералів є бішофіт.

Бішофіт є біологічно активною речовиною, що виявляє протизапальну, імуностимулюючу, гіполіпідемічну активність, підвищує вміст іонів магнію в організмі при гіпомагнезіміях різної етіології, стимулює перистальтику кішківника, надає ранозагоювальну дію в експериментальній та клінічній патології [1, 2].

Вченими доведено, що магній може не лише підвищувати стійкість тканин до альтерації та знижувати прояви ексудації запального процесу, але й стимулювати процеси завершальної фази запалення.

У другій половині 20-го століття були створені потужні протизапальні засоби (стероїдної та нестероїдної препарати), що визначили успіхи та невдачі у боротьбі із запальним синдромом. Ці успіхи пов'язані із встановленням патогенезу запалення на молекулярному рівні - виявленням ролі, в першу чергу, ейказоноїдів (простагландинів, простациклінів, лейкотрієнів) [3].

Сучасні протизапальні засоби, блокуючи синтез цих факторів, на жаль, не мають протимікробної дії та мають безліч побічних реакцій (гастропатія, імунодепресія та ін.), які визначаються зниженням синтезу ейказоноїдів поза зоною запалення [4, 5]. І навіть при місцевій терапії запального процесу, особливо глюкокортикоїдними мазевими засобами, відзначаються такі ускладнення як витончення шкіри, крововиливи (екхімози), акне та гірсутизм, зниження стійкості тканини до інфекції, пригнічення місцевого імунітету [3, 4, 6].

Антибактеріальні засоби, що використовуються для місцевої терапії запальних процесів інфекційної природи, зазвичай надають широкий спектр протимікробної дії, наслідком якої є ускладнення - дисбактеріоз, імуносупресія і т. п. Тому цілком пояснимо повернення інтересу дослідників до природних бальнеологічних засобів на основі мінералів з вмістом магнію (солі мертвого моря, поморійська ропа, бішофіт), які хоч і не мають вираженої протизапальної

дії, але наявність у них помірних антибактеріальних та імуномодулюючих властивостей дозволяє проводити ефективну місцеву терапію без будь-яких суттєвих побічних ефектів.

Крім того, створення зручних фармацевтичних форм бальнеологічних засобів (пасти, мазі, розчини та сухі препарати солей) дозволяє використовувати даний вид лікування в домашніх та амбулаторних умовах [3].

Препарати магнієвих мінералів традиційно використовують як протизапальні засоби в бальнеології та косметології. Вченими встановлено, що зниження вмісту магнію у тканинах сприяє розвитку запального процесу. Нейропептид, що виділяється при цьому, є найранішою патологічною ознакою, що вказує на стимуляцію запальних цитокінів: інтерлейкін-1, інтерлейкін-6, фактор некрозу пухлини, які можуть стимулювати вільнорадикальні механізми запальної дегенерації тканин [3]. Антифлогістичну дію можна пояснити здатністю магнію знижувати активність циклооксигенази, а також антагоністичну взаємодію з медіаторами запалення – серотоніном, гістаміном, простагландинами [3, 7].

Огляд літератури. В числі механізмів протизапальної дії гіпертонічних розчинів солей магнію є осмотична дегідратація тканин та посилення місцевого кровотоку[8].

Голосова Л.О. встановила протизапальну дію навіть гіпотонічних - 1 - 3%-вих розчинів бішофіту ($MgCl_2 \cdot 6H_2O$) при застосуванні методом електрофорезу [9]. Можна вважати, що магній у тканинах, особливо у шкірі та слизових оболонках, не тільки стабілізує енергетичний обмін та місцеву імунореактивність, а й обумовлює їх протизапальний потенціал. Остання дія, при локальному та системному дефіциті магнію, можливо, пов'язана зі зниженням утворення так званих антимедіаторів та активацією факторів запалення, перерахованих вище [3].

У механізмі протизапальної дії природних магнієвих мінералів і розсолів істотну роль можуть виконувати домішки понад 30 сполук інших хімічних елементів [3,10].

Розчин бішофіту в концентрації 10 г/л in vitro стимулював фагоцитарну активність моноцитів та нейтрофілів людини[11]. Застосування бішофіту викликало суттєве збільшення кількості плазматичних клітин у селезінці та антитіл в крові, що свідчило за підвищення гуморального імунітету [12].

Основна частина. Експериментально встановлено протизапальну дію розсолу бішофіту без впливу на проліферативну активність лімфоцитів щурів. Отже препарат не має імуносупресивного впливу і, ймовірно, не порушує синтез лімфокінів – ІЛ-1 та ІЛ, але вірогідно підвищує рівень лізоциму у сироватці крові на 48 %, що має важливе значення у підвищенні антимікробного захисту організму [3]. Лізоцим – фермент, який є фактором неспецифічного імунітету, бо розщеплює мурамінову кислоту стінок грампозитивних бактерій і викликає їх лізис [12].

Розсіл бішофіту в 50%-й концентрації пригнічує ріст культур стафілококів, стрептококів і кандид на щільному поживному середовищі, а в 20-30%-х концентраціях його активність нижча. В розведенні 1:10 – 1:20 бішофіт позитивно впливав на загоєння ран [13].

Бішофіт стимулює рубцювання рогівки шляхом утворення тоншого шару ультраструктурно зрілих епітеліальних клітин та активації клітин фібробластичної природи, розташованих у зоні дефекту тканин [3, 14].

Розчини і мазі, приготовлені на основі бішофіту, мали виражену некролітичну та ранозагоювальну дію на інфіковані рани[3].Причому такі мазі мають виражену дегідратуючу активність, зменшують перифокальне запалення, набряклість та інфільтрацію країв гнійної рани, прискоряють терміни очищення її від ексудату та залишків некротичних тканин. Таку ж їх дію спостерігали на процеси регенерації шкіри при гострій локальній кріотравмі. При патологоморфологічному дослідженні виявлено більш швидке зменшення набряклості тканин та прискорення формування грануляційної тканини порівняно з мазями іншого складу та контрольною групою тварин [7].

У дослідах in vivo доведено, що мазь мінералу бішофіт позитивно впливає на перебіг алергічного контактного дерматиту, викликаного 2,4-динітрохлорбензолом, який протікає в менш вираженій формі, ніж при застосуванні мазей з іншими складовими компонентами.

Мазі з бішофітом зменшують набряк та еритему ураженої ділянки шкіри, прискорюють відторгнення струпа та повну епітелізацію шкірного дефекту. Причому це настає швидше, ніж при застосуванні мазей інших складів та і у хворих контрольної групи [15].

Лікувальна дія магній вмісних препаратів в першу чергу визначається очищенням рани та протимікробною дією. Мазі на основі бішофіту стимулюють регенерацію і міцність рубцевої тканини інфікованих та неінфікованих ран шкіри щурів, а також сприяю зниженню бактеріального обсіменіння рани [16].

У дослідах на морських свинках показано, що попереднє введення за вухом методом електрофорезу полікатану (стандартизованого розчину бішофіту) знижує ототоксичність та дегенерацію волоскових клітин вушного лабіринту канаміцином, одночасно покращується локальний кровотік [3].

Бішофіт підвищуе моторну функцію органів травлення. У розведенні 1:50 він збільшував швидкість переміщення вмісту кишківника з активованим вугіллям на 24 %, а у розведенні 1:30 і 1:25 сприяв його повному випорожненню [3].

Доказана пряма залежність між вмістом в організмі іонів магнію, ліпопротеїнів високої щільності та патологіями серця і судин. Призначення солей магнію значно знижує вміст загального холестерину, ліпопротеїнів низької густини, одночасно підвищуючи вміст ліпопротеїнів високої густини. Дієта багата солями магнію попереджає розвиток та виникнення атеросклеротичних змін у судинній стінці [1].

Дія бішофіту на шкіру морських свинок, порівняно з гірчичним папером, була швидше зігріваючою і більш м’яко подразнюючою. Посилення локального кровотоку у місцях нанесення бішофіту спостерігалося і у клінічних умовах [3].

При нашкірному застосуванні розсолу бішофіту в окремих випадках відзначається місцева подразнювальна дія [17]. В експерименті було встановлено, що бішофіт надає місцево подразнювальну дію на слизову

оболонку кішківника і є гепато- і нефротоксичною речовиною. Найбільш чутливі до його подразнюючої дії слизові оболонки органів травлення, очей і піхви .

У розведенні 1/10 і більше розсіл бішофіту не пошкоджує слизову ока. Аналогічний поріг встановлений для слизових оболонок порожнин рота і носоглотки та шкіри зовнішніх слухових ходів тварин. У розведенні 1:50 і більше розсіл бішофіту при тривалому введенні тваринам не впливав на слизову стравоходу, шлунка, кішківника і піхви. При гістологічному вивченні було встановлено, що в малих розведеннях розсіл бішофіту викликає набряк та гіперемію слизових. На них виявляють петехії, ерозії, виразки та дистрофічні зміни: набухання клітин епітелію, ектопія ядер клітин, їх зморщування [18, 3].

Стандартизований розчин мінералу бішофіту при внутрішньому введенні тваринам за величиною гострої токсичності відноситься до речовин з низькою токсичністю. Волгоградський бішофіт не кумулює в організмі і не чинить алергенного та мутагенного впливу. При 30-добовому щоденному внутрішньо шлунковому введенні щурам виявлено анаболізуючий ефект. При введенні в терапевтичній дозі - 0,2 мл/кг живої маси тіла 5%-го розчину бішофіту (що відповідає вмісту бішофіту в препараті полікатан, необхідного для одноразового полоскання або аплікації слизової порожнини рота) протягом 30 діб патологічних змін не виявлено. У дозах у 10 і 100 разів перевищуючих терапевтичну бішофіт надавав психодеприміруючий вплив, подразнюючу дію на слизові оболонки шлунково-кишкового тракту [3].

Мінерал бішофіт проникає через плаценту і діяв токсично на ембріони. У всіх дозах, що вивчалися, бішофіт збільшував перед- і постімплантаційну загибель плодів і підвищував у них кількість і розміри підшкірних крововиливів [1].

Висновки. 1.Бішофіт викликає у тварин підвищення рівнів неспецифічних і специфічних факторів захисту тварин та бактеріостатичну чи бактерицидну дію на бактерії.

2.Бішофіт уже знайшов застосування при ряді патологій у людей і тварин, але треба продовжувати далі вивчення його лікувально-профілактичних властивостей та розробку ефективних методів застосування.

3. Особливості фармакологічної дії розчину бішофіту можуть бути використані при розробці нових лікарських засобів для тварин та людей.

Література

1. Смирнова Л. А. Фармакодинамические и фармакокинетические свойства минерала бишофит: автореф. дис. канд. мед. наук: 14.00.25 / Л. А. Смирнова. – Волгоград, 1995. – 20 с.

2. Щава С. В. Клинико-экспериментальное обоснование использования минерала бишофит в комплексном лечении некоторых воспалительных заболеваний кожи: автореф. дис. …канд. мед. наук: 14.00.25 / С. В. Щава. – Волгоград, 2001. – 22 с.

3. Местная терапия бишофитом: монография / под ред. А. А. Спасова. – Волгоград: ФГУП «ИПК «Царицын», 2003 г. – 160 с.

4. Насонов Е. Л. Противовоспалительная терапия ревматических болезней / Е. Л. Насонов. – М.: «М-Сити», 1999. – 345 с.

5. Петров В. И. Основы клинической фармакологии и фармакотерапии / В. И. Петров [и др.]– М.: «Альянс-В», 2002. – 816 с.

6. Зборовский А. Б. Итоги и перспективы использования природных факторов Волгоградской области в медицине / А. Б. Зборовский // Освоение и использование природных ресурсов Волгоградской области – путь устойчивого развития региона: мат. научно- практ. конф. 15-16 декабря 2000 г.– Волгоград, 2001. – С. 94-99.

7. Спасов А.А. Магний в медицинской практике / А. А. Спасов. - Волгоград: ООО «Отрок», 2000. – 272с.

8. Сатоскар Р. С. Фармакология и фармакотерапия / Р. С. Сатоскар, С. Д. Брандоскар. – М., 1986. – 300 с.

9. Голосова Л.О. Электрофорез 1%-ного и 3%-ного раствора бишофита волгоградского в лечении больных остеоартрозом и ревматоидным артритом / Л. О. Голосова, Т. Г. Иванова // Бишофит в лечении заболеваний суставов: Тезисы I Всероссийской конференции. – Волгоград, 1993. – С. 15- 16.

10. Кудрин А. В. Иммунофармакология микроэлементов / А. В. Кудрин [и др.] – М.: Издательство «RMK», 2000. – 540 с.

11. Теоретична медицина / Г. В Дзяк и [и др.] – Киев. – 1997. – т. 11. – №3. – С. 3-5.

12. Соколов Е. И. Клиническая иммунология: руководство для врачей / Е. И. Соколов. – М.: «Медицина», 1998. – С. 269.

13. Рогова Л. Н. Применение бишофита для лечения экспериментальной язвы желудка у крыс / Л. Н. Рогова [и др.] // Бишофит влечении заболеваний суставов: мат. I Всерос. конф. – Волгоград, 1993. – С. 28.

14. Фокин В. П. Влияние бишофита на процесс рубцевания роговицы / В. П.Фокин, Н. Т. Райхлин, И. А. Посыльных // Бишофит в лечении заболеваний суставов: Тезисы I Всероссийской конференции. – Волгоград, 1993. – С. 34-35.

15. Спасов А. А. Влияние мази минерала бишофит на течение контактного аллергического дерматита, вызванного 2,4- динитрохлорбензолом / А. А. Спасов [и др.] // Экспериментальная и клиническая фармакология. – 2009. – Т. 72. – №3. – С. 37-39.

16. Спасов А. А. Влияние мази минерала бишофит на прочность рубца инфицированных и неинфицированных ран кожи / А. А. Спасов [и др.] // Экспериментальная и клиническая фармакология. – 2009. – Т. 72. – №4. – С. 43-45.

17. Машковский М. Д. Лекарственные средства.— 16-е изд.,перераб., испр. и доп.— М.: Умеренков, 2010.— 1216 с.

18. Тюренков И. Н.Изучение действия различных концентраций рассола бишофит на слизистую желудочно-кишечного тракта / И. Н. Тюренков и [и др.] // Бишофит в лечении заболеваний суставов: мат. I Всерос. конф. – Волгоград, 1993. – С. 32-33.

ВИЗНАЧЕННЯ ОПТИМАЛЬНИХ ТЕРМІНІВ ДЛЯ ОСІМЕНІННЯ У СОБАК

Шевченко Анна Іванівна Шевченко,
магістр

Гудзоватий Роман Сергійович,
магістр

Корейба Людмила Володимирівна,
к.вет.н., доцент, ДДАЕУ

Дуда Ю.В.,
к.вет.н., доцент, ДДАЕУ

Рябоконь Віталій Миколайович,
старший викладач, ДДАЕУ

Порушення статевого циклу є важливою причиною неплідності у собак з такими порушеннями, як анеструс, алібідний еструс, ановуляторний еструс, що мають різну етіологію [1, 2, 5, 6]. Порушення статевого циклу сук можуть розглядатися як порушення фолікулярної або лютеїнової фази.

Існують значні відмінності у часі овуляції залежно від початку набухання вульви та серозно-геморагічних виділень на початку проетрусу. Часто заводчики собак цього не розуміють, внаслідок чого багато собак осіменяються в невідповідний час, і це є найпоширенішою причиною неплідності.

Нині існує декілька методів дослідження оптимального часу для осіменіння самок різних видів тварин, це вагінальна ендоскопія, визначення концентрації гормонів плазми крові та дослідження епітеліальних клітин піхви [1-4].

Вагінальна цитологія є простим методом, що дозволяє визначити, на якій стадії статевого циклу знаходиться собака. Цей метод заснований на визначенні типу та кількості клітин різних стадій естрального циклу, оскільки гормональні зміни, яким піддається слизова оболонка піхви протягом статевого циклу, виявляються в морфології епітеліальних клітин [3].

Вагінальна цитологія є мікроскопічним дослідженням клітин вагінального епітелію. У ветеринарії це допомагає диференціювати стадії естрального циклу собак, оскільки вагінальний епітелій змінюється у відповідь на рівень статевих гормонів; практично він використовується для визначення того, коли самка знаходиться у певному моменті естрального циклу. У нормальному вагінальному мазку можуть бути присутніми лактаційні клітини, клітини човноподібної кістки, ендоцервікальні клітини, клітини ендометрію, трофобластичні клітини та лейкоцити [4].

Тому, мета наших досліджень полягала у визначенні оптимальних термінів для осіменіння собак в умовах розплідників Дніпропетровської області.

Визначення оптимального часу для осіменіння проводили шляхом забарвлення піхвового мазка метиленовим синім та за Романовським-Гімзою. Наявність більше 80 % безядерних клітин і відсутність поліморфно-ядерних лейкоцитів вказувало на те, що тварину можна осіменіняти.

При мікроскопії мазка в передтічковій фазі виявляють велику кількість епітеліальних клітин округлої форми з великим ядром (фото 1 і 2).

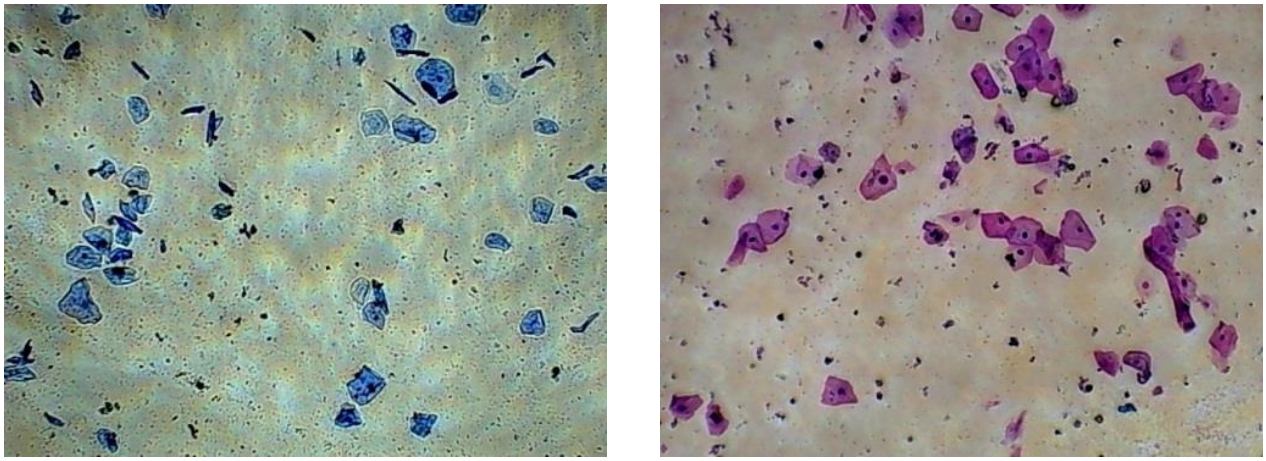

Фото 1 і 2. Піхвовий мазок собаки на початку передтічкової фази за різних барвників: метиленовий синій і фарба Романовського-Гімзи

На 9–10-ту доби від початку пустовки за нормального статевого циклу) – у піхвовому мазку з’являються окремі зроговілі без’ядерні клітини “чешуйки» (фото 3 і 4).

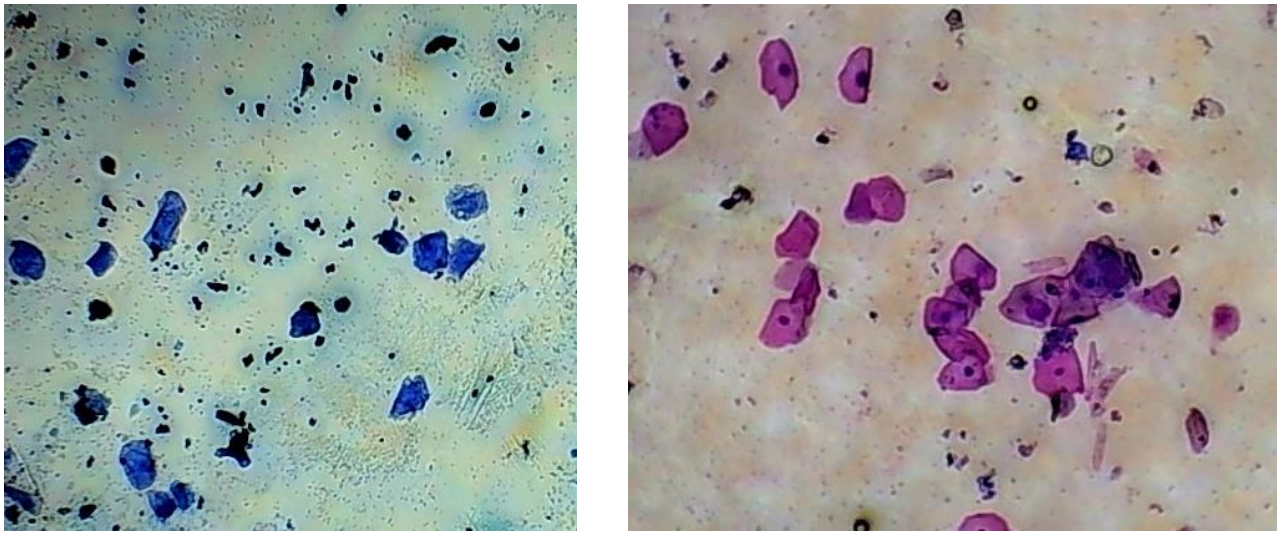

Фото 3 і 4. Піхвовий мазок собаки в кінці передтічкової фази за різних барвників: метиленовий синій та фарба Романовського-Гімзи

Власне тічка характеризується великою кількістю ороговілих епітеліальних клітин «чешуйок». У післятічковій фазі у піхвовому мазку спостерігається

незначна кількість «чешуйок», та велика кількість молодих епітеліальних клітин, округлої форми з великим ядром. Також зростає число лейкоцитів.

Післятічкова фаза у собак триває 10–14 діб і переходить в фазу зрівноваження. Картина піхвового мазка у цій фазі характеризується зростанням кількості лейкоцитів.

Концентрація прогестерону підвищується за наявності предовуляторного фолікула або жовтого тіла і досягає піку через 10–15 діб після овуляції. Для собак характерне передовуляційне збільшення концентрації прогестерону у плазмі крові на тлі зниження концентрації естрогенів, що корелює з індукцією викиду лютеїнізуючого гормону, що запускає механізм овуляції.

Овуляція відбувається при концентрації прогестерону від 18 до 25 нмоль/л. При цьому спостерігається значна варіація овуляторної концентрації прогестерону, проте одночасно спостерігається і висока повторюваність даного показника конкретно у кожної собаки [1, 2].

Упродовж трьох діб після овуляції спостерігається зростання прогестерону, проте його інтенсивність у собак різна. Так, в одних спостерігається повільне зростання – до 30–35 нмоль/л, в інших – інтенсивне зростання концентрації прогестерону до 60 нмоль/л.

Тому важливим моментом є визначення початку фертильного періоду ооцитів, який починається через 48–72 години після овуляції. Тривалість фертильного періоду варіює в середньому від 3-х до 7-ми днів.

Результати концентрації прогестерону у собак перед в’язкою представлені у таблиці 1.

Таблиця 1. Концентрація прогрестерону у плазмі крові собак

№ п/п	Вид тварини та кличка Собаки	Отриманий результат	Норма
1	Одрі	27,2 нмоль/л	Проеструс – 4,45–6,35 Еструс – 12,5–15,5 Діеструс – 37,0–65,0 Метеструс– 66,0–86,0 Аеструс < 3 Овуляторний рівень – 18-25,0
2	Яра	8,1 нмоль/л	
3	Лоліта	2,34 нмоль/л	
4	Емма	28,6 нмоль/л	
5	Дуся	20,6 нмоль/л	
6	Дебора	11,7 нмоль/л	
7	Бруня	18,7 нмоль/л	
8	Сара	1,55 нмоль/л	
9	Юнона	0,98 нмоль/л	
10	Жанна	19,3 нмоль/л	
11	Шкода	3,25 нмоль/л	
12	Джемма	80,1 нмоль/л	
13	Зара	1,38 нмоль/л	
14	Моніка	2,95 нмоль/л	
15	Фішка	4,18 нмоль/л	
16	Мотя	0,98 нмоль/л	

Як правило, базальний рівень прогестерона (< 6 нмоль/л) свідчить про низьку вірогідність запліднення, і навпаки, підвищення концентрації показника прогестерону (>18 нмоль/л) вказує на високу ймовірність плодотворного осіменіння. З даних таблиці видно, що плодотворна в'язка можлива лише у 5 із 16-ти собак.

Отже, цитологічне дослідження піхвових мазків у собак дозволяє виявити фазу естрального циклу та порушення репродуктивної функції і є інформативним аналізом, що дозволяє визначати периовуляторний період.

Концентрація прогестерону підтримується на підвищеному рівні після закінчення фертильного періоду. Тому дослідження динаміки концентрації прогестерону у плазмі крові дозволяє прогнозувати овуляцію, визначити фертильний період і вибрати оптимальний час для в'язки або штучного осіменіння.

Список літератури

1. Дюльгер Г. П. Акушерство, гинекология и биотехника размножения кошек / Г. П. Дюльгер. – М. : КолосС, 2004. – 101 с.

2. Дюльгер Г. П. Физиология размножения и репродуктивная патология собак / Г. П. Дюльгер. – М. : КолосС, 2002. – 150 с.

3. Застосування піхвових мазків за різних способів фарбування для визначення якісного і кількісного складу клітин в період стадії загального збудження статевого циклу у собак / Л. В. Корейба, Ю. В. Дуда, М. І. Гаращук, Р. С. Гудзоватий // Актуальні питання біології тварин, ветеринарної медицини та ветеринарно-санітарної експертизи : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. викл. і студ. (Дніпро, 6-7 трав. 2021 р.) / Дніпровський ДАЕУ. – Дніпро, 2021. – С. 18-20.

4. Эллисон, RW; Тралл, Массачусетс; Олсон, П.Н. Вагинальная цитология. В: Коуэлл, Р.Л.; Тайлер, РД; Мейнкот, Дж. Х.; Деникола, Д.Б. (2008). Диагностическая цитология и гематология собак и кошек. 3 изд. Мосби Эльзевир, Миссури. 2008 г., кап. 25, с. 378-389.

5. Кравченко І. В. Розповсюдження акушерської та гінекологічної патології у самиць м'ясоїдних в умовах державної лікарні ветеринарної медицини міста Дніпропетровськ / І. В. Кравченко, С. В. Сосонний, Л. В. Корейба // Актуальні проблеми розвитку світової науки: зб. наук. праць за матеріалами міжнар. конф. (Київ, 30 бер. 2016 р.). – Ч. 1. – К.: Центр наукових публікацій, 2016. – С. 95-97.

6. Поширення хвороб заразної та незаразної етіології серед собак розплідника «Звездное счастье» Криворізького району / М. М. Марчук, Ю. Ю. Заїка, Ю. В. Дуда, Л. В. Корейба // Сучасний стан і перспективи розвитку аграрного сектору України : тези доп. II Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 11-12 жовт. 2017 р.) / Дніпропетровський ДАЕУ. – Дніпро, 2017 – С. 77-79.

The authors of the XVI International Scientific and Practical Conference «Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them» were representatives of the following educational institutions:

Baku State University; Azerbaijan State Pedagogical University; Azerbaijan University of Oil and Industry; Institute of Agrarian Economics; Institute of Industrial Economics; Borys Grinchenko Kyiv's University; Toshkent Davlat Yuridik Universiteti; University of Warsaw; National Academy of Legal Sciences of Ukraine; Vinnytsya National Pirogov Memorial Medical University; Bogomolets National Medical University; Ivano-Frankivsk National Medical University; Danylo Halytskyi National Medical University; Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics; Zaporizhzhia State Medical University; Namangan Engineering – Construction Institute; Poltava State Agrarian University; Navoi State Mining Institute; Alikhan Bokeikhan University; Uman National University of Horticulture; Bukhara State University; Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture; Sevastopol State University; Namangan Davlat Universiteti; O'zbekiston Milliy Universiteti; Technical University of Moldova; Lutsk National Technical University; Al-Farabi Kazakh National University; National Aerospace University "Kharkiv Aviation Institute"; Odessa Polytechnic National University; Institute of Hydromechanics NAS Ukraine; Almaty Technological University; Kazakh Main Academy of Architecture and Civil Engineering; National Academy of Fine Arts and Architecture; Institute of Art History, Folklore, Ethnology M.T. Rylsky; Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky; Institute of Chemistry of Macromolecular Compounds; Transnistrian State University T.G. Shevchenko; Yuri Fedkovych Chernivtsi National University; Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine; Central Ukrainian State Pedagogical University named after V. Vynnychenko; Oles Honchar Dnipro National University; Interregional Academy of Personnel Management; Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law; V.N. Karazin Kharkiv National University; Odessa Research Forensic Center; National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine; Academician Stepan Demyanchuk International University of Economics and Humanities; Vasyl Stus Donetsk National University; Kharkiv National University of Internal Affairs; Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs; National Academy of Internal Affairs; Open International University of Human Development "Ukraine"; National Aviation University; Kyiv National University of Civil Engineering and Architecture and others.

Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them

Scientific publications

Proceedings of the XVI International Scientific and Practical Conference «Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them»,
Athens, Greece. 799 p.
(April 26 – 29, 2022)

UDC 01.1
ISBN – 979-8-88526-740-3
DOI – 10.46299/ISG.2022.1.16

Text Copyright © 2022 by the International Science Group (isg-konf.com).
Illustrations © 2022 by the International Science Group.
Cover design: International Science Group (isg-konf.com)©
Cover art: International Science Group (isg-konf.com)©

All rights reserved. Printed in the United States of America.
No part of this publication may be reproduced, distributed, or transmitted, in any form or by any means, or stored in a data base or retrieval system, without the prior written permission of the publisher.

The content and reliability of the articles are the responsibility of the authors. When using and borrowing materials reference to the publication is required. Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine, Russia and from neighboring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

The recommended citation for this publication is: Abdullayeva H. Systematic determination of mushrooms in some vegetable crops (tomatoes, pepper) planted in the Ashberon Peninsula // Innovative trends of science and practice, tasks and ways to solve them. Proceedings of the XVI International Scientific and Practical Conference. Athens, Greece. 2022. Pp. 70.

URL: https://isg-konf.com/innovative-trends-of-science-and-practice-tasks-and-ways-to-solve-them/